

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Маријана Т. Мраовић

**ПРОПАГАНДА ВЛАДЕ МИЛАНА
НЕДИЋА (1941–1944)**

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Marijana T. Mraović

**PROPAGANDA OF MILAN NEDIĆ'S
GOVERNMENT (1941–1944)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

МЕНТОР

Др Љубодраг Димић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

Др Милан Ристовић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Мира Радојевић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Александар Животић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Бојан Димитријевић, научни саветник, Институт за савремену историју

Датум одбране.....

ПРОПАГАНДА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА (1941–1944)

РЕЗИМЕ:

У раду се на основу архивске грађе, периодике, наративних, мемоарских и дневничких извора, реконструише структура, организација и рад Одељења за пропаганду Председништва Министарског савета. Такође, анализирају се манифестације пропагандног деловања владе Милана Недића, њена идеологија и улога у окупационом систему. Преко Савета комесара и касније Недићеве владе, окупационе власти намеравале су да остваре строго контролисано управљање пропагандном делатношћу домаћих власти. Главни правци деловања Недићеве владе и њени задаци били су подређени немачким интересима, посебно на пољу привредне пропаганде, док је на пољу пропаганде културне и просветне политике влада Милана Недића добила већу слободу. Реконструкција пропаганде нове просветне политике и васпитавања омладине, анализа филмског репертоара, као и привредне пропаганде, обављена је ради стварања комплетне слике о главним сегментима пропагандног деловања. Нестална и хаотична ситуација грађанског рата на простору Србије и заједнички антикомунистички карактер условили су повремену сарадњу домаћих власти са Југословенском војском у отаџбини. У складу са историјским околностима варирао је начин на који је ројалистички покрет отпора приказиван јавности. На исти начин пропагандисти су креирали слику пријатеља, слику непријатеља и слику ратом захваћеног простора. Носилац дела пропагандне активности било је и Министарство просвете и вера које је сарађивало са Одељењем за пропаганду у вршењу надзора над публикацијама, филмским приказивањима и радиофонским емисијама. Незаобилазан чинилац у пропагандној активности Недићеве владе било је и Министарство привреде, подређено Штабу генералног опуномоћеника за привреду у Србији. Председништво Министарског савета радило је на пројекту Српске сељачке задружне државе. По угледу на немачке узоре уведена је Национална служба за обнову Србије, радило се на стварању националног привредног плана. Фаворизирана је идеја задругарства и окретање селу. Ширење привредне пропаганде било је усклађено са немачким плановима о привредној експлоатацији Србије. Поједини чланови Владе народног спаса наставили су рад на пољу пропаганде у преломним и неизвесним тренуцима, непосредно пред ослобођење

земље. У раду се разматра послератна активност припадника Недићеве владе у емиграцији и њихова даља судбина.

Кључне речи: Србија, Други светски рат, колаборација, влада Милана Недића, пропаганда.

НАУЧНА ОБЛАСТ: ИСТОРИЈА

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: ИСТОРИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ

УДК:.....

PROPAGANDA OF MILAN NEDIĆ'S GOVERNMENT (1941–1944)

SUMMARY:

On the grounds of archive material, periodical, narrative, memoir and diary sources, the work reconstructs the structure, organization and actions of the Propaganda Department of the Ministerial Council Presidency. It also analyzes the manifestations of propaganda activities of the government headed by Milan Nedić, its ideology and role in the occupation system. Through the Council of Commissioners and later through Nedić's government, the occupation authorities intended to achieve tightly controlled management of the domestic authorities' propaganda. The chief points of activity of Milan Nedić's government and its tasks were subordinated to German interests, especially in the field of economic propaganda, whereas in the propaganda pertaining to cultural and education policy Milan Nedić's government was given more free rein. A reconstruction of propaganda of the new education policy and youth upbringing, analysis of the cinema repertoire, as well as economic propaganda, was carried out for the sake of creating a complete image of the main segments of propaganda activity. The unstable and chaotic situation of civil war in Serbia and the common anti-communist character resulted in sporadic cooperation between the domestic authorities and the Yugoslav Army in the Fatherland. The manner in which the royalist resistance movement was presented to the public varied depending on the historical circumstances. In the same way the propagandists created an image of friends, enemies and the area affected by war. The bearer of some of the propaganda activities was the Ministry of Education and Faith, which cooperated with the Propaganda Department in supervising publications, film screenings and radiophonic shows. Another unavoidable factor in the propaganda activities of Nedić's government was the Ministry of Economy, subordinated to the Headquarters of the general commissioner for economy in Serbia. The Ministerial Council Presidency worked on a project dubbed Serbian Farmers' Cooperative State. Modeled after German examples, the National Service for the Renewal of Serbia was introduced and a national economic plan was being prepared. The focus was on the idea of cooperative farming and turning toward the countryside. The expansion of economic propaganda was in tune with German plans for the economic exploitation of Serbia. Some members of the Government of National Salvation continued to work on

propaganda in crucial and uncertain moments, just before the liberation of the country. The work considers the post-war activities of members of Nedić's government in exile and their further fate.

Key words: Serbia, World War II, collaboration, Milan Nedić's government, propaganda.

FIELD OF SCIENCE: HISTORY

SPECIFIC FIELD OF SCIENCE: HISTORY OF YUGOSLAVIA

UDC.....

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР

I УВОД: ПОЈАМ, ОСОБЕНОСТИ И РАЗВОЈ ПРОПАГАНДЕ И РАТНЕ ПРОПАГАНДЕ

1.1.	Појам и дефиниција пропаганде.....	1
1.2.	Елементи, циљеви и класификација пропаганде.....	7
1.3.	Цензура као облик пропагандног деловања.....	10
1.4.	Појам ратне пропаганде.....	12
1.5.	Развој пропаганде у Првом светском рату.....	13
1.6.	Ратни пресбиро Врховне команде.....	18
1.7.	Пропаганда у европским државама у међуратном периоду.....	22
1.8.	Комунистичка пропаганда.....	26
1.9.	Нацистичка и фашистичка пропаганда.....	28
1.10.	Пропагандни апарат Краљевине Југославије.....	34
1.11.	Пропаганда у Другом светском рату.....	45

II ИДЕОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКИ КОРЕНИ КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКЕ МИСЛИ И ПРОПАГАНДЕ

2.1.	Појам колаборације.....	59
2.2.	Изворне идеје колаборационистичке идеологије.....	63
2.3.	Десничарске струје у међуратном периоду, њихово виђење друштва и однос према појму нације и државе.....	79
2.3.1.	Српска политичка десница у међуратном периоду. Од југословенских националиста до српских традиционалиста. Виђење друштва и однос према појму нације и државе.....	79
2.3.2.	Идеологија и политички живот „Збора“.....	87
2.3.3.	Реакције српске интелектуалне елите националне оријентације на оснивање Бановине Хрватске.....	99

III ФОРМИРАЊЕ ИДЕОЛОШКЕ БАЗЕ ПРОПАГАНДНОГ АПАРАТА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

3.1.	Окупација Србије и организовање немачког пропагандног апарата у Србији.....	103
3.1.1.	Немачка политика и пропаганда према Краљевини Југославији пред Други светски рат.....	103
3.1.2.	Организовање немачког управног апарата у окупираној Србији и немачка пропаганда почетком окупације.....	112
3.2.	Образовање Савета комесара његов рад на пољу пропаганде.....	127
3.2.1.	Савет комесара.....	127
3.2.2.	Пропагандни рад Савета комесара.....	132
3.3.	Влада народног спаса. Немачки планови и улога у постављању Недића за председника владе. Недићев сусрет са Хитлером.....	152

IV СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПРОПАГАНДНОГ АПАРАТА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

4.1.	Образовање Одељења за пропаганду и његова повезаност са немачким пропагандним апаратом у окупираној Србији.....	176
4.1.1.	Организација и финансирање.....	176
4.1.2.	Кадровска политика, правни и материјални статус службеника.....	181
4.1.3.	„Пропагандни тимови“ и сарадња са представницима немачког пропагандног апарата.....	186
4.1.4.	Одсек за штампу, радио и филм.....	192
4.1.5.	Одсек за позориште и приредбе.....	195
4.1.6.	Црногорски одсек.....	195
4.1.7.	Радни простор Одељења за пропаганду.....	197
4.2.	Пропагандна средства Недићеве владе.....	198
4.3.	Сарадња Одељења за пропаганду са Министарством просвете и вера.....	212

4.3.1. Организација Министарства просвете и вера и преплитање надлежности са Одељењем за пропаганду.....	212
4.3.2. Пропагандни рад водећих представника нове просветне политике.....	218
4.4. „Обнова Србије пре свега и изнад свега“. Пропагандна улога представника локалне управе у пропаганди Владе народног спаса.....	223
4.4.1. Дужности и ингеренције представника локалне управе-виђење центра.....	224
4.4.2. Специфичност пропагандног рада по окрузима, срезovima и општинама у 1942. години.....	243
4.4.3. Ангажовање локалних власти на убирању летине 1943. године.....	257
4.4.4. Специфичност пропагандног рада по окрузима, срезovima и општинама у 1943. и почетком 1944. године.....	260

V МАНИФЕСТАЦИЈА ПРОПАГАНДЕ ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА И ЊЕНИ ЦИЉЕВИ

5.1. Говори и изјаве Милана Недића, министара и чланова владе.....	273
5.2. Штампa „Нове Србије“ у „Новој Европи“.....	326
5.3. Програм Радио-Београда у функцији пропаганде немачких и домаћих власти.....	351
5.4. Улога пропаганде у функцији организовања свакодневног живота у окупираној Србији.....	365
5.5. Гласине као пропаганда.....	384

VI ВИЂЕЊЕ РАТНОГ ПЕЈЗАЖА КРОЗ ПРОПАГАНДНУ ПРИЗМУ

6.1. Слика простора.....	405
6.1.1. Слика рата.....	405
6.1.2. Слика Србије.....	456
6.2. Слика пријатеља.....	486

6.2.1. Виђење и слика немачких власти и војске.....	486
6.2.2. Виђење и слика Љотићевих добровољаца, одреда Српске државне страже и четника Косте Пећанца.....	493
6.3. Слика непријатеља.....	506
6.3.1. Антисовјетска пропаганда.....	506
6.3.2. Антисемитска пропаганда.....	522
6.3.3. Антимасонска пропаганда.....	533
6.3.4. Пропаганда о НДХ и рад Владе на спасавању прогоњеног српског живља.....	542
6.4. Слика сучељених антифашистичких покрета: партизанског и четничког...	555
6.5. Пропаганда о животу српских радника, сеоских омладинаца и ратних заробљеника у Немачкој.....	608

VII ПРОПАГАНДА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА У ПРОСВЕТИ, ПРИВРЕДИ И КУЛТУРИ

7.1. Пропаганда нове просветне политике и преваспитавање омладине.....	641
7.1.1. Штампa о циљевима нове просветне политике.....	641
7.1.2. Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци.....	650
7.1.3. „Недићев дечији град“ у „Обилићеву“.....	663
7.2. Пропаганда привредне обнове Србије.....	667
7.2.1. Штампa о циљевима нове привредне политике.....	668
7.2.2. Национална служба за обнову Србије.....	697
7.3. Филмска пропаганда.....	705
7.3.1. Законска регулатива кинематографске делатности у окупираној Србији и цензура филмова.....	705
7.3.2. Немачка филмска снимања у окупираној Србији и промет филмова...	710
7.3.3. Филмови и филмски садржаји домаће производње.....	713

7.3.4. Приказивање филмова у Београду и у унутрашњости.....	717
7.3.5. Антисемитска филмска пропаганда.....	726
7.3.6. Чистоћа језика на филму и увођење филмских натписа на ћирилици.	729
7.4. Дани искушења владе Милана Недића.....	731
ЗАКЉУЧАК.....	741
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	763

БИОГРАФИЈА

ПРИЛОЗИ

- Изјава о ауторству
- Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада
- Изјава о коришћењу

ПРЕДГОВОР

Научни домет послератних историографских анализа историје Србије у Другом светском рату био је ограничен тадашњим идеолошким и политичким условима. Партијски и класни фактор утицали су на стварање искривљене слике ратне прошлости, док је у исто време емиграција креирала своју „истину“ насупрот партијској. Развој историографије о рату шездесетих и седамдесетих година карактерише „окретање“ историчара историјским изворима, појава великих институтских пројеката, постепено ишчезавање фразеологије и апологетике и примена нових методолошких техника.

Садржаји званичне интерпретације Другог светског рата на југословенском простору доживели су значајне измене осамдесетих година двадесетог века. Осим историчара историјом Другог светског рата бавили су се писци, публицисти, новинари, бивши политичари, генерали и дисиденти који су често писали о „осетљивим питањима“ прошлости, захтевали рехабилитацију или осуде савременика и тиме су утицали на обликовање историјске свести читалаца. Многи процеси, појаве и проблеми су историографски обрађивани, али се уз историографску литературу увећавала и квази-литература, сумњива фељтонистика, једнострана публицистика која је рушила досегнути ниво критичности и припремала терен за продор нових идеологизованих тумачења.

Насупрот послератног сензационалистичког тумачења историјских процеса током деведесетих година прошлог века долази до постепеног удаљавања науке од идеологије. Историчари су почели да пишу о новим темама уз ослонац на историјске изворе. Историја Другог светског рата и појаве окупације и колаборације спадају у једне од најфреквентнијих тема којима су се бавили светски признати историчари: Ерик Хобсбаум (Eric Hobsbawm), Марк Мазауер (Mark Mazower), Питер Дејвис (Peter Davies), Џулијан Џексон (Julian Jackson). Мазауер је у монографијама о нацистичкој владавини над окупираном Европом (*Hitler's Empire – Nazi rule in occupied Europe*, 2009) и окупираном Грчком (*Inside Hitler's Greece*, 1993) на нов и јединствен начин обрадио појаве окупације и колаборације. Дејвисова монографија о колаборацији (*Dangerous Liaisons: Collaboration and World War Two*, 2004) и Џексонова анализа правног и идеолошког аспекта

француске колаборације значајан су допринос проучавању појаве колаборације. У овом контексту поменули бисмо и истраживања Роберта Едвина Херштајна (Robert Edwin Herzstein), који је појаву колаборације истражио кроз анализу пропаганде Трећег Рајха и виђења њених главних носилаца о начину приступа политичким и друштвеним структурама окупираних земаља (*The War that Hitler Won. The most infamous Propaganda Campaign in History*, London, 1980).

Истраживање различитих аспеката пропаганде у Првом и Другом светском рату једна је од фреквентнијих тема којима се бави данашња светска, а у извесној мери и домаћа историографија. У циљу свеобухватније анализе сегмената пропаганде Недићеве владе и начина њеног манифестовања проучена је и литература историчара културе, историчара медија, социолога, културолога, теоретичара, психолога, комуниколога. У том контексту поменули бисмо аутора пионирских студија из области усмене историје Пола Томпсона (Paul Thompson), оснивача Друштва за усмену историју и часописа „Усмена историја“. Томпсонова књига *Глас прошлости. Усмена историја* (Београд, 2012) значајна је као путоказ у начину приступа усменим изворима и њиховом проучавању. Посебно су драгоцене његове анализе процеса памћења и заборављања, као и механизма контроле у животу заједнице и појединаца.

Као значајно дело из области историје медија навели бисмо монографију Асе Бригс и Питера Берка *Друштвена историја медија. Од Гутенберга до интернета* (Београд, 2006). Питер Берк се у својим погледима на историју културне историје у значајној мери бавио тумачењем симбола и њиховом употребом у пропагандне сврхе. Франсоа Шобе, професор Универзитета у Туру, политиколог и стручњак за историју међународних културних односа и Лорен Мартен, стручњак за историју медија, објавили су у синтези *Међународни културни односи. Историја и контекст* (Београд, 2014) резултате истраживања вишеструких културних интеракција и анализу токова интелектуалне и уметничке размене, изузетно вредне за стварање слике о начину на који је пропаганда утицала на пријем различитих културних и политичких садржаја у новијој европској и светској историји. Значајно дело за проучавање аспеката пропагандног деловања и теоријског развоја појма ратне пропаганде свакако је монографија политиколога Вуке Михаиловића *Пропаганда и рат* (Београд, 1984).

Истраживањем различитих сегмената живота у окупираној Србији (од привреде до тема свакодневног живота) и проблематиком колаборације бавио се низ југословенских историографа у земљи и емиграцији. Ова тема заокупљала је пажњу одређеног броја страних историчара. Писало се о историји Равногорског покрета, Југословенској војсци у отаџбини, историјској улози генерала Драгољуба Михаиловића, привредној и друштвеној историји Србије у Другом светском рату, југословенској влади у емиграцији, али и о месту и улози НОП-а и КПЈ у ратним дешавањима. Пажња домаће историографије била је у извесној мери посвећена проучавању делатности владе Милана Недића. Велики број идеолошких одређења (позитивних и негативних) о Недићевој влади из пера публициста и историчара, опстао је до данас. Ставове је одређивала перспектива из које су Милан Недић и његова историјска улога посматрани и изучавана (победници и поражени). На тај начин Милан Недић је некритички глорификован подједнако као што је, без да се целовито сагледају околности у којима је његова влада формирана и радила, негативно оцењиван.

Један од првих обимнијих радова у коме се анализира рад Недићеве владе публикован на југословенској територији била је монографија др Ферда Чулиновића *Окупаторска подела Југославије* (Загреб, 1970). Уследиле су монографије др Милана Борковића *Контрареволуција у Србији* (књ. 1-2, Београд, 1979) и *Милан Недић* (Загреб, 1985), као и др Мухарема Креса *Њемачка окупациона управа у Београду 1941–1944* (Београд, 1979). Значајни су и чланци др Мухарема Креса: *Општи услови живота и рада у окупираном Београду* (Војноисторијски гласник, 3, 1972) и *Њемачко схватање ситуације у Југославији уочи Другог засједања АВНОЈ-а* (Војноисторијски гласник, 1974). Професор др Бранко Петрановић бавио се детаљно проблемом окупације, колаборационизма и владом Милана Недића у књигама: *Револуција и контрареволуција у Југославији 1941–1945* (књ. 1–2, Београд, 1983), *Историја Југославије 1918–1988* (Београд, 1988) и *Србија у Другом светском рату 1939–1945* (Београд, 1992).

У протеклом периоду објављена су и српска издања књига насталих у емиграцији, чији су се аутори бавили Србијом у време рата и немачке окупације, на крајње субјективан и пристрасан начин, без овладавања методом историјске науке. У значајна дела настала у емиграцији спадају монографије Станислава Кракова *Генерал Милан Недић* (књ. 1–2) (Београд, 2008), Бошка Костића *За историју наших*

дана (Београд, 1995), Ратка Парезанина *Други светски рат и Димитрије В. Љотић* (Београд, 2001), Ђока Слијепчевића *Историја Југославије уочи и за време Другог светског рата* (Минхен, 1978) и Боривоја Карапанџића *Грађански рат у Србији 1941–1945* (Београд, 1993).

Пред генерацијом историчара која данас настоји да се бави истраживањем рата 1941-1945. године налази се богато историографско наслеђе које тражи темељно и систематично преиспитивање, које је могуће само уз нова истраживања и систематичан приступ анализи историјских извора.

Истраживања која су обављена у последњој деценији указују на пораст интересовања за теме које се односе на делатност институција културе и просвете у време окупације, као и на утицај окупације на културне прилике, свакодневни живот становништва под окупацијом и место појединца у ратом захваћеним подручјима. Посебан копрус тема посвећен је историјату настанка и развоја оружаних снага Недићеве владе. Пропаганда је обрађивана делимично у склопу поменутих истраживања.

У овом раду анализирају се теме које спадају у оквир политике, идеологије и пропаганде домаћих колаборациониста у Другом светском рату. Путем организоване пропаганде Недићева влада покушавала је да приближи широј јавности идеолошки концепт „Нове Србије“ и остале друштвено-политичке пројекте (пројекат Српске сељачке задружне државе и Српски цивилни/културни план). Културна, просветна и привредна политика коју је креирала Недићева влада и Одељење за пропаганду, свакодневно су презентовани становништву помоћу различитих пропагандних средстава.

Имајући у виду да изворне идеје колаборационистичке идеологије имају своје корене у међуратном времену и да је већина водећих припадника Недићеве владе и екстремних десничарских струја била повезана на антикомунистичкој и националистичкој (српској) основи, као и да су у времену између два рата били заговорници српског и интегрално-југословенског национализма, било је неопходно начинити кратак осврт на њихово тадашње ангажовање. Проучавање идеологије домаћих колаборациониста свакако није био примарни циљ из разлога што је наведена тема обрађена у оквиру бројних радова професора др Бранка Петрановића, др Милана Борковића, професора др Милана Ристовића, а потом и

детаљно у докторској дисертацији Александра Стојановића: *Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса владе Милана Недића* (1941–1944).

У контексту анализе начина на који је немачка држава организовала и водила привредну политику и пропаганду према Краљевини Југославији, а потом и окупираној Србији неизоставно је поменути низ радова професора др Милана Ристовића, посебно монографију *Немачки "нови поредак" и југоисточна Европа 1940/41-1944/45. – планови о будућности и пракса*, Београд, 1991. Проблемом дезинтеграције југословенске државе и идеје о државно-правној посебности Србије, као и питањем немачке пропаганде за оправдавање војне акције против Југославије, бавио се професор др Љубодраг Димић у монографијама *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Београд, 1996. и *Историја српске државности*, III, Нови Сад, 2001. Један од значајних радова посвећених немачкој пропагандној активности у окупираној Србији свакако је дело др Косте Николића *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Београд, 2000.

Анализом друштвено-политичке ситуације и животом становништва у окупираној Србији детаљно су се бавили др Коста Николић (*Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни живот под окупацијом*, Београд, 2002), проф. др Слободан Ђ. Керкез (докторска дисертација објављивана под називом *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945* и *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији*), др Жарко Јовановић (*Сељаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд, 1995), мр Наташа Милићевић и Душан Никодијевић (*Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944. Искуство једног Београђанина*, Београд, 2011), као и мр Дејан Зец у тези *Фудбал у окупираној Србији (1941-1944)*.

У анализи проучавања пропаганде у просвети и култури коришћена су осим монографија др Слободана Керкеза и докторске дисертације Александра Стојановића дела професора др Бојана Ђорђевића *Српска култура под окупацијом* (Београд, 2008) и *Летопис културног живота у Србији под окупацијом 1941–1944* (Нови Сад-Београд, 2001), Мирослава Савковића *Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941-1945* (Београд, 1994), Николе Марковића и Данице Филиповић *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944* (Београд, 2012), др Василија Марковића *Театри окупиране престонице* (Београд, 1998), мр Љубинке Шкодрић *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944: Судбина институције под окупацијом* (Београд, 2009), др Боре Мајданца *Српско позориште*

под окупацијом (Београд, 2011) и монографију др Александра Стојановића *Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића* (Београд, 2012). За проучавање одређених сегмената пропаганде привредне обнове и концепта интегралног васпитања посебно је била значајна монографија др Зорана Јањетовића *У складу са насталом потребом...принудни рад у окупираној Србији 1941–1944. године* (Београд, 2012), као и монографија др Драгана Алексића *Привреда Србије у Другом светском рату* (Београд, 2002). Сегмент спортског живота у окупираној Србији свакако представља важно поље на коме су представници колаборационистичких власти вршиле пропаганду. Овај сегмент није обрађен у раду, првенствено из разлога што се Дејан Зеџ бавио питањем свакодневног живота и спортске политике у окупираној Србији. У завршном делу рада у кратким цртама обрађени су дани искушења Недићеве владе и одлазак из земље главних протагониста власти током окупације. Судбином грађанске елите и страдањем српских колаборациониста након рата бавили су се мр Наташа Милићевић у магистарској тези *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950. године* (Београд, 2009), др Момчило Митровић у монографији *Изгубљене илузије; Српска национална част пред законом 1945. године* (Београд, 1997), мр Љубинка Шкодрић у већ поменутој монографији, као и др Срђан Цветковић у књизи *Између српа и чекића-репресија у Србији 1944-1953* (Београд, 2006).

Архивска грађа похрањена у српским архивима која се односи на међуратни период и период Другог светског рата делимично је објављена у оквиру тематских зборника докумената као што су: *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа и народности Југославије*, (Зборник НОР-а, 15 томова) и *Немачка обавештајна служба у окупираној Југославији*, *Зборник докумената о Априлском рату*, *Документи из историје Југославије*, II, *Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата*, *Југославија 1918-1988. – тематска збирка докумената*. У почетној фази израде дисертације обављено је истраживање необјављене архивске грађе у Војном архиву, Архиву Србије, Архиву Југославије, Историјском архиву Београда, а делимично је коришћена и архивска грађа других установа.

Војни архив похрањује у својим фондовима значајну архивску грађу за период Другог светског рата на југословенској територији. Група фондова „Српска влада Милана Недића“, односно „Недићева архива“, пружа јединствене податке за

истраживање рада Савета комесара и Недићеве владе током окупације. У оквиру поменуте групе фондова сачувана је грађа која се односи на делатност Председништва Министарског савета и његових организационих целина: Кабинета председника, Државног секретаријата, Општег, Правног и Одељења државне пропаганде, као и на делатност ресорних министарстава и других органа централне и локалне управе. Група фондова садржи картотеку четничких, љотићевских и недићевских јединица за Србију 1941. године, телеграме и шифроване депеше, реферате Министарства унутрашњих послова о стању и злочинима у окрузима, недељне и месечне извештаје окружних и среских начелника о стању у окрузима, оперативне и месечне извештаје о раду Српске државне страже, документацију о раду Националне службе за обнову Србије, Завода за национално васпитање омладине, податке о раду бугарских окупаторских јединица, пропагандни материјал немачких власти и Одељења за пропаганду (брошуре, леци, публикације), податке о румунској пропаганди, прегледе штампе, Службене новине и часописе), податке о раду Комесаријата за избеглице и пресељенике, Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, спискове лица у логорима, затворима, податке о депортацијама и стрељањима.

Изузев „Недићеве архиве“, у Војном архиву релевантна архивска грађа за истраживање пропаганде чува се у оквиру следећих група фондова: „Војска Кнежевине/Краљевине Србије“, „Војска Краљевине Југославије“, „Збирка досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Војске Краљевине Југославије“, „Народноослободилачка војска Југославије“, „Југословенска војска у отаџбини“ (садржи податке о деловању представника колаборационистичке управе којима је суђено у оквиру поступка против генерала Драже Михаиловића), „Независна Држава Хрватска“ (садржи значајне податке о акцијама власти НДХ против српског становништва и о хрватској пропаганди против Србије), „Немачка окупаторска војска“ (група фондова садржи значајне податке о раду Немачког одељења за пропаганду „Југоисток“ и Пропагандног одсека „С“-Србија), „Италијанска окупаторска војска“ (део грађе која се односи на везе Италијана и ЈБуО, као и на став италијанских војних кругова према НДХ) и „Емигрантска влада Краљевине Југославије“. У истраживању у Војном архиву коришћена је и микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, као и до сада мање истражен фонд „Логори и заробљени припадници

Војске Краљевине Југославије у Немачкој од 1941. до 1945. године“ релевантан за приказивање положаја заробљених југословенских официра у немачким логорима.

У Архиву Југославије коришћена је за потребе истраживања значајна архивска грађа фонда „Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, фонда „Централни Пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије“ и „Збирка Станислава Кракова“.

Истраживање у Архиву Србије обухватило је преглед следећих фондова: “Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, „Министарство просвете и вера 1941-1944“, „Председништво Министарског савета 1941-1944“, „Министарство народне привреде 1941-1944“, као и „Збирке плаката“.

У Историјском архиву Београда коришћени су фондови „Одељење Специјалне полиције Управе града Београда“ и “Заповедник полиције безбедности и службе безбедности – BdS“.

Значајан део истраживања односи се на анализу писања листова које су издавали домаћи колаборационисти током окупације. Анализа штампе указује на начин на који је Недићева влада покушавала да презентује домаћој јавности слику „Нове Србије“ у „Новој Европи“, главна дешавања у земљи и свету, тумачи политичке одлуке и социјалну политику власти, пренесе жељену слику о немачким успесима на фронту, утиче на повратак одметника кућама и на задржавање омладине „на правом путу“. Такође, пропаганда путем штампе је у одређеним околностима била намењена и немачком окупатору, односно служила је у сврху уверавања немачких власти да Недићева влада делује искључиво у немачком интересу и без икаквих задњих намера. Једна од главних смерница у почетној фази анализе писања штампе била је необјављена докторска дисертација др Милана Б. Матића *Штампа у Србији у Другом светском рату 1941–1944.*, одбрањена у Београду 1990. године. Акцент у анализи стављен је на лист „*Ново време*“, као најтиражнији дневни лист и гласило владе. Имајући у виду да су у раду детаљано презентовани главни листови који су излазили током окупације и делимично је анализирано њихово писање, навешћемо њихове називе: „*Српски народ*“, „*Обнова*“, „*Наша борба*“, „*Српско село*“, „*Просветни гласник*“, „*Српска сцена*“, „*Гласник Српске државне страже*“, „*Donnauezeitung*“. У анализи су коришћена и службена гласила Недићеве владе: „*Општинске новине*“, „*Службене новине*“, као и „*Лист уредби Војног заповедника у Србији*“.

Истраживање не би било потпуно без коришћења објављених наративних извора: мемоара и дневника насталих у међуратном времену и током окупације, као и писаних сведочанстава представника емигрантске гране српске историографије.

У раду је заступљен хеуристички метод истраживања начина на који је формирана идеолошка база пропагандног апарата Недићеве владе. Истовремено, вршено је поређење рада Одељења за пропаганду са радом главних немачких пропагандних организација на подручју окупиране Србије и анализирани су модели према којима су представници домаћих власти организовали сопствене пропагандне активности. Рад се састоји од седам тематских целина: 1) Увод: Појам, особености и развој пропаганде и ратне пропаганде; 2) Идеолошки и политички корени колаборационистичке мисли и пропаганде; 3) Формирање идеолошке базе пропагандног апарата владе Милана Недића; 4) Структура и функционисање пропагандног апарата владе Милана Недића; 5) Манифестација пропаганде владе Милана Недића и њени циљеви; 6) Виђење ратног пејзажа кроз пропагандну призму и 7) Пропаганда владе Милана Недића у просвети, привреди и култури. Наведене целине чине поглавља у раду. Свако од наведених поглавља састоји се од неколико подпоглавља која су дефинисана тематским одредницама. У закључку на крају истраживања презентовани су резултати истраживања.

У овом раду обрађено је неколико група истраживачких тема са детаљном анализом идеолошке матрице на основу које је Недићева влада спроводила своје практичне замисли, односно вршила њихово пропагирање.

У уводном делу направљен је кратак осврт на појам, особености и развој пропаганде, са акцентом на ратној пропаганди у Првом светском рату и пропаганди у Краљевини СХС/Југославији. За потребе даљег истраживања анализиран је утицај идеологије и искуства нацистичке и комунистичке пропаганде међуратног периода на пропагандну технику и примену пропагандних метода у Другом светском рату.

У другом делу рада начињен је детаљни осврт на изворне идеје на којима су идеолози колаборационизма темељили своју идеологију. Посебна пажња усмерена је на анализу мишљења политичке деснице у међуратном периоду, као и анализу њиховог виђењу друштва: града, села, цркве и односа према појму нације и државе, с обзиром да је квинслишка власт своју пропагандну активност

базира на коришћењу десничарске и профашистичке терминологије, виђења и искустава.

У трећем делу рада који се односи на формирање идеолошке базе Недићевог пропагандног апарата анализира се деловање немачких органа власти у Србији на организовању пропагандног рада у циљу стварања потпуније слике о начину на који су дате историјске околности и немачко ангажовање утицале на формирање Савета комесара, као и које су околности довеле до смењивања Савета комесара и постављања генерала Милана Недића на место председника нове Владе народног спаса. Образовање Владе народног спаса уз немачку подршку било је пропраћено у свим медијима доступним у датим историјским околностима. Значајан простор у истраживању посвећен је односима водећих министара и чланова владе, као и припадника „Збора“ који су у великој мери, организовано или спонтано, били ангажовани по питању пропаганде.

Структура и функционисање пропагандног апарата и пропаганде владе Милана Недића, као и њено манифестовање у великој мери заснивала се на немачком моделу пропаганде, како у погледу организације, тако и у погледу реализације постављених циљева. У том контексту у четвртном делу рада приказане су везе припадника Одељења за пропаганду са немачким властима, начин сарадње овог Одељења са Министарством просвете и вера, које је у одређеним тренуцима сучељавања са водећим пропагандистима настојало Немце привући на своју страну. Неизоставно је било у функционисању пропагандног апарата приказати начин на који је била организована не само централна, већ и локална пропаганда и улогу коју су представници локалне управе имали у вођењу пропаганде, као и њихов однос са немачким властима. Зависност од немачких власти остављала је траг не само у односима између чланова владе, већ и у начину вођења пропаганде. Акцент у истраживању стављен је на анализу метода и начина деловања Недићевог пропагандног апарата.

Пети део рада посвећен је анализи говора и изјава председника, министара и чланова владе на јавним скуповима, организовању јавних предавања, народних зборована, конференција, културних и спортских манифестација. Ради детаљног разматрања наведених облика пропагандног деловања представника власти тематско-хронолошки су анализирани говори представника власти. Њихово пропагандно ангажовање посматрано је у контексту историјског тренутка и

политичко-пропагандних циљева владе. Имајући у виду да је један од стубова пронемачке политике у области пропаганде било „Српско новинарско удружење“, као и да су сви уредници и сарадници дневних листова и часописа на територији војног заповедника у Србији били обавезни по закону да буду чланови наведеног удружења, које је имало сталешки карактер, дат је детаљан преглед његове организације. Такође, презентоване су основне карактеристике дневних листова посебно значајних у истраживању пропаганде Недићеве владе: редакција, биографије водећих новинара, тираж, време излажења и издавачи. Један од кључних сегмената у ширењу пропаганде и свакако пропагандно средство најпријемчивије за шире масе била је радио-пропаганда те је знатан простор посвећен анализи програмског садржаја Радио-Београда. Такође, значајан сегмент у раду односи се на анализу улоге пропаганде у функцији организовања свакодневног живота и проблематику ширења гласина које су често имале већи учинак и дуготрајније дејство од званичне пропаганде.

У шестом делу рада анализиран је начин на који су јавности презентована и „појашњавана“ ратна дешавања, поготово у колаборационистичкој штампи. Овај део носи метафоричан наслов: Виђење ратног пејзажа кроз пропагандну призму. У првом поглављу акценат је стављен на анализу слике простора: рата, југословенског ратишта и окупиране Србије. Потом је компаративним методом анализиран начин на који је креирана слика пријатеља: виђења и слике немачких власти, немачких савезника, љотићеваца и четника Косте Пећанца. Треће поглавље посвећено је анализи слике непријатеља кроз обраду: антисовјетске пропаганде, антисемитске пропаганде, пропаганде о НДХ. У четвртном и петом поглављу анализирани су слике антифашистичког покрета: четничког и партизанског, као и пропаганда о животу српских радника, сеоских омладинаца и ратних заробљеника у Немачкој.

У седмом делу рада анализирана је пропаганда колаборационистичке владе у области просвете, привреде и културе, као и начина на који су власти презентовале јавном мњењу политику коју су спроводиле у поменутиим областима. Акценат је стављен на анализу начина на који је влада пропагирала нову просветну политику и васпитавала-преваспитавала омладину. Значајан простор посвећен је утврђивању основних активности Недићеве владе на пољу привредне пропаганде, приближавања концепта Српске сељачке задружне

државе становништву, са акцентом на националном привредном плану, обнови земље уништене ратним разарањима и утицају привредне пропаганде на аграрни слој становништва. Такође, обављена је анализа пропагандних функција филмске уметности у окупираној Србији. У склопу седмог дела рада у закључном поглављу разматрана су у краћим цртама искушења кроз које су пролазили Милан Недић и чланови његове владе након одласка у емиграцију, њихови покушаји да у емиграцији одрже привидни континуитет рада владе и на крају политика југословенских власти према сарадницима окупатора и ратним злочинцима. Имајући у виду предвиђени обим текста докторске дисертације, раду нису могле бити припојене обављене анализе које се односе на пропаганду у позоришном животу и у књижевности.

У закључку су на сажет начин изнети најважнији резултати истраживања, уз осврт на питања која и даље остају отворена, услед потребе да се проблематици анализе пропаганде Недићеве владе посвети нови корпус тема. Приликом израде рада коришћен је хронолошко-тематски концепт како би се на што једноставнији начин приказали сложени процеси креирања и ширења пропаганде.

Побољшању квалитета рада допринеле су у значајној мери сугестије које су ми чланови комисије: професор др Мира Радојевић, професор др Милан Ристовић, др Бојан Димитријевић и др Милан Терзић дали приликом одбране предлога теме докторске дисертације. Највећу помоћ у изради рада добила сам од ментора професора др Љубодрага Димића, коме се и овом приликом захваљујем на великом стрпљењу, подршци и стручним саветима.

Посебну захвалност дугујем породици, пријатељима и колективу Војног архива Министарства одбране на челу са пуковником Милорадом Секуловићем који је показао изузетно разумевање за време које сам на свом радном месту морала да уложим у истраживање, као и за омогућавање истраживања у другим архивима. Такође, захвална сам и колегама са Института за новију историју Србије и Института за савремену историју на пружању стручне помоћи у изради рада, као и на уступању неопходне литературе.

У Београду, јануара 2015. године

мр Маријана Мраовић

I

УВОД: ПОЈАМ, ОСОБЕНОСТИ И РАЗВОЈ ПРОПАГАНДЕ И РАТНЕ ПРОПАГАНДЕ

1.1. Појам и дефиниција пропаганде

Пропаганда је термин латинског порекла и потиче од глагола *propagare* који значи: ширити, распростирати. Термин „пропаганда“ је у наведеном значењу, у верском контексту, први пут употребљен у були папе Гргура XIII од фебруара 1582. године. Папа је као циљ језуитског реда навео „пропагирање и одбрану вере и напредак душа у животу и науци хришћанској“. О ширењу католичке вере писао је и папа Климент VII у були од 1597. године (*Sacra congregatio de propaganda fide*).¹ У светској литератури се као датум почетка коришћења термина пропаганда најчешће наводи 1622. година,² у вези са познатом булом папе Гргура XV којом је проглашено оснивање Главне папске установе за ширење католичке вере и регулисање црквених односа у некатоличким земљама - *Congregatio de propaganda fide* (у преводу „Савет за веру какву треба ширити“).³ Убрзо након оснивања наведене установе формирана је једна врста школе за образовање пропагандиста - *Collegium de propaganda fide*. Ово тело било је састављено од кардинала и осталих високих црквених достојанственика.⁴

Термин пропаганда опште је прихваћен и усвојен је у многим језицима. Интересантно је да овај термин није био у широј употреби све до почетка деветнаестог века. Првобитно се реч пропаганда користила за дефинисање делатности сваке организације која је основана са циљем да пропагира одређену доктрину. Ужи појам *политичка пропаганда* појавио се у Алзасу 1793. године када је удружење „*Propagande*“ почело промовисати идеје Француске револуције.⁵

Временом се значење и коришћење термина „пропаганда“ проширило. У прошлости је било више покушаја дефинисања наведеног појма у разним енциклопедијама, стручној и научној литератури и студијама. Заједничка дефиниција пропаганде није усвојена до данас, а велики број дефиниција је

¹ З. Јевтовић, Јавно мњење и политика, Београд, 2003, стр. 19.

² М. Звонаревић, Социјална психологија, Загреб, 1989, стр. 587.

³ Званичан назив овог тела био је *Sacra congregatio christiano nomini propagando*. Ова конгрегација поседовала је посебан завод за васпитавање мисионара и штампарију. Њено организовање у време прве половине Тридесетогодишњег рата у Европи било је од посебне важности у борби католика са протестантима.

⁴ *Collegium de propaganda fide* основан је у циљу да се поврати углед католичке цркве у време сукоба реформације и противреформације, З. Славујевић, Библијска концепција пропаганде, Београд, 1993.

⁵ З. Славујевић, Старовековна пропаганда, Од Вавилонске куле до „*Panem et circines*“, Београд, 1997, стр. 5.

непотпун, често обрађен уз осврт на психолошки или социолошки аспект.⁶ У литератури су уобичајена сагледавања пропаганде кроз негативну призму, као појаве која служи за манипулацију масама.⁷ Историчар уметности Тоби Кларк је приликом анализе односа уметности и пропаганде у двадесетом веку навео почетак Првог светског рата као кључну годину у којој је термин „пропаганда“ изгубио своју неутралност.⁸

Први светски рат и пропагандни напори који су улагани од свих учесника, углавном се у савременој литератури узимају као прекретница у третирању пропаганде, као осмишљене и организоване активности, којој се придаје озбиљан значај у постизању економских, политичких и ратних циљева. У то време се пропаганда дефинисала најчешће као ширење и распростирање пожељних идеја, мишљења и ставова уз често коришћење лажи и искривљених чињеница. Након Првог светског рата Жилијен Бенда говорио је о „издаји интелектуалаца“ 1927. године што је била директна критика механизма интензивне пропаганде.⁹ Многе заблуде и претеривања у вези са утицајем пропаганде постале су управо тада модерни митови који су се одржали до данашњег времена. Једна од тих заблуда била је да је пропаганда „нека врста тајног научног метода у испирању мозга људи“. Многи верују у наведену теорију, као и да су жртве завере разних експеримената владиних тајних организација и служби, што нас доводи до поља теорија завере које у данашњем времену не губе на својој актуелности.

У Вујаклијином речнику пропаганда је дефинисана као „она делатност којој је циљ да утиче на најшире слојеве, ширење идеја, распростирање идеја, име друштва које је 1622. године основано у Риму (*Congregatio de propaganda fide*), с циљем да ради на ширењу католичке вере, свако друштво за ширење политичких

⁶ Philip M. Taylor, *Munitions of Mind. A History of Propaganda from Ancient world to the Present Day*, Manchester University Press 2003. Поглавља V и VI се односе на историју пропаганде у двадесетом веку., L. Fraser, *Propaganda*, London, 1957.

⁷ У америчком часопису „School and society“ пропаганда се дефинише као „манипулисање симболима са циљем утицања на деловање људи“. Амерички теоретичар Леонард Дуб који је током Другог светског рата контролисао пропагандне материјале осуђује пропаганду као „неморалну и неодговарајућу за грађанско друштво и као друштвени феномен сумњиве вредности.“, L. W. Doob, *Goebbels principles of propaganda*, *Public Opinion Quarterly*, 1950, vol. 14, number 3, autumn., Љубомир Кљакић, Идентитет југословенског друштва и моћ неких његових креатора, Зборник Потребе друштвеног развоја, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Зборник филозофију и друштвену теорију, књига 1, Београд, 1991, стр. 243-279.

⁸ T. Clark, *Art and propaganda in the Twentieth Century*, London, 1997, стр.7.

⁹ Франсоа Шобе, Лорен Мартен, Међународни културни односи, Београд, 2014, стр. 245.

или религиозних учења и начела, радити на ширењу неког мишљења или покрета и слично.¹⁰

Према дефиницији Петра Остојића, реч пропаганда поникла је у доба реформације и коришћена је у „верске сврхе, а доцније у политичке, културне и друге. У ширењу вере и у свим реформаторским покретима пропаганда је била главно средство убеђивања и борбе. Историја из првог доба хришћанства пуна је примера пропаганде, нарочито у виду симбола (крст је означавао идеју пожртвовања).¹¹

У Општој енциклопедији „LARUSSE“ пропаганда је дефинисана као „ширење неке идеје или учења чији је циљ да промени мишљење, осећања, ставове особа или групе којој се обраћа.“¹²

Мисао грађанских теоретичара о пропаганди се у времену од Првог светског рата до данас ослањала на резултате истраживања у области психологије. Психолог Никола Рот истицао је да се пропаганда највише заснива на ирационалним елементима људске свести чији главни део представљају емоције. Он је дефинисао пропаганду као „намеру да се путем посебне комуникације, у циљу остварења одређених идеја и планова, измене ставови одређених лица, група или народа.“¹³ Рот је уочио да постоје изразито различита схватања појма пропаганде код европских и америчких научника и публициста. У САД-у се инсистирало на психолошком карактеру пропаганде. Већина америчких аутора посматрало је пропаганду у негативном контексту, као „појаву о којој се може говорити само онда када се жели дезинформисати и обманути јавност“. Према Лернеру „пропаганда је средство мењања односа снага у групи модификовањем ставова појединаца путем манипулисања симболима“.¹⁴ Историчар Дејвид Велч, који се током целе каријере бавио проучавањем пропаганде, дефинисао је модерну политичку пропаганду као „намерни покушај да се утиче на мишљење публике емитовањем идеја и вредности из специфичних разлога, свесно формираних да

¹⁰ М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Београд, 1954, стр. 778.

¹¹ Петар Остојић, Пропаганда, Београд, 1940.

¹² Општа енциклопедија „Ларус“, том I, Београд, 1971, стр. 581

¹³ Никола Рот, Основи социјалне психологије, Београд, 1994, стр. 363.

¹⁴ J. Ellul, Propaganda, Formaton of Mens Attitudes, Њујорк 1973, стр. 8.

служе интересима пропагандисте и његових политичких господара, директно или индиректно.¹⁵

Амерички публициста Л. Мартин дефинисао је пропаганду као „систематски покушај утицања на људе помоћу средстава масовног деловања, с циљем утицаја на њихов вид мисли, а овим и на њихово понашање у интересима одређених група.“¹⁶

Амерички професори комуникације Џовет Гарт и Викторија О’Донел доказивали су да је пропаганда изгубила своју неутралност већ на самом почетку, јер је организација која је основана под тим именом коришћена у сукобу католичке и протестантске цркве. Они су дефинисали пропаганду у процесу комуникације као „намерни и систематски покушај да се обликују погледи, манипулише мишљењем и конкретним понашањем да би се постигао резултат који одговара жељама и намерама пропагандисте.“¹⁷ Већина теоретичара комуникације сагласна је у теорији да се пропаганда од осталих видова људске комуникације разликује у томе што је у свим случајевима акт предумишљања, повезана са друштвеним уређењем као унапред дефинисаном контроверзом, односно начелно конфликтном ситуацијом, као једном врстом датости: “Пропаганда може бити идентификована као промишљен напор да се врши утицај на исход спорних ситуација, у изазивању наклоности према преференцији. У том смислу, пропаганда се разликује од других промишљених трансмисија информација или од сличних церемонијалних или чисто изражајних активности.“¹⁸ Савремену пропагандну делатност већина аутора дефинише као „систематски покушај да се врши утицај на емоције, ставове, уверења и акције одређене циљне популације у сврху идеолошке, политичке или комерцијалне индоктринације, путем контролисане трансмисије једностраних порука преко масовних или директних канала медијске комуникације.“

Европски аутори доживљавали су пропаганду као систематску активност усмерену на формирање одређених ставова, а ради подстицања на одређену активност. Пропаганда не мора бити искључиво негативна, већ може имати и позитиван карактер, у зависности од њеног циља и садржаја. Постоји велики број

¹⁵ N. J. Cull, D. Culbert, D. Welch, Propaganda and mass persuasion, A historical encyclopedia, 1500 to present, Санта Барбара, 2003, стр.322.

¹⁶ L. I. Martin, The International Propaganda, стр. 12.

¹⁷ J. Garth, V. O’ Donnell, Propaganda and persuasion, Newbery park, London, New Delhi, 1992, стр.4.

¹⁸ Laswell D. H., Lerner D., Speier H.: Propaganda and Communication in World History, vol. I-III, East-West Center by University Press of Hawaii, USA, 1979.

примера позитивне пропаганде (здравствена заштита, еколошке кампање, кампање за описмењавање, кампање у области развоја образовања и друго). Италијански теоретичар Мито поистоветио је пропаганду са „техником социјалне пресије која тежи формирању психолошких или социјалних група са јединственом структуром, а преко једнородности афективних и менталних стања индивидуа узетих у обзир.“¹⁹ Познати француски научник Жак Елил дефинисао је пропаганду као „скуп метода којима се служи нека организована група како би психолошким манипулацијама навела масу појединаца, укључених у неку организацију, да узму активно или пасивно учешће у њеној акцији“.²⁰ Он је пропаганду доживео више као технику, која се примењује уз обавезно коришћење резултата социолошких и психолошких истраживања у самом вршењу пропаганде и генерално је сагледава као негативну појаву, односно манипулацију.

Однос између појмова *култура* и *пропаганда* који су све више замењивани појмом *комуникација* у демократским друштвима остао је један од важних елемената наслеђа двадесетог века.²¹

Немачки филозоф Јирген Хабермас бавио се бројним темама из области модерне филозофије и социологије, између осталог и процесом формирања грађанског јавног мњења.²² Анализирао је социјалну историју развоја грађанског јавног мњења од његових почетака у осамнаестом веку до трансформације коју је доживело захваљујући утицају масовних медија у двадесетом веку. Кључан за његово формирање био је Нирнбершки процес и спознаја о дубини немачке моралне и политичке декаденције у време националсоцијализма. Негативни аспект сарадње немачке филозофије и политике у време националсоцијализма, утицао је на његово окретање англо-америчком мишљењу, посебно демократским политичким традицијама. Хабермас је користио термин „јавна сфера“. Творац је теорије комуникацијске акције, према којој трансформација јавне сфере доприноси процесу комуникације између различитих култура.²³

¹⁹ Т. Ђорђевић, Политичко јавно мњење, Нови Сад, 1975.

²⁰ J. Ellul, наведено дело, стр. 61.

²¹ Франсоа Шобе, Лорен Мартен, Међународни културни односи, Београд, 2014, стр. 245.

²² Jurgen Habermas, немачки филозоф, рођен је у Дизелдорфу 1929. године. Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, T. Burger and F. Lawrence, Cambridge, 1989. Прво издање објављено је 1962. године.

²³ Аса Бригс, Питер Берк, Друштвена историја медија, Београд, 2006, стр. 102.

Мате Ореч и Војислав Мићовић дали су једну од најпрецизнијих дефиниција пропаганде још седамдесетих година прошлог века: „Без обзира на циљ и садржину, пропагандна активност представља плански организовано, смишљено ширење разноврсних политичких, привредних, културних, религиозних и других идеја, мишљења, података, ради утицаја на схватање и понашање људи.“²⁴

Војни историчар и политиколог Вуко Михаиловић укључио је у дефиницију пропаганде и технику пропагандног деловања. Према његовом виђењу најприхватљивија дефиниција пропаганде садржана је у „Малој политичкој енциклопедији“: „У најширем смислу речи, под пропагандом се подразумевају организована, смишљена делатност и сама техника деловања и утицаја на јавно мњење, групе и појединце ради њиховог придобијања за схватање, идеје и програм једне друштвено-политичке организације, за реализацију неког посла, за пласман и продају одређене робе, за спровођење једне акције.“²⁵ Већина војних психолога сматрала је појам пропаганде (која се води углавном вербалним средствима) ужим од појма психолошког рата. Психолошки рат има шире значење, пошто осим пропаганде обухвата и друге облике деловања на психу људи. Тежи се да се уз помоћ психологије и сродних наука разраде поступци који ће учинити противнике осетљивијим и подложним да лакше примају инструкције и претње.²⁶

Историчар др Коста Николић је, анализирајући посебност пропагандног језика, дошао до закључка да је његова сврха “да наведе друге да прихвате ставове на замишљени начин. Пропаганда као вештина навођења људи да закључују без одговарајуће провере онога што се стварно догађа највише долази до изражаја у затвореним друштвима.”²⁷

У теорији и пракси која се бави појавом пропаганде често је коришћење низа разнородних термина и појмова: убеђивање, утицај, реклама, економска пропаганда, политички маркетинг и слично.²⁸ Одређени број теоретичара пропаганде покушавао је да уклони или ублажи негативни предзнак и да пропаганду дефинише као друштвено прихватљиву појаву. Појам пропаганде употребљаван је у зависности од историјских околности или процеса.²⁹ Термин

²⁴ Mate Oreč i Vojislav Mićović, *Jugoslavija i inostrana propaganda*, Tanjug, 1971, стр.7-8.

²⁵ В. Михаиловић, *Пропаганда и рат*, Београд, 1984, стр.9.

²⁶ Д. Пајевић, Љ. Касагић, *Војна психологија*, Београд, 2001, стр. 337

²⁷ К. Николић, *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Београд, 2000, стр. 89.

²⁸ Vans Pakard, *Skriiveni ubeđivači, Službeni glasnik*, Beograd, 2001.

²⁹ Слађана Старковић, *Еволуција пропаганде*, „Теме“, 2007, Вол. 31, бр. 2, стр. 421-436.

„пропаганда“ је у наведеном случају био прихватљив када су у питању биле ратне околности, деловање политичких противника, неприхватљивих верских секти или култова, док се пропаганда у сфери економије називала убеђивањем, оглашавањем и рекламом.³⁰ У том контексту када се говори о дефиницијама пропаганде неизбежно је разматрање односа између појма пропаганде и појма убеђивања, који је релативно нов. Многи савремени аутори инсистирају на употреби појма „*persuasion*“ што према њиховом схватању подразумева облик комуникације различит од пропаганде, у класичном смислу те речи и односи се на позитиван исход ове активности, као и на начин комуникације која се не служи лажима, искривљавањем истине или манипулацијама.³¹

Датим прегледом разних дефиниција покушали смо да прикажемо њихове разлике и сличности, као доказ сложености појмовног одређења пропаганде под утицајем различитих чинилаца.

1.2. Елементи, циљеви и класификација пропаганде

Пропаганда се састоји од неколико елемената који сагледани као целина могу помоћи у стварању представе о одређеној пропагандној делатности: субјекта пропаганде, пропагандне поруке, објекта пропаганде, медија помоћу којих се порука преноси, услова у којима се пропаганда предузима и последице пропагандног деловања.³²

Субјекат пропаганде је носилац пропагандне активности: институција, организација, група или појединац. Пропагандну поруку емитује субјекат и она мора бити доступна, привлачна, разумљива, занимљива и убедљива. Група људи или појединаца (у форми публике или масе) којима су упућене пропагандне поруке чине објекат пропаганде. Пропагандна порука се упућује примаоцу преко неког од средстава комуникације, односно медија. Једна од најчешће коришћених подела средстава комуникације јесте подела на аудитивна, визуелна и аудио-визуелна средства.³³ Најпознатија аудитивна средства су: људски говор, радио и магнетофон. У најфреквентнија визуелна средства могу се убројати: штампа, књиге, брошуре, плакати, слике, леци, цртежи, карикатуре, стрипови и друго.

³⁰ Edvard Herman, Dejvid Peterson, *Politika genocida*, Beograd, 2010.

³¹ J. Garth, V. O` Donnell, *Propaganda and persuasion*, Newbery park, London, New Delhi, 1992, стр.7.

³² М. Тадић, *Основи међународне пропаганде*, Београд, 2002, стр.35.

³³ Исто, стр. 159-160., Edvard Bernays, *Propaganda*, New York, 1928., Gustav Le Bon, *Psihologija gomile*, Beograd, 2005.

Аудио-визуелна средства чија примена је у области пропаганде добила замах тек у двадесетом веку, захваљујући споју тона и слике, постепено су постала доминантна и најпогоднији за утицај на масе. Најважнији су филм и телевизија, позориште, као и интернет у данашње време. Садржаји преношени путем аудио-визуелних средстава изискују од прималаца најмањи напор за њихову перцепцију и разумевање. Њихова употреба најпрактичнија је за пропагандисте.³⁴ Коришћење филма почело је већ у Првом светском рату, док је телевизија је постала незаобилазно и најмоћније пропагандно средство након Другог светског рата.³⁵ Услови у којима се врши пропаганда утичу и на њен ефекат и успешност, а као значајан фактор треба истаћи особеност историјског наслеђа сваке државе, народа или групе. Резултати и учинак пропаганде могу бити измерени, али уз мултидисциплинаран приступ.

Циљеви пропагандне активности непосредно одређују њен садржај, принципе и технике. Оно што је свим циљевима заједничко своди се на жељено утицање на јавно мњење, на појединце и групе ради придобијања за реализацију одређених интереса. Ови интереси не морају да буду, а често и нису, интереси оних на које се врши утицај. Такође, циљеве можемо класификовати на основне и посебне. Основни циљеви су они који су дугорочно истоветни за све активисте пропагандног система. Посебни су они циљеви који свакој посебној кампањи дају специфична обележја.

Пропагандне технике представљају скуп различитих елемената и поступака које пропаганда користи у обликовању и реализацији порука.³⁶ Ове основне пропагандне поруке представљају главне начине пропагандне комуникације уз помоћ којих пропаганда врши утицај на публику и користе се у свим пропагандним средствима у неком од облика који је прилагођен одређеном медију.³⁷ Пропаганда се може класификовати на више начина. Према информисаности јавности о субјекту пропаганде иста може бити: бела, црна и сива. Када је вршилац

³⁴ „Принцип минималног напора“ по коме прималац најлакше прима ону поруку чија перцепција и разумевање изискују најмањи напор, формулисан је у делу: G. K. Zipf, *Human Behaviour and the Principle of Least Effort*, Cambridge, 1949.

³⁵ М. Кољанин, Филмска пропаганда, Увод у холокауст, Годишњак за друштвену историју, свеска 1/2000, стр.35-51.

³⁶ Vans Pakard, *navedeno delo*, Darko Tadić, Propaganda, Beograd, 2005.

³⁷ Институт за пропагандну анализу је 1937. године дефинисао седам основних пропагандних техника које су најчешће коришћење у пропагандној пракси: давање имена, блистава уопштавања, трансфер, сведочење, простодушност, мешање карата и путујући оркестар.

пропаганде познат примаоцу поруке ради се о белој пропаганди. Пример беле пропаганде јесу тзв. „отворена писма“, „беле књиге“, резолуције разних домаћих и међународних организација. У многим земљама постојала су министарства за пропаганду, што представља очигледан пример беле пропаганде.³⁸ Црна пропаганда јесте врста пропаганде у којој се крије идентитет субјекта или у којој субјект користи лажни идентитет са циљем да примаоца доведе у заблуду, као и да поколеба његова дотадашња убеђења.³⁹ Постоји велики број примера ове врсте пропагандног деловања током Другог светског рата, о чему ће бити више речи касније.⁴⁰ Сива пропаганда појављује се у случајевима када субјекат није формално представљен, али би његов идентитет требало да буде познат примаоцу поруке. У већини случајева тешко је уочити разлику и поставити границу у дефинисању црне и сиве пропаганде.

Према областима живота у којима се јавља пропаганда се може делити на: ратну, мирнодопску, политичку, привредну, туристичку, верску, здравствену.⁴¹

Жак Елил је писао о подели пропаганде на хоризонталну и вертикалну: пропаганда интеграције и пропаганда агитације. Хоризонтална пропаганда ствара се унутар одређене групе, а вертикалну ствара политички лидер, односно вођа који делује на масу.⁴² Пропаганда као специфичан облик комуникације може бити активна и пасивна. Активну пропаганду можемо означити као ону врсту комуникације која у себи садржи методе и технике директних позива на акцију, без обзира о којој врсти поруке извора је реч. Са друге стране, пасивну пропаганду представљају посебни друштвени и социолошки механизми као што су образовни систем, моралне и статусне вредности одређене заједнице, друштвени митови, политички и економски модели и опште важећа правила и кодекси понашања усвојени од стране заједнице.

Пропаганда може бити организована и спонтана. Спонтана пропаганда се остварује независно од деловања организационог пропагандног система, али је посредно или непосредно у вези са њим. Рат и опасност од рата погодују

³⁸ Као пример беле пропаганде могу се навести говори министра Трећег Рајха Гебелса у којима је транспарентно износио циљеве пропаганде.

³⁹ S. N. Ruben, Psychological Warfare Key to Success in Vietnam, Military Review, 4.4.1968, str. 19-28.

⁴⁰ Приликом немачких припрема за инвазију на Британију постојале су три радио-станице које су емитовале програм намењен збуњивању британског становништва ради смањења његовог борбеног морала.

⁴¹ З. Исаковић, Увод у пропаганду, Београд 1991, стр 72.

⁴² J. Ellul, Propaganda, Formation of Men Attitudes, Њујорк 1973, стр.61.

интензивној спонтаној пропаганди, пре свега јер рат задира у највитаљније проблеме појединаца и друштва.⁴³

Приликом анализе равногорске пропаганде Милан Матић је навео следеће врсте пропаганде: усмена, писмена, јавна, скривена, комбинована, позитивна, негативна и радио-пропаганда.⁴⁴

Из свега наведеног можемо закључити да постоји велики број начина на који можемо вршити класификацију пропаганде. Без обзира на начине класификације велику важност има поступак сагледавања свих елемената пропаганде и њено посматрање као целине.

1.3. Цензура као облик пропагандног деловања

Појава цензуре у медијима, као институционалног механизма забране јавно употребљене писане или изговорене речи или фотографије, услед опасности по државу, друштвени или морални поредак, може се сматрати и једним од облика пропаганде. Ограничавање и контролисање политичког и културног живота једног друштва, деловања група или појединаца, било је истовремено и ограничавање њихових личних слобода и могућности спознаје о одређеним појмовима и догађајима. Наметање одређених садржаја било је истовремено и пропагирање тих садржаја, ускраћивањем других, непожељних.⁴⁵

Реч цензура потиче из латинског језика од глагола „*censere*“ што значи проценити или оценити. Институција цензуре много је старија од штампаног новинарства, па се обично везује за период рукописне културе. Прву цензуру књижевних дела увели су црквени конзилијуми у четвртном веку у настојању да спрече ширење списа који су били противни црквеном учењу. Ради елиминисања непожељних ставова, мишљења и идеја, папа Иноћентије IV увео је инквизицију као посебан облик цензуре, који се заснивао на физичком уништењу противника и спаљивању њихових дела. Пракса забране списа штетних по веру и тадашње схватање морала настављена је и у средњем веку. Прва позната уредба која се односила на „лажно ширење вести“ обнародована је у Енглеској 1275.

⁴³ Вуко Михаиловић, Пропаганда и рат, Београд, 1984, стр. 20.

⁴⁴ Милан Матић, Равногорска идеја у штампи и пропаганди, Београд, 1995, стр. 34.

⁴⁵ Никола Марковић, Даница Филиповић, Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944, Београд 2012., стр. Питер Берк дефинисао је цензуру као један од облика комуникације који је служио ограничавању слободе медија., Аса Бригс, Питер Берк, Друштвена историја медија, Београд, 2006, стр. 72.

године. Наравно, ова уредба није се односила на штампу и новинаре, већ на људе који усмено шире вести, а такође и на ауторе писаних листова (пасквила).

Термин медијска цензура почео је да се употребљава у седамнаестом веку када се односио на институционално право цензора, прописано од стране државе да контролише, забрањује или дозвољава објављивање писане новинске речи. Комуниколози и медиолози често под појмом журналистичка цензура и цензурисање подразумевају следеће активности:

1. Оцењивање садржаја, прегледање, критичко испитивање.
2. Званичан претходни преглед ствари за објављивање ради одобрења или забране штампања или пуштања у јавност (књиге, позоришне представе, часописи, радио и ТВ садржаји).
3. Институција (обично државна) која овај посао обавља.
4. Оцена цензурисања.⁴⁶

Теоретичари медија цензуру најчешће деле на превентивну и суспензивну. Превентивна цензура се односи на прегледање новинарског материјала (текстови, аудио или видео снимци, фотографије) пре објављивања или емитовања садржаја. Суспензивна цензура представља реаговање цензора или цензорских центара политичке моћи и стављање аутора садржаја под удар закона и притисака због објављеног материјала.

У теоријама новинарства присутна је и „*Agenda Settings*“ као посебан облик цензорског притиска на новинаре. У овом случају се новинар усмерава да прати неке друге, мање битне догађаје како не би остало простора и времена за писање о ономе догађају који је вероватно од већег јавног интереса и важности, али његово преношење и праћење не одговара појединцима или групама које врше ову врсту цензуре.⁴⁷ Као одређени вид цензуре можемо навести и аутоцензуру у случају када новинар, говорник или аутор одређеног дела прихватањем наметнутих стандарда које изриче и прописује цензор сам цензурише сопствени рад, чак и када то цензор од њега не тражи.

⁴⁶ Зорица Томић, Комуникологија, Београд, 2003, стр. 7.; Питер Берк дефинисао је цензуру као један од облика комуникације који је служио ограничавању слободе медија., Аса Бригс, Питер Берк, Друштвена историја медија, Београд, 2006, стр. 72.

⁴⁷ Михаило Бјелица и Зоран Јефтовић, Историја новинарства, Београд, 2006.; Дубравка Валић Недељковић, О новинарству и новинарима, Филозофски факултет Нови Сад, 2007.

1.4. Појам ратне пропаганде

Имајући у виду чињеницу да је Недићева влада обављала своју пропагандну делатност у специфичним, ратним условима, највећа пажња биће посвећена детерминисању карактеристика пропаганде у Првом и Другом светском рату. Такође, биће анализирани особениости пропагандних система појединих европских држава у међуратном периоду, нацистичке и фашистичке пропаганде и комунистичке идеологије и праксе. Појам ратна пропаганда данас се често користи у два различита значења. Прво потиче из пропагандне теорије развијене у САД-у. Под појмом ратне пропаганде амерички стручњаци подразумевају сва обавештења, идеје, учења или специјални начин убеђивања који служи постизању одређених ратних борбених циљева, а намењен је да утиче на мишљење, расположење и држање људи ради остваривања посредних или непосредних користи.⁴⁸ Критеријум за одређивање садржаја појма ратне пропаганде у том случају јесте ратовање као врста делатности. У европској терминологији за ратну пропаганду се каже да је то „политичка пропаганда супротна мирољубивој, тј. пропаганда коју воде оне друштвене снаге или земље које сматрају да је рат најбољи начин решавања међународних проблема и чији је циљ да насилном, војном акцијом, наметну своју вољу, свој начин мишљења, своје интересе другима“.⁴⁹ За разлику од америчке терминологије овде се полази од чињенице да су садржаји ратне пропаганде увек политички, а њен циљ -политички циљ.

Конфликтне друштвене ситуације, као што је рат, узрок су ширења неистина, полуистина и дезинформација, управо јер се не може извршити провера њихове тачности, као у време мира. Пропаганда у рату има одређене карактеристике које политичка пропаганда у миру нема. Значајне разлике између пропаганди зараћених страна у погледу њихових садржаја, метода и средстава произилазе из њихових суштински различитих политичких циљева: “Пропаганда у рату је груба, непосредна, пуна предубеђења, не тежи истини, још мање прецизности казивања, њене оцене су произвољне, а језик вулгаран.”⁵⁰ Будући да је оружана борба у рату главно средство остваривања циљева рата, особеност ратне пропаганде је у томе што је потчињена ратним законитостима и потребама ратне

⁴⁸ U. S. Army Command and General Staff College, Special instructions, Psychological Warfare and Propaganda, FM 33/1, USA

⁴⁹ Интерпрес, Енциклопедијски лексикон, Т. 27, Београд, 1969, стр. 371.

⁵⁰ Бранко Петрановић, Историчар и савремена епоха, Београд, 1997, стр. 88.

вештине.⁵¹ „Пропаганда је део стратегије, оперативе и тактике који служи повећавању могућности сопственог људског фактора и паралисању противничког. Она је вербална техника борбе за људе, па се може схватити и као средство ратне вештине.“⁵²

Приликом разматрања ефикасног деловања ратне пропаганде не може се занемарити утицај друштвене климе: одређених ставова, расположења и односа сегмената друштва, јавног мњења и појединаца према ратној политици, војном ангажовању и циљевима рата. Без побољшавања друштвене климе није могло бити ни успешног пропагандног деловања. Погодна друштвена клима могла је омогућити ширење, успешније афирмисање основних идеја и вредности политике, примарних за војно-политичке потребе и интересе владајућих снага друштва, као и за потребе остваривања ратних циљева. Са друге стране, друштвена клима могла је да се одбојно и непријатељски испољава према основним порукама пропаганде и да паралише сваки пропагандни напор. Позитивност или негативност односа друштвене климе и пропаганде нису били важни само у сагледавању могућности пропагандног деловања у рату, већ и остваривању перспективе војне, односно ратне политике. Појава и развој средстава масовне комуникације, посебно у Првом светском рату погодовала је стварању илузија да се може брзо изменити друштвена клима. Стваране су нереалне представе о свемоћи и ефикасности пропагандних средстава.

1.5. Развој пропаганде у Првом светском рату

Подробна анализа карактера и садржаја пропаганде у било ком рату не може се почети без сагледавања историјских, друштвених, економских, политичких и војних услова у којима су деловале зарађене стране у свим фазама вођења рата.⁵³ Пропаганда у Првом светском рату унапредовала је у тој мери да је превазишла сва ранија достигнућа на том пољу. Први светски рат се у савременој литератури сматра прекретницом у третирању пропаганде као осмишљене и организоване комуникације, којој се придаје важност у остваривању политичких, економских и ратних циљева. Током Првог светског рата пропаганда је окарактерисана као

⁵¹ Dejvid Barsamian, Imperijalne ambicije-Razgovori sa Noamom Čomskim, Beograd, 2009.

⁵² Вуко Михаиловић, Пропаганда и рат, Београд, 1984, стр. 16.

⁵³ Вуко Михаиловић, Психолошки рат I, „Народна армија“, 8. марта 1968, стр. 6.

„ширење и распрострањавање пожељних идеја, мишљења и ставова, често уз коришћење лажи и искривљених чињеница“. Захваљујући напредовању пропагандне технологије почело је планско укључивање психолошко-пропагандних активности у стратегијске и тактичке задатке (коришћење радија, летака, звучника, гласноговорника). Говорило се како ватрена оружја троше много муниције на фронтима, али и да пропаганда не троши ништа мање хартије и мастила, који су ипак „јефтинији и хуманији од муниције“. Велику популарност у пропагандној технологији имао је радио који се све више користио за давање обавештења и ширења новости. Такође, масовно коришћење звучника на фронту омогућавао је позициони карактер рата.⁵⁴ У време Првог светског рата многе заблуде и претеривања о пропагандном утицају и начину деловања постали су модерни митови који су и данас актуелни. Термин пропаганда је у Првом светском рату попримио негативну конотацију са најманипулативнијим и цингоистичним примерима.⁵⁵

Након завршетка Првог светског рата Немци су једногласно тврдили да их је победила Антантинa пропаганда.⁵⁶ Немачки руководиоци су сматрали да је рат „посао војника“ и да у тој области пропаганда нема значајну улогу. Био је прихваћен став да пропаганда спада у надлежност обавештајне службе и дипломатско-конзуларних представника у другим земљама. Свеукупни систем пропагирања био је заснован на постојећим органима војне и политичке структуре. Ипак, након почетка ратних дејстава у Немачкој се појавило неколико институција које су се бавиле пропагандом. Као орган војне цензуре и координације пропаганде основан је „Биро Ерцеберг“.⁵⁷ Штампa је била и под надзором војне организације Abteilung III В Генералштаба. Непосредни организатори пропагандне активности у

⁵⁴ М. Локић, Историја радиофоније у три епохе, I, Београд, 2004, стр.8.

⁵⁵ Термин „цингоизам“ (Jingoism) је британска варијанта такозваног хура-патриотизма, односно арогантни шовинизам. Настао је по једној песми крајем 19. века у којој се помиње „динго“ уместо Христа, а према другој верзији по баскијском „Jainko“ за Бога (полазак у рат у име Цинга). Цингоизам је оправдавање употребе претње или реалне силе од стране једне државе против других ради очувања онога што је дефинисано као државни интерес. Цингоизам је био истицање супериорности Британаца у односу на Русе 1870-тих, а био је актуелан и у америчкој штампи 1893. године. Нацистичка пропаганда се користила овом техником у оправдавању холокауста.

⁵⁶ Станислав Винавер је у једном од извештаја из Берлина писаном почетком 1930. године, навео опште мишљење водећих политичких кругова „да се Немцима 1918. године осветила лоша пропаганда“, Владимир Булајић, „Станислав Винавер у Берлину. Из извештаја дописника Централног пресбириа 1919-1934“, „Архив“, часопис Архива Југославије, год. III, бр. 3, стр. 111.

⁵⁷ М. Ерцеберг (1875-1921) руководио је Пропагандом према иностранству и Тајном службом за иностранство. У Вајмарској републици био је министар финансија. Убијен је у атентату који су извршили припадници националистичке деснице.

јединицама били су специјални официри по штабовима и официри за наставу у отаџбини, који су тумачили политичку и војну ситуацију и организовали политички рад у јединицама. Током 1915. године уведена је пракса предцензуре као превентива објављивању сваког непожељног материјала. Нагли пораст интересовања за пропагандну активност уследио је управо са опадањем ратног морала војске и поверења народа у позитиван исход рата. Део немачког војног руководства званично је захтевао оснивање министарства пропаганде, али без успеха. Почевши од фебруара 1916. године у Немачкој се штампају и растурају књиге у војсци и народу. Основан је Ратни биро за штампу у октобру 1916. године и убрзо након тога Биро за фронтовску штампу. Тумачени се узроци рата и објашњавана је државна политика. Организовани су и специјални течајеви за омладину. Средином 1917. године уложени су већи напори у пропагандне активности, уведена је обавезна родољубива настава, морална настава у војсци и обавештавање цивилног становништва. Ратни пресбиро је израђивао и дистрибуирао пропагандне материјале, а почело је образовање уреда за пропаганду у иностранству. Недељни билтени доносили су спискове тема на које је требало објављивати ликовне прилоге у листовима широм земље.

Цивилне и војне власти Аустро-Угарске предузимале су разне мере у погледу одржавања морала у војсци и народу. Врховна команда је издавала упутства за извођење родољубиве наставе и одбрану од непријатељске пропаганде. Код армијских и корпусних команди постојали су референти за наставу који су се искључиво бавили моралном наставом и противпропагандом. Код трупних јединица и установа одабирани су официри за извођење моралне наставе. Ако је у јединици било војника више народности, онда је за сваку народност одређиван посебни официр. Како је у јединицама била организована војна свештеничка служба она је коришћена за пропаганду и одржавање предавања из моралних поука.

Имајући у виду наведено, можемо закључити да је одлагање ангажовања Немачке и осталих чланица Централних сила на пољу пропаганде допринело и губитку рата. Херман Фреч је у анализи ратне вештине навео: „Привредни притисак и пропаганда допринели су да најбоља војска света подлегне притиску

маса и буде савладана“.⁵⁸ Херман Вандершек тврдио је да Антанта није победила војском већ „са генералштабом идеја“ и „помоћу величанствено уређене пропаганде“.⁵⁹

Пропагандна мрежа земаља Антанте била је доста напреднија у односу на Централне силе, поготово у Британији. Управо је у Британији основано прво организовано министарство пропаганде, названо Министарство за информације - Биро за ратну пропаганду са задатком „да се контролише свест света“. Посебно је на удару Министарства за информације била свест америчких интелектуалаца које је требало убедити у племенитост британског ратног подухвата и покренути у основи пацифистички расположено становништво САД-а у „психозу фанатизма и хистерије, која ће их одвести да се прикључе рату“. Биро за ратну пропаганду је у неутралним, савезничким и непријатељским земљама растурао разне пропагандне материјале.⁶⁰ Такође, постојао је и Централни биро за штампу и пропаганду, Централни комитет за патриотске и националне организације, са великим бројем пододбора који су радили на одржавању борбеног духа међу радницима. Централни комитет организовао је и спољну пропаганду. Била је централизована и дистрибуција филма и слике, приказивани су филмови и репортаже са фронта, организовани су покретни биоскопи, а у оквиру Министарства рата постојало је и Одељење за непријатељску пропаганду.⁶¹ За пропаганду против Немаца био је ангажован чувени писац Х. Ц. Велс.

Француска је ушла у рат са развијеном и добро организованом пропагандном мрежом у многим земљама. У августу 1915. основано је Одељење за пропаганду из ваздуха које је израђивало и растурало летке преко фронта. У фебруару 1916. основана је Кућа штампе. Током рата излазило је редовно неколико антинемачких илустрованих часописа. Посебан комитет сарађивао је са Кућом штампе и пропагандним органима америчке експедиционе армије у Европи.

⁵⁸ Х. Фреч, Ратна вештина данас и сутра, књига два, Београд 1939, стр.96.

⁵⁹ Herman Wanderscheek, *Weltkrieg und Propagande*. Verlag von E. S. Mitter, Berlin, 1936, str. 15.

⁶⁰ Креиран је велики број ратних плаката на којима су представљани Британци у разним ситуацијама. Поруче већине британских плаката одисале су романтичним милитаризмом и позивале на носталгичну одговорност према самом себи. Најпознатији је плакат на коме маринач упереног прста позива на мобилизацију: „Your country needs you“. Касније су овај мотив користили и Американци под слоганом: „I Want you for Us army“ на коме су додавали елементе америчког патриотизма.

⁶¹ John Baker White, *The big lie*, London, 1955, стр. 220.

Царска Русија била је неспремна за улазак у рат, што је утицало и на могућности почетног пропагандног деловања. Образован је Комитет за пропаганду који је организовао митинге и конференције, припремао агитаторе за рад, дистрибуирао филмове, летке брошуре, карикатуре, часописе и други материјал.⁶² Руска револуција финансирана од стране англосаксонске плутократије и немачке војске зауставила је царску Русију у пуном успону ка статусу светске економске и војне велесиле. Искоришћавајући погодне услове изазване большевичким превратом западне силе су вршиле пропагандну и политичку делатност на територијалној разградњи Русије како би је елиминисали као главног конкурента. Британска војна мисија генерала Томсона послата је у Транскавказију са задатком да оснује протекторате независне од Москве. Новопостављено начело „права на самоопредељење потлачених народа“ образовано је у стратешким лабораторијама англосаксонског империјализма те су на Версајској мировној конференцији пуковник Хауз и Лојд Џорџ у име својих влада покушали да наговоре остале учеснике да се позову на *de facto* створене владе на тлу царске Русије. Француска је услед личних интереса омела спровођење поменутог плана. Интенције „савезничких сила“ да распарчају руске територије упропастиле су комунистичке вође које су силом прилика напустиле нихилистичка начела и усвојиле државотворни концепт интеграције. За разлику од званичне руске власти большевици су у потпуности мобилисали уметност у пропагандне сврхе ради свргавања царског режима.⁶³ Сматрали су да писана пропаганда и револуционарни плакати имају „једнаку улогу са куршумом и митраљезом и тако допринели, можда на пресудан начин, коначној победи.“⁶⁴

Влада САД-а основала је по уласку у рат Комитет за јавне информације који је имао задатак да одржава позитивну климу за вођење рата и да у иностранству оправда улазак САД-а у рат. Комитет за јавне информације усклађивао је и рад пропагандних органа америчке експедиционе војске у Европи.⁶⁵ Комитет је био веома успешан захваљујући раду либералних америчких интелектуалаца из круга Цона Дивија који су били поносни на чињеницу да су као одговорни чланови

⁶² P. Kenez, *The birth of the propaganda state, Soviet media and mass mobilization*, Cambridge, 1986.

⁶³ Први декрет о лепим уметностима донесен је 11. јануара 1918. године и њиме је предвиђано растурање плаката и пропагандних брошура по ниским ценама, а у неким случајевима бесплатно. Уништавање овог материјала проглашено је за контра-револуционарну делатност.

⁶⁴ Коста Николић, *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Нова Пазова, 2000, стр. 12.

⁶⁵ A. Axelrod, *Selling the Great War. The Making of American propaganda*, Palgrave Macmillan, 2009.

заједнице покретачи уласка САД у рат и да су релативно мирољубиво становништво усмерили антинемачки. Београдски политиколог и публициста Љубомир Кљакић анализирао је деловање америчког Комитета за јавне информације и као најважније личности у наведеном комитету навео је познатог публицисту Волтера Липмана.⁶⁶ Липман је 1922. године издао књигу под насловом „Јавно мњење“ у којој је доказивао, на основу стеченог искуства, да је могуће „произвести сагласност становништва средствима пропаганде“. Друга кључна личност био је већ поменути Едвард Бернис, Фројдов нећак и аутор књиге под насловом: „Пропаганда“ у којој је изнео став о манипулацији масама као обележју демократије и који је први јавно говорио о појму „невидљиве владе“ и појму „инжењерство сагласности“.⁶⁷

У време Првог светског рата креиран је и најпознатији лого свих времена, лого Црвеног крста. Он је представљао слику швајцарске заставе у негативу. Овај симбол, касније схваћен и као симбол хришћанског света, дизајнирао је „отац плаката двадесетог века“ Лудвиг Холвајн.

1.6. Ратни пресбиро Врховне команде

Ратни пресбиро Врховне команде Војске Краљевине Србије основан је при Штабу Врховне команде 23. јула 1914. године,⁶⁸ као брана надирању непријатељске пропаганде у циљу да се европској и светској јавности приближи историја и традиција српског народа. Његова примарна функција било је обавештавање војног и политичког врха о ситуацији на светским и домаћем ратишту, прикупљање актуелних и документарних информација из живота српске војске. Прикупљани су документи и фотографије како би биле искоришћене као доказна средства у погледу повреда одредаба и правила Хашке и Женевске конвенције после масакра српских цивила, као и формирање базе историјских података за будућност.

Врховна команда схватила је да је потребно омогућити боравак већег броја иностраних дописника и дописника фотографа европских и америчких листова

⁶⁶ Walter Lippmann, *Public Opinion*, 1922.

⁶⁷ Професор Кљакић одржао је предавање у Коларчевој народној задужбини на тему: „Империја и њена пропаганда“ 28. априла 2011. године.

⁶⁸ Војни архив (у даљем тексту ВА), група фондова Војске Краљевине-Кнежевине Србије (у даљем тексту група фондова ВКС), П 3, К 35, Ф 1, д 2/86.

који ће извештавати јавност својих земаља о догађајима у Србији. Штаб Врховне команде издао је 20. јула 1914. године „Правилник за ратне дописнике који имају допуштење да прате ратне операције“.⁶⁹ Правилник је садржао „Упутство за ратне дописнике. Шта им је забрањено да објављују“ и „Упутство за писце, издаваче, штампаре и колпортере часописа, листова, слика и свих врста публикација, за време рата.“ Почетком рата на српски фронт су дошли и истакнути публицисти Анри Барби, Крофорд Прајс, Џон Калверт, Џон Рид са канадским сликарком Бордман Робинсоном и многи други. Обавештајни одсек Врховне команде издавао је писмене дозволе и контролисао рад дописника, а у ратној зони ова надлежност се преносила на обавештајне одсеке армијских штабова. Кретање је било дозвољено само у пратњи одређеног лица, а сваку промену боравка одобравао је лично командант после писменог захтева и образложења премештања. Уведена је и цензура која је прегледала све депеше, писма, написане текстове, а пакети и пошиљке предавали су се отворени. Цензури су се морала слати два примерка листа или часописа. Информације које су биле забрањене за објављивање односиле су се на организацију војних јединица, њихово кретање и диспозицију, називе дивизија и нижих формација, имена персонала у командама, наоружање, снабдевање оружјем, здравствено стање трупа, дејство непријатељских пројектила, стање саобраћајних комуникација у зони дејства прикупљање обавештајних података, имена рањених и погинулих пре објављивања званичне листе. Истовремено када је ступио на снагу „Правилник за ратне дописнике“ Оперативно одељење Штаба Врховне команде саставило је „Упут за употребу ратних сликара придодатих штабовима виших јединица на војишту“.⁷⁰ Упут је суштински отворио простор и створио услове за непосредно и неометано ликовно стварање, а у рату су први пут уведена правила која се односе на визуелизацију – оличену у фотографији и кинематографском снимању, информацију и документацију. Схватајући важност употребе ратних сликара и фотографа војвода Радомир Путник потписао је 14. јануара 1915. године у Крагујевцу решење о исплати ратне суме од 750 динара из ванредног ратног кредита, за набавку фотографског апарата за Штаб Врховне команде.⁷¹

⁶⁹ ВА, група фондова ВКС, П 3, К 589, Ф 6, Д 22/3.

⁷⁰ ВА, група фондова ВКС, П 6, К 93, Ф 5, Д 20/2.

⁷¹ ВА, група фондова ВКС, П 3, К 35, Ф 1, Л 6.

Ратни пресбиро наставио је након повлачења српске војске преко Албаније свој рад на Крфу. Обављао је и контролу војног издаваштва и листова који су објављивани у ратном периоду. Уз помоћ познатог крфског штампара Ланцаса отворена је у близини луке Државна штампарија у којој су штампане „Српске новине“. Председник Ратног пресбиороа био је Слободан Јовановић. Станислав Винавер био је уредник листа „Српске новине“.⁷² „Српске новине“ су излазиле три пута недељно у тиражу од 10.000 примерака и биле су најзначајнији извор информација за српски народ широм света. Поред званичних ставова српске владе објављивани су прилози из разних области. Како би Европу и свет упознао са страдањима српске војске Слободан Јовановић упутио је 1916. године у Француску и Велику Британију филозофа Бранислава Петронијевића, владикау др Николаја Велимировића и Станислава Винавера. Владика Николај и Станислав Винавер држали су заједно предавања у Британији, а потом је Винавер упућен у Петроград ради прикупљања добровољаца за Солунски фронт. На Крфу је настављена и организација фотографске службе. Начелник Штаба Врховне команде војвода Петар Бојовић издао је 13. маја 1916. године у Солуну наредбу о организацији фотографских и кинематографских снимања у војсци. Наведена наредба указује на начин на који се припремао документарни и пропагандни материјал о раду и животу српске војске, како би се наведени садржаји приближили светској и европској јавности и сачували од заборава.⁷³ Организован је и рад Фотографске секције при Обавештајном одсеку Оперативног Одељења Врховне команде. Секција је била организована по угледу на француску. Израђивани су посебни албуми или су посебно важни снимци публиковани у великим савезничким илустрованим листовима. На Крфу је основана Филмска секција при Врховној команди. Приказивани су филмови добијени од савезника, као и филмски материјал са Солунског фронта. Формирање Македонског фронта и дуги рововски рат наметнуо је потребу већег ангажовања фотографа. Требало је показати

⁷² Наведени лист објављиван је током боравка Владе у Нишу до повлачења. Први број „Српских новина“ на Крфу објављен је у априлу 1916. године. 1917. године почео је да излази и „Крфски забавник“ као додаток новинама.

⁷³ ВА, група фондова ВКС, П 6, К 63, Ф 3, Д 21/1, „Фотографским снимцима треба овековечити све важније војне догађаје из живота дотичне јединице: за време борбе, маршовања, становања; снимити важније свечаности и места кроз која се буде пролазило; снимити панораме непријатељских положаја, утврђења; фотографисати непријатељске заробљенике, рушевине које је он начинио, зверства која је начинио међу нашим војницима и становништвом итд.“ Снимци су се углавном прилагали уз оперативне дневнике јединица.

савезницима да је српска војска опорављена, обучена у употреби новог оружја и снага на коју се мора рачунати у даљем току рата и коначном сукобу са Аустроугарском и Немачком. У испуњавању наведеног пропагандног циља према савезницима фотографија је била одлично средство. Сликвити прикази стања у рововима, зимовницима, борбе за освајање Битоља и Кајмакчалана налазили су се у илустрацијама ратних фотографа. Фотографска секција ускоро је издвојена као самостална, а захтеви за њеним ангажовањем расли су са порастом свести о њеној пропагандној употребљивости. Пратиле су се све активности на фронту и позадини, а посебно је страним дописницима омогућавано да дођу до илустрација за текстове о српској војсци. Организована су и појединачна снимања најзаслужнијих и најхрабријих официра и војника. Припремали су се илустровани албуми са текстовима о животу војних јединица на нивоу дивизија, а за овај посао ангажовани су дописници за сакупљање кратких прича и фотографи за снимања.

Пропаганда у савезничким земљама обухватала је и организовање изложби фотографија са фронта. У допису Општег војног одељења Ађутантског одсека Министарства војног начелнику Штаба Врховне команде од 14. октобра 1918. године у Солуну наглашена је вредност вршења пропаганде у корист српског народа: „Познато је, да је у данашње време нарочито у страном свету пропаганда сликом и фотографијом од највеће користи и најнепосреднијег дејства.“ На великој свесавезничкој изложби у Паризу и Лондону излагао је најбољи српски фотограф дописник Риста Марјановић и Самсон Чернов, дописник француског листа „Illustration“. Чернов је након преласка Албаније дошао са српском војском на Крф. Снимио је велики број фотографија које је убрзо изложио у Лондону. Изложба под називом: „Срби, децембра 1915“ коју је приредио у Краљевској галерији у јуну 1916. године имала је велики одјек у британској јавности. Месец дана касније Чернов се вратио на Крф и све до априла 1919. године агитовао је и држао предавања о српској улози у Првом светском рату. Сачувани су и подаци који се односе на ангажовање Ристе Марјановића, ратног сликара и дописника на служби у Пресбируу.⁷⁴ Након добијања дозволе за снимања Риста Марјановић је распоређен у Штаб Треће армије, а од марта 1915. године налазио се на служби у Пресбируу. Снимао је све догађаје од почетка рата: одлазак у рат, изгон и бежанију становништва пред непријатељем из места у Посавини, Јадру и Рађевини, око

⁷⁴ ВА, група фондова ВКС, П 3, К 162, Ф 2, Д 3/1,

Шапца, Церску и Колубарску битку, повлачење преко Косова Поља и Албаније, боравак војске на Крфу и победнички улазак српске војске у градове. У Лондону је у јуну 1916. године приредио и уредио Српско одељење Међусавезничке изложбе ратних фотографија у павиљону Марсан у Лувру, како би јаком визуелном информацијом српска Влада уверила западни свет да српска војска постоји после самртног повлачења преко Албаније. Наведена изложба гостовала је на изложбама савезничке ратне фотографије у Викторија и Алберт музеју, галерији Графтон, по градовима Енглеске и на крају у Америци где је пресељена целокупна француска изложба. Марјановић је приредио је у Лондону више изложби својих фотографија, од којих и једну са радовима Мештровића, Росандића и Рачког. Довршио је 30 великих албума слика из балканских и Првог светског рата, који су као поклон српске Владе предавани савезничким делегацијама. Био је дописник париског „Illustration“, њујоршког „Herald“ и Лондонске агенције фотографских новина. Након рата Фотографска секција смештена је у просторије Сеизмолошког завода на Ташмајдану, а од ње је у септембру 1922. године формирана „Државна радионица Филмова“ са циљем вршења националне и културне пропаганде.

1.7. Пропаганда у европским државама у међуратном периоду

Организовање пропагандног рада у европским државама у периоду између два светска рата зависило је у великој мери од уређења државе, развијености обавештајне мреже, рада администрације, циљева владајућих кругова, њихових интереса у спољној политици и степена угрожености сваке државе појединачно. Међуратни период био је време успостављања такозваног „версајског система“, коме су у политици и пропаганди давана најразличитија значења.⁷⁵ Промене друштвено-политичких околности у Европи тридесетих година, посебно од времена доласка нациста на власт у Немачкој, условиле су и појачану активност на пољу пропагандног и обавештајног рада у већини европских земаља, посебно оних које су биле непосредно угрожене новонасталом ситуацијом.⁷⁶ Пропагандни рад обављан је углавном преко министарстава, пропагандних одсека или прес-бироа и одељења. У одређеним случајевима пропаганда је обављана преко недржавних

⁷⁵ Чедомир Попов, Од Версаја до Данцига, Београд, 1995, стр. 188.

⁷⁶ Бојан Симић, Пропаганда Милана Стојадиновића, Београд, 2007, стр. 49.

организација. Захваљујући примени модерних средстава пропаганде, као што је био радио, емитоване пропагандне поруке имале су много шири утицај и биле су доступне у више држава. Отпочела је нова врста сукоба, такозвани рат информацијама и сукоби непријатељских пропагандних мрежа појединих земаља. Повремено је долазило и до склапања споразума о прекиду узајамне непријатељске пропаганде међу државама. Први овакав споразум о прекиду узајамне непријатељске пропаганде постигнут је између Немачке и Пољске 1931. године и требало је да регулише „да питања радио-емитовања ни у ком случају не вређају националне интересе слушалаца друге стране.“⁷⁷ О страху од ширења штетних пропагандних утицаја у међуратном периоду сведочи потписивање неколико докумената у циљу регулисања забране антипацифистичке пропаганде.⁷⁸

Британска пропаганда била је базирана на вишевековној традицији. Пропагандном раду је придавана велика важност с обзиром на колонизаторске планове британске државе.⁷⁹ У време мира Британци су као носиоци традиције демократских и политичких слобода били против рада Министарства за информације. Британски премијер Чембрлен одбијао је пред сам почетак рата могућност оснивања министарства пропаганде. Током међуратног периода у Великој Британији деловало је неколико званичних и полузваничних пропагандних институција. Најважније међу њима биле су Одсек за штампу Министарства иностраних послова (*Foreign Office News Department*), Британска радио корпорација (*British Broadcasting Corporation, BBC*) и Британски савет (*British Council*). Свако веће министарство имало је свој одсек за штампу, а председник владе имао је и свог чиновника за штампу. У Чембрленово време на том месту био је ангажован чиновник Обавештајног одељења Foreign office-а Џорџ Стјуарт. Одсек за штампу Министарства иностраних послова давао је информације домаћој јавности, пружао обавештења дипломатским сарадницима британских листова, дописницима страних листова и агенција у Лондону и представницима лондонских новинских агенција. Такође, наведени одсек ширио је преко радија званичне

⁷⁷ E. Carr, *Propaganda in international politics*, Oxford, 1939, str. 20.

⁷⁸ Mate Oreč, *Sloboda informacija i propaganda u savremenoj međunarodnoj zajednici*, Sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju, Beograd, 1966, str. 62. Наведени документи потписани су 1925. године у Вашингтону, 1932. године у Женеви, 1933. године у Мадриду и у Бечу.

⁷⁹ K. Dovring, *Road of propaganda*, New York, 1959.

информације.⁸⁰ Састојао се из три департмана. Један се бавио давањем информација новинарима у Лондону, други је прикупљао информација из иностранства, а трећи је био задужен за вршење званичне радио-службе. Одсеку су били потчињени сви аташеи за штампу при амбасадама и посланствима.

Британска радио корпорација коришћена је за пропаганду према иностранству, а почетком тридесетих година почела је са емитовањем прекоокеанског програма.⁸¹ Корпорација је основана 1922. године, а четири године касније добила је званични карактер. Програм ВВС-а емитован је на енглеском и на другим страним језицима. Емитовање прекоокеанског програма било је од посебне важности за пропаганду према британским колонијама. The BBC Empire Service почео је са радом 1932. године. Радило се на сузбијању непријатељске пропаганде и на критиковању режима у државама чија се политика косила са британском. Познат је пример Италије чији радио је слао поруке које су се могле чути у британским колонијама и које су позивале становништво да се ослободи британских стега. ВВС се огласио позивом Италијанима на борбу против учвршћивања фашизма.⁸²

Једна од установа које су се бавиле ширењем британских културних и пропагандних утицаја ван британских граница био је Британски савет који је основан 1934. године. Савет је слао предаваче, певаче, глумце у иностранство у том циљу, осниване су енглеске читаонице и библиотеке, дељене су разне стипендије за учење енглеског језика и друго.⁸³ У периоду 1936-1937. године такве стипендије дељене су у петнаест земаља међу којима је била и Краљевина Југославија. У Београду је у току 1939. године енглески језик учило око три хиљаде људи, док је у првој половини године у престоници боравило десет британских професора језика.

Почетком 1938. године основан је Координациони комитет за усаглашавање рада свих пропагандних установа у земљи. На челу Комитета налазио се сер Роберт Ванзитарт, државни подсекретар за спољне послове. Једна од важнијих пропагандних институција била је приватна агенција „Reuters“.

⁸⁰ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), 38-14, Извештај посланика Касидолца из Лондона од 15. јуна 1938. године.

⁸¹ N. J. Cull, D. Culbret, D. Welch, Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present, Santa Barbara 2003, стр. 37-38.

⁸² Mussolini's propaganda abroad, London, New York, 2006.

⁸³ АЈ, 38-141, Извештај дописника ЦПБ Арсенија Газиводе од 26.06.1938. године.

Пропагандом у Француској се у међуратном периоду бавило Одељење за обавештавање и штампу при Министарству спољних послова.⁸⁴ На челу одељења налазио се начелник који је одржавао везе са представницима домаће и стране штампе и новинских агенција. Страним новинарима издаване су пропуснице за рад и повластице за превоз и заказивани су интервјуи са водећим политичарима и државницима. Тиме је вршен одређени надзор над њиховим радом и кретањем. Радио служба била је организована као Дирекција свих емисионих радио-станица која је руководила функционисањем радио-мреже, ометала рад непријатељских радио-станица и надзирала рад државних и приватних радио-станица. Средином 1936. године створена је Међуминистарска комисија за информације и пропаганду, а у јулу 1938. године основан је и Генерални комесаријат за информације и пропаганду, непосредно потчињен председнику владе и нешто касније реорганизован. Током 1940. године образовано је Министарство информација. На челу наведеног министарства био је Фросар, некадашњи министар пропаганде у Блумовој влади.⁸⁵

Остале европске државе (изузев Велике Британије, Француске, Немачке, Италије и Совјетског Савеза) нису у међуратном периоду имале министарства за пропаганду па су исту вршиле преко институције пресбиороа. Земље чланице Мале Антанте и Балканског споразума имале су пресбирое у саставу министарстава спољних послова. Пресбиорои су углавном чинили једно одељење министарства, као у случају Чехословачке, Румуније и Бугарске. Мађарска је имала два пресбиороа, по један у министарству спољних и унутрашњих послова. Турска је имала пресбиоро у оквиру Министарства унутрашњих послова, а у Албанији је пресбиоро неколико пута премештан из једног у друго министарство.⁸⁶ Прес-биорои су углавном имали улогу министарства пропаганде, али нису носили такво име да не би изазвали сумњу и опрез других држава. Такође, готово је немогуће и утврдити тачан износ финансијских средстава која су улагана у ове институције. Фашистичке земље су имале далеко највећи обим улагања у пропаганду и трошкове израде пропагандних средстава, док су мање државе биле усмерене на

⁸⁴ АЈ, 38-141, Извештаји дописника ЦПБ Ивана Марковића. Министарство пропаганде постојало је у првој половини 1938. године у другој влади социјалисте Леона Блума. Када је Блумова влада пала министарство је престало са радом.

⁸⁵ П. Остојић, Пропаганда, Београд, 1940, стр.80.

⁸⁶ Б. Симић, Пропаганда Милана Стојадиновића, Београд, 2007, стр.63.

контролу сопственог јавног мњења.⁸⁷ Дешавало се да је структура одређених одсека једноставно копирана од организација других држава ако се показала успешном у раду. Такође, биле су честе и смене кадра у наведеним институцијама, настале као последица промене режимске политике или руководећег политичког кадра.

1.8. Комунистичка пропаганда

Едвард Кар је приликом анализе совјетске пропаганде приметио да је Совјетски Савез био једина европска велесила која није имала званичне институције за пропаганду. Наведену чињеницу тумачио је могућношћу да совјетске институције које су биле пионири на пољу пропаганде и користиле је као регуларан инструмент политике, нису морале имати посебно министарство за пропаганду или су сматрале Комунистичку партију (СКП-б) и Комунистичку интернационалу одељењима за домаћу и инострану пропаганду.⁸⁸ Неоспоран пример успешне комунистичке пропаганде представља пропагандни рад Бољшевичке партије у Октобарској револуцији која је својим деловањем мобилисала радничке и сељачке групе. Након освајања власти бољшевици су, по мишљењу великог броја историчара, образовали један облик „пропагандне државе“.⁸⁹ СССР је била прва држава која је користила пропаганду као регуларни инструмент своје политике. Главну улогу у вршењу пропаганде имала је Комунистичка партија (СКП-б). Пропаганду према иностранству организовала је Комунистичка интернационала која је формално била независна, а у суштини само инструмент совјетске спољне политике. Почетком 1918. године уведена је установа комесара у јединицама Црвене армије, а формиране су и партијске организације као језгра пропагандиста и агитатора.⁹⁰ Специфичност совјетског пропагандног модела била је у ангажовању великог броја агитатора који су још 1917. године слати на рад по селима.⁹¹ Коришћене су најразличитије форме, средства и методе

⁸⁷ Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd, 1987.

⁸⁸ E. Carr, *Propaganda in international politics*, Oxford, 1939, str. 23.

⁸⁹ A. Rees, *State Control in Soviet Russia*, London, 1987.

⁹⁰ Агитација је реч латинског порекла и значи: придобити, поколебати, одбацити. Реч агитатор употребљава се за оног који подстиче масу народа и врбује је у политичке сврхе.

⁹¹ Према појединим проценама руских историографа првих месеци после Октобарске револуције деловало је око десет хиљада агитатора. За разлику од руског цара Николаја Другог Романова који је кинематографију годину дана пред избијање Великог рата сматрао „небитном ствари која никоме

пропагандног рада. Организована је такозвана пропаганда на точковима, а први пропагандни воз „Лењин“ почео је рад на промовисању партијске политике средином 1918. године. Неки од каснијих пропагандних возова имали су и своје штампарије у којима су штампане новине, а уведени су и пропагандни бродови. Становништву су приказивани пропагандни филмови.⁹² Према проценама руских историчара пропагандиста је средином 1918. године било око педесет хиљада.

Почетком 1918. године објављен је први Декрет о лепим уметностима којим је предвиђено растурање пропагандних плаката и брошура по ниској цени или бесплатно. Уништавање пропагандног материјала третирано је као контра-револуционарни чин.⁹³ Бољшевички плакат представљао је једну врсту „уметности масе“ и „колективне уметности радног народа“. Био је вид револуционарне пролетерске уметности и основни вид комуникације између партије и класе. Сматрало се да су револуционарни плакати заједно са писаном пропагандом имали „једнаку улогу, ако не и већу, са куршумом и митраљезом и тако допринели, можда на пресудан начин, коначној победи.“⁹⁴ Централни партијски орган за пропаганду била је Секција за агитацију и пропаганду, основана у августу 1920. године са задатком да врши координацију пропагандног рада на целој совјетској територији.⁹⁵ Без обзира на наведено, првенство у организацији пропагандног рада имали су у почетку Народни комесаријат за просвету, а потом Главни комитет за просвету. Агитпроп из тих разлога није био доминантан у апарату државне агитације и пропаганде све до краја двадесетих година.⁹⁶ Најзначајнији листови у међуратном периоду били су партијско гласило „Правда“ и гласило Врховног совјета „Известия“. Централни комитет Комунистичке партије Совјетског Савеза увео је Пропагандни биро и Биро за цензуру који је контролисао све публикације. На овом пољу радила је и Телеграфска агенција Совјетског Савеза ТАСС, као двосмерни орган пропаганде: примала је вести из иностранства и била је задужена

није потребна и која не може бити сматрана уметношћу“, за Лењина је кинематографија била најважнија од свих уметности.

⁹² David Gillespie, *Early Soviet Cinema. Innovation, Ideology and propaganda*, London, 2000.

⁹³ Франсоа Кокен, Совјетски револуционарни плакат 1918-1921, *Историјски записи*, 1987, 1-2, стр. 52.

⁹⁴ Исто, стр. 49.

⁹⁵ Peter Kenez, *The birth of the propaganda state (Soviet media and mass mobilization)*, Kembridge, 1986, стр. 121.

⁹⁶ M. Lenoe, *Agitation, Propaganda and the Stalinization of the Soviet Press 1922/1930*, Pittsburgh, 1998.

за слање вести из СССР-а.⁹⁷ Совјетска влада контролисала је њен рад. С обзиром на изолованост којој је совјетска држава била изложена, посебна пажња поклањала се организовању радио-пропаганде.⁹⁸ Лењин и Троцки се данас сматрају оснивачима масовне радио-пропаганде намењене житељима других земаља. Једно од удружења које са бавило информативним радом у страним државама било је Савезно удружење за културне односе са иностранством.⁹⁹ Држава је имала монопол над биоскопским пројекцијама,¹⁰⁰ као и над позоришном делатношћу. На овај начин, уз контролу штампе, медији су стављени под пуну контролу извршних власти.¹⁰¹

1.9. Нацистичка и фашистичка пропаганда

Долазак нациста на власт у Немачкој 1933. године свакако је био прекретница у европској и светској историји и последица тешке економске, политичке, моралне и психолошке кризе која је потресала послератно немачко друштво.¹⁰² Увођењем једнопартијског система власти заведена је практично диктатура. У оквиру таквог система било је лакше организовати униформну и централизовану пропагандну активност. Посебност улоге нацистичке пропаганде управо су најбоље предочили водећи немачки политичари, официри и пропагандисти. Хитлер и Гебелс сматрали су пропаганду примарним стратегијским и тактичким оружјем.¹⁰³ Хитлер је у једном од својих говора одржаном на конгресу странке у Нирнбергу 1936. године изнео сликовито виђење улоге коју има пропаганда: „Пропаганда је страховито оружје у рукама човека који се зна њоме служити... Пропаганда нас је довела на власт, омогућила нам да очувамо власт, пропаганда ће нам дати могућност да овладамо светом“.¹⁰⁴ Гебелсов сарадник Адамовски изложио је у књизи „Propaganda und Nationale Macht“ значај пропагандног рада за нацистичку Немачку. Мајор Фоертш, шеф Одељења за штампу при немачком Министарству рата, објавио је у априлу 1935. године чланак

⁹⁷ J. C. Clews, *Comunist propaganda techniques*, New York, 1964, стр. 84.

⁹⁸ Лењин и Троцки се сматрају оснивачима масовне радио-пропаганде намењене грађанима других земаља.

⁹⁹ Савезно удружење за културне односе са иностранством основано је 1925. године и имало је статус самосталног друштва.

¹⁰⁰ Mira i Antonji Lim, *Najvažnija umetnost. Istočnovoproski film u dvadesetom veku*, Beograd, 2006.

¹⁰¹ M. Leno, *Agitation, Propaganda and Stalinization of the Soviet press, 1922/1930*, Питсбург, 1998.

¹⁰² David Welch, *The Third Reich, Politics and Propaganda*, London/New York 2002, стр. 8/159.

¹⁰³ P. M. A. Lineberger, *Psychological Warfare*, Washington, 1948, стр. 56.

¹⁰⁴ Цитирано према П. Остојић, *Пропаганда*, Београд, 1940, стр. 72.

„Пропаганда као ратно оруђе“ у коме је анализирао офанзивни и дефанзивни карактер пропаганде. Карактер пропаганде зависио је од става држава према којима се вршила, односно од тога да ли су те државе пријатељски, неутрално или непријатељски расположене према Немачкој.¹⁰⁵ Хитлер је у „Мојој борби“ доказивао да су Британци, супротно Немцима, схватили значај пропаганде у Првом светском рату. Лудендорф је објашњавао немачки пораз у Првом светском рату тиме што се није водио „тотални рат“: рат оружјем, економски и пропагандни рат. Гебелс је заступао гледиште да „пропаганда почива на сугестибилности“¹⁰⁶ и да се „пропагандом не открива истина већ намећу сопствени ставови“.¹⁰⁷ Од италијанских фашиста преузета је крилатица да је „право државе изнад права појединаца“, а „права Немаца изнад права других народа“. Идеја, пропаганда и снага биле су према нацистичкој доктрини међусобно повезане, а употреба силе била је неизоставни део пропаганде. Крвави обрачуни, процеси, ликвидације и масовни геноциди, били су последица давања пропаганди свемоћне улоге. Пропаганда је имала задатак да мит о вођству уздигне до апсолутног принципа, принципа вође. Националсоцијализам је приказиван као једина права немачка идеологија. Гебелсов пропагандни механизам је у својој синхронизованости превазишао до тада све познато. Нарочито су истицана два основна принципа стратегије и тактике пропаганде: педантност проучавања и експлоатације поука и података из психологије и историје политичке и ратне пропаганде, као и утврђивање правила и техника поступања. Након освајања власти нацисти су основали Министарство за народно просвећивање и пропаганду (*Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda*), на челу са Гебелсом.¹⁰⁸ У свом говору приликом преузимања функције Гебелс је изјавио да ће се влада против опозиционих струја у Немачкој борити свим средствима, а тада је навео и једно од

¹⁰⁵ A. A. Kallis, *Nazi Propaganda and the Second World War*, London, 2005.

¹⁰⁶ Јозеф Гебелс (1897-1945) уређивао је у међуратном периоду лист „*Der Angriff*“ у време када је био партијски шеф за Берлински дистрикт, наравно уз Хитлерову подршку. Место министра у Рајхстагу добио је 1933. године, а након тога постао је и председник Државне канцеларије за културу. Био је одличан говорник, познавалац психологије маса, а за праћење развоја нацистичке пропаганде су неизоставни његови сачувани дневници и говори. Гебелса су савременици називали „духовним фелдмаршалом Трећег Рајха“. R. E. Herzstein у својој књизи „*The War that Hitler Won. The Most Infamous Propaganda Campaign in History*“ назива Гебелса „поетом и демагогом који је користио херојске речи и тактичке обмане све до самог краја“.

¹⁰⁷ R. G. Reuth, *Goebbels*, New York, 1993.

¹⁰⁸ Петер Лонгерих, Гебелсова биографија, Минхен, 2010. Немачки историчар Петер Лонгерих је први немачки Гебелсов биограф који је као извор користио комплетан дневник министра пропаганде, који је објављен у 32 књиге.

најважнијих начела нацистичке пропаганде - једноставност.¹⁰⁹ Гебелс је на позицији министра пропаганде и народног просвећивања и као председник Културне коморе Рајха¹¹⁰ имао могућност готово потпуне контроле медија: штампе, радио-програма, филмова, часописа и издаваштва. У једном од говора одржаном у Нирнбергу септембра 1934. године након преузимања важних функција, садржано је његово виђење карактеристика које треба да поседује добра пропаганда: „Пропаганда може бити за или против. У оба случаја, не мора бити негативна. Једино што је битно је да ли су речи истините и да ли заиста одржавају вредности народа... Добра пропаганда не мора да лаже, заправо не сме да лаже. Нема разлога да се боји истине. Грешка је мислити да људи не могу да прихвате истину. Могу. Само је ствар презентовања истине на такав начин да људи могу да је схвате. Пропаганда која лаже доказује да има лош циљ. Она не може бити успешна на дуже стазе.“

Министарство за народно просвећивање и пропаганду било је подељено на седам одељења на челу са референтима.¹¹¹ Ангажован је и Одсек за одбрану и сузбијање лажних вести у унутрашњости и иностранству. Гебелсов утицај на државну и партијску пропаганду био је неприкосновен у готово свим областима.¹¹² Под његовим надзором биле су државна и партијска штампа, часописи, филмови, књиге, одржавање јавних скупова и свечаности, страна пропаганда, позоришни живот, уметнички живот, радио пропаганда и партијско образовање.¹¹³

У суштини, екстремна десница је у Немачкој контролисала целокупни културни живот.¹¹⁴ Нацисти су желели да у складу са својим ирационалним и расистичким поставкама, створе националну културу, снажно политизовану и без самосталности и хуманих садржаја у њој.¹¹⁵ Базу за стварање културних вредности

¹⁰⁹ Говор Јозефа Гебелса из марта 1933. године, Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), 38-141

¹¹⁰ Гебелс се након неуспелог покушаја атентата на Хитлера 20. јула 1944. године прогласио за „опуномоћеника Рајха за питања тоталног рата“ што му је омогућило потпуну контролу јавног и политичког живота.

¹¹¹ N. Cull, D. Culbert, D. Welch, Propaganda and Mass Persuasion, A historical Encyclopedia, 1 500 to present, (Santa Barbara/Denver/Oxford, 2003), p. 354.

¹¹² David Welch, The Third Reich, Politics and Propaganda, London, 1993., D. Welch, Propaganda and the German Cinema 1933/1945, New York, 1983, Z. A.B. Zeman, Nazi propaganda, Oxford, 1973.

¹¹³ R. Bytwerk, Bending Spines, The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic, East Lansing, 2004, p. 59.

¹¹⁴ Н. Мамузић, Нацизам и култура, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 1978, број 65, стр.68.

¹¹⁵ А. Mitrović, *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914-1945)*, Beograd, 1983, стр. 161.

чинили су нација и раса, а наглашаване су културне вредности у служби идеологије. У области филмске пропаганде прославила се Лени Рифенштал, бивша плесачица, која је почела да снима филмове и након познанства са Хитлером почела рад на пропагандним филмовима за нацистички режим.¹¹⁶ Током партијског скупа нациста 1933. године снимљен је и први филм за потребе партијске пропаганде под називом „Тријумф вере“.¹¹⁷ Следеће године, такође са партијског скупа нациста, снимљен је један од најпознатијих пропагандних филмова у историји- „Тријумф воље“ у циљу приказивања јединства Хитлера, народа и нацистичког режима. Филм обилује сценама које садрже дочеке разних политичара, сусрете Хитлера са непрегледним масама, његове говоре и сусрете са масом. На крају филма Хитлеров заменик Рудолф Хес одржао је кратак говор у којем је потенцирао јединство Партије, Хитлера и Немачке и дотакао једну од пропагандних крилатица нацистичког режима: „Ein Reich, ein Volk, ein fuhrer“ („Једно царство, један народ, један фирер“). Противници Немачке у Другом светском рату користили су наведени немачки филм како би јавности указали на негативне стране нацистичког режима.

Једно од важних пропагандних средстава којим су се у великој мери користили нацисти био је политички плакат. Нацисти су користили плакате да допру до оних делова становништва на које се није могло другачије пропагандно утицати. Уметнички симболи на плакатима служили су за изазивање идеолошких сензација и политички примитивизам. Најчешћи мотиви немачког плаката били су: сељак у раду на њиви и немачки непобедиви војник. Спремност борбе за нацију и рад за добробит нације биле су главне поруке намењене конзументима плаката.

Постепено је идеолошко-политичко васпитање прешло у руке Немачке националсоцијалистичке радничке партије. Партијски органи у војсци преузели су све војне листове, часописе и публикације. Осим наведеног министарства постојале су још две значајне пропагандистичке институције: Државна канцеларија за културу (*Reichkulturkammer*) и партијски орган-Централна пропагандна канцеларија (*Reichpropagandaamt*). Државна канцеларија за културу састојала се од посебних одељења за филм, визуелне уметности, позориште, радио, штампу, музику и литературу. Контролисала је и усмеравала културни живот, креирајући и

¹¹⁶ Z. Krakauer, *Od Kaligarijado Hitlera. Psihološka istorija nemačkog filma*, Beograd, 1997.

¹¹⁷ У филму „Тријумф вере“ први пут је коришћена техника монтаже изабраних кадрова путем које се одређене личности или дешавања могу нагласити, односно ставити у први план.

усмеравајући културни живот Немачке. Орган партијске пропаганде био је целина са министарством. Извештаји дописника Централног Пресбиороа Краљевине Југославије у Берлину, Станислава Винавера, говоре о великим сумама новца које су издвајане у Немачкој за потребе рада на пољу пропаганде.

Један од облика манифестације моћи нацистичког режима и контроле уметничког и културног живота било је јавно спаљивање књига на Тргу опере у Берлину организовано у форми пропагандног спектакла уз ноћну бакљаду на великим ломачама. Трг опере на коме се налазила Берлинска опера, библиотека и стари Универзитетизабран је као симбол немачке хуманистичке традиције. Гореле су књиге многих значајних мислилаца које су нацисти прогласили отпадницима од немачке културе. Књиге су бацане са прозора старе библиотеке на плочник или су довожене камионима из других берлинских библиотека и бацане на ломачу. Већином су у спаљивању књига учествовали млади нацисти, студенти који су узвикивали пароле и читали текстове са оптужбама против писаца који су неговали начела слободе, учење о класној борби и материјалистичку мисао, оптуживали их за моралну декаденцију друштва, као и за фалсификовање националне историје. Спаљивање књига у Берлину био је само почетак читавог процеса уништавања културних добара са листе стваралаца која је стално проширивана. Пропаганда је догађај приказивала као спонтану акцију становништва.

У Дрездену је организована прва изложба осуде и поруге под називом „Слике у којима се огледа пропаст у уметностима“. Главни напад на уметност изведен је 1937. године на отварању „Прве велике немачке уметничке изложбе“ у минхенском Дому немачке уметности Хитлеровом изјавом о почетку „неумољивог рата против елемената немачког културног распадања“. Након ове изложбе отворена је и „изложба дела изопачене уметности“ на којој су били изложени руглу радови Емила Нолдеа, Макса Ернста, Василија Кандинског, Франца Марка, Аугуста Макеа, Ернста Лудвига Кирхнера, Алексеја фон Јављенског, Паула Клеа и других. Приређивач изложбе био је професор берлинске Академије уметности Адолф Циглер који је прихватио да буде оруђе нацизма на подручју уметности. Изложба је пренесена у Берлин годину дана касније, а потом је одржана и у Лајпцигу, Дрездену и Дизелдорфу. Пре почетка рата одржано је још неколико изложби исте намене: „Велика антибољшевичка изложба“ у Нирнбергу, „Бољшеvizам без маске“ у Берлину и „Вечити Јеврејин“ у Минхену. Уследиле су и

масовне заплене уметничких дела по галеријама и музејима. У дворишту Ватрогасне команде у Берлину спаљено је пет хиљада уљаних слика, акварела, цртежа и графика.¹¹⁸ Националсоцијалистички режим је искористио организовање Олимпијских игара у Берлину 1936. године за пропагирање сопствених идеолошких начела. Гебелс је у плану имао организовање телевизијског преноса олимпијских игара, али се од тога одустало развојем ситуације у којој су побеђивали „припадници ниже расе“. Као одговор на одржавање олимпијаде у Берлину противници националсоцијалиста су покушали да организују Народну олимпијаду у Барселони. Њихов план је пропао због избијања Шпанског грађанског рата.

Вођа фашистичке Италије Бенито Мусолини придавао је велики значај раду на пољу пропаганде, делом из разлога своје професионалне новинарске оријентације, као уредника социјалистичког листа „Avanti“ и оснивача листа „Popolo d' Italia“ (који је постао званично гласило фашистичке штампе), делом из потребе учвршћивања фашиста на власти у којем су медији имали кључну улогу. Мусолини је приликом оснивања свог кабинета у октобру 1922. године образовао и прес-биро са задатком да прати рад стране штампе и дописника и даје им информације: *Ufficio stampa del Capo del Governo*.¹¹⁹ Договор о стварању посебног министарства за пропаганду постигнут је приликом Гебелсове посете Риму у мају 1933. године.¹²⁰ Пресбиро при Председништву владе претворен је у државни подсекретаријат за штампу и пропаганду и ускоро добио ранг министарства. На чело новог Министарства за пропаганду (*Ministero della stampa e della propaganda*) дошао је 1934. године гроф Галеацо Ђано, Мусолинијев зет.¹²¹ Наведена институција имала је задатак да врши контролу и надзор над медијима у земљи и аташеима за штампу у иностранству. Министарство за пропаганду је 1937. године променило име у Министарство за народну културу (*Ministero della Cultura popolare*) у оквиру којег је деловала Генерална дирекција за пропаганду¹²² у којој је

¹¹⁸ Филозоф марксиста Ернст Блох је ову „манифестацију“ пропратио објављивањем чланка под насловом: „Свечаност лудака под вешалима“.

¹¹⁹ N. J. Cull, D. Culbret, D. Welch, н. д., стр.126.

¹²⁰ АЈ, 38-141, Извештаји дописника ЦПБ Милоша Црњанског.

¹²¹ Галеацо Ђано (1903-1944) био је познати политичар у Мусолинијевој Италији. Публикован је његов „Дневник 1937-1943“.

¹²² Dj. Gocini, Istorija novinarstva, Beograd, 2001, str. 322.

припремана целокупна пропагандна активност и материјал.¹²³ Током једне године рада Министарство за народну културу издало је око 4.000 упутстава за штампу што сведочи о утицају које је имало на креирање јавног мњења.¹²⁴ Важна пропагандна институција била је Генерална дирекција за кинематографију, основана 1934. године на Мусолинијеву иницијативу. Дирекција је требало да учврсти духовни и културни раст нације и цивилизације.¹²⁵

Пропагандну делатност вршиле су Генерална дирекција за туризам и Генерална дирекција за позоришта, свака у својој области. Посебно одељење у оквиру министарстава био је Инспекторат за радиофонију и телевизију.¹²⁶ Прва државна радио компанија била је формирана 1925. године, а две године касније почела је стално емитовање програма. Инспекторат је био овлашћен за контролу рада и контролу програмских садржаја свих италијанских радио-станица.¹²⁷ Такође, експлицитно је забрањено слушање програма Радио Москве и ВВС-а. Под контролом министарстава била је и агенција „Stefani“ са традицијом од 1853. године, која је током 1920. постала акционарско друштво. Доласком Мусолинија на власт агенција је била састављена од „поверљивих фашиста“.¹²⁸ Дуче је био централна фигура у фашистичкој пропаганди.¹²⁹ Може се закључити да је његов главни узор у организовању пропагандног рада била управо немачка нацистичка идеологија и пракса.¹³⁰

1.10. Пропагандни апарат Краљевине Југославије

У овом поглављу покушали бисмо размотрити карактеристике и организацију пропагандног апарата, установа и институција које су биле главни носиоци пропагандне активности у Краљевини Југославији. С обзиром на чињеницу да се пропагандни апарат и уопште пропагандна активност мењала и усложњавала током читавог постојања Краљевине Југославије, посебан акценат

¹²³ Исто, стр. 323.

¹²⁴ A. Mignemi, *Tra fascismo e democrazia, Propaganda politica e mezzi di comunicazione di massa*, Novara, 1996, N. Tranfaglia, *La stampa del regime 1932-1943*, Bompiani, 2005.

¹²⁵ S. Ricci, *Italian Film and Society, 1922-1943*, Los Angeles, 2008.

¹²⁶ Италијанске власти су велику пажњу поклањале развоју радија. Прва државна радио компанија образована је 1925. године, а 1927. године почело је стално емитовање.

¹²⁷ T. Tatomirović, *Musolinijev mikrofon. Radio propaganda fašističke Italije*, Beograd, 2011.

¹²⁸ D. Thompson, *State Control in Fascist Italy*, Manchester, 1991.

¹²⁹ J. Kirkpatrick, *Mussolini, A Study of Power*, New York, 1964. ; D. Mac Smith, *Musolinijevo Rimsko carstvo*, Ljubljana, 1980.

¹³⁰ A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih, Politička istorija velikih država Evrope 1919-1939*, Beograd, 1974.

ставили бисмо на период владе Милана Стојадиновића, имајући у виду особености његове спољне политике удаљавања од Француске и приближавања Италији и Немачкој „методичним кретањем кроз европски дипломатски лавиринт“.¹³¹ Такође, поједини политичари и личности из јавног живота Краљевине Југославије и периода владе Милана Стојадиновића нашли су се почетком окупације на важним позицијама. Обављајући нове дужности у „управном“ и пропагандном апарату окупирани Србије користили су се претходно стеченим искуствима.

~ *Централни пресбиро*

Окосница пропагандног деловања у готово свим европским земљама била су, као што је већ речено, министарства, пресбиروي и пропагандни одсеци. Установа Пресбириа појављује се шездесетих година XIX века у периоду друге владавине кнеза Михаила Обреновића, када је рад на националној пропаганди стављен по строгом контролу владе. При Министарству иностраних дела основан је Прески биро као посебно одељење за штампу.¹³² Велику важност институција Пресбириа добила је у време Балканских ратова и Првог светског рата.¹³³ Централни пресбиро (у даљем тексту ЦПБ) у КСХС био је једна од првих установа обавештајног и пропагандног карактера у Европи.¹³⁴ ЦПБ је основан Законом од 18. априла 1929. године за обављање послова опште државне обавештајне службе.¹³⁵ Законом је предвиђено да ЦПБ буде у саставу Председништва Министарског савета као једно његово одељење. Унутрашња организација ЦПБ-а утврђена је Законом о уређењу Председништва Министарског савета од 1. маја 1929. године.¹³⁶ На принципу ЦПБ-а организоване су обавештајне службе у Великој Британији, Француској, Мађарској и Швајцарској. Бугарска, Грчка и Турска преузеле су Закон о организовању ЦПБ-а за сопствене потребе. Све послове водио је шеф ЦПБ-а, непосредни референт за области у вези са штампом и

¹³¹ Ј. Хоптнер, Југославија у кризи 1933-1941, Ријека, 1972, стр. 116.

¹³² М. Вјелица, *Srpski ratovi геџима 1844-2000*, Београд, 2003, стр. 21-22.

¹³³ Н. Поповић, Слободан Јовановић и југословенска држава, Београд 2003, стр. 48. Током Првог светског рата Ратни Пресбиро се налазио под директном контролом шефа Обавештајног одсека пуковника Аписа, извештавао је домаћу и страну штампу о догађајима на српском фронту и издавао „*Ратни дневник*“, орган Врховне команде.

¹³⁴ Кандидат је писао о организацији и раду ЦПБ-а у оквиру свог дипломског рада „*Антијугословенска кампања италијанске штампе у другој половини 1929. године*“ одбрањеног 1. марта 2000. године на Филозофском факултету у Београду.

¹³⁵ „*Службене новине КСХС*“, бр. 280-СХП, 29. новембра 1929. године.

¹³⁶ „*Службене новине КСХС*“, бр. 105-ХЛП од 7. маја 1929. године.

пропагандом у КСХС и иностранству. На челу ЦПБ-а од оснивања до Априлског рата били су: Милан Марјановић, Милан Николић, Теофило Ђуровић, Коста Луковић, Бошко Богдановић, Предраг Милојевић и Милорад Радовановић. Влада је постављала и смењивала шефове ЦПБ-а. ЦПБ је био подељен на административни, информативни и публицистички одсек.¹³⁷

ЦПБ је свакодневно достављао обавештења Председништва Министарског савета и других министарстава агенцији „Авала“, као и извештаје дописника из земље и иностранства, сарађивао је са „Путником“, Заводом за унапређење трговине и туристичким одсеком Министарства трговине и индустрије. Дописници ЦПБ-а у земљи и иностранству имали су кључну улогу у реализацији пропагандних циљева владе, били су карика између државних институција и уређивачких одбора у областима које су им поверене.¹³⁸ Слали су детаљне извештаје о свом раду и о раду дописних центара једном месечно и на годишњем нивоу. Учествовали су и у свим политичким, националним и културним активностима.¹³⁹ Дописници у иностранству пратили су садржај стране штампе и објављених публикација, извештавали државни врх о наведеном, реаговали на појаву критика у страниој штампи, помагали у писању демантија и сличних аката, настојали да поспеше објављивање што већег броја чланака о југословенској држави у страним листовима. Били су носиоци такозване „невидљиве пропаганде“ која се огледала кроз њихове редовне активности: посета уређивачком особљу, ресторанима, тавернама, разговору са локалним становништвом, давање и ширење незваничних информација у државном интересу. Милош Црњански био је један од дописника који се суочио са низом проблема у раду и отежаним извештавањем централе услед строгог надзора који су италијанске власти вршиле над његовим свакодневним радом и обавезом да шаље поједине извештаје преко Посланства.¹⁴⁰ Посебну пажњу ЦПБ је поклањао односу према страним дописницима у Краљевини Југославији. Организоване су и посете домаћих дописника и новинара иностранству, понекад у оквиру државне делегације. Тако су 1938. године приликом посете Милана Стојадиновића са државном делегацијом Немачкој

¹³⁷ В. Драговић, Српска штампа између два рата, основа за библиографију српске периодике 1915-1945, Београд, 1956.

¹³⁸ Дописници ЦПБ-а редовно су извештавали ЦПБ о писању штампе и политичким догађајима, посећивали редакције и давали сугестије уредницима и новинарима.

¹³⁹ АЈ, 38-11, Извештаји дописника из Приморске бановине.

¹⁴⁰ Милош Црњански, Нова Европа, Београд, 1991, стр. 139.

учешће у посети узели и Коста Луковић и директор агенције „Авала“ Милан Јовановић Стоимировић. Чланови државне делегације су том приликом одликовани високим немачким одликовањима, а Хитлер је примио делегацију новинара.

Основни пропагандни циљеви ЦПБ-а у првим годинама након његовог оснивања били су да објасни и оправда државну политику након завођења шестојануарске диктатуре, а потом и у време доношења Октроисаног устава. У време владе Милана Стојадиновића дошло је до битних промена у начину рада и у структури ЦПБ-а.¹⁴¹ Стојадиновић је придавао велики значај ЦПБ-у као важној институцији за државну пропаганду, али и за личну промоцију у домаћој и светској јавности. Делатност ЦПБ-а, као министарства пропаганде била је потпуно подређена влади.¹⁴² Током читавог периода Стојадиновићеве владе шеф ЦПБ-а био је Коста Луковић, кључна личност за планирање и спровођење пропаганде.¹⁴³ Почетком 1936. године у оквиру Информативног одсека основан је Одељак за национално-политичку пропаганду са циљем да се утиче на листове „да пишу у духу националне идеологије и политике Краљевске владе“ како би се преко њих утицало на расположење и мишљење народа. С обзиром на изражени антикомунизам кнеза Павла и Милана Стојадиновића доминирала је антикомунистичка пропаганда.¹⁴⁴ Антикомунистичка пропаганда ЦПБ-а била је заснована на поштравању цензуре за све натписе са „комунистичком тенденцијом“ и на активном пропагирању антикомунизма. Цензура је била усмерена и на књижевност тако да је забрањено више књига разних аутора. Почело је издавање антикомунистичких брошура које су указивале читаоцима на штетност комунистичког утицаја на јавни живот у Краљевини: „Комунизам и породица“, „Вера и црква у Болшевичкој Русији“, „Посетите Совјетску Русију и видећете“. Брошуре су дељене бесплатно међу радницима, по селима, школама, библиотекама и другим јавним местима како би биле доступне за све „заинтересоване читаоце“ свесне комунистичке опасности, а и оне који су били на погрешном путу. Сачуван

¹⁴¹ АЈ, 38-1, Пословник о раду Централног пресбирео Председништва Министарског савета од 11.11.1935. године.

¹⁴² АЈ, 38-1, Пословник о раду Централног пресбирео Председништва Министарског савета.

¹⁴³ Коста Луковић био је истакнути новинар, оснивач и директор листа „Време“, а у Пресбирео служио је још у време Првог светског рата. Био је и референт Уметничког одељења Министарства просвете и неко време управник Народног позоришта у Новом Саду. У јесен 1944. године стрељали су га партизани као сарадника окупатора.

¹⁴⁴ Тодор Стојков, Влада Милана Стојадиновића, Београд, 1985.

је податак о подељених 70. 000 брошура у 1936. години. Организоване су и антимарксистичке изложбе које су обилазиле целу земљу. Изложба „Про Део“ коју је организовао ЦПБ у току 1936. године обишла је 29 градова.

Након пада Стојадиновићеве владе у фебруару 1939. године ЦПБ је наставио свој пропагандни рад. У наведеном периоду било је потребно подржати Споразум Цветковић-Мачек и борити се против деловања непријатељске пропаганде.¹⁴⁵ Политика „строге неутралности“ добијала је утопијска обележја у време заостравања друштвено-политичких супротности. Током 1940. године дошло је до организационих промена у ЦПБ-у. Одељак за примену Закона о штампи премештен је у Министарство унутрашњих послова. Тиме је овој установи одузета једна од важних функција. У истој години угашена су и дописништва у Паризу, Бриселу и Женеви. Дописник из Париза пребачен је у Виши. Отворено је ново дописништво у Москви. У унутрашњој организацији отворен је Мањински сервис и постављени су нови дописници у пограничним областима државе са задатком да прате писање тамношње мањинске штампе. Праћен је рад 107 листова и прикупљани су исечци из 139 страних листова. Након Априлског рата и почетка окупације ЦПБ је престао са радом у земљи, а један део ове установе наставио је рад у оквиру емигрантске Краљевске владе.

~ *Агенција „Авала“, штампа, радио и филм*

Агенција „Авала“ основана је 1919. године у оквиру Одсека за штампу Министарства иностраних послова, као једна од првих телеграфских агенција у Европи. Њен оснивач и први директор био је француски новинар Албер Мусе, лични пријатељ краља Александра. Након његовог смењивања 1927. године на дужност директора агенције постављен је новинар Ђорђе Перић.¹⁴⁶ У почетку је агенција издавала билтен са прегледом дневне штампе на француском језику,¹⁴⁷ а 1924. године ушла је у концерн агенција под називом „Савезничке агенције“ који је

¹⁴⁵ АЈ, 38-1, Извештај: „Делокруг рада Централног Прес.бироа Председништва Министарског савета“, 1939.

¹⁴⁶ Директори агенције „Авала“ у периоду од оснивања до 1941. године, осим Ђорђа Перића, били су: Риста Марјановић, Градимир Козомарић, Светислав Петровић, Милан Јовановић Стоимировић и Гавра Великић.

¹⁴⁷ Агенција „Авала“ почела је у мају 1920. године са пријемом телеграма агенција из Париза, Берна, Атине и Мадрида.

имао за циљ стварање монопола на извештајну новинску службу.¹⁴⁸ Тенденција претварања државних у приватне агенције у тадашњој Европи довела је и до реорганизације „Авале“ почевши од средине 1929. године. „Авала“ је званично изашла из надлежности Одсека за штампу МИП-а и постала формално независна.¹⁴⁹ Претворена је у акционарско друштво са капиталом од пет милиона динара. Већински власник акција била је држава. Према уговору који је закључила са државом агенција је морала извештајно-новинску службу обављати саобразно јавним интересима државе, објављивати сва званична саопштења и доставља их листовима у земљи и иностранству, демантовати натписе који су били штетни по државне интересе и бесплатно остављати билтене члановима владе.

У првој половини 1936. године проширене су обавезе и дужности агенције: издавање дневних и повремених билтена на нашем језику и на страним језицима, вршење финансијско-берзанске обавештајне службе, рекламних и пропагандно-новинских послова, организовање новинско-извештајне службе преко радија,¹⁵⁰ бављење новинарским репортажама путем филма и фотографије, дистрибуирање страних новина и часописа и сарадње са другим агенцијама.¹⁵¹ Агенција „Авала“ састојала се од неколико служби и дописништава у земљи и иностранству, а најважнија је била домаћа извештајна служба. Радио станица била је један од битних делова агенције „Авала“ са задатком пријема и политичких и привредних вести из иностранства и њиховог слања дописништвима у унутрашњости и обавештавање иностранства. Информативна служба агенције обавештавала је иностранство о догађајима и ситуацији у Краљевини Југославији преко радио-емисије „Радиоавалиан“, телеграмски и телефонски. Давани су целокупни прегледи писања југословенске штампе. Агенција је имала велики утицај на спровођење пропаганде у Краљевини Југославији као за државну пропаганду. Агенција је формално престала да постоји након окупације, када су је угасиле немачке власти.

¹⁴⁸ Концерн „Савезне агенције“ основале су на састанку у Берну светске агенције: „*Reuthers*“, „*Avas*“ и „*Wolfbureau*“. „Авала“ је овим агенцијама плаћала годишњу комисију од 550.000 динара из поверљивог кредита Министарства иностраних послова.

¹⁴⁹ У агенцији су образовани следећи одсеци: Административни, Одсек за унутрашњу службу, Одсек за спољну службу, Одсек за берзанску службу, Извештајни одсек, Француски билтен и Огласно одељење.

¹⁵⁰ Задатак Информативне службе био је обавештавање иностранства о ситуацији и догађајима у Југославији путем радио-емисије „Радиоавалиан“, телеграма и телефона.

¹⁵¹ Правила агенције „Авала“, Београд, 1936.

Листови који су излазили у Краљевини Југославији били су током међуратног периода под константним надзором владе и државних органа, поготово када се радило о преносу политичких информација о раду владе, владајуће странке или краљевске породице.¹⁵² Штампа је била најважније пропагандно средство које је државни и политички врх користио у Краљевини Југославији. Без обзира на сталну цензуру штампа је била разнородна и разноврсна. Цензура штампе вршена је од стране ЦПБ-а, државног тужилаштва и Министарства унутрашњих послова као превентивна цензура или забраном листова уколико су угрожавали државни интерес.¹⁵³ Осим целовитих званичних саопштења агенције „Авала“ у вези са важним државним питањима, листови су морали објављивати и њене званичне коментаре. Државна тужилаштва имала су задатак да надзиру рад свих листова, као и да посебно прате писање „проблематичних“ листова.¹⁵⁴ Листови који су излазили у великом тиражу, а који нису следили политику владе били су „Политика“ и „Правда“. Листови са највише тиража у Дравској бановини били су љубљански „Словенец“ и „Јутро“ и мариборски „Вечерник“. У Дунавској бановини највећи тираж имали су листови националних мањина (навели бисмо два немачка листа: „*Deutsches Volksblatt*“ и „*Deutsche Zeitung*“). Једини домаћи дневни лист био је новосадски „Дан“.¹⁵⁵ „Време“ и „Самоуправа“ следили су политичку линију Стојадиновићеве владе. Лист „Време“ био је најтиражнији провладин лист и централно страначко гласило. Први број изашао је 18. децембра 1921. године. Оснивач је био Коста Луковић, а уредник Бошко Богдановић.¹⁵⁶ Једно време функцију директора (до 1936. године) обављао је новинар Станислав Краков.¹⁵⁷ Лист је продат на лицитацији у фебруару 1936. године, а откупио га је Милан Стојадиновић (акције су поседовали његова породица и пријатељи). На место директора постављен је нефромално др Љуба Поповић, а формално Драгомир

¹⁵² АЈ, 38-1, Извештај ЦПБ под називом „Организација штампе и пропаганде у Југославији“.

¹⁵³ У приморској бановини биле су редовне забране излажења листова. Сплитски лист „Јадрански дневник“ забрањиван је у периоду од марта до јуна 1938. године 23 пута. Листови „Јадрански дневник“ и „Ново доба“ који 24. јуна 1938. године нису објавили вести о трогодишњици Стојадиновићеве владе били су забрањени, као и новосадски лист „Дан“.

¹⁵⁴ Б. Симић, Агенција „Авала“, Зборник Матице српске за историју, број 75-76/2007, Нови Сад, стр. 75-91.

¹⁵⁵ В. Веšlin, *Vesnik tragedije, Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine*, Novi Sad, 2001, стр. 74.

¹⁵⁶ Вук Драговић сматра да је лист основан по захтеву краља Александра, као замена за „Политику“ која се отргла цензури.

¹⁵⁷ АЈ, Збирка Станислава Кракова (102), Ф 1.

Стојадиновић.¹⁵⁸ Председник владе уређивао је лист свакодневно, вршио редакцију чланака. Лист је у 1937. години достигао тираж од 130.000 примерака. Лист је имао три стална фотографа од којих је посебно значајан био Светозар Грдијан. Грдијан је био готово стални пратилац Милана Стојадиновића на важним манифестацијама и састанцима, а приликом сусрета са Хитлером он га је представио као свог Хофмана.¹⁵⁹ Путем редовне и партијске штампе вођена је редовна антикомунистичка кампања Стојадиновићеве владе. Објављиване су књиге страних аутора о пореклу и штетности комунизма и чланци домаћих и страних аутора (неки од чланака носили су називе: „*Крвава Русија*“ и „*Методи совјетске власти*“). У књизи Андреа Жида која је објављивана у наставцима у листу „*Самоуправа*“ приказано је разочарење присталице комунистичке идеје у Совјетски Савез након његовог боравка у земљи.¹⁶⁰ На пољу антикомунистичке пропаганде радио је и Југословенски антимаарксистички комитет који је издавао антикомунистичке билтене два пута месечно. Уредник је био Милан Поповић. Уредништво антикомунистичких билтена предлагало је измену Закона о штампи и увођење посебног надзора над „сумњивим“ издавачким предузећима: „*Нолитом*“, „*Популарним библиотекама*“, „*Књигама за свакога*“, „*Космосом*“ и другим. Штампа у Краљевини Југославији није била ослобођена политичког утицаја и цензуре државног врха, поготово услед притиска ЦПБ-а, све до почетка Другог светског рата.

Радио-пропаганда била је једна од најчешће коришћених видова пропаганде свету у периоду између два рата. Имала је значајне предности односу на штампу. Радио су могли слушати припадници разних народа на различитим континентима, како писмени, тако и неписмени уколико су познавали језик. Могућности ометања радио-емисија нису биле довољно развијене у том периоду тако да могућности емитовања емисија у другим државама нису биле лимитиране. У току Великог рата почео је развој радиофоније у Србији. У почетку је вршено постављање

¹⁵⁸ Стојадиновићев брат Драгомир практично је био на челу листа. Поред седишта листа у Дечанској улици налазила се и најмодернија штампарија на Балкану у којој су коришћене немачке и америчке машине., В. Petranović, М. Zečević, *Агонија две Југославије*, Београд, 1991, стр. 172.

¹⁵⁹ Хитлеров лични фотограф. Хофман је сликао Грдијана и Хитлера приликом упознавања коју је Грдијан искористио у Априлском рату као пропусницу.

¹⁶⁰ Фељтон је објављиван од 27. јануара до 13. фебруара 1937. године под насловом: „*Повратак из Савеза Совјетских Социјалистичких Република*“.

привремених радио-станица уз помоћ Француске за потребе српске војске.¹⁶¹ Почетак радиофоније у Краљевини Југославији може се сматрати закаснелим у поређењу са другим државама.¹⁶² Радио-Београд је свој програм почео да емитује 24. марта 1929. године.¹⁶³ Коста Луковић се залагао за изградњу једне радио-станице довољног емисионог капацитета од националног интереса, што је сматрао јединим начином одбране од непријатељске пропаганде посредством радија. Сачувана је његова представка министру саобраћаја у Јевтићевој влади у којој образлаже потребу увођења такве радио-станице. Директор Радио-Београда био је у периоду од 1930. до 1936. године армијски генерал Данило Калафатовић. У оквиру ЦПБ-а формиран је током 1939. године Одсек за радиофонију чиме је измењена и дотадашња подела на три одсека. ЦПБ и Краткоталасна станица Београд II почели су да припремају вести за Радио-Београд. Вршена је строга контрола емитованих вести: биле су то вести из дневне штампе и ЦПБ-а, већ цензурисане, али су морале проћи још један круг цензуре. Емитоване су и вести на страним језицима, а почело се и са директним преносима са разних догађаја: соколских слетова, спортских манифестација, помена Николи Пашићу, као и са преносима партијских митинга.¹⁶⁴ Власт је вршила разне притиске како би обезбедила праћење радио-програма од тране што већег броја становника. Без обзира на велики помак у развоју радиофоније у међуратном периоду Краљевина Југославија била је и даље далеко од могућности да у истом парира већини европских држава у том погледу.

Партијски пресбиро ЈРЗ основан је у септембру 1936. године. На челу овог партијског тела био је Милан Јовановић Стоимировић.¹⁶⁵ У листу „*Самоуправа*“ објављен је чланак под насловом „Једна потреба времена“ о оснивању Партијског пресбирора.¹⁶⁶ Циљ рада овог партијског органа био је да прати и помаже рад партијске штампе у земљи, односно да буде врста дописништва.¹⁶⁷ Пресбиро је био врста посредника између ЦПБ и провинцијских листова, а њихови главни

¹⁶¹ Овде Радио-Београд, Зборник педесетогодишњице, Београд, 1989, стр. 11.

¹⁶² М. Локић, Историја радиофоније у три епохе, I, Београд, 2004.

¹⁶³ Главни предајник Радио-Београда постављен је на зграду САНУ, након чега је премештен у Макиш 1936. године.

¹⁶⁴ Први пренос митинга ЈРЗ био је из Скопља у време Стојадиновићеве посете у лето 1936. године.

¹⁶⁵ Просторије Партијског пресбирора ЈРЗ налазиле су се поред редакције листа „Самоуправа“ у улици Вука Караџића број 14.

¹⁶⁶ „Самоуправа“ од 18. септембра 1936. године, насловна страна.

¹⁶⁷ Праћен је рад 36 листова.

уредници редовно су долазили у престоницу на састанке. Осим сарадника листа „*Самоуправа*“ за Партијски пресбиро ЈРЗ радили су сарадници ЦПБ-а. Током јула 1938. године у пресбиро је ушао Лазар Прокић, а месец дана касније Милан Вучковић и Милан Микашиновић. Новозапослени новинари су током прва три месеца рада били аутори највећег броја чланака који су слати редакцијама листова.¹⁶⁸ Основан је и Одсек за радио при пресбиру са задатком да извештава јавност преко Краткоталасне радио-станице. Шеф одсека био је Велимир Димић. У наведеном периоду почело је издавање специјалног билтена са партијским и политичким вестима. Партијски пресбиро ЈРЗ био је ангажован највише на територији насељеној српским становништвом коме је углавном и била намењена партијска пропаганда.

Филмска уметност у Краљевини Југославији је у почетку више сматрана занатом, те је држава опорезовала и биоскопе.¹⁶⁹ Милан Стојадиновић је међу првима користио филм као пропагандно средство свестан значаја филмске индустрије.¹⁷⁰ Југословенска радикална заједница имала је своју филмску секцију. На челу секције био је новинар Градимир Козомарић.¹⁷¹ Снимљен је филм намењен изборној кампањи под називом „Путем препорода - Југославија јуче, данас, сутра“. Стојадиновић је за потребе филма снимео у Народној скупштини део из владине декларације од 4. јула 1935. године у коме говори о „новом, здравом и свежем струјању животне снаге државе и народа“ и о очувању аманета витешког краља ујединитеља, наговештава скори привредни опоравак земље и пореске олакшице за становништво. Снимљене су и сцене само за немачко тржиште у којима председник владе на крају свог говора у Народној скупштини узвикује са подигнутом руком: „Хајл Хитлер“ како би се задобила немачка наклоност и публика, што се и десило.¹⁷² Важност коју је председник владе придавао коришћењу филма у пропагандне сврхе била је велика, што се може видети и на

¹⁶⁸ Историјски архив Смедерева, Заоставштина Милана Јовановића Стоимировића, Ф 8, Извештај о раду Партијског пресбируа од 1. јуна 1938. до 1. октобра 1938. године.

¹⁶⁹ Финансијским законом је предвиђено да се ниједан филм не може приказивати док га не одобри цензура Министарства просвете.

¹⁷⁰ У време Стојадиновићеве владе на снази је био Закон из 1931. године којим је превиђено постојање Државне филмске централе као самосталног органа који је уређивао производњу, увоз и промет филмова и помагао васпитање и корисну пропаганду филмова. Допуна наведеног закона донета је 1933. године.

¹⁷¹ Просторије филмске секције налазиле су у Новинарском дому у улици Франкопановој број 28 у Београду.

¹⁷² Предраг Лажетић, Милан Стојадиновић и предизборна пропаганда 1938, Зборник Историјског музеја Србије бр. 25, Београд, 1988, стр. 124.

основу припрема и снимања за поменути филм и за потребе изборне кампање, што је био најсавременији облик политичке пропаганде у то време. Филм је приказан у градовима и местима у којима је очекивана позитивна реакција становништва. Посебни курири пратили су реакције посетилаца и извештавали централу којој су достављали предлоге места у којима је требало приказати филм. Специфичан вид пропагандног рада Стојадиновићевог режима у оквиру предизборне кампање било је организовање изложбе „Три године владе Милана Стојадиновића“ на којој је презентован различит пропагандни материјал: графикони, модели, макете статистички подаци и географске карте. У изборној кампањи коришћена је авијација за бацање летака на предлог пилота Милутина Анастасијевића према коме је „пропаганда бацањем летака из ваздуха најјефикасније средство за све циљеве и акције уведено у целом свету“.

Још један пропаганди потез Стојадиновићеве владе у предизборној кампањи био је појављивање „зелених кошуља“ на митинзима чиме се настојало приказати јединство странке, њена добра организација, блискост са народом (преко делова народне ношње). У историографији се увођење формација „зелених кошуља“ пореди са фашистичким „црним“ и „сивим“ кошуљама. Председник владе правдао је овај потез објашњењима да се радило о омладинцима који су ангажовани као обезбеђење на партијским зборовима. Униформе које су омладинци носили у предизборној кампањи већ су коришћене приликом путовања чланова „Словенског југа“ у Италију и Немачку, што се може тумачити као покушај приближавања домаћинима. Униформе су израђене по наређењу председника владе. Касније је поручен велики број униформи пред крај предизборне кампање. Један од Стојадиновићевих сарадника, а касније и пропагандиста у Недићевој влади, Данило Грегорић писао је током рата о улози и утиску који су остављале „зелене кошуље“. Присећао се доласка грофа Ћана у Београд којег су на станици чекали одреди „зелених кошуља“ и постројавали се пред њим приликом сваког његовог изласка или обиласка града. Грегорић је критиковао малобројност „зелених кошуља“ које нису могле парирати италијанским црнокошуљашима.¹⁷³ Постојање наведених формација био је један од разлога због којих је део савременика и историографа окарактерисао Стојадиновића као фашисту.

¹⁷³ Данило Грегорић, Самоубиство Југославије, Београд, 1942, стр. 53.

1.11. Пропаганда у Другом светском рату

Сучељавање дијаметрално супротних идеологија, друштвених и политичких норми и интереса великих сила и њихових савезница у Другом светском рату било је изузетно оштро. Декретом фелдмаршала фон Кајтела „*Naht und Nebel*“ („*Ноћ и магла*“) покороној Европи је наметнут страх од опште незаштићености. Као што је записао британски историчар Питер Калвокорези, аутор „*Тоталног рата*“: „Како су нацисти тонули у историју постали су објекат интересовања социолога и психолога, али у својој сопственој генерацији били су објекат чистог ужаса.“ „У време успона фашиста и нациста у међуратном периоду и током Другог светског рата пропаганда је постала снажно и незаменљиво средство у борби за остваривање превласти и хегемоније, нивелацију свести, изазивање верске нетрпљивости, доктринарну опијеност и ширење идеолошког једноумља.“¹⁷⁴ Колики је значај придаван пропаганди види се и по томе што су је Немци називали Трећим фронтом, а Американци четвртим родом војске. Примењиване су нове пропагандне доктрине и деловали су моћни пропагандни центри. Генерал Ајзенхауер је пред сам завршетак рата у Европи истакао да се ратна пропаганда развила у специфично и успешно оружје рата.¹⁷⁵

О пропагандним методама, правилима, средствима и начинима деловања које су примењивале зараћене стране сведоче многа документа. Разгранатом пропагандом дириговало се из државних прес-центра, телеграфских агенција, министарстава пропаганде или информација, ратних штабова, страначких централа, ПТТ центара, обавештајних служби, агитпропова и друго. Радио-станицама, новинама, филмовима, лецима, плакатима, брошурама, карикатурама, позоришним представама и пропагандом „лицем у лице“ читавих армија активиста супротстављане су идеје, нуђене чињенице и борило се за жељене ставове, свест и понашање милиона људи. Уметност је стављена потпуно у службу пропаганде: „Више није била уметност, већ средство грубе политичке пропаганде и манипулације. Уметнички симболи који треба да покрећу најдубља осећања, служили су за изазивање политичких сензација и за политички примитивизам.“¹⁷⁶

¹⁷⁴ А. Митровић, Други светски рат, Историјско место и значај, „Марксистичка мисао“, бр. 3, Београд, 1975, стр. 105-127.

¹⁷⁵ Р. М. А. Lineberger, Psychological Warfare, Washington, 1948, стр. 56.

¹⁷⁶ К. Николић, Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944, Нова Пазова, 2000, стр. 12.

Пропагандни апарат савезничких јединица у Европи и на Медитерану бацио је 8 милиона летака. Бомбардери Б-29 бацили су на Јапан стотине тона летака. Амерички лист „*Падобранске новине*“ достигао је тираж од два милиона примерака. Филмови свих врста обилазили су свет. Радио-емисије даване су на скоро свим таласним дужинама и језицима. Разгласи, разгледнице, грамофонске плоче, дечије слике и карикатуре су преплавиле свет.

Занимљива је чињеница да су пропагандни фронтови последњи заћутали. У пропагандном рату супротстављене силе су се бориле на разне начине, а један од њих је била оштра критика непријатељске пропаганде. Тако је у немачкој штампи приликом критике лондонског и московског радија, често коришћен термин „непријатељска илузионистичка пропаганда“.¹⁷⁷ Недићеви пропагандисти су преузели немачку терминологију приликом критика „енглеско-плутократске“ и „московско-бољшевиистичке“ радио-службе. Такође, приликом њиховог ангажовања на придобијању јавног мњења истицали су поделу на позитивну и негативну пропаганду: „Позитивна кад се базира на истини и савести, негативна кад се служи лажима, крајњим егоизмом и лицемерством“.¹⁷⁸ Непријатељску пропаганду су дефинисали као „негативну са злочиначким елементима“.¹⁷⁹ Један од идеолога „Збора“ Ђ. Слијепчевић анализирао је у чланку под насловом: „*Услови добре пропаганде*“ важност пропагандног деловања и услове које домаћа пропаганда мора испунити у циљу што бољег учинка на становништво. На основу поменутог чланка можемо закључити колики значај су припадници „Збора“ придавали пропаганди међу народом, као и колика је била потреба да истакну транспарентност сопствене пропаганде. Питање пропаганде Слијепчевић је поставио на прво место: „За оживотворење свих идеологија и остварење политичких намера, као и за постигнуће било ког идеалног или практичног циља, врло је важно припремање терена, психичка обрада и појединачна и целине. Од тога како ће се наћи интимни контакт са душама и срцима маса и како ће се умети истаћи као истините, тачне и необориве чињенице, које једна пропаганда жели да пласира, зависи у највећој мери њен успех.“ У оквиру поменутог чланка наведено је неколико услова за добру пропаганду-смисао за пропаганду, животна и идеолошка увереност у истину онога

¹⁷⁷ ВА група фондова Недићева архива (у даљем тексту група фондова Нда), К 10, бр .рег. 4/1-2.

¹⁷⁸ Одељење за пропаганду је сопствени пропагандни рад дефинисало као „позитивну пропаганду“ за разлику од пропаганде комуниста, дражиноваца, Радио-Лондона и Радио-Москве.

¹⁷⁹ „*Ново време*“, 14. септембар 1941. године.

што се пропагира, отвореност, односно неанонимност пропаганде: „Анонимност је, дакле, осуђеност једне пропаганде на тоталан неуспех, глогов колац који уништава у зачетку све добро и корисно што се жели постићи пропагандом“. Такође, иза сваке пропаганде морала би стајати личност од ауторитета као гаранција становништву за истинитост онога што се пропагира. Слијепчевић као последњи неопходни услов истиче органски развој пропаганде.¹⁸⁰

С. Јанковић је у чланку под насловом: „*Две пропаганде*“ изнео специфично виђење пропаганде.¹⁸¹ Поделио је пропаганду на мирнодопску и ратну: „Реч пропаганда изгледа сама по себи доста безазлено, али познато је да има дејство опасније каткада од ватре и отрова. Таква је она најчешће када нема у себи скрупула и такта. Морално посматрајући пропаганда не сме да буде нипошто рушилачка и нечовечна. Првенствен јој је задатак да користи ономе чему је намењена, односно средини и народу у којој се или за коју се води“. Јанковић сматра да се Радио Лондон водио другачијим принципима, као и да је Србију видео као базу личних интереса: „Гласови из његовог микрофона давали су савете о одметању и одупирању нашег народа противу победника. Уносили су немир и гурали народ у пропаст. Због такве политике и пропаганде проливала се невина и скупочена српска крв. Случај лондонске пропаганде у бескрајно много оваквих и сличних примера, најбоље илуструје тип једне негативне и несавесне пропаганде. Супротна овој у односу на наш народ и Србију, стоји умерена и умесна пропаганда из Немачке путем берлинског радија, приказивања новог недељног филмског прегледа и „*Сигнала*“ на српском језику.“

Земље фашистичке коалиције ушле су у Други светски рат са развијеним пропагандним апаратом и богатим искуством из међуратног периода. Све време трајања рата примењиване су постојеће и откриване нове пропагандне методе. Нацисти су високо вредновали важност пропаганде, мада су јој различито приступали у различита времена: пре доласка на власт, приликом преузимања контроле над државним апаратом и у време ратних дешавања. У рату је директна реторика сматрана важнијом од употребе радија и новина.¹⁸² Организовани су скупови, маршеви и друге манифестације националсоцијалистичке моћи.

¹⁸⁰ „*Обнова*“, 27. април 1942. године, стр. 7.

¹⁸¹ Чланак С. Јанковића: „*Две пропаганде. Радио-емисије, филм и штампа на српском језику у Бечу и Берлину*“, „*Ново време*“ од 9. јула 1943. године стр. 3.

¹⁸² Бошко Телебаковић, *Особине нацизма*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Годишњак, 2007.

Целокупним механизмом руководио је националсоцијалистички Главни штаб Вермахта. Јозеф Гебелс изградио је пропагандну машину која је функционисала у тренуцима војно-политичких тријумфа, као и у случајевима пораза, када је подстицано ишчекивање великих преокрета.¹⁸³ У рату су потпуно обједињене производња и дистрибуција филмова, а делимично и њихово приказивање у Трећем Рајху и окупираним земљама.¹⁸⁴ Гебелс је организовао и снимање филма „Колберг“ (данас град Колобрцег на пољској балтичкој обали), а за завршавање снимања користио је око 200.000 војника и морнара. Филм је доживљавао као сопствени тестамент важнији од борбе, који је требало да осигура будућност Немачке која не сме бити „швајцаризована“ и изгубити политичку суштину и историјску традицију.

Пакт о ненападању Рибентроп-Молотов пропаганда није много појашњавала становништву, јер је став немачког јавног мњења нагињао рату са СССР-ом, односно сматрало се да је рат био питање тренутка.¹⁸⁵ Немци су заузели град Данциг као у филмском спектаклу. Поставили су филмске камере и снимали битку са копна и мора. Покушали су да дистрибуирају филм свим европским земљама како би демонстрирали војну моћ и застрашили непријатељски настројене државе. Никита Хрушчов је у сећањима на дане рата навео да је Хитлер предложио Стаљину да прикаже филм о заузимању Данцига у совјетским биоскопима и да му је том приликом Стаљин одговорио: „Дистрибуираћемо ваш филм ако ви дистрибуирате наше“. Тада се у совјетским позориштима давао комад под насловом: „Кључеви Берлина“ као део кампање за психолошку припрему становништва за рат. У наведеном комаду становништво је подсећано на тренутак у којима су руске трупе победиле немачке, заузеле Берлин и примиле кључеве града.¹⁸⁶

Велики ангажман на пољу пропаганде уследио је у време напада на Совјетски Савез. Јавност је уверавана да од исхода борбе на Истоку зависи и судбина Западне Европе и њених вредности. У прибалтичким републикама су нацисте дочекали као ослободиоце, а нацизам се дубоко укоренио и у Украјини.

¹⁸³ Б. Петрановић, Историјар и савремена епоха, Београд, 1997, стр. 86.

¹⁸⁴ Georges Sadoul, *Historie General du Cinema –Le Cinema devient un art*, vol. 2, Paris, 1946, str. 386.

¹⁸⁵ Стаљинов став о Пакту Рибентроп-Молотов био је да је пакт историјски неизбежан и користан за Совјетски Савез у тим тренуцима: „Уговор који је потписао са нама био је Хитлеров начин да сведе долазећи рат на један фронт“, Edward Crankshaw, *Khrushchev remembers*, London, 1971, str. 128-129.

¹⁸⁶ Edward Crankshaw, *Khrushchev remembers*, London, 1971, str. 126-127.

Немачко схватање улоге коју има пропаганда пролазило је кроз различите фазе, односно и само је имало историчност. Тако је у септембру 1941. године лист „*Berliner berzenzeitung*“ објавио чланак под насловом: „*Немачка пропаганда*“ у коме се појам пропаганде дефинише на следећи начин: „...Пропаганда је уметност којом се истина на правилан начин уноси међу људе, а старе истине се поново приказују у светлости оних нових чињеница које су у међувремену изостале. Пропаганда Адолфа Хитлера на лаж одговара истином, на илузију стварношћу, на неуспех успехом, и на континентално поробљавање слободом и миром Нове Европе...“.¹⁸⁷

Након 1942. године пред Гебелсом се појавио проблем прикривања стварне ситуације на фронту. Пласиране су вести о херојској погибији хиљаде Немаца који су својом жртвом повезали цео немачки народ. Прихваћен је Черчиллов приступ пропаганди према којем „тешкоће не треба скривати“. Алтернатива је била „тотални рат или тотално уништење“. Гебелсов пропагандни апарат се потрудио да Хитлер након Стаљинградске битке добије изглед мученика и понесе ореол Фридриха Великог. Све радио станице емитовале су 3. фебруара 1943. године песму: „*Имао сам друга*“ и објавиле вест о поразу код Стаљинграда. Немачка је у нацистичкој пропаганди приказивана као узданица европске цивилизације и носилац мисије човечанства у отклањању смртне опасности од „бољшевичке напасти која се устремила ка Европи и њеној култури.“¹⁸⁸ Почела је прича о одбрамбеном рату и организована је тзв. „народна одбрана“. У јуну 1943. године европска и светска јавност бомбардована је вестима о проналаску „тајног немачког оружја“ које ће изменити ток рата. Приликом опсаде Берлина, непосредно пред завршетак рата Гебелс је наставио да врши пропагирање борбе немачког народа. Подстицао је отпор „јеврејском бољшевизму“, али је претио и вешањем онима који нису хтели да учествују у борби: „Барикаде које су тада биле постављане око Министарства пропаганде облагане су ролнама новина, што је носило и одређену дозу ироније, с обзиром да се Гебелсов живот вртео око писане новинске речи и штампаних говора.“¹⁸⁹

¹⁸⁷ ВА, група фондова Нда, К 10, бр. рег. 25/1-4, Одељење за пропаганду Председништва Министарског савета, Преглед немачке штампе, септембар 1941. године.

¹⁸⁸ Исто, стр. 87.

¹⁸⁹ R. E. Herzstein, *The War that Hitler Won. The Most Infamous Propaganda Campaign in History*, London, 1978, стр. 34

Велику пажњу нацисти су поклањали пропагандном раду у војсци. Нижи органи и војне јединице добијали су редовно програме рада, упутства и директиве и велике количине пропагандних материјала. Свакој већој здруженој оперативној јединици-корпусима и армијама, формацијски је припадала пропагандна чета. Приликом успостављања окупационих режима организовани су посебни пропагандни одељци, одреди и секције, а у већим гарнизонима пропагандне станице. По неким подацима оне су имале око 15.000 пропагандиста и техничара опремљених штампарском и филмском техником, укључујући пропагандна возила и композиције. Након првих већих пораза на фронтима морално-политичко васпитање и организовање пропаганде прешло је под контролу органа Национал-социјалистичке Немачке радничке партије. Партијски органи у војсци преузели све војне листове, часописе, публикације, а током септембра 1944. године организована је посебна пропагандна линија, независна од војног руководства. Свеукупни пропагандни рад био је под директном контролом Вермахта.

Почетком ратних дејстава антифашистичка коалиција имала је неприлагођен пропагандни систем за деловање у ратним условима, али су нове потребе условиле промену схватања, као и стварање нових полувојних, званичних и незваничних институција.¹⁹⁰ „По мишљењу многих Британци су били за један рат испред Сједињених Америчких Држава. Они су користили искуства из Првог светског рата, и ступили су у рат две године пре Американаца. Али, у поређењу са Немцима, много је теже проценити њихова достигнућа.“¹⁹¹ Британски савет је наставио да обавља вишеструку пропагандну улогу, покушавајући да на све начине парира надмоћној пропаганди Осовине. Уласком САД у рат пропагандни рад постаје основна карика у ратним дејствима Савезника. Током 1942. године основана је „Канцеларија за ратне информације“ која је обједињавала рад пропагандних установа и организовала тајну пропаганду, субверзивну делатност у сарадњи са војним властима, и подржавала опште стратешке кампање.¹⁹²

¹⁹⁰ Водеће силе Антифашистичке коалиције створиле су разне институције за што успешније пропагандно деловање према непријатељу, али и према другим државама које су биле неутралне или чак савезнице.

¹⁹¹ P. M. A. Lineberger, *Psychological Warfare*, Washington, 1948, str. 56-57.

¹⁹² Канцеларија је ангажовала велики број стручњака различитих профила: психолога, психоаналитичара, професионалних организатора, стручњака за рекламу, људи из позоришне струке, професора немачког, јапанског, италијанског и других језика, писаца, трговачких аташеа. Био је ангажован и велики број избеглих лица. О раду Канцеларије за ратне информације детаљно

Идеолошко-политички рад са војском вршиле су верска војна служба, служба за културно-просветну делатност, служба за информисање јавности и Управа за специјалну службу, која је располагала са већим бројем краткоталасних радио-станица. Прављени су и специјални пропагандни филмови за потребе војске. Један од руководећих припадника Канцеларије за ратне информације, Волас Керол,¹⁹³ говорио је о улози коју је имала пропаганда дефинишући је као: „...оруђе стварног, али и ограниченог домета. Ако се користи мудро, усмерена на праве циљеве, и у комбинацији са политичком и војном акцијом, може постићи значајне резултате. Ако се пак користи без размишљања и не узимајући у обзир њена ограничења, може проузроковати катастрофалне исходе, попут лоше прорачунатог бомбардовања или артиљеријске пуцњаве“.¹⁹⁴

Фашизам и стаљинизам имали су исти систем пропагандног деловања са становишта метода, начина и технологије, иако су декларисани системи вредности били другачији. Марксистичка теорија није апсолутизирала идеолошко-политичку свест као детерминанту понашања људи у рату, већ је указивала и на значај емоционалне сфере личности за понашање појединца и група у конкретним, неизвесним ситуацијама. Као основни задатак пропаганде у рату марксистички су наводили: „стварање позитивних, чврстих, постојаних и мобилишућих осећања“ и „обратно деловање“ на осећања непријатељске стране. Агитационо-пропагандни рад у СССР-у био је усмерен на потпуну психичку и делимичну физичку мобилизацију целокупног становништва. Почетак сукоба са Немачком, операција „Барбароса“ и неповољан развој догађаја по Совјетски Савез утицали су на владу да предузме већу пропагандну кампању како би ујединила масе у борби. Совјетска пропаганда се удаљила од коришћења термина „класне борбе“ и ослонила се на

у: J. N. Compton, *The Swastika and the Eagle, Hitler, the United States and the Origins of the Second World War*, London 1968.

¹⁹³ John Wallace Carroll (1906-2002), новинар и стратег ратне психологије. У времену од 1927. до 1941. године био је ангажован као дописник *United Press International* из Лондона, Париза и Женева. Извештавао је о Шпанском грађанском рату и био је сведок прве две године ратних дешавања у Совјетском Савезу. Током Другог светског рата водио је психолошке операције из Лондонске канцеларије за „Канцеларију за ратне информације“ (OWI) и био је саветник генерала Двајта Ајзенхауера за психолошко вођење рата. Иако су Керол и његова три асистента изненада дали оставку у децембру 1943. године незадовољни подршком коју је прекоморски огранак OWI добијао, Керол је поново ангажован на месту заменика директора прекоморског огранка у времену од 1944. до 1945. године. Након рата био је саветник Психолошког стратешког одбора Владе САД-а и саветник за америчку војску, уредник *Winston -Salem Journal and Sentinel* и *New-York Times*.

¹⁹⁴ Цитирано у: Франсоа Шобе, Лорен Мартен, *Међународни културни односи*, Београд, 2014, стр. 247 према књизи Thomasa S. Sorensona: „We become propagandists“.

патриотизам руског народа позивајући се на историју предреволюционарне Русије. Рат против немачких агресора називан је „Великим отаџбинским ратом“, исто као и рат из 1812. године против Наполеона.¹⁹⁵ Писало се о руским херојима Александру Невском и Михаилу Кутузову. Обустављене су репресалије према Руској православној цркви, а свештеници су оживели традицију благосиљања оружја пре битке. Црвена Армија поново је увела чинове и могућност доделе ордења и признања. Јединицама које су исказале ванредну храброст у борби давана су имена као „гардијска регимента“ и „гардијска армија“ што говори о поновном коришћењу концепта гарде.

Средином 1941. године уследиле су важне институционалне промене и поново су уведени комесари у јединице, школе и установе. Послато је на хиљаде припремљених политкомесара у јединице.¹⁹⁶ Комесари су се у четама и јединицама које су биле изједначене са четом називали политичким руководиоцима. Органи за политичку пропаганду променили су назив у политичке органе: одсеке, одељења и управе. На ширењу пропаганде радиле су хиљаде уметника и интелектуалаца.¹⁹⁷ На основу искустава из Октобарске револуције у фебруару 1942. године почела су рад два агитациона воза: на Западном и Југозападном фронту. Мобилне групе агитатора одлазиле су међу војнике на фронту и у болницама. Велики значај придаван је и раду са неруским народима за који су ангажовани посебно обучени активисти. Излазило је преко 50 листова намењених неруским народима. Совјетско искуство у агитацији и пропаганди утицало је на развијање широке пропагандне мреже у којој је сваки политички радник, војни старешина, члан партије и пуковски агитатор имао битну улогу у подизању борбеног морала војске и становништва.¹⁹⁸ Свеукупни културно-пропагандни рад био је прожет пропагандом и мобилизацијом земље. У фебруару 1942. године организована су два агитациона воза на Западном и Југозападном фронту које су обилазиле јединице, рањене војнике, повратнике у борбу. Пропагандни рад био је заснован на разгранатој пропагандној активности међу војском и народом коме је требало вратити вољу за даљим учешћем у ратним дејствима. Совјетско искуство у агитацији и пропаганди било је неприкосновено. Агитационо-пропагандни рад међу неруским народима

¹⁹⁵ A. Z. Manfred, Napoleon Bonaparta, Beograd, 1975, knjiga 3, str. 237.

¹⁹⁶ У мају 1942. године ангажовано је укупно 130.000 политичких радника на пољу пропаганде.

¹⁹⁷ Током опсаде Лењинграда ангажовано је 100 сликара на агитационо-пропагандним задацима.

¹⁹⁸ G. H. Bolsover, Soviet ideology and propaganda, International Affairs, 1948, vol. 24, num. 2.

вршили су посебни активисти. Захтевано је од сваког политичког радника и од војних старешина, од сваког члана партије и комсомола, да се посебно ангажују у вршењу агитације међу народом и војском. Важну улогу у тој активности имали су пуковски агитатори и групе инструктора за агитацију у политичким органима виших јединица. Агитатори комунисти и комсомолци морали су да искажу себе својим личним примером и да у првим редовима подижу борбени морал људства. Агитатори бирани из редова бораца су подстицали своје саборце у чети, воду, батерији, одељењу, борбеној групи и екипи на борбу. Након Другог светског рата Црвена Армија имала је најмоћнију копнену војску у историји. Британски штаб одбио је као немогућ британски план да се уништи Стаљинова власт (операција „Незамисливо“) и потисне Црвена Армија из Европе.

Руководство КПЈ је у условима окупације отпочело са посебним припремама за вршење пропагандног рада и усавршавање дотадашњих пропагандних средстава и техника. Револуционарна суштина народноослободилачког покрета омогућавала је покретање становништва на отпор окупатору уз обећавање нове, боље будућности након победе у рату.¹⁹⁹ Основна партијска линија почетком рата била је спречавање међусобног покоља југословенских народа путем разноврсне пропагандне акције на ширењу духа братства и јединства. Руководећи партијски кадрови инсистирали су на томе да агитационо-пропагандни рад буде заснован на масовности. Задатак агитпропа као помоћних тела комитета у организацији КПЈ био је да организују и непосредно руководе агитационо-пропагандним радом ради политичке мобилизације становништва. Партијске војне агитпроп групе основане су при штабовима НОВЈ од краја 1942. године, а тежиште рада било им је мобилисање свих снага за ослобођење земље.²⁰⁰ Сваки активиста требало је да врши оне функције које с гледишта политике народноослободилачког покрета може најефикасније да обавља, што је водило афирмисању принципа масовности пропагандног рада. Војску агитатора и пропагандиста чинили су чланови КПЈ и СКОЈ-а, партијски и

¹⁹⁹ „КПЈ могла је с таквим успехом развити оружану борбу због тога што у политичкој линији КПЈ није било никаквог колебања у току цијелог рата, што је КП дала народима Југославије јасну перспективу за будућност: по питању организације народних одбора као основе будуће државне организације, по питању односа између народа Југославије, то јест, по националном питању и по питању решавања социјалних, културних, економских и свих других проблема.“, Титов реферат на V конгресу КПЈ, стенографске белешке, стр. 97.

²⁰⁰ Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966.

политички органи на терену и у партизанским одредима: политички комесари, политодели, одсеци, комитети, бирои и делегати. При органима народне власти деловали су агитпропи при окружним и вишим одборима, а од средине 1943. године у Хрватској су радили политодели. Активи агитатора и пропагандиста су обилазили јединице и села, а осниване су културно-просветне екипе и одбори. Организоване су и посебне активности поводом годишњица формирања јединица, разних празника и свечаности (предаје застава, похвала, доделе одликовања). Вршено је описмењавање и обука нових бораца, а развијана је и аматерска позоришна делатност.

Народноослободилачки покрет увео је у пропагандну делатност масовне митинге, зборове и конференције. Инфилтрирани су агитатори у редове окупаторских и квислиншких јединица, агитовало се и међу заробљеницима.²⁰¹ Образоване су и посебне јединице од припадника разних националности или од војника који су прешли на партизанску страну. Народноослободилачки покрет имао је своја гласила, свака јединица имала је свој лист, а мање јединице имале су зидне новине чиме се постизала редовна информисаност кадрова. На ослобођеним територијама осниване су школе, читаонице и домови. Свеукупан идејни и политичко-пропагандни рад међу народом био је усмерен на „ширење истине о народноослободилачкој борби у земљи и свету, разобличавање лажи и демагогије непријатеља“. Радило се на упознавању светске јавности са стањем на окупираној југословенској територији у чему је велики удео имала радио-станица Слободна Југославија.

Занимљиво је виђење особености комунистичке пропаганде у мемоарима немачког специјалног опуномоћеника за Југоисток Хермана Нојбахера. Према Нојбахеру један од квалитета који је поседовала партизанска пропаганда био је хумор: „Најбоља пропаганда је увек она када пропагандиста успе да насмеје публику којој се обраћа.“ Нојбахер је као пример навео одговор на немачку понуду од 100. 000 златних немачких марака за предају Тита, живог или мртвог. Након објављивања плаката са немачком понудом у Хрватској је објављен партизански плакат у коме је обећана награда од 50 куна лицу које преда партизанима поглавника Павелића. „Један покрет може да расте тако дуго док поседује способност

²⁰¹ Ефикасност партизанског покрета у пропагандном раду истицале су и италијанске и домобранске команде које су упозоравале на опасност од утицаја партизанске пропаганде на морал њихових заробљених војника.

да као оружје употребљава хумор. Када се једном докопају власти онда постају најопаснији противници хумора...“²⁰²

Равногорско руководство је након Априлског рата отпочело прикупљање информација о ситуацији на терену, обавештајни рад и мобилизацију бивших војних обвезника Војске Краљевине Југославије. Равногорски покрет пропагирао је ослонац на избегличку владу, као и стратегију чекања и уздржавања од оружаних и диверзантских акција како би се избегле репресалије. Требало је ширити уверење да ће савезници сломити фашизам и свим поробљеним народима донети слободу, уз минимум губитака у ратним дејствима.²⁰³ Равногорском покрету пришли су убрзо разни политичари који нису емигрирали, прваци грађанских политичких странака и национално оријентисани интелектуалци. Пропагандне активности су у првим месецима окупације биле усмерене на консолидовање и на ширење вести о постојању организације, како би покрет добио на бројности. По селима и варошицама су одржавани илегални састанци и зборови. Равногорски покрет је током читавог периода окупације водио организовану пропагандну активност која је била пропараћена и редовним излагањем гласила овог покрета. Првобитно је акценат био на усменој и писменој пропаганди, а касније је примењивана јавна, скривена, комбинована, позитивна, негативна и радио-пропаганда. Штабови јединица су систематски обучавани за пропагандни рад, а давале су редовне инструкције пропагаторима четничке идеје ради лакшег организовања штампе и пропаганде. Према Дражином упутству издатом у новембру 1941. године требало је основати обавештајно-пропагандне одсеке при сваком четничком одреду, са члановима покрета који су били национално свесни, добри говорници и организатори. Промена савезничког става према Народноослободилачком покрету уследила је крајем 1942. године, што је отежало пропагандни рад Врховне команде и усмерило га на покушаје дискредитовања партизанског покрета на сваки начин. Сачувани извори о деловању равногорских пропагандних штабова, одељења и о пропагандном раду у јединицама и на терену су малобројни, али на основу њих може се створити слика о спровођењу инструкција Врховне команде по линији штампе и пропаганде. Расписом команданта Тимочког корпуса (Горски штаб 65) од 29. октобра 1943. године разрађене су смернице за оживљавање пропаганде и

²⁰² Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд, 2008, стр. 171.

²⁰³ М. Матић, Равногорска идеја у штампи и пропаганди, Београд, 1995, стр. 33.

посебно се анализирају дотадашњи недостаци четничке пропаганде „у одредима и у народу“.²⁰⁴ Приликом објављивања вести са југословенског фронта није извештавано о акцији партизанских одреда, а „вести Радио-Лондона које имају привремену и провидну сврху уопште нису узимане у обзир“ (вести које су тада емитоване нису ишле у прилог четничком покрету). Војници су имали задатак да вести „памте и шире у народу где стигну“. Упутством Драже Михаиловића од 26. јануара 1944. године изнета је основна садржина пропаганде преко равногорских одбора: развијање љубави према Краљу и Отаџбини, организовање Краљевине Југославије на здравијим основама, поштовање грађанских слобода, поштен однос према Хрватима, Словенцима и Муслиманима, поштовање начела „Балкан балканским народима“ и ослонац на Британску империју, без обзира на штету коју наноси пропаганда британских радио-станица и штампе. У циљу даљег развоја пропагандног рада и утврђивања смерница за издавање и уређивање четничке штампе, одржан је у другој половини августа 1944. године Први конгрес демократске подземне штампе. Конгресу је присуствовало преко 40 шефова пропаганде у корпусима и главни уредници равногорских гласила. На крају је објављена Резолуција у којој се изражава верност и подршка равногорском покрету и дају смернице за даљи рад на пољу пропагандног рада и издавања листова.

Руководство Врховне команде посебно је крајем рата инсистирало на бољој организованости пропагандне службе и бољој комуникацији са савезничким јавним мњењем, које би требало бити боље обавештено о правом стању у Југославији и народним тежњама. Наведени циљеви нису битније утицали на опоравак четничке штампе и пропаганде, јер је гашење већине листова у то време било неминовно, а само су се одређени листови штампали у отежаним околностима.

Узимајући у обзир наведене анализе, постојеће дефиниције, класификацију пропаганде и њену историчност, изнели бисмо наше виђење појма и суштине пропаганде. Пропагандном активности може се назвати сваки систематски покушај утицаја носиоца пропаганде (субјекта пропаганде) на објекте пропаганде (јавно мњење, друштвене групе, установе или појединце који су предмет вршења пропаганде), преношењем пропагандних порука помоћу различитих медија, а у

²⁰⁴ ВА, група фондова Југословенске војске у отаџбини (у даљем тексту група фондова ЈВуО), К 112, бр. рег. 4/-2.

циљу формирања одређених ставова и схватања, из чега проистиче и предузимање жељених активности од стране објекта пропаганде.

Приликом одређивања учинка пропаганде неопходно је узети у обзир историјски, социолошки и психолошки аспект, односно време у коме се врши пропаганда (ратно или мирнодопско), психолошки и социолошки профил носилаца пропагандне активности (како улогу пропаганде схватају они који је врше) прималаца пропагандних садржаја, као и пропагандни алат којим се врши трансмисија порука (медији помоћу којих се преносе поруке).

Карактер пропаганде, зависно од њеног циља и садржаја, не мора бити увек негативан. Постоји велики број примера вршења позитивне пропаганде кроз историју и у савремено доба (организовање хуманитарних акција, здравствена заштита, кампање за помоћ неразвијеним и пострадалим крајевима, као и сиромашним слојевима становништва, еколошке кампање, кампање за описмењавање, кампање у области развоја образовања....).

Уколико имамо у виду чињеницу да је пропаганда у рату била специфична самим тим што је вршена у ратно време, а потом да су се временом развијале и пропагандне технике и средства за њено ширење, можемо закључити да је пропаганда у Другом светском рату била сложенија и комплекснија од пропаганде у Првом светском рату и у међуратном периоду. Затворена друштва сматрала су највећим успехом у ратном времену вештину навођења људи да донесу суд без одговарајуће провере онога што се стварно догађа. Комплексност пропаганде зараћених страна упућује нас на закључак да је свест о њеном значају и донетима расла заједно са напредовањем средстава масовне комуникације и досегла пред крај рата завидан ниво. Без обзира на друштвено уређење земаља учесница у рату, као и на њихову идеолошку оријентацију, могуће је закључити да су средства и начин пропагирања једне стране у рату, након извесних модификовања често коришћена и од противничке стране. Све учеснице у рату користиле су најмасовнија пропагандна средства: радио, штампу, плакате и филмове, у мери у којој су биле у могућности да финансирају сопствену пропагандну машинерију.

Током рата вршена је планска, смишљена и организована пропагандна активност са једне стране, док је са друге стране било примера вршења спонтане пропаганде, односно пропаганде која је организована у складу са развојем

ситуације на фронту или је била условљена тренутном потребом за импровизацијом.

Пропагандном можемо сматрати и ширење вести путем гласина или из непроверених извора. У том случају крајњи резултат ове пропаганде зависио је од карактера вести које су се шириле, од субјеката који су их преносили и од објеката који су примали вести. Дешавало се да преносиоци гласина буду у исто време „жртве“ других преносилаца гласина и тако се стварао зачарани круг у коме није било могуће утврдити одакле потиче вест или се уверити у њену веродостојност. Оправданост вршења ратне пропаганде није довођена у питање. Супротстављене силе биле су уверене у исправност сопствене и несавесност непријатељске пропаганде. Пропаганда Владе народног спаса била је у великој мери зависна од усмеравања немачког пропагандног и политичког апарата, што је донекле минимизирало њену улогу у друштву, могућност креативности у раду и утицало на резултате постављених циљева. Вршење пропаганде и њени ефекти су у том случају зависили од више чинилаца, а у највећој мери су се сводили на способност субјеката пропаганде да оправдају своје виђење друштвено-политичке ситуације и положаја одређених друштвених категорија, као и начин на који је најбоље утицати на објекте пропаганде, уколико наведено не угрожава немачке интересе. Цензура пропагандних садржаја била је свакодневна. Вршена је строга контрола свих писаних садржаја предвиђених за објављивање путем штампе или радио-говора, предавања, народних зборова и разних културних и политичких манифестација.

Пропаганду Недићеве владе можемо посматрати као дириговану, планску и усаглашену активност, у одређеној мери оригиналну и флексибилну у зависности од околности. Оригиналност је видљива у њеној усмерености према немачким властима, када је требало убедити исте о оправданости одређених „политичких потеза владе“ или их уверити у потпуну оданост Владе. Способност промене одређених пропагандних постулата у складу са датим историјским околностима, била је у извесној мери успешна. Иако је пут Недићеве пропаганде трасиран почетком рата, било је у одређеној мери скретања са главног правца или промена у ставовима, па су оправдавани раније критиковани војни и политички потези учесника у ратном сукобу на југословенској територији. Наведено није умањило чињеницу да је немачки утицај на главне пропагандне токове био константан током читавог периода окупације.

II

ИДЕОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКИ КОРЕНИ КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКЕ МИСЛИ И ПРОПАГАНДЕ

2.1. Појам колаборације

Проучавање појма колаборације у Другом светском рату и данас је актуелно.²⁰⁵ Светски и европски историографи објавили су низ студија о окупацији и колаборацији у појединим земљама Европе и света. Поменули бисмо студије Марка Мазауера,²⁰⁶ Ричарда Кремптона,²⁰⁷ Ијана Озбија,²⁰⁸ Раба Бенета,²⁰⁹ Мајкла Гленија,²¹⁰ Маркуса Танера,²¹¹ Роџера Грифина,²¹² Елса Вита, Јана Крејбекса и Ричарда Мејнена²¹³ и Ханса Фредерика Дала.²¹⁴ Углавном су обрађивани односи окупатора и колаборациониста, као и полицијски и обавештајни проблеми. Политичке и друштвене промене почетком деведесетих година двадесетог века утицале су на озбиљније и свеобухватније сагледавање ратне стварности. Дошло је до појаве ревизионизма који се огледао у игнорисању или чак и негирању до тада досегнутих знања. Приоритет у проучавању добила је она страна која је у рату изгубила. У најновије време интензивирани су интересовања за разна питања из времена окупације Србије у Другом светском рату. Једно од питања јесте и суштина колаборације.²¹⁵ Осим једног историчара српског порекла (Стеван Павловић), који се бавио прошлошћу југословенске државе укључујући и историју Другог светског рата, страни аутори нису у великој мери истраживали историју југословенских народа и колаборационизам на окупираној југословенској територији.

²⁰⁵ П. Калвокорези, Г. Винт, Тотални рат, Београд, 1987, стр. 203-204.

²⁰⁶ Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece: the Experience of Occupation, 1941-44*, Yale: Yale University Press, 1993.

²⁰⁷ Richard J. Krampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London: Routledge, 1944.

²⁰⁸ Ian Ousby, *Occupation: The Ordeal of France 1940-1944*, London: John Murray, 1998.

²⁰⁹ Rab Bennett, *Under the Shadow of the Swastika: The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*, New York: New York University Press, 1999.

²¹⁰ Michal Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, London: Penguin, 1992.

²¹¹ Markus Tanner, *Croatia: A Nation Forged in War*, London: Yale University Press, 2001.

²¹² Roger Griffin, *Fascism*, Oxford: OUP, 1995; Isti, *The Nature of Fascism*, London: Routledge, 1994.

²¹³ Els Witte, Jan Craeybecks, Richard Meynen, *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*, Brusel: VUB University Press, 2000.

²¹⁴ Hans Frederik Dahl, *Quisling: A study in Treachery*, Cambridge: CUP, 2000.

²¹⁵ Драган Алексић, Привреда Србије у Другом светском рату, Београд 2002; Момчило Павловић, Божица Младеновић, Коста Миловановић Пећанац 1879-1944. Биографија, Београд 2006; Љубинка Шкодрић, Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом, Београд 2009; Dragan Aleksić, „Izdajnici ili rođjubi. Paralelna slika o kolaboraciji u srpskoj istoriografiji u zemlji i emigraciji,“ *Istorija 20. veka*, 2/2010, Beograd 2010, 163-174; Бојан Димитријевић, Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941-1944, Београд 2011; Српски цивилни/културни план Милана Недића, Београд 2012 (приредио Александар Стојановић); Коста Николић, Италијанска војска и четници у Другом светском рату 1941-1943, Београд 2009; Dragan S. Nenezic, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943*, Beograd 1999.

У циљу анализе пропагандне активности Недићеве владе потребно је дефинисати појам „колаборационизам“, с обзиром на услове у којима функционисала влада у оквиру немачког окупационог система. Колаборација се као појава карактеристична за ратна времена везује за међународно право и обичаје ратовања.²¹⁶ Уврежено је схватање да колаборација представља сарадњу са окупатором у којој се превазилази нужна граница сарадње по међународном ратном праву и доприноси ратном напору окупатора.²¹⁷ Пре почетка Другог светског рата актуелне правне норме које су се односиле на колаборацију биле су груписане у Хашкој конвенцији о обичајима ратовања на копну из 1907. године и у Женевској конвенцији из 1927. године. Тотални рат није подразумевао и поштовање правних норми и обичаја ратовања. Међународно и ратно право били су кршени од свих непријатељских сила на територији Краљевине Југославије.

„Колаборација“ и „колаборационизам“ су термини који су након рата изазивали широку осуду, с обзиром да су припадници власти, хтели то или не, били и пропагатори идеолошких начела окупатора и служили његовим политичким циљевима: „Колаборационизам, као пристајање уз политику силе, значи и покорвање истој, али и примену насилних метода уз захтеве за поштовањем ауторитета окупатора, уз истовремену увереност да ће се статус окупираног становништва и земље побољшати када окупатор спозна спремност да се пристане уз режим који је успостављен.“²¹⁸ Питер Дејвис, историчар и професор историје на универзитету Хадерсфилд који се дуго година бавио политичком историјом Француске и историјом фашизма аутор је једне од новијих студија о пореклу и тумачењу појма колаборације под насловом „Опасне везе: колаборација и Други светски рат“.²¹⁹ Он примећује, као и други аутори, да је „колаборација“ постојала и пре Другог светског рата, али да јој Други светски рат даје садржај који она до тада није имала. Такође, Дејвис наводи „ужу“ и „ширу“ дефиницију колаборације. Ту се ослања превашидно на истраживања Герхарда Хиршфелда. За „ужу“ дефиницију

²¹⁶ Милош М. Радојковић, Рат и међународно право, Београд, 1947; Смиља Аврамов, Миленко Крећа, Међународно јавно право, Београд, 1996; Гавро Ђ. Перацић, Међународно ратно право, Београд, 1986.

²¹⁷ Dragan Aleksić, *Izdajnici ili rodoljubi. Paralelna slika o kolaboraciji u srpskoj historiografiji u zemlji i emigraciji*, *Istorija 20. veka*, 2/2010, Београд 2010, 163-174;

²¹⁸ Н. Поповић, *Корени колаборационизма*, Београд, 1991, стр. 70-71.

²¹⁹ Приказ наведене студије дала је Наташа Милићевић у раду: „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, Peter Davies, *Nevarna razmerja: kolaboracija in druga svetovna vojna*, Modrijan založba, Ljubljana 2010, str. 247.

битни су политички односи између окупатора и окупираног, између победника и пораженог. Према њој, колаборација би обухватала политичку и идеолошку сарадњу између нацистичког окупатора и фашистичких или полуфашистичких делова окупираног домаћег становништва. Међутим, за Питера Дејвиса, као и за друге истраживаче ове појаве, проблем је што он не обухвата привредна, друштвена и културна питања.

Немачка окупација и обавезно присуство немачких трупа на територији Србије, утицала је на организацију и функционисање целокупног српског друштва које је било пуно нерешених проблема, супротности, опортунизма и дефетизма, без самосталности и могућности управљања. Проучавање пропагандне активности Недићеве владе захтева анализу идеолошко-политичке основе на којој су почивали главни идеолошки постулати које је користила влада у свом раду. Однос немачких окупатора према локалном становништву и новопостављеној домаћој управи био је проткан неповерењем и одлуком о обавезном кажњавању Срба због 27. марта. Немци су у складу са планом за успостављање власти на окупираним територијама, према коме су непосредну управу предавали домаћим људима, исто учинили и у Србији. Ипак, власт су поверили представницима конзервативних, али не и фашистичких кругова. Припадници власти нису могли водити самосталну политику и могли су опстати једино уколико се усагласе са немачким интересима. Њихов утицај је био ограничен у сваком смислу, а зависио је у великој мери и од личних веза које су имали са представницима немачке окупационе управе. Прихватање узимање учешћа у домаћој управи значило је подређивање и служење интересима окупатора. Иако су у већини случајева представници домаће управе покушавали да воде самосталнију политику, наведено је у моралном и етичком смислу био негативни чин и поред добрих и прагматичних намера представника власти да очувају мир и ред у окупираној земљи и спасу део сународника од превеликог страдања.²²⁰ Окупатори су у домаћој пропаганди представљани као супериорни, те им се требало прилагодити. Сарадња је оправдавана тврдњама о међународним обавезама и неопходности прилагођавања. Пропаст државе, окупација и геноцид у суседним областима, били су фактори који су утицали на преиспитивање и одбацивање наслеђа „версајске творевине“, са настојањем да се нова колаборационистичка власт представи као квалитативна промена у односу на

²²⁰ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату, Београд, 1997, стр. 114.

претходни режим.²²¹ Представљање нове власти вршило се уз обилато коришћење дотадашњег идеолошко-културног наслеђа међуратног периода које је било својеврсна мешавина идеологије фашизма и нацизма, као и производ деловања и рада десничарских струја и идеолога „националне обнове“. Колаборација са окупатором у Србији у Другом светском рату прошла је кроз две институционалне фазе: Савет комесара Милана Аћимовића и Владу народног спаса генерала Милана Недића. Период комесарске управе (април - август 1941. године) представља раздобље углавном техничке и административне подршке окупатору. Немачке власти преговарале су са комесарима на личној основи, пошто комесари нису били делегирани из својих политичких странака и били су стручњаци за своје ресоре.²²²

Начин и суштина колаборације са окупатором су се у случају владе Милана Недића мењали у зависности од тренутне ситуације на светским ратиштима и од конкретних немачких потреба.²²³ Специјални опуномоћеник Министарства иностраних послова Трећег рајха за Југоисток, Херман Нојбахер, наводи како је „Недић по наговору својих пријатеља и Немаца, пристао да буде председник српске владе и био присиљен да крене мучним путем колаборације. То је било године 1941, када је избио комунистички устанак у Србији. Тај догађај је претио да изазове грађански рат. Ова опасност га је натерала да сарађује са окупатором.“²²⁴ Почетком окупације Немци нису били заинтересовани за сарадњу са сродним политичким покретима,²²⁵ као ни за утицање на друштвено и политичко стање у земљи. Почетна политика је измењена услед избијања устанка. Главни задатак Недићеве владе био је гушење устанка, а у том циљу образовани су добровољачки

²²¹ Примере наведених тумачења можемо наћи у радовима С. Кракова, Генерал Милан Недић I, II, Београд, 1995; П. Мартиновића-Бајице, Милан Недић, Београд, 2003. и Б. Карапанџића, Грађански рат у Србији 1941-1945, Београд, 1993.

²²² На челу Министарства унутрашњих дела нашли су се Милан Аћимовић и Танасије Динић, као истакнути полицијски функционери. Милосав Васиљевић је као члан и идеолог ЈНП „Збора“ управљао Министарством привреде, а у међуратном периоду бавио се организацијом рада и био директор Београдског сајма. Еминентни српски лекар др Стеван З. Иванић, такође припадник ЈНП „Збора“ постављен је на чело Министарства социјалне политике. У Савет комесара ушли су министри из времена пре рата: Душан Летица, Душан Пантић и др Ристо Јојић. Комесар за цене и наднице постао је др Гојко Грђић, економски аналитичар Српског културног клуба.

²²³ Љ. Шкодрић, Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944, Зборник радова „Ослобођење Београда 1944. године“, Београд 2010, стр. 82-94.

²²⁴ Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд 2008, стр. 149, 173.

²²⁵ По изјави Георга Кисела заменика шефа Управног штаба, датој на саслушању 30. јула 1946. године немачке окупационе власти уопште нису намеравале да ступају у сарадњу са политички сродним покретима, нити да утичу на политичко и друштвено стање у земљи.

одреди за борбу против комуниста и четника. Притисак на домаће власти у одређеним моментима био неиздржив, што је изазвало отпор код дела политичких и државних структура присиљених на кршење међународног права. Тиме су немачке власти биле принуђене да се све чешће окрећу сарадњи са идеолошки сродним покретима и појединцима који су користили окупацију у сопственом интересу за промоцију својих политичких програма и идеја. Након савладавања устанка Влада народног спаса почела је реализацију пројекта преображаја српског друштва, који су Немци донекле и подржавали јер није био у супротности са њиховим ратним интересима.

2.2. Изворне идеје колаборационистичке идеологије

Изворне идеје колаборационистичке идеологије имале су корене у идејама и политичком деловању српске политичке деснице у Краљевини Југославији. Развој десничарских и екстремно-десничарских политичких покрета у Европи између два рата утицао је у великој мери на основне идеолошке поставке српске међуратне деснице. Подједнако важан био је утицај романтичних и идеализованих представа српске историје, традиције, пансловенског мистицизма, окретање сеоској традицији насупрот градске културе, појава ксенофобије и антисемитизма, односно свега што је чинило специфичне националне елементе идеологије и политичког ангажовања условљене историјским развојем српског народа.²²⁶

Избијањем Првог светског рата доведене су у сумњу основне идејне и духовне вредности грађанског друштва.²²⁷ Кулминирала је криза система грађанске демократије кроз његову немоћ да реши виталне друштвене и политичке проблеме тадашњег света: владавину демократије, уклањање ратова, превазилажење економске кризе. критике грађанског система постале су уобичајене у времену после рата. Највећи опоненти система били су комунисти и десничари. Даљи развој догађаја у Европи у периоду између два рата, супротности изазване Версајским мировним уговором и успостављеним парламентарним демократским режимима, као и разарајући учинак који је имала Велика економска криза допринео је да се и

²²⁶ М. Јанићијевић је издвајајући три идејне групе српске међуратне интелигенције : конзервативни, либерални и социјалистички, запазио у конзервативном кругу јачање националистичких идеја од времена дикатуре краља Александра и њихово пропагирање повратка традицији и отклона европских утицаја., М. Јанићијевић, Стваралачка интелигенција међуратне Југославије, Београд, 1984, стр. 46.

²²⁷ Е. Hobsbawm, Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991, London, 1994.

међу самим грађанским теоретичарима и интелектуалцима појаве уверења о неопходности промене постојећег друштвено-политичког система.²²⁸ Снаге грађанског друштва које су биле погођене кризом. Као и остале струје које су се осетиле угроженима пред надирањем социјалних револуција, показале су спремност да се одрекну парламентаризма у корист ефикаснијег система власти за борбу против револуције. Већ у послератним годинама почели су се јављати разни облици грађанских диктатура. Напуштање парламентарних система настављено је у тридесетим годинама када су се појавиле нове фашистичке диктатуре у Португалији, Немачкој, Аустрији и Шпанији, као и нови војни и војно-монархистички режими у Финској, Летонији, Естонији и Румунији. Систем грађанске демократије и парламентарне вредности нису биле сломљене у овом периоду, али су кризни елементи у њима попримили јасне облике. Главни носиоци система грађанске демократије били су Велика Британија, Француска и САД. Један од мање познатих грађанских теоретичара тога доба, Освалд Шпенглер, стекао је велику популарност након објављивања дела „Пропаст Запада“ које се појавило пред крај Првог светског рата.²²⁹ Суморна слика грађанског друштва, циклично тумачење историјских процеса и теза о „почетку краја“ западне цивилизације, основне су идеје у Шпенглеровој књизи. Доказивао је да је демократија западњачког типа илузија, као и да парламентаризам служи сили новца, те је Запад којим владају новац и материјализам осуђен на пропаст. Слабљењем демократије отвара се пут цезаризму коме ће народ пружити подршку јер владавина чврсте руке може потиснути индивидуалне у корист општих интереса и обезбедити трајну добробит заједнице. Шпенглерово дело постало је популарно до те мере да је током првих десет година након објављивања продато у преко сто хиљада примерака. У земљама које су поражене у рату, посебно у Немачкој, „Пропаст Запада“ је деловала утешно у време кризе, а стекла је присталице међу противницима парламентаризма и демократије, као и међу припадницима десничарске струје у Србији међуратног периода.²³⁰

²²⁸ Ч. Попов, Од Версаја до Данцига, Београд, 1995, стр. 55.

²²⁹ О. Шпенглер, Пропаст Запада, I-IV, Београд, 1989. Предратно издање наведеног дела из 1936. године, објављено је са предговором и поговором једног од начелника Министарства просвете током Другог светског рата-Владимира Вујића. Пре рата Вујић се истакао бројним чланцима конзервативне и органске политичке оријентације.

²³⁰ А. Хамилтон, Интелектуалци и фашизам 1919-1945, Београд, 1978, стр. 146.

Изузев Шпенглера и многи други грађански интелектуалци и интелектуални покрети, како они са левике, тако и десничари, критиковали су постојећи демократски систем. Током и након Великог рата реаговали су и уметници. Рат и његове последице утицали су на развој авангарде, као друштвеног и уметничког правца.²³¹ Авангарда је настала на критици постојећег уметничког израза, али се критика односила и на постојеће друштвене вредности. Корениту реформу друштва захтевали су Тристан Цара са дадаистима који су се борили против „вртоглавице и смрти епохе“, као и Андре Бретон са надреалистима. Оригиналноста авангарде почивала је на интернационализму и антитрадиционализму што је њеним носиоцима обезбедило почасно место на листи за одстрел десничарских и ултра-десничарских покрета.²³²

Вођа групе „Француска акција“ Шарл Морас преузео је идеје и ставове ранијих представника и оснивача органске филозофије чији настанак се везује за крај XVIII и почетак XIX века: Жозефа де Местра и Луја де Бонала. У питању је била реакција на Француску револуцију која је покренула низ расправа о дотадашњем уређењу европских држава.²³³ „Морас је био први који је као мислилац и политичар повео конзервативизам преко границе која представља почетак фашизма“.²³⁴ Насупрот вредностима Револуције (индивидуализму и рационализму), где се човек налази у центру историје и он је најважнији чинилац догађања (а држава представља само скуп појединаца) органисти су пропагирали значај националног организма, коме је појединац сасвим подређен. Услови у којима је Морас деловао нису допустили да у потпуности формира своје ставове. Његов покрет се сматра зачетком фашизма, с обзиром да није садржао елементе војне улоге, борбених обележја и функцију вође, као каснији италијански и немачки покрети.

У политичком погледу највећи напади на демократски систем долазили су од националистички и тоталистички усмерене интелигенције, чији су симболи

²³¹ Гиљермо де Торе описује крај Првог светског рата као „годину у којој рађала белина“, Г. де Торе, Историја авангардних књижевности, Нови Сад, 2001, стр. 6.

²³² Анализом југословенског и српског авангардног покрета и појавом зенитизма у уметности и филозофији бави се Иван Обрадовић у чланку: „Балкан у зениту: Символика Балкана у часопису „Зенит“ 1921-1926“, Историјска трибина-Истраживања младих сарадника, Институт за новију историју Србије, Библиотека „Трибина Иниса“, број 1, Београд, 2013, стр. 31-46.

²³³ Жозеф де Местр и Луј де Бонал су традиционалну руралну заједницу сматрали основом за изградњу државе и темељом за одбрану од евентуалних револуционарних дешавања.

²³⁴ Е. Нолте, наведено дело, стр. 95-96.

били Габријеле Д`Анунцио двадесетих година и Алфред Розенберг тридесетих година. Парламентаризам и грађанска демократија доживели су далеко ефикаснију и снажнију критику од политичких покрета фашизма и националсоцијализма. Изворни фашизам је као ултра-националистички покрет ратних ветерана и демобилисаних војника добио на броју присталица међу националистичком интелектуалном омладином и грађанским слојем услед јачања послератног комунизма.²³⁵ Др Андреј Митровић дефинисао је фашизам као „једну од најизразитијих антидемократских историјских појава модерног доба“.²³⁶ Према тврдњама фашистичке пропаганде Италија је опљачкана и понижена након рата што је узроковало и економску кризу. Ове идеје преузео је покрет ауторитарног национализма. Један од главних идеолога покрета био је песник Габријеле Д`Анунцио. Покрет је организовао низ шовинистичких манифестација које су предводили такозвани „ардити“ (смели) против одредаба и творевина Версајског мира и за његову ревизију. Појављују се и прве политичке организације: снопови или савези за револуционарну акцију које не престају са критикама Вилсоновог система безбедности у свету. Њихов главни организатор, бивши социјалиста и новинар Бенито Мусолини је још од времена оснивања фашистичког покрета планирао вођење светске политике. Фашистичка критика грађанске демократије полазила је од напада на основну претпоставку либерализма о способности и достојанству појединца.²³⁷ Одбацивана је способност и одговорност сваког појединца за вођење општинских друштвених послова као „лажна фраза демократских демагога“. Основни задатак државе није био о старању над појединцима и њиховом благостању и слободи, већ искључиво о општинским државним интересима. Поверење грађана у државу морало се заснивати не на разуму као до тада, већ на уверењу и осећањима. Демократија је критикована као извор корупције, неефикасности, гушилац правих вредности и великих иницијатива. Највеће вредности биле су држава и нација, а њима се морала подредити слобода, имовина и живот увођењем диктатуре. Мусолини је пре „марша на Рим“ доказивао да је велики мит

²³⁵ Политички појам фашизма настао је у двадесетом веку упоредо са појавом фашистичких покрета у време њиховог успона и афирмације у периоду 1919-1945. године, мада се политичка појава фашизма уобличавала од осамдесетих година деветнаестог века.

²³⁶ А. Митровић, Појмовник-Фашизам, Свеске, број 47, Панчево, јун 1999, стр. 225.

²³⁷ По Мусолинију фашистички приступ је супротан идејама садржаним у основној пароли Француске револуције „слобода, једнакост, братство“, а по Гебелсу је „1789. година избрисана из историје“.

италијанске нације могуће реализовати само помоћу фашизма, а не прихватањем „инфериорне социјалистичке идеологије“. Тада није имао у потпуности разрађену идеологију и доктрину покрета. Суштински су идеолози фашизма, не само у Италији већ и у другим земљама Централне и Југоисточне Европе у којима су успели да се учврсте на власти, свој модел заснивали на „потпуном монопољу власти једне странке, на концентрацији моћи у једној личности и на корпоративном систему.“²³⁸ Фашизам је поседовао и револуционарну борбеност, а иступајући против капитализма његови поборници залагали су се за социјалну правду и помоћ „малом човеку угроженом економском кризом“.²³⁹ Конзервативни слојеви су такође били пријемчиви за прихватање фашистичке идеологије с обзиром на изразити антилиберализам и антикомунизам. Одбациване су идеја и пракса демократске државе, вредности слободе савести, права човека и грађанина. Фашисти су били огорчени противници социјализма и марксизма. Филипо Томазо Маринети са футуристима је био један од критичара тадашњег грађанског друштва и Мусолинијев сарадник у почетку.²⁴⁰ Мусолини је сматрао да футуризам доприноси идеологији деснице и да може бити веома користан у креирању „новог духа фашистичке ере“ и себе је схватао по клишеу „футуристичког натчовека“. На подручју идеологије и политике футуристе су с фашистима спајала њихова убеђења: елитистичка схватања друштва и политике, национализам, империјализам, непријатељство према парламентаризму и према социјализму, мит активизма и борбе. Разилажење са футуристима уследило је почетком пролећа 1920. године када су изгубили сваки озбиљнији утицај на десницу, а задржали су снагу само у уметничком авангардизму.

Након Мусолинијевог уласка у италијански Парламент уследила је вишегодишња борба и терор над осталим политичким странкама ради потпуног освајања власти. „Афера Матеоти“²⁴¹ и борба против „Авентина“²⁴² уздрмали су италијанску јавност током 1924. године. Футуристи су се исте године, са свог конгреса, одржаног у новембру, јавно обратили Мусолинију славећи „великог

²³⁸ Ч. Попов, наведено дело, стр. 69.

²³⁹ Е. Нолте, Фашизам у својој епохи, Београд, 1990, стр. 225-226.

²⁴⁰ У случају Маринетија и футуристао чигледна је њихова крајња десничарска оријентација без обзира на подршку коју је Маринети повремено добијао у редовима авангарде.

²⁴¹ Убиство посланика антифашисте Ђакома Матеотија у другој половини 1924. године.

²⁴² Група „Авентин“ била је јака опозициона група у Парламенту која је критиковала Мусолинијев терористички режим.

Мусолинија двадесетог века“, што је била потврда поновног повезивања. Футуристи су имали главну улогу у организовању и постављању изложбе поводом десетогодишњице „фашистичке револуције“ 1932. године. Издавали су своје часописе и уређивали рубрике за уметност и културу, сарађивали на снимању филмова и у позоришним представама. Подржавали су и подстицали империјалне циљеве и ратну политику. Маринети је писао о „империји генија, уметности, снаге, неједнакости, лепоте, духа, елеганције, оригиналности, боје и фантазије“. Мусолини није промовисао футуризам у званичну доктрину. Дата је предност политичком сликарству са темама из даље и ближе историје фашистичког покрета из разлога што је имало већу пропагандну, односно употребну вредност.²⁴³ Друштвеном и политичком сценом Италије доминирао је Мусолини, иако су у формалној структури власти постојали краљ и Парламент. Фашистичко вођство је и поред наведеног, трагало за политичким моделом којим би заменио парламентаризам. Модел је пронађен у такозваној „корпоративној држави“ чија изградња је прокламована у априлу 1927. године у документу под насловом: „Повеља рада“. Стварањем корпоративне државе су постављени главни идеолошки и политички темељи тоталитарне фашистичке диктатуре. Након доласка нациста у Немачкој на власт 1933. године Мусолини се окренуо примени метода силе у међународној политици и припремама за трансформацију Италије у „војничку нацију“.²⁴⁴ У овом периоду порастао је број идеолошко-политичких противника авангардизма. Авангарду је јавно критиковао десни фашистички екстремиста Роберто Фариначи, уредник листа „*Regime Fascista*“, уз подршку и поверење Немаца. Он је установио и такозвану „Награду Кремоне“ којом је настојао да подржи фашистичку политичку уметност по типу идеализованог реализма.²⁴⁵ Под његовим утицајем донети су „Манифест италијанског расизма“ 14. јула 1938. године и „Расистичка повеља“ 6-7. октобра исте године. Овим законским актима упереним против Јевреја фашистички врх желео је да заоштравајући политичку климу у земљи доведе до нове хомогенизације и мобилизације на јединственој

²⁴³ Мермерна биста „Дух“ Адолфа Вилда (1930) изједначила је дучеа са римским императорима, слика „Први ударац“ Прима Контија (1930) на којој је дуче на белом коњу опкољен црним кошуљама, графика Марија Сиронија на којој је приказан како у оклопу римског конзула гради римску империју (1940.) и друго.

²⁴⁴ Т. Кулић, Српски фашизам и социологија, Социологија, 16/2, 1974.

²⁴⁵ У италијанској историографији се сукоб Фариначија и Маринетија тумачи као покушај утицајног и богатог дела грађанског слоја да помоћу десног крила фашизма изведе удар против нове међународне културе и очува реакционарну грађанску културу.

идеолошкој основи и да задобије пуно поверење Берлина. У антисемитској кампањи учествовала је осим листа „*Regime Fascista*“ целокупна ултрафашистичка штампа. Модерна је оптуживана да није италијанска уметност већ „увоз Треће интернационале“, Јевреји да кваре италијанску расу и сарађују са большевичким блоком. Наведене друштвено-политичке промене у Италији и ставови фашистичких вођа и идеолога су неизоставно утицали на српске идеологе и заговорнике органске филозофије у међуратном периоду.

Националсоцијализам настао као реакција на изгубљени рат, иако је декларативно обећавао привредне и социјалне промене и заштиту угрожених слојева становништва од најезде комуниста. Један од водећих идеолога националсоцијализма Алфред Розенберг истицао је да основни циљ није тоталитет државе, већ тоталитет покрета. Идејно-психолошке основе националсоцијализма базиране на неколико компонената од којих су неке водиле порекло из XIX века. Немачки милитаристички дух је као обележје националсоцијализма, према тврдњама историчара Фридриха Мајнекеа, био фактор уз који је остварен највећи сан немачког народа у XIX веку-национално уједињење путем „синтезе интелекта и силе која је обећавала наду“.²⁴⁶ Гроф фон Молтке, шеф генералштаба, писао је да је „рат део Божијег уређења света и да ће ратови постојати све док човечанство буде имало историју“.²⁴⁷ Националисти су се користили и Бизмарковом крилатицом да „против демократије могу да помогну једино војници“.

Друга идејно-психолошка компонента националсоцијализма био је национализам. Национализам у немачкој историји потиче из доба романтизма у књижевности и култури. Посебност немачког национализма огледала се у уверењу да немачка нација има „свету историјску мисију“, жељи за потврђивањем у очима других народа, осећању моралне, интелектуалне и стваралачке супериорности Немаца над другим народима коју треба наметнути политичком, привредном и војном доминацијом у крајњем случају. Посебност немачког национализма

²⁴⁶ Милорад Екмечић истакао је у анализи немачког милитаризма да „пребацивати Немцима поверење у милитаризам исто је што и пребацивати Французима поверење у револуцију, Енглецима у парламент, Југословенима у националне устанке и уротничку политику“.

²⁴⁷ Нацисти су злоупотребили учење калуђера цистертитског реда из XII века Јоахима од Фиоре према коме након првог царства Бога Оца, описаног у Старом завету и царства Бога Сина, описаног у Новом завету, мора ускоро да наступи „Треће царство“, царство Светог Духа. Нацисти су били против хришћанства, али нису извршили његово радикално секуларизовање.

видљива је у постојању широке теоријске и идеолошке образложености засноване на расистичким, антисемитским и геополитичким учењима.

Расистичка учења имају своје корене у радовима француског теоретичара грофа Гобиноа, који је у књизи „Студија о неједнакости људских раса“ (1853-1854) Гобино је пошао од претпоставке лингвисте Џонса о постојању „аријевског језика“: на претпоставку о „прајезику“, из кога су настали индоевропски језици, надовезана је претпоставка о народу „аријевцима“ који су говорили тим језиком. Пласирао је тврдње о германској раси као најчистијој у биолошком и етничком смислу. Наведене особине чине германску расу највиталнијом и најкреативнијом, те јој као таквој припада и „будућност света“.²⁴⁸ Гобиноову теорију разрађивали су у другој половини XIX века други европски научници и теоретичари, а посебно Француз Ваше де Лапуж.

Ширењем екстремних тумачења дарвинизма²⁴⁹ и јачањем његовог утицаја на науку, медицину и политику крајем деветнаестог и почетком двадесетог века идеје о биолошкој неједнакости људи постале су најважнија ставка доктрине еугеничког покрета, а потом и доктрине фашистичких покрета. Еугеника је била псеудо-наука о чистоти расе и расном одабирању, заснована на претпоставци да нису сви људи подједнако вредни, уз акценат на значају наслеђа у одређивању физичких, менталних и моралних особина. Еугенисти су били искључиви у ставу да се ни по коју цену не смеју ширити расне особине људи са лошим биолошким квалитетом. Доношени су закони о стерилисању и ликвидацији одређених „дегенеративних категорија“ уз подршку медицинских и антрополошких кругова.

Истовремено се у Немачкој развија и широка антисемитска кампања. Њени творци и носиоци били су бројни научници, писци и уметници.²⁵⁰ Јевреји су приказивани као штетан елемент у немачком националном бићу који квари његову чистоћу и квалитете, те је неопходно решити јеврејско питање за сва времена. Адолф Штекер који је у Берлину основао Хришћанску социјалну радничку партију

²⁴⁸ Наговештаји расизма јављају се у шеснаестом веку, кроз покушаје оправдавања варварских поступака конквистадора према прастановницима Америке. Де Салпведа тврдио је да урођеници нису људи.

²⁴⁹ Дарвинизам је радикализовао расизам пружајући научно оправдање за расну неједнакост, међурасну борбу и истребљење раса., Д. Недељковић, Раса и расизам, Пожаревац, 1980. , Richard Weikart, *Od Darvina do Hitlera: evolucionarna etika, eugenika i rasizam u Nemačkoj*, (2005): www.cps.org.yu.

²⁵⁰ Књиге „Јеврејство у музици“ (1859) Рихарда Вагнера и „Приручник за јеврејско питање“ (1887) Теодора Фрича, достижу 12, односно 24 издања.

упозоравао је грађанство да је Берлин постао јеврејски град. Бизмарку је 1881. године поднета антисемитска петиција коју је потписало 225.000 грађана. Осим петиције запаљен је велики број јеврејских радњи. Кружила је прича о „јеврејској завери“ и плану да помоћу новца и превара отпочну светску владавину.

Аустријске партије које су у великој мери утицале на обликовање нацистичке идеологије развиле су се неколико деценија раније него у Немачкој. Јевреји су искључивани из разних удружења, чак и из гимнастичких друштава, а међу студентима је посебно била популарна идеја о стварању пангерманског царства. Постао је популаран слоган и песма „Немачка изнад свега“. Паул Бетихер (који је себе називао Паул де Лагард), професор у Гетингену, планирао је „пресађивање“ Јевреја у Палестину с обзиром да су за њега Јевреји у Немачкој представљали „нацију у нацији“. Према његовим тезама сви народи у Аустро-Угарској, сем Јужних Словена, били су политички безвредни и оптерећивали су Европу, те је било пожељно њихово пропадање. Простор од Балтичког до Црног мора требало би да буде настањен искључиво немачким народом. Бетихер је предвидео и рат са Русијом око животног простора. Хајнрих фон Трајчке, историчар и син саксонског генерала, залагао се за потпуну послушност свих држављана Немачке. Објављивао је чланке у „*Пруском годишњаку*“ са обавезним закључком: „Јевреји су наша несрећа“. Шопенхауер је писао о супротности између Јевреја и Аријеваца. У подгрејавању антисемитске атмосфере нацисти су користили Фихтеове „Говоре немачкој нацији“ и Ничеово схватање надчовека. Теодор Фрич се у листу „*Чекић*“ залагао за одрицање хришћана од Старог завета јер се у њему величају Јевреји. Његова „Царска чекић лига“ и „Немачки ред“ деловали су до избијања Првог светског рата. Објавили су и „Протоколе сионских мудраца“. „Царска чекић лига“ била је колективни члан Паннемачке лиге која се заузимала за активну војну политику, ширење животног простора и нове колоније. Вођа Паннемачке лиге Хајнрих Клас наследио је антиемитски став од свог професора фон Трајчкеа. Сматрао је да се према Јеврејима треба односити као према странцима, да их треба опорезовати и пратити њихово кретање. Хајнрих Клас се повезао са Аграрном лигом и утицајним политичарима тог времена.

Зачетник етнографско-географске теорије о неповољном геополитичком положају и недовољном „животном простору“ Немачке био је географ Фридрих Рацел. Рацел је крајем XIX и почетком XX заступао тезу да политика једне државе

лежи у њеној географији и да географски простор сам по себи има политичку снагу. Наведено учење о држави као бићу које расте касније ће бити неизоставан део програма фашизма и националсоцијализма. Рацелови следбеници Рудолф Кјелен и Карл Хаусхофер су тврдили да надмоћни немачки народ мора променити своје геополитичко окружење у којем је угрожен и освојити нов „животни простор“.²⁵¹

Синтезу већине наведених теорија изложио је у својој књизи „Основе XIX века“ (1899.) Британац Хјустон Стјуарт Чембрлен, зет Рихарда Вагнера.²⁵² Чембрленова књига појашњавала је просечном немачком становнику псеудонаучне расистичке и геополитичке теорије, групишући их у разумљив систем учења помоћу којег се, према речима Ернеста Нолтеа „добијао кључ којим се отварају све капије и сва враташца светске историје“.²⁵³ Суштина Чембрленовог учења се, према тумачењу Андреја Митровића, могла свести на неколико теза: 1) Расе чине суштину историје; 2) Германи су једина стваралачка раса; 3) Сврха нације лежи у унапређењу расе; 4) На расној основи се заснивају вредности историјских улога народа и 5) Расни хероји се морају поштовати као природно надмоћни ствараоци у животу нације. Доказивао је да су само северни Европљани чисти Тевтонци, док је у Немачкој било мешања са Келтима, Словенима и другим народима. У Тевтонце је убрајао знамените историјске личности, чак и Александра Македонског. Чембрленово учење представља највиши домет у развоју немачке националистичке и расистичке идеологије до Првог светског рата.²⁵⁴

Војним поразом у Првом светском рату немачки националсоцијализам није поражен идејно и политички, већ је ојачан новим друштвеним, политичким и идејно-психолошким компонентама. Према мишљењу Ота Бауера стрељања радника и интелектуалаца 1919. године била су почетак кризе која је изродила националсоцијализам. Едуард Штатлер који је био католички синдикалац и планирао да после рата оснује националсоцијалистичку странку која би спречила понављање Октобарске револуције успео је да делимично оствари планове.

²⁵¹ А. Митровић, Историјски поглед на немачку тоталитарну мисао, Гледишта, бр. 11, Београд, 1970, стр. 1569-1581.

²⁵² Наведено Чембрленово дело доживело је велику популарност и 17 издања на немачком језику.

²⁵³ Т. Куљић, Предговор књизи Ернеста Нолтеа Фашизам у својој епохи, Београд, 1990.

²⁵⁴ А. Molnar, „Houston Stewart Chamberlain: Počeci rasnog svetonazora“, 1996, http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/theoria/XXXIX_3/d4/document.

Основао је Антибољшевичку лигу коју су помагали крупни банкари и индустријалци који су и плаћали наоружане групе које су убијале припаднике новоосноване Комунистичке партије Немачке (између осталих Розу Луксембург и Карла Либкнехта). Штетлер, фон Глајхен и ван дер Брук основали су у Берлину „Удружење за националну и социјалну солидарност“. Идеолошке поставке овог удружења преузели су нацисти. Удружење је пропагирало поновну борбу Немаца за светску владавину. Књиге ван дер Брука: „Право младих народа“ и „Треће царство“ су коришћене у каснијој нацистичкој пропаганди. Као пандан „Новембарском кругу“ левих либералних интелектуалаца основан је „Јунски клуб“ који је окупљао десничаре. Ова група се повезала са још неколико у „Круг“ који је био центар националиста. „Круг“ је објављивао своје новине, а под утицајем овог удружења основана је у Берлину „Висока школа за политику“ и „Политички колегијум за национално-политичко школовање и образовање“. Међу бројним екстремистичким националним групама основаним после рата издвојила се Немачка радничка партија коју је у Минхену у јануару 1919. године основао бравар Антон Дрекслер (први шеф минхенског огранка) уз подршку малобројних ситних чиновника, интелектуалаца и радника. Са припадницима наведене партије повезао се у септембру исте године демобилисани каплар Адолф Хитлер. Партија је убрзо променила име у Националсоцијалистичку немачку радничку партију 1920. године. Председник је у то време био новинар Карл Харер. Партијски програм усвојен је 25. фебруара 1920. године уз активно учешће Хитлера у његовом стварању, мада су далеко активнији били Антон Дрекслер и Готфрид Федер. Готфрид Федер, припадник „Германског реда“, групе националистичких интелектуалаца, био је заслужан за претварање листа „Volkische Beobachter“ (који су покренули Хитлер и Дитрих Екарт) у званично гласило партије. Немачки националсоцијализам је идеолошки нападао све постојеће друштвене и политичке системе и уместо њих нудио сопствени модел социјалног реформизма који се „борио за ослобађање света од међународног капитализма и плутократије.“²⁵⁵ Захтевано је да образовање и васпитање буду у духу идеолошких начела националсоцијализма. Националсоцијалисти су се залагали за уништење „трулог парламентаризма“, ликвидацију социјализма и комунизма, коначно решавање „јеврејског питања“ и

²⁵⁵ П. Калвокорези, Г. Винт, Тотални рат, Београд, 1987, стр. 294.

стварање моћног и великог Немачког царства.²⁵⁶ Програм је био намењен свим припадницима немачке нације разочараним због изгубљеног рата. Нису настојали да задобију присталице према класној припадности, јер је нација била изнад класа. Као симбол расне чистоће преузета је „свастика“ од аустријске националсоцијалистичке партије.²⁵⁷ Коришћене су и социјалистичке паролe,²⁵⁸ с обзиром да су нацисти радили на придобијању не само средњих слојева, већ и радничке класе.²⁵⁹

Године које су уследиле након Минхенског пуча утицале су на смањење популарности националсоцијалиста, услед смиривања спољнополитичке ситуације и привредног просперитета Вајмарске републике. „Из такве атмосфере и стања политичких духова могла је да произиђе и екстремистичка књига с насловом *Моја борба* једног десничарског радикала и несумњиво суманутог човека, апсолутно неоригиналног доктринара и, испало је, политичког писца-Адолфа Хитлера.“²⁶⁰ Током затворских дана Хитлер је написао свој политички програм у две књиге под насловом „*Mein Kampf*“, које ће постати основа националсоцијалистичког програма, „свети спис најрадикалнијих немачких, али и европских реакционара“, како је назвао Андреј Митровић. Хитлер је у своје дело унео низ разноврсних података, обилато користећи фактографију и теорију немачког национализма с краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Главни извори били су Чембрленов расизам и анитсемитизам, Рацелова геополитика и „животни простор“, Ничеова идеја о натчовеку,²⁶¹ Шпенглерова антиципација ауторитарне државе и идеје Гистава ле Бона. Једна од основних идеја у књизи јесте идеја о борби. Борба је у основи човекове личности и људске историје уопште. Друга основна теза јесте

²⁵⁶ Антисемитизам, који је у широј јавности перципиран као један од основних делова фашизма, национализма и њима сродних идеолошких покрета, уопште није карактеристичан за поједине од њих. Познато је да је у фашистичкој Италији мала јеврејска заједница играла значајну улогу, те да су из ње потекли бројни министри и високи официри. Мусолини је дуго одолевао притисцима Хитлера да донесе антисемитске законе, а и када их је донео, они нису ревносно примењивани.

²⁵⁷ Комбинација црне свастике на белом пољу, на црвеној траци, значила је поновну употребу црне, црвене и беле боје старе немачке заставе.

²⁵⁸ Уместо пролетеријата коришћен је термин „радни фронт“.

²⁵⁹ Националсоцијалисти су годинама користили револуционарне симболе: црвену заставу, срп и чекић. Обележаван је и Празник рада 1. мај. Таска је доказивао да је фашизам диктатура која је злоупотребљавала пролетерске симболе.

²⁶⁰ А. Митровић, Ангажовано и лепо. Уметност у раздобљу светских ратова (1914-1945), Београд, 1983, стр. 26.

²⁶¹ Нацисти су се позивали на Хегела, Фихтеа, Шопенхауера, Ничеа, Шпенглера, Јингера, Гобиноа и Чембрлена. По Розенбергу је Ниче „изразио очајнички крик милиона угњетених“. Алферд Бојмлер је покушавао да повеже Ничеову „вољу за моћ“ са принципом вође. Ничеова сестра се захваљивала Хитлеру и тврдила да у њему види натчовека.

теорија о чистоти крви и расе. Требало је очувати „најбољи део човечанства“, спасити „чистоту крви“ уз помоћ тоталитарне државе, на челу са вођом који има неприкосновени ауторитет. Тоталитарна држава требала је бити посебно уређена „сагласно вишим начелима немачке нације“ и спремна да се одрекне начела слободе.

Хитлеров спољнополитички програм био је усмерен на стварање „Великог немачког Царства са животним простором за немачки народ“. Вишој аријевској раси, чији је најчистији део немачки народ, био је потребан „животни простор“ како би развила своје стваралачке снаге. До тог простора могуће је доћи само борбом. Прва фаза борбе подразумевала је раскидање одредаба Версајског мировног уговора. У другој фази требало је образовати Велики Рајх настањен Немцима (припајањем Аустрије и Немаца из земаља Источне Европе, Чехословачке, Пољске и Балтичких држава). Потом је требало да уследи освајање новог „животног простора“ (освајање допунског простора у Југоисточној Европи)²⁶² и стварање „новог поретка“ у Европи заснованог на бази расне идеологије. Европа би се састојала од неколико типова држава и територија зависних од Немачке у мањој или већој мери. Словенски народи били као „припадници најниже европске расе“ потпуно зависни од Рајха и подвргнути непосредној привредној експлоатацији и политичкој контроли.

Преломни моменат у поновном јачању националсоцијализма била је велика економска криза и обрачун националсоцијалистичке партије са левим политичким групацијама. Одреди „мрких и црних кошуља“ извршили су 27. фебруара 1933. године чувену паљевину Рајхстага за коју су оптужили КП Немачке. Изванредним декретом од 28. фебруара председник Хинденбург ставио је КП ван закона, а Хитлер је расписао нове изборе за Рајхстаг. Нацисти су касније о избацивању комуниста из Парламента говорили као о „легалној револуцији“. Партијски функционери и Гестапо вршили су надзор над друштвеним и привредним животом државе, а војни одреди SS су обезбеђивали подршку „Трећем царству“.²⁶³ Убрзо након освајања власти уследио је немилосрдан обрачун са опозицијом у сопственој

²⁶² В. Винавер, Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1929-1934, Београд, 1987, стр. 177.

²⁶³ За Немце је „Треће царство“ наступало после средњовековног царства Карла Великог и пораженог пруско-немачког царства. Берлин је називан „четвртим Римом“ после Рима, Константинопоља и Москве.

партији - „ноћ дугих ножева“ 30. јуна 1934. године.²⁶⁴ „Крв и земља“ проглашени су темељом немачке историје. Нови поредак почивао је на уништењу свих постојећих поредака: „У крви и пламену јавља се сада ново лице Европе, Европе која ће почети да живи својим сопственим животом. На темељима који су већ положени, изградиће се заједница људи и идеја која ће заувек збрисати трагове најокрутнијег капиталистичког ропства и најодвратније комунистичке тираније.“²⁶⁵

Хитлеров политички саветник био је пензионисани генерал Карл Хаусхофер, директор Института за геополитику у Минхену. Основно начело Хаусхофера гласило је: „онај ко има простор има и моћ“.²⁶⁶ Хаусхофер је посећивао Хитлера у затвору, а неке од његових идеја нашле су се у „Mein Kampf“-у. Један од главних идеолога нацизма био је Алфред Розенберг, задужен за област културе и образовања, од 1934. године Хитлеров заступник за нацистичку интелектуалну и идеолошку индоктринацију.²⁶⁷ Розенберг је заступао тезу о немачком национализму као о „једином правом социјализму“: антидемократском, антиреволуционарном, тоталитарном, расном и националистичком. Розенберг је заговарао решавање „проблема јеврејског отрова“ у интересу испуњавања немачког узвишеног националног и расног историјског задатка.

Псеудонаучна идеја расе након нацистичког освајања власти лако је повезана са нацистичком идеологијом, а на партијском митингу у Нирнбергу 1935. године најављено је доношење закона о заштити германске крви и германске части. У области привреде покренут је процес такозване „аријанизације економије“ крајем 1937. године. У новембру исте године отворена је у Минхену изложба „Вечити Јеврејин“. Чињеница да је изложбу посетило у току наредних година дана више од 400.000 посетилаца сведочи о порасту нацистичког утицаја. У „кристалној ноћи“, између 9. и 10. новембра 1938. године, извршена је одмазда над јеврејском имовином и вером: запаљене су јеврејске синагоге и демолиране јеврејске радње. У току 1939. године Гебелс је забранио коришћење термина „антисемитизам“ и потенцирао употребу термина „одбрана од Јевреја“ и „супротстављање Јеврејима“. Није протекло пуно времена од почетка исељавања Јевреја до спровођења

²⁶⁴ У „ноћи дугих ножева“ побијени су Рем и друге вође Хитлерових јуришних трупа, као и његови неистомишљеници унутар нацистичке партије.

²⁶⁵ Архив Србије (у даљем тексту АС), Збирка плаката, инв.бр. IV-231.

²⁶⁶ Хаусхоферов ученик професор Е. Бансе био је теоретичар „муњевитог рата“.

²⁶⁷ Гебелс је у каснијем периоду постао далеко утицајнији од Розенберга који касније добија позицију министра за окупиране територије на истоку. У Нирнбергу је осуђен на смрт и погубљен.

„коначног решења јеврејског проблема“ (шифрован назив био је „операција Рајнхард“). Јевреји су сматрани главном унутрашњом опасношћу, док су комунисти проглашени „унутрашњим и спољашњим непријатељем“, а Словени главном спољашњом опасношћу. „Хитлерови добровољни егзекутори“ како их Данијел Голдхаген²⁶⁸ назива у књизи о кривници Немаца за решавање „јеврејског проблема“, нису спровели до краја вођин план: спасили су се Јевреји у деловима Европе које Хитлер није освојио или није потпуно контролисао.

Нацисти су посебну пажњу посветили ширењу својих утицаја на пољу културе. Рушење старог и креирање новог у култури видели су у организовању разних манифестација пропагандног карактера. Прва изложба чисте немачке уметности била је отворена 1929. године у Либеку. Први нациста у државном апарату Вајмарске републике који је почео чишћење културе од модерних уметности био је министар унутрашњих послова и министар просвете др Вилхелм Фрик. У административном седишту Тирингије Вајмару из музеја су уклоњене слике, из службе су отпуштени виђенији ликовни уметници и почело је уништавање уметничких дела, а погођене су и позоришна, филмска и музичка уметност уз коришћење расистичких парола о уништавању „црначке уметности“.²⁶⁹ Алфред Розенберг називао је касније дела познатих уметника „бастардским породом“ плодом „духовног сифилиса“ и „сликарске инфантилности“. Доласком нациста на власт почела су масовна отпуштања из службе професора уметности: Паула Клеа, Макса Бекмана и Ота Дикса.²⁷⁰ Из Пруске академије уметности искључени су Кете Колвиц и Ернст Барлах, а од Емила Молдеа и Карла Шмита-Ротлуфа затражено је да поднесу оставку. Бројним носиоцима немачког културног живота одузето је држављанство.²⁷¹ У Дрездену је по нацистичком преузимању власти организована изложба под називом: „Слике у којима се огледа пропаст у уметностима“, са нагласком на делима Ота Дикса.

²⁶⁸ По Данијелу Голдхагену који је анализирао развој антисемитизма од Лутера до Хитлера антисемитизам је био дубоко укоренен у свести немачког становништва. Голдхагена је подржао Роберт Гелатели који је тврдио да је просечан Немац у то време био антисемита. За разлику од Голдхагена у Британији је Дејвид Ирвинг доказивао да је холокауст случајна трагедија. Супротставила му се Дебора Липстед из САД–а са неколико историчара са Кембриџа.

²⁶⁹ Опстанак авангардној школи Баухаус у Вајмару почетком двадесетих година отежавала је немачка политичка десница тог града, а забрану рада изречла је управо покрајинска скупштина Тирингије. Др Фукс је касније постао први министар унутрашњих послова у нацистичкој влади.

²⁷⁰ Ото Дикс се сликом под називом: „Фландрија“ насталој 1936. године супротставио режимској проратној пропаганди и притиску на уметност, као и спољној политици усмереној на рат.

²⁷¹ Избеглом Георгу Гросу одузето је држављанство и јавно су спаљивана његова дела. Џон Хертфилд је такође остао без држављанства.

Паула Клеа нацисти су оптуживали да је „Јеврејин“, „дегенерисани уметник“, „бољшевик“ и „странац са Истока“. Уследиле су „Велика антибољшевичка изложба“ у Нирнбергу, „Бољшевизам без маске“ у Берлину и изложба „Вечити Јеврејин“ у Минхену до краја 1937. године. Сарадња уметника са нацистима завршавала се најчешће њиховим потискивањем из јавног и политичког живота након што би испунили задатке режима.²⁷² Алфред Розенберг, Јозеф Гебелс, Херман Геринг, Хајнрих Химлер и првенствено Хитлер одређивали су суштину „праве немачке уметности“. По Хилеру је уметност „припадала општем комплексу расистичких вредности и природних склоности једног народа“. Уметност је служила пропаганди. У ту сврху најпогоднија је била архитектура: простор за партијске манифестације (стадион) у Нирнбергу један је од очигледних примера којим је Алберт Шпер покушао да сугерише моћ и вољу нацизма, снагу вође и расистичку политику. Порука о повезаности савремене Немачке и тренутне историје са германском традицијом пласирана је кроз изглед стадиона који је подсећао на паганско светилиште. Сликарство и вајарство су се окретали и доказивању теорије о „крви и тлу“ и приказивању расно чистог Немца-сељака и радника, као и подстицању ратничког духа.²⁷³

Чланови Института за друштвено истраживање нису у почетку придавали велики значај развоју фашистичке идеологије и покрета. Ерик Фром је међу првима указао 1933. године на политичко коришћење подсвесног у првом издању књиге „Масовна психологија фашизма“. Филозоф Ернст Блох пратио је у емиграцији дешавања у Немачкој и у чланку под насловом: „Свечаност лудака под вешалима“ написао: „Наци-Немачка је потпуно сливена у јединство...Хомогени систем је стварно дошао, па ето и уметност стиже у мучилиште. Спаљивање књига је ионако претходило спаљивању људи.“ Томас Ман је писао о суноврату немачке цивилизације: „Наша хиљадугодишња историја-оповргнута, доведена до апсурда, злосретно промашена, која је својим исходом доказала да се запутила кривим путем-улива се у ништавило, очај, у банкрот којем нема премца...“.

²⁷² Међу избеглим уметницима били су Бертолд Брехт, Хајнрих Ман, Томас Ман, Клаус Ман, Алберт Ајнштајн, Ервин Пискарот, Ханс Адолф Крепс, Валтер Гропијус, Штефан Цвајг, Зигмунд Фројд, Ерих Фром и многи други.

²⁷³ Као што је била слика Рудолфа Ота: „Спреман на борбу“ у коме витез у средњовековном оклопу позива на рат и слика Ота Енгелхарта-Кифхојзера: „Ратни добровољци“ ратника у модерним униформама и шлемовима са вером у победу на лицима.

Немачки и италијански пример су значајни због вођења агресивне спољне политике и борбе за поделом света на блокове под контролом великих сила. У Другом светском рату идеологије нацизма и фашизма, као и њихови покрети, доживеле су прво снажан полет, а потом потпуни крах.

2.3. Десничарске струје у међуратном периоду, њихово виђење друштва и однос према појму нације и државе

2.3.1. Српска политичка десница у међуратном периоду. Од југословенских националиста до српских традиционалиста. Виђење друштва и однос према појму нације и државе

Српска међуратна интелигенција била је подељена на три идејна круга: конзервативни, либерални и социјалистички.²⁷⁴ Питање теоријског одређења припадности поједине организације или појединца десничарским покретима у међуратном периоду, веома је сложено. Може се рећи да су представници конзервативног круга углавном били заговорници десничарских уверења који су се интелектуално обликовали у периоду пред Први светски рат и током самог рата. Јачање националистичких идеја, као и потенцирање традиционалних вредности: народног хришћанства, патријархалног јуначког схватања живота, поштовања предака, залагања за социјалну основу и избегавања страних европских утицаја видно је у конзервативном кругу од времена шестојануарске диктатуре.²⁷⁵ Ставови српских конзервативних кругова међуратног периода нису били изузетак у односу на југословенску интелектуалну елиту.²⁷⁶ Конзервативни интелектуалци су у Краљевину Југославију ушли са великим надама, али су доживели велика разочарења, након чега је део њих и скренуо са зацртаног пута и застранио у свом десничарству. Ове генерације доживеле су свој потпуни успон пред Други светски

²⁷⁴ Већина српских историчара који су истраживали наведену тематику користила је Нолтеа и његове дефиниције фашизма и конзервативизма. Комплексан преглед идеологија фашизма и нацизма и њихове генезе дат је у „The Cambridge History of twentieth-century political thought“, Cambridge University press, 2005. Аутори овог дела истичу да у западној историографији и даље не постоји јасан консензус по питању дефинисања фашизма и сврставања десничарских покрета у ту идеолошку категорију.

²⁷⁵ М. Јанићијевић, Стваралачка интелигенција међуратне Југославије, Београд, 1984, стр. 45-46.

²⁷⁶ Б. Петрановић сматрао је да треба детаљно истражити десничарске покрете и организације на југословенском тлу у међуратном и ратном периоду, као и да треба научно идентификовати њихову социјално-политичку и идеолошку суштину.

рат. Представници конзервативног и других кругова школовани су у иностранству, највећи број у Француској, тако да је неизоставно постојао и утицај европских схватања и идеја на њихово интелектуално сазревање, а исто тако и потреба да се опонашају и примене идеје усвојене на Западу. Међуратно друштво у коме је социјално раслојавање досегло највишу тачку није испунило очекивања српског сеоског становништва које је очекивало задовољавање основних животних потреба у складу са жртвама поднетим у току рата. Идеологија интегралног југословенства није заживела на читавом југословенском простору, већ само код српског народа и делимично у мулти-етничким крајевима угроженим деловањем страног иредентизма (у Далмацији и у Војводини).²⁷⁷ Већина политичке деснице није деловала у оквиру политичких странака све до смрти краља Александра, већ у саставу националистичких организација као што су биле: „Организација југословенских националиста“ (ОРЈУНА),²⁷⁸ „Југословенска акција“, „Југословенски соко“ и „Јадранска стража“²⁷⁹, „Народна одбрана“ и „Српска националистичка омладина“ (СРНАО).²⁸⁰ Свака од наведених организација вршила је идеолошки, политички и пропаганди рад путем сопствених јавних гласила, одржавањем зборова и трибина, без учествовања на изборима.²⁸¹ Посебно значајан утицај оставиле су у време пропагирања интегралног југословенства и диктатуре краља Александра.

„Народна одбрана“ била је српска национална организација основана још у време Анексионе кризе (1908). Наведена организација издавала је гласило под истим називом. Иницијатори њеног оснивања били су књижевник и новинар Бранислав Нушић, генерал Божидар Јанковић, политичари Љуба Јовановић и Љуба Давидовић. Декларативно, организација се првобитно залагала за сакупљање

²⁷⁷ Никола Жутић, „Идеологија југословенства и њено распадање 1929–1939“, *Историјски гласник*, 1–2, 1988, стр. 76.

²⁷⁸ М. Ђорђевић, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA)-istorijat, ideologija, uticaji“, NSPM, vol 12 (1-4), 2006, str. 187-219; Ivan Bošković, ORJUNA-ideologija i književnost, Zagreb, 2006., Јанко Плетиерски „Организацију југословенских националиста“ (ОРЈУНУ), „Хрватску националну омладину“ (ХРНАО), усташе, ВМРО, назива фашистичким проналазећи доста сличности са италијанским фашистичким покретом: револуционарну фразеологију, војничку дисциплину, склоност ка потпуном централизму, насилност у терористичким акцијама, док спољну политику Милана Стојадиновића назива „профашистичком“, Ј. Плетиерски, *Нације, Југославија, револуција*, Београд, 1984., ВМРО и усташки покрет, биле су по свом деловању терористичке организације, чији је крајњи циљ био сецесија дела Југославије.

²⁷⁹ N. Machiedo, Mladinić, *Jadranska straža 1922-1941*, Zagreb, 2005.

²⁸⁰ Ј. Бакић, *Фашизам у Југославији 1918-1941*, Нова српска политичка мисао XI, 1-4, Београд, 2005, стр. 21-43.

²⁸¹ Ј. Бакић, *Идеологије југословенства између српског и хрватског национализма*, Зрењанин, 2004.

добровољаца и помоћи у случају рата са Аустро-Угарском, али је од самог почетка имала и прикривену мисију подизања српске и југословенске националне свести у неослобођеним крајевима. Након признања анексије Босне и Херцеговине, српска влада је распустила *“Народну одбрану”*, а њен рад је обновљен након уједињења. *“Народна одбрана”* је снажно пропагирала српско југословенство. Једна врста статута ове организације била су *Правила Народне одбране*, којима је утврђен правац интегралног југословенског национализма, конзервативизма и анти-интернационализма. Један од најактивнијих критичара западноевропског рационализма и позитивизма био је Јустин Поповић, најученији српски теолог свога доба и члан *“Народне одбране”*. Текстови објављени у *“Народној одбрани”* у којима се југословенство приказује као најбоља раса и будући ујединитељ пансловенског простора дело су Велибора Јонића и Димитрија Митриновића. Последњу промену идеолошког правца *“Народна одбрана”* је доживела након стварања Бановине Хрватске чиме је постојање интегралног југословенства практично окончано, те се организација посветила заштити српских националних интереса.

“Организација југословенских националиста” (ОРЈУНА) основана је у Сплиту 23. марта 1921. године. Основни задаци организације били су бескопромисна борба за државни унитаризам, односно борба против оних који државу доводе “у опасност социјалне револуције и кобног племенског сепаратизма”.²⁸² У политичкој борби организација је примењивала и средства силе и терора. Остали су забележени бројни сукоби младих орјунаша са припадницима СРНАО и ХРНАО, као и сарадња са Удружењем четника. Услед снажне антикомунистичке и антилевичарске оријентације, често се дешавало да оружани одреди ОРЈУНЕ буду ангажовани на гушењу немира, а постојала је и пракса самоиницијативног разбијања штрајкова и левичарских окупљања. Главни идеолози ОРЈУНЕ били су књижевници Нико Бартуловић²⁸³ и Љубо Леонтић. Име је промењено у мају 1922. године, од када се организација зове *“Организација југословенских националиста”*. У први Директоријум који је изабран у Сплиту 9.

²⁸² Нико Бартуловић је истицао долазак др Лује Војновића у Сплит где је пропагирао југословенски национализам. У то време ОРЈУНУ су подржавали тадашњи председник Народне скупштине демократа др Иван Рибар, демократа Светозар Прибићевић, Јурај Бианкини, соколски вођа мостарског сеоског соколства, Стеван Цакула, други поклоници идеологије грађанског либерализма и југословенски интегралисти.

²⁸³ Nikola Žutić, Niko Bartulović - rimokatolik četnik, Beograd, 2011.

ноембра 1922. ушли су књижевник др Мирко Королија, др Вице Крстуловић, будући сплитски четнички идеолози Ћиро Чичин Шаин и књижевник Нико Бартуловић. У идеологији ОРЈУНЕ превладало је интегрално југословенско и антииталијанско антифашистичко расположење.²⁸⁴ На састанку представника „Удружења Југословенских Четника“²⁸⁵ и ОРЈУНЕ у Сплиту априла 1923. године, постигнут је потпун споразум за јединствено наступање у борби против „вањских и унутрашњих непријатеља величине и части Отаџбине, народног јединства и династије Карађорђевић“. У име Удружења Четника говорили су војводе Илија Трифуновић - Бирчанин, Цветковић и Ристић. „Југославенска Орјуна“ проширила је утицај на Србију у којој су оснивани њени огранци. Тако је новосадски обласни одбор ОРЈУНЕ основан већ у јуну 1922. године, под вођством „старог предратног националисте“ Добросава Јевђевића (познати четнички војвода из Херцеговине). У ужој Србији ОРЈУНИ (која је основана 1923), приступили су „познате четничке војводе и јунаци“ Илија Трифуновић - Бирчанин и Коста Пећанац, па је самим тиме ОРЈУНА сарађивала са „Народном одбраном“ (Бирчанин председник једно време) и Удружењем Четника, са којима су везе биле изузетно јаке. ОРЈУНА је 1. јануара 1924. године у Сомбору организовала велики збор са Народном одбраном и четницима. ОРЈУНУ је посебно бринуо хрватски национализам који се, нарочито од 1922. године ширио у Далмацији, као и пропагирање измишљеног творца далматинског хрватства - дон Миховила Павлиновића. Хрватски сепаратисти („ханаовци“ - Хрватска национална организација), српски националисти („срнаовци“ - Српска народна организација), комунисти и клерикалци попа Корочеца окупљени око Словенске људске странке критиковали су рад ОРЈУНЕ. Клерикални „Словенец“ је орјунаше називао „југофашистима“ уз тврдње да траже инспирацију у Италији. Корочеца и словеначке клерикалце је највише бринуло што су „Орјунаши“ у Словенији блиско сарађивали са либералним југославенским националистима (антиклерикалцима), тј. са Соколима, Јадранском стражом,

²⁸⁴ ОРЈУНУ су југословенски комунисти и режимска социјалистичка историографија приказивали као фашистичку организацију.

²⁸⁵ „Удружење југословенских четника“ у Краљевини СХС представљала су организације либерално усмереног грађанства. Југословенски четници су одржавали и неговали тековине ослободилачких комитских ратова с почетка двадесетог века, Балканских ратова и Првог светског рата. „Удружење четника за слободу и част Отаџбине“ основано је 1921. године, а 1924. године настало је „Удружење српских четника за Краља и Отаџбину“ и „Удружење српских Четника Петар Мркоњић“ - За Краља и Отаџбину“, са центром у Београду. Председник у Краљевини СХС био је Илија Трифуновић - Бирчанин, а од маја 1932. године Коста Пећанац.

Четницима, „Народном одбраном“.²⁸⁶ Погодна идеолошка и политичка клима националног југословенства, у времену личног режима краља Александра, доприносила је даљем јачању и ширењу четничког покрета и у Далмацији. Шибенско удружење четника основано је крајем 1932. године. Посвета заставе тог новог четничког удружења, која је извршена 25. фебруара, била је нарочито свечана јер су јој присуствовали „славни четнички војвода“ председник „демократа“ Коста Пећанац и секретар Удружења Топаловић. Пећанац је у одржаном говору упозорио Далматинце да има највећа опасност прети и даље од Италије.

„Југословенска акција“ (основана 7. јануара 1930. године) била је националистичко удружење настало са циљем окупљања младих представника југословенске интелигенције који би радили на јачању југословенске националне мисли.²⁸⁷ Залагали су се за интегрално југословенство и монархију, социјални мир и систем задруге, а из наведеног је произашло и пропагирање корпоративног државног уређења.²⁸⁸ У саставу водећег тела удружења такозваног Директоријума били су председник Александар Штулхофер, генерални секретар Велибор Јонић, а неки од чланова били су: Данило Вуловић, Дамјан Ковачевић, Владимир Велмар-Јанковић, Анте Дефранчески, Марко Крањец и други. Удружење је успело да окупи многе личности школоване у Француској, а међу њима и Ђорђа Перића, Момира Николића, Владу Стакића, Милоша Ђурића, Младена Марковића и друге.²⁸⁹ Орган покрета „Југословенска реч“ излазио је у Загребу. Политички програм покрета предвиђао је стварање новог поретка „органским путем“ на основама интегралног југословенства, унитаризма и монархије. Удружење је имало и своју химну под називом „Војска смене“, а конгрес који су припадници удружења одржали 1934. године завршен је певањем химне и поздрављањем дизањем десне руке. Заштитни знак покрета био је плави кукасти крст.²⁹⁰ Особености идеологије

²⁸⁶ Зачетак словеначког четништва, које ће се у масовнијем облику, као равногорски покрет, испољавати и у Словенији 1941-1945. године.

²⁸⁷ Према сведочењу Драгог Јовановића (након рата) „Југословенску акцију“ помагао је краљ Александар као организацију која је требало да наследи Југословенску националну странку.

²⁸⁸ Б. Глигоријевић, Особености фашизма у Југославији двадесетих година, Марксистичка мисао, 3, 1986, стр. 33-34., У дневнику Милана Јовановића-Стоимировића говори се о јавним наступима Милана Стојадиновића који је делом преузео начин иступања припадника „Југословенске акције“, М. Јовановић-Стоимировић, Дневник 1936-1941, Нови Сад, 2000.

²⁸⁹ Д. Јовановић, Људи, људи..., Београд, 2005, стр.311.

²⁹⁰ Б. Глигоријевић, Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом „Збору“, Историјски гласник, 2, 1963, стр.59.

покрета огледале су се у продубљеној теорији о посебној југословенској раси, цивилизацији и аутохтоној култури. „Југословенска акција“ имала је узор у „Француској акцији“ Шарла Мораса,²⁹¹ као и други десничарски српски политичари, представници конзервативизма и органске мисли. Улогу личности и појединаца сводили су на „хелију“ у организму, што је била и реакција на могућу револуцију и борбе за грађанска права у чему су видели угрожавање дотадашњег поретка. Њихова гледишта била су проткана идејама везаним за хришћанство феудалног система и просвећеног апсолутизма, тако да су истицали значај тројства према којем на небу постоји Бог, у држави владар, а у породици домаћин.²⁹² Делатност покрета забрањена је 1934. године. Преостало чланство одлучило се на реорганизацију и сједињење са истомишљеницима у другим странкама у нову организацију „Збор“.

Носиоци идеја о посебној југословенској раси и култури били су: Владимир Велмар-Јанковић, др Светислав Стефановић и др Стеван Иванић, антрополог др Бранимир Малеш, Станислав Краков и Милош Црњански. Значајне полемике наведени аутори водили су путем чланака објављиваних у листу „Идеје“. Лист је покренуо, финансирао, повремено уређивао и у њему објављивао Милош Црњански.²⁹³ Црњански се у то време окренуо традиционалним вредностима и Светосављу²⁹⁴ иако је пре тога десет година био у групи српских експресиониста и подржавао прихватање нових и модерних идеја.²⁹⁵ Лист „Идеје“ је водио борбу против марксизма у друштвеној мисли, уметности и политици, као и против

²⁹¹ Е. Нолте, Фашизам у својој епохи, Београд, 1990.

²⁹² У Југославији је ова тријада називана “божанственом” или “божанском” као тријада Бог-Краљ-Домаћин: „У породици је домаћин отац, у држави је домаћин краљ, а у васиони је домаћин Бог.“ Код модерних српских органиста, предвођених др Драганом Суботићем, она и даље представља темељ на коме би требало да почивају српска држава и друштво. Видети: *Уводник*, “Српске органске студије”, 1/1999, св.1, Београд 1999, и Драган Суботић, *Органска мисао Срба у 19. и 20. веку*, “Српске органске студије”, 1/1999, св.1, Београд 1999, стр. 3-31.

²⁹³ У Другом светском рату уз Косту Ст. Павловића, Павла Јевтића, Проту Ристановића и Пепића, Милош Црњански био је активан пропагандиста на линији антисовјетске и антикомунистичке пропаганде која је пласирана преко „Central European Committee“, Краљевске југословенске владе, пољских реакционара, Осускове Чешко-пољске лиге и у британској штампи. Тим радом руководио је Милан Гавриловић који се повезао са британским руководиоцима на високим положајима у политици и политичкој пропаганди и са агентима британске обавештајне службе који су радили на југословенском сектору. Црњански је био један од најчитанијих домаћих писаца у време окупације, а са још 13 књижевника био је уврштен у наставни план и програм Министарства просвете и вера Недићеве владе за гимназијску и универзитетску наставу.

²⁹⁴ М. Црњански, „Нација и саботажа“, „Идеје“, бр. 16, 2. марта 1935, стр. 1; „Социјална база нашег национализма“, „Идеје“, бр. 20, 30. марта 1935.

²⁹⁵ М. Јанићијевић, *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије*, Београд, 1984, стр. 189.

либерализма и пацифизма.²⁹⁶ Расизам и антисемитизам засновани на биолошким основама били су део на коме је почивала критика демократије и модерних уметничких праваца. Већина сарадника листа постала је касније политички активна у ЈНП „Збор“.

Постојање и особености југословенске расе доказивани су израдом еугеничких елабората. У идеологији српских еугеничара југословенска раса имала је улогу повезивања истока и запада чија се цивилизација приближавала крају по преузетим Шпенглеровим тезама, као и улогу спасавања света (пансловенски мистицизам) од комунизма који је паралисао земље источног православља. Посебан подстрек за израду наведених елабората представљала је Чембрленова оцена да динарски расни тип поседује добре расне карактеристике. Спровођење еугеничких експеримената и праксе у међуратном периоду може се пратити кроз рад Централног (Југословенског) хигијенског завода на челу са др Стеваном З. Иванићем.²⁹⁷ Проблем еугениста из лекарских и антрополошких кругова који су ширили ове идеје у Србији био је проналажење начина да докажу у пракси своје теорије о инфериорности и супериорности. Интересантна је била полемика која се водила између др Светислава Стефановића, др Бранимира Малеша и др Стевана Иванића у листу „Идеје“. Расправу је покренуо Б. Малеш чланком под насловом: „Расе и крвне групе“ у коме је тврдио да крвна група није важна у процесу утврђивања расе или није од пресудне важности, чиме је довео у питање теорију о „аријевској крвној групи“.²⁹⁸ С. Стефановић је опонирао Малешовом ставу у чланку „О крвним групама и расном проблему“ у коме тврди да је управо крвна група најважнији фактор у одређивању типа и квалитета поједине расе. Стефановић је изнео резултате истраживања Централног хигијенског завода. На основу истраживања закључио је да се услед већег присуства крвне групе А у крајевима у којима живе Срби може говорити о њиховој расној супериорности над осталим југословенским народима. Између осталог ова супериорност огледала се у њиховој државотворности. Оба аутора заступала су тезу о неопходности очувања

²⁹⁶ Г. Тешић, Зли волшебници, полемике и памфлети у српској књижевности 1917-1943, Београд, 1983, стр. 940.

²⁹⁷ I. Malović, „Eugenika kao ideološki sastojak fašizma u Srbiji 1930-ih godina XX veka“, Sociologija, Vol. L., Beograd, 2008.

²⁹⁸ Р. Манојловић, Бранимир Малеш као антрополог, Антрополошки проблеми, свеска 10, Београд, 1995.

чистоте и унапређењу квалитета српске расе.²⁹⁹ Према Малешу код Југословена је преовладала раса Динараца „на основу биолошке надмоћи која се испољава доминантношћу карактеристика приликом укрштања са другима.“³⁰⁰ У брошури под насловом: „О људским расама“ Малеш је изнео ставове и неопходности државне интервенције у циљу чувања и побољшања квалитета расе.³⁰¹ Пред почетак Другог светског рата српски еугеничар др Стеван Иванић отворено је иступио захтевом за превентивним уклањањем мање вредних појединаца и за неопходном државном контролом генетског потенцијала нације. Писао је чланке и у листу „*Отаџбина*“, а у већини текстова заступао је гледиште обавезне хигијенске и социјалне заштите како би се извршило „правилно одабирање расно најбољих“. За разлику од Иванића Стефановић није био против мешања раса у одређеним случајевима. По њему је пример одличне расне мешавине било укрштање германске и словенске расе, као и словенске и монголске. У чланку под насловом: „Социјалне тенденције расизма“ осврнуо се на негативне последице које је имало мешање Германа са Јеврејима чији бракови су постајали стерилни већ у другој или трећој генерацији.³⁰²

Велмар-Јанковић и Велибор Јонић су у разматрању особености југословенске културе доказивали важност утицаја духовности српског народа за њен развој. Владимир Велмар-Јанковић бавио се појмом расе у роману „Поглед са Калемегдана“³⁰³ и у листу „*Нови видици*“, док је др Димитрије Најдановић у листовима: „*Идеје*“, „*Пут*“ и „*Хришћанска мисао*“ изнео сличне теорије о развоју и улози југословенске расе. Само захваљујући духовности српског народа чија је биолошка база била сеоско становништво југословенска раса није пала под утицај материјализма. Према урбаној култури и граду владало је непријатељство уз уверење да су странци, углавном Јевреји, Роми и Цинцари корумпирани домаће морално исправно становништво града.³⁰⁴ Ова уверења била су основа каснијег

²⁹⁹ Petrović, Nenad (1995): Pojava rasističkih ideja kod inteligencije u Beogradu tridesetih godina XX veka, Beograd, Gradina br. 4/5, str. 78-83.

³⁰⁰ B. Maleš: „Problem našeg nacionalizma: U čuvanju rasnih odlika naših je spas“, Beograd, „*Ideje*“ od 23. marta 1935. br.19., str. 3.

³⁰¹ B. Maleš, „O ljudskim rasama“, 1936, <http://www.28serbia.org>

³⁰² S. Stefanović, „Socijalne tendencije rasizma: Rasizam i ekonomska struktura društva“, Beograd, „*Ideje*“ od 18. maja 1935., br.26.

³⁰³ В. Велмар-Јанковић, Поглед с Калемегдана, Београд 1938.

³⁰⁴ Милан Ристовић, „Изопачени град у идеологији српских колаборациониста (1941-1945)“, НСПМ, XI, број 1-4, стр. 67-81.

антисемитизма³⁰⁵ и ксенофобије представника десних струја, што се посебно види у чланку др Димитрија Најдановића под насловом: „Град-разград“.³⁰⁶

Декаденцијом источног православља услед најезде комунизма бавио се и владика Николај Велимировић у својим беседама.³⁰⁷ Појмом југословенске расе као одлике југословенских племена бавили су се и други југословенски писци и интелектуалци током двадесетих и тридесетих година: Иво Андрић, Јован Цвијић, Владимир Дворниковић и други.

2.3.2. Идеологија и политички живот „Збора“

Српски следбеници европске органске мисли осуђивали су тековине Француске револуције и жалили због веза српског народа са Европом у то време и продора европских утицаја на домаће неискварено тле.³⁰⁸ Борба против страних утицаја била је такође једним делом изманипулисана у политичке сврхе, пошто је подразумевала критику западноевропских утицаја антифашистички оријентисаних држава, а профашистичке утицаје је прихватала. Управо је примена западних идеја утицала и на развој органске филозофије која преовлађује у схватањима десничарских кругова и уз комбинацију са идеологијом нацизма и фашизма представља окосницу пропагандног деловања током рата. Иако је само део српских заговорника органске филозофије био је наклоњен фашизму, утицај органске мисли на формирање ставова домаћих десничарских струја и фашистичког покрета био је неоспоран.³⁰⁹ Међу најзначајније идеологе „Збора“, поред Љотића, свакако спадају Милосав Васиљевић, др Димитрије Најдановић и Момир Николић. Општа места у њиховој идеологији била су негације парламентарне демократије, либералне политичке и економске доктрине Запада, индивидуализма, као и уздизање традиционалних вредности, Светосавља, српског сељака, заједништва и култа вође. У Љотићевој идеологији Слободан Јовановић и Драгољуб Јовановић проналазили су елементе монархо-фашизма, а самог Љотића окарактерисали су као монархисту. Јовановићу је посебно било неразумљиво Љотићево негирање

³⁰⁵ Милан Кољанин, Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941, Београд, 2008.

³⁰⁶ Др Димитрије Најдановић, „Град-разград“, „Хришћанска мисао“, бр. 3, Београд, 1937.

³⁰⁷ Беседе Николаја Велимировића: „Балкански Христос“ и „Источна философија и западна наука“, Н. Велимировић, Сабрана дела, књига 2, Ваљево, 1996.

³⁰⁸ Р. Константиновић, Филозофија паланке, Београд 2004, стр.164.

³⁰⁹ Н. Жутић, Антилиберализам у намјесничком раздобљу Краљевине Југославије 1934-1941, Српске органске студије, год. I, бр. 2/1999, св. 1, стр. 147.

фашистичких одлика покрета, поготово што су и деца звали његове одреде „наши Немци“.³¹⁰ По Љотићу су постојала два филозофска правца: индивидуалистички (демократија и комунизам) и органски (ово схватање се односи на нацију и државу, а доживело је највећи успон кроз Хитлеров експеримент са Трећим Рајхом).³¹¹

Југословенски народни покрет „Збор“ („Здružена борбена организација рада“)³¹² настао је уједињењем различитих националистичких и профашистичких оријентисаних покрета и групација: у Словенији „Здružење борцев Југославије-Бој“, полувојна организација која је била удружење добровољаца из Првог светског рата (једна од особености фашизма који је у почетку и настао као покрет ратних ветерана) и чланства забрањене „Југословенске акције“. Бранко Петрановић овај покрет дефинише као „антикомунистичку организацију под снажним идеолошким утицајем националсоцијализма и фашизма, малу, али фанатично борбену“.³¹³ Љотић је имао утицај међу овим групама посебно јер је био министар правде за време краља Александра и ангажован на раду у задружном покрету. Уједињење различитих профашистички оријентисаних покрета било је иницирано погибијом краља Александра и уследило је у октобру 1934. године. У уједињењу су учествовале и групе окупљене око листова „Збор“, „Отаџбина“ и „Буђење“. Споразум су у име „Југословенске акције“ потписали Велибор Јонић и Ђорђе Перић, а потом су објављена Основна начела и Смернице покрета. На састанку у децембру изабран је Љотић за председника, а Велибор Јонић за генералног секретара. Ђорђе Перић је био шеф Одсека за штампу, др Данило Грегорић шеф Одсека за пропаганду и старешина зборашке омладине, а професор Данило Вуловић члан привременог Врховног одбора.

Димитрије Љотић (1891-1945) био је син Владимира Љотића, народног посланика и дипломатског чиновника који је био генерални конзул Србије у Солуну и управник Смедерева. Породица Љотић била је традиционално одана династији Карађорђевић, што је Љотићу омогућило постављење на одређене државне функције. Школовање је почео у Српском лицеју у Солуну, а наставио у

³¹⁰ Д. Јовановић, Политичке успомене, V, Београд, 1997, стр. 306.

³¹¹ Димитрије Љотић, Из мога живота, Одабрана дела, I, Минхен, 1981.

³¹² Парезанин је објашњавао смисао речи „ЗБОР“ на следећи начин: „ЗБОР је наша стара народна реч. Она је нешто слично што и сабор. Уједно, представља крилатицу од појмова који изражавају битне тачке програма, делатности и тежњи покрета. Према томе З значи здружена, Б значи борбена, О значи организација и Р значи рада (ЗБОР).“

³¹³ Б. Петрановић, Историја Југославије 1918-1978, Београд, 1981, стр. 141.

Паризу након Балканских ратова. Након Великог рата завршио је Правни факултет у Београду. Током школовања у Француској дошао је у додир са органском филозофијом и политичким теоријама сталешке државе. Као пример навели бисмо утицај Шарлса Мораса.³¹⁴ Мораса је сам Љотић називао блиским рођаком и ретко светлим духом под чијим је утицајем изградио поглед на демократију XIX и XX века. Током времена постао је и следбеник православног мистицизма. За време диктатуре краља Александра био је министар правде у влади генерала Петра Живковића, што му је донело углед међу следбеницима. Лист “Збор” покренуо је 1934. године, а у наведеном листу активно је писао. Убрзо је постао најпознатији десничар југословенске орјентације, што му је донело водећу улогу у ЈНП „Збор“. Иако Београђанин по рођењу, живео је у Смедереву, где је у својству председника Савеза воћарских задруга организовао откуп пољопривредних добара путем задруга, а та роба је потом пласирана на домаће тржиште и извозена у Немачку. Рад са задругама обезбедио му је велики углед и политичку подршку у Смедереву. Љотић никада није вршио ни једну званичну функцију у установама домаћих власти за време окупације осим што је био изванредни комесар за обнову Смедерева. За све време окупације, он је био сива еминенција и користио се утицајем на чланове „Збор“-а који су деловали у домаћим институцијама, као и личним контактима са појединим функционерима окупационе управе.³¹⁵

Вишеслојност идеологије „Збора“ резултат је утицаја који су на Димитрија Љотића и друге идеологе покрета оставиле идеје Шарла Мораса, италијанског фашизма и националсоцијализма.³¹⁶ Идеје су преузимане и интерпретиране у складу са основним политичким уверењима српских органиста и националним словенским и православно-мистичним особеностима.³¹⁷ Анализирајући основне идеолошке смернице „Француске акције“ можемо закључити да је „Збор“ у свој

³¹⁴ В. Рашевић, Оглед о схватањима Димитрија Љотића, Београд, 2004, стр. 32.

³¹⁵ Љотићеве следбеници почели су у избегличком логору Еболи са прикупљањем и објављивањем његових списа и радова након његове погибје. У емиграцији су приређивали његове текстове које је објављивала издавачка кућа „Искра“ из Минхена. Прва свеска Љотићевих списа у емиграцији „Говори и чланци“ објављена је у априлу 1948. године. Збирке Љотићевих текстова или исечака из текстова објављиване су 1949.-, „Светска револуција“, 1952.-, „Из мога живота. Говори и чланци“, 1961.- „У револуцији и рату“, 1963.-, „Закони живота“, 1976.-, „Видело у тами, Одабрана дела“, прва књига и „Одабрана дела“, друга књига у више издања. Издавачка кућа „Нова искра“ из Новог Београда објавила је 2003. године „Сабрана дела“ Димитрија Љотића у 8 књига, са укупно 701 насловом, од Љотићевих личних списа, објављених прилога и текстова у штампи до текстова предавања, меморандума, депеша и брошура.

³¹⁶ R. J. V. Bosworth, *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford University Press, 2009.

³¹⁷ Б. Петрановић, Историографске контроверзе, Београд, 1998, стр.71.

идеолошко-политички програм укључио идеје монархизма, клерикализма, критику Француске револуције и схватање сталешке државе. Основна теза у Морасовој монархистичкој доктрини била је да је монархија створила француску државу те је њено уништење представља почетак краја француског друштва и државе.³¹⁸ Краља Александра су припадници „Збора“ истицали као идеални пример монарха: ратника, државотворца и ујединитеља.³¹⁹ Љотић је истицао краљево јунаштво у Првом светском рату и улогу коју је имао у одбијању склапања сепаратног мира са Аустроугарском, називајући га „оцем Југославије“.³²⁰ У односу на „Француску акцију“ у идеологији „Збора“ није било агресивног милитаризма.

Клерикализам код Мораса био је заснован на уверењу да је осим милитаризма главни фактор јединства француске државе католицизам који има задатак очувања хришћанске традиције. „Збор“ је прихватио виђење цркве као носиоца јединства државе и заштитнице духа европске цивилизације.³²¹ Љотићева идеолошка концепција заснивала се на тројству: „Бог-домаћин у Васељени, Краљ-домаћин у држави и Отац-супруг домаћин у кући“. Критиковао је државни врх због подложности корупцији и позивао се на важност примене религијских начела у државном и у приватном животу. Клерикализам није имао јако упориште у вишенационалној југословенској држави. Након 1939. године услед јачања антисемитизма у Европи мења се призма кроз коју идеолози „Збора“ посматрају и оцењују друштвено-политичку ситуацију у Европи. Љотић је прихватио Морасову идеју обнове сталешког система, успостављање скупштине сталежа као врховног законодавног тела које би било над владом и заједно са краљем руководило државом.

Идеје италијанског фашизма оставиле су значајан печат на идеологију „Збора“ у виду критике марксизма и заступања увођења корпоративног система. Четири поглавља Љотићевог биографско-теоријског дела посвећена су анализи марксистичке доктрине и њеном утицају на југословенску државу.³²² „Збор“ је по угледу на фашизам пропагирао увођење задружно-планске привреде и

³¹⁸ Владислав Стакић, Монархистичка доктрина Шарла Мораса, Београд, 1939.

³¹⁹ Богдан Радица наводи Морасову изјаву да само у Француској и у Србији монархија и династија долазе из народа и идентификују се са историјском суштином нације и државе., Богдан Радица, Агонија Европе, Београд, 2003, стр. 34-35.

³²⁰ Димитрије Љотић, Из мога живота, Минхен, 1981., стр. 422.

³²¹ Димитрије Љотић, „Пастири душа народних“, „Отаџбина“, број 101 од 16. фебруара 1936. године.

³²² Бенито Мусолини, О корпоративној држави, Београд, 1937.

корпоративизам прилагођен задругарству.³²³ Изузев Љотића Данило Грегорић активно је учествовао у креирању економске политике и предлагао пресликавање фашистичког корпоративизма под термином задружно-планске привреде.

Националсоцијализам утицао је на више начина на развој идеологије „Збора“ преко расистичко-дарвинистичке теорије, глорификације села, критике интелигенције и антисемитизма. Организацији „Збора“ прикључило се током 1937. године обновитељско крило фолксдојчерске организације „Културбунд“, а „Збор“ је издавао три листа на немачком језику чиме су врата за ширење утицаја националсоцијализма била широм отворена.³²⁴ Антисемитизам је био саставни део идеологије „Збора“ од настанка организације, али је до 1936. године био одређен Морасовим учењем о „антисемитизму државе“ који се доста разликовао од нацистичког антисемитизма, базираног на расистичким теоријама.³²⁵ Прве Љотићеве анализе „Јеврејског питања“ у штампи „Збора“ објављене су 1935. и 1936. године. У питању су били чланци: „Дијалог са Јеврејином“³²⁶ и „Одговор Малхут Лизраелу“.³²⁷ У наведеним чланцима Љотић се брани од оптужби јеврејске заједнице за антисемитизам. Такође, истиче фасцинацију јеврејском историјом и чињеницом да су Јевреји успели да у условима временски дугог изгнанства из домовине очувају национално-културну посебност. Љотић са друге стране оптужује Јевреје због превеликог утицаја који су остварили у економском животу других земаља. У текстовима који су објављивани после наведених радова све је доминантнији утицај нацистичког антисемитизма, који је очигледан у предавању које је Љотић одржао 1939. године на тему: „Драма савременог човечанства“. У наведеном предавању Јевреји су приказани као кривци за предстојећи ратни сукоб са циљем да изазову светску револуцију и подвлашћивање свих европских земаља од стране Совјетског Савеза, којим у ствари управљају Јевреји.³²⁸ У брошури под насловом: „Сад је ваш час и област таме“³²⁹ објављеној у Београду 1940. године,

³²³ Димитрије Љотић: „За националну и планску привреду“, „Збор“, број 5 од 12. децембра 1934. године. ; „Планска привреда и либерално демократска држава“, „Отаџбина“, број 64 од 26. маја 1935. године.

³²⁴ Бранко Бешлин, Весник трагедије: Немачка штампа у Војводини (1933-1941), Нови Сад, 2001.

³²⁵ „Француска акција“ није пропагирала физичко уништење Јевреја већ одређивање њихових политичких и економских овлашћења у складу са њиховим бројем.

³²⁶ Димитрије Љотић, „Дијалог са Јеврејином“, „Отаџбина“, број 84 од 13. октобра 1935. године.

³²⁷ Димитрије Љотић, „Одговор Малхут Лизраелу“, „Отаџбина“, број 126 од 13. августа 1936. године.

³²⁸ Димитрије Љотић, Драма савременог човечанства, Београд, 1939. године.

³²⁹ Брошура „Сад је ваш час и област таме“ публикована је 2000. године у Београду.

Љотић по угледу на Хителра, оптужује Јевреје за све негативно што се догодило у Европи од времена Француске револуције, Првог светског рата, Октобарске и Шпанске револуције све до настанка хрватског сепаратизма и немачког напада на Пољску.

Интересантно је да су припадници „Збора“ у међуратном периоду негирали преузимање идеја фашизма и националсоцијализма.³³⁰ Признаван је одређени степен сродности идеологије „Збора“ са идеологијом европских фашистичких покрета, посебно када се радило о критици либералног парламентаризма и капитализма и органским схватањима државног развоја. Љотић је доказивао да „Збор“ не примењује насилне методе у борби са неистомишљеницима, већ да се бори легално. Тврдио је да су политичке концепције „Збора“ настале као резултат примене историјских искустава југословенских народа, па је критиковао и Милана Стојадиновића због његове политике преузимања готових фашистичких и нацистичких образаца. У брошури под насловом: „Порука фашистичком шегрту“ навео је да Стојадиновић у Риму проучава Мусолинија, а у Берлину Хитлера: „Не ваља заиста, и неће ваљати ни по њега ни по нас. По њега: јер се поматор креће на науке које од младости ране треба да је савладао. А по нас: јер ће нас овај фашистички шегрт гадно остругати и гадно искасапити прмењујући на нашој кожи рђаво поучене занате који нашем духу и нашим обичајима тешко да одговарају.“³³¹

Можемо закључити да су антисемитизам и антикомунизам одредили спољнополитички програм и даљу судбину ове организације. Крајња оријентација била је изарзито антисовјетска, а почетком грађанског рата у Шпанији и непријатељска према западноевропским демократским земљама.³³² У тим тренуцима „Збор“ се отворено сврстао уз фашистичке земље. У есеју под називом „Став`Збора`“ објављеном почетком ратних дешавања, Љотић је презентовао основне идеолошке карактеристике покрета, кроз став према вођењу спољне и унутрашње политике, као и у погледу привредних планова.³³³ „Збор“ се залагао за вођење самосталне и независне спољне политике и за стални отпор јеврејској

³³⁰ Димитрије Љотић, „Ни фашизам ни хитлеризам већ Збор“, „Збор“, број 7 од 25. јануара 1935. године.

³³¹ Димитрије Љотић, Порука фашистичком шегрту, Београд, 1938, стр. 21.

³³² У чланцима под насловом: „Самоуништење Шпаније“, „Јунаци Алказара“, „Како умиру националисти у Шпанији“ и другим чланцима објављеним у време Шпанског грађанског рата у листу „Отаџбина“ отворено се подржава Франциско Франко и његови савезници.

³³³ ВА, група фондова Нда, К 27, бр. рег. 1/9.

тежњи да завлада целим светом.³³⁴ „Збор“ се залагао за ослањање на село као извор „расно-биолошке, духовне и економске снаге народа. Много простора посвећено је разрађивању органске организације рада, у чему се посебно истицао Милосав Васиљевић. Љотићу и његовим следбеницима често се придруживао и већи број конзервативаца који нису били чланови „Збора“, посебно из редова свештенства и монаштва Српске Православне Цркве.³³⁵ Љотић је био члан Браничевског епархијског савета и Патријаршијског савета СПЦ.

„Збор“ никада није у потпуности организационо изграђен, правила рада покрета нису била одобрена, а већина тела која је као покрет планирао да оформи нису угледала светлост дана. У покрету су поједине групе биле за постизање компромиса са властима, те је прва група која се одвојила званично од „Збора“ била „Бој“. Група је након одвајања 1935. године убрзо престала са радом. Нејасност и недовољна дефинисаност њихове идеологије омогућавала је припадницима покрета разне злоупотребе и уграђивање разноврсних садржаја у њихова политичка начела, а такође и замагљивање и прикривање правих интереса. Између Стојадиновића и Љотића постојала је јака нетрпељивост. Стојадиновић је преко режимске штампе Љотића етикетирао као човека који „када би још само имао политичку униформу са ременом и знаком „Љ“ потпуно би имитирао Хитлера“. Љотић му је на својим зборовима узвраћао називајући га вођом ненародне владе и оптужујући га да је учествовао у завери против краља Александра.³³⁶ Даљи сукоби владајуће партије и „Збор“-а уследили су након ратификације Конкордата. Димитрије Љотић се на вест о „крвавој литији“ обратио верницима у цркви Светог Ђорђа у Смедереву. Сукоб по питању Конкордата допринео је дестабилизацији односа између Димитрија Љотића и Милана Стојадиновића.

Љотићев положај био је јак и због породичних веза са министром војске Миланом Недићем и шефом његовог кабинета Милошем Масаловићем који је био

³³⁴ Исто, бр.рег. 1/9-5.

³³⁵ Углавном се мисли на тзв. “Богомољачки” покрет, на чијем је челу стајао Епископ жички Владика Николај Велимировић.

³³⁶ J. Tomašević, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. 2., Stanford: Stanford University Press, 2001.

члан зборашког покрета.³³⁷ Генералу Милану Недићу се приписивало да је, за време док је био министар војни, у војној штампарији вршио штампање Љотићевих листова и пропагандног материјала. Недић се приликом саслушања од стране органа ОЗНЕ изјаснио против истинитости оптужби о штампању Љотићевог Билтена, као и да је поводом наведеног случаја образовао комисију која је имала задатак да спроведе истрагу. Резултати рада комисије били су негативни, односно није било никаквих доказа који би Недића повезали са поменутиим случајем. Наведени проблем није озбиљније истражен. Могуће је да је кључни човек у овом послу био Милош Масаловић, члан „Збора“ који је деловао самоиницијативно без Недићевог знања.

Вођство „Збора“ је 1937. године у афери око „Техничке уније“ оптужено да га финансира Немачка, пошто је преко задруга обезбедио повлашћене цене за извоз пољопривредних производа у Немачку, а разлику би узимао сам. Доказе о афери југословенским властима доставио је Херман Геринг како би придобио Милана Стојадиновића и елиминисао конкуренте унутар нацистичких редова.³³⁸ Након поменуте афере дошло је до разлаза у покрету. Љотић је иницирао искључење Велибора Јонића, Данила Грегорића, Ђорђа Перића и Данила Вуловића који су се залагали за умеренији наступ покрета. Велибор Јонић, Ђорђе Перић и Данило Грегорић стављени су под Врховни суд покрета.³³⁹ Поставио је Милорада Мојића, новинара из Петрограда на место генералног секретара „Збора“. Ратко Парезанин је разлаз тумачио неслагањем осталих чланова „Збора“ са члановима који су потицали из „Југословенске акције“, а њих је оптуживао за уношење елемената фашизма у покрет, пре свега поздрава, парада, униформи и наметање радикалних борбених идеја.³⁴⁰ Раздор је постојао дуже време, а једна од оптужби избачених чланова односила се на „верско занесењаштво и лудило“ Димитрија Љотића. Стојадиновић је подржао овај разлаз и поставио Данила Грегорића за уредника „Времена“, Ђорђа Перића за директора агенције „Авала“, Данила Вуловића за министра, а Велибору Јонићу доделио је наставнички положај на двору. Димитрије Љотић је избацивање чланова „Југословенске акције“ сматрао неопходним из

³³⁷ Рођачке везе Димитрија Љотића и генерала Милана Ђ. Недића често су у социјалистичкој историографији употребљаване као аргумент Недићевог дискредитовања и његовог припајања групи предратних фашиста.

³³⁸ М. Стефановић, Збор Димитрија Љотића 1934-1945, Београд, 1984, стр.69.

³³⁹ Искључен је и главни тајник зборашке омладине Димитрије Суботин.

³⁴⁰ Р. Парезанин, Други светски рат и Димитрије Љотић, Београд, 2001, стр. 42.

разлога што су исти сарађивали са владом како би „Збор“-у „припремили судбину Југословенске народне странке Св. Хођере“.

„Југословенска акција“ је у јануару 1938. године одржала седницу Централног одбора у Загребу на којој је донета одлука о иступању из „Збора“ и пружена подршка избаченим члановима. Констатовано је да је председник „Збора“ напустио идеолошку и програмску линију покрета на којој је била заснована сарадња. Донета је Резолуција у којој су дефинисани политички ставови, верност Карађорђевићима, већи ауторитет државних власти, обуздавање економског искоришћавања народа од стране страног капитала, ревизија издатих концесија и стављање под контролу страних предузећа, планско решавање незапослености и спровођење јавних радова. Позивано је на повратак народном животу на религиозним основама и повратак вере у државу и нацију. Рад „Југословенске акције“ се постепено угасио услед недовољно одлучног вођства и лоше организованости чланства.

Почетком предизборне кампање Милан Стојадиновић је 18. октобра 1938. године издао налог за хапшење руководства „Збор“-а на челу са Димитријем Љотићем. Ипак, под притиском јавности, Димитрије Љотић и руководство „Збор“-а ускоро су пуштени, а потом је Љотић поднео самосталну листу. Милан Стојадиновић није остао на власти јер је освојио релативно мало гласова у односу на оно што се очекивало. Смењен је 4. фебруара 1939. године, а нову владу је формирао Драгиша Цветковић. Смернице његове политике биле су решавање „хрватског питања“ и тачно одређивање курса спољне политике Југославије. Димитрије Љотић опонирао је новој влади као и старој. Затражио је аудијенцију у којој би кнеза Павла упозорио на опасност у којој се налазила Југославија. Пошто је кнез Павле три пута одбио да га прими, Димитрије Љотић му је у току 1940. године упутио три отворена писма, која су изазвала велико интересовање у јавности. Ова писма су уједно била пуна критике на рачун кнеза Павла, што ће имати велике последице по будућност „Збор“-а. Пошто је кнез Павле поново одбио да га прими, Љотић је отпочео жестоку политичку кампању против њега. При нападу Италије на Грчку октобра 1940. године Љотић је инсистирао на заузимању става дубоке неутралности. Армијски генерал Милан Недић, који је тада био на дужности министра војске и морнарице, предао је 1. новембра 1940. године влади Цветковић-Мачек такозвани „Меморандум о стању у Југословенској

Краљевској Војсци“ у коме је захтевао од владе политику дубоке неутралности. Кнез Павле је брзо реаговао. Већ 8. новембра Милан Недић је био принуђен да поднесе оставку на свој министарски положај, а стављен је и под присмотру.

Антикомунистичка политика „Збора“ била је константна током читавог међуратног периода и достигла је пун интензитет током окупације. Пре рата руководство „Збор“-а основало је омладинску организацију „Бели орлови“ која је водила борбу против комунистички оријентисаних студената на Универзитету. Након физичког напада „Белих орлова“ на студенте Техничког факултета у октобру 1940. године страдало је неколико студената. Уследило је организовање немира у Студентском граду што су власти искористиле да забране рад „Збор“-а 16. новембра исте године.³⁴¹ Наведено је било само повод, док су истински разлози за забрану рада овог прогерманског и профашистичког покрета лежали у страху владајућих кругова од већих нереда који би узроковали пад режима у време највећег немачког притиска. Одбијена је молба владике Николаја Велимировића да се из затвора пусти др Димитрије Најдановић као „дубоко религиозан човек који је неправедно оптужен као један од организатора нереда“.³⁴² „Збораша“ су након забране рада већински интернирани у Брус.³⁴³ Тамо су провели три месеца и потом су пребачени у концентрационе логоре „радних батаљона“ у Сребреницу, Ивањицу и Смедеревску Паланку. Последњи од збораша пуштен је на слободу тек 1. априла 1941. године. Љотићево хапшење није спроведено, забрањене су му посете, а у његов стан уселили су се агенти. Љотић је напустио свој стан и отишао у Смедерево. Агенти полиције су га и тамо пратили. Међутим, по извештају агената управнику Града Београда, Љотић је већ пре 15. новембра „нашао начина да се изненада изгуби у непознатом правцу.“ Уточиште је нашао у једном женском манастиру у Срему. Разлог свога бекства Љотић је правдао информацијом да су власти хтеле да га се реше тако што ће га послати у душевну болницу на

³⁴¹ Б. Глигоријевић, Напади љотићеваца на студенте Техничког факултета у Београду, у октобру 1940. године и растурање Љотићевог „Збора“, Историјски гласник, 2, 1963, стр. 52-81. Одлуком председника владе и заступника министра унутрашњих послова Драгише Цветковића, забрањено је постојање ЈНП „Збор“, а при томе је одобрење од 8. 11. 1935. године о начелном допуштању за оснивање овог покрета стављено ван снаге.

³⁴² М. Константиновић, Политика споразума-дневничке белешке 1939-1941, Нови Сад, 1998, стр. 626-627.

³⁴³ У току октобра и новембра 1940. године полицијске власти похапсиле су више од 160 чланова „Збор“-а. Између осталих, ухапшени су: Ратко Живановић, старешина „Омладине Збор“-а, Сименон Керечки и Владимир Ленац, чланови Врховног старешинства „Белих орлова“, др Велимир Даниловић, председник Месног одбора у Београду и други.

посматрање. Билтен ЈНП „Збор“ штампан је и достављен је лично кнезу Павлу, члановима владе и Управи Града Београда. У време највећег прогона збораша Димитрије Љотић је 25. децембра 1940. године упутио кнезу Павлу и треће писмо пуно горчине због поступања власти. Након пуча 27. марта 1941. године део присталица је пуштен из затвора, а Љотић је пропагирао смиривање антипактовског расположења.³⁴⁴ Немачке власти су почетком окупације забраниле рад свих политичких организација, сем „Збор“-а.

Као што је наведено, догађај који је пресудно утицао на обликовање српске политичке деснице пред рат, осим смрти краља Александра, било је стварање Бановине Хрватске у августу 1939. године, чиме је званично напуштен концепт интегралног југословенства и пробуђено питање националног заокруживања српског народа. Бављење српске политичке деснице српским националним идентитетом у оквиру југословенске државе сеже у двадесете године двадесетог века и на њега је свакако утицала опструкција хрватских представника и политичара.³⁴⁵ Кључно питање које се у то време јавља код српских десничара, али и носилаца културног живота било је губитак српских традиција и националних вредности у новој југословенској држави. У анализама и схватањима улоге српског народа у југословенском друштву међу десничарски оријентисаним уметницима, политичарима, научницима предњачио је Владимир Велмар-Јанковић (1895-1976) српски књижевник и драмски писац, главни идеолог и творац „нове српске културне политике“ у време окупације. Дипломирани правник по струци, бавио се уметничким радом и чиновничком службом у Министарству просвете. Његове драме биле су део редовног позоришног репертоара престонице („У вртлогу“, „Нови“, „Робови“, „Без љубави“, „Срећа а. д“, „Државни непријатељ бр. 3“, „Грађанска комедија“, „Дневна вест“). Најпознатији роман Владимира Велмар-Јанковића свакако је „Поглед са Калемегдана: оглед о човеку београдске животне оријентације“. Од 1937. године био је начелник Одељења за културне везе са иностранством Министарства просвете. У рату је заузимао важан положај помоћника министра просвете Велибора Јонића. Део немачких обавештајних кругова га је оптуживао да је демократа који помаже Јевреје, а са друге стране ова контроверзна личност одавала је у круговима савременика утисак да је немачки

³⁴⁴ В. Ђурић, Голгота Српске православне цркве 1941-1945, Београд 1998, стр. 214.

³⁴⁵ Бранко Петрановић, Југословенско искуство српске националне интеграције, Београд, 1993.

агент који доставља редовно своје извештаје и потказује поједине угледне личности. Крајем септембра 1944. године пребегао је у Италију, а потом у Шпанију, где се бавио психологијом и водио болницу за ментално здравље.

Идеолошка уверења Владимир Велмар-Јанковић исказивао је током читавог међуратног периода објављивањем текстова политичког карактера, али и кроз књижевни и драмски опус. Српску историју посматрао је на оригиналан начин и пласирао је теорију о аутохтоној српској култури и посебној културно-расној врсти источног човека „београдске животне оријентације”. Наведена разматрања карактерише радикални српски национализам, расни мистицизам, теорија крви и тла, ксенофобија и антисемитизам. Српског човека одликовало је по Велмар-Јанковићу „патријархално-јуначко схватање живота“. Српска цивилизација се биолошки развила из словенских корена, а у духовном и животном смислу обликовали су је османски оријентални утицаји. Духовност је наслеђена од византијских и немањихких узора. Поред припадности „Југословенској акцији“ и касније „Збору“ Владимир Велмар-Јанковић је био члан Српског културног клуба, али је већина чланова клуба сматрала да га треба одстранити из удружења због његових радикалних ставова. Такође, Јанковић је био укључен и у рад Југословенско-немачког друштва. Током 1928. године објавио је низ чланака у којима је критиковао западну културу, позитивизам и материјализам који „отварају пут осушења душа“.³⁴⁶ У брошури „Духовна криза садашњице“ писао је о духовној кризи у коју је запало српско друштво које је на кој уједињења изгубило духовне идеале засноване на косовском миту услед чега су некритички усвајане стране идеје и проширила се криза.³⁴⁷ Био је против продора страног утицаја. Велмар-Јанковић је своје профашистичке ставове почео отворено да износи током 1929. године, са посебним акцентом на појму расе и пресудном утицају расне теорије на развој народа. У једној полемици Ђорђе Јовановић навео је да је „бољи пропагандиста него драматичар, проницљивији демагог него аналитичар, али подједнако слаб као моралиста и као социолог“. Приликом стављања на репертоар Јанковићеве драме под називом „Срећа а.д.“ дошло је до демонстрација и бојкота у Народном позоришту 1933. године. Владимир Велмар-Јанковић био је и идејни творац и иницијатор Српског цивилног/културног плана.

³⁴⁶ Између прошлости и будућности, „Народна одбрана“, бр. 33 од 12. августа 1928. године.

³⁴⁷ Владимир Велмар-Јанковић, „Духовна криза садашњице“, Београд 1928, стр. 5-6.

2.3.3. Реакције српске интелектуалне елите националне оријентације на оснивање Бановине Хрватске

Оснивање Бановине Хрватске било је разлог политичког деловања и груписања не само представника српских десничарских кругова, већ и српске интелектуалне елите националне оријентације. Запостављено српско питање у виду гушења свести о српској држави, њеним традицијама и идентитету, до тада негирано од стране српских политичких партија у интересу очувања интегралног југословенства, поново је добило на значају у време хрватске националне мобилизације. Најеминентнија међу организацијама националне оријентације био је Српски културни клуб (у даљем тексту СКК) основан 1937. године на иницијативу академика Слободана Јовановића.³⁴⁸ Српски културни клуб се политички позиционирао као умерено-националистичка организација десног центра. Председник СКК био је Слободан Јовановић, потпредседници су били Драгиша Васић и Никола Стојановић, а секретар је био Васо Чубриловић. Део десничарски оријентисаних интелектуалаца такође је неко време био ангажован у оквиру СКК. У званичном документу „О задацима Српског културног клуба“ наводе се као узорци за оснивање клуба разна приватна удружења, лиге и клубови „у земљама западно-европске демократије“, а као крајњи циљ формирање „Савеза наших културних друштава“. Највећи број пододбора СКК основан је у национално мешовитим срединама Војводине, Босне и Херцеговине, Славоније, Барање, западног Срема и Македоније, а потом су формиран и пододбори у Нишу, Крушевцу, Лексовцу, Прокупљу, Шапцу, Ужицу и Земуну. Званично гласило СКК био је „Српски глас“.³⁴⁹ Политичко-културни рад СКК одвијао се у виду циклуса предавања и научних трибина на читавој југословенској територији.³⁵⁰ Припадници СКК залагали су се за толеранцију, дијалог³⁵¹ и

³⁴⁸ „Политика“ од 17. јануара 1937. године., Драгољуб Јовановић наводи да је „Слободан био само фирма“, а да је „прави инспиратор“ и „стварни шеф био Никола Стојановић“, док је „мотор Српског културног клуба био Влада Ћоровић“, АЈ, Драгољуб Јовановић, Политичке успомене, књига V, стр. 302-303., Драгољуб Јовановић, Људи, људи, Београд, 1975, стр. 280. и 284.

³⁴⁹ Уредништво и администрација листа налазили су се од 16. новембра 1939. године до 1. маја 1940. године у Коларчевој број 6, а од 1. маја 1940. године до краја излажења на Престолонаследниковом тргу број 5.

³⁵⁰ Љубодраг Димић, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, I, Београд, 1997, стр. 506-564.

³⁵¹ Љубодраг Димић, Српски културни клуб између културе и политике, Књижевност, 9-10, 1993, стр. 874.

неговање српске културе у оквиру југословенства.³⁵² Критикована је политика интегралног југословенства и покушај државног врха да убрза процес изједначавања Срба и Хрвата, а спајање националног унитаризма са државним централизмом означено је као кобно за југословенску државу.³⁵³ Слободан Јовановић дефинисао је задатке Срба: да бране Српство, односно да уложе све националне снаге које би у време када се обележава хрватска етничка целина обележиле српску етничку целину и да брину о добробити државе.³⁵⁴ Идеолози СКК одбацивали су гледиште да је потпуна кривица била на југословенској држави, већ су критиковали хрватску страну која је плански радила на пребацивању свих грешака система на рачун идеологије народног јединства.³⁵⁵ Тражено је да српском народу буду враћене демократија и слобода, како би се остварио план културног изједначавања делова југословенске државе. Коришћена је парола: „Где год је Срба - ту је Србија“, а под појмом „Отаџбина“ означаван је простор од Суботице до Ђевђелије. Солидарност је требало да се изражава у стваралачком раду на просветном, привредном и социјалном унапређењу и снажењу свих крајева и свих слојева Српства.³⁵⁶ Пропагирано је очување Српства у бурним временима која долазе, а Споразум о стварању Бановине Хрватске СКК није признавао ни по начину настанка ни по садржини.³⁵⁷ Реакција на хрватски национализам и даље захтева за проширењем резултирала је објављивањем низа антихрватских чланака у „Српском гласу“.³⁵⁸ Популарисано је окретање српском националном репертоару и његовом уметничком развоју.³⁵⁹ У бројним чланцима критикован је и рад Радио-Београда због недовољне заступљености српских аутора у музичком програму. Српска савремена књижевност критикована је због однорађавања и окретања псеудокултури западних народа. Захтеван је повратак традиционалним вредностима и Светосављу. Објављено је неколико чланака

³⁵² „О задацима Српског Културног Клуба“, „Правила Српског културног клуба“, Графички уметнички завод „Планета“, 15. јануар 1937. године.

³⁵³ „Великосрпство“, „Српски глас“, број 3. од 30.11.1939. године.

³⁵⁴ Љубодраг Димић, Историја српске државности, Србија у Југославији, књига III, Нови Сад, 2001, стр. 198.; Слободан Јовановић, Из историје и књижевности, II, Сабрана дела Слободана Јовановића, књига XII, стр.761-763.

³⁵⁵ Д. Страњаковић, Хрвати и споразум од 26.8.1939, „Српски глас“, број 7 од 28. децембра 1939. године. Предавање Драгослава Страњаковића одржано 18. децембра у СКК.

³⁵⁶ Љубодраг Димић, Културна политика..., I, 514-515.

³⁵⁷ „Споразум или неспоразум“, „Српски глас“, број 12 од 1. фебруара 1940. године.

³⁵⁸ Светомир Настасијевић, „Премијера хрватске опере „Никола Шубашић Зрињски“ у београдској опери“, „Српски глас“, број 1. од 16. новембра 1939. године, стр. 10.

³⁵⁹ „Позориште“, „Српски глас“, број 8. од 4. јануара 1940. године, стр. 16.

архимандрита Јустина Поповића у „*Српском гласу*“. Посебно је критикован прогон ћирилице у Бановини Хрватској, а вођена је и полемика са Матицом Хрватском и њеним листом „*Обзор*“.

Српске и југословенске власти су након стварања Бановине Хрватске забрањивале излазак скоро сваког другог броја „*Српског гласа*“ услед упућиваних критика владајућем политичком врху због споразума Цветковић-Мачек. У једном од образложења о забрани излажења листа у марту 1940. године наведено је да се у њему налазе такви пасуси „којима се иде на то да се створи племенски раздор, као и да се државне власти ометају у извршењу свога задатка и делања уопште.“³⁶⁰ У априлу 1940. године забрањена су још два броја „*Српског гласа*“, а потом и у мају исте године. Лист се осам месеци касније, огласио још једном у време мартовског пуча, на четири стране. У наведеном броју прослављено је рушење владе Цветковић-Мачек и поништење приступања Југославије Тројном пакту. Након забране излажења листа руководство СКК је наставило рад са акцентом на држању предавања, поготово од времена када је деловање друштва било редуковано готово искључиво на политичку димензију.³⁶¹ Осим елите СКК у јавности су иступили интелектуалци сврстани уз српску Удружену опозицију (Демократска странка, Народна радикална странка, Савез земљорадника) и интелектуалци окупљени око листа „*Напред*“ и библиотеке „Политика и друштво“: М. Илић, Ђ. Тасић, М. Констанстиновић. Српски грађански политичари захтевали су да се пре расписивања избора обави државно-правно преуређење земље. У покушајима да се српски територијални захтеви одреде према Хрватима што пре и да се спрече тенденције за посебним државно-правним статусом Босне и Херцеговине, Војводине, Црне Горе и Македоније израђен је нацрт о организацији „Српске земље“.³⁶² Слободан Јовановић сматрао је да образовање српске јединице стаје на пут аутономистичким тежњама покрајина у српском делу. Кнез Павле Карађорђевић сматрао је да Хрвати не могу сами и да земљу треба организовати по једном принципу. Српска православна црква иницирала је стварање покрета на

³⁶⁰ „*Српски глас*“, број 19. од 21. марта 1940. године, стр. 7.

³⁶¹ Љубодраг Димић, Српски културни клуб између културе и политике, „Књижевност“, Београд, 1993, 9-10, стр. 903.

³⁶² Љ. Бобан, Споразум Цветковић-Мачек, Београд, 1965, стр. 412-418., „Српска јединица“, „*Српски глас*“, број 11 од 25. јануара 1940. године., Слободан Јовановић „уставно питање“, „*Српски глас*“, број 21 од 4. априла 1940. године.

национално-верској основи у страху од даљег однарођавања српског народа.³⁶³ Напад Италије на Грчку и почетак рата на Балкану утицали су на одустајање државног вођства од разматрања пројекта „Српске земље“ у Министарском савету.

Већина најзначајнијих политичких странака и институција српског друштва, војска, СПЦ и демократске снаге биле су супротстављене намесничком режиму у ситуацији опасности од рата, повећане националне и верске нетрпељивости, израженог сепаратизма и несређених српско-хрватских односа. У тим околностима припадници СКК су се противили свему што је могло бити тумачено као „национално понижење“. Чињеница је да се део политичких идеја за које се залагао СКК може уочити и у идеологији „Збор“-а и код десничарски независних интелектуалаца, а видно је у захтевима за промену друштено-политичког положаја српског народа у Краљевини Југославији.

Имајући у виду да се део представника десничарских струја и српске интелектуалне елите националне оријентације који су били ангажовани на пољу политике и културе у међуратном периоду укључио почетком окупације у сарадњу са немачким властима, можемо закључити да су њихова предратна размимоилажења у одређеним ставовима директно утицала на политичке поделе и супротности унутар касније формираног Савета комесара и Недићеве владе. Резултати пропагандног деловања зависили су у великој мери од односа чланова Владе који су упркос немачком диктату често измицали контроли.

³⁶³ М. Константиновић, Политика споразума. Дневничке белешке 1939-1941. Лондонске белешке 1944-1945, Нови Сад 1990, стр. 76-93.

III

ФОРМИРАЊЕ ИДЕОЛОШКЕ БАЗЕ ПРОПАГАНДНОГ АПАРАТА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

3.1. Окупација Србије и организовање немачког пропагандог апарата у Србији

3.1.1. Немачка политика и пропаганда према Краљевини Југославији пред Други светски рат

Борба осовинских сила за нарушавање равнотеже успостављене „версајским поретком“ потпуно је изменила друштвено-политичку мапу Европе и света у Другом светском рату. У вртлогу те борбе нашла се и Краљевина Југославија која је још у међуратном периоду била на мети политичко-пропагандне машинерије Трећег Рајха. Немачка борба за веру и идеологију кроз прокламовање рађања „Нове Европе“ била је увертира уласку у вртлог рата. Један од Хитлерових говора из 1934. године у коме је истакао да је време малих држава прошло, био је истовремено најаву борбе за остварење идеје „великог простора“ са Рајхом у центру, окруженим савезима малих зависних европских држава.

Расистичка доктрина била је усмерена у правцу етничког реорганизовања простора, али и његовог привредног искоришћавања. Постојала је уска повезаност идеолошко-пропагандних садржаја „новог поретка“ са практичним активностима и привредним интересима Трећег Рајха на Југоистоку и према Краљевини Југославији. Појам Југоистока био је подвргнут процесу „идеолошке обраде“ и тиме је добио посебну тежину у склопу немачке спољно политичке и привредне стратегије.³⁶⁴ Планирано је остваривање политичке доминације након успостављања директне и индиректне привредне контроле над Југоистоком.³⁶⁵ Министар спољних послова барон фон Нојрат је као стратегију за разбијање Версајског система наводио учвршћивање немачких привредних позиција у земљама Југоисточне Европе, првенствено у Краљевини Југославији и у Румунији које би требало „посебно привредно помагати“.³⁶⁶ Крајњи циљ привредног продора био је исправљање граница на Истоку. Остваривању потпуног немачког утицаја на југословенској територији једно време брана је била Француска и систем

³⁶⁴ М. Ристовић, Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45: планови о будућности и пракса, Београд, 1991, стр. 34.

³⁶⁵ Hans-Jurgen Schroder, Југоисточна Европа као „Незванична империја“ националсоцијалистичке Немачке-пример Југославија 1933-1939, Историјски гласник, 1-2/1976, стр. 49.

³⁶⁶ А. Митровић, Немачки привредни простор и Југоисточна Европа 1933, Историјски часопис, Књ. XXI/1974.

санитарног кордона Мале Антанте,³⁶⁷ а потом и супарнички италијански експанзионизам који је тежио разбијању и потпуном уништењу главног конкурента на Балкану.³⁶⁸ Немачка је покушавала да одвоји Југославију и Румунију од Чехословачке и тиме дестабилизује Малу Антанту.³⁶⁹ Нова немачка привредна организација, тзв. „Четворогодишњи план“ (Vierjahresplan) на челу са Херманом Герингом (Reichsmarschal Hermann Göring) почела је свој рад на оспособљавању немачке привреде за ратне задатке, у другој половини 1936. године. Исте године се по задатку добијеном од Геринга појавио у Београду Франц Нојхаузен који ће, као генерални конзул за привредна питања и опуномоћеник четворогодишњег плана за Југоисток, на известан начин усмеравати и контролисати интензитет немачког привредног продора у Краљевину Југославију. Нацисти су у периоду од 1933. до 1938. године под паролом „обновитеља“ овладали свим руководствима и организацијама „Културбунда“, елиминишући из њих све елементе који би могли бити против нацификације припадника немачке народности и све више су се понашали као вође фолксдојчера у целини. Постојао је и Народни савет за Немце у иностранству који је 1939. године стављен под контролу Нацистичког центра за везу са организацијом немачке народности у иностранству. У његовом оквиру радила је и загранична организација Нацистичке партије-Национална обавештајна мрежа. На територији Управе града Београда „Културбундом“ је руководило Обласно руководство са Кристијаном Брикером, док су организацијама у Београду, Земуну и Панчеву руководиле месне вође. Овим путем је до почетка рата велики број припадника немачке народности постао инструмент предстојеће агресије и важан фактор у спровођењу нацистичке политике.³⁷⁰ Вођа „Културбунда“ је у свом излагању на саветовању немачких удружења у иностранству одржаном у Минхену крајем 1939. године истакао као један од најважнијих задатака стварање немачког протектората у Војводини, позивајући се на ставове принца Еугена. У „Нацрту решења проблема немачких мањина у југоисточној Европи у случају да Југославија

³⁶⁷ В. Винавер, Југославија и Француска између два рата, Институт за савремену историју, Београд, 1985.

³⁶⁸ Д. Лукач, Трећи Рајх и земље Југоисточне Европе, други део 1937-1941, Београд, 1982, стр. 55-56.

³⁶⁹ М. Ристовић, Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45: планови о будућности и пракса, Београд, 1991, стр. 10-22.; В. Винавер, Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1929-1935, Београд, 1987.; А. Митровић, Нацистичка идеја великог привредног простора и југоисточна Европа 1940, Зборник Филозофског факултета књига XI/I, 1970; Д. Алексић, Привреда Србије у Другом светском рату, Београд, 2002, стр. 101-109.

³⁷⁰ М. Кресо, Немачка окупациона управа у Београду 1941-1944, Београд, 1979, стр. 31.

ступи у рат на страни немачких противника³⁷¹ наглашено је да се немачка национална територија Војводине са Сремом и Славонијом „географски надовезује на немачку националну територију у јужној Мађарској и румунском Банату.“ Процес економског везивања Краљевине Југославије за Немачку достигао је кулминацију у време владе Милана Стојадиновића, што је проузроковало слабљење и пропаст Мале Антанте и Балканског пакта.³⁷² У време Драгише Цветковића југословенска политика лавирала је између два блока.³⁷³ Државни и војни врх био је свестан потребе одржавања неутралног статуса у време сукоба великих сила и проблема које је могла изазвати пропаганда страних трговачких заступништава, саобраћајних и других представништава других земаља и центара страних обавештајних служби. У том погледу карактеристична је сачувана „Наредба команданта Штаба граничних трупа за сузбијање стране пропаганде у корист појединих страних држава“. Наредба је донета на основу наредбе министра војске и морнарице Краљевине Југославије и односила се на спречавање ширења пропаганде страних држава у војсци уз обавезну заплону свих књига, брошура, летака и осталих партијско-политичких пропагандних материјала.³⁷⁴ Сваки старешина и граничар били су дужни да наведени материјал предају старешинама уз извештај о времену и начину пријема, имену пошиљаоца и поводу за упућивање пошиљке. Поменута наредба била је један од поузданијих начина за спречавање дистрибуције непожељног пропагандног материјала. Ипак, пропагандни садржаји доспевали су до циљних група у војсци другим тајним каналима.

Југословенски државни врх се одлучио на пребацивање златних резерви у Британију и САД након италијанског искрцавања у Албанији у априлу 1939. године. Самим тим поступком југословенске изјаве о неутралности, доведене су у питање, а Хитлер је почео да гледа на Југославију као на „опасног и неизвесног неутралца који ће остати по страни само док савезници не добију рат, а тада ће им

³⁷¹ Аутор наведеног нацрта је био Вернер Лоренц, шеф нацистичког Центра за везе са организацијама немачке народности у иностранству.

³⁷² М. Ђурковић, *Спољна политика Милана Стојадиновића у „Милан Стојадиновић : политика у време глобалних ратова“*, Зборник радова, Скужбени гласник: Центар за конзервативне студије, Београд, 2012.

³⁷³ Д. Цветковић, Драгиша Цветковић њим самим, прир. Видосав Петровић, Пунта, Ниш, 2006.; Б. Димитријевић, С. Сретеновић, „Спољна политика Краљевине СХС/Југославије 1918–1941“, *Историја 20. века*, 26/2 (2008), стр. 45–83.

³⁷⁴ ВА, група фондова ВКЈ, П 17, К 480, Ф 8, д 49, Наредба бригадног генерала Д. М. Ковачевића, команданта Штаба граничних трупа, за сузбијање стране пропаганде у Граничној трупи средством књига, брошура и летака од 22. октобра 1940. године.

се отворено прикључити.³⁷⁵ У новогодишњем говору од 31. децембра 1939. године Хитлер је истакао како се Немачка бори за „изградњу једне нове Европе“. Планирано је брисање Југославије као јединствене државе и њено свођење на „мало српско језгро“, одсечено од осталих делова југословенске заједнице, које ће бити „немачко-мађарски протекторат са привидном самосталношћу“.

Приступањем Мађарске и Румуније Тројном пакту потврђена је немачка доминација и потпуно окретање Југоистоку. Након пораза Француске у југословенској војсци порастао је дефетизам, чији је носилац делом био министар војске генерал Милан Недић, што је узроковало и његово смеђивање са положаја.³⁷⁶ Одлука југословенске владе и кнеза Павла о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту³⁷⁷ била је политички нужна, али је изазвала огорчене реакције народа и дела официрског кора,³⁷⁸ што је ослабљену југословенску државу увело у догађаје 27. марта и у Априлски рат.³⁷⁹ Српски народ је приступање Тројном пакту посматрао као синоним потпуног понижења државе и народа, издају демократског света, државне независности и српске традиције.³⁸⁰ Најављиван је поход народа на престоницу који је требало да предводе патријарх Гаврило и епископ Николај, певана је химна на београдским улицама и растуране су антинемачке брошуре.³⁸¹ Након преврата 27. марта дошло је до опште еуфорије. Без претераног размишљања о последицама демонстрирало се против Хитлера и

³⁷⁵ Ј. Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, Београд, 1964, стр. 233. Б. Кризман, „Односи с Немачком и Италијом 1937-1941“, *Хисторијски зборник*, 17 (1964), стр. 227-252.

³⁷⁶ Недићево разрешење уследило је због става да се Југославија мора везати за Немачку након пораза Француске, а своја уверења изразио је у Меморандуму кнезу Павлу.

³⁷⁷ ВА, група фондова Војске Краљевине Југославије, К 2, Ф 1, Д 1, Извештај Агенције „Авала“ о приступању Југославије Тројном пакту.; „Југославија је приступила Тројном пакту трију сила под условом да за све време трајања рата Немачка и Италија не траже прелаз нити превоз својих трупа преко југословенске територије“, „*Политика*“ од 26. марта 1941. године.; Протокол од 25. марта 1941. о приступању Југославије Тројном пакту, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 108., стр. 308.

³⁷⁸ Мемоари Душана Симовића, рукопис, други део, стр. 14., ВА, Пописник 16, Фонд откупљене и поклоњене архивске грађе; Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 79-80.

³⁷⁹ Z. Janjetović, 27. ožujak 1941: uzroci, akteri, ideologija i posljedice, *Časopis za suvremenu povijest*, XVIII, 3, 2006, str. 1913-1028.; Нил Балфур и Сели Мекеј, Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија, прев. Ђурица Крстић, Литера, Београд, 1990.; 27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике, зборник радова округлог стола, Златна књига, Београд, 2003.

³⁸⁰ К. Николић, Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни живот под окупацијом, Београд, 2002, стр. 17.; Љ. Димић, Срби и Југославија: простор, друштво, политика. Поглед с краја века, Стубови културе, Београд, 1998.

³⁸¹ Љ. Ђуркович Јакшич, Учешће патријарха Гаврила и Српске православне цркве у догађајима испред и за време 27. марта 1941. и њихово страдање у току рата, Београд 1980, стр. 15-17.

кнеза Павла на читавој југословенској територији.³⁸² Није се много говорило ни писало о односима са Немачком после пуча и о предстојећој опасности. Објављен је Проглас Краља Петра Другог о ступању на престо.³⁸³ Припадници комунистичког покрета нису организовано учествовали у демонстрацијама, већ су се спонтано окупљали у групама. Врховни рабин Краљевине Југославије др Исак Алкалај је у извештају о догађајима у Југославији пред рат и почетком рата писао о расположењу становника Београда и изгледу града тога дана.³⁸⁴ Свети архијерејски сабор СПЦ одржао је ванредно заседање у Патријаршијском двору у Београду на дан демонстрација. Том приликом поздравио је смену власти и краља Петра Другог са уверењем да ће успешно повести „наш брод“ у будућност и да ће се на њему „високо лепршати застава славе“ уз слогу народа „под жезлом Карађорђевића“. Патријарх је објавио поруку Синода и свештенства преко радија у којој је поручио народу да је донео праведну одлуку којом се приволео Царству Божијем.³⁸⁵ Радио-Београд је допринео ширењу победоносне атмосфере. Свака емисија започињала је и завршавала се свирањем ратничких песама чиме је подстицана ратна психоза. Београдска штампа, посебно лист „*Ошшшани јез*“ писала је са подсмехом и цинизмом о Немачкој и њеним савезницима. Током марта 1941. године се у Београду певао рефрен једне од антинемачких песама: „Ој Хитлере, јунак на мејдану, оставићеш кости на Балкану“.³⁸⁶ Противници државног удара и присталице савеза са Немачком били су огорчени развојем догађаја. Тако један од познатих публициста у Одељењу за пропаганду током окупације, Милан Банић пише да је иза чина „несавесне руље“ стајала група људи која је превратом дошла на власт како би Југославију свесно и смишљено увела у рат на страни Енглеске.³⁸⁷ Данило Грегорић писао је о почетним знацима трежњења који су уследили након излива одушевљења: „Чак ни лондонски радио који је сада говорио 11 пута дневно на српском језику, држао дуге говоре пуне потпиривања и хушкања, позивајући се на све

³⁸² Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987.

³⁸³ Проглас Краља Петра Другог о ступању на престо, ВА, група фондова ВКЈ, К 3, Ф 1, Д 4; Честитка Краљу Петру Другом од Удружења резервних официра поводом ступања на престо, ВА, група фондова ВКЈ, К 473, Ф 9, Д 36/1.; В. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941, Beograd 1990, str. 350.

³⁸⁴ М. Ристовић, Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941, „Токови историје“, 1-2/1997, стр. 181-183.

³⁸⁵ V. Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Beograd - Ljubljana - Titograd, 1983,1, str. 477-478.

³⁸⁶ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 94.

³⁸⁷ М. Банић, Агонија Југославије, Дани слома 1941, Београд 1998, стр. 43.; В. Казимировић, Србија и Југославија, 1914–1945, Призма, Београд, 1995.; Б. Кризман, Вањска политика југославенске државе: дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб 1975.

могуће јунаке српске историје, није могао ништа да уради...Многа позивања у војску, почетни знаци отрежњења, све је то произвело да људи буду некако стиснути, утучени у предосећању катастрофе која се са пуно претњи згомилала над њиховим главама.³⁸⁸

Начин на који су представници немачког дипломатског кора у Београду доживели преврат може се видети у делу извештаја који је немачки посланик фон Херен упутио Министарству спољних послова Трећег Рајха.³⁸⁹ Хитлерова нетрпељивост према Србима, базирана на аустрогарским и немачким стереотипима, продубљена је након догађаја који су се одиграли 27. марта. Станислав Краков, предратни новинар и уредник листова „Обнова“ и „Ново време“ током окупације, у свом чланку „Други одговор радио Лондону“ навео је да је као новинар имао прилику да упозна „налетну, уништавајућу снагу немачког војничког духа“ и да пренесе своје знање народу. Ипак, није било могућности да се спречи самоубиство Југославије услед дејства „енглеске пропаганде која сеје дах смрти“.³⁹⁰ Пуч од 27. марта био је за Хитлера потврда исправности његових тврдњи о „српској непоузданости“. За њега су Срби били „једна банда завереника“ којима је „осам година покушавао да се наметне, ништа од њих не захтевајући и чак им на рачун Бугарске обећавајући Солун...Никада није био тако згранут у свом животу као 27. марта. Сви ми треба да настојимо да Београд, тај заверенички центар никада више не добије на значају.“³⁹¹ Истог дана Хитлер је одржао конференцију са војним и политичким руководиоцима у Берлину и издао наређење да се изврше припреме за напад на Југославију³⁹²: „Од нарочитог је политичког значаја да се на Југославију удари немилосрдном окрутношћу и да се војни пораз зада муњевитом акцијом. На тај начин би Турска у довољној мери могла бити заплашена, и то би повољно утицало на доцнији поход против Грчке. Треба рачунати тиме да ће при нашем нападу Хрвати прићи на нашу страну. Обезбедиће им се одговарајућа политичка накнада. Рат против Југославије би могао да буде веома популаран у

³⁸⁸ Д. Грегорић, Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије, Београд, 1942, стр. 247-248.

³⁸⁹ 27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović, Nikola Žutić, Beograd 1990, str. 554.

³⁹⁰ „Ново време“, 9. децембар 1943. године.

³⁹¹ Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 114, стр. 325.

³⁹² Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 125, стр. 342-345., ВА, група фондова Немачке окупаторске војске (у даљем тексту На), К 1, бр. рег. 3/2 а, документ Оперативног штаба Врховне команде Оружаних снага, Саветовање о ситуацији у Југославији, одржано у Берлину 27. марта 1941. године, превод.

Италији, Мађарској и Бугарској...“.³⁹³ Уследила је наредба ратном ваздухопловству да у непрекидним налетима уништи Београд. Операција бомбардовања Београда добила је симболичну шифру „Казна“ јер се сводила на освету Београду, што потврђује тезу да су Немци сматрали државни удар искључиво српским чином. У сагласности са планом за напад на Југославију начелник Врховне команде Вермахта Вилхелм фон Кајтел издао је у оквиру допунских наређења „Директиву за третирање питања пропаганде против Југославије“.³⁹⁴ У овој директиви разрадио је Хителрове одлуке и ставове. За испуњење пропагандних задатака Команди Друге армије остале су потчињене пропагандна чета 649, Команди Дванаесте армије пропагандна чета 690 и Осмом ваздухопловном корпусу 8. пешадијска чета ратних извештача. Оклопној (тенковској) групи 1 придодата је тенковска пропагандна чета 691. Свим пропагандним одредима сугерисано је да почну са извештавањем одмах по отпочињању ратних операција, а са радом је требало да наставе и Вермахтови пропагандни уреди за везу у Букурешту и Софији. У Грацу је основан нови пропагандни уред. Пропагандни одреди су вршили транспорт материјала за пропагандну до најближих уреда одакле су железницом отпремали материјал из Берлина. Планирано је ангажовање пропагандног вода за везу. За транспорт обавештајног материјала коришћени су курири армије и ваздухопловства. Усмени извештаји пропагандних станица за везу преношени су у Берлин телефонским путем, а потом и писмено.

Врховна команда Вермахта задржала је право да допуни поменути Директиву за пропаганду „јер је лако могуће да ће идући дан, и још пре почетка војне операције, пружити веома ефикасан пропагандни материјал“. Армије и оклопна група бр. 1 требале су да организују коришћење пропагандних средстава за постизање борбених циљева одмах по почетку дејстава. Предати су им подсетници о југословенској држави и директиве за понашање немачких група у Југославији. Трупама је достављан и материјал за „духовно уздизање“ преко Одељења војне пропаганде у Бечу. Регулисана је употреба радија, звучника и

³⁹³ Зборник НОР-а, Београд, 1952, II-2, стр. 469-472.

³⁹⁴ Допунска наређења начелника Врховне команде немачке оружане силе Вилхелма Кајтела од 29. марта 1941. године уз Хитлерову Директиву бр. 25 за напад на Југославију, параграф VII., Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 125, стр. 361-367., Кајтелову директиву објавила је „ДНВ“, званична новинска агенција Трећег Рајха.; ВА, група фондова НА, К 1, бр. рег. 4/2, „Смернице за пропаганду против Југославије“, Документ Оперативног штаба Врховне команде оружаних снага од 28. марта 1941. године.

штампе на окупираној територији. Бацање летака за југословенску војску и становништво било је организовано по потреби. Армије су добиле задатак да припреме плакате за становништво прилагођене одређеним крајевима који бу у најкраћим цртама садржали најважније наредбе команданата становништву. Јединицама је препоручено да користе гласноговорнике „не само као пропагандно борбено средство против непријатеља, него и за пропагандни утицај на становништво“. Гласноговорнички текстови морали су бити прилагођени основној пропагандној смерници. Као главни противник Трећег Рајха у наведеним упутствима означена је српска влада против које је требало водити борбу свим средствима. Према Хрватима, Босанцима и Македонцима требало је поступати другачије и приказати им Немачку као пријатељску силу која ће их „заштитити од тога да их српски шовинисти некорисно отерају на кланицу, на бојно поље за британске интересе.“ Наглашено је да је немачка оружана сила присиљена да „највећом оштрином ратних закона иступи против оних, који шпијунажом или саботажом, или употребом оружја, противно међународним правима, буду наносили штету немачкој војсци“. Специјални изасланик за Балкан Херман Нојбахер је на суђењу у септембру 1947. године изјавио како је у немачком вођству у то време створено мишљење „...да би било најбоље када би Срби нестали са географске карте. Како једна оваква операција није била могућа, морали су Срби, као вечити узрочници немира, да буду што је више стешњени и притиснути.“³⁹⁵ Српски народ је у немачкој пропаганди и политици након 27. марта приказиван као сарадник западних непријатеља Осовине, а истовремено и носилац панславизма и болшевизма на Балкану, те је његово реално место у хијерархији југоисточних народа у „новом поретку“ било готово на дну, на коме су се налазили народи жигосани због своје „расне неподобности“ –Јевреји и Роми.³⁹⁶ Италијанска и немачка штампа писала је свакодневно о последицама државног удара у Југославији, уз наглашавање различитих реакција Срба и Хрвата на државни удар. Немачка пропаганда усмерила је деловање на раздвајање два народа путем продубљивања постојећих супротности, како би се олакшало касније сламање југословенске државе.³⁹⁷ У том циљу пропагирано је како се рат води против

³⁹⁵ Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд, 2008.

³⁹⁶ М. Ристовић, Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45: планови о будућности и пракса, Београд, 1991, стр. 88-89.

³⁹⁷ В. Petranović, N. Žutić, 27. mart 1941, Beograd 1990, str. 457, 471-472, 474.

српске владе и да су Срби одговорни за његово избијање.³⁹⁸ Херман Нојбахер изјавио је да је „Србија морала да поднесе морални терет да је наследница државе Југославије, која је била непријатељ Немачке.“³⁹⁹ Немачка пропаганда следила је смернице по којима је на свим нивоима требало успоставити континуитет између 1914. и 1941. године и указати европској јавности „да се радило о озлоглашеним завереницима чија су терористичка дела одвајкада чинила Балкан несигурним“. Хитлер је у говору одржаном немачком народу преко радија на дан бомбардовања Београда 6. априла 1941. године осудио војну клику у Београду која је уз британску помоћ организовала државни удар и срушила владу која је тежила миру са Немачком. Кривица је приписивана протагонистима Сарајевског атентата који су 1914. године „одвукли свет у огромну несрећу“. У дневној заповести војницима Југоисточног фронта изразио је уверење да неће бити мање храбри од војника оних немачких дивизија које су се у јесен 1915. године „победоносно бориле на истом подручју, којим ви сада наступате“.⁴⁰⁰ Одличан пример немачке улоге у продубљивању и распиривању националне мржње на Балкану представља Гебелсова белешка од 7. априла 1941. године која је представљала основу за касније издате пропагандне смернице за рат против Југославије и Грчке. Немачке власти наставиле су у овом периоду пропаганду према представницима немачке мањине у Краљевини Југославији. Према Хитлеровом наређењу фолксдојчери се нису смели одазвати на позиве за мобилизацију. Целокупном обавештајном службом у Краљевини руководио је Франц Нојхаузен, док су директиве из Берлина стизале путем радија преко организације „Јупитер“ са центром у Бечу. Радио станице налазиле су се у Новом Саду и у Вршцу. Према смерницама центра у Берлину основни задатак фолксдојчера био је да деморалишу позадину и одбрамбену снагу југословенске војске у духу стратегије постизања моралног слома непријатеља пре почетка рата. Хитлерова замисао о задацима фолксдојчера била је да првенствено буду „извиднице које шпијунирају“ и „припремају расуло пре пристизања немачких снага“. У време државног удара немачка штампа је извештавала о планском прогону и злостављању фолксдојчера и њиховом бацању у концентрационе логоре. Оптуживана је влада у Београду за злостављање немачких дипломата и грађана, нападе на немачке установе и свакодневне увреде на рачун

³⁹⁸ Војни архив, група фондова НА, К 1, бр. рег. 2-4.

³⁹⁹ Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд 2008, стр.126.

⁴⁰⁰ V. Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, Beograd - Ljubljana - Titograd, 1983,1, str. 283-286.

Трећег Рајха. У Меморандуму др Вилхелма Штукарта, државног секретара у немачком Министарству унутрашњих послова, који је 15. јула 1941. године доставио Министарству спољних послова, предлаже се да Београд буде у немачким рукама као „немачка тврђава Рајха и немачки гарнизон“.⁴⁰¹ Захтевао је и стварање аутономних управних подручја у местима у којима су Немци имали апсолутну већину, омогућавање привилегованог положаја фолксдојчера, њихово двоструко држављанство уз могућност пресељавања. Меморандум је био резултат предлога и захтева руководства фолксдојчера у Југославији припремљених за презентовање на конференцији у Бечу, одржаној средином априла 1941. године на којој се између осталог, расправљало и о положају фолксдојчера.⁴⁰² Кристијан Брикер је у књизи „Немачки трагови у Београду“ из 1944. године, навео као основне задатке фолксдојчера доказивање постојања свести о повезаности са немачким центром и постизање „идеалног укључивања у немачку нацију“.

3.1.2. Организовање немачког управног апарата у окупираној Србији и немачка пропаганда почетком окупације

Југословенски државни и војни врх био је упознат са немачким плановима за агресију на Краљевину Југославију. Пуковник Владимир Ваухник, војни аташе у Берлину обавестио је 5. априла 1941. године шифрованим телеграмима, преко три различита канала, центар у Београду о предстојећем немачком нападу.⁴⁰³ Британско посланство је примило истога дана информације о бомбардовању Београда и одмах их је проследило Министарству војске.⁴⁰⁴ Руководи војни и државни кадар није реаговао на информације о скором нападу. Културне манифестације које су биле планиране у том периоду нису чак ни отказане (као ни венчање ћерке генерала Душана Симовића).⁴⁰⁵ КПЈ је заказала манифестације за 6. април поводом потписивања споразума између Југославије и СССР-а. Први удар немачких бомбардера растурио је групу демонстраната који су почели да се

⁴⁰¹ ВА, Микрофилмована архивска грађа, Микротека, Лондон-2/Н, 8074-116.

⁴⁰² Шеф управног штаба Војноуправног команданта Србије др Харалд Турнер у реферату команданту Југоистока навео је да је на пропаганди стварања фолксдојчерске слободне државе Баната био ангажован и окупациони СС пук „Гросдојчланд“ и да је проглашење требало да се изврши почетком маја 1941. године.

⁴⁰³ Ј. Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, Ријека, 1972, стр. 272.

⁴⁰⁴ Ж. Аврамовски, Политика и рат Краљевине Југославије. Завршни извештај пуковника Ц. С. Кларка поводом напуштања положаја британског војног изасланика у Београду, „Војно-историјски гласник“, 1-2/1993, стр. 275.

⁴⁰⁵ На седници од 3. априла југословенска влада прогласила је Београд, Загреб и Љубљану за отоврене и небрањене градове.

окупљају код Каленић пијаце.⁴⁰⁶ Након првог таласа изненађења руководство КПЈ је напустило Београд и распоредило се по унутрашњости земље. Немачки војни циљ у Априлском рату био је да се што пре заузму главне комуникације и рудна налазишта,⁴⁰⁷ а у политичком погледу требало је придобити за сарадњу несрпско становништво.⁴⁰⁸

Југословенска војска била је слабо припремљена за ратна дејства и за озбиљније стратегијско и оперативно маневрисање. Немачке трупе су 7. априла 1941. године освојиле Скопље и пресекле везу са Грчком на делу фронта који је држао Милан Недић. Иако је Недићево држање у Априлском рату било на нивоу осталих команданата, остаје питање у којој мери је његов политички став утицао на спремност да се организује отпор на најбитнијем делу фронта који је могао да обезбеди евентуално повлачење и спајање са грчким снагама.⁴⁰⁹ Пораз у Априлском рату наступио је на свим фронтима с обзиром на недовољну припремљеност и организованост југословенске војске и значајан број ангажованих италијанских и немачких трупа у „Подухвату 25“, како су Хитлерови генерали назвали ратне операције против Југославије (по „Директиви бр. 25“ за напад на Југославију).⁴¹⁰ У циљу припрема за разарање и заузимање Београда организована је интензивна војно-обавештајна и диверзантска активност којом је руководио из Софије Вилхелм Канарис, шеф Војно-обавештајне службе „Абвер“. Важну улогу у обавештајној служби имао је и др Едмунд Везенмајер, дипломата и званичник немачког Министарства иностраних послова у међуратном периоду.⁴¹¹

Нојбахер је у анализи узрока који су довели до пораза Југославије од сила Осовине истакао да је главни кривац „београдски централизам који није успео да Словенце и Хрвате веже за нову државу...Никаквом пропагандом не може да се

⁴⁰⁶ Београд у рату и револуцији 1941-1945, Београд, 1984, стр. 98.

⁴⁰⁷ Директива Команди копнене војске Вермахта за наступање по „Директиви број 25“, ВА, група фондова На, К1, Ф 7.

⁴⁰⁸ Б. Кризман, Хитлеров „План 25“ против Југославије, Загреб 1953, стр. 76-77.

⁴⁰⁹ Љ. Шкодрић, Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944: судбина институције под окупацијом, Београд, 2009, стр. 48.

⁴¹⁰ „Директива бр. 25“ предвиђала је општи напад на Југославију из два правца: Ријека-Грац и из области око Софије како би се брже напредовало до Београда. Требало је организовати транспорт Дунавом, заузети Борске руднике и заштрити унутрашњу ситуацију давањем политичких обећања Хрватима., Хитлерова Директива број 25 од 27. марта 1941. Врховној команди Вермахта за напад на Краљевину Југославију, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., док. бр. 1, стр. 346-351.

⁴¹¹ Др Едмунд Везенмајер био је на тајним задацима и од 1939. године сарађивао са Канарисовим одељењима за МИП, што је касније потврдио на саслушању.

порекне чињеница да су немачки војници у Словенији и Хрватској били пријатељски дочекани, па чак и са одушевљењем поздрављени. Југословенска војска се одмах распала. Словенци и Хрвати нису се борили за државу коју су осећали као присилну заједницу.⁴¹² Почетком априла немачко ваздухопловство добило је преко обавештајних канала „Абвер“-а скице мобилизацијских места и јавних склоништа противавионске заштите у Београду. Шестоаприлско бомбардовање Београда имало је катастрофалне последице по престоницу у сваком погледу.⁴¹³ Наведена склоништа у Карађорђевој парку и дворишту Вазнесењска цркве била су срањена са земљом.⁴¹⁴ Посебно је страх и панику становништва изазвало бацање запаљивих бомби,⁴¹⁵ као и рушење старих зграда. Четири дана након бомбардовања почеле су пљачке и проблеми са недостатком намирница, уништене су електрична и водоводна мрежа. Вермахт је желео да што пре организује окупациону власт у Србији.⁴¹⁶ У званичном приказу Врховне команде Вермахта о ратним операцијама 1941. године, публикованом преко Немачког обавештајног бироа (агенције) „DNB“ (Deutsches Nachrichtenbuero), описан је улазак немачких трупа и заузимање Београда.⁴¹⁷ Једна група немачких војника која је продирали са севера под командом капетана фон Клингенберга ушла је у небрањени Београд 12. априла и у згради раније чехословачке амбасе пронашла немачко посланство на коме је истакла немачку заставу.⁴¹⁸ Војни аташе пуковник Тусен преузео је улогу команданта места и са вршиоцем дужности београдске општине, Иваном М. Милићевићем, организовао предају града. Иван Милићевић је 13. априла обавестио становништво да је Београд предао Немцима и позвао грађане на лојално понашање и избегавање инцидената.⁴¹⁹ Забрањено је враћање цивила у град, изузев

⁴¹² Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 129.

⁴¹³ Бомбардовање Београда 1941-1944, Београд, 1975, стр. 23.

⁴¹⁴ А. Павловић, Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941. године, Гласник РВ и ПВО, бр. 5/XXVIII, Београд, 1972, стр. 40.

⁴¹⁵ Током шестоаприлског бомбардовања (6, 7, 11. и 12. априла 1941. године) на отворени небрањени град бачено је 440 тона тона бомби, број жртава процењује се између 2. 700 и 4. 000.

⁴¹⁶ К. Николић, Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944, Београд, 2000, стр. 15.

⁴¹⁷ ДНБ, Немачка Врховна команда о досадашњим ратним операцијама 1941. године, превод објављен у „Општинским новинама“, Београд, бр.60, 13.06.1941, стр. 3.

⁴¹⁸ Извод из ратног дневника немачке 12. армије за период од 1. јануара до 25. априла 1941. под насловом: „Балкански ратни поход 12. армије генерал-фелдмаршала Листа-стратегички осврт“, Априлски рат, Зборник докумената ВИИ, Београд 1987., прилог бр. 3, стр. 875.

⁴¹⁹ Проглас в.д. председника града Београда Београђанима на дан уласка немачке војске, бр. 44 од 13. априла 1941, Историјски архив Београда (у даљем тексту ИАБ), Збирка наредба и упутстава 1, издање Општине града Београда, инв. библ. бр. 998, стр. 3-4.

чиновника и жандарма који су били потребни за успостављање реда и управе.⁴²⁰ Следећег дана уследила је нова наредба в.д. председника општине о обавезном учешћу грађана у рашчишћавању рушевина.⁴²¹ Наведене мере имале су и пропагандну функцију: становништво Београда требало је уверити да немачка војска предузима хитне мере у циљу што брже нормализације живота у корист грађана.

Истовремено се одвијао даљи продор немачке војске. Након преласка делова Осме оклопне дивизије из Земуна у Београд, у град се пребацила и група фплксдојчерског „*Deutsche Mannschaft*“ под руководством капетана југословенске војске Фрица Руницког и истакла немачку заставу на хотелу „Москва“. Оклопне трупе генерала фон Клајста које су се кретале из правца југа заузеле су истог дана Авалу, а потом 13. априла ушле у Београд.⁴²² Међу првима је стигао Гестапо са налозима са хапшење истакнутих противника Осовине, као и специјални одреди и екипе: екипа Министарства иностраних послова Трећег Рајха са задатком да изврши заплону архиве југословенских министарстава, Специјални одред и Оперативни штаб рајхслајтера Розенберга за пљачку културних добара, пропагандне чете Пропагандног одељења Вермахта, интендантске службе и 599. Обласна војноуправна команда са две окружне војноуправне команде за Београд и Земун. „Београд је, као срце Балкана, био срушени мост између Истока и Запада, а Срби стигматизовани народ.“⁴²³ Кампања против Србије оправдавана је ранијим ратовима против српског народа и освајањима српске територије. Биограф Вилхелма Канариса, Карл Хајнц Абсхаген у књизи „Канарис, родољуб и космополит“, објављеној у Штутгарту 1949. године, наводи да је Канарис обишао Београд по уласку немачких трупа.

Једна од првих пропагандних манифестација у окупираној Србији била је немачка војна парада у Београду, одржана 14. априла. Генерал фон Клајст извршио је смотру немачких трупа испред Народне скупштине. Београд је за ту прилику био

⁴²⁰ Наредба команданта немачких трупа у Београду, „*Општинске новине*“, Београд, бр. 12, 24. април 1941, стр. 2.

⁴²¹ ИАБ, Општина града Београда, Градско поглаварство Београд, Кабинет, 14. април 1941, К.С. бр.58.

⁴²² Биограф Вилхелма Канариса, шефа Абвера-а, Карл Хајнц Абсхаген у књизи „Канарис, родољуб и космополит“, објављеној у Штутгарту 1949. године пише да је Канарис обишао Београд по уласку немачких трупа.

⁴²³ С. Ђирковић, Ко је ко у Недићевој Србији: 1941-1944, Лексикон личности: слика једне забрањене епохе, Београд, 2009, стр. 9.

преплављен плакатима. Један од првих плаката носио је наслов: „Објава за запоседнуто југословенско подручје“.⁴²⁴ У питању је био проглас команданта копнене војске, генерала Валтера фон Браухича.⁴²⁵ Целокупна југословенска територија коју је запосео Вермахт стављена је под немачку војну управу. Проглас је штампан на немачком и бугарском језику и на лошем српском преводу. Наведено је последица његовог штампања у Софији у којој је до преласка у Београд био штаб фон Клајста. Прогласом су регулисане обавезе становништва на окупираној територији. Уведен је полицијски час између 21 и 5 часова. Проглас је осим регулисања техничких и организационих питања имао и пропагандну намену. Требало је становништво уверити у реалност доласка немачких војних власти и успостављања управе, као и у озбиљност санкција које би уследиле уколико се не повинује немачким инструкцијама. Одмах на почетку окупације спроведене су мере за онемогућавање деловања непријатељске пропаганде забраном слушања ненемачких радио-станица, ширења летака, саботажа, организовање јавних окупљања и манифестација, уведена је обавезна предаја ватреног оружја⁴²⁶ и радио-апарата немачким војним властима. Такође, настојала се скинути одговорност са немачке војске за тешке последице по српско становништво.

Почетком окупације готово половина освојених југословенских територија уступљена је немачким савезницима (Италији, Мађарској и Бугарској) или марионетским државама. Новоосновану НДХ сачињавали су највећи део Хрватске, као и цела Босна и Херцеговина. Границе немачке окупационе зоне мењале су се током рата у складу са потребама. Италијани су окупирали део Санџака, а касније су се проширили на север и заузели Рудо, Прибој, Нову Варош и Сјеницу. На Косову и Метохији које су Италијани у већем делу припојили „Великој Албанији“ проширили су своју власт на Приштину и Урошевац до Орлове Чуке где су биле бугарске окупационе трупе.⁴²⁷ Бугарска окупациона зона у почетној фази

⁴²⁴ Наведени проглас објављен је у „Службеном листу за заузету југословенску територију“, на српском и немачком језику, бр. 1, стр. 1-2. „Општинске новине“ објавиле су га у броју 12 од 24. априла 1941. године, стр. 2 са поднасловом „Најважнија објава која је истакнута у Београду“.

⁴²⁵ Walther Brauhitsch, генерал-фелдмаршал, командант немачке копнене војске од 4. фебруара 1938. године. Током кризе на Источном фронту Хитлер га је сменио у децембру 1941. године и сам преузео команду. Умро је у британском затвору у Хамбургу у октобру 1948. године.

⁴²⁶ Други проглас од 14. априла 1941. године објавио је привремени командант Београда пуковник Тусен. Њиме је регулисана предаја ватреног оружја у року од два дана под претњом смртне казне., ВА, група фондова На, К 50, бр. рег. 1/1.

⁴²⁷ Б. Божовић, М. Вавић, Сурова времена на Косову и Метохији. Квислинзи и колаборација у Другом светском рату, Београд, 1991, стр. 41.

простирала се до линије Пирот-Врање-Скопље, да би крајем маја била проширена на остатак Нишавског округа, област Пољанице, док су окрузи Гњилане, Неродимље и Грачаница на Косову припојени Италији. Бугарска је у лето 1941. године под својом управом имала следеће области југоисточне Србије: Босилеград, Масурицу, Цариброд, Лужицу, Бојаницу, Прешево и Пчињ, делове Паланке и Власотинце, територије североисточно од Зајечара, између Тимока и раније државне границе. Након слања две немачке дивизије на Источни фронт током јесени исте године Бугари су добили проширење према северу до линије јужно од Бора, Лапова и Крагујевца, а према југу до старе српске границе, без рудника Трепче који је био сувише важан за Немце да би га напустили.⁴²⁸ Први бугарски окупациони корпус заменио је у јануарау 1943. године 342. немачку посадну дивизију и заузео јужну Србију до Ибра. Потом су Бугари окупирали и Ваљево, након одласка Вафен СС дивизије „Принц Еуген“. Након одласка 297. немачке дивизије Бугарска је добила област између Ваљева и Крупња. Од тада је под немачком управом био мањи део Србије, укључујући Београд и српски део Баната.

Немачке „Привремене смернице за поделу Југославије“ од 12. априла 1941. године предвиђале су да се територија „Старе Србије“ стави под немачку војну управу.⁴²⁹ Планом Врховне команде Вермахта предвиђено је учешће 2. армије у нападу на Совјетски Савез, тако да је било потребно што пре успоставити редовно устројство окупационе управе у Србији, са седиштем у Београду. Можемо закључити да су темељи окупационог система у Србији постављени су у априлу 1941. године, иако се његова организација константно мењала и допуњавала. Србија се нашла под режимом војне управе, као једина југословенска територија која је плаћала контрибуције за издржавање немачке окупаторске војске. Немачки документи и послератни искази појединих немачких команданата који су оптужени за ратне злочине сведоче у прилог тези према којој главни представници окупационих власти нису добили јасне директиве о управљању Србијом и о њеном статусу. Генерал-пуковник Максимилијан фон Вајкс стигао је у Београд са својим штабом 15. априла 1941. године. Био је опуномоћен да оствари функцију врховне окупационе команде на југословенској територији коју запоседају Немци и да што

⁴²⁸ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 345-347.

⁴²⁹ Територија окупиране Србије била је ужа и у односу на српске границе из 1912. године, пошто је Бугарска припојила Врањски и Пиротски округ.

пре оконча ратна дејства, односно примора југословенску војску на капитулацију. Истога дана су краљ, влада и југословенски војни врх напустили земљу. Југословенска влада овластила је Цинцар-Марковића и генерала Данила Калафатовића да потпишу примирје, али су они, услед развоја ситуације, прихватили и потписали безусловну капитулацију.⁴³⁰ Актом капитулације предвиђено је да се целокупна војска одводи у заробљеништво и да су сви југословенски официри дужни да се пријаве немачкој команди.⁴³¹

Немачки окупациони апарат био је сложен и састављен од више паралелних органа чије су се надлежности и компетенције преплитале и дуплирале.⁴³² Систем окупације имао је неколико нивоа: од регионалног за Југоисток, преко нижег за окупирану Србију до локалног за Београд. Команда Југоистока (Oberkommando Südost) била је задужена за контролу читаве Југоисточне Европе. Њен центар је почетком рата био у Солуну, да би 1943. године, након капитулације Италије био пребачен у Београд. Команда Југоистока имала је овлашћење да решава сва војна питања у областима под својом надлежности, што је вршила преко установа које су јој биле потчињене, а међу њима и преко Штаба војног заповедника у Србији.

Организованије форме немачка окупациона управа у Србији добила је 18. априла 1941. године доласком команданта позадине 2. армије генерал-потпуковника Шмит-Логана и ваздухопловног генерал-потпуковника Хелмута Ферстера са оперативним језгром Штаба војног заповедника Србије.⁴³³ Генерала Ферстера је овластио генерал фон Вајкс да преузме вођење војне управе са центром у Београду, а били су дужни да му пруже помоћ органи цивилне управе и немачког „Четворогодишњег плана“.⁴³⁴ Дужност војног заповедника била је да успостави ред

⁴³⁰ Капитулација је потписана у виду „Ордеаба о извршењу примирја између немачке и југословенске оружане силе од 17. априла 1941. године“.

⁴³¹ Одвођење југословенских официра Срба и Словенаца у заробљеничке логоре трајало је током целог рата, али је немачка окупациона управа под појмом заробљеника сматрала војно способно становништво које је могла депортовати у логор у сваком тренутку.

⁴³² Д. Алексић, *Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату*, Ослобођење Београда 1944. године, Зборник радова, Београд, 2010, стр. 63. и 68.

⁴³³ Оперативно језгро требало је да буде употпуњено накнадним доласком већих делова штаба и потчињених органа окупационе управе.

⁴³⁴ На челу Штаба војног заповедника било је током рада овог немачког војно-управног органа петорица немачких генерала, и то редом: генерал-потпуковник Хелмут Ферстер (Helmut Fērster) од 22. априла до 4. јуна 1941, генерал-мајор Лудвиг фон Шредер (Ludwig von Schröder) од 4. јуна до 18. јуна 1941. (погинуо у авионској несрећи), генерал-мајор Хајнрих Данкелман (Heinrich Dankelmann) од 18. јуна до 9. октобра 1941, од 19. септембра сва овлашћења пренео на генерала Бемеа, генерал Франц Беме (Franz Böhme) од 19. септембра до 4. децембра 1941, са специјалним задатком гушења устанка и генерал артиљерије Пол Бадер (Paul Bader) од 4. децембра 1941 до краја окупације.,

и мир и да извршава сва привредна наређења. Штаб Војног заповедника Србије (Stab des Militrabefehlshabers Serbiens) састојао се од Командног штаба за војна питања и од Управног штаба за управна питања у којим је било запослено преко 700 службеника.⁴³⁵ Војном заповеднику Србије биле су потчињене фелдкомандантуре и ортскокомандантуре (обласне и месне командантуре). Окупирана Србија била је подељена на четири фелдкомандантуре са седиштима у важнијим административним центрима: Београду, Панчеву, Нишу и Ужицу. Оне су надзирале домаће органе власти непосредно у бановинама, срезовима и општинама. Функцију војне управе на терену требало је да обављају војно-управне команде различитог степена (Feldgendarmarie), војна жандармерија и батаљони земаљских стрелаца (Landesschuetzen), а у прво време требало је регулисати полицијску власт команданта места.

Управни штаб војног заповедника имао је највишу управну функцију у земљи и био је задужен за решавање послова за које је била неопходна сарадња са домаћим органима. Шеф Управног штаба др Харалд Турнер био је на тај начин и цивилни гувернер Србије. У састав Управног штаба био је укључен низ службеника из различитих немачких ресора: министарства унутрашњих послова, правосуђа, културе и образовања.⁴³⁶ Касније формирана министарства домаћих представника власти била су подређена одговарајућим групама у Управном штабу, на челу са вишим немачким чиновником који је вршио контролу и одговарао директно Турнеру. Управни штаб је одобравао све законске прописе и уредбе које је влада доносила, давао је директиве за рад министарствима која су немачке више чиновнике обавезно консултовала по сваком питању. Управни штаб није имао надлежности у решавању привредних питања иако је био највиши управни орган.

Образован је Штаб генералног опуномоћеника за привреду (Generalbevollmächtigte für die Wirtschaft in Serbien-GBW), на челу са Францом Нојхаузенем.⁴³⁷ У децембру 1942. године Нојхаузену је поверен и Уред генералног опуномоћеника за руде метала на Југоистоку чиме је постао директно надлежан за руднике метала у Србији, Македонији и Грчкој, а потом и у Албанији. У октобру 1943. године уред GBW припојен је Управном одељењу на чије чело је опет постављен Нојхаузен до краја

Велько Ђурић, Ко су били немачки војноуправни команданти Србије 1941-1944, „Војноисторијски гласник“, Београд 3/1996, стр. 161.

⁴³⁵ Зборник НОР, том XII, књ. 1, стр. 42-43.

⁴³⁶ ВА, група фондова На, К 70 а, ф 5а, бр. рег. 40.

⁴³⁷ Д. Алексић, Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији, „Токови историје“ 1-2/2008, стр. 301-318.

исте године, када га је заменио као шефа Привредне власти Теобалд Кајзер.⁴³⁸ Штаб генералног опуномоћеника за привреду имао је 17 реферата и једно одељење за општа питања. Међу рефератима био је и један за снабдевање радном снагом. Нојхаузену је у привредним питањима био потчињен Војноекономски штаб Србије (Wehrwirtschaftsstab Serbien) са пуковником Браумилером. У јуну 1941. године наведени штаб је преименован у Војнопривредни штаб Југоистока (Wehrwirtschaftsstab Südost). Командант штаба био је потчињен војноуправном команданту Србије, а по питању привредних мера Управи за војну привреду и наоружање Врховне команде Вермахта.

Активан је био и полицијски апарат који је надзирао све установе које су биле у надлежности Управног штаба, а самим тим је угрожавао компетенције војне управне власти. На челу овог апарата налазио се од краја јануара до средине марта 1942. године СС групенфирер и генерал-пуковник полиције Аугуст Мајснер (виши СС и полицијски вођа).⁴³⁹ Полицијски апарат стављен је 1943. године у надлежност војног заповедника Југоистока, али се Мајснер и даље понашао самостално услед јаког ривалства војних и полицијских снага. Полиција је била подељена на два дела. Хајнрих Химлер основао је почетком 1942. године при Управном штабу Организациони пункт редарства који је у фебруару исте године преименован у Штаб заповедника редарства при вишем СС и полицијском вођи (Stab des Befehlshabers der Ordnungspolizei beim HSSPF). У септембру 1942. године Мајснер је од шефа Управног штаба Турнера преузео задатке полицијске власти-надзор над окружним властима преко фелдкомандантура и крајскомандантура. Како би управљао Редарством Мајснер је основао четири обласне полицијске команде (Polizeigebietskommandanturen) у Београду, Краљеву, Нишу и Шапцу којима је потчињено 11 окружних пунктова. Други део полицијског апарата чинили су обавештајни органи: Безбедоносна полиција (Sicherheitspolizei-Sipo) и Безбедоносна служба (Sicherheitsdienst-SD) којима је у почетку управљао полицијски пуковник СС штурмбандфирер др Вилхелм Фукс, а потом СС оберфирер др Емануел Шефер. Ова група имала је око 1000 људи, распоређених по целој земљи, а њено треће одељење у којем је вршена обавештајна обрада „животних области“ од административног устројства, унутрашње политике, националних мањина, емиграције, науке и културе. У оквиру трећег одељења радио је сектор Ц-Реферат

⁴³⁸ J. Marjanović, The German Occupation System in Serbia in 1941, u: Less systemes d'occupation en Yougoslavie, Belgrade, 1963, str. 279.

⁴³⁹ У јануару 1942. године Аугуст Мајснер добио је функцију команданта СС-а и полиције, као и Полиције поретка која је вршила организацију Српске државне страже, а тиме су окрњене ионако уске надлежности Недићеве владе. Мајснер је био против било каквих уступака српској влади којој је одузео војне одреде, а Турнер се залагао за вођење једне умереније политике. Мајснер, велики противник Срба био је смењен у априлу 1944. после сукоба са Нојбахером. Наследио га је Херман Берендс, бивши шеф штаба Средишњице за фолксдојчере.

за културне проблеме и публицитет, који је пратио збивања у школству, позоришту, уметности, штампи и уопште културном животу.⁴⁴⁰

У оквиру Сиро деловала је тајна државна полиција Gestapo са подружницама у свим већим српским градовима и секцијама у мањим местима. У Банату је 1942. године основана Помоћна полиција у којој су у почетку служили фолксдојчери, а потом и Мађари.⁴⁴¹

Осим наведених полицијских органа организован је рад војних безбедносних органа: војне обавештајне служба „*Абвер*“ (Abwehr) и контраобавештајне службе (Abwehrstelle-AST) у чијем саставу је деловала Тајна војна полиција (Geheime Feldpolizei-GFP). Важан део апарата принуде била је стража организације Тот. Организована је Испостава Оперативног штаба рајхслајтера Розенберга бр. 10, касније Оперативни штаб РР бр. 10 на челу са пуковником Вуцом са специјалним одредима за прикупљање и одељењима за истраживање и искориштавање. Розенберг је до постављање на чело наведене управе као функционер НСДАП био задужен за идеолошко васпитање и руководио Центром за националсоцијалистичко и идеолошко истраживање, тзв. „Оперативним штабом Розенберг“. Био је задужен за пљачку историјских споменика, уметничких вредности, научних открића и других културних добара. У део Розенбергових надлежности спадала је и контрола рада Немачког националног института у Београду на челу са др Шмаусом.

За решавање послова спољнополитичког карактера у Србији и за „спречавање делатности српских политичких елемената штетне по политичке интересе Трећег Рајха“ постављен је опуномоћеник министра спољних послова Рајха-опуномоћеник Спољног уреда при војном заповеднику у Србији (Bewollmächtigter des Auswärtigen Amtes beim Militärbefehlshaber in Serbien). С обзиром да домаћим органима власти није било дозвољено да имају министарство спољних послова немачки опуномоћеник је интервенисао у проблемима који су се појављивали у Србији. Наведену функцију обављао је од маја 1941. године до октобра 1943. године посланик прве класе Феликс Бенцлер (Gesandter I.Klasse Felix Benzler) са замеником др Герхардом Фајнеом (Gesandtschaftsrat I. Klasse dr Gerhard Feine). У основи Бенцлерове политике било је залагање за ширу сарадњу са српским властима, али није имао подршку надређених. Његове дужности преузео је у августу 1943. године др Херман Нојбахер (Hermann Neubacher) као специјални опуномоћеник Спољног уреда за Југоисток (Sonderbevollmächtigte des Auswärtigen Amtes für den Südosten).

⁴⁴⁰ Б. Божовић, Београд под комесарском управом 1941, Београд 1998, стр.325.

⁴⁴¹ J. Marjanović, The German Occupation System..., стр. 280.

Као што се види из претходно наведених сегмената окупационог система успостављена је „разграната и строго бирократска војно-управно-економска контрола“.⁴⁴² У Берлину су центре ове контроле називали „седам тромих војно-политичких и економских центара немачке моћи“. Главни представници центара моћи били су војноуправни заповедник, опуномоћеник Јоахима фон Рибентропа, генерални опуномоћеник за привреду, „Абвер“ и служба Главног уреда безбедности под Химлеровим руководством. Међусобни сукоби органа немачке управе управо су произилазили из чињенице да су четири основна сегмента: војно-управни, привредни, политички и обавештајни, деловали засебно и одговарали директно својим надређеним установама у Немачкој, иако су формално били одговорни Војном заповеднику. До сукоба је долазило и услед супарништава појединих служби, каријеризма окупационих функционера, као и разлика у схватањима интереса Рајха.⁴⁴³ Велики удео у сукобима имала је служба СС-а и полиције која је покушавала да наметне своју политику читавом окупационом систему. Услед оваквих сучељавања главних носилаца власти отежаван је рад окупационе управе, што се одражавало и на функционисање домаћих представника власти. На поменутој конференцији одржаној у Бечу 21. априла 1941. године одржан је састанак Управе Врховне команде немачких оружаних снага за привреду и наоружање на коме је било речи и о војној управи на територији Србије. Наредног дана генерал Ферстер је званично преузео дужност војног заповедника Србије. Граница и статус окупиране Србије такође је утврђена у Бечу, током немачко-италијанских разговора, 24. априла 1941. године, одређено је да Србија треба да „остане што мања и да се предузму све мере да се заувек онемогући понављање недавне издаје клике завереника“.⁴⁴⁴ Према „Инструкцији команданта Вермахта на Југоистоку за пропагандне јединице које су ангажоване у делокругу командовања команданта оружаних снага на Југоистоку од априла 1942. године“⁴⁴⁵ биле су активне следеће пропагандне јединице:

1. 690. чета за пропагандну, Солун са задацима: достављање ратних извештаја о трупама које су потчињене команданту оружаних снага на Југоистоку, идеолошко-политичко васпитање јединица властитим средствима пропагандне

⁴⁴² Б. Петрановић, Стратегија Драже Михаиловића 1941-1945, Београд, 2000. године.

⁴⁴³ М. Кресо, Немачка окупациона управа у Београду 1941-1944, Београд, 1979, стр. 192.

⁴⁴⁴ Зборник НОР-а, XII-1, Београд, 1973, стр. 72.

⁴⁴⁵ ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива Вашингтон, NAV-N-T-77, 1034/6506565-69.

чете (трупне новине, покретно приказивање филмова, звучници) и активна пропаганда према непријатељу у време борбених дејстава. 690. чета је стављала повремено листу „*Donau Zeitung*“ на располагање копије својих извештаја ради објављивања уз претходну цензуру Пропагандне групе за Србију.

2. Пропагандно одељење за Југоисток, Београд са Пропагандном групом за Србију, Београд и са Пропагандном групом за Грчку, Солун и са подгрупама: Солун-Егеја и Јужна Грчка-Атина. Пропагандно одељење за Југоисток обављало је специјалне војно-политичке задатке врховне Команде Вермахта и команданта оружаних снага на Југоистоку, вршило је пропаганду код становништва окупираних подручја, сарађивало је „у слици и речи“ при деловању у трупи и приликом достављања ратних извештаја и вршило је цензуру.
3. Пропагандни вод на Криту, Канеја.
4. Испостава Врховне команде Вермахта у Београду вршила је испоручивање материјалних средства за идеолошко-политичко васпитање и деловање организације „Кроз радост ка снази“.
5. Опумоћеник националсоцијалистичке заједнице „Кроз радост ка снази“, Београд са повереништвима у Београду, Солуну и Атини ангажовао је уметничке групе у стационираним позориштима и у трупи у сагласности са командантима.
6. Опумоћеник државне управе за пропаганду за покретно приказивање филмова пропагандне управе на читавом подручју командовања пружао је подршку у обезбеђивању покретног приказивања филмова у трупи према упутствима команданата.

Основни аргументи које је немачка пропаганда користила након Априлског рата били су: непобедивост немачке војске и муњевити пораз Краљевине Југославије. У време када је генерал Хелмут Ферстер постављен на дужност војно-управног команданта формирано је Пропагандно одељење Југоисток (Propaganda abteilung Sudost). Наведено одељење је настало у Априлском рату од пропагандних чета Друге армије и састојало се од следећих одсека: за план, активну пропаганду, штампу, фотографију, радио и филм. Вршило је управљање групом радио предајника Вермахта на Југоистоку (радио предајник у Београду са краткоталасним предајником у Земуну, радио предајници Солун и Атина), користило је цивилне филмове и вршило њихову цензуру, давало је сагласност италијанским

окупационим властима за спровођење пропагандних задатака и могло је обавезати пропагандне групе да врше војно извештавање у слици и речи. У његовом саставу налазиле су се секције (одреди) за Србију, Београд, Хрватску и Солун.⁴⁴⁶ Пропагандна група у Србији, подгрупе Солун-Егеја и Јужна Грчка била су потчињена командантима у свим питањима пропаганде која се тичу овлашћења команданата у погледу вођења борбе, управљања подручјима, збрињавања трупа, службе везе, политике и извештавања. У оквиру Пропагандног одељења Југоисток били су ангажовани експерти из различитих области: политичари, психолози, новинари, књижевници, познаваоци уметности. Немачке власти водиле су прецизну евиденцију о лицима која су сарађивала у овом одељењу и о хонорарима који су им исплаћивани. Израђивали су плакате по немачким упутствима, лепили, преводили, лекторисали, састављали текстове за плакате и брошуре, вршили разне техничке послове и дистрибуцију. Задатак Пропагандног одељења Југоисток био је да прецизира одговарајуће пропагандне мере које би требало предузети како би српски народ прихватио немачку окупацију. Вође одељења су по задатку провеле три седмице у Београду и након тога 26. маја 1941. године послале свој први извештај Врховној команди Вермахта. У извештају је констатовано да је „Србин рођени завереник и да воли да се служи нечасним средствима. Градски Србин је лабилног карактера и у великој мери подложен прилагођавању. Сељак ће се без већих проблема помирити са окупацијом, јер када буде осетио благодети немачког материјалног подстицања пољопривредне производње, он ће бити захвалан и ако не баш са много воље, поштоваће немачку моћ.“⁴⁴⁷ Део Пропагандног одељења Југоисток био је Пропагандни одред (секција) Србија (Propaganda abteilung „S“-Serbien), које је касније постало самостална установа (под Одељењем за пропаганду Врховне команде оружаних снага). Одредом је руководио капетан др Јулиус Липерт који је био потчињен војном заповеднику у Србији. Стручна упутства и налоге о спровођењу пропагандне активности добијао је од Министарства пропаганде Рајха, односно Одељења за пропаганду Врховне команде оружаних снага.⁴⁴⁸ Пропаганди одред Србија са седиштем у Београду имао је реферате: за радио, штампу, позориште, за ноћне локале и за активну пропаганду.

⁴⁴⁶ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 425.

⁴⁴⁷ В. Казимировић, Србија и Југославија 1915-1945, III, Крагујевац, 1995, стр. 752.

⁴⁴⁸ ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 264/196-420.

Реферат за позориште имао је под својим надзором Народно позориште са опером и балетом, провинцијским и путујућим позориштем. „Абвер“ је надзирао рад локала и јавни живот у престоници. Обавештајне службе су развиле широку агентску мрежу. Центар „Абвера“ и Команда службе безбедности давале су дозволу за рад журналиста, као и за наступе уметника и глумаца. Вршена је цензура и контрола целокупног српског и страног књижевног живота у Србији.

Пропагандна група у Београду регулисала је приказивање филмова за трупе које су биле ангазоване у Србији и у које су наредбом команданта Србије могла бити доведена кола за приказивање филмова чете за пропаганду, регулисала је ангазовање покретног приказивања филмова Пропагандне управе Рајха у договору са опуномоћеником наведене установе и одговарала је за ангазовање свих стационараних установа за давање филмова, као и позоришта организације „Кроз радост ка снази“ у Београду. Немачке власти су завеле систем потпуне контроле свих средстава јавног информисања и комуникације: поште, телеграфа, телефона и писама, а чак су наредиле да се за сваки случај побију и сви голубови писмоноше у намери да ставе под контролу све комуникационе канале.⁴⁴⁹ Власници справа за умножавање (ротационе машине, ручне справе за слагање слова, шнел-пресе и друго) морали су их пријавити окружним командама. С обзиром да је слушање страних радио-станица, осим немачких, било строго забрањено, као и да је штампа објављивала прилоге по немачким директивама, београдско становништво, као и остатак југословенске територије, било је изложено великом психолошком притиску и изолацији. Пуковник Тусен у свом извештају Команди копнене војске о држању грађана након ваздушног бомбардовања истиче како је као морална последица катастрофе Београђанима овладао дух фаталистичког препуштања судбини и неспремности да се боре против новонасталих потешкоћа.⁴⁵⁰ Објављено је званично саопштење београдских „*Опитинских новина*“ о току и исходу рата.⁴⁵¹ „*Ново време*“ је превело репортажу немачког ратног извештача Курта Веселија, објављену у листу „*Panzer am Balkan*“ у којој је величана још једна важна немачка победа.⁴⁵² Касније је у „*Опитинским новинама*“ (од 3. јуна 1941. године) објављен

⁴⁴⁹ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 133.

⁴⁵⁰ ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-77, 1314/0558-67.

⁴⁵¹ „Како је дошло до капитулације српске војске“, „*Опитинске новине*“, бр. 12, 24. април 1941, стр. 1.

⁴⁵² „*Ново време*“, Београд, бр. 3, 19. мај 1941, стр. 3.

чланак под називом „Ко је крив за злочиначку дезорганизацију у Београду од 6. до 12. априла“ у коме се осуђују поступци разних личности које су у одсудном часу оставиле недужно становништво без помоћи и заштите (било је више поднаслова у прилог наведеном: „Државна библиотека и многе зграде гореле су у Београду три дана“, „Више од половине жртава погинулих током бомбардовања могло је бити спасено“...). Наводи се да су председник општине и управник града први напустили Београд. Критикован је и санитет због остављања рањеника, уз постављање питања разлога евакуације полиције и жандармерије, бекства пожарне команде, као и Београдске радио-станица због неблаговременог обавештавања. Критике су упућене и на рачун београдских свештеника „који нису извршили своју дужност на храбрењу становништва“. Брзи завршетак Априлског рата и пораз југословенске војске омогућио је ефикасније деловање свих огранака немачке пропагандне машинерије. Био је то повод да Хитлер одржи званичан говор у Рајхстагу 4. маја 1941. године који су пренеле све разгласне станице и радио у Немачкој и у окупираним земљама. Наведени говор је већ следећег дана објављен у званичним листовима. Хитлер је Југославију као „вероломника који је наумио да зада ударац у леђа немачком Рајху“. Тим путем је са највишег места проглашено начело беспопштедног кажњавања Срба које је постало основа немачке политике и важно је за разумевање немачког односа према српском народу током трајања рата. У пракси коју су спроводили окупациони органи то је значило да се према Србима морају примењивати надрастичније мере.⁴⁵³ Управо је наведено очигледан пример пропагандног деловања у циљу дефинисања и оправдавања вођења тенденциозне политике према српском народу. Пропаганда је била полазна тачка у сваком војном и политичком потезу немачких власти и крајња тачка након реализовања одређених политичких и војних циљева када је требало приказати и оправдати сваку врсту акције у светлу немачких интереса.

⁴⁵³ У немачким војним круговима у Београду постојала су два гледишта како да се осигура ред и мир. Једну линију заступали су официри Вермахта, Аустријанци, од којих су неки ратовали у Србији 1914. године, а другу нацистички функционери који су били мишљења да треба користити и политичка средства. Као пример друге струје могу се навести Феликс Бенцлер и Херман Нојбахер.

3.2. *Образовање Савета комесара и његов рад на пољу пропаганде*

3.2.1. *Савет комесара*

Немачке власти су се уместо стварања сопственог система управе у окупираној Србији ослониле на домаће снаге. Упоредо са формирањем окупационог апарата обликован је специфичан режим комесарске управе у Србији. Задржана је форма постојећег државног апарата који је функционисао по дотадашњим законским прописима, уколико исти нису били у супротности са одлукама немачког руководства.⁴⁵⁴ Комесари су били функционери задужени да воде рад министарстава и одговарају немачким окупационим властима.⁴⁵⁵ Представници немачких окупационих органа су убрзо по заузимању својих дужности остварили контакт са домаћим политичарима који су се затекли у земљи. СС генерал Рајнхард Хајдрих, шеф Главног уреда безбедности Рајха, посетио је Београд одмах након потписивања капитулације. Том приликом је тек пристиглим припадницима Гестапоа и партијске обавештајне службе СД-а препоручио да се по питањима познавања друштвено-политичких превирања и прилика у Србији ослоне на официра Гестапоа Ханса Хелма⁴⁵⁶ и СС мајора Карла Крауса.⁴⁵⁷ Хајндрих је заједно са Канарисом радио на ликвидацији британске обавештајне мреже у Србији после Априлског рата.⁴⁵⁸ Њима се у оперативном раду придружио предратни саветник у немачком посланству, др Герхарт Фајне. Међу првима који су успоставили контакт са Немцима, осим Драгише Цветковића и Александра Цинцар-Марковића, били су Милан Аћимовић, Драги Јовановић и пуковник

⁴⁵⁴ Након заузимања одређене територије немачке снаге су реактивирале домаће чиновништво Краљевине Југославије, које је субординантно било потчињено окупационим институцијама, имало прописано радно време и обавезе и примало плату.

⁴⁵⁵ Др Харалд Турнер је ову политику образложио на следећи начин: „Пошто није било довољно војних снага, морало се покушати са уклапањем српских снага.“, Зборник НОР-а, том XII, књ. 1, док. 154, стр. 406.

⁴⁵⁶ Ханс Хелм, СС мајор, полицијски официр за везу, од јануара 1938. године до априла 1941. године у функцији аташеа у немачком посланству у Београду. Почетком окупације био је начелник Одељења Гестапоа у Оперативној групи за Југославију, а од почетка 1942. године полицијски аташе у НДХ. Након рата Хелм је осуђен на смртну казну 22. децембра 1946. године.

⁴⁵⁷ Карл Краус, СС мајор, главни предратни оперативац за политичку и привредну шпијунажу у Краљевини Југославији. Током 1939. године постављен је на дужност у Немачком саобраћајном бироу, а потом у посланству за привредног саветника. Наведено је било само покриће за главни обавештајни пункт који је Краус створио за целу Југославију. Почетком окупације шеф Оперативне команде Гестапоа за Србију до октобра 1941. године када је опозван из Београда.

⁴⁵⁸ В. Воžović, *Обавештајне службе немачког окупатора у Београду, Београд у рату и револуцији 1941-1945*, Београд, 1971, стр. 103-4.

Танасије Динић.⁴⁵⁹ Генерал Хајнрих је лично препоручио немачким представницима власти да се ослоне на Јовановића и Аћимовића, као на проверене сараднике који су за време владе Милана Стојадиновића учествовали у пројектима међународне полицијске сарадње и тим поводом боравили у Берлину.⁴⁶⁰ Милану Аћимовићу био је намењен положај комесара министарства полиције и место председника Савета комесара.⁴⁶¹ Херман Нојбахер сматрао је Аћимовића „једним од најинтелигентнијих Срба са којима је икада дошао у додир“.⁴⁶² Иако су немачке власти имале поверења у Драгишу Цветковића нису прихватале да он буде на челу комесарске управе јер се сматрало да је за сараднике имао изразите немачке

⁴⁵⁹ Танасије Таса Динић (1890-1946) Од 1939. године ступио је у контакт са Карлом Краусом. Био је генералштабни пуковник у Априлском рату. Као обавештајни официр командовао је 312. пуком у области власинског среза и већ 13. априла издао је наређење пуку да положи оружје пред Немцима. 17. априла је са Данилом Грегорићем кренуо у пратњи два немачка официра аутомобилом из Ниша за Београд, одсео је код Драгог Јовановића и повезао се са Хелмом и Краусом. Стављен је под заштиту немачког министарства спољних послова где је добио специјалну легитимацију за слободно кретање. Од маја 1941. године био је заменик комесара унутрашњих послова, а потом изванредни комесар за персоналне послове. Недић га је у новембру 1942. године именовоа за министра унутрашњих послова, а годину дана касније за министра социјалне политике и народног здравља. У септембру 1944. године међу првима из Недићевог кабинета повукао се у Немачку, где је у Остмарки сачекао долазак остатка кабинета. Након интернације Војно веће Врховног суда осудило га је као ратног злочинца на смрт стрељањем 15. јула 1946. године.

⁴⁶⁰ Драгомир Драги Јовановић (1902-1946) био је политички ангажован полицајац. Током 1936. године, током боравка у Берлину, отпочео је тајну сарадњу са немачком обавештајном службом. У мају 1939. године учествовао је у обезбеђењу посете Берлину кнеза Павла Карађорђевића. Након пада Стојадиновићевог режима успео је да остане на положају и у фебруару 1939. године постане помоћник управника града Београда. У време Априлског рата налазио се у Горњем Милановцу пошто није био војни обвезник, а као што је већ поменуто у Београд се вратио 18. априла и јавио се Хансу Хелму. Постављен је за изванредног комесара за град Београд 22. априла 1941. године. Наредбом од 18. маја организовао је Управу града Београда и образовао Специјалну полицију уместо Опште полиције. На функцији председника Београдске општине био је од 11. септембра 1941. године до 3. октобра 1944. године. Тада је напустио Београд и боравио је у Бечу у Недићевој близини, а након тога одсео је у Кицбилу и Оберсдорфу. Французи су га ухапсили приликом уласка у Брегенц и 12. маја предали новим југословенским властима. У јуну је био интерниран у Главачи и саслушаван у процесу групи генерала Михаиловића током 1946. године.

⁴⁶¹ Милан Аћимовић (1889-1945) био је искусан полицијски службеник који је читаву предратну каријеру посветио полицијској служби у Београду. Тајну сарадњу са Химлеровом обавештајном службом почео је 1935. године. Изабран је и за потпредседника Међународне комисије криминалистичке полиције 1936. године. У Стојадиновићевој влади био је министар унутрашњих послова од децембра 1938. године до 5. фебруара следеће године када је интерниран у Рогатицу у Босни. У Априлском рату учествовао је као официр у резерви у Сремској дивизији. Председник Савета комесара био је од 1. маја до 29. августа 1941. године. У Недићевој влади био је министар унутрашњих послова до 8. новембра 1942. године. Током јесени 1942. године овај „мајстор интрига“ и „реакционар у револуцији“, како су га називали немачки обавештајци, постао је сарадник Југословенске војске у отаџбини што га је постепено дистанцирало од Недићеве струје. Касније је као личност од поверења генерала Драже Михаиловића 1944. године ишао у Беч. Крајем 1944. године састао се у Кицбилу са Недићем и Љотићем ради образовања нове избегличке владе. У пролеће 1945. године био је у пратњи команданата ЈВуО која је страдала у окружењу јединица КНОЈ-а на Зеленгори. У неким изворима наводи се да је погинуо 13. маја 1945. године у оперативној блокади јединица 38. дивизије НОВЈ.

⁴⁶² ИАБ, БдС Београд, досије „Ј-55“, Извештај агента Гестапоа подшифром „бр. 139“ о казивању Душана Лукића, шефа Аћимовићевог кабинета за време окупације.

непријатеље и да је омогућио да дође до пуча као председник владе.⁴⁶³ Александар Цинцар-Марковић замолио је Рибентропа 18. априла 1941. године да му омогући да учествује у дискусији о подели Србије, али су немачке власти одлучиле да га оставе у Београду. Генерал Хелмут Ферстер задужен је за хитно решавање питања оснивања домаће управе тако да се 22. априла 1941. године званично обратио српском становништву позивом на сарадњу. Позив је пратило упозорење становништву да се понаша у складу са наређењима окупационих власти и да сарађује са домаћим властима „које ће ускоро бити постављене“.⁴⁶⁴ Истовремено је генерал Ферстер известио команданта фон Вајкса о наименовању начелника и заменика домаћих министарстава задужених да обнове и воде рад министарстава. Наведена листа није била комплетна ни коначна. Наредба о оснивању Савета комесара од 22. априла 1941. године ступила је на снагу тек 1. маја 1941. године.⁴⁶⁵ Уместо првобитне идеје изнете у Ферстеровом извештају да на челу министарстава буду намесници, донета је одлука да буду постављени комесари. Др Герхард Фајне је 29. априла 1941. године обавестио министра спољних послова фон Рибентропа о изменама у листи предвиђених комесара. Саопштење о наименовању комесара за бивша министарства објављено је у београдским „*Општинским новинама*“ (у то време једином дневном листу) 2. маја 1941. године.⁴⁶⁶ Комесаре је именовао генерал Хелмут Ферстер на предлог др Харалда Турнера и Франца Нојхаузена.

Представници различитих политичких странака били су укључени у Савет комесара ради стварања привида политичког јединства и подршке окупационом режиму. Комесари нису били делегати већ појединци који су изразили спремност на сарадњу са Немцима, ради остваривања политичке и материјалне користи, као и сигурности у ратном времену. Савет комесара чинило је десет комесара од којих су комесари у МУП-у и у Министарству просвете имали помоћнике. Милан Аћимовић, на челу Савета комесара био је најугледнија личност коју су Немци у ово тело успели да укључе, на месту комесара за Министарство унутрашњих послова. Драги Јовановић дошао је на чело Управе града Београда, што је

⁴⁶³ Немци су прогласили да Југославија више не постоји, и са тих позиција водили пропаганду у циљу међународног признања новонастале ситуације.

⁴⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 53, бр. рег. 15/2-12.

⁴⁶⁵ ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива Вашингтон, NAV-N- T-75, 69/1012-271.

⁴⁶⁶ Истоветни текст објављен је у Збирци наредба и закона немачких и домаћих власти за април-мај 1941. године у издању Привредног регистра.

потврђивало тезе о фаворизовању припадника полиције и сведочило о недостатку погоднијих личности. Димитрије Љотић због непопуларности није постављен на место лидера домаће управе, али је током читаве окупације био сива еминенција колаборационих установа. У састав Савета комесара ипак су ушли представници „Збор“-а. Танасије Динић постављен је за заменика Милана Аћимовића. На место комесара за Министарство просвете постављен је Риста Јојић, а за његовог заменика новинар Ђорђе Перић. Комесар за Министарство правде постао је бивши народни посланик Момчило Јанковић. Душан Пантић постао је комесар за Министарство пошта и телеграфа, инжењер Станислав Јосифовић комесар за Министарство грађевина, инжењер Милосав Васиљевић комесар за Министарство привреде, др Стеван Иванић комесар за Министарство социјалне политике, Душан Летица комесар за Министарство финансија и универзитетски професор др Лазар Костић, комесар за Министарство саобраћаја. Првобитно је именовано девет комесара, а накнадно и десети: комесар за исхрану Јеремија Протић.⁴⁶⁷

У Савету комесара нашли су се представници свих најважнијих предратних српских странака које су биле лојалне Немачкој, а преовладавао је утицај Стојадиновићеве странке и Љотићевог покрета. Од политичких странака нису биле заступљене једино Земљорадничка странка и Социјалистичка странка. Милан Аћимовић, Момчило Јанковић и Душан Летица ушли су у Савет комесара као припадници групе раније окупљене око Милана Стојадиновића, др Лазар Костић из Радикалне странке, Ристо Јојић из Демократске странке, Милосав Васиљевић и др Стеван Иванић као припадници Љотићевог покрета. Инжењер Станислав Јосифовић ушао је у савет комесара као стручњак. Душан Пантић био је посланик Југословенске радикалне заједнице и министар у влади Драгише Цветковића, а Јеремија Протић припадник Југословенске народне странке.

Савет комесара успео је да у кратком периоду након формирања обнови локалну управу.⁴⁶⁸ Побољшано је функционисање целокупног управног апарата који је деловао под привидном надлежношћу самих комесара, а у суштини је зависио од немачког суда и арбитраже у већини случајева. Харалд Турнер је о статусу домаће управе дао изјаву званичној немачкој агенцији „DNB“. Превод наведене изјаве објавило је „Ново време“. По Турнеру српске управне власти

⁴⁶⁷ Б. Божовић, Београд под комесарском управом 1941. године, Београд, 1988, стр. 89.

⁴⁶⁸ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939-1945, Београд, 1992, стр. 135-136.

имале су задатак „...да раде под надзором и сходно упутствима и наредбама немачке војне управе. При томе важи као начело да треба чувати интересе Великонемачког Рајха, водити рачуна о ономе што изискује рат и старати се о потребама окупационе силе.“⁴⁶⁹ Немачке власти нису имале у плану постављање комесара за Министарство спољних послова и обнову рада наведеног министарства. Самим тим ни Савет комесара није могао имати ингеренције самосталне владе. Услед многих нерешених питања и нагомиланих проблема политичке природе и борбе за цивилну власт међу немачким присталицама, два месеца након оснивања извршена је реконструкција Савета комесара. Измена састава Савета комесара озваничена је 10. јула 1941. године када је генерал Шредер примио „реконструисани кабинет“ Милана Аћимовића коме је одао посебно признање за одговоран рад на челу Министарства унутрашњих послова и за настојање да оствари једнообразност у функционисању других министарстава. Аћимовић је замолио генерала Шредера за помоћ српском народу „како би могао ведрија чела и радоснија срца гледати у нови европски поредак који се ствара под вођством Фирера, а за који поредак и српски народ везује своју будућност.“⁴⁷⁰ Смењени су стари и постављени нови комесари у областима просвете, саобраћаја и исхране. Друга измена састојала се у наименовању заменика комесара у осам министарстава (изузев у ресору грађевина и исхране) за разлику од првог састав у коме су постојали заменици само у министарствима унутрашњих послова и просвете. Само у Министарству унутрашњих послова именована су два заменика комесара, с обзиром на значај самог министарства под којим је био управни апарат, полицијске и жандармеријске снаге. Након реконструкције састав Савета комесара изгледао је овако:

- Министарство унутрашњих послова: комесар Милан Аћимовић, први заменик Танасије Динић, други заменик Ђорђе Перић,
- Министарство просвете: комесар Велибор Јонић, заменик Владимир Велмар Јанковић,
- Министарство саобраћаја: комесар Ранислав Аврамовић, заменик Никола Ђурић,
- Министарство правде: комесар Момчило Јанковић, заменик др Ђуро Котур,

⁴⁶⁹ „Задаци домаће управне власти“, „Ново време“, бр. 17, 1. јун 1941. године.

⁴⁷⁰ „Ново време“, 11. јул 1941. године.

- Министарство финансија: комесар Душан Летица, заменик Милан Хорвацки,
- Министарство пошта, телеграфа и телефона: комесар Душан Пантић, заменик Милорад Димитријевић,
- Министарство грађевина: комесар инжењер Станислав Јосифовић,
- Министарство исхране: комесар Будимир Цвијановић,
- Министарство народне привреде: комесар инжењер Милосав Васиљевић, заменик др Михајловић,
- Министарство социјалне политике: комесар др Стеван Иванић, заменик Божидар-Дарко Петровић.

Позитиван учинак Савета комесара био је првенствено успешно реактивирање чиновничког апарата на читавој територији Србије под немачком управом, пријем и збрињавање првих избеглица из НДХ и других крајева, формирање српског Црвеног крста. Такође, успешно је заустављен раст цена и још већа инфлација правовременом заменом старих југословенских новчаница новим српским. Савет комесара је одбио да донесе закон против Јевреја, односно да системски прогони чланове јеврејске заједнице, и поред великог немачког притиска (у овом периоду положај јеврејске заједнице и статус Јевреја и Рома регулисао је наредбама немачки војни заповедник у Србији).

3.2.2. Пропагандни рад Савета комесара

Формирање Савета комесара био је неизбежан корак који су немачке окупационе власти морале начинити у циљу што брже нормализације услова и прилика у окупираној Србији, посебно у Београду. Београд је био изложен утицајима са разних страна и контроли надлежних немачких власти на градском нивоу, као и целокупне управе и представника Штаба војног заповедника у Србији. Може се рећи да је Београдска општина била на својеврстан начин експериментално подручје за ширење утицаја немачке пропаганде, као и за пропагандни рад Савета комесара. Увидом у дешавања на овом подручју може стећи слика о начину и обрасцима деловања који су касније примењивани на остатак окупиране српске територије.

Почетком окупације није постојало званично министарство пропаганде, као ни одељење за пропаганду. Првих дана након уласка Немаца у Београд чиновници ранијег Централног пресбиороа Председништва владе Краљевине Југославије нису

имали могућности да се јаве на дужност (према већ наведеној наредби немачких власти која се односила на све државне чиновнике). Зграда Председништва владе била је погођена за време бомбардовања. Друга зграда Министарства пољопривреде, трговине и индустрије у улици Милоша Великог бр. 14. и 16, у којој су се налазила сва одељења ЦПБ-а, делом је демолирана, а делом је заузета од стране Немаца. Према реферату Светислава Шумаревића, бившег шефа Административног одсека пропаганде Председништва Министарског савета, чиновницима ЦПБ-а је после вишедневног окупљања пред зградом Министарства пољопривреде додељена једна већа канцеларија у згради Државног савета. Тада су им дате прве легитимације за пријем дела припадности за мај 1941. године.⁴⁷¹ Том приликом чиновницима је саопштено да је формирана служба Пресбириа у неколико канцеларија Инвалидског дома на челу са Ђорђем Перићем.⁴⁷² Наведена служба била је нека врста привременог одељења које је било задужено за пропаганду при Савету комесара. Ради даљег информисања о сопственој ситуацији и даљем раду чиновници предратног ЦПБ-а почели су да одлазе у Инвалидски дом, али нису добили никакве задатке, већ само обавештење да је служба пресбириа већ организована. Перићев шеф Кабинета постао је Јован Поповић, који је на поменутој дужности остао два месеца. Помоћник шефа Кабинета био је Слободан Катић (који је касније заменио Јована Поповића). Службу шефа Одсека за штампу и друге послове вршио је др Милош Младеновић, а са њим су радили др Велимир Димић, Омер Кајмаковић и још неколико чиновника и дактилографакиња. Међу њима била је и Вука Максимовић која је вршила дужност секретара одсека и Пресбириа и примала пријаве и молбе чиновника. Велика већина чиновничких молби није долазила до шефа Пресбириа, већ су их решавали Јован Поповић или др Милош Младеновић. Др Младеновић отишао је убрзо у редакцију листа „*Ново време*“ као помоћник уредника. На његово место дошао је др Велимир Димић.⁴⁷³

Немачке власти имале су на располагању готово неограничене могућности када се радило о уплитању у рад домаћих привредних, културно-просветних и

⁴⁷¹ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 1/3-1

⁴⁷² Ђорђе Перић-бивши директор агенције „Авала“, истовремено и заменик комесара Министарства просвете.

⁴⁷³ Светислав Шумаревић у свом даљем излагању о судбини предратног ЦПБ-а и његових чиновника пише о постављању Перића на место заменика комесара министарства унутрашњих послова. На његово место у Министарству просвете постављен је Велмар-Јанковић. Шумаревић је у наставку навео да Перић „остаје само шеф пресбириа, касније названог Државна пропаганда.“, ВА, група фондова Нда, К 3, бр.рег. 1/3-2.

других установа и организација, као и у рад новопостављених комесара, министарстава и целокупне администрације. Посебан значај придаван је пропагандном деловању и усмеравању рада домаћих пропагандиста. Убрзо по организовању окупационог апарата објављена је Наредба о забрани слушања страних радио-станица, изузев оних које су биле под немачком контролом (Праг, Варшава и друге). Генерал Хелмут Ферстер је 27. маја 1941. године прописао наведеном наредбом да се у Београду могу слушати све немачке радио-станице, Радио-Београд и Радио-Земун.⁴⁷⁴ Донета је *Уредба о штампи* којом је уведен детаљан надзор над листовима и публикацијама. Постављани су звучници на градским трговима и сеоским местима за окупљање и на тај начин су преношене вести и коментари Радио-Београда, као и разна саопштења и пропагандне поруке. Програм станице Радио-Београда која је имала нови назив „Sender Belgrad“ објављивали су дневни листови, а састојао се од виšekратних вести на немачком и српском језику, извештаја немачке врховне команде, немачких војничких песама, коментара савремених догађаја, музичких и других емисија. Ефекат радио-пропаганде немачке власти употпуниле су постављањем пропагандних паноа и плаката различите садржине, клишираних на нивоу Одељења за пропаганду Врховне команде оружаних снага и преведених на језике окупираних земаља. У пропагандом материјалу слављен је Трећи Рајх и нови поредак, а становништво је позивано на послушност и сарадњу са немачким властима. У том духу је и Милан Аћимовић у говору одржаном преко Радио-Београда истакао како је пријатељска сарадња са Немачком „једина и најбоља политика“.⁴⁷⁵

У овим условима и оквирима деловала је и пропаганда домаћих власти. Први задатак представника домаћих власти био је да поткрепе и одрже тезу континуитета комесарске управе коју су наметнули Немци са предратним органима државне власти. Требало је код окупираниог становништва створити утисак да је стари државни апарат наставио свој рад у измењеним условима након Априлског рата, да су услови живота заједнице нормализовани или евентуално побољшани.

Највећи утицај на живот и рад становништва у првим месецима окупације, као и на организовање и усмеравање пропагандне делатности имало је

⁴⁷⁴ „Ко се буде огрешио о одредбе овог наређења, казниће се робијом, а у тежим случајевима смрћу“, Зборник НОР-а, том I-2, Београд, 1973, стр. 302.

⁴⁷⁵ Говор Милана Аћимовића преносио је Радио-Београд 25. маја 1941. године у 18 часова, „*Ново време*“ од 26. маја 1941. године.

Министарство унутрашњих послова са широким делокругом рада. Њему је био подређен апарат унутрашње управе, полицијске и жандармеријске снаге. Извештај који је Милан Аћимовић поднео Управном штабу војног заповедника у Србији за мај 1941. године значајан је за проучавање стања у Србији под окупацијом, као и за разматрање учинка пропаганде Савета комесара.⁴⁷⁶ Аћимовић се у уводном делу извештаја захваљује Немцима на помоћи, благонаклоности и сарадњи на успостављању реда и безбедности и нормализовању прилика.⁴⁷⁷ На почетку наведеног извештаја дат је преглед обнављања рада министарства, приказана је његова организациона структура и делокруг рада, уз осврт на актуелно стање и постојеће проблеме. Послове из делокруга министарства обављало је пет одељења: Одељење за државну заштиту, Одељење јавне безбедности, Управно одељење, Одељење жандармерије и Одељење државне статистике. Одељење за државну заштиту било је подељено на три одсека: Унутрашњи који се бавио општом информативном службом у целој земљи, Специјални за бављење комунистима, Јеврејима, масонима и другим „деструктивним елементима и организацијама“ и Одсек за странце који се бавио евиденцијом странаца и избеглица, издавањем дозвола и легитимација и друго. У Одељењу за заштиту државе најзначајније место имала је Управа града Београда, односно њено Одељење специјалне полиције.⁴⁷⁸ Државну полицијску власт УГБ вршила је преко овог одељења, кривичне полиције, месне полиције, саобраћајне полиције, полицијске страже и Збора полицијских агената, као и четири одсека: финансијског, централне пријавнице, техничке полиције и одсека за чување морала. Идејни оснивач Одељења Специјалне полиције био је Драги Јовановић, а наведено одељење образовано је на основама међуратног Одељења опште полиције од кога је преузело делокруг рад и кадрове.⁴⁷⁹ IV одсек Одељења опште полиције радио је у периоду између два рата на сузбијању комунистичке активности. Божидар Бећаревић, вршилац дужности шефа наведеног одсека био је са својим сарадницима један од најбољих познавалаца организације, рада и кадровске структуре комунистичког покрета на

⁴⁷⁶ Према наређењу немачког војног заповедника у Србији од 28. априла 1941. године Министарство унутрашњих послова и подручне власти морале су достављати почетком и средином сваког месеца извештаје о раду.

⁴⁷⁷ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 6/1-12.

⁴⁷⁸ ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 2/7-2.

⁴⁷⁹ Р. Ристановић, Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942, Београд, 2013, стр. 48-49.

територији Београда.⁴⁸⁰ Картотека Опште полиције у којој су чувана комунистичка досијеа изгорела је великим делом у Априлском рату.

Министарство унутрашњих послова је већ у првих неколико месеци деловања објавило у штампи већи број наредби у циљу регулисања и нормализације стања у окупираној Србији. Највећи број извештаја наведеног министарства односио се на приказивање стања у окупираном Београду и раду Управе града, без обзира да ли се радило о државној или јавној безбедности. Представници домаће власти посветили су велику пажњу решавању питања појачаног прилива избеглих Срба, њиховог смештаја и исхране, а неоспорни удео у пропагирању пружања помоћи избеглицама имала је штампа која је редовно писала о предузетим акцијама Министарства социјалне политике, Општине града Београда и Црвеног крста. Издата су наређења да се утврди број избеглица и предузму даље мере збрињавања.⁴⁸¹ У периоду комесарске управе акценат је стављен на пропагирање способности народа да активно учествује у обнови земље и вођењу унутрашње политике. Београдске „Општинске новине“ и лист „Ново време“ објавили су изјаву комесара за унутрашњу управу у Србији у којој се наглашава да је српском народу „пружена прилика да сами, без икаквих присилних мера, упутимо своју земљу новом животу.“⁴⁸² У „Новом времену“ комесари су представљани јавности као „елита из редова најугледнијих државника и политичара“.⁴⁸³ У штампи из овог периода доминирале су похвале окупатору у санацији последица бомбардовања. Свакодневно су пласиране вести о сређивању прилика и упућивани су апели становништву на социјалну солидарност. Изванредни комесар града Београда Драги Јовановић⁴⁸⁴ обратио се становништу позивом да дају свој допринос у раду власти на нормализацији животних услова.⁴⁸⁵ Путем пропагандне активности и деловањем министарстава на челу са комесарима радило се на постепеном стабилизовању ситуације, прво у Београду, а након тога и

⁴⁸⁰ Божидар Бећаревић се након Априлског рата јавио на дужност у УГБ. Након смене Николе Губјарева постављен је за шефа IV одсека и на том месту остао до 4. октобра 1944. године када је побегао из земље. Британци су га две године касније испоручили у Југославију где му је пред Окружним судом у Београду 1949. године изречена смртна казна.

⁴⁸¹ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 8/1.

⁴⁸² Наведену изјаву објавила је новинска агенција „Рудник“ образована уместо предратне агенције „Авала“, „Општинске новине“ од 16. маја 1941. године.

⁴⁸³ „Ново време“ од 16. маја 1941. године.

⁴⁸⁴ На функцију управника града Београда Јовановић је постављен 7. маја 1941. године.

⁴⁸⁵ „Апел Београђанима изванредног комесара града Београда“, Збирка наредаба и упутстава 1, ИАБ, Б-4,II-1/29, инв.бр. 998.

у другим градовима окупиране Србије. У том духу објављена је званична изјава комесара Министарства пошта, телеграфа и телефона др Душана Пантића о неопходности сарадње са немачким властима на обнови земље.⁴⁸⁶ Штампа је извештавала о почетку рада трговинских, инжењерских, занатских, индустријских и других комора на сређивању привредних прилика. Почела су рад предузећа, порезници, судови, болнице. Обавезни део пропаганде у престоничким листовима било је писање о немачком учешћу и доприносу у поправљању оштећених инсталација и оспособљавању саобраћајница у Београду. „Ново време“ објавило је чланак под називом: „Железнички мост на Сави оправљен за 37 дана и 31. маја предат саобраћају“ у коме се истиче подвиг немачких железничких пионира у раду на санацији моста.⁴⁸⁷

Немачке власти су регулисале уредбама војног заповедника о вођењу позоришта, раду биоскопа, кабареа, варијатеа и друго културни живот у окупираној Србији. „Ново време“ писало је и о обнављању културног живота кроз план о отварању Уметничког позоришта на Коларчевом универзитету 17. маја и Народног позоришта на Врачару 1. јуна 1941. године. Крајем маја у београдским биоскопима били су приказивани немачки филмови.⁴⁸⁸ У Београду је чак одиграна фудбалска утакмица Југославија-БСК (4:3) 18. маја 1941. године чиме је обновљен и спортски живот.

У овом периоду Милан Аћимовић је, након инструкција добијених од немачког управног апарата, основао и Комисију за испитивање догађаја који су земљу увели у рат.⁴⁸⁹ Комисија је отпочела свој рад 27. маја 1941. године. Председник комисије био је Танасије Динић, заменик председник Ђорђе Перић, чланови: Михајло Мика Ђорђевић, помоћник управника града Београда и двојица судија одређених од стране Министарства правде. Комисија је у истрази испитала више политичара, укључујући Александра Цинцар-Марковића, Димитрија Љотића, генерале Петра Пешића и Петра Кошића, бившег гувернера Народне банке Митка Кошића, Живка Топаловића и друге личности. Након подробних испитивања комисија је завршила рад 5. септембра 1941. године. Резултати су објављени у

⁴⁸⁶ „Српски народ је свестан да само истрајним радом и срдачном сарадњом са немачким војним властима, може подићи земљу из рушевина“, „Ново време“ од 30. јуна 1941. године.

⁴⁸⁷ „Ново време“ од 1. јуна 1941. године.

⁴⁸⁸ „Ново време“ од 25. маја 1941. године.

⁴⁸⁹ Ј. Рибентроп је дао одобрење за покретање истраге, а Ф. Бенцлер је образовао комисију.

завршном извештају према којем су кривци изазивачи преврата.⁴⁹⁰ Немачке власти су искористиле резултате комисије у пропагандне сврхе како би оптужили и деградирани краљевску владу и генерала Симовића. Један од немачких стручњака за истраживање питања Југоисточне Европе, др Франц Ронебергер израдио је студију о узроцима који су довели до догађаја од 27. марта. Психолошку припрему пуча аутор проналази у писању београдске штампе, издавању летака и студентском покрету тадашње Србије. Кључну улогу имале су вести агенције „Авала“, појава часописа „Британија“, „Даница“ и „Демократија“. Очигледан је и утицај Совјетске Русије, часописа „Дело“, листа „Радничке новине“ и „Политике“. Универзитет је такође постао место појачане комунистичке активности и припреме пуча. У закључку студије др Франц Ронебергер наводи да је српска јавност била духовно припремљена давно пре избијања пуча и „преплављена симпатијама за западне демократије и за Совјетску Русију“.⁴⁹¹ С обзиром да су се „главни кривци за увођење земље у рат“ налазили ван окупиране Србије резултате истраге користила је касније и Влада народног спаса у пропагандним кампањама.⁴⁹²

Немачке власти су у овом периоду покренуле и акцију безбедоносно-обавештајне анализе активности Српске православне цркве, чије деловање је третирано као политички проблем, с обзиром на утицај који је имала на становништво, њено држање у догађајима од 27. марта и англофилство. Према немачким директивама управник града Београда ангажовао је Одељење специјалне полиције на решавању „случаја патријарха Гаврила“.⁴⁹³ На основу сачуване „Актовне забелешке“ Карла Крауса могуће је одредити и правац деловања службе безбедности и пропаганде Савета комесара. Краус наводи да ни у ком случају не треба од патријарха Гаврила створити мученика и да мере против њега „морају бити припремљене заиста на добар начин путем пропаганде“ како би га и најшира српска јавност прогласила кривим. Краус је предложио да пропаганду око „случаја патријарха Гаврила“ спроводе српске установе са материјалом који ће добити од немачких власти, да се прими једна депутација српских свештеника који су патријархови опоненти и да му се организује суђење због проневере државног

⁴⁹⁰ ИАБ, УГБ,СП, К 588, Ф. 7.

⁴⁹¹ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 34/4-7.

⁴⁹² Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату, Београд 1992, стр. 134.

⁴⁹³ ИАБ, Изворни документи из досијеа архиве БдС Београд и Одељења специјалне полиције Управе града Београда који се односе на праћење активности Српске православне цркве.

новца.⁴⁹⁴ Према Турнеровој наредби патријарх Гаврило пребачен је из затвора у манастир Раковицу где је боравио под надзором. Спољнополитички уред Нацистичке партије на челу са партијским идеологом Розенбергом анализирао је активности Српске православне цркве са идеолошког аспекта. Поједини стручњаци за верска питања Главног уреда безбедности Рајха у мају 1941. године боравили су у Београду, а др Нојхаус добио је директиву из Берлина да лично учествује у саслушању српског патријарха и заплени архиве Српске православне цркве и Руске православне цркве у емиграцији. Под притиском режима преостали црквени великодостојници морали су и даље „без сметње вршити своју божанствену мисију“ и признати немачку окупациону власт. У Саопштењу Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, објављеном 9. јула 1941. године истиче се лојалност ове институције немачким и домаћим властима. Представници духовних власти обавезали су се да ће утицати на потпуно одржање реда, мира и покорности народа, који су позвали да „остане веран својој Светој православној Цркви, која је вечна и која га је кроз векове чувала.“⁴⁹⁵ Уследила је и званична посета српских архијереја Управном штабу Главног војног заповедника и сусрет са генералом фон Шредером и државним саветником др Турнером. Штампана је писала похвално о „договору“ постигнутом приликом ове посете да се црквеним великодостојницима пруже највеће олакшице за вршење дужности.⁴⁹⁶

Развој догађаја у окупираној Србији попримио је неочекивани ток у јуну 1941. године што је утицало на појачану пропагандну активност Савета комесара. Смедерево су 5. јуна потресле ланчане експлозије које су нанеле велике људске жртве и материјалну штету. Експлодирала је велика количина заплењене муниције и разних експлозивних материјала у смедеревској тврђави. У низу експлозија разорена је оближња железничка станица и воз који је требао да крене одатле. Агенција „Рудник“ обавестила је јавност о експлозији истичући да је до исте дошло „услед самозапаљивања изазваног великом врућином“. У вестима се наводи да је војни заповедник генерал Лудвиг фон Шредер авионом пребачен у Смедерево где је ангажовао немачку службу и српске власти на указивању помоћи.⁴⁹⁷ Наведеним вестима требало је јавности указати на брзину реакције немачких

⁴⁹⁴ Б. Божовић, Београд под комесарском управом 1941. године, Београд, 1988, стр. 144.

⁴⁹⁵ „Ново време“, 9. јул 1941. године.

⁴⁹⁶ „Ново време“, 10. јул 1941. године.

⁴⁹⁷ „Ново време“ од 7. јуна 1941. године.

органа управе на санирању последица експлозије и спремност да помогну становништву Смедерева, посебно породицама страдалих у експлозији. Објављено је и писмо захвалности Милана Аћимовића немачкој војсци на помоћи пострадалом Смедереву: „...Оваква хумана акција, за време које су немачки војници често стављали на коцку властити живот, учинила је да су се све немачке и српске жртве ове несреће нашле здружене подједнаким старањем немачке оружане силе...“⁴⁹⁸

Савет комесара наставио је рад на пријему избеглих Срба из НДХ, Босне и Херцеговине, Војводине и других крајева и пропагандни рад на приказивању страдања српског народа. Међутим, одговорност за страдања приписивана је тамношњим властима, док су примедбе јавности о немачкој кривици тумачене као злонамерна пропаганда и клевета. Јавност је извештавана о неоправданим хрватским, мађарским, бугарским и албанским злочинима. Са друге стране настојало се доказати како немачке власти немају удела у овим акцијама. Писало се о покушајима „агената туђе пропаганде“ да хрватске злочине припишу Немцима: „Говоре, тобоже, да су почињена од Хрвата док се, међутим, на фотографијама око побијених и обешених виде немачки војници, услед чега свет без икаквих иначе стварних основа долази до закључака, којима се на незгодан начин визира част и достојанство немачке војске.“⁴⁹⁹ Истицало се да српски народ „дубоко верује да ће Велики Рајх подејствовати да се престане са проливањем српске крви и развлачењем српских земаља, олакшавајући сада немогуће услове за његов препород и припрему за нов живот по примеру немачког народа.“⁵⁰⁰

Вршена је и редовна контрола штампарија које су радиле на подручју Управе града Београда и обављан је низ службених радњи по наређењу немачких власти, а у вези са контролом рада штампарија. У овом периоду почео је рад на обнови Народне библиотеке и у том циљу организоване су сталне акције прикупљања књига. Настављено је контролисање и праћење рада чланова предратних политичких партија, уз обавештајну службу и пропагандни рад на терену. На конференцији Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова одржаној 18. јуна 1941. године оцењено је да се осећа јака комунистичка

⁴⁹⁸ „Ново време“, од 25. јуна 1941. године.

⁴⁹⁹ ВА, група фондова Нда, К 19, бр.рег. 28/1.

⁵⁰⁰ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 30/1.

активност у земљи, поготово на селу.⁵⁰¹ Очекивало се да ће после напада на Совјетски Савез појачати активност и Комунистичка партија у Србији. Генерал Лудвиг фон Шредер је 22. јуна 1941. године одржао конференцију са представницима немачких власти и домаћег управно-полицијског апарата управо на наведену тему: ангажовање против комунистичког покрета поводом избијања рата са Совјетским Савезом.⁵⁰² Одлучено је да се почне са превентивним хапшењем комунистичких вођа које је требало да води Драги Јовановић по директивама немачке Полиције безбедности (Sicherheitspolizei, званична скраћеница Сипо). Оцена Драгог Јовановића да је 22. јуна 1941. године владало исто расположење као 27. марта и да је становништво у Србији, а посебно у Београду у већини пријатељски настројено према Совјетима, ушла је у извештај шефа Сипо и Службе безбедности (СД).⁵⁰³

Према наређењу које је Милан Аћимовић упутио комесарима акција хапшења комуниста имала је за циљ: затварање опасних комунистичких актера, онемогућавање било какве организоване пропаганде и смиривање „уопште комунистички настројених маса у последње време, којима ће енергичан иступ против комунистичких вођа бити озбиљна опомена“.⁵⁰⁴ У акцију хапшења комуниста укључене су и домаће власти у унутрашњости Србије. У све веће градове у Србији били су упућени специјални изасланици из Министарства унутрашњих послова и Управе града Београда са задатком да похапсе све активне комуниста и борце из Шпанског грађанског рата, а месне власти, полиција и жандармерија морале су им помоћи у свему.⁵⁰⁵ Након почетних хапшења која су спроведена првих неколико дана предузете су посебне мере безбедности поводом српског националног празника Видовдана. Аћимовић је у истом дану поднео извештај о резултатима акције хапшења и увереност да ће предузете мере „у толикој мери сломити комунистичку акцију да се она у нашој земљи неће уопште моћи више ни да се осећа.“ Иако је број ухапшених био знатан многе комунистичке вође и шпански борци остали су на слободи. У *“Новом времену”* је 3. јула 1941.

⁵⁰¹ Ж. Јовановић, *Селаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд, 1995, стр.74.

⁵⁰² Конференцији су присуствовали Графенхорст из Штаба војног заповедника у Србији, др Турнер и др Кисел из Управног штаба, из немачке Полиције безбедности Хелм, Краус и Хинце, а од домаћих представника: Милан Аћимовић, Танасије Динић и Драги Јовановић.

⁵⁰³ ВА, NAV-N-T-175, 233/2721370.

⁵⁰⁴ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 44/1.

⁵⁰⁵ Наређење Милана Аћимовића бр. 6 од 24. јуна 1941. године о сузбијању деструктивне акције комуниста, Зборник НОР-а, том I, књ. 1, стр. 343-344.

године објављена изјава Милана Аћимовића о распаду Совјетске Русије, сламању болшевизма, као и осуда и претње грађанима Србије који су присталице Москве. Устанку је погодовала и непопуларност Савета комесара који није имао ни већинску подршку запослених службеника. Аћимовић је по том питању интервенисао и код комесара за просвету наводећи да су државни чиновници пасивни или у доста случајева чак помажу комунисте.

Почетак јула 1941. године протекао је у знаку саботажа и немачких репресалија према становништву.⁵⁰⁶ У Београду је дошло до експлозије паклене машине (до експлозије је дошло до у једном од склоништа у случају ваздушног напада близу трга где је требало да дође до велике манифестације фолксдојчера), а одговорност за експлозију приписана је комунистима и Јеврејима против којих су предузете најстрожије мере.⁵⁰⁷ Новинска агенција „Рудник“ објавила је саопштење 5. јула 1941. године о стрељању 13 функционера комунистичког покрета и Јевреја због припремања саботаже. Објављено је и упозорење да ће даљи покушаји насиља и саботаже резултирати најоштријим мерама.⁵⁰⁸ Почетком јула припадници Љотићевог покрета имали су информације о ширењу устаничког расположења, као и да су „области према Дрини препуне комуниста и четничких официра који не сарађују међусобно“.⁵⁰⁹ Немачке власти су тада донеле закључак да се не ради о националном већ о комунистичком устанку. Током јула у Београду, Ваљеву, Чачку, Ужицу, Смедеревској Паланци и још неким градовима и местима стрељано је више од 400 талаца због повећаних саботажа.⁵¹⁰

Немачке власти наставиле су почетком окупације са пружањем подршке немачкој народносној групи. У том циљу одржана је одржана је 6. јула 1941. године у Београду велика манифестација народне групе „Принц Еуген“. О свечаности је објављен опширан чланак у „Новом времену“. Уводни део манифестације почео је говором генерала фон Шредера, након чега је одржан свечани дефиле. Осим представника немачке војске скупу су присуствовали: вођа немачке народне групе др Јанко Сеп, градски окружни вођа фолксдојчера Кристијан Брикер, као и комесари појединих министарстава и Драги Јовановић.⁵¹¹

⁵⁰⁶ У јулу је забележен податак о 220 извршених аката саботаже.

⁵⁰⁷ Зборник НОР-а, том I, књ. 1, стр. 345-346.

⁵⁰⁸ „Ново време“ од 6. јула 1941. године

⁵⁰⁹ Н. Живковић, Срби у ратном дневнику Вермахта, Београд, 2004, стр. 44.

⁵¹⁰ В. Глишић, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944, Београд, 1970, стр. 35.

⁵¹¹ „Ново време“ од 7. јула 1941. године

У „Новом времену“ објављен је 9. јула 1941. године говор Милана Аћимовића, одржан приликом свечаног увођења у дужност главних шефова управне власти у Банату. Наведени говор Аћимовић је отпочео уобичајеном тезом о судбинској повезаности немачког и српског народа, да би га завршио упозорењем да ће свака саботажа или ширење комунистичке пропаганде бити строго кажњено.⁵¹²

У овом периоду било је и случајева препада на новинске колпортере на београдским улицама, посебно на Бајлонијевој пијаци и на Булевару ослобођења, о чему је извештавала штампа: „Као беззлени пролазници они се приближавају продавцима новина и киосцима, отимају и цепају новине, затим их поливају бензином и онда запале.“⁵¹³ У делу извештаја VII кварта наводе се детаљи комунистичке акције паљења новина у Жичкој улици 7. јула 1941. године. Саботери су углавном били скојевци, а у паљењу новина учествовале су обично тројке: један је отимао новине, други их је поливао бензином, а трећи палио шибицом. Драги Јовановић је у извештају од истог дана навео да је било напада и на киоске који су продавали новине, те је ради спречавања оваквих акција наредио да сва полицијска одељења организују „службу и најефикаснијим мерама онемогуће акта саботаже ове врсте“, док су кварталски позорници морали поставити позорнике у близини киоска.⁵¹⁴ Без обзира на предузимање наведених мера извештаји Одељења специјалне полиције од неколико дана касније указују на наставак саботажа разних врста, од паљења новина, лепљења плаката са познатим комунистичким паролама до онемогућавања телефонско-телеграфске комуникације.

Немачке власти су скоро свакодневно поштравале мере против домаћег становништва. Војни заповедник у Србији објавио је 10. јула 1941. године *Уредбу о поштрвању казни за намерно наношење штете окупатору*. Уредбом је прописана смртна казна или казна од минимум три године за: за уклањање и оштећење за рат важних залиха и постројења, помагање војних лица која не припадају немачкој војсци, преношење вести штетних за Рајх ван запоседнуте територије, приређивање противнемачких скупова и учествовање на истим, као и позивање радника да прекину са радовима. Покушаји наведених престапа се у Уредби третирају као извршена дела.⁵¹⁵ Без обзира на наведене казнене мере,

⁵¹² „Ново време“ од 9. јула 1941. године

⁵¹³ ВА, NAV-N-T-501, 295/000135.

⁵¹⁴ ИАБ, УГБ, СП, IV-162/2.

⁵¹⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 2, стр. 304-305, „Обнова“ 17.07.1941. године.

пропагандни рад Савета комесара и нове одмазде (које се помињу у извештајима војног заповедника за Југоисток), учестале су саботаже, а дошло је и до првих оружаних акција. Комунистичка партија упутила је 4. и 12. јула 1941. године позив народу да крене у борбу против фашиста, организује партизанске одреде, уништава и оштети све што користи окупатору. У прогласу од 12. јула се поименично осуђују као сарадници окупатора Димитрије Љотић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Ђорђе Космајац и поједини припадници Специјалне полиције.⁵¹⁶ Следећег дана на београдском радију емитована је изјава Милана Аћимовића у којој позива народ да помогне властима у савладавању комуниста који су се “поново дали на посао“ од када је почео немачко-совјетски сукоб. У „Новом времену“ је 14. јула објављена поменута Аћимовићева изјава под насловом „Потребна опомена“.

Учестало кажњавање становништва, стрељања и одмазде почела су 15. јула 1941. године, а извештаји војног заповедника у Србији препуни су података о броју кажњених „комунистичко-јеврејских елемената.“⁵¹⁷ У Београду је 17. јула преко новинске агенције „Рудник“ објављено званично саопштење које су пренели штампа и радио. У саопштењу се говори о новим одмаздама због покушаја саботаже на јавним постројењима у Београду и прети се истим противмерама у случају нових преступа.⁵¹⁸ Поводом наведених догађаја становништву Београда обратио се генерал Лудвиг фон Шредер, као војни заповедник у Србији: „Пружам београдском становништву прилику да своју солидарност у борби против рушилаца јавног поретка и безбедности и наређујем да само становништво преузме на себе чување каблова који су постављени по разним улицама.“⁵¹⁹ Формирана је стража од цивилног становништва на територији I, IX, XII и XIII кварта која је била задужена да чува каблове.⁵²⁰ Агенција „Рудник“ објавила је податке о новој одмазди 18. јула са именима жртава из Београда и других крајева Србије. У „Новом времену“ објављен је чланак под насловом: „Стрељање 16 комуниста и јевреја у Београду“

⁵¹⁶ Зборник НОР-а, том I, књ.1, стр. 11-21.

⁵¹⁷ ВА, NAV-N-T-501, 215/525534.

⁵¹⁸ „Обнова“ од 18. јула 1941. године.

⁵¹⁹ „Ново време“ од 18. јула 1941. године

⁵²⁰ Стражари су требали бити пунолетни и национално исправни грађани, а обилазили су их полицијски службеници кварта

због покушаја „неодговорних комунистичко-јеврејских противнародних елемената“ да саботирају јавна постројења.⁵²¹

Немачки лист „*Donnauezeitung*“ објавио је 18. јула, а домаћа штампа пренела је следећег дана, изјаву Милана Аћимовића о актуелним питањима у Србији. Главни уредник немачког листа представио је Аћимовића као „комесара за унутрашње послове, који је у исто време и председавајући Савета комесара“. Аћимовић је говорио о реорганизацији унутрашње управе и о мерама за чишћење чиновничког апарата. Као нерешен проблем истакао је питање збрињавања преко 90.000 избеглица у Србији које су распоређене у Београду и по унутрашњости, као и о плану да се разместе по селима и ангажују на пољопривредним радовима. Планирано је и увођење обавезне службе рада у којој ће бити ангажовано око 40 000 младих људи, старости од 20 до 22 године, у трајању од девет месеци. Планирано је организација школског система буде у потпуности посвећена националном васпитању омладине.⁵²²

У циљу даљег пропагандног ангажовања којим је требало демонстрирати оспособљеност домаће управе организован је 21. јула 1941. године дефиле градске страже Управе града Београда. Дефилеом је требало представити у пуној снази градску стражу, демонстрирати њену спремност и организованост и афирмисати Управу града као чувара реда. Наведене мере предузимане су у циљу „обесхрабтивања штетних елемената“. Прво је пуковник фон Кајзенберг примио рапорт и извршио смотру градске страже на Краљевом тргу. Средиште свечаности је након тога пребачено пред зграду Управе града Београда на Обилићевом венцу. Ту су фон Кајзенберг, Милан Аћимовић и Драги Јовановић посматрали парадни марш градске страже на челу са потпуковником Александром Радуловићем. По завршетку смотре Јовановић је дао изјаву за штампу у којој је позвао грађане Београда да сарадњом са полицијом спрече сваки покушај опструкције мира.⁵²³

Немци су истовремено са усмеравањем пропагандног рада Комесарске управе наставили предузимање мера за обезбеђење од изненадних партизанских акција.⁵²⁴ У

⁵²¹ „*Ново време*“ од 18. јула 1941. године, стр. 1.

⁵²² „*Ново време*“ од 19. јула 1941. године. Како би Аћимовићев говор добио на значају јавности су се обратили Димитрије Љотић 19. јула и Велибор Јонић 20. јула. У „*Новом времену*“ објављене су њихове изјаве.

⁵²³ „*Ново време*“ од 22. јула 1941. године

⁵²⁴ Штаб војног заповедника у Србији издао је 21. јула 1941. године наређење потчињеним одељењима и командама да предузму неопходне мере за обезбеђење од изненадних партизанских

овом периоду окупационе власти прикупљале су и анализирале податке о четничком покрету, односно о обе организације: Драже Михаиловића и Косте Пећанца. У свом извештају заповеднику Вармахта на Југоистоку, др Георг Кисел, помиње осим комунистичких банди и „комитске банде, такозване четнике“ који избегавају сваки сукоб са немачком војском. Др Феликс Бенцлер такође пише о комитским јединицама које сачињавају углавном војници у мањим групама које неће да се предају, али до тада нису саботирали немачку војску.⁵²⁵ Обавештајно-безбедносна служба и полиција су на разне начине долазиле до података о четничком покрету, вођама, саставу, војно-политичким циљевима, као и о четничкој пропаганди и повезивању са официрима и војницима који нису отишли у заробљеничке логоре, Михаиловићевом и Пећанчевом ривалству. Гестаповски реферат у Ајнзацкоманди је сређивао овакве податке у два предметна досијеа о четничким организацијама и њиховом раду за подручје Београда и за остатак окупиране Србије. Абвер, са седиштем у Београду, на челу са др фон Кохутеком је био посебно ангажован на праћењу Михаиловићевог покрета, а преко капетана др Јосефа Матла, професора славистике и предратног немачког агента који је ступио у контакт са свом важнијим представницима четничког покрета. Немачке процене успешности пропагандног рада базирале су се у првој години окупацији углавном на Абверовим извештајима и проценама Гестапо-а. У једном од наведених извештаја од 31. јула 1941. године констатује се постојање негативног расположења Београђана према Немцима. Као носиоци таквог става означени су комунистички и четнички покрет, подстицани из Москве и Лондона. Наводи се да су радио-станице Москва и Лондон слушане без обзира на забрану. Према оцени агената Абвера таква пропаганда успешно је деловала на становништво док немачка пропаганда „није добро подешена менталитету Срба и не постиже жељени ефекат“. Наводи се да велики број интелектуалаца, професора универзитета, лекара и учитеља учествује у комунистичкој пропаганди, а за собом повлаче и омладину.⁵²⁶ Упућена је критика локалним властима и полицији што нису предузели ефикасне мере за откривање војних лица која нису отишла у заробљеништво. Домаће државне установе приказане су као центри непријатељске „пропаганде шапутањем“ из које се

акција и за одбрану окупиране Србије, као и упутство за поступање са становништвом., Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 215-218.

⁵²⁵ Извештаји Кисела и Бенцлера од 23. јула 1941. године, Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 225-230.

⁵²⁶ Извештај центра везе Вермахта, Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 245-248.

немачке присталице истерују из службе. Гестаповске старешине су овакве оцене приписивали Абверовој агентури из редова љотићеваца са радикалним погледима и критикама.

Немци су брзо успоставили контакт са Костом Пећанцем, што је резултирало прокламацијом о сарадњи његове четничке организације са немачким властима, објављеном у августу 1941. године. Аћимовић је предлагао немачким властима да почну сарадњу и са Михаиловићевим покретом имајући у виду његову антикомунистичку оријентацију и политику чекања и избегавања отвореног сукоба.

Контрола и цензура штампе незаобилазно је питање у разматрању пропагандног рада Савета комесара. О контроли штампе говори се у периодичним извештајима специјалне полиције и Министарства унутрашњих послова. Током јула вршена је контрола штампарија које су радиле на подручју Београда уз обавезну примену немачких упутстава и наређења. Рад штампе и издавачка делатност прописани су уредбама из маја и јула 1941. године. Министарство унутрашњих послова пратило је писање дневних и повремених листова у Београду, као и писање домаће и стране штампе уопште.⁵²⁷ Периодичне публикације нису могле бити штампане без Пропагандног одељења Југоисток. Само су новинари који су били заведени у сталешки списак Српског новинарског удружења могли обављати свој посао. Вођене су евиденције уредника и сарадника свих листова који су излазили на територији Београда, а формирана је картотека за књижаре и антикварнице. Немачки цензори за време рата др Валтер Грубер, познавалац српског језика и историје и др Ерхард Тангл, професор славистике на Хамбуршком универзитету, оставили су сведочанства о строгости цензуре за време рата. Тангл је писао о сукобима и полемикама уредника и сарадника „*Наше борбе*“ са немачким цензорима који су “често избацивали читаве параграфе, стриктно цензурисали текстове, убацивали своја тумачења и гледишта и обавезно немачке вести и тумачења“.⁵²⁸

Немачке власти наставиле су да контролишу штампу и усмеравају рад домаће пропаганде током августа 1941. године. У листу „*Ново време*“ објављен је

⁵²⁷ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 1/2-6.

⁵²⁸ Ратко Парезанин, Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен 1971, стр. 475. О цензури у периоду окупације писао је и Станислав Краков, Генерал Милан Недић. Књига прва: На оштрици ножа, Београд 1995, стр. 290-291.

у овом периоду велики број чланака антикомунистичке и пронемачке садржине. У једном од поменутих чланака писало се о погребу генерала Шредера у Немачкој, који је преминуо недуго после авионске несреће. Генерал Шредер представљен је као пријатељ српског народа. Објављена је и порука фелдкоманданта фон Кајзенберга „Српском становништву у Београду“ са позивом на борбу против завереничке клике. Прештампан је и чланак из „*Donnauezeitung*“ у коме се пише о репресијама против комунистичких елемената.⁵²⁹ Агенција „Рудник“ је након тога објавила обавештење у коме се нуде новчане награде сваком лицу које помогне у хватању или уништавању комунистичких група. Пропагирано је ступање у полицијску и жандармеријску службу што већег броја младих људи ради борбе против комуниста. Почетком августа 1941. године Министарство унутрашњих послова обавештавало је представнике локалних власти у Србији да постоји могућност да ће руски падобранци покушати да помогну комунистичке саботаже експлозивом, оружјем и новцем уз обавезну моралну подршку да истрају у устанку.

Савет комесара је од почетка настојао да правно регулише управљање земљом доношењем одговарајућих уредби које су објављиване у „*Службеним новинама*“. Дневни листови су 14. августа 1941. године објавили текст *Строге наредбе о пријављивању свих подстанара, путника и гостију Управи града Београда* коју је донео Драги Јовановић, а потом је одлучио да се она обнародује у „*Службеним новинама*“ и у другим дневним новинама. У наведеној наредби наглашавала се посебна строгост кажњавања уколико се не пријаве присталице комунистичког покрета. Штампала је редовно објављивала прилоге о акцијама које је предузимао Савет комесара на решавању актуелних проблема. Писало се о раду добровољне радне службе на обнови градова у Србији, као и о регистравању избеглица у Србију и њиховом брзом упошљавању.

Културни живот у почетном периоду окупације био је одраз идеолошко-политичких и пропагандних критеријума и потреба окупационих и комесарских власти. Немачке власти усмеравале су домаћу комесарску управу или су директно одлучивале о оживљавању рада културних установа, улагању финансијских средстава, одобравању или забрани културних програма и манифестација. Све важне институције које су биле носиоци културног живота у међуратном периоду

⁵²⁹ „*Ново време*“ од 3. августа 1941. године

биле су суочене са крајњим одлукама немачких власти у погледу њиховог даљег рада укључујући архиве, библиотеке, музеје, позоришта, биоскопе и друге установе културе.⁵³⁰ У почетном периоду окупације, подвргнут је ревизији и школски систем, школски наставни програми и извршена је селекција наставног кадра. Део школа није могао да настави рад услед последица бомбардовања, а за друге је школска година завршена у тешким условима. Окупационе власти нису дозволиле отварање Универзитета у Београду све док се не измени наставни кадар, програми и не укине аутономија како би био елиминисан извршан организован отпор интелектуалне елите.

Током комесарске управе припремана је и спроведена једна од првих великих пропагандних акција домаћих власти која је завршена у другој недељи августа 1941. године. У питању је био „Апел српском народу“ објављен у штампи и преко радија 13. августа.⁵³¹ Текст апела у коме се осуђује комунистички покрет као узрочник немачких одмазди и позива становништво на ускраћивање подршке том покрету, данима је нуђен на потписивање познатим личностима из политичких, образовних, културних, пословних, црквених и других кругова. Сакупљен је велики број потписа без обзира да ли је било реч о присили, убеђењу или интересу. У „Апелу“ се тврдило да је комунистички покрет изолован од народа и да је неопходно сачувати ред и мир како би се извршило велико дело националне обнове. Позиван је сваки добронамеран Србин да „схвати опасност која му прети уколико изазива немире“ и осуђени су комунисти који су називани „разбојничким бандама“. Српско становништво позивано је на акцију против комуниста и на сарадњу са немачким властима. Након почетног објављивања „Апела“ настављено је свакодневно засипање јавности чланцима, коментарима, говорима немачких и домаћих функционера објављиваним у штампи, иступањима преко Радио-Београда, штампањем великог броја плаката и њиховим лепљењем на свим местима окупљања.⁵³² Приликом пропагирања „Апела“ набрајана су имена еминентних личности из Краљевине Југославије, бивших министара др Косте Куманудија, др

⁵³⁰ Посебне групе стручно обучених људи у штабу окупационе војне управе, Абвера, група „Кинсберг“, група Алфреда Розенберга, група СД и Гестапоа су из домаћих архивских фондова одабирали и односили све што их је интересовало и што им је могло бити од користи.

⁵³¹ Листу потписника апела објавило је „Ново време“ од 13. и 14. августа 1941. године.

⁵³² У „Новом времену“ објављен је 16. августа 1941. године чланак под насловом „Одјек Апела у српском народу. У Београду је Апел примљен с пуним разумевањем и одлучношћу за обезбеђење мира у земљи“.

Мирослава Спалајковића, Александра Цинцар-Марковића, Велизара Јанковића, Александра Мијовића, др Лазара Марковића, Војислава Ђорђевића, Душана Летице, Душана Пантића, комесари министарстава, поједини функционери бивших политичких странака, представници црквених власти, председник Српске краљевске академије, ректор Универзитета, председник Касационог суда, гувернер Народне банке и друга лица. „Апел“ су одбили да потпишу Милош Ђурић, Иво Андрић, Исидора Секулић, Миливоје Костић и друге познате личности.

Одјек „Апела“, према оцени појединих актера комесарске и жандармеријске власти, није постигао жељени ефекат на јавно мњење. Сасвим супротно од очекиваног постао је пропагандно оружје у рукама комуниста. У извештају који је поднео Милану Аћимовићу вршилац дужности команданта жандармерије пуковник Јован Тршић након обиласка терена дошао је до закључка да „...комунисти баш тим апелом утичу на народ како су апел потписали све сами министри, генерали, директори банака, акционарских друштава и како су се ти људи продали Немцима да би сачували своја богатства“. Такође, дао је и предлог како да се утиче на народ да престане да пружа подршку комунистима: искористити утицај свештених лица и ангажовати четничке групе у борби.⁵³³ Сурове репресалије тешко су погађале ауторитет домаћих органа, а посебно у случајевима када су српске жандармеријске снаге биле присиљаване да их спроводе, као што је било стрељање жетелаца у околини Косјерића који су покупљени као таоци. Немачка војска присилила је српске жандарме да их стрељају. СС пуковник Вилхелм Фукс је као главни руководилац немачке обавештајно-безбедносне службе Гестапоа и СД упозорио своју централу у Берлину на последице које су имале овакве репресивне мере и пораста комунистичке активности као и могућност да је у току планска припрема устанка.⁵³⁴

Устанак који се током августа 1941. године проширио на већини окупиране српске територије изазвао је даље репресалије немачких власти. У штабу војног заповедника у Београду разматрала се организована примена репресалија и планска примена одмазди како би исте оставиле што већи утисак и утицале на одустајање од даљих борби. У овом случају незаобилазана је била улога пропаганде. Одмазде је требало објаснити и користити политички на прави начин како би дале очекиване резултате у застрашивању становништва и ускраћивању пружања подршке устанку.

⁵³³ Зборник НОР-а, том I, књ.21, стр. 41.

⁵³⁴ Зборник НОР-а, том XII, књ.1, стр. 324-326.

Народноослободилачки покрет требало је приказати као кривца за одмазде и усмерити народни револт на њега. Безобзирност и окрутност немачких власти, посебно на терену изазвали су дубоку кризу међу комесарима. Посебно сурове одмазде пропараћене одговарајућим пропагандним мерама била су вешања у селу Скела и на Теразијама у Београду 15. и 17. августа 1941. године. Саопштење о стрељању сељака у Скели јер су запазили припреме за комунистички препад на немачки аутомобил, а нису упозорили локалну жандармеријску станицу, објављивано је преко радија, штампано у дневним новинама⁵³⁵ и путем плаката који су лепљени на прометним местима.⁵³⁶ На састанку одржаном у Народној скупштини немачки високи функционери закључили су да мере предузете ради спречавања саботажа, атентата и осталих акција комуниста у Београду нису донеле резултат и усвојен је предлог Карла Крауса да се изврши вешање појединих лица у центру како би се застрашило становништво. Немци су одабрали четворицу логораша из Бањичког логора и једног ухапшеника који је био на саслушању у гестаповском затвору и у ноћи између 16. и 17. августа 1941. године стрељали ова лица.⁵³⁷ Њихова тела су превезли на Теразије и обесили их о електричне стубове како би их ту затекли становници Београда. Званично саопштење немачке агенције ДНБ о вешању на Теразијама објавило је „Ново време“.⁵³⁸ У „Новом времену“ од 19. августа 1941. године објављен је чланак под насловом „Расписане су награде оном ко ухвати или убије комунисту члана оружане банде“ у којем је осим великих новчаних износа награда обећано да ће имена награђених бити чувана у тајности.

Генерал Данклеман био је уверења да ће репресалије деловати застрашујуће на становништво Београда и остатак окупиране Србије, али је као новопридошли ваздухопловни генерал⁵³⁹ и „човек са стране“, како су га називали немачки

⁵³⁵ „Саопштење: Село Скела је спаљивањем сравњено са земљом“, Агенција „Рудник“, „Ново време“ од 16. августа 1941. године.

⁵³⁶ Зборник НОР-а, том I, књ.1, стр. 365.

⁵³⁷ У ноћи између 16. и 17. августа стрељани су Милорад Покрајац-ученик ухапшен дан раније због оружаног напада на немачког наредника, Јован Јанковић-ухапшен 15. августа због покушаја атентата на агента Животу Јеремића, Светислав Милин-ухапшен 30. јула у Београду као комуниста, Ратко Јевић и Велимир Јовановић, који су ухапшени као партизани у области Космајског среза.

⁵³⁸ „Саопштење: Јавно погубљење комунистичких терориста у Београду“, „Ново време“ од 17. августа 1941. године, чланак „Јавно погубљење на Теразијама“, „Понедељак“ од 18. августа 1941. године.

⁵³⁹ Почетком окупације у Србији су на положај војног заповедника постављани ваздухопловни генерали пошто је фелдмаршал Геринг имао у почетку одлучујућу улогу по том питању, а с обзиром на чињеницу да је био командант ратног ваздухопловства постављао је своје ваздухопловне генерале. Данклеман је био последњи припадник ваздухопловних снага на положају војног заповедника у Србији.

официри из рода копнене војске, слабо упознао менталитет и историју српског народа. Улога београдске полиције у вешању на Теразијама утицала је на већ компромитован положај Милана Аћимовића, као председавајућег Савета комесара и министра унутрашњих послова на мети домаће јавности, те је постојала реална потреба да буде замењен погоднијим кандидатом за представника домаће власти који би евентуално утицао на смирење ситуације. Ипак, када је Државна комисија, почетком 1945. године утврђивала одговорност за вешање на Теразијама, изостављено је име Карла Крауса, шефа Гестапоа који је био главни иницијатор и организатор вршења одмазди и име др Георга Кисела који је учествовао у одлучивању о одмазди.

У немачким извештајима са терена, након предузетих одмазди у Скели и на Теразијама говори се о порасту реваншизма и отпора код становништва, односно о стварању потпуно другачијег ефекта од планираног. У полицијским извештајима такође се говорило о општем негативном реаговању становништва, као и познатих личности и представника домаћих власти. На београдским улицама појавили су се плакати са потписом „Родољубива српска омладина“, а у „Билтену“ Главног штаба изашао је чланак „Терор бесни по читавој земљи“, чији аутор је био Тито, у којем се омладина и народ позивају на беспштедну борбу и посебно осуђују генерал Данкелман и Милан Аћимовић.

Сплет војно-политичких околности, несналажење комесарске владе у решавању питања битних за немачку окупациону управу, првенствено привредних и проблема изазваних устанком у Србији у августу 1941. године, утицали су на разрешење кризе Савета комесара његовим укидањем 29. августа 1941. године.

3.3. Влада народног спаса. Немачки планови и улога у постављању Недића за председника владе. Недићев сусрет са Хитлером

Постојање немачких планова у вези са генералом Миланом Недићем било је актуелно већ на самом почетку окупације. Врховна команда копнене војске издала је Командном штабу Војног заповедника у Србији наредбу да остави на слободи генерала Недића. Повод за издавање наређења била је обавеза окупационих власти да поступе по Уредби о регистравању одбеглих ратних заробљеника у циљу њиховог окупљања у сабирне и упућивања у заробљеничке логоре у Немачкој. Генерал Недић изузет је од наведене уредбе према налогу из Берлина. Био је једини

генерал југословенске војске који је избегао интернацију и коме су немачке власту одредиле кућни притвор, уз забрану да прима посете и обавља телефонске разговоре.⁵⁴⁰

Одлука немачких власти у вези са задржавањем генерала Милана Недића у земљи, била је у великој мери заснована на процени немачких војних аналитичара и представника дипломатског и политичког врха о потреби његовог евентуалног ангажовања у домаћој влади у складу са његовом богатом војничком каријером и садржајем познатог Меморандума кнезу Павлу. Милан Недић рођен је 2. септембра 1877. године у Гроцкој.⁵⁴¹ Отац Ђорђе био је срески начелник, а по мајци Пелагији био је потомак кнеза Николе Станојевића из Зеока. Завршио је шест разреда Крагујевачке гимназије, а потом је био питомац 28. класе ниже школе и 12. класе Више школе Војне академије. Похађао је обавезну генералштабну припрему у периоду од 1905. до 1908. године. У Недићевом досијеу наводи се да је био источно-православне вере и да је течно говорио немачки и француски језик. Спадао је у ред најбољих питомаца и због те околности уследило је и његово брзо напредовање у каријери. Био је ордонанс краља Петра Првог Карађоревевића у периоду од 1908. до 1909. године. Чин генералштабног мајора добио је 1910. године. Током стицања војних знања определио се за саобраћајну војну службу. Први озбиљан задатак у својству специјалисте за саобраћај обавио је у Скопљу које је у то време било под турском управом. По наређењу Главног Генералштаба Војске Краљевине Србије радио је на сакупљању података и припреми реферата о војним снагама Турске и њеном наоружању. Посебно је проучавао железнички чвор Скопље и правац Скопље-Косовска Митровица. Према наредби Главног Генералштаба ВКС послат је 1910. године на усавршавање у Француску где је боравио четрнаест месеци (у Француском 135. пуку), са задатком да упозна организационо устројство француске армије, њене војне вештине и наоружање. Након повратка у земљу поново је ангажован у Саобраћајном одсеку ради учествовања

⁵⁴⁰ Допис Командног штаба војног заповедника гласио је: „Скреће се пажња да ранији министар војске, командант III југословенске армије у овом рату, генерал Милан Недић, Београд, Немањина (не заменити га са његовим братом Милутином Недићем, који је 1938/39. био министар војске) не сме бити ухапшен нити спроведен у Немачку на основу горе наведене уредбе, пошто по изричитој наредби Врховне команде сувоzemне војске има бити привремено остављен на слободи под надзором.“, Наређење заведено у Ајнзацкоманди Београд 5. јуна 1941. године под дел. бројем 536/41.

⁵⁴¹ ВА, група фондова ВКЈ, Досијеа персоналних података официра, подофицира и војних службеника Војске Краљевине Југославије, персонални досије Милана Ђ. Недића, К 1187, број досијеа 332. Војничка каријера генерала Недића приказана је у књизи Милета С. Бјелајца: Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918-1941, Београд 2004, стр. 224-225.

у припремама Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске за рат са Турском. Након Балканских ратова добио је низ похвала и одликовања и чин генералштабног потпуковника. Постао је начелник новоосноване Вардарске дивизије. Пред Први светски рат поверено му је да ради у Саобраћајном одсеку, као шеф Војножелезничке инспекције при Врховној команди. Наведену дужност обављао је и приликом преласка српске војске преко Албаније и касније кроз Грчку до Солуна. Чин генералштабног пуковника добио је 1915. године. Приликом пробоја Солунског фронта у септембру 1918. године заповедао је Првом пешадијском бригадом Тимочке дивизије.

Недићево брзо напредовање у војној служби настављено је и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Начелник Саобраћајног одсека Главног генералштаба постао је 1920. године. У периоду 1921-1922. године био је начелник Штаба Четврте армијске области. У то време предавао је историју ратне вештине на Војној академији као хонорарни професор. У чин дивизијског генерала унапређен је 1923. године. Измењао је места команданта Тимочке, Косовске и Дравске дивизијске области и шефа Секретаријата Савета земаљске одбране. Унапређен је у чин армијског генерала у октобру 1930. године, а потом је био дугогодишњи командант Треће армијске области у Скопљу. У то време је издао књигу „Српска војска и солунска офанзива“, штампану 1932. године у Скопљу и у Београду. Наведена књига била је посвећена „победнику-српскоме војнику“. Начелник Главног генералштаба Краљевине Југославије постао је 1. јуна 1934. године, а потом у марту 1935. године члан Војног савета који је формирало намесништво са кнезом Павлом на челу. У својству члана наведеног савета обишао је низ европских држава: Француску, Британију, Немачку, Чехословачку и многе друге државе како би се упознао са њиховом војном организацијом и наоружањем. Друга Недићева књига под насловом „Српска војска на албанској Голготи“ изашла је из штампе 1937. године.⁵⁴² Приход од књиге дао је за подизање маузолеја-костурнице у Скопљу у којој су требали да буду српски ратници страдали при пробоју Солунског фронта. На положају министра војног био је од августа 1939. године до новембра 1940. године. Према немачким изворима, тражио је да кнез регент Павле Карађорђевић смени начелника Генералштаба Душана Симовића због његове пробританске оријентације. У једном од меморандума који је поднео кнезу Павлу Недић је указивао да везивање за Велику Британију и Русију није добро решење. Предлагао је већи ослонац на Немачку која је Краљевини испоручивала оружје.

⁵⁴² Станислав Краков наводи да су обе Недићеве књиге уништене и у библиотекама и заплењене из слободне продаје па уништене од стране комунистичког режима. Војни архив поседује примерак књиге „Српска војска и Солунска офанзива“.

Сматрао је да би рат на Балкану био избегнут запоседањем Солуна чиме би се спречило искрцавање Енглеза.

У записнику са саслушања Милана Недића „бившег армијског генерала и председника „Српске владе“ израђеном у канцеларији ОЗН-е за Србију у јануару и фебруару 1946. године сачувана је његова изјава о садржају Меморандума кнезу Павлу.⁵⁴³ Према наведеној изјави генерал Недић је том приликом упозорио кнеза на опасност које би по државу имало одашиљање осам југословенских дивизија у Македонију. Дивизије би у том случају везале италијанске снаге у северној Албанији за тај простор. Непосредно пре израде меморандума добио је од кнеза задатак да изда наређење о одашиљању дивизија: „Немогући да спроведем захтев кнеза Павла, ја сам израдио један меморандум, где сам истакао разлоге да би извршавање овог наређења, односно одашиљање дивизија, имало за нашу земљу тешке последице. Између осталог, навео сам неспремност Југославије за рат и то у дугом периоду. Даље сам навео да је Немачка победница у Европи, да је снажна и да иде као плима, па би наша политика требало да се окрене у правцу према Немачкој и да се поради на споразуму са истом...Приликом подношења овог меморандума кнезу Павлу, између нас двојице дошло је до оштријих речи, тако даје кнез Павле рекао да са мном не може да се ради, на шта сам се ја поклонιο и изашао...“⁵⁴⁴ На основу даљег тока саслушања закључујемо да је Недић настојао да прикаже као главни разлог његовог смењивања са положаја критиковање политике државног врха. Амерички дипломата и историограф Џекоб Хоптнер наводи да је један од разлога Недићевог смењивања био изостанак одбрамбених мера након италијанског бомбардовања Битоља 5. и 6. новембра 1940. године. Недић је одржавао везе и са Совјетима преко дипломате Виктора Плотњикова, а његове информације о могућем немачком нападу Стаљин је назвао „капиталистичком сплетком“.

У Априлском рату 1941. године Недић је заповедао јединицама Треће групе армија која се налазила на главном правцу продора немачких снага у подручје које је повезивало Југославију са Грчком и енглеским Вилсоновим корпусом. Недић се приликом саслушања изјаснио да га је окупација затекла на Палама, близу

⁵⁴³ Меморандум кнезу Павлу у ствари је писмо које је генерал Недић упутио 1. новембра 1940. године кнезу Павлу и Министарском савету, а у коме је упозоравао да Краљевини прети стратегијско заокружавање које ће се завршити тактичким ограничавањем и срамном капитулацијом.

⁵⁴⁴ ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-1.

Сарајева, у својству команданта Јужне групе армија.⁵⁴⁵ Немачка надмоћ у тенковима превагнула је у сукобу тако да се Недић по наређењу начелника штаба Врховне команде, армијског генерала Данила Калафатовића вратио у Београд. Према Недићевом исказу генерал Калафатовић га је обавезао да се стави на располагање Цинцар-Марковићу у својству војног саветника и да ради на останку југословенске војске у логорима у земљи. По доласку у Београд интерниран је од стране Немаца: „Дошли су код мене два официра немачке Фелдјандармерије, упућени од шефа Гестапо-а др Крауса и саопштили ми на потпис акт о томе да не смем нигде излазити из куће и да ће у противном стража, која чува кућу, употребити оружје. Даље ми је речено да се стављам на расположење генералу Вајксу, команданту свих немачких трупа на Балкану. Разлог за интернацију нису ми рекли, али верујем да је то било што сам касније и сазнао, због меморандума упућеног кнезу Павлу у времену када сам био министар војске и морнарице у влади Цветковић-Мачек.“ Недић је ове наводе о разлозима интернације касније сам оповргао. Према његовој изјави, наведени меморандум је током рата штампала немачка страна у заробљеничким новинама, које су растуране међу југословенским заробљеницима. Објављени су само делови који су ишли у прилог немачкој страни.⁵⁴⁶

Недић је 95 дана је био под присмотром немачке тајне службе и надзором немачких власти. Око његове куће није била постављена редовна стража, али су га повремено обилазиле немачке патроле и посећивали поједини немачки официри који су га саслушавали у вези са садржином поменутог меморандума. Хаусмајстор Мартин, пореклом Словенац, био је према Станиславу Кракову у служби Гестапо-а, такође задужен за надзор. С обзиром на положај ухапшеника, капетан Годе му је дозволио да 19. јуна 1941. године напусти стан, ради погребна снахе, сина и унуке погинулих приликом експлозије у Смедереву.⁵⁴⁷ Тиме је привремено била скинута забрана кретања коју је потписао капетан Кизеветер.⁵⁴⁸ Посете генералу Недићу од стране немачких и домаћих представника власти указивале су на тенденцију његовог ангажовања на месту председника владе. Недић је на саслушању поменуо посету др Карла Крауса и Милана Аћимовића крајем јула 1941. године: „Дошли су

⁵⁴⁵ Исто.

⁵⁴⁶ Исто, бр .рег. 38/1-3,4.

⁵⁴⁷ Недићев син јединац Милан био је резервни потпоручник и чиновник Народне банке, ожењен Маром са којом је имао ћерку Лепшу стару три године.

⁵⁴⁸ Симо Ц. Ђирковић, Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944, Лексикон личности, Слика једне забрањене епохе, стр. 364.

прво да ме обавесте о ситуацији каква је у Србији, затим г. Аћимовић је казао како комесарска управа није у стању да савлада грађански рат у Србији и изложио потребу како треба да дође један већи ауторитет да узме ситуацију у своје руке. По мишљењу његовом и свију са којима је разговарао то сам требао да будем ја.⁵⁴⁹ Недић је предлоге о евентуалном постављењу на место председника владе у почетку одбијао, као „болестан човек скрхан породичном трагедијом и као неко ко је био првенствено војник“. У том разговору га је др Краус опоменуо на жртве које ће поднети српски народ у даљим ратним сукобима уколико се Недић не стави на његово чело. Генерал је одбио оба предлога, али му је без обзира на све, ускоро укинут и кућни притвор и пуштен је на слободу уз стални надзор немачких власти: „Ово је дошло отуда што је Аћимовић молио др Крауса да се интернација скине, како бих ја могао долазити у Министарство унутрашњих послова Комесарске управе код Аћимовића, да би ме он детаљније упознао са ситуацијом у Србији и убедио у потребу да се примим, односно ставим на чело српског народа.“⁵⁵⁰

Популарисање генерала Недића путем штампе почело је средином јула 1941. године, а већ је наговештавано његово постављење на место председника владе. Објављен је чланак Ђорђа Перића у „Новом времену“ о Недићевом смењивању и његовом залагању за сарадњу са Немачком у време док је био министар војске. У наведеном чланку се оправдава Недићево држање у Априлском рату.⁵⁵¹ Тиме би се изјаловили енглески планови и била би непотребна било каква даља немачка акција на Балкану. Перић наводи да су чланови „англофилског и масонског кружока“ утицали на Недићево одстрањивање из владе, уз оптужбе да са Љотићевцима и Стојадиновићевим присталицама спрема преврат против кнеза Павла, а у циљу да заведе режим који би се ослањао на Немачку. „Тако је уклоњен са политичке позорнице човек који није хтео да мисли и ради онако како су то желели енглески експоненти.“ Већ следећег дана у „Новом времену“ објављен је чланак Светислава Стефановића у коме се величају резултати немачке националсоцијалистичке револуције изведене у Немачкој, Италији и Шпанији са Португалијом, па чак и у Француској „која се после пораза у рату све више приближавала Немачкој“. Централно место у чланку заузима анализа положаја окупиране Србије и понашања немачких власти које је било „по општем признању

⁵⁴⁹ ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5.

⁵⁵⁰ Исто, бр. рег. 38/1-6.

⁵⁵¹ „Случај генерала Недића“, „Ново време“ од 13. јула 1941. године.

Срба из свих крајева и области пуно савршене коректности и такта“. Јавности је указивано као једино решење за српски народ „пут одређења за национал-социјалну револуцију европског запада и за нови поредак на европском континенту после рата“. ⁵⁵²

Опуномоћеник МИП-а Феликс Бенцлер залагао се за стварање „једне истинске владе којој би били обећани територијални добици“. Димитрије Љотић се такође залагао за пад Савета комесара. У меморандуму који је упутио генералу Данклеману 20. августа 1941. године Љотић је предочио своје виђење рада Савета комесара према којем избор и састав наведеног тела не одговарају тежини ситуације и постављеним задацима. Као излаз из тешке ситуације предложио је да се на место председника владе постави ауторитативнија личност од Милана Аћимовића, као и да се новој влади обезбеди самосталнији статус и шира овлашћења него што их је имао Савет комесара. ⁵⁵³ Након три дана уследила је и оставка Љотићевих представника у Савету комесара: Милосава Васиљевића и др Стевана Иванића са помоћником Божидаром-Дарком Петровићем. Они су 23. августа 1941. године у меморандуму образложили разлоге због којих су поднели оставку. ⁵⁵⁴ Критички су се осврнули на услове под којима су радили, а као један од главних ометајућих фактора за ефикаснији рад комесара навели су сужена овлашћења која је имала државна управа у односу на немачки окупациони апарат, односно да окупациона власт није одредила стварне границе надлежности српске власти, тако да је могла интервенисати увек и по било ком питању. Милан Аћимовић није могао самостално постављати комесаре. Прво је морао да поднесе предлоге управном штабу, а након тога је Гестапо вршио проверу кандидата и тек у случају да су проглашени подобним, могао их је званично поставити на дужност. ⁵⁵⁵ Немцима су указали да нису били довољно систематични у сузбијању комунизма, као и да је њихово реаговање чешће погађало невине и застрашивало становништво. Истакнуто је да су због неефикасности комесарске управе почели да

⁵⁵² Чланак Светислава Стефановића под насловом: „*Са западно-европском револуцијом-наш једини пут*“, „*Ново време*“ од 14. јула 1941. године.

⁵⁵³ Младен Стефановић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Загреб, 1985, стр. 306. Љотић не спомиње конкретно Недића, али пише о лицу „од изванредног и непосредног ауторитета“, што је у датим друштвено-политичким околностима могао бити управо генерал Недић.

⁵⁵⁴ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 2/3-1. Оба меморандума била су уклопљена у планове „Збора“ за освајање власти. Бошко Костић у књизи под насловом „За историју наших дана“, објављеној у Лилу 1949. године наводи да је Љотић написао ове меморандуме.

⁵⁵⁵ ВА, група фондова Нда, К 27, бр. рег. 3/5, Записник о саслушању др Георга Кисела од 25. октобра 1946. године.

преовлађују анархија, бескрупулозно повећање цена намирница, црна берза и други негативни ефекти.⁵⁵⁶ Комесари у оставци су указали на потребу образовања нове владе која би самосталније управљала земљом, уз поштовање легитимних и политичких права и економских интереса Рајха.

Немачке власти су биле максимално ангажоване на решавању кризе Савета комесара. Фелдмаршал Лист провео је месец дана на саветовањима у Берлину на којима је разматрано и питање неспособности Савета комесара да реши нагомилане проблеме у Србији. Разматрана је могућност формирања компактније и стабилније српске владе. Немачки врх сматрао је корисним смењивање Савета комесара, с обзиром на замах који је устанак у Србији добио у августу 1941. године и немогућност да се ангажују додатне немачке трупе на окупираној српској територији. Лист се крајем августа вратио у Београд да би пренео ове закључке војном заповеднику у Србији и са њим наставио раније започете разговоре и рад на формирању нове српске владе. Ускоро је постигнута сагласност генерала Данклемана, Турнера, Бенцлера, Нојхаузена, Фукса, Крауса, Хелма, Химлера и Хајдриха о избору Милана Недића за председника српске владе. Сматрали су да би формирање Недићеве владе задало ударац влади у емиграцији. Недићево постављање за председника владе Харалд Турнер објаснио је деловањем прагматичне дипломатије Едмунда Фезенмајера који је „војника-ветерана“ и „човека из народа“ довео на политички врх Србије да оствари принципе „закона ауторитета и хијерархијског устројства друштва у новом европском поретку“.

Такође, представници домаћих политичких странака су након неколико састанака одржаних у различитом саставу усагласили своје ставове по питању Недићевог избора и сложили се да је он најпогоднија личност за председника „Владе народног спаса“, способан да ангажује све националне снаге у борби против комунистичког покрета и устаника („Недићу поверити владу, значи, забити несаломљиви клин између комуниста и српског народа“). У приватној посети Недићу, 19. августа 1941. године, Аћимовић и Љотић предочили су му сву тежину ситуације, уз опаске да је он „најбоље решење да Срби поврате сами ред и мир на своме тлу“ иначе ће услед наставка немачког пустошења Србија бити претворена у

⁵⁵⁶ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 2/3.

„спаљену земљу“.⁵⁵⁷ Милан Аћимовић сазвао је конференцију ширег састава којој су присуствовали политичари, представници јавног живота, установа и удружења.⁵⁵⁸ Приликом одржавања конференције изнет је заједнички захтев за успостављање нове владе. Милан Недић је прихватио иницијативу да га предложи за председника нове владе након говора председника Академије наука др Александра Белића и др Спалајковића: „Др Спалајковић, на моје одбијање, љутио се и питао јесам ли ја Србин и војник. Он је одржао такав говор да су му сви одобравали, а неки и аплаудирали, па га је завршио са речима да сам само ја у стању да изведем земљу из револуције.“ Др Лазар Марковић се такође изјаснио за „образовање једне хомогене владе од људи чврсте руке“, што су прихватили сви присутни, као и предлог постављења генерала Милана Недића за председника. Поименично није било говора о министрима у будућој влади, већ је Милану Недићу начелно препуштено одлучивање о истом.⁵⁵⁹

Након свега изнео је услове генералу Данклеману под којима би прихватио да образује владу: -формирање српске владе која ће управљати пословима српског народа и државе уз потпуну аутономију и под надзором војног заповедника, -бројно стање жандармерије до 10 000 људи уз додатне народне јединице које би се наоружале од заплешеног оружја југословенске војске, -помоћ заробљеницима-да се пусте инвалиди, старији од 55 година, заробљеници потребни за обнову земље, да се побољша исхрана заробљеника слањем пакета из Србије, -утврђивање економских и административних граница Србије, -обустављање убијања, прогона и пауперизације

⁵⁵⁷ Љотић је своје виђење генерала Недића, његове улоге као министра војног и као каснијег председника владе у периоду окупације образложио у једном од предавања: „Пре рата генерал Недић је свом снагом желео својој земљи да овде Немци не дођу, али била је друга политика која је желела да Немци овде дођу и та политика је победила. Због тога је генерал Недић пао као министар војни. Када су дошли Немци генерал Недић се трудио и водио такву политику да би овде било што мање Немаца, по могућству да остане само један Немац-немачки посланик...Он није обичан председник владе, он је, заиста, далеко више нешто и веће од тога. Он врши функцију председника владе, али он је у ствари отац српског народа, и као сваки отац он би желео да сви синови тога народа сложено иду тим путем.“, ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-106, 107.

⁵⁵⁸ Према наводима са Недићевог саслушања конференцији су присуствовали: представници привредних и индустријских комора, разних политичких партија, Академије наука. Испред занатске коморе био је њен председник Савић, индустријску комору представљао је њен председник Влада Илић, трговинску-Митић и Аца Јовановић, лекарску-др Мијушковић. Од јавних радника били су присутни: професори Милош Тривунац, Илија Пржић, Велибор Јонић, др Лаза Костић, др Александар Белић. Међу присутним официрима били су: генерал Петар Косић, генерал Панта Драшкић и пуковник Таса Динић. Били су бројни и представници политичких странака: Коста Кумануди, Ристо Јојић, др Ђуро Котур, др Милош Радосављевић, др Лазица Марковић, др Момчило Јанковић, Милан Аћимовић, др Александар Цинцар-Марковић, др Мирослав Спалајковић, др Стеван Иванић, Михајло Олћан и Илија Михаиловић. Недић је навео и Живка Топаловића који је често свраћао код Милана Аћимовића.

⁵⁵⁹ ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5.

Срба у Хрватској, Мађарској и Бугарској. Посебни услови били су: борба за политичке смернице српског народа кроз формирање једног политичког савета, борба против комунизма у надлежности српске владе и народа, репресије немачких власти усмерене само на кривце, а не и на недужне, одобрење коришћења државних и националних амблема. Према Недићевом сведочењу листа захтева садржала је 16 тачака. Др Турнер и др Кисел су инсистирали на што хитнијем формирању нове владе како Србија не би била подељена између Мађара, Бугара и Хрвата.

Генерал Данкелман је 29. августа одобрио формирање владе Милана Недића (Данкелманово наређење о образовању владе бр. 3348/41). У великој дворани скупштинске палате свечано је предао генералу Недићу акт о постављењу. Тада су му представљени чланови владе.⁵⁶⁰ Немачка новинска агенција ДНБ објавила је истога дана вест коју су пренели Радио-Београд и домаћа штампа, као и листу чланова владе. Вилхелм Фукс известио је своју централу у Берлину о саставу и карактеристикама чланова нове владе. У наведеном извештају напоменуо је да се, приликом формирања владе, настојао у јавности створити утисак да је Недић имао слободу избора министара, као и да је главни заступник немачких интереса остао Милан Аћимовић који је успео да задржи положај министра унутрашњих послова.

Влада народног спаса била је скуп међусобно завађених и омрзнутих личности које су вођене личним амбицијама често угрожавале њену јединственост. Недић се често обраћао припадницима владе наредбама да министри међусобно сарађују, како га не би оптерећивали непотребним интервенцијама. Осим постојећих подела унутар саме владе, управљање земљом отежавао је велики утицај појединаца над којима влада није имала контролу: Димитрија Љотића,

⁵⁶⁰ Генерал Данкелман је у свом допису опуномоћенику МИП-а др Бенцлеру нагласио да је „наредио генералу Недићу да образује једну српску владу, која би била у стању да среди несређене политичке прилике које су постале акутна опасност за јавни ред и безбедност.“ Др Бенцлер је у свом извештају Рибентропу навео да је војни заповедник Србије обавезао генерала Недића да се хитно обрачуна са устаничким покретом у Србији и да спречи уједињење комунистичког и националног елемента. Декларација Владе народног спаса српском народу објављена је у „Новом времену“ 2. септембра 1941. године. Донет је и Правилник о пословању Председништва Министарског савета, а посебним уредбама био је регулисан рад сваког појединог министарства. Прва реконструкција владе обнародована је у „Службеним новинама“ 14. октобра 1941. године. Локална управа регулисана је *Уредбом о административној подели Србије* (на округе, срезове и општине) објављеној у „Службеним новинама“, број 136-А, од 26. децембра 1941. године. Обавештење о реконструкцији Недићевог кабинета објављено је у „Службеним новинама“, бр. 90 од 10.07.1942. године. До нових промена у влади дошло је 6. новембра 1943. године и оне су законски пропраћене.

Драгог Јовановића и Танасија Динића. Четвртину владе чинили су генерали што је указивало на наглашавање војног утицаја и намеру гушења устанка, али Недић у своју владу није успео да привуче угледније личности. Недић је носио титулу министра-председника, а његови сарадници титуле министара. Влада је била подељена на три политички диференциране групе. У првој групи, такозваним „недићевцима“ био је Недић, као министар-председник са својим присталицама: Милош Тривунац, Јосиф Костић, Огњен Кузмановић и генерал Ђура Докић, који су називани „Недићевом кликом“. Креирали су меморандуме и пројекте српске сељачке државе и фаворизовали су Недића ради слабљења љотићеваца. Касније је Тривунца заменио на положају Велибор Јонић, који се од раније разишао са Љотићем. Без обзира на напуштање љотићевског покрета Јонић се није одрекао зборашких идеја већ је покушао да их сведе на националистичку и умерену линију. Надао се постављењу на место председника владе уколико би Недић добио положај шефа државе. Другу струју представљао је министар унутрашњих послова Милан Аћимовић, усамљен у влади, али у добрим односима са Немцима, као присталица Милана Стојадиновића. Аћимовић је правио планове о повратку Милана Стојадиновића у земљу као гувернера. Његов положај у новој влади био је угрожен услед веза које је имао са Равногорским покретом. Припадници „Збора“ су константно радили на Аћимовићевом дискредитовању. Немачке власти су окарактерисале Љотићеву активност против Аћимовића као „неистинито клеветање, по методи која је само на Балкану обичај“.⁵⁶¹Трећу групу чинили су љотићевци. Љотићеву групу у влади представљао је Михајло Олћан који је остао у влади као министар без портфеља (након што је одбио да потпише један владин меморандум и избачен је из владе крајем 1942. године). У овој групи био је и министар правде Чедомир Марјановић. Недић је постепено потиснуо из владе Љотићеве присталице, као и Аћимовића, а умањио је утицај Драгог Јовановића и Танасија Динића. О одлукама владе углавном је обавештавао немачке власти преко Велибора Јонића који је био одличан познавалац немачког језика. Јонић је учествовао великим делом у креирању меморандума Недићеве владе. Као у случају Савета комесара одређени референти у немачким окупационим органима били су задужени за одговарајућа министарства. Првобитни састав Владе народног спаса

⁵⁶¹ Б. Божовић, Специјална полиција у Београду 1941-1944, Београд, 2003, стр.135.

током окупације измењен је неколико пута, смењивањем појединих министара или њеном реконструкцијом:

- Председништво Министарског савета: министар-председник Милан Ђ. Недић. У оквиру Председништва Министарског савета образовано је Одељење за пропаганду, шеф одељења Ђорђе Перић.
- Министарство унутрашњих послова: Милан Аћимовић (до 7. новембра 1942), Атанасије Динић (до 5. новембра 1943), Милан Недић је 5. новембра 1943. године преузео МУП и заповедништво над свим оружаним формацијама српске владе.
- Министарство правде: Чедомир Марјановић (до 7. новембра 1942), Богољуб Кујунџић.
- Министарство просвете: Милош Тривунац (до 7. октобра 1941), Велибор Јонић.
- Министарство просвете и вера (портфељ образован 4. фебруара 1943): Велибор Јонић.
- Министарство финансија: Љубиша Микић (до 7. октобра 1941), Душан Летица (до 15. октобра 1941), Душан Ђорђевић.
- Министарство грађевина: Огњен Кузмановић.
- Министарство пошта, телеграфа и телефона: Јосиф Костић.
- Министарство рада: Пантелија Драшкић (до 7. октобра 1941).
- Министарство пољопривреде и исхране народа: Милош Радосављевић (до 29. јануара 1942), Богољуб Кујунџић (до 7. новембра 1942), Радослав Веселиновић.
- Министарство народне привреде: Михаило Олћан (до 7. новембра 1942), Милорад Недељковић.
- Министарство социјалне политике и народног здравља (од фебруара 1944. године Министарство рада, социјалног старања и народног здравља): Јован Мијушковић (до 7. новембра 1942), Стоимир Доборосављевић (до 5. новембра 1943), Атанасије Динић.
- Министарство саобраћаја: Ђура Докић (од 7. октобра 1941).
- министар без портфеља: Момчило Јанковић (до 7. октобра 1941).⁵⁶²

Назив „Влада народног спаса“ требало је да народу улије поверење у новоформирану институцију и њене представнике, чиме би се појачао учинак њеног рада и деловања у систему окупирани Србије. Било је неопходно остварити утицај управо међу најширим друштвеним групама и приволети их да прихвате

⁵⁶² Министри Богољуб Кујунџић и Милорад Недељковић враћени су из заробљеништва ради постављања на дужност.

нову владу и сарађују са истом по свим значајним питањима. Недић се, имајући у виду страдање српског народа на југословенским просторима, па и у Србији, како је стално истицао у својим говорима, ставио у службу српског народа да би га у „тешким тренуцима који су Србију снашли у рату спасао од ратног и идеолошко-политичког страдања“. Неколико дана након формирања Влада народног спаса је објавила своју Декларацију у којој је навела да ће се борити против устанка, позвала народ на сарадњу, истакла наклоњеност и пријатељски став окупатора и дозволу употребе српског грба и заставе.⁵⁶³ Немачке власти су одобриле да на згради српске владе буде истакнута српска застава како би се створио утисак о стварно успостављеној државној творевини.

Влада народног спаса је себе представљала као вазалну алтернативу која је хтела да заустави крварење српског народа и за њега обезбеди повољније решење у “новој Европи“, насупрот комунистичкој, која се изјаснила за Југославију, до које треба доћи борбом и Михаиловићеву обновљену Југославију са превагом Србије, после победе западних сила: “Ми смо влада народног спаса, ми смо изван и изнад сваке политичке партије и групе, ми смо само браниоци Српства и српскога племена.”⁵⁶⁴

Станислав Краков приказао је Недића као дубоко непоколебљивог родољуба који је свесно предузео „трагичну и јуначку мисију у данима највећих несрећа Југославије и српског народа у њој“.⁵⁶⁵ Недић се залагао за идеју стварања Велике Србије уз помоћ немачких власти и српског народа путем нове државне организације и спровођења радикалних реформи на свим државним нивоима, а у складу са захтевима новог поретка. Народ је позивао да према немачким окупационим снагама покаже лојалност и послушност. Апеловао је на прваке грађанских политичких партија да се оставе политиканства и образују јединствени национални српски блок како би се лакше супротставили коминистичком

⁵⁶³ Декларација Владе народног спаса српском народу, 2. септембар 1941. године, Говори генерала Милана Недића-председника Владе народног спаса, Београд 2006, стр. 4-5.

⁵⁶⁴ „Ново време“ од 15. септембра 1941. године.

⁵⁶⁵ С. Краков, Генерал Милан Недић, Књига прва, На оштрици ножа, Београд 2008, стр.5, Краков је у уводном делу својих мемоара писао о разлозима због којих се одлучио на изразу истих: „Ја сматрам не само као дуг части, већ као аманет који се прима од самртника, а који је мени прећутно предао онај који је за Српство свој живот свесно жртвовао, да на супрот многим митовима посведочим само стварност догађаја који су се одиграли, да осветлим не само њихов јавни ток, већ и оно залеђе које је на њих утицало.“, стр .9.

оружаном покрету и идеологији.⁵⁶⁶ Апел је упутио и народу у целини, посебно образованим институцијама и српским интелектуалцима, којима је стављено на знање да треба да делују на сузбијању сваке идеологије која је била супротна идеји стварања Велике Србије и традицији српског народа. Приликом саслушања Недић је изјавио да су се основни задаци Владе заведени у Декларацији односили на: умирење земље, спречавање грађанског рата и стабилизацију поретка: „1. септембра ја сам саопштио народу да је образована нова влада преко радија у виду једне декларације. Та је декларација штампана, колико се сећам, у Новом времену, Службеном листу, а излепљена је како у Београду, тако и у унутрашњости на многим местима.“⁵⁶⁷

Влада народног спаса је одмах по образовању ради сузбијања комунистичког покрета почела рад на организацији оружаних формација, такозване Српске оружане силе коју је наоружала и опремила уз помоћ немачких власти, а коју је попуњавала делом српског становништва које је било наклоњено Недићевој влади. Ове јединице биле су директно потчињене Министарству унутрашњих послова.

После привремено успешног сузбијања партизанског покрета на територији окупиране Србије Влада народног спаса консолидовала је своју власт и реорганизовала управне и државне институције на свим нивоима. Срески начелници и команданти оружаних снага морали су на сваких 15 дана писмено извештавати Министарство унутрашњих послова о општем стању на својим територијама, а током новембра и децембра 1941. године обављене су припреме за реформу држаног апарата. Наведене реформе су се највише односиле на реорганизацију Српске оружане силе и организацију власти у окрузима и срезовима о којој ће бити речи касније, приликом разматрања пропагандне улоге окружних и среских начелника. На основу Уредбе Министарског савета основана је Српска државна стража (градска, пољска и гранична) која је вршила полицијску и граничну службу уз срадању припадника Министарства унутрашњих послова.

Недић је у првој половини 1942. године донео неколико важних законских уредаба и прописа којима је покушавао да подигне углед владе и побољша положај

⁵⁶⁶ Комунистичке власти су биле свесне изузетне важности пропагандног рада Недићеве владе па се тако у Оптужници против Милана Недића из 1946. године (тачка 3.) наводи као једна од кључних тачака његово пропагандно деловање одмах након образовања Владе народног спаса., ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 26/1-5.

⁵⁶⁷ ВА, група фондова ВуО, К 269, бр. рег. 38/1-19.

постављених министара. Објављивањем Уредбе о статусу министара 24. фебруара 1942. године изједначен је статус министара са статусом који су имали 1931. године по одредбама Закона о чиновницима. Овом уредбом побољшан је материјални положај министара.⁵⁶⁸

Немачке власти су помно пратиле рад Владе народног спаса и биле спремне да интервенишу у случају да њени представници покушају да дају себи већа овлашћења и самосталност у раду. Било је случајева неслагања међу представницима окупационих власти у погледу ингеренција Недићеве владе. Управни штаб на челу са Харалдом Турнером био је спреман за компромис са Недићевом владом за разлику од војноуправног команданта и команданта СС и полиције генерала Мајснера. Тако је након објављивања *Уредбе о уређењу Министарског савета* 7. јула 1942. године⁵⁶⁹ коју је претходно одобрио Харалд Турнер, након десет дана Недић морао укинути наведену уредбу на изричит захтев генерала Мајснера. Мајснер је оптужио Турнера за прекорачење овлашћења и пристрасност према српској влади, а Бадер је сматрао да Недић путем ове уредбе, којом проглашава Председништво Министарског савета за врховни државни законски и управни орган, хоће да организује српски генералштаб.⁵⁷⁰ Немци су у делу спорне уредбе којим се регулише оснивање инспекционог одсека са девет реферерата на челу са српским генералима, видели камуфлирано војно министарство. Генерал Мајснер био је изричито против стављања Српске државне страже, добровољачких и четничких команди у надлежност Председништва Министарског савета, пошто су ти одреди били под његовом командом, као одреди помоћне полиције. Командант Југоистока је након овога тражио Турнерово смењивање.⁵⁷¹

Уредба о уређењу Министарског савета ступила је на снагу десет дана касније. Недић је био дубоко разочаран резултатом, мада је наставио са радом на реорганизацији и реконструкцији у мери у којој му је то дозвољавала друштвено-политичка ситуација у окупираној Србији. 16. септембра 1942. године упутио је Меморандум немачким властима у којем је тражио да његов кабинет буде признат за „легалну владу“ и да буде примљен као председник владе код Рибентропа и

⁵⁶⁸ „Службене новине“, бр. 16 од 24. фебруара 1942. године.

⁵⁶⁹ „Службене новине“, бр. 54 од 7. јула 1942. године.

⁵⁷⁰ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији, I-II*, Београд, 1979, стр. 381.

⁵⁷¹ ВА, NAV-N-T-501, 256/1047-8.

Хитлера. Нова реконструкција Недићеве владе уследила је у другој половини 1942. године, као последица кризе унутар владиног врха и проблема које је влада имала са појединим представницима локалних власти. Недић је према инструкцијама које је примио од Мајснера морао издати налог за хапшење четворице окружних начелника: Милана Калабића у Пожаревцу, Будимира Кораћа у Ужицу, Драгомира Лукића у Ваљеву и Мартиновића у Нишу због њихове сарадње са четницима.⁵⁷² Наведено је било конкретан доказ да је команда над владиним оружаним снагама прешла у руке окупатора који је и поред претходних обећања наредио присилне реквизиције хране. Милан Недић је са целом владом поднео оставку средином септембра. Немци нису имали адекватну алтернативу спремну у том тренутку, па се попустило са реквизицијама. Одузета је команда над владиним снагама од СС команданта генерала Мајснера (August Meyszner) и враћена генералу Недићу. Након припреме и консултација са немачким властима Недић је добио дозволу за реконструкцију владе. Том приликом обратио се новинарима и министрима, уз захвалност министрима у одласку: Милану Аћимовићу, др Јовану Мијушковићу, др Чедомиру Марјановићу и Михаилу Олћану на дотадашњој сарадњи.⁵⁷³ Уместо претходних министара постављени су: Танасије Динић на место министра унутрашњих послова, инжињер Радосав Веселиновић на место министра пољопривреде и исхране, др Милорад Недељковић за министра народне привреде и инжењер Стојмир Добросављевић на место министра социјалне политике и народног здравља. Министарство спољних послова Трећег Рајха није дозволило да се реконструкција Недићеве владе објашњава у штампи како јавност не би стекла утисак да се том догађају придаје велики значај. Састав новог кабинета објављен је два дана касније у „Службеним новинама“;⁵⁷⁴ а потом је 11. новембра 1942. године генерал Недић представио нову владу заповеднику Србије Паулу Бадеру.

До нових промена у влади дошло је 6. новембра 1943. године. Осим функције председника владе, Милан Недић је преузео и функцију министра унутрашњих послова, а дотадашњи министар Танасије Динић постављен је за министра социјалне политике и народног здравља.

⁵⁷² ВА, група фондова Независне државе Хрватске (у даљем тексту група фондова НДХ), Извештај представника НДХ за Србију и Банат, К 243, бр. рег. 1/2-12.

⁵⁷³ Наведени министри су стављени на располагање. У овом броју дате су опширне биографије нових министара уз истицање њихове оданости Трећем Рајху. „Ново време“, 8 новембар 1942. године.

⁵⁷⁴ „Службене новине“, бр. 90 од 10. јула 1942. године.

Влада је у наведеном саставу радила све до 3. октобра 1944. године, када је од стране немачких окупационих власти стављена на располагање, и када се приступило евакуацији њених чланова који су још боравили у Србији. С обзиром на чињеницу да се политика немачких окупационих власти у прве две године рата заснивала на строгој контроли и усмеравању рада Одељења за пропаганду и Владе народног спаса неопходно је истаћи моменат у коме долази до постепене промене у односима. После слома немачке војске код Стаљинграда и све већих губитака на Источном фронту нацистичка доктрина о владајућој раси, као основна идеја водила у освајачком рату немачке државе, доживела је еволуцију.⁵⁷⁵ Нови поредак више није могао донети благостање и рај на земљи, већ само олакшати проблеме које је Немачка имала у тим тренуцима и послужити за предвиђање надоласећих комунистичких ужаса. Немачки пропагандисти покушавали су да стављањем акцента на европску мисију у борби против болшевизма утичу на промену расположења окупираних народа. Постстаљинградска фаза немачке пропагандне политике ослањала се на ставове Хитлерове прокламације од 30. јануара 1943. године о значају националсоцијалистичке борбе за Немачку и за целу Европу. Јозеф Гебелс је 15. фебруара исте године донео „Упутства за даље вођење пропаганде“ у којима је скретао пажњу на рад на придобијању до тада потпуно пропагандно и у стварности, народа деградираних од стране тог истог немачког пропагандног апарата, укључујући и српски народ. У поменутим упутствима Гебелс је истакао да је неопходно избацити пропагирање будућег „новог поретка“ пошто би „припадници страних народа могли да стекну утисак као да немачко вођство има намеру да их доведе у однос трајне подјармљености“.⁵⁷⁶ У том периоду немачка пропаганда је ова општа упутства почела примењивати и према српском народу. Србима је поручивано да је цела Европа уједињена у борби на живот и смрт против болшевизма и да треба да се обрачуна са комунистичким изродима на својој територији. Тек по завршетку ове борбе Србима ће бити дозвољено да уђу у нову европску заједницу која ће „донети позитивно стварање, срећу и благостање, право сваког појединца на рад и праведну награду“.⁵⁷⁷ У духу нове немачке пропагандне линије одобрен је и Недићев пут у Берлин. Такође, уведена је и прослава годишњице напада на Совјетски Савез „као најкрупнији

⁵⁷⁵ П. Калвокорези, Г. Винт, Тотални рат, Београд, 1987, стр. 181.

⁵⁷⁶ М. Ристовић, Немачки нови поредак и југоисточна Европа 1940-1945, Београд, 1991, стр. 65.

⁵⁷⁷ Плакат: Европски национални празник, АС, Збирка плаката, инв. бр. 100.

датум у најновијој историји Европе двадесетог века, у историји сваког европског народа, па и српског народа.“ О комплексности немачких пропагандних планова (начину вођења пропаганде, средствима која треба примењивати и групама на које треба усмерити пропагандни рад) сведочи извештај др Валтера Грубера под називом „Рад пропаганде на Балкану (упутство за вођење пропаганде против комуниста и четника генерала Михаиловића)“. Грубер је био на челу Оклопне компаније за пропаганду бр. 693 која је на Балкан дошла почетком септембра 1943. године.⁵⁷⁸ Упутство је специфично јер садржи податке о пропагандним плановима које треба спроводити углавном на територији окупиране Србије. У упутству су анализирани поступци према комунистима и четницима уз савете, као и препоруке за придобијање сарадника и деловање на широке народне масе. Посебно је наглашена специфичност локалног патриотизма.

Након капитулације Италије и услед постојања могућности инвазије савезника на Балкан немачка влада спроводила је политику према Србији у духу поменутих упутстава. У том периоду је, ради спровођења ове „нове политике“ за специјалног опуномоћеника Министарства иностраних послова за Југоисток постављен 24. августа 1943. године Херман Нојбахер. У област Нојбахеровог рада спадала су спољнополитичка питања и односи са Србијом, Црном Гором, Албанијом и Грчком.⁵⁷⁹ „Летећи дипломата“, како је сам себе називао, у суштини је

⁵⁷⁸ Валтер Грубер је пре рата је био дописник Немачке новинске агенције ДНБ за Југославију и обавештајни сарадник СС мајора Карла Крауса.

⁵⁷⁹ Херман Нојбахер (1893-1960) рођен је у Горњем Велсу у Аустрији. Члан Националсоцијалистичке партије постао је 1933. године. Након Аншлуса изабран је за градоначелника Беча. Од јануара 1940. године био је немачки посланик у Букурешту, са задатком да обезбеди несметани транспорт румунске нафте у Немачку. Склопио је и тајни споразум са бугарском владом о снабдевању храном немачких армија под командом генерала Листа. Почетком октобра 1942. године постао је специјални изасланик Трећег Рајха за привредна и финансијска питања у Грчкој. Осим дужности за Србију и балкански регион које је обављао током 1943. године, добио је након капитулације Италије још један задатак: да подржи стварање независне Албаније. Од децембра 1944. године водио је Службу Министарства спољних послова за балкански регион, са центром у Бечу. Пре уласка Црвене Армије у Беч повукао се у град Кицбил, одакле је бринуо за емигранте из балканских земаља. Од владе адмирала Деница примио је последњу дужност-спољнополитички саветник генерал-фелдмаршала Кесерлинга у вези са питањем капитулацијем армије којом је он командовао. Власти САД-а су га у мају 1945. године позвале на разговор и интернирале у амерички логор у Куфстајну. Од марат до априла 1946. године сведочио је на Нирнбершком процесу, а потом су га америчке власти крајем јуна исте године послале у Београд, као сведока на процесу генералу Дражи Михаиловићу. Након приспећа у Београд саслушан је у Одељењу за ратне злочинце, а потом је пребачен у Централни затвор. Након шест и по година конфинације у Сремској Митровици Београдски војни суд потврдио је пресуду Нојбахеру на 20 година присилног рада. Ослобођен је због болести и у новембру 1952. године вратио се у Аустрију. Био је грађевински предузетник у Салцбургу, а од 1954-1956. године радио је у Етиопији као саветник цара Хаиле Селасија. Мемоаре је написао у родном граду Гмундену и у Инсбруку током 1953. године.

постављен на дужност са једним циљем: да окупи разнородне и међусобно супротстављене војне и политичке антикомунистичке снаге, ради образовања снажног фронта под немачком командом. Нојбахерова улога и контакти са Миланом Недићем били су успостављени одмах по његовом постављењу на место специјалног опуномоћеника. Херман Нојбахер је у својим мемоарима анализирао Недићеву личност и његове мотиве за политичко ангажовање у позитивном светлу. Описао га је као великог националисту и противника комунизма, старог генерала и заштитника династије Карађорђевића, којег је опасност од ширења комунизма и пожара грађанског рата присилила на сарадњу са Немцима. „У његовом бироу на зиду је висила слика краља, чија избегличка влада је представљала за Немачку непријатељску силу. Немачка пропаганда, која је била досадна, непрестано се изругивала са њим као са „краљем-дечаком“. Символ напаћеног народа представљала је друга слика, која је приказивала, са окрутном реалношћу, жену која је разапета на крсту. Та жена је представљала мајку Србију. Све ово није никако могло да значи за Немце који су га посећивали, да Недић обожава окупаторе и да према њима гаји симпатије.“ Нојбахер посебно истиче Недићеву борбу против страдања Срба у Хрватској, Албанији, бугарској окупационој зони, Мађарској и у областима под немачком окупацијом: „Био је неуморан у протестима и тужбама, и ја могу да потврдим и да му одам признање да је у тим интервенцијама много пута и успео: казнене мере нису биле извршене са таквом строгошћу како је било планирано, или му је чак пошло за руком да исправи неправду...“⁵⁸⁰

Анализом Нојбахерових мемоара може се створити реална слика о Недићевом путу у Берлин, у септембру 1943. године.⁵⁸¹ Недић је планирао посету Хитлеру још крајем 1941. године и полагао је наде у ревизију немачке политике према Србији. Међутим, посета је одлагана неколико пута, последњи пут у мају 1943. године када је на иницијативу Бенцлера одржано два састанка у Министарству иностраних послова Трећег Рајха. Закључено је да треба убрзати припреме за Недићеву посету, али с обзиром на листу захтева председника Владе народног спаса, иста је одложена за септембар. Један од разлога због којег је посета коначно реализована био је подизање Недићевог угледа, како би се тим путем

⁵⁸⁰ Х. Нојбахер, Специјални задатак Балкан, Београд, 2008, стр. 173.

⁵⁸¹ Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 133.

српски националисти одвојили од Драже Михаиловића и приклонили Влади народног спаса. У записнику са саслушања, Недић се приликом изјашњавања о карактеру посете Хитлеру и заслугама немачких власти за организовање исте, похвално изразио о улози немачког посланика у Београду др Бенцлера и и Кронхолца, у чијој пратњи је одлетео до Берлина. Након доласка у Берлин путовао је возом до железничке станице Еден у Источној Пруској. Нојбахер се у његовом сведочењу помиње тек у тренуцима доласка на поменуту станицу.⁵⁸²

Председника српске владе примио је насамо Рибентроп 15. септембра 1943. године. Нојбахер пише о Недићевом излагању Рибентропу, како је на „храбар и достојанствен начин покушао да говори о неправди која је учињена Србима. Поставио је читав низ захтева да се ове неправде исправе како би се побољшао положај Срба, а тиме и ојачао и побољшао његов сопствени положај као председника владе.“⁵⁸³ Рибентропову реакцију описао је као изразито хладну и не превише пријатељску, а током даљег тока разговора, када је Недић затражио ревизију граница, као отворено непријатељску. Недић је том приликом захтевао да се чисто српска етничка подручја у Босни и Херцеговини која су под НДХ припоје Србији, као и Косово које је дато Великој Албанији. Рибентроп је одмах одбио Недићев захтев за изменом граница, рекавши да „чак ни једна Француска не може да постигне да дође до ревизије њених граница, па се зато о српском захтеву за време рата не може дискутовати.“⁵⁸⁴ Након тога Недић је одбио да потпише предложени текст коминикеа чиме је по Нојбахеру „неуспех овог сусрета био потпун, како са политичког гледишта, тако и са људског аспекта.“ Требало је донекле изгладити тешку ситуацију тако да је Рибентроп на Нојбахеров предлог организовао Недићев пријем код Хитлера. Овим је ублажен потпуно негативан утисак о посети код Рибентропа. Хитлер је Недићу пружио општа уверавања о правом путу којим се српска влада креће и „подржао“ његову тешку мисију. Недић у изјави са саслушања говорио о својој посети Хитлеру са посебним освртом на проблем одмазди које су и даље вршене над српским народом услед „самовоље

⁵⁸² Нојбахер је кренуо из Букурешта како би присуствовао посети.

⁵⁸³ Нојбахер истиче Недићев оптимизам приликом одласка у Берлин: „...Недић је кренуо у посету на коју је чекао још од 1941. године, пун великих нада у ревизију немачке политике према Србији. У овим надама се разочарао. Рибентроп је позвао мене и Бенцлера да присуствујемо његовом разговору са Недићем, тек онда када су разговори доспели на слепи колосек...“, Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 11.

⁵⁸⁴ Исто, стр.134.

Мајснера и Нојхаузена и других немачких официра, који су се извлачили са фронта и долазили у Србији...Састанак је трајао око двадесет минута. Хитлер је био обавештен већ од Рибентропа ради чега сам ја дошао, јер сам ја то Рибентропу изнео на станици у Едену. Хитлер је био незадовољан мојим захтевима, а нарочито захтевом да се укине наређење „једног за стотину“ и казао: Ви сте ме Срби два пута за срце ујели и треба не стотину за једног, већ хиљаду за једног! Даље је рекао: ако га још једном уједемо за срце да ће сравнити целу Србију и да је Србија незахвална иако ју је он спасао 1933. године, када су плутократске земље хтеле економски да је упропасте купујући њене продукте у бесцење.⁵⁸⁵ Након сусрета немачке концесије биле су занемарљиве, изузев што је Недић добио право да оснује жандармерију (како Нојбахер назива „Државну стражу“) над којом опет није имао пуну контролу. „Тако је Недић и даље остао шеф владе који није имао никакву извршну власт. Ово није било његово последње разочарење.“ Нојбахер је наставио са својом подршком генералу Недићу и у том контексту предложио Рибентропу „Пројекат за стварање Српске федерације“, односно Недићеве захтеве са појединим изменама: стварање Српске федерације у коју би ушле Србија, Црна Гора и Санџак, председник федерације био би Недић, Српска федерација била би привредна и валутарна целина, а области аутономне, федерална влада имала би управни апарат, жандармерију и добровољачке војне одреде, поново би се отворио Универзитет у Београду и престала би контрола над свим културним институцијама, ослободили би се патријарх СПЦ Гаврило Дожич и епископ Николај Велимировић, отпуштање српских заробљеника из немачких логора у замену за раднике које би Србија редовно слала у Немачку на рад, каснија фаза подразумевала би спречавање прогона Срба у НДХ и ревизију граница.

Од свих захтева одобрена су само два: отварање Универзитета у Београду и отпуштање по једног заробљеника за свака два радника послата у Немачку.⁵⁸⁶ Остале Нојбахерове предлоге, поготово о проширењу српске територије Хитлер је одбацио у децембру 1943. године, с обзиром на „велику државотворну снагу и широке циљеве српског народа који не треба охрабривати у његовим тежњама“: „Ми никада не смемо да допустимо да на Балкану један народ постане сувише моћан, народ који има осећај политичке мисије и историјске улоге. Управо су Срби тај народ. Они су доказали да имају велику државотворну снагу, а и велике, амбициозне циљеве

⁵⁸⁵ ВА, група фондова ЈВ у О, К 269, бр. рег. 38/1-31.

⁵⁸⁶ ВА, NAV-N-T-501, 256/523-26 и 537/40.

који чак иду до Егејског мора. Имам озбиљне примедбе на то да такав народ у њиховим настојањима и амбицијама ја још посебно охрабрим и подржим.⁵⁸⁷

Нојбахер је у својим мемоарима истицао да је Хитлер гледао на Недића као на екстремног традиционалисту који није могао да се пореди са Миланом Стојадиновићем, док га је он лично описао као „конзервативног Србина, старог кова, једну врсту српског јункера...Његова љубазност почива на сасвим другој традицији него што је случај са Стојадиновићем који има западњачко васпитање.“⁵⁸⁸ Недић према Нојбахеровим размишљањима није имао пуно избора већ по доласку на власт: „Године 1941, када је букнуо комунистички устанак, Недић је по наговору својих пријатеља и Немаца, пристао да постане председник српске владе и био присиљен да крене мучним путем колаборације. У том покушају да спасе српски народ, Недић је непрестано доживљавао разочарења и губитак угледа. У таквом стању затекао сам Недића у септембру 1943. Чак ни пријем у Главном штабу није му донео никакав опипљив успех.“⁵⁸⁹

Након Недићевог повратка из Берлина уследила је припремљена пропагандна кампања Владе народног спаса и „презентовање“ домаћој јавности учинка посете. Домаћа штампа је објавила велики број чланака о посети у другој половини септембра 1943. године.⁵⁹⁰ Јавност је требало уверити да је посета у потпуности уродила плодом и да ће се положај становништва у окупираној Србији видно побољшати, односно да су нове и велике могућности пред њим.⁵⁹¹ Недићев боравак у Немачкој окарактерисан је као историјска прекретница, нова етапа у остварењу српског националног задатка која ће Србију увести у европску заједницу слободних народа као потпуно равноправног члана.⁵⁹² Објављивани су и прилози о посети преузети из немачких листова и преведени на српски језик. „У целој немачкој штампи на видним местима објављују се детаљи из прогласа који је своје народу упутио председник Владе народног спаса у Србији...“⁵⁹³ Др Никола Маринковић је у чланку под насловом „Настојања владе генерала Недића

⁵⁸⁷ Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 169-170.

⁵⁸⁸ Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 135.

⁵⁸⁹ Исто, стр. 149.

⁵⁹⁰ Чланак „Вођа Рајха примио је председника владе генерала Милана Недића“, „Обнова“ од 20. септембра 1943. године.

⁵⁹¹ Чланак „Нове могућности“, „Обнова“ од 22. септембра 1943. године.

⁵⁹² „Пут генерала Недића-историјска прекретница“, „Обнова“ од 21. септембра 1943. године.

⁵⁹³ Чланак др Николе Маринковића под насловом: „Берлински политички кругови о ставу Србије“, „Обнова“ од 22. септембра 1943. године.

крунисана су пуним успехом. Представник „*Vilhelmstrasse*“ посланик Браун фон Штум о посети председника српске владе у Главном стању вође Рајха⁵⁹⁴ писао је да су, према Штумовој изјави, разговори трајали дуже време и да су вођени у срдачном тону. „Настојања генерала Недића крунисана су пуним успехом у унутрашњој политици Србије, што је донело природно последице и по односе између Берлина и Београда.“

У чланку под насловом „Велики дани Србије“ објављен је текст службеног саопштења о посети према коме је Недићевом пријему код Хитлера претходио његов разговор са Рибентропом о питању будућег развоја у Србији.⁵⁹⁵ Објављена је и Недићева изјава о аудијенцији код вође Рајха 18. септембра, у којој говори о посебној части која му је указана пријемом код Рибентропа и Хитлера као представнику Србије и српског народа. Ни у једном делу се не помиње оштар пријем на који је Недић наишао код Рибентропа, као ни слаби изгледи да се побољша положај српског народа. У прегледу недељних догађаја у листу „*Српско село*“ наводи се како целокупна српска штампа подвлачи да је посета генерала Недића Вођи Рајха нова етапа у животу српског народа и потврда да је српском народу призната равноправност у Новој Европи. „Србија је важан фактор будућег поретка на Балкану, констатује се на најмеродавнијим местима у Берлину...“⁵⁹⁶ У чланку „Србија у новој ситуацији“ објављеном у „*Новом времену*“ анализира се ситуација у Србији након Недићевог повратка из Немачке: „Србија улази у једну потпуно нову ситуацију, са срећним изгледима за будућност државе и српског народа“.⁵⁹⁷ Наведени лист објавио је и Недићев проглас народу након посете вођи Рајха (о коме ће бити речи у делу рада који се односи на Недићеве говоре, изјаве и друго). М. Микашиновић, аутор чланка у под насловом „Посета генерала Недића имаће далекосежне последице“ као непобитан доказ озбиљности посете наводи вишечасовно трајање разговора, „срдачан тон званичног коминикеа, ведро расположење генерала Недића по повратку из Главног стана вође Рајха и каснији коментар представника *Вилхелмитраса*...“.⁵⁹⁸ Чланак под насловом „Балканска разматрања“ објављен у „*Записима*“⁵⁹⁹ наставља са глорификовањем резултата

⁵⁹⁴ „*Обнова*“ од 22. септембра 1943. године.

⁵⁹⁵ „*Коло*“ од 25. септембра 1943. године.

⁵⁹⁶ „*Српско село*“ од 25. септембра 1943. године.

⁵⁹⁷ „*Ново време*“ од 24. септембра 1943. године.

⁵⁹⁸ „*Ново време*“ од 25. септембра 1943. године.

⁵⁹⁹ „*Записи*“ за период од јануара до априла 1944. године.

Недићеве посете Хитлеру као првог важног догађаја услед Нојбахерове акције. „...Посета Недићева Немачкој значила је признање Нове Србије од одлучујућег европског чиниоца и тако стварање могућности да Београд, бар за простор Југоистока, ипак постане у неку руку и субјект у односима између појединих снага, ако не још и формално, оно на сваки начин фактички.“

Покушај домаћих пропагандиста да посету Хитлеру презентују као важан и значајан догађај и промену у односу Србије и Немачке била је последица тренутних потреба за умирењем незадовољног становништва. Председника Владе требало је приказати као личност достојну наведеног положаја коме су немачке власти указале велико поштовање, како би се Влади обезбедио легитимитет међу народом. Непопуларне мере које је Влада морала да спроводи на челу са председником Недићем, као што је било стрељање талаца која је морала спроводити домаћа полиција у појединим случајевима или заплена жита свакако нису ишла у прилог овим покушајима власти. Управо из разлога што су могућности председника као представника Владе на пољу ублажавања страдања народа и ублажавања његових даљих патњи биле ограничене, изостајали су и већи успеси пропаганде. Наведено је важило поготово у случају презентовања јавности учинака Недићеве посете Хитлеру.

IV

СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПРОПАГАНДНОГ АПАРАТА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

4.1. Образовање и рад Одељења за пропаганду и његова повезаност са немачким пропагандним апаратом у окупираној Србији

Одељење за пропаганду (Одељење државне пропаганде) образовано је након формирања Владе народног спаса, при Председништву Министарског савета. У његовом раду постојао је делимични континуитет са предратним ЦПБ-ом, који се манифестовао у виду преузимања организације, начина рада и дела кадрова дотадашње службе Пресбириа при Савету комесара, наслеђених из међуратног времена. Имајући у виду чињеницу да је део ЦПБ-а током рата наставио деловање у емиграцији, у саставу избегличке владе, не можемо говорити о потпуном континуитету.

4.1.1. Организација и финансирање

Одељење за пропаганду (Одељење државне пропаганде) било је организацијска целина Председништва Министарског савета. Наведеним организацијским решењем домаће власти су настојале да максимално усмере пропагандни рад у духу немачких инструкција. Др Лазар Прокић, шеф Одсека за општу пропаганду у реферату Изванредном комесару за чиновничка питања о проблематици у раду Одељења за пропаганду⁶⁰⁰ говори о мотивима Владе за његово оснивање: „...Потребу за једним оваквим одељењем, под непосредном контролом председника владе диктирало је психолошко стање у коме се српски народ нашао после последњих догађаја. Наиме показало се као неопходно да иза оперативне акције оружаних одреда на терену мора следовати добро смишљена, стручно вођена и ефикасно примењена пропаганда: у циљу да се најпре српски народ врати самоме себи, па да се тек онда, као такав, оријентише у ономе правцу који најбоље одговара данашњем гео-политичком стању Србије и њеном статусу окупације.“ Велибор Јонић је у изјави са саслушања нагласио да је Одељење за пропаганду „административно потпадало под Председништво владе, а директиве за рад добијало непосредно од председника владе и од немачке пропаганде за Србију“. Наведена изјава садржала је трагове незадовољства услед преплитања ингеренција Министарства просвете са Одељењем за пропаганду и покушајима да се статус наведеног одељења у односу

⁶⁰⁰ ВА, група фондова Нда, К 72, бр. рег. 1/2-1, 2,3,4, Реферат др Лазара Прокића Изванредном комесару за чиновничка питања о проблематици у раду Одељења за пропаганду, 1. јануар 1942. године.

на статус Министарства просвете прикаже као подређен у потпуности Немцима у односу на област просвете : „Ово одељење било је организовано попут немачког, а све што је радило ишло је кроз немачку цензуру и у договору са Немцима“.

Одељење за пропаганду није доживело веће организацијске промене током читавог периода окупације, изузев што су надлежности и ресор појединих одсека проширивани у складу са потребама одељења и немачким инструкцијама. На челу Председништва Министарског савета стајао је председник Владе. Организационе целине у оквиру Председништва биле су: Кабинет председника, Државни секретаријат и три одељења: Опште, Правно и Одељење државне пропаганде.

Кабинет председника Министарског савета био је задужен за пријем поште упућене на личност председника, њено распоређивање, пријем појединаца и делегација, управљање службом безбедности председника и друге послове. Државни секретаријат обављао је послове из области организовања државних власти, координације целокупне државне управе и надзора над управним органима и властима. Опште одељење обављало је административне, преводилачке, правне и послове око збрињавања заробљеника. Правно одељење било је задужено за отправљање општих административних послова, регулисање статуса државних службеника, евиденцију целокупног особља, надлештава и установа, доношење одлука о службеним односима министара, вођење библиотеке, уредбодавну делатност и координацију рада целокупне државне управе, извршење буџета.⁶⁰¹ Одсек рачуноводства Правног одељења вршио је израду предлога предрачуна расхода и прихода за Председништво Министарског савета и њему подручна надлештва и установе, као и извршење буџета: отварање и затварање кредита у границама буџета, спремање наредба за исплате из отворених кредита, упућивао је захтеве Министру финансија за повећање недовољних кредита и тражио ванредне кредите. Одељења су била подељена на одсеке. На челу сваког одељења налазио се начелник, а на челу сваког одсека шеф одсека. Начелници одељења били су непосредни референти председника Министарског савета. Водили су надзор над радом подручних одсека, вршили су распоред особља и старали се о

⁶⁰¹ Правилник о надлежности и пословању у Председништву Министарског савета, „Службене новине“, број 90 од 16. новембра 1943. године. Правилник је донет на основу члана 14 Уредбе о уређењу Председништва Министарског савета М. с. бр. 1009 од 15. априла 1943. године.

извршењу задатака.⁶⁰² Шефови одсека су организовали рад одсека и старали се о уредном и тачном извршењу послова. Били су нека врста стручних референата начелника одељења за све послове одсека.

Шематски приказ организације Председништва Министарског савета у 1943. години

У састав Одељења за пропаганду су у јесен 1941. године улазили: Генерални секретаријат, Административни одсек, Одсек за општу (теренску) пропаганду, Одсек за штампу, радио и филм и Одсек за позоришта и приредбе.⁶⁰³ Крајем 1941. године почеле су припреме за оснивање установе „Земља и рад“ која је била намењена популарисању политике Владе народног спаса и председника Недића код сељаштва. Наведена установа била је организацијска целина Одсека за општу (теренску) пропаганду. Након оснивања Црногорског одсека крајем 1943. године нису прошириване надлежности и ресор појединих одсека у већем обиму.

⁶⁰² Према члану 19. Правилника о надлежности и пословању у Председништву Министарског савета начелник Одељења за пропаганду потписивао је сва акта и решења као „Шеф Државне пропаганде“, а одлуке које доноси по нарочитом наређењу или овлашћењу председника Министарског савета: „По наредби (по овлашћењу) Председника Министарског савета-Шеф Државне пропаганде“.

⁶⁰³ Одлуком Савета комесара од 16. августа 1941. године Одељењу за пропаганду додељени су послови везани за штампу, радио, филм, позориште и спорт. Одељење за физичко васпитање било је кратко време у надлежности Одељења за пропаганду почетком окупације, потом при Министарству социјалне политике и народног здравља да би од јануара 1942. године прешло у надлежност Министарства просвете.

Ради лакше анализе организације одсека при Одељењу државне пропаганде у даљем тексту износимо шематски приказ састава са дужностима сваког одсека.

Шематски приказ организације Одељења државне пропаганде са дужностима одсека у 1943. години

ОДЕЉЕЊЕ ДРЖАВНЕ ПРОПАГАНДЕ	
Генерални секретаријат	-Спровођење унутрашње организације рада свих одсека. -Прикупљање докумената о националном питању. -Прикупљање докумената и података о положају српског становништва. -Одржавање веза са познатим стручњацима из свих области националног живота.
Административни одсек	-Вођење целокупне администрације. -Евиденција особља Одељења државне пропаганде и вођење персоналних послова. -Вођење библиотеке у којој се прикупљају књиге, часописи, листови и други материјал који служи за пропагандне циљеве. -Контрола материјалних набавки и издатака за посебне потребе Одељења државне пропаганде.
Одсек за општу(геренску), социјалну и пропаганду села	-Усмена пропаганда путем јавних предавања и њихово организовање у земљи. -Одржавање везе са окружним и среским просветним установама. -Растурање пропагандног материјала међу становништвом. -Прикупљање информација о евентуалној страниј пропаганди у нашем народу и њено сузбијање. -Давање упутстава за рад дописницима Одељења државне пропаганде при окружним начелствима и дописницима у иностранству и примање њихових извештаја о важним догађајима. -Привредно-задружна, хигијенска и национална пропаганда на селу. -Обавештавање сељаштва о свим важнијим питањима јавног живота, држање течајева и поучних предавања за земљораднике-установа „Земља и рад“.

Одсек за штампу, радио и филм	-Преглед домаће и стране штампе. -Израда и издавање „Прегледа стране штампе“. -Припремање материјала за домаћу штампу. -Рад на изради публицистичког материјала: штампање књига, брошура, плаката и другог материјала. -Припремање потребног материјала и руковођење свим пословима који се односе на националну и културну пропаганду путем радија и филма.
Одсек за позориште и приредбе	-Вршење националне и културне пропаганде путем позоришта. -Евиденција целокупног особља Народног позоришта у Београду и обласних народних позоришта. -Надзор над радом државних и приватних позоришта. -Преглед и одабирање позоришне литературе. -Надзор над одржавањем и организацијом свих приредаба и концерата уметничког карактера.
Црногорски одсек	-Организовање предавања, популарисање Владе народног спаса и вршење антикомунистичке пропаганде у Црној Гори.

Министарство финансија у сагласности са Председништвом Министарског савета и Министарством унутрашњих послова доносило је одлуку о изменама у државном буџету и усвајању пројеката.⁶⁰⁴ Финансирање пројеката на централном и регионалном нивоу било је регулисано преко Одсека рачуноводства Правног одељења и Административног одсека Одељења државне пропаганде. Кредите Одељењу одобравао је председник Министарског савета на предлог шефа Државне пропаганде.⁶⁰⁵ За потребе реализације одређених пројеката финансирање се вршило из такозваних „отворених кредита“, док су за потребе исплате и награђивање појединаца уведени „кредити за усмену пропаганду“. Први кредит установи „Земља и рад“ од пет милиона динара одобрила је влада крајем 1941.

⁶⁰⁴ Уредба о административној подели земље, члан 20, „Службене новине“, број 136–А од 26. децембра 1941. године.

⁶⁰⁵ Савет комесара одобрио је први кредит Одељењу.

године. Председник Владе је крајем фебруара 1942. године формирао Комисију за набавке у наведеној установи која је водила контролу о утрошку кредита. Установи је током читавог њеног рада, према наводима из извештаја референата Одељења државне пропаганде, одобрен кредит од 21 милион динара.⁶⁰⁶ Трагови свих кредита уништени су спаљивањем, по писменом наређењу председника владе 3. октобра 1944. године, уз контролу шефа кабинета генерала Дамјановића, вршиоца дужности шефа пропаганде Љубомира Годоровића и чиновника пропаганде др Тихомира Марковића. Одељење државне пропаганде имало је своју стенографску и фоторепортерску службу: два стенографа и два фоторепортера. Стенографи су примали свакодневно извештаје телефоном од дописника из земље или из Берлина. Фоторепортери су слати по наређењу шефа Одељења државне пропаганде и шефова Одсека за општу пропаганду и Одсека за штампу да снимају разне приредбе, скупове и друге манифестације у Београду и унутрашњости.

4.1.2. Кадровска политика, правни и материјални статус службеника

Почетком окупације немачке власти су се суочиле са постојањем обимног апарата државне администрације који није био прилагођен новонасталој ситуацији и суженој српској територији. Доношење законских регулатива у циљу регулисања статуса државних службеника и систематизације државног апарата били су на листи приоритета, како би се смањили трошкови и правно регулисао нови систем који је становништво требало временом да прихвати.

Домаће власти су посебну пажњу обратиле на регулисање статуса и праћење рада државних службеника с обзиром на заједнички став да Владе да на сваком запосленом у државној служби почива систем државне управе. Пропагирана је лојалност службеника властима и осуђивана било каква активност уперена против државних интереса. Обнародоване су *Уредба о систематизацији места у државној и самоуправној служби* и *Уредба о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе* у августу 1941. године. Како би се извршила адекватна систематизација у свим установама и надлештвима образоване су комисије од три члана за сваки ресор. Комисије су се састојале од представника ресорног комесара, комесара Министарства финансија и Изванредног комесара за

⁶⁰⁶ Одељење државне пропаганде сносило је све трошкове око избора сељака, њиховог путовања, смештаја и гостовања.

персоналне послове. Комисија је требало да састави списак сувишног особља за отпуштање уз „узимање у обзир поузданости појединих службеника и њихових имовних прилика“. Министарски савет доносио је крајњу одлуку о отпуштању службеника уз обавезну сагласност немачких власти. У првом реду били су угрожени службеници које би комисије образоване у ту сврху прогласиле за припаднике, помагаче и симпатизере комуниста и масона. Кажњавани су и они који шире лажне вести и речју или делом уносе забуну, потом службеници склони корупцији, саботери и „они којима није стало до што скоријег оздрављења и обнове Србије“. Угрожени су били пензионери, службеници на располагању и породице интернираних војних заробљеника, а сви они су губили права на месечне приходе уколико се докаже да су имали везе са масонима и комунистима или преносили лажне вести.⁶⁰⁷ Током периода окупације домаће власти донеле су велики број декрета о отпуштању из службе „национално непоузданих службеника“.⁶⁰⁸ Систематизација је била један облик константног притиска немачких власти на ресорна министарства и на службенике који су свакодневно могли остати без запослења и могућности да обезбеде егзистенцију породицама.

У августу 1941. године донета је и *Уредба о допунама одлука о регулисању личних односа државних и самоуправних службеника*.⁶⁰⁹ Према наведеној уредби требало је отпустити из државне службе све службенике за које се утврди да су на захтев претпостављених власти доставили лажне податке. У јесен 1941. године сви запослени у државној служби морали су попунити формуларе са изјавама о расној припадности (требало је да се изјасне да ли су „Аријевци“), о расној припадности предака првог и другог степена сродства (односно да ли им је неко од предака био Ром или Јевреј). Исти подаци давани су и за родитеље супружника запослених службеника, а други део формулара односио се на припадност масонским ложама. Подношење изјава било је повезано са издавањем пропусница. Начелници одсека били су у обавези да потврде наводе својих службеника, што је повећавало притисак на руководећи кадар.

⁶⁰⁷ „Службене новине“, бр. 95 од 6. августа 1941. године.

⁶⁰⁸ Поједини од наведених декрета објављени су у „Службеним новинама“: 12. децембра 1941. године, 16. јануара 1942. године, 23. јануара 1942. године, 3. фебруара 1942. године, 27. фебруара 1942. године, 27. марта 1942. године, 9. фебруара 1943. године, 9. марта 1943. године, 4. маја 1943. године, 27. јула 1943. године, 28. септембра 1943. године, 12. октобра 1943. године, 12. октобра 1943. године и 16. јуна 1944. године. Према проценама Танасија Динића посао је изгубило око 10.000 службеника.

⁶⁰⁹ „Службене новине“, бр. 95 од 6. августа 1941. године

Променама у државној служби били су подложни и службеници Одељења за пропаганду. Чиновници наведеног одељења били су подељени на указне, односно редовне и на хонорарне. Такође, постојала је незванична подела на чиновнике из предратног времена, који су остали на положајима у новом Одељењу за пропаганду и на новопримљене чиновнике, постављене од стране Владе народног спаса.

Предратни чиновници и сарадници Одељења за пропаганду примали су припадности без додатака које су имали у предратно време. Према подацима из сачуваног реферата Светислава Шумаревића (шефа Административног одсека пропаганде предратног ЦПБ-а и шефа Административног одсека од фебруара 1942. године до ослобођења), можемо створити слику о тежини положаја предратних службеника који су остали на служби током окупације. Светислав Шумаревић истиче да се велика већина предратних чиновника „понашала исправно и да није примала никакве припадности од немачких власти“. Ретко су им даване надокнаде за прековремени рад. Из наведеног можемо закључити да је међу већином чиновника којима је служба била преко потребна у ратним условима, владала једна врста пасивног отпора, маскираног незаинтересованошћу, недовољном залагању на решавању задатака, као и избегавање контакта са немачким властима уколико су околности дозвољавале.

Као одличан пример односа власти према „старим“ и „новим“ чиновницима можемо узети поменути реферат шефа Одсека за активну (општу) пропаганду др Лазара Прокића. Анализирајући разлоге неефикасности Одељења, неколико месеци након његовог оснивања, Прокић је дошао до закључка да „персонал Одељења за пропаганду није на висини својих дужности. Наиме, данашњи персонал Одељења сачињава стопроцентно персонал ранијих Пресбириа. То ће рећи да сем малих изузетака /4-5 нових људи, 2-3 заробљена чиновника/ овај персонал није ни у чему измењен: у личностима, навикама, менталитету, радиности итд. Претежно демократски и левичарски елементи у њему, англофили, бирократе, нерадници и саботери-и даље несметано настављају свој посао често са знањем шефа Одељења.“ Шеф Одсека активне пропаганде у даљим наводима критикује службенике који нередовно долазе на посао или одлазе са посла пре краја радног времена, одбијајући сарадњу са постојећим режимом или са појединим шефовима. У циљу ефикаснијег рада Одељења др Лазар Прокић доставио је Изванредном комесару за чиновничка питања предлог са именима

службеника за отпуштање из службе уз конкретне разлоге њихове неподобности: изостајање са посла, нелојалност, окренутост против режима, неупотребљивост на послу. У образложењу потребе за запошљавањем нових службеника можемо препознати и интенције Владе да „прочисти“ целокупну администрацију: уклањање непожељних или неупотребљивих елемената, упошљавање одговарајућег броја незапослених интелектуалаца, јавних радника или новинара „вредних пажње“, као и отклањање саботерских елемената. Одељењу за пропаганду били су потребни „службеници који би својим радом одговорили и духу времена и све већим потребама српске државне пропаганде“.

Почетком 1942. године објављена је *Уредба о разрешењу службених односа услед ванредних прилика*⁶¹⁰ којом је регулисано право послодаваца на прекид радног односа услед ванредних околности. Власти су *Уредбом о постављању државних и самоуправних службеника који су били у добровољачким, односно четничким одредима српске владе* осигурале повољнији положај овим службеницима чиме је пропагирано приступање овим одредима.⁶¹¹

У анонимном писму једног чиновника Одељења за пропаганду упућеном председнику Министарског савета говори се о тешком положају свих чиновника у земљи, а посебно чиновништва поменутог одељења, које услед обимности посла и мале предратне плате не може нормално живети.⁶¹² Анонимни чиновник у својој молби истиче како је неопходно побољшати економски положај чиновништва, посебно оних који су најактивнији у својој служби, како не би „поклекли у борби“. У прилог својим тврдњама наводи да је положај недавно постављених чиновника знатно повољнији с обзиром на чињеницу да их влада награђује пропорционално животном стандарду. На крају писма доставља председнику Министарског савета и списак чиновника и службеника чијим сталним платама би требало додати и стални месечни додатак. Тиме је његова анонимност била доведена у питање, пошто се и сам вероватно налазио на поменутом списку. Можемо закључити да је поверење Владе у новопостављене службенике било веће него у случају предратних службеника, те су самим тим боље живели у ратним околностима.

⁶¹⁰ „Службене новине“, бр. 17 од 27. фебруара 1942. године, стр.1.

⁶¹¹ „Службене новине“, 12. март 1943. године.

⁶¹² ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 23/2-1, Писмо анонимног чиновника Одељења за пропаганду председнику Министарског савета од 10. априла 1942. године.

На основу сачуваног „Списка особља Одељења за пропаганду Претседништва Министарског савета“ из прве половине 1942. године можемо видети у ком обиму су мере Владе на систематизацији утицале на број, састав и финансијски положај запослених у Одељењу.⁶¹³ Број запослених није повећаван од почетка рада Одељења (на списку се поименично наводи 75 лица). За сваког запосленог дате су карактеристике о месту и држави рођења, вери, народности и племенској припадности, датуму постављења, месту на коме су тада били распоређени и висини бруто плата. Од укупно 75 службеника њих 19 запослено је у ратно време. Плате новозапослених биле су у већини случајева више од плата предратних службеника. Изразито висока примања имали су шефови одсека, генерални секретар одељења, шеф кабинета, референт Одсека Опште пропаганде, в.д. управник Народног позоришта у Нишу, дописници Окружних начелстава у Лексовцу, Краљеву и Ваљеву и дописник у Зајечару (од 4.000 до 6.000 динара). Већина запослених били су Срби по националној припадности, док је неколико службеника било хрватског и словеначког порекла.

У духу стварања новог профила државног службеника и „новог поретка“ објављена је и наредба владе којом је прописано „јединство мисли код државних и самоуправних службеника за обнову Србије у духу интенција, одлука и наређења Владе народног спаса“.⁶¹⁴ Сваки чиновник је био обавезан да поднесе изјаву да „прожет најискренијим побудама за што скорије оздрављење и обнову Србије, а убеђен да ће се томе циљу највише допринети савесном и преданом службом, као и одржавањем реда, мира и поретка у земљи овим изјављујем: да ћу интересима службе увек предан бити и све додељене ми задатке од стране претпостављеног ми старешине најсавесније извршавати“. Чиновници су се обавезивали да ће деловати против сваке акције на рушењу реда и мира, онемогућавати рад комуниста и масона. Рок за доставу изјава изванредном комесару за персоналне послове био је 40 дана. Изјава је била обавезујућа за Србе и уперена на спречавање сарадње са четничким покретом. Подношења изјава били су ослобођени службеници албанског, мађарског и немачког порекла. Њена примена продужила се и током 1943. године. Изванредни комесар је прописао да је сваки новозапослени чиновник морао да поднесе наведену изјаву пред претпостављеним који би је чувао шест

⁶¹³ ВА, група фондова Нда, К 72, бр. рег. 29/2-10,11,12.

⁶¹⁴ „Службене новине“, 27. новембар 1942. године.

месеци док се не увери у истинитост навода, па је тек тада предавао на оверу. Сва министарства била су у обавези да обавесте изванредног комесара за персоналне послове о службеницима који су одбили да потпишу изјаву, као и о онима којима старешине нису хтеле да дају гаранцију. Уследиле су и наредбе председника Владе из фебруара и марта 1943. године да се смањи број чиновника и отпусте они који нису српске националности.

Влада народног спаса није успела да до краја окупације у потпуности реформише и прилагоди државни апарат својим потребама иако је у више наврата сам председник апеловао на министре. Министри нису имали могућност да обуздају државни бирократски апарат наслеђен од Краљевине Југославије, а чиновништво је поред свих видова репресије остало незаинтересовано за активније учешће у пропагандној политици. Службеници су држани у страху и неизвесности како би се што више утицало на њихову подршку Влади и доказали да су вредни останка у служби. Осим репресивних мера према службеницима, Влада је примењивала и мотивационе мере посебно током 1944. године. Тако су службеници Кабинета и Генералног секретаријата Одељења за пропаганду, који су у времену од првог савезничког бомбардовања Београда до краја јула 1944. године редовно долазили на посао, награђени за прековремени преподневни рад (из кредита за усмену пропаганду).⁶¹⁵ Највећи број уклоњених службеника био је пензионисан и минимално збринут, а отпуштани су углавном политички противници. Влада се декларативно изјашњавала у корист немачких захтева ради задобијања немачког поверења, али и ради ублажавања положаја многих службеника који би остали без посла, како не би пришли покретима отпора.

4.1.3. „Пропагандни тимови“ и сарадња са представницима немачког пропагандног апарата

Организацијске целине Одељења за пропаганду биле су једна врста „пропагандних тимова“ на челу са шефовима одсека. Евидентно је да су разлике у структури ових тимова и разлике у статусу предратних и ратних службеника утицали на квалитет пословања и постигнуте резултате на пољу вршења пропаганде. Шеф Одељења за пропаганду био је Ђорђе Перић, активан током

⁶¹⁵ ВА, група фондова Нда, К 90, бр. рег. 43/1-1.

читавог периода окупације, све до септембра 1944. године када га је заменио Љубомир Тодоровић.⁶¹⁶ Перићев кредибилитет доведен је у питање већ неколико месеци након ступања на дужност. Одбор Антикомунистичке лиге упутио је жалбу Одељењу специјалне полиције због сумње у способност др Ђорђа Перића да подржи реализацију кредита Антикомунистичке лиге и антикомунистичког програма на терену и могућу опструкцију рада наведене лиге. Свакако да су овакве оптужбе потицале од љотићеваца, због Перићевих предратних сукоба са Љотићем, након иступања чланова „Југословенске акције“ из „Збор“-а. Као доказ колику су важност припадници Одељења специјалне полиције придавали наведеним оптужбама сведочи податак да предмет од 26. јануара до 4. јуна 1942. године није узет у рад, већ је на томе инсистирала немачка Полиција безбедности.⁶¹⁷

Као кључна личност Одељења Перићев шеф кабинета био је у почетку Јован Поповић којег је након два месеца заменио Слободан Катић. На поменутој дужности Катић је остао све до погибије приликом савезничког бомбардовања 18. маја 1944. године.

Генерални секретаријат био је током читавог периода окупације задужен за спровођење унутрашње организације рада свих одсека, прикупљање података о положају српског становништва и одржавање веза са познатим стручњацима из свих области националног живота. На месту генералног секретара био је од октобра 1941. године до јесени 1942. године Милош Милошевић.⁶¹⁸ Дужност генералног секретара након тога вршио је једно време и Љубомир Тодоровић (постављен на дужност крајем 1943. године). Словенац Рудолф Печник био је

⁶¹⁶ Након Перићевог бекства из земље 7. септембра 1944. године, на место шефа Одељења државне пропаганде постављен је решењем председника владе од 23. септембра 1944. године, љотићевац, инжињер М. Васиљевић. Међутим, ова одлука је убрзо сторнирана и поменуту дужност је наставио да врши Љубомир Тодоровић.

⁶¹⁷ ВА, група фондова Нда, К 131, Ф 1, бр. рег. 19/1-2., У жалби представника Антикомунистичке лиге Перић се описује као „веома незгодна, а у исто време и веома мистериозна личност која нема никакве везе са часним људима. За Перића се позитивно зна, да се бавио шпијунажом у корист Италије, не само у земљи већ и на страни. Свима је позната његова Париска пустоловина, када је пошто је у шпијунажи ухваћен, стрпан у концентрациони логор до суђења, али је оданде посредништвом Француских масона пуштен тј. протеран без права повратка у Француску. То није ни најмање сметало да Перић, после неког времена добије – захваљујући заузимању и покровитељству француског јеврејина-новинара Жила Соервена-ништа мање но легију части и опроштај кривице.“ У жалби се даље описује Перићев ток каријере и сарадња са „злогласним масоном Ником Бартуловићем“ и „најомрзнутијим човеком културног живота“. Наводи се како је „Љотића првом приликом оставио да би радио за Стојадиновића и Цветковића“. На крају се немачким властима поручује: „Ето, зашто нема никакве пропаганде за ових 8 месеци! Свакако да је неће ни бити када је води један Перић, а довољно је његово име па да се унапреди сумња да ће рад анти-комунистичке лиге бити од Перића гушен.“

⁶¹⁸ У јесен 1942. године Милош Милошевић је постављен за шефа Одсека за штампу.

секретар Одсека. Већина службеника у одсеку били су предратни чиновници. Милош Милошевић почео је пропагандни рад као генерални секретар. Током пролећа 1942. године организовао је редакцију листа „Српски народ“.⁶¹⁹ Представљао се као заменик главног уредника, иако је лично уређивао и издавао лист са самосталном редакцијом изабраном од хонорарних чиновника пропаганде и самосталних и повремених сарадника. Административни одсек вршио је административне послове, спроводио је сва наређења и решења председника владе и шефа Одељења за пропаганду и достављао их надлежнима, старао се о набавкама канцеларијског материјала и других потреба преко економата, сређивао библиотеку наслеђену од ЦПБ-а. Административне послове шефа одсека водили су Душан Милојевић (пензионисан након три месеца), др Данило Павловић и Светислав Шумаревић од фебруара 1942. године до краја окупације. Већина службеника у одсеку били су предратни чиновници. Одсек за општу (теренску), социјалну и пропаганду села био је поред Одсека за штампу, радио и филм најпродуктивнији током читавог периода окупације. Дужност шефа Одсека за општу пропаганду обављао је у првих годину дана др Лазар Прокић.⁶²⁰ Др Лазар Прокић био је један од најактивнијих пропагандиста током 1941. и 1942. године. Писао је новинске чланке потписујући се без псеудонима и свакодневно пласирао антикомунистичку, антимасонску и антијеврејску пропаганду.⁶²¹ У јесен 1941.

⁶¹⁹ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 27/2-5. Милош Милошевић у писму шефу Одељења за пропаганду од 25. септембра 1942. године помиње своје дужности главног секретара и заменика главног уредника „Српског народа“.

⁶²⁰ Овај одсек звао се још и Одсек за публицистику и Одсек за теренску и активну пропаганду.

⁶²¹ АЈ, 110, Ф.бр. 1706. У Оптужници против Лазара Прокића наводи се: „Др Лазар Прокић-шеф пропаганде при Председништву владе-организовао и давао директиве својим потчињеним за што успешнију борбу против НОП-у; у Ваљеву држи 23.05.1942. предавање „Три рата у Србији“; „Др Лазар Прокић био је најизразитији сарадник немачког окупатора и стајао је директно у његовој служби. Још пре слома Југославије био је члан Антикоминтерне, члан НСДАП, и тајни агент Гестапоа те је систематски подривао темеље Југославије припремајући је за слом. У тренутку када је капитулација Југославије била перфектна др Лазар Пркоић већ је играо видну улогу у фашистичком блоку...Не само да је другима давао упутства за такав рад већ је и сам кроз многобројне чланке у тадашњим листовима „Обнови“, „Новом времену“, „Понедељнику“ и другим публикацијама истицао јасно и недвомислено свој отворени став симпатије и љубави према Немцима, а мржње и непријатељства према народом покрету и Уједињеним нацијама“. Тврди се да је Прокић био познат као спрски фашиста и пре рата: „Овај интелектуалац познат још пре рата по својим рекационарским стремљењима и симпатијама за фашистички покрет Љотића ставио је све своје радне и интелектуалне способности у службу окупатора. Он је један од најглавнијих и најупорнијих сарадника Недићевих на пољу ширења ненародне политике. Прокић је употребио сав свој говорнички дар и са подијума многобројних села у Србији ширио је нацистичку идеологију обмањујући народ о правој улози народноослободилачког покрета. Својим оштрим пером у штампи показао се је као велики пропагандиста новог Хитлеровог поретка Европе сузбијајући народна стрељења о ослобођењу и наслону на савезнике. Оправдавао је нацистичко истрељење „Јевреја у

године руководио је припремама и организацијом антимаџонске изложбе (о чему ће касније детаљно бити речи) у сарадњи са Ђорђевићем Перићем, Стевом Кљујићем и немачким пропагандним органима. Одабирао је и публикувао брошуре, штампао разне летке и плакате и вршио погодбе за штампу. Према поменутом реферату Светислава Шумаревића првобитна замисао о оснивању дома за сељаке у Београду у који би повремено доводио домаћине из разних крајева Србије на упознавање са председником и члановима владе, њиховом политиком и читавом новонасталом ситуацијом била је Прокићева. Прокић је пред сам завршетак припрема нове антимаџонске изложбе у лето 1942. године повучен са активности. Ускоро је отпуштен из Одсека за општу пропаганду у јесен 1942. године. Светислав Шумаревић наводи да је повучен вероватно услед Кљујићевих жалби немачким властима на његов рачун.⁶²²

Дужност шефа Одсека за општу пропаганду вршио је након Прокићевог смењивања краћи временски период Живојин Ранковић, а потом Љубомир Тодоровић. Тодоровић је наставио са радом на публикувању брошура и растурању летака. Организовао је велики број предавања по местима у унутрашњости, посебно у оквиру пољопривредних течајева по селима и мањим местима током фебруара и марта 1943. године. Београдску антикомунистичку изложбу пренео је у Крагујевац и Пожаревац током лета 1943. године. Крајем исте године на место шефа Одсека за општу пропаганду постављен је Војин Дрвенција. Љубомир Тодоровић добио је место генералног секретара пропаганде. Заједно са др Тихомиром Марковићем, референтом државне пропаганде, приредио је српску антикомунистичку изложбу у оквиру велике изложбе коју су организовали Немци у Београду. Руководство теренске пропаганде је након бомбардовања Београда 16. и 17. априла 1944. године инсталирало мању штампарију у селу Јајинцима за штампање летака и краћих публикација које не би могла објављивати у случају новог бомбардовања. Инсталирање и организовање штампарске делатности обавио је Војин Дрвенција. Војин Дрвенција обављао је дужност шефа Одсека за општу

Србији“ на начин како то може само један заслепљени хитлеровац. Организовао је поклонствене групе из разних крајева Србије, које су ишле Недићу на подворење...”

⁶²² Прокић је брзо након отпуштања повратио свој утицај код немачких власти. Једно време провео је у Берлину уређујући један српски лист заједно са Божом З. Марковићем. Након Недићеве посете Хитлеру поново је добио месечну плату и месечну помоћ за лист. Половином новембра 1943. године довео је у Београд Цона Емерија који је држао предавања против Черчилове Енглеске.

пропаганду све до септембра 1944. године када је напустио земљу.⁶²³ Заменио га је Велибор Протић, дописник из Ужица. На том месту Протић је остао непуних месец дана.

Одсек за теренску пропаганду био је у свом раду редовно упућен на сарадњу са немачким пропагандним органима. Поред аташеа за штампу Ота Митерхамера⁶²⁴ стални посетилац одсека био је и немачки официр Хенгстер, сарадник *“Новог времена”*. У сваком округу у Србији пропаганда је имала своје дописнике при окружним начелствима, а њима је директиве издавао шеф опште, односно теренске пропаганде. Број предратних службеника запослених у Одсеку за општу пропаганду према броју запослених у време окупације био је изразито мали у односу на остале одсеке. Наведено сведочи да су домаће власти имале више поверења у службенике које су саме ангажовале и колики су значај придавале теренској пропаганди и пропаганди на селу.

Установа *„Земља и рад“*, као део Одсека за општу (теренску), социјалну и пропаганду села била је изразито активна током читавог периода окупације. Према већ поменутом реферату Светислава Шумаревића, идеју о стварању дома за сељаке др Лазару Прокићу дао је Ото Митерхамер. За управника овог сељачког дома, односно установе *„Земља и рад“* Митерхамер је имао свог експонента Стеву Клујића који је постављен на место управника, што није умањило обим Прокићевог пропагандног ангажовања у овој организацији. Циљ установе био је „уознавање села са вароши, да доводи сељаке у Београд, редом, из свих срезова и да стави у додир са члановима владе и вишим функционерима, да их упозна са институцијама, нарочито економским, да их путем обавештавања, предавања, поздрава и говора упозна са новим стањем у земљи и Европи, да их корпоративно прима председник владе као своје госте, да са сваким појединцем поразговара и да им се најзад пруже забаве и разоноде у биоскопу и позоришту...“⁶²⁵

Избор сељака извршио је у споразуму са председницима сеоских општина и среским властима чиновник установе *„Земља и рад“* Александар Дачић. Прва група „гостију председника владе“ доведена је у Београд 25. марта 1942. године на дан годишњице потписивања приступа Тројном пакту. Изабрано је око 80 сељака,

⁶²³ Одмах након бегства Ђорђа Перића 7. септембра 1944. године из Београда је нестало и Војин Дрвенција.

⁶²⁴ Ото Митерхамер, аташе за штампу при немачком посланству у Београду остао је све време окупације на месту аташеа и напустио је Србију неколико дана пре ослобођења.

⁶²⁵ ВА, група фондова Нда, К 3, бр.рег. 1/3-8.

по један из сваког села једног среза у Мачви. Прокић је након ове прве групе свакој придошлој групи сељака држао предавања у малој сали Коларчевог универзитета. Предавањима је придавана велика важност, а овој тези иде у прилог чињеница да је држање предавања преузео управо Ђорђе Перић након Прокићевог отпуштања. Такође, било је обавезно пуштање филмова културног и економског садржаја, посета појединих институција у Београду, посета биоскопу и Народном позоришту. Након представе (обично је приказиван неки народни комад: Јанков „Ђидо“, Глишићева „Подвала“ и друго) управник позоришта Јован Поповић држао је говоре групама придошлих сељака о потреби „укопчавања Србије у нову Европу“.

Установа „Земља и рад“ формирала је картотеку са подацима о свим лицима која су посетила Београд, а у картотеци су осим личних података чуване и фотографије посета приликом доласка, одласка, шетње кроз град, са пријема код председника владе и друго. Поједини снимци су објављивани у штампи. Према програму у Београд су долазиле нове групе сељака (између 70 и 80 лица) сваке недеље на боравак од четири дана. Кабинет председника владе одређивао је места из којих су примане групе, као и тачно време њиховог доласка. Тренд организованих посета наставио се током 1942. године и у првој половини 1943. године, али поједина места у Србији нису била обухваћена владиним избором. Председник владе је по предлогу Ђорђа Перића организовао одлазак делегације сељака у Винуцу ради обилазак масовне гробнице пољских официра које су побили бољшевици. Наведени обилазак имао је посебну пропагандну тежину.⁶²⁶

Стева Клујић је осим организовања „Земље и рада“ вршио и посебан вид пропаганде међу сеоском омладином. Током јесени 1942. године сакупио је групу сеоских младића и послао је на пољопривредне течајеве у Немачку. Неколико следећих група слао је у Немачку током 1943. године. С обзиром на чињеницу да је установа „Земља и рад“ у складу са својим дужностима имала велике трошкове око смештаја гостујућих група сељака, организације пропагандних програма и штампања пропагандног материјала, Комисија за набавке у наведеној установи имала је сталне проблеме у контроли утрошка кредита.⁶²⁷ Одмах по почетку рада председник Комисије известио је шефа Одељења за пропаганду и председника

⁶²⁶ ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-28.

⁶²⁷ Комисија је била састављена од три члана: Светислава Шумаревића, др Алојза Берцеа и др Душана Лекића.

Владе о неправилностима у Клујићевом раду, али није добио адекватан одговор. Комисија је имала проблем у раду и услед отвореног сукоба са Стеваном Клујићем који је члановима комисије, према Шумаревићевом реферату, претио својим везама са немачким властима и отворено критиковао њихов рад. Шумаревић је у свом реферату навео да је Клујић, средином маја 1944. године, у канцеларији шефа Одељења за пропаганду, претио да ће му „скинути главу“ због саботаже и сталног инсиситирања на правдању рачуна. Проблеми у раду Комисије и нерешен однос са руководећим кадром били резултат потребе захтева за све већим новчаним средствима за финансирање разгранате пропагандне мреже установе „Земља и рад“.

4.1.4. Одсек за штампу, радио и филм

Домаће власти су у складу са потребама немачког пропагандног апарата уложиле значајна средства у пропаганду путем штампе, радија и филма. Одсек за штампу био је активан током читавог периода окупације и одржавао је редовне контакте са немачким властима и од истих добијао инструкције и задатке. Први шеф Одсека за штампу био је Милош Младеновић који је кратко остао на поменутом месту (постао је уредник листа „Ново време“). Заменио га је др Велимир Димић. Помоћник др Велимира Димића био је Наум Симић. Одсек за штампу је вршио припрему за штампу обавештења Кабинета председника владе, кабинета разних министарстава и канцеларија разних установа јавности, као и чланака и других материјала. У оквиру одсека ангажована је лекторска служба која је преводила чланке и правила изводе из страних и домаћих листова за израду билтена, који је служио за информисање запослених у пропагандном одељењу, а поједини делови су штампани. Делови билтена штампани су у форми „Прегледа стране штампе“ и садржали су: датум објављивања, ознаку „поверљиво“ и прегледе одабраних објављених чланака из немачких, хрватских, италијанских, француских, турских, бугарских, словеначких, чешких и мађарских листова.⁶²⁸ Шеф Одсека за

⁶²⁸ Објављиване су вести немачке агенције „DNB“ и прегледи из немачких листова: „Das Reich“, „Berliner Berzenzeitung“, „Sudost Echo“, „Felixer Beobachter“, „Deutsche Allgemeine Zeitung“, „Frankfurter Zeitung“, „Tagepost“ из Граца, „Parizer Zeitung“, „Deutsches Volksblatt“ из Новог Сада, „Der Neue Tag“ из Прага, недељника „Deland Post“, ревије „De Voche“, „Deutsche Zeitung in Croatiem“, „Neue Ordnung“ из Загреба, „Grenzvat“ из Осјека и београдског „Donnauzeitung“. Објављиване су вести италијанских агенција „Steffani“ и „La Corrispondenza“ и прегледи из листова: „Il Popolo d'Italia“, „Resto Del Carlino“, „Corriere Della Sera“, „Il Giornale d'Italia“ и

штампу је у споразуму са шефом Одељења за пропаганду кореспондирао са установама и личностима које су сарађивале са Одељењем за пропаганду. Поред редовних дужности посећивао је агенцију „*Рудник*“ ради прибављања исцрпнијих вести, Одсек за штампу при немачком посланству, а повремено и редакције листова којима је редовно, сваког дана достављан пропагандни материјал за објављивање.⁶²⁹ Имао је обавезу да свакога дана у подне са представницима немачких власти присуствује конференцијама за штампу. Ове конференције одржавале су се у згради Народне скупштине до јануара 1944. године. Конференције је водио посебан официр-зондерфирер из немачког пропагандног одељења, а често су овим конференцијама присуствовали официр Тангл, представник немачке агенције „*DNB*“ и Хенгстер, зондерфирер за позориште.

Др Велимир Димић је осим дужности шефа Одсека за штампу био члан Врховног просветног већа Министарства просвете, Врховног спортског савеза и Управе Коларчеве задужбине. Повремено је посећивао седнице Управе и одржавао пропагандна предавања на Коларчевом народном универзитету. Присуствовао је и конференцијама посвећеним пропаганди путем штампе и у појединим установама. Редовно је сарађивао са „*Новим временом*“ и „*Српским народом*“ којима је достављао чланке потписане пуним именом и презименом.⁶³⁰

Након унапређења Велимира Димића за начелника Правног одељења Председништва владе, у јесен 1942. године, Милош Милошевић је постављен за шефа Одсека за штампу. У том периоду Наум Симић је одлазио на конференције за штампу са представницима немачких власти као представник одсека. Директиве и обавештења која је добијао на конференцијама непосредно је саопштавао шефу Одељења за пропаганду и шефу Одсека за штампу.

Одсек за радио је деловао самостално у почетном периоду окупације на челу са Омером Кајмаковићем. Почетком 1942. године на место шефа Одсека за радио постављен је Александар Стојковић, хонорарни сарадник пропаганде,

„*Piccolo*“ из Трста. Редовно су објављивани прегледи из словеначког „*Лупра*“, бугарске „*Вечери*“ и „*Нове вечери*“, француског листа „*Echo d’Nansi*“, турског „*Tasviri Efkar*“, листова Чешког протектората: „*Народна политика*“, „*Чешке слово*“, „*Лудове новине*“, мађарских листова: „*Madjar Nemzet*“, „*Regeli Mdjarorsag*“, „*Madjarorsag*“, „*Esti Usjag*“, „*Regeli Usjag*“ и „*Figet Lenseg*“.

⁶²⁹ Објављивани су оригинални чланци са пуним потписима њихових аутора и преведени чланци из немачких новина.

⁶³⁰ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 28/2-1, Писмо др Велимира Димића шефу Одељења за пропаганду од 25. септембра 1942. године.

издавач неколико пронемачких брошура из времена пре окупације и ранији секретар редакције „Новог времена“. Одсек за штампу проширен је током јесени 1942. године огранцима за филм и за радио, односно наставио је радио службу ранијег Одсека за радио. Као шеф радио-службе и везе између Одељења за пропаганду и радио-станице Београд Александар Стојковић радио је у периоду од почетка 1942. године до маја 1944. године (када је отишао на службу у радио-станицу у Трсту). Највећи део службовања провео је у београдској радио-станици. Био је самосталан и службено је општио само са шефом Одељења за пропаганду. Београдска радио-станција давала је у српској емисији и своје коментаре о савременим догађањима. Стојковић је све време службовања у Београду надзирао и радио-предавања на српском језику која је добављао од разних личности, највише од чиновника. Општу наредбу за ова предавања издао је у име председника Владе Велибор Јонић 10. јула 1942. године, који је позвао све чиновнике из Београда за које је сматрао да треба да држе предавања, на скуп у сали Коларчеве задужбине и дао им конкретне смернице за рад. Многа од ових предавања Стојковић је објављивао у штампи. Интересантан је податак да су већина службеника у Одсеку за штампу и за радио били предратни чиновници и да је већина постављена на дужност у периоду између 1937. и 1940. године.

Одсек за филм је као део Одсека за штампу, радио и филм вршио надзор и организацију кинематографске делатности.⁶³¹ Средином марта 1943. године наведени одсек почео је сарадњу са Одсеком за духовну културу Одељења за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера по питању цензуре филмова намењених за приказивање ученицима.

Пропагандни рад домаће власти на пољу производње, дистрибуције и приказивања филмова, регулисало је и пратило неколико немачких окупационих установа: Испостава Главне управе за филм руководства Националсоцијалистичке партије у Београду, Одељење за пропаганду Југоисток и Пропагандни одред (секција) Србија.⁶³² Пропаганди одред Србија са седиштем у Београду имао је

⁶³¹ Стављање културног живота, првенствено области позоришта и филма, под пуну контролу немачких и домаћих власти изведено је 16. августа 1941. године пребацивањем надлежности над Народним позориштем из сектора Министарства просвете и вера у ресор Одељења за пропаганду.

⁶³² Пропагандни одред (секција) Србија је касније постао самостална установа под Одељењем за пропаганду Врховне команде оружаних снага. Одредом је руководио капетан др Јулиус Липерт који је био потчињен војном заповеднику у Србији. Стручна упутства и налоге о спровођењу пропагандне активности добијао је од Министарства пропаганде Рајха, односно Одељења за

реферате: за радио, штампу, позориште, за ноћне локале и за активну пропаганду. Реферат III ц Трећег одељења Заповедника Полиције безбедности и службе безбедности бавио се у склопу обавештајне обраде културом, просветом и публицитетом. У његовом делокругу рада били су: високе и средње школе, позориште, уметност и филм, музеји, библиотеке, штампа и радио, општи публицитет и друго.⁶³³

4.1.5. Одсек за позориште и приредбе

Имајући у виду да су окупатори придавали велику пажњу оживљавању позоришног живота у Србији, надлежност над Народним позориштем и осталим позориштима у Србији пребачена је са Министарства просвете на Одељење за пропаганду крајем августа 1941. године и припојена Одсеку за позориште и приредбе. На челу наведеног одсека био је Јован Поповић, истовремено и управник Народног позоришта. Тиме је Министарство просвете изгубило значајан утицај на културни живот, а остала му је главна реч приликом постављења директора драме и опере, приликом одабирања позоришног репертоара и процене уметничке вредности изабраних комада.⁶³⁴ Ресор за позоришта и артистику немачког Одељења за пропаганду Југоистока био је надлежан за регулисање, организацију и праћење рада позоришног живота у окупираној Србији. У име немачких власти контролу рада Народног позоришта обављао је др Ханс Кремер на челу Пропагандног одељења „S“. Као што смо већ напоменули Реферат III ц Трећег одељења Заповедника Полиције безбедности и службе безбедности био је такође ангажован у контроли позоришног живота.

4.1.6. Црногорски одсек

Црногорски одсек основан је крајем 1943. године као део Одељења за пропаганду. У то време, прецизније у септембру 1943. године, вршене су по доласку немачких власти, припреме за проширење Недићеве власти и на Црну

пропаганду Врховне команде оружаних снага. ВА, микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 264/196-420.

⁶³³ Службом SD руководио је заменик шефа централе потпуковник Лудвиг Тајхман. Начелник Трећег одељења био је СС мајор Ханс Рексајзен, а у јулу 1943. године наследио га је Јозеф Хајнчел. Рефератом III ц руководио је потпоручник, касније поручник Хајнц Шретер. Деловање SD-а у Народном позоришту састојало се од праћења рада и одређених личности, као и од уплитања у кадровску политику Управе Народног позоришта.

⁶³⁴ АС, Г-3, ф.62, 35-186-41.

Гору. У извештајима Команде ЈВуО, Горски штаб број 148. крајем септембра 1943. године помиње се састанак представника црногорских Зеленаша: Арсе Петровића, Љубе Вуксановића, Воје Ненадића и Васе Анђушића са немачким командантом у Подгорици, на коме се вероватно расправљало о начину сарадње са немачким и Недићевим властима. Након поменутог састанка уследио је лет за Београд Арсе Петровића „у циљу проширења Недићеве власти на Црну Гору“.⁶³⁵ Арса Петровић је стигао у Београд пре Недићевог повратака из Берлина, што говори о важности коју су представници Зеленаша, а и Немци придавали овим разговорима и вршењу пропаганде на територији Црне Горе. На место шефа одсека постављен је Велиша Домазетовић, коме је додељен и Мирко Влаховић као искусни пропагандиста који је држао предавања о Црној Гори по разним местима Србије. Сачувано је решење председника владе према коме је Мирку Влаховићу за одржаних двадесет предавања на тему: „Црна Гора од окупације до данас“ у 13 места у Србији исплаћен хонорар у висини од 40. 000 динара.⁶³⁶ Чиновници одсека били су хонорарни сарадници Одељења за пропаганду од којег су и добијали упутства за рад на терену. Као сарадник био је ангажован и уредник „Цетињског вјесника“ Мирослав Дубок. Шумаревић истиче везу овог одсека са љотићевцима и наводи да су Домазетовић и Влаховић упућени на сарадњу са Михајлом Олћаном, као и да су Љотићевци од одсека откупили сав фото и писани материјал који се односио на кампању против комуниста. Тај материјал коришћен је за организовање црногорске антикомунистичке изложбе, отворене у Београду 22. јуна 1944. године чије финансирање је вршило Одељење за пропаганду. Новац у износу од преко пола милиона динара дат је Ратку Парезанину, функционеру у штабу добровољаца за спровођење акције у Сандаку.

Пропагандно одељење Југоисток сарађивало је директно са Одељењем за пропаганду, прегледало и цензурисало све материјале који су били намењени за даље дистрибуирање, редиговало и цензурисало чланке и говоре које су требали да држе чланови Владе, министри и референти за пропаганду. Издавачко предузеће А.Д. „Југоисток“ радило је на припреми штампаних материјала: брошура,

⁶³⁵ ВА, група фондова ЈВуО, К 146, Ф 2, Д 50/1; К 146, Ф 3, Д 2; Извештаји Команде ЈВуО, Горски штаб број 148 од 24. и 27. септембра 1943. године.

⁶³⁶ Према наведеном решењу од 25. фебруара 1944. године „на предлог Шефа Државне пропаганде, а по указаној потреби да се народу на територији Србије објасни политичка ситуација у Црној Гори, као и патње које је тај део српског народа претрпео од комуниста“ донета је одлука о висини хонорара Мирка Влаховића., ВА, група фондова Нда, К 90, бр. рег. 8/1-1.

публикација, плаката и прослеђивало их је Одељењу за пропаганду на даљу употребу. Немачка пропаганда мрежа била је у свом раду директно усмерена и на сарадњу са другим органима власти и појединцима који су били ангажовани по потреби за разне пропагандне послове. Према сачуваним подацима Пропагандног одељења Југоисток Команде Србије из 1943. године евидентирано је 117 сарадника немачке Групе активне пропаганде.⁶³⁷ За свако лице појединачно дат је опис посла које је обавило за немачке власти, као и висина новчаног износа који је исплаћен након обављеног задатка. Као посебни сарадници истакнути су др Владимир Вујић (уз његов предмет приложен је и препис летка под насловом „Срби“), др Ђока Слијепчевић (набројане су брошуре које је израдио по налогу овог одељења) и Еуген Меснер, професор из Београда (обављао је преводилачке послове и водио руску редакцију, извештавао о заседању у Бечу, израђивао пропагандне брошуре). Новчани износи исплаћени наведним лицима од стране Пропагандног одељења Југоисток Команде Србије били су високи у односу на остале, а поготово у односу на новчане надоканде службеника Одељења за пропаганду. Послови су били разноврсни: превод и лекторисање пропагандног материјала, достављање поверљивих извештаја немачким властима, израда школских планова и цензура књига, писање и састављање политичких чланака, летака и брошура, штампа, вршење теренске пропаганде путем држања предавања по разним местима у Србији и путујуће радио пропаганде, лепљење плаката и остало.

4.1.7. Радни простор Одељења за пропаганду

Први проблем са којим се руководство Одељења суочило био је проналажење адекватног смештаја и сређивање архиве Пресбириа из предратног времена и архиве настале у раду Пресбириа при Савету комесара. Почетком септембра 1941. године немачке власти су предале Одељењу за пропаганду бивше канцеларије ЦПБ-а у згради Министарства пољопривреде (улица кнеза Милоша Великог бр. 14 и 16) у којима су били библиотека, документарна архива и фотоархив. Чиновници одељења су, по наређењу шефа Одељења за пропаганду Ђорђа Перића, прикупили и средили материјал који је остао растурен и несређен после немачких претреса: књиге, негативе из фотоархиве, велику количину документарног материјала, исечке из страних, домаћих новина и из билтена разних

⁶³⁷ ВА, група фондова На, К 60, Ф 5, бр. рег. 2/1-52.

обавештајних агенција.⁶³⁸ Ђорђе Перић се одмах по ступању на нову дужност (након места шефа Пресбириа при Савету комесара и заменика комесара Министарства просвете) преселио из канцеларија Инвалидског дома (Вилсонов трг) у канцеларије бившег Министарства спољних послова. Уследило је и организовано континуирано пресељење и смештај службеника. Целокупна архива Одељења за пропаганду пресељена је након сређивања у новембру 1941. године у зграду бившег Министарства спољних послова. Просторије установе „*Земља и рад*“ биле су смештене у улици Кнегиње Љубице бр. 34.⁶³⁹

4.2. Пропагандна средства Недићеве владе

Одељење за пропаганду Председништва Министарског савета је током четворогодишњег рада користило пропагандна средства која су се показала успешним у дотадашњој ратној пракси. Припадници Одељења за пропаганду придавали су важност сваком средству које је могло потпомоћи њихов рад са циљем „...да развију једну интезивну и снажну пропаганду и живом речју и разним списима, плакатима и апелима“. Приликом анализе врсте, начина и фреквентности коришћења пропагандних средстава морамо узети у обзир које пропагандне задатке је Недићева влада требало да испуни: давање подршке немачким властима у ломљењу отпора становништва и преузимању контроле над јавним мњењем, придобијање наклоности и подршке јавности, повећавање поверења становништва у циљеве немачке политике, пласирање тезе о праведности рата, развијање широке и планиране пропагандно-психолошке делатности ради умањивања снаге покрета отпора, навођење припадника покрета отпора на напуштање јединица, побуну и одвајање од народа. Крајњи циљ - потпуно умирење становништва и престанак свих видова отпора како би се приступило „санирању“ последица рата и „привредној обнови“ земље садржан је и у крилатици Владе народног спаса: „Мир, ред и рад.“ Избор и садржај коришћених пропагандних средстава зависио је од више фактора: става немачких власти, друштвено-политичке ситуације, облика деловања непријатељске пропаганде, карактера пропаганде (централна или локална-теренска), писмености, степена образовања и менталитета становништва и начина

⁶³⁸ Посао око прикупљања и сређивања архиве обавили су Светислав Шумаревић, Ђорђе Ђорђевић и Антон Тиран.

⁶³⁹ Управник установе унајмио је ове просторије од немачких власти које су управљале конфискованим јеврејским имањима.

(могућности) дистрибуције пропагандних материјала у градовима и у унутрашњости земље. Немачке власти су често, свесно или стицајем околности, утицале на интензитет и успешност домаћих пропагандиста тиме што су ограничавале или стопирале употребу појединих пропагандних средстава. Било је случајева преузимања центара у којима се вршила пропаганда ради коришћења за немачке потребе и ограничавања употребе путем свакодневне цензуре немачког Одељења за пропаганду при Штабу војноуправног заповедника.

Уколико се, приликом говора о пропагандним средствима које је користила Недићева влада у свом раду, руководимо једном од најчешће коришћених подела средстава комуникације на аудитивна, визуелна и аудио-визуелна средства, можемо закључити да су од аудитивних средстава коришћене две основне групе. Наведене групе карактеришу две технике преношења порука-непосредне и посредне. Непосредна техника је обраћање лицем у лице, а посредна она у којој између пошиљаоца и примаоца поруке посредује неко техничко средство. Најчешће коришћени облици аудитивног посредовања били су: жива реч-говор (предавања, народни зборови, конференције), радио, гласноговорници и звучници (теренска пропаганда).

У најфреквентнија визуелна средства могу се убројати: штампа (новине, часописи, брошуре), леци, плакати, слике, фотографије, цртежи, документи, карикатуре, карте и друго. У местима у којима је био велики проценат неписменог становништва могућности коришћења текстуалних порука су отклањане применом графичке симболике и сликовне технике.

Аудио-визуелна средства коришћена су у зависности од постојећих услова. Приликом анализе пропагандних средстава навели бисмо позоришне и филмске представе као најзаступљенију форму аудио-визуелног изражавања. Такође, нагласили бисмо да је комбинацијом појединих пропагандних средстава долазило до настанка посебне форме спектакла коју су поседовале: приредбе, антимаџонске изложбе, прославе, параде, дефилеи, комеморације и погребни.

Приликом анализе врсте и дистрибуције пропагандних средстава можемо извући закључке о ставовима представника домаће власти о значају одабира пропагандних средстава и њиховог комбиновања. Један од максимално ангажованих представника владе на пољу пропаганде био је министар просвете и вера Велибор Јонић. Његово виђење пропаганде као „свеобухватне свакодневне

активности међу становништвом“ базирало се на добром познавању ефеката који су имала одређена пропагандна средства у складу са јасно постављеним циљевима. Стварност окупације и подређеност немачким интересима утицали су на постављене циљеве, али је Јонић у духу својих идеолошко-политичких ставова спроводио и сопствене замисли о стварању традиционалног српског друштва, путем национално-просветног рада међу становништвом, са посебним акцентом на васпитавању омладине. У том погледу посебно је сматрао значајним поновно покретање листа „*Просветни гласник*“ као пропагандног средства за „оплемењивање“ духа омладинаца. Велику пажњу посвећивао је „просвећивању“ осталих припадника власти о задацима које је требало остварити коришћењем одређених пропагандних средстава, уз потенцирање личне одговорности сваког носиоца пропагандног рада. Предлагао је председнику Владе начине реализације одређених немачких директива. Израђивао је скице за рад на терену које је прослеђивао Ђорђу Перићу на дораду и реализацију. Тако је приликом одржавања конференције представника централних власти са окружним начелницима у фебруару 1942. године, истицао важност пропагандног деловања у сваком моменту и примене свих доступних средстава: „Не смемо се задржати само на зборовима и тим пропагандним брошурама и лецима, сваки гест је пропаганда.“⁶⁴⁰ Министар просвете је придавао највећи значај живој речи, односно теренском раду на нивоу локалне пропаганде кроз директан контакт са становништвом: „...Од усмене речи највише зависи. Ова писана реч и чита се и не чита се...“⁶⁴¹ Као важно пропагандно средство навео је радну службу: „...јер кад се један народ бори за своју егзистенцију онда имате право свакога да мобилишете, имате право да му наметнете дужност. Та и таква радна служба није само за то да материјално допринесе, та радна служба је и одлично пропагандно средство.“ У духу реализације идеја о радној служби гимназијалцима је у зиму 1941-42. године увео обавезу чишћења снега, а гимназијалкама рад на припреми и прикупљању помоћи за избеглице (уз истицање хумане стране ових активности). Кључна ставка у Јонићевом виђењу пропаганде јесте примена дириговане контролисане пропаганде уз одабир адекватних пропагандних средстава.

⁶⁴⁰ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-130.

⁶⁴¹ Исто, бр. рег. 21/1-118.

Министар унутрашњих послова Милан Аћимовић своје виђење пропагандног рада уобличио је још као председник Савета комесара, али његова размишљања о пропагандном раду била су усмерена ка што бољој реализацији постављених задатака од стране немачких власти. У потпуности је подржавао гледишта председника Владе, али је у одређеној мери дозвољавао импровизацију и иновативност носилаца пропагандног рада у конкретним случајевима, посебно када је у питању била локална пропаганда. Продубљивање идеологије српског национализма, подстицање социјалне свести и изградња народног духа били су приоритети, али у мери у којој не би „иритирали Немце“. Кључну улогу у остваривању ових циљева имала је према Аћимовићевом виђењу теренска пропаганда уз коришћење летака, плаката и одржавање народних зборована.

Као шеф Одељења за пропаганду Ђорђе Перић био је првенствено заинтересован за спровођење конкретних задатака на пољу спровођења централне и локалне пропаганде. Био је свестан потпуне подређености немачкој цензури у свим важнијим областима пропагандног рада, што је уочљиво у сваком од његових излагања. Истовремено је заступао гледиште да Немцима стално треба указивати на потребу да се пропаганда прилагоди српском поднебљу и менталитету, како би иста била успешна. У том контексту је највећи значај придавао одабиру запослених у Одељењу за пропаганду, спољних сарадника и одговарајућих пропагандних средстава. Сматрао је да претерана идеологизација води неуспеху пропаганде, поготово у случајевима када су промовисане зборашке идеје које нису наилазиле на добар пријем код становништва. Неколико месеци након ступања на дужност шефа Одељења за пропаганду Перић је уочио зависност резултата пропагандног деловања од идентитета носилаца пропаганде. Уколико је објектима пропаганде било јасно стављано до знања да су Немци аутори одређених пропагандних материјала и да пласирају своје идеје, успех пропаганде је био далеко од очекиваног. Требало је пропаганду уобличити према психолошком профилу српског становништва, односно прилагодити је тако да буде пријемчива и прикрити њену „немачку обојеност“.

Непријатељска пропаганда била је значајан фактор у одабиру пропагандних средстава која су морала бити ако не ефикаснија од непријатељских, а онда барем подједнако ефикасна. Новинар С. М. Јанковић је у критици непријатељске пропаганде навео најчешће коришћена пропагандна средства у ондашњим

приликама: брошуре, списе, новине и радио као „одлична средства у ширењу извесних идеја, принципа и схватања.“⁶⁴² Интересантно је виђење изванредног комесара за персоналне послове Танасија Динића као почасног председника Српског новинарског удружења о значају штампе као пропагандног средства и о улози српске штампе у обновљеној Европи. Танасије Динић се у „својој“ анализи увелико користио ставовима шефа штампе немачког Рајха др Дитриха. Велика моћ штампе као средства за преношење политичких идеја, истовремено је била мач са две оштрице уколико се штампа користила за завођење народа и повећање његовог страдања. У том случају Динић је слободу штампе називао „слободом лажи и обмане“. Постојање здраве и националне штампе било је предуслов националног опоравка народа.

~ *Аудитивна средства*

Пропагандисти Недићеве владе користили су радио у највећој мери од аудитивних пропагандних средстава. Путем радија преношене су вести, говори министара и чланова владе, разне емисије културног, уметничког карактера, предавања, концерти, спортске манифестације. Радио је био погодно средство и за вршење такозване црне пропаганде у случајевима када је субјекат пропаганде користио лажни идентитет.

Радио-Београд су, као што је већ поменуто, почетком окупације преузели Немци који су радио сматрали најефективнијим пропагандним средством. Радио-вести имале су посебну улогу током ратних дејстава па је било важно контролисати главну радио-станицу. У брошури Одељења за пропаганду под насловом: „Узроци нашега пораза“, објављеној у јануару 1942. године анализиран је значај радио-пропаганде и њен утицај на увлачење Југославије у рат. Радио-служба била је „најсавршенији инструмент пропаганде на далеком одстојању“ без могућности ефикасне цензуре, за разлику од писане или усмене речи.⁶⁴³ Анализирајући ову ситуацију, Ђорђе Перић је истакао да је главни проблем у коришћењу радија као пропагандног средства управо у утиску који је произвело његово преузимање од стране Немаца. Немци су емитовали целодневни програм за

⁶⁴² Чланак „*Несавесна пропаганда*“, „*Ново време*“, 14. септембар 1941. године.

⁶⁴³ ВА, група фондоваНда, К 49, бр. рег 3/1-398, Брошура „Узроци нашег пораза“ састојала се од исечака објављених у штампи у другој половини 1941. године на теме: „Војна команда“, „Радио-Лондон“, „Интернационала“, „Генерал Симовић“ и „Министар Константиновић“.

афричко ратиште и ради остваривања других војних циљева, тако да је изгледало као да је то немачки радио који у одређено време емитује вести на српском језику.⁶⁴⁴ Тиме је доведен у питање значај који је становништво до тада придавало емисијама Радио-Београда, као и поверење у вести које су му сервиране. С обзиром на широку пропагандну активност коју је у прве две године окупације развио Радио-Лондон, Недићеви пропагандисти били су константно суочени са озбиљним проблемима услед губитка ауторитета Радио-Београда. Председник Владе и министар унутрашњих послова су у више наврата покушавали да преузму контролу над Радио-Београдом, али безуспешно. Осим програма Радио-Београда почело је организовање радио-програма у унутрашњости, на локалном нивоу. Тако је уведен стални радио-час становницима Лесковца, путем микрофона. Емисије су одржаване свакога дана из књижаре „Обреновић“ у поподневним часовима, а састојале су се од предавања пропагандног и просветног карактера, националног часа, вести саопштења и наређења општег и локалног карактера уз обавезну уводну паролу: „Срби на окуп, сви под барјак генерала Недића!“.⁶⁴⁵

Осим радија представници Владе су највише полагали на држање пропагандних предавања, говоре министара, чланова владе, окружних и среских начелника и других признатих чланова заједнице, као и на учествовање представника власти на народним зборовима и одржавање конференција намењених одређеним циљним групама. Сви говори су претходно морали проћи немачку цензуру што је додатно отежавало пропагандни рад. Влада је постепено утицала на немачке власти да по питању живе речи не покрећу било какве пропагандне акције на „своју руку“ него уз консултовање са српским водећим пропагандистима, управо у циљу постизања бољих резултата. Ђорђе Перић конкретно говори о тешкоћама на које су наилазили Недићеви пропагандисти у покушајима да придобију немачке власти на сарадању и заједнички рад на објављивању пропагандних садржаја. Немци су испробани пропагандни модел и уобичајене садржаје које су пласирали у другим европским земљама под својом влашћу, покушали пресликати и користити у Србији.

Одељење за пропаганду је слало предаваче и говорнике на терен са припремљеним предавањима. С обзиром на чињеницу да је пропаганда била

⁶⁴⁴ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-132.

⁶⁴⁵ „Ново време“, 15. април 1942. године.

углавном усмерена на најшире народне масе, којима је жива реч била најближа, најподесније пропагандно средство било је управо држање говора на народним зборовима. У циљу сузбијања комунистичке пропаганде агитатори су држали говоре по селима у унутрашњости, а из села су слате групе најугледнијих сеоских домаћина у Београд на „предавања и инструктажу“ код председника Владе и министара. Ради лакшег преноса предавања и говора окупљеном народу, уведена је пракса да се на згради сваког окружног и среског начелства инсталирају звучници. На примеру предавања које је одржао професор Момчило Балић у Крагујевцу (тема предавања: „Узроци нашег државног и народног слома“), ангажован од стране Одељење за пропаганду, може се демонстрирати коришћење различитих пропагандних средстава којима се покушавао појачати ефекат предавања.⁶⁴⁶ Предавање је одржано у сали биоскопа „Шумадија“, а преношено је путем звучника на улицама. Тиме је решен проблем преноса предавања већем броју слушалаца који нису могли стати у салу. Начелство Крагујевачког округа је том приликом обавезало одређени број интелектуалаца да присуствују поменутом предавању како би оно добило на значају. Било је случајева да су теренски пропагандисти анонимно присуствовали предавањима и зборовима и узвикивали припремљене паролe, агитовали за Недићев режим и утицали на окупљено становништво у тренуцима када је претила опасност од могућег негодовања или критике који би анулирали жељени ефекат збора.

Удаљеност појединих места од центара пропаганде, односно географски фактор и временске прилике често су ограничавале и сужавале избор пропагандних средстава и конкретно пропагандно деловање. Тако су представници домаће власти били суочени са проблемима у спровођењу пропагандне кампање која је покренута у фебруару 1942. године, а посебан замањ добила је у марту исте године. Немилосрдна зима у фебруару, а потом поплаве изазване отапањем снега и наглим изливима река и потока ометали су долазак предавача у поједина места окупиране Србије. Начелник Моравичког среза у свом извештају Министарству унутрашњих послова истиче како се предавач Велимир Адаловић послат од Одељења за

⁶⁴⁶ ВА, група фондоваНда, К 20, бр. рег 27/4-2. Петнаестодневни извештај о општој ситуацији у округу од 27. фебруара 1942. године.

пропаганду у његов срез суочио средином марта са проблемом долажења до појединих општина у срезу услед великих поплава.⁶⁴⁷

Конференције су биле средство усмеравања представника централне и локалних власти у вршењу дужности и пропагандног рада. Неопходно је указати на постојање вишеслојности у пропагандном раду, односно на чињеницу да је пропаганда била усмерена и на саме представнике локалних власти и на пропагандисте који су често били оруђе у рукама владе. Најбољи пример су конференције које су представници централне власти одржавали са окружним начелницима и ангажовање референата за пропаганду као споне између локалних и централних власти. Окружни начелници су исто тако одржавали конференције са локалним представницима политичких, културних и просветних власти, медијима, како би им пренели и „презентовали“ ставове центра.

~ *Визуелна средства*

Најфреквентније визуелно пропагандно средство које су користили представници домаће власти била је штампа. Издавање листова и објављивање чланака било је строго контролисано. На основу Перићевог излагања са конференције одржане са окружним начелницима можемо закључити да су домаће власти имале проблем у коришћењу штампе као пропагандног средства: „Цензуру држе немачке војне власти, а чим они држе цензуру, они диригују и штампом, јер онај који цензурише тај и диригује, ми само објашњавамо и саветујемо, али немамо власт.“⁶⁴⁸ Познат је пример са брошуром у којој је штампан говор фон Рибентропа коју су немачке власти превеле на српски језик и делиле становништву. Брошура није постигла жељени ефекат јер није била прилагођена српском менталитету. Поједини листови, као што је био лист „*Наша борба*“, покренути су са намером ширења идеологије српског национализма и повратка старим српским традиционалним вредностима, а кренули су зборашком странпутицом. Наведено указује да је постојала стална опасност да неки од листова који су били пропагандно средство Владе народног спаса постану пропагандно оружје у борби против те исте владе или пак отежају њен идеолошки рад у којем је истицана ванпартијска политика.

⁶⁴⁷ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег 23/5-1.

⁶⁴⁸ Исто, бр. рег 21/2-132. Излагање Ђорђа Перића на конференцији од 5. фебруара 1942. године.

Одељење за пропаганду бавило се и издавањем пропагандних летака, брошура и штампањем плаката. Пропагандни материјал штампала је за владине потребе Државна штампарија. Пропагандна одељења при окрузима добијала су део пропагандног материјала за округе од крајскомандантура. Окружни начелници су штампали, издавали и растурали летке на територији својих округа по немачкој препоруци и одобрењу.⁶⁴⁹ Такође, на територији појединих округа дељене су и слике, уколико су пристизале од крајскомандантуре у Ваљеву или директно од Одељења за пропаганду.⁶⁵⁰ Леци су били различите садржине: 1. инструктивни: позиви на пријаву саботера и комуниста, позиви на одржавање мира и реда, позиви на жетву и предају жита, 2. леци-писма: писма подршке заробљеника председнику Владе, искуства лица која су преживела заробљеништво код партизана или бивших партизана и комуниста, дечији апели са сликама, 4. директивни леци којима је сугерисан престанак борбе, 5. информативни леци: приказивање свемоћи немачког оружја, обавештавање о ситуацији и важним догађајима, садржаји измишљених или стварних докумената западних савезника и Совјетског Савеза и 6. леци-пропуснице који су најчешће били направљени у облику званичних докумената.

Министар унутрашњих послова је припремио списак парола које је препоручио окружним начелницима за штампање у лецима. Пароле су сажето формулисаним порукама: ставовима, циљевима, апелима, позивима и задацима биле усмерене на смиривање становништва и покретање привредне обнове.

Пропагандни органи придавали су велики значај употреби плаката као пропагандног средства с обзиром на чињеницу да су плакати својим колористичким ефектом и сликовном представом остављали упечатљив утисак, па су их користили у одлучујућим моментима. Станислав Краков назива плакате, односно „хартије залепљене на зидовима, правим путоказима око којих се одиграла судбина целог становништва окупиране земље“.⁶⁵¹

Коришћене су и карикатуре као сликовне поруке сатиричног облика изражавања, прожетог комичним и подругљивим, често агресивним приказивањем појава стварности и рата, западних савезника и Совјетског Савеза. Одељење за пропаганду публиковало је и карте, преузете од Пропагандног одељења Југоисток. Карте су коришћене као средство брзог објашњавања ситуације на фронтovima и

⁶⁴⁹ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег 48/8-1.

⁶⁵⁰ ВА, група фондова Нда, К 25, бр. рег 37/1-2.

⁶⁵¹ С. Краков, Генерал Милан Недић, књига прва....., стр.122.

природе збивања, померање линије борбе и ситуације на бојиштима. Фотографије нису биле само очигледно, већ и битно активистичко средство које је утицало на свест. Посебно су коришћени изложбени темати у којима су приказивани пораз непријатеља, победе савезника, изјаве и сведочења, борбени подвизи, злочини непријатеља, обнова и напредак земље.

Интересантно је виђење главог тајника припадника „Белих орлова“ о употребној вредности писане речи. Васпитно-пропагандна јединица ове љотићевске омладинске организације давала је предност писаној речи у односу на говоре и предавања и користила се пропагандним материјалом у виду брошура главних идеолога „Збора“: „Код штампања брошура има се један циљ: мисао ЗБОРА учинити приступачним најширим народним слојевима, и у најудаљенијим крајевима Отачине.“ Постојали су редовни проблеми у дистрибуцији брошура као што је била њихова непланска дистрибуција: „...У првом реду брошуре су узимане без плана, како је ко долазио и колико је ко хтео. Показало се да само неки од старешина набављају и растурају брошуре, док други то не раде. На тај начин се дешавало да се брошуре шире само у извесним крајевима, док у другим крајевима зборашких брошура уопште нема. Друга грешка састоји се у томе, што они који набаве брошуре, исте растурају без плана. Главно им је да брошуре распродају, а коме су их дали, да ли су их дали на право место, тј. да ли ће дотичноме користити или не, односно да ли је исти достојан да их има или не, о томе се ни мало није водило рачуна...“⁶⁵²

Одељење за пропаганду радило је интензивно на припреми пропагандних материјала. Дистрибуција пропагандног материјала интензивирана је у другој половини 1942. године и током 1943. године. Одсек за наставу и спорт и сарадници Одсека за пропаганду Националне службе за обнову Србије израдили су брошуру под насловом: „Три месеца рада Националне службе“. Наведена брошура штампана је у 3. 500 примерака (3. 000 на обичној и 500 на луксузној хартији). Током 1943. године у Чачак је из Београда допремљено 7516 плаката, летака, брошура, карикатура и календара. „Пролећна посланица Милана Недића“ у марту штампана је у виду плаката у 75. 000 примерака. У новембру 1943. године године одштампано је 50. 000 плаката Милана Недића, 25. 000 примерака плаката са говором министра просвете и велика количина других садржаја, углавном антикомунистичких брошура које су такође објављиване у великим тиражима. У

⁶⁵² ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег 8/3-1.

децембру је одштампано 50. 000 примерака „Божјиће речи Милана Недића“ и исто толико примерака говора министра просвете.

~ *Аудио-визуелна средства*

Иако су кинематографска и позоришна делатност биле строго контролисане и усмераване од стране немачких власти, пропагандисти Недићеве владе сматрали су их најзначајнијим аудио-визуелним средствима. У том духу су уз немачко усмеравање организовали приказивање и дистрибуцију филмова, као и редовни позоришни рад у Београду и у мањим градовима у унутрашњости Србије. Циљне групе биле су првенствено ученици, студенти, омладинци које је требало васпитати у националном духу, али и сељаштво које је требало да чини основу будућег српског друштва. Било је важно што више омасовити посету позориштима и биоскопима, што је самим тим значило и мање интелектуалаца, а више људи из народа на позоришним представама.

Комбинација више пропагандних средстава чинила је форму спектакла. Домаће власти користиле су се овом формом како би произвеле посебан пропагандни ефекат на становништво. Мађу најчешће коришћене облике спектакла спадале су: приредбе, антимаџонске изложбе, прославе, параде, дефилеи, комеморације и погребни.

Одељење за пропаганду организовало је разне врсте приредби. На примеру Националне службе за обнову Србије можемо видети да су приредбе биле одржаване са циљем „да обвезнике културно преобразе и преваспитају“. Позоришни одсек Националне службе за обнову Србије организовао је низ приредби у унутрашњости након успешне приредбе у Београдском Народном позоришту.⁶⁵³

Сложено пропагандно средство биле су изложбе, које су углавном имале антимаџонски и уједно антикомунистички и антисемитски карактер. Током читавог периода окупације одржано је неколико антимаџонских изложби. Лазар Прокић је дефинисао антимаџонску изложбу као „средство националног подучавања, обучавања и васпитавања“.⁶⁵⁴ Радни комитет Антимаџонске изложбе је у сврху популарисања изложбе, као и најаве отварања и повећање броја посетилаца користио десетак пропагандних средстава: штампу, брошуре, едиције, плакате,

⁶⁵³ ВА, група фондова Нда, К 7, бр. рег. 50/9-1.

⁶⁵⁴ „Ново време“, 10. новембар 1941. године.

летке, афише, биоскопске рекламе, радио-емисије, серију поштанских марака и специјално обучене водиче.⁶⁵⁵ Према подацима са конференције за штампу у дневној београдској штампи написано је 98 чланака и 59 бележака о Антимасонској изложби. Штампано је 207. 017 брошура и других едиција, а посетиоцима изложбе продато је 116. 219 едиција. Остатак брошура је бесплатно подељен ђацима и радницима по унутрашњости. Пропагандни сервис изложбе издао је четири врсте симболичних плаката у количини од 80. 000 примерака, издато је и растурено 100. 000 летача у боји по београдским улицама. Израђен је афиш изложбе у боји у 1. 000 примерака. Издато је 108. 000 примерака дописних карата које су делом продате, а делом подељене по провинцији. Коришћене су и биоскопске рекламе, израђено је 176 биоскопских плоча са четири типа текста и фотографијама коришћеним у Београду, Земуну и Панчеву. Преко Радио-Београда емитоване су три верзије најаве Антимасонске изложбе. Издато је и 4 врсте поштанских марака. Као пропагатори изложбе ангажовани су специјално регрутовани националистички оријентисани академци оспособљени да тумаче изложбени материјал. Касније су делови изложбе излагани у одређеним местима и градовима у унутрашњости. Материјал са изложбе пребачен је у реновирану Али Коч ложу на Калемегдану како би био „перманентни музеј остатка једног кобног друштва и вечита опомена“.

Припадници Српске државне страже и добровољачких одреда у Београду и већим градовима по Србији одржали су низ дефилеа и концерата са националним садржајем. Већина чланака о добровољачким одредима садржала је и фотографије дефилеа, полагања заклетве нових добровољаца, сечења колача на слави и разне детаље из живота добровољаца.⁶⁵⁶ У првој години окупације организовани су дефилеи добровољаца у духу популарисања борбе против комуниста и као један вид популарисања приступа становништва истим. Учествовали су у дефилеима носећи заставе и уз војну музику. Приликом једног од таквих дефилеа Димитрије Љотић одржао је говор омладинцима. Након проласка кроз град добровољци су акламирали председника владе пред зградом Председништва. Том приликом Недић

⁶⁵⁵ Уместо термина „пропаганда средства“ Недићеви пропагандисти користили су термин „инструменти“.

⁶⁵⁶ „Добровољци су јуче прославили свога заштитника Св. Ђорђа“, фотографија: „Сечење колача на добровољачкој слави“, „Добровољци полагају заклетву“, „Ново време“ од 7. маја 1943. године стр. 3.

их је поздравио у присуству Михајла Олћана.⁶⁵⁷ Свечаном полагању заклетве добровољачких одреда присуствовали су по неписаном правилу председник владе или други представници власти.⁶⁵⁸ Полагање заклетве се обично везивало уз неки црквени празник или свеца заштитника, било је обележено дефилеом и освећењем заставе одреда уз обраћање, односно говор неког од присутних представника власти и посету касарни одреда. Такође, доминирао је и мотив обележавања славе одреда, кроз спој традиционалног и духовног.⁶⁵⁹ Младен Бабић се у једном од чланака осврнуо на посету Петом добровољачком батаљону који је том приликом обележавао славу свога заштитника Светог Ђорђа.⁶⁶⁰

Погреби и комеморације коришћени су у највећој мери у антикомунистичкој и у пропаганди против западних сила. Требало је јавности указати на „комунистичка злодела“ против исправних грађана и припадника владиних одреда, као и на злочине који су проузроковани савезничким бомбардовањем. На примеру сахране жандармеријског наредника Аранђела Јовановића можемо видети начин на који су власти дале пропагандну ноту наведеном догађају. Јавност је путем штампе обавештена о мученичком страдању наредника Јовановића, а објављена је и Наредба управника града, према којој је сахрана требало да буде организована о државном трошку, као и да у њој учествује „60 људи под шлемовима и са официрима на челу“ уз Јовановићев позив свим припадницима српске жандармерије да следе пример страдалника Аранђела Јовановића.⁶⁶¹ У наредном броју „Новог времена“ објављена је репортажа са сахране, којој су осим родбине присуствовали представници немачких и домаћих власти. Након опела поворка је прошла београдским улицама до импровизоване говорничке трибине на Теразијама. Говоре су одржали Драги Јовановић, Милован Ђ. Поповић у име грађана Београда и Сима Ловрић у име националних радника. Присуство великог броја Београђана било је према аутору једног од објављених

⁶⁵⁷ „Дефиле добровољачког ђачког одреда. Омладинцима је одржао говор г. Димитрије Љотић“, „Ново време“ од 11. и 12. септембра 1941. године стр. 2. У овом чланку М.Б. приказан је дефиле одреда кроз Београд и цитирани су делови говора који им је одржао Љотић пре дефилеа. Уз чланак је објављена фотографија С. Г. : „Добровољни ђачки одред маршује кроз Београд“.

⁶⁵⁸ „Свечано полагање заклетве Четвртог добровољачког батаљона. Дефиле испред председника владе армијског генерала Недића“, „Ново време“ од 2. марта 1943. године стр. 3.

⁶⁵⁹ „Српска државна стража прославила је на први дан Духова своју славу: „Онај ко хоће с нама-пријатељ нам је, ко неће, он је противник и мора бити уништен“ рекао је министар Драг. Јовановић“, „Ново време“ од 15. јуна 1943. године стр. 3.

⁶⁶⁰ Чланак Младена Бабића: „Један дан међу добровољцима. Посета Петом добровољачком батаљону.“, „Слава српских добровољаца“, „Ново време“ од 6. маја 1943. године стр. 3.

⁶⁶¹ „Ново време“ од 30. јула 1941. године.

прилога о сахрани, доказ подршке грађана против „терористичких дела извесног броја безумника“. ⁶⁶² Драги Јовановић је након рата пред иследницима Одељења за заштиту народа, изјавио да је циљ наведених говора био да се „активирају масе у борби против комуниста, односно спречавању саботажа“. ⁶⁶³ Након савезничког бомбардовања Београда, Ниша и других градова у Србији одржан је седмодневни помен жртвама „англо-америчких убица“. Последњем у низу помена, одржаном у београдској Саборној цркви присуствовао је председник владе са министрима.

Можемо закључити да су представници Одељења за пропаганду уз водеће чланове Владе вршили промишљен одабир пропагандних средстава од локалног до централног нивоа пропагандних активности. Адекватан одабир није увек доносио очекиване резултате из разлога што је учинак пропаганде зависио од више фактора од којих је структура објеката пропаганде, односно становништва, била кључни фактор. Пропаганда Владе народног спаса, иако званична, није била једина пропаганда која је допирала до становништва и њен учинак зависио је управо од тренутка у којем је вршена и од деловања других фактора са стране. У таквим околностима, у ратним условима, успеху нису доприносила ни адекватно одабрана пропагандна средства.

⁶⁶² „Жртва своје дужности“ чланак о страдању Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника од стране комуниста“, „Ново време“ од 30. јула 1941. године стр. 3.; „Јавна осуда антинационалне акције...Свечана сахрана Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника“ и фотографија, „Ново време“ од 31. јула 1941. године насловна стр., додатни чланак о сахрани којој су присуствовали и представници немачких власти и говор Драгог Јовановића, стр. 3.; „Пола сата међу дивним омладинцима. Рањени доборовољци једва чекају час да се врате у борбу“, „Ново време“ од 7. октобра 1941. године.; „Свечана сахрана агента Управе града Београда Петра Симића жртве комунистичких бандита. Са покојником се опростио Драги Јовановић“, „Ново време“ од 30. септембра 1941. године стр. 3.

⁶⁶³ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 19/7.

4.3. Сарадња Одељења за пропаганду са Министарством просвете и вера

4.3.1. Организација Министарства просвете и вера и преплитање надлежности са Одељењем за пропаганду

Одељење за пропаганду било је највише упућено на сарадњу са Министарством просвете и вера, као и са одељењима задуженим за кадровску политику. Заједничко пропагандно деловање две институције и остваривање постављених идеолошко-политичких циљева било је у појединим тренуцима отежано, услед преплитања овлашћења и надлежности над појединим областима културно-просветног живота. Често се споровођење „просветних“ циљева сводило на индоктринирање народа. Повремени сукоби су спречавали ефикасно деловање Владе, али и утицали на успешност у борбама за добијање евентуалних привилегија и повластица од немачких власти. Ипак, колаборационизам Недића и Јонића био је срачунат. Крајњи циљ сарадње са окупатором односио се на покушај остваривања националних интереса. Министарство просвете радило је у прве две године окупације према *Уредби о уређењу Министарства просвете* из 1937. године.⁶⁶⁴ Низом одредби регулисан је рад на културно-просветном пољу уз детаљни пропагандни рад у свим секторима просветног живота. Осим врховне просветне власти Министарство просвете имало је право надзора над књижевним, уметничким и научним друштвима, универзитетима, позориштима, музејима, народним књижницама, државном штампаријом, уређењем и издавањем „*Службених новина*“. Сарађивало је у вршењу надзора над публикацијама, филмским приказивањима и радиофонским емисијама.⁶⁶⁵

Потребе домаћих власти за организованијим и контролисаним пропагандним радом почетком окупације условиле су и пребацивање дела надлежности које је имало предратно Министарство просвете на Одељење за пропаганду. Тако је већ почетком августа 1941. године број одељења при Министарству просвете проширен оснивањем Одељења за немачку наставу.⁶⁶⁶ Поменутом Одлуком Савета комесара од 16. августа 1941. године Одељењу за пропаганду додељени су послови везани за штампу, радио, филм, позориште и спорт, док је за надлежност над Народним позориштем у Београду

⁶⁶⁴ Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, I, Београд, 1996, стр. 190.

⁶⁶⁵ „*Службене новине*“, број 72 Б од 31. марта 1937. године.

⁶⁶⁶ Одељење за немачку наставу имало је задатак да решава све проблеме по питању наставе немачког језика у српским школама. Одељење је чинио административно-персонални одсек за средње, учитељске, стручне, грађанске, основне школе и обданишта са немачким наставним језиком и одсек за наставу немачког језика. Представници немачке мањине у Србији су углавном постављани на звања и дужности у овом одсеку.

и Нишу Одељење требало да се споразуме са Министарством просвете.⁶⁶⁷ Јонић је као комесар за просвету препустио надлежност над Народним позориштем Одељењу за пропаганду, уз услов да Министарство просвете има право гласа приликом избора директора драме и опере и одабира позоришног репертоара. Непоштовање првобитног договора о уметничком садржају репертоара довело је до сукоба са Одсеком за позориште и приредбе, на челу са Јованом Поповићем, који је био и управник Народног позоришта. Министар просвете покушао је 1943. године да поврати надлежност над позориштима, али без успеха. Током 1942. године Министарство просвете проширено је са још два одељења: Одељењем за физичко васпитање и Одељењем за вере Министарства правде.⁶⁶⁸ Сва приватна културно-просветна удружења и све просветне сталешке организације са задругама су стављене под непосредну контролу Министарства просвете чиме је олакшано вршење пропаганде преко ових институција. Министарство просвете почело је поново да издаје своје званично гласило „*Просветни гласник*“.⁶⁶⁹ Новом *Уредбом о уређењу Министарства просвете и вера* од 4. фебруара 1943. године, осим новог назива, Министарство је дефинисано као највиша државна власт у области народног просвећивања и верских послова „за које је предвиђена сарадња или контрола државне власти“.⁶⁷⁰ У састав Министарства просвете и вера ушли су Кабинет министра, радне јединице и саветодавни одбори, а Министарство је имало и спољне органе које су представљали просветни инспектор при Градском поглаварству Београда, окружни начелници са окружним просветним инспекторима и среским начелницима са школским надзорницима. Међу подручне установе Министарства просвете и вера спадале су: народне и грађанске школе, гимназије, домаћичке, учитељске, средње техничке, трговачке, пољопривредне и занатаске школе, школе трговачке омладине, Државна штампарија, Сеизмолошки завод, Државна архива, народне библиотеке, музеји, заводи за чување старине, Школа за телесно васпитање, Школа за примењену уметност, Академија ликовних уметности, Музичка академија са средњом музичком школом, Универзитет и Академија наука. Наведене установе и верске заједнице биле су у

⁶⁶⁷ АС, фонд Министарства просвете и вера, Г-3, ф 198, 1-36-41.

⁶⁶⁸ Почетком 1942. године објављене су: *Уредба о контроли културно-просветних установа и постављању комесарских управа у њима* и *Уредба о преношењу послова Министарства физичког васпитања у надлежност Министарства просвете.*, „Службене новине“, број 2 од 6. јануара 1942. године, стр. 1.

⁶⁶⁹ Обавештење: „*Поново излажење Просветног гласника*“, „Службене новине“ од 17. априла 1942. године.

⁶⁷⁰ „Службене новине“, бр. 11 од 9. фебруара 1942. године.

обавези да једном годишње подносе извештај о свом раду и да ванредно реферишу уколико то захтева министар просвете и вера.⁶⁷¹

Почетком окупације потпуно је онемогућен је рад Главног просветног савета.⁶⁷² Просветне власти планирале су његово обнављање у складу са насталим потребама, а до тада је уместо ове установе функционисао Просветни одбор који је давао мишљења о реформи наставе, наставним програмима, уџбеницима и књигама.⁶⁷³ Носиоци просветне политике у Министарству били су чланови Просветног одбора што је истом давало више пропагандни значај него суштинске функције. Међу члановима је, осим министра просвете, био будући ректор Универзитета Никола Поповић, као и др Димитрије Најдановић, следбеник „Збора“. Просветни одбор деловао је две године до сазивања Главног просветног савета, извршио је селекцију уџбеника и наставних планова и програма за све школе.⁶⁷⁴ Све спортске организације стављене су у марту 1942. године под контролу Министарства просвете. Током јула 1942. године основан је одбор као врховно спортско тело.⁶⁷⁵ Одбор је био формиран у пропагандне сврхе, односно требало је да путем омасовљења спорта и строге контроле спортских организација служи величању достигнућа и успеха Владе народног спаса на пољу спорта. Председник одбора био је начелник Одељења за физичко васпитање Миливоје Арачић.⁶⁷⁶ Окупационе власти нису биле наклоњене овој установи из разлога након што јој је поверен на управу Спортски фонд Министарства просвете током 1943. године у чему су виделе могућност националног организовања и јачања домаћих власти.⁶⁷⁷

Носилац главног пропагандног и идеолошког рада Министарства просвете и вера била је служба Генералног секретаријата Главног просветног савета, уведена 1942. године, а озваничена 1943. године задужена за креирање и уобличавање просветне политике и њене пропаганде. На положају генералног секретара био је Војин Драмужић. Генерални секретаријат се састојао од одсека: за вођење и васпитање народне омладине, за општу просветну статистику, за просветно-културну пропаганду и за културну политику. Друга одељења Министарства просвете и вера су као

⁶⁷¹ Љ. Шкодрић, *надевено дело*, стр. 75.

⁶⁷² Главни просветни савет био је врховно саветодавно тело у области просветне политике Краљевине Србији и Краљевине Југославије.

⁶⁷³ „Службене новине“, бр. 87 од 9. јула 1941. године.

⁶⁷⁴ *Уредба о Главном просветном савету*, „Службене новине“, бр. 39 од 15. маја 1942. године.

⁶⁷⁵ Правилник о организацији Државног спортског одбора, „Службене новине“, бр. 56 од 14. јула 1942. године.

⁶⁷⁶ „Обнова“ од 17. априла 1942. године.

⁶⁷⁷ АС, Г-3, Ф 775, IV бр. 570-III.

организационе јединице била подређена Генералном секретаријату. Једно од одељења које се делом бавило пропагандним радом и сарађивало са Одељењем за пропаганду било је Одељење за високо образовање и народну културу које је пре свега имало задатак да координира и управља целокупном културном делатношћу Министарства просвете и вера. Одељење се састојало од четири одсека: одсек за високе школе, одсек за духовну културу, одсек за телесну културу и одсек за васпитање народа.⁶⁷⁸ Одсек за васпитање народа и његов Средишњи одбор који је формиран крајем 1943. године вршио је откупљивање рукописа, штампао је и издавао „*Просветни гласник*“, вршио растурање књига у народу и помагао рад културних установа. На челу Средишњег одбора био је помоћник министра просвете Владимир Велмар-Јанковић.⁶⁷⁹ Пропагандна делатност Министарства просвете и вера присутна је у свим аспектима његовог деловања почевши од израде државног просветног плана, надзора над школама и наставним заводима, одобравања и контролисања рада књижевних, уметничких, научних и културно-просветних установа и друштава, просветно-научних установа, организације државног издаваштва, издавања „*Службених новина*“ и других званичних публикација. Министарство је у споразуму са Одељењем за пропаганду и уз надзор немачких власти контролисало издавање публикација за васпитање омладине и народа, вршило надзор над просветним фондовима, старало се о верским односима и о раду организације за телесно васпитање и спорт.

Пропагандни рад на локалном нивоу често је резултирао неслагањима и сукобом окружних и средских начелника као носилаца управне власти и пропагандних активности на територији округа, односно срезова и окружних просветних инспектора и школских надзорника, као представника Министарства просвете на локалном нивоу. Приликом одржавања конференције са окружним начелницима у фебруару 1942. године Јонић је истакао њихову дужност у активирању и мобилисању за рад просветних органа и службеника. Први задатак који је требало остварити на локалном нивоу био је покретање поновног рада школа. Окружни начелници су били задужени за оснивање, уређење и рад народних, грађанских, државних и приватних школа, њихово подизање, одржавање и снабдевање, надзор и старање над свим задужбинама у округу и над радом свих удружења и друштава у округу. Осим наведених дужности Министарство просвете пренело је почетком 1942. године у делокруг рада окружних начелника део пропагандних дужности у виду надзора над радом књижара, над

⁶⁷⁸ „*Просветни гласник*“, број 5-6, 1943, страна 212.

⁶⁷⁹ АС, Г-3, Ф 161, 21-248-43.

одржавањем концерата, представа, изложби и биоскопских пројекција приређиваних у оквиру округа. Такође, посебно је била наглашена потреба да се начелници ангажују на контроли листова и публикација, између осталог и просветног садржаја, који су излазили и били дистрибуирани у округу. Начелници су у оквиру својих дужности контролисали и запослене у школама, њихово вршење дужности, а имали су и право да кажњавају ученике. Обавезан је био и њихов рад на „народном просвећивању“, односно пропагандни рад међу становништвом. Били су обавезни да о свом деловању у просветној области извештавају Министарство просвете.

Ипак, министар просвете није био спреман да у потпуности повери вођење локалне просветне политике окружним начелницима и у том циљу је при сваком окружном начелству уведено звање окружних просветних инспектора, као и при Управи града Београда. Осим њих могли су бити ангажовани и просветни референти окружних начелника за извршење службених упутстава и спровођење просветне политике. У срезовима су уведени школски надзорници који су водили рачуна о просветној ситуацији на нивоу среза, обилазили школе, слали министарству статистичке извештаје и организовали рад на народном просвећивању.⁶⁸⁰ Након увођења положаја окружних просветних референата Јонић је у јуну 1942. године говорио о великој подршци коју су им пружили окружни начелници и тиме допринели побољшању ситуације у просветном сегменту. Ипак, у исто време жалио се Министарству унутрашњих послова на ситуацију у Шабачком и Пожаревачком округу који су ове новопостављене функционере запостављали или злоупотребљавали.⁶⁸¹ До оваквих злоупотреба долазило је управо из разлога што су локалне власти на терену биле доминантније и слабиле утицај Министарства просвете. Важност окружних начелника у успостављању реда, одржавању мирне ситуације и у пропагандном раду на програму обнове била је неоспорна, тако да су у појединим ситуацијама носиоци централне власти толерисали њихово уплитање у просветне послове. Често су и сами окружни начелници истицали како је уплитање неопходно ради њихове боље упућености у догађаје на терену.⁶⁸² Влада народног спаса покушавала је да ангажује на

⁶⁸⁰ „Службене новине“ бр. 8 од 27. јануара 1942. године.

⁶⁸¹ Сукоб у Шабачком округу добио је толике размере да је окружни начелник удаљио просветног референта из свог начелства. Са окружним начелником у Пожаревцу Миланом Калабићем сукоб током 1942. године завршио се његовим смењивањем. Демонстрирао је силу и упућивао своје офицере у прегледе рада школа, размештао и постављао учитеље. Али, након нових Калабићевих жалби и правдања поступака представници власти сменили су просветног инспектора који је окривљен за сукоб.

⁶⁸² Љ. Шкодрић, Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944: судбина институције под окупацијом, Београд, 2009, стр. 103.

пропагандном раду и окружне начелнике и њихове просветне референте у потпуности, те је у истом циљу организовала посебну конференцију са просветним инспекторима у јулу 1942. године, након чега их је примио Недић.⁶⁸³ Недић им је том приликом изложио основе замисли начина на који би били ангажовани у пропагандном раду и смернице како да придобију просветне раднике за сарадњу. Пропагандно ангажовање просветних инспектора посебно су захтевале локалне полицијске власти у циљу сузбијања комунизма.

Током 1942. године издато је наређење да директори и наставници морају да се ставе на располагање окружним и среским начелницима ради спровођења пропаганде и одржавања предавања у народу против комунизма и ради одржавања реда и мира. Ажурност и пропагандно ангажовање школских надзорника варирало је од округа до округа. Министарство је тражило од школских надзорника да буду душе среза, духовне вође и иницијатори важних акција. Школски надзорници били су у незавидном положају, под лупом централних и окружних власти. У појединим местима просветни радници су добијали тезе за антикомунистичка предавања. У Крушевцу су полицијске власти тражиле смену просветног инспектора јер су процениле да не ради активно на сузбијању комунистичке пропаганде. Просветни инспектор у Крагујевцу није ни учествовао у јавном животу и самим тим није мотивисао учитељски кадар, што је био разлог да локалне власти захтевају његову смену.

Министар просвете је током читавог периода окупације покушавао да идеолошки активира окружне начелнике, али је у фебруару 1944. године донео закључке о неуспеху на овом пољу. Начелнике је оптужио да избегавају да пријављују наставнике који су напустили дужност и придружили се партизанима, као и да нису придавали одговарајући значај расписима и наређењима Министарства просвете и вера. У пропагирању борбе против комунизма Пропагандно одељење и Министарство просвете и вера сарађивало су са Специјалном полицијом Управе града Београда, као и са Српском државном стражом чији је командант био брат министра просвете. Поједини представници СДС-а држали су антикомунистичка предавања или су слушали предавања Одељења за народно просвећивање Министарства просвете.

⁶⁸³ „Српски народ“, бр. 29, 31. јул 1942. године.

4.3.2. Пропагандни рад водећих представника нове просветне политике

Министар просвете и вера Велибор Јонић био је велики поборник пропагандног рада и иницијатор већине пропагандних манифестација у окупираној Србији. Након смењивања претходника Ристе Јојића⁶⁸⁴ и Милоша Тривунца доласком на место министра просвете „маркантнијем присталици немачког режима“ отворио се пут за спровођење у дело идеја за које се залагао током међуратног периода.⁶⁸⁵ Јонићево ангажовање на једном од кључних министарских положаја било је последица залагања немачких власти да се као „енергична личност спремна на радикалније захвате“ постави на ову дужност. Драгољуб Јовановић описао је Јонића као „мајстора речи који је веровао да дела“: „...Био је фашист од првог дана, и то потпун-националист, милитарист, клерикалац, способан да говори великим скуповима и глуми. Као позоришни човек, дружећи се с глумцима, пријатељујући с глумцима, осећао се стално на сцени. Још више него сама глума, занимала га је режија. У њу је веровао као у небо свемоћно, `говори као Ганди, а маскирао се као Гранди` како сам га окарактерисао 1934. у првом издању Новог Антеја не помињући његово име. Био је фашист и кад је изигравао земљорадника; на суду кад је очекивао смртну пресуду, држао се као убеђени фашист и тиме обележио своју праву природу...“.⁶⁸⁶

Почетком окупације Јонић је ступио у контакт са немачким властима, прво са Бенцлером, а током рада у Савету комесара постао је познат као користан у уклањању комуниста и масона из редова Министарства. Избор Милоша Тривунца за министра просвете у Влади народног спаса Јонић није прихватио са одушевљењем и покушавао је да добије место министра унутрашњих послова. Наставио је рад на месту референта у наставном одељењу Министарства просвете, да би након реконструкције Владе у октобру 1941. године био постављен на место министра просвете. Велики значај придавао је просветној пропаганди и инсистирао је на унификацији система образовања и васпитању омладине у националном духу. Такође, посебну важност придавао је анткомунистичком раду. Његова уверења почивала су на тези да је велики технички напредак човечанства условио

⁶⁸⁴ Ристо Јојић у комесарској влади није показао интересовање за радикалну реформу просветне политике и пропагандни рад, а почетком јула 1941. године окарактерисан је као масон. Ухапшен је у новембру исте године и интерниран на Бањици.

⁶⁸⁵ Бранко Петрановић је Данила Грегорића, Ђорђа Перића и Велибора Јонића као бивше припаднике „Збора“ називао „маркантнијим присталицама немачког режима“.

⁶⁸⁶ Д. Јовановић, Људи, људи..., Београд, 2005, стр. 220.

запостављање духовног живота, вере и морала. Потенцирао је спровођење реформе школства васпитавање омладине у хришћанском духу. Пажњу београдског јавног мњења привукло је предавање које је Велибор Јонић одржао на Коларчевом универзитету 20. септембра 1942. године, на тему: „Проблем наше духовне оријентације“. Наведено предавање, о коме ће касније детаљно бити речи, било је увод у антикомунистички течај за наставнике београдских средњих школа. Одобравао је ангажовање просветних радника у пословима Одељења за пропаганду, а дешавало се и да појединим учитељима наредио да сарађују са наведеним одељењем. У оквиру ангажовања на спровођењу просветне реформе одржао је низ говора професорима и учитељима о суштини просветног рада, родитељима о васпитању деце и школској омладини о важности борбе за националну ствар. Достављао је директорима школа спискове тема које је требало обрадити на антикомунистичким течајевима и примерке следећих брошура: „Наш сељак и комунизам“, „Патријарх Варнава противу комунизма“, „Совјетска Унија није Русија“ и „Крвава листа комунистичких злочина“. Директори школа или ђаци које би министра одредио били су дужни да држе и антикомунистичка предавања ђацима и њиховим родитељима. Према сопственом признању био је одговоран за доношење наређења пов. IV бр. 323/41 према коме су ђаци подвргнути критичком прегледу у погледу националне поузданости и распоређени у три групе: а) национално поуздани, б) ђаци комунисти, организовани или неорганизовани, симпатизери, вољни и невољни сарадници комунизма и в) ђаци који су лако подлегали сугестијама и утицајима пропаганде која је била штетна по интересе српске државне управе и стављани су под строги надзор. Поделу су вршили директори школа у сарадњи са појединим наставницима. Јонић је заједно са Миланом Аћимовићем, након његовог предлога да омладинце који су смештани у логоре извуку и спасу од немачке одмазде под изговором њиховог смештања у поправном заводу, успео да издејствује оснивање Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Сви ђаци који су припадали категорији „б“ такође су послати у Завод. Јонићу су при изradi Уредбе о организацији Завода за принудно васпитање омладине помогли и припадници Специјалне полиције Божидар Бећаревић и Радан Грујичић. Јонићеву ангажованост на пољу пропаганде можемо пратити и кроз број чланака које је током окупације објавио у листовима

„Ново време“ и „Српски народ“.⁶⁸⁷ Интересантан је податак да је Јонић приликом саслушања навео као свој велики успех спречавање немачког Пропагандног одељења Југоисток да оснује „Културну комору“ која би вршила контролу над уметничким и књижевним радом, као и да је спречио коришћење националсоцијалистичких уџбеника у гимназијама и у осталим средњим школама. „Просветну заједницу“ назвао је „камуфлираним издавачким предузећем немачке пропагандеса којим није имао никакве везе“.

Помоћник министра просвете Владимир Велмар-Јанковић о чијим је идеолошко-политичким гледиштима већ било речи у претходним деловима текста, делио је, као председник Средишњег одбора Одсека за васпитање народа, мишљење министра просвете о потреби за реформом просвете и максималном доприносу пропагандном раду. Поред министра просвете и његовог помоћника било је неколико истакнутих начелника и службеника Министарства просвете који су били потпуно посвећени пропагандном раду. Један од њих био је и Бранимир Малеш, доктор филозофије и предратни доцент на Филозофском Факултету. Током јула 1941. године постављен је на чело Одељења за народно просвећивање. Заједно са сином Љубомиром⁶⁸⁸, Бранимир Малеш је био ангажован од стране Гестапо-а на достављању података везаних за средње школе и студентску омладину и надзирао је одвијање средњошколске и универзитетске наставе у Србији.⁶⁸⁹ Био је укључен у држање пропагандних предавања у којима је величао Недићеву владу и Адолфа Хитлера. Након извесног времена због превише десне оријентације и негативног ефекта који је овакав рад изазвао у народу Бранимир Малеш је удаљен из Министарства просвете и вера и почетком 1943. године постављен за редовног професора Филозофског факултета на Катедри за антропологију. Био је и члан Комисије за преглед књига Универзитетске библиотеке и израду списка забрањених књига. Осим великог броја чланака објављених у „Новом времену“ ангажовао се и на припреми пропагандних говора и предавања чланова Владе.

Један од истакнутих пропагандиста у Министарству просвете био је раније поменути Владимир Вујић, начелник Одељења за наставу од октобра 1941. године

⁶⁸⁷ Јонић је током окупације објавио 54 чланка у „Новом времену“ и 42 чланка у „Српском народу“.

⁶⁸⁸ Малешов син Љубомир био је сарадник листа „Обнова“ током окупације. Као Хумболтов стипендиста боравио је у Бечу током 1944. године.

⁶⁸⁹ ИАБ, Бдс, М-2289.

и сарадник Пропагатног одељења „Југоисток“.⁶⁹⁰ Током читаве 1942. године одржао је низ говора и предавања током којих је величао Недића и Владу народног спаса. Био је један од најангажованијих начелника у Министарству. Владимир Вујић је у октобру 1942. године, услед извесних нелагања са Јонићем, упућен на рад код изванредног комесара за персоналне послове, као помоћник комесара, а потом је 1943. године премештен у Националну службу за обнову као врховни инспектор. Сарађивао је са немачким СС мајором Хансом Рексајзенем. Све време окупације деловао је у „Српској књижевној задрузи“ за коју је 1943. године приредио „Луминацију у селу“ Стевана Сремца. Објавио је многобројне чланке и студије у „Просветном гласнику“, „Српском књижевном гласнику“, „Летопису Матице српске“, „Народној одбрани“, „Времену“ и „Правди“. Бавио се и превођењем. Осим познатог превода Шпенглерове књиге, превео је и дело Герхарда Геземана „Српскохрватска књижевност“ и „Културне зоне и племена Балкана“. Током окупације бавио се активном књижевном критиком и уобличавањем националне идеологије. Правно веће Националне службе за обнову Србије поднело је у априлу 1944. године пријаву против Вујића и већ у мају га разрешило дужности из непознатих разлога. Пензионисан је у септембру 1944. године, истовремено када и Владимир Велмар-Јанковић.

Радосав Марковић, историчар, истакнути јавни радник и професор Крагујевачке и Београдске гимназије променио је неколико важних дужности у време окупације. Био је начелник Одељења за народне школе, начелник Одељења за народно просвећивање и вршилац дужности Одељења за високо образовање и народну културу. Његов рад био је често предмет разних жалби запослених у Министарству просвете, као и његова политичка оријентација. У априлу 1942. године опужен је за сепаратизам и за везе са црногорским сепаратистима, што је у опширној изјави одбио уз истицање свог истраживачког рада на проучавању историје Шумадије. Два месеца касније пријављен је Гестапо-у као „Црногорац левичарски оријентисан који је на сва важна места у Министарству поставио комунисте“. Оптужен је да избегава предузимање акције против комунистима по школама, као и да на Универзитет доводи личности које су присталице

⁶⁹⁰ АС, Г-183, В XX 35, Просветни досије Владимира П. Вујића. Пре постављења на место начелника Одељења за наставу био је на дужности директора Мушке реалне гимназије „Краљ Александар“.

Равногорског покрета.⁶⁹¹ Након истраге и саслушања није доказана Марковићева кривица, већ су немачке власти закључиле да се радило о организованој завери учитеља које је отпустио из службе као непоуздане у време његовог руковођења Одељењем за народне школе.⁶⁹² До краја 1942. године против њега су поднете још три кривичне пријаве од „Збора“ због прокомунистичке делатности. Министар просвете и вера упутио је у новембру 1943. године трећу молбу изванредном комесару за персоналне послове да одобри Марковићево постављење на место начелника одељења, уместо положаја вршиоца дужности. Након што му је у јулу 1944. године одобрено да буде постављен за начелника одељења Радосав Марковић је у августу поднео писмену изјаву министру просвете да жели да остане на месту вршиоца дужности, како би и даље у тешким временима, савесно вршио своју дужност. Министар Јонић успео је да повезаношћу са немачким органима власти и Управним штабом постепено уклони особе које су радиле за немачке обавештајне службе и подривале јединство и организацију Министарства просвете и вера. Немачке управне власти биле су задовољне Јонићевим просветним и културним радом и антикомунистичком делатношћу. У Управном штабу било је ангажовано више просветних референата: Лерхофер, Рајсвиц, Цетнер, Герлер и други. Инжењер Јован Ђорђевић, асистент на Београдском универзитету био је задужен за директан контакт са Управним штабом. Јонић је редовно био у контакту са Гестапоом по питању процене кредибилитета просветних радника и са Одељењем за пропаганду ради спровођења циљева културне политике. Просветни референти при Управном штабу вршили су цензуру нових уџбеника и одређивали у којим школама је требао да буде уведена настава немачког језика. Немачкој Војној управи редовно су достављани подаци о раду, броју школа, одељења, ђака и наставника, стању на Универзитету, а у појединим случајевима су немачки представници сами обилазили школе, мешали се у кадровску политику и утицали на ток наставе. У сарадњи са немачким Пропагандним одељењем за Југоисток Јонић је доставио спискове људи који би могли држати говоре и предавања на радију, без обзира на последице које би њихово појављивање могло имати. Министарство просвете и вера добијало је од немачких власти пропагандне материјале: плакате, летке, брошуре у којима су величани немачки систем

⁶⁹¹ ИАБ, Бдс, Ј-87.

⁶⁹² Исто. Сачуван је податак да је Марковић отпустио 250 учитеља.

школства, студирања и начин функционисања друштвеног живота. Наведени материјал Министарство просвете и вера дистрибуирало је школама уз обавезно популарисање и извештавање о реакцијама омладине.

Међу члановима Просветног одбора активни на пољу пропаганде, осим министра просвете, били су будући ректор Београдског Универзитета др Никола Поповић⁶⁹³ и др Димитрије Најдановић, следбеник „Збора“ који је у времену од септембра 1941. године до октобра 1942. године уређивао лист „Наша борба“.⁶⁹⁴ Одлуком Министарства просвете у јануару 1943. године Најдановић је постављен за ванредног професора Богословског факултета у Београду. Војин Драмушић био је као генерални секретар Главног просветног савета задужен за координацију процеса креирања и уобличавања просветне политике и њене пропаганде. Делио је виђење министра просвете о важности селекције омладинаца приликом њиховог одабира за будуће народно вођство. Дипломе о положеним течајним испитима требало је да добију само ученици „који стварно имају најбоље моралне и интелектуалне квалитете и који су стекли у довољној мери потребна знања.“⁶⁹⁵

4.4. „Обнова Србије пре свега и изнад свега“. Пропагандна улога представника локалне управе у пропаганди Владе народног спаса

Рад Владе народног спаса и немачких власти на сузбијању комунистичких акција наметнуо је потребу реорганизације административне поделе окупиране српске територије и успостављање чвршће повезаности централне и локалне управе.⁶⁹⁶ Наведена повезаност подразумевала је редовну контролу рада представника локалне управе. Требало је предупредити поновно распламсавање устанка на пролеће 1942. године, умирити становништво и утицати на максимално

⁶⁹³ Др Никола Поповић на положају ректора Београдског Универзитета био је од 1941. до 1944. године. Након раа живео је од превођења. Најважнија дела су му: „Историја развоја Кантове практичне филозофије простора“, „О човеку и вредности његова живота“, „Имануел Кант и природне науке“.

⁶⁹⁴ Др Димитрије Најдановић докторирао је на тему: „Филозофија историје Имануела Хермана Фихтеа“ која је публикована у Берлину 1940. године. Почетком октобра 1944. године пребегао је у Аустрију, потом у Италију, па у Британију, где је предавао на Дорчестер колеџу. Аутор је послератне студије: „Блажени и блаженства-мисао обожења“ објављене у Михену 1965. године.

⁶⁹⁵ Извештај генералног секретара Главног просветног савета на састанку Великог Просветног већа, „Просветни гласник“, новембар-децембар 1943. године.

⁶⁹⁶ Територија се до тада делила на бановине, срезове и округе као и пре Другог светског рата. Немачки извори о питању административне реорганизације нису обимни, иако је читава акција била спроведена управо на немачку иницијативу и уз надзор Управног штаба Војноуправног команданта. Потпуковник административне службе Ранхолд у једном од својих извештаја Министарству спољних послова у Берлину описује стање у српским министарствима која су по њему „сувише јака са већином предратног особља подложног корупцији“, уз истицање потребе неопходне редукције особља.

ангажовање сељаштва на пољопривредним радовима. Пропаганда је формулисала и пласирала у јавност главни циљ Владе народног спаса: „Повратити народу веру у себе сама, враћајући га његовим традицијама и његовим конструктивним стремљењима.“⁶⁹⁷ Ради лакшег увида и анализирања пропагандне улоге, коју су, као део система Владе народног спаса, имали окружни и срески начелници, неопходно је размотрити најбитније особености њихове управе и надлежности које су добили након реформе административне власти. Такође, потребно је анализирати поједине сегменте пропагандног рада на нивоу округа, срезова и општина.

4.4.1. Дужности и ингеренције представника локалне управе-виђење центра

Удео домаћих власти у гушењу устанка у Шумадији и Западној Србији био је значајан у начину регулисања рада и припреме среских начелстава за борбу против комуниста на терену и у позадини. У том циљу је председник Владе, на иницијативу Министарства унутрашњих послова, сазвао конференцију шефова свих банских управа и среских начелника. Конференција је одржана 14. новембра 1941. године у Београду на тему антикомунистичке акције на широком плану.⁶⁹⁸ Основно је било спречавање припадника комунистичког покрета да „у што већем миру и што удобније проведу зиму“, односно онемогућавање њиховог боравка у насељеним местима у којима би њихова консолидација била лакша. Среским начелницима стављено је у задатак да организују обавештајну службу по селима и варошима, очисте општинске апарате од сумњивих елемената и утврде бројно стање припадника мушке популације у селима који су били способни за борбу. Били су дужни да доставе спискове мушкараца који су одбегли у шуму, спискове мушкараца који нису одбегли, али живе ван општине, спискове погинулих са територије среза и околности под којима су страдали, спискове повратника из шуме са разлoзима због којих су се вратили, као и списокове нових житеља по срезовима. Свако лице које је путовало ван сталног места боравка морало је поседовати легитимацију и посебну објаву за свако путовање.

⁶⁹⁷ Недићев говор: „Образовао сам владу Народног спаса „Декларација“, „Ново време“ од 2. септембра 1941. године. насловна страна, наставак на страни 3: „Српска влада је израз воље српског народа.“

⁶⁹⁸ ВА, група фондова Нда, К 1А, Ф 1, бр. рег. 26/1-3., Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова, Наредба председника Владе среским начелницима од 19. новембра 1941. године.

Влада народног спаса почела је да спроводи административне реформе након гушења устанка, укидањем бановина и увођењем округа. Децентрализација до нивоа округа одговарала је организацији и функционисању немачких окупационих власти.⁶⁹⁹ Читава окупациона зона подељена је на 14 округа.⁷⁰⁰ Окрузи су добили широка овлашћења као управне и самоуправне јединице.⁷⁰¹ Окружни начелници су добили посебне ингеренције у циљу јачања управног положаја као представника локалних власти.⁷⁰² Као државни чиновници постављани су на положај из редова државних службеника или лица слободне професије, без обзира на школску спрему, а на предлог министра унутрашњих послова. По истом принципу могли су бити унапређени (члан 7. *Уредбе о административној подели Србије*). Имали су највишу политичку и општу управну власт у округу и обављали дужност уз помоћ политичко-управних чиновника, стручних референата и помоћног особља. Били су овлашћени да решавају спорове у својству представника другостепене опште управне власти и обављали су све послове из делокруга унутрашње управе које је раније обављао бан (члан 8. и члан 9. *Уредбе о административној подели Србије*). Окружним начелницима су осим цивилног сектора дата овлашћења над јединицама Српске државне страже на административном простору одређеног округа.⁷⁰³ Преко својих потчињених у срезovima и општинама почетком и средином месеца достављали су Одељењу јавне безбедности МУП-а извештаје о општој ситуацији у округу, расположењу и стремљењима народа, предузетим мерама и постигнутим резултатима.⁷⁰⁴ Окружни

⁶⁹⁹ Бенцлер у свом извештају помиње да је саобраћај био далеко сигурнији након реформе и да су железнице могле несметано функционисати. ВА, група фондова На, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 256/1052-4.

⁷⁰⁰ *Уредба о административној подели Србије*, „Службене новине“, број 136-А, од 26. децембра 1941. године, стр. 1-4.

⁷⁰¹ Град Београд са околином је као Управа града Београда изједначен са осталим окрузима. Предвиђено је укидање бановина у што краћем року. Према одредбама *Уредбе* управно подручје помоћника бана Дунавске бановине постало је Округ банатски који је задржао уређење и управу по одредбама *Уредбе о унутрашњој управи у Банату* од 14. јуна 1941. године. Округ косовско-митровачки је задржао уређење и управу по одредбама о уређењу и управи у области Косова од 8. августа 1941. године.

⁷⁰² Милан Недић је у посебном распису свим среским начелницима наложио да изврше организационе, политичке и финансијске припреме за спровођење *Уредбе*. ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 23/6.

⁷⁰³ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији*. Квислиншка управа 1941-1944, књига прва, Београд, 1979, стр. 288.

⁷⁰⁴ Члан 16. *Уредбе о административној подели Србије*: „Пратећи све значајне појаве економског, културног и социјалног живота у округу, окружни начелник је дужан да о њима као и о стању јавне безбедности и о свима важним догађајима у округу подноси Министарству унутрашњих послова

начелници су у седиштима фелдкомандантура у Београду, Нишу и Краљеву добили специјална овлашћења да прослеђују својим колегама на територији сваке фелдкомандантуре директиве и „сугестије“ немачких власти.

Председник владе донео је на предлог министра унутрашњих послова Указ о постављењу 14 окружних начелника и њихових помоћника.⁷⁰⁵ Новопостављени окружни начелници били су углавном предратни банови, срески начелници, полицијски писари, жандармеријски наредници и адвокати. Тако је Београдски округ водио полицијски службеник Павле Ђорђевић који је до тада вршио дужности среског начелника, управника полиције и начелника Управног одељења банске управе. На чело Пожаревачког округа постављен је судски пуковник Душан Јевтић који је био полицијски писар и срески начелник. Ваљевски округ водио је жандармеријски потпуковник Драгомир Лукић, а Зајечарски округ потпуковник Владимир Нешковић. На чело Крагујевачког округа постављен је потпуковник Милан Калабић који се касније налазио на челу Пожаревачког округа (компромитован је због отворене подршке Дражи Михаиловићу). Адвокат Милија Диковић постављен је на чело Краљевачког округа, а др Иван Ђорђевић, лекар и бан Моравске бановине на место начелника Крушевачког округа. Лесковачким округом управљао је начелник пуковник Сретен Страњаковић, који се истакао у акцијама против Ужичке републике. Моравски округ предводио је полицијски службеник Драгутин Бошковић. Правник Чедомир Младеновић био је постављен на чело Нишког округа, а Будимир Кораћ, жандармеријски наредник за начелника Ужичког округа. Полицијски службеник Душан Поповић предводио је Шабачки округ. Председник владе и министар унутрашњих послова издали су преко Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова образложење о постављању на дужност и директиве за рад окружним начелницима.⁷⁰⁶

Пропагандни рад Владе народног спаса одвијао се на више нивоа и био је усмерен и на саме окружне и среске начелнике који су били продужена рука централне власти, али које је такође требало усмерити и подстакнути на што ефикасније деловање. Требало је и саме локалне представнике власти уверити у исправност владине политике и у њене најбоље намере у погледу решавања

односно надлежном ресорном Министру појединачне и повремене извештаје са евентуалним предлозима.“

⁷⁰⁵ „Ново време“ од 28. и 30. децембра 1941. године.

⁷⁰⁶ ВА, група фондова Нда, К 91, бр. рег. 16/1-1.

новонасталих проблема и даљег вођења политике и пропагандног рада у окрузима. Међу начелницима вршена је пропаганда централних власти кроз начин давања задатака, директива и инструкција. У склопу сваке директиве налазило се, директно или индиректно, упутство окружним начелницима за вршење идеолошког и пропагандног рада међу народом и сарадњу са Одељењем за пропаганду.⁷⁰⁷ Били су карика која је повезивала народ са централним органима државне власти, задужени за чишћење и припрему терена за лакше пропагандно деловање. Влада је настојала да сопствену управу представи као очинску фигуру која брине о свом детету, односно народу, који јој за узврат дугује послушност. Требало је уверити становништво да у новом државном систему нема корупције и да могу остварити своја права без интервенција са стране. Најважнија дужност окружних начелника била је „да са свим својим органима приступе даљем енергичном чишћењу Србије од комуниста, а да истовремено приступе и лечењу рана претрпљених у борби са том немани.“⁷⁰⁸ У складу са немачким директивама од раније окружни начелници били су обавезни да забране сваки партијско-политички рад, партијско-политичко груписање на терену и коришћење партијско-политичких ознака како би се заборавиле све разлике које су раније делиле народне снаге на разне политичке групе и припремио пут за окупљање Срба у један национални фронт. Успостављање пуне контроле на нивоу округа и даљи пропагандни рад зависили су од одабира и филтрирања чиновничког апарата. Почело је прикупљање података о свим чиновницима у округу, уз посебну обраду досијеа компромитованих чиновника у вези са комунистичком акцијом. Начелници су имали право надзора над сваким чиновником у свом округу и могли су га сменити уколико закључе да није подобан за обављање дужности. Рад на терену

⁷⁰⁷ Комунистичке власти су биле свесне изузетне важности пропагандног рада Недићеве владе па се тако у Оптужници против Милана Недића из 1946. године (тачка 3.) наводи као једна од кључних тачака његово пропагандно деловање одмах након образовања Владе народног спаса: „Још од првих дана свога председниковања, Недић се заузео до крајњих граница да и пропагандом прихвати немачку окупацију у Србији и покрене Србе у борбу против народноослободилачког покрета. У циљу што боље пропаганде основао је Пропагандно одељење при Председништву Министарског савета, које је даље разгранало велику пропагандну мрежу по земљи.“, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 26/1-5.

⁷⁰⁸ У циљу чишћења терена од комуниста окружни начелници требали су да се старају о извршењу наређених мера за зимску противакцију према наредби Министарства унутрашњих послова бр. 11995 од 19. новембра 1941. године, према којој треба прикупити најсумњивије елементе и део њих послати преким судовима или у концентрационе логоре, а од мање опасних образовати радне чете. У појединим местима у којима је било комунистичких акција формиране су анкетне комисије, као у Чачку и Ужицу, које су подробно испитивале рад чиновника, тако да је у Чачку установљено да је 160 државних чиновника сарађивало са комунистима.

био је олакшан с обзиром на већ постојећу *Уредбу о уклањању национално непоузданих чиновника из јавне службе*⁷⁰⁹ и *Наређење председника владе од 24. децембра 1941. године о забрани враћања у службу компромитованих чиновника*. Такви чиновници били су подвргнути даљем испитивању на суду или депортовани у логор у зависности од степена кривице. Подаци о државним и самоуправним чиновницима и пензионерима који су активно или пасивно помагали комунисте, преко ресорних министарстава су достављани изванредном комесару за персоналне послове како би их лишио свих чиновничких права и повластица. Планирано је потпуно филтрирање чиновничког апарата „тако да у служби остане само оно чиновништво за које се зна да може и да хоће корисно и предано да служи своме народу“.⁷¹⁰ Посебна пажња била је посвећена успостављању општинских управа у којима су запошљавани „најчеститији способни и енергични млађи људи“.

Приоритетни задаци окружних начелника су се односили на оспособљавање инфраструктуре, јавних и приватних добара оштећених у комунистичким саботажама, успостављање редовног саобраћаја уз коришћење радних чета и других расположивих средстава. Према директиви за оснивање одбора за зимску помоћ у окружним и среским местима били су задужени да ангажују угледне и утицајне људе којима би дали „подстрека за агилан рад“ на збрињавању пострадалих, избеглих лица и сиротиње што је такође „један део великог плана обнове Србије“. Требало је подстаћи пружање материјалне помоћи избеглим лицима као „племениту и узвишену дужност свакога Србина“.⁷¹¹ Један од задатака односио се на подмиривање основних потреба сељаштва, уз пропагирање солидарности и узајамне испомоћи приликом обављања пољских радова. Као један од приоритета истакнута је координација појединих оружаних одреда на које је требало утицати да се према народу опходе коректно, без реквизиција и испада „јер наш народ тешко подноси неправду и увреду“.

Полазна основа у пропагандном раду била је анализа друштвене ситуације према којој је народ био политички дезоријентисан и услед тога пријемчив за

⁷⁰⁹ *Уредбом о уклањању национално непоузданих чиновника из јавне службе* службеници су отпуштани из државне службе и губили су сва стечена права, од којих је најважније било право на пензију. Три дана пре доношења уредбе, 3. августа 1941. године, у „*Новом времену*“ је објављен чланак Лазара Прокића под насловом: „*Смена или промена?*“ у коме се Прокић заузима за смену свих службеника преосталих из старог система, с обзиром да је немогуће променити њихова схватања и приврженост претходном режиму.

⁷¹⁰ ВА, група фондова Нда, К 91, бр. рег. 16/1-3.

⁷¹¹ Исто, бр. рег. 16/1-5.

утицај стране и непријатељске пропаганде за којом се без размишљања поводи, а посебно део омладине и сељаштва. Кључно је било обавештавати га „редовно и благовремено“ о догађајима у земљи и свету како би се ослободио од утицаја стране пропаганде и страних агената. Имајући у виду да су власти забраниле партијско-политички рад, планирана је и забрана окупљања друге врсте, односно укидање кафанског живота и кафана по селима, забрана коцкања. Просечан становник Србије био је изолован од места где је могао доћи на сопствени начин до информација, разних чаршијских проверених и непроверених вести које нису биле сервиране, односно до вести које нису нужно биле плод владине пропагандне политике: „Свет мора да буде упућен само на озбиљан и конструктиван посао. Нема више времена за оговарања и препричавања.“⁷¹² Влада народног спаса је од сваког окружног начелника очекивала да својој управи да лични печат и покаже иницијативу. Окружним начелницима је саветовано да успоставе што тешњи контакт и присну сарадњу са немачким властима. Добили су широка овлашћења за рад на терену, али и велику одговорност у случају евентуалних проблема. У директивама се конкретно помиње да ће ради остваривања идеје: „Обнова Србије пре свега и изнад свега“ окружни начелници основати у својим начелствима одсеке за пропаганду у којима ће „запослити способне, рутиниране људе, који ће умети да искористе сва савремена пропагандна средства за обавештавање народа“.

Председник владе одржао је 27. децембра 1941. године конференцију у згради Председништва Министарског савета са новопостављеним окружним начелницима поводом реформе административне власти и њиховог увођења у дужност.⁷¹³ Централна тема односила се на упознавање новопостављених окружних начелника са организацијом локалне власти и њиховим надлежностима и обавезама. На основу записника са ове конференције и забележених излагања Милана Недића, Милана Аћимовића, Танасија Динића и појединих окружних начелника може се закључити какав је био став Владе према решавању актуелних политичких питања и вршењу пропагандне активности. Конференција је изузетно важна самим тим што је била прва у низу. Председник Владе изложио је приликом увођења окружних начелника у дужност суштину идеолошко-политичког програма Владе народног спаса и сопствено

⁷¹² Исто, бр. рег 19/2-17.

⁷¹³ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 19/2-2. Конференцији су присуствовали Милан Аћимовић и његов помоћник Цветан Ђорђевић, као и Танасије Динић, изванредни комесар за чиновничка питања.

виђење положаја српског народа пре рата и почетком окупације. Примарни задатак окружних начелника и Владе народног спаса у целини било је искорењивање комунизма. Реформа локалне управе приказана је као корак који је био неопходан како би се искоренила неагилност, корумпираност и нефункционалност државних институција. Организација државе била је могућа само уз децентрализацију власти и поделом земље на округе: „Начелници окружни треба да буду домаћини, блиски народу, да они узму тај народ у своје руке, да му се што више приближе, да на њега утичу у свим правцима, и духовно и културно и материјално...и да високо носе барјак Српства.“⁷¹⁴ Комунистичку идеологију Недић је доживљавао као „болну и тешку рану на организму српског народа, коју треба одстранити по сваку цену“. Како би лакше регулисали рад и остварили свој ауторитет начелницима је дато право на батинање непослушних, корумпираних елемената, али „уз највећу могућу контролу, без претеривања“. Требало је избегавати изазивање супротних ефеката превеликим коришћењем датих овлашћења како се не би „негативно утицало на психу народа чија је суштинска потреба да буде близак са својим старешинама“. Посебно је важно Недићево виђење употребе пропаганде и њеног задатка да очува дух народа: „Пропаганда, то је најмоћније средство данашњице. Она мора да буде и добро смишљена и добро вођена и добро организована. То се може са мало труда постићи, јер има људи на терену који хоће да помогну општу ствар и који хоће да метну главу за српство у торбу, који хоће да кажу истину и који хоће да се заложу за овај програм српске владе. Такве људе треба пронаћи. ...Један добар окружни начелник не сме да затвара очи ни дању ни ноћу. Он мора да зна ко му улази у кућу, зашто је ушао, колико је у њој проборадио, он не сме да дозволи субверзивним елементима да се у његовом делокругу одомаће, он налази пута и начина да их склони и уништи. За све то мора да има добру обавештајну службу, на којој почива цело управљање и командовање. Ко тога нема за њега су сигурна изненађења одмах...“⁷¹⁵

Председник Владе презентовао је начелницима концепцију оснивања Народног сабора састављеног од највиђенијих домаћина, који би као представници народа анализирали рад Владе, давали сугестије и решавали проблеме.⁷¹⁶ Недић је

⁷¹⁴ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 19/2-6.

⁷¹⁵ Исто, бр. рег 19/2-9.

⁷¹⁶ У Народни сабор ушли би и окружни одбори. Недићева замисао биће спроведена у дело много касније и само у случају појединих округа.

доживљавао окружне начелнике као посреднике између народа и централне власти, који би кроз сталне обиласке округа и срезова и кроз директан контакт са становништвом придобили народно поверење и подршку („Вера у једну идеју, у једног човека...“). Народ би требало да осети да влада предузима све за његову добробит и за српски народ, а најпогоднији за популарисање ових идеја били су управо окружни начелници. Такође, указао је на потребу решавања смештаја и збрињавања полицијског корпуса, као и решавање придошлих српских избеглица. Пропагандом међу народом треба утицати на развијање осећаја о његовим дужностима и важности редовног измиривања дугова и давања новца за државну касу.

Гледиште министра Аћимовића о дужностима и правима представника локалне управе било је донекле слично Недићевом. Приликом излагања министар Аћимовић је дао и неке врсте смерница начелницима за пропагандни рад, почевши од начина на који треба да започну своје управљање: са новом поделом требало је донети „ново време и нови дух“, односно створити утисак код становништва како је њихов долазак у округ прекретница у управно-политичком развоју земље. Предате су им инструкције за рад на терену, са досијеима који су садржали најбитније информације везане за сваки од округа, картама са обележеним границама срезова и округа, Београдске и осталих фелдкомандантура. Окружним начелницима је за пропагандни рад требао да буде додељен по један референт за пропаганду по њиховом избору, а били су у обавези да у сваком од округа формирају одсеке за пропаганду. Аћимовић их није упутио у детаље будућег пропагандног рада с обзиром на специфичности које су постојале на терену, односно услед различитих друштвених, политичких и социјалних момената у сваком од округа. Носиоци локалне власти могли су ангажовати свештена лица, учитеље, лекаре и било која друга лица која им се учине погодним. Усмерени су да путем плаката, предавања и на друге начине обавештавају народ о опасности од комунизма, последицама комунистичких акција, као и да га упозоравају на нове опасности. Посебно је разматрана и организација свечаности, односно дочека начелника по окрузима, као прва манифестација њихове будуће власти. Биле су заступљене две концепције за дочек у окрузима. Према првој концепцији дочек је требало организовати у свечаној атмосфери, уз присуство среских начелника,

председника општина, припадника свештенства, грађанства и државних чиновника, одреда. Након дочека требало је организовати молепствије. Према другој варијанти дочек би био организован у скромнијој и мање упадљивој форми с обзиром на ратну ситуацију и оскудицу. Окружни начелници били су у обавези да званично дочекују председника владе и ресорне министре, док су у другим случајевима слали своје помоћнике, а приликом обиласка округа министри су били дужни да први посете окружног начелника који им је потом узвраћао исту.

Генерал Стеван Радовановић потенцирао је важност постављања обавештајних официра у сваком срезу и окружним начелствима. Пружена је могућност начелницима да сами одаберу обавештајне службенике из редова официра или грађанина. У почетној фази обезбеђивања округа предвиђено је и распоређивање жандармеријских станица на територији окупиране Србије.

Прва половина 1942. године протекла је у знаку реорганизације према *Уредби о административној подели Србије*, уз низ одржаних конференција, састанака, анализа и дискусија у које су посебно били укључени Министарство унутрашњих послова и Управни штаб војно-управног заповедника Србије. Вршено је активно популарисање нове поделе на округе, истицана је њихова предност у односу на ранију поделу на бановине.⁷¹⁷ Председништво Министарског савета прописало је *Уредбу о финансирању округа, уређењу њихове финансијске службе и ликвидирању бановина*.⁷¹⁸ Почетком фебруара 1942. године одржана је конференција представника централне и локалне управе на којој су анализирани резултати једномесечног рада начелника у окрузима, учинак чишћења комунистичких групација на терену и резултати пропагандног рада након увођења нове административне поделе.⁷¹⁹ Питање спречавања комунистичких акција у окрузима било је уско повезано са питањем успешног спровођења антикомунистичке пропаганде у чијој организацији су кључну улогу имали

⁷¹⁷ Милан Аћимовић одржао је говор преко Радио-Београда 4. јануара 1942. године у коме обавештава становништво о предностима поделе на округе и бољитку који ће нова подела донети., *“Ново време”* од 4. јануара 1942. године.

⁷¹⁸ *Службене новине*, бр. 6/42, бр. 124, 12. јануар 1942. године.

⁷¹⁹ На првој седници која је почела са радом 5. фебруара 1942. године, од представника централних власти били су присутни: Милан Аћимовић, Цветан Ђорђевић-начелник Управног одељења Министра унутрашњих послова, Александар Јоксић-вршилац дужности начелника Одељења за државну заштиту, Драги Јовановић, дивизијски генерал Стеван Радовановић-командант жандармерије. Седници су присуствовали окружни начелници Београдског, Ваљевског, Шабачког, Ужичког, Краљевачког, Крушевачког, Нишког, Лесковачког, Моравског и Пожаревачког округа. За сваку седницу вођене су стенографске белешке изузев треће по реду када није сачињен записник. Нда. К 1а, ф 2, бр. рег. 29.

представници локалне управе.⁷²⁰ Начелник Београдског округа Павле Ђорђевић је на конференцији изложио резултате анализе друштвено-политичке активности и подложности становништва утицају домаће и стране пропаганде након првог месеца рада. Интересантна је његова процена расположења становништва, које нема снаге за даље политизирање: „ Народ је сит политике и уверен да смо пропали и овако прошли само зато што се последњих 20 године политизирало и ми ћемо га придобити лако за сваку акцију и за успешан рад у будуће само под једним условом – да искоренимо сваку политичку акцију.“⁷²¹ Највећу забринутост домаћих власти изазвале су вести о постојању и деловању „шесте колоне која обухвата агитаторе који агитују против српске владе, разносе тенденциозна препричавања и на све стране вести из Москве и Лондона и пледирају за неку акцију“.⁷²² Успешност пропаганде зависила је од припрема на терену и низа различитих мера, од округа до округа, којима су начелници филтрирали некомунистичке од комунистичких елемената. Долазило је и до интернирања невиних лица што их је чинило подложним могућој индоктринацији: „Тако се десило да су најопаснији комунисти, политички комесари, седели заједно са потпуно невиним лицима, тако да је настала опасност да логори постану школе за комунисте“.⁷²³ Упркос противљењу Драгог Јовановића министар Аћимовић успео је да издејствује повратак из логора одређеног броја затвореника чија кривица није доказана. Наведена лица испоручивана су окружним начелницима који су потом са среским начелницима процесуирали сваки предмет појединачно.⁷²⁴

Једна од тачака које су разматране на конференцији била је сарадња локалних власти са представницима оружаних одреда. Имајући у виду да су оружани одреди у највећој мери контролисали и сузбијали сваку партијско-политичку делатност на терену можемо закључити да су истовремено били и ослонац локалним властима у остваривању пропагандних задатака. Сваки од окружних начелника је лично, уз сопственог војног референта, као и преко среских начелника остваривао сарадњу са представницима оружаних одреда. У почетној

⁷²⁰ Аспекти антикомунистичке пропаганде биће разматрани детаљно у једном од наредних поглавља.

⁷²¹ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-8.

⁷²² Исто, бр. рег 21/2-14.

⁷²³ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-4.

⁷²⁴ Затвореници у логорима били су подељени на четири категорије: они који су за стрељање, они који остају у логору, део који се шаље окружним начелницима и део који је већ тада пуштан на слободу.

фази усаглашавања рада на терену деловање „Збор“-а и добровољачких одреда често је стварало проблеме у координацији рада оружаних одреда регуларних трупа. Добровољачки одреди су, како у једном од својих извештаја наводи генерал Стеван Радовановић, командант жандармерије, потенцирали сопствену аутономију, на основу инструкција Владе народног спаса.⁷²⁵ Према извештајима начелника Краљевачког округа Милије Диковића, „Збор“ је и у Краљеву вршио политичку агитацију међу народом. Растуране су значке и леци након митинга, без директног помињања Љотићевог имена. Имајући у виду да је „Збор“ био пронемачки и упркос радикалним ставовима које је заступао, одударао од политике домаћих власти у извесној мери, било је немогуће у датој ситуацији забранити његов рад на терену.

Министар Аћимовић је посветио већи део конференције од 5. фебруара 1942. године разматрању учинка који је пропаганда постигла на терену, од округа до округа, плановима за даљи рад и формирању планираних одсека за пропаганду при окрузима и срезовима. Улога окружних начелника управо је била кључна у усмеравању средских начелника и њиховом раду на терену у условима када је ширење антикомунистичке и дефетистичке пропаганде било ометано услед дејства пропаганди из Лондона и Москве.⁷²⁶ Једна од првих смерница за рад коју је Аћимовић дао окружним начелницима односила се на „рад међу обичним народом“ који је требало на време обавештавати и упозоравати на последице које би га могле задесити ако би се „дао завести у пролеће од извесних људи“, држати редовна предавања и ангажовати признате људе да држе говоре. Представници централне власти су се плашили не само комунистичке акције, већ и акције Драже Михаиловића.⁷²⁷ Требало је да утичу на поверење и позитиван став народа и увере га како раде у његовом интересу. Пожељно је било ангажовање „домаћинских синова“ у жандармеријској и војној служби, у што већем броју, а посебно у угроженим окрузима: Краљеву, Крушевцу, Лесковцу и Нишу.

⁷²⁵ Помоћник министра Цветан Ђорђевић разматрао је проблем активног рада „Збор“-а у сред Београда, писања листа „*Наша борба*“ и поред забране партијско-политичке делатности и предочио овај „проблем“ Драгом Јовановићу: „Сваки окружни начелник има право да постави питање Управнику града Београда зашто он прво у Београду, у центру земље, не растури ту политичку делатност.“, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-14.

⁷²⁶ У дискусији о пропагандном раду помоћник министра Цветан Ђорђевић истакао је као централно питање управо питање домаће пропаганде која се мора развити у толикој мери да надјача и Лондон и Москву.

⁷²⁷ Исто, бр. рег. 21/2-15.

Централна власт је на основу извештаја окружних начелника водила привредну политику и регулисала питања везана за свакодневни живот становништва. Приоритетна питања односила су се на исхрану становништва у градовима и пасивним срезовима, као и вршење привредне пропаганде међу сељаштвом којом би се умирио народ и олакшале реквизиције хране. Реквизиције су вршене пре пролећа како би се избегло прилажење сељака комунистима које би било извесније уколико би се реквизиције вршиле у априлу „кад шуме зазелене...јер је ту пропаганда, па ће се често помињати име шума, шума.“⁷²⁸ У низу приоритетних места за снабдевање намирницама Београд је имао предност. Драги Јовановић се приликом одржавања конференције, на седници 7. фебруара 1942. године „потрудио“ да објасни разлоге због којих је престоница требало да има предност у снабдевању. Евентуални немири у Београду могли би имати погубне последице по остатак српске територије: „... Центар Србије не сме се изгубити због глади...“.⁷²⁹ Наведено је један од примера у којима су носиоци централне и престоничке власти вршили пропаганду над представницима локалне управе, настојећи да заштите сопствене интересе и олакшају контролисање ситуације у престоници. Тако је приликом давања инструкција окружним начелницима министар Богољуб Кујунџић истакао да губитак земље не треба да доведе и до губитка народа. Поређење сваког представника домаће власти са положајем Христа на крсту требало је да остави на присутне утисак величине страдања и жртве коју су свесно подносили за свој народ.

Улога окружних начелника у вршењу привредне пропаганде се састојала у сталном раду међу сељаштвом, одржавању конференција и зборовима, као и састанцима са виђенијим сеоским домаћинима. Трбало је тактичким поступањем и пропагандном обезбедити неопходне намирнице и резерве хране, објаснити сељацима да се вишкови не извозе и дају Немцима, већ да се користе за исхрану српског становништва. Драги Јовановић је српску привреду перцепирао као „мали точкић ушалтован у немачку привреду“, што није давало домаћим властима пуно

⁷²⁸ Исто, бр. рег. 21/2-83.

⁷²⁹ Четврта седница српске владе са окружним начелницима на којој се водила дискусија о привредној ситуацији, снабдевању и исхрани становништва, одржана је 7. фебруара 1942. године. Били су присутни министар пољопривреде и исхране Богољуб Кујунџић, помоћник министра пољопривреде Будимир Цвијановић, начелника Министарства пољопривреде Радослава Веселиновић, сви окружни начелници изузев начелника Зајечарског округа, управници житарске, сточне, индустријске и хемијске централе и директор „Дириса“ .

простора за самосталне акције. Једна од првих смерница за вршење пропаганде међу сељаштвом био је његов предлог да се говор министра пољопривреде Радослава Веселиновића (одржан на конференцији 7. фебруара 1942. године) о плановима за решавање привредне кризи у Србији напише „посебним стилем, са једном паролом председника владе и кратким уводом министра пољопривреде“. Говор је потом требало одштампати као брошуру у пола милиона примерака и послати свим домаћинствима.

Истога дана када су представници централних и локалних власти разматрали начине решавања привредне кризе одржана је пета седница на тему просветног и пропагандног рада окружних и среских начелника⁷³⁰ У прилог тези о важности коју је влада придавала пропагандном раду сведочи чињеница да је наведеној проблематици посвећен потпуно нов панел дискусија. Задатак Одељења за пропаганду био је, према виђењу припадника Владе, управо да проучи постојећу друштвено-политичку ситуацију и да пронађе најбољи начин за очување сигурности народа, одржавање мирног стања и смањивање могућности за избијање нове комунистичке акције која би довела до нових немачких казних експедиција.

Пропагандно одељење требало је да прати редовно извештаје са терена и доставља Министарству унутрашњих послова податке о комунистичкој и четничкој пропаганди. Управо у овом периоду када су разматрани главни задаци на пољу пропагандног рада, комунистичка пропаганда наметнула је Недићевим пропагандистима нове задатке својим припремама пролећне акције и гласинама о промени тактике у деловању међу народом. Комунистички пропагандисти су наговештавали избегавање коришћења екстремних парола и симбола, као што је била црвена звезда и повратак националним симболима, као и могућност покретања заједничке акције са Лондоном за решавање националног питања и питања ослобођења земље од окупатора. Услед оваквог развоја ситуације као основни задатак Одељења за пропаганду и окружних и среских начелника наметнуло се питање спречавања комунистичке акције по сваку цену: „Зато је потребно да се путем пропаганде обавести свет и да му се до последње колибе саветује да једну такву акцију не само да не треба да помаже, него да не чини

⁷³⁰ ВА, група фондоав Нда, К 1, бр. рег 21/2-115., Седници су, осим већ поменутих лица, присуствовали шеф Одељења за пропаганду Ђорђе Перић и начелник Управног одељења Петар Цветковић.

ништа што би могло да доведе до једне такве акције.⁷³¹ Окружни и срески начелници имали су кључну улогу у овим плановима Одељења за пропаганду с обзиром да су представљали спону између народа и владе и директно утицали на обликовање и вршење пропаганде међу народом. Њихова обавеза састојала се управо у обавештавању народа о одмазди која би наступила након евентуалне акције против немачке војске. Пропагандом по окрузима и срезовима требали су сликовито и поједностављено „дочарати“ народу страшне последице ступања у акцију.

Одељење за пропаганду остварило је, као што је већ поменуто, блиску сарадњу са Министарством просвете на пољу пропагандног рада. Министар просвете Велибор Јонић изложио је окружним начелницима на конференцији основне смернице и замисли председника владе о циљевима пропагандног рада, начинима пропагандног деловања и сопствени предлог плана пропагандног рада на терену. Обавезне смернице у пропагандном деловању биле су: рад на духовном и идеолошком јединству српског народа, деловање на народ да се одрекне свих заблуда које су га довеле до пропасти и подела, као и стварање јединствене политичке мисли српског народа. Влада је велики значај придавала усменој речи имајући у виду пут који су прелазили примерци централних великих листова од градова до села, као и стопу неписмености међу народом.⁷³² У овом периоду јавила се у центру читавог пропагандног рада, једна идеја коју је Велибор Јонић приказивао као сопствену, али која се природно наметнула потребом за продубљивањем пропагандног деловања међу народом. Јонић је на поменутој седници образложио предлог плана о пропагандном раду међу народом и обиласку читаве Србије за месец и по дана током којих би представници локалних и централних власти држали јавна предавања, одржавали конференције и зборове уз немачко одобрење и помоћ. Министар Јонић је са великим бројем лица која је требало да учествују у пропагандном раду по земљи обавио припреме и консултације. Прво би међу народ изашли представници владе, након њих политичари, бивши народни посланици, бивши министри, интелектуалци и јавни радници. Планирано је и да група од око стотину обучених пропагандиста зађе у

⁷³¹ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-125.

⁷³² Наведено се види и из Јонићеве кратке анализе ситуације на селу у којој наглашава важност усмене речи: „Од усмене речи највише зависи. Ова писана реч и чита се и не чита се.“

свако село и држи предавања: „...обићи сваки засеок, организовати народ и усмерити га на прави пут“. У погледу писане речи акценат је стављен на покретање локалних, малих листова који су требали да буду носиоци идеологије и индоктринације.

Ђорђе Перић био је задужен за даљу разраду и спровођење у дело Јонићевог плана. У реферату поднетом на седници изложио је сопствено виђење начина на који би требало да буде организована и вођена пропаганда и координација између централе Одељења за пропаганду и окружних начелника. У смерницама начелницима за пропагандни рад истакао је зависност Одељења за пропаганду од немачких власти.⁷³³ Планирано је да се при сваком окружном начелству организује дописништво или једно пропагандно одељење. Дописништва је требало да буду спона између централе и начелника. Дописници, би као референти за пропаганду, били ангажовани од централне власти уз пристанак начелника и под директивом окружних начелника вршили би пропаганду, извештавали централу о резултатима вршења пропаганде, давали предлоге и организовали зборове. Такође, осим референата постављених од централе окружни начелници могли су ангажовати и сопствене референте за пропаганду преко којих би одржавали конференције и зборове и издавали плакате и штампали летке.⁷³⁴ Након организовања окружних одбора требало је формирати среске и општинске пододборе. Начелници су требали да организују финансирање пропагандног рада у сваком од округа средствима која би прикупили у ту сврху. У даљем току седнице размотрени су детаљи око одржавања планираних конференција и одређени су министри који је требало да држе предавања уз обавезну координацију са немачким и локалним властима. Посебну важност шеф Одељења за пропаганду придавао је теренском раду окружних начелника и избору других лица која би се бавила пропагандом и држала предавања на разне теме. Предавачи су били у обавези да се пријаве окружним начелницима са конкретном темом излагања, како се не би догодио „раскорак у пропаганди“. Теме које су биле препоручене од централе као

⁷³³ Немачко Пропагандно одељење при Штабу војног заповедника имало је велики број запослених и неограничене компетенције у већини случајева.

⁷³⁴ Било је случајева да су окружни начелници из своје средине ангажовали поједине дописнике, односно референте за пропаганду. Тако је шабачки начелник Д. Поповић већ тада имао групу од педесетак људи: свештеника, професора, апотекара, трговаца, занатлија и радника који су били спремни да зађу по срезовима и селима, пишу плакате и покрену лист. Планирао је одржавање великог збора у Шапцу, а потом и по среским местима и селима.

најпогодније биле су из области економије и социјалног живота, политике, организације живота и рада становништва и успостављања мирне ситуације. Пожељно је било ангажовати лица из средине у којој су одржавани зборови, па чак и угледне сеоске домаћине из села у којима је вршена пропаганда, јер би лакше остварили контакт са родним местом. На конференцији је изложен план о доласку група које би се састојале од по три стотине српских домаћина са села, сваке недеље у престоницу. Углавном би били бирани најугледнији домаћини који би похађали једну врсту курса и присуствовали састанцима са председником владе и министрима. Том приликом добијали би инструкције и брошуре које ће им касније помоћи приликом преношења утисака, искустава и појашњавања владине политике осталим сељанима. Немачке власти су у погледу овог дела пропагандне српске владе међу сељаштвом планирале организовање пољопривредне изложбе на Калемегдану, уређивање једног села за пример, односно „угледног села“ и стварање групе „угледних домаћина“ преко којих би пропагирани усвајање нових привредних вредности.

Улога начелника била је кључна у усмеравању рада локалних предавача, као и у одржавању мирног стања у околним окруженима. Према плану пропагандног рада требало је утицати на становништво да прихвати постојећу ситуацију и егзистира у миру, продубљивати идеологију српског национализма, односно националну свест, више пажње посветити потенцирању српске традиције и вере, подстицати солидарност и помоћ најсиромашнијима. Пропаганда је требало да буде развијена на читавој територији сваког од округа и живом речју и радним списима, плакатима и апелима.⁷³⁵ На примеру једног од сачуваних Упутстава-смерница за вођење пропаганде на зборовима по срезовима заказаних за 15. март 1942. Године можемо видети да су теме и садржај предавања били детаљно разрађени уз конкретна упутства за држање говора.⁷³⁶ У оквиру организовања припрема за вршење теренске пропаганде председник владе одржао је састанак са групом омладинаца бившег „Орнаса“ и „Словенског југа“ који су припадали групи четничког војводе Омиљена Милића у Ужицу. Лазар Прокић је лично извршио одабир ових омладинаца (укупно се помињу 23 омладинца) и организовао је њихов пријем код Неђића. Одељење за пропаганду је планирало рад ове групе међу народом, према

⁷³⁵ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 21/2-142.

⁷³⁶ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 28/5-2. Наведене смернице достављене су Министарству унутрашњих послова 29. марта 1942. године.

инструкцијама председника Владе у склопу осталих теренских пропагандних акција предузетих ради спречавања нових немира почетком 1942. године. Приликом припреме омладинаца председник Владе је вршио пропаганду и на њима самима као будућим носиоцима пропагандне активности, без обзира на њихову десничарску оријентацију. Окупљене омладинце назвао је „апостолима Срба, србизма и Велике Србије“ чија је дужност да просветле народ: „Ви сте наша духовна елита, најбоља наша интелигенција која се несебично одазвала моме позиву да пође у народ и сачува га од нове несреће која би га могла у пролеће задесити... Морате указати народу да је тај пут србизма једини исправан пут, иначе може се десити да и овакву Србију касније поделе наша три највећа крвника на три разна дела... Зато нека вам за време вашег рада на терену увек буде Отаџбина изнад свега.“⁷³⁷ Након инструктирања ове групе омладинаца у оправданост и потребу и важност њиховог ангажовања било је лакше придобити их за конкретан теренски рад и усмерити их на деловање у жељеном правцу.

Представници власти су доста лутали у спровођењу почетних замисли председника владе, као и у погледу сопственог виђења пропагандног рада међу становништвом и назива пропагандних институција. Према излагању министра Аћимовића (у време одржавања наведене конференције) био је разрађен изворни Недићев план за оснивање Народног сабора у коме би представници народа пратили дешавања по срезовима. Улога окружних начелника била је кључна у одабиру чланова овог сабора. Требало је да из свакога среза, уз помоћ среских начелника и председника општина, одаберу људе од поверења, антикомунисте и антимасоне који би подржавали ставове Владе народног спаса и били противни политици Лондона и Москве. Градови би такође имали своје представнике у сабору. Чланови сабора пратили би рад владе и давали сугестије за њену даљу политику. Били би нека врста посредника између владе и народа, интерпретатори мишљења народа код владе и интерпретатори ставова владе код народа. Објашњавали би народу актуелну политику владе и обавештавали га о току ратних дешавања. Према плановима председника владе сабор би имао у свом саставу између 300 и 400 чланова. Министар Аћимовић предложио је и један од начина на који би били изабрани чланови Народног сабора.

⁷³⁷ ВА, група фондова Нда, К 154, бр. рег 4/12-1.

Постојао је план и о оснивању одбора за народну заштиту при сваком селу. Сеоски одбори би контролисали и чували село од евентуалне опасности од скретања на погрешан пут комунизма, вршили би националну пропаганду и старали би се о социјалној заштити становништва. Из тако формираних сеоских одбора били би састављени општински одбори. Сваки општински одбор делегирао би једног или два представника у срески одбор. Из среских одбора били би формирани окружни одбори и на крају савет, односно народни сабор при Председништву министарског савета. Било је неслагања у погледу назива: министар Милан Аћимовић предложио је назив Одбор за народну заштиту, док је управник Београда Драги Јовановић пледирао за опцију Одбор за спас народа и обнову земље. Одбори су требали бити морално појачање владиним оружаним одредима у тренуцима када је требало мобилисати масе и укључити их у борбу. Аћимовић је препоручио окружним начелницима и најпогодније пропагандне паролe у случају потребе за укључивањем народних снага у борбу (апеловањем на свакој појединца да спаси и сачува себе, своју породицу и огњиште). Такође, окружни начелници су на својој територији морали спречити и сузбити сваку акцију која угрожава ред и мир, укључујући и четничку.

Имајући у виду да је пропаганда на локалном нивоу зависила од добре организованости и директива централних власти председник Владе је средином 1943. године проширио овлашћења Одељења државне пропаганде. У циркуларном писму које је упутио окружним начелницима крајем августа 1943. године стоји: „Сва упутства издата од стране шефа Државне пропаганде, дужна су државна и самоуправна надлештва извршити и помагати државну пропаганду свим њеним настојањима. Шеф Државне пропаганде има право надзора над радом свих пропагандних служби и служби за обавештавање народа, које постоје код појединих државних и самоуправних надлештава.“⁷³⁸ У следећем наређењу напоменуто је: „Да би се пропагандна делатност и рад на обавештавању народа могли вршити сходно интересима и мојим упутствима, наређујем-сва државна и самоуправна надлештва по свим питањима пропаганде и обавештавања јавности, дужна су обраћати се шефу Државне пропаганде, односно референтима Државне

⁷³⁸ АС, бр. 18-160/43, Наређење од 25. августа 1943. године.

пропаганде при окружним начелствима, од којих ће примати потребна упутства и свој рад усклађивати са делатношћу државне пропаганде.⁷³⁹

У циљу бољег повезаности центра са представницима локалних власти и бржег достављања извештаја о стању у окрузима, Недић је у новембру 1943. године издао наредбу (као председник Министарског савета и министар унутрашњих послова) окружним начелницима о начину извештавања о догађајима из јавне безбедности на терену.⁷⁴⁰ Команданти СДС били су дужни да достављају управницима полиције и среским начелницима извештаје о стању на терену: о реду и дисциплини у подручним одредима, о стању муниције и оружја, снабдевању и друго. Управници полиције, предстојници и срески начелници требало је да своје извештаје достављају окружним начелницима и у изузетним случајевима начелнику Одељења за државну заштиту МУП-а. Окружни начелници су били задужени да своје и извештаје које добију од среских начелника и подручних полицијских власти доставе Одељењу за државну заштиту МУП-а телеграфским или телефонским путем. Срески начелници и подручни полицијски органи требало је да копије својих извештаја, као и окружни начелници достављају надлежним немачким властима на територији среза, односно округа. Председник Владе је образложио прописивање дате наредбе интенцијом да служба обавештавања буде брза, прецизна и поједностављена у административном погледу.

Једно од овлашћења које су добили окружни начелници било је повезано са санирањем последица англо-америчког бомбардовања на Ускрс 1944. године. У „Прогласу српске владе поводом терористичког напада на Београд“ окружни начелници овлашћени су од стране Министарског савета да у случају нових напада предузму све ванредне мере како би обезбедили „пун ауторитет државе и несметано функционисање свију органа, као и сву нужну помоћ народу“.

⁷³⁹ ВА, група фондова Нда, К 1а, рег. бр. 20/4-1.

⁷⁴⁰ ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег. 24/4-1., Наредба председника Министарског савета и министра унутрашњих послова армијског ђенерала Недића од 8. новембра 1943. године.

4.4.2. Специфичност пропагандног рада по окрузима, срезовима и општинама у 1942. години

Приликом вршења пропаганде окружни начелници посредовали су између централних и локалних органа управе. Анализом појединих извештаја достављаних Одељењу за државну заштиту, извештаја референата са пропаганду и кореспонденције са централом у Београду, можемо закључити који су били конкретни проблеми у спровођењу владиних директива и у вршењу пропаганде од округа до округа, начини спровођења теренске пропаганде у отежаним условима и разлике у виђењу пропагандног рада између централне и локалних власти. Околности које су утицале на вршење пропаганде биле су бројне и зависиле су од стања у окрузима: од односа немачких власти према представницима локалне управе, регулисања начина расподеле пропагандног материјала у сарадњи са крајскомандантурама, сарадње са командом СДС по окрузима, сарадње окружних са среским начелницима и председницима општина, са централним и локалним полицијским органима, активности одреда СДК, сузбијања ширења гласина на терену, предузимања конкретних пропагандних мера за анулирање дејства партизанске и четничке пропаганде, процене ситуације на терену, односа четника и партизана, става четника према СДС и Недићевој влади. Недић је у наређењу МУП свим окружним начелницима од 3. марта 1942. године (које је потписао у својству заступника министра унутрашњих послова) истакао потребу активнијег рада на анулирању ефеката комунистичке пропаганде у појединим срезовима, као и потребу да се стане на пут ширењу гласина о немирима у пролеће и избијању Дражиног устанка.⁷⁴¹ Значајан проблем представљали су напади на одреде СДС, СДК и „регуларне“ четнике. Окружним начелницима наређено је да обиђу подручну територију и среским начелницима предоче тешке околности и да их позову да изврше ревизију свега учињеног у отклањању опасности од комунистичких елемената. Сва лица за која се установи да су комунисти и да су били у партизанским одредима морала су бити под хитно изолована без обзира на интервенције са стране.

Председник Владе вршио је процене ситуације на терену и учинка који је пропаганда могла остварити на основу више фактора, преко обавештајних извештаја представника одреда СДС и СДК, извештаја владиних референата за пропаганду и изасланика председника Владе. Обавештајни извештаји су често били тенденциозни уз настојања припадника „Збора“ да се дискредитују идејни и политички противници, али

⁷⁴¹ ВА, група фондова Нда, К 20, бр.рег. 11/3-1.

су у одређеним деловима садржали реалне процене стања јавног мњења. У једном од поверљивих реферата поднетих председнику Владе од стране начелника Обавештајног одељења СДК, наглашена је потреба хитног деловања на терену услед губитка поверења народа у Владу: „Народ је сит разних „патриотских“ апела и говора и на њих одговара са подсмехом или жучном иронијом у којој је увек иста тема „Лако њима на положајима“. На све говоре, позиве, прокламације, итд народ одговара све пасивније и са све мањим интересом, поред разних објава пролази без да чита и примећује се све већа апатија, а сваку вест о руским или партизанским успесима очекује са све више жара, јер све јаче почиње да верује да му је ту једини спас и да се само овим путем могу успоставити правичнији и бољи услови живота где ће бити правде и за малог човека...У задње време свет почиње лепо да прича о партизанској „Ужичкој совјетској Републици.“⁷⁴² Питање исхране постајало је све трагичније, а црна берза је цветала, чиме је народ у Влади почео гледати наставак старих омрзнутих партија без национално-социјалног програма. Начелник Обавештајног одељења је излаз из тешке ситуације видео у оснивању мешовите српско-немачке установе за жалбе код које би се становништво могло жалити на неисправан рад чиновништва и која би имала право да лиши чина и звања сваког државног службеника. У супротном председника је упозорио на могућност избијања социјалне револуције, коју не би зауставила ниједна пропаганда.

Непостојање свести о важности пропагандног организовања и код самих представника власти било је присутно у време када су постављани темељи организоване пропагандне активности у мањем броју случајева. Начелник Београдског округа није одмах поступио по директивама центра у погледу пропагандног рада и препустио је његово организовање среским начелницима, а у сарадњи са представницима немачких власти. Тако је у Младеновачком срезу, познатом као јаком упоришту комунистичких јатака, током марта 1942. године гостовао немачки комадант места, како би припремио председнике општина за теренски рад. Захтевао је да се из сваке општине одреди једно поверљиво лице које ће на недељном нивоу обавештавати немачког команданта о важним догађајима у општини.

Пропаганда на нивоу округа добила је организован облик након спровођења акције централних власти и појачаног немачког притиска, па је тако у извештају Београдског окружног начелства Одељењу за државну заштиту од 1. јуна 1942. године закључено је да су „резултати досадашње пропаганде, одржаних народних зборова,

⁷⁴² ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 54/5.

утицали благотворно на дух српског народа.⁷⁴³ Окружни начелник је обавио и неколико инспекционих путовања у Смедеревску Паланку, Младеновац и Сопот са представницима Фелдкоманде 599: потпуковником Ранцеом и референтом за пољопривреду исте команде. На нивоу округа организовано је неколико конференција посвећених извршавању наређења о прикупљању пшенице и кукуруза што је био приоритет немачких власти. У другој половини децембра срески начелници су обилазили општине и контролисали рад органа јавне безбедности и откуп и испоруку кукуруза. Становништву су скретали пажњу на правилну расподелу хране. За разлику од почетне неактивности на пољу пропаганде окружни начелник је лично обишао поједине срезове, посебно оне у којима је стање безбедности било угрожено и одржао већи број конференција са председницима општина и истакнутим грађанима.

Случај организовања пропаганде у Краљевачком округу био је дијаметрално супротан од организације у Београдском округу. Краљевачки окружни начелник Драган Маринковић активно је сарађивао са немачким властима на пољу пропаганде. Припремао је збор у Краљеву и Чачку на којем би окупио најмање три хиљаде људи и издавање једног листа (немачке власти су му обећале набавку и инсталацију звучника у ту сврху). У јуну 1942. године отпустио је Момчила Балића, шефа одсека за пропаганду у Краљеву, због његовог недовољног учешћа у организовању пропаганде и несавесног обављања дужности.⁷⁴⁴ Све пропагандне зборове начелник је држао сам, обилазио је и школе и присуствовао појединим часовима заједно са просветним референтом. Одржао је и предавање војницима СДС. Осим наведених активности на пољу пропаганде окружни начелник је одштампао Проглас народу округа Краљевачког у коме је резимирао владину политику са освртом на локалне прилике у округу. Препорука за пропаганду била је чешће појављивање председника Владе на радију.⁷⁴⁵

Током читаве године краљевачки окружни начелник наставио је ангажовање на „правилном обавештавању народа“ и растурање материјала и листа „*Српски народ*“. У говорима је позивао богато варошко и сеоско становништво да се одужи сиромашнима, пошто према његовој анализи народног менталитета сељаштво није имало развијен ниво социјалне свести, као ни имућније градско становништво.⁷⁴⁶ „Српска државна пропаганда би требала да у том правцу поведе прави крсташки рат

⁷⁴³ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 7/1.

⁷⁴⁴ Краљевачки окружни начелник напоменуо је у извештају МУП-у да је од др Лазара Прокића добио сличне информације о Момчилу Балићу.

⁷⁴⁵ ВА, група фондова Нда, К 21, бр.рег. 37/1.

⁷⁴⁶ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 2/5-4.

против масовне недовољне социјалне просвећености нашег народа“. Начелник је пред растурање Јадарског четничког одреда који је био под командом мајора Војислава Пантелића одржао „пригодан говор“ четницима у коме им се захвалио за „патриотски и родољубив рад“. У августу је на место шефа пропаганде у Краљевачком округу постављен новинар из Ужица Љубомир Стојановић.

Пропагандни рад окружних начелника током 1942. године ометан је и неадекватним начинима којима су немачке власти покушавале решити проблеме на терену услед слабог познавања менталитета српског народа. Начелнику Крушевачког округа Ивану Ђорђевићу проблем је представљала акција мајора Кесеровића који је под контролом држао копаонички и жупски срез и окупљао све већи број присталица под оружјем. У извештају са терена начелник Крушевачког округа писао је о постојању психозе код народа и страху од евентуалне мобилизације коју би Дража могао објавити, као и о неспремности домаће интелигенције да врши пропаганду и да се експонира међу народом. Ситуација је била отежана услед тога што су биле затворене школе и судови. Немачки крајскомандант у Крушевцу се такође жалио на Кесеровићев рад и претио слањем бугарске војске на терен, што је опет, са друге стране, могло изазвати већи прилив народа у комунистичке редове (имајући у виду терор бугарске војске на окупираној територији).⁷⁴⁷ У првој половини новембра кулминирли су проблеми са одредом мајора Кесеровића и одредом Николе Гордића који су поручивали председницима општина Копаоничког, Жупског и Крушевачког среза да дају оставке и да не врше реквизицију, као и у Трстеничком срезу. Окружни начелник сматрао је да је од кључног интереса очувати народ и утицати на њега да се не прикуљчује овим групама. Немци су помно пратили држање председника општина у овим ситуацијама, а пропаганда је имала позитиван учинак у поменутиим срезевима, изузев Трстеничког. Начелник је препоручио ликвидацију проблематичних група: „Месецима се је у том срезу одржавала нездрава атмосфера, у којој су разни људи најопречнијих идеологија несметано делали и радили. Имају свуда своје канале па и данас продужују тај рад. ..Кроз све то време ни издалека ауторитет државне власти није био на потребној висини, па је потребно да се он сад изграђује и диже..“.⁷⁴⁸

Тешка ситуација владала је у првим месецима 1942. године у Пожаревачком округу услед спорадичних сукоба са комунистима и појачане пропаганде Москве и Лондона, без могућности ангажовања искусног кадра на пропагандним активностима.

⁷⁴⁷ Исто.

⁷⁴⁸ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 16/6-2.

Проблем у овом периоду представљао је и рад румунске пропаганде и растурање листа „*Надежда*“⁷⁴⁹ међу лицима која су се у заробљеништву декларисала да су румунског порекла и пуштена су кућама. Начелник Пожаревачког округа се жалио да му није у обећаном року упућено лице из Одељења за пропаганду тако да је био принуђен да самоиницијативно организује пропагандни рад: „Што се тиче пропаганде ту немам никога за пропаганду, пропаганда сам ја.“⁷⁵⁰ Издао је и пропагандни плакат за територију Пожаревачког округа.⁷⁵¹ Све до летњих месеци приман је од Крајскомандантуре пропаганди материјал који су даље срески начелници дистирбуирали по округу.⁷⁵² Одржао је неколико предавања локалним просветним радницима како би им указао на прави начин усмеравања ученика у школи и ван наставе.

Окружни начелник је посветио велику пажњу организовању рада пољопривредних референата, популарисању планске пољопривредне производње и збрињавању избеглица. Заједно са министром Радосављевићем одржао је конференцију пољопривредницима Пожаревачког округа у којој је пропагирао прикупљање хране ради откупа. Пропагандни материјал је према његовим запажањима наилазио на добар пријем код становништва током 1942. године. Однос народа према Немцима окарактерисао је као „лојалан и достојанствен“ уз проблем негативних ефеката већих испорука залиха хране.

Начелник Лесковачког округа Сретен Страњаковић је у почетној фази ангажовања организовао филтрирање локалних органа државне управе. У ту сврху образована је анкетна комисија која је испитивала држање свих активних чиновника, али и пензионера. Истовремено је помоћу оружаних одреда генерала Стевана Радовановића организовао обезбеђивање мирног стања у округу како би решио проблеме пораста броја присталица комунистичког покрета и агитације коју су на територији округа вршили одреди Косте Пећанца. Појачана активност четничких трупа и присуство бугарских трупа нису остављале пуно простора за посвећивање окружног начелника искључиво пропагандном раду. Генерал Стеван Радовановић је

⁷⁴⁹ Лист „*Надежда*“ штампан је у Вршцу. Директор листа био је др Александар С. Буторка, а ректор професор Кузман Лападату. Лист је заступао гледиште да делови Пожаревачког округа треба да се припоје Румунији.

⁷⁵⁰ Извештај окружног начелника Пожаревачког округа Душана Јевтића министру унутрашњих послова... од 1. марта 1942. године. ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег 47/4-1. Текст поменутог плаката одговарао је инструкцијама Одељења за пропаганду: које ће бити последице по становништво уколико се не сачува ред и мир, штетност пропаганде Лондона и Москве, уз позив на прогањање и потказивање партизана.

⁷⁵¹ Исто, стр. 6.

⁷⁵² ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 10/1.

сем обезбеђивања мирног стања у окрузима узео учешћа у организацији пропаганде. Ангажовао је и свештена лица на територији Лесковачког округа у држању говора пре вршења литургије.

Начелник Нишког округа Чедомир Младеновић је у анализи ситуације у округу реално приказао стање духа становништва, посебно у самом граду. Међу грађанством у Нишу владала је апатија и индиферентност уз стално присутан страх од напада на Ниш. Комунисти су вршили отворену пропаганду у Нишу преко држања озвучених предавања и „дошаптавања“ као најстаријег и најбржег начина ширења вести. На територији округа су одводили и стрељали председнике општина и спаљивали поједине општинске архиве. Постојала је и опасност од бекства осуђеника из Казненог завода у Нишу. Сељаштво је било у стању потиштености, а у страху од комуниста и четника намиривало је њихове потребе у храни и смештају, чекајући да напусте поједина села и крену даље. Младеновић је у таквим околностима доста озбиљно приступио решавању проблема на територији округа, почевши од покретања пропагандне акције у самом Нишу у циљу подизања морала припадника грађанског слоја како би се исти покренули на акцију. Ангажовао је групу интелектуалаца (на челу са професором из Скопља Мирком Јовановићем), такозвани Пропандни одбор за везу између града и села у који су ушли виђенији национално опредељени грађани: „Циљ овог одбора био је да специјалном пропагандом утире пут и ствара везу између града и села, која је услед нередовних прилика врло слаба, односно никаква.“ Пропандни одбор за везу између града и села држао је стална предавања, уз тенденцију да прошири број припадника поменуте групе.⁷⁵³ Нишки окружни начелник је у даљем ангажовању издао упутства среским начелницима и формирао анкетне комисије које би припремиле терен за чишћење од комунистичких елемената, а основао је и логор за сумњива лица. Питање избеглица било је једно од приоритетних питања за решавање у Нишком округу.

У анализи делатности окружног начелства у Нишу можемо видети да је национално-просветна пропаганда у овом округу била интензивна током читаве 1942. године, а посебно током септембра. Преко инсталираног звучника у центру града емитоване су вести и говори са Радио-Београда. План национално-просветне пропаганде саставили су Одсек за пропаганду у Нишу, Просветни одсек и Одсек за национално просвећивање. Одржано је низ предавања која су обавезно имала национални карактер и антикомунистички карактер, уз посету виђенијих грађана и

⁷⁵³ ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 21/2-54.

сељака.⁷⁵⁴ Срески начелници и чиновници користили су сваки излазак у села да држе говоре окупљеним сељацима, а по школама су редовно одржавани родитељски састанци на тему борбе против комунзма (у септембру је одржано око 300 састанака). Управа Нишког обласног позоришта организовала је држање комада националног карактера намењених ученицима.

Напори централних и локалних власти да умире становништво свакако нису били довољни услед појачане активности четничке пропаганде крајем године, па је тако у Нишком округу средином децембра растурен велики број четничких плаката: „Слобода или смрт“, „Српском народу“, „Друго писмо из Врховне команде“.

Начелник Моравског округа Драгутин Бошковић имао је другачије виђење пропагандног рада од својих колега. Потенцирао је рад на пољу пропаганде вођен кроз „психолошку припрему народа“, без образовања официјелних одбора за пропаганду с обзиром на његово виђење да је „свака званична пропаганда унапред осуђена на пропаст“.⁷⁵⁵ Преузео је на себе обавезу непосредне сарадње са општинским, сеоским старешинама и просветним радницима које је задужио „да сваки упозна добро домаћине на селу и добре патриоте о циљевима српске владе и да тако пропаганду развију под овим директивама.“⁷⁵⁶ На подручју Моравског округа били су забрањени корзо и посете кафанама. Без обзира на препоруку централне власти и важност филмског материјала као пропагандног средства, моравски окружни начелник покушао је, у складу са сопственим виђењем, да затвори и биоскоп у Јагодини. Немачке власти стопирале су ову његову одлуку услед потребе да у биоскопу приказују журнал о ратним успесима немачке војске, као и друге пропаганде филмове.

Након конференције Владе са окружним начелницима у Крагујевачком округу развијена је интензивна пропагандна активност⁷⁵⁷ Одсека за пропаганду при окружном начелству основан на челу са Светомиром Павловићем. Одсек је само у току фебруара растурио више хиљада летака, плаката и брошура, као и говор Милана Аћимовића (одржан 15. фебруара) у виду брошуре. Однос немачких трупа према становништву Крагујевачког округа у првим месецима 1942. године био је резервисан, поготово услед ширења гласина међу немачким војницима о новој акцији комуниста и о нападу Дражиних трупа. Гласине је према његови изворима окружног начелника ширила међу

⁷⁵⁴ Извештај Окружног начелства округа нишког од 15. октобра 1942. године.

⁷⁵⁵ У извештају начелника Моравског округа Одељењу за државну заштиту од 27. фебруара 1942. године приоритет је дат збору који је у Раваничком срезу у Туприји одржао инжењер Милосав Васиљевић о раду српске Владе.

⁷⁵⁶ Исто, бр. рег. 21/2-73.

⁷⁵⁷ Одржано је три конференције и једно предавање Момчила Балића на тему: „Узроци нашег државног и народног слома“.

Немцима Радна служба преко својих водећих чланова.⁷⁵⁸ Народно расположење начелиник је проценио као „мирољубиво према Немцима, а огорчено према комунистима и другим авантуристички расположеним елементима“. Дrajини четници почели су да се појављују у околини Рудника, а за њих је „у народу постојала, а уједно се и ширила симпатија за Дражу Михаиловића, пуковника, која је углавном платонске природе“.

Крагујевачки округ био је услед дешавања у претходној години на мети централе пропаганде, без обзира на солидну организованост окружног Одсека за пропаганду. Предавачи Одељења за пропаганду, односно референти државне пропаганде којима су додељени одређени срезови за рад, добијали су инструкције од своје централе, тако да су на терен долазили унапред припремљени без обзира на посебне потребе сваког места у округу. Пропаганда кроз овакав начин рада није доносила успешне резултате у појединим местима управо јер није била прилагођена конкретној ситуацији. Били су присутни и случајеви анимозитета према предавачима из Београда, што је додатно отежавало рад. Начелник Крагујевачког округа је апеловао на власти да обуставе слање предавача у овај округ и да се шефу за пропаганду у округу доделе „два добра говорника“ који би по његовим налозима вршили теренску пропаганду и којима би били прикључени и обавезни локални пропагандисти: „Један сјајан говор у једном месту може доживети пун неуспех или, што је нарочито незгодно, може чак произвести супротна дејства. Овај феномен одлично је познат онима који су се и најмање бавили пропагандом. Према томе говорници из Београда, будући да не познају довољно ове крајеве не могу ни са успехом водити пропаганду.“⁷⁵⁹ На примеру ангажовања крагујевачког окружног начелника можемо видети напоре локалних власти прате политичку и пропагандну линију центра.

Пропаганда у Ваљевском округу била је релативно добро организована захваљујући смиривању ситуације у округу након чишћења терена од комуниста. Пропагандно одељење основано је при Ваљевском окружном начелству већ у фебруару након конференције са председником Владе.⁷⁶⁰ Рад наведеног одељења био је усмерен на вршење антикомунистичке пропаганде и популарисање планске пољопривредне производње током читаве године. Организовано је и одржано 20 конференција и зборована на тему разорног рада комунизма и пљачке партизанских

⁷⁵⁸ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 27/4-2, Петнаестодневни извештај Одељењу за државну заштиту о општој ситуацији у округу од 27. фебруара 1942. године.

⁷⁵⁹ Исто, стр. 3.

⁷⁶⁰ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 11/5-1., Извештај начелника Ваљевског округа Одељењу за државну заштиту од 15. марта 1942. године.

банди. Интересантно је да је на велики одзив становништва наишао говор председника Владе који је преношен преко звучника инсталираног на згради начелства. Популарисање планске пољопривреде вршило се према инструкцијама немачких власти те је на позив крајскоманданта организована пољопривредна конференција са среским пољопривредним референтима, среским начелницима, помоћником окружног начелника и окружним пољопривредним референтом. Срески начелници били су носиоци покретања планске пољопривредне производње међу становништвом- одржали су низ скупова у општинама на којима су популарисали планску производњу. У циљу олакшавања пољопривредне производње образован је Одбор за исхрану који је отпочео откуп кукуруза и жита у посавском и тамнавском срезу. Такође, организовани су Окружни одбор и срески одбори за акцију прикупљања зимске помоћи и настављен је рад на регулисању прихвата и смештаја избеглица.

Антикомунистичка пропаганда била је према реакцијама центра „недовољно убедљива“, те је у њеном продубљивању и остављању јачег утиска на становништво организовано у мају 1942. године вешање познатог комунистичког вође Степана Филиповића у Ваљеву. Предстојништво градске полиције у Ваљеву известило је окружног начелника о тешкоћама одржавања поретка и мира приликом његовог вешања.⁷⁶¹ Окружни начелник наставио је са организовањем активне пропаганде и у јесењим и зимским месецима. Најагилнији у пропагандном раду били су локални референт за пропаганду и полицијски саветник у начелству. Растурано је „Саопштење“ које је доставила Крајскомандатура, лист „*Српски народ*“ и одржан је велики народни збор у селу Грабовац у Посавском срезу у другој половини септембра. Током октобра организован је низ пропагандних зборових у свим среским центрима како би се утицало на очување реда и мира. На зборовима је акценат стављен на обавештење Војног заповедника Србије о надлетању страних авиона уз савете сељацима да не пале ватре и не олакшавају њихов лет. Подељено је и низ брошура: „Народни збор генерала Недића“, „Србине шта си учинио, а није требало да учиниш“, „Стаљин“, „Саопштење привредног опуномоћеника за Србију“, „Дијалог совјетских војника“, дељенису плакати Црвеног крста и лист „*Српски народ*“.

Специфичност пропагандног рада у новембру огледала се у вршењу „масовне пропаганда живе речи“ (овај назив је први применио начелник Лукић) која су држала по три представника изабрана из редова виђенијих људи на теме штетности комунистичке акције, о акцији Драже Михаиловића и о Светосавском путу српског

⁷⁶¹ Извештај Предстојништва градске полиције у Ваљеву од 22. маја 1942. године.

народа којим га води генерал Недић. Начелник је приметио да су поједини предавачи, посебно судије, напоменули сељацима да им је „наложено да тако говоре“ што је имало негативан ефекат на учинак предавања. Као проблем навео је појаву „дивљих дописника“ који шаљу редакцијама листова своје дописе који улазе у штампу иако су извештаји референата државне пропаганде много прецизнији и веродостојнији, али им Одељење за пропаганду, односно Одсек за штампу не посвећује довољно пажње и не чини ништа да би подигло углед дописника. Референт за пропаганду Боривоје Карапанџић је у овом периоду тражио „један пар добрих теренских ципела“ како би успешно водио акцију на терену.

Врхунац у организовању пољопривредне пропаганде на територији округа свакако је представљала манифестација свечаног освећења српског плуга одржана 7. децембра у присуству Богољуба Кујунџића, Радослава Веселиновића и Милорада Недељковића, којој су осим свих функционера и великог броја сељака и грађана присуствовали и омладиници повратници са сеоских газдинстава у Немачкој.

Посвећеност окружног начелника Шабачког округа Душана Поповића пропагандном раду можемо видети у чињеници да је лично био председник Окружног одбора за пропаганду.⁷⁶² Срески одбор за пропаганду Мачванског среза организовао је првог дана марта манифестациони збор грађана у Богатићу коме су присуствовали чланови Окружног одбора за пропаганду и грађани (збор је одржан према Упутствима за држање говора у срезовима). Пропаганда на територији округа била је током 1942. године оријентисана углавном на смиривање ситуације и стања народног духа како би се створили што бољи услови за планску пољопривредну производњу и вршење реквизиција жита, стоке и намирница. Начелник Шабачког округа тражио је од народа приликом одржавања збора од 31. маја да преда све вишкове хране под изговором да се „то не тражи за извоз ни за немачку војску, већ за наше пасивне крајеве.“ Ипак, није пропустио прилику да нагласи какве казне чекају оне који не послушају.

Пропагандна активност на територији Ужичког округа била је релативно слабо организована током 1942. године. Представници локалне власти били су оријентисани углавном на решавање проблема са особљем запосленим при општинама и срезовима. Окружни начелник Будимир Кораћ је у свом извештају председнику Владе и министру правде Чеди Марјановићу (од 13. фебруара 1942. године) анализирао положај и ставове председника окружних и среских судова и затражио њихово премештање ван

⁷⁶² Извештај Окружног начелства округа Шабачког министру унутрашњих послова о националном збору грађана у Богатићу 1. марта 1942. године, ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 13/5-1.

територије округа како би почели да раде свој посао, средили архиве и прионули на посао без симпатија за локалне комунисте. Према допису из априла исте године, срески судија Бранислав Жугић бавио се црноберзијанском трговином са шпекулантима из Ужичке Пожеге, те су га Немци ухапсили.⁷⁶³ Старешина среског суда Павле Поповић решавао је приватна питања у радно време. Представници централне власти реаговали су на наведене жалбе, али рад на пропаганди на територији некадашње Ужичке републике био је отежан услед нестабилних друштвено-политичких прилика.

Успешност пропагандних акција које су спроводила окружна начелства била је стални предмет бављења централних органа власти, те су министри и чланови Владе у оквиру организоване пропагандне акције, као и повереници и изасланици председника Владе, обилазили терен, одржавали зборове, конференције, држали предавања, залазили у народ, како би проверили учинак локалне пропаганде. Повереници за пропаганду су током марта обишли Београдски и суседне округе и о својим утисцима известили председника Владе.

Повереник Љубисав Милановић обилазио је Велико Орашки срез и разговарао са представницима општинских управа, школа, црква и полицијских представника, као и са мештанима у срезу. Поред великог интересовања становника за говоре председника Владе уочио је појаву развијене комунистичке пропаганде-поједини просветари и управитељ школе „водили левичарску политику“. Препорука коју је дао центру за даљи рад садржала је одличну процену ситуације са терена и начин да се комунистичкој пропаганди стане на пут: „Осећа се потреба да се села што чешће посећују и да им се продубљује већ покренуто схватање о држању према окупатору, као и о савлађивању и асимилирању необавештених“.

Повереник Бранислав Максимовић одржао је низ зборова и конференција у општинама Ресавског среза и као закључак по обиласку терена препоручио да пропаганда против комунизма треба да буде одвојена од пропаганде пријатељства према Немцима. Љотићева пропаганда представљала је проблем јер је „убијала морал код народа и тиме стварала плодан терен разорним комунистичким елементима, јер се верује да је Љотић филијала Немачког Рајха“.⁷⁶⁴ Реквизиције би требало да врши само држава, а подела власти између начелника и војводе у срезу није било захвална. Краљ

⁷⁶³ ВА, група фондова Нда К 136, Ф 8, бр. рег. 9.

⁷⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 13/2-1.

је и даље био „неограничени ауторитет код народа“ те би народу требало указивати на његов скори повратак у земљу. Препорука је и народу саветовати да чека крај рата.

Проблематичан срез био је Посавски који је обишао повереник Василије Ђуровић. Наведени срез био је прихватна станица за комунисте из Београда који су одатле упућивани у унутрашњост. Ђуровић је сматрао да је нужно ангажовати свештенство и учитељски кадар у служби Српства „иначе све оне који то неће треба повући са села, јер они својим ставом ћутања или дошаптавањем само шкоде српском народу“.⁷⁶⁵

Александар М. Васиљевич који је био повереник задужен за Опленачки срез почео је активност сусретом са крагујевачким начелником Калабићем који му је наговестио да ако је Љотићевац може да „бежи назад за Београд“. У среском начелству примио га је заменик начелника који је по његовој процени био англофил и Дражин присталица. Код становништва је наишао на позитиван пријем у селима, али предавањима нису присуствовали учитељи ни свештеници. Сељаци су били незадовољни понашањем четника, док су сељаци села Жабаре тражили да се учитељ Светозар Поповић звани „Лала“ премести из села јер је вршио сталну антикомунистичку пропаганду и „бунио сељаке да иду у шуму“.⁷⁶⁶

Димитрије Бркић повереник Владе за обавештавање народа из Одељења за пропаганду при обиласку Грочанског среза закључио је након одржаних састанака, зборована и конференција да је сељаштво мирно и изразито антикомунистички расположено, те је чак организовало и сеоске страже како би спречило могуће упаде комуниста, док су учитељи у „блиском додиру са народом и боре се свесрдно против неспрске пропаганде.“ Повереник је сматрао да стално треба вршити контролу и обезбеђење Грочанског среза како би били осигурани прилази Београду где се „налази *spiritus movens*“ неспрске пропаганде.

Божидар С. Недељковић-Рочкоман, дописник Одељења за пропаганду, обишао је Куршумлијски срез у априлу 1942. у циљу припреме националног збора. У Куршумлији која је неко време била под комунистичком влашћу су се „осећали знаци смиривања“, али је народ био незадовољан ширењем црне берзе и радом преког суда који је стрељао неколико комуниста. Према процени дописника наведено је узнемирило појединце који су хтели да се врате из шуме.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 14/2-2.

⁷⁶⁶ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 18/2-2.

⁷⁶⁷ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 2/8-2.

Бранимир Малеш је у једном од својих извештаја Одељењу за пропаганду о збору који је одржао у Бољевцу 12. марта 1942. године⁷⁶⁸ нагласио озбиљност ситуације у овом подручју у којем је део општина био „чисто влашки“ и у којима је вршена румунска пропаганда коју су сељаци већином прихватили. Малеш је Недићу предлагао смену среског начелника Петра Мишковића и постављање искусног артиљеријског пуковника у пензији Светолика Ж. Поповића, као и образовање тајног националног одбора за пропаганду који би радио на сузбијању румунске антисрпске акције, на челу са Поповићем и помоћником Василијем Милојевићем. Мишљење народа о четницима било је да их треба делом расформирати и усмерити на рад у пољопривреди и увести „Недићеве војнике“. Као препоруку за даљи пропагандни рад помиње ангажовање искусних људи које народ познаје, а не „младих пропагандиста“. Утиске са пута по остатку Србије Малеш је пренео у писму Недићу без много околишања: „Утисци са самог пута, из Ниша, Зајечара, Параћина и Ћуприје веома су неповољни. Корупција се све више шири. Црна берза прешла је у руке четника. Чиновници су махом убеђени у победу Енглеске и Америке, сматрају Немца за нашег највећег непријатеља и шире које-какве неозбиљне гласове.“

Др Лазар Прокић је по налогу председника Владе извршио обилазак Шабачког и Ваљевског округа у периоду од 23. до 28. маја 1942. године како би проверио учинак дотадашњег пропагандог рада окружних начелника.⁷⁶⁹ Одржао је десет конференција у местима оба округа (уз предавања на тему: „Три велика рата Србије“). Обавио је низ разговора са становништвом како би сазнао мишљење о окружним начелницима. Пољопривредна пропаганда била је успешна о чему је сведочио податак да је земљиште у кругу Обреновац-Ваљево-Владимировци-Шабац-Богатић-Бадовинци-Лозница-Лешница-Прњавор-Мајур-Београд обрађено према планској пољопривредној производњи. Становништво је било спремно да ради чак и на Духовне празнике: „Иако су били Духовски празници, народ не само да је био у пољу/изузев места у којима су обављене духовске преславе/ него се још у извесним крајевима и сам скоро запреже у јарам, како би олакшао измршавелој теглећој марви!“

У Ваљевском округу остало је мало партизанских десеткованих одреда. Проблем је у постојању нетрпељивости између разних оружаних формација, што је међу становништвом изазивало забринутост. Четнички војвода Братић у Богатићу

⁷⁶⁸ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 42/5.

⁷⁶⁹ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 1/1.

располагао је са формацијом од неколико стотина четника. Приликом анализе личносно окружних начелника Прокић је навео пример ваљевског начелника као правог српског домаћина који је прихваћен у народу, док је шабачки окружни начелник „арогантан до позерства“ те народ жали за бившим начелником Душаном Поповићем. Немачке власти су биле неумољиве при прикупљању сена и сламе, а Прокић је у реферату председнику Владе изразио уверење у истинитост гласина да постоје тајне залихе у Шабачком округу које се не предају држави.

Немачке власти су у другој половини 1942. године спровеле озбиљнију проверу начина на који су окружни и срески начелници вршили своју дужност, па су представници владе били принуђени да санкционишу неке од њих. Током јуна 1942. године Харалд Турнер је са својим замеником Георги Киселом у пратњи Милана Аћимовића обишао све округе на територији Србије како би се лично уверио у оправданост увођења нове административне поделе и успешност сарадње између среских и окружних начелника и председника општина са једне и немачких власти са друге стране.⁷⁷⁰ Посебно је био заинтересован за припреме за жетву, слање радне снаге у Бор и Костолац и за резултате борбе против припадника партизанског покрета. Издао је наређење свим фелдкомандатурама у Србији у којем им је скренуо пажњу да из крајева који су наклоњенији устаничком покрету пошљају што више људи на рад у руднике што је била по њему „погодна мера за сузбијање покрета“.⁷⁷¹ Мобилизацију радне снаге требало је да организују срески и окружни начелници те је у том циљу Харалд Турнер одржао почетком августа конференцију са свим окружним и среским начелницима.⁷⁷² Влада је на јесен донела наредбу о откупу кукуруза, према инструкцијама немачких власти, која ће током следеће године довести сељаштво, немоћно да одговори превеликим потраживањима окупатора у тешку позицију.

Приликом разматрања реконструкције Недићевог кабинета, председник Владе био је принуђен да смени четири окружна начелника у другој половини 1942. године услед немачких оптужби да су сарађивали са четницима. Према Мајснеровом наређењу ухапшени су због сарадње са покретом Драже

⁷⁷⁰ У Нишу је у периоду од 24. до 29. јуна 1942. године одржана конференција којој су присуствовали 3 окружна и 22 среска начелника и 389 председника општина са територије Нишког, Зајечарског и Лесковачког округа.

⁷⁷¹ ВА, микрофилмована архивска грађа националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-501, 249/55.

⁷⁷² „Ново време“, 9. август 1942. године.

Михаиловића: Милан Калабић⁷⁷³, Будимир Кораћ, Драгомир Лукић у Ваљеву и Мартиновић у Нишу.⁷⁷⁴

Министарство унутрашњих послова издало је крајем децембра 1942. године наредбу окружним начелницима о специјалној контроли над сељаштвом и организовању пропаганде у разним формама. Председници општина требало је да „на подесан начин воде кампању“: да проверавају лично, преко чланова општинске управе, старешина села и приликом скупова да ли се сви чланови општина, посебно они за које се сумња да су потенцијални одметници налазе у својим домовима. Општинске управе биле су обавезне да повремено сазивају зборове грађана на којима ће држати предавања, вршити националну пропаганду и обавештавати народ: о приликама у земљи, државној политици, догађајима од општег значаја и о раду српске владе. Предавања је требало вршити преко интелектуалаца, јавних службеника. Посебну пажњу требало је да обрате на усмену пропаганду, јер је сеоско становништво у великој мери било неписмено, а ни радио-пропаганда није била свугде могућа.⁷⁷⁵

4.4.3. Ангажовање локалних власти на убирању летине 1943. године

Спровођење немачких наредби и инструкција које су се односиле углавном на потпуну привредну и пољопривредну експлоатацију, као и обезбеђивање радне снаге за ангажовање на раду у рудницима и у Немачкој свакако је био приоритет домаћих власти. Представници локалне власти имали су кључну улогу у спровођењу владине наредбе о откупу жита. Питање откупа житарица разматрано је на више седница са окружним начелницима у Београду и на седницама среских начелника и председника општина у седиштима округа. У акцију откупа житарица били су укључени Министарство привреде, Министарство пољопривреде, Министарство унутрашњих послова, представници локалне управе и припадници СДС. Немачке власти одлучиле су да до крајњих граница притисну српско становништво по питању реквизиције и откупа житарица. Командујући генерал и заповедник Србије Бадер издао је у том циљу наредбу крајс и фелдкомандантурама

⁷⁷³ Недић је покушао да спасе Милана Калабића па га је са места пожаревачког окружног начелника преместио за саветника у Председништву Министарског савета крајем августа 1942. године. На Мајснерово инсистирање Калабић је 4. септембра враћен у Пожаревац.

⁷⁷⁴ ВА, група фондова Независне државе Хрватске, К 243, бр. рег. 1/2-12. Извештај представника НДХ за Србију и Банат.

⁷⁷⁵ ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 4/6 -1

(9. марта 1943. године) са упутствима фелдкомандантурама да учествују у прикупљању разреза кукуруза како би до 15. априла прикупиле 130. 000 тона кукуруза, као и да најстрожије казне све који се буду опирали прикупљању. Бадер је са овим наређењем упознао председника Владе тек недељу дана касније. Домаће власти одржале су конференцију 20. марта 1943. године⁷⁷⁶ како би сагледале реалне могућности откупа кукуруза разрезаног у јесен 1942. године и ангажовања радне снаге на принудним радовима за немачке потребе. Представници власти били су свесни превеликог разреза и чињенице да немачке фирме које су откупљивале кукуруз нису урачунавале реалну количину. Проблем је представљала и комунистичка пропаганда међу становништвом против предаје жита окупатору. Министар унутрашњих послова Танасије Динић је као један од проблема навео неефикасност СДС, љотићеваца и полиције у спровођењу откупа, осим у Београдском и Пожаревачком округу који су предњачили у погледу откупних количина кукуруза.

Процес испоручивања откупљених количина житарица утицао је на став јавног мњења према домаћим властима, као и на различите реакције становништва по срезовима и општинама. Често су локалне власти биле немоћне да поступају по директивама центра. Среско начелство у Куршумлији известило је 15. априла окружно начелство у Лесковцу о количинама откупљених житарица и захтевало да се преко Ортскокоманднатуре упути немачка војска за даље прикупљање. Услед великих проблема приликом прикупљања откупа и убирања жетве председник Владе упутио је допис Нојхаузену од 19. јуна 1943. године у коме је нагласио неопходност координације представника домаћих и немачких власти на убирању жетве по срезовима: „Да би се осигурало потпуно спровођење уредбе о убирању пољопривредних производа и о њиховом економисању, издао сам данас наређење свим управним и комуналним чиновницима на територији Србије –где је то увек изгледало потребним, да се потребни срески и окружни начелници ставе на располагање и да активном сарадњом осигурају потпуно спровођење поменутог наређења. Осим тога сам предузео потребно да се увек благовремено среским и окружним начелницима додели довољна потпора од Српске државне страже.“ Без

⁷⁷⁶ Конференција је одржана у присуству: председника Владе, министра унутрашњих послова Танасија Динића, министра народне привреде др Милоша Недељковића, министра пољопривреде инжењера Радосава Веселиновића, министра социјалне политике и народног здравља инжењера Стојмира Добросављевића, Драгог Јовановића и свих окружних начелника.

обзира на наведено Нојхаузен је 7. јула обавестио Недића да треба у Немачку извести 400. 000 тона житарица.

Агонија за становништво је настављена све до краја године, а представници локалних власти наставили су са редовним извештавањем централе о постигнутим резултатима и проблематици. Окружни начелник у Пожаревцу наредио је 16. августа среском начелнику у Петровцу на Млави да у року од два дана испоручи бугарској дивизији у Пожаревцу 140 тона сена и 15 тона сламе уз напомену да уколико не изврши наређење у Петровац долази немачки мајор Вирт да похапси све који нису испоручили разрезану количину. Окружни начелник у Косовској Митровици опоменуо је 6. септембра среско начелство у Подујеву да ће уколико не испоручи жито у року крајскомандантура послати председника, чланове општинских одбора и угледне грађане на принудан рад. Начелник Београдског округа наредио је у децембру среском начелству у Сопоту да организује принудан откуп стоке уколико не жели да председници општина буду узети као таоци.⁷⁷⁷

Пропагандни рад централних и локалних власти имао је велику улогу у спровођењу наредбе о разрезу. Представници централне власти држали су редовно говоре становништву у којима су наглашавали неопходност предаје Немцима тражених житарица и производа. Познат је Веселиновићев говор преко Радио-Београда од 17. августа 1943. године у којем је скренуо пажњу свим произвођачима и општинама, које су добиле разрез, да га без поговора изврше „у свом сопственом интересу“. Предвиђене су строге мере за произвођаче и општине које одбију наведено: „...Ја благовремено упозоравам све произвођаче и општине, да ће се цео разрез морати дати овом приликом, па је стога боље да га сами дају него да га дају и да буду кажњени.“⁷⁷⁸ Крајем октобра Нојхаузен је тражио од новопостављеног команданта Србије генерала Ханса Фелбера да настави одузимање кукуруза под заштитом СДС-а, као и да се у деловима Србије са појачаном активношћу комуниста обустави или ограничи акција откупа.

⁷⁷⁷ ВА, група фондова Нда, К 59, бр. рег. 15/6-1.

⁷⁷⁸ „Ново време“ од 18. августа 1943. године.

4.4.4. Специфичност пропагандног рада по окрузима, срезovima и општинама у 1943. и почетком 1944. године

Ваљевско окружно начелство наставило је током 1943. године вођење активне и организоване пропагандне активности на „правилном обавештавању народа“ путем одржавања народних зборова, конференција, предавања и преко подружница Коларчевог народног универзитета. Редовно су дистрибуирани плакати, брошуре, леци, цртежи и лист „Српски народ“.⁷⁷⁹ Емитоване су радио-емисије локалног карактера (сваке недеље и четвртка), углавном са предавањима национално-културне садржине, уз учешће професора и учитеља ваљевских школа. Отворена је и народна књижница са читаоником. Фелдкомандантура из Шапца у којој је на челу пропаганде био зондерфирер Дриандер достављала је редовно Ваљевском пропагандном одељењу пропагандне цртеже који су у рамовима излагани на најпрометнијим местима у Ваљеву, Мионици, Убу, Каменици и Обреновцу.⁷⁸⁰ Ваљевски окружни начелник имао је кључну улогу у стабилизацији стања у округу, посебно у критичним зимским месецима када је дошло до поновних четничких упада на подручју Колубарског, Ваљевског и Подгорског среза. Уз упаде четника становништво је осећало додатну несигурност и бојазан да услед реквизиције животних намирница не остане потпуно без хране.⁷⁸¹ Инциденти у Колубарском срезу нису престајали ни током марта, те се у извештајима Округног начелства помиње „пребацавање партизанских банди и присталица Драже Михаиловића“, присилна мобилизација становништва, убиства и паљевине.⁷⁸² Лукић се у потпуности посветио вршењу пропаганде као једном од својих главних задатака, а с обзиром да је током 1942. године директно водио пропагандни рад, наставио је у сличном стилу. У врем епоменутих упада четника одржао је говор грађанству Ваљева са позивом „да се отрезни, да сачува хладнокрвност и да не наседа лажној пропаганди“. У овом периоду морао се

⁷⁷⁹ У децембру 1942. године становништву Ваљевског округа су подељени: "Пољопривредни календар за јануар 1943. године", "Губици Англо-саксонских сила у Источној Азији", "На Пацифику се вије победничка застава Јапана", "Проглас генерала Бадера", "Привредна снага Европе", "Време ради за Европу".

⁷⁸⁰ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 18/2-4. Извештај окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности за јануар 1943. године.

⁷⁸¹ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 13/3-1. Извештај окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности од 15. фебруара 1943. године.

⁷⁸² ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 24/6. Извештај окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности од 1. априла 1943. године

суочити са проблемом ширења гласина на територији читавог округа. Командант одреда СДС Округа ваљевског обратио се Лукићу због ширења гласина у циљу да се умањи ауторитет одреда СДС код становништва и да се створи неповерење код Немаца. Пласиране су вести да су појединци из СДС били комунисти или дражиновци, да их зато не нападају четници, да је напад на команданта СДС и Лукића на путу Уб-Ваљево извршен да заплаши органе власти. Начин на који је Лукић покушао зауставити ширење гласина сведочи о чињеници да није био довољно „стручан и обучен“ за пропагандни теренски рад и поред великог труда. Једноставно је издао наредбу да се сумњива лица похапсе и упуте Окружном начелству ради даљег поступка.⁷⁸³

Окружно начелство је током 1943. године следило пропагандну антикомунистичку линију центра, посебно у месецу априлу. Четнички одреди наставили су са акцијама и вршењем присилне мобилизације током априла и маја. Својеврсни пропагандни рат вођен је између бившег окружног начелника, команданта друге класе Горске Краљеве гарде Николе Калабића и Лукића. Калабић је упутио писмо Ваљевцима о борби против комуниста и окупатора.⁷⁸⁴ Као одговор на Калабићев летак Лукић је, по препоруци крајскоманданта у Ваљеву и по одобрењу реферата 1 Ц немачке дивизије у Ваљеву, штампао и растурио на територији округа свој летак.⁷⁸⁵ Четнике је окарактерисао као „обичне разбојнике, ноћне убице, паликуће, који доносе народу несрећу, немир и прогоне“ уз молбу становништву да се не одазива акцији и очува ред и мир. Активну античетничку пропаганду водио је и у јуну 1943. године када је организовао штампање летка под насловом: „Заведени српски синови“ у 5. 000 примерака. Наведени летак дистрибуиран је до сваког села у Ваљевском округу. Без обзира на покушаје локалних представника власти да пропагандом утичу на пораст осећаја сигурности становништва, извештаји Одељењу за државну безбедност сведоче о страху код становништва и неповерењу у способност окружних власти да га заштите. У таквим околностима пропагандни рад базирао се у јулу и августу на држању предавања најугледнијим сеоским домаћинима од стране референта за пропаганду

⁷⁸³ Наредба окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности од 2. априла 1943. године.

⁷⁸⁴ Лукић је доставио на увид Гестапо-у у Ваљеву: „Проглас Николе Калабића Ваљевцима од 21. априла 1943. године“.

⁷⁸⁵ ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 52/1. Дописј окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности од 30. маја 1943. године.

и запослених у окружном Одељењу за пропаганду (без великих конферисања по селима).⁷⁸⁶ Ипак, покушало се са окупљањем већег броја становништва организовањем фудбалске утакмице између ваљевског СК трговачког и шабачког СК Мачве за пехар окружног начелника Драгомира Лукића у августу. Том приликом начелник је, предајући пехар шабачкој Мачви, одржао преко микрофона говор омладини о исправном националном путу.

Начелник се током септембра, а услед даљих инцидената и упада четника, посебно у подгорском срезу, жалио да центар у Београду не предузима ништа већ два месеца да регулише ситуацију на терену и омогући наставак држања зборова и конференција. У овом периоду четнички одреди су били максимално ангажовани на терену. Окружном начелнику Лукићу достављено је наређење четничког команданта Ваљевског корпуса поручника М. Радосављевића просветном референту среза Ваљевског (од 29. септембра) у којем именовани захтева да се настава у школама одвија редовно, да општинске власти организују обнову и снабдевање школа, као и набавку огрева и обезбеђивање наставног особља, свештеницима упућује позив да држе редовне проповеди. Казна за непоштовање наредбе била је поступање са кривцима по ратном закону.⁷⁸⁷ Активна пропагандна делатност у округу обележила је и другу половину године, посебно у погледу Московске конференције (одлуке Московске конференције презентоване су становништву према упутствима добијеним од централног Одељења за пропаганду).⁷⁸⁸

Упади четника на територију Подгорског и Колубарског среза настављени су током новембра, а припадници Српске државне пољске страже повукли су се услед њихових напада у Ваљево. Растао је и привредни притисак на становништво које се осећало угрожено услед повлачења СДПС из свих срезова осим Посавског и Тамнавског. Четници су средином новембра одржали у Тамнавском срезу велики

⁷⁸⁶ ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 8/7-6. Извештај окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу током јула 1943. године.

⁷⁸⁷ ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег. 51/2. Допис окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности о наредби команданта Ваљевског корпуса од 29. септембра 1943. године.

⁷⁸⁸ Забринутост због исхране и огрева била је велика на читавој територији округа, посебно у Ваљеву. Почетком септембра одржан је народни збор на ваљевској пијаци, а крајем месеца конференција у Обреновцу. Нови народни збор у Обреновцу одржан је и у првој половини октобра са позивом Лукића и Карапанџића Посавцима да одрже мир након излагања политичке ситуације у свету.

збор на коме се говорило о ратној ситуацији и о одмаздама које ће уследити уколико становништво не крене правим путем. Забрањивали су изразу спискова за годишта од 1919-1924. године на основу којих би се попуниле јединице СДС. Према Лукићевом извештају о ситуацији у округу у првој половини децембра становништво је правилно схватило регрутовање за попуњу СДС како би били употребљени против комуниста.

Почетак 1944. године у Ваљевском округу био је према извештајима ок. нач. безбедан осим у Ваљевском, Подгорском и Колубарском срезу. У пропагандне сврхе искоришћен о је освећење Бадњака и дочек Православне Нове године. Другу половину јануара су према извештају Лукића обележиле четничке акције услед којих је био онемогућен пропаганди рад на терену. Чланови пропагандног одељења лично су обавештавали угледне домаћине и дистрибуирали пропаганди материјал, а организована је прослава Светог Саве у националном духу.

Током фебруара и марта 1944. године настављене су четничке акције у циљу спречавања регрутације од стране Владе. Пропагандна борба имала је за циљ стварање јединственог националног фронта који би био брана надирању комунизма.⁷⁸⁹

Стање безбедности у Краљевачком округу у зимским месецима 1943. године није било ни издалека безбедно. Комунисти су узнемиравали становништво посебно у Жичком срезу, извршили напад на железничку станицу, а банде разбојника пресретале су становништво по путевима.⁷⁹⁰ Одреди СДС су почетком фебруара извршили стрељање неколико комуниста и њихових јатака као одмазду за убиство председника једне од општина из Жичког среза. Стању неизвесности су доприносили присуство четничких одреда у Драгачевском и Љубићком срезу и њихови сукоби са партизанима. Становништво је било у страху од одмазде услед појаве летака са Титовом наредбом да се почне са рушењем објеката и нападима на домаће и немачке власти: „Страх од одмазде која следи после сваког акта комуниста и одметника нагони људе да траже спаса у бекству у шумама. Тамо се кадар одметника и партизана само појачава.“ Ово је био период интензивних

⁷⁸⁹ ВА, група фондова Нда, К 25, бр. рег. 21/3. Извештај окружног начелника Округа Ваљевског шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у другој половини фебруара 1943. године.

⁷⁹⁰ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 41/3. Извештај окружног начелника Округа Краљевачког Момчила Достанића шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у првој половини фебруара 1943. године.

сукоба, али у извештају наилазимо и на помен великог броја пљачки чији су мотиви прикривани политичким. Окружни начелник био је активан у организовању и држању зборова становништву и предавањима просветним радницима на територији округа, као и родитељима ученика. Његово ангажовање на пољу пропаганде имало је за циљ умирење становништва и популарисање владине политике. Теренски рад подразумевао је и праћење појаве непријатељских летача и лоцирање њихових аутора и растурача. У Жичком срезу били су растурани леци четничког порекла са изразитом антигерманском и антикомунистичком садржином.

Узнемиреност и очајање били су већим делом присутни међу становништвом, услед сталних притисака немачких власти и реквизиција: „Селјак има осећај да се налази између чекића и наковња, без заштите, изложен са свих страна, у вечитом страху од терора из шуме и од репресалија власти осећа се изгубљен и беспомоћан. Међутим, као што сам и раније подвлачио, велика већина народа не жели ништа друго него мира и да буде ослобођено свих `ослободиоца`. Бојати се да ово очајање не гурне народ тамо где не жели.”⁷⁹¹ На пролеће је растуран по округу Дражин „Оглас“ свим младићима, рођеним 1921. године, у виду упозорења да се не одазивају на позив власти ради ангажовања у обавезној служби рада, јер ће завршити у немачким рудницима. Све који би се одазвали оваквом позиву Горски штаб број 1 сматрао је војним бегунцима које је планирао да изведе пред ратни суд. Поред великих напора да одржи ниво пропагандног рада, уз сарадњу са шефом Одсека пропаганде за округ Браниславом Милошевићем, начелник је у априлу 1943. године констатовао да је становништво забринуто за своју судбину и да је „изгубило ону своју познату разборитост“. Грађани Чачка су у овом периоду објавили „Резолуцију“ у којој су изразили гнушање и осудили разорне акције људи у шумама и установили да је једино решење „лојална сарадња са окупатором“ и домаћим властима.

У првој половини маја присилна мобилизација становништва од стране четника попримила је веће размере у срезovima: Трнавском, Љубићком и Жичком. Број мобилисаних није се знао, поготово што је општинским управама од стране четника забрањено да такве спискове не израђују. Начелник је подробно

⁷⁹¹ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 54/6. Извештај окружног начелника Округа Краљевачког шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у првој половини марта 1943. године.

анализирао ефекте мобилизације на становништво: „Овим поступком организација Драже Михаиловића задала је себи јак морални удар што ће имати повољних последица по консолидацију прилика у овоме крају и смањење утицаја ове организације.“ Локална пропаганда покушавала је да сузбије активности четника, посебно у Жичком срезу. Тако је 3. јуна одржан срески збор у Гучи коме је присуствовало око 400 лица. Говор су одржали окружни начелник, изасланик Председништва Министарског савета, крајскокомандант мајор Кние, командант мајор Пасквали, командант Крајсштеле Рајц, шеф СД полиције Екерт и други немачки официри. Три дана касније на збору у селу Лађевцима било је присутно око 1. 500 лица што је представљало огроман број у датим условима.

Окружни начелник упутио је апел центру да предузме одређене акције у циљу побољшања положаја чиновништва, које су хапсиле власти или над којима су четници извршили одмазду. Положај општинских чиновника био је посебно неизванстан, а безбедност им је била угрожена свакодневно.

У првој половини октобра већина активности у округу била је посвећена популарисању Недићеве посете Хитлеру, према наредби Одељења за пропаганду Председништва Министарског савета. Након стрељања у Чачку поводом напада на немачке војнике код Севојна, акције бугарских трупа у околини Чачка, дошло је до пада расположења међу народом. Четници су у овом периоду вршили притисак на одреде Српске Државне пољске страже у Горњем Милановцу, у Таковском срезу, да им се прикључе. Становништво је почетком 1944. године изражавало општу жељу да дође до уједињења националних Срба, али је у решавању питање евентуалне сарадње четника са немачким властима видео и материјално растерећење, смањење реквизиција и могућност опоравка привреде.

Проблеми који су били актуелни на територији Београдског округа током пролећних и летњих месеци 1943. године односили су се првенствено на активности и поступке немачких власти приликом реквизиције хране и стоке. Реквизицију су обично вршили немачки одреди у пратњи добровољачких чета и припадника Специјалне полиције УГБ-а. Услед пасивног и активног отпора становништва реквизицији било је честих случајева одмазде и уништавања имовине.⁷⁹² Тако су у Младеновачком срезу наилазили на отпор сељака. У мају је

⁷⁹² ВА, група фондова Нда, К 23. бр. рег. 22/2-5., Телефонски извештај М. Матића Одељењу државне пропаганде од 2. јуна 1943. године.

извршено убиство немачких војника у Дрaжњу. Током јуна настављени су инциденти, тако да је начелник београдског округа морао организовати прехрану становништва које је суровим немачким поступцима било лишено у потпуности хране и стоке. Општине по срезовима које су имале било какве вишкове морале су их правилно распоредити и тиме донекле спасити народ од глади. Наравно да пропагандна активност у таквим случајевима није могла постићи запаженије резултате, али била је вршена и поред свега. Окружни начелник Мирко Ацић организовао је крајем јуна велики народни збор у Ариљу након којег је одржан дефиле добровољачких трупа.⁷⁹³

Једна од обавеза окружног начелника била је и редовна контрола рада среских начелника, као и основаности наредби које су доносили, како не би прекорачили законске оквире и овлашћења која су имали. Сукоби са партизанским одредима и четницима нису престајали читаве године, а смим тим ни уништавање и паљевине општинских архива, зграда, напади на одреде СДК и убиства виђенијих грађана. Политичких акција народа против Владе није било. Начелник је оценио стање духа код народа као „индиферентно“ јер је главна брига био голи опстанак, односно како нахранити стоку и преживети реквизиције. Од друге половине септембра почело је убрзано прикупљање испорука пшенице и упућивање таоца због неиспоруке у логоре. Прикупљани су и радници за Бор и Костолац. Срески начелници били су обавезни да обилазе општинска подручја и надзиру све ове активности уз упозоравање становништва. Помоћник и заступник окружног начелника, др Тихомир Димитријевић одржао је у том циљу низ конференција са представницима општинских управа и угледним грађанима.⁷⁹⁴

Упади и нарушавање стабилности у округу настављени до краја 1943. године, али свакако је највећи проблем представљала реквизиција и рад на прикупљању пшенице, кукуруза и транспортовање радника за руднике. Последњи дан у години заступник окружног начелника одржао је велики збор у Орашју.

⁷⁹³ На збору у Ариљу народу су се обратили др Милорад Недељковић, Михајло Олћан и поручник Добровољачког одреда Радојко Ђурић. Министре је дочекала постројена 15 чета Четвртог српског Добровољачког корпуса уз црквене старешине, музику и омладину.

⁷⁹⁴ ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег 44/5-1. На збору у Подунавском срезу организован је ручак уз присуство шефа Одељења за пропаганду Југоистока који је у говору изјавио да види вољу српског народа да сарађује у Новој Европи са Немачком. Активност добровољачких одреда се наставила, те је приликом сахране једног од добровољаца са територије среза Љотић одржао говор пред 2. 000 људи.

Током јануара 1944. године је из сваког среза, осим проблематичног Подунавског, упућен по један младић на курс у Националну службу за обнову Србије након којег је требао да обучава своје сународнике. Одржан је низ антикомунистичких зборова у Грочанском срезу.

Пожаревачки Окружни начелник је развио широку личну пропагандну активност у држању поучних предавања за народ и пропагирање одбацивања свих партијско-политичких подвојености. Одржавање зборова и конференција било је услед лоших временских прилика одложено.⁷⁹⁵ Главни теренски пропагандисти за Пожаревачки округ били су угледни грађани које су у ту сврху ангажовали средњи начелници.

У анализи учинка непријатељске пропаганде начелник је констатовао да румунска пропаганда није била у порасту нити се могла ширити. Пропаганда Лондона и Москве није имала очекивани ефекат. Становништво је било релативно мирно оптерећено дажбинама, кулуком и потражњом радне снаге. Појачани напади партизана и четника током фебруара утицали су на пораст несигурности код становништва и губљења вере у способност власти да заштити народ, услед немачких одмазди које су биле готово свакодневне. Учинак радио-пропаганде сведен је на минимум из разлога што је на територији округа био изразито мали број радио-пријемника. Пролећни и летњи месеци били су обележени одржавањем низа зборова и конференција, као и предавањима наставницима и ученицима. У јуну је пропаганда међу становништвом вршена не по зборовим већем обима по селима, већ кроз школу, путем школских посела. Чланови пропагандног одсека свакодневно су залазили међу народ и саветовали га да следи политику Владе.⁷⁹⁶

Антикомунистичка пропаганда резултирала је одржавањем Антикомунистичке изложбе у Пожаревцу и великог манифестационог збора у Краљеву. Одржани су протестни зборови против изручивања српског народа болшевизму. Пропагандна активност настављена је несмањеним интензитетом до краја године. Првих дана октобра фолклорна група ансамбла Коларчеве задужбине

⁷⁹⁵ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 15/2. Извештај окружног начелника Округа Пожаревачког шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у јануару 1943. године. Током јануара комунисти су углавном вршили нападе на одређене општине, пљачку каса, паљењу архива, напада на приватне куће и убиства политичких противника, док су четници разоружавали стражаре и патроле СДС-а и одводили их, посебно у Млавском срезу. Нису нападали немачку војску већ само партизанске одреде.

⁷⁹⁶ ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 18/2.

одржала је приредбе у Пожаревцу уз народне игре и песме из свих крајева Србије. Крајем октобра одржан је у Саборној цркви у Пожаревцу погинулим жртвама приликом англоамеричког напада на Ниш. Окружни одбор за заштиту заробљеничких породица приредио је матине са чисто националним програмом, а приход је био намењен намењен сиромашним породицама ратних заробљеника. Прву половину новембра обележило је растурање пропагандног материјала примљеног од немачких власти. Истакнуто је 7 серија различитих фотографских снимака актуелних догађања, углавном са ратишта у Европи. Окружни начелник у извештајима сведочи о интересовању грађанства за наведене фотографије и свакодневна окупљања око излога у којима су биле изложене, као и редовне дискусије, посебно у време петка када је у Пожаревцу био пазарни дан. У новембру је позоришна група „Србозара“ у Пожаревцу приредила је представу „Кир Јања“ у корист фонда генерала Недића. Грађанство у округу је помно пратило реконструкцију Владе уз позитивне реакције на Недићево перузимање и ресора МУП-а. Почетком јануара у Пожаревцу је организовано државање предавања о улози Црне Горе у рату. У том циљу је ангажован публициста Мирко Влаховић, који је одржао неколико предавања под насловом „Црна Гора од избијања рата до данас“. Током фебруара одржан је низ антикомунистичких предавања уз значајно учешће представника цркве.

Проблеми Нишког окружног начелства у одржавању реда и мира и у пропагандном раду нису престајали ни током последње две године окупације. Алексиначки срез био је стално изложен четничкој пропаганди.⁷⁹⁷ Окружно начелство трудило се свим снагама да спречи растурање четничких летака по граду Нишу. Анализирајући проблеме у Нишком округу управник полиције у Нишу закључио је да је главни узрок појачаних четничких акција била неагилност одреда СДС од којих је део са оружјем пришао четницима. Као главни проблем и узрок свему навео је „потпуно одсуство сваке пропаганде од стране позваних лица“.⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег. 52/2-1. Извештај окружног начелника Округа Нишког шефу Српске Државне безбедности о активностима четника од 9. октобра 1943. године. Током октобра председнику Доњетрнавске општине среза Алексиначког упутио је наређење Дража Михаиловић да упути на службу у његов штаб све активне официре, подофицире и све питомце војних школа са територије општине. У случају неизвршавања наведеног свима би било суђено по ратним законима Краљевине Југославије.

⁷⁹⁸ ВА, група фондова Нда, К 24, бр. рег. 41/1.

Извештавајући Одељење за државну заштиту о стању народног духа окружни начелник је крајем 1943. године закључио да је већи део подржавао организацију Драже Михаиловића. У покушајима да придобије становништво на територији округа одржано је у новембру 18 пропагандних предавања на којима је народу поручивано да се клони илегалних акција, а у другој половини децембра чак 19. Тема је била и издајство Енглеске и препуштање Србије болшевизму од стране западних савезника.

Без обзира на напоре пропагандне ситуација у Нишком округу била је у првим месецима 1944. године идентична као у новембру и децембру. Појачан број предавања по срезовима, није утицао на промену народног става према четничком покрету.

Територија Моравског округа била је угрожена упадима четничких одреда из Пожаревачког округа у фебруару 1943. године.⁷⁹⁹ Као одговор на ове акције моравски окружни начелник предлагао је организовање шире акције СДС претреса, терена, заседе, и чишћење терена.⁸⁰⁰ У априлу је било случајева упада четничких банди у општинске зграде по срезовима и цепања пропагандних плаката. Радио-пропаганда била је минимална услед малог броја пријемника у округу. Румунска пропаганда представљала је проблем само у Голубачком срезу где се радило на њеном сузбијању. Током пролећа и лета брига сељака по питању исхране била је на првом месту, тако да према процени окружног начелника нису били подложни штетним пропагандним утицајима. Последњег дана маја у сали Просветног одсека одржана је конференција Окружног одбора за спас Србије. Четници су у Свилајнском срезу узнемиравали представнике општинске управе приликом пописивања засејаних површина током маја 1943. године и забрањивали да врше попис. У другој половини августа није одржан ниједан велики збор јер је то био период прикупљања жетве, али је окружни начелник излазио међу народ и обилазио вршалице и млинове, и причао са сељацима. Нестабилна ситуација била на територији Моравског округа није остављала пуно простора окружном начелству за вршење планске пропаганде, а слична ситуација владала је на

⁷⁹⁹ Стални упади четника на остатак територије Моравског округа вршени су из Млавског среза и из Ресавског среза који је припадао Моравском округу. Активности четника у Ресавском срезу биле су интензивираније у погледу растурања пропагандног материјала, посебно плаката у мају 1943. године.

⁸⁰⁰ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 14/3. Извештај окружног начелника Округа Моравског шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у фебруару 1943. године.

територији Крушевачког округа. Активности комуниста интензивирани су током фебруара кроз одржавање пропагандних говора, паљење општинских архива, спречавање реквизиција, забрану пословања општинским управама, одузимање хране од сељака, вршење убистава и одвођење сеоских младића.⁸⁰¹ Кесеровићева група растурала је летке против комуниста и сукобљавала се са њима, а Гордићева група борила се са њима у Трстеничком срезу. Начелник је тражио од центра да реши проблеме које су стварали упади четника и комуниста и предложио упућивање једног батаљона добровољаца између 700 и 800 људи у копаонички, жупски, трстенички и расински срез (односно у местима у којима није било бугарских трупа). Немачке власти ангажовале су један полицијски одред за чишћење терена. Становништво Крушевачког округа је све време било под психозом страха услед бриге око исхране и опстанка. Избеглице које су радиле код сељака у округу за следовања у храни добијала су минимална следовања којима нису могли да прехране породице. Јавна безбедност се константно погоршавала уз сталне сукобе комуниста и добровољаца. Комунисти су одржали неколико говора у Расинском срезу, па чак одузимали радио-апарате. Након сукоба у Ћелијама и Горњем Степошу уследиле су немачке одмазде. Крајем јуна стрељано је 597 лица у Крушевцу у знак одмазде за убијених седам немачких полицајаца код Суваје.

Пропаганда путем живе речи била је блокирана услед околности, изузев у Трстеничком срезу у којем су сваке недеље екипе интелектуалаца одлазиле на терен и држале предавања. Како би се стало на пут комунистичкој пропаганди и утицало на смиривање становништва на иницијативу окружног начелника отворен је крајем јуна Пропагандни биро у Крушевцу. Током августа интензиван је рад на пропаганди путем зборована, конференција, јавних предавања. Организовани су обиласци терена од стране средњих начелника, референата за пропаганду, официра, подофицира и редова добровољаца. Путем звучника преношене су вести Радио-Београда (суботом за сељаке, недељом за грађанство) и одржаване су пропагандне емисије са јаком антикомунистичком нотом. Пропагандни рад током септембра био је посвећен дешавањима на ратишту у Европи, капитулацији Италије, Недићевој посети Берлину, промени става Радио-Лондона према Дражи Михаиловићу. Одржан је и велики манифестациони збор сељака и грађана у

⁸⁰¹ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 44/2. Извештај окружног начелника Округа Крушевачког шефу Српске Државне безбедности о активностима у округу у фебруару 1943. године.

Крушевцу посвећен разматрању положаја Србије у Новој Европи. Догађај који је у септембру узнемирио јавност биле су нове немачке одмазде и стрељање присталица Драже Михаиловића због убиства председника општине Врњачка бања.

Пропагандне активности на нивоу округа настављене су до краја 1943. и почетком 1944. године у истом правцу. Учестале реквизиције у марту 1944. године утицале су на појачан одлив становништва у шуму, напуштање дужности од стране старешина села и председника општина како не би били приморани да врше реквизицију, стални страх од одмазди и неповерење у Владу.⁸⁰²

Крагујевачки округ био је у првим месецима 1944. године на мети четничке пропаганде која се оријентисала на упозоравање становништва да не предаје жито и намирнице Немцима.⁸⁰³ Месец мај обележили су сукоби четника са комунистима на територији таковског, орашачког, крагујевачког, грузанског и опленачког среза. У извештајима окружног начелника напомиње се да су ови сукоби доста утицали на јавно мњење те је расположење народа било крајње неповољно према оба покрета.

Пропагандни рад вршили су углавном интелектуалци, истакнутији грађани и председници општина. Припадници Одељења за пропаганду посетили су Крагујевац 10. јула у оквиру манифестације отварања Антикомунистичке изложбе.⁸⁰⁴

Окружни начелници су након спроведених реформи постали карика која је повезивала народ са централним органима државне власти. Били су врста посредника у пропаганди према обичном становништву. Пропагандни рад Владе народног спаса одвијао се на више нивоа и био је усмерен и на саме окружне и среске начелник. Иако су били продужена рука централних власти њих је такође требало усмерити и подстакнути на што ефикасније деловање. Међу окружним и среским начелницима вршена је пропаганда кроз издавање задатака, директива и инструкција централних власти. Требало је и саме представнике локалне власти уверити у исправност владине политике и у њене најбоље намере у погледу

⁸⁰² ВА, група фондова Нда, К 25, бр. рег. 25/4-2.

⁸⁰³ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 42/1-2., Наредба-летак команданта поручника Марка Музикавића на челу Грузанског Горског штаба општинским управама у срезу да не предају реквизиције Немцима већ да је чувају за Дражину војску. У летку се напомиње да „свако ко одбије биће проглашен за немачког пандура и убележен у црну књигу“.

⁸⁰⁴ ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 42/5. Представници централних власти Ђорђе Перић и Богољуб Кујунџић су присуствовали извођењу представе „Унука“ у њихову част, а у цркви је одржан велики манифестациони збор.

решавања новонасталих проблема и даљег вођења политике и пропагандног рада. Можемо закључити да су представници локалних власти улагали извесне напоре да схвате и прате политичку и пропагандну линију центра, али да исту и коригују у потрази за постизањем савршенства у пропагандном раду, које је према наводима крагујевачког начелника чинила: „планска, систематизована и добро смишљена пропаганда.“

5.1. Говори и изјаве Милана Недића, министара и чланова владе

Значајан облик пропагандног деловања Владе народног спаса били су говори и изјаве председника, министара, чланова владе, водећих пропагандиста на јавним скуповима, организовање јавних предавања, народних зборова, конференција, културних и спортских манифестација на којима су држана уводна и завршна излагања. Различити облици усменог изражавања преношени су путем радија, публиковани у облику брошура или објављивани путем штампе, у зависности од њихове вредности за пропагандну употребу. Говори председника владе, министара и других „највиђенијих људи“ обавезно су најављивани путем радија и штампе.⁸⁰⁵ Предавања су држана са прозора и балкона јавних начелстава и владиних институција и обично су преко разгласа преношена на улицу. Најважнија предавања одржавана су на Коларчевом универзитету, пред „одабраном“ интелектуалном и политичком елитом, где су се осим припадника владе експонирали представници немачких власти и поједини домаћи интелектуалци.⁸⁰⁶

Имајући у виду да је централна фигура пропагандног деловања Владе народног спаса био њен председник Милан Недић, неопходно је тематско-хронолошки анализирати његове говоре и појављивања у јавности, а пропагандно ангажовање посматрати у контексту историјског тренутка и датих политичко-пропагандних циљева владе. Такође, потребно је анализирати начин на који су поједини припадници владе, аутори и уредници извештавали јавност о српској колаборационистичкој управи и њеном раду.

У време распуштања Савета комесара, немачке репресалије биле су свакодневица, а устанак у пуном замаху. Формирање Владе народног спаса са Недићем на челу био је очекиван потез немачких власти. Централна фигура

⁸⁰⁵ У чланку др М.М. под насловом: „*Болна стварност*“, објављеном 4. октобра 1941. године у листу „*Ново време*“ (стр. 3) аутор наводи да народ „заведен московском и лондонском радио-пропагандом, плаћеним агентима и заблуделим синовима“ није схватао да иде у погрешном правцу све док нису уследиле „...прве опомене трезвене јавности, када су се чуле речи наших највиђенијих људи, речи Милана Аћимовића, Милана Недића и других наших трезвених синова, који су у најтежим часовима наше судбоносне историје примили на себе највећу одговорност пред народом, ради народа, када су се чуле те речи и када су људи увидели сву тешку збиљу њихову, настао је један велики преображај у души нашега човека“.

⁸⁰⁶ Одржавање јавних предавања било је једно од најважнијих облика пропагандног деловања. Обавезно су штампани готово сви говори представника власти. По школама и мањим местима предавања су држали просветни радници, интелектуалци, комесари за пропаганду и грађани.

пропагандног деловања Владе народног спаса био је њен председник Милан Недић. У тренутку доласка на власт Недић је иза себе имао релативно добро организован домаћи и немачки пропагандни апарат, а испред себе масу незадовољног народа оптерећеног ратном ситуацијом, притиском и терором немачких власти, активностима комунистичког покрета, као и великим бројем избеглица које су у таласима пристизале у Србију. Популарисање генерала Недића путем штампе почело је средином јула 1941. године, уз наговештавања о његовом постављењу на место председника владе. У „Новом времену“ објављен је чланак Ђорђа Перића о Недићевом залагању за сарадњу са Немачком у време док је био министар војске и о његовом смењивању. У наведеном чланку се оправдава Недићево држање у Априлском рату: „...Овакви суморни изгледи бацали су целокупну нашу јавност у велике бриге, јер нам је свима било јасно да се у случају искрцавања Енглеза у Грчкој рат на Балкану неће моћи локализовати...Тадашњи југословенски управљачи нису делили ово мишљење. Они су сматрали да још има места политици ишчекивања...Са овим ставом ишчекивања није хтео да се сложи генерал Милан Недић, тадашњи министар војни. Полазећи са гледишта да Југославија мора активно заштитити угрожени мир Балкана, он је предлагао влади да југословенска војска окупира Солун и на тај начин Енглезима онемогући искрцавање на овој важној стратегијској тачки Балканског полуострва.“⁸⁰⁷ Тиме би се изјаловили енглески планови и била би непотребна било каква даља немачка акција на Балкану. Перић наводи да су чланови „англофилског и масонског кружока“ утицали на Недићево одстрањивање из владе, уз оптужбе да са Љотићевцима и Стојадиновићевим присталицама спрема преврат против кнеза Павла, а у циљу да заведе режим који би се ослањао на Немачку: „Тако је уклоњен са политичке позорнице човек који није хтео да мисли и ради онако како су то желели енглески експоненти...“⁸⁰⁸ Популарисање Недићевог постављења настављено је и кроз пропагирање потребе о чврстој организацији унутрашње управе у Србији која би била достојна немачког новог поретка.⁸⁰⁹ Дан након

⁸⁰⁷ „Случај генерала Недића“, „Ново време“ од 13. јула 1941. године, стр. 3.

⁸⁰⁸ Исто.

⁸⁰⁹ „Дошао је тренутак у коме, испуњујући све обавезе према другима, а не одговарајући за судбину других него само за своју, ми Срби треба да будемо сами ковачи своје судбине радећи за себе. Многе компликације које су до јуче стајале на путу, данас не постоје. Наш је животни задатак упрошћен и утолико простије изводљив. Са поверењем у себе, ми морамо ући у Нову Европу прекаљени“, чланак Милана С. Јовановића: „Србија земља логике“, „Обнова“ од 7. јула 1941.

Перићеве анализе „*Ново време*“ објавило је чланак Светислава Стефановића у коме се величају резултати немачке националсоцијалистичке револуције изведене у Немачкој, Италији и Шпанији са Португалијом, па чак и у Француској „која се после пораза у рату све више приближавала Немачкој“. Централно место у чланку заузима анализа положаја окупираних Србије и понашања немачких власти које је било „по општем признању Срба из свих крајева и области пуно савршене коректности и такта“. Јавности је указивано као једино решење „пут одређења за национал-социјалну револуцију европског запада и за нови поредак на европском континенту после рата“. Како би се све ово остварило неопходно је „ослобођење од целог баласта наше доскорашње демократије прошлости, нашег једног парламентаризма и свих његових установа и функција, и његова замена са корпоративно-здружним режимом као носиоцем и спроводником новог поретка.“⁸¹⁰ Политички опоравак повезиван је са привредним.⁸¹¹

Паралелно са медијском припремом за Недићево постављење одвијала се и широка политичка активност представника немачких власти и Димитрија Љотића. Опуномоћеник немачког Министарства иностраних послова Феликс Бенцлер залагао се за стварање „једне истинске владе којој би били обећани територијални добици“. Димитрије Љотић је у меморандуму генералу Данклеману 20. августа 1941. године предочио своје виђење рада Савета комесара према коме избор и састав наведеног тела не одговарају тежини ситуације и постављеним задацима. Као излаз из тешке ситуације предложио је да се на место председника владе постави ауторитативнија личност од Милана Аћимовића, као и да се новој влади обезбеди самосталнији статус и шири овлашћења него што их је имао Савет комесара.⁸¹² Након три дана уследила је и оставка Љотићевих представника у Савету комесара: Милосава Васиљевића и др Стевана Иванића са помоћником Божидаром-Дарком Петровићем. Они су 23. августа 1941. године у меморандуму

године, стр. 5.; чланак П.И. : „Против хаоса за нови поредак!“, „*Обнова*“ од 7. јула 1941. године, стр. 5.

⁸¹⁰ Чланак Светислава Стефановића под насловом: „*Са западно-европском револуцијом-наш једини пут*“, „*Ново време*“ од 14. јула 1941. године, стр. 3.; чланак Дамњана Ковачевића: „Где је данас интерес српског народа?“, „*Обнова*“ од 6. августа 1941. године, стр. 4.

⁸¹¹ Чланак Милосава Васиљевића: „Путем привредног подизања ка политичкој будућности“, „*Обнова*“ од 7. јула 1941. године, стр. 5.

⁸¹² Младен Стефановић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Загреб, 1985, стр. 306. Љотић не спомиње конкретно Недића, али пише о лицу „од изванредног и непосредног ауторитета“, што је у датим друштвено-политичким околностима могао бити управо генерал Недић.

образложили разлоге због којих су поднели оставку.⁸¹³ Критички су се осврнули на услове под којима су радили, а као један од главних ометајућих фактора за ефикаснији рад комесара навели су сужена овлашћења која је имала државна управа у односу на немачки окупациони апарат, односно да окупациона власт није одредила стварне границе надлежности српске власти, тако да је могла интервенисати увек и по било ком питању.⁸¹⁴ Комесари у оставци указали су на потребу образовања нове владе која би самосталније управљала земљом, уз поштовање легитимних и политичких права и економских интереса Рајха.⁸¹⁵

Немачке власти су биле максимално ангажоване на решавању кризе Савета комесара. Фелдмаршал Лист провео је месец дана на саветовањима у Берлину. Немачки врх сматрао је корисним смењивање Савета комесара, с обзиром на замах који је устанак у Србији добио у августу 1941. године и немогућност да се ангажују додатне немачке трупе на окупираној српској територији. Лист се крајем августа вратио у Београд да би пренео ове закључке војном заповеднику у Србији и са њим наставио раније започете разговоре и рад на формирању нове српске владе. Ускоро је постигнута сагласност генерала Данклемана, Турнера, Бенцлера, Нојхаузена, Фукса, Крауса, Хелма, Химлера и Хајдриха о избору Милана Недића за председника српске владе. Сматрали су да би формирање Недићеве владе задало ударац влади у емиграцији. Представници домаћих политичких странака су након неколико састанака одржаних у различитом саставу усагласили своје ставове по питању Недићевог избора и сложили се да је он најпогоднија личност за председника владе, способан да ангажује све националне снаге у борби против комунистичког покрета и устаника („Недићу поверити владу, значи, забити несаломљиви клин између комуниста и српског народа“). У приватној посети Недићу, 19. августа 1941. године, Аћимовић и Љотић предочили су му сву тежину ситуације, уз опаске да је он „најбоље решење да Срби поврате сами ред и мир на своме тлу“ иначе ће услед наставка немачког пустошења Србија бити претворена у

⁸¹³ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 2/3-1. Оба меморандума била су уклопљена у планове „Збора“ за освајање власти. Бошко Костић у књизи под насловом „За историју наших дана“, објављеној у Лилу 1949. године наводи да је Љотић написао ове меморандуме.

⁸¹⁴ ВА, група фондова Нда, К 27, бр. рег. 3/5, Записник о саслушању др Георга Кисела од 25. октобра 1946. године.

⁸¹⁵ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 2/3.

„спаљену земљу“.⁸¹⁶ Милан Аћимовић сазвао је конференцију ширег састава којој су присуствовали политичари, представници јавног живота, установа и удружења.⁸¹⁷ Приликом одржавања конференције изнет је заједнички захтев за успостављање нове владе. Милан Недић је прихватио иницијативу да га предложи за председника нове владе након говора председника Академије наука др Александра Белића и др Спалајковића: „Др Спалајковић, на моје одбијање, љутио се и питао јесам ли ја Србин и војник. Он је одржао такав говор да су му сви одобравали, а неки и аплаудирали, па га је завршио са речима да сам само ја у стању да изведем земљу из револуције.“ Др Лазар Марковић се такође изјаснио за „образовање једне хомогене владе од људи чврсте руке“, што су прихватили сви присутни, као и предлог постављења генерала Милана Недића за председника. Поименично није било говора о министрима у будућој влади, већ је Милану Недићу начелно препуштено одлучивање о истом: „Поименично није било речи о људима, који би ушли у владу, но само је постојала начелна сагласност да то треба да буду чврсти људи. Мени су оставили одрешене руке кога ћу узети у владу.“⁸¹⁸

Након свега изнео је услове генералу Данклеману под којима би прихватио да образује владу: -формирање српске владе која ће управљати пословима српског народа и државе, уз потпуну аутономију и под надзором војног заповедника, - бројно стање жандармерије до 10.000 људи уз додатне народне јединице које би се наоружале од заплениеног оружја југословенске војске, -помоћ заробљеницима-да се пусте инвалиди, старији од 55 година, заробљеници потребни за обнову земље,

⁸¹⁶ Љотић је своје виђење генерала Недића, његове улоге као министра војног и као каснијег председника владе у периоду окупације образложио у једном од предавања: „Пре рата генерал Недић је свом снагом желео својој земљи да овде Немци не дођу, али била је друга политика која је желела да Немци овде дођу и та политика је победила. Због тога је генерал Недић пао као министар војни. Када су дошли Немци генерал Недић се трудио и водио такву политику да би овде било што мање Немаца, по могућству да остане само један Немац-немачки посланик...Он није обичан председник владе, он је, заиста, далеко више нешто и веће од тога. Он врши функцију председника владе, али он је у ствари отац српског народа, и као сваки отац он би желео да сви синови тога народа сложено иду тим путем.“, ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-106, 107.

⁸¹⁷ Према наводима са Недићевог саслушања конференцији су присуствовали: представници привредних и индустријских комора, разних политичких партија, Академије наука. Испред занатске коморе био је њен председник Савић, индустријску комору представљао је њен председник Влада Илић, трговинску-Митић и Аца Јовановић, лекарску-др Мијушковић. Од јавних радника били су присутни: професори Милош Тривунац, Илија Пржић, Велибор Јонић, др Лаза Костић, др Александар Белић. Међу присутним официцима били су: генерал Петар Косић, генерал Панта Драшкић и пуковник Таса Динић. Били су бројни и представници политичких странака: Коста Кумануди, Ристо Јојић, др Ђуро Котур, др Милош Радосављевић, др Лазица Марковић, др Момчило Јанковић, Милан Аћимовић, др Александар Цинцар-Марковић, др Мирослав Спалајковић, др Стеван Иванић, Михајло Олћан и Илија Михаиловић. Недић је навео и Живка Топаловића који је често свраћао код Милана Аћимовића.

⁸¹⁸ ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 38/1-5.

да се побољша исхрана заробљеника слањем пакета из Србије, -утврђивање економских и административних граница Србије, -обустављање убијања, прогона и пауперизације Срба у Хрватској, Мађарској и Бугарској. Посебни услови били су: борба за политичке смернице српског народа кроз формирање једног политичког савета, борба против комунизма у надлежности српске владе и народа, репресије немачких власти усмерене само на кривце, а не и на недужне, одобрење коришћења државних и националних амблема. Према Недићевом сведочењу, листа захтева садржала је 16 тачака. Др Турнер и др Кисел су инсистирали на што хитнијем формирању нове владе, како Србија не би била подељена између Мађара, Бугара и Хрвата.

Генерал Данкелман је 29. августа одобрио формирање владе Милана Недића (Данкелманово наређење о образовању владе бр. 3348/41).

Организован је и пријем нових представника владе у Управном штабу у Народној скупштини. Недићу је акт о постављењу предат из немачке руке, од стране војног заповедника генерала Данкелмана. Тада су му представљени чланови владе.⁸¹⁹ Немачка новинска агенција „ДНВ“ објавила је истога дана вест о формирању владе. Вилхелм Фукс известио је своју централу у Берлину о саставу и карактеристикама чланова нове владе. У наведеном извештају напоменуо је да се, приликом формирања владе, настојао у јавности створити утисак да је Недић имао слободу избора министара, као и да је главни заступник немачких интереса остао Милан Аћимовић који је успео да задржи положај министра унутрашњих послова.

У тренутку доласка на власт Недић је иза себе имао релативно добро организован домаћи и немачки пропагандни апарат, а испред себе масу незадовољног народа оптерећеног ратном ситуацијом, притиском и терором

⁸¹⁹ Генерал Данкелман је у свом допису опуномоћенику МИП-а др Бенцлеру нагласио да је „наредио генералу Недићу да образује једну српску владу, која би била у стању да среди несређене политичке прилике које су постале акутна опасност за јавни ред и безбедност.“ Др Бенцлер је у свом извештају Рибентропу навео да је војни заповедник Србије обавезао генерала Недића да се хитно обрачуна са устаничким покретом у Србији и да спречи уједињење комунистичког и националног елемента. Декларација Владе народног спаса српском народу објављена је у „Новом времену“ 2. септембра 1941. године. Донет је и Правилник о пословању Председништва Министарског савета, а посебним уредбама био је регулисан рад сваког појединог министарства. Прва реконструкција владе обнародована је у „Службеним новинама“ 14. октобра 1941. године. Локална управа регулисана је *Уредбом о административној подели Србије* (на округе, срезове и општине) објављеној у „Службеним новинама“, број 136-А, од 26. децембра 1941. године. Обавештење о реконструкцији Недићевог кабинета објављено је у „Службеним новинама“, бр. 90 од 10.07.1942. године. До нових промена у влади дошло је 6. новембра 1943. године и оне су законски пропраћене.

немачких власти, активностима комунистичког покрета, као и великим бројем избеглица које су у таласима пристизале у Србију. Приликом пријема у Народној скупштини Недић је одржао свој први говор као председник Владе народног спаса. У говору се директно обратио генералу Данкелману, захваљујући се на пуномоћју које му је дато и на могућности да „српски народ добије владу која ће аутономно водити своје послове и бринути се о његовој судбини“. Анализом овог говора можемо утврдити на који начин је Недић дефинисао политику владе пред немачким властима, као и какав утисак је настојао да остави на обичног становника окупиране Србије. Требало је уверити немачке власти да „српски народ нема и неће да има ничег заједничког са комунистичким изгредницима“ који угрожавају безбедност становништва и народне интересе. Такође, Недић је у иницијалном, као и у каснијим говорима истицао паролу „изградње будућности српског народа у лојалној сарадњи са Немачким Рајхом и са његовим представницима у Србији“.⁸²⁰ Покушавао је да потенцирањем сарадње са Немцима обезбеди што већу аутономност Владе народног спаса: „Спровести потребне реформе и организовати српске оружане снаге, сопственим средствима обезбедити ред и мир у земљи и омогућити повлачење немачких трупа.“ Влада је након успостављања реда и мира требало да се посвети даљој изградњи земље у економском и социјалном погледу. У чланку под насловом „*На добром путу*“ наводе се основне црте Недићевог и Данкелмановог говора, као потврда тезе да је српски народ преко новообразоване владе „преузео у своје руке своју судбину. Пропаганда је пласирала и једну од касније често експлоатисаних паролa: “Вера Рајха у Србију и српског народа у Рајх чине основу српске државне обнове.“⁸²¹

Образовање Владе народног спаса било је пропраћено у свим медијима доступним у ратном времену. Колаборационистичка штампа посветила је значајан простор презентовању околности под којима је формирана нова влада. Становништво је требало уверити у значај који је имао „историјски тренутак“ и „јединствени случај“ образовања владе у ратом захваћеној Европи. У листу „*Ново време*“ објављено је неколико прилога о формирању „владе која ће се у интересу

⁸²⁰ „Говор председника српске владе генерала г. Милана Ђ. Недића“: „Српски народ неће никада заборавити да се немачки војник и ако победилац, по свршеним ратним операцијама никоме није светио и коректно се понашао према српском народу.“, фотографија: „Председник владе г. Недић, за време говора, јуче у дворани Народне скупштине“, „*Обнова*“ од 30. августа 1941. године, страна 3.

⁸²¹ Чланак П-к: „На добром путу“, „*Понедељак*“, 1. септембар 1941. године.

своје рођене земље и из властитих побуда старати о миру, реду и безбедности“ и о генералу Недићу који је „вољан да у критичном часу образује владу и прими одговорност за одржавање јавног реда, мира и безбедности.“⁸²² „Обнова“ је известила јавност о „великом преокрету у унутрашњем политичком животу Србије“ и о приоритетним задацима нове владе. Наравно, уз фотографију и говор генерала Данкелмана на насловној страни.⁸²³ Уредништво листа поздравило је образовање владе као догађај од далекосежне важности, историјску нужност, једину логичну и могућу солуцију.⁸²⁴

Назив „Влада народног спаса“ требало је да народу улије поверење у новоформирану институцију и њене представнике, чиме би се појачао учинак њеног рада и деловања у систему окупирани Србије. Било је неопходно остварити утицај управо међу најширим друштвеним групама и приволети их да прихвате нову владу и сарађују са њом. Недић се, имајући у виду страдање српског народа на југословенским просторима, па и у Србији, како је стално истицао у својим говорима, ставио у службу српског народа да би га у „тешким тренуцима који су Србију снашли у рату спасао од ратног и идеолошко-политичког страдања“. Неколико дана након формирања Влада народног спаса је објавила Декларацију у којој је навела да ће се борити против устанка, позвала народ на сарадњу, истакла наклоњеност и пријатељски став окупатора и дозволу употребе српског грба и заставе.⁸²⁵ У суштини дозвола употребе грба и заставе имала је у циљу стварање утиска о стварно успостављеној државној творевини. Влада народног спаса је себе представљала као вазалну алтернативу која је хтела да заустави крварење српског народа и за њега обезбеди повољније решење у “новој Европи“, насупротив комунистичкој, која се изјаснила за Југославију, до које треба доћи борбом и Михаиловићеву обновљену Југославију са превагом Србије, после победе западних

⁸²² „Образована је нова српска влада“, „Пријем нове српске владе код војног заповедника“, „Ново време“ од 30. августа 1941. године, насловна страна, „Пријем нове српске владе код војног заповедника у Србији“, „Биографије нових министара“, „Говор г. Милана Недића“, страна 3. и 4.

⁸²³ Чланак: „Велики преокрет у нашем унутрашњем политичком животу. Образована је српска влада на чијем је челу армиски генерал г. Милан Недић. Нова влада има задатак да скупи око себе све конструктивне снаге, заведе ред и мир и поведе земљу ка бољитку и напретку.“, „Обнова“ од 30. августа 1941. године, насловна страна. „Увођење нове српске владе у дужност. Говор војног заповедника Србије ваздухопловног генерала г. Данкелмана.“, „Обнова“ од 30. августа 1941. године, страна 3.

⁸²⁴ „Влада генерала Милана Ђ. Недића“, „Обнова“ од 30. августа 1941. године, страна 3., „Личности чланова нове српске владе“, „Обнова“ од 30. августа 1941. године, страна 4.

⁸²⁵ Декларација Владе народног спаса српском народу, 2. септембар 1941. године, Говори генерала Милана Недића-председника Владе народног спаса, Београд 2006, стр. 4-5.

сила: “Ми смо влада народнога спаса, ми смо изван и изнад сваке политичке партије и групе, ми смо само браниоци Српства и српскога племена.”⁸²⁶ Јавност је редовно извештавана о значају формирања владе као једине гаранције за успостављање реда и мира и бране субверзивним активностима комуниста.⁸²⁷ Др Лазар Прокић окарактерисао је тренутак образовања владе „прекретницом у историји српског народа“: „Народ који је изгубио рат, после равно четири месеца окупације, добио је своју прву владу са симболима државности. И то под правним режимом окупације! Заиста овај случај није још био забележен у историји, као што није било ни случаја комесаријалног управљања које је претходило овој првој влади у обновљеној Србији.”⁸²⁸

Недић се залагао за идеју стварања Велике Србије уз помоћ немачких власти и српског народа путем нове државне организације и спровођења радикалних реформи на свим државним нивоима, а у складу са захтевима новог поретка. Народ је позивао да према немачким окупационим снагама покаже лојалност и послушност. Апеловао је на прваке грађанских политичких партија да се оставе политиканства и образују јединствени национални српски блок како би се лакше супротставили коминистичком оружаном покрету и идеологији.⁸²⁹ Апел је упутио и народу у целини, посебно образованим институцијама и српским интелектуалцима, којима је стављено на знање да треба да делују на сузбијању сваке идеологије која је била супротна идеји стварања Велике Србије и традицији српског народа. Приликом саслушања Недић је изјавио да су се основни задаци Владе заведени у Декларацији односили на: умирење земље, спречавање грађанског рата и стабилизацију успостављеног поретка: „1. септембра ја сам

⁸²⁶ „Последњи позив и последња опомена председника Владег. Недића српском народу. Позивамо свакога да испуни своју дужност према Отаџбини и према нацији“, „Понедељак“ од 15. септембра 1941. године.

⁸²⁷ Чланак „Задаци српске владе“, „Обнова“ од 8. септембра 1941. године, стр. 3.

⁸²⁸ Чланак др Лазара Прокића: „Нови услови обнове и стварања...Само слога Србина спасава“, „Обнова“ од 9. септембра 1941. године, стр. 3.

⁸²⁹ Комунистичке власти су биле свесне изузетне важности пропагандног рада Недићеве владе па се тако у Оптужници против Милана Недића из 1946. године (тачка 3.) наводи као једна од кључних тачака његово пропагандно деловање одмах након образовања Владе народног спаса: „Још од првих дана свога председниковања, Недић се заузео до крајњих граница да и пропагандом прихвати немачку окупацију у Србији и покрене Србе у борбу против народноослободилачког покрета. У циљу што боље пропаганде основао је Пропагандно одељење при Председништву Министарског савета, које је даље разгранало велику пропагандну мрежу по земљи.“, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег 26/1-5.

саопштио народу да је образована нова влада преко радија у виду једне декларације. Та је декларација штампана, колико се сећам, у Новом времену, Службеном листу, а излепљена је како у Београду, тако и у унутрашњости на многим местима.⁸³⁰

Истовремено са Недићевим појављивањима у јавности, пропагандисти су радили на постепеном изграђивању представе о њему као „оцу нације“, који се иако је изгубио сина јединца, жртвује за своју српску „децу“, „човеку части и храбрости који је са пожртвованошћу испосника и старих апостола приступио обнови Србије“.⁸³¹ У колаборационистичкој штампи Недић је перцепиран као „отац Србије“ који се у тешким тренуцима жртвује за своју „децу“, односно народ. Оцу који је изгубио сина јединца преостало је само да „живи за народ“. Штампа је редовно писала о „сину народа“, „јунаку“, „расном војнику“, „прекаљеном родољубу“, „првом домаћину нације“ којег је послало „провиђење“ да обнови Србију. Ратко Парезанин потенцирао је Недићеве заслуге у успостављању добрих односа са Немачком: „Немци су пружили руку Србији преко генерала Недића: „На ту руку упрте су очи целог Српства. Србија мора ту руку да што чвршће и топлије прими“.⁸³² У презентовању председникове личности важну улогу имао је и његов сестрић Станислав Краков, у чијој перцепцији је Недић био „дубоко непоколебљиви родољуб“ који је свесно предузео „трагичну и јуначку мисију у данима највећих несрећа Југославије и српског народа у њој“.⁸³³ Недића је приказивао као „јединог и последњег браниоца на смрт осуђеног српског народа без чије одбране би Немци начинили пустош у Србији и применили и на Србе ону политику уништења коју су дотле спроводили само према Јеврејима“.⁸³⁴ Док га је у ратно време описивао као „јунака који је изнад свега волео свој српски народ и служио му верно“, Краков је Недића након смрти сврстао у ред мученика.⁸³⁵

⁸³⁰ ВА, група фондова ВуО, К 269, бр. рег. 38/1-19.

⁸³¹ Чланак „Историјска улога генерала Милана Недића“, „Ново време“ од 5. септембра 1941. године, стр. 3.

⁸³² Чланак Ратка Парезанина „Српски барјак“, „Наша борба“, 7. септембар 1941. године.

⁸³³ С. Краков, Генерал Милан Недић, Књига прва, На оштрици ножа, Београд 2008, стр. 5, Краков је у уводном делу својих мемоара писао о „разлозима“ који су га подстакли на писање: „Ја сматрам не само као дуг части, већ као аманет који се прима од самртника, а који је мени прећутно предао онај који је за Српство свој живот свесно жртвовао, да на супрот многим митовима посведочим само стварност догађаја који су се одиграли, да осветлим не само њихов јавни ток, већ и оно залеђе које је на њих утицало.“, стр. 9.

⁸³⁴ Исто, стр. 182.

⁸³⁵ Исто.

Недић се, у свом иницијалном и у касније одржаним говорима, директно и непосредно обраћао становништву, као „отац српског народа“, употребљавајући родбинску терминологију и називајући своје сународнике „децом, браћом и сестрама“. У своја излагања уносио је ноту духовности, уз позивање на божанско провиђење које га је довело на власт у тешким тренуцима за српски народ. Председник Владе народног спаса одржао је први говор преко радија 1. септембра 1941. године, у вечерњим сатима.⁸³⁶ Изнео је сопствено виђење политичког програма српске владе и њене најважније задатке: „Спасити народ да се међусобно не истреби, успоставити мир, ред и братство и сачекати крај рата здружено под српским барјаком“. Након иницијалног говора прочитао је Декларацију Владе народног спаса. При томе је нагласио да је Декларација у ствари изјава Владе о политици коју ће водити у наредном периоду „самостално, под надзором немачког војног заповедника у Србији“. Требало је уверити јавност да нова влада има права и сву самосталност, с обзиром на чињеницу да су немачке власти „повратиле Србији право знамења: грб и заставу“. Нагласио је судбинску повезаност српског народа са Великим Немачким Рајхом који „иако победник у рату, неће да буде непријатељ српског народа“. Први и основни задатак Владе народног спаса јасно је дефинисан у самој Декларацији: „зауставити страдање народа за које су одговорни они који служе туђинским агентима“, „организовати живу народну снагу ради оружане одбране и употребити је за спас своје земље“ и „обезбедити хлеб, огрев и презимити зиму“. Новопостављена влада величана је у Декларацији „као израз воље српског народа“. Српски народ је позиван да из своје средине избаци све рушилачке елементе, да се упусти у предани рад на обнови земље и „уклони рушевине које је овај несрећни рат оставио за собом“. Већ у овим деловима Декларације можемо видети интенције Владе у погледу увођења обавезне службе рада под посебним руководством Министарства рада. Упућивани су позиви становништву да „добровољно“ учествује у обнови, да би се затим истицале позитивне стране обавезне службе рада као „велике школе националне дисциплине

⁸³⁶ Према резултатима одређених психолошких истраживања подложност човечијег ума психолошким утицајима и сугестијама највећа је у вечерњим и ноћним сатима, што су користили нацисти у свом пропагандном деловању на масе, као што су приликом преношења говора, путем радија пуштали одређене фреквенције које људско ухо није могло регистровати, већ су деловале на подсвесном нивоу. Наведеним појавама у оквиру истраживања масовне психологије фашизма бавио се и Ерик Фром.

и рада за заједницу.⁸³⁷ Недић је након „изјаве српске владе“ одао јавно признање Савету комесара који је „ублажио преголеме невоље, јад и чемер обезглављеног српског народа“. Председников говор и Декларација Владе народног спаса објављене су већ следећег дана у дневним листовима.⁸³⁸

Након првог говора и изјаве Владе народног спаса објављена је „Наредба број 1. председника Министарског савета“ у којој је наглашена обавеза државних чиновника и органа да следе наређења председника владе и врше дужност „савесно, поштено и часно“.⁸³⁹ Наредба је била истовремено и упозорење свим припадницима државних органа, жандармерије и полиције да беспоговорно извршавају своје дужности и да се клоне од било каквог партијско-политичког деловања, да послуже за пример народу и потчињенима „бескомпромисним деловањем на уништењу подривачких елемената“. Држава је била „изнад свију и свакога“, а највиши закон „служба српском народу ради његовог спаса“. Наведену крилатицу Недић је касније употребљавао у већини својих појављивања у јавности. Председник владе је већ у иницијалном говору, настојао да увери јавност да је за Србију рат завршен у априлу 1941. године. Време формирања Владе народног спаса перцепирао је као време „после рата“, време мира и напретка успостављеног захваљујући немачким властима. Ипак, редовно је у својим говорима употребљавао појам „окупација“.

У наставку анализе Недићевих говора, неопходно је имати у виду да се у другој половини 1941. године влада суочавала са бројним проблемима политичке и економске природе. Пропаганда је у овим случајевима имала функцију да кроз обраћање „оца нације“ и његову „критику и савете српској деци, браћи и сестрама“ побуди у народним масама солидарност за помоћ избеглицима, сирочади и најугроженијима, огорченост према комунистичком покрету, жељу за повратку мирном животу у условима окупације, као и да утиче на део неопредељених или већ присталих уз комунисте „да се врате на прави пут“. Како би се постигла што

⁸³⁷ Исто.

⁸³⁸ „Декларација Владе народног спаса српском народу“, *„Ново време“*, 2. септембар 1941. године; „Први говор председника српске Владе, армиског генерала г. Милана Недића „Српски народ преживљује најтеже дане од како се доселио у ове земље“, *„Обнова“* од 2. септембра 1941. године, насловна страна, „Декларација српске владе. Влада је добила право да слободно организује живу народну снагу, национално и ради оружане одбране, и да је употреби за спас своје земљеи свога народа“, стр. 3.

Говори генерала Милана Недића-председника Владе народног спаса, Београд 2006, стр. 4-5.

⁸³⁹ ВА, група фондова Нда, К 1 а, бр. рег 5/1-1.

већа ефикасност и оставио што јачи утисак, већина Недићевих говора била је насловљена на српски народ и омладину („Декларација српском народу“, „Посланица српској омладини“, „Последња опомена српском народу“, „Порука српском народу“...), на сељаштво („Позив сељацима“, „Сељак је основа и снага српског народа“...) или пак на „оне који су се од народа одродили и побегли у шуме“ („Посланица оним у шумама“). Такође, у функцији остваривања примарног циља владе, консолидације политичке ситуације и сузбијања комунистичког покрета, обраћање народу имало је различите форме, од апела, молби и позива, до опомена, наређења и претњи („Устај и брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника“, „Не напуштајте село и земљу“, „Сатрите комунисте да би наш народ живео“...).

Прво Недићево обраћање јавности и говор након образовања владе био је усмерен на најслабију карику друштва-омладину, која је била најподеснија за обликовање и подложна утицају „црвених терориста“. У „Посланици српској омладини“⁸⁴⁰ Недић је омладинце назвао својом децом и синовима Србије апелујући на оне младе људе, које је туђинска пропаганда заслепела и обманула да престану са даљим уништењем сопствене земље. У уводном делу говора позвао се на традицију, претке и витешки дух српског народа („децо славних предака, синови отаџбине наше“) који „никада није био народ паликућа, ни народ пљачкаша, нити разбојника ни подмуклих убица из заседе“. Заблуделе омладинце „отац“ Недић у своме говору позива да се уразуме и зауставе у деловању по „пакленом туђинском диктату“ и да се врате „мајци Србији“. Честом употребом крилатица: „Отаџбина вас зове“ и „Све за њу, ништа против ње“ Недић је покушавао да утиче на омладинце „да кажу једно коначно збогом варљивим утопијама и смртоносним идеологијама“. Недићев говор био је пропраћен и у штампи након неколико дана, према већ устаљеној пропагандној тактици. „*Ново време*“ је објавило чланак под називом „Ново покољење на путу националне обнове“⁸⁴¹ у коме се велича Недићев „смисао за вођство и за дух нових времена“ и наглашава колику важност има повратак омладине, без које та времена не могу доћи, на прави пут. У „*Обнови*“ је

⁸⁴⁰ „*Ново време*“ од 10. септембра 1941. године: „*Посланица српској омладини. Април месец ове године означио је југословенску срамоту, а не српску*“ и фотографија: „Председник српске владе, армиски генерал г. Милан Недић за време свог говора преко радија 1. септембра“, насловна страна и „*Позив генерала Недића*“, страна 3.

⁸⁴¹ Чланак М. М. : „*Ново покољење на путу националне обнове*“, „*Ново време*“ од 13. септембра 1941. године.

објављен чланак „Само слога Србина спасава“ у коме се као потенцира Недићево широко схватање платформе акције за спас српског народа, обнову државе, морални препород, економско благостање и социјални прогрес.⁸⁴²

Уколико узмемо у обзир чињеницу да је главни задатак Недићеве владе био да стабилизује унутрашње политичку ситуацију и да сузбије у највећој могућој мери даље атентате, убиства и саботаже учестале након одмазди немачких окупационих органа, можемо закључити да је његово обраћање српским омладинцима, који су били циљна група и комунистичког и четничког покрета отпора било нужно у датом историјском тренутку. Начин на који се Недић обратио омладинцима постао је једна врста пропагандне матрице и примењиван је у даљој антикомунистичкој кампањи. Омладинци нису названи директно комунистима и туђинским агентима, него само „превареном децом којој се даје шанса да се поправе и уразуме“. Њима је пружана прилика да приђу „под заставу вере и наде, части и јунаштва, која ће одагнати све патње и поразе српске.“ У почетној фази пропагандне кампање омладинцима је упућиван позив, посланица, молба и апел, након чега би следила опомена, да би се на крају појављивао укор и претња казном за даља злодела или помоћ непријатељској страни. У духу обраћања омладинцима Недић је упутио и „Последњу опомену српском народу“.⁸⁴³ Предочавајући опасности које вребају услед могућег почетка грађанског рата Недић је упозорио становништво да би такав рат довео до „крајње пропасти српског народа и његовог заједничког самоубиства“. Такође, у духу борбе против рушилачких (комунистичких) елемената истакао је потпуну посвећеност Владе народног спаса српском племену и њену потпуну аполитичност. Последња опомена била је уједно и позив да се становништво организује и приступи одредима Владе народног спаса, како би лакше сузбило анархистичке елементе. Истовремено, Недић је последњи пут опоменуо одметнике у шумама да се до 17. септембра врате кућама и да ће им одметништво бити опроштено, уколико нису починили озбиљан злочин. „Последња опомена српском народу“ била је још један владин покушај да успостави мирно стање у земљи, управо у складу са одредбама које је истакла у Декларацији. Ипак, нису познати случајеви да су се одметници у

⁸⁴² Чланак „Само слога Србина спасава“, „Обнова“ од 13. септембра 1941. године.

⁸⁴³ „Последњи позив и последња опомена председника Владе г. Недића српском народу. Позивамо свакога да испуни своју дужност према отаџбини и према нацији“, „Понедељак“, 15. септембар 1941. године.

већем броју враћали кућама, као ни да су им „шума, пушка и бомба“ тако лако опраштане. *“Ново време”* је пропратило Недићеву „Последњу опомену српском народу“ чланком под насловом: „У своме историјском говору генерал М. Недић поставио је основе правог српског родољубља“.⁸⁴⁴ Интересантан је податак да је у наведеном чланку до детаља описан начин на који је Недић држао предавања и говоре, наравно са циљем да код читалаца остави позитиван утисак о влади, јер је председник био истовремено и оличење владе на чијем је челу био: „Његове речи, својом човечанском непосредношћу и родољубивом забринутошћу деловале су необичном снагом...Са смелошћу и отвореношћу правог војника, који је навикао да гледа опасности у очи, он је говорио без помоћи реторике, без демагошког преувеличавања или политичког увијања.“ Недићев позив на смирење ситуације тумачен је као „апел на разум, здраву логику и добро схваћене националне интересе, да победе несрећну психозу помућених појмова, распаљених страсти и разуларених нижих инстиката“. У чланку под насловом „Доста болећивости“⁸⁴⁵ у коме се такође разматра „Последња опомена...“ наглашен је позитиван одзив активних официра који су остали на слободи и њихово приступање српским оружаним одредима. Као контраст позитивној слици одзива наведени су примери неодазивања и беспосличења појединих официра „према којима су и Савет комесара и Влада народног спаса били сувише болећиви“, па се позива Влада да овим лицима, као и њиховим породицама укине све принадлежности. Помиње се и њихово евентуално извођење пред суд.

Недић је као председник Владе народног спаса посветио велику пажњу организовању смештаја, прехране и запошљавања избеглих Срба, али и обавештавању јавности о успесима које је влада постигла у акцији организовања помоћи за избеглице. Ради решавања положаја избеглица и санирања последица велике експлозије која је угрозила Смедерево основан је Централни одбор за збрињавање Срба избеглица и за обнову Смедерева. Осим што је у дневној штампи редовно истицан успех Одбора на пољу организовања помоћи избеглицама, покренута је и велика кампања за помоћ сиромашном слоју становништва у наступајућој зими. Власти су апеловале на грађанство и народ да истрају у обављању својих дужности и хуманој мисији „не базирући се на лакомислене

⁸⁴⁴ *“Ново време”* од 17. септембра 1941. године, насловна страна.

⁸⁴⁵ *“Ново време”* од 18. септембра 1941. године.

клеветнике преко радија или са улице и кафанских столова уз чашу пива“. Јавности је указивано да је у датом моменту кључна народна подршка „родољубима на одговорним местима: „Хтели бисмо да им пружимо моралну потпору да се не поколебају у њиховом спасоносном раду оговарањима припадника Анти-Србије са београдског или лондонског асфалта...“.⁸⁴⁶ Истовремено са позивима на помоћ избеглицама упућивани су и позиви избеглом становништву да се на један начин одужи властима максималним залагањем, радом и уопште учествовањем у процесу обнове и спаса Србије: „Не смете ни ви, Срби-избеглице, изостати иза ових бораца у спасавању Србије. Међу вама не сме бити ниједан који ће пред овом светом дужности устукнути. То од вас тражи у првом реду интерес Српства и његов спас, јер без тога спаса нема ни вама опстанка, нити наде на боље. То од вас тражи осећај захвалности за пружену братску помоћ у овим тешким данима...“.⁸⁴⁷

Реорганизован је и Централни одбор, који је требало да организује процес прикупљања зимске помоћи. Место почасног председника припало је Недићу.⁸⁴⁸ Целокупна сума коју је прикупио Централни одбор предата је Недићу, а основан је и Комитет за њену расподелу. Недић се у великој мери ангажовао на прикупљању помоћи, посебно у погледу говора упућених Београђанима и остатку српског становништва са позивом да се ангажују на сакупљању средстава за најугроженије. У штампи је објављен „Апел председника владе г. Недића, почасног председника Централног одбора за зимску помоћ“ у којем се обраћа првенствено Београђанима да „одзивом покажу колико је племенита душа и колико је саосећајно срце српског народа“.⁸⁴⁹

Наставак акције домаћих власти на прикупљању зимске помоћи, као и њена медијска промоција, уследио је почетком октобра 1941. године. Централни одбор за збрињавање Срба избеглица и обнову Смедерева преименован је у Централни одбор за зимску помоћ. Пропаганда је јавности пласирала важност акције за прикупљање помоћи, не само у социјалном, већ и у опште националном погледу.

⁸⁴⁶ Чланак: „Акције јавног спаса и отпадници нације“, „Ново време“ од 21. септембра 1941. године, насловна страна и стр. 3., чланак: „Истрајати на месту одговорности ради спаса народног“, „Ново време“ од 30. септембра 1941. године, насловна страна и стр. 3.

⁸⁴⁷ Чланак „Србина-избеглице“: „Срби-избеглице на посао! Спас Србије и ваш је спас!“, „Обнова“ од 18. септембра 1941. године, стр. 3.

⁸⁴⁸ „Апел председника владе генерала г. Недића почасног председника Централног одбора за Зимску помоћ“, „Ново време“ од 24. септембра 1941. године, насловна страна, чланак Д. Вуч. „Централни одбор за збрињавање Срба-избеглица преузима организовање Зимске помоћи“, стр. 3.

⁸⁴⁹ Исто.

Процес прикупљања помоћи за сиромашну српску браћу требао је да подстакне саосећање сваког сународника и по могућству зближи разједињене народне елементе. Одбор је конституисан 1. октобра 1941. године. Изузев говора председника владе на оснивачкој седници, за праћење пропагандног рада чланова владе значајни су и говор министра унутрашњих послова Милана Аћимовића (председника дотадашњег Одбора), као и председника Београдске општине Драгог Јовановића (потпредседника дотадашњег Одбора).⁸⁵⁰ Поменути говори били су увертира за долазак Недића, као почасног председника Одбора, у касним поподневним сатима. Милан Аћимовић је инсистирао да се образује одређени број секција при Одбору које би биле ангазоване на решавању разних питања у вези са организовањем прикупљања и расподеле зимске помоћи, као и са извештавањем немачких власти о раду Одбора. Посебан акценат био је стављен на планирање рада једне женске секције, што је било важно, с обзиром на подозрење које је Недићева влада гајила према женском ангажовању. Драги Јовановић је истакао ефикасност дотадашње организације и предложио смернице за наставак рада новог Одбора. Приликом Недићевог доласка искористио је прилику да га у јавности поздрави као „прокушаног српског војсковођу, без страха и мане, који је преузео у своје руке да спасава српски народ и оно што се спасти може“. У говору који је потом одржао, Недић је истакао важност Београда као престонице, његову историјску улогу и улогу прихватног центра за избеглице. У контексту претходно упућеног „Апела српском народу“⁸⁵¹ обавезао је отворено и чланове владе да се и сами обрате народу једном врстом молбе или апела за давање помоћи. Такође, упутио је чланове владе како да шире пропагандна начела користећи се формом молбе „да сваки од њих, у своме кругу, буде тумач његових осећања и његових погледа“. Завршна реч председника владе на оснивачкој седници имала је већ коришћену пропагандну форму хвалоспева српском народу и потенцирања службе српском циљу коју је преузео само из „велике љубави према нашем народу“. Недићево обраћање на оснивачкој седници Одбора, као и у случају „Апела српском народу“, било је пропраћено чланком објављеним у „Обнови“ под насловом „Бог

⁸⁵⁰ „Ново време“ од 1. октобра 1941. године.

⁸⁵¹ „Апел српском народу“ садржао је молбу становништву да помогне најугроженије с обзиром на предстојећу оштру зиму и да се посвете националном послу и раду. И овом приликом Недић саветује Србе да се клоне кафана и салона „тих ковница лажи, које свесно или несвесно, из покварености или глупости, спремају пропаст српском народу“.

чува Србију.⁸⁵² Наведени чланак је осим хвалоспева упућених Влади народног спаса и генералу Недићу садржи и упозорења становништву да престане са саботажама и нападима на немачку војску јер ће у противном сви бити одговорни за немачке санкције. У „*Новом времену*“ објављен је чланак „Борба за рад и мир“ у коме се наглашава потреба за што скоријим организовањем српског народа и враћањем реда и мира у Србији.⁸⁵³

Велики број Недићевих обраћања јавности и деловања на пољу пропаганде био је усмерен на сељаштво, које је перцепирано као база будуће здраве националне државе. „Позив сељацима“, једно од првих обраћања председника владе српским сељацима, уследио је у првој половини октобра 1941. године, у духу припрема за наступајућу зиму, после одласка немачке казнене експедиције у Мачви, давања помоћи у новцу и натури, прихватања новог таласа српских избеглица и доприноса опоравку пољопривреде.⁸⁵⁴ Пропаганда је потенцирала Недићеву везу са сељаштвом. Штампана је писала о председнику владе као о „народном сину“ и „првом домаћину нације“. Недић је у говорима намењеним сељаштву истицао своје шумадијско порекло („село Орашац, близу Опленца и Тополе, гнезда Карађорђевића“), како би се што више приближио народу и сродио са „својом браћом“. У истом циљу народу се обраћао како је и сам наглашавао, „чисто народски, као и током претходне 43 године рада“. У иницијалном говору сељацима Недић је применио комбинацију позива, молбе и опомене, како би оставио што јачи утисак на „напаћен народ“ коме прети опасност од истребљења. Позвао је становништво на борбу против разбојника, одметника, пљачкаша и паликућа, упозоравајући га на могућност да се наставе казнене експедиције немачких власти уколико се не одазове позиву, као и на тежину предстојеће зиме у којој може остати и без хране.⁸⁵⁵ Вести о скором доласку Енглеске и Совјетске Русије у помоћ ширили су „сиренски гласови Лондона и Москве и некакве тобожње станице Шумадије, која је у ствари у Египту“. Основна порука у Недићевом говору садржала је упозорење народу на последице даљег отпора немачким властима и „мешања у обрачуне силних“ које ће довести до „коначног

⁸⁵² „Обнова“, 9. октобар 1941. године.

⁸⁵³ „Ново време“ од 9. октобра 1941. године.

⁸⁵⁴ „Ново време“ од 12. октобра 1941. године.; „Говор председника владе генерала г. Недића. Устај и брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника. Знај да је ово света борба за одбрану Србије и српства“, „Понедељак“ од 13. октобра 1941. године., насловна страна.

⁸⁵⁵ ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег. 4/1-22.

истребљења Срба и Српства“. Као пример страдања истакао је Мачву коју је „завила у црно“ казнена експедиција након комунистичких акција. Управо је главни аргумент којим се Недић користио у позиву сељацима било упозорење да ће они stradати први, а страни плаћеници и бандити ће измаћи казни. Позивајући се на божије провиђење, како би својим говорима дао на значају и оставио утисак истинске духовне мисије на спасавању српског народа, Недић је захтевао од сељаштва да „брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника од Бога и власти“. Штампа је детаљно извештавала о Недићевим обраћањима сељаштву у циљу његове потпуне мобилизације за привредну обнову земље.⁸⁵⁶ „Света борба за одбрану Србије и српства“⁸⁵⁷ била је императив који је влада поставила свим друштвеним структурама, а посебно сељаштву у којем је лежала снага и будућност Србије.⁸⁵⁸

„Посланица оним у шумама“ објављена је након неколико немачких казних експедиција и борби са комунистима који су „богату Мачву, Поцерину, Краљево, Чачак, Горњи Милановац, Рудник и друга места претворили у ратна попршта“.⁸⁵⁹ Недић је упутио отворен позив онима „који су омађијани пакленом дреком лондоских и московских опсенитеља“ да се уразуме и врате кућама. Пропагандисти су покушали да поменутом „Посланицом“ и Недићевим директним обраћањем „онима који носе црвену копрену преко очију“ остваре неколико циљева. Немачке власти требало је убедити да Недићева влада предузима све мере да сузбије активност комуниста, потом је требало уверити и становништво у кривицу одметничких елемената за немачке одмазде и предочити му који ће бити крајњи исход уколико настави акције против окупатора. Интересантно је да Недић у „Посланици“ истиче способност српског народа да добро да процени ситуацију и предвиди будући развој догађаја, поредећи га са „орлом који високо лети“, за разлику од одметничких елемената који имају „хоризонт кртице“. Ипак, Недић завршава „Посланицу“ обраћајући се одметницима као „ратни друг и командант у Првом и овом светском рату“ са пруженом руком помирења. Штампа је

⁸⁵⁶ „Говор председника владе оставио је дубоку утисак у целом народу“, „Ново време“ од 16. октобра 1941. године, стр. 3.

⁸⁵⁷ „Ново време“ од 14. октобра 1941. године, насловна страна и стр. 3.

⁸⁵⁸ Чланак М.М.М. : „Снага и будућност Србије лежи у сељаштву“, „Ново време“, 18. октобар 1941. године, стр. 3.

⁸⁵⁹ „Говор председника владе генерала г. Недића. Посланица онима у шуми. Скините црвену копрену с ваших очију и положите оружје. Не завијајте даље у црно наш несрећни народ. Или желите истребљење српског народа?“, „Понедељак“ од 3. новембра 1941. године, насловна страна.

„Посланицу оним у шумама“ пропратила чланком „Служити само српском народу и ником више“ у коме се истиче Недићев крајњи патриотизам кроз обраћање људима који су се ставили не само изван писаних прописа „него су се огрешили и о свете законе живота и опстанка нације“.⁸⁶⁰

Након Недићеве изјаве у новембру 1941. године у којој је осудио акцију Драже Михаиловића и изједначио са комунистима све који се не боре против њих, објављен је чланак „Преокрет на боље“.⁸⁶¹ Недићево обраћање народу крајем 1941. године и његов шести говор оцењен је у штампи као „јавно полагање рачуна за рад Владе народног спаса у првом тромесечју“. Један од објављених прилога носио је назив „Све за српски народ и мајку Србију“.⁸⁶² Осим свођења рачуна у сукобу са „комунистичком аждајом“ и резултата акције чишћења, Недић је у свом обраћању изложио „велики народни програм српског народа“ и пласирао паролу вере у животну снагу српског народа и неопходност слоге и јединства како не би дошло до нове националне катастрофе. Преузимање премиса из нацистичке пропаганде видно је у позиву на повратак „јединственој народној души“, очување основних материјалних животних услова и очување биолошко-физиолошког континуитета расе, како би „обновљени и препорођени заузели место у заједници европских народа“ и „започели велику епопеју стваралачког рада“. У Недићевом чланку „Сунце на хоризонту“ објављеном након овог говора истиче се да судбина српског народа лежи уз немачки народ коме није циљ да „истребе, раселе и упропасте Србе“ већ да им дају прилику да редом и радом на обнови допринесу новом европском поретку: „Поклоните ми и надаље веру, да вас Влада народног спаса поведе српским националним путем...Ваистину вам кажем: само тај пут води нас данас срећи, лепшој будућности и вечитом животу Србадије.“⁸⁶³

Крајем 1941. године Одељење за пропаганду објавило је у оквиру једне од серија „*Национални списи*“ публикацију поводом одржаних Недићевих говора под насловом „Основи правог српског родољубља“.⁸⁶⁴ У публикацији су објављени коментари из листова „*Обнова*“ и „*Ново време*“ на Недићеве говоре одржане у

⁸⁶⁰ Чланак: „Служити само српском народу и ником више“, „*Ново време*“ од 6. новембра 1941. године, насловна страна и стр.3.

⁸⁶¹ Чланак М. М. Мил: „Преокрет на боље“, „*Ново време*“ од 19. новембра 1941. године, насловна страна и стр. 3.

⁸⁶² „Све за српски народ и мајку Србију“, „*Ново време*“ од 7. децембра 1941. године.

⁸⁶³ „*Наша борба*“, 7. децембар 1941. године.

⁸⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 49, бр. рег 4/1-2.

другој половини 1941. године.⁸⁶⁵ Као главни разлог за објављивање поменуте публичкације пропаганда је истицала дуг према председнику владе уз захвалност „поводом говора, који нас уче како се воли отаџбина и како се жртвује све ради ње“.

Почетак 1942. године био је обележен низом пропагандних активности које су обављане готово једнаким интензитетом читаве године. Значајан простор у говорима и штампи представника домаћих власти био је посвећен антикомунистичкој кампањи, пропаганди против југословенске избегличке владе и Драже Михаиловића,⁸⁶⁶ као и кампањи за помоћ избеглицама.⁸⁶⁷ Влада је наставила са конкретним пропагандним активностима према земљорадницима и сељацима, радницима и наравно омладини, с обзиром на чињеницу да су припадници ових група представљали базу на којој је почивало и од које је зависило функционисање „државе“ у условима окупације. Посебан аспект пропагандног рада међу сељаштвом био је усмерен на организовано слање сеоских омладинаца у Немачку. Председник Владе се континуирано обраћао народу саветом да настави са редовним активностима, обрадом земље и да се не одазива позиву у шуму. Било је битно утицати на народну свест и предочити шта се може десити у случају непоштовања председникових добронамерних порука. Тако је у „Другој поруци сељацима“, која је 18. јануара 1942. године објављена преко Радио-Београда,

⁸⁶⁵ Публикација садржи ледеће чланке: „Бог чува Србију“, „Обнова“, 9. октобар 1941, „Само слога Србина спасава“, „Обнова“ од 13. септембра 1941, „Ново поколење на путу националне обнове“, „Ново време“ од 17. септембра 1941, „Акције јавног спаса и отпадници нације“, „Ново време“ од 21. септембра 1941, „Истрајати на месту дужности“, „Ново време“ од 30. септембра 1941, „Борба за рад и мир“, „Ново време“ од 9. октобра 1941, „Света борба за одбрану Србије и српства“, „Ново време“ од 14. октобра 1941, „Снага и будућност Србије лежи у сељаштву“, „Ново време“ од 18. октобра 1941, „Служити само српском народу и ником више“, „Ново време“ од 6. новембра 1941, „Преокрет на боље“, „Ново време“ од 19. новембра 1941, „Живети и умрети само за милу, светлу и једину мајку Србију“, „Ново време“ од 8. децембра 1941. године.

⁸⁶⁶ „Говор председника владе, генерала г. Недића, окружним начелницима: „Данашњи дан је историјски дан у животу наше земље. Реформе које имају да се предузму, морају да буду корените; мора доћи једно ново доба, са новим људима који ће сменити оно старо, јер оно не сме више да се врати. Комунизам је у Србији искорењен!“, „Обнова“ 5,6,7,8. и 9. јануар 1942. године, стр. 6.

⁸⁶⁷ Недићев говор становништву Србије-апел за помоћ избеглицама у границама могућности и да испуни своју обавезу према Влади народног спаса и држави, „Понедељак“ од 5. јануара 1942. године., „Један проблем наше будућности. Радом, и само радом можемо доћи до народног препорода! Како је организован рад око збрињавања избеглица“, „Обнова“ 5,6,7,8. и 9. јануар 1942. године, стр. 8. У говору одржаном 17. јула 1942. године преко Радио-Београда упутио је нови апел становништву Србије да помогне избеглице искористивши позив за помоћ избеглицама да убеди сељаке да приступе „сакупљању што више летине како би се исхранило и непољопривредно становништво.“, ВА, Микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону, NAV-N-T-120,200/153644-45.

изјавио: „Ово је други пут како се право обраћам вама. Први пут сте ме послушали. Говорио сам да се дигнете против комунистичке куге, јер ви нисте и не можете бити комунисти. Ваши преци нису били бољшевици већ јунаци, људи домаћини, Срби... Због прошлогодишњих немира и грађанског рата оста необрађено и незасејано много њива. То је велика несрећа за опстанак српског живља у овим крајевима. Неће бити хлеба за народ, ни хране за стоку, нити помоћи за нашу браћу избеглице и оне из неродних крајева. Настаће глад. Са њоме доћи ће ваздашњи њен другар: болештина. Већ сада се осећа несташица у храни у многим крајевима, а што ће бити у марту, априлу и јуну?! Помор је сигуран...Браћо! Да не би наступила глад идуће зиме 1942-1943. године, сматрајте за највећу и најсветију дужност да извршите сада пролетњу сетву, у што већем обиму и са унапред смишљеним планом...“.⁸⁶⁸ У „Обнови“ је начин на који се председник обраћао сељацима презентован на изразито драматичан начин, уз упозорење на последице које би изазвала евентуална сарадња са „лондонским изродима“: „Још крви, још жртава, још гините, будале српске!...Ко то виче? Они наши, што удобно живе у Лондону. Нико њихов нити је учествовао за ваш спас, нити ће мрднути прстом кад буду летеле ваше главе, кад буду горела српска села, кад се буду низала српска гробља по овој намученој српској земљи.“⁸⁶⁹

Пропаганду према радницима Недић је усмеравао углавном у антикомунистичком правцу, користећи трибину Српске заједнице рада у пропагандне сврхе и обраћајући се радницима преко радија и штампе уз позиве да на радним местима извршавају наредбе квинслиншке владе и немачких окупационих власти, да учествују максимално у производњи како би дали удео у победи сила Осовине над антифашистичком коалицијом, да се боре против комунизма у земљи и чувају ред, мир и безбедност Србије. У сваком од говора обраћао се радницима као родољубима који нису били наклоњени комунизму: „...Ко је био међу комунистима нашим? На највећу жалост, морам отворено да кажем: један део наше добро товљене и државном бригом однеговане

⁸⁶⁸ „Понедељак“ од 19. јануара 1942. године. У поруци земљорадницима од 2. августа исте године председник Владе обећао је да се из Србије „неће избести ни једно зрно пшенице“ позивајући се на саопштење немачких власти. Наведено обећање било је нереално и утицало је на пораст незадовољства становништва према влади.

⁸⁶⁹ „Значајна порука председника српске владе генерала г. Недића, српском сељаку: Због немира који су искрсли прошле јесени, за нашу привреду настаће тешки дани. Последњи је час да схватимо сву озбиљност нашега положаја и предано прионемо послу да бисмо надокнадили оно што је јесенас изгубљено.“, *Обнова*“ од 19. јануара, насловна страна и стр. 3.

интелигенције-питомци државних мензи, ђаци скупо плаћених универзитета, разни државни благоданци, од државе плаћени чиновници; учитељи, професори, лекари и томе слично. Радници, знајте, да ћете ви, који сте овако задужили Србију и српски народ у најтежим часовима њеног живота, добити достојно место. За Вас мора и друштво и држава да се побрину.“⁸⁷⁰ Радницима је доказивао да је „Совјетска унија, која је требало да штити раднике свих земаља“ починила издајство. Истовремено са указивањем на совјетско издајство Недић је настојао придобити раднике гаранцијама социјалне правде, обезбеђивањем живота, безбедности и права. Пласирао је слику новог српског радника у новом друштву, равноправног и једнаког са осталим друштвеним категоријама, захваљујући заштити српске заједнице рада.⁸⁷¹

Доласком пролећа и лепшег времена, расла је и опасност од нових напуштања огњишта и приласка комунистима или четницима, немира и остављања неприпремљених и необрађених усева. Домаће власти наставиле су са редовном пропагандном кампањом усмереном у највећој мери према сељаштву како би одржале постојеће стање и предупредиле одлив у шуме. Председник Владе се у том контексту, 8. марта 1942. године, приликом обраћања народу преко радија, осврнуо на претходну тешку годину за српски народ, услед штетног утицаја Москве и Лондона, као и комуниста: „...Ако се преварите и по трећи пут и поведете за саветом енглеско-комунистичким, знајте да је онда одзвонило српском народу...“⁸⁷² Наведеном говору, названом „Пролећна посланица српском народу“ дат је велики публицитет у немачкој штампи. „*Berliner Berzenzeitung*“ истакао је да „Недић спада у великане српске нације и да је он и овом приликом потврдио да спада међу крупне историјске личности.“⁸⁷³ У оквиру кампање против припадника

⁸⁷⁰ „Признање председника владе генерала г. Недића српским радницима. У новој Србији рад ће добити своје право, а радници достојно место.“, „Понедељак“ од 9. фебруара 1942. године, насловна страна.

⁸⁷¹ „Представници радништва код председника Недића. Социјална правда има свима члановима да загарантује живот, безбедност и право“, фотографија: „Представници радништва код председника владе г. Недића“, „Ново време“ од 20. септембра 1942. године, стр. 3. У говору од 1. децембра 1942. године Недић је као старшина Српске заједнице рада говорио радницима преко радија о радничком питању и увлачењу радника у револуцију.

⁸⁷² „Пролећна посланица српском народу. Једини наш излаз: ради будућности и опстанка нашег насушина је потреба да у Србији буде мир, ред и рад овога лета“, „Понедељак“ од 9. марта 1942. године, насловна страна., „Посланица председника владе спаса српском народу. Наши опстанак зависи искључиво од нас самих“, „Продане душе желе самоубиство српског народа“, „Обнова“ од 9. марта 1942. године, насловна страна и стр.3.

⁸⁷³ „Значајан чланак „Берлинер Берзенцајтунг“ „Задаци владе генерала Недића. Даљи развој обнове лежи у рукама српског народа“, „Ново време“ од 11. марта 1942. године, насловна страна.; Чланак

југословенске владе у избеглиштву у виду плаката и путем штампе популарисано је једно од Недићевих обраћања „одродима српског народа“, под насловом „Посланица нашим бегунцима у туђини“ од 28. јуна 1942. године.⁸⁷⁴ Владу у избеглиштву окарактерисао је као издајнике и туђинске плаћенике који су у тренутку помрачења разума пали у наручје „диндушмана наших“- комуниста, масона, Јевреја и „енглеске мафије“. Народу је предочио пожртвованост српских родољуба који су остали уз њега и саветовали га да се бави пољопривредом и мирује, насупрот политичким коцкарима који су проиграли своју земљу. Јавност је требало уверити у неминовност судбине сви издајника и бегунаца у туђини који „ће бити кажњени пред народним судом“. У Недићевој пропагандној поруци потенцира се жртва Владе народног спаса, која је остала уз народ у најтежим тренуцима, у односу на издајничку владу која није желела да подели патњу и страдање са својим народом, са циљем да се сваком припаднику српског народа укаже на чију страну треба да стане.

Нови апел српском народу председник Владе упутио је на годишњицу формирања Владе народног спаса, 1. септембра 1942. године, путем говора преко Радио-Београда.⁸⁷⁵ Апел је истовремено био и позив народу за наставак рада на обнови, као и извештај о активностима домаћих власти на годишњицу од основања владе. Недићево обраћање народу претходили су прилози у штампи објављени поводом годишњице владе,⁸⁷⁶ изјава коју је дао уреднику „Новог времена“ и пријем великог броја делегација из унутрашњости поводом годишњице рада Владе. Састав новог кабинета објављен је у „Службеним новинама“,⁸⁷⁷ а потом је 11. новембра 1942. године генерал Недић представио нову владу заповеднику Србије

др Николе Маринковића: „Србија гледана из берлинске перспективе. Мир, ред и рад-услови нашег спасења и наше будућности“, „Обнова“ од 10. марта 1942. године, стр.3.

⁸⁷⁴ „Порука одродима и бегунцима у туђини. Говор председника српске владе генерала г. Недића: „Ви претите другима! Претите да бисте само угушили сопствени страх пред коцем који вам предстоји за претешке злочине према отаџбини и народу!“, „Обнова“ од 29. јуна 1942. године, стр.3.; „Посланица нашим бегунцима у туђини“, „Ново време“ од 29. јуна 1942. године, насловна страна.

⁸⁷⁵ „Порука српском народу на дан 1. септембра. „Српски народ и Србија дигли су се готово из мртвих. Носите достојанствено, јуначки и мушки свој крст страдања.“, „Ново време“ од 2. септембра 1942. године, насловна страна., телефонски извештај: „Берлинер Берзенцајтунг“ о годишњици српске владе“ (о чланку под насловом „Једна година обнове Србије“ који је објављен у наведеном листу), стр. 3.

⁸⁷⁶ „Годишњица српске владе 29 август 1941-29 август 1942“, „Прва реч генерала Недића српском народу“, уз уоквирену поруку о важности стварања јединствене народне душе код народа како би се избегла катастрофа., „Српски народ“ од 28. августа 1942. године, насловна страна.; „Порука српском народу на дан 1 септембра 1942“, „Српски народ“ од 4. септембра 1942. године, стр. 3.

⁸⁷⁷ „Службене новине“, бр. 90 од 10. јула 1942. године.

Паулу Бадеру на свечаној седници владе којој су присуствовали Паул Бадер, Бенцлер, Турнер, Мајснер и други представници немачких власти. Приликом свечане седнице поновио је, у духу пропаганде усмерене према немачким властима, обећање да ће „служити предано Немачком Рајху“. У склопу обраћања народу путем радија Недић је настојао приказати ситуацију у повољнијем светлу него што је била у суштини, уз позиве народу да га следи и да не слуша непријатељску пропаганду. Потенцирао је неопходну сарадњу са немачким властима упоређујући тадашњу ситуацију са оном од септембра 1941. године: „Онда сам вам говорио гласом који је дрхтао од узбуђења. Данашњи мој глас, чујте га, снажан је и сигуран, јер захвалног срца гледам пред собом дело ове претходне године. Зато ми дугујемо благодарност Великом Немачком Рајху, што нам је омогућио живот онда кад нам је грозила смрт, што нам је, иако, по несрећи, изазивачу, иако побеђенима, пружио часно место сарадника у изградњи новог света.“⁸⁷⁸ Интересантна је Бенцлерова оцена наведеног Недићевог говора у новом извештају ресорном министарству у Берлину. Бенцлер је за садржину говора и начин Недићевог наступа у јавности известио да „импресионира у сваком погледу“.⁸⁷⁹ Председник Владе имао је потребу да још једном нагласи начело јединства Владе народног спаса у циљу остварења поверене му мисије. Говор који је тим поводом одржао био је једна врста припреме јавности за нову реконструкцију Владе, као и потреба да се иста прикаже као јединствена, без утицаја партијско-политичких подела: „...Начелно, да Влада народног спаса има и даље стајати далеко од партијско-политичких утицаја, биће од сада још јаче наглашено. Јединство погледа код оних којима је судбина доделила да у овом бурном времену сарађује са мном на тешком делу спасавања народа и отаџбине, има бити потпуно, на свим питањима која пред нас поставља данашњица.“⁸⁸⁰ Посебна атмосфера владала је на пријему који је организовао поводом реконструкције владе.⁸⁸¹ Заједно са шефом пропаганде Ђорђем Перићем, Недић је

⁸⁷⁸ *Порука српском народу на дан 1. септембра. „Српски народ и Србија дигли су се готово из мртвих. Носите достојанствено, јуначки и мушки свој крст страдања.“*, „Ново време“ од 2. септембра 1942. године, насловна страна.

⁸⁷⁹ ВА, NAV-N-T-120, 200/153 667.

⁸⁸⁰ „*Реконструкција српске владе. Особити нашу Отаџбину за нов самосталан живот како би и она постала користан члан нове европске заједнице.*“, „Изјава председника Недића. Пред владом стоје многи крупни задаци“, „Ново време“ од 8. новембра 1942. године, насловна стр, „*Личности нових министара*“, стр. 3.

⁸⁸¹ Исто.

7. новембра увече примио представнике немачке и српске штампе у згради Председништва Владе. Говор који је одржао тим поводом био је крајње тенденциозан, посебно услед присуства немачких представника. Захвалио се представницима штампе на помоћи коју су указали влади на спасавању Србије, новинарима који су били на висини задатка, а потом је дао званично саопштење о новом саставу владе, као и изјаву у вези са извршеним променама у влади. Влада је према Недићу образована у циљу да ублажи тешке последице рата и унутрашњих немира у Србији, успела је у својој високо-националној мисији, а њен позив на рад, ред и слогу прихватио је цео народ. Следећи велики национални задаци које је требало обавити били су: оспособљавање отаџбине за нов самосталан живот, како би била користан члан нове европске заједнице народа, спровођење реформи у духу времена, у свим гранама и јачањем радних способности нације. Након изјаве у којој се захвалио дотадашњим министрима у влади, Недић се захвалио и представницима немачке штампе у Берлину и у Београду што су „са разумевањем и објективношћу“ пратили рад владе, изнео је утиске са свог пута у Немачку 1937. године, када се уверио у право расположење немачког народа према Југославији. Наведени говор био је усмерен углавном на пропаганду према представницима немачких власти и медија који су требали добити утисак о озбиљности српских намера у спровођењу реформи ради уласка у Нову Европу.

У једном од следећих говора, одржаном у децембру 1942. године преко Радио-Београда, председник владе поново је анализирао политику избегличке владе, Лондона и Драже Михаиловића.⁸⁸² Користио се уобичајеним пропагандним конструкцијама у аргументацији тезе да је „Лондон поново почео да гура српски народ у самоубиство“ и настојању да смири народне духове како не би даље прилазили „бандама енглеских плаћеника и Драже Михаиловића“. Кључно у наведеном обраћању било је упозорење да ће само народ сносити смртоносне последице грађанског рата и окупаторске одмазде. Завршни део говора Недић је изнео у оптимистичком тону, како би код народа побудио осећање вере у долазак новог времена у коме Србија треба да има значајну улогу са крилатицом: „Србија пре свега и нада све.“ Немачка цензура је редовно прегледала Недићеве говоре. Бенцлер у једном од својих извештаја надлежном министарству, наводи да је дао инструкције Цензорском одељењу штампе да се у „Новом времену“ не сме

⁸⁸² ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег 4/1-14.

објављивати слика ни речи краља Петра.⁸⁸³ У прилогу једног од следећих извештаја Бенцлер је доставио текст говора који је Недић требало да одржи преко Радио-Београда на годишњицу потписивања Тројног пакта. У поменутом извештају наводи се да председнику српске Владе није било дозвољено да одржи било који говор који претходно није био цензурисан и одобрен од немачких власти.⁸⁸⁴

Током 1943. године домаће власти наставиле су пропагандну кампању истим интензитетом, као и претходне године, уз извесне измене у начину излагања, терминологији и фокусу на одређене теме. Као што смо напоменули, услед губитака на фронтима, током 1943. године долази и до измена немачке пропаганде према становницима окупираних земаља, па и према српском становништву. Наведено је свакако имало значајан утицај и на модификације у раду Одељења за пропаганду Председништва Министарског савета и представника домаћих власти. Појединци који су следили Љотићеву пропагандну линију користили су се уобичајеним методама и пропагандним средствима.

Један од приоритета домаћих власти, од којег је зависила сарадња са немачким окупатором, био је неометани наставак пољопривредних радова и остваривање плана пољопривредне производње. Недић се у говору од 10. фебруара 1943. године обратио земљорадницима сугестијама да наставе обрађивање земље одмах по доласку раног пролећа.⁸⁸⁵ Говор је одржан на дан годишњице издавања наредбе о планској пољопривредној производњи. Народу је требало дати подстрек за наставак пољопривредних радова у повећаном обиму: „да засеје сваку стопу ове свете Србинове земље, мајке хранитељке“. Председник је обавестио сељаке да ће, у складу са планом пољопривредне производње, добити сав потребан алат, семе, као

⁸⁸³ ВА, NAV-N-T-120, 200/153 515.

⁸⁸⁴ Немачки цензори за време рата др Валтер Грубер, познавалац српског језика и историје и др Ерхард Тангл, професор славистике на Хамбуршком универзитету, оставили су сведочанства о строгости цензуре за време рата. Тангл је писао о сукобима и полемикама уредника и сарадника „*Наше борбе*“ са немачким цензорима који су „често избацивали читаве параграфе, стриктно цензуришали текстове, убацивали своја тумачења и гледишта и обавезно немачке вести и тумачења“, Ратко Парезанин, Други светски рат и Димитрије В. Љотић, Минхен 1971, стр. 475. О цензури у периоду окупације писао је и Станислав Краков, Генерал Милан Недић. Књига прва: На оштрици ножа, Београд 1995, стр. 290-291.

⁸⁸⁵ *Говор председника српске владе Недића преко радија: „Кроз рад и братску слогу, кренимо у нову, срећнију Србију“*; „Сада се опет „Ново време“ од 11. фебруара 1943. године, насловна страна. Говор који је Недић одржао 10. фебруара, поново је емитован преко радија у оквиру емисије за српске сељаке 11. фебруара.

и све неопходне потрештине из Немачке и Мађарске. Говор који је Недић одржао био је крајње сугестиван, као и већина његових обраћања народу, са циљем да се сваки српски сељак, варошанин и грађанин увери да има националну дужност да у потпуности испоштује владина наређења по питању исхране и спаса српског народа. Недић је истакао успех у спровођењу пољопривредне кампање у 1942. години без обзира на нападе од стране непријатељске спољне и унутрашње пропаганде. Власти су настојале да овим похвалама и обећањима, уз позивање на рад, братску слогу и веру у помоћ Божијег провиђења, произведу жељену афирмативну реакцију код становништва.⁸⁸⁶

Као старешина Српске заједнице рада током 1943. године Недић је одржао пригодан говор поводом Дана рада 1943. године. Као повод за одржавање говора искоришћен је према устаљеном обрасцу, одређени значајан датум или јубилеј, у конкретном случају 1. мај, једини од државних празника који није био укинут током окупације, јер су га обележавали националсоцијалисти.⁸⁸⁷ Први мај прослављан је као „дан стваралачке Европе“. Народ је требало уверити у добре намере домаћих власти према српским радницима и постојање адекватног социјалног програма. Српску заједницу рада Недић је приказао као јединствену организацију свих Срба која уз ослонац на светосавску традицију и српску задружност, улаже крајње напоре на пољу социјалног, културног и привредног образовања радничких породица: „...идеја старе српске задружности је кроз векове одржавала привредни и породични живот и до данас сачувала облике српског задружног живота и име српског народа...“.⁸⁸⁸ Представници власти су често присуствовали предавањима немачких пропагандиста. Тако је Недић децембру 1943. године слушао предавање Сан Пагера о циљевима Немачке радне службе.⁸⁸⁹

Домаће власти су вршиле континуирани пропагандни рад међу омладинцима. Недић је 31. маја 1943. године примио у Београду обвезнике

⁸⁸⁶ У истом духу Недић је одржао и говоре у априлу, мају и јуну: „*Ја хоћу да препородим наше село, јер кад је село здраво, поштено и радно, срећан је народ, срећна је држава*“, „Обнова“ од 18. априла 1943. године; „*Сељак је снова и снага српског народа*“, „Српско село“ од 29. маја 1943. године; „*Препорођено село биће темељ нове државе и нове Србије` а нова Србија зваће се `Српска сељачка задружна држава` рекао је генерал Недић нашим омладинцима*“, „Српско село“ од 5. јуна 1943. године.

⁸⁸⁷ *Наредба старешине Српске заједнице рада: „Свима Србима који раде и стварају, српским радницима, намештеницима и послодавцима*“, „Обнова“ од 30. априла 1943. године, стр. 3.

⁸⁸⁸ У оквиру чланка „*Наредба старешине Српске заједнице рада*“ објављен је и текст химне раду.

⁸⁸⁹ У „*Новом времену*“ од 9. децембра 1943. године објављена је фотографија са предавања немачких пропагандиста које је одржано у сали Коларчевог универзитета, а коме је присуствовао и председник српске владе

Националне службе за обнову Србије, добровољце и сеоске омладинце и том приликом им одржао говор. Манифестација је почела смотром окупљених омладинаца.⁸⁹⁰ Уколико анализирамо начин одржавања, програм и излагање председника владе неоспорно је да је крајњи циљ био пропагирање јединства мисли и слоге српске омладине међу народом, као и пропагирање међу омладинцима новог правца који треба да следе како би се „кроз рад препородили и створили ново време и нову отаџбину“.⁸⁹¹ Омладину је требало уверити у најбоље намере власти, умањити њено прилажење комунистичком покрету или било које партијско ангажовање, дисциплиновати је и максимално подстаћи на добровољно радно ангажовање. Након говора председника владе у просторијама Дома Националне службе за обнову Србије омладинци су манифестацију затворили великим народним колом.

Након Недићеве посете Берлину средином септембра 1943. године и разговора са Рибентропом и Хитлером уследила је кампања домаће штампе у којој је, као што је већ речено, истицан успех постигнут том приликом. „Ново време“ је на насловној страни објавило текст Недићевог прогласа српском народу.⁸⁹² Недић се у прогласу захваљује већини становништва која је прихватила његов савет за успостављање „мира, реда и рада“ и обећава да ће наставити да врши своју свету дужност службе српском народу и да га води путем спасења и слоге. Препоручује становницима Србије да га следе беспоговорно, одбаце све лажне гласове, да се уједине у братској љубави и да чекају скори повољан развој догађаја.⁸⁹³

У наставку кампање против избегличке владе, Лондона и комуниста, Недић је одржао неколико говора у новембру и децембру 1943. године. Новембарски говор штампан је као плакат под насловом: „Наш став“.⁸⁹⁴ Говор је био одговор Лондону и Москви на њихов покушај бољшевизације Србије. Недић је категорично

⁸⁹⁰ „Једна импозантна манифестација нове српске омладине. Генерал Недић жели да од вас створи српску узданицу“, „Ново време“ од 1. јуна 1943. године, стр. 3.

⁸⁹¹ Манифестацији је придат велики значај у јавности, а у складу са наведеним присуствовали су руковалац Националне службе за обнову Србије др Ђуро Котур са помоћником Милорадом Марчетићем, командант Српског добровољачког корпуса пуковник Коста Мушички, начелник штаба мајор Радослав Таталовић, управник установе „Земља и рад“ Стево Клуић. Недић је на скуп дошао у пратњи министра социјалне политике и народног здравља Стојимира Доборосављевића, армијског генерала Александра Стојановића и пуковника Милоша Масаловића.

⁸⁹² Чланак „Проглас генерала Недића српском народу. У име отаџбине захтевам да се наоружаиш стрпљењем и да са поверењем гледаш у своју будућност“, „Ново време“ од 25. септембра 1943. године.

⁸⁹³ „Ново време“ од 25. септембра 1943. године.

⁸⁹⁴ ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег. 4/1-21.

одбио могућност изручивања Србије и Балкана Совјетима користећи парољу: „један фронт-фронт српски-антикомунистички-антибољшевички“, што потврђује промену у ставу према четницима и популарисању тезе о јединственом националном фронту. Децембарски говор одржан је преко Радио-Београда, а потом објављен у „Новом времену“ под насловом „Сви Срби на окуп против Тита!“⁸⁹⁵ Почео је своје излагање теоријом о припреми завере против мајке Србије од стране Енглеза и комуниста, односно Титове јеврејско-комунистичке банде која је постала миљеник Лондона и Москве: „...млади Хрват Тито преко ноћи отишао је у генерале, маршале, повереника за народну одбрану и врховног заповедника бољшевичких снага у Југославији...“ Пропаганда се окренула доказивању енглеске двоструке игре. Енглези су искоришћавали Дражу Михаиловића, а истовремено помоћу одбора у Лондону помагали Титову акцију. Недић је упутио позив свим Србима да се уједине у јединствени фронт против Тита. Говор је одржан управо са циљем да народу предочи опасности које следе уколико поклекне и пређе комунистима и истовремено да увери српског домаћина да је једина исправна влада-Недићева влада, која не мења стране и остаје доследна првобитној политичкој концепцији. Током 1943. године један од Недићевих водећих пропагандиста др Мирослав Спалајковић објавио је књигу под насловом: „Говори генерала Милана Недића, председника српске владе-Спасилац Србије у XX веку“. Књига је објављена у Београду без назнаке издавача.

Владина пропагандна активност се током 1944. године одвијала уобичајено, са додатком организоване кампање против англо-америчког ваздушног терора над српским становништвом. Недић је дан након бомбардовања Београда на Ускрс 16. и 17. априла 1944. године, сазвао ванредну седницу којој су присуствовали сви чланови Владе и Драги Јовановић. Приликом председавања седницом одржао је говор у циљу да јавности предочи последице савезничког бомбардовања: страдање великог броја недужног становништва, непроцењива материјална штета нанета грађанима, мете напада биле су углавном хумане и социјалне установе. Порука коју је Недић том приликом пласирао о теористичком акту западних савезника против српског живља извршеном на најсветији хришћански празник била је поткрепљена фотографијама и изјавама страдалника. На иницијативу председника Владе донет је „Проглас српске владе поводом терористичког напада на Београд“ и

⁸⁹⁵ „Ново време“ од 21. децембра 1943. године.

уложен је протест код Међународног Црвеног крста. Драги Јовановић добио је специјална овлашћења као владин комесар задужен за обезбеђење исхране и смештај пострадалих. У оквиру публиковане брошуре под насловом „Београдски крвави Ускрс. Документа о британо-америчком ваздушном терору“ објављен је протест председника Владе. Недић је у протесту окривио западне силе и за шестоаприлско бомбардовање и позвао Београђане да се врате мајци Србији и српству јер немају никакве основе да више поклањају наду у помоћ Запада.

Догађаји током августа 1944. године и скори завршетак грађанског рата утицали су на покушаје наоружавања четничке војске у циљу њеног одупирања офанзивним дејствима партизана. Било је покушаја појединих четничких команданата да преко Немаца дођу до оружја. „Пошто су немачка обећања остала мртво слово на папиру, помоћ се морала тражити преко генерала Недића, уз Михаиловићево присуство.“⁸⁹⁶ Према Станиславу Кракову, Недић је предложио Михаиловићу одржавање састанка и заједничке владе у којој би четници имали два представника. У том циљу председник владе одржао је важан говор на тродневној конференцији са окружним начелницима и командантима округа, одржаној од 30. јула до 1. августа 1944. године. Недић је пропагирао уједињење одреда СДС са националним четницима како би се спречило истребљење српства, а његов говор био је усмерен на што боље организовање преосталих снага за супротстављање партизанском покрету у фази када се назирао коначан исход рата: „...Одбијен је мој предлог о уласку два министра, наклоњена организацији Драже Михаиловића у моју владу. Предлог је одбијен од Драже Михаиловића, али и то је правилно гледиште с обзиром на данашње прилике. Догађаји лете страховито брзо. Решавајући моменти су близу. Истребљење српства морамо спречити. Све наше оружане снаге морају се ујединити са националним четницима. То је врховни закон Отаџбине, јер то хоће цео српски народ. Једна национална снага у јединственом духу мора да се испољи на једном путу и у једном правцу. Крв наше крви мора да проговори.“⁸⁹⁷

Влада народног спаса наставила је са вршењем пропагандног рада и у преломним и неизвесним тренуцима, када се радило о њеном опстанку. Недић је у наређењу припадницима оружаних одреда и окружним начелницима од 31. августа 1944. године истакао важност одржања мира и поретка како би се успешно водила

⁸⁹⁶ К. Николић, предговор у Нојбахеровом „Специјалном задатку, Балкан“, Београд 2008, стр. 25.

⁸⁹⁷ ВА, група фондова Нда, К 121, бр. рег 4/-21.

борба против комуниста.⁸⁹⁸ Забранио је нападе на немачку војску од које је било користи услед њене борбе против комуниста. Наредио је и организовање преких судова, осигуравање саобраћајних и телефонских веза, као и непрекидан рад на пољу сузбијања непријатељске пропаганде уз обрачун са „протурачима лажних и узбуњујућих вести“. Једно од Недићевих последњих обраћања народу уследило је 1. септембра 1944. године преко Радио-Београда. Том приликом образложио је циљеве политике Владе народног спаса и навео личне мотиве којима се руководио: „Пред нама су била три пута: један-радити против окупатора, други-радити са окупатором, и трећи-не радити ништа. Трећи сам одбацио јер су комунисти већ почели разорну акцију. Радом против окупатора нити се могла побољшати судбина српског народа, нити иоле утицати на резултат овог великог сукоба између сила. Ради спасавања српског народа био је остао, дакле, само један једини пут: сарадња са окупатором. Тај пут је изабрала Влада народног спаса и њиме непоколебљиво иде већ пуне три године...“⁸⁹⁹

Током свог пропагандног рада Недић у већини случајева није мењао форму ни суштину говора, уколико је наведено било у складу са констелацијом снага на ратиштима и конкретним потребама условљених захтевима окупатора. Антикомунистичком пропагандом бавио се од доласка на место председника Владе до последњих дана на власти, чак и након напуштања земље. Двоструки аршини којима се служио у пропагирању заштите српства и српског народа били су у његовој визији сасвим оправдани у циљу „одстрањивања комунистичког кукоља из српског жита“. Став према избегличкој влади и четницима варирао је у зависности од ситуације на ратишту и става западних савезника према Дражи, те се од друге половине 1943. године окренуо првенствено антикомунистичкој пропаганди и критикама западних савезника након бомбардовања. Пропаганда према сељаштву, као најмногљуднијем делу становништва окупиране Србије била је важан сегмент Недићеве политичко-идеолошког рада. У том духу заговарао је повратак традицији и светосавским коренима. Опоравак земље и српског народа зависио је од учинка пољопривредне производње, а сваки земљорадник и сељак био је подједнако битан у том процесу.

⁸⁹⁸ ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 7/3-4.

⁸⁹⁹ „Ново време“ од 2. септембра 1944. године. Неколико дана касније у листу „Српски народ“ објављен је прилог са симболичним насловом: „Генерал Недић полаже рачун српском народу о 3-годишњем раду“, „Српски народ“ од 9. септембра 1944. године.

Недић је на посебан начин комуницирао са народом, што га је у извесној мери издвајало од осталих министара и чланова Владе и омогућавало му да утиче на народне масе. Био је изузетни сугестиван и способан да на крајње симплификован, пријемчив начин пренесе жељену поруку. Изражавао се „народски“. Ратна стварност узроковала је велике тешкоће у организовању начина пласирања пропагандних садржаја. На основу интензитета и учесталости Недићевих појављивања у јавности, можемо закључити да је у сегменту пропаганде намењене сељаштву остварио одређени успех и поред сталног немачког ометања у погледу превеликих захтева немачког Рајха за испоруку пољопривредних производа.

Министар просвете Велибор Јонић био је један од најактивнијих министара у политичком и просветном пропагандном раду, посебно када се радило о одржавању говора, предавања, зборова и конференција,⁹⁰⁰ као и у погледу писања чланака. Подржавао је владину политику обнове и препорода, а лист „*Српски народ*“ је покренуо и уређивао у том циљу. Савезничке силе оптуживао је за искоришћавање и жртвовање српског народа, а величао је улогу Милана Недића. Министре у Влади народног спаса често је приказивао као људе који трпе највећи терет страдања свога народа и осуђивао је све који не сарађују са Владом. Тврдио је да на грешкама треба извући поуке и сагледати позитивне стране и не допустити да неуспех паралише акцију.⁹⁰¹ Јонић је већ на почетку свог пропагандног рада имао пажљиво припремљен начин излагања и садржај говора. Такође, увео је праксу да се приликом одржавања говора, након завршетка сваког скупа састави и пошаље телеграм подршке председнику владе (такозвани поздравни телеграм). Према Јонићевом сведочењу (на саслушању након рата), његове изјаве и говоре Одељење за пропаганду није објављивало у изворном облику, посебно су преувеличавани његови ставови и изјашњавања за сарадњу са Немачком, као и мишљење о начину на који српски народ треба да се избори за место у „новом поретку“. На основу постојећих извора не можемо утврдити да ли су његове тврдње истините или дате у складу са историјским тренутком у којем је саслушаван. Јонић је приликом саслушања напоменуо како је заправо у његовим

⁹⁰⁰ Јонићева предавања публикован а су у облику брошура и у штампи.

⁹⁰¹ „*Ново време*“ од 4. априла 1943. године.

изворним говорима доминирала теза о потреби да српски народ сам себе пронађе и изабере своје место у свету.⁹⁰²

Једно од првих пропагандних задужења Велибора Јонића било је везано за његово ангажовање као комесара за просвету на популарисању „Апела српском народу“. Јонић је добио задатак да одржи конференцију са просветним радницима, Драги Јовановић са привредницима, трговцима, занатлијама и радницима, Ђорђе Перић са новинарима и књижевницима, а Милан Аћимовић са политичарима и представницима цркве и војске. Конференцији у Комесаријату за просвету присуствовали су професори Универзитета, директори гимназија, чланови Академије наука и просветни радници. Интересантно је да комесар просвете у позиву представницима научне и просветне елите није навео разлог, вероватно што се исти не би одазвали у већем броју, а „Апел“ је морало потписати што више јавних радника. Према Јонићевој изјави са саслушања, није претио присутнима било каквим санкцијама уколико не потпишу „Апел“, али је његов говор о „тешкој ситуацији у којој се нашао српски народ и о потреби да се просветни радници ограде од комуниста“ био довољно сугестиван и утицао на велики део присутних да потпише наведени документ.

Јонићеве изјаве, говоре и наступе у јавности можемо посматрати кроз његов рад у склопу владине пропагандне кампање међу народом и у оквиру културно-просветне пропаганде Министарства просвете и вера (намењене представницима културне и просветне елите, уз део кампање који се односио на рад са ученицима и њиховим родитељима). Јонић је у склопу владине пропагандне кампање у организацији Одељења за пропаганду, одржао низ говора на зборовима и конференцијама по окрузима. Тематика говора односила се на популарисање владине социјалне и привредне политике, као и на „појашњавање“ друштвено-политичке ситуације у свету, стања на фронтovima и штетном утицају пропаганде Лондона и Москве на обичног човека: „Влада ме одређивала да држим те говоре у циљу обавештавања народа у духу политике мира и реда коју је влада спроводила...“.⁹⁰³ У претходном делу текста напоменули смо да је Јонић идеју држања говора међу народом и слање чланова Владе и референата Одељења за

⁹⁰² ВА, група фондова ЈВуО, К 269, бр. рег. 3-17.

⁹⁰³ Исто, стр. 56.

пропаганду међу народ настојао представити као сопствену (током конференције централних и локалних представника власти у фебруару 1942. године).

Министар просвете је од самог почетка пропагандног рада међу народом дао велики допринос популарисању Владине политике и председника Недића, уз клиширану антикомунистичку ноту коју су садржали његови говори. Први низ зборована који су одржали представници Владе одржан је у Крагујевцу (министар Аћимовић), Шапцу (министар Михајло Олћан), Лесковцу (министар Јосиф Костић), Јагодини (министар Ђура Докић), Нишу (министар Богољуб Кујунџић) и у Ваљеву где је на народном збору говорио министар Јонић.⁹⁰⁴ Јонићева централна теза у одржаном говору односила се на будућност Србије која „сама мора бити независна земља која ће мислити и радити у своме интересу“.⁹⁰⁵ Кроз Јонићев говор провлачило се неколико основних порука које је требало урезати у свест народа: југословенска влада-кривац за улазак у рат, Јевреји у спрези са Лондоном и Москвом-виновници југословенског страдања, народ-остављен на милост и немилост након бекства југословенске владе из земље, председник Недић и Влада народног спаса-спасиоци народа-заточници националног окупљања, ред и мир-обрада земље-обнова Србије, комунисти-виновници несреће српског народа. У складу са програмом Одељења за пропаганду Јонић је наставио са држањем зборована у Чачку,⁹⁰⁶ Шапцу и Лозници,⁹⁰⁷ Младеновцу и Крагујевцу,⁹⁰⁸ Аранђеловцу⁹⁰⁹, Јагодини⁹¹⁰ и у другим местима по Србији током 1942. године. Осим држања зборована Јонић је примао и делегације сеоских домаћина који су у оквиру владиног програма гостовали код председника Владе. У тим приликама држао је клиширане говоре домаћинима о важности Недића као председника којег је послало провиђење, као и министре који су се око њега окупили као војници.

⁹⁰⁴ Прилог: „Министри у народу“, „Ново време“ од 17. фебруара 1942. године, насловна страна.

⁹⁰⁵ Исто, страна 3., садржај Јонићевог говора: „Мир по сваку цену мора бити сачуван“.

⁹⁰⁶ „Служимо свом народу“ нагласно је министар г. Велибор Јонић на великом народном збору у Чачку“, „Ново време“ од 24. фебруара 1942. године, стр. 3.

⁹⁰⁷ „Министар просвете г. Велибор Јонић у Шапцу и Лозници: „Нестаће нас са лица земље ако пореметимо ред и мир!“, „Ново време“ од 10. марта 1942. године, стр. 3.

⁹⁰⁸ „Страна пропаганда сигурно неће хранити Србију!“ рекао је министар просвете В. Јонић“, Зборови у Младеновцу и у Крагујевцу, „Ново време“ од 21. априла 1942. године, стр. 3.

⁹⁰⁹ „Народни збор у Аранђеловцу. „Из овога рата изаћи ћемо препорођени“ рекао је министар просвете Велибор Јонић“, „Ново време“ од 28. априла 1942. године, стр. 3.

⁹¹⁰ „Јонић је у Јагодини одржао велики народни збор заједно са министром социјалне политике и народног здравља. Сумирао је резултате рада Владе током протекле године уз упозорење народу на агитацију коју врше људи Драже Михаиловића и „лондонска југословенска влада“, „Ново време“ од 8. децембра 1942. године, стр. 4.

Говори намењени сеоским домаћинима су садржали пажљиво имплантиране поруке о важности одржавања реда и мира по селима и срезовима и максималном учешћу у пољопривредним радовима. Битних измена у Јонићевим говорима на народним зборовима није било до краја 1943. године, осим у складу са инструкцијама Одељења за пропаганду након савезничког бомбардовања Ниша. На народном збору у Нишу одржаном крајем децембра 1943. године Јонић је одржао говор са акцентом на Титовом плану за уништење српског народа и оптужбама на рачун савезника због бомбардовања Ниша.⁹¹¹ Позвао је народ на одбрану Србије и сврставање у јединствени национални фронт уз Недићеву паролу: „Рат са комунизмом до истребљења“.

Анализирајући наведена обраћања министра просвете и вера широј јавности, можемо закључити да није мењао форму ни суштину говора током читавог трајања окупације. Варијала је употреба античетничке фразеологије у зависности од ситуације на ратишту и става западних савезника према Дражи, те се од друге половине 1943. године Јонић окренуо првенствено антикомунистичкој пропаганди и критикама на рачун Запада након бомбардовања Ниша и других српских градова, посебно после београдског „Крвавог Ускрса“. Током окупације одржан је низ комеморација припадницима Српске државне страже на Новом гробљу у Београду, а на већини комеморација говоре је држао Велибор Јонић.⁹¹²

Јонић је у највећој мери оставио лични печат у другом сегменту пропагандног рада. У склопу пропагандног рада у оквиру Министарства просвете и вера са помоћником Владимиром Велмар-Јанковићем одржао је низ говора и предавања за професоре, учитеље и омладинце на Коларчевом универзитету, као и у градовима и местима у унутрашњости. Један од првих говора овог типа након доношења *Закона о Универзитету* који је Јонић одржао био је намењен професорима и учитељима. Циљ је био упознати наставни кадар окупљен на збору на Коларчевом универзитету (директори, наставници средњих школа, управитељи и учитељи основних школа у Београду и други просветни радници) са планираним радом Владе на пољу просвете и са будућим задацима просветних радника у

⁹¹¹ „Велика народна манифестација у Нишу. Титова паклена намера-уништење српског народа. Министар Велибор Јонић говорио је пред 10. 000 грађана“, „Ново време“ од 29. децембра 1943. године, стр. 3.

⁹¹² „Обнова“, 7. јун 1943. године.

Србији.⁹¹³ Министар просвете заступао је тезу формирања јединственог националног духа код просветних радника како би они касније у наставном процесу образовали ученике у том духу. Како би успоставио што приснији контакт са објектима пропаганде Јонић је одмах нагласио да потиче из њихових редова. Након успостављања интимнијег контакта са слушаоцима Јонић је наставио излагање у националном духу, са освртом на успешност просветног рада у Србији и припрему омладине за национално уједињење. И у овом случају користио се поређењем некадашње српске државе која је имала добро организован просветни систем и југословенске државе која је упропастила српски рад на пољу просвете. Југословенски државни врх по њему није ценио професију просветних радника које је сматрао „фантастима и непотребним“. Јонић је позвао просветаре да се удруже у тражењу пута којим ће се извршити национални препород како би помогли нову српску заједницу. Говор је завршио поруком свима који се не „осећају достојним“ или „који не осећају у себи снагу да приме терет националног препорода“ да напусте службу. Свакако да није наговестио врсту санкција које би ступиле на снагу уколико неки од службеника напусти радно место. Пласирање унапред припремљених и разрађених пропагандних порука као што су: кључна улога наставника у систему васпитавања и у спровођењу планова Министарства просвете, тражење пута до народног препорода, потреба за ревизијом устаљених образовних вредности и норми, поистовећивање говорника са слушаоцима, позив да се страни елементи сами удаље како би се заштитио сталеж, били су карактеристични за Јонићев начин излагања. У предавању Велмар-Јанковића које је уследило у наставку збора анализирани су духовни узроци српског слома и решавања проблема наставе у српским школама у будућности. Наведено предавање било је допуна Јонићевом излагању и као такво требало је да увери просветне раднике у озбиљност њихове мисије на стварању новог типа школарца, омладинца и српског интелектуалца, као и важност планираног наставног процеса.

Просветна пропаганда била је усмерена не само према просветним радницима већ и према ученицима и њиховим родитељима као карикама у процесу наставе којима је такође било потребно усмеравање. У једном од првих говора

⁹¹³ „Састанак професора и учитеља. Министар просвете г. Јонић присуствовао састанку и одржао говор. Помоћник министра г. Велмар-Јанковић одржао је затим предавање“, „Ново време“ од 19. октобра 1941. године, стр. 3.

намењених родитељима министар просвете предочио им је важност њихове улоге у васпитању деце и неопходност сарадње родитеља са наставницима у овом процесу.⁹¹⁴ Посебан акценат у говору ставио је на основна начела доброг васпитања у духу реда и рада, поштовања верске и народне традиције, проблем превеликог или премалог кажњавања деце. Кроз говор родитељима Јонић је провукао и тезу о потреби да се деца, посебно омладинци одрже на „правом путу“. Јонић је велики значај у пропагандном раду придавао директном контакту са омладином. Велики број његових говора и предавања као министра просвете и вера био је посвећен управо омладиницима. Јонић је омладинце делио на оне који су већ били национално свесни и оне које је тек требало просветлити у националном духу. У апелу који је упутио средњошколској омладини у марту 1942. године јасно се може видети његов покушај да утиче на ставове омладинаца, уз обавезну антикомунистичку ноту. Омладини је требало указати на важност одржавања реда и мира како не би поклекла пред искушењима да прихвати комунизам и уништава народна добра. У говору који је почетком јуна 1942. године одржао преко радија о будућности српске омладине настојао је да се приближи омладинцима и подстакне их да се заложу за опстанак свога народа. Према Јонићу омладина је та која треба да схвати дух новог времена, чиме ће обезбедити будућност српског народа. Омладинцима је министар поручио да се приближе селу и „одбаци интернационалну безбојност“.⁹¹⁵ Јонићев став о национално исправној омладини потенциран је све време путем штампе и радио говора како би се „малом броју залуталих“ указало на погрешке и обезбедио њихов повратак. Тако је министар просвете у изјави новинару листа „*Ново време*“ након велике смотре и завршетка школске године имао потребу да истакне да је „српска омладина одлучно кренула здравим националним смером“.⁹¹⁶ Одлучност Министарства просвете да се школовање настави чак и у немогућим околностима била је свакако пресудна за васпитавање омладине. Кроз сваки од говора који се односио на учешће омладине у националној обнови Јонић је провлачио поруку о неопходности одржавања рада, реда и дисциплине и поштовању ауторитета.

⁹¹⁴ „Говор министра г. Јонића преко радија. Реч родитељима: „ Само сложним и исправним радом дома и школе моћи ћемо нашу омладину упутити правим путем.“, „*Ново време*“ од 29. октобра 1941. године, стр. 3.

⁹¹⁵ „Српска омладина је спремна да се заложу за опстанак свога народа! У вековној борби је наш народ очеличио себе“, „*Ново време*“ од 5. јуна 1942. године, стр. 3.

⁹¹⁶ „*Ново време*“ од 16. јула 1942. године, стр. 3.

Појашњавање циљева просветне реформе јавности било је у духу васпитавања национално свесне омладине. У том циљу је министар просвете приликом сваког појављивања у јавности по питању просветне политике истицао став Владе о образовању омладине у духу народних и државних потреба. Наставак пропагандног рада са наставницима током 1943. године био је оријентисан на борбу Министарства просвете да очисти систем и омладинске редове од штетних елемената, те је Велибор Јонић у том духу одржао на Коларчевом универзитету један од важнијих говора директорима и наставницима средњих и стручних школа у Београду. Упозорења су била јасна и намењена и наставницима и ученицима, као и које ће санкције бити примењене уколико просветни радници и даље буду „млаки“ према штетним елементима или и сами наставе да „седе на три столице, водећи само рачуна о томе да ли ће победити комунизам или ће се Енглези искрцати...“.⁹¹⁷ Један од кључних говора на пољу просветне пропаганде Јонић је одржао на свечаном отварању Београдског универзитета у првој половини јануара 1944. године.⁹¹⁸ Пропагандна према Немцима била је свакако саставни део готово сваког Јонићевог говора. Након уводне речи у којој се захвалио немачким властима на дозволи за почетак рада Јонић је изнео виђење будуће улоге универзитета која се посебно односила на продубљивање традиционалних културних веза Немачке и Србије. У говору је направио компарацију предратне организације Универзитета и Универзитета Нове Србије. Универзитет који је до тада био „легло немира и васпитавао народне непријатеље“ преорјентисан је на васпитавање „способних и родољубивих школских синова“. Јонић је презентовао намеру Министарства просвете о организовању посебног пријемног испита којим ће се вршити селекција и „осигурати морално и интелектуално елитно вођство“. Посебно је акцентовао потребу спречавања појаве да се „под видом научних истина убацује отров у душу српске омладине“. Просветној јавности је јасно ставио до знања да научни рад у првом реду мора водити рачуна о српској стварности и проучавања ускладити са народним и државним потребама. Јонић је део излагања посветио и раду на Српском цивилном/културном плану, а врхунац напретка видео је у уздизању Београдског универзитета до нивоа „храма српске националне просвете у коме ће се млади нараштаји српског народа напајати здравим анционализмом, образовати у

⁹¹⁷ „Ново време“ од 24. децембра 1943. године.

⁹¹⁸ „Свечано отварање Београдског универзитета. Наука није сама себи циљ-она мора да послужи народу и његовом просвећивању“, „Обнова“ од 10. јануара 1944. године, стр. 3.

смислу народних и државних потреба, а васпитавати у духу српских народних традиција.“

Одељење за пропаганду водило је током септембра 1944. године интензивну пропагандну кампању за добијање подршке од краља Петра Другог. Свакодневно је читана молитва за краљево здравље на којој су клечали председник и сви чланови владе. Један од последњих Јонићевих говора било је његово обраћање краљу Петру Другом, као његовог бившег професора и сарадника краља Александра, преко радија 26. септембра 1944. године. У озбиљном и трагичном тренутку по српски народ, а у име традиције и „круне прадедова“ Јонић је упутио позви краљу да се врати и поведе борбу против комунизма, упоредивши га са кнезом Лазаром.⁹¹⁹

Управник града Београда Драги Јовановић био је један од главних заговорника борбе против „комунистичке немани“. Приликом саслушања изјавио је да је „како говорима, тако и прогласима настојао да активизира масе у борби против комуниста, односно у спречавању саботаже“.⁹²⁰ Један од видова антикомунистичке пропаганде били су говори које је држао приликом сахране припадника жандармеријских снага. Први у низу говора одржао је на сахрани жандармеријског наредника Аранђела Јовановића крајем јула 1941. године у присуству представника домаћих и немачких власти.⁹²¹ Драги Јовановић је борбу против комунизма схватао као императив све време окупације.⁹²² Учествовао је активно у раду комесарске управе на оснивању Централног одбора за збрињавање избеглица и обнову Смедерева. Одржао је говор на отварању прве конференције о важности збрињавања избеглица и страдалника у Смедереву,⁹²³ као и низ говора у

⁹¹⁹ „Не часите ни часа, Величанство“, „Ново време“ од 26. септембра 1944. године.

⁹²⁰ Записничко саслушање Драгомира-Драгог Јовановића од 24. јула до 20. августа 1945. године, ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 19/7.

⁹²¹ „Жртва своје дужности“ чланак о страдању Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника од стране комуниста, „Ново време“ од 30. јула 1941. године, стр. 3, „Јавна осуда антинационалне акције...Свечана сахрана Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника“ и фотографија, „Ново време“ од 31. јула 1941. године, насловна страна, на страни 3: додатни чланак о сахрани којој су присуствовали и представници немачких власти и говор Драгог Јовановића., „Први одговор поводом смрти Аранђела Јовановића“, „Ново време“ од 1. августа 1941. године, стр. 3. Наведени говор обрађен је у оквиру антикомунистичке пропаганде.

⁹²² Говор Драгог Јовановића преко радија: „Борба против комунизма заповед наше будућности. Не смемо се заваравати да ће се ствари саме по себи решити“, „Ново време“ од 23. фебруара 1943. године, стр. 3.

⁹²³ Прилог: „Једна велика акција коју сви грађани треба да помогну. Основан је Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева. Обилним прилозима целе Србије све избеглице добиће могућност за живот и рад“, „Ново време“ од 19. јуна 1941. године, стр. 3.

знак подршке режиму.⁹²⁴ У изјави коју је дао непосредно по пријему дужности користио се устаљеним истицањем приоритета: „мир, исхрана и огрев“ који се могу обезбедити уколико се прионе на рад са циљем службе „општој ствари“. У свему би важну улогу имало и чиновништво (овде се већ ради о пречишћеном чиновничком апарату) које „постоји само због грађана“ и интереса заједнице. Појаве као што су „беспосличење, кафанска оговарања и бесциљно шетање улицама“ које „бацају ружну слику на Београђане“ биле су непожељне и у појединим случајевима кажњиве. У већини изјава и одржаних говора чланови владе користили су уобичајену фразеологију у виду апела на све друштвене категорије понаособ да делују заједничким снагама у „интересу заједнице“ који је изнад интереса појединца.

Управник града дао је допринос и у пропагандној кампањи Владе народног спаса по Западној Србији. У говору који је одржао на конференцији у Пожаревцу пропагирао је заједничке напоре владе и народа на изградњи земље.⁹²⁵ Наведену поруку пласирао је приликом сваког следећег говора. Београд је очишћен од елемената који су 27. марта довели до националне трагедије, а сада је неопходно очистити и Београдски и Пожаревачки округ који чине природну целину са Београдом. Са конференције је упућен апел сељацима да не буду саможиви и да дају пшенице колико могу: „Јер ако ви из округа београдског и пожаревачког извршите своју дужност и дадете само онолико пшенице колико је одређено, ви сте обезбедили хлеб Београду, а тиме и вашу срећу и будућност, јер Београд је глава Србије.“ Јовановићеви говори народу увек су се завршавали позивом на сарадњу са Владом и председником.⁹²⁶ Пароле које је пласирао у вечини одржаних говора биле су: мир-рад, Србија-српском народу, рад-спас народа од пропасти. На збору одржаном у Краљеву крајем новембра 1942. године пласирао је паролу: „Наша самоодбрана-наш једини пут“.⁹²⁷

⁹²⁴ Фотографија: „Драги Јовановић преузима дужност“, „Ново време“ од 13. септембра 1941. године, насловна страна.

⁹²⁵ „Сложно, раме уз раме, треба да крчимо пут ка бољој будућности“, „Ново време“ од 5. маја 1942. године, стр. 3

⁹²⁶ Говор министра Драгог Јовановића преко радија: „Српски народ је сам нашао свој пут“, „Следујте нашим позивима, позивима ђенерала Недића, чувајте ред и мир, на тај начин ћете сачувати срећу и будућност српског народа“, „Ново време“ од 15. новембра 1942. године, стр. 5.

⁹²⁷ „Чланови српске владе у народу: „Српски народ хоће мир, он хоће рад!“ Хоћемо да сачувамо Србију за српски народ, а не за оне који га гурају у смрт.; Народни збор министра Драгог Јовановића у Краљеву: „Наша самоодбрана-наш једини пут“, Министар Веселиновић и Олћан у

Драги Јовановић вршио је активну пропаганду међу запосленима у Управи града Београда. Редовно је обилазио дирекције Београдске општине, одржавао састанке са запосленим службеницима и држао говоре. Популарисао је улогу Владе народног спаса у управи земљом, као и „одговорност и способност српског народа да сам собом управља у свима гранама државне и општинске управе“⁹²⁸ коју је видео и као „доказ о расној способности Срба“. У једном од говора припаднике Градске управе назвао је „батаљонима који могу да врате име српском народу“.⁹²⁹ Све време окупације пропаганда је истицала бригу управника града Београда о породицама погинулих и заробљених службеника.⁹³⁰ „Ново време“ је у том контексту објавило и Јовановићеву изјаву у којој гарантује Београђанима мир и спокојност.⁹³¹ У једном од говора Драги Јовановић се обратио службеницима Санитетске и Судске дирекције, као и Поштанске штедионице.⁹³² Говор којим је Јовановић обележио прву годишњицу рада Градске управе био је посвећен „напорном раду власти на сређивању прилика у Београду после рата“.⁹³³

Управник града активно је учествовао и у организовању дочека ратних заробљеника. Држао је говоре групама повратника. Основне ставке у сваком од говора овог типа односиле су се на доказивање „племенитости немачког Рајха

Крагујевцу: „Морамо прионути на рад“; Министар Недељковић у Ужциу: „Да спасемо народ од пропасти“; „Ново време“ од 1. децембра 1942. године, стр. 3.

⁹²⁸ Говор председника општине града Београда: „Београд је био и остао најмирнији град!“*Сами ћемо себе сопственим снагама одбранили“Говор Драгог Јовановића радницима, службеницима и чиновницима Дирекције трамваја и осветљења о потреби“; „Ново време“ од 3. марта 1942. године, стр. 3. Председник београдске општине обилази градске установе: „Морамо обезбедити себи место у Новој Европи“ изјавио је г. Драги Јовановић“ фотографија његовог говора на имању Пионир, „Ново време“ од 4. марта 1942. године, стр. 3.*

⁹²⁹ Председник општине града говори својим службеницима: „Ми смо ти батаљони који могу српском народу да врате његово име!“; „Ново време“ од 5. марта 1942. године, стр. 3.

⁹³⁰ „Старање председника Београдске општине г. Драг. Љ. Јовановића о породицама својих погинулих и заробљених службеника...Деца се захваљују писмено чика председнику“; „Ново време“ од 6. децембра 1941. године, стр. 5. „Београђани, покажите своју племенитост! Данас зимска помоћ скупља прилоге за сиромашне“, „Нико гладан, нико озебао!“ Предавање преко радија председника Београдске општине Драгог Љ. Јовановића“, „Ново време“ од 16. децембра 1943. године, стр. 3.

⁹³¹ Изјава управника града г. Драг. Јовановића: „Лежи ми на срцу да грађанима Београда загарантујем да и убудуће могу бити мирни и спокојни.“; „Ново време“ од 10. децембра 1941. године, стр. 5.

⁹³² „Управник града међу општинским службеницима. Данас се не води рат народ, већ рат идеја. Само чисто, бистро гледање на ствари може нам обезбедити право место“, „Обнова“ од 6. марта 1942. године, стр. 5.

⁹³³ „Једна година рада. Напори на сређивању прилика у Београду после рата. Говор управника града и председника Београдске општине Драг. Љ. Јовановића“, „Ново време“ од 23. априла 1942. године, стр. 5.

према српском народу“.⁹³⁴ Јовановић је као домаћин ових манифестација пружао повратницима „прву српску добродошлицу“ уз визију каква би требало да буде њихова улога у обнови и подизању нове Србије. Штампана је приликом доласка сваког транспорта извештавала о „величанственом дочеку“ и „дирљивим сусретима“ како између заробљеника и њихових породица, тако и између заробљеника и представника домаћих власти.⁹³⁵ Управник града наставио је пропагандни рад и током 1944. године, а његова обраћања јавности учестала су након савезничког бомбардовања Београда на Ускрс 1944. године. Добио је специјална овлашћења као владин комесар задужен за обезбеђење исхране и смештај пострадалих. У том духу објавио је „Проглас владиног комесара“ у коме се критички осврнуо на политику и карактер западних сила. Кроз проглас провејава контраст између обећања савезничких сила које су се декларисале као ослободилачке и реалности девастиране Србије и Београда након бомбардовања. У ситуацији када је становништво тешко страдало Драги Јовановић, као Владин комесар нуди руку спаса, а наведено је основни циљ Прогласа: да увери народ како једино Влада народног спаса може да му помогне у санирању последица тешке несреће и очувању његових интереса.⁹³⁶ Приликом следећих обраћања јавности настојао је уверити становништво да се прилике у Београду полако нормализују,

⁹³⁴ Саопштење: „Повратак из Немачке прве групе наших заробљеника“...Пуштина је прва група од 400 заробљеника „великодушношћу Вође Рајха, а на молбу српске владе...“ „Овај догађај показује племенитост немачких власти...“ „Ново време“ од 13. марта 1942. године, насловна страна., Фотографија официра повратника на железничкој станици у Београду за време говора Драгог Јовановића, „Ново време“ од 14. марта 1942. године, насловна страна. Извештај на трећој страни: „Повратак наших заробљеника. 10 000 Београђана дочекало је и поздравило први транспорт наших официра пуштених из заробљеништва“, фотографија: „Дирљив сусрет између оца и кћери“ и „Министар г. Мијушковић поздравља се са заробљеницима преко прозора вагона“.

⁹³⁵ чланак Вл. С. : „Нова група официра вратила се из заробљеништва. Јучерашњи срдчан дочек на београдској железничкој станици.“ Фотографија новопридошле групе официра, „Ново време“ од 28. марта 1942. године, стр. 3. Нова група стигла је из логора у Нирнбергу, а дочекао их је Драги Јовановић.; „Повратак наших заробљеника из Немачке. Јучерашњим транспортом допутовали су 523 официра и војника“, заробљенике је дочекао министар Драги Јовановић, 70 официра и 453 официра.“, „Ново време“ од 14. јануара 1943. године, стр. 3.; „Јуче је у Београд стигао транспорт наших заробљеника из Немачке. У им председника владе заробљенике је поздравио министар Недељковић, а у име престонице председник Београдске општине министар Драг. Љ. Јовановић“, „Ново време“ од 27. августа 1943. године, стр. 3.

⁹³⁶ „Београд опет у црно завијен. Српска влада у име целог нашег народа протестује због варварског бомбардовања српских градова. „Морам стезнути своја срца ради живота и будућности српског народа“. Нека нико не наседа лажним гласовима.“, „Проглас владе Народног спаса српском народу.“, „Саучешиће Војног заповедника Србије“, „Београд после бомбардовања“, „Проглас владиног комесара“ Драгог Љ. Јовановића, „Ново време“ од 20. априла 1944. године, насловна стр., „Прва изјава Драгог Љ. Јовановића после бомбардовања 16 априла“, „Обнова“ од 20. априла 1944. године, стр. 2.

али да је услов даље нормализације свакако одржавање реда и мира.⁹³⁷ У једном од говора одржаних почетком августа преко радија Јовановић је настојао да разоткрије јавности „праве циљеве владе др Шубашића“ коју је приказао као „преживелу народно-фронтовску комбинацију“ у којој „седе и представници секретара ЦК КП маршала Јосипа Броза“. Влада која је била састављена у име Краља Петра Другог почела је праву антисрпску кампању са увредама и клеветима на рачун српских националиста који су бранили оружјем част, веру и породицу од комунистичких банди. Порука коју је народу овим путем пласирао била је усмерена на давање подршке Краљу и потребу да се све националне снаге сврстају у јединствени фронт против комуниста. Наведени говор био је одржан у складу са општом политичко-пропагандном линијом центра и без дубинских анализа програма Шубашићеве владе.⁹³⁸

Министар привреде, а касније министар без портфеља, Михаило Олћан одржао је низ предавања и говора. Пропагандним радом почео се активније бавити по ступању на дужност, а немачким властима био је и пре тога познат по зборашкој и пронемачкој оријентацији. Тематске целине које су уочљиве у његовим наступима у јавности биле су усклађене са главном пропагандном линијом домаћих власти, усмереном према народу и сељаштву, као доминантној друштвеној групи. Антикомунизам, антисемитизам, утврђивање кривице за увлачење Краљевине Југославије у рат, величање борбе Владе народног спаса и немачке помоћи српском народу, подстицање пољопривредне производње били су основни пропагандни садржаји већине Олћанових говора у јавности и његових изјава објављених у штампи. Министар Олћан био је посебно активан на народним зборовима. У склопу пропагандне кампање коју је Влада организовала у циљу сузбијања устанка, Олћан је према инструкцијама председника Владе након великог збора који је одржао Србима у Панчеву, наставио са држањем говора народу.⁹³⁹ Карактеристичан је његов говор на народном збору у Вршцу одржаном 6. октобра 1941. године о последицама пројеврејске политике предратне

⁹³⁷ „Владин комесар Драг. Љ. Јовановић о нормализовању прилика у Београду. Одржањем мира и реда Београд ће убрзати дан своје обнове и националног васкрснућа.“, „Ново време, Обнова“ од 27. априла 1944. године, насловна стр., Изјава Драгог Љ. Јовановића преко радија: „Ране Београда са успехом се видају“, „Ново време, Обнова“ од 5. маја 1944. године, стр. 2.

⁹³⁸ Говор министра Драг. Љ. Јовановића на радију: „Влада др Шубашића и Срби“, „Ново време“ од 2. августа 1944. године, стр. 2.

⁹³⁹ „Велики збор панчевачких Срба на коме је говорио министар привреде г. Михаило Олћан“, „Ново време“ од 30. септембра 1941. године, стр. 4.

Југославије и страдањима српског народа услед заслепљености појединих слојева друштва јеврејском пропагандом. Народне масе требало је придобити и усмеравањем њиховог гнева на породице имућнијих грађана и интелектуалаца, тако да је Олћан у том контексту „обавестио народ“ да су добровољци приликом разбијања комунистичких логора углавном наилазили на „госпуду, хистеричне професорке, учитељице, студенткиње, размажену и духовно болесну децу београдских афераша и власника вишеспратних палата.“⁹⁴⁰ Ради остављања што упечатљивијег утиска на окупљени народ министар привреде истакао је да од одлуке и опредељења три стотине хиљада банатских Срба зависи њихова ближа и далека будућност.

Министар Олћан одржао је крајем октобра 1941. године говор у којем је изложио своје виђење ситуације и проблема у привреди.⁹⁴¹ Позивајући се на ангажовање свог претходника инжињера Милосава Васиљевића, уз употребу поједностављених термина органске филозофије (посебно теорије о органској повезаности политике и привреде) настојао је да апеловањем на здрав разум сељака, утиче на народну свест о тежини ситуације и потребу пријављивања комуниста и њихових присталица, без обзира да ли припадају високим друштвеним круговима и интелектуалној елити. Олћан је апеле и молбу народу, као и величање улоге Недића-спасиоца нације у наставку говора заменио претњама строгим санкцијама: преким судом, применом Уредбе о принудној управи предузећима и другим казним мерама намењеним „свима који делом или речју саботирају тежак посао спасавања и препорода нашег народа.“ У овом случају претње интелигенцији сводиле су се на ускраћивање огрева у предстојећој зимској сезони. Повратак традиционалном сеоском духу и сатрим српским вредностима, као и обезбеђивање места у „новој Европи“ било је једино могуће ако се прионе на рад „да би сељаци пронашли себе и поново постали домаћини.“

Карактеристично за објављене говоре министара и чланова владе у штампи, било је штампање уоквиреног текста антикомунистичке садржине у склопу појединих говора. У наведеном Олћановом говору штампан је уоквирен текст са следећом поруком: „До кога је кривица? Ако не можеш да обиђеш своју фамилију

⁹⁴⁰ „Народни збор у Вршцу на коме је говорио министар г. Олћан“, „Ново време“ од 7. октобра 1941. године, стр. 3.

⁹⁴¹ „Ново време“, 30. октобар 1941. године.

у провинцији, кривица је до комуниста, јер они отежавају нормалан саобраћај.⁹⁴² Био је један од активних учесника пропагандне кампање Владе народног спаса по Западној Србији.⁹⁴³ Један од говора одржао је заједно са министром народне привреде др Милорадом Недељковићем на народном збору у Ариљу,⁹⁴⁴ као и конференцију са шефовима државних надлештава и виђенијим грађанима Пожеге. У ставовима Владе које су министри били дужни да поједноставе и приближе народним масама доминирала је теза о увлачењу Србије у беспотребан ратни сукоб у коме је требало очувати што више српских живота.⁹⁴⁵ Олћан је ипак у свој говор приликом ове пропагандне акције унео и критике на рачун четничког покрета, односно лични став према генералу Дражи. Осим бољшевичких банди које крстаре Србијом Олћан помиње „банде издајника, плаћеника, фаталног и по злу познатог генерала Драже Михаиловића“. У овом делу излагања види се колику важност су представници власти придавали штампи и пропагандном раду међу народом. Ангажовање министра Олћана и других чланова Владе у пропагандном раду на терену, у оквиру такозване „акције обавештавања народа“ трајало је током читаве 1942. године. Заједно са министром Веселиновићем одржао је у децембру велики народни збор у Крагујевцу⁹⁴⁶ и у Ваљеву са Драгомиром Лукићем и Боривојем Карапанцићем. Био је један од битних учесника у пријему сеоских домаћина код председника Владе, те је у том духу одржао низ говора сеоским делегацијама из унутрашњости приликом њиховог боравка у Београду.⁹⁴⁷ Активно је популарисао рад СДК и улогу добровољаца у борбама за спас српског народа. Покушавао је да јавности наметне позитивну слику добровољаца, као и да припадницима

⁹⁴² ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег. 8/1-1.

⁹⁴³ „Водили смо „светску политику“, а нисмо се старали за српски народ“ изјавио је министар Олћан. Велики народни збор у Обреновцу, „Ново време“ од 23. јуна 1942. године, стр.3.; „Инспекционо путовање министра Олћана, како би се упознао са рударским проблемима у земљи“, „Ново време“ од 6. маја 1942. године, стр. 3.; „Освећење црквених звона у Љигу: „Слога ствара градове и државе, а неслога их руши и разграђује“-истиче министар Олћан“, „Ново време“ од 9. јула 1942. године, стр. 3, фотографија освећења звона.

⁹⁴⁴ Народни збор у Ариљу одржан је 27. јуна 1943. године, ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег 44/4.

⁹⁴⁵ Чланак: „Генерал Недић наредио је ликвидацију олоша из шуме, плаћеника и издајника“, „Обнова“ од 30. јуна 1943. године.

⁹⁴⁶ „Чланови српске владе у народу“, „Српски народ хоће мир, он хоће рад!“ Хоћемо да сачувамо Србију за српски народ, а не за оне који га гурају у смрт.; Народни збор министра Драгог Јовановића у Краљеву: „Наша самоодбрана-наш једини пут“, Министар Веселиновић и Олћан у Крагујевцу: „Морамо прионути на рад“; Министар Недељковић у Ужичу: „Да спасемо народ од пропасти“, „Ново време“ од 1. децембра 1942. године, стр. 3

⁹⁴⁷ „Сељаци из Јадра и Тамнаве код председника Недића: „Ко нарушава ред непријатељ је српског народа!“; „Министар Олћан сеоским домаћинима“, „Ново време“ од 25. априла 1942. године, стр. 3.

добровољачких одреда укаже на потребу „непрестаног жртвовања за добробит народа“. Олћан је посећивао курсисте, односно ђаке добровољце и четнике који су „активно учествовали у свим борбама за спас српског народа“ и тиме били спречени да похађају редовну наставу. Приликом одржавања смотре и сличних манифестација представници домаћих власти су се са нотом блискости и разумевања и уз речи хвале обраћали присутнима. Штампана је детљано известила јавност о Олћановој посети курсистима у школи „Краља Петра Другог“ 21. августа 1942. године, у пратњи команданта српских добровољаца генералштабног потпуковника Илије Кукића.⁹⁴⁸ Организована је смотра омладинаца коју је извршио Олћан, који је потом разговарао са појединим добровољцима. Министар Олћан је у овом случају похвалио поједине добровољце који су са „јуначким срцем и пушком у руци кренули да бране Србију у најсудбоноснијим часовима“. Олћан је држао говоре на сахранама страдалих добровољаца, по узору на Љотићеве говоре о чему је редовно извештавало „*Ново време*“.⁹⁴⁹

Михаило Олћан је активно учествовао и у пропаганди домаћих власти према Немачкој, поготово што је у његовим ставовима доминирала истинска увереност у повезаност немачког и српског народа. Једна од теза коју је Олћан пласирао у својим говорима односила се на судбинску повезаност Србије са Европом. Након Недићевог повратка из Берлина у једном од одржаних говора Олћан је доказивао своју тезу о спасењу које је Србима дошло управо од Немаца који су спречили „модерне варваре“ да продру у Европу. Потенцирао је и повратак светосавској традицији који зависи од „воље Берлина“. Наведени говор био је израз превеликих очекивања припадника домаћих власти након Недићевог повратка из Берлина.⁹⁵⁰

Ђорђе Перић је као шеф Одељења за пропаганду, у зависности од тренутних потреба одељења и Недићевих инструкција, одржао низ говора преко Радио-Београда, као и велики број предавања на разне теме. Његово пропагандно

⁹⁴⁸ „Баџи у униформама на раду. Министар народне привреде Олћан посетио је добровољце и четнике на средњешколском курсу“, „*Обнова*“ од 22. августа 1942. године, стр. 3. Директор курса био је Лазар Ћурчић.

⁹⁴⁹ Чланак В. К. : „*Тужне манифестације у Бечкерек, Новом Бечеју и Перлезу. Свечана сахрана јунака палих код Крушевца*“, „*Ново време*“ од 3. августа 1943. године стр. 3. Чланак „*Порука палих јунака из гроба*“-Апел палих јунака српском народу са поруком да збије редове и избаци непријатељске елементе како би осигурао будућност Србије.

⁹⁵⁰ „*Министар Олћан о судбинској повезаности нашој са Европом*“, „*Обнова*“ од 20. септембра 1943. године.

ангажовање и наступи у јавности одвијали су се несмањеним интензитетом до краја окупације. Као припадник групе „опробаних антикомунистичких бораца“ и члан Надзорног одбора Антикомунистичке лиге, био је стално на линији антикомунизма,⁹⁵¹ почевши од учествовања у осмишљавању и организацији антикомунистичке изложбе, разних манифестација и предавања. Антикомунистичка пропаганда била је уско повезана са антимасонском делатношћу Владе. Перић је приликом отварања Антимасонске⁹⁵² и касније Антикомунистичке изложбе у Београду⁹⁵³ и њеног гостовања у Крагујевцу⁹⁵⁴ одржао пригодне говоре у циљу да народу „објасни“ корене масонерије и политичку ситуацију. Неколико теза које је користио приликом говора на отварању Антимасонске изложбе Перић је употребио и приликом отварања антикомунистичких изложби. Посетиоцима је покушао да помогне да схвате суштину настанка и начина на који је функционисала масонска организација, односно како је било могуће да иста проузрокује „растакање народног организма“. Доказивање повезаности масонства са комунизмом и јеврејством требало је да посетиоце изложбе упозори на опасност и величину завере која је требало да спречи национално буђење и духовни препород српског народа. Током говора о коренима масонства Перић је као контраст истицао „чињеницу о незауостављивости хода историје који ће уништити масонерију, плутократију и комунизам, а на чијим рушевинама ће слободни народи Европе изградити нови поредак.“ На отварању Антикомунистичке изложбе у септембру 1942. године Перићева говорничка вештина уз уобичајене антикомунистичке поруке требала је да произведе читав спектар емоција код посетилаца изложбе: од крајњег гнушања према изложеним фотографијама комунистичких недеља до оптимизма и вере у Владу народног спаса која је „избавила народ из пакла грађанског рата“ и успоставила ред и мир. Настојао је да подстакне народну вољу за борбу без обзира на жртве уз паралелу

⁹⁵¹ Чланак М.Б.: „Оснивачка скупштина Антикомунистичке лиге у Београду“, „Ново време“ од 2. децембра 1941. године стр. 5.

⁹⁵² „Јуче је отворена антимасонска изложба. Отварању су присуствовали представници немачких власти, немачког Министарства спољних послова и српске владе“, фотографија и објављен Перићев говор., „Ново време“ од 23. октобра 1941, страна 3.

⁹⁵³ Отварање Антикомунистичке изложбе: „Још једном је животна снага српског народа дошла до свог пуног изражаја“, „Ново време“ од 2. септембра 1942. године, стр. 3.

⁹⁵⁴ „Ни по коју цену нећемо комунизам у својој кући“ рекао је отварајући Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу Борђе Перић, шеф државне пропаганде“, „Ново време“ од 13. јула 1943. године стр. 3.

између напора српског народа да победи комунизам и напора Немачке да заједно са савезницима спасе европску цивилизацију. На крају говора Перић је у крајње оптимистичном духу препоручио посетиоцима да погледају фотографије сељака који вредно обрађују земљу, „густе редове омладине како је прионула на рад, „како се зацељују ране“. Приликом држања говора Перић се у већини случајева „захваљивао“ надлежним немачким властима на подршци и помоћи у раду. Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу Ђорђе Перић отворио је средином јула 1943. године у присуству министра правде Богољуба Кујунџића и начелника Крагујевачког округа. Место одржавања изложбе и начин на који је Перић одржао говор указивали су на важност коју су домаће власти придавале смиривању ситуације у Крагујевцу: „Сви се слажемо у отме, да ни по коју цену нећемо комунизам у својој кући, нити хоћемо да паднемо у ропство Совјета. Ове речи, треба да се чују баш овде у Крагујевцу, у срцу Шумадије, у средишту оног нашег краја одакле је од Карађорђевог времена до данас најјаче зрачио ничим непомућен пламен српског национализма... Да би свест увек о томе била будна, морамо одржати у јасној успомени све страхоте онога што смо у току минулог грађанског рата преживели.“

Перић је био један од идејних твораца и покретача акције обавештавања народа коју су представници централних власти организовали у договору са новопостављеним окружним начелницима.⁹⁵⁵ Као један од примера његових јавних обраћања народу навели бисмо народни збор у Шапцу на коме се појавио заједно са министром унутрашњих послова Танасијем Динићем. Тема његовог говора односила се на тежак положај српског народа и на изгледе да оствари бољу будућност. Поруке које је упутио окупљеном становништву биле су клиширане и припремљене за такву врсту излагања. Обавезно одржавање реда и мира, слога и јединственост, окупљање у јединствени народни фронт око председника Недића, поуздање у сопствене снаге, неповерење према гласинама Радио-Лондона и Радио-Москве. Перићеви говори преко радија били су инспирисани углавном креирањем слике српске државе и друштва и доказивањем судбинске повезаности Србије са Европом. У једном од говора тог типа који је одржао поводом обележавања православне Нове године пласирао је слику Србије која је „захваљујући мудро

⁹⁵⁵ Министри у народу. „Најсветлији задатак-опстанак српског народа и обнова Србије“, „*Наши интереси су налагали да останемо ван великог светског рата*“, Велики народни збор министра Динића: „*Императив-отклањање утицаја споља*“; фотографија са Динићевог збора; „*Реч шефа Државне пропаганде Перића: „Поуздати се у себе и у своје снаге*“, „*Ново време*“ од 8. децембра 1942. године, стр. 3.

држању српског народа за релативно кратко време постала земља реда, рада, мира и законитости“.⁹⁵⁶ Слушаоцима је покушао пренети „ојачану веру“ у сутрашњицу српског народа. На крају излагања Перић је изразио наду да ће српски народ под вођством великог родољуба генерала Недића продужити и довршити „величанствено дело народног спаса и препорода.“ Потребне за ублажавањем кулминирајуће ситуације у окупираној Србији почетком 1943. године и за спречавањем нових одлива становништва у партизане утицале су и на смер пропагандних активности домаћих власти. У Перићевом говору преко Радио-Београда одржаном поводом Православне Нове године судбина српског народа везује се за судбину Европе.⁹⁵⁷

Димитрије Љотић је као доказани немачки следбеник и изванредни комесар за обнову Смедерева одржао низ идеолошки обојених говора током свог рада на поменутом месту, као и у пропагандном раду са српским добровољачким одредима. Лист „*Наша борба*“ објавио је највећи број Љотићевих говора, вршио је пропагирање његових текстова и књигау складу са зборашком идеологијом, уз стандардну антисемитску, антимајонску, антикомунстичку и пронемачку садржину већине објављених прилога (као и лист „*Записи*“). У листовима „*Ново време*“, „*Обнова*“, „*Српски народ*“ објављивани су Љотићеве текстови. У даљој анализи поменућемо одређене Љотићеве говоре које сматрамо кључним за приказивање његових основних ставова о Недићевој влади и о начину на који српски народ треба да очува свој интегритет у рату. У каснијем делу текста анализирана је слика коју је пропаганда током окупације пласирала о Љотићу.

Догађај који је почетком окупације свакако обележио зборашку активност био је почетак немачко-совјетског сукоба. Љотић је одржао неколико говора у којима се дотакао питања суштине сукоба, унутрашње организације и начина функционисања совјетске државе, предвиђања тока и краја борбе, а наведено је искористио да поручи народу како би требало да се понаша у сукобу великих сила. У том контексту поменули бисмо говор који је Љотић одржао приликом гостовања

⁹⁵⁶ „*Говор шефа државне пропаганде на радију. Судбина Европе-судбина српског народа. Благотворне последице нашег подизања из понора, као и данашњег нашег става, осетићемо у најближој будућности.*“ „*Ново време*“ од 16. јануара 1943. године, стр.3.

⁹⁵⁷ „*Ново време*“, 15. јануар 1943. године.

у емисији Радио-Београда под насловом: „Из савремених догађаја“.⁹⁵⁸ У уводном делу говора Љотић је публику покушавао уверити у своју далековидост и моћ предвиђања. Као пример је употребио догађај приликом једног од предавања које је држао у Крагујевцу током фебруара 1940. године, када су га органи жандармерије онемогућили у држању говора окупљеним слушаоцима на великом тргу исекавши жице гласноговорника. Основна порука у одржаном говору односила се на упозорење српском народу да приступи процесу обнове земље и духовне обнове, прихвати немачку подршку и помоћ и окрене се од Совјетског Савеза јер „не постоји још Русија, већ само Совјетија“. Немце је приказао у најбољем светлу, уз истицање позитивних особина немачких војника, који су у појединим местима натерали беспосличаре да се лате посла и допринесу обнови земље. Анализирајући узроке слома Љотић је дао могућност да се поврати слобода уколико се српски народ укључи у борбу против бољшевизма коме је у циљу светска револуција која би сломила све националне и хришћанске државе и омогућила владавину Јевреја. Совјетски пораз био је услов за слободу српског народа.

Пропаганда у време Савета комесара ставила је акценат на популарисање изградње и духовне обнове земље, те је у том контексту Љотићева визија будућности српског народа експлоатисана путем штампе. Уредник „Обнове“ је дан након поменутог Љотићевог говора обавио интервју са ванредним комесаром за обнову Смедерева како би добио изјаву о смислу српске националне обнове.⁹⁵⁹ Основна порука у Љотићевој изјави односила се на потребу обнове државног живота на принципима духовности и повратка традицији. У говору од 19. јула своја претходна излагања о тешком положају српског народа поткрепио је вестима о страдању Срба преко Дрине и Саве: „Зар нисте чули шта се дешава преко Дрине? Зар не знате, заиста, за ствари које изгледају невероватне кад Вам хиљаде избеглих сведока не би то посведочили? Зар нисте чули ствари које ниједно срце не могу оставити мирним и ниједне очи сувим? И на другим местима пати наш несрећни народ, али преко Дрине и Саве су патње без мере. То зауставља дах и саму мисао потпуно кочи. Зар нисте чули да тамношњи говоре о Европи и њеној култури, која

⁹⁵⁸ „Синоћни говор г. Љотића. Од какве је важности исход немачко-совјетске борбе за Србе и Србију?“, „Ново време“ од 6. јула 1941. године, насловна страна. Текст говора објављен је и у брошури „Пут ка слободи“ под насловом: „Говор одржан 5. јула 1941 г.“; Београд, 1941, стр. 3-14.

⁹⁵⁹ „Обнова“ од 6. јула 1941. године, стр. 3.

изгледа, по њима, престаје на Дрини и Сави...“.⁹⁶⁰ Након гушења устанка у Србији Љотић је дао изјаву уреднику „*Наше борбе*“ о виђењу положаја српског народа и његове непосредне будућности.⁹⁶¹ Интересантна је његова интерпретација комунистичког покрета који назива „спољном манифестацијом духовне пометености и разбуктале себичности“. У поруци упућеној народу позива га да се врати на прави духовни пут и искорени „изданке комунизма“, а исто је учинио и у поруци „Побуњеним осуђеницима о Божићу“.⁹⁶²

Изјава коју је Љотић као изванредни комесар за обнову Смедерева дао новинарима на годишњицу оснивања комесаријата важна је за посматрање начина његовог пропагандног рада на подстицању физичке и духовне обнове земље.⁹⁶³ Љотић је страдање Смедерева доживео као ударац за цео српски народ. Страдање града изванредни комесар посматрао је кроз теолошко-филозофску призму, те се и главна порука коју је „упутио“ народу односила се на потребу духовне обнове након упозорења више силе и омладини за коју је везан наведени процес.

Љотић је повремено држао и предавања омладинцима, углавном на тему њихове улоге у обнови земље и избављењу српског народа из духовне тамнице. У том контексту специфичноје његово предавање одржано средњошколцима пред Ускрс 9. априла 1943. године.⁹⁶⁴ Омладинцима је настојао указати на околности које су довеле српски народ до пада у „духовну тамницу“ са Немцима као тамничарима и Божанским провиђењем као господарем. Духовна нота коју је Љотић приписивао српском страдању била је у његовим говорима доминантна управо у покушају да на слушаоце остави утисак тежине и безизлажности ситуације уколико не поступају у духу моралних и хришћанских вредности и не окрену се од комунизма и интернационализма. Приликом освећења нове основне школе у Смедереву крајем 1943. године након обавезног позивања на Светосавље и улогу

⁹⁶⁰ „Од нас зависи да ли ће српском народу бити светлије или црње“, „Ново време“ од 20. јула 1941. године, стр 3. Текст говора објављен је и у брошури „Пут ка слободи“ под насловом: „Говор одржан 19 јула 1941 г.“; Београд, 1941, стр. 14-33.

⁹⁶¹ „До крајње и потпуне победе!“, „Наша борба“ од 30. августа 1941. године, брошура „Народни пут“, Београд, 1942, стр. 46-48.

⁹⁶² „Српски народ“, Божићно издање 1942. године, стр. 3.

⁹⁶³ „Година дана рада на обнови Смедерева. Резултати једне плодноне активности. Изјава изванредног комесара, Димитрија Љотића“, „Обнова“ од 15. јуна 1942. године, стр. 3.

⁹⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 3-10, Други део., Љотићево предавање средњошколцима: „Српски народ у тамници“.

Светог Саве као духовног избавитеља и просветитеља српског рода упутио је поруку учитељима да само у том духу васпитавају децу.⁹⁶⁵

Пропаганда је покушавала створити позитивну слику о припадницима добровољачких одреда међу народом и у том циљу објављивани су и Љотићеви говори. Карактеристични су били говори које је држао добровољцима приликом свечаног полагања заклетве, као и говори на комеморацији погинулих припадника добровољачких одреда.⁹⁶⁶ На примеру полагања заклетве добровољаца Првог српског добровољачког одреда у Смедереву можемо анализирати основне тог типа говора. Љотић се обратио окупљеним добровољцима и народу, након извршеног верског обреда и заклетве. Пре полагања заклетве обавезно се вршио верски обред. Тиме је полагање попримало духовну и традиционалну ноту (вршење државне и војне власти уз сагласност цркве и њен благослов).⁹⁶⁷ Говорио је о одмаздама немачких власти у Мачви и Ваљеу које су уследиле након комунистичких акција: Пропагирао је тезу по којој се главни задатак добровољачких одреда састојао у спречавању анархије и безвлашћа, као и проналажење криваца за материјалну и крвну штету нанесену српском народу. Добровољцима је сугерисао да врше поштен националан посао и користе народу, упркос оптужбама од стране „рушилачких елемената“ да служе окупатору.

Почетком фебруара 1944. године Љотић је одржао предавања у Ваљеу на теме: „Српска национална омладина и комунизам“, „Борба против српског народа за опстанак“ и „Најважнији проблеми данашњице и став српског народа према њима“.⁹⁶⁸ Посебан циклус Љотићевих предавања на Коларчевом универзитету био је посвећен јеврејској кривици и улози у избијању рата, о чему ће бити речи у следећем поглављу рада.⁹⁶⁹ У контексту анализе Љотићевих говора интересантно је

⁹⁶⁵ „Обнова“ од 17. децембра 1943. године, стр. 3.

⁹⁶⁶ „У спомен поднаредника-добровољца Петра В. Грујића. Говор Д. Љотића одржан при преносу тела из Лесковца у Смедерево 13-1-42 г.“, „Наша борба“ од 25. јануара 1942. године, стр. 3.

⁹⁶⁷ „Обнова“ од 8. октобра 1941. године, „Ново време“ од 9. октобра 1941. године.

⁹⁶⁸ Љотићева предавања у Ваљеу 5. и 6. фебруара 1944. године, ВА, група фондова Нда, К 25, бр. рег 30/2-1. Успело предавање Димитрија Љотића у Ваљеу: „Смисао садашњих историјских обрачуна војнички, политички и духовни разлози одгајају брз свршетак рата.“, „Ново време“ од 10. фебруара 1944. године, стр. 2., „Друго предавање Димитрија Љотића у Ваљеу. Пут генерала Недића има такву снагу да ће мудрост вратити оно што је изгубљено лудошћу“.

⁹⁶⁹ „Предавање Димитрија Љотића“ на Коларчевом универзитету, три предавања о рату и кривици Јевреја за изазивање рата: „Тамна позадина рата и њен господар“, „Ново време“ од 4. марта 1944. године, стр. 2., „Тамна позадина рата и њен господар“, „Ново време“ од 5. марта 1944. године, стр. 2., „Друго предавање Димитрија Љотића: „Рат, његово развијање и трајање“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр. 2., „Друго предавање Димитрија Љотића: „Рат ће дуго

поменути и чланак М. Милошевића о предавањима Димитрија Љотића на Коларцу која је Милошевић назвао „речима разума и осећајности“ уз критику разорног деловања несавесне пропаганде против Димитрија Љотића.⁹⁷⁰

Утицај на пропагандни рад представника централних и локалних власти у виду држања говора и предавања, као и одржавања зборова и конференција, био је један од начина на који су немачке власти настојале остварити политичке и привредне циљеве. Такође, жива реч свакако је била један од најподеснијих облика пропагандног деловања на шире народне масе које су у великом проценту биле неписмене и подложне једино аудио-визуелним садржајима. Жива реч деловала је и на припаднике домаће интелигенције, омладине и грађанства наклоњене политици Владе народног спаса. У начину на који су припадници Владе презентовали усмено идеолошка и политичка уверења и ставове, била је очигледна њихова инструираност од стране немачких власти у извесној мери. Истовремено, постојала је и одређена пропагандна компонента намењена управо Немцима, која је требало да окупатора држи у убеђењу да ништа не може бити пласирано без његовог одобрења ни креирано ван постављених оквира пропагандних садржаја.

5.2. Штампа „Нове Србије“ у „Новој Европи“

Немачке власти су од самог почетка окупације успоставиле контролу рада медија, посебно издаваштва и радија. У том циљу су онемогућиле рад независних новинара и новинских агенција и почеле са издавањем строго цензурисаних листова и публикација. Тачком 11. „Директиве за третирање питања пропаганде против Југославије“ регулисано је питање организовања рада штампарија и издавања листова. Према наведеној тачки требало је допустити даље излажење листова под немачком цензуром која је имала задатак „да се у објављивању вести и у коментарима ни на који начин не нанесе штета немачким интересима.“ Главни задатак штампе састојао би се у смиривању становништва: „Где не постоји

трајати: тако каже технички план, тако политички а тако и духовни план“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр. 2., „Друго предавање Димитрија Љотића: „Рат, његово развијање и трајање“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр., „Треће предавање Димитрија Љотића“, „Ново време“ од 14. марта 1944. године, стр. 2. „Има ли иђе ишта добро да за Србина пише?“, „Треће предавање Димитрија Љотића: „Бесмртне заслуге генерала Недића за спас српског народа. „Пут генерала Недића донеће позитиван одговор српском народу и на питање слободе и на питање јединства“, „Ново време“ од 15. марта 1944. године, стр.2 .

⁹⁷⁰ „Ново време“ од 20. марта 1944. године, стр. 2.

могућност вршења надзора над штампом, треба обуставити излажење новина и часописа и пословање југословенских новинских агенција“. Организована је ликвидација предратне новинске агенције „Авала“. Комесар ликвидатор био је немачки капетан др Јулиус Липерт у сарадњи са замеником Валтером Грубером.⁹⁷¹ У склопу наставка рада у сфери информисања домаћих публициста и новинара основана је у мају 1941. године новинска агенција „Рудник“.⁹⁷²

„Лист уредаба Војног заповедника у Србији“ и „Обзнане и објаве немачких власти у Србији“ били су службена гласила немачких окупационих власти и као таква достављани су домаћим органима управе. Немачке власти су у циљу даљег организовања новинарског живота у Србији 20. маја 1941. године донеле *Уредбу војног заповедника о штампи у Србији*. Наведном уредбом регулисан је рад домаће пропаганде на пољу новинарства и основано је „Српско новинарско удружење“. Донета је и *Уредба војног заповедника о штампању књига и списа*. Према наведеној уредби за све штампане производе пропагандистичког садржаја у речи и слици као што су брошуре, плакати, леци, листићи било је потребно одобрење Војног заповедника. Нова издања књига сваке врсте: романи, стручни списи, школске књиге предавани су пре објављивања војном заповеднику на одобрење, односно на процену „да ли за њихово објављивање постоји културна или привредна потреба“. Одобрење је могло бити временски ограничено и могло се опозвати у сваком тренутку. Молбе за издавање штампаних материјала требале су се подносити Пропагандном одељењу „S“ и уз њих је требало приложити: име и адресу аутора, члански број код Новинарског удружења, име и адресу издавача, име и адресу штампарије. Припадницима јеврејске и ромске националности или лицима која су ожењена истима, било је забрањено издавање и штампање пропагандних књига и списа.⁹⁷³

„Службене новине“ биле су званично гласило власти Савета комесара, а потом и Недићеве владе. Право уређивања и издавања „Службених новина“ имало је Министарство просвете. Првенствена функција „Службених новина“ састојала се у правном регулисању управљања земљом, доношењем, односно објављивањем

⁹⁷¹ Оглас о ликвидацији објављен је у „Општинским новинама“ од 6. јуна 1941. године, број 56, стр.4.

⁹⁷² Новинска агенција „Рудник“ је почетком рада објавила 16. маја 1941. године програмску декларацију Савета комесара под називом „Изјава комесара за унутрашњу управу Србије“.

⁹⁷³ „Ново време“ од 23. јула 1941. године, стр. 3.

одређених законских прописа⁹⁷⁴ “Службене новине“ су по званичној дужности објављивале све законске прописе домаћих власти, као и све одлуке и решења по службеним питањима државних платезника.⁹⁷⁵ Први број “Службених новина“ након окупације изашао је 11. јуна 1941. године, а излазиле су у континуитету до краја 1944. године.⁹⁷⁶ Задржале су први део наслова предратног издања, уз изостављање дела у називу: „...Краљевине Југославије“. Нумерација бројева „Службених новина“ који су објављени током окупације настављала се на претходно објављене бројеве (1-78).⁹⁷⁷ Управа и уредништво „Службених новина“ налазили су се у Београду, у Бранковој улици број 20. Уредник је био Милан Степановић, а потом др Сава Поповић. Новине су у почетку излазиле сваке среде и петка, а потом сваког уторка и петка.⁹⁷⁸

“Службене новине“ су без обзира на правну једноставност и концизност, важан извор за проучавање свеукупне делатности Недићеве владе, укључујући и поље пропаганде. Уређиване су по рубрикама које нису биле у потпуности стандардне већ су зависиле од врсте објављених аката. Главно место у првом делу давано је уредбама, наредбама, објашњењима, позивима и друго. У устаљеним рубрикама објављивани су: декрети, конкурси, службене објаве, технички радови, продаје, судски огласи, неважеће исправе, подаци о друштвима и зборовима, одлуке градских и општинских органа власти, струковних удружења и друго. Уз сваки број обавезно је штампан и садржај. Све уредбе које су доношене и потом објављиване у “Службеним новинама“ потписивао је председник Владе народног спаса и његови министри. Није познато колики је био тираж „Службених новина“, али у питању је био велики број примерака, с обзиром на чињеницу да су све институције и власници приватних предузећа били дужни да се придржавају уредаба објављених у листу, а самим тим и да га купују.⁹⁷⁹

⁹⁷⁴ Свака законска уредба и друге врсте законских одредаба добијале су обавезну снагу након „обнародовања“ у „Службеним новинама“.

⁹⁷⁵ Чланак под насловом: „Година дана излажења Службених новина“, „Ново време“, 11. јун 1942. године.

⁹⁷⁶ “Службене новине“ обновљене су у форми у којој су излазиле уочи рата, задржани су формат (30 X 22), двостубачни слог и друга техничка решења.

⁹⁷⁷ Први број који је изашао у време окупације носио је ознаку 79 у серији XXIII годишта.

⁹⁷⁸ Од 8. августа 1941. године и броја 95 лист је почео излазити сваког уторка и петка. Према сачуваним подацима укупно је објављено 340 бројева “Службених новина”: током 1941. године објављено је 63 броја, 1942. године-105 бројева, 1943. године 105 бројева и 1944. године 67 бројева. Последњи 67 број изашао је 12. септембра 1944. године.

⁹⁷⁹ У домаћој штампи објављивани су огласи са позивом на претплату. Прво је полугодишња претплата износила 200 динара, а годишња 400 динара, док је за иностранство цена била 400 на

Службени орган Градског поглаварства града Београда биле су „*Општинске новине*“ које су угашене почетком окупације. Председник градске општине Драгомир Љ. Јовановић донео је 15. јула 1941. године наредбу о обнови издавања „*Општинских новина*“. Уредништво „*Општинских новина*“ је објавило коментар наведене наредбе у коме је истакло потребу поновног издавања градског гласила с обзиром на чињеницу да су општинске одлуке и наредбе од општег значаја у тешким приликама и врло важне у правном, привредном и културном погледу, због окупације и немогућности изласка општинских новина публиковане преко дневне штампе и плаката. Према наредби председника Јовановића у „*Општинским новинама*“ требало је да се публикује искључиво службени материјал Београдске општине од општег интереса намењен јавности: одлуке бившег Градског већа које нису штампане до тада, наредбе и расписи председника градске општине, званични извештаји о раду општинских надлештава и установа, службени општински огласи и службени материјал државних власти. Војни заповедник у Србији дао је одобрење за обнављање „*Општинских новина*“ преко Пропагандног одељења „S“. „*Општинске новине*“ излазиле су једном недељно, биле су истог формата и двостубачног слога као и „*Службене новине*“. Уредништво и администрација били су смештени у Ломиној улици број 17/II, а ту се вршила и претплата на лист. Први број након одобреног обнављања излажења гласила издат је 25. децембра 1941. године и нумерисан је бројем 14-19 у серији 59 годишта пошто се нумерација настављала на претходно издање. Током 1942. и до септембра 1943. године објављено је 72 броја. Не постоје релевантни подаци о издавању листа крајем 1943. и током 1944. године. Дистрибуција листа вршена је као и у случају „*Службених новина*“. Претплата за годину дана износила је 48 динара, а цена једног броја била је 1 динар.

Главни стуб пронемачке политике у области пропаганде било је „Српско новинарско удружење“.⁹⁸⁰ Наведено удружење основано је средином септембра 1941. године, на основу *Уредбе војног заповедника о штампи у Србији* од 20. маја 1941. године.⁹⁸¹ Оснивањем „Српског новинарског удружења“ аутоматски је

полугодишњем и 800 на годишњем нивоу. Претплата се давала унапред за пола године, а поједине услуге као приватне и службене огласе управа листа наплаћивала је по утврђеној тарифи. Цена претплате је повећана па је у августу 1944. године износила 1000 динара на годишњем нивоу.

⁹⁸⁰ ВА, група фондова Нда, К 5, бр. рег 21/2-1.

⁹⁸¹ Према *Уредби војног заповедника о штампи у Србији* новинарски позив био је јавноправна дужност, а „Српско новинарско удружење“ је јавноправно тело.

престала да постоји Београдска секција „Југословенског новинарског удружења“ и „Новинарски савез Краљевине Југославије“. Удружење је преузело управљање над имовином Произвођачке задруге професионалних новинара у Београду. Дотадашњи потпредседник „Југословенског новинарског удружења“ за секцију Београда, Раденко Томић, постављен је на место председника.⁹⁸² На место секретара-пословође постављен је Иван Нађвински, за почасног претседника Јован Тановић (председник „СИП-ад.“).⁹⁸³ Чланови сталешког суда били су Ратко Парезанин (уредник „*Наше борбе*“)⁹⁸⁴ и уредник Вукашин Анђелковић.

Постојао је читав низ законских услова који су морали бити испуњени како би појединац био уврштен у списак режимских новинара. Правилима удружења била су прописана права и дужности новинара. Сви уредници и сарадници дневних листова и часописа на територији војног заповедника у Србији били су обавезни по закону да буду чланови „Српског новинарског удружења“. Чланство се стицало увођењем у сталешки списак који је водило удружење што сведочи о преузимању модела организације фашистичких и нацистичких новинарских удружења.⁹⁸⁵ Подаци о члановима удружења били су груписани у пет листа (свака листа односила се на једну категорију чланова) сталешког списка:

- листа А-новинари који су имали неограничено право рада,
- листа Б-овој категорији су припадали уметнички критичари,

⁹⁸² Раденко Томић (1902-1971) био је сарадник, а потом уредник „*Правде*“ у међуратном периоду. У Управи Новинарског удружења сарађивао је као члан управе и једно време као потпредседник од 1929. године. Од 15. августа 1941. године наменован је за председника Српског новинарског удружења и залагао се за подршку и редовно слање пакета официрима у заробљеништву. Био је оснивач и председник Новинарске задруге и уредник „*Новог времена*“ за спољну политику. Имао је велику улогу у преузимању Централне за хумор од стране Српског новинарског удружења у фебруару 1944. године. Након доласка комуниста скривао се две године, а потом је 1946. године ухапшен и осуђен на вишегодишњу казну коју је издржавао у Сремској Митровици.

⁹⁸³ Јован Јоца Тановић (1884-1945) био је новинар и акционар „*Политике*“. У време окупације био је директор „*Новог времена*“, уредник „*Обнове*“ и почасни председник „Српског новинарског удружења“. Након ослобођења Београда осудио га је Војни суд Првог корпуса на казну смрти након чега је стрељан.

⁹⁸⁴ Ратко Парезанин (1896-1971) био је аташе за штампу, односно дописник ЦПБ-а при посланству Краљевине Југославије у у периоду од 1928. до 1933. године. Након тога је постављен на место шефа Публицистичког одељења ЦПБ-а. Учествовао је у оснивању Балканског института 1934. године. Био је главни уредник „*Наше борбе*“ и руководиоца Васпитног одсека СДК. Био је кратко време у Црној Гори по налогу Димитрија Љотића након привидне легализације четничких јединица Павла Ђуришића. Приликом напуштања Београда склонио се у Беч, а потом у Кицбил. У емиграцији у Риму издао је 1960. године спис „*Моја мисија у Црној Гори*“. Књига „*Други светски рат и Димитрије Љотић*“ објављена је 1971. године.

⁹⁸⁵ У чланку о оснивању „Српског новинарског удружења“ наводи се да је оснивањем удружења решено питање организовања новинара на чисто сталешкој основи: „*Основано је Српско новинарско удружење*“, „*Ново време*“, 10. септембар 1941. године.

- листа Ц-новинари почетници на обуци⁹⁸⁶,
- листа Д-новинари којима је било ограничено право рада,
- листа Е-овој категорији припадали су фоторепортери и цртачи.⁹⁸⁷

Право за вршење новинарског позива могли су добити само они којима је новинарство извор прихода за живот. Према виђењу председника владе строги критеријуми за пријем у удружење били су „гаранција за уздизање стручног и интелектуалног нивоа нашег новинарског кадра и од велике користи за цео народ с обзиром на значај штампе“.

Током окупације у Србији је излазило преко 40 дневних и недељних листова међу којима су се издвајали листови са политичком наменом и тематиком: „*Ново време*“, „*Обнова*“, „*Наша борба*“, „*Српски народ*“, „*Понедељак*“, „*Donaup Zeitung*“, недељне „*Народне новине*“, недељни илустровани лист „*Дом и свет*“, часопис „*Коло*“, националне едиције: „*Зора*“, „*Сигнал*“, „*Билтен*“, „*Наш пут*“, „*Вихор*“ и други. Током окупације излазило је и званично гласило домаћих војних формација „*Гласник Српске државне страже*“. Изузев политичких листова издаване су новине забавног садржаја (шаљиви лист „*Бодљикаво прасе*“), стриповане публикације, листови посвећени селу („*Српско село*“ и други), омладини, школско-педагошким питањима, односно просветној делатности („*Просветни гласник*“), спорту, позоришној и филмској уметности („*Српска сцена*“, „*Филмске новости*“). Једна од главних смерница у почетној фази анализе писања штампе била је необјављена докторска дисертација др Милана Б. Матића *Штампа у Србији у Другом светском рату 1941–1944.*, одбрањена у Београду 1990. године.

Одмах по формирању Савета комесара требало је усмерити ширу јавност да размишља у жељеном правцу, пружити јој одређену слику стварности и пласирати наменски пропагандне поруке о дешавањима у земљи и свету. У ту сврху требало је покренути излажење листова који ће радити на сталном информисању читалачке публике. Анализирајући време окупације у Србији Петрановић је изнео виђење основних особености штампе која је излазила у том периоду: „Ова штампа–бучна сва у знаку величања и хвалисања, неумерена, лажна у извештајима и коментарима, оптерећена стереотипима–тешко је убеђивала, поготово Србе који јој

⁹⁸⁶ За примање почетника у новинарски позив поред стандардних услова било је прописано да морају имати положен матурски испит и били су обавезни да полажу стручни испит.

⁹⁸⁷ Исто.

нису веровали, али је притискала механиком понављања, глајхшалтовала мозгове, па је највећим делом прихватана као нужност окупације.⁹⁸⁸ „Све новине носиле су белег времена у коме су излазиле и идеолошки су импрегниране у више или мање видљивој форми, зависно од основне тематике“.⁹⁸⁹

Први дневни лист домаћих власти „*Ново време*“ покренут је средином маја 1941. године. Уредништво листа је у образложењу о покретању листа истакло да је било неопходно попунити празнину која је настала престанком излажења предратних листова „*Политике*“, „*Времена*“ и „*Правде*“. Назив листа био је симболичан и у складу са постојећом идеологијом.⁹⁹⁰ Нови лист је требало да буде путоказ српској читалачкој публици „у коме ће уједно наћи и поуку и разоноду.“

Као дневни информативни лист великог новинарског формата „*Ново време*“ је излазило сваког дана у тиражу од око две стотине хиљада примерака,⁹⁹¹ изузев понедељком, када није излазио ниједан лист осим новопокренутог „*Понедељка*“.⁹⁹² Власник и издавач листа било је новоформирано Српско издавачко предузеће АД. Драгомир Стојадиновић био је директор листа.⁹⁹³ Редакција и администрација листа била је смештена у Дечанској улици бр. 31, а штампање је обављала штампарија „Ново време“ у Београду. Члан управе листа био је Мирослав Рибникар, предратни сарадник „*Политике*“. Главни и одговорни уредник листа био је предратни новинар „*Политике*“ и шеф Централног пресбироа Предраг Милојевић. Одговорни уредник за политички део био је Никола Капетановић, за

⁹⁸⁸ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату, стр. 426.

⁹⁸⁹ Исто, стр. 428.

⁹⁹⁰ Уредништво је 16. маја 1941. године, објавило и прилог о разлозима домаћих власти за покретање листа под насловом „*Ново време*“: „Свест о корисности, у истини нужности, да српска јавност у садашњим приликама добије свој лист који ће јој верно тумачити све потребе нове стварности и уједно бити одани тумач њених потреба у тој стварности, била је одлучујућа по покретање листа и биће одлучујућа и у његовом вођењу. „*Ново време*“ је уверено да ће на тај начин допринети сређивању прилика код нас, како би наш народ што пре заузео одговарајуће место под окриљем Великог Немачког Рајха. Уредништво „*Новог времена*“ састављено је од пређашњих уредника и сарадника „*Политике*“, „*Времена*“ и „*Правде*“, искусних професионалних новинара који добро знају величину својих дужности према јавности којој служе и тежину одговорности коју повлачи исправна служба јавности.“

⁹⁹¹ У периоду од три и по године излажења објављено је 1066 бројева „*Новог времена*“. Током излажења мењао се и обим листа који је у почетку садржао 8 страна, док су последњи бројеви имали само две стране.

⁹⁹² Овакав начин издавања листова био је регулисан одлуком власти од 4. августа 1941. године.

⁹⁹³ Драгомир Стојадиновић (1903-1985), млађи брат Милана Стојадиновића. При оснивању „*Новог времена*“ постављен је за директора листа. У септембру 1944. године крио се у Аустрији где га је ухапсио поручник ОЗНЕ Коста Килибарда. Био је осуђен на смрт након суђења, али је ослободила промена у казну од 15 година затвора. Амнестиран је након одслужених седам година. Током 1955. године почео је по налогу Александра Ранковића да ради у Аргентини на сузбијању усташке пропаганде., ВА, група фондова Нда, К 88, бр. рег. 1/8-1.

домаћу хронику Живојин Вукадиновић, за привредни део Душан Лопандић, а за спортску страну Боривоје Кесић.⁹⁹⁴ Уредник општинске рубрике био је Павле Церовић. Предраг Милојевић се почетком августа 1941. године повукао из редакције па су чланови редакције радили у следећем саставу: заменик главног уредника др Милош Младеновић,⁹⁹⁵ политика-Раденко Томић, домаћа хроника-Драган Алексић,⁹⁹⁶ привреда-Никола Алексић, спорт-Боривоје Кесић, илустрације-Светозар Грдијан,⁹⁹⁷ Светозар Динчић, уредник, Никола Петковић, уредник, Богдан Симић, уредник, Милан Токин, уредник, Сима Францен, уредник. Коректуру листа радио је Боривоје Антић. Милош Младеновић је обављао све дужности главног уредника иако је тек у октобру 1941. године постављен на наведену функцију. На месту главног уредника остао је до 17. марта 1943. године када је на наведену дужност постављен Станислав Краков.⁹⁹⁸

Чињеница да је редакција „Новог времена“ као редакција првог листа домаћих власти имала подршку немачких власти у техници и материјалу за све услове за редовно излагање и распрострањавање листа, олакшала је проналажење сарадника листа који су се за поменути дужност јављали из материјалних, каријеристичких или пак идеолошких побуда. Редакција „Новог времена“ је у циљу привлачења сарадника, посебно новинара угашених листова упутила 17. јуна 1941. године апел у коме позива све дописнике „Политике“, „Времена“ и

⁹⁹⁴ Боривоје Кесић (1906-1944) био је запослен у „Времени“ од 1933. до 1941. године. До 27. марта био је уредник листа „Вече“ који је почео да излази у јануару 1941. године, да би био забрањен након 27. марта 1941. године. Аутор је позоришног комада „Баук“.

⁹⁹⁵ Др Милош Младеновић (1903-после 1944) био је током окупације један од уредника „Новог времена“, а у Берлину је боравио 1943. године. Пред ослобођење напустио је Србију и пребацио се у Рим где је издавао лист. Непознат је његов даљи животни пут.

⁹⁹⁶ Драган Алексић (1901-1958) био је уредник за домаћу хронику „Новог времена“. Радио је у редакцијама: „Трибуне“, „Гласника“, „Препорода“, „Балкана“ и „Времена“ од 1927. до 1939. године. Касније је радио у новинарској задрузи и Радио-Београду. Током окупације више пута саслушаван је до стране Гестапоа. Након ослобођења радио је као преводилац.

⁹⁹⁷ Светозар Грдијан (1897-1945). Од оснивања „Новог времена“ радио је у њему као уредник за илустрације. Био је ангажован и у редакцији „Донауцајтунга“ од 1943. године где је у интерном билтену ародирао заједничку фотографију запослених тако што је једном новинару фото монтажом ставио Стаљинову главу. Гестапо је детаљно истражио наведени догађај, а потом га је ухапсио 1944. године јер је фотографисао велики скуп националиста у селу Ба. Био је интерниран у Бањицу, а потом послат у Дахау где је умро од болести и исцрпљености.

⁹⁹⁸ Сарадник, уредник и директор „Времена“, директор Радио-Београда, Станислав Краков (1895-1968) остао је на месту главног уредника „Новог времена“ од марта 1943. године све до престанка излагања листа у октобру 1944. године. Бавио се новинарством, спољном и социјалном политиком. Директор Радио-Београда постао је у јулу 1940. године, а пред рат му је било понуђено место амбасадора у Вашингтону. Након окупације избегао је у Аустрију, а потом је живео у Швајцарској, где је и умро. Аутор је књиге о Милану Недићу који му је био ујак. Након његове смрти објављена је и његова књига: Живот човека на Балкану 1912-1944“.

„Правде“ у Србији и Банату да се јаве ради наставка дописничке службе за „Ново време“ и за друге листове Српског издавачког предузећа. Део предратних новинара одазвао се апелу редакције и сарађивао је у листу током читавог периода његовог излажења.⁹⁹⁹ Репортери листа били су: новинар Вера Влашић, новинар Драгомир Вучковић (сарадник предратног „Времена“), Душан Вуковојац, Милош Марковић,¹⁰⁰⁰ Владан Сотировић,¹⁰⁰¹ фоторепортер Марко Цигановић. Шеф огласног одељења био је Милан Косем, који је претходно био на дужности шефа отплатног одељења „Народне просвете“.

Сарадници листа из Београда били су: др Драгутин Јанковић,¹⁰⁰² др Лазар Прокић, Милован Ђ. Поповић, др Светислав Стефановић,¹⁰⁰³ др Милош Младеновић, хонорарни сарадник за позориште др Велимир Димић,¹⁰⁰⁴ Драгомир Стојадиновић, Светислав Глишовић, инжењер Срђа Ђокић, Ђорђе Исаковић, Велибор Јовановић, сарадник за спортску рубрику Милан Касапиновић, Добривоје Ненадовић хонорарни сарадник за спортску рубрику, Никола Марић, Евгеније Меснер, руски војни емигрант који је био и уредник „Обнове“, Јован Обичан,¹⁰⁰⁵ Војин Поповић-сарадник документарне архиве, Љубиша Стојковић-предратни сарадник „Времена“, Љубин Стојановић, Богдан Симић, Сима Францен, Славко

⁹⁹⁹ М. Матић, Штампа у Србији у Другом светском рату 1941-1944, необјављена докторска дисертација одбрањена у Београду 1990. године.

¹⁰⁰⁰ Предратни новинар Милош Марковић завршио је Државну трговачку академију у Београду. Сарађивао је са дневним и илустрованим листовима. У редакцији „Времена“ био је ангажован између 1936. и 1939. године. Писао је репортаже и фелтоне, а у чланцима се бавио разним социјалним питањима. Писао је и чланке из области књижевности, филма и позоришта.

¹⁰⁰¹ Владан Сотировић (1902-после 1944. године) студирао је права у међуратном периоду. Био је хонорарни члан Народног позоришта од 1934. године. Стални сарадник „Правде“ био је од 1935. до 1936. године када је прешао у „Штампу“. Након ликвидације наведеног листа био је прво хонорарни, а потом стални сарадник „Времена“ до окупације.

¹⁰⁰² Др Драгутин Јанковић (1888-1946) професор права и председник Адвокатске коморе у Београду, Међународног удружења адвоката и министар пољопривреде у кабинету Богољуба Јевтића. Био је народни посланик у времену од 1935-1938. године. Поборник корпоративног система и политике Милана Стојадиновића био је и пријатељ Хермана Геринга. Током окупације објављивао је углавном чланке у којима је величао „ново доба“ и немачу политику. Након рата осуђен је на смрт због колаборације.

¹⁰⁰³ Др Светислав Стефановић (1887-1944) био је комесар у Српској књижевној задрузи у времену 1942-1944. године и члан Комисије за утврђивање детаља злочина у Виници, Осуђен је одлуком Војног суда Првог корпуса НОВЈ у октобру 1944. године на смрт.

¹⁰⁰⁴ Др Велимир Димић радио је као новинар од 1918. године до окупације у „Самоуправи“, „Трговинском гласнику“ и другим листовима. Био је историчар литературе и позоришни критичар „Новог времена“, начелник у Председништву Министарског савета, односно шеф Правног одељења. Пратио је позоришну активност за лист „Ново време“ у оквиру сталне рубрике под насловом „Критика позорнице“. Заједно са Велимиром Бајкићем и Момчилом Јојићем забрањено му је након рата да ради као новинар. Даљи животни ток непознат.

¹⁰⁰⁵ Новинар Јован Обичан (1918-1943) писао је у „Новом времену“ током окупације и углавном је интервјуисао оперске диве.

Иванић, Сретен Симић, Лазар Маринковић, Драган Алексић, Драгољуб Аћимовић, Драгомир Вучковић, Никола Петковић-Цико, Милан Радуловић, Димитрије Стевановић, Константин Степановић, Љубиша Стојковић, Јован Тановић, Раденко Томић, Милан Токин, Павле Церовић, Бора Антић, Љубомир Вукадиновић, Светислав Глишовић, Дамњан Ковачевић, Ђорђе Исаковић, Душан Касапиновић, Душан Манојловић, Олга Милићевић, Светозар Милутиновић, Харитон Срезовић, Властимир Белкић, Светозар Грдијан, Владимир Ждерински, Младен Бабић, Драгомир Чебељевић и други. Дописници листа из унутрашњости били су: Бранислав Дамјановић из Смедерева, Марко Здравковић из Прокупља, Александар Илић из Ћуприје, Драгомир Јовић из Новог Бечеја, Милан С. Јовановић из Бајине Баште, Боривоје Карапанџић из Ваљева и други.¹⁰⁰⁶ Међу дописницима из иностранства били су ангажовани Милан Микашиновић у Берлину,¹⁰⁰⁷ као и Љубомир Малеш у Риму.

Редакција листа је организовала и службу претплате (од 19. маја 1941. године) тако што је упутила свим грађанима позив на претплату. Месечна претплата износила је педесет динара и у почетку се вршила само за подручје Београда тако што су претплатници сами подизали лист у Влајковићевој улици број 8, а од 1. августа 1941. године свим београдским претплатницима лист је достављан на кућну адресу, а претплатницима из унутрашњости поштом. Лист је популарисан на сваки начин па је уредништво настојало организовати и претплату за заробљенике у немачким логорима и затворима.

Формална забрана излажења листа током свих дана у недељи није спречила уредништво *Новог времена* у намери да свакодневно издаје своје новине. Решење

¹⁰⁰⁶ Боривоје Карапанџић историограф, током рата био је просветар Трећег батаљона Српског добровољачког корпуса. Емигрирао је у Италију 1945. године и у логорима Еболи и Форли уређивао је лист „Шумадијски весник“ и књижевни часопис „Под маслинама“. Штампало је и „Српске новине“ заједно са војводом Момчилом Ђујићем. У логору је издавао и лист „Вихор“ и штампало Билтен за политичка и културна питања из кога је у Минхену настао лист „Искра“. У САД је емигрирао 1950. године. Објавио је књиге: „Грађански рат у Србији 1941-45“, „Прикази из емиграције“, „Споменице српских добровољаца“, „Српско Косово и Метохија-злочини Арнаута“, „Кочевје-Титов најкрвавији злочин“, „Југословенско крваво пролеће“ и „Духовно стваралаштво српске емиграције“.

¹⁰⁰⁷ Милан Микашиновић (1912-после 1955) постављен на дужност помоћника аташеа за штампу у Берлину. Радио је у Загребу до јула 1941. године када је пребегао у Србију. Ангажован је за дописника листа „Судост Ехо“ у августу 1941. године, а почетком јануара следеће године као дописник „Новог времена“ из Берлина. Био је дописник „Економиста“ из Бона након рата као блиски сарадник Милана Стојадиновић и за његаје обављао поверљиве послове на линији Бон Буенос Ајрес. ВА, група фондова Нда, К 88, бр. рег. 7/7., Сима Ћирковић, Ко је ко у Недићевој Србији, Београд 2009, стр. 322.

је пронађено у покретању јутарњег листа *Понедељак*, чији је први број изашао из штампе 4. августа 1941. године. Лист „*Понедељак*“ био је издање редакције „*Новог времена*“, али је имао све особености самосталног листа.¹⁰⁰⁸ Већину запослених у редакцији „*Понедељка*“ чинили су новинари „*Новог времена*“, односно редакција, администрација и издавач били су заједнички са наведеним листом. Тако је посао главног уредника обављао новинар Раденко Томић (уједно и председник „Српског новинарског удружења“) који је на тој дужности остао све до краја рата. Спортску рубрику уређивао је прво Војин Ђорђевић, а потом Бора Кесић. Илустратор је био Светозар Грдијан.

Вечерњи лист „*Обнова*“ покренут је 6. јула 1941. године.¹⁰⁰⁹ Власник и издавач листа било је Српско издавачко предузеће АД.¹⁰¹⁰ Лист је дистрибуиран на уобичајени начин преко поруџбине, претплате и преко Генералног заступства за промет новина и часописа у заробљеничке логоре и затворе. Главни уредник листа био је Милан Стоимировић-Јовановић,¹⁰¹¹ а уредници су били: за политички одељак Миодраг Михајловић Световски, за социјално-културни одељак др Никола Маринковић¹⁰¹² и за београдску хронику Мића Димитријевић. У септембру 1941. године политички одељак је уређивао Ратко Живадиновић. Крајем октобра исте године на место главног уредника постављен је Станислав Краков. Током фебруара 1942. године дошло је до измена у редакцији: Краков је остао на месту главног уредника, на место уредника за унутрашње-политички и социјално-културни део

¹⁰⁰⁸ Лист „*Понедељак*“ имао је: сопствену нумерацију бројева и годишта издања. Био је истог формата као „*Ново време*“ и штампан је у истој штампарији. Први број објављен је 4. августа 1941. године. Последњи број је изашао 17. јануара 1944. године, а укупно је објављено 125 бројева.

¹⁰⁰⁹ У „*Новом времену*“ најављено је 2. јула излагање „*Обнове*“ сваког дана у Београду, Земуну и Панчеву.

¹⁰¹⁰ Уредништво и администрација били су смештени у Поенкаревој бр. 31 и у Дечанској бр. 31. Последњи број је изашао 5. октобра 1944. године, а укупно је објављено 986 бројева. У почетку излагања обим листа износио је 8 до 12 страна, а у последњој години сведен је на 4 стране.

¹⁰¹¹ Милан Стоимировић-Јовановић (1898-1966) новинар и управник Државног архива, правник по струци. У почетку је био запослен у „*Политици*“, а потом у гласилима Радикалне странке. Након Априлског рата био је директор Државног архива у Београду током читавог периода окупације, главни уредник „*Обнове*“ од јула до октобра 1941. године. Након слома немачке одбране повукао се у Аустрију где су га ухапсили официри ОЗНЕ. Осуђен је на петнаест година робије и тада је са Данилом Грегорићем написао „Историју политичких странака у Краљевини Југославији“. У затвору је провео седам и по година, да би након изласка прикупљао грађу за Крлежин Југословенски лексикографски завод.

¹⁰¹² Др Никола Маринковић завршио је Правни факултет у Загребу. Новинарством је почео да се бави од 1936. године сарађујући у загребачком дневнику „*Новости*“. Био је уредник у недељном листу „*Око*“ и сарадник „*Сељачких новости*“. Био је и члан Југословенског новинарског удружења и управе Друштва новинара бановине Хрватске. У време окупације дошао је у Београд. Био је уредник „*Обнове*“ и потом дописник истог листа из Берлина.

постављен је Милорад Ратко Живадиновић, за спољну политику Евгеније Меснер,¹⁰¹³ за домаћу и привредну хронику Душан Стајић, за спорт Љубомир Вукадиновић, а за илустрације Божидар Рашић. Ускоро су раздвојени унутрашње-политички и социјално-културни део, па је за уредника унутрашње-политичког дела постављен Никола Ристић. У марту 1943. године на место Станислава Кракова дошао је Ратко Живадиновић, а у јулу исте године у уређивање дела за спољну политику укључио се Вукашин Анђелковић. Секретар редакције био је Влада Спасојевић, предратни хонорарни сарадник „*Политике*“ и „*Правде*“.

Сарадници и дописници листа били су: Станислав Краков, Миодраг Михајловић-Световски, др Никола Маринковић, Еуген Есенер (Вегециус), Предраг Поповић, Димитрије Стевановић, Радослав Павловић, Лазар Чолић извештач из Смедерева о току борбе са партизанима и потом сарадник листа у Београду, Гојко Лапчевић из Београда, Љубомир Вукадиновић и други. У самом називу листа, као и у случају „*Новог времена*“ била је заступљена теза о неопходности подржавања домаћих власти и мирног прихватања режима окупације као би се „обновљена држава“ у „новом времену“ укључила у „нови поредак“. У уводном чланку који носи наслов: „Срби имају право на истину“ пише се о задацима листа „да осветли путем веродостојних казивања и аутентичних докумената, цео кривуда пут наше спољне политике, која је невешто осцилирала на распону Лондон-Берлин и зато коначно изгубила смер“.

У чланку под називом „*Српска штампа*“ истиче се циљ домаћих власти да обезбеде свима посао односно „право на рад, на део одговорности и на део задовољства што учествују у обнови једне дубоко разривене земље.“¹⁰¹⁴ Наглашена је спремност немачког Рајха да остави домаћим властима слободу да саме спроведу обнову као и да помогну исту. Обнова је требало да доведе до препорода српског социјалног и моралног бића. У овом чланку дат је и шири осврт на особености и циљеве свеукупне домаће штампе којој је наметнута „ванредно велика улога и једна беспримерна озбиљност у тону и разумевању чињеница“. Српски новинари

¹⁰¹³ Евгеније Меснер, руски војни емигрант, рођен у Одеси, вођен је у картотеци Српског издавачког предузећа као фолксдојчер. Завршио је Артиљеријску академију и Вишу војну академију. Служио је у руској војсци и добио пред извбијање револуције чин генералштабног потпуковника. У Краљевину Југославију дошао је 1920. године и радио је у муниципалној и приватној служби. Новинарством се бавио и у Русији, у емиграцији је био дописник листа „*Сегодна*“ и сарадник многобројних страних листова. Сарадник „*Времена*“ био је од априла 1940. године. Сарађивао је са „*Општинским новинама*“ и „*Новим временом*“ током окупације.

¹⁰¹⁴ „*Обнова*“, 15. јул 1941. године.

имали су „свету дужност“ да правилно схвате улогу домаће штампе и да „кроз њу штите интересе свога народа са државничким мерилом своје и штампине одговорности.“ „Обнова“ је јавности представљена као „ни чисто информативни, ни чисто идеолошки лист“ који ће настојати да усклади идеолошко и информативно у духу потребе српског народа. Послање српске штампе било је „да никако не лаже свој народ, него да му каже истину.“

Непосредно након покретања листа „Обнова“ у Београду је покренут 15. јула 1941. године лист немачких окупаторских власти „Donauzeitung“.¹⁰¹⁵ У заглављу листа наглашено је да се ради о „новом и великом дневном и економском листу за Југоисточну Европу“. Лист је излазио свакога дана изузев понедељком. Штампан је у штампарији Београд „Ново време“ на великом новинском формату. У саопштењу „Обнове“ наведено је да лист није намењен искључиво немачкој војсци, него и свим народима Подунавља. „Ново време“ је објавило прилог о почетку излажења „Donauzeitung“ у коме се наглашава да ће лист писати о актуелностима из области политике, економије, културе и спорта уз обавезну „хронику европског новог поретка“. Директор листа био је Ервин Шварцкоф, а чланови редакције били су: Рудолф Шпаринг, Вернер Шен, др Леонард Оберакер, Карл Бринкман и други. Шварцкоф у уводном делу под називом „Наш задатак“ истиче да је редакцији листа у циљу да представи јавности „поглед на вишу заједницу, да би се схватио њен смисао и да би се рашчистили многи постојећи проблеми који су досад били нерешени и супротности учиниле сношљивијим“. Сарадници листа били су бројни нацистички новинари, као и експерти за војно-управна, економска, пропагандна и друга питања.

Изузев сарадње присталица „Збора“ у домаћој штампи, наведена организација која је једина наставила рад након окупације, планирала је да покретањем сопственог листа допринесе ширењу идеја Димитрија Љотића. Нови лист чији је први број изашао 7. септембра 1941. године¹⁰¹⁶ Добио је назив по „Main Kampf“: „Наша борба“, а према неким изворима име листу дао је оснивач „Збора“. Лист је често у насловима чланака декларисан као „најнационалнији лист

¹⁰¹⁵ „Donauzeitung“ је дистрибуиран на уобичајене начине, а месечна претплата износила је 50 динара. Лист је престао са излажењем током септембра 1944. године.

¹⁰¹⁶ Укупно је објављено 53 броја. „Наша борба“ штампана је у штампарији „Луч“ једном недељно. Обим листа износио је 12 страна, али поједини празнични бројеви садржали су и више страна. Редакција и администрација листа налазила се у Његошевој улици бр. 1.

за последњих стотину и више година нашег политичког живота“. Уредништво листа чинили су најистакнутији идеолози љотићевског покрета. Главни уредник био је Ратко Парезанин, а уредници су били др Димитрије Најдановић и Ратко Обрадовић. Поводом годишњице излажења у листу је објављен чланак “Година дана *Наше борбе*“ са списком свих сарадника листа.¹⁰¹⁷ Последњи број листа изашао је 6. септембра 1942. године, а прави разлози престанка излажења нису познати. Званично објашњење уредништва „*Наше борбе*“ објављено је у „*Српском народу*“ о престанку излажења листа услед недовољних финансијских средстава.

У уводном чланку првог броја листа под називом „*Наша борба*“ чији је аутор др Димитрије Најдановић истакнути су десетогодишњи напори љотићеваца да пробуде народну свест и да покрену народну револуцију и упозорења да ће југословенска држава бити срушена. „Апели духовима и савестима за спасилачки подухват“ нису уродили плодом и уследила је казна кроз „страдање и крст за љубав и жртву.“ У уводнику првог броја почасно место имао је интервју главног уредника са Димитријем Љотићем под називом „Како ће српски народ изићи из данашњих тешкоћа“ у коме је Љотић апеловао на народ да одабере прави пут и одупре се комунистима и анархији у привредним и социјалним односима, као и да пронађе сопствени духовни народни пут. Лист је организовао дописништва у свим већим местима у унутрашњости Србије који су између осталих задатака били ангажовани на прикупљању материјала против „партизана и других бандита и њихових помагача.“ „...Пропагирана је велика потражња за листом, а вршено је и доштампавање.¹⁰¹⁸ Популарисана је улога колпортера у процесу дистрибуције штампе¹⁰¹⁹ и објављен је велики број прилога и пригодних бележака о излажењу и садржини „*Наше борбе*“ у другим домаћим листовима. Дистрибуирање листа вршено је преко Генералног заступства за продају новина и часописа, а служба претплате на лист била је након одобрења немачких власти проширена и на заробљенике у немачким логорима.¹⁰²⁰ Сарадници листа у прве две године били су: Јован Поповић, Велибор Јонић, Данило Грегорић, свештеник Марко Аврамовић,

¹⁰¹⁷ „*Наша борба*“, 30. август 1942. године.

¹⁰¹⁸ Објављена је белешка да су доштампана три издања првог броја „*Наше борбе*“, као и да су сва три распродата углавном на територији Београда.

¹⁰¹⁹ Објављена је репортажа „Нови колпортери „*Наше борбе*“ у којој се истицало залагање националне омладине у улози “нових и необичних продаваца листа“.

¹⁰²⁰ Месечна претплата износила је 12, тромесечна 36, а полугодишња 72 динара. Цена једног примерка била је 2 динара.

Боривоје Карапанчић, асистент на Универзитету Симеон Керечки, Драгутин Атанацковић, новинар Младен Бабић, др Ђоко Слијепчевић, публициста Милан Банић, професор Момчило Белић, професор Јован Барјактаревић, књижевник Милан Димовић, студент технике Ратко Беловић, студент филозофије Владан Бијелић, студент права Живадин Богдановић, професор др Милица Богдановић, адвокат Недељко Бранковић, радник Петар Будимир, студент теологије Драгутин Вавић, Милован Васиљевић, Лепосава Васиљевић, инжењер Милосав Васиљевић, свештеник Драгослав Величковић, ученик Душан Б. Вићентијевић, правник Мирко Влаховић, студент права Ђура Врга, студентски чиновник Миле Вујиновић, Сава Вујновић, Бранко Гашпаревић, Мирко Доброта, Драгослав Ђурић, Ратко Живадиновић, др Стеван Иванић, Драгутин Јакшић, књижевник Мирко Јевтић, Васа Јеличић, адвокатски приправник Хрвоје Магазиновић, др Димитрије Најдановић, Живорад Настасијевић, Светомир Настасијевић, Ратко Парезанин, Радослав Павловић, управник Народне библиотеке Ђорђе Радојичић, Лазар Чолић, Хинко Шпирик и други.

Крајем октобра 1941. године је у Београду покренут још један недељни лист под називом „*Народне новине*“. Лист је штампан у штампарији „Луч“ без ознаке уредништва и власништва.¹⁰²¹ Такође, сем што није било имена уредника и власника није било ни имена издавача, сарадника нити било каквих података који би указали на њихов идентитет. Уколико се руководимо садржином листа можемо закључити да се ради о листу сличног садржаја и наслова који је имало „*Ново време*“ и други домаћи листови објављивани током окупације. Величана је Влада народног спаса и њене институције, нацистички успеси на фронту, окупациони систем, а са друге стране осуђиван је комунистички и партизански покрет у великом броју чланака који су објављени у кратком периоду излажења.

Питање рада дописништава листова по унутрашњости било је, као што је већ поменуто, регулисано у извесној мери. Међутим, проблеми у комуникацији пропагандних одељења при окружним начелствима са Одељењем за пропаганду били су видљиви и кроз појаву такозваних „дивљих дописника“ који су често помињани у извештајима окружних начелника. Тако се окружни начелник Ваљева Лукић у једном од својих извештаја Министарству унутрашњих послова у другој половини 1942. године жали на деловање ових елемената на пољу пропаганде.

¹⁰²¹ Први број „*Народних новина*“ појавио се 27. октобра 1941. године, на 4 странице већег формата. Лист је излазио са све већим закашњењем, изашло је пет бројева. Крајем јануара 1942. године изашао је последњи број.

Према наведеном извештају дешавало се да је Одељење за пропаганду често умњивало значај референата за пропаганду при окружним начелствима тиме што није слало редовно њихове извештаје редакцијама дневних листова како би били публиковани. Поменуто је стварало могућност за појаву „...дивљих дописника који иако недовољно обавештени о овоме или ономе догађају шаљу редакцијама своје дописе који редовно улазе у штампу и ако је о тој истој ствари куд и камо боље и истинитије податке дао сам дописник државне пропаганде“.¹⁰²² Начелник истовремено препоручује председнику Владе и шефу Српске државне безбедности да поклоне више пажње извештајима референата за пропаганду како би повећали њихов углед у редакцијама режимских листова.

Изузев званичних гласила правне и листова политичке садржине домаће власти су током окупације издавале стручне, илустроване, забавне и друге часописе углавном периодичног карактера. Наведена издања имала су одређену пропагандну сврху и доприносила су популарисању политике Владе народног спаса и немачких окупационих власти. Такође, део ових часописа био је намењен унапређењу привредне делатности, односно мобилисању, организовању и подстицању одређених друштвених група на што већи допринос у привредној производњи. Део поменутих часописа излазио је пре рата, па је поново обновљен, а део је био новопокренут. Осим наведених домаћих листова, на подручју окупиране Србије дистрибуирана је и популарисана штампа немачког порекла која је свакодневно допремана у Србију са књигама, брошурама, плакатима и другим пропагандним материјалом. Поједини домаћи листови увели су посебне рубрике у којима су коментарисали прилоге и чланке из немачке штампе. Наведене рубрике су најчешће носиле назив „Листови и часописи“ у оквиру којих је популарисана и немачка литература, фотографије и забавни материјал у чланцима.¹⁰²³

Недељни илустровани лист „Дом и свет“ покренут је 22. јуна 1941. године.¹⁰²⁴ На место главног уредника постављен је Мирослав Стевановић, а за уреднике Виктор Финк и Лука Семеновић. Уредник фотографије био је Александар

¹⁰²² ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег 18/6-4.

¹⁰²³ Најчешће се помињу листови: „*Di Vohe*“; „*Ilustrirte Beobachter*“, „*Ilustrirte Zeitung*“, „*Kelnische Ilustrirte Zeitung*“, „*Ilustrirte Blat*“, „*Das Reich*“ и многи други.

¹⁰²⁴ „*Ново време*“ је промовисало први број листа „Дом и свет“ и позвало читаоце на претплату на исти. У прилогу о изласку новог недељног илустрованог листа са радио-програмом истиче се његова техничка опремљеност и посебне рубрике намењене домаћицама, деци, становништву немачког порекла.

Симић, док су посао цртача обављали Никола Гутја и Ђорђе Лобачев. Власник и издавач било је Српско издавачко предузеће АД, а штампарија Д. Грегорића вршила је штампање наведеног недељника. Захтеве за претплату на лист примало је Генерално заступство у Влајковићевој бр. 8 у Београду. До краја 1941. године објављено је 28 бројева. „Дом и свет“ је требало да буде породични лист са разноврсним прилозима намењен свим члановима домаћинства. Лист се састојао од више устаљених рубрика. Вести и информације са фронта објављиване су на почетним страницама и биле су пропраћене обавезним фотографијама немачких јединица са фронта.¹⁰²⁵ Након ових вести следиле су следеће рубрике: историјска, рубрика за књижевност, дечија, хумористичка, спортска. У додатку листа објављиван је недељни програм Београдске радио-станице, упоредо на српском и немачком језику. У јануару 1942. године лист се фузионисао са тек покренутим илустрованим листом „Коло“. Уредник листа био је Мирослав Стевановић кога је заменио Милутин Мића Димитријевић,¹⁰²⁶ а пред крај излажења листа функцију уредника обављао је Љуба Јовановић. Уредник фотографије био је Александар Симић, а цртач Ђорђе Лобачев. Технички уредник био је Драгомир Димитријевић.¹⁰²⁷ Власник и издавач за Српско издавачко предузеће А.Д. био је Јован Тановић, а лист је штампан у Штампарији А. Д. Београд. Приликом издавања првог броја листа објављен је прилог под насловом „Нашим читаоцима“ у којем се образлажу разлог и циљ покретања листа.¹⁰²⁸ У листу „Коло“ настављено је пропагирање немачке кампање на источном фронту и у Северној Африци, објављиване су биографије нацистичких вођа, писало се о животу у Немачкој, активностима домаћих власти у борби против припадника партизанског покрета и комуниста, као и о српској улози у борби против бољшевизма.¹⁰²⁹ Лист је великим бројем прилога у четири броја пропратио посету Милана Аћимовића

¹⁰²⁵ Тако је у броју 13. од 14. септембра 1941. године штампана „Карта Источног фронта“ уз прилог „Успеси доказују“ у коме су сумирани совјетски губици и величају се немачке победе на Истоку.

¹⁰²⁶ Милутин Мића Димитријевић био је новинар и члан Новинарског удружења од 1919. године. Радио је у „Демократији“, „Политици“, „Балкану“ и „Штампи“. Био је директор Новинске агенције „Југорадио“ од 1923. до 1925. године, а потом је ступио у редакцију листа „Време“ као уредник за криминалну хронику до 1930. године. Од оснивања „Обнове“ био је уредника за домаћу хронику до јануара 1942. године када је прешао је у редакцију „Кола“.

¹⁰²⁷ Драгомир Димитријевић, технички уредник „Кола“ од 15. марта 1943. године. Радио је у „Новом листу“, „Правди“, „Политици“ и у „Новом времену“.

¹⁰²⁸ Најава излажења листа објављена је 27. децембра 1941. године у „Новом времену“. Лист је излазио сваке суботе на великом формату од 28 страна. Укупно је објављено 104 броја листа.

¹⁰²⁹ У рубрикама „Кроз догађаје“ и „Кроз цео свет“ објављиване су репортаже и извештаји са фронта, као и дневне вести.

заробљеничким логорима у Немачкој. Сарадници фузионисаних листова били су: Душан Пиља, Стојан Живадиновић, др Јанко Сеп, Брана Цветковић, С. Марјановић, Љубомир Вукадиновић и други.

Недељни илустровани лист „Сигнал“ имао је чисто пропагандни карактер и у њему је у великој мери популарисана немачка штампа и често су објављивани прилози и чланци из немачких листова.¹⁰³⁰

Влада народног спаса се у већини својих пропагандних активности обраћала селу као већинском фактору и школи ради придобијања младих тј. формирања будуће интелигенције. Покренути су листови који су били намењени одређеним друштвеним слојевима као што су сељаци и радници. Штампа је објављивала коментаре да у „Новој Европи“ српски народ може имати своје место само као сељачки народ.¹⁰³¹ У септембру 1941. године покренуто је „Српско село“ као недељни лист за пољопривреду.¹⁰³² Власник и издавач наведеног листа било је Српско издавачко предузеће АД, а лист је штампала Штампарија Београд.¹⁰³³ Главни уредник „Српског села“ био је Ратимир Стефановић (по струци инжењер агрономије и новинар),¹⁰³⁴ а његов заменик Душан Вуковојац. Један од уредника био је и Константин Поповић. Секретар листа био је Душан Јанковић, уредник „Самоуправе“ неколико година пре почетка рата, шеф Одељења за штампу и

¹⁰³⁰ Као један од најуспешнијих нацистичких културних и пропагандних утицаја, и то на глобалном нивоу, издвојио се часопис „Сигнал“, који је издавао Deutcher Verlag. Понос немачке пропаганде, овај часопис објављиван је током рата на 25 језика, остварујући тираж од чак 2.5 милиона примерака за поједине бројеве. Часопис је био беспрекорно графички уређен, богато илустрован и по штампарским стандардима значајно испред свог времена. У идеолошком смислу, он је рекламирао нацистичку културу и начин живота, идеју „Нове Европе“, подстицао на антикомунистичку борбу и стварао привид о апсолутној супериорности немачког оружја. Занимљиво да и поред великог тиража и значаја које је „Сигнал“ имао као средство пропаганде и даље изостају историографски радови који би се бавили анализом његовог садржаја. Управо из тих разлога покренут је веб-сајт на коме се преносе сви научни радови посвећени „Сигналу“, као и изводи и фотографије из оригиналних издања часописа из периода 1940–1945. године (<http://www.signalmagazine.com>).

¹⁰³¹ Д. Ковачевић, Социјално схватање нове Србије, „Ново време“, 6-8. јануара 1943. године, Божићно издање.

¹⁰³² Први број листа објављен је 7. септембра 1941. године. Лист је излазио до 9. септембра 1944. године и укупно је објављено 153. броја. Штампан је на 8 страна различитог новинског формата, али се његов број смањило на 4 странице при крају рата.

¹⁰³³ Дистрибуција листа вршила се устаљеном праксом: преко ревизора и уличних колпортера, продајом на киосцима и претплатом. Цена по примерку листа износила је у почетку 2 динара, а крајем рата повећана је на 4 динара. Годишња претплата износила је 150 динара.

¹⁰³⁴ Ратимир Стефановић био је шеф мобилизационог одсека Министарства исхране. Учествовао је у евакуацији министарства и организовао исхрану избеглица у Матарушкој бањи. У Министарству исхране провео је кратко време као шеф кабинета под комесарем Јеремијом Протићем. Потом је постао шеф одсека у Министарству пољопривреде и исхране и нешто касније уредник „Српског села“. Бавио се уметничком фотографијом и учествовао на изложбама у земљи и иностранству., ВА, група фондова Нда, К 88, Ф 8, бр. рег. 2/8-1.

пропаганду Српске заједнице рада. Приликом покретања листа уредништво је по већ устаљеном правилу објавило образложење о покретању „*Српског села*“ у коме се наводи да лист треба да „послужи сељаку поуком и саветом у његовом пољопривредном раду, изостављајући при том све политичке тендениције, сваку политичку пропаганду и сваку службу ма којој идеологији или режиму, осим службе српском сељаку.“ Лист је имао редовну рубрику под насловом “Преглед недељних догађаја“ у којој је анализирана владина спољна и унутрашња политика, објављивани говори и изјаве министара и чланова владе, коментари објављених уредби. Објављивани су коментари уредби, наредби и прописа домаћих власти из делокруга Министарства пољопривреде и исхране, а уведена је и стална рубрика под насловом „Вести и обавештења из Министарства пољопривреде и исхране“. Често су објављивани чланци и прилози по нацистичком узору: о препоруду српског села, планској пољопривредној производњи, организацији и раду „Националне службе за обнову Србије“, враћању на традиционалне вредности сеоског породичног живота, као и о оживљавању традиционалних облика задружног и верског живота. Осим већег броја новинара који су били дописници и сарадници листа уредништво је ангажовало и стручњаке из области пољопривредне производње. Осим говора председника Владе и министара у Влади, посебно Богољуба Кујунџића и Радослава Веселиновића, у листу су најчешће објављивани чланци: Ратимира Стефановића, др Лазара Прокића, Ч. Ћосића, М. Симичића, Д. Јанковића, А. В. Петровића и других лица.¹⁰³⁵

Обновљени су или покренути нови листови одређених привредних организација. Почетком јуна 1941. године почело је објављивање „*Службених саопштења*“ трговинске, индустријске, занатлијске и инжењерске комореу Београду. Наведена саопштења издавана су једном или два пута током месеца у зависности од потребе. Уредништво је водио др Вук Живадиновић. Генерална дирекција српских државних железница је покренула издавање „*Саобраћајног весника*“¹⁰³⁶ и „*Комерцијалне службе Српских државних железница*“.¹⁰³⁷

¹⁰³⁵ Б. Петрановић наводи да иза оснивања листа „*Српско село*“ стоји Милан Недић.

¹⁰³⁶ Издавање „*Саобраћајног весника*“ обновљено је 31. јула 1941. године, уредник је био Јожа Зајц. Лист је излазио једном месечно објављиван је двојезично, на немачком и српском језику по потреби.

¹⁰³⁷ „Комерцијална служба Српских државних железница“ била је намењена за службену употребу, а Јожа Зајц је уређивао и овај лист. Током окупације изашла је у тиражу од хиљаду и девет стотина примерака и није садржала ознаку периодичитета.

Током јесени 1941. године објављено је и издавање „Гласника“, службеног листа Српске православне цркве, односно Светог архијерејског синода.¹⁰³⁸ Главни и одговорни уредник био је протојереј ставрофор Никола Т. Алагић, који је у то време био вршилац дужности главног секретара Светог архијерејског синода. Лист је имао верска и црквена обележја, али су у њему повремено објављивана и поједина документа, наредбе и чланци који су имали пропагандни карактер. Тако је објављена *Наредба војног заповедника Србије о забрани преласка Јевреја у другу веру и о забрани венчања припадника немачке војне силе са „иностранкама“ пред црквеним органима, Уредба о преношењу послова Одељења за вере у надлежност Министарства просвете* и многе друге.

Почетком 1942. године обновљено је излажење предратног листа „Просветни гласник“. Министарство просвете покренуло је иницијативу за обнављање излажења листа. Циљ обновљеног листа био је по Велибору Јонићу „да окупи све просветне раднике и спречи да школа буде расадник интернационалних схватања, која су далеко од наше српске стварности“. Лист је требало да пропагира просветну политику у складу са новонасталим потребама „новог поретка“ и „духовног препорода српског народа у обновљеној Европи“. Уредник листа био је др Филип Медић, професор Више педагошке школе, а издавач Велибор Јонић.¹⁰³⁹ Сарадници листа били су: Милосав Васиљевић, др Димитрије Најдановић, Данило Вуловић, др Светислав Стефановић, Стеван Иванић, др Мирослав Спалајковић, Владимир Велмар Јанковић, Ђорђе С. Радојичић, др Никола Радојчић, др Веселин Чајкановић и други. Лист је јавности презентован као „озбиљно и приступачно централно гласило српске просвете“.

У јуну 1942. године почело је објављивање званичног органа домаћих војних формација „Гласника Српске државне страже“. Лист је био намењен официрима, подофицирима и редовима и популарисао је приступање јединицама СДС-а. Истицано је јунаштво јединица СДС-а, њихова мисија у борби против комуниста, поштовање српских традиционалних вредности и светиња, као и учествовање у моралној и националној обнови Србије. Уредник листа био је

¹⁰³⁸ Први број у време окупације изашао је 1. октобра 1941. године под нумеричком ознаком 8 у серији XXII годиште. Објављен је укупно 41 број закључно са 31. децембром 1944. године. Лист је задржао предратну форму и рубрике уз мање измене.

¹⁰³⁹ Нумерација листа и серија годишта настављена су на предратно издање, а штампан је у Државној штампарији.

пешадијски пуковник Боривоје К. Јонић. За уређивање листа био је надлежан Уређивачки одбор, чији рад су директно надзирали председник владе и командант СДС. Излазак првог броја часописа "*Српски народ*" пропратио је следећим коментаром: "У знаку оживљавања домаће штампе, када свака велика стручна организација добија своје гласило, појављује се први број Гласника Српске државне страже, тако неопходног часописа за официре, подофицире и редове, народне чуваре. Гласник се појављује у форми месечног часописа¹⁰⁴⁰ са солидним кадром стручних писаца и са тежњом да унапреди стручно образовање својих читалаца, да подиже национални дух и морал, и да поучава у свему корисном и племенитом".¹⁰⁴¹ Задаци и улога часописа разрађени су у инаугурационом тексту Б. Јонића: „Гласник Српске државне страже својим читаоцима“ (објављеном у првом броју). Уредништво је потенцијалним сарадницима, претплатницима и читаоцима предочило и разрађена упутства о начину сарадње, претплате па и хонорисања објављених текстова у "Гласнику". Садржина часописа систематизована је у 6 сталних рубрика, и то: Морално-васпитна; Стручна; Различности; Новости и белешке; Питања и одговори и Некролози. Прецизирани су услови под којима су радови могли бити прихваћени за објављивање. Већина сарадника листа потписивала се иницијалима и већина их је била из редова Српске државне страже, мада је и “припадницима осталих позива из живота и рада српског народа“ била омогућена сарадња у часопису. Међу сарадницима који су своје прилоге потписивали пуним именом били су: Милан Ђ. Недић, Милан Аћимовић, Стеван М. Радовановић, Боривоје К. Јонић, Драгољуб - Драги Јовановић, Наум Пуљевић, Божидар Ранковић и други.

Листови намењени сељаштву и „здројој сељачкој омладини“ пропагирани су убацивањем идеје задругарства у наставни програм па је ђацима објашњавано да се домаћин породице, задруге и државе морају слушати. Лист „*Српски народ*“ покренут је 6. јуна 1942. године.¹⁰⁴² Лист је штампан у штампарији „Луч“. Главни

¹⁰⁴⁰ Претплата на часопис била је обавезна за све припаднике Српске државне страже а спискове претплатника водиле су команде јединица. Месечна претплата за официре износила је 25, а за остале припаднике 20 динара, тромесечна 75 (60), полугодишња 150 (120) а годишња 300 (240) динара. Ван овога претплата је била нешто већа и износила је: месечно 30, тромесечно 90, полугодишње 180 и годишње 360 динара.

¹⁰⁴¹ М. Матић, н.д, стр. 224-225.

¹⁰⁴² Лист „*Српски народ*“ излазио је једном недељно. Штампан је на 14 до 16 страна новинског формата. Последњи број објављен је 13. септембра 1944. године. Укупно је објављен 121 број. Распростирање листа вршено је устаљеном праксом. Претплату је примала администрација листа

уредник био је Велибор Јонић, а заменик главног уредника Милош М. Милошевић. Лист је био у власништву Михаила Станковића.¹⁰⁴³ Милан Недић је уводником под насловом „Српски пут“ објављеним уз уводник Велибора Јонића „За Нову Србију“ трасирао пут и намену новооснованог листа. Лист је покренут са намером да убрза и олакша предстојећи народни препород и пружи српском народу „Нову Србију“ саграђену на „здравим сељачким темељима, цементирану једном заједничком вољом, надахнуту једном јединственом српском душом“.¹⁰⁴⁴ Сарадници листа били су бројни, од домаћих политичара и културних радника до страних културних радника. Већина сарадника је под псеудонимима или иницијалима објављивала прилоге за „Српски народ“. Осим чланова редакције листа, објављивани су редовно прилози председника владе, Димитрија Љотића, Ђорђа Перића, Милутина Ђ. Недића, М. Војновића, Мирослава Спалајковића, Милана Аћимовића, Светислава Стефановића, Дамњана Ковачевића и Богољуба Кујунџића. Од сталних рубрика најважније су биле оне које су се односиле на „национални препород и преуређење Србије“ и на анализу односа зараћених страна. У оквиру прегледа ратних операција установљене су три рубрике у којима је приказиван недељни преглед догађаја на окупираној српској територији, недељени преглед међународних догађаја и преглед догађаја на ратиштима. Сталне су биле рубрике „За српско село“, „Привредни живот“, „Култура“, „Књижевност, уметност, наука“, „Нове књиге и листови“. Почело је и уређивање посебне омладинске странице под насловом „За српску омладину“ од 20. фебруара 1943. године. Министарство просвете одобруили је ученицима средњих школа са територије Србије и Баната сарадњу са листом и писање за ову омладинску рубрику. Крајем јула 1943. године уведена је још једна рубрика под насловом „Српски доборовољац“ у којој је истицана улога српских доборовољачких снага у борби против партизанског покрета. У листу је расписан конкурс за најбољу студију о задружној заједници.

која се налазила на Теразијама број 5 или Генерално заступништво за продају листова и часописа „*Press*“. Тромесечна претплата је варијала од 36 до 48 динар. Цена по примерку износила је у почетку 2 динара, а касније је удвостручена. Немачке власти одобриле су заробљеницима у логорима и затворима могућност на претплату.

¹⁰⁴³ Састав уредништва није се мењао током читавог периода излагања листа.

¹⁰⁴⁴ М. Матић, Штампа у Србији у Другом светском рату 1941-1944, докторска дисертација, Београд, 1990. стр. 212.

Такође, ове идеје пропагирао је и Данило Грегорић који их је изнео у једном спису посебно намењеном Мирославу Спалајковићу.¹⁰⁴⁵

Током јула 1942. године обновљено је излажење органа Главног савеза српских земљорадничких задруга „Земљорадничке задруге“.¹⁰⁴⁶ Лист је излазио једном недељно током читавог периода окупације. Власници и издавачи били су др Војислав Ђорђевић, Радивоје Николић, Светозар Спанаћевић и др Танасије Митровић. У уредништву листа били су запослени: Светозар Јовановић, др Драгутин Јанковић и инжењер Вукашин Костић. Највећи број прилога у листу односио се на службена саопштења Главног савеза земљорадничких задруга. Установа „Земља и рад“ покренула је свој месечни часопис истог назива у октобру 1942. године.

У Заводу за принудно васпитање омладине излазио је „Заводски лист“ чије покретање је предложио управник Завода Милован Поповић уз сагласност и подршку министра просвете. Први број изашао је 15. маја 1943. године.¹⁰⁴⁷ Власник је био Милован Поповић, а штампан је у штампарији Тихомира Којића у Смедеревској Паланци. Одговорни уредник био је Веселин Кесић, а уредници су били затвореници које је управа затвора повремено мењала.¹⁰⁴⁸ У иницијалном тексту уредник листа објаснио је потребу објављивања новог листа који би био много ефикаснији од зидних новина које су излазиле до тада, како по озбиљности текстова, тако и по могућности објављивања већег броја прилога. Лист је имао неколико рубрика: политичку, научну, културну, унутрашњу, историјску и спортску. Управа Завода вршила је стални притисак на затворенике да објављују што већи број прилога како би тиме и сами посведочили о своме „преваспитавању“. Дешавало се да велики број затворених омладинаца одбије сарадњу са листом, што је изражено у последњим бројевима. Садржај прилога цензурисале су у почетку немачке окупационе власти у Смедеревској паланци, али је касније надлежност пренета на представнике немачке цензуре у Младеновцу услед незадовољства органа у Београду садржином листа и благим односом цензора. Лист је престао да излази због изненадног спора, али пошто окупационе

¹⁰⁴⁵ ВА, група фондова Нда, бр. рег. 3/4-3.

¹⁰⁴⁶ Први број изашао је 27. јула 1941. године под бројем 11, односно нумерација је настављена на број 10 који је изашао 23. марта 1941. године.

¹⁰⁴⁷ Тираж првог броја био је 500 примерака.

¹⁰⁴⁸ Лист је излазио три пута месечно. Укупно је објављено 15 бројева, а последњи број изашао је 1. новембра 1943. године.

власти нису прихватиле промену назива листа, као ни његово даље издавање. Управа се вратила објављивању зидних новина.

Као орган Српске заједнице рада у јуну 1943. године почео је излазити „*Српски радник*“.¹⁰⁴⁹ Власник и издавач листа био је др Милорад Јаношевић, а уредници су били Власта Стојковић и Сретен Диклић. Лист је излазио два пута месечно.¹⁰⁵⁰ Приликом објављивања првог броја највећи значај добио је уводник Милана недића као председника Српске заједнице рада под насловом „Ново доба“. Недић велича ову установу као незаменљиву у изградњи новог поретка у држави, као и новопокренути лист као „гласило радничке слоге и напретка“. Осим поменутих уредника лист је имао велики број сталних и повремених сарадника међу којима су били: Данило Грегорић, Љуба Годоровић, Тома Максимовић, Т. Петровић, Бранко Сучевић, Руле Миливојевић, Војин Дрвенција, Радмила Ђорђевић, Милутин Месаровић, С. Станковић и други.

Домаће власти су настојале да у циљу ублажавања реалности рата и лакшег контролисања и манипулисања становништвом оживе у одређеној мери културну и просветну делатност. Ови покушаји уследили су одмах након формирања Савета комесара, а били су присутни читаво време окупације. Подстицана је издавачка активност и покренуто је неколико периодичних публикација из области културе (публикације које су се односиле на позоришну делатност, публикације из области филма и забавна штампа).

Лист „*Српска сцена*“ покренуло је Српско народно позориште. Наведени лист излазио је два пута месечно, а штампан је у штампарији „Гундулић“.¹⁰⁵¹ Часопис је уређивао књижевни референт Народног позоришта Боривоје Јевтић, а касније Никола Трајковић који је постављен на његово место. Основни садржај часописа односио се управо на позоришни живот и био је пропраћен великим бројем фотографија из позоришног и уметничког живота. Лист је имао велики број сарадника међу којима су били: Милан Недић, Владимир Велмар-Јанковић, Славомир Настасијевић, др Милорад Недељковић, др Лазар Прокић, Светислав Шумаревић, Жанка Стокић, Ђорђе Перић, Освалд Бухолц, Милан Димић, Владета Драгутиновић, Деса Дугалић-Недељковић, фон Кајзенберг и многи други.

¹⁰⁴⁹ Први број „*Српског радника*“ изашао је 20. јуна 1943. године.

¹⁰⁵⁰ Последњи осми број „*Српског радника*“ објављен је 29. априла 1944. године.

¹⁰⁵¹ Први број „*Српске сцене*“ изашао је 1. октобра 1941. године, а издавање је трајало током читавог периода окупације.

Лист „Филмске новости“ покренут је истог датума када и „Српска сцена“. Издаван је два пута у месецу током читавог ратног периода. Њихов власник и издавач било је пропагандно одељење „Југоисток“ АД, Генерално заступство немачке филмске индустрије. Одговорни уредник је био Константин М. Шимић, а уредник Михаило Ристић.

Шаљиви лист „Бодљикаво прасе“ покренут је 5. децембра 1941. године и излазио је једанпут недељно у читавом периоду окупације. Власник и издавач и главни уредник листа био је Светомир Стојановић, а потом је лист прешао у власништво „Просветне заједнице“. Илустратор је био Тодор Докић. Изузев „Бодљикавог прасета“ деца новинара који су били ангажовани у листу „Ново време“ издала су „Забавни лист“ који је излазио од 15. августа до средине новембра 1941. године. Главни уредник био је Михајло Д. Стојадиновић, спортски део је уређивао Алекса Јовановић, филмску рубрику Павле Исаковић, а забавни део Ерих Грос.

У јуну 1942. године покренут је лист „Наша жена“. Уредник листа био је Мирко Срећковић, а важан посао илустратора овог листа намењеног женској популацији био је Ђорђе Јанковић-Ђука. Објављена су само три броја овог часописа.¹⁰⁵² Лист је покренут са циљем да допринесе повратку жена које су „одлутале“ од традиционалних вредности породици и дому, њихово искључивање из области јавног живота и послова, уз могућност да своје интелектуалне способности користе искључиво у васпитавању деце. Требало је сачувати девојке од слободних веза које су утицале на пад друштвеног морала и усмерити их на максималну посвећеност породици. У првом броју часописа објављен је прилог под насловом „Породица у Трећем Рајху“ који велича немачку породицу и агилност и поштење немачких супруга и девојака.

На основу изнетих података о листовима који су излазили током окупације можемо закључити да су главну пропагандну улогу у систему имали „Ново време“, „Обнова“ и нешто касније „Српски народ“.¹⁰⁵³ Слика о стању штампе коју су уредници и новинари листова пласирали у време окупације била је тенденциозна и

¹⁰⁵² М. Матић наводи да је последњи број објављен 3. септембра 1942. године, али оставља могућност да се издавање наставило.

¹⁰⁵³ М. Матић наводи како је квалитет наведених листова опадао током времена тако да је „Ново време“ у априлу 1944. године имало обим једног листа и да је садржински било без пуно смисла што је било „резултат општег расула које је захватало квислинге и њихове покровитеље“.

ослобођена примеса било какве критичности и објективности, што је одговарало и циљевима које је штампа требало да оствари и задацима који су јој наметнути од стране режима. С. Јанковић је у једном од чланака о карактеру српске штампе, извештавајући о предавању које је одржано у Бечу средином 1943. године, изразио увереност европске јавности у „чињеницу“ да је „нова српска штампа дала видике и основу за сарадњу и улазак у срећнији живот и напредак“.¹⁰⁵⁴ Чланак је одличан пример пропаганде коју су листови пласирали о себи самима према којој је нов период у развоју српског новинарства наступио падом Југославије: „Највећи лист „*Ново време*“ постао је најважнији у Србији. Заједно са „*Обновом*“, недељним листом „*Српски народ*“ и другим, ставили су се у службу нове, уређене и снажне Србије. Реалним и позитивним чланцима од познатих новинара, кроз неуморан рад, истрајност, неустрашивост и национални идеализам, саветовало се и упућивало на потребан народни препород. Нова српска штампа дала је видике и основу за сарадњу и улазак у срећнији живот и напредак. Српска штампа има информативни и национални карактер. Са тим задацима и са вером у добар исход своје мисије, она продужава почети рад.“

5.3. Програм Радио-Београда у функцији пропаганде немачких и домаћих власти

Радио служба била је, као што је већ речено, најважније пропагандно средство немачких окупационих власти. У „Директиви за третирање питања пропаганде против Југославије“ тачка 12. односила се на упутство за преузимање радио-станица. Према наведеној тачки било је од изузетне важности да југословенске радио-станице остану неоштећене и да почну са емитовањем емисија у ограниченом обиму чим се успостави потпуна контрола. Упутство је садржало и јасно дефинисани циљ: „Одговарајућим паролама треба становништво стално опомињати да не учествује у борби и позивати га да одржава ред и мир.“ У априлском бомбардовању Београда погођена је зграда Академије наука у којој се налазио студио Радио-Београда, тако да је станица прекинула емитовање програма.¹⁰⁵⁵ Радио-Београд отпочео је своје емитовање непосредно по уласку

¹⁰⁵⁴ Чланак С. Јанковића: „*Предавање о српској штампи у Бечу. „Нова српска штампа дала је видике и основу за сарадњу и улазак у срећнији живот и напредак“ изјавио је предавач гђица Шел*“, „*Ново време*“ од 19. јуна 1943. године стр. 3.

¹⁰⁵⁵ У време бомбардовања трајала је емисија народне музике на Радио-Београду.

немачке војске у Београд (21. априла 1941. године). Станицу Радио-Београда преузео је један немачки потпоручник који је са пет војника „ушао на пети спрат зграде Министарстава унутрашњих дела, која је пре личила на неку рушевину, него на просторије једне радио-станице.“¹⁰⁵⁶ Задатак ове групе био је да од пропагандног одељења једне оклопне армије преузму радио-станицу и сачине редован радио програм. Преузимајући Радио-Београд Немци су иселили студијске уређаје из зграде Академије наука у објекат у улици кнеза Милоша број 16.

У подне 21. априла 1941. године почело је емитовање емисије са подневном музиком под мотом „Добар апетит“. У згради Радио-Београда било је смештено и Одељење пропаганде за Југоисток што сведочи о томе колику важност су немачке власти придавале потпуној контроли његовог рада. Постављен је немачки аташе за Радио-Београд Фридрих Митерхамер¹⁰⁵⁷ који је у штампи описиван као „прави Германец, присталица обнове младих европских народа, али исто тако одличан познавалац елемената пропаганде“.¹⁰⁵⁸ Директор друштва „Радио-Београд“ А. Д. био је др Роберт Веге, један од његових оснивача.¹⁰⁵⁹ Осим др Јулијуса Липерта¹⁰⁶⁰ који је, као мајор и начелник Пропагандног одељења Југоистока за Србију надгледао организовање и контролисао рад Радио-Београда, важну улогу имао је и поручник Карл Хајнс Рајнтген вођа „Војне радио-групе „Југоисток“ Београд-Атина-Солун“.

Станица Радио-Београда добила је нови назив „Sender Belgrad“ („Soldatsender Belgrad“) У почетку је називана и „радиом европског војника“, а њен програм био је намењен немачким војницима на југоисточним просторима. Централна емисија била је „Београдски млади стражар“ која се истицала и по великим добровољним прилозима који су јој слати са фронта. Највећи део прилога

¹⁰⁵⁶ Чланак „Годишњица Радио-Београда“, „Обнова“ од 18. априла 1942. године.

¹⁰⁵⁷ Фридрих Митерхамер био је културни аташе опуномоћеника немачког Министарства спољних послова за Србију.

¹⁰⁵⁸ „Коло“ од 30. јануара 1943. године.

¹⁰⁵⁹ Друштво Радио А. Д. основали су инжењер Роберт Веге, Ђура Милутиновић, Милош Д. Станојевић, Славко Бокшан, Душан Грубић, Ђулијус Ханау, Стеван Карамата, Милутин Стевановић и адвокат Зафир Зафир Станковић, након обраћања Министарству трговине и индустрије 15. децембра 1925. године да им се одобри оснивање акционарског друштва. Оснивање друштва уследило је годину дана касније након подршке коју су добили од Министарства пошта и телеграфа.

¹⁰⁶⁰ Јулијус Липерт (1895-1956) се веома рано истакао својим антисемитизмом. Био је члан Гебелсовог пропагандног апарата и у том својству задужен током Олимпијских игара 1936. године за дочек гостију из иностранства. Хитлер није имао позитивно мишљење о њему. Липерт је учествовао и у белгијској војној кампањи и био је заповедник у Арлону. Након рата изручен је Белгији и осуђен на шест година тешког рада.

предавала је Хитлеру за потребе снабдевања војске. У „Обнови“ се наводи податак да је за младог стражара у року од годину дана стигло преко 700 000 писама.¹⁰⁶¹

Београдски радио допринео је и популарности песме „Лили Марлен“ на немачким фронтovima с обзиром да је исту емитовао први пут у извођењу Лале Андерсон 18. августа 1941. године. Песма је првобитно била намењена немачким војницима у Северној Африци, који су се под Ромеловим вођством кретали ка Ел Аламејну, али је доживела огромну популарност. Током августа песма је издата на српском и немачком језику.¹⁰⁶² Немачка емисија „Час за војнике“ названа је касније по овој песми која је емитована сваке вечери у 21. 57 часова и на крају програма.¹⁰⁶³ Често су пуштане песме „Хајдрун“ и марш „Бомбе за Енглеску“.¹⁰⁶⁴ Свака пауза између програма и песама била је пропраћена звуцима звона, фанфара, буком са бојног поља, топовском палбом, шумом авиона и сирена, што је такође имало значајан пропагандни ефекат. Радио-Београд сарађивао је и са немачким војничким позориштем „Kraft Durch Freude“ са којим је од јуна 1942. године почео спољни пренос емисије „Весело послеподне код наших војника“ за слушаоце и за позоришну публику.¹⁰⁶⁵ У емисију су укључени и домаћи оперски уметници Анита Мезе и Владета Поповић, немачки уметници Георг Штумпф и Стеван Малек, Радио оркестар за игру са диригентом Отмаром Хофером.

Пропаганда је свакодневно величала успешан рад Радио-Београда под немачком управом, без икаквог критичког осврта на садржај програма и његову очигледну прилагођеност немачким потребама. „Ново време“ је писало о „ефекту који је сам изглед станице остављао на посетиоце и све богатијем и разноврснијем програму“: „Просторије станице биле су препуне цвећа. Свуда су била постављена велика црвена слова „V“ -као Викторија, односно победа од улаза са улице и

¹⁰⁶¹ Исто.

¹⁰⁶² Чланак „Сензационалан успех београдског микрофона. `Лили Марлен`-песма коју је Београдски радио учинио најпопуларнијом мелодијом на Југоистоку“, „Ново време“ од 17. августа 1941. године. Оригиналан текст „Песма младог стражара“ написао је учитељ из Хамбурга Ханс Лајп у Првом светском рату пре поласка на Руски фронт, а име девојке Лили Марлен настало је комбинацијом имена његове девојке и пријатеља. Песму је објавио након рата у збирци поезије. Гебелсу се није допала наведена песма и хтео је да уместо ње пласира марш. Снимљено је више од 200 верзија песме за 70 година, а отпевана је на 48 језика.

¹⁰⁶³ Михаило Блам, Цез у Србији 1927-1944, Београд, 2014 (друго издање).

¹⁰⁶⁴ Аутор марша „Бомбе за Енглеску“ био је композитор Норберт Шулиц, који је компоновао и музику за „Лили Марлен“. Писао је музику за филм, рекламе и корачнице по нацистичким поруџбинама.

¹⁰⁶⁵ „Ново време“ од 6. јуна 1942. године, стр. 5. Од маја је почео пренос који је давало позориште за своје гледаоце.

надаље: „Свуда је `V` акција видно заступљена, да би се јасно показало, шта је омогућило сав овај надасве плодносни рад.“¹⁰⁶⁶ Поводом две године од почетка „грандиозног рата“ Радио-Београд увео је нову емисију под називом “Поноћни позив“ у којој су описиване и величане дотадашње немачке победе на фронтима.¹⁰⁶⁷ Током две године постојања проширен је дијапазон немачких забавних емисија уз обавезан репертоар озбиљних емисија. Лист „Коло“ наводи податак да је до тада емисија „Београдски млади стражар“ прикупила два милиона рајхс-марака прилога, од чега је милион и по ставила Хитлеру на располагање.¹⁰⁶⁸ У „Обнови“ се наводи сума од милион марака.¹⁰⁶⁹

Генерал Ферстер је 27. маја 1941. године прописао Наредбом да се у Београду могу слушати све немачке радио-станице, Радио-Београд и Радио-Земун. Постављани су звучници на градским трговима и сеоским местима за окупљање и тим путем су преношене вести и коментари Радио-Београда, као и разна саопштења и пропагандне поруке.¹⁰⁷⁰ „Ново време“ је својим чланцима пропратило објављивање наведене наредбе као важне за сузбијање утицаја усмене британске пропаганде и ширења гласина које су, према водећим пропагандистима, биле узрок увлачења српског народа у рат.

Домаће власти нису имале великог утицаја на вршење радио-службе, као ни могућност да користе радио-станице и радио-апарате без немачког одобрења. О томе сведочи Данкелманов допис Недићу од 10. септембра 1941. године у коме одговара на његова потраживања радио-емисионих станица бившег југословенског Генералштаба. Српска влада је након овог дописа слала радиогране на српском и немачком језику које су даље отпремали немачки службеници у складу са важећим правилима за немачку војску.¹⁰⁷¹ Ради ограничења станица које се могу слушати локалне власти су често вршиле такозвано пломбирање апарата, односно теренски пломбирале радио-пријемнике тако што су „преудешавали“ радио станице како

¹⁰⁶⁶ Чланак „Београдска радио-станица има све богастији и све разноврснији радио-програм“, „Ново време“ од 17. августа 1941. године.

¹⁰⁶⁷ Чланак „Викторија! С нашим заставама је победа! Радио-Београд на почетку треће године рата“, „Ново време“ од 3. септембра 1941. године.

¹⁰⁶⁸ Неке од забавних емисија биле су: „Кафана код хиљаду звезда“, „Пожели штогод из Београда“, „Београдски експрес на таласима“, „Емитујемо за Европу“, „Састанак у Београду“, „Мелодије после поноћи“, „Звучно писмо Фелдпоста“, „Недеља је добро почела“, „Коло“ од 17. априла 1943. године.

¹⁰⁶⁹ Чланак „Један милион марака Вођи Рајха од Радио-Београда, поклон за рођендан од „Младог београдског стражара“, „Обнова“ од 23. априла 1943. године. На Ускрс 1943. године у „Обнови“ је објављен чланак „Вођа Рајха захваљује војничком радију Београд“.

¹⁰⁷⁰ „Ново време“ од 8, 9. и 10. јуна 1941. године.

¹⁰⁷¹ ВА, група фондова Нда, К 1 а, бр. рег 7/1-1.

становништво не би слушало оне које су забрањене.¹⁰⁷² Сви радио претплатници били су дужни да редовно плаћају претплату, а уколико не измире своје обавезе следило је одузимање дозволе за држање пријемног радио-апарата, самог радио-апарата и новчана казна у висини трогодишње претплате.¹⁰⁷³ Министарство пошта, телеграфа и телефона издавало је дозволе за увоз, израду и продају пријемних радио-апарата.

Програм станице Радио-Београда објављивали су дневни листови, а састојао се од виšekратних вести на немачком и српском језику, извештаја немачке врховне команде, немачких војничких песама, коментара савремених догађаја, музичких и других емисија. Првенствено су објављивани чланци за уводнике новина по немачким директивама, коментари важних тема и критика противничке стране. Извештаји Вермахта су у првој половини рата већином били веродостојни, мада су вести о победама преношене детаљно, а о губицима штуро. Емитовани су и званични извештаји немачке владе који су имали више политички садржај. Такође, емитоване су вести из иностранства које су се састојале од радио вести и вести из других извора прилагођених слушаоцима.

Емисије Радио-Београда које су биле намењене српском становништву трајале су у почетку у просеку два сата дневно. Садржај емитованог програма био је прилагођен немачкој сатници. Српске емисије биле су пуштане више пута током дана, да би касније биле емитоване два сата у континуитету, сваког радног дана од 17 до 19 часова. Ова реорганизација уследила је 25. маја 1942. године. Одељење за пропаганду пропратило је наведену реорганизацију. Ђорђе Перић се истога дана обратио слушаоцима излагањем на тему значаја реорганизације и Београдског радија за српско становништво, користећи стандардну фразеологију о улози српског народа у будућем новом поретку и о неопходности културног и духовног стваралаштва како би српски народ осигурао место у европској заједници народа.¹⁰⁷⁴ Перић је истакао како је у питању скроман почетак, али и једна етапа у обнови Србије у којој ће слушаоци бити информисани, а истовремено ће им бити „тумачени“ догађаји у земљи и у свету. Становништву је саветовано да редовно

¹⁰⁷² Прилог о пломбирању радио-апарата у Панчеву, „Ново време“ од 18. јануара 1942. године.

¹⁰⁷³ „Ново време“ од 7. фебруара 1942. године.

¹⁰⁷⁴ Чланак „Српски програм на Београдској радио-станици. Уводна реч Ђорђа Перића, „Чујте глас отаџбине, и не оглушујте се о њен позив на ред и мир, на рад и слогу“, „Ново време“ од 26. маја 1942. године.

слуша ове емисије и да се не окреће „лажима англосаксонске плутократије и болшевизма“. Према Перићевом виђењу, радио је као важна модерна тековина нанео штету српском народу јер се непријатељ свакодневно користио њиме у својим обманама. Апеловао је на становништво да слуша глас Отаџбине и не оглушује се на позив генерала Недића на ред, мир, рад и слогу. Одељење за пропаганду је сматрало посебно важним улогу спикера у радио-пропаганди, тако да је организован велики конкурс за пријем спикера у Радио-Београд. Један од основних услова за пријем осим пријатности гласа и разумљивости у излагању био је да „глас спикера буде такав да код народа изазива сигурност и поверење“. О избору спикера одлучивала је комисија на челу са оберлајтнантом Рајнтгеном и гласови слушалаца, а гласало је преко десет хиљада грађана. Наводећи овакав податак новинари „Новог времена“ су хтели уверити јавност у слушаност Радио-Београда.¹⁰⁷⁵

Описујући ситуацију и организацију Радио-Београда поводом јубилеја, односно годишњице „заслужне културне установе“ аутор чланка у „Обнови“ истиче разлику у опремљености и раду ове установе у односу на њене почетке у априлу 1941. године. У Радио-Београду је било ангажовано двадесет војника и преко три стотине цивилних сарадника којима су биле на располагању све потребне просторије, као и велика сала за емитовање која се налазила ван станице и која је могла да прими 296 чланова једног оркестра, а и мања сала за оркестре за игру. Радио-Београд имао је на располагању шест разних оркестара. Редовно су одржавани симфонијски концерти великог оркестра Радио-Београда.¹⁰⁷⁶ Радио-Београд је у свом програму организовао емитовање серије оперских емисија.¹⁰⁷⁷ Хор Радио-Београда, који је основан 1939. године испуњавао је репертоар Радио-Београда током читавог периода окупације. Хор је био јединствено музичко тело са око 50 чланова у свом саставу и испуњавао је репертоар сталних емисија и учествовао у извођењу оперских емисија Радио-Београда. Били су ангажовани хор и дупли мушки и женски октет радио станице

¹⁰⁷⁵ Чланак „Конкурс за најбољег радио-спикера“, „Ново време“ од 21. јуна 1942. године.

¹⁰⁷⁶ Чланак „Симфонијски концерт великог радио оркестра“. У чланку се наводи да је диригент био др Ханс Хернер, војник редов, „Ново време“ од 18. јануара 1942. године.

¹⁰⁷⁷ Прилог „Радио-Београд даје вечерас оперу „Трубадур“ у интерпретацији миланске „Скале“, „Ново време“ од 10. фебруара 1942. године.

под управом диригента Богдана Цвејића.¹⁰⁷⁸ Хор је имао је преко сто српских и нешто мање страних песама на репертоару.¹⁰⁷⁹ Са својим репертоаром испуњавао је репертоар сталних емисија београдске радио-станице и учествовао је у извођењу оперских емисија. Радио хор је у свом саставу окупљао одабране певаче из неколико певачких друштава и изводио је композиције Христића, Настасијевића, Мокрањца, Бињичког, Бајића, Бошњаковића, Цвејића, Лештичког и других.

Редовна су била гостовања немачких певача. Приликом одржања симфонијског концерта Великог радио-оркестра изведена је први пут Брукнерова Трећа симфонија, а гостовала је и позната немачка певачица ораториума Аделхајд Холц која је пре тога провела четири недеље на Руском фронту и гостовала у Загребачкој радио-станици.¹⁰⁸⁰ Нови симфониски концерт Великог радио-оркестра, одржан је 10. априла исте године, а изведена је „Симфонијета“ немачког композитора Герхарта Вестермана. Почетком маја 1942. године на Радио-Београду гостовао је Берлински гудачки квартет који је окупио чланове Камерног оркестра Франца фон Бенде: Карла Швајера, Курта Френкела, Фрица Хеншкеа и Хенка Велинга.¹⁰⁸¹

Београдска станица је у почетку остварења новог програма преноса почела са увођењем спољних преноса у програм. Средином 1942. године почели су редовни преноси фудбалских утакмица и других спортских дешавања. Крајем маја организовани су спољни преноси радио-концерата са Теразија, из Двора и из Топчидера, а касније са Калемегдана и других места. „Ови преноси ће допринети оживљавању програма радио-станице и учинити га још ближим животу.“¹⁰⁸² На концертима у Дому гарде био је углавном гост и позоришни балет, а често су организовани концерт Вердијеве и Вагнерове музике. Пред зимску сезону 1942. године Београдска радио-станица наставила је са проширивањем тематике редовних и организовањем нових емисија. У том циљу организовала је конференцију са књижевницима и предложила сарадњу на организацији и проширењу емисија намењених српском народу. Конференцији су присуствовали: др Милош Ђурић, др Светислав Стефановић, др Милан Кашанин, др Илић Јело,

¹⁰⁷⁸ Богдан Цевјић био је члан Београдског певачког друштва које је до 1945. године било службени протоколарни хор Краљевског двора.

¹⁰⁷⁹ „Ново време“ од 24. августа 1943. године, стр. 4.

¹⁰⁸⁰ „Ново време“ од 2. априла 1942. године.

¹⁰⁸¹ „Ново време“ од 7. маја 1942. године.

¹⁰⁸² „Ново време“, 24. мај 1942. године.

Тодор Манојловић, Десимир Благојевић, Дамњан Ковачевић, Момчило Милошевић и Мића Димитријевић. Усаглашен је програм почетног рада емисије у којој би аутори или радио-спикери читали позната дела, рецитовали песме и разговарали са еминентним културним радницима. Пропагирана је сарадња новинара, књижевника и писаца на даљој организацији емисија.¹⁰⁸³

Почевши од новембра 1942. године Радио-Београд увео је још једну нову емисију под називом „Радио-Београд вам представља“, а прва организована је у дворани Народног позоришта код Кнежевог споменика. Емисија је организована са циљем да београдску јавност упозна са већином уметника који су учествовали у српским емисијама, а сав приход требало је да се преда Српском црвеном крсту.¹⁰⁸⁴ Емитоване су и песме српских добровољаца, као и „Весело српско поподне“ у коме су гости били познати глумци и певачи. Преношено је и „Шарено поподне“ и „Свирка и песма са Балкана“ са Коларчевог универзитета чији су извођачи били углавном студенти.¹⁰⁸⁵ Редовно су вршени испраћаји српских радника за Немачку, а емитоване су и емисије на српском које су популарисале одлазак на рад и положај српских радника у Немачкој.¹⁰⁸⁶ Емитовани су часови немачког језика, а касније су уведене и „српске обавештајне емисије“. У штампи су често објављивани прилози о успесима течаја немачког језика преко Београдске радио-станице.¹⁰⁸⁷

Почетком фебруара 1943. године у оквиру „Српског часа“ почело је полчасовно емитовање литерарне емисије у којој су чланови Народног позоришта рецитовали најлепше песме из Змајеве збирке и дела других песника. Према писању „Новог времена“ циљ емисије био је да „покаже да су Змајеви „Ђулићи“ по

¹⁰⁸³ Чланак „Проширење радио-емисије уз сарадњу српских књижевника“, „Ново време“ од 27. септембра 1942. године.

¹⁰⁸⁴ „Ново време“ од 14. новембра 1942. године. Друга емисија организована је 7. марта 1943. године под називом: „Радио-Београд представља вам свој програм.“

¹⁰⁸⁵ Две наведене радио-емисије изведене су први пут уживо за јавност 22. марта 1942. године.

¹⁰⁸⁶ У првој половини 1944. године емитован је већи број емисија о положају српских радника у Немачкој, што је очекивано с обзиром на измене у начину вођења немачке пропаганде. Лист „Коло“ објавио је текст дневне емисије на српском језику преко радио-станице „Алтен“ под насловом „Како се осећа наш Милан у Немачкој?“, 12. фебруара 1944. године. У тексту од 26. фебруара под насловом „Како проводи наш Милан своје слободно време у Немачкој?“ пише се о идиличном начину живота и рада српских радника у Немачкој. Слободно време проводе свирајући, певајући, слушајући немачке композиторе и песнике, гледају немачке филмове и учествују у немачком духовном животу. Као типично име српског радника у чланку користи се наравно име Милан.

¹⁰⁸⁷ У „Обнови“ је 2. априла 1943. године објављен један од таквих прилога под насловом „Успех течаја немачког језика преко Београдске радио станице.“ У „Новом времену“ је објављивана рубрика „Немачки у 30 часова“ као допуна радио течајевима.

својој уметничкој вредности потпуно равноправни са највећим европским лирским композиторима, јер слушајући композиције Шумана, Грига и Сибелиуса, паралелно или непосредно после читања бисера Змајеве лирике, његових „Ђулића“ добија се утисак да су ова велика уметничка дела компонована специјално за Змајеве песме.¹⁰⁸⁸ Видна је била потреба да се и у домену културе пропагира повезаност немачког и српског народа на духовном плану, као и у осталим областима. У том контексту радио је био једно од пропагандних средстава путем којег је популарисана је конзумација немачких уметничких и културних садржаја.

Радио-Београд је у свој програм увео емитовање нарочитог изабраног програма под насловом „недеља приредаба“ (у штампи се помиње и као „музичка недеља“) у оквиру које је слушаоцима презентован посебан уметнички садржај. Почетком 15. марта 1943. године организована је једна од таквих „недеља приредаба“. Програм је изведен у Народном позоришту, приређен је подневни концерт и вечерња концертна емисија. Организована је и велика приредба на којој су осим домаћих уметника учествовали и гости из Немачке: тенор Гутен Бодарт и певачица Ирмагд Харнехаузен.

Средином априла 1943. године организована је прослава двогодишњице Радио-Београда.¹⁰⁸⁹ Приређен је велики симфонијски концерт у дворани Коларчевог универзитета уз учешће Радио-оркестра под управом Освалда Бухолца и првог концерт мајстора Берлинске државне опере Хелмута Черника. У Народном позоришту одржан је концерт Прашког квартета, а на новом концерту на Коларчевом универзитету учествовали су као солисти чланови Берлинске опере.¹⁰⁹⁰ У то време гостовали су у Народном позоришту и италијански уметници.

Преко звучника су редовно емитоване вечерње музичке емисије Радио-Београда, за београдске улице и тргове, а целокупни корзо селио се из Кнез Михајлове улице на Теразије. Крајем маја 1943. године Радио-Београд је увео извесне измене у српском делу програма, па је почело емитовање српске народне музике и недељног политичког прегледа у оквиру редовне недељне емисије „За тебе, српски слушаоче“.¹⁰⁹¹ Крајем јуна 1943. почело је емитовање још једне нове емисије Радио-Београда под називом „Филмске загонетке“ у сарадњи са Југоисток-

¹⁰⁸⁸ „Ново време“, од 6. фебруара 1943. године.

¹⁰⁸⁹ Чланак „Две године рада Београдске радиостанице“, „Ново време“ од 20. априла 1943. године.

¹⁰⁹⁰ „Ново време“ од 4. априла 1943. године.

¹⁰⁹¹ „Ново време“ од 30. маја 1943. године.

филмом и водећим београдским биоскопима. Награде за учеснике ове емисије биле су годишња претплата за београдске биоскопе и почасне карте за једну од првих представа великог колорисаног филма Уфа „Минхаузен“. У чланку о емисији наводи се како је то „емисија забавног и веселог карактера“.¹⁰⁹²

Без обзира на мали утицај у уређивању емисија Радио-Београда домаће власти донеле су *Уредбу о обавезном преношењу и слушању радио емисија по јавним локалима*.¹⁰⁹³ Наведеном уредбом прописано је да се у свим локалима обавезно морају преносити и слушати све српске обавештајне емисије Радиостанице Београд. Током преношења вести, изјава, говора или посланица у кафанама је требала бити потпуна тишина, а гости нису могли бити послуживани. Казне за неопштовање уредбе важиле су и за власнике кафана и за госте, а биле су новчане, затворске, чак је одузимано право на рад или се вршило упућивање на принудни рад у одређеним случајевима.

Радио-Београд је у септембру 1943. године увео неколико нових емисија на немачком и организовао већи број гостовања немачких уметника у текућој сезони: генералног музичког директора Хајнца Вајсбаха, професора Вилхелма Штроса са гудачким квартетом, професора Рудолфа Мецмахера, диригента Карла Листа, пијанисту Рудолфа Вилеа, алта Дорис Винклер и других.¹⁰⁹⁴ Нова сезона почела је емитовањем „Шареног поподнева“ за немачку војску и Другом музичком недељом Радио-Београда. Почело је и редовно емитовање српске емисије „Шарено поподне“ сваке среде поподне у дворани Коларчевог универзитета „пред микрофоном, на позорници“ што је такође имало пропагандну форму. Емитовању су често присуствовали чланови владе, министри и представници Одељења за пропаганду. У емисијама су учествовали еминентни уметници па је владала велика потражња за картама.¹⁰⁹⁵

Емитован је и низ предавања под називом: „Портрет недеље“ на којима су истакнуте јавне личности држале предавања из области политичког, друштвеног, уметничког, културног и спортског живота. Посебну пажњу носиоци радио-

¹⁰⁹² „Ново време“ од 29. јуна 1943. године.

¹⁰⁹³ „Службене новине“ од 4. јуна 1943. године, „Обнова“ од 5. јуна 1943. године.

¹⁰⁹⁴ Чланак „Београдска радиостаница улази у нову сезону са великим програмом. Гостовање најпроминентнијих немачких уметника“, „Обнова“ од 22. септембра 1943. године, стр. 4.

¹⁰⁹⁵ У чланку „Успех „Шестог шареног поподнева“ наводи се да је „приредби присуствовао Велибор Јонић са госпођом, шеф Српске државне пропаганде Ђорђе Перић, помоћник министра просвете Велмар Јанковић, комесар Коларчеве задужбине бивши министар Бошко Богдановић и други представници домаћих власти, „Ново време“ од 18. јуна 1943. године.

пропаганде посветили су популарисању народне изворне музике код становништва. Сваких недељу дана одржаване су аудиције на којима је вршен избор адекватних певача народне музике којима се потом омогућавао наступ у емисијама.

Током октобра 1943. године домаће власти увеле су још једну новину- директан пренос верске службе из више православних цркава у Београду, чиме је популарисано поштовање верских традиција од стране Недићеве владе и њено старање о духовном животу српског народа. Јавности је на посебан начин путем радио-пропаганде презентован положај ратних заробљеника и српских радника у Немачкој, ангажовање добровољачке организације и рад Националне службе за обнову Србије. У „Обнови“ је у мају 1943. године најављен почетак емитовања емисије коју ће водити српски добровољци са циљем да народу приближе „живот, борбу, тешкоће, напоре и безгранични идеализам нових српских нараштаја који одважно стоје у првим редовима бораца за нову Србију.“¹⁰⁹⁶ „Обнова“ извештава домаћу јавност поводом емитовања „Добровољачког часа“ о све већем приливу сеоске и градске омладине у редове добровољаца који чине „чврст и бескомпромисан инструмент политике генерала Недића и српског народа.“¹⁰⁹⁷

Велику пажњу Одељење за пропаганду поклањало је положају српских заробљеника у логорима у Немачкој. Требало је јавности презентовати њихов повољан положај и приближити их њиховим ближњима у Србији, а најједноставније је било учинити наведено путем радио-преноса њихових изјава, говора и поздрава ближњима и отаџбини.¹⁰⁹⁸ У свакој од изјава су обавезно, осим поздрава ближњима, заробљеници хвалили немачки режим и услове у којима су смештени, као и апеловали на своје сународнике да остану мирни и послушни Влади народног спаса. Приликом једног од радио-преноса говорило је 120 заробљеника.¹⁰⁹⁹ Касније је број који се наводи у штампи прелазио две хиљаде.¹¹⁰⁰ У „Новом времену“ објављена је радио-репортажа из круга заробљеника враћених

¹⁰⁹⁶ „Обнова“ од 11. маја 1943. године. Лист је 18. јуна најављивао учешће хора добровољаца у програму „Шареног поподнева“. У једној од немачких емисија 10. јула 1943. године на Радио-Београду детаљно је било речи о борби српских добровољаца .

¹⁰⁹⁷ „Обнова“ од 15.октобра 1943. године.

¹⁰⁹⁸ „Ново време“ од 23. јула 1942. године.

¹⁰⁹⁹ Исто, изјава једног од ратних заробљеника.

¹¹⁰⁰ Чланак „Две хиљаде поздрава драгим и милим преко Београдске радио-станице“, „Ново време“ од 12. августа 1942. године.

у Србију у марту 1944. године.¹¹⁰¹ Нова радио-емисија посвећена српским заробљеницима под називом „Твоја српска отаџбина“ емитована је први пут 22. августа 1944. године, а уводни говор заробљеницима одржао је председник владе. Емисија је имала за циљ да омогући контакт заробљеника са породицом и да им пружи обавештења о тешкој ситуацији у земљи „због сталних напада комунистичких банди Јосипа Броза“ и „о тешком злочину које Јосип Броз врши над српским народом“.¹¹⁰²

Приликом првог емитовања чланови специјалног васпитног течаја Националне службе за обнову Србије организованог у Остружници припремили су потпуни пренос једног радног дана са терена. Директор радио-станице присуствовао је пробама и аудицији за ову емисију која је одржана у Остружници. Најмлађи симфонијски оркестар састављен од 40 музичара-обвезника ангажован је за ове потребе наредних емитовања¹¹⁰³ У складу са радом организације „Земља и рад“, као и пријемом угледних сеоских домаћина код председника владе пропаганда међу сељаштвом и уопште о положају сељака у окупираној Србији вршена је и путем радио-емисија посвећених сељачком питању. Прва од тих емисија пуштена је у етар 25. августа 1942. године. Емитовани су разговори са сељацима.¹¹⁰⁴ Такође, почело се са извођењем разних музичких комада прилагођених становницима села. Тако је у септембру изведен музички комад из сеоског живота „Село моје убаво“ од композитора Љубише Бошњакловића. Дело је препуно народних мотива из српских крајева: окупљање омладине око гусала, разна кола, позив на игру и друге активности сеоских омладинаца.¹¹⁰⁵

Одељење за пропаганду и Министарство просвете и вера вршили су организовану радио-пропаганду према деци и омладини: ђацима и студентима. Радио-Београд почео је са емитовањем емисија посвећених деци средином 1942. године, у почетку у оквиру „Српског часа“. Емисија је носила назив „Дечији час“, а програм су извели чланови дечијег позоришта „Србија“ под управом београдског новинара Аце Павловића.¹¹⁰⁶ Емитовање дечијих емисија трајало је до краја

¹¹⁰¹ „Ново време“ од 23. марта 1944. године.

¹¹⁰² „Ново време“ од 24. августа 1944. године.

¹¹⁰³ Чланак „Преко 100 омладинаца учествоваће у емисији радио-емисији Националне службе“, „Ново време“ од 25. августа 1942. године.

¹¹⁰⁴ „Ново време“ од 28. августа 1942. године.

¹¹⁰⁵ „Ново време“ од 25. септембра 1942. године.

¹¹⁰⁶ „Ново време“ од 30. августа 1942. године.

окупације. Имајући у виду да су током зимског распуста, односно „зимског прекида предавања“ ученици остајали „ван дохвата потребног васпитног утицаја“ усвојен је предлог Главног просветног савета да се преко Радио-Београда организују посебни часови за ђаке у трајању од 15 минута. Теме часова биле су: понашање ван школе, хигијена, одређени наставни предмети, могућност уписа у разне школе са пропагирањем уписа стручних школа, српска историја, поезија, народна етика, народна традиција, улога појединих позива у народном и државном животу, српство, светосавље и улога и значај појединца у борби за опште добро. Главни просветни савет препоручивао је да се ова предавања организују у виду научног излагања, дијалога, личног доживљаја, приче, као и да буду проткана примерима. Сва обрађена предавања старешина школе слао је Главном просветном савету до средине текућег месеца са списком свих наставника на одобрење.¹¹⁰⁷ Прво предавање одржао је 6. фебруара 1944. године помоћник министра просвете и вера Владимир Велмар-Јанковић на тему „Српски културни план“.¹¹⁰⁸

Радио емисије намењене српским слушаоцима у првом тромесечју 1944. године задржале су форму из претходних година, а ни репертоар није био знатније измењен. Поводом обележавања Божића приређен је симфонијски концерт са плоча, божићна мелодрама професора Шимића „Рођење Христово“ уз пратњу Цвејићевог хора, дечији час под називом: „Божић за нашу децу“. Емитована је уобичајена Божићна посланица председника Владе. Репортажа о прослави Бадње вечери српских радника у Берлину била је емитована у циљу да слушаоцима укаже да су немачке власти водиле рачуна о верским и другим потребама српских радника. Пренос литургије из једне од београдских цркава, концерт камерне музике и емитовање „Шареног поподнева“ требало је да допринесу одржавању стања народног духа у уверењу да се ситуација стабилизовала и да се живот одвија нормалним током.¹¹⁰⁹ У фебруару је одржан велики концерт београдске радио станице поводом гостовања немачког диригента Ервина Бацлера који је дириговао великим симфонијским оркестром Радио-Београда уз наступ солисткиње Ани Концени и пијанисте Ервина Белцера. Управа Радио-Београда прикупила је у зимском периоду преко Одсека за српске емисије знатан прилог за Зимску помоћ избеглицама и сиромашном становништву.

¹¹⁰⁷ Чланак „Предавање за ђаке преко радија“, „Ново време“ од 10. децембра 1943. године.

¹¹⁰⁸ „Ново време“ од 7. фебруара 1944. године.

¹¹⁰⁹ „Ново време“ од 4. јануара 1944. године.

Најаве свечаног радио-програма за велику Ускршњу недељу и празнике 1944. године нису остварене. Омело их је савезничко бомбардовање Србије на Ускрс 1944. године. Након бомбардовања уследила је велика пропагандна кампања Радио-Београда о којој ће бити речи приликом анализе слике непријатеља.

Редовно емитовање програма настављено је скоро до самог краја окупационог периода. Средином маја обележено је две године од оснивања „Српских емисија“ које су према писању штампе спадале међу најпопуларније емисије Радио-Београда. Дошло је и до повећања броја оркестара и солиста народне и модерне музике, салонских оркестара, цез оркестара. Почело се са извођењем домаћих шлагера, а сваког четвртка одржаване су аудиције за певаче. У оквиру емисије „Шарено поподне“ почели су се појављивати нови солисти, осим познатих интерпретатора. Након бомбардовања обустављено је емитовање дела забавних садржаја, као и заробљеничког часа, али убрзо се наставило са редовним програмом. Становништво је требало убедити да се „живот одвија уобичајеним током“. Посебно је била популарна недељна емисија „Београд зове Бор“ у коме су испуњаване музичке жеље слушалаца, а српско одељење увело је поново емисију „Шта желе наши слушаоци“.

Крајем јула објављене су вести о организовању избора за најбољу кафанску музику у сарадњи Радио-Београда и листа „*Ново време*“. Награде су биле новчане и прилично високе за време у ком се избор одвијао, са пропагандном наменом: показати становништву да се музички живот престонице одвија несметано, уз обећање да ће прва три кафанска оркестра бити редовни гости музичког програма београдске радио-станице.¹¹¹⁰ Почетком августа 1944. године одржан је поменути конкурс Радио-Београда за најбољи кафански оркестар и титулу „Златни микрофон“.¹¹¹¹ Како би се популарисао наведени конкурс и обезбедио што већи број слушалаца који ће га пратити, дељени су нумерисани леци по прометним београдским улицама и извлачени су добитници улазница за такмичарски део конкурса у дворани Коларчеве задужбине. Немачки културни радници су подржали овај избор, те је у том контексту објављена и изјава диригента и композитора Фридриха Мајера о квалитету појединих београдских кафанских оркестара. На конкурс који је завршен великом приредбом одржаном средином

¹¹¹⁰ „*Ново време*“ од 28. јула 1944. године.

¹¹¹¹ „*Ново време*“ од 15. августа 1944. године.

августа победио је оркестар „Новог Београда“. Штампа је најавила одржавање новог „Јесењег конкурса за златни микрофон“.

Радио-Београд емитовао је програм током читавог периода окупације, до повлачења немачке војске и чланова Недићеве владе из Београда. Последњи дан емитовања програма Радио-Београда у том контексту био је 13. октобар 1944. године. Представници домаћих власти, Одељења за пропаганду, уредници листова и новинари су и поред постојећих ограничења коју су српске емисије имале на Радио-Београду користили максимално одобрену сатницу у свом пропагандном раду. Сви важни говори најављивани су претходно путем штампе, а у штампи су објављивани текстови предавања одржаних путем радио-преноса.

5.4. Улога пропаганде у функцији организовања свакодневног живота у окупираној Србији

Посебне друштвене и војно-политичке околности, као и „недовољна ангажованост“ Савета комесара на решавању питања која су била од великог значаја за немачку окупациону управу, утицали су на његово укидање. У делу рада који се односи на пропаганду Савета комесара, било је речи о ангажовању комесарске управе на регулисању свакодневног живота у првим месецима окупације, као и пропагандном утицају на становништво. Немачке мере за гушење устанка на српској територији биле су подједнако сурове као и одмазда над српским становништвом, усмерена и према устаницима и према народу, који је у целини посматран као реметилачки фактор.¹¹¹² Новоформирана Влада народног спаса имала је незахвалан задатак који се састојао првенствено у посредовању између немачких власти и становништва, покушајима ублажавања немачке репресије, углавном неуспешним, као и у потпуној пацификацији земље у чему је велику улогу имала разграната пропагандна активност. Две основне смернице које је Одељење за пропаганду добило за рад међу народом и за организацију свакодневног живота под окупацијом биле су: саветовати народу да мирно прихвати окупацију земље и убедити га да Немци немају исти став према мирном становништву и према побуњеницима (ово последње било је готово немогуће с

¹¹¹² Генерал Франц Беме који је гушио устанак у Србији дефинисао је у својим наредбама начин поступања са устаницима: „Безобзирне мере морају бити застрашујући пример, што ће се за кратко време прочути по Србији“, Зборник НОР-а, I-I, стр. 443; Зборник НОР-а, I-I, стр. 459-460.

обзиром на чињеницу да су у другој половини 1941. године репресалије достигле кулминацију).¹¹¹³ Народу се поручивало да се што пре групише у националне редове и усмери на пут обнове и подизања српске државе у духу новог времена: „Ми Срби не можемо утицати на ток догађаја, ми сада треба да гледамо само своје послове и да искрено и лојално задржимо пружену руку наших витешких противника, како бисмо што пре успели да извучемо земљу из рушевина и створимо себи што бољу, срећнију и сигурнију будућност.“¹¹¹⁴ Проблем уређења односа у новом друштву био је централна тема званичне пропаганде која је била усмерена и на стварање атмосфере колективног поверења, солидарности и међусобне повезаности. Основа новог поретка требало је бити друштвено уређење засновано на социјалној правди.¹¹¹⁵ Апеловало се на богате да помогну сиромашнима, као и на народ да уложи „максималан напор како би се организовао живот у тешким данима“. Заједница је овим путем требало да постане јединствена те је пропагирано напуштање свих облика партијског организовања и подела ради остварења народног јединства у коме је лежао спас.¹¹¹⁶

Званична пропаганда домаћих власти била је усмерена на неколико поља која су била од кључног значаја за организацију свакодневног живота, односно за враћање у нормалу живота у српским градовима и селима након гушења устанка 1941. године. Крајњи циљ био је створити званичну слику Србије која незаустављиво напредује на путу обнове под немачким окриљем. Органи српске владе извештавали су како се народ после преживљених катастрофа из 1941. године „предао послу и жели да сачува своје животе. Сеоско становништво спрема се за пољске радове.“¹¹¹⁷ Окружна начелства писала су о жељи народа за миром, радом и преживљавањем.¹¹¹⁸ Званична политика Владе имала је за примарни циљ нормализацију свакодневног живота и сузбијање комунистичког утицаја. Недићеве власти су покушавале да на разне начине спрече одлазак српске младежи у партизане, а најчешћи и најједноставнији начин састојао се у вршењу сталног

¹¹¹³ „Обнова“ од 16. јула 1941. године, стр. 3.

¹¹¹⁴ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 2-31.

¹¹¹⁵ „У центру наших животних интереса не стоји више ни један појединац, него народна заједница Србија која се утемељује и разрађује мучним напорима своје најпожртвованије деце. И према томе колико чији рад користи Србији, он ће бити цењен и уважаван. Колико ко буде привређивао, само толико може да једе и толико вреди. Ко ништа не привређује он је паразит и заслужује да се избаци из државе.“, „Обнова“ од 21. септембра 1943. године, стр.3.

¹¹¹⁶ „Наша борба“ од 5. октобра 1941. године.

¹¹¹⁷ ВА, група фондова Нда, К 20 Б, бр. рег. 1-11.

¹¹¹⁸ ВА, група фондова Нда, К 22, бр. рег. 1-11.

притиска на родитеље, претње и апеле становништву да се редовно бави пољопривредним радовима.¹¹¹⁹ Спречавањем одлива становништва у шуме било би омогућено боље функционисање државног апарата под немачком влашћу, смањен обим немачких репресалија и омогућено боље искоришћавање привредних и људских ресурса. Такође, заустављем пораста броја припадника партизанског покрета било би омогућено његово постепено искорењивање. Пропаганда је у том правцу истицала као најважније ангажовање на унутрашњој обнови: исправљање последица изазваних погрешним одлукама претходних власти и духовне пометње, као и погрешно схваћених узајамних односа заједнице и појединца. Комунистичка мисао требала је да буде „закопана“, посебно у градовима, а права народна интелигенција требала је духовно да окрепи народ и донесе „конструктивну националну мисао“. Народ је морао бити политички отрежњен кроз исцељење од партијске психологије.¹¹²⁰ Штампa је водила велику пропагандну кампању против комунизма у време објављивања „Апела српском народу“.¹¹²¹ Имајући у виду да је КПЈ прогласила за окупаторске слуге сваког ко је на било који начин сарађивао са Немцима, београдски предузетници, који су хтели да у ратно време профитирају, нашли су се у незавидном положају.¹¹²² Са једне стране били су у могућности да остваре већу зараду, а са друге да се нађу на удару комуниста. Први регистровани напад овог типа изведен је 22. јула 1941. године на гаражу тапацирера Чедомира Недељковића у Захумској бр. 26, када је убачена бомба. Избушен је стари аутомобил марке „Фијат“ који се налазио у гаражи. Увиђајем је утврђено да је наведено дело „комуниста у циљу саботаже, али извршилац није пронађен и поред тога што је узет његов лични опис“.

Власти су водиле и повремене кампање међу народом против четничког покрета. Недић је осуђивао све позиве на устанак, а у појединим говорима изједначавао је Михаиловићеву акцију са комунистичком. Четници и партизани проглашени су „гробарима српског народа, плаћеним агентима Москве и Лондона, одродима без Отаџбине и националног осећања, трговцима месом и крвљу.“¹¹²³

¹¹¹⁹ Ж. Јовановић, *Селаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд, 1995, стр.113.

¹¹²⁰ „*Наша борба*“ од 14. децембра 1941. године.

¹¹²¹ У „*Новом времену*“ редовно су објављиване су осуде комунистичког покрета од стране грађана Лесковца, Шапца, Зајечара и већег дела Шумадије, као и похвале „Апела“ српском народу.

¹¹²² Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*, Београд, 2013. године.

¹¹²³ ВА, група фондова Нда, К 23, бр. рег. 8-12/1.

Званична пропаганда нападала је градско становништво које се није опредељивало, називајући их увредљиво „средоње“, а највише бриге задавали су грађани који се нису опредељивали ни за једну страну, већ су чекали исход рата. На удару је била и прозападна интелигенција која „није ништа учинила да помогне народу“. Захтевано је да се изврши раскид са старим навикама и политичким обичајима у циљу „спасавања народа и утемељења бољих и сигурнијих изгледа за будућност“.¹¹²⁴

Уколико домаће власти нису успеле да редовним упозорењима, апелима и захтевима успешно држе становнике подаље од шума, предузимале су конкретне репресивне мере чијом применом је народ држан у стању сталног страха од преког суда,¹¹²⁵ слања у радне и концентрационе логоре, масовног стрељања или других успешних метода застрашивања. Термин концентрациони логори био је редовно употребљаван у домаћим листовима. У пропагандним текстовима о Немачкој није имао негативну конотацију: немачки радни и заробљенички логори приказивани су као места где српски радници и заробљеници живе под „очинском бригом“ команданата логора. Како би се становницима дочарала атмосфера која је владала у логорима објављивани су у наставцима утисци Милана Аћимовића из посете српским заробљеничким логорима. У листу „*Коло*“ објављен је прилог под насловом: „Министар унутрашњих послова г. Милан Аћимовић прича за читаоце *Коло* о својој узбудљивој посети српским заробљеничким логорима у Немачкој“.¹¹²⁶

Једна од политичко-пропагандних мера власти у склопу антикомунистичке кампање била је и агитација за ступање Срба у добровољачке редове на Недићев позив. У штампи су редовно објављивани позиви Србима упућени преко канцеларије Српске добровољачке команде.¹¹²⁷ Писало се о „болесном Београду“ који је добровољачка омладина повела путем оздрављења.¹¹²⁸

Као и током првих месеци окупације настављен је рад на организацији живота у Београду, као престоници и центру од виталног значаја за

¹¹²⁴ „*Наша борба*“ од 26. октобра 1941. године, стр. 3.

¹¹²⁵ *Уредба о преким судовима* ступила је на снагу 23. септембра 1941. године.

¹¹²⁶ „*Коло*“, 10, 16. и 24. јануар 1942. године.

¹¹²⁷ Чланак „*Позив добровољцима-Срби, ступајте у редове добровољца!*“, *Из канцеларије Српске добровољачке команде*, „*Ново време*“ од 27. септембра 1941. године.

¹¹²⁸ Чланак др Стевана З. Иванића „*Стари данашњи Београд*“, „*Наша борба*“ од 4. јануара 1942. године.

функционисање остатка окупиране територије. Свакодневни живот у Београду власт је организовала користећи се разним пропагандним методама и методом принуде, док је са друге стране сугерисала грађанима оптимистичко у „Новој Србији“. Према *Уредби о одговорности општинских самоуправних органа*, лицима запосленим у локалним органима власти која одбију да приме дужност или поднесу оставку, претило се принудним радом, упућивањем у концентрациони логор или преким судом. Влада је након доношења *Уредбе о уклањању национално непоузданих службеника* увела обавезу да сви запослени и пензионери потпишу изјаву лојалности Милану Недићу. Уколико би одбили да потпишу наведену изјаву не би им се исплаћивале плате ни пензије. Само породице национално исправних лица која су погинула од ваздушних напада и национално исправних хранилаца умрлих на обавезном раду, имале су право на државну помоћ. Државним службеницима сугерисано је да су морално одговорни властима како би се остварило „јединство мисли и осећања у духу наређења Владе народног спаса“. Критиковани су поједини службеници због нерада, посебно женски пол који је заузимао велики број радних места у дактило-биороима. Писало се о беспосличарима и пијаним људима који се по цео дан шетају улицама или возе трамвајима ометајући друге путнике. Са друге стране истицани су примери марљивости и довитљивости појединих чиновника који су узели у закуп имања на периферији и после радног времена обрађивали земљу.

Општа слика стања Београда „после рата“ коју је пласирала пропаганда била је позитивна, уз извесна одступања која су требала послужити становиштву као пример „како не треба радити“.¹¹²⁹ Званична пропаганда потенцирала је враћање живота у Београду и другим српским градовима у нормалу почетком 1942. године. О Београду се писало као о граду ослобођеном од бољшевизма, чије улице су украшене словима „V“.¹¹³⁰ Слика Србије коју су пропагандисти креирали средином 1942. године била је углавном идилична. У „*Обнови*“ је објављено неколико чланака о нормализацији прилика у Чачку, Крагујевачком округу, Лесковцу и у другим градовима.¹¹³¹ Писало се о миру и раду који недељама влада у Шумадији, о становништву које у селима и градовима мирно обавља свакодневни

¹¹²⁹ „*Српски народ*“ од 21. августа 1942. године, стр. 9.

¹¹³⁰ „*Ново време*“ од 25. јула 1941. године.

¹¹³¹ „*Обнова*“, 19. и 22. јануар 1942. године.

посао, питању пољопривредне производње и обраде земље као најважнијим преокупацијама сеоског живља.¹¹³²

Пропаганда је настојала приказати како се свакодневни живот у Београду одвијао устаљеним током, као да се није радило о времену окупације, већ о времену „после рата“. Крајем 1942. године становници се путем штампе обавештавају да је прорадило јавно купатило са базеном, писало се о отварању нових елитних кафана, приредбама на Коларцу које је преносио Радио-Београд, новорођенчадима рођеним у новогодишњој ноћи и о свечаној прослави Божића. Организована је свечана прослава Бадњег дана која је у позадини имала пропагандни карактер, а у прилозима о прослави истицало се да је имала у циљу учвршћивање националне мисли и да врати српски народ на прави пут. Бадњаци су ношени централним београдским улицама и до Недићевог стана. Организоване су и прославе Божића за избегличку децу. На Божић је одржана свечана литургија у манастиру Жича. Новине су писале и о дочеку православне Нове године у Београду.¹¹³³ У овом контексту треба анализирати и коришћење црквених и верских садржаја у циљу пропагирања народног и духовног јединства, као и поштовања хришћанских начела у тешким временима. Имајући у виду да је структура Српске православне цркве неколико месеци након Априлског рата потпуно уништена, црквена организација разбијена, а епископи у избеглиштву или побијени, јасно је оптерећење под којим је преостало свештенство деловало, као и да у већини случајева није било дорасло обављању свештеничког позива. Недићеве власти су покушавале да духовну и светосавску традицију уграде у темеље „нове Србије“ наглашавајући значај црквених празника и „духовни барјак“ око којег уз генерала Недића треба да се окупе сви Срби.¹¹³⁴ Требало је утицати на смиривање односа између свештенства и сељаштва у којем су преовладавали материјални интереси и на поштовање православних обреда. Одељење за пропаганду представљало је Српску православну цркву као „чувара народног јединства“ и „моралног учитеља у тешком ратном времену“.

¹¹³² „Српски народ“ од 12. јуна 1942. године.

¹¹³³ „Обнова“ од 14. јануара 1943. године, стр. 5.

¹¹³⁴ Објављено је низ прилога о поштовању Владе народног спаса према цркви као чувару духовних традиција, као и учешћу представника власти у црквеним обичајима, „Београд је свечано и узбудљиво прославио Бадњак“, „Коло“ од 10. јануара 1942. године.

Културни живот окупиране Србије, а посебно београдске престонице, био је под лупом пропагандног апарата и коришћен у сврху стварања слике о становништву које у тешким временима вапи за што већим бројем културних садржаја, редовно чита књиге, посећује позоришта, биоскопе, спортске манифестације, изложбе и слушају актуелна предавања уживо и преко Радио-Београда.¹¹³⁵ Грађанима Београда и осталом становништву Србије пропагандисти су свакодневно пружали другачију слику стварности у складу са покушајима да се створи привид нормалности свакодневног живота, а са њом и нормалности окупације. Требало је уместо „старе, болесне јавности“ створити „ново“ јавно мњење способно да се конструктивно прилагођава променама. У Београду су одржаване прославе у немачком лекторату поводом завршетка школске године којима су присуствовали министри, држана су јавна предавања на Коларцу, оперски певачи су гостовали на немачким сценама, немачка позоришта на сецни Народног позоришта. Биоскопи су почели са редовним приказивањем немачких и српских забавних и пропагандних филмова, кафане су се редовно рекламирале у дневној штампи (иако је забрањено њихово посећивање у одређеној сатници, а у неким случајевима и потпуно), одржаване су изложбе антимаџонског и антикомунистичког садржаја. „Нова Србија“ је пропагирала веселу свакодневицу, посебно преко појединих емисија Радио-Београда које су преношене по наредби домаћих власти у свим локалима. Пропаганда кампања на пољу књижевности користила је шаблон готово идентичан са немачким. Позивано је да се у Србији на ломачи спаљује јеврејско-комунистичка литература. У исто време су превођене, издаване и рекламиране немачке пропагандне књиге и објављивана и пропагирана антисемитска и фашистичка литература. Након месец дана окупације у штампи се писало да је најчитанија књига у Београду „Немачки у сто лекција“ и да је „Моја борба“ продата у преко 20 000 примерака. Режим је цензурисао под немачким инструкцијама сва стара и нова издања поменутом *Уредбом о прегледу и забрани књига*, док је Министарство просвете и вера из јавних библиотека избацивало све књиге које су могле штетно утицати на национални дух српске омладине и народа. У оквиру Српског цивилног плана Владимир Велмар-Јанковић унео је и ставку о „100 стандардних књига које би сваки човек у Српству морао да прочита“.

¹¹³⁵ Пропаганда активност Недићеве владе у области културе биће детаљно анализирана у последњем поглављу рада.

Народно позориште било је централна установа новог поретка у култури која је почетком октобра 1941. године отпочела рад са потпуно новим концептом улоге позоришта у друштвеном животу. Као снажан инструмент културне пропаганде позориште је изграђивало „нов српски културни живот и здрав национално-културни развој.“ Један од задатака позоришта био је и стварање позоришне публике нове Србије уместо старе, предратне публике. Лазар Прокић писао је о позоришту у светлу његове националне васпитне функције као о „изразу српске народне душе ослобођене сваког другог елемента“. Владимир Велмар-Јанковић сматрао је да позориште треба да постане „радна заједница у којој се ни на чему другом не ради но на подизању српског схватања и гледања на свет.“

У чланку објављеном у „Новом времену“ у мају 1943. године Београд је описан као град који не одаје утисак да је пре две године био поприште ратних дешавања: „Ред и рад није само лозинка која говори са транспарената преко великих тргова. Она је постала стварност и симболично представља немачку пословицу о новом животу који цвате из рушевина, из духовних рушевина прошлог времена. Горко искуство из прошлости и из њега произашло сазнање, чини основицу става једног наступајућег српства која зна да разликује пароле разарања од парола народног задатка. Уз њих је и окупациона власт, која неуморно ради на поновном народном и духовном препороду српства.“¹¹³⁶

Почетком 1944. године штампа је наставила да пише о раду на обнови „све до дана када ће осванути нова европска породица, сложна и идеолошки повезана са великом националсоцијалистичком Немачком“. Савезничко бомбардовање Београда и других градова у Србији у априлу 1944. године било је, као што је већ поменуто у претходним деловима текста, повод за нови пропаганди талас у коме је бомбардовање коришћено као још један доказ „реалног става“ савезничких сила према Србима. Последице бомбардовања више од шест стотина америчких бомбардера биле су веће од немачког бомбардовања 1941. године. Према неким проценама у бомбардовању је страдало око 200 немачких војника и око 1160 грађана. Највише су били погођени стамбени делови Београда који је поново бомбардован 21. и 24. априла, 18. маја, 6. јуна и 3. септембра. Био је већи број цивилних него војних жртава, гађано је насумице без посебног гађања војних

¹¹³⁶ „Ново време“ од 29. маја 1943. године, стр. 3.

циљева, а бацане су и тепих бомбе. Подгорица је такође тешко страдала, а у мају 1944. године уништена је скоро у потпуности.

Вођена је својеврсна кампања против шпекулације и рат против црне берзе које су биле нуспроизводи стања у земљи. Заплашити и обесхрабрити „манипулаторе ценама и несавесне трговце којима недостаје социјална свест“ било је неопходно како би дошло до стабилизације цена. Појединци су били осуђени на јавно батињање због продаје основних животних намирница по високим ценама, што је имало двоструки ефекат: заплашити и одвратити друге од оваквих активности и јавно понизити кривце.¹¹³⁷ Најчешћи је био шверц дувана и цигарета. Током фебруара 1942. године Управа Београда затворила је многе галантеријске, конфекцијске, мануфактурне, пекарске, месарске и деликатесне радње због продаје производа по вишим ценама, а поједини трговци су завршили у затвору.¹¹³⁸ У „Обнови“ је објављен чланак о првом јавном батињању у Београду групе од 14 осуђених корупционаша уз закључак довољно јасан: „Ово ће се понављати. Нека се не преваре народне крвопије, мислећи да је то само шала.“¹¹³⁹ Лист „Српски народ“ писао је у сваком броју о несавесним пекарима, трговцима и шпекулантима разних занимања који су се богатали на рачун сиротиње „у безумној јагми за брзим богаћењем“.¹¹⁴⁰ У „Нашој борби“ објављено је упозорење свима који су се обогатали на рачун народа. Требало им је одузети имовину стечену скривањем робе, пљачком приватне и државне својине, па је чак дат и опис просечног црноберзијанца: „подебелог врата и стомака, лепо одевени и ухрањени, доста разговорни“.¹¹⁴¹ Ширили су вести Радио-Лондона и Москве. Оваквом пропагандом о црноберзијанцима стварана је атмосфера неповерења, нетрпеливости народа према имућнијем слоју који је могао бити сврстан у ове редове без конкретних доказа, односно оптужен по било којој основи, чак и ако „није продавао робу из скривеног подземља и драо народ до голе коже“. Овде се пропаганда о борби против ратних профитера преплиће са пропагандом власти о „заштити малог човека у новом поретку“, односно „људи мале имовине, малих новаца, малих надница, малих плата“. Требало је уједначити имовинско стање грађана како нико

¹¹³⁷ Уредба о примени јавне телесне казне на лица која спекулативним путем неоправдано подижу цене животним намирницама, „Службене новине“ од 26. децембра 1941. године.

¹¹³⁸ „Обнова“ од 26. фебруара 1942. године, стр. 9.

¹¹³⁹ „Обнова“ од 29. маја 1942. године, стр. 9.

¹¹⁴⁰ „Српски народ“ од 12. јуна 1942. године, стр. 5.

¹¹⁴¹ „Наша борба“ од 14. јуна 1942. године, стр. 13.

не би превише одударао и изазивао нетрпељивост осталих, што је била особеност корпоративног система. Ради сузбијања шпекулације Недићева влада је образовала финансијску полицију са задатком контроле цена и вршења надзора над разменом робе, а основан је и Одбор за провизију који је грађане снабдевао расположивим количинама основних животних намирница. Штампана је редовно позивала народ на учешће у акцијама против шпекуланата.¹¹⁴² „Српски народ“ је увео редовну рубрику „Овакви више не смемо да будемо“ у којој је осуђивао понашање појединаца, себичност, неосетљивост, пљачку.¹¹⁴³ Писало се и о подмитљивости лекара који су заборавили на своје најсветије дужности одржавања здраве нације, продавали лекове по високим ценама и постали подложни корупцији.¹¹⁴⁴ Током 1943. године основан је Комитет министара за координирану акцију у сузбијању нелегалне трговине са министром пошта, телеграфа и телефона Јосифом Костићем на челу. Поведена је пропагандна кампања против црноберзијанаца: „Преко штампе, радија и путем предавања и зборова развиће се у целој земљи ратдо уништења црне берзе. Речима и делима, уз помоћ власти путем осуда, подвргавања руглу и најстрожим казнама, мора се угушити у клици црна берза и обновити национални морал.“¹¹⁴⁵ Свакодневно функционисање престонице било је отежано услед пада животног стандарда и исцрпљености привредних ресурса. У „Новом времену“ критикован је поступак сељака који су престали да снабдевају београдске пијаце воћем и поврћем након одлуке Комесаријата за цене да повуче одлуку о максимираним ценама.¹¹⁴⁶ Критиковани су и млекари због препродаје, као и шверцери цигарета. У штампи је објављен низ прилога о шпекулацијама са издавањем соба и станова, као и о тешком животу подстанара.¹¹⁴⁷

Настављен је појачани прилив избеглих Срба у земљу, што је од владе изискивало додатно ангажовање на решавању питања њиховог смештаја и исхране, као и разне пропагандне активности ради помоћи избеглицима. Основан је Комитет за решавање избегличких питања. Збрињавање избеглица подразумевало је и њихово запошљавање на доступним и у извесној мери адекватним пословима. Тако су просветна лица која су предавала немачки језик била одмах запошљавана услед

¹¹⁴² „Српски народ“ од 6. октобра 1942. године, стр. 10.

¹¹⁴³ „Српски народ“ од 17. октобра 1942. године, стр. 9.

¹¹⁴⁴ „Српски народ“ од 20. октобра 1942. године, стр. 9.

¹¹⁴⁵ „Обнова“ од 15. јануара 1943. године, стр. 5.

¹¹⁴⁶ „Ново време“ од 1. јуна 1943. године, стр. 3.

¹¹⁴⁷ „Ново време“ од 3. јуна 1943. године, стр. 2.

велике потражње. Како би се ослободио део радних места за избегла лица влада је донела уредбе по којим жене нису смеле чинити више од једне четвртине запослених у министарствима и којима је спречавано њихово даље запошљавање док се број запослених не сведе испод тог нивоа. Избеглицама је сугерисано посредним и непосредним путем да се одуже домаћим властима прихватањем режимске политике, а у супротном би пролазили као „национално непоздани елементи“. Власти су такве случајеве слале на принудни рад, у затвор, а могле су им одузети избеглички статус.¹¹⁴⁸ Посебна пажња и пропагандна активност била је усмерена на помоћ избеглој деци.¹¹⁴⁹ Српска влада организовала је сваке године акције пружања помоћи радничким породицама како би се прехраниле преко зиме, а свака од оваквих акција била је пропраћена у штампи, држањем говора уживо и у емисијама Радио-Београда. Као и у другим акцијама у којима се исказивала солидарност највише средстава приложили су средњи и сиромашнији слојеви становништва. Критикама у штампи влада је покушавала да утиче на имућније грађане и сеоске домаћине да учествују у већој мери и са више прилога у акцијама ове врсте.¹¹⁵⁰

Питање школовања деце и омладине у духу традиције српског народа било је једна од централних тема на које је било усмерено Министарство просвете и вера као и Одељење за пропаганду Недићеве владе. Идеолози и пропагандисти су истицали потребу „хитног дефинитивног решења организације и целисходног спровођења интегралног васпитања школске и ваншколске омладине“.¹¹⁵¹ Београдске власти критиковале су понашање омладине која ужива у „нераду и шетњи“¹¹⁵² и забраниле 7. марта 1942. године свој омладини шетње по улицама и јавним местима „познатим у Београду под именом корзои“, посећивање кафана у радне и у празничне дане.¹¹⁵³ У Чачку и у другим српским варошима је такође забрањена шетња корзоом, посете кафанама и бесposличарење у локалима и по становима.¹¹⁵⁴ „Наша борба“ објављивала је редовне прилоге о духу Београђана,

¹¹⁴⁸ Чланак Б.Г. „Избеглице“, „Наша борба“, од 14. септембра 1941. године.

¹¹⁴⁹ „Обнова“ од 6. новембар 1942. године, стр. 3.

¹¹⁵⁰ „Обнова“ од 3. октобра 1942. године, стр. 5.

¹¹⁵¹ Чланак „Интегрално васпитање омладине“, Б. Малеш, „Ново време“ од 23. септембра 1941. године.

¹¹⁵² „Наша борба“ од 15. фебруара 1942. године, стр. 8.

¹¹⁵³ „Обнова“, од 7. јуна 1942. године, стр. 7.

¹¹⁵⁴ М. Тимотијевић, Чачак под окупацијом 1941-1944. Привреда и друштво, Зборник радова Народног музеја Чачак, 30/2000, стр. 264.

посебно омладине, критикујући себичност, аморалност и незинтересованост за све догађаје, изузев за сопствену удобност.¹¹⁵⁵ Ова мера била је неопходна како би се сузбило ширење пропаганде шапутањем, гласина које су биле уперене против власти или су пак реметиле тешко успостављен ред. Омладинци су тешко прихватили службу обавезног рада, па је избегавање ове службе био један од главних разлога одласка у шуму. Ради лакшег ангажовања омладинаца на обавезном раду пропагандисти су одржали низ предавања по срезовима, штампа је током читавог периода окупације писала о омладинцима који вредно раде на обнови земље и који су пример за осталу заблуделу омладину која се скрива по шумама. Крајем септембра 1942. године отворен је Завод за принудно васпитавање омладине у Смедеревској Паланци.¹¹⁵⁶

Супротности село-град које су у међуратном периоду достигле озбиљне размере, кулминирале су током окупације, што је изискивало пропагандно ангажовање на смиривању ситуације у Београду и унутрашњости Србије. Овај период обележен је појавом провинцијског патриотизма када је сеоско становништво перцепирало Београд као град раскоши и луксуза, са којим је имало везу само преко порезника. Подела село-град била је посебно изражена у време Априлског рата када су многи Београђани постали бескућници на мети сељака који су користили њихов тежак положај и тражили читаво богатство да их приме у своје домове. Било је безброј случајева пљачке и отимачине, као и примера презира и мржње. Касније је било и доста случајева прилажења сељака партизанима који су их позивали на „обрачун са градском господом“. Током читавог периода окупације Одељење за пропаганду радило је на помирењу ових супротности и потенцирало сарадњу села и града како би се супротности помириле и како би Београд повратио свој некадашњи ауторитет. Влада је организовано слала интелектуалце, најчешће професоре, судије, адвокате, лекаре у провинцију и околна села ради држања предавања о штетном утицају комунизма на народ. Одржан је велики број народних зборована на којима су представници власти држали антикомунистичке говоре. Организоване су и антимаџонске и антикомунистичке изложбе, прво у Београду, а потом и у другим градовима у унутрашњости Србије. Потенцирана је и сарадња других градова у провинцији са околним селима, како би се лакше

¹¹⁵⁵ „Наша борба“ од 22. фебруара 1942. године, стр. 4..

¹¹⁵⁶ Преваспитавање у Заводу прошло је око хиљаду младих људи током окупације.

организовао свакодневни живот. Штампа је писала о бројним примерима сарадње сеоског и градског становништва.¹¹⁵⁷

Положај сељаштва и питање пољопривредне производње били су повезани са исхраном и снабдевањем намирницама сеоског и градског становништва. Домаће власти су ова питања прогласиле приоритетним већ крајем прве ратне године, са почетком дуге зиме, као и на пролеће 1942. године услед великих поплава. У штампи је у том периоду објављен велики број чланака у којима се апелује на солидарност народа без које влада не може да реши проблем исхране. Такође, апеловало се и у емисијама Радио-Београда на солидарност српског становништва. Пропаганда је била усмерена и на смиривање ситуације након гушења устанка, као и на спречавање нових немира до којих би могло доћи почетком пролећа 1942. године. Усмерити народ да се посвети себи, својој породици и обрађује земљу био је крајњи циљ пропагандне активности домаће власти. У чланку објављеном крајем децембра 1941. године у „*Нашој борби*“ народ се упозорава да влада не може решити проблем исхране без свакодневне солидарности богатијих са сиромашнима.¹¹⁵⁸ Влада је прописима забранила стварање кућних залиха како би обезбедила равномерну расподелу намирница. Проблеме домаћим властима у организовању пољопривредне производње нису стварали само „хушкачи из Лондона“ који су сељацима поручивали да не обрађују своју земљу, него и окупациона управа која је српско село покушавала модернизовати у оквиру својих ратних потреба.¹¹⁵⁹ У већини својих обраћања народу, Недић апелује на српске сељаке да се посвете себи и својим породицама како би обезбедили храну за народ и стоку, помогли избеглице и извршили дужност према отаџбини.¹¹⁶⁰

Почетак пролећа 1942. године обележила је велика акција власти на „мобилизацији свог радног елемента у духу наредбе и плана о планској пољопривреди“.¹¹⁶¹ Након великог броја апела за солидарност и послушност упућених српском народу Недић је у свом говору домаћинима из Поморавља одржаном у септембру 1942. године констатовао да је у већини градова и села

¹¹⁵⁷ „*Обнова*“ од 19. јануара 1942. године, стр. 5.

¹¹⁵⁸ „*Наша борба*“ од 28. децембра 1941. године, стр. 8.

¹¹⁵⁹ Немачке власти су потенцирале узгајање одређених пољопривредних култура које до тада српски сељаци нису сејали, а српски пољопривредни референти организовали су сејање ових култура по немачким упутствима.

¹¹⁶⁰ С. Краков, Генерал Милан Недић, Књига друга: Препуна чаша чемера, Минхен 1968, стр. 12-13.

¹¹⁶¹ ВА, група фондова Нда, К 29, бр. рег. 1/5-97.

народ наставио по старом, посебно имућнији грађани и сељаци који „беспосличаре по кафанама и краду Богу дане“. Посебно је критиковао имућнији слој који се у већини није одазвао позиву за помоћ незбринutoј и избеглој деци упућеном у августу 1942. године.¹¹⁶² Одељење за пропаганду је у својим кампањама намењеним сељаштву поручивало обичним, малим људима да не подржавају борце „за неку вајну слободу јер хоће слободу само за себе и власт у својим рукама, користећи се при томе корупцијом и разним преварама“.¹¹⁶³ Сељаци су требали испунити „велике обавезе и свете дужности према Отаџбини“. Основни задатак била је производња хране уз напрезање до крајњих граница.¹¹⁶⁴ Крајњи циљ пропагандне уперене према сељаштву ради лакшег функционисања и организације свакодневног живота био је придобијање сељака да предају све вишкове хране, извршавају сва наређења војних и цивилних власти и чувају ред и мир.

Домаће власти и пропаганда наметнули су нове стандарде у вези са улогом жене у новом српском друштву, а слика о пожељном начину понашања и живљења жена која је пласирана готово свакодневно требала је утицати на што брже прихватање наметнутог обрасца. Свакако да су тежина ратне ситуације и промењени услови живота изменили драстично положај имућнијих породица и да су жене које су до тада имале велики број послуге и живеле у имућном окружењу морале да се прилагоде новонасталим околностима. Доста имућних породица остало је без ичега и сналазиле су се на разне начине да се прехране, огреју, обуку и сместе. Пропаганда и идеолошки заговорници Нове Србије поздравили су ову трансформацију престоничких жена и готово свакодневно писали о грађанкама које су уместо мирисног цвећа у баштана узгајале лук и кромпир, које су ишле ненашминкане и препланулих лица на пијацу и водиле домаћинство без послуге и привилегија. Популарисање овакве улоге жена ишло је и у прилог покушају да се нивелише однос села и града и супростности које су до тада биле јасно дефинисане и да се предност да селу као чувару српске традиције и задружног принципа.

У једном од чланака објављених у „*Српском народу*“ у другој половини 1943. године Р. Миливојевић се бави „женом нове Србије“.¹¹⁶⁵ Нове околности нису више дозвољавале женама да живе као у претходном времену, већ им је

¹¹⁶² „Обнова“ од 5. новембра 1942. године, стр. 3.

¹¹⁶³ „Српско село“ од 18. септембра 1941. године, стр.2.

¹¹⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 12, бр. рег. 2-34.

¹¹⁶⁵ „Ново време“ од 4. септембра 1943. године стр. 3, чланак изашао у „Српском народу“.

указивано да је њихова морална обавеза да се упусте „равноправно са мушкарцима у тешку животну борбу“. Жена је требала бити чувар дома, породичне традиције, борац за породичну егзистенцију, кадра да одржи породицу на окупу. Приказивана је као значајан чинилац друштва, спретна и способна, „жена радница“ која не чита модне савете и не бави се трачарењем већ се враћа народној поезији. Пропагирно је васкрсавање лика старе српске жене и мајке. Жена српске задруге живела је за своју породицу и децу. Идеална жена требало је да поседује више особина: скромна ћерка, породична жена и узорна мајка, што је означавало јединство рада, вере и љубави, као и оличење свих духовних вредности.

Недић је део својих говора и наступа у јавности редовно посвећивао разматрању улоге жене у новој српској свакодневици, као и популарисању традиционалног лика српске мајке.¹¹⁶⁶ У једном од чланака посвећених наведеној теми навео је рад др Милице Богдановић, председнице Секције Главног одбора Црвеног Крста, као пример идеалне „српске мајке“. Како би подсетио читаоце на важну улогу српске мајке у друштву, која је помало заборављена и на српске светитељке осврнуо се на личности: мајке Јевросиме, мајке Југовића, мајке Лазара Кујунџића. Продубљивање поруке о важности васпитања у духу традиције и улоге српских мајки у том процесу ишло је у правцу подсећања читалаца на доба ускока и хајдука, Карађорђа и кнеза Милоша када су српске мајке су деци усадиле у душу „огањ родољубља“ и начиниле од њих херојске борца и витезове. Мајка је у Недићевом виђењу била стуб породице, темељ друштва и симбол продужетка расе и оопстанка српског народа. Савремену српску жену Недић је такође величао као мајку, родољуба, узорну хришћанку, неуморну радницу која „подиже нов свет, нове Српчиће, младу Србадију“ и која чува огњиште да се не угаси.

Улога коју је пропаганда имала у свакодневном животу становништва под окупацијом свакако није занемарљива, али се у контексту даље анализе поставља питање њеног учинка и начина на који је становништво примало пропаганде садржаје пласиране путем штампе и плаката и радио говора. Свакодневни живот под окупацијом одвијао се сопственим ритмом и пропаганда је имала уплив у његове токове у извесној мери. На основу сачуваних мемоарских извора може се закључити на које начине је пропаганда допирала до становника и како су је

¹¹⁶⁶ Недићев чланак у „Српском народу“ под насловом: „Српска мајка“ о улози жене у новој Србији, „Ново време“ од 26. септембра 1943. године стр. 3.

перципирани. Захваљујући публикавању дневника државног чиновника у пензији Драгутина Ј. Ранковића који су са коментарима објавили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић под насловом: „Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944. Искуство једног Београђанина“ можемо стећи увид у начин на који је дугогодишњи публициста и чиновник свакодневно доживљавао и преживљавао дане окупације.¹¹⁶⁷ Прецизност и озбиљно познавање друштвено политичких прилика које је показао у дневнику Ранковић је свакако дуговао својој чиновничкој каријери у Министарству финансија и завршеном Правном факултету у Београду.¹¹⁶⁸ Ранковићеве белешке пружају могућност да се створи слика свакодневног живота града под окупацијом, спознају специфичности сусрета села и града, као и менталитет градског и сеоског становништва осуђеног да се сналази на све начине да би преживело. Ранковић је навео да „бележи само оно чега у новинама нема“. Као једна од основних карактеристика наведеног дневника присутна је готово свакодневна анализа друштвено-политичке ситуације уз безрезервну подршку Дражи и краљу Петру Другом, осуду Недићеве политике и „бивших људи“ како је Јанковић називао сараднике окупатора, као и критику комунистичке идеологије и Титове политике.

У случају анализе учинка који су пропаганди садржаји имали на становништво поменули бисмо одређене сегменте из живота Београда под окупацијом које наводи Јанковић, као и конкретна места где се осврће на пропагандне садржаје које су пласирали Недићеви пропагандисти. У периоду формирања Владе народног спаса (чији назив Ранковић увек ставља под наводнике) становништво није клонуло духом у потпуности. Ранковић пише о обележавању рођендана Краља Петра Другог 6. септембра 1941. године и служби у цркви Александра Невског у којој су поменута имена чланова династије Карађорђевића и патријарха Гаврила. Становници су јенди другима честитали празник на улицама.¹¹⁶⁹ Иако је одбијао могућност да Недићева влада и немачке власти могу да утичу пропагандом на измену његових ставова и реалне ситуације у

¹¹⁶⁷ Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, Свакодневни живот под окупацијом 1941-1944. Искуство једног Београђанина, Београд, 2011.

¹¹⁶⁸ Ранковићев дневник чува се у Народној библиотеци Србије под називом: „Белешке“ у Одељењу посебних фондова. Ранковић је лично поклатио библиотеци дневник са молбом да се не користи и не објављује све до 1960. године. Дневник је водио у периоду од 5. септембра 1941. године до 31. августа 1944. године.

¹¹⁶⁹ Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, наведено дело, стр. 82.

окупираном Београду, главна преокупација која је становништву наметнута почетком окупације била је брига за преживљавање. Како се прехранити, како искористити могућности црне берзе и доћи до производа којих није било по прописаним ценама, појединачне цене сваког од артикала на београдским пијацама, брига за набавку два главна прехранбена артикла: хлеба и меса, набавка дрва за огрев, проблематика одевања и одржавање личне хигијене у немогућим условима, мучили су аутора дневника и остатак становништва које није уживало привилегије код немачких власти. Ранковић се неколико пута питао у белешкама како је могуће преживети у „страшним данима“. Становници Београда су Дан уједињења 1. децембар 1941. године дочекали у „тешким и жалосни приликама“, али уз веру о пролазности свега.¹¹⁷⁰ Потресни догађаји у вези са појавом лешева српског живља страдалог у НДХ и у Мађарској, који су пловили Савом и Дунавом били су предмет Ранковићевих анализа и критике хрватске суровости и варварства, уз најаве одмазде за злочине.

Као последица примарне бригае о основним животним потребама, јавила се код одређеног броја становника окупираног града, незаинтересованост за друге полтичке и културне садржаје, док су понајвише омладинци, под притиском власти, а у одређеним случајевима и сами, бежали од стварности одласком на биоскопске и позоришне представе. Најчешћа последица несташице основних животних намирница била је свакодневна брига становништва како да дођу до истих, како да што више обезбеде за дане који долазе. Наведени проблеми нису дозвољавали да се зађе у суштину других дешавања. Ранковић није спадао у категорију становника коју су проблеми око преживљавања спречили да трезвено размишља о невољама које су задесиле Србију на спољном и унутрашње политичком плану. У белешкама је заступао став о потреби успостављању монархије након рата, као наприхватљивије решење, иако је био демократа по опредељењу. Предвиђао је и трајање рата: у прве две године надао се скором завршетку, док је у каснијем периоду наговештавао могућност да рат потраје „доста дуго“. Ипак, како је сам навео на једној од страница дневника, највише је био „жељан слободе“.¹¹⁷¹

¹¹⁷⁰ Исто, стр. 85.

¹¹⁷¹ Забелешка од 3. маја 1942. године, стр. 212.

Први коментар на основу кога можемо закључити колико је Ранковић веровао у пласиране вести „Новог времена“ односио се на чланак о намирницама које становништву „Дирис“ продаје по јевтиним ценама: „Данас ми прича Душан Шијачки, новинар како је обавештен да нас псују наши заробљеници у Немачкој, јер све намирнице добијамо јевтино. На пример: маст по 35 дин. Јадна нам мајка. Они тако прочитали у „Новом времену“ цене које је „Дирис“ одредио па верују да је тако и у ствари, а не знају да се по тим ценама нигде ништа не може добити.“¹¹⁷² У једној од следећих бележака духовито је навео да се пропагандни материјал „Дириса“ користио при паковању намирница, те је његов бакалин правио кесе од „Дирисових“ плаката.¹¹⁷³ Како би створили слику богатих пијаца немачки пропагандисти фотографисали су их када су биле пуне, како би доказали да српски грађани „живе у изобљу“. Ранковић је био сведок деловања немачких пропагандиста међу становништвом, па је у том контексту поменуо и појаву немачког аута са радио-апаратом и звучником који је свакодневно од фебруара 1942. године кружио београдским улицама позивајући становништво да не верује вестима Лондона и Москве и наговештавао пораз бољшевика на пролеће исте године. Кроз Ранковићеве белешке можемо закључити колики је био „степен поверења“ које је, као и већина становништва, имао у немачку и домаћу пропаганду. Такође, био је свестан да су оскудица и немаштина наметнуте како би се сломио отпор код становништва, што је такође спадало у домен пропаганде: „Недаће и неправде носе се стојички. Ни оскудица у огреву, нити пак недостатак слободе нису у стању да сломију дух. Пропаганда ни на ког не утиче и изазива дејство, супротно оном које се од ње очекивало. Србе нико не може уништити. Нису ли се Турци 500 г. мучили око тога па ипак нису успели?“¹¹⁷⁴

Јавности су лажно пласиране и вести о паду Стаљинграда, „Ново време“ и „Обнова“ одштампале су ванредна издања, а Београдска општина поручила је да се у Грегорићевој штампарији израде плакати како би се излепили по граду. Изненада је посао око лепљења плаката обустављен. Ранковићев извештај о утицају плаката под насловом „О општој мобилизацији европског духа“ на становништво указује на непостојање свести просечног градског становника о опасности од бољшевизма. На Теразијској тераси подигнута је врста трибине са ложама у којима су били

¹¹⁷² Забелешка од 1. јануара 1942. године, стр. 109.

¹¹⁷³ Забелешка од 7. јануара 1942. године, стр. 114.

¹¹⁷⁴ Забелешка од 28. септембра 1942. године, стр. 344.

изложени разни плакати, понајвише антибољшевички. Према наводима у дневнику можемо закључити да је начин на који се водила антибољшевичка пропаганда утицао да се део становништва определи за бољшевизам.¹¹⁷⁵

Следећа вест којој је Ранковић придао велики значај односила се на капитулацију Италије и атмосферу веселости и одушевљења код београдског становништва. Дневник садржи низ анализа друштвено-политичке ситуације у Италији и предвиђања њеног статуса након рата. Снага немачке државе и постојање опозиције Хитлеру након покушаја атентата на њега било је предмет Ранковићевих анализа које су задрале у суштину проблема.

Недићева посета Немачкој у септембру 1943. године није изазвала жељену реакцију дела јавности: „Недић је, кажу, код Хитлера. Отуда ће донети независност Србије или протекторат, и проширење граница (!?). Овде се томе не придаје никаква важност. Земља ће и даље бити под окупацијом, и опет ће се бездушно експлоатисати.“¹¹⁷⁶

Ранковић је почевши од друге половине 1943. године редовно анализирао положај владе у Лондону и њен однос са западним савезницима, као и за њега тешко појмљиву експанзију коју је доживео комунистички покрет уз совјетску подршку. Титову владу називао је „хрватско-комунистичком“, а више пута је нагласио да комунистичкој пропаганди верује колико и Недићевој.

Приликом обележавања годишњице 27. марта 1944. године Ранковић је писао о бацању летака из немачких авиона са садржином у којој се 27. март категорише као „неразуман чин који је изазвао трагедију српског народа“. У белешкама је критиковао садржину летака и истакао да на становништво наведена пропаганда не оставља никакав утисак: „Ми знамо да смо неправедно и на спавању нападнути. Све остало, што нам се подмеће, није истина.“

Савезничко бомбардовање Ниша, Лесковца, Београда и других градова допринело је порасту разочарења становништва у англоамеричку политику. Ранковић је у страницама дневника забележио утиске о пустоши у разореном Београду, великом броју жртава, страдалим комшијама и масовном одласку становника из центра на периферију или у унутрашњост код родбине. Вести о скорој савезничкој инвазији нису деловале охрабрујуће на страдало становништво

¹¹⁷⁵ Забелешка од 4. априла 1943. године, стр. 344.

¹¹⁷⁶ Забелешка од 19. септембра 1943. године, стр. 612.

у тим тренуцима, посебно што је приближавањем краја рата које се наслућивало, почела расти и несигурност у коначни исход, односно очување монархије и повратак краља Петра Другог, окретањем савезничке наклоности од Драже ка Титу. Ранковићеве стрепње расле су готово свакодневно као и огорченост што Дражин покрет није добио очекивану улогу у ослобађању земље и форсирању „Титових банди од стране Черчила“. Сматрао је „нетактичним“ претње председника Недића Британцима и Американцима, пошто нису биле основане, већ су само компромитовале српску позицију. Појава гласина које су кружиле Београдом и Србијом била је присутна током читавог периода окупације, али је кулминација у погледу разноврсности и учесталости гласина наступила од савезничког бомбардовања и трајала до борби за ослобођење престонице. Ранковић је у својим белешкама осудио ширење непроверених вести о даљим бомбардовањима Београда које су кружиле престоницом.¹¹⁷⁷

Драгутин Ј. Ранковић водио је дневничке белешке све до краја августа 1944. године. Његове дневничке записе карактерисали су детаљно сагледавање проблематике свакодневног живота у окупираном Београду, добар приповедачки стил, анализа разних извора и вести које је добијао са више страна, детаљи из историје града. Ранковић је до краја дневника водио детаљне белешке те су његови коментари и анализе одличан извор за сагледавање утицаја који је пропаганда Владе народног спаса имала на просечног становника Београда и анализу ефеката пропагандног деловања у различитим сегментима.

5.5. Гласине као пропаганда

Гласине и предсказања су као пропагандна појава имале важну улогу у Другом светском рату из разлога што је за њихово ширење постојала погодна клима пуна предрасуда и условљена драматичним ратним збивањима. Уколико узмемо у обзир једно од упрошћених тумачења појаве ширења гласина, по коме су гласине увек неистините или полуистините поруке, не можемо у целини сагледати њихов карактер. Вуко Михаиловић је поделио гласине на: гласине застрашивања, спонтане и организоване гласине, подривачке и обмањивачке гласине. Гласинама застрашивања о свемоћи и непобедивости утицало се на борбени морал противника. Организоване гласине су оне које непријатељска пропаганда намерно

¹¹⁷⁷ Забелешка од 21. јула 1944. године, стр. 837.

конструише и шири. Спонтане гласине су производ социјално-психолошких манифестација и живота људи и појављују се у ратним сукобима, превратима, побунама, пучевима, војним интервенцијама, привредним поремећајима и у непредвиђеним догађајима у којима је нарушена друштвена равнотежа. Подривачке гласине имале су за циљ подстицање раздора, разарање јединства и сарадње у противничким редовима. Посебно су компромитоване вође покрета. Постојале су и обмањивачке гласине.¹¹⁷⁸ Један од најпознатијих твораца ове врсте гласина био је Јозеф Гебелс (који је најављивао припреме за „инвазију Британије“ док се Немачка спрема за напад на Совјетски Савез).¹¹⁷⁹ Гласине су преношене неофицијелно, „шаптаким путем“, „од уха до уха“. Њихова ефикасност као посебне пропагандне методе била је заснована на психолошкој законитости по којој човек увек испољава заинтересованост за вести које му се саопштавају „у поверењу“ и услед потребе да их пренесе блиским особама. Због потребе за вестима у рату и страха од недовољне обавештености становништво је било жртва најразличитијих вести које су преношене на разне начине, најчешће „у четири ока“. „Гласине живе од актуелности и узбудљивости догађаја, а циркулисање најчешће зависи и од занимљивости, важности и узбудљивости садржаја.“¹¹⁸⁰

Ханс-Јоахим Нојбауер је утврдио да су гласине биле повезане са страховима, надањима и очекивањима људи, које је требало поделити са другима.¹¹⁸¹ По њему гласине представљају „стратегију превазилажења комуникативних препрека“.¹¹⁸² Гласине и представе о стварности које су креиране на основу осећања имале су најчешће опречан ток у односу на стварна дешавања. Предсказања су у највећем броју случајева била непоуздана, али исто тако било је могуће да утичу на промену уверења људи уколико су имала велику сугестивност. Самим тим, утицала су и на промену свакодневне праксе, поготово у време репресије и борбе за голи живот када је становништво било социјално и економски угрожено. С обзиром на чињеницу да појам гласина није обухватао неистините или

¹¹⁷⁸ В. Михаиловић, Пропаганда и рат, Београд, 1984, стр.192.

¹¹⁷⁹ Гебелс је крајем рата, без обзира на извесност исхода, наставио да шири вести о поразу болшевика до ногу, ослобађању Берлина и промени немачког положаја на боље. У том циљу користио се свим техникама шаптакне кампање и пропагандом „од уста до уста“ како би пренео ове поруке, R. E. Herzstein, The War that Hitler Won. The Most Infamous Propaganda Campaign in History, London, 1978, стр.34.

¹¹⁸⁰ В. Михаиловић, наведено дело, стр. 192-193.

¹¹⁸¹ Ханс-Јоахим Нојбауер, Фама: историја гласина, Београд, 2010, стр. 14.

¹¹⁸² Исто, стр. 123.

полуистините поруке објављене у штампи или преко радија, из разлога што се зна или наслућује њихов аутор, онда је разумљив уложени напор Владе народног спаса да утврди извор гласина и најбољи начин да заустави њихово ширење. Уведена је строга контрола и цензура окупаторских и домаћих власти над информацијама. Вршено је константно ометање фреквенције Радио-Лондона, а целокупна ситуација додатно је отежавана непоузданим вестима које су стизале са фронта. У даљем тексту анализираћемо рад Савета комесара и Недићеве владе на сузбијању ширења гласина. Дошаптавање и поверљиво обавештавање могло је оставити дубље трагове на субјекте пропаганде него званична обавештења домаћих власти о неком догађају, посебно када код истих постоји уверење да су недовољно или нетачно обавештени. Тада се иза званичних вести тражило нешто што је прикривено. Гласине су кружиле од човека до човека, од села до села, од града до града и стварале атмосферу несигурности и страха те је потреба Недићеве владе за њиховим сузбијањем била све већа како се ближио крај рата. У једном од поменутих немачких упутстава за пропаганду из марта 1943. године истиче се склоност Срба да поверују „пропаганди шапутања“: „Српски народ верује у гласине и ревносно их шири даље, а одбацује као непријатељску пропаганду све што потиче од Немаца.“ У контексту анализе ширења гласина и њиховог заустављања, осим званичних мера власти којима су гласине сузбијане, треба узети у обзир и пласирање гласина у народу од стране владиних пропагандиста како би се умањио утицај непријатељских гласина. Поменути појаву бисмо назвали „рат гласинама“. Ово је случај такозване „дрне пропаганде“ када су преносиоци порука користили лажни идентитет и организовано ширили гласине и са једне и са друге стране. Посредовање је најчешће вршено дошаптавањем преко агената убачених међу становништво на разне начине. Борба против дошаптавања почела је већ у време комесарске управе, под будним оком надлежних немачких власти. Београд је у то време био главни центар из кога су се шириле гласине, а према извештајима Одељења за државну безбедност није заостајало ни Ваљево. Главни извор обавештавања становништва и стална инспирација за стварање и ширење гласина, током читавог ратног периода, посебно у градовима, био је Радио-Лондон, више слушан од Радио-Москве и Слободне Југославије.

Комесарска управа је одмах по свом консолидовању увидела колику опасност има ширење атмосфере дезорганизованости и нерада на окупираној

територији. Изузев отежаног снабдевања немачког управног апарата привредним производима и лоше прехране сеоског, а посебно градског становништва, долазило је до окупљања људи по кафанама и ширења разних непроверених или измишљених вести које су дестабилизовале ионако нестабилан систем управе. Комесар за Министарство народне привреде објавио је *Наредбу* у циљу сузбијања нерада у градовима, по варошима и селима, како би се онемогућило прекомерно ширење разних гласина и становници усмерили на продуктиван рад уместо да подривају „комесарску власт“. На удару су посебно били земљорадници којима је власт сугерисала обавезно обрађивање „сваког парчета земље“: „Земљорадници знајте, да сада није време празних разговора и преклапања већ доба узорног рада.“ Председницима градских и сеоских општина били су овлашћени за предузимање казних мера према нерадницима и беспосличарима.¹¹⁸³ Ипак, ширење гласина није могли бити заустављено. Пијаци су биле једно од места на којима се одвијао сусрет села и града и посебно погодне за размену вести, с обзиром на ограничено кретање становника уз одређене дозволе за улазак и излазак из градова које су у време окупације уведене. Сусрети на пијаци били су једна од ретких и погодних прилика за сазнавање појединости из живота варошана и сељака.

Вест о нападу Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године била је подстицај за разна нагађања о исходу рата и процене реалне снаге немачке војске. У народу се поново јавило уверење у могућност победе над Немачком и снагу Руса „који ће врло брзо изаћи на крај са Хитлером“. Поједини извори наводе да је атмосфера у Београду тих дана била иста као и у време 27. марта.¹¹⁸⁴ Према појединим сачуваним сведочанствима причало се и о доласку руских и британских падобранаца и скором завршетку рата, а овакву врсту вести пласирали су углавном комунисти.¹¹⁸⁵ У оваквој атмосфери причало се и о руском магнету огромне привлачне снаге који ће једним потезом уништити немачку авијацију, као и о великом броју огромних тенкова из којих излећу по четири мања тенка, а сви треба да нападну Берлин.¹¹⁸⁶ Немачка антисовјетска пропаганда покушала је да овим

¹¹⁸³ *Наредба* комесара за Министарство народне привреде од 26. маја 1941. године, ВА, Нда, К 60, бр. рег. 7/1-3.

¹¹⁸⁴ Зборник НОР-а, XII-1, стр. 181-182.

¹¹⁸⁵ Руководство КПЈ одржало је састанак 22. јуна 1941. године са уверењем да је крај рата близу, а Окружни комитет КПЈ у Ваљеву издао је директиву за прихват руских падобранаца.

¹¹⁸⁶ Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *Затамњена прошлост, Историја Равногораца чачанског краја 1941-1945*, стр. 90.

гласинама о крају рата и совјетској надмоћи парира критиком совјетског поретка како би народ заплашила и пасивизирала, али у томе није постигла већи успех с обзиром на чињеницу да је просечан српски становник села био у великој мери необавештен о организацији совјетског друштва.

Једна од првих званичних мера домаћих власти за спречавање пропаганде дошаптавањем била је *Обзнана управника града грађанима Београда о одржавању реда и о сузбијању неистинитих гласова*.¹¹⁸⁷ Униформисани и цивилни органи Управе града Београда овиме су овлашћени да казне сва лица “која настоје ширењем неистинитих гласова да наруше ред и мир“, ако је потребно и применом оружане силе. Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова било је задужено за сузбијање „фантастичних и алармантних вести о току рата између Немачке и Совјетске Русије.“¹¹⁸⁸ Министарство унутрашњих послова је 2. јула 1941. године издало *Наредбу (распис) свим среским начелницима и жандармеријским станицама у земљи* која садржи детаљна упутства за неутралисање утицаја непријатељске пропаганде. У наредби Милана Аћимовића коју је Одељење јавне безбедности доставило Одељењу за државну заштиту 12. јула 1941. године, под тачком 3. наводи се као основни задатак власти „да спречи и у корену угуши свако пијанчење и бекријање, нерад и ленствовање, туче и свађе, коцкање и неморал сваке врсте и да се са свима прекршитељима одмах и по закону најстрожије поступа, кажњавајући их осетним казнама затвора и принудним радом.“ У наведеном документу непријатељска пропаганда назива се „лажном, измишљеном, анационалном и опасном“, пропагандом због које могу страдати не само појединци, већ и њихове породице, читава села и градови.¹¹⁸⁹ Среским начелницима је сугерисано да одмах након пријема расписа организују све неопходне мере ради адекватног одговора на непријатељску пропаганду: састану се са председницима општина као подређенима у ланцу управљања и упуте их у рад са виђенијим домаћинима који су требали бити следећа инстанца у вршењу контрапропаганде у директном контакту са народом.¹¹⁹⁰ Милан Аћимовић у својој изјави објављеној у „*Новом времену*“ говорио о карактеру непријатељске

¹¹⁸⁷ „*Ново време*“ од 25. јуна 1941. године.

¹¹⁸⁸ Извештај Министарства унутрашњих послова о општој ситуацији у земљи од 2. јула 1941. године, ВА, Нда, К 19, бр. рег. 3/2-2.

¹¹⁸⁹ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег.39/1-1.

¹¹⁹⁰ Наредба Милана Аћимовића среским начелницима од 15. јула 1941. године.

пропаганде називајући је „сиренском“ и упозоравајући становништво да мора онемогућити све који раде противно народним интересима.¹¹⁹¹

На основу појединих чланака могуће је дочарати слику „просечног шаптача“ коју су домаће власти имале и коју су преносиле путем средства информисања народу. Центар шаптачке пропаганде, према виђењу једног од новинара „Новог времена“, био је Београд из кога се она ширила даље по целој Србији.¹¹⁹² Дефетистичке вести преношене су по разним салонима, новинама, скуповима, надлештвима, приватним установама и на улици. Како су изгледали шаптачи? „Ово шапутање је код нас искристализовало читаву једну групу људи, специјално мондена ондулиране косе, глатко избријаних, маникираних ноктију, са оделом беспрекорног кроја и новчаником добро набијеним туђинским хиљадаркама. То красно друштво, на шапутању, засновало је своју егзистенцију. Има на жалост, међу њима на изглед врло озбиљних људи из привредног сектора, који на шапутању изграђују капитале, капитале које у нормалним приликама никада не би унели у своје касе...Ови људи размиле се по свим деловима града и ...шапућу. Шапућу, наравно, убедљиво са ауторитетом познаваоца свих међународних проблема. Они настоје свесно да демантују све оно што је истина, а „дискретно“ вас упућују на оно што одговара њиховим прљавим интересима...“¹¹⁹³ Аутор поменутог чланка навео је конкретне примере вршења ове пропаганде, чији су главни преносиоци: београдска господа, имућнији привредници, црноберзијаници. Посебно је издвојио фаворизоване чиновнике који током радног времена уз кафу препричавају „актуелне вести“ из земље и иностранства. Током највредијих летњих дана 1941. године пуштене су вести о искључењу воде како би се дестабилизовао водоводни систем у потпуности. Вођена је и пропаганда у правцу угушивања националне свести. Приликом позивања официра југословенске војске ради контроле шаптачи су ове позиве представљали као „једну маску, иза које се скривају многи други разлози, као на пример, одашиљање официра у заробљеничке логоре или на вршење разних, такође измишљених функција“. Читаоцима је у наставку предочено да су шаптачи готово идентично водили пропаганду против формирања добровољачких одреда. Помињу се и гласине „о искрцавању непрегледних маса

¹¹⁹¹ Изјава Милана Аћимовића под насловом: „Недела извесног малог броја људи која се тешко могу осветити целом српском народу“, „Ново време“, 14. јул 1941. године.

¹¹⁹² Чланак „Улога саботера у политичком и привредном животу“, „Ново време“, 18. септембар 1941. године.

¹¹⁹³ Исто.

совјетских падобранаца, што је иначе врло лако извести, пошто се бољшевици држе чврсто на Дунаву, пошто су окупирали Београд, па и сам град Панчево...“.

Шаптаци су према аутору пуштали вести о несташници производа и „својом пропагандом раде на свесно против свих оних мера које треба да заведу ред и које дистрибуцију робе треба да узврше равноправно на све грађане, а по ценама приступачним и сиромашном свету“. На крају, аутор чланка преноси читаоцу кључну поруку, за коју су раније изнесене теорије о шаптацима биле само припрема: „Њихова злонамерна и прљава пропаганда довела је већ Мачву до овдашње трагичне ситуације, а уколико се наш народ не освести и уколико се не супротстави овим штеточинама, народним, довешће до сличне ситуације и друге зоне наше напаћене земље...Овим плаћеним плутократско-бољшевичким пропагаторима, треба енергично и коначно стати на пут. Као носиоце заразе, њих коначно треба ставити у немогућност да и даље заразују здраве елементе нашег народа“.¹¹⁹⁴ У наставку борбе против непријатељских гласина, у чланку објављеном у „*Новом времену*“ под насловом „Чињенице и ми“ јавности се презентују „реални“ подаци о стању на Источном фронту, како би се „залуђеном свету објаснило да Совјети заиста нису доспели већ-до Панчева“.¹¹⁹⁵ Наводи се како Немци напредују два дана у великој операцији у којој се решава судбина Европе. Домаћа пропаганда је на сваки могући начин поручивала становништву да је једина истина њена истина: “Насупрот кафанским операцијама и магли која се простире са лондонског радија, овде је реч о голим чињеницама.“

Одељење за државну заштиту сматрало је комунисте главним носиоцима непријатељске пропаганде, а сачуване су и детаљне анализе начина на који су комунисти вршили пропаганду, наравно кроз призму припадника комесарске и касније Недићеве владе. Власти су ширење „измишљених и лажних вести, вешто скројених и дотераних за припросту, лаковерну и наивну душу нашег народа“ виделе као први корак у психичкој припреми народних слојева за саботажу. Други корак у психичкој припреми био је растурање летака „са измишљеном и тенденциозном садржином“ у којима би се народ позивао на непослушност према полицијским и жандармеријским органима и на борбу против окупаторских

¹¹⁹⁴ У чланку под насловом: „*Борба за рад и мир*“ истиче се потреба становништва за редом и сигурношћу након анархије која је завладала друштвом, „*Ново време*“, 9. октобар 1941. године.

¹¹⁹⁵ „*Ново време*“ од 9. октобра 1941. године.

власти.¹¹⁹⁶ Управник града Београда Драги Јовановић донео је *Обзнану* којом се свако лице које подржава партизанску акцију на било који начин сматра кривим, а остали грађани дужни су да пријаве ова лица.¹¹⁹⁷

Влада народног спаса је наставила рад комесарске управе на сузбијању гласина, а против ширења непријатељске пропаганде. Председништво Министарског савета регулисало је сузбијање гласина и у редовима државних службеника већ поменутом *Уредбом о уклањању национално непоузданих службеника из јавне службе*. У оквиру ове уредбе постојао је део који се конкретно односи на уклањање из службе због „ширења лажних вести које ремете мир и уносе забуну“.¹¹⁹⁸ Борба против ширења гласина на локалном нивоу наставила се затварањем кафана као главних места за окупљање становништва по селима и варошима. Недићева *Наредба број 20*. односи се на затварање сеоских кафана као „расадника из којих се шири неморал“ како би се сузбили пијанство, коцка и ленствовање.¹¹⁹⁹ Недић назива кафане „седиштима и својином партијских кортеша“, чије повећање доприноси претварању већине села у варошице у којима су сељаци одвајани од њива и породица постајали лаке мете за вршење пропаганде шапутањем. Поменутом наредбом затворена је већина кафана изузев друмских механа за одмор путника, а министар унутрашњих послова задужен је да установи која села имају заиста карактер варошице, а да остала која то нису поново прогласи селима. Управо су кафане као „места за тровање и разарање народног организма и његових моралних вредности“ биле препрека коју је требало уклонити како би се умањио утицај непријатељске пропаганде.

Ситуацију у Србији на крају 1941. и почетком 1942. године можда најбоље оцртава анонимно писмо, вероватно једног државног службеника, председнику владе (писмо је упућено Недићу почетком 1942. године). Писмо је одличан пример начина на који су настајале и ширене гласине из разних извора и са разних страна¹²⁰⁰ Аутор писма анализира ситуацију на територији окупиране Србије, проблеме са недозвољеним преласком усташа преко границе, немачку подршку

¹¹⁹⁶ ВА, група фондова Нда, К 29, бр. рег. 14/2-12.

¹¹⁹⁷ У „*Нашој борби*“ објављен је чланак под насловом „Смртна казна за комунистичке јатаке у Београду“ са текстом *Обзнане*, 14. децембар 1941. године.

¹¹⁹⁸ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 9/3-1.

¹¹⁹⁹ „*Ново време*“ од 7. децембра 1941. године.

¹²⁰⁰ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 19/7-1.

истима¹²⁰¹ као и велики број избеглица који су активни припадници комунистичког покрета и крију се по српским селима у ужичком крају. У писму се помиње како је велики број бугарских војника, део Арнаута и Турака на Косову и део Црногораца у дослуху са комунистима. Стању несигурности и конфузије становништва у окупираној Србији доприносила је и појачана активност Радио-Лондона: „Радио Лондон припрема саботаже за пролеће па каже: да ће бити саботаже у свима окупираним земљама, каже да ће из аероплана спуштати све што треба па и ручне тенкове-државама-побуњеницима.“ Комунисти су припремали нове акције на пролеће, а међу активним официрима било је прикривених комуниста. Аутор писма упозорава председника владе да има много лица која су се пријавила за службу у жандармерији, али их Команда жандармерије не ангажује па то представља проблем. Ова лица су такође преносиоци разних вести: „...лутарају само и не знају од беспослице шта ће. Па у природи је човеку чим не ради он размишља и зло мисли. Све оно што не ваља то му долази на памет...Многи људи страхују од ових људи као и од комуниста, највише шта ће бити кад оду Немци, све ће кажу комунисти поклати.“ Ширене су вести и о доласку Бугара који ће се можда ујединити са Србима против немачке војске. Анонимни аутор је председнику наговестио могућност избијања новог устанка: „А шта мислите шта ће бити о Св. Ђорђу? Када шума олиста, када ће бити пуна шума вука и горских хајдука?!!!“ Писмо се завршава молбом „Г. Милану“ да ангажује министре како би наведеним дешавањима стали на пут.

Упркос свим напорима представника домаћих власти да сузбију ширење гласина, на основу записника са конференција које су чланови српске владе одржали са окружним начелницима током фебруара 1942. године, можемо закључити да је проблем делимично решен. Констатована је појачана активност непријатељске пропаганде у Београду и у појединим окрузима.¹²⁰² Као један од центара пропаганде дошаптавањем помиње се Ниш, као и Нишки, Лесковачки и део Крушевачког округа. На овим територијама био је присутан константан страх становништва услед свакодневних гласина о партизанској одмазди: „У околини

¹²⁰¹ Аутор писма наводи како многи Хрвати саботери имају пропуснице и пасоше, као и конкретан пример Цуцић Мице, хрватског порекла, која има мужа избеглог у Србији, а чији брат је усташа „те и она често циркулише у циљу шијунаже“.

¹²⁰² Записник са прве конференције чланова српске владе са окружним начелницима одржане 5. фебруара 1942. године: Излагање Драгог Јовановића.

Ниша, ближој и даљој, сазнање о томе да би партизани могли доћи и у Ниш улило је ужасан страх код свих оних који би требало да дођу у обзир за вођење какве акције која би ишла за тим да се морал подигне, да се дух подигне, да се путем пропаганде покрене грађанство.¹²⁰³ Услед страха од партизанске одмазде за прве месеце 1942. године карактеристично је пријављивање усамљених партизанских група органима власти, првенствено из страха, мада је у већини случајева мотив била освета за несреће које су народу донели у претходној години. Било је доста случајева подметања и лажних оптужби да су појединци припадници комунистичког покрета или пак комунистички јатаци.

Извештаји Министарства унутрашњих послова у првим месецима 1942. године потврђују постојање поменуте атмосфере страха и несигурности у Србији. Комунисти су подржавали страх код лаковерног и необавештеног света о поновним немирима у пролеће, а код родољубивог дела народа пуштали су гласине о „Дражином устанку“.¹²⁰⁴ У „Народним новинама“ се у чланку под називом „Сваки на своје место“ осуђује интелигенција: учитељи, попови и економи као кривац за народно страдање коме треба забранити свако политичко деловање у народу.¹²⁰⁵

На основу извештаја крагујевачког окружног начелника о општој ситуацији у округу у другој половини фебруара 1942. године можемо закључити да је шаптакча пропаганда заиста узела замаха. Истиче се нагла промена расположења код немачке војске у овом округу након гласина о скоријем нападу комуниста. Приликом анализе расположења у народу крагујевачки окружни начелник истиче већу наклоност према Дражином покрету, као и ширење вести о његовој скорој акцији у овим областима. Такође, за преношење ових гласина он сматра кривим Београд и крагујевачку Радну службу која је преко својих водећих чланова, а они преко немачких локалних власти, указала Немцима да у Крагујевцу постоји бојазан од оружане акције Драже и комуниста: „У говору са званичним представницима немачке власти опажа се јасна резервисаност. Несумњиво да је међу немачким трупама и командама завладао неки страх. Колико сам могао докучити страх је дошао услед сумње да ће их неко-било комунисти било неке друге личности напасти. Овим

¹²⁰³ Записник са друге конференције чланова српске владе са окружним начелницима одржане 6. фебруара 1942. године: Излагање начелника Ч. Младеновића.

¹²⁰⁴ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег.11/3-1.

¹²⁰⁵ „Народне новине“ од 28. јануара 1942. године.

поводом, напомињем да је такав страх неоснован и да је вештачким путем убачен у немачке редове.¹²⁰⁶ У Наредби окружним начелницима од 3. марта 1942. године (коју је издао као заступник министра унутрашњих послова) председник владе захтевао је енергичну активност на нивоу округа и срезова ради коначног отклањања комунистичких и свих других сумњивих елемената и против ширења разних непроверених и алармантних вести. У једном од многобројних антикомунистичких летака које је објавила Недићева влада посебно се осуђује „сваки онај ко шири њихове лажи“ односно свако ко учествује у ланцу пропаганде шапутањем.¹²⁰⁷

Начелник Шабачког округа Јевтић одржао је народни збор у селу Црна бара 7. јуна 1942. године на коме је пренео окупљеном становништву да не „наседа ничијим лажима, већ да слуша своју савест и свој глас, као и да не верује гласинама о победи Дражине војске над одредима Владе народног спаса.¹²⁰⁸ Начелник Краљевачког округа Д. Маринковић је у извештају председнику владе о јавној безбедности и политичким приликама у округу поднетом 10. јуна 1942. године изнео низ компромитујућих оптужби на рачун бившег окружног начелника Милије Диковића. Према наводима ових оптужби Диковић је одржавао честе конференције са свештеником Обућином, бившим секретаром Радованом Браловићем и Момчилом Балићем, шефом одсека пропаганде у Краљеву. „Ове конференције одржавају се у циљу тужакања појединих национално исправних људи, измишљања кривица и оптуживања службених органа и проношења разних лажних гласова.“ Маринковића су највише погодиле оптужбе на његов рачун, посебно гласине о томе да је припремио списак од стотину најугледнијих људи у Краљеву за таоце, као и да је спреман да исти уручи немачким властима уколико буде потребно. Маринковић је морао лично да разуверава забринуто становништво које је након ових гласина тражило објашњење, а потом је Балића удаљио са места шефа Одсека за пропаганду.¹²⁰⁹

Средином јуна 1942. године, у склопу борбе против гласина објављен је плакат под насловом „Ко и даље упропашћава српски народ“, са потписом

¹²⁰⁶ Извештај Окружног начелства округа Крагујевачког Одељењу за државну заштиту Министарства унутрашњих послова од 27. фебруара 1942. године.

¹²⁰⁷ ВА, група фондова Нда, К 60, бр. рег.16/1-1.

¹²⁰⁸ Извештај Окружног начелства Шабачког округа Одељењу за државну заштиту Министарства унутрашњих послова од 8. јуна 1942. године, ВА, Нда, К 21, бр. рег.33/1-2.

¹²⁰⁹ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег.57/1-1.

министра пошта, телеграфа и телефона Јосифа Костића. Министар је критиковао вести пласиране из Лондона о победи Драже Михаиловића над Недићевом војском и заробљавању 25.000 војника, као и гласине о исплати народу свих реквизиционих признаница које би Дража издавао ради издржавања његове војске: „Овим својим болесним лажима и измишљотинама они могу једино и само да обману њихове садање лондонске господаре који их за ове лажи добро плаћају, али треба да знају да се српски народ, оваквим лажима не да заваравати и обмањивати, јер он на лицу места види и јасно зна да стварно некаква Дражина војске у Србији и не постоји, нити пак може да постоји на окупираној територији...Сада се српски народ излечио од отрова који му је са стране био убациван лажном пропагандом, због чега беспосличари из лондонске југословенске владе треба једном да се уразуме и да увиде, ако имају још мало савести и поштења, да је крајње време да престану са разним измишљотинама, празним обећањима и лажима, које покушавају да додају српском народу.“¹²¹⁰ У „Новом времену“ објављена је фотографија једног „британског плаката“ о вестима Радио-Лондона према коме су немачке трупе у Београду отвориле ватру на групу манифестаната који су поводом искрцавања у Дијепу, отворено показали симпатије за британске трупе, убили 50 и ранили преко 200 манифестаната. Новинар „Новог времена“ овај британски плакат наводи као пример типичне англосаксонске пропаганде која „не сматра српску крв довољно драгоценом и радује се кад може да објави макар и сасвим измишљене вести о погибији Срба“.¹²¹¹

Борба домаћих власти против пропаганде дошаптавањем настављена је и током 1943. године уз обилато коришћење плаката, летака, објављивање прогласа намењених свим друштвеним слојевима. Ипак, страх од репресалија био је код становништва несмањен, што је условило даље прилажење покрету отпора. У ратно време лако се могло настрадати услед ширења и препричавања разних вести које су нарушавале кредибилитет српских и немачких власти. Председник владе је у инструкцијама министру Динићу (током фебруара 1943. године) сугерисао начин решавања проблема „пролетера сељака“ који су били једни од носилаца шаптакче пропаганде: „...по нашим селима још увек има велики број пролетера сељака који немају ни своје земље ни свога одређеног рада, већ по целе дане и ноћи седе по

¹²¹⁰ Плакат „Ко и даље упропаштава српски народ“ од 14. јуна 1942. године.

¹²¹¹ „Ново време“, 13. септембар 1942. године.

механама, банче и праве нереди...При овим седељкама говори се много и о политици и ту падају и тешке, неосноване, речи о Влади и њеном раду, па чак и о окупатору.“ У пролеће 1943. године се масовно веровало у слом немачке државе, а поново су се шириле разне стварне или измишљене вести о победама савезника, посебно у унутрашњости Србије. Причало се о усташким злочиним, лешевима по Дунаву и Сави, а од стране представника власти су распростирне вести да су Срби у лондонској влади запостављени и да су Хрвати надвладали. Истовремено са жељом за пропасти Немачке јачао је код богатијих становника страх од болшевизма. Такође, овај страх појавио се и код Срба националиста, као и револт према југословенској избегличкој влади која није успела да заштити српске националне интересе. Недић је сматрао опасним овакво бављење гласинама које би по њему утицало на поновно ангажовање страних сила на Балкану, избацивање страних агената и падобранаца, као и на даљу обест подривачких елемената према народу. Видео је решење проблема ширења гласина, односно делимичног уклањања субјеката ових активности у њиховом упућивању на обавезни рад у Немачку.¹²¹² Прво је требало сачинити спискове непожељних лица, потом их постепено и разним начинима уклонити из села и послати у Немачку. Општине су биле задужене да их снабдеју одећом, обућом и храном до збирне станице. Борба против дошаптавања није била транспарентна у свим случајевима. Наведено Недићево наређење било је упућено писменим путем само начелницима округа који су потом издавали усмена наређења за његово извршење начелницима срезова и председницима општина.¹²¹³

Истовремено је вођена контра пропаганда намењена стварању што негативније слике непријатеља у очима народа. Плакат под насловом „Ђенерале Дражо, остави нас на миру!“ осим низа оптужби на рачун „бившег бедног начелника Главног Ђенералштаба и још беднијег министра југословенске војске“ садржи и пропаганде поруке којима се народ настоји убедити у кривицу Дражиних четника за страдање српског народа и шумадијских сељака, као и савете да „не слуша сиренске гласове и отресе кугу од себе“.¹²¹⁴ У плакату са Недићевим потписом упућеном „браћи Србима и сестрама Српкињама“ изразито је наглашен

¹²¹² У чланку објављеном у „Обнови“ 21. септембра 1942. године говори се конкретно о упућивању на принудни рад.

¹²¹³ ВА, група фондова Нда, К 20 А, бр.рег. 36/2-1.

¹²¹⁴ Плакат „Ђенерале Дражо, остави нас на миру!“ од 5. априла 1943. године.

председников захтев народу да не нарушава мир и ред у земљи, а посебно „да одбаци све лажне гласове који желе да га одведу у нову несрећу“.¹²¹⁵ Срби су упозоравани на нову велику несрећу која ће их задесити уколико поверују гласовима партизана или „гласовима оних наших упропаститеља, што по Лондону, Вашингтону и Москви тргују животима српских синова и српске нејачи.“¹²¹⁶

Учинак борбе власти против гласина био је представљен јавности путем штампе. „Политика улице и ћошкова“ и даље није могла бити сузбијена.¹²¹⁷ Доказивано је да су протагонисти „погрешне југословенске политике“ и за време рата покушавали да спроведу сопствене циљеве. Наведен је случај генерала Симовића и браће Кнежевић као пример како „политички полетарци могу да нанесу велику штету своме народу“. Аутор наводи како су чак и министарске жене отварале салоне у којима се политизирало. Упркос новим реформама ситуација у Србији приказана је и даље критичном: „И у нову кућу, људи су собом понели старе мане и рђаве навике...И данас има неколико кафана где су бивше политичке фракције и групице направиле своја централна седишта у којима се политизира и критикује до миле воље, онако узгред уз помоћ ракије или шољицу кафе. Људи претресају општу политику и критикују рат и ратне прилике. На основу прибављених информација из „првих“ руку страних радија или оних, који им улазе у куће продајући на црној берзи сир, кајмак, месо и друге намирнице и који све знају. На овај начин кафански кружоци формулишу своје гледиште, које се преко чланова преноси даље, у народ. Ови беспослени људи полазећи из кафане својим кућама, сретају на улици и ћошковима пријатеље и познанике, и саопштавају им, онако у поверењу шапућући шта има ново уз своје изграђено мишљење. Таквим дошаптавањем преносе се саопштења од пријатеља до познаника великом брзином до последње куће на периферији. Остаци старих политичара настављају у новом режиму са „политизирањем у ветар, али нове младе генерације смрвиће их у свом стваралачком заносу.“ Аутор чланка је упозорио све остатке старог режима да „неимари нове Србије неће трпети оне који воде шаптакку политику.“

У оквиру наставка обраћања чланова владе народу на зборовима и конференцијама у унутрашњости, које је Одељење за пропаганду популарно називало “Чланови српске владе у народу“ одржано је низ зборових током 1943.

¹²¹⁵ Плакат „Браћо Срби и сестре Српкиње“ од 24. септембра 1943. године.

¹²¹⁶ Плакат “Браћо Срби”, ВА, група фондова Нда, К 9, бр.рег.2/2-2.

¹²¹⁷ Чланак О. П. : „Политика улице и ћошкова“, „Ново време“ од 24. августа 1943. године, стр. 3.

године. Танасије Динић је приликом народног збора у Обреновцу говорио о деловању присталица Лондона, Москве и Њујорка, кривих за стварање непријатељских осећања немачке војне силе према српском народу, а исти и даље настављају да се баве шаптакком пропагандом и пуштањем гласина међу народом.¹²¹⁸ Приликом одржавања великог народног збора у Шапцу 6. децембра 1943. године Тансије Динић и Ђорђе Перић одржали су стандардне говоре окупљеном народу уз убачене крилатице против пропаганде дошаптавањем. Изузев клишеа у уводном делу предавања о уласку Србије у рат и борби јудео-масонског Лондона против носилаца националне свести, Тансије Динић је говорио конкретно о потреби отклањања сваког утицаја споља. Апеловао је на све учеснике збора да пријаве властима свакога ко шири лажи Лондона, Москве и Вашингтона. Перић је у наставку збора истакао неопходност одржавања реда и мира и штетност коју је проузроковала послушност дела народа Лондону и Москви. Кроз наведена излагања народу је посредно сугерисано прихватање постојеће ситуације без поговора, а поготово без пласирања гласина и дошаптавања. Влада је очигледно придавала велику важност гласинама које би пуштене у правом тренутку могле прозроковати већу штету и утицати на јавно мњење које је било пријемчиво за разне утицаје и пријем различитих пропагандних садржаја, односно променљиво у својој неинформисаности. Тиме би били ометени или онемогућени за извесно време било какви покушаји преобликовања политичке свести код маса.¹²¹⁹

У другој половини 1943. године власти су и даље биле забринуте због ширења „друштвене епидемије“, односно шаптакке пропаганде која је погађала државне интересе. Настављено је са објављивањем упозорења народу и Недићевих наређења против ширења гласина. „Обнова“ и „Ново време“ објавиле су наређење председника владе против проношења лажних вести уз обавезну примену *Уредбе о телесном кажњавању* и јавно истицање имена криваца и њихове кривице.¹²²⁰ Становништву је поручивано да не верује непријатељској, већ само пропаганди домаћих власти, заснованој на истини и на потреби генерала Недића да очува ред и мир на окупираној територији.¹²²¹

¹²¹⁸ Чланак „Судбина и опстанак наш зависи од нашег рада у будућности“, „Наша борба“, 1. март 1943. године.

¹²¹⁹ „Обнова“, 7. децембар 1943. године.

¹²²⁰ Наредба бр. 39 председника Министарског савета од 7. октобра 1943. године: „Не проносите лажне вести!“, „Обнова“, 8. октобар 1943. године; „Ново време“ од 8. октобра 1943. године стр. 3.

¹²²¹ „Обнова“, исти датум.

Иако су разлике у начину подношења окупације и животу становника под окупаторским режимом варирале од округа до округа, од града до града, поготово су драстичне биле разлике између села и града. Српско село је почетком 1944. године и даље било наклоњено четницима, док су у градовима, посебно и Београду постојале поларизације на прокомунистичке и пронемачке кругове уз мању подршку Дражином покрету. Почетак 1944. године донео је низ нових гласина о коначном поразу Немачке. Немачки извори из овог периода извештавају да су и они Срби који су радили у окупационом апарату били, како је забележио Георг Кисел, прикривено, а делом и отворено верни Краљу у коме су видели симбол заједнице која би се једног дана могла успоставити. Слично расположење владало је и према генералу Михаиловићу.¹²²² Почетком пролећа 1944. године када је савезничка авијација појачано дејствовала на немачке положаје у Румунији и остатку Балкана почело је принудно спуштање америчких падобранаца и другог персонала, а они су углавном добијали помоћ од ЈВуО гласине о савезничкој победи и крају рата поново су актуелизоване. Међутим, било је и случајева да сељаци пријављују четнике Немцима (велики број извештаја команданта Топличког корпуса, потпуковника Милутина Радојевића, велики број становника на југу Србије подржавао је Косту Пећанца и често су за новчану награду проказивали четнике Немцима и Бугарима).¹²²³ У Србији је било области у којима се причало о споразуму између четника и Недићеве администрације како би се становништво ослободило вишеструког потраживања.

Савезничко бомбардовање Ниша и Београда у априлу 1944. године било је повод за пропагандну кампању Владе народног спаса, а уз организовану пропаганду ширене су и разне вести. Пропаганду дошаптавањем и спекулисање о победницима у рату и уређењу Србије након рата било је немогуће зауставити, тако да су власти покушале да је контролишу у извесној мери. У „Прогласу Владе народног спаса српском народу“ објављеном након бомбардовања посебан део односио се на саветовање народу да се свим средствима бори против гласина: „Нека нико не наседа лажним гласовима које непријатељска пропаганда убацује међу нас у циљу стварања духовне пометње. Наређује се свима властима да

¹²²² К. Николић, *Страх и нада у Србији 1941-1944. године: свакодневни живот под окупацијом*, Београд, 2002, стр. 240.

¹²²³ Исто, стр. 251.

најенергичније поступају против свих смутљиваца.¹²²⁴ Објављен је и „Проглас владиног комесара“ Драгог Јовановића у коме се становништво Београда и околних срезова уверава у способност српске владе да санира последице бомбардовања, али се поново апелује на становништво да не ремети ред и мир.¹²²⁵

Током августа 1944. године ситуација на фронтима била је наклоњена савезницима, а уследиле су и промене на унутрашње политичком плану дела окупиране српске територије. Влада народног спаса настојала је предузимањем низа мера да задржи контролу и супротстави се „најезди комунизма“: „Јер једнога дана, окупатор ће отићи из земље, али ће комунисти остати...“ Вршена је и припрема терена за немачко напуштање српске територије: „Окупатора, ако буде из било којих разлога почео да напушта земљу, нико не сме нападати нити узнемиравати“. Поново су активирани преки судови, на основу *Уредбе о преким судовима* од 16. септембра 1941. године. У том контексту влада је наставила борбу против пропаганде шапутањем. Наредбом председника српске владе од 31. августа 1944. године посебно је регулисана казна за ову пропаганду: „Сејачи панике и протурачи разних вести, имају се као народни непријатељи одмах приводити како месним, општинским, среским и окружним властима, тако и оружаним одредима. Са њима се има поступати немилосрдно. Њима ће судити преки судови, по постојећим наређењима и законима. Не сме се презати ни од драконских мера, јер то захтева спас Србије и српског народа. Према одродима се не сме имати милости.“¹²²⁶

Постепена кулминација ситуације на фронтима и назирање скорог краја и победника у рату био је повод даљем ширењу гласова и разних вести о исходу рата и уређењу нове државе. Сеоско становништво је полако престајало да пружа помоћ четницима у храни и људству, а најбољи пример била је општа мобилизација коју је Врховна команда прогласила 1. септембра 1944. године. Становништво је на све начине покушавало да избегне мобилизацију. Према сведочанствима савременика родитељи мобилисаних војника су тражили да посете синове, а ове посете су негативно утицале на морал, посебно пред борбу. „Поред тога, међу њих се увлаче

¹²²⁴ ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег.42/1-1, „Проглас Владе народног спаса српском народу“, април 1944. године,

¹²²⁵ „Проглас владиног комесара“, 19. април 1944. године.

¹²²⁶ ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 7/3-4.

наши непријатељи који шире алармантне вести и убијају дух.¹²²⁷ Завршетком окупације српско становништво је већински пружило подршку партизанском покрету из чисто прагматичних разлога.

¹²²⁷ ВА, група фондова ЈВуО, К 45, бр. рег. 4-9.

VI

**ВИЂЕЊЕ РАТНОГ ПЕЈЗАЖА КРОЗ ПРОПАГАНДНУ
ПРИЗМУ**

Окупирана српска територија под немачком влашћу, омеђена деловима који су припали савезницама Трећег Рајха, била је предмет економске, идеолошко-политичке, културне и пропагандне репресије непријатељских земаља у сфери информисања. Немачке власти покушавале су да српском народу наметну идеје новог поретка вршећи при томе велики утицај на Владу народног спаса. Културна репресија постала је део свакодневице: „Тежња да се култури наметне служење неким чисто политичким циљевима, практично је чинила да се спутавао њен развитак, а тежња за изменом суштине културе сагласно идеолошком концепту, претварала се у осиромашење и свођење на спољна прилагођавања прописаним догмама.“¹²²⁸

Ширење и образлагање политичких идеја и циљева немачког „новог поретка“ било је организовано и смишљено, односно представљало је специфичан вид пропагандног деловања. Напоменули бисмо да је приликом анализе појединих сегмената пропаганде Недићеве владе било теже диференцирати немачку пропаганду од пропаганде домаћих власти, с обзиром на смернице за рад и инструкције које је Одељење за пропаганду добијало од Немаца. Такође, немачка пропаганда је имала великог удела у креирању алтернативне ратне стварности у Србији (пготово немачки ратни плакати као најподесније пропагандно средство). У том контексту анализиран је њен утицај на српско јавно мњење. Алтернативна ратна стварност обликована је путем ограничавања сазнајних могућности прималаца пропагандних садржаја и стварањем искривљене слике актуелних дешавања (забраном слушања непријатељских радио-станица, увођењем полицијског часа, онемогућавањем просечног становника да дође до информација о дешавањима у свету и земљи на други начин осим путем штампе, забраном рада кафана, укидањем корзоа, забраном ширења гласина и низом других мера). Пропагандисти Недићеве владе били су својеврсни пионири у освајању „духовног простора“ окупирани Србије, крчили су стопу по стопу земље, у борби за место „Нове Србије у новој заједници народа“, на челу са националсоцијалистичком Немачком, која је паралелно са сопственом борбом обезбеђивала „животни простор“ и другим европским народима уколико би га „заслужили конструктивним радом“. Простор окупирани Србије захваћен ратним дејствима, народним устанком, дејствима четничких јединица и грађанским ратом,

¹²²⁸ Андреј Митровић, Време нетрпељивих-политичка историја великих држава Европе 1919-1939, Београд, 1974, стр. 481.

пропагандисти су приказивали на потпуно другачији начин. Време окупације називали су „временом после рата у коме се требало обрачунати са непријатељима новог поретка“. Популарисана је теза да је рат за Србију завршен у априлу 1941. године и да је наступило време мира, просперитета и реализације социјалног програма председника владе. Животни простор Нове Србије угрожавале су само присталице „англо-америчке плутократије“ и „јудео-масонске интернационале“. Истицани су успеси српских оружаних одреда у заједничким акцијама са немачком војском на уништавању комунистичких елемената и партизанских јединица. Пласирана је и теза о победи Немачке на Источном фронту и Јапана на Далеком Истоку. Ширене су вести о скором завршетку рата. Српски народ припреман је за улазак у Нову Европу свакодневним глорификовањем немачке војске и идеја националсоцијализма. Вести које би евентуално могле допринети рушењу пласиране слике нису биле објављиване или су презентоване у измењеном облику.

Ратни пејзаж је у виђењу пропагандиста постепено добијао потпуно другачији облик у односу на првобитно, реално стање ствари. Њихов основни задатак и крајњи циљ био је преношење визије коју су имали или која им је наметнута, као и слике коју су стварали током читавог периода окупације на што више прималаца пропагандних садржаја, односно на што већи број становника окупиране српске територије.

Путем писане и усмене речи, односно коришћењем радија, штампе и плаката, као најпрактичнијих и најприступачнијих пропагандних средстава, пропаганда се свакодневно пробијала до просечног становника и пласирала низ важних порука поступно креирајући одређене представе. У штампи су редовно објављивани прилози о стању на светским и балканском ратишту, војној, политичкој и економској ситуацији у окупираној Србији. Стил пропагандних порука, њихов језик и садржај био је подложен променама у зависности од развоја ратне ситуације.

Део алтернативне слике ратне стварности креиран је у центрима немачке пропаганде и прослеђиван Одељењу за пропаганду. Наведено одељење је ову слику допуњавало и у одређеним случајевима филтрирало у контексту тренутних дешавања на фронтовима и у ситуацијама када је пропагандне садржаје требало прилагодити менталитету, схватањима и психолошком профилу просечног српског становника.

Слика простора била је надограђивана сликама пријатеља и непријатеља српског народа. Подршка Трећег Рајха Србији, оправдавање борбе његових савезника за животни простор и уверавање у неминовност победе Тројног пакта, писање о свакодневном напредовању немачких трупа и губицима савезника биле су неизоставни део насловних и првих страница у већини престоничких листова. У даљем нијансирању слика простора је употпуњавана извештајима о раду Владе народног спаса и њених представника, писању о акцијама Српске државне страже против припадника партизанског покрета, четницима Косте Пећанца, љотићевцима, одржавању зборова, конференција, пружању помоћи избеглицама и сиротињи, решавању привредних проблема и приказима културних дешавања у Београду и Србији. Осим припадника партизанског покрета, који су у перцепцији домаћих власти били највећи народни непријатељи, у престоничким листовима свакодневно је посвећиван одређени простор акцијама Драже Михаиловића и његовим односима са избегличком владом у Лондону. Такође, неизоставно је било редовно осуђивање јеврејског народа, као главног носиоца јудео-масонске завере. Јевреји су оптуживани за спречавање продора фашистичких идеја у Србију, за ширење идеја западне демократије и материјалистичких утицаја међу омладином, као и за организовање 27. марта, те их је у народном интересу било неопходно уништити. Известан простор био је посвећен и писању о дешавањима у НДХ, углавном у контексту анализе политике нових усташких власти и њиховог односа са Немачком, као и решавања избегличког питања. Истицана је активност на пружању помоћи Немачкој ангажовањем радне службе у Србији и слањем радника у Немачку. Редовно су објављивани прилози о животу српских радника и омладинаца у Немачкој и о погодностима које су у немачким логорима уживали ратни заробљеници. Велики контраст редовним хвалоспевима политици немачких и домаћих власти, као и тенденциозном приказивању стања на фронтима чинила је редовно објављивана рубрика црне хронике на основу које можемо пратити утицај ратне свакодневице на обичног човека који често није могао да се носи са тежином ратне ситуације. Истовремено, црна хроника била је показатељ читаоцима да „живот тече нормалним током“.

Искривљена слика стварности презентована путем наведених пропагандних садржаја утицала је на стварање потпуно новог рељефа ратног пејзажа Србије под окупацијом. Али, то није била једина последица пропагандног рада домаћих

власти. Интересантно је да су поједини пропагандисти веровали у реалност пропагандне слике коју су креирали или само преносили. У тим случајевима можемо констатовати да су идеолози већином били и пропагандисти, док пропагандисти нису увек били и идеолошки поклоници новог поретка. Такође, пропаганда домаћих власти креирана је не само у немачком центру и Одељењу за пропаганду, већ је у извесној мери била резултат деловања идеолога и припадника „Збора“ међу омладином и народом, као и њиховог посредног удела у вођењу државне политике.

6.1. Слика простора

6.1.1. Слика рата

~ Карактер рата

Освајачки рат који је Немачка започела у приказиван је у домаћим медијима на идентичан начин као и у немачким: као одбрамбени рат за заштиту европских интереса. Немачкој и њеној савезници Италији била је „наметнута“ борба за Европу, истовремено и борба за рачун Европе „прожета непоколебљивом вољом двају народа и двају вођа да наставе рат до победоносног краја“.¹²²⁹ „Муњевити гамбит који се одигравао на шаховској табли Европе“ (како су пропагандисти називали ратна дешавања) није могао бити завршен компромисима.¹²³⁰ Берлинска штампа покренула је акцију слова `V` (Викторија, симбол победе), као симбол солидарности континента и нове европске воље реда: „`V` као почетно слово победоносног усклика које је код немачких трупа првобитно продрло као знак сигурне победе, како то листови веле, објављује сада на целом европском континенту победу Немачке на свим фронтима и оно је постало симбол коначне победе над разорним снагама, а и даље за Европу која се буди и која постаје свесна

¹²²⁹ „Састанак Фирера и Дучеа на Источном фронту. За време пет дана претресана су сва војничка и политичка питања која се односе на развој и трајање рата. Разговори су били прожети непоколебљивом вољом двају народа и двају вође да наставе рат до победоносног краја“, „Ново време“ од 30. августа 1941. године насловна стр.; *После састанка вође Рајха и Дучеа: „Успостављање трајног мира и сарадње међу народима“*, „Ново време“ од 31. августа 1941. године стр. 2.

¹²³⁰ „На шаховској табли Европе одиграва се муњевити гамбит“, „Ново време“ од 31. августа 1941. године стр. 3.; „Берлински кругови о другој годишњици рата. Данашњи рат не може се завршити никаквим трулим компромисима. Силе Осовине неће мировати док не извојују коначну победу“, „Ново време“ од 2. септембра 1941. године стр. 2.; „Двогодишњица рата за будућност Европе“, „Некад и сад“, „Ново време“ од 3. септембра 1941. године, стр.3.

сама себе.¹²³¹ Домаћа пропаганда укључила се у наведену акцију. Слово `V` је постало симбол немачких победа којима је обележавана освојена територија, углавном на трговима и грађевина које су биле симболи главних градова.¹²³² Рат је вођен како би се Европа ослободила од бољшевизма.¹²³³ Сурова реалност обележавања територије од стране немачких освајача маскирана је крилатицом о вођењу крсташког рата против совјетског режима. Већ у почетној фази совјетско-немачког сукоба пропагандисти су рат окарактерисали као „крсташки“.¹²³⁴ У склопу предвиђања даљег тока рата и прославе годишњице Тројног пакта у Берлину потенцирана је важност остваривања немачке победе на Истоку: „Победа на Истоку је победа Европе.“¹²³⁵ Тројни пакт је приказиван као „центар кристализације новог поретка у свету“ који је „усред рата поставио камен темељац за изградњу мира“.

Основна порука која је српском народу пласирана након окупације путем штампе, радија, плаката и других пропагандних средстава била је истицање немачког пријатељства према српском народу: Рат који је Немачка повела против Србије Немци нису желели, он је наметнут развојем догађаја. Немачки војник не гледа у српском народу непријатеља. У истом тону објављен је велики број плаката у којима Немачка гарантује мир и безбедност.

Главна пропагандна линија је у погледу разматрања последица увлачења у рат потенцирала значај нове шансе која је пружена српском народу. Један од водећих пропагандиста, др Лазар Прокић је у чланку под насловом: „Два рата“ анализирао карактер рата који је Југославија водила, доказујући да је за увлачење државе у рат одговорна група која је славила 27. март, али и остатак становништва

¹²³¹ Чланак „Викторија-символ солидарности Европе“, „Ново време“ од 22. јула 1941. године насловна страна.

¹²³² „VICTORIA! Ратни поклич Европе. У том знаку подмлађује се стари свет“, фотографија победничког симбола на старом тргу Прага, „Ново време“ од 23. јула 1941. године, насловна стр.; чланак М. М. „Преображај Европе“, „Ново време“ од 23. јула 1941. године, стр. 2.; фотографија „V“ на Ајфеловој кули у Паризу, „Ново време“ од 2. августа 1941. године, насловна страна.

¹²³³ Чланак: „Улога Совјета у Београдском пучу. Молотов је хтео да окупира Бугарску. Четири питања Молотова и одговор вође Рајха.“, Хитлеров говор: „Ослобођење Европе од бољшевизма“, „Ново време“ од 23. јуна 1941. године, стр. 2.; Изјава Владе Рајха о узроцима Немачко-Руског рата. Рад совјетских дипломатских представника. Русија и Балкан. Совјетска Русија наставља стару бољшевичку политику. Посета Молотова Берлину“, стр. 3.

¹²³⁴ Прилог: „Немачки листови истичу да је почео крсташки рат и да су симпатије целе Европе од страни Рајха“, „Ново време“ од 24. јуна 1941. године, стр. 2.

¹²³⁵ „Ако Совјетски Савез падне под окриље Немачке, победа ће бити изван британског домаћаја“, „Осврт америчког војног стручњака Хансена Балвина, „Победа на Истоку је победа Европе“, „Ново време“ од 27. септембра 1941. године, стр. 2.

који није спречио избијање пуча. Прокић је у извесној мери следио немачку пропагандну линију у наведеном чланку, али је његова изворна теза у овом чланку о рату са сопственим заблудама уклопљена у немачки контекст уз потенцирање на „чињеници“ да је српском народу пружена нова шанса након губитка рата: „...рехабилитација пред самим собом и пред Историјом...“.¹²³⁶

Виђење „Збора“ о карактеру рата било је преузето из радова и анализа Димитрија Љотића. Љотићеве тезе биле су производ његових органских ставова, као и потребе да се наведени ставови прилагоде друштвено-политичком тренутку, уз уважавање немачке пропагандне линије. Почетком рата објављена је брошура под насловом „Драма савременог човечанства“ у којој су обједињена Љотићева предавања држана од 1938. године до почетка рата. Вођа „Збора“ описао је ратни сукоб као „слом западних демократија и грандиозни сукоб двеју највећих сила Европе на Истоку, рат највећи и најстрашнији, за какав човечанство не памти, а који је дело Јевреја и његове служинчади масонерије и комунизма...“.

Посебно оштра пропагандна кампања вођена је почетком совјетско-немачког сукоба, у суштини према немачким инструкцијама. Велики простор у штампи пропаганда је дала „Прогласу Рајха немачком народу“, односно Хитлеровом говору о завери Јевреја, демократа, большевика и револуционара који хоће да униште Немачку стратешком политиком заокруживања. Указивано је на тешке последице закључивања немачко-совјетског уговора по Немце, као и стална настојања Енглеске да придобије Совјете.¹²³⁷ Као кључни доказ за постојање коалиције између Енглеске и Русије навођен је Београдски пуч. Немачка је осујетила совјетски план по коме је требала месецима бити ангажована на Југоистоку док би Совјети консолидовали своје снаге. Берлински конгрес, као састанак европских државника са представницима далекоисточних сила приказан

¹²³⁶ Чланак др Лазара Прокића: „Два рата“, „Ново време“ од 24. маја 1941. године, насловна стр.

¹²³⁷ Прилог: „Немачко-руски рат почео је јуче. Италија, Румунија и Финска учествују у рату на страни Рајха. Проглас вође Рајха немачком народу“, „Италија објавила рат Русији“, „Саопштење о почетку непријатељства“, „Извештај немачке Врховне команде о операцијама против Совјетске Русије“, „Наредба Вође Рајха војсци“, „Ново време“ од 23. јуна 1941. године, насловна стр.; „Због чега је Стаљин склопио пакт са Немачким Рајхом? Да би учинио рат неизбежним и да би Европу учинио зрелом за комунизам“, „Ново време“ од 17. септембра 1941. године стр. 3.

је у том контексту као противтежа совјетско-енглеским махинацијама и као „допринос стварању новог света реда и правде“.¹²³⁸

Почетак 1942. године донео је нове анализе и виђења карактера рата који је приказиван као одлучујући за судбину целог света.¹²³⁹ Кроз немачку призму и изворе приказиван је даљи ток рата који је поделио свет на „војску светлости“ и „војску таме“.¹²⁴⁰ Био је то „рат за мир и благостање“ у коме је све више испољавана а намера да се ратни циљеви што више пропагандистички приближе циљевима сила Осовине.¹²⁴¹ Током априла 1942. године одржан је конгрес Савеза националних новинарских удружења у Венецији, о коме је писала и домаћа штампа. Приликом одржавања конгреса представници новинарских удружења осврнули су се и на карактер рата који је дефинисан као „тотални рат који се води и на ратиштима духа и идеја“.¹²⁴² Домаћи пропагандисти су преузели Гебелсове процене о карактеру и даљем току рата у другој половини 1942. године. Изменом ратних околности у октобру и новембру дошло је до промене у дефинисању карактера рата. У рату су се „указале нове перспективе, искрсле нове опасности и на домаку су биле нове могућности“. У складу са Гебелсовим проценама, пропагандисти су се на одређен начин ограђивали од претпоставке да нова дешавања морају бити без изузетка повољна по силе Осовине. Указивало се на присиљеност Енглеца и Американца из психолошких разлога да „из борбе направе рат, а из повлачења осовинске војске катастрофу“ зато што су сами остварили тако „мало победа“.¹²⁴³ Пропаганда није одступала од тезе о снази и јединству Немачке и њених савезника. Домаћа штампа објавила је један од Гебелсових говора

¹²³⁸ „Стварање новог света реда и правде. Значај Берлинског конгреса 1941“, „Ново време“ од 2. јануара 1942. године, насловна страна.

¹²³⁹ „Посланица јапанског министра председника. Садашњи рат одлучиће о судбини целог света“, „Ново време“ од 2. јануара 1942. године насловна страна.

¹²⁴⁰ „Ратни планови за 1942. годину...Свет се коначно поделио на војску светлости и војску таме“, „Ново време“ од 1. јануара 1942. године, стр. 3.

¹²⁴¹ „Чланак министра Рајха др Гебелса: „Рат за мир и благостање“, чланак у „Das Reich“ под насловом: „Зашто“, „Ново време“ од 29. маја 1942. године, насловна страна.

¹²⁴² „Конгрес Савеза националних новинарских удружења свечано је отворен у Венецији“, „Ново време“ од 11. априла 1942. године, стр. 2.

¹²⁴³ Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Победа припада храбрости срца“, „Ново време“ од 20. новембра 1942. године, насловна страна.

одржаних почетком децембра у коме је говорио о рађању нове епохе,¹²⁴⁴ као и о нераздвојној борбеној и судбинској заједници Немачке, Италије и Јапана.¹²⁴⁵

Почетак 1943. године обележен је низом „анализа“ стања на фронтovima и карактера рата. Као основа наведених анализа коришћена су Гебелсова „разматрања“. У свакој од анализа полазило се од доказивања прогресивног немачког напредовања на свим фронтovima. Назнака несигурности у исход рата била је очигледна након пласирања тезе према којој рат добија нова обележја: његово трајање више није предвидиво и борба улази у критични стадијум. У чланку М-р под насловом „У новој години ка новим борбама“¹²⁴⁶ у очекивању развоја догађаја у 1943. години аутор чланка најављује „тотални рат“: све велике државе ушле су у ратне сукобе, сви континенти увучени су у зону борбе, мобилисане су скоро све снаге са којима располажу противничке коалиције. Домаћи пропагандисти користила су немачку тезу према којој су главна дешавања у требала да се одиграју „на попршту духа“ које ће бити „најглавније бориште“. Немачка, Италија и Јапан предводиле су једну трећину човечанства састављену углавном од најинтелигентнијих народа са најразвијенијом индустријском способношћу и највећим ратним врлинама. Британија се налазила у стабилном стању у погледу ратног материјалног потенцијала, Совјетска унија је улудо трошила свој ратни потенцијал, а Северна Америка повећавала је свој потенцијал колико може због хаоса у привреди и дилетантске стратегије. Актуелизована су Гебелсова предвиђања даљег тока рата, односно неизвесности трајања борбе, која се може окончати неочекивано брзо или и даље трајати дуго. За разлику од противника Тројни пакт могао је убрзати ток рата својом духовном снагом: огромном немачком енергијом, италијанском решености да истраје и фанатизмом Јапана. Окретање главне пропагандне линије ка „духовној страни“ сукоба указивало је на кризу осовинских сила на свим фронтovima. Домаћа штампа следила је немачку линију, уз нагласак на „позитивном духовном билансу“ који су у протеклим годинама рата оствариле Немачка и њени савезници.

¹²⁴⁴ „Ново време“ од 16. децембра 1942. године, насловна страна.

¹²⁴⁵ „Година дана заједничких борби и заједничких победа. Нераздвојна борбена и судбинска заједница Немачке, Италије и Јапана. Значајне изјаве министара иностраних послова Немачке, Италије и Јапана.“, „Ново време“ од 12. децембра 1942. године, насловна страна.

¹²⁴⁶ „Ново време“ од 1. јануара 1943. године, насловна страна.

Пораз код Стаљинграда и даљи губици немачке војске на Источном фронту довели су до даљих измена нацистичке доктрине о владајућој раси. Борба за судбински град која личи на легендарну борбу приказивана је као симбол дубље проблематике борбе за будућност Европе. У овој постстаљинградској фази немачке пропаганде, чију линију је пратило и „*Ново време*“ наглашавана је европска мисија у борби против бољшевизма, посебно након Хитлерове прокламације од 30. јануара 1943. године. Месечни лист „*Берлин-Рим-Токио*“ (близак немачком Министарству спољних послова) објавио је чланак под насловом „Победа Запада“ уз подсећање на књигу Освалда Шпенглера „Пропаст Запада“ у исто време када су Лењин и Троцки успоставили ћелију народне и националне светске државе пролетера у Москви. Аутор чланка под насловом „Победа Европе“ преузео је немачку тезу о борби савезничких армија Европе против бољшевизма, безрасности, колективизма, техницизма, инстинкта и воље за уништавањем.¹²⁴⁷ Почетком фебруара 1943. године домаћа пропаганда наставила је да осликава карактер рата кроз немачку призму, користећи Гебелсове крилатице у којима се Европа позива на окупљање око сила Осовине у тренуцима када рат улази у критични стадијум.¹²⁴⁸ У немачкој пропагандној брошури (преведеној на српски) под насловом „Тотални рат“ доминира слика Европе увучене у рат енглеском пропагандом.¹²⁴⁹ Након што је средином 1941. године увукла у рат мале европске народе, Енглеска је у мају 1942. године склопила тајни споразум са Совјетским Савезом, по коме су неки од народа којима је Атлантском повељом била загарантована независност, предати на милост и немилост бољшевицима.¹²⁵⁰ Тотални рат дефинисан је као „плашт под којим се крију енглески и северноамерички атентати на културу“. Ратне операције протежу се на цивилно становништво, бомбардују се отворени, небрањени градови, а једино се Немачка придржава међународних ратних закона. У брошури је

¹²⁴⁷ „Победа Европе“, „Ново време“ од 21. јануара 1943. године, насловна страна.

¹²⁴⁸ „Поука“, о објављеном Гебелсовом чланку под насловом: „Тешка поука“ у „*Das Reich*“, „Ново време“ од 5. фебруара 1943. године насловна стр. Објављен је и Гебелсов чланак под насловом: „Захтев тренутка“ у чланку под насловом „*Наша воља-наш пут*“, „Ново време“ од 13. фебруара 1943. године, насловна стр.; Гебелсов чланак у „*Das Reich*“: „Криза Европе“, „Ново време“ од 27. фебруара 1943. године, насловна страна.

¹²⁴⁹ ВА, група фондова Нда, К 48, бр. рег. 18/1, Пропагандна брошура „Тотални рат“ из 1943. године.

¹²⁵⁰ Објављен је и изванредан број чланака у којима се износе критике на рачун Атлантске повеље: „Смртни ударац Атлантској карти. Само победа сила Тројног пакта створиће предуслов за нов поредак правичности.“, „Ново време“ од 26. марта 1943. године насловна стр.; „Срушене су и последње илузије о Атлантској повељи“, „Ново време“ од 4. априла 1943. године, стр. 2.

разматран и стратегијски положај Немачке 1943. године: њени велики војни успеси били су одлучујући, а највећи успех био је избацивање Енглеске из Европе.

„Ново време“ је и објавило пропратило и прославу годишњице оснивања Националсоцијалистичке странке Хитлерову прокламацију прочитану у Минхену приликом обележавања наведене годишњице.¹²⁵¹ Пласирана је теза да су се све европске снаге залагале за вођење тоталног рата који је „наметнут“ силама Осовине. Рат је требало водити „без компромиса до тоталне победе“.¹²⁵² Ситуација на фронтима током маја 1943. године приказивана је у штампи као нејасна и конфузна. Пропаганда је објављивала „доказе“ према којима су Стаљин и Черчил захтевали наставак вођења рата на европској територији, Чанг Кај Шек и Американци у Азији, док је Рузвелт имао потребу да јавности презентује дотадашњи учинак у рату услед потреба изборне кампање. Домаћа штампа је пласирала вести о зверствима Британаца и Американаца су према европском становништву,¹²⁵³ који су у налету суровости прешли и на српску децу (наводи се бацање паклених машина у виду налив пера, цепних сијалица, кутије са бомбонама и дечијих играчака). Наведене вести пласиране су у тренуцима када је требало скренути пажњу становништва са поступака окупаторске војске: притисак на сељаштво да преда вишак производа, припремна кампања за убирање летине, поступци који су као крајњи циљ имали поштуну привредну експлоатацију без имало обзира према осиромашеном сељаштву. У чланку у истом броју наведеног листа под насловом: „Једно сасвим погрешно поређење“ упућене су критике англосаксонској пропаганди због поређења ратне ситуације из 1918. године са ситуацијом 1943. године.¹²⁵⁴

Друштвено-политичка ситуација у Италији постала је предмет писања домаћих пропагандиста, који су користили закључке Вашингтонске конференције

¹²⁵¹ „Прокламација вође Рајха. Мобилизација свих снага за победу Европе. Мобилизацијом свих духовних и материјалних вредности Европе за обезбеђење народног живота који је подлога наше духовне и културне егзистенције“, „Ново време“ од 25. фебруара 1943. године, насловна страна.

¹²⁵² „Европа ће победити. Састанак вође Рајха са Дучеом поново је довео до сазнања да се рат који је наметнут силама Осовине не само мора добити већ да ће бити добивен.“, „Ново време“ од 13. априла 1943. године насловна стр.; „Залагање свих снага за тотални рат“, „Ново време“ од 13. априла 1943. године насловна стр.; „Рат без компромиса до тоталне победе“, „Ново време“ од 21. априла 1943. године насловна стр.; чланак: „Европски револуционарни рат“ чланак из часописа „Берлин-Рим-Токио“, „Ново време“ од 27. априла 1943. године, насловна страна.

¹²⁵³ „Говор др Гебелса на комеморацији жртвама британског ваздушног терора. Демократије криве за ваздушни рат против цивилног становништва. Терор ће бити сломиен противтерором.“, „Ново време“ од 19. јуна 1943. године, насловна страна.

¹²⁵⁴ „Ново време“ од 19. јуна 1943. године, страна 8.

као доказ постојања супротности и различитих интереса савезничких сила.¹²⁵⁵ Постојала је потреба да се Италија и даље приказује као стабилна чланица осовинског савеза иако се тада из основа мењала њена спољна политика. Ситуација у којој је Запад вршио притисак на Италију поређена је са успонима и падовима Рима. Италија је подсећана на важење Челичног пакта и обавезе према савезницима.¹²⁵⁶ Вести о Мусолинијевој оставци на место шефа владе и министра председника закупиле су крајем јула пажњу европске и домаће јавности.¹²⁵⁷ Објављено је неколико прилога о нормализацији живота у Риму, након што је пропао рат нерава који је противничка страна водила свим пропагандним и терористичким средствима. Мусолинијевом оставком отпочела је нова фаза у развоју италијанске државе¹²⁵⁸ која је наставила борбу за част и слободу.¹²⁵⁹ Италија је према објављеним „проценама“ немачких ратних аналитичара настављала рат као део стратегијског система уз паролу „Рат се продужава“ коју су прокламовали краљ и маршал Бадоло.¹²⁶⁰ Домаћа пропаганда користила је немачку тезу о непромењеном односу немачке и италијанске стране¹²⁶¹ као контраст растројству у савезничким редовима.¹²⁶² Карактеристично за креирање слике рата у овом периоду било је поређење ситуације из Првог светског рата са ситуацијом из 1943. године. Противници осовинских сила и удружене Европе, посебно Енглези, желели су да се рат заврши као 1918. године. Међутим, пропаганда је доказивала

¹²⁵⁵ „Све тешкоће Вашингтонске конференције“, „Ново време“ од 19. маја 1943. године стр. 2. „Рат нерава против Италије узалудан“, „Ново време“ од 20. маја 1943. године насловна стр.; „Вашингтонска конференција“, „Италија ће се борити до коначне победе“, „Ново време“ од 22. маја 1943. године насловна страна.

¹²⁵⁶ „Италија се не боји будућности“, „Ново време“ од 1. јуна 1943. године стр. 2.

¹²⁵⁷ „Маршал Бадоло наследник Мусолинија“, Вести агенције Стефани да је краљ и цар Италије примио понуђену Мусолинијеву оставку на место шефа владе и министра председника. Именован је маршала Италије Пјетра Бадоло. Прича се о лошем здравственом стању Мусолинија који је током последњих месеци оболео., „Ново време“ од 27. јула 1943. године насловна страна.

¹²⁵⁸ „Ново време“ од 28. јула 1943. године насловна стр., „Ни револуција ни државни удар већ криза у духу устава“, стр. 2.

¹²⁵⁹ „Черчил предвиђа огромне жртве у борби против Италије“, „Ново време“ од 29. јула 1943. године, насловна стр.; „Нова италијанска влада положила заклетву“, „Ново време“ од 29. јула 1943. године, стр. 2.

¹²⁶⁰ „Италија у стратегијском оквиру рата“, чланак у „La Stampa“ о подређивању унутрашње ситуације у Италији војном положају., „Ново време“ од 1. августа 1943. године, стр. 3.

¹²⁶¹ „У немачко-италијанским односима нема промене“, „Ново време“ од 10. августа 1943. године, насловна стр.; „У вези са Сицилијом. Југоисточни бедем јачи него икад. Непријатељ се преварио у рачуну у погледу повлачења Мусолинија. Велико разочарење комунистичких банди на Балкану.“, „Ново време“ од 10. августа 1943. године, стр. 3.

¹²⁶² М. Микашиновић објавио је чланак под насловом: „Европски Југоисток мобилише све своје снаге за борбу“ у коме је нагласио потребу окупљања свих расположивих снага на европском континенту., „Ново време“ од 20. маја 1943. године, насловна страна.

како Немачка и њени савезници поседују много већи ратни потенцијал него некада: „Европа је претворена у неосвојиву тврђаву у коју не могу да кроче непријатељски војници.“¹²⁶³

Двогодишњица напада на Совјетски Савез, 22. јун 1943. године, прослављена је у виду „европског националног празника“. Одржан је и конгрес Уније националних новинарских удружења у Бечу, назван у штампи „светом алијансом европског духа“.¹²⁶⁴ Том приликом је министар Розенберг дефинисао немачко виђење ратног сукоба као „светске борбе и светске револуције“.¹²⁶⁵ Није се радило само о војној превласти, границама, политици и индустријским резервама, већ је то била борба великих сила које су се потпуно потирале. То је била „борба за сам живот“. Пласирана је теза према којој су извештајне агенције лажним вестима постизале одређене политичке ефекте или непосредне берзанске послове већег обима. Критика извештајних агенција била је једнострана, што је видно и на основу писања домаћих пропагандиста. Противничке агенције оптуживане су за пуштање лажних вести у етар и подложност корупцији, једно од оруђа намењено уништењу свих културних извора, као и да су заступале интересе међународне велике банке, најчешће јеврејског карактера.

Пропаганда је у овом периоду презентовала јавности низ доказа о препороду Европе након великих искушења кроз која је европска јавност прошла. У Хофсбургу је приликом заседања конгреса Уније европских новинарских удружења постављена изложба оригиналних докумената које су пронашле немачке трупе приликом улазака у Праг 15. септембра 1939. године, у поверљивој архиви чешког МИП-а: документа о новинарском поткупљивању и корупцији коју је

¹²⁶³ Чланак М. Н. : „1918 и 1943“, „Ново време“ од 2. јуна 1943. године, насловна стр.; „Говор председника јапанске владе. Тесно братство по оружју између Немачке, Италије и Јапана. Рат је ступио у озбиљан, одлучујући стадијум“, „Ново време“ од 17. јуна 1943. године, насловна стр.; Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Европа је ступила у одлучну борбу. Вера у победу заснива се на реалним чињеницама“, „Ново време“ од 24. јула 1943. године, насловна стр.; „Противници Европе једнодушни у циљу уништења Европе“, „Ново време“ од 18. августа 1943. године, стр. 2.

¹²⁶⁴ „Шта је донео Бечки конгрес новинара. Света алијанса европског духа“, „Ново време“ од 1. јула 1943. године стр. 3. Фотографија Розенберговог говора

¹²⁶⁵ „Светска борба и светска револуција нашег доба. Говор министра Рајха Розенберга приликом отварања конгреса Уније националних новинарских удружења у Бечу“, „Ново време“ од 23. јуна 1943. године насловна стр.; „Говор шефа штампе др Дитриха на међународном конгресу новинара. Судбинска борба Европе. Савез плутократије и бољшевизма жели уништење нашег континента. Гутенберг је свету даровао штампу. Европа најмоћнији стваралачки елемент у историји. Против сила мрака...“, „Ново време“ од 25. јуна 1943. године насловна стр.; „Резултати бечког Међународног новинарског конгреса. Европа је програм и мисија. Четворострука слобода као циљ европске борбе“, „Ново време“ од 26. јуна 1943. године насловна стр. „Новинарски конгрес у Бечу утврдио је ратну кривицу јеврејско-либералне штампе“, стр. 2.

Бенешова влада водила преко свога шефа Пресбириа Јана Хајека: „Штампа може да буде велики и снажан инструмент у служби своје нације и опште културе, али може да буде и прљаво, коруптивно, хушчкашко оружје. Ова изложба корупције, ови докази о томе у чијој је служби била европска штампа, знатним делом, када је систематски тровала атмосферу и хушкала народе у рат, само је тамна слика једне прошлости која се више никада неће вратити.“¹²⁶⁶ Хелмут Синдерман је у ово време писао о препороду Европе после великих искушења.¹²⁶⁷ Популарисано је јуначко држање немачког народа. Домаћа пропаганда је у складу са немачким очекивањима пласирала тезу према којој се Немачка се борила како би малим народима, укључујући и Србе, осигурала националну егзистенцију и националну културу, те је почетак рата требало славити као „празник захвалности Немачкој као првоборцу нове Европе“.¹²⁶⁸

У једном предавања на тему: „Стварности рата“ Гебелс је пројектовао на слушаоце (касније и читаоце) слику рата коју су касније популарисали домаћи пропагандисти у својим предавањима и путем штампе.¹²⁶⁹ Немци су приказани као супериоран народ који има повољне изгледе за победу у рату и поред тешког и дугог ратовања. За Немачку страну рат је праведан што оправдава реке новопроизведеног ратног материјала, као и изградњу новог нападачког оружја против ваздушног терора непријатеља. „Стварности рата“ морале су по Гебелсу бити „правилно употребљене“ како би биле јаче од непријатељских илузија. „Рат је ствар силе и воље. Ономе ко је одлучио да га у том духу води осигурана је победа.“ Гебелс је на својеврстан начин изложио и критику непријатељске пропаганде чије представљање немачке ситуације, односно „фантазирање“ прелази границе дозвољеног.¹²⁷⁰ У „Новом времену“ објављен је чланак под насловом: „Англоамерички терористи искусиће историјску казну“ у којем се указује на

¹²⁶⁶ Чланак Станислава Кракова: „Изложба докумената из Хајекових тајних фондова. Два новинарства. Докази о предратној корупцији штампе у Паризу, Лондону, Прагу, Женеви и Београду“, „Ново време“ од 6. јула 1943. године, стр. 3.

¹²⁶⁷ „Препород Европе после данашњих искушења“, о чланку Хелмута Синдермана под насловом: „Ратни циљ наших непријатеља“, „Ново време“ од 20. августа 1943. године, насловна страна.

¹²⁶⁸ Плакат „Европски национални празник“, Архив Србије, Збирка плаката, инв. бр. 100.; „Континент ће уживати плодове обезбеђеног мира“, „Ново време“ од 15. јуна 1943. године, насловна страна.

¹²⁶⁹ Чланак М. Н. : „Европа је наоружана“, „Говори др Гебелса и пера изазвали дубок утисак“, „Ново време“ од 8. јуна 1943. године насловна стр.; Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Повољан положај Немачке пред пету годишњицу рата“ о чланку „Стварности рата“, „Ново време“ од 21. августа 1943. године, насловна страна.

¹²⁷⁰ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 12/3-3.

покушај савезника да освоје немачко јавно мњење кад већ нису успели да остваре победу на другим фронтима.¹²⁷¹ Наведено је још један пример немачког обрасца који су преузели домаћи пропагандисти: напад је био најбољи начин одбране уз истовремено приписивање сопствене пропагандне тактике непријатељској страни. Популарисано је јуначко држање немачког народа према појачаној агитацији противосовинских сила. Еуген Миндлер је у чланку објављеном у листу „*Felikser Beobachter*“ упоредио појачану пропаганду против Немачке са „мецима од хартије“.¹²⁷² За рат нерава који се очекује у савезничком табору мобилисане су странке и новине у неутралним државама: „Савезници сматрају да је сада дошао психолошки моменат за напад на срце немачког народа, у узалудној нади да ће, као и 1918, успети напад на унутрашњи фронт „мецима од папира“, као што се изразио лојд Џорџ. Немачко становништво остало је чврсто као и војници у рововима.“ У преносном значењу требало је да српски народ поступи на исти начин и остане имун на западне утицаје. Пратећи немачку линију¹²⁷³ домаћи пропагандисти писали су о повећавању духовне издржљивости европских земаља на страни Немачке. Прилазећи кроз „стратегичке метаморфозе“ Европа је схватила опасност по културу, национални и социјални живот.¹²⁷⁴ Кривица за бомбардовање и ваздушни непријатељски терор приписивана је искључиво Западу, посебно Британији, која је, према објављеним вестима, одбила немачке предлоге за хуманизацију рата.¹²⁷⁵ Објављен је извештај број чланака о изгледу будуће Европе у случају победе противничке коалиције: „Тргови Фиренце, атински Акропол, пијаца Светог Марка у Венецији, стари ханзеатски градови Немачке све би то требало да се унакази изопаченим лудостина јеврејског духа. Племените форме ренесансе требало би да се допуне досадним техничким америчким кичом. То

¹²⁷¹ „Ново време“ од 12. фебруара 1943. године.; „Једнодушност европске јавности против ваздушног терора. Напади англосаксонских авијатичара директно су уперени против центара европске културе и цивилизације.“, „Ново време“ од 3. јула 1943. године, насловна страна.

¹²⁷² „Немачка је наоружана против рата нерава“, „Ново време“ од 24. августа 1943. године, насловна стр. Чланак Еугена Миндлера у „*Felikser Beobachter*“ под насловом: „Са мецима од хартије“.

¹²⁷³ „Рат ће се водити до јасне победе Немачке и Европе“, Гебелсов чланак у листу „*Das Reich*“ под насловом „Велика држава“ о завршетку четврте годишњице рата, „Ново време“ од 4. септембра 1943. године, насловна страна.

¹²⁷⁴ Чланак војног извештача Вегециуса: „*Стратегијске метаморфозе. Поводом 4-годишњице почетка рата*“, „Ново време“ од 3. септембра 1943. године стр. 2.

¹²⁷⁵ „Искључива кривица Енглеске за бомбардовање цивилног становништва. Светска историја осудила два ратна кривца Черчила и Рузвелта. Бела књига немачког министарства спољних послова утврђује одбијање свих предлога Вође Рајха за хуманизацију рата“, „Ново време“ од 7. јула 1943. године, насловна страна.

Американци мисле да даду Европи у замену за величанствене античке и средњовековне споменике које су они срушили.¹²⁷⁶

Ударне вести у штампи односиле су се почетком септембра управо на капитулацију Италије и атентат на Муслинија који је био „увод у италијанску издају Европе“.¹²⁷⁷ Бадолјево одметање тумачено је као део Хитлеровог плана да препусти Англоамериканцима терен за искрцавање у Европи како би се створио простор за мегдан између европске и противевропске војске.¹²⁷⁸ Домаћа јавност је уверавана у супериорност Немачке у односу на савезнике. У том контексту објављен је и већи број чланака о ослобађању Мусолинија. Пропагандне поруке након промене италијанске политике углавном су се односиле на одлучност преостала два савезника, Немачке и Јапана да наставе борбу до коначне победе.¹²⁷⁹ Домаћи пропагандисти испратили су и у овом случају немачку пропагандну линију. Др М. Спалајковић је направио интересантну компарацију југословенске и италијанске ситуације: Италија је престала да буде велика сила док је Југославија захваљујући томе што је одабрала погрешну страну пропустила прилику да постане велика сила. Критиковао је италијанску издају највернијег савезника уз истицање важности вођења морално исправне политике и обавезно подсећање на Хитлеров говор одржан након италијанске капитулације.¹²⁸⁰ Предстојећа Московска конференција приказивана је почетком октобра као „смртна пресуда за највећи део Европе“ и „каноса Енглеза и Американаца пред Москвом“.¹²⁸¹ Према анализама домаћих пропагандиста, савезници нису били вољни да Русима омогуће отварање другог фронта из разлога што Лондон и Вашингтон нису били спремни да жртвују милионе својих омладинаца.¹²⁸² Московски разговори тумачени су као знак англоамеричке политичке

¹²⁷⁶ Насловна страна америчког часописа „*Fortune*“ под насловом: „*Како Американци замишљају будућу Европу*“, „*Ново време*“ од 23. септембра 1943. године стр. 3.

¹²⁷⁷ „*Издајство и његове последице*“ - о Гебелсовом чланку у „*Das Reich*“ под истим насловом, „*Италијанска апатија*“ крива за Салерно“, „*Ново време*“ од 18. септембра 1943. године нас. стр.

¹²⁷⁸ „*Немачке мере предухитриле Бадолјево издајство. „Непријатељ неће пожњети плодове издаје“*„. *Саобраћајни чворови и важна постројења у Италији у немачким рукама*“, „*Проглас новообразоване италијанске фашистичке владе: „Издаја неће бити извршена“*“; чланак Вегетиуса, „*Ново време*“ од 10. септембра 1943. године нас. стр.; „*Оштра осуда лицемерног Бадолја*“, стр. 2.

¹²⁷⁹ Гебелсов чланак у „*Das Reich*“: „*Капитулације никад неће бити*“, „*Ново време*“ од 4. децембра 1943. године насловна страна.

¹²⁸⁰ „*Ново време*“ од 17. септембра 1943. године стр. 3.

¹²⁸¹ „*Ново време*“ од 12. октобра 1943. године стр. 3.

¹²⁸² „*Ново време*“ од 10. октобра 1943. године, стр. 3.

беспомоћности пред Совјетима. У току је била битка за Европу¹²⁸³. „Јеврејска магла која је помрачила видик народа Европе полако нестаје са њиховог земљишта.“¹²⁸⁴ Др М. Спалајковић је у чланку под насловом: „Капара“ анализирао англоамеричке закључке након Московске конференције, коју је приказао као попрште сукоба савезничких сила. У том сукобу свака страна вршила је својеврсно замагљивање видика сопственог народа.¹²⁸⁵ Како би приказале постепено јачање Немачке и њених савезника, немачка и домаћа штампа су приликом „анализирања“ војних и политичких дешавања крајем 1943. године, као и у сумирању резултата, потенцирале постепену измену англо-америчке пропагандне линије.¹²⁸⁶ Са друге стране Совјети су припремали „мир гробља“ у Европи.¹²⁸⁷

Крај старе и почетак нове, 1944. године штампа је дочекала објављивањем „Новогодишње посланице вође Рајха немачком народу“ у којој се исход рата везивао за резултат борбе коју је са „крајњим фанатизмом и до последње консеквенције“ водила читава Европа.¹²⁸⁸ Борба је приказивана као праведна борба која се водила за победу слободног европског духа.¹²⁸⁹ Борба је требало да омогући највећу немачку победу: „Из тамних облака опет ће синнути сунце на оне који су чврсто и непоколебљиво извршавали своју дужност“.¹²⁹⁰

Отварање другог фронта било је, према писању штампе, немогуће извршити у постојећим околностима.¹²⁹¹ М. Микашиновић је у прилогу о коментарима немачких листова и јавности у вези са отварањем другог фронта анализирао и

¹²⁸³ Гебелсов чланак у „*Das Reich*“ под насловом: „*Питање пуно стрепње*“, „*Последња одбрамбена линија Европе пред болшевизмом*“, „*Ново време*“ од 27. новембра 1943. године, насловна страна.

¹²⁸⁴ „*Битка за Европу. Чланак заменика шефа штампе Рајха Синдермана у „Феликшер Беобахтеру*“, „*Ново време*“ од 5. новембра 1943. године, насловна страна.

¹²⁸⁵ Чланак М. Спалајковића: „*Капара*“, „*Ново време*“ од 4. новембра 1943. године, стр. 3.

¹²⁸⁶ „*Енглези и Американци припремају измену своје неуспеле пропаганде*“, „*Ново време*“ од 23. децембра 1943. године стр. 2.

¹²⁸⁷ „*Ново време*“ од 24. децембра 1943. године, стр. 2.

¹²⁸⁸ „*Новогодишња посланица вође Рајха немачком народу. Борба са крајњим фанатизмом и до последње консеквенције. Рад читаве Европе допуњује брбу војника на фронту и Немаца у домовини*“, „*Ново време*“ од 1. и 2. јануара 1944. године насловна страна.

¹²⁸⁹ „*За победу слободног европског духа*“, „*Ново време*“ од 18. јануара 1944. године, насловна стр.; Гебелсов чланак у „*Das Reich*“: „*Слом инвазије имаће тешке последице за Европу*“, „*Ново време*“ од 18. јануара 1944. године, насловна страна.

¹²⁹⁰ „*Победа Немачке-одржаваће Европе*“, „*Ново време*“ од 31. јануара 1944. године, насловна стр.; „*На путу који води крајњој победи*“, Гебелсов чланак у „*Das Reich*“ под насловом: „*Да ли се овај рат могао избећи?*“, „*Ново време*“ од 6. јуна 1944. године, насловна страна.

¹²⁹¹ „*Отварање другог фронта има да се изрши тек доцније*“, „*Ново време*“ од 23. јануара 1944. године, насловна страна.

Черчилову најаву савезничке инвазије на Немачку.¹²⁹² Објављиване су прогнозе које су предвиђале скори крах савезничке коалиције услед неефикасног начина ратовања.¹²⁹³ Као најсветлији пример одупирању европских народа најезди бољшевизма, штампа је наводила пример Чешке и Моравске у којима је успостављен немачки протекторат.¹²⁹⁴ Др Лазар Прокић је у духу неопходности борбе европских народа против најезде бољшевизма одржао предавање на тему: „Француска 1944“.¹²⁹⁵ Димитрије Љотић је у оквиру пропагандне активности домаћих власти и „Збора“ одржао током марта 1944. године неколико предавања на Коларчевом универзитету на којима се бавио анализом ратне ситуације и предвиђањем даљих догађања у окупираној Србији и у свету. Наведена предавања објављена су касније у виду публикације под називом „Позадина рата и њен господар“.¹²⁹⁶ У овим предавањима, користећи уобичајену зборашку фразеологију Љотић је настојао да окупљеним слушаоцима дочара слику поодмакле фазе рата. Рат је приказао као дуготрајан и тоталан, са тамном позадином у којој се крио и њен господар, истовремено изазивач рата који вуче све конце на ратној позорници. како би дочарао боју рата слушаоцима користио је обиље метафора уз драмске моменте у говору. Покушао је дочарати боју рата као боју крви, уоквирену беличастом мутним димом, са позадином тамном као ноћ: „Јер кад бих био сликар, не знам како бих рат представио, не знам да ли бих га представио као она четири апокалиптична коњаника, или као хуку, буку, вреву, борбе у којој су мртва и жива телеса измешана, или пак као пустош коју оставља за собом...“.¹²⁹⁷ Нови светски рат осликан је као последично стање погрешних политичких мера, а земље које су ушле у рат не воде више своју политику јер су одступиле од основних закона свога бића. Према виђењу вође „Збора“ улазак Велике Британије у рат против Немачке

¹²⁹² Чланак М. Микашиновића: „Немачка са пуним подозрењем гледа у будућност“, „Ново време“ од 1. марта 1944. године, насловна стр. „Мусолинијев проглас Италијанима“ за наставак борби против „англоамеричких подјармљивача“, „Ново време“ од 6. јуна 1944. године, насловна страна.

¹²⁹³ Гебелсов чланак у „Das Reich“: „У табору противника Европе почиње да шкрипи“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, насловна стр.; „САД могу изгубити рат. Шеф америчког генералштаба из Првог светског рата критикује начин ратовања коалиције“, „Ново време“ од 15. марта 1944. године, насловна страна.

¹²⁹⁴ „Писмо вође Рајха државном поглавару др Хахи поводом петогодишњице споразума и успостављања немачког протектората у Чешкој и Моравској“, „Ново време“ од 17. марта 1944. године, насловна страна.

¹²⁹⁵ Предавање др Лазара Прокића: „Француска 1944.“, „Ново време“ од 30. марта 1944. год, стр. 2.

¹²⁹⁶ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/1, Љотић је одржао три предавања почетком марта 1944. године.

¹²⁹⁷ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-3, Прво Љотићево предавање: „Тамна позадина рата и њен господар“.

„која јој није непомирљиви непријатељ“ био је непотребан, док су Америка и Совјетска унија Британији „смртни непријатељи који је желе ликвидирати, само на различите начине“. Оправдање за Немачку проналазио је у чињеници да је већ у време изласка из штампе књиге „*Моја борба*“ Немачка отворено изнела своје намере у случају Хитлеровог доласка на власт.

Штампа је редовно извештавала о ефектима савезничког бомбардовања европске и српске територије чиме је продубљивана слика савезничких сила као уништитеља и разарача културних тековина и традиције европских народа.¹²⁹⁸ Лист српских радника у Немачкој „*Српски рад*“ објавио је уводни чланак новинара Божидара З. Марковића о терору Англоамериканаца над европским становништвом као „масовном убијању обезоружаног становништва, разарању најлепших културних тековина човечанства, најодвратнијем злочину у историји света“.¹²⁹⁹ Савезничка ваздушна офанзива достигла је кулминацију средином маја 1944. године. Штампа је у том периоду наглашавала да су на мети савезничког бомбардовања били углавном делови настањени цивилним становништвом.¹³⁰⁰ У контексту разматрања начина на који је вођен рат штампа је објавила чланак П. Марковића под насловом „Рат нерава и случај Румуније“.¹³⁰¹ Англоамериканци су покренули рат нерава: „ако не могу непријатеља војнички да потуку онда морају употребити сва средства како би га психички сломили“. Домаћа пропаганда преузела је немачку тезу по којој су Англоамериканци, како би сломили отпор становништва, пласирали лажне вести и обавештења новинарско-информативних агенција. Указивало се да је „највише лажи“ пласирала агенција „*Reuters*“ која је Немцима била највећа сметња и препрека у обмањивању јавности, те је прво требало дискредитовати њен рад. „*Ново време*“ је објавило и графички приказ

¹²⁹⁸ „*Тито се захваљује*“, „*Ново време*, „*Обнова*“ од 27. априла 1944. године, стр. 2. Према вестима Радио-Лондона Тито се захвалио англоамеричкој авијацији за последње бомбардовање југословенске територије.; „*Французи о бомбардовању Београда. Министар пропаганде Андре Шарл о трагедији Срба*“, „*Ново време*, „*Обнова*“ од 28. априла 1944. године, насловна стр.; „*Југословенске посаде на англо-америчким терористичким бомбардерима*“, „*Ново време*“ од 23. маја 1944. године, насловна стр.; „*Савезничке*“ *бомбе на Црну Гору. Црна Гора и Србија уједињене су данас у заједничком болу*“, „*Ново време*“ од 24. маја 1944. године, стр. 2.

¹²⁹⁹ „*Американизам*“, „*Ново време*“ од 18. и 19. јуна 1944. године, насловна страна.

¹³⁰⁰ Чланак М. Микашиновића: „*Шта је циљ англоамеричких терористичких напада. Енглези признају неуспех своје ваздушне офанзиве*“, „*Ново време*“ од 17. маја 1944. године, стр. 2. ; „*Кармин за усне који доноси смрт*“: „*Англоамерички авијатичари су у простору Паланке 14. јуна избацили кармин за усне који експлодира приликом додира*“, „*Ново време*“ од 21. јуна 1944. године, стр. 2.

¹³⁰¹ „*Ново време*“ од 25. августа 1944. године, насловна страна.

светске ратне ситуације под насловом: „Луда кућа“, на коме четири партнера коалиције имају шест праваца мржње уперених према Немачкој и Јапану и шест праваца мржње у самом саставу коалиције.¹³⁰²

Берлинска штампа је у септембру 1944. године обележила почетак шесте године рата, посебно у контексту доказивања исправности немачке политике и заузимања за судбину малих народа. У време када је развој ситуације на ратиштима ишао потпуно у прилог савезничкој коалицији, штампа је објавила Черчилов говор одржан пред Доњим домом у коме британски државник наговештава продужетак ратних сукоба, без великих очекивања његовог скорог завршетка.¹³⁰³ Пропагандисти су указивали јавности да једини гарант одбране од бољшевичке опасности остаје Немачка, уз подршку националних формација. У том контексту објављена је анализа П. Марковића у чланку под насловом: „Гарант будућности“ који се односи на „подземну пропаганду англофилских елемената“ у Србији и у Европи.¹³⁰⁴

~ *Кривица за избијање рата, улазак у рат СССР, САД, Јапана и слика савезничких односа*

Немачка пропаганда је током рата непрекидно критиковала политику западних савезника. Наведену пропагандну линију следила је и домаћа штампа.¹³⁰⁵ Пре уласка САД у рат пропаганда је пласирала вести о немачком поштовању начела Монроове доктрине.¹³⁰⁶ Насупрот томе доказивало се како је Монроова доктрина доживела преображај у Америци: од одбране америчког континента до светског империјализма.¹³⁰⁷ Хелмут Синдерман, начелник Штаба главног директора штампе Рајха, упоредио је ставове британског и немачког вођства у једној од анализа ратних дешавања. Домаћа штампа објављивала је редовно

¹³⁰² „Ново време“ од 20. јула 1944. године, насловна страна.

¹³⁰³ „Ново време“ од 30. септембра 1944. године стр. 2.

¹³⁰⁴ Чланак П. Марковића: „Гарант будућности“, „Ново време“ од 5. октобра 1944. године насловна страна.

¹³⁰⁵ Чланак: „*Felikser Beobachter*“ пише да Рузвелтова политика значи изазивање Немачке и Француске“, „Ново време“ од 8, 9 и 10. јуна 1941. године.; Предавање инжењера Веселиновића: „Европска заједница заснована на слободи појединих народа“, „Ново време“ од 23. и 24. јула 1944. године, стр. 2.

¹³⁰⁶ Чланак „Став Рајха према државама западне хемисфере. Влада немачког Рајха поштује у потпуности начела Монроове доктрине“, „Ново време“, 17. маја 1941. године стр. 3., „Синдерман истиче и слабост британске пропаганде: „ Чак ни у самој борби речима и лажима у којој су мислили да су ненадмашни, они не умеју да гледају даље од сутрашњице и троше се у томе што гледају да предаду заборау оно што су јуче прогласили.“

¹³⁰⁷ „Ново време“ од 31. августа 1941. године стр. 2.

Синдерманове анализе. Британци су по њему изгубили појам о стварности и придавали су све већи значај пропагандистичком дејству сензационалистичких вести, док су Немци постали сурови реалисти који ратну ситуацију процењују искључиво на основу извештаја Вермахта, који им пружају шире перспективе и омогућавају реални поглед на будућност.¹³⁰⁸ Гебелс је у једној од анализа британске пропаганде писао о методи „величања повлачења“ у писању британске штампе, односно претварања губитака у победе.¹³⁰⁹ У суштини наведено је био један од пропагандних постулата којима се руководио сам Гебелс.

Свакодневно је доказивана неспособност британске владе да успешно финансира вођење рата. Престонички листови објавили су углавном немачке коментаре у вези са организовањем конференције савезника Велике Британије у Лондону.¹³¹⁰ Домаћа јавност је полако припремана за вести о уласку Америке у рат, писало се о затварању немачких и италијанских конзулата и плану о привредној блокади Евопе.¹³¹¹ Оправдавана је немачко-италијанска политика према америчким држављанима. Совјетско-немачки сукоб довео је и до поделе европског и светског јавног мњења и објављивања вести о ставу и страни коју су одређене државе заузеле у поменутом сукобу,¹³¹² укључујући и Јапан и Кину.¹³¹³

¹³⁰⁸ Чланак „Највеће перспективе. Чланак г. Хелмута Синдермана, начелника штаба главног директора штампе Рајха“, „Ново време“ од 19. маја 1941. године, стр. 2.

¹³⁰⁹ Чланак „Министар г др Гебелс о енглеској методи „величања повлачења“: „Енглески војник није тако лош да би заслужио такву пропаганду“, вели немачки министар“, „Ново време“ од 7. јуна 1941. године, стр. 2.

¹³¹⁰ Чланак „Г. Черчил је приредио у Лондону `конференцију савезника`. „Felixer Beobachter“ назива ову конференцију „Походом авети против новог европског поретка“, „Ново време“ од 15. јуна 1941. године, стр. 2.; Чланак „Снага Британске империје расцепкана је по целом свету констатује „Berliner Berzen Zeitung“ разматрајући ратну ситуацију. Нагађања око даљег развитка ратних догађаја главна су брига британске штампе“, „Ново време“ од 16. јуна 1941. године, насловна стр.

¹³¹¹ Чланак: „Бугарски лист откривљује САД да се због њих продужује рат“ , „Ново време“ од 20. јуна 1941. године, стр.2.

¹³¹² „Саопштење финске владе и писање финске штампе о немачко-совјетском рату“, „ Ново време“ од 25. јуна 1941. године стр. 3.; чланак: „Немачке трупе победоносне на свим фронтovima. Совјетска оружана сила била је у приправности за напад на Средњу Европу.“, фотографије: „Министар пропаганде г. др Гебелс чита пред микрофоном прокламацију вође Рајха о ступању Немачке у рат против Совјетске Русије.“ и „Рибентроп чита пред представницима домаће и стране штампе ноту владе Рајха упућену совјетској влади.“; „Мађарска у рату са СССР“, „Ново време“ од 28. јуна 1941. године насловна стр. ; „Председник Финске објављује да ће се Финска борити против Совјетског Савеза. Одговор Финске на замашне совјетске операције у свим деловима земље“, „Службено саопштење данске владе о прекиду дипломатских односа са Совјетским Савезом“, „Ново време“ од 28. јуна 1941. године стр. 2.; „Француска прекинула односе са Совјетском Русијом“, „Ново време“ од 1. јула 1941. године насловна страна.

¹³¹³ Вести: „Данас ће Јапан објавити свој став према рату у Европи“, „Ново време“ од 24. јуна године насловна стр.; „Јапан ће данас објавити свој став према новој ситуацији“, „Ново време“ од 2. јула 1941. године насловна стр. ; „Нова Кина учествује у сређењу прилика у свету. Нанкинску владу признале су до сада Немачка, Италија, Шпанија, Мађарска, Словачка и Хрватска“, „Изјава

Критикован је савез САД и Совјетског Савеза и подстрекавање инстинкта мржње према Немачкој код америчког народа.¹³¹⁴ Објављиване су редовно тенденциозне анализе берлинских листова о стању у америчком друштву и политици. Наведене анализе садржале су потпуно искривљену слику. Једну од специфичних анализа опште ратне ситуације и британске политике дао је публициста Милан Банић. Доказивао је да је Британија европске земље окренула против себе руковођена тежњом да употпуни блокаду Немачке и да након слома Пољске, Југославије и Грчке формира источно ратиште како би упослила Немачку на две стране. Антибољшевички добровољачки покрети у већини европских држава, држање нордијске јавности и раскид дипломатских односа Француске и Совјетске уније су, по Банићу, главни докази окретања европских земаља Немачкој.¹³¹⁵ Утицај Британије на улазак САД у рат био је потенциран и у домаћим листовима укључујући и проналажење примера британске пропаганде према америчкој јавности, првенствено тумачењем Черчилових говора.¹³¹⁶ Велика Британија и САД су углавном биле заједно на мети немачких пропагандиста, што је преузело и Одељење за пропаганду у својим евалуацијама.¹³¹⁷ Обе земље окарактерисане су као „колонијалне, плутократске, империјалистичке силе и изазивачи рата“. У анализама британске пропаганде (које је домаћа штампа преузимала углавном из немачких листова) предњачила су поређења ратне позорнице са светским марионетским позориштем на коме су британски пропагандисти повлачили конце својих политичких марионета.¹³¹⁸ Држава је често смењивала шефове пропаганде, али је калуп, односно начин извештавања „лондонске кујне лажи“ (како су немачки новинари називали британски пропагандни центар) остајао исти.¹³¹⁹ Непријатељска

кнеза Коноје (јапанског министра председника) Јапанска влада донела је важне одлуке о даљем држању Јапана“, „Ново време“ од 3. јула 1941. године стр. 2.

¹³¹⁴ „Немачка полуванична кореспонденција против мешања политике г. Рузвелта“, „Ново време“ од 29. јуна 1941. године стр. 3.; „Berliner Berzen Zeitung“ о новим савезницима г. Рузвелта, „Ново време“ од 3. јула 1941. године стр. 3.; „Линдберг против америчко-совјетског савеза“, „Ново време“ од 3. јула 1941. године стр. 3.; „Мањина у Америци за ступање у рат“, „Ново време“ од 4. јула 1941. године насловна стр. „Америка тражи базе у замену за помоћ Совјетској Унији“, „Ново време“ од 8. јула 1941. године стр. 3.

¹³¹⁵ Чланак Милана Банића „Фаталне грешке Черчилове“, „Ново време“ од 27. јула 1941. год. стр. 3.

¹³¹⁶ „Неповољан одјек Черчиловог говора у Америци“, „Америчка влада забринута због апатичног држања народа према европском рату“, „Ново време“ од 26. августа 1941. године стр. 2.

¹³¹⁷ „Послови Черчил-Рузвелт значе разарање света“, „Ново време“ од 21. августа 1941. год. стр. 2.

¹³¹⁸ „Светско марионетско позориште. Трикови британске пропаганде“, „Ново време“ од 24. септембра 1941. године стр. 3.

¹³¹⁹ „Драстични примери несавесности британске пропаганде“, „Ново време“ од 1. октобра 1941-насловна страна.

пропаганда служила се разним триковима, а у домаћој штампи су „Reuters“ и „Tass“ означени као „два такмаца лажи“: „Постоје две врсте ратне ситуације код Енглеза и болшевика: озбиљна и катастрофална. Код друге њихови, а и пропагандни апарат Вашингтона губе сваку меру у одређивању граница између истине и лажи, памети и глупости, а потом настаје бура од лажних вести, фантастичних тврдњи и безобзирних извртања чињеница. А када је ситуација само озбиљна онда су методи мање груби, уз вешто плетење демантиа и полудемантиа, задоцнелих признања и опрезних саопштења. Има много трикова које ове пропаганде употребљавају ради смањења разорног по морал немачких победа.“¹³²⁰

Пропагандисти су посебну пажњу посветили уласку САД у рат што је обележено континуираном антиамеричком и антибританском кампањом у штампи. Черчил и Рузвелт су у већини случајева били заједничка мета пропагандиста.¹³²¹ Наслови чланака преузетих из немачких листова обиловали су немачким евалуацијама америчке, британске и совјетске политике. Читајући наведене редове конзументи ове пропагандне стварности могли су као и у већини поменутих случајева стећи слику о неправедности борбе коју је водила америчка страна. Рузвелт је плански увукао сопствени народ у рат након сукоба са Јапаном, а једину заштиту од непријатељског продора у Европу могле су пружити силе Осовине.¹³²²

Штампа је Вашингтонску конференцију тумачила као „блеф англосаксонских државника“ којим је требало одвратити пажњу светске јавности

¹³²⁰ Чланак Вегециуса (псеудоним домаћег ратног извештача): „Трикови непријатељске пропаганде. „Рајтер“ и „Тас“ два такмаца лажи“, „Ново време“ од 16. новембра 1941. године насловна стр.

¹³²¹ ВА, група фондова Нда, К 49, бр. рег. 1/1 и бр. рег. 7/1, Немачка пропагандна брошура преведена на српски језик под насловом: „Рузвелт жели пошто-пото да не дође до мира“ из 1941. године сликовито приказује Черчила као утопљеника који тражи америчку помоћ, као и уништену Стаљинову војску. У немачкој брошури из 1942. године преведеној на српски језик под насловом: „То је Енглеска! Јесу ли Енглези пријатељи малих народа?“ приказане су савезничке вође са Смрти која их прати у стопу у њиховом походу. Енглеска је коб која виси над судбином многих европских народа. Немачка брошура из 1942. године под насловом: „Геније Черчил?“ истиче се да је једино обећање енглеском народу које је Черчил одржао то што им је пружио „крв, зној и сузе“, алудирајући на његов говор пред Домом лордова., ВА, група фондова Нда, К 49, бр. рег. 6/1. У једном од бројних немачких плаката у коме се извргује највећем руглу Черчил је приказан као „највећа протува и политичка варалица свих времена, циник без скрупула, симбол распадања моћне британске империје“, ВА, група фондова На, К 63, бр. рег. 1-125/9, плакат Одељења за пропаганду „Југоисток“.

¹³²² „Немачка, Италија и Јапан склопиле су савез против САД и Велике Британије. Објављујући текст овог споразума Вођа Рајха изјавио је да се Немачки Рајх налази у рату са Рузвелтовом Америком“... „Немачка најјача гаранција против опасности са Истока“, „Немачка и Италија објавиле рат САД“, „Ново време“ од 12. децембра 1941. године насловна стр., „Немачки Рајх се бори за цео европски континент“, „Рузвелт-главни кривац и виновник рата“ стр. 2., „Рузвелт је плански увукао амерички народ у рат“, „Нота Трећег Рајха о објави рата САД“, „Говор Дучеа-Тројни пакт-сигуран гарант победе“ стр. 3.

од англо-америчких губитака на Пацифику. Према писању пропаганде британско царство мучила је дубока криза,¹³²³ а Черчилов кабинет налазио се на ивици политичког, дипломатског и војног банкрота.¹³²⁴ Положај западних савезника почетком 1942. године приказиван је искључиво у виду негативних прогноза.¹³²⁵ Дамњан Ковачевић је анализирао „проблем вере“ извесних кругова српског друштва у енглеску пропаганду. У сопственој интерпретацији ратне ситуације доказивао је да је дужност правих родољуба да лече народ од погрешних уверења како би схватио колико је негативан утицај енглеске пропаганде.¹³²⁶ Черчил је приказиван као политичар који је проиграо британску империју. Штампана је савезничке неуспехе окарактерисала тобожњим признањем британске јавности према којем је кључ неуспеха дефинисан крилатицом: „Сувише мало и сувише касно!“¹³²⁷ Пратећи немачку линију домаћи листови објавили су Гебелсов чланак из „Das reich“ под насловом „Притајена криза“ о распадању британске светске силе и појави кризе лондонског врха.¹³²⁸

Интересантне су биле пропагандистичке анализе утицаја америчке штампе на сопствено јавно мњење.¹³²⁹ Америчку штампу пропагандисти су називали „оруђем Рузвелтове империјалистичке клике и представника тешке ратне индустрије у Сједињеним Државама“ која је имала задатак да мирни свет подстрекава на рат. Након увлачења САД у рат и пораза и неуспеха Рузвелт је преко штампе покушавао да умири народ и одржи његово ратно расположење. У својој игри обмануо је и јужноамеричке државе.¹³³⁰ Рузвелта су пропагандисти називали и „светском гувернантом број 1“, као и циником који је дао омладини лажна обећања тврдећи да су млађе генерације других нација са њиме једно срце и једна душа.¹³³¹

Почетак маја 1942. године обележила је нова пропагандна акција домаћих власти у којој је преовладало карикатурно презентовање слике рата и

¹³²³ „Ново време“ од 14. јануара 1942. године стр. 2.

¹³²⁴ „Ново време“ од 20. јануара 1942. године насловна страна.

¹³²⁵ „Ново време“ од 13. фебруара 1942. године стр. 2.

¹³²⁶ Чланак Дамњана Ковачевића „Облаци над Британском империјом“, „Ново време“ од 6. до 10. јануара 1942. године, Божићни додаток.

¹³²⁷ „Ново време“ од 12. марта 1942. године насловна страна.

¹³²⁸ „Министар Рајха др Гебелс о распадању британске светске силе“, „Ново време“ од 14. марта 1942. године насловна страна.

¹³²⁹ „Дволична политика Енглеске“ и чланак С. Р. Б. : „Штампа и рат“, „Ново време“ од 31. марта 1942. године насловна страна.

¹³³⁰ „Ново време“ од 2. априла 1942. године стр. 2.

¹³³¹ „Ново време“ од 6. септембра 1942. године насловна страна.

противничке стране у циљу да се пажња јавности усмери на дешавања на светским ратиштима. Управо у ово време у Београду и на окупираној српској територији била је у току једна од многих акција хватања комунистичких вођа и припрема материјала за антикомунистичку изложбу. У низу нових плаката истакнутих по Београду били су и плакати који приказују политику Енглеске према малим народима кроз векове. На једном од плаката Енглеска је приказана као неман која гута економска добра многих народа, док је на другом плакату Черчил приказан као доктор који даје рецепте како треба поступати са малим народима.¹³³² Ромелова офанзива је изазвала тешку потиштеност у англо-саксонском свету.¹³³³ Вести о неслагању међу савезницима по питању „другог фронта“ биле су коришћене у креирању слике раздора и неорганизованог вођења борбе, што је олакшавало ситуацију здруженим силама Тројног пакта. Рузвелтова Америка налазила се у „ћорсокаку“, а „суморна британска јесен 1942. године“ била је у знаку катастрофалног биланса Енглеске пред наступајућу зиму.¹³³⁴ У Черчиловом говору упућеном британском народу преко радија пропагандисти су проналазили доказе песимистичног виђења даљег тока рата у виду „предстојећих горких и крвавих година“.¹³³⁵ Штампa је наставила са устаљеном праксом из претходне године о објављивању прилога о недостојном поступању Британаца са ратним заробљеницима у виду исказа заробљеника и докумената о повреди Женевског споразума о заробљеницима.¹³³⁶

Почетак 1943. године у креирању слике западних савезника обележио је низ анализа и предвиђања будућности савеза.¹³³⁷ Британија и САД су према великом броју чланака објављених у јануару и фебруару 1943. године постепено почеле

¹³³² „Нови плакати по Београду“, „Ново време“ од 1. маја 1942. године стр. 3.

¹³³³ „Ромелова офанзива изазвала је тешку потиштеност у англо-саксонском свету. Огромни успеси осовинских трупа при даљем надирању у Египат...Немачке подморнице потапају све већи број бродова пред америчком обалом“, „Ново време“ од 1. јула 1942. године насловна страна.

¹³³⁴ „Ново време“ од 16. октобра 1942. године насловна страна.

¹³³⁵ „Черчилов песимистички говор на радију:“ *Предстоје горке и крваве године*“, „Ново време“ од 1. децембра 1942. године стр. 2.

¹³³⁶ „Прва британска признања о недостојном поступању са ратним заробљеницима“, „Ново време“ од 13. октобра 1942. године, насловна стр.; *Документи о британском злостављању заробљеника. Енглези су криви за грубу повреду Женевског споразума о заробљеницима, искази заробљеника*“, „Ново време“ од 17. октобра 1942. године, насл. стр. „Одмазда за британску бруталност“, стр. 2.

¹³³⁷ „Нигде нема знака да ће 1943. година донети победу Американцима“, „Ново време“ од 1. јануара 1943. године, стр. 2.

препуштати Балкан и део Европе Совјетима.¹³³⁸ Американци су тобоже и сами признали да постоји мала вероватноћа да Немачка доживи слом, док је Британија била осуђена на губитак из разлога што „неће имати шта да баци на ратне теразије“.¹³³⁹ Међусобни англо-амерички односи су, према писању престоничких листова, били у кризи, посебно услед Рузвелтових покушаја „постепене ликвидације Британског царства.“¹³⁴⁰ Анализиран је став америчке штампе и познатих личности по питању европске борбе, према којем ће после рата постојати само две велике силе САД и СССР.¹³⁴¹

Средином 1943. године почело је објављивање чланака страних и домаћих новинара о опредељивању европских народа за немачку визију будуће Европе, услед све тешње сарадње комунизма и плутократије.¹³⁴² У том контексту објављен је и Черчилов говор у коме је захтевао безусловну капитулацију сила Осовине.¹³⁴³ М. Микашиновић је у чланку о наведеном говору навео и једну Черчилову реченицу коју „Reuters“ наводно није објавио: „Ми смо ушли у рат по слободној вољи и премда нас нико није напао“.¹³⁴⁴ У овом периоду је и немачка архивска комисија Министарства иностраних послова Рајха издала под насловом „Избијање рата 1939. године“ 33 дипломатска извештаја и забелешке из докумената француског, пољског, белгијског и другог порекла „који су пали у немачке руке“. Прва свеска докумената објављена је под насловом „Рузвелтов пут у рат“ како би се показало како је Рузвелт припремао нови светски рат и постепено увлачио народ у њега. У оквиру збирке докумената доказивало се да је иза Рузвелта стајала једна

¹³³⁸ Лондонски „Economist“: „Рат се може изгубити на мору“; „Англосаксонска немоћ пред совјетским захтевима у Европи. Велика узнемиреност у круговима емигрантских влада у Лондону“, „Ново време“ од 9. фебруара 1943. године стр. 3.; „Српски народ определио се за Европу. Англоамериканци препуштају Балкан Совјетима“, „Ново време“ од 12. фебруара 1943. године насловна стр.; „Кад нестане британског империјализма неће више бити ни ратова“, стр. 2.

¹³³⁹ „Признања Англосаксонаца о Новој години: Није вероватно да ће Немачка доживети слом у 1943. години“, „Ново време“ од 3. јануара 1943. године, насловна стр.; „Британија неспособна да победи“, „Ново време“ од 9. јануара 1943. године, насловна стр. Коментар на Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Британија ће изгубити рат у сваком случају јер неће имати шта да баци на ратне теразије“.

¹³⁴⁰ „Рузвелт постепено ликвидира британско царство“, „Ново време“ од 6, 7. и 8. јануара 1943. године стр. 2.; „Притајена борба без оружја између Енглеске и САД“, „Ново време“ од 23. марта 1943. године насловна страна.

¹³⁴¹ „Енглеска и Совјетска унија не могу бити чувари безбедности европских народа“, „Ново време“ од 25. марта 1943. године, стр. 2.

¹³⁴² „Европски народи опредељују се одлучно за будућу Европу“, „Ново време“ од 24. јуна 1943. године, насловна страна.

¹³⁴³ „Черчил пред мучним проблемима данашњице. Свака инвазија на Европу захтева крваве жртве“, „Ново време“ од 2. јула 1943. године, насловна страна.

¹³⁴⁴ Чланак М. Микашиновића: „Американци немају разумевања за сарадњу.“ „Ново време“ од 2. јула 1943. године насловна страна.

јеврејска завереничка клика која га је употребљавала као оруђе и којој је он отворио пут рату.¹³⁴⁵

Домаћи пропагандисти и представници власти су немачкој слици савезничких односа дали посебан печат. Стаљина, Рузвелта и Черчила др Лазар Прокић је приказао као три пријатеља који више од две године „праве крваву шетњу кроз свет“ у заједничком политичком аутобусу, како би се представили као добри пријатељи који проводе „викенд“ потпуно задовољни: „Има већ доста јасних симптома да политички аутобус Черчила и компаније не функционише добро. Изгледа да се волан покварио или су јеврејски шофери отказали послушност.“ Слабост ове коалиције није лежала у мањку снаге већ у сукобу интереса. Енглеска је била стављена пред алтернативу: отварање другог фронта или предаја Европе болшевицима. Политички аутобус налазио се пред скретањем у провалију.¹³⁴⁶ Драги Љ. Јовановић је у једном од својих чланака о односима савезника под насловом „Хоса и беса“ упоредио говоре Стаљина, Хитлера и Черчила. Након Черчиловог говора акције предузећа за наоружање скочиле су увелико. Хоса-скок цена акција сопственика и акционара фабрика за наоружање, а беса-пад цена на страни људских живота, крви и меса.¹³⁴⁷ Ваздушни напади британских и америчких „ваздушних варвара“ на немачке градове приказивани су као организовано убиство.¹³⁴⁸

Пропаганда је током 1944. године наставила са надограђивањем постојеће слике западних савезника и њиховог односа са Совјетским Савезом. Најављиван је скори крах Запада који је све више осећао последице рата и све више је зависио од Стаљинове политичке воље, посебно САД.¹³⁴⁹ Британија није била спремна да се превише жртвује у интересу европских емигрантских влада, укључујући југословенску, грчку и пољску, и била је спремна да их све остави на цедилу

¹³⁴⁵ „Јасан говор тајних докумената из европских архива. Рузвелтов пут у рат. Утицај јевреја на политику САД“, „Ново време“ од 4. јула 1943. године, насловна стр.; „Рузвелт узалуд правда своју кривицу за рат“, „Ново време“ од 27. августа 1943. године, насловна страна.

¹³⁴⁶ Чланак др Лазара Прокића: „Путнички аутобус Черчила и компаније“, „Ново време“ од 15. октобра 1943. године стр. 2.

¹³⁴⁷ „Ново време“ од 24. новембра 1943. године стр. 3.

¹³⁴⁸ „Организовано убиство поводом слике обореног непријатељског терористичког авијатичара.“, „Ново време“ од 29. децембра 1943. године, насловна стр. Оборени амерички авијатичар носио је ознаку: „Удружење убица“ као и сви други авијатичари. Ознака је пришивена изнад америчког грба.

¹³⁴⁹ „Пуна зависност Англоамериканаца од Стаљина“, „Ново време“ од 4. јануара 1944. године стр. 2.; „Поразан амерички суд о Енглеској. Енглеска је „уморна и начета“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, насловна стр.; Гебелсов чланак у „Das Reich“: „У табору противника Европе почиње да шкрипи“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, насловна страна.

уколико то Москва затражи.¹³⁵⁰ Доказивана је сличност у третирању југословенског и пољског питања у Москви. “Јавно британско понижавање пред Москвом”¹³⁵¹ било је редовна тема у престоничким листовима.¹³⁵² Последњи Черчилов говор је обе емигрантске владе „бацио у запећак“, а ради успостављања добрих односа са Титом Черчил му је послао свог сина, капетана Рендела Черчила.¹³⁵³ Приликом посете Краља Петра Лондону, у првој половини марта 1944. године, Черчил му је чак претио прекидом политичке сарадње и савезништва због Тита,¹³⁵⁴ чиме је изрекао „смртну пресуду“ југословенској емигрантској влади.¹³⁵⁵

Објављен је и низ чланака у којима се доказивала Черчилова неспособност да продуби односе са америчким савезником, као и његово признање потпуне војне зависности Британије од САД и Совјетског Савеза.¹³⁵⁶ “На „британској кичми“ налазила се болест „америчког империјализма“, а потом и „совјетског империјализма“.¹³⁵⁷ Ситуација на Западу наводно је почињала да се мења у корист Немачке и њених савезника, услед несугласица САД и Британије са Совјетским Савезом, што је ишло у прилог тези пласираној путем штампе о неизвесности трајања ратних сукоба.¹³⁵⁸

¹³⁵⁰ „Ситуација емигрантске владе у Каиру. Черчил одбио да интервенише у корист краља Петра“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, насловна стр.; „Москва не признаје пољску емиграцију у Лондону“, „Ново време“ од 15. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Енглеска не намерава да обнови гарантни уговор са Пољском.“, „Ново време“ од 17. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹³⁵¹ „Енглеска се јавно понижава пред Москвом“, „Ново време“ од 27. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Енглеска одбацује Атлантску карту из обзира према Совјетима“, „Ново време“ од 1. марта 1944. године, стр. 2.

¹³⁵² Чланак М. Микашиновића: „Енглеска гробар малих народа“, „Ново време“ од 27. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹³⁵³ „Млади Черчил се учи...“, „Ново време“ од 1. марта 1944. године, насловна страна.

¹³⁵⁴ „Краљ Петар стигао у Енглеску“, „Поводом посете Краља Петра Лондону“, „Енглеска прети Краљу Петру прекидом односа због Тита“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, насловна стр.; „Черчил се определио за Тита“, „Ново време“ од 26. маја 1944. године, насловна стр.; чланак М. Микашиновића: „Лондон усваја максималне захтеве Тита. Зашто је Енглеска жртвовала Пурића?“, „Ново време“ од 26. маја 1944. године, стр. 2.

¹³⁵⁵ „Черчил изрекао „смртну пресуду“ влади краља Петра“, „Ново време“ од 12. марта 1944. године, насловна стр.; „Лондон и Москва против краља Петра“, „Ново време“ од 14. марта 1944. године, насловна страна.

¹³⁵⁶ „Черчил умирује енглеске нерве. Узалудна Черчилова одбрана од унутрашње енглеске критике“, „Ново време“ од 28. марта 1944. године, стр. 2.; „Енглеска и америчка спољна политика на мртвој тачки“, „Ново време“ од 29. марта 1944. године, насловна стр.; „Черчилово признање војне зависности од САД и Совјета“, „Ново време“ од 29. марта 1944. године, стр. 2.

¹³⁵⁷ „Бескичмена Британија“, „Ново време“ од 16. августа 1944. године, насловна страна.

¹³⁵⁸ „Свети рат Немачке. Ситуација на Западу почиње да се мења“, „Ново време“ од 14. септембра 1944. године, насловна стр.; „Говор Черчила пред Доњим домом. Никакве велике наде о скори завршетак рата“, „Ново време“ од 30. септембра 1944. године стр. 2.

~ *Увлачење Југославије у рат, 27. март, савезничка бомбардовања*

Почетком окупације првенствено су тема пропаганде били догађаји од 27. марта 1941. године којима је оправдана агресија на Краљевину Југославију и успостављање окупације. 27. март је тумачен као акт издаје и безумља. Југославија је гурнута у рат од стране Совјетског Савеза и комуниста, западних савезника, поготово Енглеза који су је увукли у ратну авантуру.¹³⁵⁹ Пропаганда је користила Србију као пример страдања државе која је постала жртва међународне завере коју су покренули „мајстори јудео-англосаксонског садизма, мрачног Интелигенс сервиса, слободних зидара и комунизма.“ Учесници преврата називани су енглеским плаћеницима. Јевреје и англо-америчке плутократе пратила је црвена Москва која је заједно са Лондоном била одговорна за уништење српског народа. Совјетске присталице су покушале да у Србији формирају позадински фронт.¹³⁶⁰ Српски народ био је разапет је између два зла: болшевизма и плутократије, а иза свега су били Јевреји.

Саопштавајући одлуке владе у погледу Југославије и Грчке¹³⁶¹ Рибентроп је пучисте у Београду окарактерисао као „клику ноторних завереника“ који су онемогућили било какав споразум Немачке са Југославијом и ставили се на располагање Британији. У изјави владе Рајха о завојевању против Југославије југословенска држава приказана је као „оружје које Енглеска користи како би цео Балкан по могућству бацила у пожар“. Објављивање опште мобилизације након пуча Рибентроп је сматрао доказом „нападачког духа сада владајуће клике“.¹³⁶²

Пропаганда је капитулацију Југославије приказивала као логичну последицу супротстављању немачкој политици.¹³⁶³ Објављивани су тобожњи прилози из америчке штампе у којима су председник Рузвелт и пуковник Донован оптуживани

¹³⁵⁹ „Вилхелмитрасе о говору Черчила. Земљама које је увукла у рат Енглеска не жели да се бар сад смире и дођу к себи. Налазе се докази енглеских намера да једну по једну државу увуку у рат против Немачке...“, „Ново време“ од 26. августа 1941. године насловна страна.

¹³⁶⁰ Чланак М. С. : „Два фронта“, „Ново време“ од 8. новембра 1941. године насловна стр. Аутор чланка наглашава важност српског учешћа у борби против болшевизма на позадинском фронту како би заузео достојно место у Новој Европи, док се Немачка бори за спас европске цивилизације.

¹³⁶¹ Чланак „Акта француског генералштаба као документарни докази. Говор г. Фон Рибентропа на дан објаве рата“, „Ново време“, 16. мај 1941. године стр. 3.

¹³⁶² Чланак „Ток немачких операција на Балкану. Борба око Ђердапа и дунавског брзака. Немачке трупе већ су првог дана рата на Балкану осујетиле затварање дунавског саобраћаја кроз Ђердап“, „Ново време“ од 27. маја 1941. године, стр. 2.

¹³⁶³ Чланак „Како је југословенска војска положила оружје. Акт о капитулацији потписан је у Београду“. Подаци у чланку преузети су из репортаже ратног извештача Курта Веселиа, објављене у немачком војничком листу „Panzer am Vlkap“, „Ново време“, 19. мај 1941. год., стр. 3.

за слом Југославије.¹³⁶⁴ Америчка дипломатска акција отпочела је посетом пуковника Донована Београду и ултиматумом тамношњим политичарима да бирају између сила Осовине и енглеско-америчке комбинације. Посланик САД у Београду Блис Лејн радио је на осујећењу споразума између Немачке и Југославије. У прилогу агенције ДНБ објављени су изводи из 144 документа који су изашли у немачком Министарству иностраних послова као „Бела књига“ (седма по реду) у којима се објашњава како је Југославија након приступања Тројном пакту преко ноћи прешла у енглески табор.¹³⁶⁵ Осим енглеске политичке игре, кривицу за рат на балканском подручју сносио је и Совјетски Савез, па је објављен низ „доказа“ о прикривеној сарадњи Енглеске и Русије и о совјетској пропаганди у југословенској држави. Према документу „пронађеном“ у совјетском посланству у Београду почетком окупације совјетска војска је требало да у одговарајућем моменту пређе Карпате што би било знак за мађарску револуцију, потом да пређе у Југославију и избије и на Јадранско море, како би одвојила Немачку од Балкана и Блиског Истока, а у исто време требало је подићи револуцију у Француској.¹³⁶⁶

У низу прилога који су објављивани у неколико наставака под насловом „Узроци нашег пораза“ „стари ратник-генерал“ анализирао је факторе који су довели до пораза југословенске војске одмах по почетку ратних дешавања: мобилизацију, тактику и недостатак добре повезаности дивизија.¹³⁶⁷ Објављен је и говор комесара Министарства правде Момчила Јанковића у коме се залаже за суђење кривцима за улазак Југославије у рат.¹³⁶⁸ Интересантна је Перићева анализа начина на који је генерал Симовић пресудно утицао на улазак југословенске државе у рат и злоупотребио краља Петра Другог.¹³⁶⁹ Као један од доказа против генерала навео је и Симовићеву наредбу становништву од 31. марта да остане спокојно и не напушта места и домове поводећи се за разним гласовима. Позадина Симовићевог деловања крила се у његовим дугогодишњим везама са енглеским

¹³⁶⁴ Чланак „Последице мешања Америке у европске догађаје. Рузвелта и Донована оптужују за слом Југославије“, „Ново време“ од 23. маја 1941. године, стр. 2.

¹³⁶⁵ „Немачка „Бела књига“ о Југославији“, „Ново време“ од 20. јуна 1941. године, стр.2.

¹³⁶⁶ „Докази о прикривеној сарадњи Енглеске и Русије. Тактика совјетске пропаганде у Југославији“, „Ново време“ од 23. јуна 1941. године, стр. 4.

¹³⁶⁷ „Ново време“, 25, 27. и 30. мај, 7. јун 1941. године.

¹³⁶⁸ Говор комесара Министарства правде Момчила Јанковића „Спас може доћи само од нас самих. Кривци за рат морају бити изведени пред ратни суд“, „Ново време“ од 2. јуна 1941. године, насловна страна.

¹³⁶⁹ Чланак „Генерал Симовић и његов краљевски сужањ“, „Ново време“ од 10. августа 1941. године стр. 3.; чланак „Како је генерал Симовић гурнуо Југославију у рат“, „Ново време“ од 24. августа 1941. године стр. 3.

политичким и војним круговима. „Клупко завере је плео дуго припремајући војни пуч“. Није хтео да изазове државни удар пре потписивања Тројног пакта како би са сигурношћу увукао земљу у рат: “Анти-немачке демонстрације по београдским улицама, демолирање немачких установа, хапшење присталица пакта, ратни покличи на радију и у штампи, све је то било дело завереника који су том ратном пропагандом палили за собом све мостове мира“. Доказивано је да је Симовићево касније ангажовање на тобожњем смирењу ситуације било само привид док се истовремено састајао у Београду са Идном како би преговарао о сарадњи са енглеско-грчким оружаним снагама. Интересантан је опис ситуације неколико дана након демонстрација у Београду у коме се „вештачки изазвана ратна психоза у народу почела нагло стишавати. Уместо националног одушевљења маса, о чему се у новинама толико писало, на лицима забринутих грађана све више се оцртавала зебња за сутрашњицу.“ Истовремено се радило на изradi нацрта уговора о одбрамбеном савезу са Совјетским Савезом, како би се народу пружила лажна сигурност руске заштите. Москва је касније изневерила југословенска очекивања.

Следећи немачку пропагандну линију Ђорђе Перић је након уласка Америке у рат оптужио Рузвелта за пропаст Југославије. Американци су успоставили везе са генералом Симовићем посредством адвоката Ђорђа Радица, америчког грађанина српског порекла, коме су поверили своје обавештајне послове у земљи. Перић је навео Резолуцију старих политичких странака која је на подстицаје из Вашингтона предата кнезу намеснику и истог дана растурина у хиљадама примерака у Београду и унутрашњости од стране америчке и енглеске пропаганде: „Тих дана је англо-америчка пропаганда била достигла највиши степен своје делатности. Стотине плаћених агената несметано су давали народу прву и једину англо-саксонску помоћ у виду брошура, летака и сличних производа. Њихова штампа писала је о народном отпору који расте у Југославији и на Балкану. Амерички и енглески радио допринели су стварању опасне ратне психозе у земљи и увлачењу Југославије у рат“.¹³⁷⁰

У време акције чишћења земље од комунистичких елемената пропаганда је настојала да скрене пажњу јавности на рад британске тајне службе у Београду. „Ново време“ писало је у септембру 1941. године о току истраге у вези са

¹³⁷⁰ Чланак Ђорђа Перића: „Рузвелтова одговорност за пропаст Југославије“, „Ново време“ од 21. децембра 1941. године стр. 3.

проналаском експлозива, оружја и муниције, закопаних у башти енглеског посланства у Београду. Према резултатима истраге британска тајна служба одавно се припремала за преврат у Београду и у другим представништвима у Југоисточној Европи, а свесрдну подршку давале су јој америчке дипломате САД.¹³⁷¹ Недуго након ових догађаја у излогу једне радње на Теразијама изложени су на увид грађанима део предмета које је полиција наводно пронашла у згради британског посланства. Изнад материјала постављено је објашњење: „Срби, видите, како су ваши енглески пријатељи хтели да униште железнице, народну имовину, друмове и лађе.“¹³⁷²

Током 1942. године Одељење за пропаганду је наставило да се бави анализом ситуације у Југославији крајем марта 1941. године и увлачењем земље у рат. У марту је објављена књига др Данила Грегорића под насловом: „Самоубиство Југославије“ из које су објављивани одломци који приказују улогу Совјетског Савеза у пучу од 27. марта и улазак Југославије у рат.¹³⁷³ „Ново време“ је на годишњицу потписивања приступања Југославије Тројном пакту објавило Перићев чланак под насловом: „Тајне одредбе Пакта од 25. марта“.¹³⁷⁴ Перић је у наведеном чланку покушавао доказати колика је била штетност државног удара и који су били разлози због којих није изнета у јавност истина о Пакту. Анализирајући ситуацију у Југославији навео је разлоге који су ишли у прилог приступању Југославије Тројном пакту након тромесечних преговора и разматрао је необјављене додатке Пакта које је непријатељска пропаганда користила као аргументе против споразума. Све што се налазило у необјављеним додацима Пакта ишло је у прилог Југославији, посебно члан 3. по коме би у случају територијалних промена на Балкану Југославија добила Солун и излаз на море, као и немачко обећање да од југословенске државе неће тражити војну помоћ. На захтев југословенске владе која није хтела да открива своје аспирације према Солуну ове одредбе остале су у тајности. „Многи су поверовали у постојање неких тајних одредаба Пакта, можда из разлога што им је објављени део Пакта изгледао сувише леп да би био вероватан.“ Група официра тражила је од министра спољних послова др Момчила

¹³⁷¹ „Ново време“, 12. септембар 1941. године.

¹³⁷² Чланак И. С. : „Шта су нам спремали „пријатељи“ из Енглеске?“, „Ново време“ од 17. септембра 1941. године стр. 3.

¹³⁷³ „Дволична игра црвене Москве“ -Коментар о изласку из штампе књиге др Данила Грегорића „Самоубиство Југославије“, „Ново време“ од 27. марта 1942. године стр. 3.

¹³⁷⁴ „Ново време“ од 26. марта 1942. године стр. 3.

Нинчића да се ове тајне одредбе објаве након државног удара, али штампи је забрањено да пише о Пакту, према наредби генерала Симовићу и других ратних хушкача. Казна за непоштовање споразума била је према Перићу сурова и очекивана: „Дошао је 6. април да као гром из ведре неба ошине оне, који су погазивши реч своје Отаџбине, гурнули је у највећу несрећу“. На годишњицу државног удара 1942. године пропагандисти су се бавили профилом актера пуча и хаотичном атмосфером која је тога дана владала на београдским улицама и у целој земљи.¹³⁷⁵

Током 1943. године пропагандисти су наставили са објављивањем доказа према којима је Запад увукао Краљевину Југославију у рат. Између осталог, доказивало се да је Хјуберт Х. Харисон, дописник „Manchester Guardian“ који је у Србији боравио од 1924. године и постао дописник „Reutersa“ почетком рата када је прешао у Енглеску и учествовао у редовним позивима српском народу на вршење саботажа против немачких власти и на борбу.¹³⁷⁶ Број чланака објављених о тематици уласка Југославије у рат варирао је у зависности од потреба пропаганде. Годишњица потписивања Тројног пакта била је обележавана како би се направио контраст и нагласила тежина коју је донео 27. март српском народу.¹³⁷⁷ Велибор Јонић је у чланку под насловом „Основно питање“, објављеном у „Српском народу“ критиковао политику југословенске емигрантске владе подржавање енглеских интереса и прихватање јеврејско-капиталистичког поретка. Питање измене старог либерално-капиталистичког поретка национално-социјалном револуцијом одозго или комунистичко-рушилачком одоздо било је питање које се српској јавности наметало након 27. марта.¹³⁷⁸

Након Недићевог путовања у Немачку др Лазар Прокић је у чланку „Србија у новој ситуацији“ захваљивао Хитлеру који је „издвојио здрави српски народ од колективне одговорности за срамни чин изведен 27. марта 1941 и пребацио је на стварне виновнике и узрочнике српске трагедије, једну опскурну гомилу

¹³⁷⁵ „Ново време“ од 27. марта 1942. године, стр. 3.

¹³⁷⁶ Објављен чланак „Српског народа“ под насловом: „Зар те није срам Хјуберте Х. Харисоне?“, „Ново време“ од 14. фебруара 1943. године, стр. 3.

¹³⁷⁷ Чланак Јосифа Г. Костића, армијског генерала у пензији: „Двогодишњица издајничког бекства бивше југословенске владе“, „Ново време“ од 15. априла 1943. године, стр. 3.: „Још један документ о енглеско-француској завери ради увлачења Југославије у рат. Ко је хтео рат на Балкану“, „Ново време“ од 19. августа 1943. године стр. 3. „Факсимил телеграма врховног заповедника француске војске генерал Гамлен француском војном аташеу у Лондону генералу Лелон“, „Ново време“ од 19. августа 1943. године, стр. 3.

¹³⁷⁸ „Ново време“ од 4. јула 1943. године стр. 3.

амбициозних људи и послушника енглеске империјалистичке експанзивности у свету“. Прокић је пророчки најавио светлу будућност српском народу: положај који му припада по конструктивности међу балканским народима, а и у Новој Европи.¹³⁷⁹ Као контраст слици светле будућности која чека Србију уколико настави већ трасираним путем пропаганда је пласирала слику Србије и Балкана препуштених Совјетској унији. Објављени су прилози берлинских листова према којима су у то време енглески новинари критиковали југословенску и грчку емиграцију како би оправдали политику препуштања Балкана. М. Микашиновић наводи и тврдње да је Лондон организовао састанак између Титових делегата и представника емигрантске југословенске владе. Лондон је престао да помиње Дражу Михаиловића, а активирао је Тита.¹³⁸⁰ Др Мирослав Спалајковић назвао је британску политику „врзиним колом“: након што је упропастила Југославију и пролила српску крв, потом окренула леђа Краљу Петру Другом и његовом војном министру Дражи, Британија је предала српски народ „гробару руског народа Стаљину“ као награду за дотадашњу борбу на Источним фронту, а ради спаса британско-јеврејског империјализма. Овде Спалајковић цитира немачку пропагандну крилатицу: „Јуда је продао Христа, Енглеска продаје Хришћанство“.¹³⁸¹

Након септембра 1943. године, а у складу са дешавањима у Италији и промени немачке политике према дојучерашњем савезнику, пропаганда је у анализе о кривици и дешавањима у време и после државног пуча постепено убацивала и Италију. У том контексту интересантан је чланак др Ђорђа Перића под насловом: „Генерал Симовић и Италијани“ у коме доказује како се Симовић након неуспеха да поврати пољуљано немачко поверење после пуча, по савету британског посланика Кемпбела обратио Италији. Тако је већ 29. марта дошло до његовог сусрета са италијанским послаником Мамелом. На том састанку увераво је италијанског дипломату у пријатељске намере према Италији на шта је именовани одговорио уздржано. На другом састанку који је уследио два дана касније Симовић је отворено тражио италијанско посредовање како би се изгладили односи са

¹³⁷⁹ Чланак др П.: „Србија у новој ситуацији“, „Ново време“ од 24. септембра 1943. године стр. 3.

¹³⁸⁰ Чланак М. Микашиновића: „Лондон је дефинитивно препустио Балкан Совјетској унији. Москва упућује своје захтеве југословенској емигрантској влади.“, „Ново време“ од 6. октобра 1943. године стр. 3.

¹³⁸¹ „Ново време“ од 12. октобра 1943. године стр. 3.

Берлином. Трећем састанку је присуствовало још четири члана Симовићеве владе. Мамел је изразио спремност за посредовање уколико југословенска страна изда декларацију о неутралности у предстојећем сукобу. Симовић је током састанка изненада променио став и почео да се противи уласку Немаца у Солун, а дошло је и до његове препирке са др Момчилом Нинчићем. На крају је добиацио италијанском дипломати да ће у случају рата Југославије са Осовином, проћи кроз Албанију за Грчку и „успут Италијане који се тамо налазе бацити у море.“ Перић Симовићеву промену става и наступање тумачи совјетском интервенцијом у Београду, када је Симовићу обећана совјетска помоћ. Пред бомбардовање уследио је још један састанак са италијанском страном, али није постигнут никакав успех. „Међутим, ови јавном мњењу до сада непознати италијанско-југословенски разговори, које је генерал Симовић по наговору англо-америчких дипломата подстакао, имају шири значај. Кроз њих се јасно назире покушаји Англосаксонаца да преко Београда посеју семе раздора између сила Осовине.“¹³⁸² Многе несреће које су снашле Србију и српски народ резултат су нечовечне пропаганде Радио-Лондона, која је лажним представљањем ратних догађаја завела српски народ.¹³⁸³

Савезничка бомбардовања су навођена као доказ да је Србија сама допринела своје страдању слушајући погрешне савете, иако није била на мети осовинске коалиције. 27. март је означио почетак погрома српског народа. Немачка је Србима понудила мир, Англоамериканци рат: „Савезници су испустили своје уништавајуће товари од целог Балкана баш на Србију, под изговором бомбардовања војних циљева и железничких објеката...“¹³⁸⁴ Наведене тврдње поткрепљене су снимцима Светозара Грдијана на којима су приказане разрушене нишке улице, као и сахрана нишких жртава.¹³⁸⁵

¹³⁸² Чланак Ђорђа Перића: „Генерал Симовић и Италијани.“ *Написао Ђорђе Перић, шеф Српске државне пропаганде*, „Ново време“ од 17. октобра 1943. године стр. 3.

¹³⁸³ Чланак Б. Н.: „Безумље енглеске пропаганде“, „Ново време“ од 10. новембра 1943. године, стр. 3.

¹³⁸⁴ „Место воштанице над гробом последњих 212 жртава англо-америчких гангстера. Дођите да лочете српску крв, хијене америчке!“ „Ново време“ од 22. октобра 1943. године стр. 3.; чланак Р. Павловића, М.Симића: „Сахрана једног дела жртава терористичког англоамеричког напада на Ниш. Шта и коме згрешише зверски побијена нишка деца?“ Неколико улица у Нишу потпуно је разорено од англо-америчких бомби и читаве су породице уништене. Сахрана првих 50 жртава, „Ново време“ од 23. октобра 1943. године стр. 3.

¹³⁸⁵ Снимци репортера С. Грдијана: „Порушена кућа у Шумадијској улици у Нишу“, „Сахрана нишких жртава и преливање сандука вином“, „Ново време“ од 24. октобра 1943. године насловна страна.

Увлачење југословенске државе у рат имало је, као крајњу последицу (према писању домаћих листова) прокламовање нове југословенске владе.¹³⁸⁶ Једним декретом Стаљин је отказао даљу службу југословенској влади, ликвидирао Дражу Михајловића, прокламовавши Тита, уз „великог родољуба“ Мошу Пијадеа како би достојно представљао српски народ исто онако као што себе у Америци представља Јеврејка Паулина Лебл-Амбала. Простор Балкана називан је „југословенским партизанско-шумским художественим театром у коме наизменично режирају Лондон и Москва“.¹³⁸⁷ Др М. Спалајковић назвао је нови владу „владом с конца и конопца“, а новинар Крста Цицварић „још једном британском провокацијом и моралним шамаром српском народу“.¹³⁸⁸ Совјетским припремама за „мир гробља у Европи“ увелико је допринела Енглеска која је признала Тита за команданта савезничких трупа.¹³⁸⁹

Прво тромесечје 1944. године Одељење за пропаганду обележило је низом чланака и предавања о узроцима и виновницима пропасти југословенске државе.¹³⁹⁰ Објављена је критика Симовићевог говора, одржаног преко Радио-Лондона у коме позива српски народ да помогне Титову борбу, што је окарактерисано као позив на самоубиство, уништење српске државотворне идеје и цркве.¹³⁹¹ Драги Јовановић је у свом говору преко Радио-Београда назвао Симовића „једним од твораца 27. марта“ који је својим наступом преко Радио-Лондона само потврдио да је пуч његово дело у договору са совјетским аташеом генерал мајором Самокином. Симовић се поново „препоручивао Титу“ и тражио је награду за

¹³⁸⁶ „Најновија лондонско-московска гротеска са „маршалом Титом“. Москва је прокламовала нову „југословенску владу“. „Председник владе је Хрват др Рибар, врховни командант и министар народне одбране је Хрват Јосип-Броз, а Србе у њој представљају Моша Пијаде, распоп Влада Зечевић и Владислав Рибникар.“, „Ново време“ од 5. децембра 1943. године насловна стр.; „Беспримерна издаја „демократских великих савезника“ према земљи која је за њихов рачун упропаићена. Идн и Черчил чине притисак на краља Петра да призна Титову владу. Емигрантска влада Божидара Пурића треба да буде распуштена.“ „Ново време“ од 10. децембра 1943. године насловна страна.

¹³⁸⁷ „Шта све знају Радио Њујорк, Лондон и Каиро. У Њујорку је прокламована „краљевина јевреја, Хрвата и Словенаца“, „Ново време“ од 5. децембра 1943. године стр. 4.

¹³⁸⁸ „Ново време“ од 12. децембра 1943. године стр. 3.; Чланак новинара Крсте Цицварића: „Српски одговор“ поводом образовања најновије „југословенске владе“ лансиране из Лондона.

¹³⁸⁹ „Ново време“ од 24. децембра 1943. године, насловна страна.

¹³⁹⁰ „Како је Рузвелт трчао за ратом. Амерички часопис о Рузвелтовом гурању Југославије у рат“, „Ново време“ од 21. фебруара 1944. године, насловна стр. „Saturday Evening Post“... цитирају се делови чланка који се односе на стање јавног мњења у САД; Ако се рат заврши како су савезници планирали совјетска диктатура играће још велику улогу, а старе империјалистичке државе са својим колонијалним царствима ће цветати. „Кобне грешке које су довеле до 27. марта“, предавање мајора Данила Стојановића, помоћника штаба СДС у великој дворани занатског дома у Шапцу, „Ново време“ од 20. марта 1944. године, стр. 2.

¹³⁹¹ „Најамник Москве“, „Ново време“ од 23. фебруара 1944. године, насловна страна.

раније учињене услуге. Пуна одговорност за пораз војске и распад Југославије пала је на Симовића Као контраст Симовићевом деловању Јовановић је истакао сврставање српског народа у јединствени национални фронт под вођством генерала Недића.¹³⁹² Пропагандисти су се у критикама на Симовићев рачун користили и мотивом издаје на Косову, те је у том контексту генерал Симовић поређен са Вуком Бранковићем.¹³⁹³ Обележавање годишњице „фаталног Симовићевог пуча“ протекло је у убичајеним пропагандним активностима: председник владе одржао је говор преко Радио-Београда у коме је позвао народ на материјално и духовно јединство и у борбу за Србију.¹³⁹⁴ Марисав Петровић је одржао предавање на тему: „Узроци пропасти Југославије“.¹³⁹⁵ У једном од бројних предавања Димитрије Љотић је детаљно разматрао разлоге слома 1941. године. „Слом је дошао зато што се није хтело право, здраво, снажно решење. Нису се хтели горки лекови, него се прибегавало, напротив, лаким, популарним лековима, при чему се није могло видети да то у ствари значи помагање болести, гурање нашег сопственог народа нашим сопственим рукама у пропаст.“¹³⁹⁶ Др Лазар Прокић је у чланку под насловом: „Московске варијације. Станоје Симић“, објављеном поводом вести Радио-Лондона да је последњи „југословенски амбасадор“ у Москви Станоје Симић признао Тита навео Симића као оличење категорије и менталитета који су југословенску државу довели до рата. Наводећи примере из амбасадорове политичке каријере „доказивао“ је да је Симић комуниста из убеђења, а не из потребе тренутка или реванша.¹³⁹⁷ Шубашић је у

¹³⁹² „Говор министра Драгог Јовановића на београдском радиу, у уторак 22. фебруара 1944. Одговор Душану Симовићу“, „Ново време“ од 23. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Черчил и Симовић“; Гебелсов чланак у „Дас Рајху“: „Забринутост Енглеца и Американаца због ризика инвазије“, „Ново време“ од 26. фебруара 1944. године, насловна стр. „Черчил пристаје на болшевизирање Европе“, стр. 2.

¹³⁹³ „Изрод и манијак“, чланак потписао „стари ратник“, поређење Душана Симовића са Вуком Бранковићем. „Ново време“ од 1. марта 1944. године, стр. 2.

¹³⁹⁴ „Поводом годишњице фаталног Симовићевог пуча. Председник владе Недић српском народу“, „За материјално и духовно јединство српског народа“, говор преко радија, „Ново време“ од 27. марта 1944. године, насловна стр.; „Коментар Недићевог говора: „Битка за Србију“, „Ново време“ од 28. марта 1944. године, насловна страна.

¹³⁹⁵ „Узроци пропасти Југославије. Предавање Марисава Петровића команданта Другог пука“, „Ново време“ од 16. фебруара 1944. године, стр. 3.

¹³⁹⁶ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/81, Љотићево предавање на Коларцу под називом „Има ли иће ишта добро да за Србина пише?“ од 13. марта 1944. године.

¹³⁹⁷ „Ново време“ од 14. и 15. априла 1944. године, стр. 2.

штампи осуђиван као „фактор изазивања рата са Немачком“ и „послушно оруђе јеврејства и масонерије“.¹³⁹⁸

Немачка пропаганда реаговала је на промену политике Велике Британије према Југославији, а у тој акцији Одељење за пропаганду преправило је становништво, након савезничког бомбардовања на Ускрс 1944. године, брошурама и лецима против савезничке коалиције, уз предвиђања даљег тока и исхода рата. Публикована је и серија немачких ратних плаката после бомбардовања на којима је Черчил приказиван као „пријатељ Тита и партизана“. Кроз садржину ових плаката, којом су се користили и Недићеви пропагандисти у пласирању нових порука, провлачи се мотив поновне издаје британских политичара, који су без подршке оставили српску монархију и приклонили се комунистима. Доказивано је да је спас српског народа био је само и једино у окретању Немачкој.

У једном од летака алудира се на лицемерје савезника који су критиковали Немце због бомбардовања Београда, а потом и сами три године касније учинили исто. Упоредо је приказана порука савезника Београђанима о нападима „дивљих Шваба“ и подсећању на свете жртве које су пале за време бомбардовања. На другој половини летка приказано је савезничко бомбардовање Београда само десетак дана након што су исти савезници одали пошту жртвама шестоаприлског бомбардовања: „...београдским улицама потекла је река крви невиних од разорних енглеских бомби које су избацили можда исти они авијатичари који су бацали летке 6. априла..“. У летку је приказан даљи развој ратних дешавања и Енглеска представљена као држава која у сваком случају губи рат, „непријатељ српског народа број 1“ и „коб Србије“. Народу се указује на оправдану мржњу према Енглеској која планира да Србију “збрише са карте, да је баци за храну бољшевичкој хијени Титу, само да спасе себе.“ Ово је један од бројних летака којима су домаће власти покушале да потпуно придобију јавно мњење након бомбардовања и створе слику рата у којем Срби страдају од савезничке руке, као инструмент њихових себичних интереса. Једна од најкарактеристичнијих брошура о савезничком бомбардовању објављена је под насловом: „Београдски крвави Ускрс, документа о британско-америчком ваздушном терору“ са поговором др М.

¹³⁹⁸ Чланак П. Марковића: „Шубашић као фактор изазивања рата са Немачком“, „Ново време“ од 13. јуна 1944. године, насловна страна.

Спалајковића.¹³⁹⁹ У оквиру брошуре су осим фотографија, којима се документују тврдње о савезничком бомбардовању (XV америчке ваздухопловне армије) од 16. и 17. априла 1944. године, објављени и „Протест председника српске владе“, део из прогласа Владе Народног спаса под насловом: „Београд опет у црно завијен“, део из прогласа владиног комесара под насловом: „Вапијућа неправда“. Објављен је и протест српске владе Међународном Црвеном крсту у Женеви и отворено писмо Божидара Ћ. Недића енглеском краљу од 27. априла 1944. године. Као прилог реакције међународне јавности на бомбардовање публикована је и изјава француског министра пропаганде Андреа Шарла и део текста његовог говора преко француског радија под насловом: „Највећа енглеска бестидност“. Драги Јовановић је упутио посланицу у којој се захваљује француском министру пропаганде и изражава најдубље поштовање маршалу Петену и француском народу. У изводу из говора главног уредника „Новог времена“ Станислава Кракова под насловом: „Највећи међународни скандал“ приказана је слика Београда у рушевинама. Слика града у коме се данима камарама носе лешеве у заједничке гробнице допуњена је описима деце страдале од англоамеричких бомби, као и београдских улица којима је тих дана харала смрт: „Нигде толике супротне пропаганде не истребљују у узајамној борби један народ и ниједна престоница није на овако необјашњив и неразуман начин свирепост тучена.“ Краков је интензивирао доживљај читалаца у вези са страдањем народа користећи Черчилове тврдње да су у Београду гађани само војни циљеви и бацајући потпуну кривицу на савезничке силе као на изазиваче највећег међународног скандала.

~ *Источни фронт*

Темама са Источног фронта српски пропагандисти бавили су се углавном према немачким инструкцијама. У новинским чланцима и објављиваним радио-извештајима са фронта у потпуности су примењиване методе ратне пропаганде. Презентовано је обиље података о стварним или измишљеним успесима немачких армија. Писано је о слому Црвене армије у лето и јесен 1941. године. Објављиване

¹³⁹⁹ Спалајковић је као аутор брошуре у поговору упоредио претходна бомбардовања Београда са последњим. Англоамериканце је нискост побуда навела на бомбардовање, они су злочин извршили „као прости најамници за рачун Јосипа Броза-Тита, најобичнијег криминалног преступника и највећег српског крволока“. Спалајковић народу поручује да не треба да заборави ово „мрско недело“ страних сила.

су и велике географске карте и мапе на којима су приказивана немачка освајања у Совјетском Савезу.¹⁴⁰⁰ Суштина пласирања оваквих пропагандних садржаја било је величање моћи немачке војске, њене непобедивости, уливање страха и демантовање супротних теза о савезничким успесима.

Престонички листови пратили су од самог почетка ситуацију на Источном фронту и свакодневно објављивали прилоге о немачко-совјетском сукобу.¹⁴⁰¹ Немачко Одељење за пропаганду ангажовало је и одређени број радио-спикера на линијама борбе како би што „уверљивије и брже“ преносили „чињенице“ са фронта.¹⁴⁰² Први дани сукоба добили су своју симболичну црту у прилозима преузетим из немачких листова: „Први лет према Истоку“, „Прве борбе на совјетској територији“, „Искази очевидаца. Први извештај са румунско-немачког фронта“, „Први фински војни извештај“.¹⁴⁰³ Већ од самог почетка „немачко-совјетског рата“ како су новинари често називали борбе на Источном фронту, пласиране су вести о успешном напредовању немачке војске на совјетској територији.¹⁴⁰⁴ Објављивани су извештаји са фронта немачког ратног извештача Вернера Карка.¹⁴⁰⁵ Почетна категоризација на добро осмишљене, вођене и успеле операције примењивана је по устаљеном обрасцу у каснијим, не тако повољним моментима по Немачку.¹⁴⁰⁶ Штампана је апеловала на подршку и солидарност са Немачком и предвиђала брзи завршетак сукоба на Истоку.¹⁴⁰⁷ Совјетске трупе нису могле да задрже велики офанзивни покрет немачке оружане силе: „Што војни

¹⁴⁰⁰ К. Николић, Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944, Београд, 2000, стр. 18.

¹⁴⁰¹ Недељни преглед међународних догађаја „*Рат против СССР*“, „*Ново време*“ од 29. јуна 1941. године стр. 3.

¹⁴⁰² „У једном немачком артиљеријском положају на Источном фронту налази се и један радио-спикер из пропагандног одељења“, „*Ново време*“ од 4. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴⁰³ „*Ново време*“ од 23. јуна 1941. године, стр. 4.

¹⁴⁰⁴ „Бомбардовање Севастопоља“, „*Ново време*“ од 24. јуна 1941. године насловна стр.; „Губици совјетске авијације првог дана рата“, стр. 3.; „Немачке и румунске трупе ушле у Бесарабију“, стр. 4.

¹⁴⁰⁵ Чланак „Први ратни извештаји са немачко-совјетске границе. Таласи немачких авиона врше нападе на совјетска борна кола. Од ратног извештача Вернера Карка.“, „*Ново време*“ од 25. јуна 1941. године, стр. 2.

¹⁴⁰⁶ Чланак „Немачко-совјетски рат. Немачке операције теку по плану и успешно. Јуришни чамци потопили на обалама Балтика руски стражарски брод и четири трговачка брода“, „*Ново време*“ од 24. јуна 1941. године, насловна страна.

¹⁴⁰⁷ „Европска солидарност. Велике одлуке указују се на Истоку“, „*Ново време*“ од 25. јуна 1941. године насловна стр.; чланак: „Борбе на Истоку у пуном жеку. Очекују се велики успеси немачке војске.“, „Оборен велики број црвених авиона“, „*Ново време*“ од 26. јуна 1941. године, насловна стр.; „У граничним биткама пала одлука у корист Немачке. Наговештавају се оперативни успеси великих размера“, „Немачке трупе извршиле су продор на свим одсецима Источног фронта“, фотографија немачких ловачких авиона на једном помоћном аеродрому“, „*Ново време*“ од 27. јуна 1941. године, насловна страна.

извештај Совјета са појединих делова фронта тврди да су њихови противнапади одбацили немачке продоре, то је исто што се дешавало и према славним примерима, које смо већ доживели код наших ранијих противника у Пољској, на Северу, на Западу и на Балкану.¹⁴⁰⁸ Ради креирања што убедљивије слике о ситуацији на фронту редовно су објављиване географске карте са обележеним положајима и покретима немачке војске.¹⁴⁰⁹ Фотографије немачких руководећих официра и војника са фронта, наоружања и заробљених совјетских војника објављиване су редовно су на насловним странама. На једној од првих објављених фотографија са Источног фронта у „Новом времену“ налазе се немачке трупе у заседи, уз коментар: „Немачке трупе у борби код једног моста на Источном фронту“. У саопштењима су објављиване цифре, графички прикази о броју уништених противничких ефектива, подаци о губицима у људству и о километрима освојених области.¹⁴¹⁰ Већина извештаја са фронта завршавала се закључком о супериорности немачке над совјетском војском.¹⁴¹¹

Ситуација на Источном фронту крајем јуна и током јула 1941. године била је редовна тема насловних страна домаћих листова, уз описе напредовања немачке војске, подржане од Италије, Румуније, Мађарске, Словачке и Финске.¹⁴¹² У чланку под насловом: „Снажан одјек немачке победе на Истоку“ описује се посебна

¹⁴⁰⁸ „Ново време“ од 26. јуна 1941. године, стр. 2.

¹⁴⁰⁹ Карта новог фронта, „Ново време“ од 25. јуна 1941. године насловна страна.

¹⁴¹⁰ Последње вести „Једна совјетска дивизија сатрвена. Уништено 180 совјетских оклопних кола“, „Ново време“ од 25. јуна 1941. године стр. 4.; Последње вести: „Други војни извештај из Главног стана немачко-румунског фронта“, пише се о броју уништених совјетских авиона од стране румунске војске приликом њиховог напада на Констанцу, Сулину и Галац: 30 у ваздуху, а 40 на земљи. Наглашава да су немачки губици упола мањи: 20 авиона. „Ново време“ од 26. јуна 1941. године стр. 4.; Ванредан извештај немачке Врховне команде: „Исход великих победа код Бјалистока и Минска, Досадањи совјетски губици износе 400 000 заробљеника, 6232 авиона, 7 615 борних кола и 4324 тона“, „Ново време“ од 11. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴¹¹ „Тежки ударци немачког ваздухопловства на Истоку“, „Немачка штампа о преимућствима немачке војске у источној војни“, „Ново време“ од 28. јуна 1941. године стр. 2.; „Немачки пионери савлађују совјетска утврђења. Немачка Врховна команда саопштава да ће у току данашњег дана објавити велике успехе немачке војске на Источном фронту“, фотографија: „Прве слике са немачко-совјетског фронта: У свитање 22. јуна немачке јединице прелазе једну пограничну реку“, „Ново време“ од 29. јуна 1941. године насловна страна.

¹⁴¹² „Дуче је извршио инспекцију моторизованог експедиционог одреда који се упућује на совјетски фронт“, „Ново време“ од 27. јуна 1941. године стр. 2. „Како је заузет Брест-Литовск“, „Словачке оклопне јединице ступиле у борбу на Источном фронту“, „Ново време“ од 29. јуна 1941. године стр. 3. „Мађарски авиони напали совјетску територију“, „Офанзивне операције немачко-румунског ваздухопловства“, карта операција на Источном фронту, фотографије: „Немачки митраљесци у борби“, „Артиљеријске и мотоциклистичке колоне немачке војске прелазе прве совјетске препреке“, „Ново време“ од 30. јуна 1941. године стр. насловна страна.

атмосфера која је „завладала“ након немачких успеха.¹⁴¹³ Совјетска војска била је опкољена „у узалудним покушајима да се пробије између Минска и Бјалистока“.¹⁴¹⁴ У описима ових победоносних налета пропаганда је значајан број прилога посветила понашању немачких војника према заробљеним совјетским војницима и организацији заробљеничких логора. Према наводним извештајима са фронта незадовољство совјетских војника било је толико да су у неколико наврата пребегли Немцима.¹⁴¹⁵ Милосрђе немачких војника према заробљеним Совјетима наглашено је у једној од бројних фотографија са фронта уз коментар: „Немачки војник даје воду заробљеном совјетском официру“.¹⁴¹⁶ Западна Европа је, према вестима престоничких листова, током првих месеци сукоба упућивала добровољце на фронт.¹⁴¹⁷ Штампана је сукоб код Бјалистока окарактерисала као преломни тренутак, јер су након њега на целом фронту од Црног до Северног Леденог мора силе Осовине кренуле у напад.¹⁴¹⁸ О времену борби у зони Стаљинове линије писало се као о „критичној недељи за Совјете и Енглеску“.¹⁴¹⁹ Стаљинова линија била је пробијена на свим местима, немачке трупе биле су стационарне поред

¹⁴¹³ „Градови о којима је реч у ванредним извештајима Вермахта“, „Ново време“ од 29. јуна 1941. године стр. 2.

¹⁴¹⁴ „Немачке формације све више сужавају обруч око опкољених совјетских армија код Бјалистока. Немачки пионери пробили утврђени систем између Пишмисла и Лавова“, „Ново време“ од 1. јула 1941. године стр. 2.; „Совјетске трупе боре се за голи живот“, стр. 4.; „Немачке трупе избиле на реку Березину...Совјетске армије опкољене између Минска и Бјалистока, чине узалудне покушаје да се пробију из обухвата...У току прекјучерашњег дана совјетско ваздухопловство изгубило је 280 авиона...“, „Успеси немачке авијације“, „Ново време“ од 2. јула 1941. године насловна стр.; Допуна извештају немачке Врховне команде: „Совјети неће моћи да зауставе напредовање немачке војске-истичу берлински листови“, стр. 2.; Извештај Немачке Врховне команде: „Пад Риге и Виндаве. Јуче је коначно уништен велики део совјетских армија које су биле опкољене код Бјалистока. До сада је избројано 100 000 заробљеника, 400 борних кола и 300 топова...неизмеран плен код Бјалистока“; фотографије „Слике са Источног фронта“: „Оборени совјетски бомбардер пао преко самог друма“, „Немачки војници пролазе испод моста који бољшевици нису успели да сруше“, „Ново време“ од 3. јула 1941. године насловна стр.; Последње весте: „Борба источно од Бјалистока донела одлуку светско-историјских размера“...За првих десет дана борбе Немци уништили 4 725 авиона и 5774 оклопних кола, а заробили преко 160 000 совјетских војника, стр. 5.

¹⁴¹⁵ Фотографија: „Заробљени совјетски војници одлазе у заробљенички логор“, „Ново време“ од 2. јула 1941. године насловна стр.; Последње весте: „200 000 совјетских војника пребегло Немцима“, „Ново време“ од 5. јула 1941. године стр. 5.; фотографија: „Заробљени совјетски војници крећу у колонама у логор“, „Ново време“ од 7. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴¹⁶ „Ново време“ од 12. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴¹⁷ „Одлазак шпанских добровољаца на Источни фронт“, „Ново време“ од 5. јула 1941. године страна 2.

¹⁴¹⁸ „Немачке и румунске трупе прешле реку Прут. На целом фронту од Црног до Северног Леденог мора кренуле су савезничке трупе у напад“, фотографије: „Напад немачких ударних трупа преко моста на једној реци Источног фронта“, „Контраавионски топ обезбеђује прелаз немачких трупа преко реке Буга“, „Кроз житна поља немачке колоне иду непрестано напред преко совјетске територије“, „Ново време“ од 4. јула године насловна страна.

¹⁴¹⁹ „Критична недеља за Совјете и за Енглеску. Борбе у „влажној зони“ Стаљинове линије, Стратешки значај пробоја Стаљинове линије.“, „Ново време“ од 14. јула 1941. године стр. 2.

самог Кијева, док су оклопне јединице напредовале према Петрограду и Лењинграду.¹⁴²⁰ Први немачки војници који су продрли у Бесарабију били су одушевљено дочекани од тамношњих становника.¹⁴²¹ Војни дописник Одељења за пропаганду је у једном од својих извештаја о борбама за Смоленск назвао овај град „светом капијом Москве“ како би указао на важност коју је његово заузимање имало за даље немачко напредовање.¹⁴²² Ипак, Немци су код Смоленска први пут водили дугу и исцрљујућу битку. Током више од два месеца напредовали су између 170 и 200 километара уз велике губитке у људству и материјалу, што није објављивано од стране пропаганде. Губици у борбама за Смоленск били су и разлог за обустављање напада на Москву.

Слику Источног фронта која је презентована јавности у другој половини јула и током августа 1941. године карактеришу тенденциозни описи одличне немачке организованости: немачка војска је свакодневно приводила велики број заробљеника и заплењивала велике количине ратног материјала.¹⁴²³ Руски сељаци који су почетком рата побегли у шуме враћали су се у своја села чим су добили вести да су Немци успоставили ред и мир.¹⁴²⁴ Рат на Истоку био је према извештајима Вермахта на пресудној тачци, а маршал фон Браухич посетио је источно ратиште управо у то време.¹⁴²⁵ Немачко ваздухопловство бомбардовало је Москву, а трупе немачког генерала Шмита заробиле су Стаљиновог сина.¹⁴²⁶ Објављена је његова изјава у којој осуђује совјетски начин ратовања.¹⁴²⁷

„Горостасна борба“ сила Осовине, како су је називали престонички листови приказивана је као резултат „неодољивог напредовања“ и потпуне техничке

¹⁴²⁰ „Ново време“ од 13. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴²¹ „Повољан ток операција на Источном фронту. На неколико места одбијени су очајнички совјетски противнапади. Потпуковник Мелдерс однео је 101 победу“, фотографије: „Први немачки војници који су продрли у Бесарабију били су одушевљено дочекани од тамношњег становништва“, „Разорена совјетска батерија“, „Ново време“ од 17. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴²² „Смоленск света капија Москве. Простор побеђен мотором изменио је изглед и услове борбе“, „Ново време“ од 19. јула 1941. године стр. 2.

¹⁴²³ „Немачки фронт на целој својој ширини у наступању“, „Ново време“ од 23. јула 1941. године стр. 2.; „На целом Источном фронту операције немачких и савезничких трупа развијају се по предвиђеном плану“, „Ново време“ од 25. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴²⁴ „Ново време“ од 3. августа 1941. године насловна страна.

¹⁴²⁵ „Маршал фон Браухич посетио Источно бојиште“, „Ново време“ од 24. јула 1941. године стр. 2.

¹⁴²⁶ „Викторија! Немачка побеђује на свим фронтима“, „Совјетска војска без јединства команде. Жесток напад немачког ваздухопловства на Москву“, „Напад на Москву трајао је целу ноћ“, мапа Источног фронта, „Трупе генерала Шмита заробиле Стаљиновог сина“, „Ново време“ од 23. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴²⁷ „Стаљинов најстарији син осуђује совјетски начин ратовања“, „Ново време“ од 29. јула 1941. године стр. 2.

надмоћи. Објављиване су фантастичне цифре о 895.000 заробљених совјетских војника и великом броју уништене непријатељске ефикасности, као и о баченим десетинама хиљада запаљивих бомби на Москву.¹⁴²⁸ Интересантна је фотографија на којој становништво у Смоленску након немачког освајања чита немачки ратни извештај, штампан као плакат на руском језику и илустрован сликама са фронта.¹⁴²⁹

„Ново време“ је објављивало коментаре светске штампе о немачким великим победама на Истоку.¹⁴³⁰ Велика важност дата је вестима о заузимању последњег совјетског упоришта на западној обали Дњепра јужно од Кијева, уз две карте операција.¹⁴³¹ Совјетска Врховна команда одлучила је да евакуише Одесу у циљу појачане одбране Крима, тако да су последње јединице напустиле град 16. октобра након што су уништиле лучка постројења, аеродром, обалске батерије и друге важне објекте. Румуни који су опседали град изгубили су велики број војника у борбама за Одесу о чему немачка пропаганда није писала.

Септембар 1941. године био је обележен према објављеним прилозима „Новог времена“ успешним немачким операцијама дуж целог Источног фронта.¹⁴³² Немачке трупе почеле су да опкољавају Лењинград.¹⁴³³ Крајем септембра у „Новом времену“ објављено је графичко поређење немачких и совјетских губитака током три месеца ратовања (цртеж Вл. Ждеринског).¹⁴³⁴ У вестима пласираним јавности нису помињани губици Немачке и њених савезница, већ само савезнички. У суштини обе стране су изгубиле велики број људства. Немачки губици били су огромни, посебно након борби код Смоленска, Лењинграда и Кијева-према појединим подацима више од 551. 000 војника.¹⁴³⁵

¹⁴²⁸ „Ново време“ од 7. августа 1941. године насловна страна.

¹⁴²⁹ „Ново време“ од 24. августа 1941. године насловна страна.

¹⁴³⁰ „Нове немачке велике победе на Источном фронту изазвале су снажан утисак у целом свету“ - коментари светске штампе“, „Ново време“ од 8. августа 1941. године стр. 2.; „Уништене три совјетске армије у Украјини...Заробљени су команданти VI и XII совјетске армије и 103 000 војника“, „Унутрашње уређење совјетских покрајина извршиће се у оквиру коначног преуређења Европе“, „Немачке трупе избиле на обалу Финског залива“, „Ново време“ од 9. августа 1941. године насловна стр.; „Одјек немачких победа у Украјини“, „Ново време“ од 10. августа 1941. године стр. 2.

¹⁴³¹ „Ново време“ од 27. августа 1941. године насловна страна.

¹⁴³² „Ново време“ од 5. септембра 1941. године стр. 2.

¹⁴³³ „Ново време“ од 6. септембра 1941. године насловна страна.

¹⁴³⁴ „Графички представљено упоређење губитака Немаца и Совјета за три месеца рата“, „Ново време“ од 24. септембра 1941. године стр. 3.

¹⁴³⁵ Енциклопедија Други светски рат 1939-1945, друго издање, Београд, 1970, стр. 260.

Домаћа штампа је наставила са објављивањем вести о успешности даљих борби на Северу и Истоку све до краја 1941. године.¹⁴³⁶ Зимска кампања домаће штампе била је обележена редовним извештавањем о немачким успесима на свим деловима Источног фронта: напредовању немачких трупа према Москви,¹⁴³⁷ совјетским губицима код Ростова, на Неви и потпуној немачкој доминацији над сектором Црног мора.¹⁴³⁸ Симболичан биланс немачких освајања приказан је у виду фотографије немачког војника који стражари на Северном рту, крајњој тачки Европе.¹⁴³⁹ Посредно се шаље порука у којој немачки војник представља немачку државу која бди над читавом Европом, као њен заштитник. Како би се истакла способност адаптације немачке војске на зимске услове условима ратовања објављиване су фотографије немачких војника у заштитним оделима, потом на саоницама, као и фотографије скијашких трупа.¹⁴⁴⁰

Домаћа штампа је скоро свакодневно извештавала јавност о току немачке опсаде Лењинграда и операцијама на лењинградском фронту. Немачка артиљерија је, према објављеним извештајима Врховне команде, вршила стална ометања снабдевања града и спречавања покушаја совјетских војника да изађу из опсадног обруча. „Немачка стража будно је осматрала совјетске положаје да би онемогућила сваки евентуални бољшевички покушај пробоја.“¹⁴⁴¹

Велики део совјетских снага на средњем делу фронта је према извештајима „са фронта“ уништен током марта 1942. године.¹⁴⁴² Пропаганда је потенцирала неуспех Совјета у зимској кампањи и лоше почетне позиције са којима су ушли у пролећну офанзиву, за разлику од немачке стране чије су почетне позиције остале

¹⁴³⁶ „Нова напредовања и освајања нових положаја на Истоку“, „Ново време“ од 1. октобра 1941. године насловна страна.

¹⁴³⁷ „Напредовање ка Москви наставља се. Код Ростова и на Неви бољшевици претрпели најтеже губитке“, фотографије Лењинграда под ледом, „Ново време“ од 2. децембра 1941. године насловна страна.

¹⁴³⁸ „Жестоки напади немачког ваздухопловства против војних циљева у Москви“, „Ново време“ од 14. децембра 1941. године насловна стр; „Разбијени бољшевички напади. На Црном мору потопљен совјетски разарач и оштећена крстарица“, „Ново време“ од 31. децембра 1941. године насловна страна.

¹⁴³⁹ „Ново време“ од 2. јануара 1942. године насловна страна.

¹⁴⁴⁰ „На Источном фронту настављају се одбрамбене борбе“-фотографија немачког војника у заштитном белом оделу како избегава напад совјетских авиона., „Ново време“ од 23. јануара 1942. године насловна стр., фотографија: „Немачка војска прилагодила се приликама на Источном фронту и употребљава саонице“, „Ново време“ од 6. фебруара 1942. године насловна стр, фотографија: „Борбе на Доњецком фронту“, „Ново време“ од 31. марта 1942. године, фотографија немачких скијашких трупа на Источном фронту, „Ново време“ од 2. априла 1942. године.

¹⁴⁴¹ „Немачка артиљерија снажно тукла Лењинград“, „Ново време“ од 6. фебруара 1942. године стр. 2., „Операције на лењинградском фронту“, „Ново време“ од 10. марта 1942. године стр. 2.

¹⁴⁴² „Ново време“ од 24. марта 1942. године насловна страна.

„непоколебане“.¹⁴⁴³ Током маја штампа је посебу пажњу посветила извештавању о току операција око Керча (Немци су уништили совјетско бродовље у луци Керч) и његовом заузимању, као и бомбардовању Севастопоља, Новоросијска и Лењинграда. Приказан је ток „победоносне битке код Харкова“.¹⁴⁴⁴ Након заузимања северног дела тврђаве Севастопољ, штампа је током јула објавила вести и о потпуном заузимању Севастопоља, што је по немачким плановима означило почетак напада на средњем делу Источног фронта. Совјетски фронт је пробијен у ширини од 300 километара, морнарица је уништена, а у Севастопољу је приведено око педесет хиљада заробљеника.¹⁴⁴⁵ Сачувани подаци говоре о губицима обе стране: Немци и Румуни су изгубили око 300. 000 војника, док је заробљено око 100. 000 совјетских војника и седам разарача. Штампа је редовно писала о гоњењу болшевика на широкој линији фронта и незапамћеној сили немачког удара.¹⁴⁴⁶ Немци су крајем јула наставили „муњевито напредовање“ јужно од Дона и у великом луку реке пресекли су одступницу совјетским снагама. Приказана је немоћ совјетских снага које су се у расулу повлачиле према огранцима Кавказа и делу совјетске војске који је у луку Дона средином августа чекао судњи час.¹⁴⁴⁷

Ток битке за Стаљинград била је једна од главних тема у вестима домаће штампе са страних ратишта у другој половини 1942. године.¹⁴⁴⁸ Борбу за Стаљинград пропагандисти су поредили са борбом са временом. Чињеница да је град носио име главног Хитлеровог непријатеља имала је изузев стратешког и велики пропагандно-идеолошки значај. Хитлер је у говору од 30. септембра тврдио да немачке снаге никада неће напустити град. Објављене су вести о приказивању новог недељног прегледа у немачким биоскопима са снимцима борби које су

¹⁴⁴³ „Фiasco совјетске трагедије...Полазне позиције немачких армија за пролећну офанзиву остале су непоколебане“, „Успешне борбе североисточно од Ореља“, „Ново време“ од 2. априла 1942. године насловна страна.

¹⁴⁴⁴ „Бомбардовање Севастопоља, Новоросијска и Лењинграда. Успешан напад на енглеска бродоградилница постројења“, „Ново време“ од 2. и 3. маја 1942. године насловна стр.; „Керч је пао. У простору Харкова болшевици изгубили 180 оклопних борних кола“, „Ново време“ од 17. маја 1942. године насловна стр.; „Победоносна битка код Харкова“, „Ново време“ од 29. маја 1942. године насловна страна. и стр. 2.

¹⁴⁴⁵ „Ново време“ од 4. јула 1942. године насловна страна.

¹⁴⁴⁶ „Ново време“ од 14. јула 1942. године насловна страна.

¹⁴⁴⁷ „Дан великих успеха. Два нарочита извештаја за непуних осам часова о подвизима немачких подморница. У области Мајкопа совјетске трупе натеране у брегове Кавказа. У великом луку Дона опкољена болшевичка армија на путу свог уништења“, „Ново време“ од 12. августа 1942. године, насловна страна.

¹⁴⁴⁸ „Битка за Стаљинград пред одлуком. Опет деветнаест бродова отишло на дно мора. Прелаз преко Дона северозападно од Стаљинграда“, „Черчил-оруђе Совјета“, „Ново време“ од 25. августа 1942. године, насловна страна.

вођене око Стаљинграда и у самом граду: “Ови филмски снимци, потврђују документарно, да су немачке офанзивне трупе, већ пре неколико дана продрле у унутрашњост центра оног града, који носи Стаљиново име...Скоро дневно понављање констатације од стране овдашњих војних кругова, да немачке офанзивне трупе упркос изванредних пропратних околности плански развијају и даље своју борбену делатност у граду Стаљинграду, необориво се потврђују снимцима овог недељног прегледа“.¹⁴⁴⁹

Приказано је напредовање немачке војске¹⁴⁵⁰ и „завршна освајања Стаљинграда“ средином октобра, да би се наставило писањем о совјетским губицима на Источном фронту током новембра и децембра.¹⁴⁵¹ Пропаганда је извештавала о заузимању фабрике топова „Црвени октобар“ током новембра (како су је домаћи пропагандисти називали „Црвена барикада“).¹⁴⁵² Иако је средином новембра уследио совјетски контра напад и операција „Уран“ немачки биоскопи су истога дана (19. новембра, што је објавила и штампа) почели приказивање снимка немачких филмских новости, издања 637/42. У филмском сажету о борбама у Стаљинграду је стајало: „Некадашња метропола на Волги, осим малобројни квартова, отета је непријатељу. Немачки Вермахт се налази на Волги“.

Пад Стаљинграда 2. фебруара 1943. године, заробљавање 91.000 немачких војника и 22 немачка генерала, на челу са командантом 6. армије фелдмаршалом фон Паулусом, биле су чињенице које је немачка јавност сазнала дан касније. Недељама пре пада Стаљинграда престали су да се појављују позитивни извештаји о бици у немачкој и делом у домаћој штампи. Писало се само о оквирним губицима совјетске војске на Источном фронту и у простору Стаљинграда.¹⁴⁵³ Штампа је 3.

¹⁴⁴⁹ „Ново време“ од 27. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁴⁵⁰ „Ваздухопловство уништава отпор у северном делу Стаљинграда“, „Ново време“ од 1. октобра 1942. године, стр. 3.

¹⁴⁵¹ „Немачка застава на врху Кавказа. Заузета највиша планина Елбрус. Снажно надирање према Стаљинграду“, „Ново време“ од 26. августа 1942. године, насловна стр.; „Немачки напад на Стаљинград напредује. Заузете нове утврђене узвишице југоисточно од Новоросијска. Крваво одбијени совјетски напади код Ржева.“, „Ново време“ од 11. септембра 1942. године, насловна стр.; „Јуриш на Стаљинград. Победоносно надирање у Стаљинград наставља се незадрживо.“ *фотографија немачких противоклопних гренадира.*“, „Ново време“ од 16. септембра 1942. године, насловна страна.

¹⁴⁵² „Ново време“ од 17. октобра 1942. године насловна страна.

¹⁴⁵³ „Совјети губе на свим деловима фронта. За један дан уништена 192 совјетска оклопна борна кола.“, „Ново време“ од 11. децембра 1942. године насловна стр.; „Снажни напади ваздухопловства на Источном фронту“, „Ново време“ од 1. јануара 1943. године стр. 2.; „Тешки совјетски губици у тенковима.“, „Ново време“ од 3. јануара 1943. године насловна стр.; „Одбијени совјетски напади у области Дона. Уништено 64 непријатељска тенка, разорено 95 борбених

фебруара писала о херојској одбрани у рушевинама Стаљинграда и борби која је вођена до последњег метка.¹⁴⁵⁴ „Стаљинградски епос“ како је популарно називана битка за Стаљинград, постао је „залог побед Европе“. Губитак је приказиван као морална победа и пример „европске концентрације против болшевизма“ и борбе оних који су до последњег даха остали верни заклетви. То је био један од разлога због којих Хитлер није дао фон Паулусу да капитулира, већ је инсистирао на борби без обзира на исход. Постепено се избацује из употребе крилатица о непобедивој немачкој војсци и признаје пораз услед „надмоћи непријатеља и неповољних околности“. Пораз је требало претворити у победу, односно искористити у пропагандне сврхе те је ова немачка упутства следила и домаћа штампа која је 4. фебруара објавила саопштење немачке Врховне команде о борбама у Стаљинграду.¹⁴⁵⁵ Кроз цео текст саопштења велича се храброст немачке војске у овим борбама: „Под заставом кукастог крста, која је истакнута на највишој рушевини Стаљинграда и била на далеко видљива, одиграла се последња борба. Генерали, официри, подофицири и војници борили су се раме уз раме до последњег метка. Они су гинули да би Немачка живела. Њихов пример ће бити вечан, упркос лажне болшевичке пропаганде.“ Потом је 18. фебруара 1943. године министар пропаганде Јозеф Гебелс одржао свој чувени говор у Палати спортова у Берлину,

положаја и приведени заробљеници“, „Понедељак“ од 4. јануара 1943. године насловна стр., „Уништене совјетске бригаде у пределу Дона“, стр. 2.; „Високи губици Совјета у области Дона и Стаљинграда. Жилаве борбе југоисточно од Иљменског језера. Успешни немачки подухвати на средњем делу фронта“, „Ново време“ од 5. јануара 1943. године насловна стр. и фотографија: „Зимске борбе на Истоку“; „Стартегијска упоришта на Истоку чврсто у немачким рукама“, „Ново време“ од 9. јануара 1943. године, насловна стр. „Успешни противнапади на Источном фронту. Високи крвави губици Совјета и уништење многобројног ратног материјала. Сатрвена опкољена болшевичка група“, „Ново време“ од 10. јануара 1943. године, насловна стр.; „Нови одбрамбени успеси на југу Источног фронта“, „Ново време“ од 13. јануара 1943. године, стр. 2.; „Одбијени совјетски напади у огорченим борама“, „Ново време“ од 14. јануара 1943. године, насловна стр.; „Велики успех немачке артиљерије на фронту Лењинграда“, „Ново време“ од 15. јануара 1943. године, стр. 2.; „Крваво одбијени сви совјетски напади. Херојска одбрамбена борба немачких трупа у простору Стаљинграда“, „Ново време“ од 17. јануара 1943. године, насловна стр.; „Одбијени јаки совјетски напади на југу Источног фронта. Разбијени масовни напади у простору Стаљинграда. Уништено 133 тенка и оклопних кола и оборен 41 авион“, „Понедељак“ од 18. јануара 1943. године, насловна стр.; „Тешке борбе у простору Стаљинграда“ „Ново време“ од 22. јануара 1943. године, стр. 2.; „Тешке одбрамбене борбе на Источном фронту. Одбијени совјетски напади на Кавказу и у области Дона“, „Ново време“ од 24. јануара 1943. године насловна страна.; „У јануару потопљено 522 000 тона бродског простора. У најтежим бурама и непогодама немачке подморнице поново су дале доказ своје снаге. Велика одбрамбена битка на Истоку траје несмањеном жестином. Браниоци северног дела Стаљинграда и даље дају херојски отпор.“ „Ново време“ од 2. фебруара 1943. године насловна страна.

¹⁴⁵⁴ „Ново време“ од 3. фебруара 1943. године насловна страна

¹⁴⁵⁵ „Ново време“ од 4. фебруара 1943. године насловна стр. и стр. 2.

охрабрујући Немце да прихвате тотални рат који је подразумевао ангажовање целокупног становништва и употребу свих расположивих ресурса.

Без обзира на исход Стаљинградске битке потенциран је жилав отпор који су Немци пружали даљем совјетском наступању.¹⁴⁵⁶ Током марта и априла 1943. године Совјети се према објављеним извештајима повлаче на целом фронту од Харкова до Славјанска, који је заузет након опкољавања Треће совјетске армије.¹⁴⁵⁷ Наставило се немачко напредовање на простору Харкова и освојен је Бјелгород.¹⁴⁵⁸ Совјети су потом поражени код Вјазме и Стараје Русе. Уз извештаје о борбама редовно су објављиване и карте територије на којој су вођене борбе са уцртаним линијама немачкох напредовања и табеле са бројчаним приказима губитака совјетске и немачке војске у којима су доминирали губици совјетске војске.¹⁴⁵⁹ Претерани извештаји пропаганде били су неопходни након пораза код Стаљинграда, како би се повратила вера деморалисаног немачког јавног мњења у победу.

Домаћа штампа наставила је да извештава о немачко-совјетским борбама током маја и јуна 1943. године на основу немачких извора. Наглашаван је успех у паљењу складишта жита у Лењинграду, најављивана је несташица хране и велика глад на совјетској територији.¹⁴⁶⁰ Почетак јула 1943. године обележиле су битке код Курска и Бјелгорода.¹⁴⁶¹ О Курској бици писало се као о огромној тенковској

¹⁴⁵⁶ „Нове огорчене борбе на јужном делу фронта. Успешно ометање совјетских офанзивних планова. Крваво одбијени совјетски напади на разним деловима фронта.“, „Ново време“ од 16. фебруара 1943. године насловна страна.

¹⁴⁵⁷ „Повлачење Совјета на целом фронту од Харкова до Славјенска.“, „Совјети против захтева пољске емигрантске владе“, мапа: „Немачка кљешта на јужном делу фронта“, „Ново време“ од 4. марта 1943. године насловна стр.; „Опкољена Трећа совјетска армија. Славјанск заузет на јуриш.“, „Ново време“ од 5. марта 1943. године насловна страна.

¹⁴⁵⁸ „Наставља се напредовање на простору Харкова. Немачке офанзивне дивизије постигле су своје дневне циљеве. Изванредно тежки совјетски губици на одсеку Орела“, „Ново време“ од 11. марта 1943. године стр. 3.; „Напредовање источно од Харкова. Југоисточно од Харкова опкољена јака совјетска борбена група. Разбијени совјетски напади код Иљменског језера“, „Ново време“ од 17. марта 1943. године насловна стр.; „Бјелгород освојен на јуриш. Чишћење југоисточно од Харкова. Тежак пораз Совјета код Вјазме и код Стараје Русе“, мапа освајања Бјелгорода, „Ново време“ од 20. марта 1943. године насловна страна.

¹⁴⁵⁹ „Тежки совјетски губици јужно од Иљменског језера“, „Ново време“ од 30. марта 1943. године, насловна стр.; „Сломљени совјетски напади јужно од Ладолшког језера. У марту Совјети изгубили 1 267 авиона.“, „Ново време“ од 3. априла 1943. године, насловна страна.

¹⁴⁶⁰ „Извијачка делатност на Источном фронту. Запаљена складишта жита у Лењинграду. Оборено 48 британских авиона.“, „Генерал Власов обишао је северни део Источног фронта“, „Ново време“ од 15. маја 1943. године насловна стр.; „Успешне борбе ударних одреда на Источном фронту“, „Ново време“ од 21. маја 1943. године, насловна стр.; „Совјетској унији прети катастрофална глад“, „Ново време“ од 27. маја 1943. године, насловна стр.

¹⁴⁶¹ „Борбе код Курска и Бјелгорода. Успешан немачки локални напад у отсеку Бјелгорода“, „Ново време“ од 7. јула 1943. године, насловна страна.

бици на Источном фронту, у којој су се Совјети грозничаво борили да зауставе клинове немачких тенкова иза пробијеног система положаја у простору Бјелгород-Ореол. Насупрот немачким извештајима Немци су тада имали велике губитке и у четвородневним борбама нису постигли значајнији успех. На војишту су оставили 42. 000 погинулих и рањених војника и официра, две трећине тенкова и око 500 авиона чиме је била исцрпљена офанзивна моћ ударне групе.¹⁴⁶² Крајем јула Совјети су почели припреме за противофанзиву, о чему није било речи у осовинској штампи.

Према подацима немачке пропаганде објављеним у „Новом времену“ Совјети су изгубили 420 тенкова и велики број топова у Курској бици.¹⁴⁶³ Већ крајем јула пише се о губитку нових 566 тенкова и 105 авиона.¹⁴⁶⁴ Цифре су се готово свакодневно увећавале, тако да се у чланку М. Микашиновића о „највећој бици исцрпљења у овом рату“ пише о уништавању скоро 8 000 совјетских тенкова, великог броја топова и авиона, као и заробљавању скоро 70 000 совјетских војника.¹⁴⁶⁵ Свакодневно писање штампе о совјетским губицима у људству, материјалу и у наоружању, са друге стране није било допуњено подацима о ситуацији у немачким редовима и огромним немачким губицима.¹⁴⁶⁶ Исход Курске битке оповргао је извештаје пропаганде према којима је летњи период био предвиђен за успешне немачке офанзиве, односно да се „Црвена армије бори успешно само у доба мразева и тешко проходног блата“. Немци су у сукобима изгубили око 500. 000 војника и официра, као и око 3. 500 авиона.

¹⁴⁶² Енциклопедија Други светски рат, књига друга...,стр. 52.

¹⁴⁶³ „Ново време“ од 10. јула 1943. године насловна страна.

¹⁴⁶⁴ „Огромна битка тенкова на Источном фронту. Грозничави совјетски напори да зауставе клинове тенкова иза пробијеног система положаја у простору Бјелгород-Орел. Совјети су изгубили 420 тенкова и велики број топова“, „Ново време“ од 10. јула 1943. године насловна стр.; „Битка на целом Источном фронту. Совјети су изгубили 566 тенкова и 105 авиона. Пропали совјетски напади на кубанском мостобрану и Ладошком језеру. Одбијене совјетске снаге у целокупном простору Орела“, „Ново време“ од 24. јула 1943. године насловна стр.; „Пропали сви совјетски напади на Источном фронту. Уништено 148 бољшевичких оклопних кола“, „Ново време“ од 1. августа 1943. године насловна страна.

¹⁴⁶⁵ Чланак М. Микашиновића: „Највећа битка исцрпљења у овом рату. Заузимање Орела стало Совјете 60 тенковских бригада и 50 дивизија стрелаца“, „Ванредно високи губици бољшевика на Истоку.“ У току месец дана приведено 69 164 заробљеника, а уништено и заплењено 7 847 тенкова, 3083 тона и 3731 авион. Жестоке борбе на жаритима Источног фронта. „Ново време“ од 7. августа 1943. године насловна страна.

¹⁴⁶⁶ „Пропали совјетски напади код Бјелгорода и Орела. Безуспешни бољшевички напади на кубанском мостобрану и југозападно од Вјазме. За два уништена 352 тенка. Уништење многобројних банди у позадини источног фронта.“, „Ново време“ од 10. августа 1943. године насловна стр.; „Разбијени совјетски напади код Изјума. Северозападно од Харкова који је плански напуштен, опкољена совјетска група снага. За један дан Совјети изгубили 409 тенкова.“, „Ново време“ од 24. августа 1943. године насловна страна.

У овом периоду водила се велика ваздушна битка над Берлином. И у овом случају је потенцирана немачка снага, огромни губици британског и америчког ваздухопловства у виду авиона, углавном тешких бомбардера и кроз страдање савезничких пилота. Јесења битка, као и пропагандна битка била су крајем октобра и у новембру 1943. године у пуном јеку. Пропаганда је пропустила да „извести“ јавност да су совјетске армије током септембра форсирале Дњепар на широком фронту од 700 км и образовале на западној обали 23 мостобрана, чиме су створени услови за даље офанзивне операције. У време ослобођења Кијева од Немаца 6. новембра 1943. године, немачка пропаганда је писала о „несмањеној жестини борби у простору Кијева“. Током децембра 1943. године домаћа штампа извештавала је о жестоцим борбама западно од Смоленска и о великим борбама код Кировграда према коме су успешно напредовале немачке трупе.¹⁴⁶⁷ Продором у совјетско упориште северно од Иљменског језера уништен је један совјетски батаљон. Током двомесечних борби на централном делу фронта, Совјети су нанели велике губитке немачкој Групи армија „Центар“, разбили су немачку одбрану на дужини фронта 350-400 км, пробиле се на запад 250 км, избиле на горњи ток Дњепра, ослободиле део калињинске, смоленске и брјанске области у ушле у источну Белорусију. Везивале су за себе 55 немачких дивизија и олакшале касније уништење немачких снага на југозападном правцу.

Почетак 1944. године обележен је, према писању домаће штампе, успешном одбраном на жариштима зимске битке на Истоку.¹⁴⁶⁸ Резултат треће зимске битке на Истоку приказан је као потпуни дебакл совјетске војске у коме је уништен велики број тенкова и огроман број оклопних кола.¹⁴⁶⁹ Доказивало се да су наводни успеси немачке војске били могући управо због „предности“ коју је немачка стратегија имала у односу на совјетску: била је то стратегија покрета против стратегије масе, која је ломила совјетске нападе чврстом одбраном.¹⁴⁷⁰ Већина

¹⁴⁶⁷ „Жестоке борбе западно од Смоленска. Успешно одбијени напади совјетских пешадијских дивизија и оклопних формација.“, „Ново време“ од 4. децембра 1943. године насловна стр.; „Несмањена жестина борби код Кировграда. Продором у совјетско упориште северно од Иљменског језера уништен један совјетски батаљон. Успешан немачки напад североисточно од Житомира“, „Ново време“ од 14. децембра 1943. године насловна страна.

¹⁴⁶⁸ „Успешна одбрана на жариштима зимске битке на Истоку. За последња два дана на Истоку уништено 359 совјетских тенкова.“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, стр. 3.

¹⁴⁶⁹ „Трећа зимска битка на Истоку. Уништено преко 3 800 совјетских оклопних кола“, „Ново време“ од 15. јануара 1944. године, стр. 2.

¹⁴⁷⁰ „Анализа немачке стратегије и њена предност у односу на бољшевичку опасност: „Стратегија покрета против стратегије масе“, „Ново време“ од 16. јануара 1944. године,

извештаја је по већ устаљеној пракси преузимана из пера немачких ратних стратега и извештача, а делом из анализа објављених у берлинској штампи. Тако је објављена серија извештаја СС ратног извештача Вернера Калвајта о борби за Нарву, приказаној као „борби за вратнице Балтика“.¹⁴⁷¹ Другу половину марта и април 1944. године обележиле су вести о огорченим борбама на украјинском Бугу и великим совјетским губицима на мостобрану код Николајева.¹⁴⁷² У том периоду су у ствари снаге 3. украјинског фронта су форсирале Буг и 28. марта ослободиле Николајев. Немачки губици били су велики: око 800 војника и неколико тенкова.

Посебан тематски корпус чинили су објављени чланци и извештаји о ваздушним борбама над Берлином и другим немачким градовима, обично пропраћени бројем оборених америчких и британских бомбардера. Средином 1944. године пропаганда је форсирала вести о „жестоких“ борбама на средњем делу Источног фронта, у време када је ратна срећа потпуно била на совјетској страни.¹⁴⁷³ Крајем августа су заустављени совјетски напади у Бесарабији и Молдавији: Дешавања у Букурешту и државни удар домаћа штампа пропратила је прогнозама о скором бекству краља из земље.¹⁴⁷⁴ Након дешавања у Варшави и немачког гушења устанка капетана Коморовског¹⁴⁷⁵ током септембра објављиване су вести о поновном успостављању равнотеже на Источном фронту.¹⁴⁷⁶ Наведено је било посредно признање да је равнотежа била нарушена.

насловна стр.; „Огорчене борбе на целом Источном фронту. Совјетски напади ломе се о чврсту немачку одбрану.“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, насловна стр.; „Нови одбрамбени успеси на Источном фронту“, „Ново време“ од 14. фебруара 1944. године, насловна стр.; „Офанзивне и дефанзивне борбе на Источном фронту. Код Дубна уништена једна совјетска група. Огорчене борбе у области Нарве“, „Ново време“ од 15. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹⁴⁷¹ „Борба за Нарву-битка за вратнице Балтика. Од СС-ратног извештача Вернера Калвајта“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁴⁷² „Огорчене борбе на украјинском Бугу. Велики совјетски губици на мостобрану код Николајева. Успешан отпор немачких трупа у простору Проскурова и источно од Тарнопоља“, „Ново време“ од 18. марта 1944. године, насловна страна.

¹⁴⁷³ „Огорчене борбе на средњем делу Источног фронта и даље трају“, „Ново време“ од 1. јула 1944. године, насловна страна.

¹⁴⁷⁴ „Заустављени совјетски напади у Бесарабији и Молдавији. Одбијени совјетски напади на осталим одсецима фронта.“, „Ново време“ од 24. августа 1944. године, стр. 2.; „Одговор Лондона на државни удар у Букурешту: Кнез Михаило ће ускоро делити судбину свога оца“, „Ново време“ од 27. и 28. августа 1944. године, стр. 2. Наговештава се да ће краљ ускоро морати да бежи из земље.

¹⁴⁷⁵ „80%“, чланак Мил. о борбама у Варшави и немачком гушењу устанка капетана Коморовског, алиаса генерела Бора, који је признао да му је остало само 20 % ефикасне. „Ново време“ од 16. септембра 1944. године, насловна страна.

¹⁴⁷⁶ „Заустављена совјетска летња офанзива“, „Ново време“ од 2. септембра 1944. године, насловна стр.; „На Источном фронту поново успостављена равнотежа“, „Ново време“ од 21. септембра 1944. године насловна страна.

Борбе немачке војске на Источном фронту приказиване су као успешне у смислу посвећености и пожртвованости немачких трупа. Последње дане излагања „*Ново време*“ посветило је вестима о великим борбама са обе стране Гвоздених врата и предузетим немачким мерама против совјетског надирања северно од Гвоздених врата.

~ *Западни фронт, битка за Атлантук, развој операција у Северној Африци и на Блиском Истоку*

Темама са Западног фронта домаћи пропагандисти бавили су се у мањем обиму у односу на теме са Источног фронта. Током читавог ратног периода у случају Западног фронта велики број вести и ратних извештаја преузимају се из немачких извора и пласирају у домаћој штампи према немачким инструкцијама. У новинским чланцима и објављиваним радио-извештајима са фронта у потпуности су примењиване методе ратне пропаганде. Штампа је помно пратила развој битке за Атлантук, борбу великих сила на Западном фронту и за колонијална царства. Свакодневно је објављиван број потопљених британских пловила, срушених авиона и запленог наоружања како би читаоци добили утисак потпуне немачке доминације на Атлантику и у борбама на Западном фронту. Енглеска је приказивана као економски исцрпљена земља услед константног ометања снабдевања њеног становништва. Требало је створити утисак да је Британија као сила непријатељски настројена према Немачкој била спремна да уложи сва расположива средства и подреди државне и привредне интересе победи у ратним сукобима. Знатан простор посвећен је анализирању немачко-италијанског напада на Грчку и ваздушног напада на Крит. Домаћа штампа је питању развоја операција на Блиском Истоку и току борби на ратишту у Северној Африци и на Средоземном мору посветила од почетка излагања ограничени простор у зависности од утицаја наведених операција на глобални ток рата. Објављивани су углавном немачки и италијански извештаји са ратишта, говори немачких и италијанских званичника, као и анализе и прогнозе даљег тока борби. Такође, темама везаним за почетак сукоба и развој операција на Далеком Истоку и Пацифику пропагандисти су посветили сразмерно мањи простор у односу на објављивање вести са других фронта. Објављиване су углавном прогнозе страних политичких и ратних

аналитичара, немачки и италијански извештаји са ратишта, анализе и прогнозе даљег развоја ситуације и коначног исхода.

На основу претходне анализе слике рата креиране за српску јавност можемо закључити који садржаји су преовладавали у поменутој слици. Основна полазна тачка у пласирању већине садржаја за представнике домаћих власти и Одељења за пропаганду била је немачка пропаганда линија креирана из центара у Београду и Берлину. Можемо издвојити вести немачких новинских агенција, првенствено агенције „DNB“, вести и говоре Хитлера, Гебелса, Розенберга и других представника политике и пропаганде Трећег Рајха, извештаје немачких ратних дописника у немачким листовима, привредне и културне прилоге преузимане из немачких недељника, као и вести пласиране путем немачких филмских журнала. Објављиване су и вести из италијанске, делимично хрватске, као и штампе супарничких земаља и владе у емиграцији, уколико би се радило о одговору на антинемачку кампању тих земаља или критику Недићевог режима.

Слика рата била је вишеслојна, а њен садржај зависио је од конкретног развоја догађаја на светским ратиштима. Пропагандисти Недићеве владе су у креирању слике били зависни од немачких садржаја у том погледу да су морали преузимати „препоручене“ немачке садржаје и прерађивати их како би их проследили домаћем јавном мњењу, уз могућност самосталног иступања у одређеним тренуцима и уз одобрење цензуре.

Домаћи пропагандисти су у одређеној мери пласирали сопствено виђење ратне ситуације и покушавали да јавности приближе дешавања на светским ратиштима. Садржаји који су се односили на анализу догађаја од 27. марта 1941. године и увлачење Југославије у рат били су углавном резултат самосталних анализа представника домаће пропаганде.

Карактер рата у визури немачких пропагандиста био је приказан у супротности са реалности, што су преузели и домаћи пропагандисти. Поступно окретање главне пропагандне линије ка духовној страни сукоба следила је домаћа пропаганда. Када се крајем 1942. и у првим месецима 1943. године преокренула ратна срећа домаћа штампа наглашавала је „позитивни духовни биланс“ који су оствариле силе Осовине. Након пораза код Стаљинграда акценат је стављен на немачку европску мисију у борби против бољшевизма.

Теме са Источног фронта биле су у великој мери заступљене у садржају домаћих листова. Увођење слике о СССР-у било је део слике рата, али и предмет већег броја самосталних анализа домаћих пропагандиста. Посебно се на анализи слике СССР-а радило почетком совјетско-немачког сукоба у време када еј била појачана опасност од комунистичких акција и саботажа.

Вести о стању на фронтима објављиване су у складу са немачким бројчаним и графичким показатељима. Тендециозне бројке, преувеличавање улоге Немачке у сукобу са западним савезницима и СССР-ом, приписивање сопствених неуспеха и мана непријатељској страни биле су особености немачког вршења пропаганде које су усвојили и домаћи пропагандисти. Вести о немачким успесима су преувеличаване, као што су и прикриване, заобилажене или минимизирани вести о немачким губицима. Можемо закључити да су у новинским чланцима и објављиваним радио-извештајима са фронта у потпуности примењиване методе ратне пропаганде.

Разноврсност тема које су се односиле на слику рата и које су биле свакодневно разматране у домаћим листовима била је показатељ растуће тенденције Одељења за пропаганду да усмерава пажњу јавности у жељеном правцу, као и да контролише јавно мњење. Основни циљ пласирања разноврсних садржаја који су се односили на ситуацију на светским ратиштима био је померање фокуса становништва са проблема свакодневице и страхота рата у сопственом дворишту. Удаљавањем објеката пропаганде од реалности рата у окупраној Србији, постизала се њихова подложност утицајима са стране. Наведене вести пласиране су у тренуцима када је требало скренути пажњу становништва са поступака окупаторске војске: притисак на сељаштво да преда вишак производа, припремна кампања за убирање летине, поступци који су као крајњи циљ имали поштуну привредну експлоатацију без имало обзира према осиромашеном сељаштву. Замагљивање слике ратне реалности утицало је на смањење могућности масовнијег прилажења становништва покретима отпора.

У анализи креирања слике рата од стране домаћих пропагандиста свакако не би требало занемарити чињеницу да је већина становништва у окупираној Србији била неписмена, односно да су писмени углавном били концентрисани у градовима и варошима. Наведено је Одељењу за пропаганду наметало задатак да пронађе начин да допре до ове категорије становништва путем радио-пропаганде,

предавања, зборова, конференција, плаката и других адекватних пропагандних средстава.

6.1.2. Слика Србије

Слика Србије креирана је плански у немачким и српским пропагандним центрима, уз изузетке у појединим случајевима. У штампи је објављиван велики број разноврсних текстова и материјала у којима је пропагирана идеја стварања Нове Србије у Новој Европи. Анализирајући садржај објављеног материјала у „*Новом времену*“, као најтиражнијем листу током окупације (текстови немачких и српских новинара, извештаји, вести, репортаже, прилози о нормализацији прилика и обнови земље) можемо доћи до закључка колико је слика презентована јавности у одређеним случајевима била тешко одржива, односно каква је била њена пријемчивост за примаоце пропагандних садржаја.

Слика Србије била је смештена у шири балкански оквир, а анализе њеног „спољно-политичког“ положаја вршене су у контексту развоја војно-политичке ситуације на балканском подручју. Прве војне и политичке анализе немачких операција на подручју Балкана, из пера немачких ратних аналитичара и војних стратега, објављене су упоредо са анализама о кривици и увлачењу југословенске државе у рат средином маја 1941. године у „*Новом времену*“. Слика балканског региона, као британског полигона за политичке игре, креирана је управо на основу немачких представа. Касније је штампа објављивала домаће анализе стања на балканском ратишту и предвиђања даљег развоја ситуације.

Након успостављања режима окупације, немачке власти су се, према већ устаљеном обрацу, поставиле као обновитељи уништеног региона и организатори нормализовања привредног функционисања и снабдевања балканског подручја. Балкан је поново постао предстража Европе након што га је Енглеска изгубила као интересну сферу, уз могућност да учествује у будућем привредном и културном животу.¹⁴⁷⁷ Пропагандисти су се бавили унутрашњом организацијом Србије „након рата“, обновом и свакодневним функционисањем земље, проналажењем узрока који су довели до пропасти југословенске државе,¹⁴⁷⁸ актуелним привредним и

¹⁴⁷⁷ „*Ново време*“ од 10. јула 1941. године, стр. 2.

¹⁴⁷⁸ Објављен је део књиге Милана Банића „*Агонија југославије-Дани слома*“ и најављен њен скори излазак., „*Ново време*“ од 18. јуна 1941. године стр. 3.

пољопривредним проблемима, регулисањем положаја избеглица и помоћи порушеном Смедереву, антикомунистичком и антимасонском пропагандном, као и садржајима из области просветног, културног и спортског живота.

Опште место у свим пропагандним садржајима било је приказивање српског народа као потенцијалног немачког савезника чија судбина зависи од судбине Трећег Рајха. Немачка пропаганда је у преношењу својих садржаја манипулисала историјом и традицијом српског народа уз инструментализацију појединих догађаја у складу са војним и политичким циљевима. Јавност је уверавана да је у интересу Немачке стварање снажне антикомунистичке Србије која ће након немачке победе у рату наставити самостално да се изграђује.¹⁴⁷⁹ Почетком окупације потенцирана је лојалност већинског дела становништа према немачким властима. У изјави комесара за унутрашњу управу у Србији народ се позива да се врати редовним пословима, као и да безусловно сачува ред и мир.¹⁴⁸⁰

Важну улогу у очувању реда и мира имала је Српска православна црква као вековни пастир српског народа те је било неопходно обезбедити „подршку Светог Синода новом режиму“. У том циљу пропаганда је од самог почетка настојала да у слику нове Србије имплементира духовну компоненту. Објављено је званично саопштење Св. Синода Српске православне цркве у којој се изражава солидарност са народом и намера да настави са својом мисијом чувања светосавске традиције, уз поштовање окупаторских и земаљских власти. Становништво је позвано на поштовање вере и на верност цркви која га је вековима чувала.¹⁴⁸¹ „Ново време“ је детаљно извештавало јавност о посети српских архијереја војном заповеднику у Србији почетком јула. Било је неопходно нагласити да су црквеним великодостојницима приликом поменуте посете обећане све повластице у вршењу дужности.¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁹ У немачким пропагандним текстовима српски народ називан је „монетом за поткусуривање с једне стране Енглеза и Американаца преко Драже Михаиловића, а са друге стране Русије преко Тита“.

¹⁴⁸⁰ „Изјава комесара за унутрашњу управу у Србији“, „Ново време“ од 16. маја 1941. године насловна страна.

¹⁴⁸¹ „Ново време“ од 9. јула 1941. године насловна страна.

¹⁴⁸² „Посета српских архијереја главном војном заповеднику...Црквеним великодостојницима обећане су све могуће повластице у вршењу њихове дужности“, фотографије: „Немачка стража одаје почаст српским архијерејима када излазе са г. вој зап. у Србији, г. фон Шредером и државним саветником г. др Турнером“ и „Српски архијереји у разговору са фон Шредером“, „Ново време“ од 10. јула 1941. године, насловна страна.

Домаћа штампа се у пласирању сопствених пропагандних садржаја користила делимично немачким пропагандним материјалом, док је у одређеним случајевима креирана оригинална слика Србије. У једном од таквих чланака под насловом „Нова Србија“, у опису изгледа земље, након бекства владе и капитулације југословенске војске, доминира нада у способност народа да се опорави сопственим снагама: „Пуна је симбола слика коју данас срећемо на сваком кораку: под туробним небом хладног пролећа, зуре прилике наших заробљених војника, замахују пијуком, крче рушевине и затрпавају кратере, док се живот лагано враћа око њих, скоро равнодушан за њихове напоре. Није ли то приказ ситуације? Ишчезли су они који су срушили стубове државе, на позорници трагедије остао је народ сам, да крчи, ради, пати, спасава.“¹⁴⁸³ Наведена слика требало је да подстакне код становништва жељу за обновом разрушене земље и за стварањем нове државе. Потенциран је контраст између предратне Југославије и „нове, послератне Србије“.¹⁴⁸⁴ У једном од чланака др Драгутина Јанковића анализирана је ситуација у којој се нашла Србија након пропасти југословенске државе. Српски народ постао је ковач сопствене среће, а српска држава налазила се у фази када мора стати на страну која брани тековине европске цивилизације, а против светске комунистичке револуције. Све основне тековине цивилизације: домовина, народност, религија, култура и наука нашле су се на историјској прекретници, чиме је „обасјана новом светлошћу погрешност југословенске спољне политике“. Јанковић закључује да је „народ препознао пут који мора следити ради одбране животних интереса“.¹⁴⁸⁵ Поређење ситуације у којој се нашло српство са ковањем хладног гвожђа голим рукама било је пласирано како би се становништву алегоријски дочарала тежина предстојећег посла на обнови.

Комесар за привреду инжењер Милосав Васиљевић је заступао тезу потпуне промене радних навика и схватања читавог народа, односно „новог духа који мора да прожме народ и његов живот“.¹⁴⁸⁶ Нова Србија требала је бити постављена на „здравим сељачким основама“ са изворним српским друштвом чију базу би чинило

¹⁴⁸³ „Ново време“ од 16. маја 1941. године, насловна страна.

¹⁴⁸⁴ Београд је пред почетак рата приказиван као град без националних обележја, окупиран Јеврејима, масонима и комунистима. У том контексту осуђивана је и предратна интелигенција, Београдски универзитет и целокупно школство.

¹⁴⁸⁵ Чланак др Драгутина Јанковића „Ковачи своје среће“, „Ново време“ од 27. јуна 1941. год, стр. 2.

¹⁴⁸⁶ „Говор г. Милосава Васиљевића комесара за привреду. Нов дух мора да прожме наш народ и његов живот. „Да бисмо могли да организујемо рад за све, а то морамо, неопходно је да изменимо извесна своја схватања“, „Ново време“ од 29. маја 1941. године насловна страна.

сељаштво, које једино у предратној југословенској држави није било искварено страним елементима и „мешаном туђинском крвљу“. Пропагирано је стварање српске сељачке задружне државе, а село је глорификовано у односу на град који је због „покварене интелигенције и прљаве чаршије“ представљан као узрок државне пропасти. У немачкој пропагандној брошури (преведеној на српски) под насловом: „Шта је у сну видео сељак Јован Петровић? А шта нас учи стварност?“ приказани су сликовито узроци који су Југославију довели до рата.¹⁴⁸⁷ Описани су сан и јава угледног српског домаћина Јована Петровића кога у сновима посећује анђео и приказује му европску прошлост, садашњост и будућност кроз анђеоске наочаре. Процват енглеских и јеврејских трговаца и зеленаша, претварање сељака у бескућнике и просјаче, стварање градског пролетеријата била је једна од варијанти будућности, уколико се пружи подршка западном савезницима. Насупрот томе приказан је положај немачких сељака после Хитлеровог доласка на власт. У брошури се наводе и узроци који су довели до почетка рата: како би се спречила обнова Европе, њено ослобођење од англо-америчког и јеврејског капитала и јеврејско-бољшевичке обмане. Слични мотиви појављују се у још једној немачкој брошури под насловом „Сан једног Србина“ у сликама је приказан сан српског сељака о Стаљиновом терору, страдању народа, диктатури пролетеријата, раскалашном понашању и терору партизанских јединица над народом. Српски сељак се пробудио из страшног сна и налази се сигуран у свом дворишту које чувају немачки војници. Они се боре против страшне комунистичке немани док сељак обрађује земљу. У брошури преовладава слика Србије која је сигурна под немачком окупацијом од комунистичких напада.¹⁴⁸⁸

Немци су пропагандни рад у Србији усмерили у највећој мери на оправдавање максималне економске експлоатације земље и искоришћавање радног потенцијала њених становника. У изјави генералног опуномоћеника за привреду у Србији Франца Нојхаузена можемо уочити основну немачку пропагандну линију по питању обнове земље (коју су преузеле и домаће власти).¹⁴⁸⁹ Пропагирајући обнову земље Немци су првенствено имали у виду обнову порушених

¹⁴⁸⁷ ВА, Нда, К 47, бр. рег. 4/1

¹⁴⁸⁸ ВА, група фондова Нда, К 47, бр. рег. 11/1.

¹⁴⁸⁹ „Циљеви и начела генералног опуномоћеника за привреду г. Нојхаузена у раду на обнови земље. Српски народ да би постигао обнову треба да оствари чврсту заједницу“, „Ново време“ од 18. маја 1941. године насловна страна.

комуникација, мреже путева и стабилизацију привреде. Српски народ је по Нојхаузену требало да се окрене једном заједничком циљу: националној обнови, наравно уз немачко управљање и што више рада.¹⁴⁹⁰ Домаћи пропагандисти су почетком окупације потенцирали жртвовање народа у име вишег циља-стварања нове Србије: „За изграђивање нове Србије биће потребно поднети знатне жртве. Оне ће бити и колективне и појединачне. Отресавши се илузија народ треба да се прегне до момента када ће моћи слободно да ради и да привређује у новом европском привредном простору...Перспективе `старе, мале Србије` показују се већ сада. У њој ће бити хлеба за све. У њој ће на крају доћи до изражаја и на своје право место и оне снаге које сада испаштају грехове прошлости“.¹⁴⁹¹ Српски народ је требало уверити да само истрајним радом и „срдачном сарадњом“ са немачким војним властима може подићи земљу из рушевина.¹⁴⁹² Рекордна обнова железничког моста на Сави који је након 37 дана радова отворен за саобраћај била је могућа само захваљујући „прегалаштву сјајних радника, немачких пионира“. Мост је добио име по немачком команданту пионирских трупа: „мост генерала Вила“, а приликом пуштања моста у саобраћај одржан је свечани дефиле немачке војске и пуштена је прва локомотива са земунске на београдску страну.¹⁴⁹³ Особље Комесаријата Министарства пошта, телеграфа и телефона је са немачким стручњацима завршило послове поправке међународних и међуградских линија за седам дана.¹⁴⁹⁴ Штампa је свакодневно пропагирала укључивање, односно упошљавање што већег броја грађана у радовима на обнови земље.¹⁴⁹⁵ Изузев што су истицале неопходност обнове домаће власти су преко штампе пропагирале нормализацију свакодневног тока живота и наставак редовних активности

¹⁴⁹⁰ Чланак. „Место у ширину, у дубину!“: Општи интерес иде испред интереса појединца и без рада и труда нема прихода. „Ново време“ од 18. маја 1941. године насловна страна.

¹⁴⁹¹ Чланак В. В. : „Стазама старе, мале Србије“, „Ново време“ од 24. маја 1941. године стр. 3.

¹⁴⁹² Изјава комесара Министарства поште, телеграфа и телефона г. др Душана Пантића: „Српски народ је свестан да само истрајним радом и срдачном сарадњом са немачким војним властима може подићи земљу из рушевина“, „Ново време“ од 30. јуна 1941. године стр. 3.

¹⁴⁹³ „Ново време“ од 1. јуна 1941. године стр. 5.

¹⁴⁹⁴ „Обнова филмским темпом. Четири стотине стручњака стварају нову телефонску мрежу Београда“, „Ново време“ од 13. јуна 1941. године стр. 5.

¹⁴⁹⁵ Изјава комесара министра грађевина Јосифа Костића: „Јавни радови у циљу обнове Србије. Фонд за обнову земље и Обавезна служба рада у циљу извођења мелiorација река, електрификације и грађевинске делатности“, „Ново време“ од 15. јуна 1941. године насловна стр. Потреба упошљавања великог броја становника на радовима за обнову земље.; „Нарочита пажња обратиће се подизању нашег села: изградња савремених путева, регулација Мораве, регулација у планинским крајевима, наставак мелiorације, рад на електрификацији, обнова и довршавање јавних зграда.“, стр. 3.

становништва у градовима и по селима. „Нормализација“ свакодневног тока прво је успостављена у Београду, као центру друштвеног, културног и политичког живота. Знатан простор у престоничким листовима посвећен је прилозима о обнављању културног и спортског живота. Обнова Народне библиотеке, почетак филмских пројекција, прве позоришне представе, као и прва послератна фудбалска утакмица, биле су теме које су провејавале кроз штампу од средине маја 1941. године. Рад на оживљавању културног и спортског живота био је у складу са потребом стварања привада нормалног начина живљења у ратним условима и скретања пажње са проблема са којима се становништво суочавало у првим месецима окупације.

Домаће власти и Одељење за пропаганду су са једне стране креирали слику рада на обнови и стабилизацији земље, али исто тако нису могли избећи реалност поплаве избеглица и тешке последице експлозије у Смедереву. Избегличко питање постављено је у јавности током јуна 1941. године. Путем штампе и пропаганде доста је учињено на популарисању наведеног питања. Смештај, запошљавање и обезбеђивање сталног места боравка избеглица били су приоритети Недићеве владе. Било је важно не оптерећивати више државни буџет, већ обезбедити избеглим лицима посао како би сами себе могли издржавати и припремити се за наступајућу зиму.¹⁴⁹⁶ Врло брзо је покренута акција за оснивање централног органа власти који би решавао проблем избеглица и обнове Смедерева, што наводи на закључак да су власти са једне стране биле принуђене да хитно решавају овај проблем, а са друге стране заинтересоване за обезбеђивање додатне радне снаге коју би ангажовале у радовима на обнови, као и слале организовано у Немачку.

Слика решавања избгеличког питања коју је пропаганда пласирала била је од самог почетка усмерена на стварање утиска детаљно планираних активности упошљавања избеглих лица која су била радно способна, потом збрињавања њихове деце како би родитељи без ометања били ангажовани на радовима, збрињавања деце без родитеља и старих лица.¹⁴⁹⁷ Србија је приказивана као мајка која под своје окриље прима незаштићену и незбринуту децу, обезбеђујући им мир

¹⁴⁹⁶ „На многобројним радовима у Београду и унутрашњости могу одмах наћи посла хиљаде избеглица“, „Ново време“ од 21. августа 1941. године стр. 5.; „Велики размештај учитеља и учитељица-избеглица“, „Ново време“ од 22. августа 1941. године стр. 3.

¹⁴⁹⁷ „Ново време“ од 18. јуна 1941. године стр. 2.

и сигурност након трагедије у којој су морали напустити своје домове.¹⁴⁹⁸ Према изјави комесара Министарства социјалне политике и народног здравља др Стевана Иванића о проблему збрињавања, у Србији се средином јуна 1941. године налазило око 40 000 избеглица из свих крајева бивше Југославије. Оснивању Централног одбора за збрињавање избеглица и обнову Смедерева власти су дале велики публицитет.¹⁴⁹⁹ Домаће власти су кроз Централни одбор покренуле и велику акцију кроз упућивање апела, одржавање зборова и конференција представника власти ради популарисања помоћи избеглицама и сакупљања прилога за обнову Смедерева.¹⁵⁰⁰ Прикупљању прилога¹⁵⁰¹ дат је велики медијски простор те су у том контексту обележавани 28. и 29. јун као дани реда и националне солидарности у којима су прикупљани прилози уз крилатицу: „Само слога Србина спасава“.¹⁵⁰² Прилози су били прикупљани и у београдским црквама.¹⁵⁰³ Експлоатисан је начин решавања проблема у Смедереву као пример града који се вратио у живот захваљујући „солидарности, брзом раду и добро организованом помоћи“.¹⁵⁰⁴ Објављен је велики број фотографија избеглих лица и Смедерева у изградњи у циљу остављања што јачег утиска на јавност.¹⁵⁰⁵

¹⁴⁹⁸ Београдска општина је истремено бринула и за сиромашну градску децу којима је помагала и организовала здравствену помоћ и одласке на летовања: „*Заштита здравља сиромашне деце главног града: Из Београда одлази 500 деце на двомесечно летовање на Рудник, у Боговађу, Јарменовце и Бељину*“, „*Ново време*“ од 21. јула 1941. године стр. 3.; „*Старање председника Београдске општине г. Драг. Љ. Јовановића о породицама својих погинулих и заробљених службеника...Деца се захваљују писмено чика председнику*“, „*Ново време*“ од 6. децембра 1941. године стр. 5.

¹⁴⁹⁹ Изјава комесара Министарства социјалне политике и народног здравља о проблему збрињавања избеглица: „У Србији се налази око 40. 000 избеглица из свих крајева бивше Југославије“, „*Ново време*“ од 18. јуна 1941. године страна 2.; прилог: „У Београду је основан Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева“, „*Ново време*“ од 19. јуна 1941. године насловна стр.

¹⁵⁰⁰ „*Једна велика акција коју сви грађани треба да помогну. Основан је Централни одбор за збрињавање избеглица и обнову Смедерева. Обилним прилозима целе Србије све избеглице добиће могућност за живот и рад*“, „*Ново време*“ од 19. јуна 1941. године стр. 3. У већници Београдске општине М. Аћимовић је одржао две конференције по питању збрињавања избеглица и обнове Смедерева. Димитрије Љотић је том приликом постављен за изванредног комесара за обнову Смедерева.; „*Апел Централног одбора за збрињавање Срба-избеглица и обнову Смедерева. Одбор позива све Србе да помогну својој избеглој браћи.*“, „*Ново време*“ од 21. јуна 1941. године насловна страна.

¹⁵⁰¹ „*Упутства за скупљање добровољних прилога у корист Срба избеглица и обнове Смедерева. 28. и 29. јуна добровољни прилози биће скупљани у целој земљи, у свима местима, по улицама.*“, „*Ново време*“ од 21. јуна 1941. године стр. 2.

¹⁵⁰² Дани националне солидарности и дисциплине: „*Апел комесара г. Милана Аћимовића на београдском радиу*“, - „*Ново време*“ од 28. јуна 1941. године насловна страна.

¹⁵⁰³ „*Ново време*“ од 30. јуна 1941. године стр. 4.

¹⁵⁰⁴ „*Живот у Смедереву постепено се обнавља. Пример солидарности, брзог рада и добро организоване помоћи*“, „*Ново време*“ од 14. јула 1941. године стр. 3.

¹⁵⁰⁵ Фотографије: „*Полазак једне групе избеглица за Варварин са Београдске железничке станице*“, „*Ново време*“ од 14. јула 1941. године насловна стр.; „*Срби избеглице долазе у своју нову*

Слика живота у Београду током јуна и јула 1941. године је осим кампање за помоћ избеглицама и Смедереву била слика града у поодмаклој фази обнове и грађевинских радова на великом броју локација.¹⁵⁰⁶ У циљу убрзане обнове домаће власти објавиле су апел председника Београдске општине упућен преко Радио-Београда свим општинама у Србији за ангажовање на сређивању општинских прилика у Србији. У наведеном апелу истакнут је бољитак Београда, захваљујући „немачким властима које према граду и становништву показују свестрану и пуну предусретљивост и своја стална настојања да се живот нашег највећег града побољша у сваком погледу“.

Истовремено са пропагирањем враћања становништва свакодневним активностима и извештавањем о постојању великог дела лојалног пасивног становништва, Влада је осуђивала мањину која је организовала и спроводила устаничке акције. Антикомунистичка пропаганда била је део свакодневице укључујући низ мера за застрашивање и одмазду над непослушнима. Милан Аћимовић је у једној од својих званичних изјава осудио „недела извесног малог броја људи која се могу тешко осветити целом српском народу“. Наведена изјава садржи својеврсну ретроспективу односа немачких власти према Савету комесара и српском становништву. У први план је истицана корист од сарадње са Немцима: Савет комесара је и овим путем покушавао уверити јавност да пружи подршку српској управи и спречи даљу комунистичку активност.¹⁵⁰⁷

Нова Србија је у Апелу српском народу (у августу 1941. године) названа „острвом спасења“. Смену Савета комесара и образовање Владе народног спаса пропаганда је тумачила као „знак немачког поверења у способност српских власти да саме регулишу унутрашње политичку ситуацију и реше проблем одметника како би се спасли из стања чије би даље трајање значило потпуну пропаст“.¹⁵⁰⁸ Неђић је у својим говорима обавезно истицао „пуно разумевање Рајха за животне

отацбину“ уз апел Савета комесара за помоћ избеглим лицима - „Ново време“ од 18. јула 1941. године насловна страна.

¹⁵⁰⁶ Рубрика: „Београдске слике“, фотографија: „Уређење трга код Споменика“, „Ново време“ од 21. јуна 1941. године стр. 4, „Обнова великих јавних зграда. У Београду се подиже нова главна железничка станица“, фотографија: „Грађење нових билетарница на железничкој станици“, стр. 5.

¹⁵⁰⁷ „Значајна изјава комесара Министарства унутрашњих послова г. М. Аћимовића: Недела извесног малог броја људи која се могу тешко осветити целом српском народу“, „Ново време“ од 14. јула 1941. године, насловна страна.

¹⁵⁰⁸ „Говор државног сарадника г. др Турнера о задацима нове српске владе“, „Ново време“ од 31. августа 1941. године, насловна страна.

потребе српског народа“.¹⁵⁰⁹ Штампана је током септембра 1941. године, у време када су плански спровођене акције чишћења терена од комуниста, потенцирала снагу немачке војске и њену доминацију над Совјетима на Источном фронту. Судбина Србије повезивана је са борбом Европе против болшевиизма, самим тим и против домаћих комуниста. Писало се о сукобу Србије и Анти-Србије „једне патриотске и националне која хоће да окаје срамоту априлског пораза и друге која се додворава непријатељу и која је у служби интернационализма.“¹⁵¹⁰ Одељење за пропаганду растурало је по Београду и у унутрашњости авионима и аутомобилима у стотинама хиљада примерака карту Совјетске уније. Циљ ове пропагандне акције био је да код просечног становника створи слику Србије као мале државе у поређењу са огромним простором који су немачке трупе већ заузеле, као државе која не може утицати на исход рата: „Србија цела, компактна и уједињена, наоружана и организована не би била у стању да за час сврати на себе пажњу немачких командујућих генерала. Па зар онда могу да се неколико хиљада одметника оправдано надају да ће својом акцијом спречити слом Совјета?“¹⁵¹¹

Пропаганда је потенцирала постепену нормализацију стања у Србији средином новембра 1941. године. Према зондерфиреру др Валтеру Груберу, аутору прилога под насловом: „Ситуација у Србији се разбистрава“, одлучујући фактори који утицали на нормализацију били су: јачина немачке оружане силе, немачке победе на Истоку и терор комуниста над народом који је постао свестан њиховог правог карактера.¹⁵¹²

Слику Србије у новембру и децембру 1941. године обележио је и наставак акције за помоћ избеглицама и страдалим лицима у виду пропагирања зимске помоћи. Централни мотив једног од чланака др Лазара Прокића представља слика мајке Србије која бди над избеглицама¹⁵¹³ уз поруку да је потребно развијати националну и социјалну солидарност, које пре рата није било. Прокићева анализа

¹⁵⁰⁹ Недићев говор: „Образовао сам владу Народног спаса“: „Велики немачки Рајх иако победник у рату неће да буде непријатељ српског народа. Он нам је данас повратио право на употребу народних знамења: грба и заставе, верујемо дубоко да ће сутра имати пуно разумевање за животне потребе српског народа“, „Декларација“, „Ново време“ од 2. септембра 1941. године, насловна страна.

¹⁵¹⁰ „Акција јавног спаса и отпадници нације“, „Ново време“ од 21. септембра 1941. године, насловна стр, стр. 3.

¹⁵¹¹ Чланак под насловом: „Београд у знаку победа на Истоку“ објављен у „Новом времену“ 24. септембра 1941. године. Уз чланак је објављена и фотографија „Београдске фотоагенције“ на којој су приказани становници Београда како сакупљају карте бачене из аутомобила.

¹⁵¹² Чланак зондерфирера Валтера Грубера под насловом: „Ситуација у Србији се разбистрава“ објављен у „Новом времену“ 16. новембра 1941. године.

¹⁵¹³ Чланак др Лазара Прокића, „Зима је на прагу. Зимска помоћ“ са графиком: „Мајка Србија која бди над избеглицама“, „Ново време“ од 12. новембра 1941. године стр. 3.

проблематичних политичких односа у међуратној Југославији, представља опште место у готово свим излагањима домаћих пропагандиста. Оно што је ново у наведеној анализи односи се на студију карактера становника у претходној држави и карактера какав би требало да буде у новој држави. Солидарност и жеља за помоћи избеглицама требало би да постану карактерне црте сваког грађанина. Прокић није пропустио прилику да нагласи да је учињен први прилог владе акцији зимске помоћи: посебне награде чиновницима у виду тринаесте или четрнаесте плате. Црква је истовремено позивала на покајање оне који нису довољно приложили за сиротињу и избеглице, како би се савладао „демон зиме, глади и смрти који је простро свој црни плашт по Србији“.¹⁵¹⁴

Почетком 1942. године Одељење за пропаганду наставило је у оквиру кампање за смиривање ситуације са креирањем слике опорављене српске државе након великих искушења. Како је навео један од активних пропагандиста и припадник Антикомунистичке лиге, Дамњан Ковачевић, власти су радиле на проналажењу пута за изграђивање српског народног живота и идеологије која мора одговарати души, потребама, приликама и менталитету српског народа: „То би било једино духовно оружје којим се српски народ може ослободити од духовне залуталости у коју су га његови непријатељи завели.“¹⁵¹⁵ Др М. М. је у чланку под насловом: „Циклон над Србијом“ пласирао тезу о позитивним променама које су се одиграле у Србији након рата. „Када се српски народ нашао у беспућу, подложен кобним утицајима страних плаћеника и заведених синова, у најтежем часу за судбину Србије устали су у њену одбрану њени најбољи синови и допринели рађању нове идеје на којој се може створити Нова Србија.“¹⁵¹⁶ Позитивне промене допринеле су смањењу броја енглеских присталица, такозване шесте колоне која је и даље радила на уништењу српског народа. Милован М. Грујичић је у чланку „Шеста колона“ анализирао проблематику њеног деловања и организовање пуча, са рушењем немачког бироа. Доказивано је да присталица и следбеника шесте

¹⁵¹⁴ Чланак д. Вуч. :*“Беседа проте проф. Тодоровића о зимској помоћи: „Ви који сте мало дали за сиротињу покајте се и приложите још!“*, „Ново време“ од 12. новембра 1941. године стр. 5. Беседа проте Николе Теодоровића одржана у цркви Св. Александра Невског на тему зимске помоћи. У суштини читава беседа конципирана је у виду апела за помоћ сиротињи и избеглицама у предстојећој зими.

¹⁵¹⁵ „Ново време“ од 26. априла 1942. године насловна страна.

¹⁵¹⁶ „Ново време“ од 1. јануара 1942. године насловна страна.

колоне има и даље међу српским народом и пропагирао сврставање Србије у једну националну колону са паролом: „Србија изнад свега“.¹⁵¹⁷

Домаће власти су се у духу повратка традицији Светосавља и православља посветиле организацији и прослави Божића и Ускрса, као највећих хришћанских празника. Слика верске посвећености и ослонца на цркву била је саставни део пропаганде Недићеве владе. Штампана је сваке године објављивала проширена издања у празничне дане, са великим бројем прилога из области религије, књижевности, филозофије, историје и других друштвених наука. Символика Божића као једног од најважнијих хришћанских празника коришћена је у пропагандне сврхе. У једној од Недићеве честитки упућеној народу поводом Христовог рођења, провлачи се паралела између највећег хришћанског празника и рађања новог доба у Србији. Црвена бура која је током јесени захватила Србију није успела да је потопи: „Небеса се отварају, велики је Господњи празник: рођење Бога и човека. То је нови живот, ново доба, препород, обнова, смена новог са старим. То је путоказ народу српском да пође тим путем, сигурним кораком. Ту је препород и срећа српског народа.“¹⁵¹⁸ У истом духу објављена је Посланица Светог синода свештенству и народу у којој скопски митрополит Јосиф позива залутале синове да се врате на прави пут и да престану са проливањем братске крви, да се покају и помире са ближњима.

Током читавог периода окупације, а у духу повратка традиционалним вредностима и угледању на српску средњовековну државу, домаће власти су обележавале дан Светога Саве. Тим поводом организоване су прославе у Београду и унутрашњости.¹⁵¹⁹ Објављиван је и велики број прилога посвећених традицији Светосавља,¹⁵²⁰ као и апела за помоћ страдалој избегличкој и сиромашној деци упућених на дан великог српског светитеља. Влада народног спаса и председник Недић су приказивани као велики добротвори који не заборављају страдалу децу. У том контексту објављено је писмо дечака Александра, избеглице из Суботице, који се школовао у Краљеву. Након што је од краљевачког окружног начелника Милије Диковића добио на поклон пар ципела, посетио га је дописник „Новог времена“ како

¹⁵¹⁷ Чланак Милана М. Грујичића: „Шеста колона“, „Ново време“ од 8. марта 1942. године стр. 3.

¹⁵¹⁸ „Божји додатак“, „Ново време“ од 6. до 10. јануара 1942. године.

¹⁵¹⁹ „Трећа мушка гимназија прославила је јуче Св. Саву. Свечаности присуствовао министар г. Јонић“, „Прослава у школи „Војислав Илић“, „Ново време“ од 27. јануара 1942. године стр. 3.

¹⁵²⁰ Чланак Д. С. В. : „Значај живота и рада Св. Саве за наш народ и државу“, „Растко Немањић“, исто.

би се јавност известила о реакцији малог избеглице. Објављена је захвалница коју је малишан „лично“ саставио, пуна поштовања према председнику Недићу, уз обећање да ће се кад одрасте придружити борби која се води за спас Србије.¹⁵²¹ У издању Одељења за пропаганду објављена је брошура „Песма народног гуслара“ под насловом: „Генерал Недић чува Србију“ у облику народне епске песме писане у дванаестерцу.¹⁵²² Недић је приказан као спаситељ напаћеног српског народа кога није препустио судбини, као српски син који није оставио мајку Србију и који јој је омогућио бољи живот под немачком управом, док је грешна југословенска влада побегла из земље и однела злато. Наведени пропагандни материјал пример је селективног позивања на национална осећања, својеврсна манипулација историјом и традицијом у којој се Недић поистовећује са старим српским јунацима и вођама.

Прослава Ускрса организована је и обележавана на сличан начин као и Божићни празници. У специјалном издању „Новог времена“ поводом Ускршњих празника објављена је честитка председника владе упућена народу, одредима СДС, четницима Косте Пећанца, српској омладини и добровољцима. Посланица Светог синода и велики број разноврсних текстова из области књижевности, права, привреде, музике и спорта.¹⁵²³ Свети синод је апеловао на становништво да у тешким тренуцима по српски народ покаже хуманост и достојанство, као и да очува ред и мир. Као што је Момчило Ђ. Јанковић истакао у чланку: „Ускрс Србије“, дошло је време да васкрсне српски национализам.¹⁵²⁴

У духу повратка средњовековној српској традицији влада је организовала пренос моштију српских светитеља и великомученика из Источног Срема: кнеза Лазара, цара Уроша и деспота Стефана. Организован је свечани пријем моштију којем је присуствовала комисија у саставу: др Радослав Грујић, професор Универзитета у Београду, др Миодраг Грбић, кустос Музеја кнеза Павла. Као представник Министарства просвете пријему моштију присуствовао је и Владимир Велмар-Јанковић. Мошти су изложене у Саборној цркви. Власти су наглашавале

¹⁵²¹ Прослава Светог Саве: „На дан Св. Саве сетите се нејаке деце којој треба помоћи“, чланак дописника листа Драгише Ј. Николића: „Мали Александар председнику Недићу: „Кад порастем тражићу пут чика-Недића јер знам да ће ме тај пут одвести мојој милој и драгој отаџбини“, исто.

¹⁵²² ВА, група фондова Нда, К 47 II, бр. рег. 16/1-152, Брошура „Генерал Недић чува Србију“, објављена 1942. године.

¹⁵²³ „Ново време“ од 4. до 7. априла 1942. године

¹⁵²⁴ Исто.

духовно-историјски значај преноса моштију, јер су наведени светитељи истовремено били и поборници европске мисли и једне заједничке идеје.¹⁵²⁵

Кампања домаћих власти за очување мира и реда била је актуелна све време, а посебно на пролеће. Истовремено са кампањом у штампи текла је и кампања одржавања народних зборова и конференција по окрузима и срезovima (о којој је детаљно било речи). Министри и јавни радници поручивали су овим путем становништву да сачува ред и мир. Популарисање обнове и изградње нове Србије била је централни мотив ових конференција. Доказивано је да је након бекства управљача који су силом наметнули своју власт, остала да делује страна пропаганда која је требала бити „дискреирана како би Србија сложним и мирним радом обезбедила сопствену будућност“. Како би Србија била извор животне снаге, а не нова балканска костурница, становништво се морало сврстати под барјак генерала Недића.¹⁵²⁶ Немачка пропаганда је поводом годишњице 27. марта пласирала тезу о новом путу који су за Србију трасирале домаће власти. Објављен је чланак у „*Berliner Berzenzeitung*“ под насловом: „На новом путу“ у којем се „разматра потпуно објективно проблем Србије и прати њен даљи развој са пуним разумевањем за све тешкоће са којима се борила и бори влада генерала Недића.“¹⁵²⁷ Користећи се немачким пропагандним крилатицама Милош Тривунац је апеловао на становништво да сачува ред и мир на пролеће.¹⁵²⁸ Србија је приказивана као земља на судбоносној прекретници, а од даљег држања српског народа зависио је њен опстанак у будућности. Објављен је Недићев говор о рађању Нове Србије кроз тешка страдања поводом „тужне годишњице“.¹⁵²⁹ Председник владе апеловао је на српски народ да сачува ред и мир по сваку цену, како би поново Србија постала важан фактор на Балкану и у Новој Европи. Једини пут којим би српски народ требало да иде био је уз Владу народног спаса.¹⁵³⁰

Један од сегмената слике Србије у пролеће 1942. године односио се на приказивање земље која се постепено опоравља захваљујући увођењу планске

¹⁵²⁵ „Пренос моштију српских светитеља и великомученика“, „Параклис у Саборној цркви“, фотографија: „Донете мошти из Источног Срема уносе се у Саборну цркву“, „Ново време“ од 16. априла 1942. године стр. 3.

¹⁵²⁶ „Министри и јавни радници у народу“, „Ново време“ од 21. априла 1942. године стр. 3.

¹⁵²⁷ „Ново време“ од 11. марта 1942. године насловна страна.

¹⁵²⁸ Чланак Милоша Тривунца: „Судбоносни час“, „Ново време“ од 12. марта 1942. године стр. 3.

¹⁵²⁹ „Председник Недић поводом тужне годишњице. Рађа се нова Србија кроз тешка страдања. ...Али само још један погрешан корак па ће нестати српског народа“, „Ново време“ од 26. марта 1942. године насловна стр. О наведеном говору било је речи у поглављу о Недићевим говорима.

¹⁵³⁰ Чланак Милана Ж. Аћимовића „Једини пут“, „Ново време“ од 4. до 7. априла 1942. године насловна страна.

пољопривреде. Председник владе је ради подршке наведеној пропагандној активности и сам обилазио пољопривредне радове у околини Београда.¹⁵³¹ Објављене су бројне фотографије пролећних радова у земљи. На једној од наведених фотографија, под насловом: „Пролећне бразде“ приказан је српски земљорадник који је почетком пролећног времена почео са орањем земље. Извршена је компарација ситуације у земљи са првим пролећним браздама које је заорао: „У духу планске пољопривредне производње обрађује се сваки кутак плодних српских ораница и по долинама се ори песма српских ратара. Више нико и не сумња како ће протећи пролеће у Србији...Ред, рад и мир биће једине одлике пролећа у ком ће пасти велика одлука о судбини Европе. Наш народ ће је дочекати у раду на обнови земље...“.¹⁵³² Током целе године организована су гостовања група сеоских домаћина код председника владе о чему је редовно извештавана јавност.¹⁵³³

Слика сељака у Новој Србији била је потпуно другачија од претходне слике у Краљевини Југославији. Штампана је редовно извештавала јавност о току пољопривредне обнове српске земље и улози коју су сељаци имали у том процесу.¹⁵³⁴ Посебно је стављен акценат на село које је приказивано као темељ Нове Србије, засновано на особинама српске расе и на њеној животној снази. Јавности је пласирана слика стопроцентно засејане земље захваљујући примени метода планске привреде и самосвести српских сељака. Обнова Србије се вршила на свим пољима, уведена је и обавезна национална служба и запослена је омладина на јавним радовима. Пропаганда је истицала важност сељака и радника као „стубова Нове Србије“. Радништво је ступило у Српску заједницу рада како би

¹⁵³¹ „Председник Недић обилази пољопривредне радове у околини Београда: „Радујем се што је омладина пошла правим путем“, „Ново време“ од 10. маја 1942. године стр. 3 и фотографија.

¹⁵³² „Ново време“ од 24. априла 1942. године насловна страна.

¹⁵³³ „Српски домаћини обавештавају се о раду владе“, „Ново време“ од 27. марта 1942. године стр. 3., „Други дан боравка сеоских гостију код председника владе г. Недића“, „Ново време“ од 28. марта 1942. године стр. 3., „Трећи и последњи дан боравка сеоских домаћина у Београду. Председник српске владе међу Мачванима“ уз фотографију „Ново време“ од 29. марта 1942. године стр. 3.; „Друга група српских сељака у посети Београду“, „Ново време“ од 14. априла 1942. године стр. 3.; Сељаци из Јадра и Тамнаве код председника Недића: „Ко нарушава ред непријатељ је српског народа!“; „Министар Олћан сеоским домаћинима“, „Ново време“ од 25. априла 1942. године стр. 3.

¹⁵³⁴ „Али се ипак ради на све стране. Шумадија, Морава, Качер, Мачва, итд., укратко, цела се Србија бацила на посао упорно и одлучно. У овој бици за хлеб, сам народ је узео иницијативу у своје руке, и иде напред мушки, без застајања и двоумљења. Не чека чак ни одобравања ни позиве, као што не слуша ни радио Москву ни Лондон, него је запео својски да обради и засеје сваки комадић земље.“, чланак др Милорада Неделковића: „Сељак у Новој Србији“, „Ново време“ од 16. маја 1942. године стр. 3.

заштитило сопствене интересе и омогућило мирење капитала и рада.¹⁵³⁵ Потенцирана је „висока морална и духовна свест српског сељака“ захваљујући којој се српско сељаштво успешно укључило у рад на обнови земље.¹⁵³⁶ Идеолози новог поретка радили су на продубљивању јаза између сеоског и градског становништва- апеловало се на градску интелигенцију да подржи сељаштво у „судбоносној бици за хлеб“. Највећи проблем властима управо је представљала интелигенција која је на сваки начин покушавала да узме учешће у стварању Нове Србије. Пропаганда је путем наведених апела пласирала тезу према којој је традиционални ривалитет са сеоском средином потицао од градског становништва и интелигенције, те да су управо они виновници и узрок сукоба. Супротност село-град потхрањивана је све време окупације.

Одељење за пропаганду је по директивама немачког Пропагандног одељења током априла 1942. године растурило по Београду нови низ плаката са мотивима процеса буђења и отрежњења српског народа, након периода страдања. У „*Новом времену*“ објављена је фотографија једног таквих од плаката под насловом: „Српски народ отресао се лондонско-бољшевичких лажи и кренуо јединим исправним, српским путем.“ На плакату је српски сељак, који се ослободио Руса и Енглеза-који са симболима својих земаља леже у прашини. Србин је окренут на другу страну, а изнад њега је исписан датум: 25. март 1942. године. Аутор прилога о плакату известио је јавност о позитивној реакцији београдског становништва које је видело наведени плакат: „Српски сељак скинуо је копрену која га је спречавала да гледа у будућност и он сада чврсто корача путем народног препорода...Сељаци у недостатку оружја учествују у потерама и секирама, вилама и косама избацују из села паразите...По београдским улицама скупљају се свакодневно пред новим плакатима многобројни пролазници који са интересовањем посматрају сликовит приказ побољшања прилика у Србији. Коментаришу последње догађаје и осуђују људе који су покушали да потпуно упропасте своју рођену земљу поведени иностраном пропагандом која нам никада није желела добра...“¹⁵³⁷ Слика српског народа који је прошао кроз тешка страдања у рату била је континуирано присутна у пропагандним садржајима. Коришћени су познати мотиви те су тако током јуна

¹⁵³⁵ „*Ново време*“ од 14. јула 1942. године стр. 3.

¹⁵³⁶ „*Ново време*“ од 14. маја 1942. године стр. 3.

¹⁵³⁷ „*Нове плакате у Београду: БУЂЕЊЕ СРПСКОГ НАРОДА*“, Аутор фотографије на плакату био је фотоаматер из Бајине Баште, „*Ново време*“ од 2. априла 1942. године стр. 3.

1942. године растурани плакати са ликом једне српске сељачке мајке (која је изненада сазнала лоше вести): “У том очајном погледу изражена је сва бол која је толико погодила, оличена је она дубока неизвесност о судбини која је завладала над онима што сачуваше само главе, представљена је сва беспомоћност оних који остадоше без својих хранилаца и без својих заштитника...Лик те патничке жене умножен је на хиљадама плаката које су ових дана растурене по целој Србији и тако се урезао у свест свима Србима. Лик те несретне српске мајке постао је симбол свих оних који су невинно страдали.”¹⁵³⁸

Штампа се редовно бавила проблематиком реформи у васпитању и настави, од основне школе до Универзитета. Током читаве године објављивани су апели председника владе и других представника власти у којима се народ позивао да изврши свету српску дужност према браћи избеглицама и избегличкој деци, породицама заробљеника, као и према онима који су остали без хлеба и огњишта.¹⁵³⁹ Стављан је акценат на племенитост и родољубље које је урођено српском народу још од од Немањића па до Краљевића Марка. Пропагирана је борба против најтежних друштвених болести у држави: грамзивости и недостатака узајамне братске љубави.¹⁵⁴⁰

Домаће власти су организованом кампањом у штампи и у јавности обележиле годишњицу свога рада. Поводом прославе годишњице Владе народног спаса објављене су изјаве председника и министара, говори одржани преко Радио-Београда, чланци и фотографије у којима је „анализиран“ рад Владе и побројани су њени успеси. Постигнути резултати приказивани су као искључива последица подршке немачких власти које су имале пуно разумевања и „пружиле Србији, иако пораженој, место сарадника у изградњи новог света“.¹⁵⁴¹ Вршило се поређење ситуације која је владала пре годину дана, уз подсећање на „кобне дане када су руље безумника, заведених туђинским агентима, за туђ рачун палили српском сељаку жито-хлеб, рушили железнице, затварали руднике, спречавали рад у пољу, у шуми, у вароши и у селу...” и ситуације у Србији у којој је „након годину дана

¹⁵³⁸ „Ново време“ од 21. јуна 1942. године насловна страна.

¹⁵³⁹ Чланак Томе Максимовића, комесара за избеглице: „Једно признање оним који га не траже. Како је српски сељак прихватио избеглице“, „Ново време“ од 2. августа 1942. године стр. 3.

¹⁵⁴⁰ „Говор председника владе Милана Недића. Позив српском народу да буде племенит и родољубив.“, „Ново време“ од 17. јула 1942. године насловна страна.

¹⁵⁴¹ „Србија у Новој Европи“, „Ново време“ од 29. августа 1942. године стр. 2.
„Ново време“ од 2. септембра 1942. године насловна страна.

завладао дух слободе на пољу и у дому, у селу и у граду“. Пласирана је пропагандна порука о неуништовости српске државе: „Србија живи и живеће“. Планирано је и објављивање свечаног броја „*Српског народа*“ са експозеима свих министара који износе њихов „плодоносан и родољубив“ рад са залагањем за опште добро и добро земље.¹⁵⁴² Резултати које је Влада постигла приказани су и путем објављених фотографија: „За годину дана: 1. „Битка за ред и мир“ - „Влада је организовала Српску државну стражу и тиме спасла Србију“, 2. „Старање за омладину“-„Ради обнове Србије влада је образовала Омладинску националну службу.“ 3. „Брига за нову породицу“-„У циљу препорођења породичног живота влада је створила ђачку радну службу у којој су и девојчице узеле видног учешћа“, 4. „Збрињавање избеглица“-„Српска влада прихватила је многобројне Србе-избеглице и омогућила васпитање избегличке омладине.“ 5.„Враћање из заробљеништва“-„Захваљујући предусретљивости немачких војних власти, настојањем владе велики број наших заробљеника вратио се кућама.“

Одељење за пропаганду наставило је током јесени 1942. године активнију борбу против комунистичке акције и ширења енглеске пропаганде.¹⁵⁴³ Слика обновљене Србије коришћена је у јесењој пропагандној кампањи, али су постајале очигледне назнаке њеног урушавања. Србија „после рата“ била је истовремено Србија под окупацијом Немаца. Наведена чињеница је у већини објављених чланака домаћих пропагандиста избегавана или заташкивана. У том контексту је интересантан чланак Дамњана Ковачевића под насловом: „Дужности српског народа према самом себи“ у коме се осуђују појединци који су погазили национална осећања и издали земљу (односно комунисти). Становништво је позивано на повратак традицији, уз опомену да се налази у окупираној земљи, те стога мора водити рачуна о свом понашању и дужностима као „окупирани народ“.¹⁵⁴⁴ Имајући у виду да се радило о доказаном борцу против комунизма Немци нису цензурисали наведени чланак, иако се у њему помиње окупација и њене последице по окупирани народ. Почетком новембра 1942. године

¹⁵⁴² Недићева изјава поводом годишњице српске владе: „*Годишњица српске владе*“, „*Ново време*“ од 29. августа 1942. године стр. 3.; Порука српском народу на дан 1. септембра: „*Српски народ и Србија дигли су се готово из мртвих*“, „*Ново време*“ од 2. септембра 1942. године насловна страна.; „*Berliner Berzenzeitung*“ о годишњици српске владе“; стр. 3.

¹⁵⁴³ „*Конференција владе са окружним начелницима (од 15. до 20. октобра) Само лојалном сарадњом можемо користити своје народу. Акција окружних начелника: сузбијање комунистичке акције и енглеске пропаганде*“, „*Ново време*“ од 22. октобра 1942. године, стр. 3.

¹⁵⁴⁴ „*Ново време*“ од 20. октобра 1942. године, насловна страна.

уследила је реконструкција Владе народног спаса, што је утицало на даље обликовање слике Нове Србије. Пласирана је слика о раду представника власти на оспособљавању отаџбине за самосталан живот како би и она постала „користан члан нове европске заједнице“. Писало се о високој националној свести народа који је прихватио владин позив на рад, ред и слогу, што је пласирано као доказ њеног потпуног успеха у високо-националној мисији.¹⁵⁴⁵

Прва половина 1943. године обележена је чланцима водећих припадника владе и пропагандиста у виду анализе друштвено-политичке ситуације у Србији и места које Србија заузима међу осталим европским државама. Анализе и сумирање резултата на крају године вршене су по угледу на немачке анализе. Председник владе је у Божићној посланици истакао како се „Божић дочекује у већој нади него претходне године, када је српски народ био на ивици пропасти“. Апеловао је на ред и мир, помирење завађене српске браће и на повратак староставној вери и обичајима, задружности, старешинству и братској слози.¹⁵⁴⁶ У том контексту одржана је традиционална прослава Бадњака у Београду, обележена Српска Нова година и Богојављење. Свечаном обреду (водоосвећења) присуствовали су званични представници и мноштво грађана, чиме су власти настојале створити слику српског друштва које се окренуло традицији, цркви и духовним вредностима.¹⁵⁴⁷ Вршило се повезивање духовног и националног, те је и Свети Сава приказиван као творац српског национализма.¹⁵⁴⁸ У Ускршњој посланици српском народу председник владе присетио се тешких искушења која је доживео српски народ претходне две године. Кроз његово излагање провлачи се мотив Божије казне која је стигла Србе: „Господ Бог је казнио Србе јер је у њима попустила вера и заборавили су на своју традицију и корене, устао је брат на брата, син на оца...“. Истовремено је присутно и величање снаге и способности за опоравак захваљујући чврстој вери: „У свом поразу српски народ је нашао, надахнут учењем свете православне цркве, надчовечанску снагу да издржи све физичке и моралне патње и изађе препорођен и оспособљен за обнову новог

¹⁵⁴⁵ „Реконструкција српске владе и изјава председника Недића: „Пред владом стоје многи крупни задаци“, „Ново време“ од 8. новембра 1942. године насловна страна.

¹⁵⁴⁶ Недићева „Божићна посланица српском народу“, „Ново време“ од 6, 7. и 8. јануара 1943. године, Божићни додатак.

¹⁵⁴⁷ „Прослава Богојављења у Београду“, „Ново време“ од 20. јануара 1943. године стр. 4

¹⁵⁴⁸ „Светосавски пут.“ Недићев чланак за „Српски народ“ поводом наступајућег празника Св. Саве, Јонићев чланак: „Св. Сава као творац српског национализма“, „Ново време“ од 24. јануара 1943. године стр. 3.

живота. Уз Божију помоћ, а под Недићевим вођством сахрањени су паклени планови гробара српског народа и агената Москве и Лондона.¹⁵⁴⁹

Пропаганда је потенцирала једнодушност народа у погледу очувања мира у свим околностима и по сваку цену. Наведени ставови пласирани су како би се поправио положај у очима Немачке и њених савезника и на српски народ почело гледати као на корисног чиниоца мира у Југоисточној Европи. Доказивано је да је судбина српског народа била је нераскидиво повезана са судбином Европе.¹⁵⁵⁰ Ђорђе Перић је у чланку под насловом: „Положај Србије“ објављеном у Божићном издању „Новог времена“, као доказ промене ставова српског народа навео да „нико паметан неће више да вади кестење из ватре за рачун Англосаксонаца или Совјета, или за ма чији туђи рачун, а још мање да за једну туђу главу даје стотину својих.“ Без обзира на оптимистичне процене ситуације („Благотворне последице нашег подизања из понора, као и данашњег нашег става, осетићемо у најближој будућности.“) Перић је предвиђао многа искушења српском народу на његовом путу.¹⁵⁵¹

Штампа је у 1943. години адекватно пропратила обележавање годишњице мартовских дешавања, објављивањем говора председника владе и низом чланака у којима је коришћен метод компаративне анализе догађаја од 25. и од 27. марта 1941. године. Одељење за пропаганду наставило је организовану антикомунистичку кампању у облику такозване „акције обавештавања народа“ путем предавања по окрузима, сакупљања прилога за зимску помоћ, борбе за помоћ избеглицама, посебно деци. Настављен је и пријем група сеоских домаћина код председника Владе, као и активна пропагандна кампања за побољшање привредне и пољопривредне производње.

Нијансирање слике Србије настављено је извештавањем јавности о спровођењу социјалних реформи¹⁵⁵² и пуном доприносу Србије на заједничком

¹⁵⁴⁹ „Ускршња посланица српском народу“, Недићева посланица поводом Ускршњих празника, „Ново време“ од 25. и 26. априла 1943. године, Ускршњи додаток.

¹⁵⁵⁰ Говор шефа државне пропаганде на радију поводом православне Нове године. „Ново време“ од 16. јануара 1943. године, стр.3.

¹⁵⁵¹ „Ново време“ од 6,7. и 8. јануара 1943. године насловна страна.

¹⁵⁵² „Угледни немачки лист о Србији: „Србија почиње са спровођењем социјалних реформи“ пише „Esener Nationalzeitung“ велики немачки дневни лист, „Ново време“ од 20. марта 1943. године стр. 3.

фронту рада.¹⁵⁵³ У том идеализованом друштву чак су и обвезници који су слати у рудник у Бору постали велики ентузијастички, док је држава је са своје стране потхрањивала њихов ентузијазам напорима да радницима обезбеди добру исхрану и адекватне хигијенске услове.¹⁵⁵⁴ Једини од празника који је Недићева влада задржала по угледу на Немце био је празник рада.¹⁵⁵⁵ Власти су обележиле и двогодишњицу катастрофе у Смедереву, а објављена је и фотографија костурнице жртава.¹⁵⁵⁶

Средином 1943. године Балкан је и даље приказиван као нестабилно подручје на коме „партизани лију своју крв по наређењу Лондона и Москве“. Наглашавана је неспособност партизанске војске на Балкану која није могла да се супротстави стотинама немачких дивизија стационираних у Европи. Пропаганда је указивала да је било какав даљи отпор Немачкој осуђен на неуспех услед незаинтересованости Енглеске да помогне балканским партизанима.¹⁵⁵⁷ Као контраст ситуацији на подручју Балкана, пропагандисти су истицали успостављање реда у Србији, као делу балканског подручја у којем су нереди били спорадични и могли су се приписати искључиво дејству „патогених бактерија“. Главне идеје којима се требало руководити у наставку процеса обнове биле су: идеја Србије, идеја реда и идеја прогреса, а све три идеје персонификоване су у генералу Недићу који поседује све квалитете-једног вође: високу интелигенцију, јак карактер и несаломљиву енергију.¹⁵⁵⁸ Темом опстанка Србије бавио се и др Мирослав

¹⁵⁵³ „Манифестација националне обнове у Јагодини. Радна омладина основ је будућности Србије, рекао је министар социјалне политике инж. Добросављевић“, „Ново време“ од 20. јуна 1943. године стр. 4.; „Порука обвезника из Ваљева својим суграђанима“ (обвезници службе рада из Ваљева), „Ново време“ од 2. септембра 1943. године стр. 3.

¹⁵⁵⁴ „Одлазак треће групе обвезника из Београда на радилиште. Обвезници су допутовали пуни добре воље и самопоуздања. Председник београдске општине министар Драги Љ. Јовановић испратио је обвезнике“, „Ново време“ од 27. марта 1943. године стр. 4.; фотографија треће групе обвезника на челу са Д. Јовановићем на железничкој станици.; чланак Владана Сотировића: „Шта сам видео у Бору. Како се радници осећају на раду. Добра храна и хигијенски услови.“, фотографија: „Група обвезника која је у недељу отпутовала у Бор пролази београдским улицама“, „Ново време“ од 30. марта 1943. године стр. 3.

¹⁵⁵⁵ „Наредба старешине Српске заједнице рада. Свима Србима који раде и стварају, српским радницима, намештеницима и послодавцима“, „Ново време“ од 1. и 2. маја 1943. године насловна стр.; „Donaueitung“ о престоници Србије: „Београдске промене“. „Ред и рад“ - У корак са будућом новом Европом“ „Ново време“ од 29. маја 1943. године стр. 3.

¹⁵⁵⁶ „Двогодишњица несреће у Смедереву. Дан посвећен жртвама катастрофе.“, фотографија костурнице жртава катастрофе. „Ново време“ од 5. јуна 1943. године стр. 4.; „Величанствена комеморација жртвама експлозије на дан 5. јуна 1941. године. Тужни заветни дан Смедерева.“, фотографије помена и Љотићев говор. „Ново време“ од 6. јуна 1943. године стр. 3.

¹⁵⁵⁷ ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег. 26/2-2.

¹⁵⁵⁸ Чланак новинара Крсте Цицварића: „Проблем Србије наше идеје водиље и мисије генерала Недића“ „Ново време“ од 13. и 14. јуна 1943. године стр. 3.

Спалајковић у чланку објављеном у „*Српском народу*“ под насловом: „Бог чува Србију“.¹⁵⁵⁹ Пресудна за спас Србије била је, према Спалајковићу, појава генерала Недића који је преузео одговорност за спас Србије.

Настављено је са традицијом обележавања годишњице формирања Владе народног спаса. М. Микашиновић је у чланку о реакцијама Берлина на прославу двогодишњице Владе назвао обележавање јубилеја „часним, али тешким слављем“. Штампа је објавила низ хвалоспева учинку Недићеве владе која је „српском народу обезбеђивала опстанак и достојну будућност“. Одржан је низ зборова и предавања у унутрашњости у знак подршке Влади народног спаса и потврде резултата које је остварила током две године рада.¹⁵⁶⁰

Писање штампе о побољашању положаја српског народа након Недићевог пута у Берлин било је резултат пажљиво вођене пропагандне кампање како би се подигло народно расположење и смањило број нових припадника покрета отпора. У ту сврху домаћа пропаганда следила је немачку пропагандну линију (немачка штампа је у овом периоду редовно објављивала анализе унутрашње политичке ситуације у Србији, као и говоре председника владе и водећих политичара).¹⁵⁶¹ Др

¹⁵⁵⁹ Наведени чланак објавило је „*Ново време*“ 11. августа 1943. године стр. 3.

¹⁵⁶⁰ „Двогодишњица владе генерала Недића. Часно али тешко славље.“ „*Ново време*“ од 29. августа 1943. године насловна стр. и стр. 3.; чланак М. Микашиновића о реакцијама Берлина на прославу двогодишњице: „Влада генерала Недића обезбеђује српском народу опстанак и достојну будућност“, стр. 3.; „На великом манифестационом збору у Крагујевцу народ је пред лицем свога председника показао вољу да се одупре свима искушењима: „Српски народ мора живети и надживети све своје муке и несреће“. Кроз сузе, кроз одушевљење, кроз погледе пуне љубави, кроз узбуђење изразили су Шумадинци своју захвалност ономе који ће у историји понети назив: Спасилац српског народа“, „*Ново време*“ од 31. августа 1943. године стр. 3.; „Двогодишњица Владе народног спаса у Зајечару: Енглеска је вечито била непријатељица српског народа“, „*Ново време*“ од 3. септембра 1943. године стр. 3.; „Велики народни збор у Ваљево. Народ Округа ваљевског осуђује сваку акцију илегалних елемената“. Свих 18 говорника истакли су спасоносан двогодишњи рад Владе народног спаса и њеног генерала Недића, „Велики народни збор у Јагодини. Моравци одају дубоко признање влади Народног спаса и оцу Нове Србије, генералу Недићу“, „*Ново време*“ од 7. септембра 1943. године стр. 3.

¹⁵⁶¹ Чланак Г. С. : „*Коментари немачке штампе о Недићевој посети*“: „*Право сваког народа на живот*“, „*Ново време*“ од 1. октобра 1943. године насловна стр. Један од угледних немачких листова објавио је чланак: „*Нови дух у Србији*“ у коме се пише о „ватреном српском национализму који ће бити основа нове Србије која настаје“. Чланак спољнополитичког уредника др Ронебергеа, немачког експерта за југоисточна питања у „*Felixer Beobachter*“ који истиче на првом месту основна начела и принципе немачког новог реда: напуштање сваке поделе на народе победнике и побеђене, већ признање сваком народу права на живот без обзира на којој се страни борио. Посета генерала Недића представљена је као почетак сарадње две земље. У другом чланку под насловом: „*Југоисток после издаје*“ пише се о консолидацији Србије и о вредном сељачком народу који представља важног члана европске заједнице.; чланак М. Микашиновића: „*Генерал Недић једини гарант боље будућности српског народа*“-коментари о Недићевој изјави српским новинарима након боравка у Берлину, као и реакције берлинских кругова на посету. „*Ново време*“ од 2. октобра 1943. године насловна стр.; Чланак Слободана Јанковића: „*Српски народ није одговоран за туђа*

Лазар Прокић у чланку под насловом: „Концентрација српске мисли и осећаја“ приказује промену схватања, духовних и моралних вредности која је наступила код српског народа након Недићевог повратка из Берлина. „Већина Срба је коначно прогледала својим очима...Пропагандистичке лажи нису могле вечно заклањати широки хоризонт истине. Народ је постао свестан истине о штетности пуча, чињенице да Велики Рајх није имао никаквих агресивних планова према српском народу ни према Балкану, чак му ни окупациони режим не би тешко пао да нису комунистички изроди организовали устанак након совјетског уласка у рат. Недић је наступио у одлучујућем моменту да спаси српски народ.“ Поновни британски позиви српском народу на устанак под окриљем Дражиног покрета нису уродили плодом јер је народ постао свестан штетности шумске акције. У наставку анализе истиче се свесност немачких власти о томе да је српски народ смртни непријатељ комунизма, као и да се десолидарисао већ у почетку од шумске акције заблуделе браће који су пришли Дражи. Те чињенице омогућиле су даљи српски опстанак на Балкану који је зависио искључиво од Берлина. Потенциран је успех Недићевог пута у Берлин и поновно задобијање поверења вође Рајха. „Уједињен народ може све, разједињен срља у своју пропаст.“¹⁵⁶² Дамњан Ковачевић је у исто време апеловао на буђење националне свести, подстицање развоја новог српског национализма, обнављање и преоријентисање привреде како би се оспособила за нову европску заједницу.¹⁵⁶³ Упркос доследном ангажовању пропагандиста да се ситуација идеализује реално стање у земљи након Недићевог пута није било битно измењено, као ни положај српског народа под окупацијом. Публициста Милан Банић анализирао је на стручан и критички начин у елаборату под називом „Поводом Недићеве оставке“ последице посете и немачку политику на Балкану. Елаборат није објављен већ је коришћен у припремама и раду Одељења за пропаганду. Критикујући немачку пропаганду на Балкану и поред изузетног смисла за војну организацију и за вођење рата, посебно је истакао недостатак немачког смисла за политику и пропаганду према другим народима: „Мада су

недела“, „Ново време“ од 3. октобра 1943. године насловна стр. Коментар чланака из немачке штампе.

¹⁵⁶² Чланак др П. : „Концентрација српске мисли и осећаја“, „Ново време“ од 28. септембра 1943. године стр. 3.

¹⁵⁶³ Чланци Дамњана Ковачевића: „Администрирати и политизирати или стварати и обнављати“, „Ново време“ од 1. октобра 1943. године стр. 3., „Национализам и социјалне озлојеђености“, „Ново време“ од 26. новембра 1943. године стр. 3.

Немци оснивачи и најзаслужнији унапређивачи научне психологије они су очајно недуховити, кад се ради о третирању психе туђих народа. На пример, немачка пропаганда на Балкану (дабоме и немачка цензура) рекла је већ одавна „Ајде!“ интелегенцији и практичној примени психологије!“ Банић је о немачкој политици писао као о „колима у којима је један коњ упрегнут спреда, други позади, трећи с леве стране, а четврти с десне, па сваки коњ вуче у свом правцу-дабоме кола поскакују на месту и сваки час им прети да буду разваљена....Немачка политика на Балкану до сада је била негација политике.“¹⁵⁶⁴ Анализирајући начин односа противничких коалиција према малим народима у рату дошао је до закључка о сличности примењиваног обрасца: пропаганда Трећег Рајха оптуживала је англо-америчку и бољшевичку коалицију да мале народе сматра „монетом за поткусуривање“, а истовремено се на Балкану руководила паролом „завади па владај“. Вршена је „атомизација народних снага појединих народа, где се с народима још увек уприличују „борбе петлова“. У наведеној анализи друштвене ситуације у Србији и региону, Милан Банић је кризу Недићевог режима видео као кризу читавог националног сектора у српству. Давање пуне власти Љотићу било би рискантно услед антагонизма између њега и Драже, између добровољаца и СДС-а, а мобилисао би већи део Србије и српства иако Љотићев покрет представља „уистину организовану, идеолошки најхомогенију, одушевљењем и борбеношћу задојену политичку групацију у савременој Србији.“¹⁵⁶⁵

У претходном делу текста било је речи о реакцијама домаће јавности и писању штампе о бомбардовању Србије од стране „великих америчких и енглеских савезника и пријатеља“, што је коришћено и у креирању слике Србије. Након бомбардовања Ниша одржаван је седмодневни помен жртвама „англо-америчких убица“, а последњем у низу помена, одржаном у београдској Саборној цркви присуствовао је председник владе са министрима.¹⁵⁶⁶ Организована је акција за помоћ пострадалима у Нишу.¹⁵⁶⁷ Слика Србије крајем 1943. године била је слика земље која се вратила традиционалним вредностима, која ужива подршку цркве,

¹⁵⁶⁴ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 8/3-1.

¹⁵⁶⁵ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 8/3-5.

¹⁵⁶⁶ „Седмодневни помен жртвама англо-америчких убица. Цела Србија поклонила се јуче нишким жртвама.“, Помену у београдској Саборној цркви присуствовао је Недић са министрима. „Ново време“ од 28. октобра 1943. године стр. 3.

¹⁵⁶⁷ Чланак Марка Симића: „Акција за помоћ пострадалим у Нишу: Оштра осуда англоамеричког злочиначког тероризирања невиног становништва“, „Ново време“ од 26. октобра 1943. год, стр. 3.

земље у којој је хуманост становништва стално на делу. Крај године обележиле су велике националне манифестације у Ваљевоу и у Нишу како би се српски народ упозорио на последице могућег прилажења комунистичком покрету.¹⁵⁶⁸

Пропагандне активности у обликовању слике Србије кретале су се током 1944. године трасираним путем, што је донекле олакшало презентовање различитих пропагандних садржаја у оквиру ратног миљеа. Почетак 1944. године обележен је објављивањем божићних посланица Владе и Светог Синода народу. Централни мотив наведених посланица био је готово идентичан посланицама из претходних година: рађање новог српског живота и Нове Србије из ратног пепела, повратак породичном и духовном животу, светосавској традицији и вери. Мир, ред, рад, духовност и дисциплина-све наведено било је потребно да се унапреди српска држава и да народ у потпуности прихвати чињеницу да опстанак зависи од њега самог, а не од страних сила.¹⁵⁶⁹ Организована је и прослава Светог Саве у Београду и унутрашњости Србије о чему је објављен низ прилога. Култ Светог Саве посебно је негован код избегличке деце за коју су организоване прославе и која су обавезно присуствовала духовној служби у цркви на тај дан.¹⁵⁷⁰

Током зимских месеци домаће власти су наставиле са акцијом прикупљања прилога за зимску помоћ сиромашним и избеглим лицима, као и за фонд генерала Неђића.¹⁵⁷¹ Објављена је вест према којој је београдским коцкарима заплењено преко три милиона динара у оквиру акције прикупљања Зимске помоћи.¹⁵⁷² Осим помоћи избеглим лицима, домаће власти су се старале за породице и сирочад заробљених српских официра преко Централног одбора за збрињавање заробљеничких породица.¹⁵⁷³

¹⁵⁶⁸ „Национална манифестација у Ваљеву: Тито позива Србе да се боре за федеративну Југославију, у којој би Срби били раскомадани на шест делова“, „Ново време“ од 28. децембра 1943. године, стр. 3.; „Велика народна манифестација у Нишу. Титова паклена намера-уништење српског народа. Министар Велибор Јонић говорио је пред 10 000 грађана.“, „Ново време“ од 29. децембра 1943. године, стр. 3.

¹⁵⁶⁹ „Божићна посланица председника српске владе. „Ми поздрављамо рађање новог српског живота, Нове Србије!“, „Ново време“ од 6, 7 и 8. јануара 1944. године насловна стр. Божићна посланица Светог Синода народу, порука Драгог Љ. Јовановића: Српски Божић.

¹⁵⁷⁰ „Избегличка деца славе великог светитеља. Комесар Тома Максимовић о култу Светог Саве“; „Светосавска свечаност у СЗР“, „Ново време“ од 29. јануара 1944. године, стр. 3.

¹⁵⁷¹ „Начелник Среза Космајског предао је фонду генерала Неђића 500 000 динара као прилог народа свога среза“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године стр. 3.

¹⁵⁷² „Прилози установа Зимској помоћи. Од београдских коцкара заплењено преко три милиона динара“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године стр. 5.

¹⁵⁷³ „Старање за породице и сирочад заробљеника. Рад Централног одбора з азбрињавање заробљеничких породица“, „Ново време“ од 12. априла 1944. године, стр. 3.

Крајем јануара 1944. године у духу популарисања изградње Нове Србије, Одељење за пропаганду пласирало је кроз штампу „Објаву председника владе становништву“, у чланку под насловом: „Израђивање Нове Србије у 1944. години“. У наведеној објави набројане су особине и врлине које треба да поседује сваки припадник српског народа, као и циљеви државне политике Нове Србије.¹⁵⁷⁴ Већина представника домаћих власти реаговала је позитивно на „Објаву председника владе становништву“. Димитрије Љотић је пропагирао прихватање Недићевог пута који „једини одговара животним интересима српског народа коме треба донети слободу, унутрашње и спољно јединство“. У Љотићевој слици Србије (почетком 1944. године) преовладавала је теорија да је до губитка унутрашњег органског српског јединства дошло услед постојања неколико путева на којима је подељени српски народ трасирао сопствену будућност. Све до краја августа 1941. године српски народ није имао формулисан свој народни пут, пут генерала Недића. Од друга два пута један је повезан са Москвом, а други са Лондоном и Вашингтоном.¹⁵⁷⁵

Одељење за пропаганду организовало је и пријеме делегата избегличких Срба код председника владе током 1944. године. Наведени приједи били су обележени и програмом националне садржине.¹⁵⁷⁶ Приликом пријема одржаног почетком марта, председник владе се обратио избегличким делегатима говором на тему „Спас Српства“ у којем је и избеглице позвао да се „сложе у мисли и акцији, а у интересу одржања српског народа и боље будућности Српства“.¹⁵⁷⁷ Пропагандисти су популарисали слику Србије која се враћа на прави пут под вођством генерала Недића, који је настоји уредити по примеру српске породице и у духу светосавске традиције. У чланку објављеном у „Новом времену“ у марту 1944. године под насловом „Горка истина“ др Мирослав Спалајковић анализирао је

¹⁵⁷⁴ „Недићева објава становништву: „Израђивање Нове Србије у 1944. години“, „Ново време“ од 30. јануара 1944. године, насловна страна.

¹⁵⁷⁵ „Успело предавање Димитрија Љотића у Ваљеву. Смисао садашњих историјских обрачуна. Војнички, политички и духовни разлози одгајају брз свршетак рата.“, „Друго предавање Димитрија Љотића у Ваљеву. Пут генерала Недића има такву снагу да ће мудрост вратити оно што је изгубљено лудошћу“, „Ново време“ од 10. фебруара 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁷⁶ „Делегати Срба избеглица долазе као гости председника владе генерала Недића. Њихов боравак биће испуњен програмом националног карактера“, „Ново време“ од 6. марта 1944. године, стр. 2.; „Помен жртвама рата у Саборној цркви. Срби-избеглице захваљују мајци Србији“, „Ново време“ од 7. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁷⁷ „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр. 2.; чланак Ж. Првуловића: „Мали избегли Српчићи моле Бога за српску слогу. Посета једном племенитом расаднику српства.“, „Ново време“ од 16. и 17. јула 1944. године, стр. 3.

положај српског народа и његов однос према Немцима и савезничкој коалицији.¹⁵⁷⁸ Чланак је својеврсна осуда дела српске интелигенције и политичара који су и након окупације Србије наставили да уништавају српски народ својим „англофилским или совјетофилским“ понашањем. Посебан предмет критике било је понашање београдске интелигенције и њена окренутост интернационалним утицајима.¹⁵⁷⁹

Крајем марта уследило је савезничко бомбардовање Ниша и вести штампе о баченим експлозивним и запаљивим бомбама на Ниш од стране англоамеричких бомбардера.¹⁵⁸⁰ Објављен је низ потресних фотографија Ниша након бомбардовања, између осталих: фотографија неексплодиране англоамеричке бомбе од 250 килограма, фотографија породице наредника водника Зрнића „који је остао без крова над главом пошто су англоамерички бомбардери порушили сиромашну кућицу у којој је становао наредник са својом супругом и четворо деце“,¹⁵⁸¹ фотографија разрушене Нишке цркве и друге.¹⁵⁸² Штампа је свакодневно објављивала следећу поруку: „Бомбе бачене на Ниш упућене су целом српском народу“. Наведену поруку користили су у говорима водећи пропагандисти и представници власти.¹⁵⁸³ Српска влада објавила је званично саопштење поводом бомбардовања Ниша¹⁵⁸⁴ Након бомбардовања Београда на Ускрс 1944. године упутила је оштре протесте европској јавности због варварског бомбардовања

¹⁵⁷⁸ „Ново време“ од 11. марта 1944. године.; Спалајковићев говр преко радија: „За пуну српску слобуду и спас српства“, „Ново време“ од 10. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁷⁹ У чланку Б. Ђ. Н. објављеном под насловом : „Криза пролећа“ аутор указује на опасности од скретања са пута које доноси „пролећна бујност“, односно наступајуће пролеће за интелигенцију и народ: „Криза пролећа стваља српски народ на искушење да поверују Лондону и Москви, али томе се треба одупрети.“, „Ново време“ од 18. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁸⁰ „Нови терористички напад на Ниш“, „Ново време“ од 31. марта 1944. године, насловна стр.

¹⁵⁸¹ „Ново време“ од 7. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁵⁸² Чланак Б. Ђ. Недића: „Нов тешики злочин англоамеричких гангстера према српском народу. Англоамеричке бомбе разориле су више стотина кућа у Нишу. До сада је извуучено из рушевина 68 мртвих људи, жена и деце, а 103 је тешико рањено.“, „Енглеске терористе на делу“. „Ново време“ од 7. априла 1944. године, стр. 2.; фотографије: „Ни нишка Саборна црква није била поштеђена од бомби англоамеричких „ослободиоца“, „Овде су прошли „ослободиоци“. Добровољци спуштају у заједничку раку ковчег са жртвама последњег англоамеричког терористичког напада на Ниш.“, „Ново време“ од 9. априла 1944. године, насловна стр. чланак Д. Вучковића: „Сахрана жртва англоамеричких гангстера у Нишу“, фотографија: избеглице из Скопља којима су англоамеричке бомбе спалиле лица.; чланак Д. Вучковића: „Ниш је тешико погођен терористичким нападом англоамеричких авиона. Погинуло 88 невиних жртва и причињена је велика штета у крајевима за становање“, „Ново време“ од 10. априла 1944. године, стр. 2.; чланак Д. Вучковића: „Међу 88 нишлија побијених „савезничким“ бомбама налази се десетак мале деце“, „Ново време“ од 11. априла 1944. године, стр. 2.; уз фотографију Нишке Саборне цркве и оштећене Моравске финансијске дирекције,

¹⁵⁸³ „Ново време“ од 11. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁵⁸⁴ „Саопштење српске владе поводом бомбардовања Ниша“, „Ново време“ од 12. априла 1944. године, насловна стр.; „Живот у Нишу после бомбардовања“, „Ново време“ од 29. маја 1944. године, стр. 3.

српских градова.¹⁵⁸⁵ Објављена је Недићева Посланица српском народу на Ускрс 1944. године у којој је изнео појединости најтежег до тада терористичког напада на Ниш, као и говор преко Радио Београда.¹⁵⁸⁶ Министар просвете и вера Велибор Јонић одржао је говор преко Радио-Београда у коме је апеловао на све културне људе света да дигну свој глас у заштиту напаћеног и незаштићеног српског народа.¹⁵⁸⁷ У духу антианглоамеричке пропагандне кампање настављено је објављивање низа фотографија разрушеног Београда, као и чланака о његовој обнови.¹⁵⁸⁸ Почетком маја 1944. године објављен је говор који је Станислав Краков

¹⁵⁸⁵ „Београд опет у црно завијен. Српска влада у име целог нашег народа протестује због варварског бомбардовања српских градова. „Морамо стезнути своја срца ради живота и будућности српског народа“. Нека нико не наседа лажним гласовима.“, „Проглас владе Народног спаса српском народу.“, „Саучешће Војног заповедника Србије“, „Београд после бомбардовања“, „Проглас владиног комесара“ Драгог Љ. Јовановића, „Ново време“ од 20. априла 1944. године, насловна стр.; „Прва изјава Драгог Љ. Јовановића после бомбардовања 16 априла“, „Обнова“ од 20. априла 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁸⁶ Недићева „Посланица Српском народу на Васкрс 1944 године“: „Јуче је извршен четврти најтежи терористички напад на Ниш“, „Ускришња „јаја савезника“ мирном граду Никшићу“, „Ново време“ од 16. и 17. априла 1944. године, насловна стр.; Недићев говор преко радија: „Ове ускришње жртве биће освећене јер за то вапије божјија правда.“, „Дижем глас противу оних просвећених вандала што су за овак злочин изабрали највећи хришћански празник у години“, „Ново време“, „Обнова“ од 25. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁵⁸⁷ „Ново време“ од 14. и 15. априла 1944. године, стр. 2. „Проклети! Проклети!...Грозни напад англоамеричких терориста изазвао је најдубље запрепаићење и гнушање свега грађанства“, „Ново време“, „Обнова“ од 21. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁵⁸⁸ Недићева фотографија испред штампарије „Новог времена“ након бомбардовања. „Ново време“, „Обнова“ од 28. априла 1944. године, насловна стр.; фотографија: „Још један „војни објекат“ кога су Англоамериканци разорили у Београду“ „Ново време“, „Обнова“ од 26. априла 1944. године, насловна стр.; Чланак Е. М. : „Владин комесар Драг. Љ. Јовановић о нормализовању прилика у Београду. Одржањем мира и реда Београд ће убрзати дан своје обнове и националног васкрснућа.“, „Ново време“, „Обнова“ од 27. априла 1944. године, насловна стр.; фотографија: „Дринчићева улица у Београду, једна од најтеже пострадалих, испод чијих је рушевина било много мртвих.“, „Ново време“, „Обнова“ од 28. априла 1944. године, стр. 3. Чланак Б. К. : „Београд се враћа животу...Утисци после терористичког бомбардовања невиног града. Психоза, која долази и пролази, и дужност рада која покорава бол.“, „Обвезници Националне службе из унутрашњости раде на откопавању рушевина у Београду“, „Ново време“, „Обнова“ од 1. маја 1944. године, стр. 2.; „Председник владе генерал Недић обишао је матуранте који раде на раскопавању рушевина“ и фотографија, „Ново време“, „Обнова“ од 4. маја 1944. године, насловна стр.; чланак Б. Кост. : „После терористичких напада на српску престоницу. Београд се опоравља ...“, чланак Ђ. И. : „Београдске пијаци поново оживеле“, „Ново време“, „Обнова“ од 4. маја 1944. године, стр. 2.; „Изјава Драгог Љ. Јовановића преко радија: „Ране Београда са успехом се видају“, „Ново време“, „Обнова“ од 5. маја 1944. године, стр. 2. „Поводом бомбардовања српских незаштићених градова. Проглас уједињених бораца за Србију“, „Ново време“, „Обнова“ од 5. маја 1944. године, стр. 2.; „Велики Мокри луг-ново уточиште српске избегличке деце“, „Ново време“ од 14. и 15. маја 1944. године, стр. 3.; „Још један тежак терористички напад на Београд и цивилно становништво“, „Ново време“ од 18. маја 1944. године, стр. 3.; „Трећи напад „савезника“ на Београд, фотографија сиротињских кућа на периферији као циљева, „Ново време“ од 20. маја 1944. године, насловна стр.; чланак В. П. : „После трећег терористичког бомбардовања. Ко је данас прави београђанин? Дужности и права савесних, вредних и дисциплинованих грађана. Шта они предлажу?“, „Ново време“ од 20. и 21. маја 1944. године, стр. 3.; „Савезничке“ бомбе на Црну Гору. Црна Гора и Србија уједињене су данас у заједничком болу“, „Ново време“ од 24. маја 1944. године, стр. 2.;

одржао преко Радио-Београда, а у коме је демантовао тврдње англоамеричке пропаганде да су у граду бомбардовани само војни циљеви и доказивао да је у питању био „масовни покољ београдског становништва и најбезобзирније разарање“. Описао је страхоте које је доживео приликом бомбардовања и вађење преживелих из рушевина, уз слике Каленића, Бајлонијеве пијаце, разореног модерног београдског породилишта, побијене деце, изгубљених људи који лутају улицама: „Ниједан народ у Европи ма с које стране зараћених сила се налазио, не страда на овај начин као ми. Нигде толике супротне пропаганде не истребљују у узајамној борби један народ и ниједна престоница није на овако необјашњив и неразуман начин свирепо тучена. Јер постоји факт да је на Београд смрт сејана беспоштедно, од кварта до кварта, од улице до улице по целој вароши.“¹⁵⁸⁹ Одржан је свечани помен жртвама бомбардовања, а том приликом је митрополит Јосиф осудио у име цркве терористичке напада на Београд.¹⁵⁹⁰ Штампана је објавила је и низ чланака немачких листова о бомбардовању Београда.¹⁵⁹¹ Недићев интервју преко радија пренет је у Берлину и објављен преко Великонемачког радија у оквиру емисије: „Град и тврђава Београд“.¹⁵⁹² У штампи и у јавности у то време нигде се није помињало шестоаприлско бомбардовање престонице.

Наставак одвијања свакодневних активности у животу окупиране Србије обележен је почетком јуна 1944. године одржавањем трогодишњег помена жртвама смедеревске експлозије¹⁵⁹³ и Видовданског помена свим изгинулим Србима од

„Проглас владиног комесара Драг Љ. Јовановића: „Београђани!“ за Београд и околне срезове, „Ново време“ од 24. маја 1944. године, стр. 3.

¹⁵⁸⁹ *„Говор главног уредника „Новог времена“ Станислава Кракова на београдском радију. Крик јаднога, искрвављенога Београда.“, „Ново време“ од 7. и 8. маја 1944. године, стр. 2.; Нови говор Станислава Кракова: „Јављам се као сведок“, „Ново време“ од 25. маја 1944. године, стр. 2.*

¹⁵⁹⁰ *„Свечани помен жртвама англоамеричког бомбардовања: Митрополит Јосиф осуђује у име цркве терористичке нападе на Београд. „Оно што се ради са српским народом то је срамота двадесетог века „-рекао је генерал Недић“, „Ново време“ од 25. маја 1944. године, стр. 2.*

¹⁵⁹¹ *Чланак Слободана Јанковића: „Српски народ верује у себе. Немачки листови о бомбардовању Београда“ „Ново време“ од 20. и 21. маја 1944. године, стр. 2.*

¹⁵⁹² *„Генерал Недић о судбини Европе“, Недићев интервју преко радија, пренет у Берлину и објављен преко Великонемачког радија у оквиру емисије: „Град и тврђава Београд“, његова изјава о херојској борби српских добровољаца против комунистичке бандитске куге: „Онако како су се у животу храбро борили на страни немачких непобедивих трупа онако почивају њихови мртви братски са палим немачким јунацима сједињени у истој земљи.“ Пале добровољце Недић истиче као јемство будуће заједничке борбе Срба и Немаца. „Ново време“ од 3, 4. и 5. јуна 1944. године, насловна страна; фотографија: „Генерал Недић даје пред микрофоном изјаву о заједничкој борби српских добровољаца и немачких војника против комуниста“.*

¹⁵⁹³ *Чланак В. Радуловића: „Трогодишњи помен жртвама смедеревске катастрофе. Заветан дан града Смедерева“, „Ново време“ од 8. јуна 1944. године, насловна стр.; чланак И. Милошевића: „Сахрана жртва англоамеричког бомбардовања Смедерева“, „Ново време“ од 20. јула 1944. године, стр. 2.*

времена боја на Косову.¹⁵⁹⁴ Низ таласа бомбардовања Београд, Алибунара, Краљева, Ниша и других српских градова била су предмет сталне осуде домаћих власти.¹⁵⁹⁵ У ситуацији када је страдање становништва и земље достигало кулминацију, пропагандисти су истицали способност Владе народног спаса да изнесе тежину одговорности за спас Србије. Наведена теза аргументована је радом Владе на политичком сједињењу читавог народа и неговању националног осећања.¹⁵⁹⁶ Др Лазар Прокић је анализирајући стање народног духа након савезничког бомбардовања дошао до закључка да је народ постао сталоженији, наставио је са праћењем и регистравањем догађаја у свету, али им више није придавао велику важност: „Народ је видео да је ситуација другачија од оне коју му представља Лондонски радио и страна пропаганда, осетио је да његов интерес треба да буде усмерен на Европу, а не на прекоморске земље.“¹⁵⁹⁷ Као потпуна супротност Влади народног спаса истицана је новообразована југословенска емигрантска влада у којој „нема ниједног Србина из Србије“.¹⁵⁹⁸ У објављеним чланцима о емигрантској влади писало се о „Шубашићевој антисрпској влади“, кризи Шубашићеве владе и великој активности Шубашићевог кабинета.¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁴ „Видовдански помен свима изгинулим Србима од Косова до данас. Помену је присуствовао председник владе генерал Милан Недић са члановима владе“, „Ново време“ од 29. јуна 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁹⁵ „Нов напад англоамеричких авиона на Београд“, „Ново време“ од 4. јула 1944. године, стр. 2. У петом терористичком нападу на Београд најтеже је страдала Чукарица где је срушено 80 кућа, бомбардери су бацали тепих бомби, након чега је почело спашавање и откопавање рушевина.; чланак Н. М. : „Београђани су постали сувише храбри“, фотографија: „Чукарица после последњег бомбардовања“, „Ново време“ од 6. јула 1944. године, стр. 3.; чланак Н. М. : „Опет тепих бомби...“, фотографија: „Председник владе Недић међу грађанима Чукарице који су страдали од англоамеричког бомбардовања 3. јула“, „Ново време“ од 8. јула 1944. године, стр. 2. „Генерал Недић међу пострадалима на Чукарици“, „Ново време“ од 9. и 10. јула 1944. године, стр. 2.; „Гангстерски напади англоамеричких авиона на путнике по возовима у Србији. Митраљирани возови из ниског лета“, „Ново време“ од 28. јула 1944. године, стр. 2.; „Ноћно терористичко бомбардовање Краљева“, „Ново време“ од 12. августа 1944. године, стр. 2. „Нови злочини ваздушних гангстера. Англоамерички авијатичари приредили су прави покољ становништва у Алибунару“, „Ново време“ од 16. августа 1944. године, насловна стр.; „Сахрана жртвава побијених од англоамеричких терориста у Краљеву. „Зар од овога зависи исход рата?“, „Ново време“ од 17. августа 1944. године, стр. 2.; „Поводом бомбардовања српских градова: Српски свеитеник Епископату англиканске цркве у Америци, „Ново време“ од 20. и 21. августа 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁹⁶ Чланак Дамњана Ковачевића: „Какав народ-таква влада“, „Ново време“ од 6. јула 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁹⁷ Чланак др П. : „Србија на добром путу“, „Ново време“ од 13. јула 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁹⁸ „Образована нова југословенска емигрантска влада. У новој влади нема ниједног Србина из Србије.“, „Ново време“ од 9. и 10. јула 1944. године, стр. 2.

¹⁵⁹⁹ „Шубашићева антисрпска влада“, „Поново криза Шубашићеве владе“, „Споразум између Америке, Енглеске и Совјетске уније у Југославији“, „Ново време“ од 12. јула 1944. године, насловна страна.

Коментарисане су „нове појединости“ у односу краља Петра и Тита.¹⁶⁰⁰ Становништво је редовно обавештавано о активностима „влада која је била састављена у име Краља Петра Другог“, односно о њеној „антисрпској кампањи са увредама и клеветима на рачун српских националиста који су бранили оружјем част, веру и породицу од комунистичких банди“.¹⁶⁰¹ Драги Јовановић је у једном од својих говора оценио Шубашићеву владу као „преживелу народно-фронтовску комбинацију“ са детаљем да у влади седе и представници секретара ЦК КП маршала Јосипа Броза.

Пропаганда је током августа 1944. године настојала да одржи слику нормализације и стабилизације свакодневног живота у окупираној Србији и Београду. У том духу је служба Пасивне заштите Београда организовала изложбу под називом: „Живот тече даље“. „Овај оптимистички наслов носи једна од најоргиналнијих савремених изложби која треба да Београђанима и сликовним начином прикаже целокупну опасност од напада из ваздуха, као и начине да се од те опасности грађанство заштити.“ У септембру 1944. године, у тренуцима када је постао изванредан исход борби на балканском ратишту домаће власти су наставиле да одржавају привид нормалног функционисања те су у том духу обележиле годишњицу Владе народног спаса. Председник владе је одржао говор тим поводом и изнео програм даљег развоја српске државе: самостална држава-бедем отпора комунизму, реформе у пољопривреди и просвети, стабилизација унутрашње управе, задругарство-основ државног живота, народна воља као основ уређења државе. Ипак, становништву је наговештен и другачији сценарио даљих дешавања. У „Малом веснику“ од септембра 1944. године на насловној страни објављен је прилог под насловом „Смрт пред вратима“ којим се становништво упозорава на претећу совјетску опасност. Совјетски Савез пореди се са убилачком шапом која се надвила над Србијом и прети да је бољшевицира на радост свих непријатеља Срба.

¹⁶⁰⁰ „Нове појединости о односу Тита и Краља Петра“, „Ново време“ од 14. јула 1944. године, насловна стр. Из извештаја о споразумевању између емиграната око краља Петра и Тита произилази да се ради о тоталној капитулацији круне. Одређено је да НКОЈ равноправно функционише поред југословенске егзилске владе. Шубашић се у свом радиоговору одрекао „издајника Михаиловића и српских националиста“ и признао Тита.; чланак Б. Ђ. Н. : „Нова влада др Шубашића“, „Ново време“ од 14. јула 1944. године, насловна страна.

¹⁶⁰¹ Говор министра Драг. Љ. Јовановића на радију: „Влада др Шубашића и Срби“, „Ново време“ од 2. августа 1944. године, стр. 2.; чланак П. Марковића, „Смисао реконструкције „југословенске владе“ у Лондону“, „Ново време“ од 13. и 14. августа 1944. године, стр. 2.

Прилог се завршава позивом свим Србима на борбу за Краља и Отаџбину са вером у Бога.¹⁶⁰²

Нови талас бомбардовања Београда штампа је пропратила низом готово идентичних активности, као и у претходним случајевима, изузев што су апели упућивани краљу били бројнији и драматичнији.¹⁶⁰³ Тако је „председник владе генерал Милан Недић са члановима владе клечао док се читала молитва за здравље Краља Петра Другог и целог краљевског дома“.¹⁶⁰⁴

Иако су се немачке власти увелико припремале за повлачење војних снага са српске територије „*Ново време*“ је задржало устаљени образац извештавања, уз замагљивање реалне ситуације и избегавање писања о актуелним дешавањима. Према објављиваним прилозима положај Немачке био је стабилан и непроменљив. Један од последњих бројева „*Новог времена*“ био је посвећен обележавању свечаности дана жетве и отварању акције за Зимску помоћ Немаца у Београду.¹⁶⁰⁵

6.2. Слика пријатеља

6.2.1. Виђење и слика немачких власти и војске

У пропаганди домаћих власти органи немачке власти и представници немачке управе у окупираној Србији приказивани су од самог почетка као „домаћини Европе“ чија судбина утиче на судбину осталих европских народа. Право и дужност Европе било је да спречи слом Немачке на Истоку. Штампа је

¹⁶⁰² „Мали весник“ од 15. септембра 1944. године.

¹⁶⁰³ „Сачувајте ред, мир и предак! Апел Београђанима председника општине и управника града Београда“, „*Ново време*“ од 6. септембра 1944. године, стр. 2.; „Савезничка честитка српском народу рођендана Њ. В. Краља Петра Другог“, бомбардовање Београда од стране савезника на краљев рођендан. У једном од склоништа погинуло је око 200 Београђана. „*Ново време*“ од 7. септембра 1944. године, стр. 2.; „Кроз рушевине Београда. Циљеви англоамеричког бомбардовања биле су куће за становање“, „*Ново време*“ од 10. и 11. септембра 1944. године, стр. 3.; „Проглас српског Црвеног крста: „Помозимо пострададе од рата: „*Ко помаже своју народну заједницу, помаже себе и своје*“, Главни одбор Црвеног крста, „*Ново време*“ од 16. септембра 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁰⁴ „Десето крвничко бомбардовање Београда“, „Генерал Недић обилази порушене крајеве Београда“, фотографија: „Председник владе генерал М. Недић са члановима владе клечи док се чита молитва за здравље Краља Петра Другог и целог краљевског дома“, „*Ново време*“ од 10. и 11. септембра 1944. године, стр. 3.; „Говор министра Јонића на радиу упућен њ.в. Краљу“: „*Не часите ни часа, Величанство*“... „*Ви Величанство не смеће остати равнодушни према трагичној судбини Вашег ојађеног народа српског*“, „*Ново време*“ од 27. септембра 1944. године стр. 2.

¹⁶⁰⁵ „Отварање акције за зимску помоћ приредио је земаљски групни вођа НСДАП у Србији Кригер. Наведеном отварању присуствовали су Фелбер, Нојбахер, тајни саветник Јункер, а Кригер је све националсоцијалисте позвао на испуњавање дужности. Свечаност уз хор била је пропраћена и извођењем омладинског филма „Млади орлови“, „*Ново време*“ од 3. октобра 1944. године насловна страна.

редовно објављивала говоре и чланке водећих немачких пропагандиста о ситуацији у Немачкој. У сваком од ових говора пројектована је, посредно или непосредно, слика Немачке из немачког угла. Овакву слику преузимали су домаћи пропагандисти и даље је пласирали у медијима. Истовремено то је била и слика намењена немачким властима, односно конкретан доказ колико их домаће власти респектују и презентују јавности успехе у рату, снагу и дух „панцера“. Паралелно са поменутиим активностима популарисано је учење немачког језика, конзумирање немачких културних садржаја и усвајање немачког модела образовања. Овим путем вршена је пропаганда према немачким властима, истовремено са пропагандним активностима усмереним на српско становништво. Домаћи пропагандисти користили су Гебелсова предавања као једну од полазних тачака у креирању и дистрибуирању слике немачких власти и војске. Становништво је требало придобити за прихватање немачког примера и пласирати слику просперитета и напретка који му следи уколико се определи за прихватање немачког модела рада,¹⁶⁰⁶ организације и немачке власти. Немачка је приказивана као земља која је „процветала“ после Хитлеровог доласка на власт: смањен је број незапослених, обновљен је рад фабрика и рудника, изграђивани су путеви, мостови, копани су канали и напредовало је немачко село. Немачка пропаганда је истицала да је наведени напредак на дохват руке и других европских народа.¹⁶⁰⁷

Интересантно да се у већини немачких текстова отворено помиње, чак и препоручује другим народима контрола јавног мњења и подвргавање политике обавештавања интересима народа и војске. Аргументе за контролу јавног мишљења Гебелс је проналазио у чињеници да ниједан рат у историји није вођен без утицаја владе на јавно мишљење, чак ни у демократским земљама. Истицао је немачку отвореност и спремност да са друге стране омогући сваком неутралном странцу увид у њен јавни живот за разлику од Енглеза који су затворили читаве провинције и градове: „Код нас може сваки страни новинар слободно и несметано да телефонира и шаље телеграме у иностранство, док је у такозваној демократској Енглеској већ на почетку рата уведена цензура за телеграме послате у иностранство“. Пропагандисти су свакодневно извештавали о немачким успесима

¹⁶⁰⁶ „Организација ТОТ, милионска војска рада, поред задатака у рату има нарочити значај у раду на обнови“, „Ново време“ од 21. маја 1941. године стр. 4.

¹⁶⁰⁷ Немачка пропагандна брошура (преведеној на српски) под насловом: „Шта је у сну видео сељак Јован Петровић? А шта нас учи стварност?“, ВА, група фондова Нда, К 47, бр. рег. 4/1.

и непобедивости.¹⁶⁰⁸ У перцепцији немачких пропагандиста Берлин је приказиван као центар немачке моћи и тешко уништив град са многим ранама, а Берлинци као грађани који су „после тешких ноћних бомбардовања брисали кржаве сузе и са пркосном тврдоглавошћу одлазили на рад“. Слика немачког војника на фронту често је коришћена у Гебелсовим предавањима.

Немачку слику о коју су Немци пласирали светском јавном мњењу преузело је Одељење за пропаганду. Домаћи пропагандисти су наведена поређења прилагођавали српском примеру и користили их приликом креирања слике регуларних одреда Српске државне страже.¹⁶⁰⁹ Посебан корпус тема односио се на анализе немачке тактике, стратегије и особености немачке војске која је „јача од бетона и челика“, дисциплине и духа немачког војника.¹⁶¹⁰ Домаћи пропагандисти су користећи слику немачких војника на фронту пласирали представу о њима као неустрашивим, непобедивим¹⁶¹¹ и спремнима да помогну српском народу у невољи.¹⁶¹² „Ново време“ је објавило низ чланака посвећених искључиво величању подвига и хуманости немачких војника.¹⁶¹³ Посебан публицитет пропагандисти су дали писму комесара Аћимовића немачком заповеднику фон Шредеру у коме му се захваљује на помоћи припадника немачке оружане силе пострадалима становништву у Смедереву и истиче њихово „високо схватање општељудских дужности“.¹⁶¹⁴ Након авионске несреће у којој је страдао фон

¹⁶⁰⁸ Објављен је Хитлеров говор о снази немачке војске и постојећим количинама муниције које су тобоже довољне да издржи притисак.: „*Велики говор вође Рајха. Нема ни једног противника кога не бисмо могли уништити постојећим количинама муниције. У службу ове борбе ми стављамо читав један континент*“ уз Хитлерову фотографију, „Ново време“ од 4. октобра 1941. године насловна стр. и стр. 3.

¹⁶⁰⁹ „*Подвизи незнатних бораца у пустињи. Узбудљива одисеја немачког потпоручника који је после пропасти свог авиона одржао одлуку: „Неће ме живог ухватити.*“, „Ново време“ од 21. маја 1941. године стр. 3.

¹⁶¹⁰ Чланак С. К. : „*У чему је тајна немачких победа*“, „Ново време“ од 13. јула 1941. године стр. 3.

¹⁶¹¹ Фотографија: „*Свуда где одјекне стари пруски победнички поклич „Victoria“ војника Немачке, ту је непријатељ тучен и сатрвен.*“, „Ново време“ од 18. јула 1941. године насловна стр.

¹⁶¹² Фотографија „Београдске фотоагенције“: „*Слике из наше земље: Свуда где се налазе немачки војници убрзо стичу и поверење младих и старих. На овој слици виде се српска деца, која су врло поверљива према немачким војницима*“, „Ново време“ од 6. јуна 1941. године стр. 3.

¹⁶¹³ У једном од чланака, у коме се наводе последице великог пожара у Крушевцу када је изгорела радионица бомбона „Слога“, налази се и велики поднаслов: „*Немачки официр улази у пламен и спасава заборављену девојчицу*“. Осим храбрости и ангажовања немачких војника на гашењу пожара посебна пажња указана је немачком спасиоцу. „Ново време“ од 23. октобра 1941. године.

¹⁶¹⁴ „*Захвалност за помоћ немачке војске пострадалима Смедереву*“, „Ново време“ од 25. јуна 1941. године насловна страна.

Шредер (односно подлегао последицама несреће) објављен је низ чланака у којима је наглашавано саосећање српског народа, посебно Смедереваца.¹⁶¹⁵

Пропаганда је посветила посебну пажњу приказивању положаја немачке народносне групе у Србији и у Банату, као и посебном односу немачких и домаћих власти према наведеној групи у Србији у што повољнијем светлу.¹⁶¹⁶ Свечани дочек фелдмаршала Листа у Вршцу пример је добре организације пропаганде ради давања што већег публицитета наведеном догађају.¹⁶¹⁷ Након манифестације објављени су делови говора вође немачке народносне групе др Јанка Сепа поводом прославе годишњице победе прица Еугена Савојског у Панчеву.¹⁶¹⁸

Пропагандисти су настојали да слику немачких власти прослеђену из немачког центра нијансирају према потребама домаћег јавног мњења. Стабилност немачке државе почивала је, према анализи Дамњана Ковачевића, на повезности спољне и унутрашње политике.¹⁶¹⁹ Један од сегмената креирања слике немачке државе односио се на њену политику рада, организацију радне снаге и максимално ангажовање на испуњењу радних циљева кроз победу организације и духа.¹⁶²⁰ Немачки радник приказиван је као симбол пожртвованости и прегалаштва, творац успеха немачке државе.¹⁶²¹

Једно од пропагандних средстава које су немачки пропагандисти користили за величање немачких успеха у рату биле су и мапе са развојем борби на фронтима постављане на одређеним местима у Београду и у неким градовима у унутрашњости. Тако је на згради у Кнез Михајловој улици, у којој се налазило

¹⁶¹⁵ „Смрт војног заповедника у Србији...Генерал противавионске артиљерије фон Шредер подлегао је последицама авионске несреће“, „Ново време“ од 29. јула 1941. године насловна стр.; „Смрт генерала фон Шредера искрено је дирнула Смедеревце“, „Ново време“ од 31. јула 1941. године стр. 3.; „Велики прилог Немачког Црвеног крста за Смедерево“, „Захвалност војног заповедника у Србији поводом великог броја писама и телеграма жалости поводом Шредерове смрти“, „Ново време“ од 6. августа 1941. године насловна страна.

¹⁶¹⁶ „Сеп Јанко вођ Немачке народносне групе у Банату и у Србији“, „Ново време“ од 5. августа 1941. године стр. 3.

¹⁶¹⁷ „Генерал фелдмаршалу г. Листу у Вршцу је приређен свечан дочек“, фотографија Листа који слуша Волфов поздравни говор, „Ново време“ од 25. јула 1941. године стр. 3.

¹⁶¹⁸ „Прослава годишњице победе принца Евгена Савојског. У Панчеву је говорио г. др Сеп Јанко“, „Ново време“ од 19. августа 1941. године стр. 4.

¹⁶¹⁹ Ковачевић се у једном од одржаних говора на збору у Смедеревској Паланци осврнуо на потребу сарадње српског народа са Немачком, „Ново време“ од 3. марта 1942. године, стр. 3.

¹⁶²⁰ Младен Бабић је писао о успешној организацији немачког друштва и државе, здравом тржишту и успешној борби против црне берзе, „Ново време“ од 15. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁶²¹ Чланак С. М. Јанковића: „Социјална Немачка“, „Ново време“ од 25. септембра 1942. године, стр. 3., С. Јанковић је у чланку под насловом: „Немачка-симбол рада“ вредноћу, истрајност и упорност немачког народа објаснио његовом високом националном свести и социјалном пожртвованошћу

издавачко предузеће „Југоисток“, истакнута огромна мапа: „Борба европских народа за ослобођење од комунистичко-плутократске тираније“. Приказана је битка Европа за велике традиције напретка и благостања континента против рушилачких елемента који постепено прелазе у стање агоније.¹⁶²²

Током 1943. године Немачка је у домаћој штампи приказивана као држава која је „очеличена“ изашла из свих искушења у 1942. години.¹⁶²³ Министар Таса Динић се као један од активнијих пропагандиста бавио анализом националсоцијалистичке идеологије и креирањем слике немачке државе.¹⁶²⁴ Динић је популарисао значај улоге и места српског народа у новој епохи. Истом тематиком бавио се и др Мирослав Спалајковић,¹⁶²⁵ задирући у анализама у опште човечански идеал немачког националсоцијализма, уз истицање колико је дубоко наведена идеологија продрла у свест европских народа. Потребу сарадње и ослонаца на националсоцијалистичку Немачку истицао је и Дамњан Ковачевић који је немачку политику доживљавао као „политику будућности“.¹⁶²⁶ Штампа је током 1943. године наставила редовно објављивање прилога о немачкој стабилности, као и о успеху ратне привредне и финансијске политике, без обзира на ситуацију која је владала на фронтовима.¹⁶²⁷ Посебно је наглашавана „пуна солидарност сила Тројног пакта у борби до уништења непријатељских оружаних снага и отклањања смртне опасности од бољшевизирања Европе“. Домаћа штампа је са великом пажњом пропратила ток Рибентропове посете¹⁶²⁸ Риму.¹⁶²⁹ Поводом

¹⁶²² „На свим фронтовима моћно оружје Немачке и њених савезника утире пут европске будућности. Снажан блок народа дигао је барјак национализма насупрот интернационализму и на крају ће надјачати комунизам. Људи виде којим путем треба ићи захваљујући Великом Немачком Рајху“, „Ново време“ од 18. октобра 1942. године стр. 3.

¹⁶²³ „Херман Геринг-гарант немачке победе“, „Ново време“ од 13. јануара 1943. године, насловна стр.; „Министар Рајха Розенберг о смислу борбе немачког народа“, „Ново време“ од 19. јануара 1943. године.; „Говор Алфреда Розенберга у Аугсбургу: Смисао немачке борбе“, „Ново време“ од 9. марта 1943. године насловна стр. Немачка борба води се за социјалну правду, а бес експлоататора се окомио на све народе који нагињу напуштању идеје експлоатисања света.

¹⁶²⁴ Динићева изјава поводом десетогодишњице националсоцијализма објављена је у „Новом времену“ почетком 1943. године под насловом: „Смисао национал-социјализма и значај његове борбе“, „Ново време“ од 30. јануара 1943. године стр. 3.

¹⁶²⁵ Чланак др Мирослава Спалајковића под насловом: „Универзални значај националсоцијализма“, „Ново време“ од 11. априла 1943. године стр. 3.

¹⁶²⁶ Чланак Дамњана Ковачевића: „Политика прошлости и политика будућности. О сарадњи и ослонацу на Немачку.“, „Ново време“ од 25. и 26. априла 1943. године, Ускршњи додаток.

¹⁶²⁷ „Успех немачке ратне привредне и финансијске политике“, „Ново време“ од 13. фебруара 1943. године насловна страна.

¹⁶²⁸ Јоаким фон Рибентроп приказиван је као „пионир нове Европе“ и објављен је низ чланака поводом његовог педесетог рођендана, „Ново време“ од 30. априла 1943. године насловна стр.

¹⁶²⁹ „Посета фон Рибентропа Риму. Одлучност Немачке и Италије да воде рат до коначне победе. Лична посланица вође Рајха Дучеу“, „Ново време“ од 2. марта 1943. године насловна стр.; „Немачка

четворогодишњице Челичног пакта штампа је писала о „чврстој солидарности оружја и осећања осовинских сила“.¹⁶³⁰ Септембарски догађаји у Италији одразили су се на промену слике немачких савезника. Настављено је величање Мусолинија и фашистичке странке насупрот остатку италијанског државног врха који је издао дојучерашње пријатеље и савезнике. Објављен је први Мусолинијев говор после његовог ослобођења.¹⁶³¹

Немачка политика на Балкану била је један од аспеката у креирању слике Немачке и њених савезника, посебно у другој половини 1943. године након доласка др Хермана Нојбахера у Београд.¹⁶³² Крајем године немачка пропаганда истицала је жељу Рајха за сарадњом и „другарским односима“ са читавим подручјем Југоисточне Европе. М. Микашиновић у једној од анализа писања берлинске штампе навео појаву чланака о Србима као важном фактору на Балкану, као и потенцирање психичке, расне и народне повезаности народа Србије и Црне Горе.¹⁶³³ Немачка крајем 1943. године, била је према наметнутој слици „Немачка Фридриха Великог и Бизмарка под вођством Адолфа Хитлера која иде у сусрет испуњењу високе мисије“.¹⁶³⁴

Почетак 1944. године био је у презентовању слике немачког савезника далеко драматичнији него у претходним годинама. „Ново време“ је у првом новогодишњем издању објавило на насловној страни „Апел маршала Рајха немачком народу“. Вођа је, имајући у виду тежину ратне ситуације, позивао народ

и Италија стубови европске културе.“, „Ново време“ од 4. марта 1943. године насловна стр. Коментар Рибентропове посете Дучеу.

¹⁶³⁰ „Ново време“ од 23. маја 1943. године насловна страна.

¹⁶³¹ „Први говор Мусолинија после његовог ослобођења. Поново на оружје уз Немачку и Јапан. Фашизам није тај који је издао Немачку, већ је монархија издала фашизам.“, „Ново време“ од 25. септембра 1943. године насловна стр.; Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Немачки народ бори се за своју слободу“, „СС Рајхсфирер примио дужност у министарству Рајха“, „Ново време“ од 28. августа 1943. године насловна страна.

¹⁶³² „Ванредни пуномоћник немачког министарства иностраних послова за Југоисток. Долазак др Нојбахера у Београд“, фотографија, „Ново време“ од 25. септембра 1943. године насловна стр.; „Пут Србије“ од др Франца Роненбергера, „Ново време“ од 2. октобра 1943. године стр. 3.

¹⁶³³ Чланак М. Микашиновића: „Вихлелмитрасе о немачкој политици на Балкану. Рајх за другарске односе са целим Југоистоком. Психичка, расна и народна повезаност народа Србије и Црне Горе.“, „Срби важан фактор на Балкану“, „Ново време“ од 28. октобра 1943. године насловна страна.

¹⁶³⁴ „Друга годишњица немачко-италијанско-јапанског савеза у оружју. Силе Тројног пакта непоколебљиво стоје на освојеним позицијама. „Нека само дођу, ми стојимо на стражи, па ћемо им приредити ватрен дочек!“; „Терористички напади изазивају необуздану мржњу“, „Ново време“ од 12. децембра 1943. године насловна стр. ; „Министар др Гебелс поводом петог ратног Божића. Немачки народ очекује сигурну победу. У свесном одрицању од уживања данашњице лежи огромна снага за нашу будућност и извор наше народне моћи.“, „Ново време“ од 25. децембра 1943. године насловна стр. ; „Ново рађање Рајха“, „Ново време“ од 25. децембра 1943. године, страна 2.

да сакупи снагу и жртвује се за слободу и победу у сукобу епских размера.¹⁶³⁵ Гебелс је, следећи Хитлерове директиве, у сваком од одржаних говора наглашавао улогу немачке државе као браниоца Европе и свих њених народа.¹⁶³⁶ М. Микашиновић је у једној од анализа даљег тока рата наговестио решеност Немачке да се избори за победу до краја 1944. године.¹⁶³⁷ Немачки унутрашњи фронт приказиван је као стабилан, чврст, непоколебљив, у спрези са народом и јединствен у погледу остварења ратних циљева.¹⁶³⁸ Пласирана је теза према којој су немачки народ и војска имали исти циљ: да омогуће опстанак немачке државе и уложе све снаге за остваривање потпуне победе у рату.¹⁶³⁹ Један од начина излагања који су пропагандисти користили како би у први план истакли јачину немачке војне силе било је пренаглашавање ефикасности најсавременијег наоружања којим је располагала немачка држава.¹⁶⁴⁰ „Вегиус“ је у једном од својих извештаја о борбама које је водила немачка војска, поменуо тему немачког „чудесног оружја“, такозваних „аерофантома“¹⁶⁴¹

Однос Немачке према њеним савезницама и припадницима немачке народносне групе у другим земљама, дефинисан је као однос потпуне лојалности и пожртвованости.¹⁶⁴²

¹⁶³⁵ „Апел маршала Рајха немачком народу. Све снаге и жртве за слободу и победу“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године насловна страна.

¹⁶³⁶ Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Немачка брани Европу и све њене народе“, „Ново време“ од 29. јануара 1944. године, насловна стр.; Гебелсов чланак у „Das Reich“: „Немачка брани европске народе од болшевиизма“, „Ново време“ од 1. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁶³⁷ Чланак М. Микашиновића: „У 1944. години Немачка се бори за коначну победу“, „Ново време“ од 5. јануара 1944. године насловна стр.; „Велики адмирал Дениц поводом Дана јунака. Највећа приправност на жртве до победе“, „Ново време“ од 13. марта 1944. године, насловна стр.

¹⁶³⁸ „Неутрални посматрачи констатују непоколебљивост немачког унутрашњег фронта“, „Ново време“ од 4. јануара 1944. године стр. 2.; „Јединствено и чврсто вођство престонице Рајха. Говор министра и управника града др Гебелса“, „Ново време, Обнова“ од 5. маја 1944. године, насловна страна.

¹⁶³⁹ Чланак М-р: „Срчан народ. Утисци са пута у Немачкој“, „Ново време“ од 1. јула 1944. године, насловна стр. „Срчаност људи у позадини, храброст немачких жена...; „Непоколебљива воља немачког војника за борбу“, „Ново време“ од 24. августа 1944. године, насловна стр.; „Спасавање у немачким бомбардованим градовима. Организација Шпер на послу“, стр. 2

¹⁶⁴⁰ фотографија: „Огромне размере немачког новог авиона „Гиганта“, „Ново време“ од 4. јануара 1944. године насловна стр.; „Ново немачко оружје у ваздушној одбрани“ „Ново време“ од 15. јануара 1944. године, насловна стр.; „Катастрофална разорна снага немачких бомби“, „Ново време“ од 4. априла 1944. године, насловна стр.; чланак М. Микашиновића: „Берлин о новом немачком оружју. Летећа артиљерија најтежег калибра“, „Ново време“ од 20. јуна 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁴¹ Чланак Вегиуса „Чудесно оружје“, „Ново време“ од 24. јуна 1944. године, насловна стр. „За потоп је требало четрдесет дана, па тако и аерофантоми не могу одједном очистити свет од енглеских недеља.“

¹⁶⁴² „Велика манифестација банатског немства. Говор вође народносне групе др Сена Јанка“, „Ново време“ од 12. априла 1944. године, стр. 2.

6.2.2. Виђење и слика Љотићевих добровољаца, одреда Српске државне страже и четника Косте Пећанца

Димитрије Љотић је као главни идеолог и духовни вођа “Збора” водио развијену пропагандну кампању преко наведене организације и преко Одељења за пропаганду. У већини домаћих листова, као и у иностраној штампи, често је приказиван као ослонац председнику владе и његов саветник. „Бели орлови“ су као васпитно-пропагандна јединица у оквиру „Збора“ такође вршили пропаганду путем усмене или писане речи, растурали пропагандне брошуре и преко чланова омладинаца или припадника грађанства који нису били чланови.¹⁶⁴³ Љотић је „европску обавезу“ очувања немачке државе доживљавао као српску.¹⁶⁴⁴ Истовремено са борбом против „жилаве и врло агресивне комунистичке организације“ на српској територији популарисао је пружање помоћи немачкој држави у борби против „варварског болшевизма“. У једном од интервјуа који је дао дописнику будимпештанског листа „*Esti Kurir*“ Ласлу Хорију, вођа „Збора“ приказан је као “тајанствени човек, Недићев пријатељ и човек српске будућности“, а његова партија као „чврст темељ председника Недића“.¹⁶⁴⁵ Аутор интервјуа доводи и његово порекло у везу са угледом који је имао наводећи да Љотић води порекло из породице која је век и по имала важну улогу у „управљању судбином Србије“. Најважније особине које је Љотић наследио, биле су, према писању будимпештанског дописника „дубока побожност и неповерење према слободном зидарству“. „Велика пожртвованост“ такође је једна од често истицаних Љотићевих особина у штампи: „Када се Југославија распала без позива је понудио себе заједно са својом партијом. Доцније у оружаној борби против комуниста његови људи имали су одлучујућу улогу.“¹⁶⁴⁶ Према перцепцији савременика Љотић је имао несумњиви утицај на председника владе и спречио његову оставку крајем 1941. године. У интервјуу је наведена и Љотићева позитивна оцена успеха домаћих власти у вођењу унутрашње политике, са нагласком да „нема намеру да

¹⁶⁴³ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 8/3-1, „Распис бр. 17 месним организацијама и повереништвима Белих орлова у земљи“.

¹⁶⁴⁴ ВА, група фондова Нда, К 50 А, бр. рег. 19/4-1, Мемоар Димитрија Љотића упућен Војном заповеднику у Србији.

¹⁶⁴⁵ ВА, група фондова Нда, К 50 А, бр. рег. 10/4-1. Љотићев интервју дописнику будимпештанског листа „*Esti Kurir*“ Ласлу Хорију од 16. маја 1942. године.

¹⁶⁴⁶ Исто.

преузима власт имајући у виду да председник и влада мајсторски обављају свој рад на обнови земље“.

Спалајковић је креирао слику српских добровољаца користећи мотив жртве и страдања¹⁶⁴⁷ младих српских добровољаца који су кренули путем српских хероја и мученика: “Да њих није било, да њих нема, одроди би нашу земљу разорили и у гробље претворили.“ „Поносни синови добровољачког корпуса“ приказивани су као „законити наследници-расни потомци-Душана силног и Цара Лазара смиреног, Карађорђа и Синђелића, Кнеза Милоша и Танаска Рајића. Здрава и свежа српска омладина одгурнула је то труло учење као лажне плодове јалових софиста и кухне идеале достојне само оних „шумских“ дегенерика...“. Добровољци су приказивани као изразито духовно млади људи које је водила вера у Бога и љубав према Краљу и Отаџбини.¹⁶⁴⁸

Током владине акције на уништавању комунистичког покрета штампа је објавила велики број чланака о акцијама у септембру 1941. године. Пласирана је слика српских оружаних одреда које становништво у већини крајева Србије, дочекује срдечно као „носиоце реда и спокојства“.¹⁶⁴⁹ Обнављање железничког саобраћаја, успостављање редовног рада рударских локација и повратак нормалном животу били су ефекти деловања регуларних трупа. Циљно објављивање великог броја прилога у штампи било је намењено пропагирању приступа нових добровољаца, поготово из редова сељаштва у српске оружане одреде и наставку акције чишћења.¹⁶⁵⁰ Објављивани су и разговори са добровољцима који су били

¹⁶⁴⁷ Пропагандна брошура др М. Спалајковића под називом: „*Два војника*“ пример је поређења Недића као председника владе, пуног врлина и квалитета са маршалом Бадолфом „издајником свога народа.“ Брошура је прештампана из чланка из „*Новог времена*“ од 29. септембра 1943. године. Самим тим извршена је компарација учинка Недићеве Србије и Бадовљеве Италије. Недић је истовремено приказан као оличење српског мита. У његовој личности сабране су све народне особине и идеали Светосавског и Косовског мита: генерал Недић остао је „вitez, веран своме народу и својој војничкој части и после изгубљене битке“ и тиме је омогућио Србији да крене ка препороду, док се Бадовљева Италија срушила.

¹⁶⁴⁸ Чланак М. Б.: „*У друштву српских добровољаца. Нас српско национално радништво води вера у Бога и љубав према Краљу и Отаџбини*“, „*Ново време*“ од 18. септембра 1941. године стр. 3.

¹⁶⁴⁹ Чланак „*Успешна акција на уништавању комунистичких банди. Становништво одушевљено дочекује српске оружане одреде и придружује им се*“ објављен у „*Новом времену*“ 14. септембра 1941. године.

¹⁶⁵⁰ Чланак „*Чишћење Србије од одметника. Планска акција наилази на одушевљен одзив читавог српског становништва*“ објављен у „*Новом времену*“ 16. септембра 1941. године; чланак „*Успешне борбе против комуниста. У сукобу између српских добровољаца и комуниста заробљено седам комуниста, међу којима и две жене*“ објављен у „*Новом времену*“ 19. септембра 1941. године; чланак „*Српски оружани одред разбио комунистичку банду код Дрaжња. Ухваћено четири комуниста и заплeњено двоја кола, пет пушкомитраљеза, више пушака и муниције*“ објављен у „*Новом времену*“ 20. септембра 1941. године.

рањени у борби са комунистима. Њихове жртве глорификоване су као изванредни примери патриотизма и пожртвовања, исто као и страдање домаћих жандармеријских снага.

Карактеристичан је пример пропагандне употребе погибије једног од припадника жандармерије, наредника Аранђела Јовановића. Александар Ранковић је у сећањима на дане окупације описао моменте хапшења од стране гестаповаца. Након хапшења спроведен је у седиште Ајнзацкоманде Београд која је била смештена у улици Краља Милутина. Приликом претреса код њега су пронађене личне белешке и лажна лична карта на име Момчило Перишић.¹⁶⁵¹ Услед тога што је претучен и изгубио свест агенти су га пребацили у Очну болницу у Видинској улици где је уписан у књигу болесника. Комунисти су 29. јула у време када је у болници било најмање стражара организовали препад и избавили Ранковића. Том приликом су пред улазом у болницу убили стражара, жандармеријског наредника Аранђела Јовановића и једног немачког војника.¹⁶⁵² Престоничка штампа посветила је низ прилога страдању Аранђела Јовановића, а одржане су и прикладне пропагандне манифестације.¹⁶⁵³ Објављена је Наредба управника града, према којој је сахрана требало да буде организована о државном трошку, као и да у њој учествује „60 људи под шлемовима и са официрима на челу“. Драги Јовановић упутио је том приликом позив свим припадницима српске жандармерије да следе пример страдалника Аранђела Јовановића. У истом контексту објављена је репортажа са сахране, којој су осим родбине присуствовали представници немачких и домаћих власти. Након опела поворка је прошла београдским улицама до импровизоване говорничке трибине на Теразијама. Говоре су одржали Драги Јовановић, Милован Ђ. Поповић у име грађана Београда и Сима Ловрић у име националних радника. Том приликом осуђен је рад јеврејско-комунистичке интернационале и изражено је „гнушање српског народа, васпитаног у витешком и расистичком духу, према импортираним методама туђинске бољшевичке клике“. Пропаганда је истицала присуство великог броја Београђана говорима као доказ

¹⁶⁵¹ Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942, Београд, 2013. године, стр. 137.

¹⁶⁵² У наведеној акцији комуниста учествовало је према подацима из реферата Божидара Бећаревића од 26. јула 1943. године 32 припадника комунистичког покрета отпора, Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942, Београд, 2013. године.

¹⁶⁵³ У „Новом времену“ од 30. јула 1941. године јавност је обавештена о мученичком страдању наредника Јовановића.

„истините подршке грађана против терористичких дела извесног броја безумника“.¹⁶⁵⁴

У првој години окупације вестима о акцијама Љотићевих одреда против комуниста, као и њиховом идеолошком деловању штампа је дала велики публицитет.¹⁶⁵⁵ Као један вид популарисања приступа становништва добровољачким одредима организовани су свечани дефилеи.¹⁶⁵⁶ Интересантан је извештај Зорана Вуковића, једног од припадника „Збора“ о обиласку добровољачких одреда на територији Младеновца и Аранђеловца.¹⁶⁵⁷ Добровољци 3. добровољачког одреда у Младеновцу били су физички често удаљени од свог команданта поручника Никића, што је уз незадовољство ситуацијом у позадини и органима власти проузроковало велике проблеме у њиховим редовима. Вуковић је извештавао о нерешеној проблематици даљег школовања млађих добровољаца, потом исплате помоћи породицама палих добровољаца у борби са комунистима, као и потребу смањења или укидања пореских обавеза. Првих месеци се међу добровољцима у Београду, Младеновцу и околини појавио покрет за одлазак на Источни фронт у борбу са бољшевицима, односно за прикључење одреду руских емиграната који се спремао за ратиште. У извештајима са терена доминирала је слика пренапрегнутих добровољачких одреда који услед тешких услова и изостанка придавања значаја њиховој борби морално и физички посустају и поред

¹⁶⁵⁴ „Жртва своје дужности“ чланак о страдању Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника од стране комуниста“, „Ново време“ од 30. јула 1941. године стр. 3.; „Јавна осуда антинационалне акције...Свечана сахрана Аранђела Јовановића, жандармеријског наредника“ и фотографија, „Ново време“ од 31. јула 1941. године насловна стр., додатни чланак о сахрани којој су присуствовали и представници немачких власти и говор Драгог Јовановића, стр. 3.; Драги Јовановић је након рата пред иследницима Одељења за заштиту народа, изјавио да је циљ наведених говора био да се „активирају масе у борби против комуниста, односно спречавању саботажа“, ВА, Нда, К 1, бр. рег. 19/7. У чланку под насловом: „Пола сата међу дивним омладинцима. Рањени добровољци једва чекају час да се врате у борбу“ приказан је разговор са омладинцима Првог српског добровољачког одреда рањених у сукобу са комунистима у околини Младеновца. Објављена је и фотографија добровољаца хоспитализованих у војној болници, „Ново време“ од 7. октобра 1941. године.; „Свечана сахрана агента Управе града Београда Петра Симића жртве комунистичких бандита. Са покојником се опростио Драги Јовановић“, „Ново време“ од 30. септембра 1941. године стр. 3.

¹⁶⁵⁵ „У сукобу између добровољаца и комуниста убијено 15 комуниста и 15 ухваћено. Храбро су пала два добровољца и осам рањено...“, „Позив добровољцима из Штаба СДК“, „Ново време“ од 27. септембра 1941. године насловна страна.

¹⁶⁵⁶ „Дефиле добровољачког ђачког одреда. Омладинцима је одржао говор г. Димитрије Љотић“ - „Ново време“ од 11. септембра 1941. године стр. 2. У овом чланку М.Б. приказан је дефиле одреда кроз Београд и цитирани су делови говора који им је одржао Љотић пре дефилеа. Добровољци су акламирали председника владе пред зградом Председништва. Том приликом Неђић их је поздравио у присуству Михајла Олћана.

¹⁶⁵⁷ ВА, група фондова Нда, К 154, бр. рег. 2/5, Извештај Зорана Вуковића од 25. октобра 1941. године.

јаке идеолошке подлоге коју су поседовали. У наставку Вуковићевог извештаја о посети добровољцима у Аранђеловцу (под командом поручника Бардака), преовладава дијаметрално супротна слика. Ипак, мајор Калабић је у то време био командант здружених одреда те је, по Вуковићу, својом неорганизованошћу и под утицајем комунистичких агената стварао атмосферу несигурности и напетости.

Слика „националних четника“ била је креирана кроз приказивање њихове борбе са припадницима комунистичког покрета. Крајем августа 1941. године објављен је *„Проглас војводе четника Косте Пећанца четницима и српском народу“* са наређењем одбеглим припадницима покрета да се врате кућама уз претњу кажњавања свих злочинаца како би се заштитило становништво.¹⁶⁵⁸ Приказ борби које су национални четници водили са комунистима у околини Рудника у септембру 1941. године објављен у *„Новом времену“* требало је да мотивише становништво да приступи покрету. Четници који се супротстављају комунистима-пљачкашима и паликућама како би спасили локално становништво од страдања до доласка првих одреда српске оружане силе приказани су као одважни спасиоци рудничког краја. У насловима чланака овог типа често је наглашавана борба против комуниста и њихово уништење, као и у конкретном случају: *„Национални четници уништили две комунистичке банде на Руднику“*.¹⁶⁵⁹

Током 1942. године Одељење за пропаганду бавило се на устаљен начин тематиком борбе добровољачких и владиних одреда са комунистичким покретом. Кроз прилоге, чланке и пропагандне брошуре настојала се приказати у позитивном светлу борба коју су водили припадници наведених одреда, као и њихово херојско страдање кроз држање помена палим борцима.¹⁶⁶⁰ Слика добровољачких одреда креирана је и путем пропаганде коју су вршили припадници појединих одреда. Један од примера добровољачке пропаганде јесте пропагандни рад Петог српског добровољачког одреда, на челу са командантом Марисавом Петровићем. Одред је вршио пропаганду у Нишу након што је почетком марта 1942. године, по Недићевој наредби, пребачен из Чачка. Прво се радило на разбијању психозе која је владала код грађанства ширењем алармантних и тенденциозних вести. Марисав Петровић, је на састанку са интелектуалцима и грађанима свих професија, а потом

¹⁶⁵⁸ „Обнова“ од 29. августа 1941. године стр. 3.

¹⁶⁵⁹ „Ново време“, 13. септембар 1941. године. У истом броју пише се и о чишћењу комуниста на Букуљи и обећава брзо уништење комунистичких банди у околини Лазаревца.

¹⁶⁶⁰ „Помен палим добровољцима у Саборној цркви“, „Ново време“ од 24. фебруара 1942. год. стр. 3.

са нишким железничким радницима, указао на узроке државне пропасти међу којима су биле: стара јеврејска и марксистичка пропаганда, политичке странке и класна подељеност: „У том циљу било је потребно општити са грађанима свих друштвених слојева понаособ, објаснити им нашу стварност макако она била тешка, и указати им на бољу сутрашњицу.“¹⁶⁶¹ Марисав Петровић је често апострофиран у прилозима у штампи, а његов лик и дело коришћени су у пропагандне сврхе. Описиван је као „човек огромне српске народне снаге“ који је подсећао на највеће народне вође из Првог и Другог српског устанка. О његовим „подвизима“ спеване су и песме, као и о његовој јединици коју је народ је називао „гвозденом легијом“ због сличности са фашистима. У тексту једне од песама Марисав је представљен као оличење борбе против партизанског покрета.¹⁶⁶²

Пропагандисти су током 1942. године наставили са популарисањем позитивне слике националних четничких одреда, као и њихове сарадње са добровољачким одредима. Представници власти су званично давали подршку борби четничких одреда, те је тако Милан Аћимовић кумовао застави Гочког четничког одреда.¹⁶⁶³ Национални четници су приказивани као неприкосновени борци за спас Србије. Штампа је писала о подвизима четника Боже Јаворског који је у акцијама у другој половини 1941. године разоружао и избацио комунисте из Ивањице, потом отишао ка Санцаку и тамо се борио са комунистичким бандитима, па се вратио у Ариље и повукао на Јавор. У борбама код Ивањице Божа је убио „злогласног“ комунисту Стеву Чоловића и очистио крај од комуниста: „Комунисти су добро запамтили Божу Јаворског и његове четнике, а страх од њих био је велики.“ У Јаворском одреду налазила се и прва жена четник „Драган“ која је због борбе отишла од куће. Слика четниковања надограђивана је описом четничког живота: „Четовати није лако, то није авантура ни забава. Четовање је за четнике оно што је за изванредан број верски надахнутих људи мисионарство и зато не може свако да буде четник. Четник може бити само онај, који верује да се бори за добру и праведну ствар, и који је као мисионар спреман да у тој вери и погине“.¹⁶⁶⁴

¹⁶⁶¹ „Пети српски добровољачки одред на послу“, „Ново време“ од 11. марта 1942. године стр. 3.

¹⁶⁶² Исто, бр. рег. 34/9-3.

¹⁶⁶³ „Ново време“ од 17. јула 1942. године стр. 3.

¹⁶⁶⁴ „У борби за спас Србије; „Доћи ће и вама Божа Јаворски“...“, „Ново време“ од 18. марта 1942. године стр. 3.

Осим борбених активности пласирана је и слика четничких одреда који учествују у радовима на обнови земље како би заменили своју браћу у заробљеништву.¹⁶⁶⁵

Крајем 1942. године Коста Пећанац је издао проглас “Српском народу и својим драгим војводама, четовођама и четницима“ у коме позива четничке одреде да по Недићевој наредби бр. 77, да се након што су испунили своју дужност према народу повуку и врате својим пословима, а даљу борбу препусте Српској државној стражи. У прогласу је наглашено да су одреди СДС-а „у могућности да заштите српски народ од свакога зла“.¹⁶⁶⁶ Кроз проглас се провлачи и слика коју су четничке војводе пласирале својим потчињенима о њима самима, а делом су четнички одреди били на овај начин приказани и у домаћој пропаганди: голи и боси српски четници су били ти који су први кренули у одбрану српства и српског народа како би га сачували од бољшевичке немани. Поред великих губитака које су четнички одреди претрпели у годину и по дана борбе (посебно је наглашен и издвојен део у прогласу који се односи на број страдалих) то их није зауставило. Позивање на традицију четништва уз уверење у поновну могућност окупљања бораца по потреби чинило је саставни део војводиних обраћања четницима и народу. Непоколебљиво уверење у праведност и оправданост борбе пренаглашавано је обавезним позивањем на народни суд „који ће рећи по томе своју праведну, али последњу реч.“

Слика пријатеља коју је креирала пропаганда током 1943. године углавном се односила на приказивање детаља из живота, рада и борбе припадника добровољачких одреда и одреда Српске државне страже. Поменути садржај био је често везиван уз анализе учинка председника владе, министара и других водећих припадника власти. Јавности је указивано да је Србима обезбеђено место у заједници европских народа „захваљујући личности и делу председника владе“: „Генерал Недић примио се мисије да после потпуног политичког и војног слома Југославије постане упориште за окупљање српских снага, које ће створити државни покрет, задојен европским духом.“¹⁶⁶⁷ Најчешћи мотиви који су

¹⁶⁶⁵ „Четници замењују у раду своју браћу у заробљеништву“; фотографија: „Хумано дело Ресавско-раваничког четничког одреда“, „Ново време“ од 4. августа 1942. године стр. 3.; „Ресавско-раванички четнички одред гради пут Деспотовац-Ђурџија“, „Ново време“ од 2. августа 1942. године стр. 3.

¹⁶⁶⁶ ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег. 1/2-1.

¹⁶⁶⁷ „Das Reich“ о председнику владе генералу Недићу“, „Ново време“ од 3. јула 1943. године насловна страна.

коришћени приликом креирања слике припадника СДС и добровољачких одреда били су: свечано полагање заклетве, обележавање славе одреда,¹⁶⁶⁸ посете председника владе и других представника власти добровољцима, херојска борба против комунизма, личност и особине, као и сахране припадника одреда. Кроз пропагирање важности борбе против комунизма „до истраге“ подстицано је и повећање броја припадника Српског добровољачког корпуса.¹⁶⁶⁹ У једном од говора који је одржао добровољцима министар Кујунџић се осврнуо на њихову мисију „да служе као светао пример чојства и јунаштва у најтрагичнијим данима наше историје“. Вршило се детаљно пропагирање добровољачке мисли и дела, као и поређење добровољачке са немачком војском. Тако је др Ђ. Слијепчевић објавио прилог у „*Новом времену*“ са детаљима из живота једног одреда. Објављена је и фотографија из архиве Васпитног одсека СДК на којој се налази чета добровољаца чији став и изглед у великој мери асоцирају на немачке одреде.¹⁶⁷⁰ Пренаглашавана је улога добровољаца у одбрани српства које је било упропашћено политички, разбијено и разједињено: „У хаосу беспућа добровољци су били први идејни квасац и идеолошки стожер око кога се почело скупљати све оно што је национално мислило и осећало. Пред судом покољења која ће доћи мораће се добровољцима одати признање, да су први видели истину и смело и одлучно разобличили све комунистичке и партизанске обмане и лажи“. Увидели су да је прави циљ комунистичке акције био планско уништење српског народа. Постали су путоказ народу, поготово сељаштву. Добровољци су приказивани као оличење физичке снаге која ломи противника, творци и мисионари новог српског национализма. Добровољачки идеали били су јунаштво у борби, хуманост у поступању са другима и часност у животу. Цитирани су и стихови једне од познатих добровољачких песама: „Ми смо завет свој Отаџбини дали, да старе славе вратимо јој сјај“. Мистичност којом се описује добровољачки дух у споју са традицијом, такође је опште место у приказивању добровољачке организације. Младен Бабић се у једном од чланака под насловом: „Зашто добровољци...“ бавио

¹⁶⁶⁸ Штампa је обележила и прославу славе Српске државне страже на којој је одржао говор Драги Љ. Јовановић: „Српска државна стража прославила је на први дан Духова своју славу: Онај ко хоће с нама-пријатељ је, ко неће, он је противник и мора бити уништен“, „Ново време“ од 15. јуна 1943. године, стр. 3.

¹⁶⁶⁹ „Добровољци и борба противу комунизма“, „Ново време“ од 3 новембра 1943. године, насловна страна.

¹⁶⁷⁰ Чланак др Ђ. Слијепчевића: „На двогодишњицу добровољаца“, фотографија из архиве Васпитног одсека СДК: „Једна чета добровољаца“, „Ново време“ од 16. септембра 1943.

улогом добровољаца у отрежњењу широких народних слојева и стварању новог антибољшевичког центра у Србији.¹⁶⁷¹

Слика добровољаца и припадника СДС била је слика скромних јунака на бранику отаџбине.¹⁶⁷² У прилог наведеном сведочи често коришћење мотива сахране „јуначки погинулих“ припадника СДС и СДК. Крајем јула 1943. године страдао је од комуниста окружни начелник Душан Марковић и његови сарадници потпоручник Тодор Станисављевић и добровољачки капетан Златибор Маринковић. Динић, Олћан и Љотић су одржали говоре на сахрани Маринковића у којима је акценат био на примеру палих јунака са поруком српском народу да збије редове и избаци непријатељске елементе како би осигурао будућност Србије. Циљ страдалих добровољаца био је спасавање српског народа од несреће у коју је упао захваљујући злочину неодговорих појединаца „диндушмана српског народа заслепљених талмудском мржњом“.¹⁶⁷³ Крај 1943. године штампа је обележила је у духу антикомунистичке кампање, чему је поговала слика добровољаца и припадника СДС-а.

Почетак 1944. године обележен је надоградњом постојеће слике Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса. Најчешћи мотиви који су коришћени приликом креирања наведене слике били су: свечано полагање заклетве, обележавање славе одреда, посете председника владе и других представника власти добровољцима, тактика борбе српских оружаних одреда, херојска борба против комунизма, личност, особине, страдање, као и комеморације погинулим припадницима одреда. Штампа је објавила је поруку генерала Боривоја К. Јонића, команданта СДС о дужностима и задацима у новој 1944. години у којој се СДС јавности представља као „потпора реду, миру и законитости у земљи“, служба истоветна са службом жандармерије, која је на себе преузела и улогу

¹⁶⁷¹ Чланак М. Б. : „*За што добровољци...*“, „*Ново време*“ од 17. новембра 1943. године, стр. 3.

¹⁶⁷² Чланак Б. Ђ. Н. : „*Слика добровољаца и припадника СДС: Скромни јунаци на бранику отаџбине*“ ; „*Ново време*“ од 24. децембра 1943. године, стр. 3.; „*Света начела српског националног фронта. Командант Српске граничне страже говори својим граничарима*“, „*Ново време*“ од 26. децембра 1943. године, стр. 3.; „*Први добровољац говори народу и новим добровољцима. Велики манифестациони народни збор у Рачи крагујевачкој*“, „*Ново време*“ од 28. децембра 1943. године.

¹⁶⁷³ Чланак В. К. : „*Тужне манифестације у Бечкерек, Новом Бечеју и Перлезу. Свечана сахрана јунака палих код Крушевца*“, „*Ново време*“ од 3. августа 1943. године стр. 3.; „*Свечана сахрана погинулих добровољаца: „Ваши је идеал био беспоштедна служба српском народу“* рекао је опраштајући се са покојницима шеф Српске државне безбедности министар Драг. Љ. Јовановић“, „*Ново време*“ од 1. августа 1943. године стр. 3.

оружане силе. Поверено јој је да сачува основне елементе највећег српског блага: српску Отаџбину и српски народ. Потенцирано је жртвовање и безгранична љубав припадника СДС према српском напаћеном народу, висока национална свест и легендарна храброст: “СДС је поносна што трпи све недаће заједно и подједнако са својим народом. Она је народна стража. Живот народа је и њен живот. Страдања и жртве трпљене и поднете за свој народ, нису муке, већ света српска дужност.”¹⁶⁷⁴

Ђорђе Перић је као шеф Одељења за пропаганду током читавог периода окупације одржао велики број предавања у пропагандне сврхе посвећених различитим друштвеним групама. Приликом анализе наведених предавања могуће је начинити осврт и на слику коју је пласирао субјектима пропаганде о њима самима. У том смислу карактеристично је предавање одржано официрима Српске државне страже¹⁶⁷⁵ којима се обратио са пуно поштовања као лицима „која са толико личног самопрегора стоје у служби Отаџбине и брину општу бригу“. Предавање је било одржано са циљем да учврсти осећање националне припадности припадника СДС и увереност у оправдану борбу против англофилских и русофилских струја, као и у неопходност ослонаца на Немачку. Присутним официрима Перић је пласирану тезу по којој је Влада народног спаса једини спас за окупирану Србију аргументовао „чињеницом“ да је Влада покушавала за време трајања рата да обнови српску државу и обезбеди српском народу право на слободан живот. Пребацујући тежиште излагања на разматрање положаја припадника СДС Перић се покушао приближити окупљеним официрима алудирајући на терет који су морали да понесу прихватајући неминовну сарадњу са окупатором. Тежина њихове националне мисије била је и у покушају да, осим одржавања стабилности окупране Србије, увере окупатора да ојачавање одреда СДС-а не представља и опасност по немачки поредак. Са друге стране Немци су били потребни као савезници, јер без сарадње са окупатором није могао бити уништен ни комунизам. У доказивању претходне тезе Перић је начинио посебан осврт на Титову владу „иза које су се сврстали сви непријатељи српства“ и на неминовност одлучивања о уређењу будуће државе. Пропагиран је остатак уз

¹⁶⁷⁴ „Порука генерала Боривоја К. Јонића, команданта Српске државне страже: „Служба Српске државне страже своје народу“, „Ново време“ од 4. јануара 1944. године стр. 3.

¹⁶⁷⁵ ВА, група фондова Нда, К 3, бр. рег. 2/3-4, Предавање г. Ђорђа Перића, шефа Српске државне пропаганде официрима Српске државне страже, одржано у Београду на дан 25. јануара 1944. године.

краља и династију Карађорђевића. Планирано је да снага одреда СДС-а дође до изражаја у тренуцима када се велике силе повуку са Балкана.

Током марта 1944. године домаћу јавност узнемириле су вести о мистериозном убиству пуковника Милоша Масаловића, шефа кабинета председника владе. „Српски витез“ како га је назвао Станислав Краков, убијен је у Београду, а влада је припремила и организовала његову сахрану до најситнијих детаља.¹⁶⁷⁶ Према објављеним подацима престоничких листова, сахрани су присуствовали сви припадници владе и преко 100. 000 Београђана.¹⁶⁷⁷ Пуковник Масаловић постао је симбол страдања правих српских родољуба за више државне циљеве. Доказивало се да су мотиви убиства пуковника Масаловића били у убијању носиоца идеје Српства, а не човека, мада је и након његовог убиства идеја наставила да живи.¹⁶⁷⁸ Добровољци Првог пука Српског добровољачког корпуса одржали су у другој половини марта 1944. године комеморативну академију пуковнику Масаловићу.¹⁶⁷⁹ Крајем маја 1944. године објављене су вести о откривању Масаловићевих убица. Полиција и служба безбедности ухапсиле су активног капетана бивше југословенске војске Драгутина Милојевића и активног поручника Мирослава Николића из Крагујевца, припаднике Равногорског покрета.¹⁶⁸⁰ Убице су изведене пред немачки ратни суд.

Мотив мученички страдалих јунака, припадника СДС-а и СДК-а био је, као и на примеру страдања пуковника Масаловића, обилато коришћен од стране домаћих пропагандиста.¹⁶⁸¹ Херојској смрти увек је претходила херојска борба¹⁶⁸² и

¹⁶⁷⁶ Чланак С. Кракова: „Смрт једног српског витеза. Јуче је мучки убијен у Београду пуковник Милош Масаловић. Данас пре подне биће сахрањен са највећим почастима о државном трошку.“, „Програм сахране Милоша Масаловића, шефа кабинета председника“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁷⁷ Фотографија: „Сахрана покојног генерала Милоша Масаловића“, „Ново време“ од 10. марта 1944. године, насловна стр. „На погребу је учествовала цела влада на челу са председником генералом Недићем и преко 100 000 Београђана“.

¹⁶⁷⁸ Чланак Б. Ђ. Недића: „Масаловић“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, насловна страна.

¹⁶⁷⁹ Чланак Д. Љотића: „Лик Милоша Масаловића“, „Ново време“ од 13. марта 1944. године, стр. 2.; „Комеморативна академија Милошу Масаловићу“, „Ново време“ од 22. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁸⁰ „Убице пуковника Милоша Масаловића“, „Ново време“ од 27. маја 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁸¹ „Свечани помен палим српским стражарима. Помену је присуствовао и председник владе генерал Недић“, „Ново време“ од 5. марта 1944. године, стр. 2.; „Сахрана поручника Ђурђа Божића који је пао у борби са комунистима код Равња“, „Ново време“ од 11. марта 1944. године, стр. 2.; чланак А. Б. : „Јуначка погибија Радојка Ђурића код Ушћа“, „Ново време“ од 2. априла 1944. године, стр. 2.; чланак Старог ратника: „Херојима који се боре и браћи који гину“, „Ново време“ од 5. априла 1944. године, стр. 2.; „Борба са Титовим бандама. Херојска смрт капетана Радисава Чавића“, „Ново време“ од 12. априла 1944. године, стр. 2.; „Палим херојима Српске државне страже. Наредба бр. 17. Председника Министарског савета и министра унутрашњих послова за команданта одреда СДС и његово људство у Чајетини за мај 1944. године“. „Ново време“ од 12.

служба народу на коју су се припадници српских оружаних одреда заклињали, а заклетва је била светиња. Подофицири и официри нису се разликовали по својим јуначким делима у борби коју у водили за идеале Српства.¹⁶⁸³

Ратко Парежанин је као новинар и припадник „Збора“ имао великог удела у пропаганди домаћих власти. На основу једног од његових теренских извештаја (пред Ускрс 14. априла 1944. године) можемо закључити какву слику су пропагандисти пласирали у народу о добровољачким одредима.¹⁶⁸⁴ Парежанин је учествовао у борбама добровољаца са партизанским јединицама око Краљева, а неко време је био у позадини. Према запажањима са терена српско сељаштво, поготово „народна интелигенција“ било је готово у потпуности против партизанског покрета у коме је видело оличење душманина, горег од Турака. Добровољцима је редовно достављан лист „Српски народ“. Добровољци су доживљавани као спасиоци, најбољи српски синови, стара славна војска која долази да спасе и заштити народ од пропасти: „Видели смо на стотине сељака и сељанки како плачу кад угледају добровољце, жене се крсте, све се одмах ставља у покрет да прозбори коју с добровољцима, да им олакша ужасне терете, да их склони да под кровом преноће, износе понуде и много им је криво ако се не служе са свим...“. Парежанин је у позитивном светлу истицао свој боравак у батаљону под командом Марисава Петровића, који је у народу био познат као „озлоглашени“. Др Ђока Слијепчевић је у чланку под насловом: „Порука добровољаца“ истакао важност добровољачке борбе и заштите Србије од комунизма. Србију је видео као кључ за освајање Балкана, односно „срце Балкана“ без којег су били узалудни Титови покушаји извођења тоталне револуције на

маја 1944. године, насловна стр.; „Пао је још један борац у борби против комунизма. Убиство војводе Блашка Михајловића“, „Ново време“ од 16. маја 1944. године, стр. 2.; „Херојство српске мајке. Мајка говори над ковчегом погинулог сина“, „Ново време“ од 24. августа 1944. године, стр. 2.; „Председник владе генерал Неђић на помену изгинулим добровољцима: „Клањајући се сени ових дивних синова и витезова, морамо осетити да смо кост њихове кости и крв њихове крви“ рекао је у своме говору прота Радослав Пауновић“, „Ново време“ од 28. септембра 1944. године стр. 2.

¹⁶⁸² „Ноћ лаког додира са непријатељем...“ Из борби српских добровољаца против Титових банди“, „Ново време“ од 2. јуна 1944. године, стр. 2. Чланак П. Марковић: „Нови у борби“, „Ново време“ од 16. маја 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁸³ Чланак капетана Ђорђа Гл. Анђелковића, начелника штаба команде Српске граничне страже: „Подофицири у оружаним одредима“, „Ново време“ од 16. јануара 1944. године, стр. 3.; фотографија: „Српски државни гардист на стражи“, „Писмо једног добровољца председнику Владе: У борби за идеале српства“, „Ново време“ од 6. фебруара 1944. године, стр. 3.

¹⁶⁸⁴ ВА, група фондова Нда, К 27, бр. рег. 34/9-1.

Балканском полуострву: „У фронту одбране Српства добровољци су од формирања били снага која спаја.“¹⁶⁸⁵

Савезничко бомбардовање српских градова било је повод да се становништво алармира и подстакне на борбу против комуниста, са акцентом на покретање српских оружаних одреда и њиховом додатном мотивисању. Према писању домаће штампе добровољци су се јуначки показали за време бомбардовања Београда. Командант Српског добровољачког корпуса пуковник Коста Мушицки обратио се у време бомбардовања српским добровољачким одредима позивом на готовост и борбу до потпуног уништења партизанских одреда.¹⁶⁸⁶ Терористичке нападе на Београд, Ниш, Никшић, Краљево и друге градове Недић је тумачио савезничком помоћи Титу у његовим освајачким плановима. У наредби је позвао српско становништво на борбу и прилазак српским одредима како би се што пре „истребио кукољ из народне њиве“.¹⁶⁸⁷ Домаћа штампа је након бомбардовања објавила низ чланака о учествовању припадника СДС на спасавању пострадалих од бомбардовања у Београду, уклањању последица бомбардовања и санацији порушених објеката.¹⁶⁸⁸ Страдање бившег војног министра, шефа Генералштаба и министра спољних послова, генерала Петра Пешића и његове супруге Данице у бомбардовању Београда 8. септембра 1944. године било је повод за присуствовање чланова владе и припадника српских оружаних одреда сахрани.¹⁶⁸⁹

¹⁶⁸⁵ Чланак др Ђоке Слијепчевића: „Порука добровољаца“, „Ново време“, „Обнова“ од 6. маја 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁸⁶ „Наредба број 44 команданта Српског добровољачког корпуса за 10 април 1944“, командант-пуковник Коста Мушицки“, „Ново време“ од 14. и 15. априла 1944. године, стр. 2.

¹⁶⁸⁷ „Наредба председника српске Владе народног спаса за 25 април. На ноге браћо Срби, на оружје! Убијајте комунисте и семе им сатрите“, „Ново време“, „Обнова“ од 26. априла 1944. године, насловна страна.

¹⁶⁸⁸ „Увек најпожртвованији. Добровољци су се јуначки показали за време бомбардовања Београда. Ви сте најбоља наша деца говорили су Београђани добровољцима за време откопавања“, „Ново време“, „Обнова“ од 29. и 30. априла 1944. године, стр. 3.; „Пожртвовани рад СДС на рашичињавању рушевина“, „Ново време“ од 6. маја 1944. године, стр. 3.; „Рад Српске државне страже на спасавању пострадалих од бомбардовања у Београду“, „Ново време“ од 24. маја 1944. године, стр. 3.

¹⁶⁸⁹ „Сахрана генерала Петра Пешића“, фотографија: „Чланови владе на сахрани“, „Ново време“ од 14. септембра 1944. године, стр. 2.

6.3. Слика непријатеља

Влада народног спаса је преузела идеолошке поставке националсоцијализма о потреби заштите чистоте „крви и расе“, као и тезу о кривици јеврејства, масонерије, комунизма и демократије за уништење нације. Припадници јеврејског и ромског народа, масони, комунисти и присталице демократског уређења сматрани су непријатељским елементима и били су предмет широке пропагандне активности домаћих власти. Део српске интелигенције такође је декларисан као отворени непријатељ српског народа који га „под утицајем јудео-масонских и туђинских тенденција“ шаље у пропаст, чиме је ова група постала „највећи издајник свога народа“.¹⁶⁹⁰ Креирању слике непријатеља и ширењу антисовјетске и антисемитске пропаганде свакако су у великој мери допринели идеолози „Збора“ Димитрије Љотић, инжењер и доцент Филозофског факултета Милосав Васиљевић, др Димитрије Најдановић и други. Једно од пропагандних средстава које су власти користиле у пропаганди против „јудео-комунистичке спреге“ било је организовање антимасонских и антикомунистичких изложби. Изузев наведеног, домаћа штампа је пратила и дешавања у непријатељској вазалној творевини у суседству, односно у НДХ.

6.3.1. Антисовјетска пропаганда

Посебно обележје пропагандне делатности Владе народног спаса била је њена антисовјетска усмереност преузета из антисовјетских теза немачке пропаганде и у извесној мери прилагођена посебној духовној и политичкој клими у Србији. Антисовјетску пропаганду Недићеве владе можемо анализирати кроз преузете немачке тезе, ангажовање представника власти, писање домаће штампе, идеолошку и пропагандну активност припадника и идеолога „Збора“ (део идеолошких конструкција „Збора“ ушао је у званичан пропагандни језик Недићеве владе).

Немачка пропаганда је у циљу потискивања традиционалне вере српског народа у Русију пласирала у Србији пропагандни материјал са антикомунистичким паролама, саопштењима, упозорењима и опоменама. Пароле, најчешће у форми плаката, су у прво време садржале општу критику комунизма и политике

¹⁶⁹⁰ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 1/9-4, Пропагандна брошура „Да погледамо истини у очи“.

Совјетског Савеза. Престоничка штампа је редовно објављивала анализе немачких листова о овим питањима. Неколико месеци након почетка рата пропагандни садржаји прилагођени су простору Србије, националним особеностима и психолошком профилу српског становништва. Конкретни ратни догађаји и чињенице из историје Совјетског Савеза смештени су у пропагандне рамове у које су даље уграђиване антикомунистичке одреднице. Требало је утицати на колективно памћење народа у чијој свести је била укореењена вера у моћ Русије.

Званична пропаганда је често „спајала неспојиво“ у својим настојањима да савезничке силе прикаже као јединствени идеолошко-пропаганди блок уперен против немачког новог поретка. Након уласка Немачке у рат са Совјетским Савезом анализирана је позадина сукоба како би се доказало постојање британско-совјетске сарадње уз јеврејску подршку.¹⁶⁹¹ Као основа за креирање наведене слике коришћени су прилози које је објављивала „Немачка дипломатско-политичка кореспонденција“ о сарадњи Совјетског Савеза и Енглеске од почетка рата.¹⁶⁹² Интересантна је карикатура објављена на насловној страни „Новог времена“ под насловом: „*Большевизам у Бакинџемској палати*“: Черчил стоји уз постељу у којој се налази Стаљин поред руског владара уз коментар: Не бојте се Ваше височанство он је убио Вашег ујака цара Бориса, али сада убија Немце!“¹⁶⁹³ Латентно непријатељство болшевичке Совјетске Уније против стварности европског препорода пропаганда је означила као аксиом совјетске политике.¹⁶⁹⁴ Објављивани су докази према којима су акредитовани совјетски дипломати у Немачкој вршили пред рат болшевичку агитацију и шпијунажу у Рајху.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹¹ „Г. др Гебелс о савезу између плутократије и болшевизма“, „*Felkser Beobachter*“ објавио је Гебелсов чланак под насловом: „*Стари фронт*“. Гебелс у наведеном чланку доказује да демократске плутократије и болшевизам сарађују годинама. „*Ново време*“ од 27. јуна 1941. године стр. 2

¹⁶⁹² „Немачка је од почетка рата знала шта смерају Совјети, пише орган *Вилхелмитрасе*“, „*Ново време*“ од 25. јуна 1941. године стр. 2

¹⁶⁹³ „*Ново време*“ од 13. августа 1941. године насловна страна.

¹⁶⁹⁴ „Немачка полуванична *Кореспонденција* о говору Стаљина: Совјетски Савез имао је намеру да споразум са Рајхом искористи за револуционарне циљеве против Немачке и Европе“, „*Ново време*“ од 5. јула 1941. године стр. 2.

¹⁶⁹⁵ „Немачка штампа о сарадњи Москве и Лондона“: „*Феликшер Беобахтер*“ подсећа јавност на Иднову изјаву да ће Лондон сарађивати са Москвом до коначног уништења немачког народа. Изводи закључак да је ефикасна британска помоћ Совјетима „фантазија“. „*Berliner Lokalanzeiger*“ указује на издајничко држање совјетских дипломата акредитованих у Немачкој., „Све европске земље оправдавају немачку борбу против болшевизма, истиче Немачка дипломатско-политичка кореспонденција, „*Ново време*“ од 26. јуна 1941. године стр. 2.

Домаћи пропагандисти су немачку слику крсташког рата Европе против болшевизма¹⁶⁹⁶ продубили у оквиру већ поменутог анализе уласка Југославије у рат, са акцентом на совјетску улогу у дестабилизацији прилика на Балкану након 27. марта 1941. године. Ђорђе Перић је у чланку под насловом: „Немачко-совјетски сукоб и ми“ приближио српским читаоцима тему сукоба две силе спуштајући је на ниво односа Србије према поменутом сукобу и утицаја сукоба на положај српског народа.¹⁶⁹⁷ Аргументовао је тезу према којој Немачка није планирала улазак у рат против совјетског народа, већ су рат наметнули московски властодршци који су хтели да велику борбу немачког народа искористе за „мрачне револуционарне циљеве“. Перић је потенцирао „чињеницу“ да је „већина“ српског народа на немачкој страни. Народ је постао свестан колико је комунизам годинама подривао народни организам, спречавајући стабилизацију државних и политичких прилика у Југославији и на Балкану. Совјетске дипломате су допринеле овој трагедији и заједно са енглеским представницима учествовали у организовању 27. марта, како би „Југославију што пре гурнули у ратни пожар“. После пуча одржавали су ратну психозу у редовима војне клике и њених помагача. Симовићу су предлагали војни савез док се нису уверили да је рат између Југославије и Немачке неизбежан. Југословенски посланик у Москви, др Гавриловић, „тај кратковиди совјетоман“, како га Перић назива, успео је у последњем тренутку да дипломатски пораз забашури Пактом о пријатељству и ненападању, без практичне вредности.

Љотић је крајем јула и почетком августа 1941. године одржао преко Радио-Београда неколико говора по питању српског става према сукобу између Немачке и СССР-а. Ови говори објављени су у брошури под насловом: „Пут ка слободи“. Делови Љотићевих предавања односили су се на живот сељака и радника у СССР-у, као и на анализу совјетске политике почетком ратних сукоба са Немачком.¹⁶⁹⁸

У штампи су осим наведених тема објављиване и анализе совјетске унутрашње и спољне политике. Пропагандисти су у изради анализа користили немачке пропагандне материјале, прилагођене српском тржишту, посебно плакате. Представа о Совјетском Савезу као „рају“ у коме владају сиромаштво, глад, болест,

¹⁶⁹⁶ „Бугарска јавност о крсташком рату Европе против болшевизма“, „Ново време“ од 2. јула 1941. године стр. 2.; „Једнодушност Европе у крсташком рату против болшевизма...Рат против Совјетског Савеза јесте претходни услов за одлучну борбу против Енглеске“, „Ново време“ од 22. августа 1941. године стр. 2.

¹⁶⁹⁷ „Ново време“ од 28. јуна 1941. године стр. 3.

¹⁶⁹⁸ ВА, група фондова Нда, К 48, бр. рег. 29/1-48.

злочин и у коме је црква деградирана преузета је из немачког пропагандне конструкције.¹⁶⁹⁹ Стилизованим ликовним представама српском народу поручивано је да је „комунизам највеће зло које га може задесити, јер ће га лажним паролатама и обећањима отерати у пропаст“.¹⁷⁰⁰ У брошури инжињера А. Николића из 1941. године под насловом „Индустрија у СССР (иза кулиса совјетске пропаганде)“ доказује се како совјетски привредни систем, за који совјетска пропаганда тврди да је створен како би служио радничким интересима, служи само интересима комунистичке партије. Становништво је требало уверити како у таквом систему не може бити посвећена пажња побољшању положаја малог човека већ само совјетских установа које поред свега „активно учествују у пљачкашком искоришћавању народа“.¹⁷⁰¹

Често експлоатисана порука у плакатима била је да Совјетски Савез са својим поретком доноси пропаст европској цивилизацији.¹⁷⁰² Приказиване су представе совјетских злочина у Катинској шуми и Виници као доказ тврдњама да совјетски систем представља најтеже робовање у историји света.¹⁷⁰³ Совјети су убили велики број затвореника, углавном украјинске народности.¹⁷⁰⁴ Милован Ђ. Поповић је у чланку под насловом „Основна грешка бољшевизма“ анализирао Октобарску револуцију, Лењинову и Стаљинову политику. Све недоследности и заокретања у политици Коминтерне само су одраз њене бољшевичке базе. Руска револуција убила је веру у светску револуцију којом су заваравани радници целог света.¹⁷⁰⁵ У брошури под насловом „Гробница словенства“ објављеној у штампарији Одељења за пропаганду, а припремљеној по немачком обрасцу,

¹⁶⁹⁹ „Г. др Гебелс о бољшевизму“, „Ново време“ од 8. јула 1941. године стр. 2. Гебелсов чланак објављен у „*Felikser Beobachter*“ у коме истиче отпорност немачких војника који су услед околности зашли дубоко у „радничко-сељачки рај“ према утицају бољшевизма.

¹⁷⁰⁰ Плакат „Совјетски рај - глад, исмевање цркве и злочин“, Архив Србије, Збирка плаката, III/2-268.

¹⁷⁰¹ ВА, група фондова Нда, К 48, бр. рег. 35/1.

¹⁷⁰² Архив Србије, Збирка плаката, II/8-92, Плакат „Европа брани своју 3.000 година стару културу против бољшевизма“.

¹⁷⁰³ ВА, група фондова На, К 63-1, Плакат Одељења за пропаганду Југоистока.

¹⁷⁰⁴ „Убивства затвореника по совјетским тамницама“, фотографије: „Жртве Г. П. У. Терора Гомила лешева жена и људи, махом украјинске народности, поубијаних у тамницама од стране ГПУ у Лавову,“ и „Секира којом су вршена убистава у масама“, „Ново време“ од 9. јула 1941. године стр. 3.; „Како је ГПУ мучио становништво Риге“, фотографије: „Лавов после освајања“, „Кућа грозота“, „Бољшевичка зверства у Розанки“, „Ново време“ од 11. јула 1941. године стр. 3. фотографија: „Мајка са своје двоје деце које су Совјети убили (на совјетској територији)“, „Ново време“ од 15. јула 1941. године стр. 2.

¹⁷⁰⁵ „Ново време“ од 29. августа 1941. године стр. 3.

просечном српском становнику указује се на опасност која долази из Русије.¹⁷⁰⁶ СССР је на насловној страни боршуре приказан као гробница словенства: хумка са крстом преко кога је пребачен венац од трња што симболизује мучеништво и страдање словенских народа. Поред хумке стоји погурени старац са штапом, а у позадини се назире Кремљ.

Пропагандисти у својим анализама нису заобишли ни совјетску војску, алутирајући у највећем броју случајева на њен фатализам. Тако се у чланку под насловом: „Нови лик рата у Украјини“ разматра улога политичких комесара у совјетској војсци и њихов утицај на совјетске војнике. Политички комесари били су додељивани и најмањим јединицама и до последњег часа остајали су уз војнике наводећи их да наставе борбу, чак и када је безнадежна. Совјетски војници приказани су као фаталисти који се боре до последњег у страху од казне својих властодржаца или немачких војника.

Једна од тема којима су се у оквиру наведеног дијапазона бавили домаћи пропагандисти била је могућност повратка руског народа коренима. Народу је требало појаснити разлику између Совјетске и царске Русије са којом је српски народ у прошлости био близак и са којом је имао традиционално пријатељске односе.¹⁷⁰⁷ Совјетски патриотизам показао је сву слабост комунизма у последњој борби за опстанак коју води у Русији коју није могао убити јер је руски човек остао веран себи и вековним идеалима: „Одвајање Русије, велике словенске земље, од оних који с њом никакве везе немају, а годинама фалсификују њено име и суштину-то је дубоки смисао великих догађаја који се ових дана збивају пред нашим очима“.¹⁷⁰⁸ Љотић је у једном од својих предавања приказао СССР као „инструмент јеврејско-марксистичке мисли, а не као оруђе руске народне судбине“. У Мемоару упућеном Војном заповеднику Србије Љотић је навео пример совјетске пропаганде која је четвртину века убијала сваки национални осећај руског народа.¹⁷⁰⁹

Повратак коренима био је нераскидиво повезан са темом религије и традиције. У немачкој брошури, преведеној на српски језик, под насловом

¹⁷⁰⁶ ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег. 36/1-2, Брошура „Гробница словенства“ од 4. априла 1943. године.

¹⁷⁰⁷ Исто.

¹⁷⁰⁸ Чланак Милована Ђ. Поповића „Совјетски патриотизам“, „Ново време“ од 4. јула 1941. године стр. 3.

¹⁷⁰⁹ ВА, група фондова Нда, К 50 А, бр. рег. 19/4-3.

„Бољшевизам у борби против Бога“ велики простор посвећен је критиковању слободе антирелигиозне пропаганде, протеривању свештеника и уништавању и разарању великог броја цркава у Совјетском Савезу. „...А у Кремљу може да се чита на месту где је стајала капела са чувеним ликом иберске Богородице натпис са основном истином бољшевичког става према религији, наиме Лењина изрека: 'Религија је опијум за народ'.“¹⁷¹⁰ Такође, доказивана је и сарадња поглавара англиканске цркве са прогонитељима религије у Москви, уз величање улоге немачке војске као спасиоца религије у деловима које је запосела. Рат на Истоку је омогућио духовну обнову руском народу. Пропаганда је доказивала да морално пустошење бољшевика није оставило трајне трагове на верска осећања руског народа. У немачкој брошури под насловом „По милости Јуде!“ критикује се Стаљиново лицемерство на пољу религије и његов покушај да прикаже Совјетски Савез као државу која поштује хришћанску традицију.¹⁷¹¹ Стаљин је приказан као крвник који је по заповести Јевреја побио преко 40 000 свештеника и 110 епископа, а касније решио да дозволи избор руског патријарха, како би придобио балканско јавно мњење. Нови совјетски патријарх требало је да обнови цркву „по милости Јуде“ и поведе омладину пут хришћанства.

Осим религије совјетска култура била је на мети домаће пропаганде. Постављало се питање њеног истинског постојања. Интересантан је чланак сарадника листа „*Ново време*“ Алберта Бродбека о карактеру бољшевичке културе под насловом: „Постоји ли бољшевичка култура?“¹⁷¹² Бродбек тврди да је јавност била оскудно обавештена о приликама у Совјетској Унији, посебно у културном сектору. Бољшевичка култура је у ствари на много нижем степену него што се мисли у свету, а цео културни живот био је подређен Лењиновом виђењу, односно стварању пролетерске културе. Вршена је политизација свих области духовног живота, како науке, тако и уметности. Филм и позориште требало је да служе изощравању класне свести и пропагирању бољшевизма. Пролеткулт је „руску душу“ прогнао са филма и са позорнице: „Позорница служи агитацији. На место писца често се јавља `колектив`, садржина се не извлачи из бескрајног обиља људског живота, него из потреба пропаганде...Совјетски писац ради само на пољу

¹⁷¹⁰ ВА, група фондова Нда, К 48, бр. рег. 1/10, Пропагандна брошура „*Бољшевизам у борби против Бога*“.

¹⁷¹¹ Немачка брошура „*По милости Јуде!*“

¹⁷¹² „*Ново време*“ од 12. јула 1941. године стр. 3.

партијске политике. Његова лица на филму и на позорници су покварени капиталист или кулак са једне и добри и златни пролетер са друге стране.“ Совјетско позориште аутор је приказао као арену, ревију, циркус, кабаре и говорницу за масе: „У том позоришту нема ни дисциплине ни закона. Оно не подиже личност гледаоца и не продире у душу његову. Оно пуца на његове инстинкте и интелект. Оно агитује.“

У контексту анализе бољшевичке културе доказивано је и постојање културних веза бољшевика са западом. Употребљаван је и термин „плутократски културни бољшевизам“.¹⁷¹³ Пропаганда је потенцирала постојање литерарних, уметничких и идејних веза, као и истоветност пропагандних садржаја у међународној акцији. Према теоријама домаћих пропагандиста извршено је својеврсно фабриковање јавног мњења чиме је потиснута опозиција која се борила за повратак коренима и остварење реалних англо-америчких интереса.

Милосав Васиљевић био је аутор великог броја пропагандних текстова и брошура у међуратном периоду и током окупације. Годину дана пре почетка рата Васиљевић је довршио писање књиге „Истина о СССР“ коју је „Збор“ илегално штампао. У наведеној књизи изнео је своје тумачење марксистичке теорије, анализу начина на који су марксистичке идеје реализоване у СССР-у и контрадикције у које су бољшевици упали приликом материјализовања своје доктрине. Анализирајући комунистичку доктрину чија је колевка СССР, Васиљевић дефинише комунизам као „организовано насиље најнижих људских инстинката коме је дата једна идеолошка платформа. То је једна нова сила у данашњем друштву, веома активна и дрска, па према томе у сваком колебању најширих маса и веома ефикасна“.¹⁷¹⁴ Совјетска књижевност, позориште и филм су стављени под пуну контролу власти и тиме постали моћна пропагандна средства. Према Васиљевићевој анализи позориште и филм били су у СССР по техничкој обради на висини, али је недостајао дух и свестраност обрађених тема. Идеолог „Збора“ настојао је да читаоцима презентује основне црте совјетске спољне политике и живота у СССР-у. Одрицање од словенства, стварање народних фронтова у идеолошки сродним земљама и велика доза цинизма биле су основне одлике совјетске спољне политике у Васиљевићевој перцепцији. У исто време

¹⁷¹³ „Ново време“, 22. септембар 1941. године.

¹⁷¹⁴ ВА група фондова Нда, К 50, бр. рег. 10/1-100.

большевичка пропаганда није давала податке о животу у СССР-у: оскудици у становима и ниском животном стандарду. Профит је у СССР-у проглашен најнеправичнијом наградом, привреда је била без приватне иницијативе што није могло бити надомештено строгим законима. Теорија о повезаности јеврејско-большевичких елемената поткрепљена је тврдњама да Јевреји држе најбоље плаћене положаје у Москви, израбљују становништво које и поред свег богатства земље оскудно живи. У првим месецима окупације објављена је и Васиљевићева брошура *“Како је наш народ обавештаван о совјетској владавини и комунизму”*.¹⁷¹⁵ Делови Васиљевићеве књиге *„Истина о СССР“* објављивани су периодично у *„Новом времену“*. Тако је крајем јуна 1941. године поводом публикавања истоимене Васиљевићеве књиге објављен део из поговора који је написао Димитрије Љотић.¹⁷¹⁶ Након тога објављени су делови о спољној политици, индустрији и радништву, животу у Москви и организацији Јевреја у Москви.¹⁷¹⁷

„Збор“ је преко добровољачких одреда активно радио на антисовјетској пропаганди. Тако се у извештају Зорана Вуковића, једног од припадника *„Збора“* о обиласку добровољачких одреда на територији Младеновца и Аранђеловца предлаже расформирање 3. доборовољачког одреда у коме је било највише интелектуалаца. Планирано је да се исти распореде као водници и десетари у свим јединицама у којима би вршили идеолошки рад. Као главни проблем у вршењу идеолошког рада доборовољаца међу народом Вуковић наводи чињеницу да је народ поистовећивао СССР са Русијом и да се ова заблуда дубоко укоренила у првим месецима окупације: *„Треба знати да се чисто жандармеријским методама без политичког деловања неће та заблуда разбити, а добровољци су пре свега идеолошки борци и кад ту своју особину сједине са војничком акцијом значи једини исправан лек противу комунистичке опасности.“*¹⁷¹⁸

¹⁷¹⁵ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 13/1.

¹⁷¹⁶ Чланак: *„Истина о Совјетској Русији“*, *„Ново време“* од 24. јуна 1941. године стр. 3.

¹⁷¹⁷ Чланак: *„Спољна политика СССР“*, делови поглавља из књиге М. Васиљевића, *„Ново време“* од 25. јуна 1941. године стр. 3; Наставак објављивања извода из Васиљевићеве књиге, објављена поглавља: *“Живот у Москви“* и *„Јевреји држе најбоље плаћене положаје у Москви“*, *„Ново време“* од 26. јуна 1941. године стр. 2.; *„Индустрија и радништво у СССР“*, *„Ново време“* од 27. јуна 1941. године стр. 2.

¹⁷¹⁸ ВА, група фондова Нда, К 154, бр. рег. 2/5, Извештај Зорана Вуковића од 25. октобра 1941. године.

Домаћа пропаганда испратила је ток светске манифестације против болшевизма одржане крајем новембра 1941. године. Окупљање је одржано поводом продужења Антикомунистичког пакта и приласка нових чланица истом. У званичним саопштењима објављивано је да је овај пакт идентичан са дефанзивним савезом у циљу борбе против рушилачких снага болшевизма.¹⁷¹⁹ Пропагандисти су пласирали слику о масовности пакта, односно о подршци највећег дела европских и далекоисточних народа.

Током 1942. године настављена је антисовјетска кампања пропагандна кампања. Осим анализе совјетско-немачких односа акценат је стављен на ситуацију у ослобођеном делу фронта. Руско становништво на јужном делу Источног фронта које је „ослобођено болшевизма“ почело је да показује вољу за сарадњу са немачким представницима.¹⁷²⁰ У циљу постизања што јачег контраста вршено је поређење последица совјетске и немачке власти у освојеним областима. Пропаганда је пласирала тезу о духовном ослобођењу украјинског народа од совјетских челичних стега. Како би јавности приближили ситуацију у Совјетском Савезу објављиване су изјаве заробљених совјетских официра против болшевичког режима. Однос совјетске државе према радницима био је тема и током 1942. године. Организоване су и посете српских радника у Берлину изложби „Совјетски рај“. Поставка изложбе састојала се од неколико просторија у којима је био приказан раднички живот у СССР.¹⁷²¹

Било је случајева када је немачка цензура стопирала објављивање чланака домаћих аутора. Наведено је био случај и са чланком др Мирослава Спалајковића под насловом: „Срамни трг“ у којем је аутор изнео сопствено виђење карактера Московске конференције (Трећа Московска конференција 18. октобар - 1. новембар 1943). Све се дешава „на срамном тргу у црвеној Москви“ на коме се Молотов, Идн и Хал „погађају“ о начину на који ће бити уређено друштво после рата. На конференцији је дошло до удруживања англоамеричког и јеврејског менталитета, као и склапања савеза плутократије са комунизмом у коме Енглези

¹⁷¹⁹ „Данас се у Берлину одржава светска манифестација против болшевизма“, „Ново време“ од 25. новембра 1941. године насловна стр., „Конференцији у Берлину присуствоваће представници дванаест држава“ стр. 2.

¹⁷²⁰ „Лаљевине у „ничијој земљи“. Болшевици пале совјетска места.“, „Ново време“ од 15. јануара 1942. године, стр. 2.; „Утисци са јужног дела Источног фронта.“, „Ново време“ од 24. јануара 1942. године, стр. 3.

¹⁷²¹ Чланак С. М. Јанковића: „Са српским радницима криз совјетски рај“, „Ново време“ од 20. маја 1942. године, стр. 3.

користе Стаљина у Европи против Немачке, а Американци планирају да га искористе у Азији против Јапана.¹⁷²² Као полазну тачку у предвиђању последица Московске конференције по мале народе Спалајковић је узео изјаву шефа Совјетске државне пропаганде Лозовског, поводом енглеско-совјетских разговора о судбини малих народа. Лозовски је у наведеној изјави нагласио да „Москва неће ни да чује за те разне комбинације емигрантског олоша“. Спалајковић је дао и својеврстан приказ стања у савезничкој коалицији и планова за даља ратна дејства: Лондон је капитулирао пред Москвом, мада избегава отварање другог фронта јер „штеди свој крв“, Совјети морају отворити други фронт на Западу „јер знају да време ради против њих и да могу, ако рат дуже потраје, бити побеђени, и на спољњем и на унутарњем фронту, и све неповратно изгубити...“ Стаљин је приказан као политичар лукавији од својих савезника који вреба моменат да се избави „из кљешта енглеског империјализма.“ У закључку чланка Спалајковић је наговестио евентуално помирење Совјетског Савеза и Немачке од којег су највише страховале Америка и Енглеска у време Московске конференције. На основу забелешке на крају чланка можемо закључити да је немачка цензура забранила објављивање и поред тога што је добио одличну оцену. Забрана је уследила вероватно о закључку у коме се помиње могућност помирења Немачке са СССР, што је било недопустиво у датим тренуцима. Након овог чланка, на молбу Ђорђа Перића, др Спалајковић написао је за неку од немачких публикација чланк под насловом: „Бољшевизам и Срби“, својеврсну анализу настанка бољшевизма и улоге Јевреја у „култивисању и ширењу комунистичког микроба“.¹⁷²³ Совјетски комунизам био је главни извор убрзаног дегенерисања и распадања Европе. Спалајковић је направио и устаљено поређење бољшевизма и националсоцијализма, по којем прва идеологија доноси „једнакост у беди“, а друга „једнакост у благостању“. Немачку војску приказао је као једину одбрану од инвазије „бољшевичких хорди“ и „комунистичких банди“.

Пропаганда је током 1943. године наставила спровођење уходане антисовјетске кампање: критике свих аспеката бољшевичке унутрашње и спољне политике, од друштвеног и државног уређења до односа према савезничким државама и мегаломанских покушаја спровођења светске бољшевичке револуције.

¹⁷²² ВА, група фондов АНда, К 3, бр. рег. 23/4-1.

¹⁷²³ Исто, бр. рег. 6/4-6.

Питање крајњег исхода рата било је једна од централних тема антисовјетске пропаганде у овом периоду.¹⁷²⁴ Рат је ушао у кључну фазу у којој би победа сила Осовине довела до потпуног уништења бољшевичке опасности и спаса осталих европских народа. Бољшевизам је са контурама појединог индивидуума стабилизовао и контуре народа на најдубљем нивоу.¹⁷²⁵ Систематски су створане „легије беспризорних“ па су милиони расути по Совјетском Савезу. Држава је јавно прокламовала да породично васпитање деце значи злочин према комунистичкој држави.¹⁷²⁶ На великим митинзима омладина је учена да се одвоји од породице.¹⁷²⁷

Пропаганда је осим поменутог анализе менталитета руског народа објавила и велики број прилога о превирањима у совјетском друштву и потресних сведочанстава о страдању припадника интелигенције, војске и других друштвених слојева који нису хтели да прихвате „благодети совјетског режима“.¹⁷²⁸ Објављен је чланак о изјави совјетског дивизијског генерала Андреја Андрејевича Власова, председника Руског ослободилачког комитета.¹⁷²⁹ Власов је пао у немачко заробљеништво у коме је провео шест месеци и учврстио веру у потребу изградње

¹⁷²⁴ „Победа или бољшевизам. Значај и размере садашње одлучне фазе светског рата“, „Ново време“ од 9. јануара 1943. године, насловна стр.; „Бољшевизам-опасност за Европу“, „Турски листови истичу бољшевичку опасност за Европу“, „Ново време“ од 3. фебруара 1943. године насловна стр.; „Говор генерала Франка: Шпанија против угрожавања Европе од стране бољшевизма“, „Ново време“ од 19. марта 1943. године насловна стр.; „Бољшевизам се не зауставља ни пред једном границом“, „Ново време“ од 18. априла 1943. године стр. 2. Говор шпанског министра спољних послова грофа Хордане у Барселони поводом 50 година од Колумбовог повратка у домовину.

¹⁷²⁵ Политички преглед. „Песник и дух опустошења. Едвин Ерих Двингер о бољшевизму као опасности за светску културу“, „Ново време“ од 9. фебруара 1943. године стр. 3.; чланак из „Српског народа“: „Паклени план црвене Москве“, „Ново време“ од 23. фебруара 1943. године стр. 3.

¹⁷²⁶ „Једно успело предавање у Ваљево: „Бољшевизам противник породице“, „Ново време“ од 15. априла 1943. године стр. 3.

¹⁷²⁷ „Најтежа оптужба против комунистичких диктатора. Легије беспризорних“, плакат: „И птице познају оца и мајку“, „Ново време“ од 22. маја 1943. године стр. 3.; „400 000 деце пропало у Совјетској унији“, „Ново време“ од 17. априла 1943. године стр. 2.; „Жена робиња. Систематско рушење породице у Совјетској унији“, „Ново време“ од 6. априла 1943. године стр. 3.

¹⁷²⁸ „Благодети совјетског режима“ Ј. Ф. Ганске-Берлин, „Ново време“ од 11. фебруара 1943. године насловна стр.; „Шта пише један Украјинац који је 25 година живео под бољшевицима: „Бољшевички рај је такав, да би и у паклу сигурно било лепше. Не верујте другима и не дајте да други верују да бољшевици нису више они исти. То није истина“, „Ново време“ од 8. јуна 1943. године стр. 3.

¹⁷²⁹ „Совјетски генерал и стварање нове Русије: „Рат је за Стаљина изгубљен“, „Ново време“ од 18. марта 1943. године насловна стр. Извештај агенције ДНБ о чланку у руском листу „Ново слово“ који је написао бивши совјетски дивизијски генерал Андреј Андрејевич Власов.; чланак М. Микашиновића: „Совјетски генерал Власов о бољшевизму: „Гажено је све што је било руско“, „Ново време“ од 27. марта 1943. године насловна страна.

Нове Русије.¹⁷³⁰ Његова изјава коришћена је у сврху критике бољшевичког система и оптужбе совјетских власти за страдање руског народа, хапшење милона људи без судске одлуке, тежак живот радника и сељака. Власов је дошао до уверења да је рат за Стаљина био изгубљен, а да је он увукао државу у рат који служи интересима САД и Британије. Власов је позвао народ у борбу за „довршење националне револуције“ и за оснивање нове Русије. Аутор прилога наводи да је проглас Власова наишао на велики одјек у редовима руских заробљеника. Домаћа штампа је у контексту оптужби против бољшевичког система објавила и низ прилога о раду ГПУ-а, раније Чеке у Совјетској унији. ГПУ је искоренио целокупну интелигенцију, ликвидирао бројне раднике и сељаке. Објављивана су сведочанства преживелих као вид „потресне оптужбе против бољшевичког система“. Писало се о методама, казнама и мучењима ГПУ-а,¹⁷³¹ као и о раду бољшевичких логора за присилан рад.¹⁷³²

Пропагандисти су анализирали верску политику у оквиру односа совјетског система према друштвеним вредностима и традицији. Објављена је и Резолуција руских првосвештеника у иностранству. Свети Синод руске православне цркве у иностранству није признао избор патријарха Сергија у Москви и осудио га је као издајника хришћанске цркве.¹⁷³³ Др М. Спалајковић је писао о очувању вере код правих руских верника и црквених великодостојника који су се дистанцирали од „бољшевичких архијереја и совјетског патријарха“. Направио је поређење чувара вере са првим хришћанима који су под нападима непријатеља бежали у катакомбе: „Стаљин је изабрао најкрупније зрно кукољ и поставио га на патријаршијски престо, баш зато да би отровао православље и унео раздор у Христову Цркву.“ Мудри и богобојажљиви руски свештеници одбили су да признају патријарха

¹⁷³⁰ „Зашто сам ступио у борбу против комуниста (отворено писмо генерала А.А. Власова) „Ново време“ од 20. априла 1943. године стр. 3.

¹⁷³¹ „Ликвидирани“, „Ново време“ од 4. априла 1943. године стр. 3.; „Цео руски народ живео је под терором ГПУ-а“ „Ново време“ од 16. априла 1943. године стр. 2.

¹⁷³² „Пакао на Соловјецким острвима. Бољшевички логор за присилан рад на Белом мору“, „Ново време“ од 9. априла 1943. године стр. 3.

¹⁷³³ Чланак митрополита Анастасија: „Поводом избора патријарха у Москви. Изјава председника руског Архијерејског синода. Ко је новопостављени патријарх Сергије“ „Ново време“ од 12. октобра 1943. године стр. 3.; „Проглас Светог синода руске православне цркве у иностранству свима православним Русима: „Тешко човечанству ако на време не савлада комунистичку опасност која му прети“, „Ново време“ од 6. новембра 1943. године, стр. 3.

Сергија. Српски народ Спалајковић је поредио са руским и наводи примере који иду у прилог његовој тврдњи да је прост српски народ најоданији чувар вере.¹⁷³⁴

Штампа је наставила да објављује нове детаље злочина у Катинској шуми, као и сведочанства преживелих из заробљеничког логора Козјелск.¹⁷³⁵ Европска јавност је осудила јеврејско-бољшевичке злочине и у том контексту је пропаганда пласирала тезу о демаскирању завере „плутократских и бољшевичких Јевреја“.¹⁷³⁶ М. Микашиновић је у чланку под насловом: „Само борбом може се Европа спасти од бољшевичких грозота“ презентовао домаћој јавности садржај и закључке расправе берлинских политичких кругова на тему трагедије на добру НКВД-а у Катинској шуми. Након сведочења мештана немачке власти које су ушле у Гњездово формирале су комисију од војних и цивилних стручњака под вођством шефа Института за судску медицину и криминалитет Универзитета у Бреслави др Бупа која је испитивала терен и пронашла гробницу са преко 4000 пољских официра. Даље је установљено да није једина и да постоји ланац гробница. Једна од гробница отворена у присуству страних новинара.¹⁷³⁷ Према објављеним вестима берлинске штампе 400.000 Пољака подлегло је бољшевичком злостављању, а планирано је приморавање милион и по одвучених Пољака на приступање совјетском систему.¹⁷³⁸ Уз чланак под насловом „Јосиф крвави“ објављена је фотографија плаката Стаљинових недеља на светском нивоу. Пропаганда је наглашавала велике губитке Црвене армије у заробљеницима и

¹⁷³⁴ Чланак др М. Спалајковића: „Народ-чувар вере“, „Ново време“ од 13. новембра 1943. године, стр. 3.; чланак др М. Спалајковића: „Борба на живот и смрт“, „Ново време“ од 28. новембра 1943. године стр. 3.

¹⁷³⁵ „Бољшевици побили још 350 000 Пољака. Код Одесе заједнички гроб од 5 000 жртва ГПУ-а.“, „Ново време“ од 25. и 26. априла 1943. године стр. 2.; „Један преживели из Козјелска прича. Потресан извештај једног бившег пољског мајора“, фотографија: „Делегација европских песника и књижевника разгледа документа нађена код лешева у Катинској шуми“, „Ново време“ од 1. и 2. маја 1943. године стр. 3.; „Представници европских земаља на месту злочина у Катинској шуми. Утврђен је страшни злочин јеврејско-бољшевичких убица.“ „Ново време“ од 5. маја 1943. године стр. 3.

¹⁷³⁶ „Ново време“ од 30. априла 1943. године стр. 2.; „Чувени совјетски научник С. Бељденинов о ужасима јеврејско-комунистичког терора у СССР: „Европа мора да упамти да би она у случају победе комунизма била вргнута у најстрашнији хаос крви и мука“, „Ново време“ од 20. маја 1943. године стр. 3.

¹⁷³⁷ „Ново време“ од 18. априла 1943. године стр. 2.; „Једнодушина осуда јеврејско-бољшевичког зверства. Помен убијеним пољским официрима у Смоленску“, „Ново време“ од 21. априла 1943. године стр. 2.

¹⁷³⁸ „Део цивилизовани свет против јеврејско-бољшевичких злочина“, „Ново време“ од 18. априла 1943. године стр. 2.; „Сензационални акти у налазима смољенског ГПУ“, „Ново време“ од 5. јуна 1943. године насловна стр.; „Тимошенко-претеча катинског злочина“, „Ново време“ од 5. јуна 1943. године стр. 3. Тимошенко проглас као заповедника Украјинског фронта из 1939. године о ослобађању пољског народа од стране Црвене армије.

погинулима поворка заробљеника могла би се растегнути од Владивостока до Москве, док би колона мртвих Црвеноармејаца била дуга од Камчатке до Москве.¹⁷³⁹ Домаћа штампа објавила је у контексту анализе совјетског поступања према противницима Стаљинове политике садржај предавања новинара и уредника „Обнове“ Ратка Живадиновића на Коларчевом народном универзитету.¹⁷⁴⁰ Живадиновић је на предавању изложио утиске из Винице као очуваног музеја совјетске стварности тако да су утисци из Винице тачни за цео Совјетски Савез, живот у њему и за све оно што се назива „рајем совјетске земље“. Описао је услове живота који су били неподношљиви, живот преживелих који је био гори него да су убијени. Главни број виничких жртава били су највише људи који су остали верни православној цркви. Предлагао је да најчеститији домаћини посете Виницу и место страшних злочина како би схватили сву тежину совјетских злочина. У том контексту организован је и одлазак група српских сељака и радника који је требало да се „увере“ у „резултате двадесетпетогодишње бољшевичке страховладе“ и пренесу своје утиске сународницима по повратку у земљу.¹⁷⁴¹

Једна од тема која је била актуелна све време рата била је политика Коминтерне. Пропагандисти су Коминтерну приказивали као „дволичну, спремну да погази сваки уговор без обзира колико на њему има потписа и печата“.¹⁷⁴² Вести о распуштању Коминтерне пропагандисти су сматрали тактичким потезом чији је крајњи циљ подизање светске револуције на виши ниво и завођење диктатуре пролетеријата. Према тумачењу Драгољуба Љ. Јовановића као доказ наведеног, односно доказ уврежености комунистичке идеологије, могу послужити записници са Седмог конгреса Коминтерне одржаног у Москви у августу 1935. године. Том приликом је Димитров цитирао Стаљинове речи из дела: „О основама лењинизма“. Јовановић је заступао тезу да су комунисти оправдавали коришћење свих могућих

¹⁷³⁹ „Ново време“ од 20. јуна 1943. године насловна страна.

¹⁷⁴⁰ „Сусрет са совјетском земљом“, предавање Ратка Живадиновића, новинара, на Коларчевом народном универзитету, „Ново време“ од 7. августа 1943. године стр. 3, На предавању које је одржао главни уредник „Обнове“ присуствовали су и Ђорђе Периф, помоћник министра народне привреде Светозар Спанаћевић.

¹⁷⁴¹ „Данас одлази у Украјину једна група српских сељака и радника да види резултате двадесетпетогодишње бољшевичке страховладе. Јуче је председник владе примио своје изасланике и говорио им о значају њихова пута“, „Ново време“ од 25. августа 1943. године стр. 3.; „Председник владе је јуче примио групу сељака и радника по њиховом повратку из Украјине. Видели смо неизмерно благо и непрегледне гробове, рекао је један наш сељак о својим утицајима са пута у Украјину“, „Ново време“ од 9. септембра 1943. године насловна страна.

¹⁷⁴² Чланак М. К. : „Дволичност политике Коминтерне“, „Ново време“ од 26. маја 1943. године стр. 3.

средстава како би остварили своје циљеве, те је и наводно распуштање Коминтерне једно од таквих средстава. Стаљину и његовим савезницима потпуно је свеједно колико ће још српских живота узети за остваривање својих циљева. Анализирао је снагу Стаљина и његових савезника, импутирајући противничкој страни управо ситуацију која је карактеристична за положај Немачке у овом периоду и њену пропагандну тактику обраћања свим европским народима: „Једно је ипак јасно, да онај који такве позиве и поруке шаље, не осећа се довољно јак да сам битку добије.“¹⁷⁴³ Као доказ да је крајњи Стаљинов циљ бољшевичка светска револуција објављена је сензационална вест да су Немци запленили једну Стаљинову заповест од 18. фебруара 1943. године. Наведену заповест Стаљин је у својству комесара издао команданту Шесте армије, дивизијском генералу Харитонову, команданту Друге армије, дивизијском генералу Кузњецову и армијском генералу Попову. Заповест је нађена под рушевинама једног совјетског командног бункера, међу папирима команданта 25 оклопне бригаде пуковника Пољакова. Порука је садржала „јасно признање да бољшевизам, сада као и увек, тежи светској револуцији и светској диктатури пролетеријата као своме једином циљу.“¹⁷⁴⁴

Посебну целину у оквиру антисовјетске пропагандне кампање чинила је анализа совјетске политике на Балкану и односа према Краљевини Југославији, Србији и српском народу.¹⁷⁴⁵ Интересантан је чланак др Ђорђа Перића у антисовјетском духу објављен у виду анализе совјетске политике на Балкану. Перић се бави „закулисним совјетским сплеткама“ које су довеле до слома југословенске државе.¹⁷⁴⁶ Кампања за ослонац на совјетску државу почела је током јесени 1939. године, а тврдило се да су једино Совјети спремни да обезбеде мир и слободу балканским народима. Министра Чубриловића Перић је означио као једног од главних организатора државног удара. Москва је имала рачуницу да „запали Балкан, како би она могла неометано, бар још извесно време, оштрили нож којим је намеравала да удари Европу у леђа.“ У чланку под насловом: „Балкан и

¹⁷⁴³ Чланак Драгољуба Љ. Јовановића: „Шта значи распуштање Коминтерне“; „Ново време“ од 1. јуна 1943. године насловна страна.

¹⁷⁴⁴ Писање берлинске штампе: „Тајна заповест Стаљина: бољшевичка светска револуција“, „Ново време“ од 8. августа 1943. године насловна стр.; „Бољшевизам тражи господарење над Европом“, „Ново време“ од 28. августа 1943. године стр. 2.

¹⁷⁴⁵ „Бољшевичка Москва и српски осећаји и циљеви“, „Ново време“ од 16. априла 1943. године, стр. 3.

¹⁷⁴⁶ „Совјетски прсти у нашој народној просвети. Закулисне спелтке које су довеле до нашег слома“, чланак од 10. априла објављен у „Српском народу“, „Ново време“ од 11. априла 1943. године, стр. 3.

Совјети“ Перић је наставио са анализом совјетске политике на Балкану пред почетак рата и доказивањем да су Немачка и њени савезници једина заштита Европе од бољшевичке напасти.¹⁷⁴⁷

Домаћа штампа наставила је током 1944. године са објављивањем чланака, прилога, извештаја и анализа антисовјетске садржине. Критиковани су сви сегменти совјетске унутрашње и спољне политике, од друштвеног и државног уређења до односа према савезничким државама.¹⁷⁴⁸ Промена совјетског устава почетком 1944. године и образовање Совјетске федерације била је једна од фреквентнијих тема у домаћим листовима.¹⁷⁴⁹ Домаћи пропагандисти бавили су се током 1944. године анализама бољшевичког режима у Совјетском Савезу и његовог утицаја на руски народ.¹⁷⁵⁰ Такође, незаобилазно је било проучавање деловања бољшевика на југословенској територији.¹⁷⁵¹

Пропагандисти су у појединим анализама ратне ситуације износили тврдње да су бољшевици својим захтевима подвластили чак и Дражу Михаиловића. Основна порука и закључак оваквих анализа односили су се на потребу ангажовања целокупног народног потенцијала и снаге у раду на уништењу бољшевизма. Читава Европа морала се ујединити у борби против бољшевизма,¹⁷⁵² а у оквиру европске заједнице народа Србија је морала дати свој допринос у тој борби.¹⁷⁵³ У супротном, Србију би чекала најстрашнија судбина и пад под јарам

¹⁷⁴⁷ Перићев чланак у „Српском народу“, „Ново време“ од 16. маја 1943. године стр. 3.

¹⁷⁴⁸ „Лондонски гласови поводом московског одговора. „Совјетска унија залупила врата“, „Ново време“ од 22. јануара 1944. године, стр. 2.

¹⁷⁴⁹ „Совјетска федерација-нова мера за остварење светске револуције“, „Ново време“ од 6. фебруара 1944. године, стр.2. ; „Са бољшевизмом се не може живети у миру“, стр. 2.; „Промена совјетског устава мамац за мале европске народе“, „Основне идеје бољшевизма остају нетакнуте“, Стаљин: „Увек ћу мрзети веру“, „Ново време“ од 8. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹⁷⁵⁰ „Реформом совјетског устава срушена Атлантска карта“, „Ново време“ од 8. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Стаљинов план: Постепено бољшевизирање Европе“, „Ново време“ од 10. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹⁷⁵¹ Чланак Б. Ђ. Н. : „Лудост и заблуда“, „Ново време“ од 23. фебруара 1944. године, стр. 2.

¹⁷⁵² „Европа не напушта борбу против бољшевизма“, „Ново време“ од 8. априла 1944. године, насловна стр.; У листу „Мали весник“ објављиваном током 1944. године у великом броју прилога анализиран је и критикован совјетски режим и партизански покрет. У чланку под насловом: „Сутон човечанства“ пропагирано је стварање јединственог европског антикомунистичког фронта који би спасао Европу од вандалског бољшевизма. Апостоли бољшевизма: Сјеров, Тканченко, Куглов и Јосип Броз воде Европу у сутон човечанства у коме ће пропасти сви европски народи. Као доказ почетка бољшевицијације у ослобођеним земљама наводи се окрутност поступака у истим., „Мали весник“ од 15. септембра 1944. године, насловна страна.

¹⁷⁵³ Чланак сталног дописника из Берлина: „Српски народ против бољшевизма“, „Ново време“ од 12. априла 1944. године, стр. 2.

комунизма који су јој припремали Тито и Стаљин.¹⁷⁵⁴ Објављивани су докази према којима су Британци припремали предају целог Балканског полуострва Совјетима.¹⁷⁵⁵ Штампа је у другој половини 1944. године наставила редовно објављивање прилога и анализа немачких листова на тему критике совјетског режима и политике.

6.3.2. Антисемитска пропаганда

Немачка пропаганда је након уласка у рат са Совјетским Савезом почела користити антисемитизам као најјачи аргумент који је омогућавао јасно диференцирање немачког друштва од западне либералне демократије и комунизма. Једно од првих предавања, намењених српском становништву у коме се немачки пропагандисти баве јеврејским питањем, емитовао је Радио-Београд. Предавање је емитовано у оквиру емисије „Из савремених догађаја“, два дана након почетка совјетско-немачких непријатељстава.¹⁷⁵⁶ Рат је представљен као „борба за рестаурацију народа“. У образложењу што до тада није било емисија у којима би се разматрало јеврејско питање истиче се да је Немачка избегавала наведено питање управо због односа са Совјетском Русијом: „Радио до сада из тог разлога није хтео да назове Јевреје њиховим правим именом. Јер, драги слушаоци, једно морамо одмах у почетку рећи: Болшевизам и јеврејство су једнаки.“ Пласирана је теза о комунизму као јеврејској творевини.¹⁷⁵⁷ У првој припремној фази решавања „јеврејског питања“ немачке власти су спровеле низ мера које су почетком окупације претходиле интернирању Јевреја.¹⁷⁵⁸ Прикупљани су подаци и формирана је картотека Јевреја и Рома уз већ наведене репресивне мере и доношење одређених декрета и уредаба којима су стављени ван закона. Такозвани

¹⁷⁵⁴ чланак др М. Спалајковића: „Болшевизам и смисао живота“, „Ново време“ од 10. маја 1944. године, стр. 2., Др М. Спалајковић је у чланку о болшевизму и о смислу живота указивао на несрећу која чека Србе уколико се окрену Титу и Стаљину.

¹⁷⁵⁵ „Предаја целог Балкана болшевизму. Сензационалан докуменат представника „Daily Mail“ и „Daily Herald“ у Каиру“, „Ново време“ од 20. и 21. маја 1944. године, стр. 2.; „Балкан као утицајна сфера Совјета“, „Ново време“ од 30. августа 1944. године, насловна страна.

¹⁷⁵⁶ „Улога Јевреја у болшевизму. Предавање у емисији Радио-Београда: Из савремених догађаја“, „Ново време“ од 24. јуна 1941. године, стр. 6.

¹⁷⁵⁷ Чланак Е. С. : „Тајна руске револуције. Сједињене америчке државе финансирају болшевизам. Од пет милиона Јевреја који живе у Русији, једна добра трећина сачињава чиновништво совјетског режима“-констатује „Цуши Кроникл“, „Обнова“ од 8. јула 1941. године стр. 3.

¹⁷⁵⁸ Бранислав Божовић, Страдање Јевреја у окупираном Београду; Београд, 2012, стр.211.

„аријевски параграф“ био је део готово свих званичних докумената.¹⁷⁵⁹ Покренута је расправа о оснивању Завода за расно-биолошка испитивања који би законски регулисао очување расне чистоте српског народа. Након примене претходних мера интернирано је мушко јеврејско становништво, а потом преостали јеврејски живаљ. Уз Јевреје страдала је и ромска заједница која је представљала „проблем“ који је требало „решити“ по немачким директивама¹⁷⁶⁰. Коначна фаза решавања јеврејског питања“ значила је потпуно уништавање Јевреја у логорима крајем 1941. и почетком 1942. године. Настављена је потрага за одбеглим лицима јеврејског порекла. Обавеза домаћих власти састојала се, између осталог, да учествују у спровођењу одређених мера против Јевреја од почетка окупације, а Наредбом немачког војног заповедника у Србији прописани су одређени задаци које је домаћа власт извршавала како на централном, тако и на локалном нивоу. Др Бранислав Божовић у разматрању улоге Милана Недића у страдању Јевреја наводи неколико немачких докумената који су чинили основу политике и пропаганде домаћих власти према јеврејској заједници. Поменуо је значајан тајни службени спис Оперативне групе полиције безбедности (Гестапо-а) и службе безбедности (СД) од 9. септембра 1941. године под насловом: „Предмет: Недићев став према јеврејском питању“ (документ са ознаком „Н-5“). У питању је извештај о разговору Милана Недића, Димитрија Љотића и професора Рудолфа Троја, иначе фолксдојчера и функционера „Збора“, који је по тајном налогу немачких власти сазвао састанак како би се утврдили ставови новог председника владе о јеврејском питању. Према наведеном документу Недић је упозорио на дотадашњу дубоку емотивну повезаност и добре односе српског становништва са Јеврејима.¹⁷⁶¹ Следећи састанак у вези са јеврејским питањем председник владе имао је са шефом окупационе војне управе др Харалдом Турнером тек након завршетка фазе физичког уништавања јеврејске заједнице у Србији, 28. марта 1942. године. Разматрана је актуелна ситуација, искрсли проблеми и мере које треба предузети за

¹⁷⁵⁹ Наведене мере прецизиране су у Наредби немачког војног заповедника у Србији, објављеној 31. маја 1941. године у Београду. Прописане су строге казне за све који се успротиве овој наредби. Крајем јула војни заповедник донео је допунску уредбу којом је регулисано располагање јеврејском имовином, а 22. децембра 1941. године објављена је уредба која се односила на забрану примања Јевреја на конак уз претњу смртном казном.

¹⁷⁶⁰ Чланак В. П. : „Један актуелни социјални проблем. Цигани на селу и у вароши. Кнез Милош је први на Балкану покренуо и донекле решио циганско питање“, „Обнова“ од 15. августа 1941. године стр. 4.

¹⁷⁶¹ Б. Божовић, Страдање Јевреја у окупираном Београду; Београд, 2012, стр. 214, Божовић наводи сигнатуру документа: ИАБ, Фонд БдС Београд, досије Н-5, стр. 200.

њихово решавање. Сачуван је Турнеров записник о наведеном састанку, према коме му се Недић жалио на тешкоће које му у земљи праве остаци масона, прикривени Јевреји и Енглези.¹⁷⁶² Неколико месеци касније, 22. јуна 1942. године, Недић се обратио генералу Бадеру предлогом да се предузму мере против Јевреја, ратних заробљеника у Немачкој у логору Оснабрику. Према његовим проценама у наведеном логору боравило је око 340 Јевреја и одређени број комунистички оријентисаних активних и резервних официра. Услед њихове „деструктивне акције“ председник српске владе молио је немачке власти да предузму мере против јеврејских и левичарских елемената. Наведено писмо је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача сврстала у доказни материјал за Недићево суђење.¹⁷⁶³

Наведени службени документи и преписка носили су ознаку тајности, али је пропагандна активност у облику објављених чланака, одржаних говора и радио-емисија, дистрибуирања плаката и коришћења других облика пропагандних средстава била очигледан пример константне антисемитске политике домаћих власти. Активност Љотићевог „Збора“ на пољу антисемитске пропаганде била је подједнако важна јер је немачка обавештајно-безбедносна служба, посебно Абвер, ангажовала велики број припадника „Збора“ као тајне агенте. Обавештајна служба „Збора“, такозвани Одсек „С“ на централном нивоу и обавештајни одсеци на локалном нивоу добровољачких одреда имали су разгранату мрежу. Антисемитска пропаганда била је стално присутна у листовима „Обнова“ и „Наша борба“. Један од главних носилаца антисемитске делатности „Збора“ био је Милисав Грујић, руководећи функционер обавештајне службе и СДО. Влада народног спаса преузела је расну теорију националсоцијализма која је у својој основи имала антисемитизам.¹⁷⁶⁴ Путем свакодневне пропаганде креирана је слика јеврејске завере која је изазвала рат и јеврејског народа као узрочника свих несрећа које су задесиле европско друштво. Антисемитизам на немачком ратном плакату повезивао је читаву пропагандну конструкцију. Антифашистичка коалиција

¹⁷⁶² Б. Божовић, н.д, стр. 215.

¹⁷⁶³ ИАБ, Истражни предмет генерала Милана Недића, Записник од 30. јануара 1946. године, стр. 21.

¹⁷⁶⁴ Гај Винт и Питер Калвокорези у „Тоталном рату“ дефинишу немачки антисемитизам као израз мржње према људима који су инсистирали на својој различитости и који су одбијали да буду асимиловани. Канцелар Бизмарк користио је расне предрасуде у политичке сврхе, а потом их је развио руски цар Александар III. Антисемитизам постао је врста „културолошког родног појма“ у коме су били садржани демократија, комунизам, либерализам, интелектуална и аристократска елита, међународне финансије и хришћанство; стр. 25.

повезивана је са јеврејском завером. Пропагандисти су аргументовали своје тврдње користећи се „историјским чињеницама“ према којима су Јевреји још у Христово време покушавали да завладају светом. Француска револуција била је исто тако јеврејско дело. У штампи је осуђиван и Берлински конгрес који је давање независности Србији условио изједначавањем права Срба са правима Јевреја. Јавност је уверавана у рад међународног јеврејства на уништавању српског народа, ширењу материјалистичког духа међу омладином, продору западних демократија у Србију и на организовању демонстрација 27. марта. Масонство је приказивано као инструмент јеврејства.

Антијеврејска пропаганда у Србији попримила је веће размере након напада Немачке на Совјетски Савез. Вршило се поистовећивање бољшевизма и јеврејства. Прилагођавање немачке пропаганде, а потом и пропаганде домаћих власти локалним условима састојало се од доказивања да су за несрећу српског народа криви Јевреји, а не немачки народ. Једна од првих анализа домаћих пропагандиста на тему јеврејске улоге у изазивању 27. марта и 6. априла изашла је из пера др Лазара Прокића под насловом „Три интернационале“.¹⁷⁶⁵ Прокићева студија базирана је на категоризацији интернационала којима се демократија послужила како би привукла широке народне масе. Свака интернационала добила је симболичне боје: жуту, плаву и црвену. Жуту интернационалу чинили су Јевреји чврсто повезани крвљу, талмудовским заветом, интересима и методама рада. Борили су се за појачавање крвног и интересног блока јеврејства против аријеваца. Припадници плаве интернационале били су масони, односно слободни зидари целог света. Масони су наставили да са комунистима и Јеврејима раде на разбијању српског духа. Прокић је био заговорник тезе да је слободно зидарство инструмент Јеврејства: „Тиме је деодемократија балансира у својој одбрани и нападима између Јеврејства и слободног зидарства. Што једни нису могли, други су успели увек за исту кућу, увек за исту фирму, увек за исте циљеве: не народне, већ међународне, јеврејске, капиталистичке...“. Марксизам је према Прокићу био јеврејска творевина, измишљена у случају да се капитализам окрене против њих. Црвена интернационала је сва у знаку крви радног народа: „Чекић и срп нису симболи рада, жуљевитог и мукотрпног. Срп је симбол сечења вена, чекићем треба жртву што више дотући да крв што више излопи- и обојадише земљину куглу!

¹⁷⁶⁵ „Ново време“ од 25. јула 1941. године насловна страна.

Разуме се аријевска крв.“ Анализирајући начине на који се треба борити против ове три интернационале Прокић је предложио организовање једне изложбе антимасонског, антијеврејског и антикомунистичког карактера којом би се народу указало на „изворе свих невоља које су га задесиле“.

Јевреји су представљани као носиоци свег зла и опасност за европску културу и цивилизацију.¹⁷⁶⁶ Штампана је у контексту пропагирања негативних особина јеврејског народа објавила рецензију филма немачке продукције „Јеврејин Зис“ режисера Фајта Харлана. Поједини филмски историчари прогласили су „Јеврејина Зиса“ за најбољи пропагандни филм Трећег Рајха.¹⁷⁶⁷ Вешта режија и једноставна прича заснована на устаљеним стереотипима о Јеврејима били су одлучујући фактори за велики успех филма, чак и код београдске публике.¹⁷⁶⁸ Символика филма видљива је у сваком његовом делу. Војвода од Виртемберга симбол је понижених немачких вођа којима су преко позајмљивања новца загосподарили Јевреји. Поручује се да је жеља Јевреја да загосподаре немачким народом довела до њиховог изгнанства и пропасти. Приказ ритуалног убиства готово је једнак по интензитету поруке као приказ силовања младе Доротеје која се убија јер не може да преживи понижење. Овде је очигледан мотив страдања за опште добро, жртвовања појединца у корист заједнице, уз оптужбу за расно мешање и уништавање чистоте аријевске крви. Страшан злочин требало је казнити и највећом могућом казном: погубити кривца на најсавршенији технички начин до тада, а потом прогнати све његове сународнике како се ништа слично не би поновило. Херштајн тврди да без сцене силовања филм не би могао имати толико снажну пропагандну поруку: угрожавање опстанка немачког народа на који је једини одговор могао бити самоодбрана и агресија. Осим „Јеврејина Зиса“ у Србији је током окупације популарисан и документарни филм Фринца Хиплера под насловом: „Вечити Јеврејин“ (који није доживео већи успех), као и филм

¹⁷⁶⁶ Чланак Е. Меснера: „Достојевски о Јеврејима: „Јеврејин узима своје и иде даље.“ Суштина улоге јеврејства у социјалном и економском животу свих народа“, „Обнова“ од 24. јула 1941. год. стр. 4.

¹⁷⁶⁷ „Нјемачка“ Filmska enciklopedija, књ. 2, стр. 248-249; R. E. Herzstein, наведено дело, стр. 283-284, 310.

¹⁷⁶⁸ „Тонфилм: Јеврејин Зис“, „Ново време“ од 14. јула 1941. године стр. 6. Ово је била прва филмска новинска рецензија; фотографија: „Једна сцена из филма „Јеврејин Зис“, „Ново време“ од 13. јула 1941. године стр. 8.; „Вернер Краус човек са четири лица-човек са четири душе“ уз фотографију Фајта Харлана, редитеља „Јеврејина Зиса“ са Вернером Краусом и Фердинандом Маријаном у припреми једне сцене“, „Ново време“ од 27. јула 1941. године стр. 8. Копија филма „Јеврејин Зис“ чува се у Југословенској кинотеци

„Ротшилд“ о улози јеврејског капитала у британској финансијској политици. Филм „Вечити Јеврејин“ припадао је жанру образовно-документарног филма насталог са циљем да прикаже улогу јеврејског народа у светској историји. Филм је снимљен у сарадњи са Гебелсовим Министарством за пропаганду и његовим стручњаком за јеврејско питање др Еберхардом Таубертом (који је био и сценариста филма). „Комбиновањем сугестивности слике, коментара и музике добијен је филм који исијава мржњом, у чему је скоро без премца у целокупној светској кинематографији.“¹⁷⁶⁹ Порука која се шаље кроз цео филм односи се на потребу за потпуним уништењем Јевреја како би се спасао свет од заразне болести сваког појединачног Јеврејина. Доказује се да су сви Јевреји исти, без обзира да ли су у питању немачки Јевреји који се барем на први поглед не разликују од своје околине, било да се ради о Јеврејима из гета на Истоку. Насупрот њима Немци су приказани као вредна духовно и физички поткована нација са виоким дOMETИМА на пољу културе, уметности и развијеног стваралачког духа. Филм садржи и анимирани приказ ширења мреже „Вечитог Јеврејина“ из Азије преко света што се директно пореди са приказом ширења пацова, који су преносиоци куге, из Азије на цео свет. Преко кадрова из филма о Ротшилдима, њујоршкој берзи и лондонском ситију имплицира се да су Јевреји творци капитализма, а преко кадрова о Карлу Марксу да су социјализам и револуција производ јеврејске мисли. Јевреји су оптужени и за изазивање Првог светског рата и несрећу која се после рата обрушила на немачки народ. Филм „Ротшилд“ био је уперен против плутократске Велике Британије, а у антисемитској пропаганди служио је како би се приказао начин на који је јеврејски капитал постао доминантан у британском финансијском животу.¹⁷⁷⁰ Рецензије наведених антисемитских филмова и њихово приказивање у окупираној Србији биће анализирани у оквиру поглавља о филмској пропаганди.

Антисемитски корпус тема које су обрађивали домаћи пропагандисти углавном се односио на однос демократије, јеврејства, слободног зидарства и комунизма, те их тако Лазар Прокић доживљава као синониме потпуног упропашћења човека, његових духовних вредности, породице и државе, вере и традиције. У једној од објављених брошура под насловом: „Јевреји у Србији. Ко ће

¹⁷⁶⁹ Милан Кољанин, Филмска пропаганда-увод у холокауст, Годишњак за друштвену историју, VII/1 Београд, 2000, стр. 40.

¹⁷⁷⁰ „Ново време“ од 16. новембра 1941. године.

претегнути? Нико! Јер тако Јеверејин хоће...“ Прокић се , како би поткрепио своје тврдње Прокић послужио „чињеницама“ из историје јеврејског народа.¹⁷⁷¹ На насловној страни наведене брошуре приказан је јеврејски рабин са вагом у руци, како мери тас са новцем и други тас са Стаљином, а резултат је подједнак. Брошура садржи и табеларне приказе распрострањености Јевреја у Европи и свету од старог века па до почетка рата. Под пропагандну лупу стављени су јеврејски обичаји, вера, религија, друштвени и политички живот. Прокић тумачи и поглавља у Талмуду наводећи примере родоскрнављења код Јевреја, односно одорођавања у породици са сродницима другог степена у правој линији. Посебно поглавље било је посвећено питању јеврејства и његове разорне акције у Србији са тумачењем појаве антисемитизма код Срба као „самоникле појаве“ што се објашњава њиховом одговорношћу за увлачење Југославије у рат, прихватањем ционизма и покушајима да угуше било какве покушаје критиковања њиховог друштва и народа које се јавило код Срба у Краљевини Југославији. Пропаганда се бавила темом веза јеврејских капиталиста са четницима, односно финансирања четничког покрета.¹⁷⁷²

Милорад Мојић се као главни секретар и идеолог „Збора“, у брошури под насловом „Закони и дела Јевреја“ бавио тумачењем јеврејских закона и њиховим кобним утицајем на европско друштво.¹⁷⁷³ У брошури под насловом: „Српски народ у канцама Јевреја. Поразна сведочанства из Талмуда и Шулхан Аруха и примена њихова у садашњости“ Мојић је анализирао цитате из јеврејских законика са намером да са њима у приступачној форми упозна шире народне слојеве.¹⁷⁷⁴ Приказао је духовне и моралне основе јеврејског народа цитирајући и тумачећи делове законика са циљем да докаже колико су разорно деловали на традиционална друштва.

Након првих месеци окупације слика непријатеља коју су креирали водећи пропагандисти и штампа у ослонцу на немачку пропаганду постајала је сложенија и прецизнија, како би се појачале могућности њеног утицаја на народну свест. Мотив јеврејске издаје након увлачења земље у рат присутан је кроз доказивање деловања иностраних Јевреја из Француске, Енглеске, САД-а и бољшевичке Русије

¹⁷⁷¹ ВА, група фондова Нда, К 48, бр. рег. 3/1-2. Прокић се и у чланку под насловом: „Ми и Јевреји“ бавио анализом положаја јеврејске заједнице у Србији. „Обнова“ од 28. јула 1941. године стр. 3.

¹⁷⁷² „Везе нишких Јевреја са четницима. Једно писмо нишког пододбора Удружења четника јеврејским капиталистима“, „Ново време“ од 21. маја 1941. године стр. 2.

¹⁷⁷³ ВА, група фондова Нда, К 48, бр.рег. 29/1-1.

¹⁷⁷⁴ ВА, група фондова Нда, К 47, бр.рег. 6/1.

преко савезника у окупираној Србији. Разбојничким комунистичким бандама које су вршљале српским шумама су командовали Јевреји прерушени у политичке комесаре. Они су упућивали на убиства Срба ангажованих на обнови земље и одржавању поретка, наређивали спаљивање летине, кидали транспортне линије и уништавали превозна средства. Прокић је писао о пропагандном утицају на народ који су имали маскирани Јевреји тумачећи му погрешно „право стање на далеком фронту и стварну ситуацију Српства и Србије“.¹⁷⁷⁵ Проналажени су докази према којима су Јевреји финансирали комунистичке банде. Објављивани су прилози о броју Јевреја у појединим градовима у окупираној Србији.¹⁷⁷⁶ Још један од идеолога „Збора“ Никола П. Радуловић окривио је Јевреје за дегенерацију руског народа у брошури објављеној у октобру 1941. године под насловом „СССР као оруђе Јеврејства“. Радуловић се бавио улогом Јевреја у политичком, економском и културном животу СССР-а, као и њиховим „злочинствима и тиранијом“.

Одељење за пропаганду наставило је бављење антисемитском пропагандом на устаљен начин током 1942. године, изузев што је број објављених чланака који се односио конкретно на јеврејски народ био изразито мањи него у претходној години (имајући у виду да је положај Јевреја био „законски регулисан“). Наведено је доказ тезе да је антисемитска пропаганда била заступљена у већини текстова објављиваних у штампи на друге теме (широки спектар наведених тема анализиран је у оквиру других поглавља у раду). Сliku рата, односа западних савезника према Совјетском Савезу, антикомунистичку пропаганду и антикомунистичке изложбе, било је немогуће дочарати примаоцима пропагандних садржаја уколико у њих није било укључен и антисемитски елемент. Антисемитизам је био део званичних говора министара и локалних представника власти приликом одржавања народних зборована и конференција. Инжењер др Милосав Васиљевић је током окупације одржао и велики број предавања на тему критике југословенске међуратне политике, демократије и међународног јеврејства. Приликом народног збора у Ваљевоу 10. маја 1942. године Васиљевић је окупљеном народу говорио о улози међународног јеврејства у светској политици.¹⁷⁷⁷ Јевреји су контролисали већину

¹⁷⁷⁵ У предговору за брошуру под насловом „Јевреји у Енглеској, Француској, СССР“ Прокић се бави тајним јеврејским плановима, њиховом улогом у ратовима, револуцијама и сукобима других народа., група фондова ВА, Нда, К 47, бр.рег. 5/1.

¹⁷⁷⁶ „Од 16 000 становника Краљево нема ниједног Јеврејина“, „Ново време“ од 27. јула 1941. године стр. 4.

¹⁷⁷⁷ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 19/1-1.

листова у свету и на тај начин обликовали јавно мњење у демократским земљама чиме су вршили и утицај на живот појединих народа. Српски народ је под јеврејским утицајем „гурнут у тешку катастрофу. Васиљевић је нагласио улогу Српске православне цркве као „првог борца против Јевреја“. Народу је у већини ових предавања, која су углавном држана према унапред припремљеном материјалу Одељења за пропаганду, а свакако уз претходну контролу немачке цензуре, пласирана теза о јеврејско-комунистичкој спреси. Доказивано је да су Јевреји водили комунистичку акцију против Владе народног спаса, као и да су савладани „захваљујући пожртвованости оних који су се упустили у борбу са комунистима, као и брзом отржењавању српског народа.“ Једино решење за српски народ било је уједињење под Недићевим вођством и „чекање краја тешког идеолошког сукоба великих сила.“

Антисемитска пропаганда током 1943. године била је заступљенија у штампи него у 1942. години. Јеврејско питање је и даље је било обавезнидео антисовјетске и антикомунистичке пропаганде, али се почело тертирати и самостално кроз одређени корпус тема. Анализирана је структура јеврејског друштва, положај јеврејске заједнице у рату и главни циљеви које су Јевреји хтели да постигну на светском нивоу.¹⁷⁷⁸ Потом се угао посматрања померао према проучавању положаја Јевреја у Европи, САД-у, Совјетском Савезу и на Балкану. Посебно је третирано питање инфилтрације Јевреја у све поре совјетског, америчког и британског државног организма. Домаћа пропаганда је следила немачку линију и по питању злочина у Катинској шуми, те су јеврејски функционери означени као једни од актера наведеног злочина. Једно од предавања посвећених анализи структуре јеврејског друштва одржао је др М. Васиљевић матурантима свих београдских гимназија на Коларчевом универзитету 22. јуна 1943. године. Васиљевић је презентовао резултате сопственог проучавања према којима је у јеврејском друштву постојала обрнута пирамидална организација по занимању становништва, за разлику од свих осталих друштава.¹⁷⁷⁹ Јевреји су у оваквој заједници опстајали само из разлога што су били разбацани у пирамидама других народа, а у време пред рат почели су борбу за учвршћење својих позиција како их новонастала интелигенција других друштава не би истиснула. Као другу

¹⁷⁷⁸ Гебелсов чланак у „*Das Reich*“: „*Пат и јевреји*“, „*Ново време*“ од 8. маја 1943. године стр. 3.

¹⁷⁷⁹ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 6/2-6, Предавање Милосава Васиљевића на Коларчевом универзитету 22. јуна 1943. године на тему: „*Наша омладина и њено идеолошко опредељивање*“.

најважнију особину јеврејског народа са којом је требало упознати матуранте Васиљевић је истакао масонство: Јеврејин Елијас Ашмол основао је прву ложу слободног зидарства „тајне организације која је истакла начело једнакости међу људима и у том духу предузела васпитавање интелектуалаца свих народа на свету.“ Након Француске револуције и убрзаног ширења демократије Јевреји расути по другим земљама били су изједначени у политичким правима са становницима тих земљама и стицали највише политичке положаје. У овом делу свог излагања Васиљевић је прешао на анализу статуса који су Јевреји имали у Србији након што је председник енглеске владе „Јеврејин Дизраели“ на Берлинском конгресу условио српску делегацију да ће државну самосталност добити само ако Јевреје изједначи у политичким правима са Србима. Ово је био крај прве етапе „огромнога јеврејскога плана...задобивање грађанске и политичке једнакости у свима државама света помоћу демократије.“

Своје излагање Васиљевић је заокружио образлагањем настанка комунистичке партије, везом између јеврејства, демократије и комунизма као тројства које је донело несрећу српском народу, користећи се опште познатим тезама о јеврејском пореклу Карла Маркса. Друга етапа јеврејског плана била је преузимање власти помоћу комунистичке револуције. Јевреји су ширили комунизам и у сваком народу задобили своје политичке следбенике које су ангажовали на борби за уништење сопствених националних горњих слојева, а најочигледнији пример била је Октобарска револуција. Васиљевић је перцепирао Други светски рат као „борбу између народа који су сагледали јеврејску опасност и оних који то не виде.“ Штампана је у склопу доказивања крајњег јеврејског циља: да завладају светом путем светске револуције објавила и графикон под насловом: „Совјетска унија и светска револуција“.¹⁷⁸⁰ Одељење за пропаганду организовало је у том циљу низ предавања на којима је народ упућиван у „суштину“ јеврејског питања и потребу да се одупре јеврејској демагогији и бољшевизацији.¹⁷⁸¹

Одељење за пропаганду наставило је током 1944. године антисемитску пропагандну кампању. Јеврејско питање је и даље је било разматрано у оквиру антисовјетске и антикомунистичке пропаганде, али се наставило и са његовим

¹⁷⁸⁰ „Ново време“ од 29. априла 1943. године стр. 3.

¹⁷⁸¹ „Конференција у Ариљу. Главни циљ јеврејства- господство над целим светом“, „Ново време“ од 2 новембра 1943. године, стр. 3.; „Три Љотићева предавања у Шапцу: „Рат у циљу бољшевизације и јеврејске владавине светом“, „Ново време“ од 22. децембра 1943. године стр. 3.

самосталним третирањем у виду анализе структуре јеврејског друштва,¹⁷⁸² положаја јеврејске заједнице у рату и главних циљеви које су Јевреји хтели да постигну на светском нивоу.¹⁷⁸³ Пропагандисти су настојали да „приближе“ српском народу слику јеврејског друштва и његовог утицаја на распад система у свим државама у којима су Јевреји припадали друштвеној елити. Као најчешћи пример узимана је борба Јевреја у Америци за потпуну доминацију. Штампа је објавила једну од анализа начина на који су се Јевреји инфилтрирали у америчко друштво, изашлу из пера немачког аутора Валтера Фројнда.¹⁷⁸⁴

Димитрије Љотић је приликом предавања држаних на Коларцу у марту 1944. године детаљно разматрао порекло јеврејства и његову повезаност са масонеријом, користећи уобичајену фразеологију „Збора“. Анализирао је брз успон јеврејског народа на светској друштвеној лествици, и поред његове малобројности. Доказивао да су Јевреји дуго времена радили на припреми рата како би уклонио две највеће препреке: „национализам, као закон живота тела и крви људске“ и „хришћанство, као закон живота духа људског“. Уз тајни рад и помоћу полуга: капитализма, демократије, масонерије и марксизма Јевреји су радили на остваривању својих циљева: „Јеврејство масонеријом држи невидљиво, јер тајно, врхове друштва. Кроз њу убацује своје мисли и приморава своју вољу.“¹⁷⁸⁵ Главна порука у првом од Љотићевих предавања на Коларцу, које је и у највећој мери било одржано у антисемитском духу, била је да су Јевреји у ствари „господари тамне стране позадине рата“ уз изношење „доказа“ да даље продубљивање „расплателих националних страсти“ и економских супротности, може одвести српски народ само у „међународно јеврејство“. У првој половини 1944. године из штампе је изашла књига Георгија Павловића „Под шестокраком звездом“ коју је Димитрије Љотић препоручио присутнима на предавању као обавезну литературу. Аутор наведене књиге анализирао је постојеће везе између

¹⁷⁸² Филм „Хитлер даје Јеврејима град“ из 1944. године- Национални центар за јеврејску културу при Универзитету Брандеис.

¹⁷⁸³ Гебелсов чланак у „Дас Рајху“: „Рат и јевреји“, „Ново време“ од 8. маја 1943. године стр. 3.

¹⁷⁸⁴ „Тајна владавина јеврејства“, од Валтера Фројнда, „Ново време“ од 24. и 25. септембра 1944. године стр. 2.

¹⁷⁸⁵ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-37, Љотићево предавање на Коларцу од 3. марта 1944. године.; „Предавање Димитрија Љотића“ на Коларчевом универзитету, три предавања о рату и кривици Јевреја за изазивање рата: „Тамна позадина рата и њен господар“, „Ново време“ од 4. марта 1944. године, стр. 2.; „Друго предавање Димитрија Љотића: „Рат, његово развијање и трајање“, „Ново време“ од 8. марта 1944. године, стр. 2.; „Треће предавање Димитрија Љотића“, „Има ли иће ишта добро да за Србина пише?“, „Ново време“ од 14. марта 1944. године, стр. 2.

масонерије и јеврејства, уз појашњавање јеврејског плана о стварању британске империје изнетог у Беконовој „Новој Атлантиди“.

Штампа је, осим детаљне анализе Љотићевих говора, објавила и неколико коментара водећих пропагандиста и идеолога на наведена предавања, у похвалном тону. Као један од примера можемо навести чланак М. Милошевића објављен у листу „Српски народ“ под насловом: „Речи разума и осећајности“ у коме се критикује „разорно деловање несавесне непријатељске пропаганде против Димитрија Љотића.“¹⁷⁸⁶

6.3.3. Антимасонска пропаганда

Домаће власти су се у антимасонској кампањи користиле главним тезама немачке идеологије и пропаганде, примењујући их на српски модел и друштво. Масонство је приказивано као инструмент јеврејства. Током јуна 1941. године престоничка штампа је одређени број чланака посветила питањима одстрањивања масона из друштвеног и политичког живота у европским државама¹⁷⁸⁷ и објављивању доказа о повезаности Рузвелта са светским јеврејством и слободним зидарима, међу којима и са југословенском ложом.¹⁷⁸⁸ Међу последњим жртвама масона биле су Грчка и Југославија, а дошао је ред на Совјетску Унију у којој су Лењин и Троцки главни масони. Комунизам у ропцу помагала је англосаксонска масонерија која је у последња два века била главни организатор свих ратова, револуција, преврата и политичких убистава.¹⁷⁸⁹

Пласирана је теза према којој су масони су имали велики утицај на јавни живот предратне Југославије, а на многе положаје долазили су без потребних

¹⁷⁸⁶ „Чланак М. Милошевића објављен у „Српском народу“ о предавањима Димитрија Љотића на Коларцу: „Речи разума и осећајности“, „Ново време“ од 20. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁷⁸⁷ Чланак „Сузбијање слободног зидарства у Француској“, „Генерал Денц распустио је слободне зидарске ложе у Сирији“, „Ново време“ од 8. јуна 1941. године насловна стр.; „Строге мере против слободних зидара у Белгији“, „Ново време“ од 26. августа 1941. године насловна стр.; Извештај агенције ДНБ о доношењу Уредбе којом се укидају све слободнозидарске ложе у Белгији, као и забрану оснивања било каквих тајних удружења.

¹⁷⁸⁸ „Присне везе Рузвелта са јеврејством и слободним зидарима. Депеша југословенске масонске ложе председнику САД“, „Ново време“ од 24. јула 1941. године насловна стр. Поводом документованих доказа у вези председника Рузвелта са слободним зидарима хрватски листови објавили су делове из протокола који су пронађени приликом затварања ложа. Берлински листови објавили су знатан број чланака о повезаности Рузвелта са масонима.

¹⁷⁸⁹ Чланак др С. П. : „Лице и наличје слободног зидарства“, чланак Л. Ј. : „Масонерија, јеврејство и комунизам на виделу дана“, „Ново време“ од 22. октобра 1941. године стр. 3.

квалификација.¹⁷⁹⁰ Др Лазар Прокић је детаљно анализирао рад масона у Краљевини Југославији и почетком рата. Указао је на чињеницу да су масони почетком рата наставили своју делатност, као и „пре рата када су судбину југословенске државе кројили по београдским салонима, домовима познатих масона и масонским ложама“. Прокић је у наведеној анализи користио немачку тезу према којој су се масони су кроз декларисање милосрђа, добронамерности и човекољубља увлачили у аријевско друштво у циљу његовог распарчавања и лакшег надвладавања. Изнео је низ доказа у прилог тврдњи да су масони у Југославији били службеници Јеврејства које је преко „похлепе и ненационалности појединих аријеваца“ ишло за стварањем светске јеврејске републике. Психолошко припремање Југославије за рат почело је одмах по њеном стварању и требало је заварати њено јавно мњење, што је урађено прикривањем тајни из домаћег и страног јавног живота. Прокић је тврдио да су масони и даље прикривено присутни у јавном животу, полицији, привреди, просвети и апеловао на власт да их разоткрије и казни како не би Србији донели другу пропаст. Као један од начина борбе против масона предлагао је крајем јула широку пропаганду активност и организовање једне изложбе антимасонског, антијеврејског и антикомунистичког карактера којом би се обичном становништву „приближила и појаснила“ улога јеврејства, масонерије и комунизма.¹⁷⁹¹

Почетком јула 1941. године представници „Збора“ одржали су седницу на којој је донета одлука о припреми антимасонске изложбе. Изложба је требало да буде састављена из три дела у чијој припреми је требало да учествује радни комитет: антикомунистички део за који су били задужени Милан Поповић, Д. Најдановић и Слепћевић, антимасонски део који је требало да припрема Степа Клујић и антијеврејски део поверен Милораду Мојићу.¹⁷⁹² Циљ изложбе био је да објасни широј јавности појам масонерије и њене везе са комунизмом и јеврејством. Одељење за пропаганду је у сврху припреме и организације изложбе ангажовало не само припаднике „Збора“ већ и друге водеће пропагандисте, новинаре, публицисте уз инструкције немачког Пропагандног одељења. Штампана је

¹⁷⁹⁰ Чланак у рубрици „Литања данашњице“ бившег народног посланика Јована Радуловића под насловом: „*Наши пораз-наш наук*“, „*Ново време*“ од 15. јуна 1941. године стр. 4.

¹⁷⁹¹ Чланак Лазара Прокића: „*Наша катастрофа и масонерија*“, „*Ново време*“ од 14. септембра 1941. године стр. 3.

¹⁷⁹² ВА, група фондова Нда, К 154, бр.рег. 1/10-1, Извештај бр. 5 о раду на дан 4. јула 1941. године за друга Председника (израдио главни секретар М. Мојић).

била укључена у праћење припрема и организације изложбе у виду низа објављених чланака којима је прво најављивана изложба, јавног инкриминисања припадника масонске ложе, као и свакодневним извештајима о току изложбе и броју посетилаца.

Радни комитет антимагонске изложбе издао је већи број пропагандних брошура пре отварања изложбе. У брошури под насловом „Протоколи сионских мудраца или јеврејска завера“ објављен је један од докумената који је наводно у руску јавност доспео крајем деветнаестог века идентичан са документом из тајне архиве руског Министарства унутрашњих послова под насловом „Старешинама Сиона“.¹⁷⁹³ Оба документа била су намењена елити јеврејског народа. „Протоколи сионских мудраца“ били су према ауторима брошуре свуда уништавани по тајном налогу јеврејске егзекутиве од стране њених агената: „...на територији совјетске Русије уништава се заједно са књигом и њезин сопственик...“. У циљу аутора брошуре било је упознавање ширих кругова читалачке публике са делом у коме су јасно истакнути развитак и суштина „тајне и по човечанство кобне јеврејско-масонске завере противу Нејевреја целог света“. У брошури под насловом „Слободно зидарство или масонерија“ у издању Радног комитета антимагонске изложбе анализирано је деловање масонерије на разарању једног националног друштва.¹⁷⁹⁴ Материјал из брошуре написан је пре 27. марта и састојао се од неколико чланака различитих аутора. Осим историјата развоја масонерије, било је приказано и њено деловање у Трећој Француској Републици. Доказује се како је српски народ у непознавању реалне ситуације идентификовао француски народ са режимом на власти. Аутори брошуре имали су у циљу да прикажу начин на који су масони уништили Француску,¹⁷⁹⁵ као и на лакоћу са којом су уништили Југославију.¹⁷⁹⁶ Приказан је начин пријема у ложу и начин на који су масони градили своју каријеру.¹⁷⁹⁷

Антимагонски борци у Србији имали су за циљ припрему јавне оптужбе свих који су у српском друштву припадали масонима. Радни комитет антимагонске

¹⁷⁹³ ВА, група фондова Нда, К 48, бр.рег. 2/1-181.

¹⁷⁹⁴ ВА, група фондова Нда, К 47, бр.рег. 7/1.

¹⁷⁹⁵ Чланак „Улога масонерије у поразу Француске“, аутор др Лазар Прокић, објављен у „Сигналу“ 1. октобра 1940. године.

¹⁷⁹⁶ Чланак под насловом: „Порекло масонерије у бившој Југославији“, аутор Стева Клуић, објављен у „Времену“ 20. октобра 1940. године; чланак „Масонерија против монархије“, аутор др Лазар Прокић, објављен у „Времену“ 1. октобра 1940. године.

¹⁷⁹⁷ Чланак „Историјат масонерије“ објављен у „Времену“ 6. новембра 1940. године.

изложбе прикупио је и документацију о угледним грађанима на које је падала сумња да су били чланови масонске ложе, другим речима о грађанима који су били неподобни за постављање на дужности у новом режиму или је било непожељно њихово учешће у јавном животу. У листу „*Наша борба*“ су током септембра и октобра 1941. године, у оквиру антимагонске кампање припадника „*Збора*“ најављивано је излагање из штампе списка масона, а потом су објављивана имена виђенијих чланова масонске ложе, међу којима и професора Београдског универзитета.¹⁷⁹⁸ Израда списка масона завршена је и припремљена за штампу у првој половини октобра 1941. године као „аутентична листа слободних зидара“ у облику брошуре са преко хиљаду имена.¹⁷⁹⁹ Опште одељење Министарства просвете доставило је изванредном комесару за чиновничка питања изјаве појединих професора о њиховој припадности одређеним масонским ложама.¹⁸⁰⁰ Др Виктор Новак, др Васиљ Поповић, др Милан Бартош помињу се на списку као редовни професори, др Милош Ђурић као ванредни професор, доцент Љубомир Дуканац, др Ђура Поповић, ванредни професор на Правном факултету у Суботици, др Александар Јовановић, ректор Високе комерцијалне школе. У прилогу о скором отварању изложбе наводи се професор др Владимир Ђоровић као носилац 33 масонског степена, вишег него што је имао Рувелт.

Отварању антимагонске изложбе у Београду дат је велики публицитет.¹⁸⁰¹ Колику су важност домаће власти придавале организовању изложбе и начину њеног презентовања можемо видети на основу податка о припреми новинара за извештавање јавности. Рад на организовању изложбе почео је средином јула 1941. године. На њеном остварењу радио је неколико секција, преко педесет стручњака, националиста, штаб техничког особља, цртача и сликара уз материјалну помоћ Београдске општине. Велика масонска ложа била је смештена у кући у Гарашаниновој улици број 8. Представницима штампе било је омогућено да приликом трајања радова на организацији изложбе обилазе кућу. Пре отварања изложбе директор Радног комитета антимагонске изложбе Стеван Клујић и Лазар

¹⁷⁹⁸ „*Ново време*“ извештава о објављивању листе масона у „*Нашој борби*“, чланак под насловом „*Дипломати-масони Јевреји и њихови помагачи*“ од 28. септембра 1941. године.; Најава завршетка и изласка из штампе списка масона, „*Ново време*“ од 10. октобра 1941. године страна 5.

¹⁷⁹⁹ Чланак под насловом: „*Списак масона*“, „*Ново време*“ 12. октобра 1941. године.

¹⁸⁰⁰ група фондова ВА, Нда, К 34, бр.рег. 18/9-2, Допис Општег одељења Министарства просвете изванредном комесару за чиновничка питања од 31. октобра 1941. године.

¹⁸⁰¹ Чланак под насловом: „*Ове недеље отвара се антимагонска изложба у Београду*“, „*Ново време*“ 21. октобра 1941. године.

Прокић су презентovali новинарима историјат њеног настанка и садржај у присуству зондерфирера Шефера.¹⁸⁰² Као циљ изложбе наводи се приказивање масонске делатности у Србији и ван земље као и „неразлучних веза“ масона са комунизмом и јеврејством. Идеја о организовању антимасонске изложбе јавила се средином 1940-те године када је мали део београдске штампе водио антимасонску кампању. После окупације Србије поново је постала актуелна ова идеја, а водећим борцима против масонства Немци су „понудили помоћ“ свог Пропагандног одељења. Изложба је морала бити допуњена јеврејским и комунистичким материјалима како би се објаснила становништву масонска организација и порекло слободног зидарства у ширем и разумљивијем контексту: „Овако синтетично замишљена и приређена антимасонска изложба у Београду биће јединствена своје врсте не само у Србији и на Балкану, не само у Југоисточној Европи и Европи, него и у свету. Досада су у многим европским центрима приређене антимасонске изложбе, али искључиво антимасонске, као што је било и антијеврејских и антикомунистичких. Утолико је већи значај изложбе која ће ових дана бити отворена у Београду и утолико ће она бити занимљивија. Изложени материјал је подељен на неколико секција или одељења: масонерија Велика ложа „Југославије“ и енглеска ложа „Принц од Велса“ пронађена у Њу Џерсију када су немачки војници извршили препад на острво, Јеврејство, Коминтерна, Совјетска Унија и Викторија.“ Новинарима је прво приказано Одељење Совјетске Уније у посебном павиљону, испуњено графикама, статистичким подацима, портретима, фотографијама и афишима о деловању Совјета у двадесет година владавине и њиховим неуспесима на фронту. На улазу у Одељење масонерије постављена су два симболична Соломонова стуба, а у челу црни мистични портал. На зидовима у ходнику и степеништу налазе се уметничка дела о масонерији и две „црне ћелије за размишљање“ у приземљу је енглеска ложа, а на спрату реконструисана велика ложа „Југославија“-мајсторски храм са египатско-асирско орнаментиком. „Ту у овом црно шареном амбијенту, са мртвачким главама, чекићима, угломерима, мачевима и свећњацима, употпуњеним јеврејским петокраким звездама, човек заиста добија слику уске повезаности која је владала између масона и јевреја. Јеврејска секција има два дела: јеврејски интеријер и радна соба Геце Кона. Један

¹⁸⁰² „У Београду се ових дана отвара антимасонска изложба“, „Ново време“ од 17. октобра 1941. године стр. 3.

део био је посвећен деловању Геце Кона у југословенском просветном и образовном животу. Доказивано је да је пореклом био мађарски Јеврејин Геза Кун. Објављена је и Пјерова карикатура Геце Кона на којој вуче за нос пегаза на коме су готово сви српски литерати. У српском преводу Вајнингеровог дела Геца Кон је избацио све делове против Јевреја. „Популарисао је дела Емила Лудвига, оног јеврејина који је 1941. бацио у свет фамозни узвик: „Убијте, убијте ту словенску душу!“¹⁸⁰³ Одељење Коминтерне садржало је податке о раду на стварању комунистичко болшевичке револуције у свету. Новинарима је приказан и један „позитиван“ део изложбе у посебном павиљону „Викторија“ у коме су приказани позитивни резултати немачког рада у борби против слободног, зидарства, јеврејства и масонства. Ово одељење сведочи о немачким успесима на „усавршавању друштвене хигијене, социјалног старања и подизања пољопривреде“.

Слободне зидарске организације приказиване су уз велику дозу мистичности. Масонске ложе биле су „царство тајанства и мрака“¹⁸⁰⁴ у којем се на посебан начин вршио поступак иницијације нових чланова, а објављен је и преглед слободнозидарских ложа у Југославији.¹⁸⁰⁵ Пропагандисти су читавој организацији и отварању изложбе дали приличну дозу публицитета, имајући у виду да се радило о крају месеца октобра, када се београдско становништво, коме је изложба била најдоступнија, бавило решавањем проблема исхране и огрева. Антимасонска изложба отворена је 22. октобра 1941. године уз немачку подршку и присуство представника немачких власти, немачког Министарства спољних послова и српске владе.¹⁸⁰⁶ Ђорђе Перић и београдски фелдкомандант фон Кајзенберг одржали су говор приликом отварања. Заједничко појављивање домаћих и немачких власти на манифестацијама оваквог карактера постало је пракса и примењивано је са двоструким циљем: Немцима пружити доказе о постојању воље за заједничком сарадњом и предочити јавности да се ради о озбиљној манифестацији коју мора

¹⁸⁰³ Чланак М. Ђ. : „Министар просвете г. Геца Кон“ , „Ново време“ од 30. октобра. године стр. 3.

¹⁸⁰⁴ Чланак Л. Ј. : „Из царства тајанства и мрака. Антимасонска изложба“ , „Ново време“ од 19. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁰⁵ Чланак М. И.: „Како се постаје масон“, „Преглед слободнозидарских ложа у Југославији. Постојало је 25 југословенских ложа и 4 венчића, а 8 јеврејских“, чланак А. К. : „Рад у ложи“, „Ново време“ од 18. октобра 1941. године стр. 5.

¹⁸⁰⁶ „Јуче је отворена антимасонска изложба. Отварању су присуствовали представници немачких власти, немачког Министарства спољних послова и српске владе“, Чланак „Гарашанинова 8“ Стеве Клујића, „Ново време“ од 23. октобра 1941. године стр. 3.

подржати. Перић је присутнима „појаснио“ особености и карактер тајне масонске организације и њено деловање на растакању народног организма: „Масонство је духовни извор свих интернационалних доктрина, расадник и покретач међународних револуционарних покрета. Оно је нераздвојно везано за јеврејство и комунизам...Овај рат су масони добрим делом припремили и наметнули народима у циљу да зауставе њихово национално буђење и њихов духовни препород.“ Перић је том приликом искористио уобичајену пропагандну конструкцију о „незауостављивости хода историје који ће уништити масонерију, плутократију и комунизам, на чијим рушевинама ће слободни народи Европе изградити нови поредак“. Након Перића одржао је говор београдски фелдкоманднат фон Кајзенберг који је изразио наду немачких власти да ће путем ове изложбе српском народу постати јасни корени масонерије и цела политичка ситуација. Објављене су и фотографије са отварања изложбе како би се оставио што јачи утисак о њеном значају. Већ у првим данима домаћа штампа је писала о живом интересовању публике за тајно деловање масонерије,¹⁸⁰⁷ посетама представника власти, броју посетилаца, као и о одређеним сегментима изложбе.¹⁸⁰⁸ „Ново време“ је објавило и коментар председника владе који је посетио изложбу 27. октобра уз захвалност приређивачима уз увереност у васпитну улогу коју изложба треба да оствари међу народом.¹⁸⁰⁹ Љотић је у пратњи секретара Бошка Костића и Гаврила Албијанића посетио изложбу последњег дана октобра.¹⁸¹⁰ Посетиоцима изложбе дељени су поклони на сваких десет хиљада посета. „Ново време“ је објављивало њихове фотографије и награде које су добијали у складу са оскудицом у храни која је владала. Интересантан је прилог у коме се описује начин на који је директор изложбе уручио награду двадесетхиљадитом посетиоцу, а који осликава атмосферу која је тих дана владала на београдским улицама. Време је било несигурно, свако се плашио за сопствену главу, чак и ако није радио против власти, хапшења су била могућа у свим околностима. Пропаганда је посебан акценат стављала на

¹⁸⁰⁷Чланак С. Ј. : „Живо интересовање публике за тајно деловање југословенске масонерије“, фотографија Кајзенберг обилази изложбу, чланак др С. П. : „Улога и акција тајних високих степена“, „Ново време“ од 24. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁰⁸ Библиотека Антимасонске изложбе, „Српско и југословенско слободно зидарство на делу“, „Чувар масонске ложе никад у њу није ушао“. „Обавештења посетиоцима изложбе рада масона, јевреја и комуниста“, „Ново време“ од 25. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁰⁹ „Председник владе г. М. Недић посетио јуче изложбу“, „Ново време“ од 28. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸¹⁰ „Г. Д. Љотић на изложби“ у пратњи Бошка Костића и Гаврила Албијанића уз честитке Радном комитету. , „Ново време“ од 31. октобра 1941. године стр. 3.

заштитнички став власти према избеглим лицима. Подмиривање основних човекових потреба често је изједначавано са „духовном надоградњом“ у виду конзумирања садржаја штампе, пропагандних брошура и других продуката „културног живота“: „Нешто пре 4 часа поподне на благајни је објављено да је продата двадесетхиљадита улазница. Кад су задржали срећног посетиоца он није знао о чему се ради, па је почео да се правда како ништа није урадио, јер је миран грађанин који је са последњом паром дошао на изложбу, а поред тога да је пука избеглица. У публици је настао смех, јер су остали знали да је у питању награда, а не неко хапшење. Директор изложбе г. Клујић појавио се ведар, насмејан и врло задовољан. Пред присутнима предао је двадесетхиљадитом посетиоцу једно ново вунено ћебе, бон на један килограм масти код „Дириса“, комплетну колекцију изложбених књига и једну почасну улазницу“.¹⁸¹¹ Тридесетхиљадити посетилац добио је на поклон, осим брошура које је издао комитет изложбе и две кокошке.¹⁸¹²

Лазар Прокић је изложбу доживљавао као „инструмент обнове српске мисли“. У једној врсти ретроспективе изложбе, објављеној крајем 1941. године, Прокић наводи цифру од око шездесет хиљада посетилаца.¹⁸¹³ Корисност и оригиналност изложбе биле су у њеној синтетичности: елемент масонства није приказан сам за себе већ у заједници са његовим помоћним елементима: комунизмом и јеврејством. Друга карактеристика изложбе била је по Прокићу њена осећајност: приказан је материјал у оригиналном живом тексту и слици у једној логичној вези: „Зато је наша изложба један живи филм, једна строга, али тачна критика, једна болна исповест наше болне 20-годишње историје.“ Трећа карактеристика изложбе била је што је отворена у судбинском тренутку када је Србија била угрожена од комунизма, како би се свету показало да је комунизам у Србији само један инцидент, створен од шачице покварених интелектуалаца, одбеглих разбојника, досељених провокатора и интернационалних јевреја“. Четврта карактеристика изложбе је у томе што је постала „перманентно збориште толиких хиљада људи, збориште високог интелектуалног нивоа, честите

¹⁸¹¹ „Ново време“ од 5. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸¹² „30-хиљадити посетилац био опет избеглица“, „Ново време“ од 11. новембра 1941. године стр. 3.; „40-хиљадити посетилац добио поклон“, „Ново време“ од 25. новембра 1941. године стр. 4. Тихомир Грос незапослени машински радник из Београда од Стеве Клујића добио је пакет шећера и кафе, бесплатну колекцију изложбених едиција, серију фотографија и једну улазницу.

¹⁸¹³ Чланак др Лазара Прокића: „Антимасонска изложба. Инструмент обнове српске мисли“, „Ново време“ од 23. децембра 1941. године стр. 3

националне савести, решеног националног срца и сигурног српског родољубља“.

„Наша изложба је отворена скромно и нечујно, као што је била и припремана. Ни њена пропаганда није била нарочито велика. Па ипак, она је толико успела да је често и поред лошег времена и поред прекида електричне струје преко дана примала толике посетиоце који су са ње излазили као са последњег чистилишта. Тако је наша изложба била допунски рад српских одреда на терену.“ Прокић је навео и коментаре у европској штампи према којима је изложбу посетила већина Београђана, корпорације, надлештва, јавне установе и школе. У закључку се похвално изразио о високој националној свести и јаком осећању здравог родољубља свих посетилаца.

Антимасонска изложба затворена је 18. јануара 1942. године. Престоничка штампа се након затварања изложбе позабавила и статистичким подацима: бројем посетилаца, бројем написаних чланака, објављених и продатих брошура и издатих летака. Након затварања изложбе Лазар Прокић је организовао конференцију за штампу испред Одељења за пропаганду.¹⁸¹⁴ Према подацима аутора прилога у „Новом времену“ који је присуствовао конференцији за штампу утврђен је број од укупно 80.800 посетилаца. Питање веродостојности наведеног податка свакако завређује додатно истраживање, али смо исти навели у прилог тези о популарисању значаја изложбе кроз повећање реалног броја посетилаца. Већина посетилаца била је из Београда и околине, а број посетилаца из унутрашњости био је минимализован услед поремећених и одсечених комуникација и из разлога што министар саобраћаја Ристо Јојић није удовољио молби Дирекције изложбе да обезбеди попуст на железнички саобраћај. Сакупљена је и одређена количина новца од добровољних прилога посетилаца намењена зимској помоћи: “С обзиром на разговоре које смо имали са случајним гостима из провинције дознали смо неколико интересантних ствари. Поред тога што је поједине организаторе ове изложбе у неколико махова апострофирао радио Лондон са својим несретним колегом радио Москвом, из извесних званичних партизанских саслушавања дознало се да су они углавном крахирали због тога што је нова Србија већ на помолу успела да солидном пропагандом окрене српску јавност против злотвора српског народа.“

¹⁸¹⁴ „Завршена најуспелија изложба. Антимасонска изложба у знаку статистике...Изјава шефа пропагандне службе г. др Прокића у вези са затварањем ове значајне изложбе“, „Ново време“ од 21. јануара 1942. године стр. 3.

6.3.4. Пропаганда о НДХ и рад Владе на спасавању прогоњеног српског живља

Влада народног спаса спроводила је организовану политичку и пропагандну активност на спасавању лица избеглих из НДХ, као и против усташких злочина над српским становништвом. Истовремено са наведеном активношћу јавност је путем штампе обавештавана о политичкој ситуацији у НДХ као вазалној творевини Трећег рајха.

Праксу заштите прогоњених Срба ван Србије, започео је Савет комесара који је радио на пријему избеглих Срба из НДХ, Босне и Херцеговине, Војводине и других крајева на обавештавању јавности о страдању српског народа. Милан Аћимовић је одмах након оснивања Савета комесара упутио молбу немачким органима власти да обуставе прогоне и убијања српског живља у НДХ, као и у Бачкој (окупираној од Мађарске). Димитрије Љотић се неколико пута обраћао генералу Ферстеру молбом да обустави покољ српског становништва.¹⁸¹⁵ Аћимовић је генералу Шредеру новопостављеном команданту Србије, почетком јуна 1941. године упутио меморандум са молбом да заштити српско становништво од хрватског, бугарског, мађарског и албанског терора. СПЦ је 9. јула 1941. године генералу Шредеру предала експозе о страдању свештенства и народа у НДХ. У поменутом експозеу помиње се број од 100. 000 Срба страдалих у НДХ од њеног оснивања. У меморандуму генералу Данкелману предатом крајем августа 1941. године наводи се податак о 180. 000 страдалих Срба до тог времена.¹⁸¹⁶ Председник Владе народног спаса упутио је у децембру 1941. године молбу представнику немачког Министарства спољних послова Феликсу Бенцлеру, као и др Харалду Турнеру за обустављање прогона над Србима. Милан Аћимовић је у својству министра унутрашњих послова упутио немачком Министарству спољних послова молбу да се распусте логори у престане са покатоличавањем српског становништва.¹⁸¹⁷

У првим месецима окупације домаћа штампа писала је редовно о друштвено-политичкој ситуацији у НДХ, активностима хрватског државног врха и односу са Немачком и Италијом. Званична пропаганда и аутори чланака о НДХ у

¹⁸¹⁵ Б. М. Карапанџић, Грађански рат у Србији 1941-1945, Ваљево 2010, стр. 21.

¹⁸¹⁶ С. Керкез, Друштво Србије у Другом светском рату, Ниш, 2004, стр. 238; М. Карапанџић, Грађански рат у Србији 1941-1945, Ваљево 2010, стр. 35; R. Radić, Država i verske zajednice 1945-1970, I, Београд, 2002, str.59.

¹⁸¹⁷ ИАБ, ВdS, Општа архива, К 201.

престоничкој штампи су уместо назива Независна држава Хрватска користили термин „хрватска територија“ или само назив ранијег дела Краљевине Југославије-Хрватска (од Бановине Хрватске). Наведено сведочи у прилог чињеници да иако нису могли отворено говорити против немачке вазалне творевине настојали су у свакој прилици да избегну употребу њеног имена.

Велики део вести преузимајући је из немачке штампе. Тако је непуних месец дана након проглашења НДХ „*Ново време*“ објавило прилог о оснивању хрватске државе са говором генерала Славка Кватерника преко Радио-Загреба, изјаву поглавника Павелића о политичкој оријентацији нове хрватске творевине и Хитлеров телеграм хрватском државном врху.¹⁸¹⁸ У овом чланку који је објављен по немачком диктату описан је „величанствени дочек немачких трупа у Загребу“, састав новообразоване хрватске владе и њени програмски циљеви: „Хрватска ће представљати заједницу народа састављену на истим принципима као и Великонемачки Рајх и италијански фашизам, то јест на принципима националности и истинског људског права које никога не угрожава.“ У говору новопостављеног немачког посланика за Хрватску Кашеа наглашен је напор Немачке да народима Европе „обезбеди бољи животни поредак“. Хрватска је приказана као државна творевина основана уз немачки благослов по принципу „Држава пре свега“ и на основу одредаба „Закон о заштити државе и народа“ којим су сви који раде против државних интереса осуђени на смртну казну. Најављено је радикално решавање јеврејског и масонског питања.

Немачки ратни извештач Герхард Мас је у одговору на писање англоамеричке штампе о ситуацији у земљама окупираним од Немачке, настојао да оповргне тезе „*New York Times*“-а о борби неколико хиљада српских и црногорских војника који су снабдевени муницијом и брдским батеријама отишли у шуму. „*Ново време*“ објавило је његове извештаје о обнови великог обима у Хрватској и у Србији под немачким руковођењем. Пропагирани су позитивни ефекти оваквог рада: отклањање штете проузроковане ратом и пружање новог полета привредном животу ових земаља. Главни путеви обнављали су се убрзано, а посебно је наглашен пример немачког официра који се као командант у хрватском насељу залагао за обнову. Однос Хрвата и немачких војника приказан је као

¹⁸¹⁸ „Како је основана хрватска држава. Поглавник др Анте Павелић о задацима и програму Хрватске“, „*Ново време*“ од 20. маја 1941. године стр. 3.

потпуно срдчан. Мас са одушевљењем пише о хрватским и босанским радницима и о свести коју су поседовали сељаци: „Чак и најпростији босански сељак схватио је да му немачки војник није дошао у земљу као непријатељ већ као помагач при стваралачком раду“.¹⁸¹⁹

Домаћи пропагандисти су кривицу за пропаст свеукупне Југославије и хрватско питање приписивали „јудо-масонском Лондону“: „Неоспорно је и то, да је Енглеској нарочито добро дошла била бесвест Хрвата, које је Енглеска још од самог почетка своје акције тако педантно неговала, да би помоћу њих онемогућила племенску и покрајинску солидарност у Југославији, а нарочито конструктивност Србије“.¹⁸²⁰ Током маја штампа се бавила питањима хрватско-италијанских односа, успоставе хрватског краљевства¹⁸²¹ и проглашењем краља. Боравак хрватске делегације у Риму због потписивања политичких, привредних и територијалних споразума,¹⁸²² проглашење војводе од Сполета за краља Хрватске¹⁸²³ и италијанско-хрватски уговор о утврђивању граница приказан је као логичан след догађаја и резултат сарадње поглавника Павелића са италијанским властима.¹⁸²⁴ Након повлачења већине италијанских трупа из НДХ наглашавано је како су трупе које су остале пријатељска и савезничка војска, а не окупациона.¹⁸²⁵ Пропаганда је тумачила боравак Павелића у Берлину на основу немачких директива као стабилизацију хрватског положаја.¹⁸²⁶ Потписивање приступа Хрватске Тројном

¹⁸¹⁹ Чланак „*Рад на обнови у Србији и Хрватској, од ратног извештача Герхарда Маса*“, „*Ново време*“ од 14. јуна 1941. године, стр. 2.

¹⁸²⁰ Пропагандна брошура: „*Да погледамо истини у очи!*“, ВА, група фондова Нда, К 1А, бр. рег. 1/9-4 к.

¹⁸²¹ „*Успостава хрватског краљевства. Проглашење хрватског краља очекује се за почетак идуће недеље*“, „*Ново време*“ од 17. маја 1941. године, насловна страна.

¹⁸²² „*Хрватска круна понуђена једном италијанском принцу. Данас стиже у Рим хрватска делегација која ће потписати важне политичке, привредне и територијалне споразуме*“, „*Ново време*“ од 18. маја 1941. године, стр. 3.

¹⁸²³ Фотографија са насловом „*Војвода од Сполета краљ Хрватске*“, „*Ново време*“ од 19. маја 1941. године насловна стр., „*На молбу поглавника др Павелића војвода од Сполета проглашен за краља Хрватске. Г. Мусолини је најсрдачније поздравео г. Павелића приликом његовог доласка у Рим*“, стр. 2., „*Војвода од Сполета као хрватски краљ зваће се Томислав II*“, „*Ново време*“ од 22. маја 1941. године стр.5.

¹⁸²⁴ „*Италијанско-хрватским уговором утврђене су границе између Италије и Краљевине Хрватске*“, „*Ново време*“ од 20. маја 1941. године насловна страна.

¹⁸²⁵ „*Повлачење италијанских трупа из Краљевине Хрватске. Трупе које остају у Хрватској неће се сматрати као окупационе већ као пријатељска и савезничка војска*“, „*Ново време*“ од 21. маја 1941. године насловна страна.

¹⁸²⁶ Прилог из Салцбурга о дочеку поглавника у Берлину: „*Вођа Рајха примио др Павелића. Изјава др Павелића*“, „*Ново време*“ од 7. јуна 1941. године стр. 2.; „*Положај независне Хрватске коначно је одређен у сваком погледу, изјавио је државни секретар г др Лорковић представницима хрватске штампе*“, „*Ново време*“ од 11. јуна 1941. године стр. 2.

пакту у Венецији штампа је позитивно пропратила карактеришући овај догађај као допринос организовању држава против мешања страних сила у Европи.¹⁸²⁷ Почетком немачко-совјетског сукоба објављивен је прилог о хрватским добровољцима који су се пријавили за борбу против Совјета, као и део поглавничког говора у коме се о Хрватима говори као о немачком народу.¹⁸²⁸

Први прилог у престоничкој штампи који се односио на расне законе у НДХ објављен је средином маја 1941. године. Објављене су две законске одредбе које је усташки орган „Хрватски народ“ издао у броју од 1. маја: *Уредба о заштити аријевске крви* и *Уредба о расној припадности*.¹⁸²⁹ У истом броју „Новог времена“ објављен је позив „Хрватског народа“ у вези са одредбом Полицијске управе у Загребу, којом је одређено да се у року од осам дана преселе у одређене делове града сви Срби и Јевреји, као и да пријаве усмено социјалном одсеку Градског Поглаварства свако пресељење. Прописано је да сви Срби и Јевреји морају предати радио-апарате. У овом прилогу одговорност за расне мере приписивана је усташама, а потом је следио низ прилога преузетих из немачке штампе о сигурности држављана или припадника НДХ. Објављена је Павелићева изванредна законска одредба и заповест о стављању под преки суд свакога ко изврши било какво насиље над животом или имовином било кога држављанина или припадника НДХ, па и чланова усташке организације.¹⁸³⁰ Павелић је за ширење гласина посебно окривио Јевреје.

Пропагандисти су питања везана за однос НДХ према српском становништву, његов прогон, страдање и покатоличавање посматрали искључиво у контексту хрватске кривице. Одговорност за страдања приписивана је тамношњим властима, док су примедбе јавности о немачкој кривици тумачене као злонамерна

¹⁸²⁷ „Хрватска приступила Тројном пакту. Протокол је потписао г. др Павелић у Венецији“, „Ново време“ од 16. јуна 1941. године насловна стр., Потписивање протокола обављено је у Дуждевој палати у Венецији, Изјава грофа Ђана приликом свечаног потписивања протокола о приступању Хрватске Тројном пакту. Изјава Павелића, страна 3.

¹⁸²⁸ „Ново време“ од 3. јула 1941. године стр. 5.; „Хиљаде добровољаца пријављују се свакодневно у Хрватској за борбу против болшевизма“, „Обнова“ од 10. јула 1941. године стр. 3., „Добровољци из Хрватске иду на Источни фронт“, „Обнова“ од 28. јула 1941. године стр. 3.; „Смернице хрватске владе. Изјава хрватског министра др Лорковића“, „Обнова“ од 18. августа 1941. године стр. 3.; „Поглавник др Павелић честита хрватским трупима на Источном фронту“, „Обнова“ од 25. октобра 1941. године стр. 32., „Говор г. др Павелића о нормализовању прилика у Хрватској“, „Ново време“ од 2. јула 1941. године стр. 2.

¹⁸²⁹ „Ново време“ од 17. маја 1941. године стр. 5.

¹⁸³⁰ „Ново време“ од 28. јуна 1941. године насловна стр. Текст „Закон о заштити државе и народа“ под насловом „Изванредне мере за спречавање насиља у Хрватској“, стр. 3.

пропаганда и клевета. Извештавано је о неоправданим хрватским, мађарским, бугарским и албанским злочинима. Такође, писало се о покушајима „агената туђе пропаганде“ да хрватске злочине припишу Немцима: „Говоре, тобоже, да су почињена од Хрвата док се, међутим, на фотографијама око побијених и обешених виде немачки војници, услед чега свет без икаквих иначе стварних основа долази до закључака, којима се на незгодан начин визира част и достојанство немачке војске.“¹⁸³¹ Пренебегавана је чињеница да је поредак у НДХ успостављен под контролом Немачке, тако да су вести и прилози о ситуацији на хрватској територији садржали извесну дозу наде у свемоћ немачких надзорних органа власти и њихову спремност да помогну српско становништво. Истицало се да српски народ „дубоко верује да ће Велики Рајх подејствовати да се престане са проливањем српске крви и развлачењем српских земаља, олакшавајући сада немогуће услове за његов препород и припрему за нов живот по примеру немачког народа.“¹⁸³²

Почетком августа хрватске власти предузеле су ванредне мере у Загребу, а „*Ново време*“ је објавило вести о стрељању комуниста због атентата на студенте-усташе.¹⁸³³ Коришћен је образац комунистичко-јеврејске завере те су као доказни материјал објављени подаци о великом постотку Јевреја међу ухапшеним комунистима и о загребачком рабину који је крио комунисте. Објављен је садржај званичног коминикеа Павлићеве канцеларије о ситуацији у Хрватској и немирима које су проузроковали комунисти и лондонска пропаганда, бацању летака међу становништвом и Јеврејима који су пружали склониште четницима.¹⁸³⁴ Истовремено са антикомунистичком акцијом немачке власти у НДХ радиле су на обезбеђивању легитимитета усташке творевине. Штампана у Србији објављивала је углавном преузете вести агенције „DNB“ о великом броју бивших првака ХСС који су приступили усташком покрету: „Овим догађајем који треба схватити спонтаним изразом воље широких маса ХСС, отпочео је, као што је рекао Поглавник, нов одељак у животу хрватског народа.“¹⁸³⁵ Свакако да писање у прилог усташком

¹⁸³¹ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 28/1.

¹⁸³² ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 30/1.

¹⁸³³ „*Ванредне мере у Загребу. Стрељано 98 комуниста због атентата на студенте-усташе*“, „*Ново време*“ од 7. августа 1941. године стр. 3.

¹⁸³⁴ „*Званично објашњење о немирима у Хрватској*“, „*Ново време*“ од 8. августа 1941. године стр. 3.

¹⁸³⁵ „*Ново време*“ од 12. августа 1941. године стр.2.; „*Вођи Хрватске сељачке странке приступили усташком покрету*“, „*Обнова*“ од 11. августа 1941. године стр. 3.

режиму, иако из немачког угла, није позитивно утицало на становништво у окупираној Србији, али је било резултат успостављене контроле медија.

Након спорадичних вести агенције „DNB“ о ситуацији у НДХ,¹⁸³⁶ избегличко питање и питање хрватског става према Србима било је тема писања домаћих пропагандиста током јула и августа 1941. године. У чланку под насловом: „Србија ће примити 300. 000 избеглица, Срба и Словенаца. Избеглице ће бити смештене по целој Србији“ наговештава се долазак последњег транспорта од 10. 000 Словенаца, углавном градског становништва, које је требало сместити заједно „са Србима, избеглицама из Хрватске, исто тако врло напредним елементом“.¹⁸³⁷ У овом периоду написана је и програмска песма позоришног писца и дечијег песника Бране Цветковића под насловом „Помозите браћи“.¹⁸³⁸ Песма је објављена у другом броју листа „Дом и свет“ (који је уређивао Мирослав Стевановић) у форми апела за помоћ Србима страдалим у смедеревској експлозији и српским избеглицама из НДХ и одлично је сведочанство о социјалним проблемима окупиране Србије, као и о духовној клими и пропаганди у првим месецима окупације:

*„Видов дан нам јутрос свану
Да нам ране вида,
Да залечи сваку рану
Стари завој скида.*

*Нову слогу да нам створи,
Нов полет у раду,
И обнову да ускори
Смедереву граду.
Избеглице све да збрине,
Али од нас тражи
Свак од уста да откине
Да им јад ублажи.
Кад је за те јаде чула*

*Српкињица мала,
Дубоко је уздахнула
И свој прилог дала.*

*Па је рекла: „Данас, ево,
Дар од моје стране
За Бурђево Смедерево
И за сиротане.*

*Сутра други прилог даћу,
Двапут више вреди,
За избеглу српску браћу
Што живе у беди“.*

¹⁸³⁶ „Хрватска граница према Крањској.“, „Обнова“ од 8. јула 1941. године стр. 3. Утврђена граница према вестима агенције ДНБ из Загребa одговара историјској граници Хрватске и Крањске, док хрватски кругови очекују разграничење Црне Горе и Херцеговине у корист Хрватске.; „Немачко-хрватска културна сарадња“, „Обнова“ од 8. јула 1941. године стр. 6. Преговори у хрватском Министарству просвете о културној сарадњи Немачке и Хрватске.

¹⁸³⁷ „Обнова“ од 9. јула 1941. године стр. 5.

¹⁸³⁸ „Дом и свет“ од 29. јуна 1941. године, број 2. Песма није забележена у библиографији Бране Цветковића, као ни у библиографији Лексикографског завода.

Пропаганда је током августа 1941. године потенцирала наводну промену курса хрватске политике према Србима позивајући се неосновано на одређене реакције усташких званичника и приказујући их у позитивном светлу. Ови наводи свакако су били у складу са немачким пропагандним смерницама како би се делом умирила јавност у Србији. Д. М. је у чланку под насловом: „Нови став хрватске владе према Србима“ коментарисао говор М. Будака у Вировитици у којем је за изазивање болшевичке акције и немира окривио Трећу интернационалу и интелектуалце, а не српски народ који живи мирно.¹⁸³⁹ „*Donnauezeitung*“ је објавио чланак у којем је истакао наведени говор као добру основу за „нову, праведнију“ политику хрватских власти према Србима: “Паметно скретање политике према Србима представља неопходну потребу унутрашње хрватске политике, пошто је немогуће, да се преко милион и по Срба у Хрватској држи у ванзаконитом стању.“ Указивало се на потребу праведније политике према Србима преко Саве и Дрине. Није било конкретног помена о страдању и прогону Срба, али изражавала нада да Хрватска неће изгубити из вида стару истину: да се опстанак политичких творевина заснива на правди и на поверењу широких народних слојева, као и да ће омогућити сношљиво стање за Србе применом стриктне законитости. Све наведено у околностима које су указивале на пораст насиља и злочина у Хрватској, није могло донети очекиване резултате и поспешити стварање климе помирења. Сведочанства лица која су успела да спасу живу главу уништавала су својом реалношћу сваки покушај пропаганде да докаже супротно или ублажи истину (по немачким инструкцијама). Пропагандисти су често и сами пренебегавали немачки диктат и радили на популарисању решавања питања положаја Срба у НДХ.

Питање хапшења Срба на територији НДХ и обратно, Хрвата на територији окупиране Србије наметало је потребу за појачаним политичким и пропагандним деловањем Владе народног спаса. Немачке власти посредовале су у овом питању између српске и хрватске стране, пресуђујући често на српску штету. Министарство вањских послова НДХ упућивало је немачким властима сталне жалбе на положај припадника хрватске народности на територији Србије и број ухапшених лица. Недићеве власти су осим борбе за спасавање пострадалих Срба у Хрватској морале водити и прецизне евиденције о статусу лица хрватске

¹⁸³⁹ „*Ново време*“ од 19. августа 1941. године стр. 3.

народности. Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих послова водило је евиденције ухапшених Хрвата, а сачуван је и допис наведеног одељења Управном штабу војног заповедника Србије у коме се наводи прецизан број ухапшених.¹⁸⁴⁰ Сва лица хрватске народности, а посебно припадници НДХ предавани су немачким властима на даље поступање. У допису се истиче да се на територији Србије не врше никакви прогони против Хрвата и у прилог горе наведеном доставља списак свих ухапшених лица. Одељење за државну заштиту наставило је упоредо са Одељењем за пропаганду, политичку и пропагандну активност на спасавању српског народа током читавог периода окупације. Немачким властима су свакодневно подношене жалбе о страдању српског становништва у Хрватској: „...Не само да се у великом броју хапсе лица само стога што су Срби, већ се на најокрутније начине муче и убијају, па и деца, силе ако ће да спасу главу да прелазе у римо-католичку веру, што би једном требало да престане у културном делу Европе, на што се умољава упозорити Министарство спољних послова Независне државе Хрватске“.¹⁸⁴¹

Богдан Рашковић, виши чиновник министарства саобраћаја и званичан представник за спасавање српског становништва из хрватских логора водио је широку пропагандну и политичку активност у том правцу. У једном од дописа упућених Председништву владе Рашковић је известио о проблемима са којима је био суочен приликом покушаја да споразумно са хрватским властима изврши пребацивање око 20 000 српских избеглица (већином жена, деце и тешко оболелих лица) у Србију.¹⁸⁴² Писао је о спремности ондашњег немачког посланства и Црвеног крста да изађу у сусрет српским властима након што се српска влада званично обрати војном заповеднику по овом питању.

Посебан сегмент пропагандног рада представљао је однос према католичком свештенству на територији окупирани Србије. Окружна начелства достављала су Влади редовне извештаје о акцијама католичког свештенства, такозване „црне интернационале“ на територији Србије, посебно на подручју

¹⁸⁴⁰ Министарство вањских послова је у допису од 1. децембра 1941. године навело цифру од 500 Хрвата у српским затворима. Према евиденцијама Управе града Београда од 12. децембра 1941. године у притвору се налазило 20 лица хрватске народности од којих се против 17 водио поступак због активног учешћа у комунистичкој акцији, а 3 лица су кажњена због иступа.

¹⁸⁴¹ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 4/1-2, Допис Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Управном штабу војног заповедника Србије од 30. децембра 1941. године.

¹⁸⁴² ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 59/1-1. Допис Богдана Рашковића упућен је Председништву владе из Загреба у време Божића 1942. године.

Ниша. Лица католичке вероисповести, хрватске и словеначке народности окупљала су се у просторијама католичког жупног уреда и просторијама обданишта „Штросмајер“.¹⁸⁴³ Према извештају Стевана Луковића, начелника у Нишу, поднетог управнику полиције у Нишу, мрежа „црне интернационале“ деловала је међу балканским народима. Заплењено је и писмо припадника цркве Христа Краља у Београду од 21. октобра 1941. године упућено једном поручнику Поглавникове телесне војне о акцијама католичке цркве у „будућем католичком Београду“. Католичка пропаганда је каналисана преко Ниша и Скопља све до Солуна. Деловала је и специјална курирска служба католичке цркве. Нишки начелник предвиђао је у наведеном извештају да ће „хрватска католичка црква подржати усташе, као и припаднике католичке и мухамеданске вероисповести који су се нарочито истакли у клању и истребљењу српског живља у Хрватској“.¹⁸⁴⁴ Управа нишке полиције притворила је неколико католика осумњичених за припадништво „црној интернационали“, а међу њима Јосипа Бркића који је по специјалном упутству католичког свештенства из Ниша путовао изван Србије, по Метохији и „делио извесне брошуре, кипове Св. Антона, металне медаљоне са ликом Исуса и разне слике које потичу из католичке и пропагандистичке кујне“. У извештају се помиње појачана активност исусоваца, католичких самостана, крижарске омладине и франковаца. Било је честих случајева пребацивања усташких јединица у Србију, који су преобучени у српске униформе нападали представнике немачких власти. Јавности је пласирана слика српског народа који се налазио „у средини и под немилосрдним шибањем црвене и црне интернационале“. Наведено је требало да читавој проблематици српско-хрватских односа да посебну тежину.

Писање домаће штампе о догађајима у НДХ током 1942. године, било је углавном везано за регулисање положаја православног живља и оснивање Хрватске православне цркве. Пропаганда се посредно бавила тематиком друштвено-политичких односа у НДХ кроз проблематику решавања избегличког питања, иако непосредно у штампи није оптуживана НДХ као главни кривац за велики број избеглих и расељених лица. У време највећих прогона и погрома српског народа објављен је Павелићев говор пред хрватским Сабором о проблему

¹⁸⁴³ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 55/4.

¹⁸⁴⁴ ВА, група фондова Нда, К 20, бр. рег. 47/3-1, Извештај од 7. фебруара 1942. године.

православља у Хрватској.¹⁸⁴⁵ Боравак представника Хрватске православне цркве код Поглавника приказан је кроз објављивање чланка гласила усташког покрета „*Хрватски народ*“. Поглавник је примио представнике Хрватске православне општине: свештеника Васу Шурлана, чиновнике у пензији Петра Лазића и Вукадиновића и прирадника Душана Јакића који су изразили захвалност поглавнику за доношење Закона о успостави Хрватске православне цркве, а објављен је и позив који је Шурлан упутио православном свештенству на хрватској територији ради договора о црквеној организацији.¹⁸⁴⁶ Можемо закључити да су овакви, иако ретки чланци, производ немачке цензуре и настојања да се избегне било какав помен реалне ситуације и проблематике српско-хрватских односа имајући у виду статус који је НДХ уживала као немачка вазална творевина.

Штампа је објављивала прозу, песме и другу врсту радова избеглих Срба са хрватске територије. Изванредни комесар за избеглице и пресељенике Тома Максимовић доставио је председнику владе песме Лазара Грубачевића, избеглице из Вуковара са предлогом да се растуре међу народом у што већем броју примерака, као погодан пропагандни материјал, писан народним језиком: „Србији“, „Пренос српских светитеља из Срема у Србију“, „Београду“ и „Бог и Недић чувају Србију“.¹⁸⁴⁷

Током 1942. године Влада народног спаса наставила је са радом на спасавању српских избеглица те је у априлу формиран мостобран код Вишеграда у циљу проширења српске територије и ради заштите српских избеглица из Босне које су под заштитом Српске државне страже, неретко уз помоћ немачких официра, пребациване у Србију.¹⁸⁴⁸

Председник Владе упућивао је редовно писма др Харалду Турнеру у којима га је упозоравао на последице прогона српског становништва у НДХ. У допису од фебруара 1942. године Недић је молио да се Србима који су у лошим животним условима били затворени у усташким логорима пошаље помоћ преко српског и немачког Црвеног крста. Недић је наставио да упућује протесте 10. априла, 15. јуна

¹⁸⁴⁵ „*Ново време*“ од 3. марта 1942. године, стр. 2.

¹⁸⁴⁶ „*Ново време*“ од 14. априла 1942. године, стр. 3.

¹⁸⁴⁷ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 3/2-1, Предлог Томе Максимовића председнику Недићу од 20. марта 1942. године.

¹⁸⁴⁸ Немачке власти нису званично дале одобрење за ширење српске територије, али је пребацивање избеглица захваљујући поменутом мостобрану трајало несметано скоро две године.; ВА, група фондова Нда, К 1, бр. рег. 5/7.

и 20. августа исте године, као и да упозорава шефа Војноуправног штаба на повећање прилива избеглих лица. Ипак, није дошло до побољшања положаја српског живља у НДХ.¹⁸⁴⁹ У меморандуму упућеном генералу Бадеру 16. септембра 1942. године, бавио се и питањем прогона Срба у Срему и питањем могућности издржавања избегличке масе која је досегла број од 400. 000. Усташка акција против партизана у Срему коју је водио Виктор Томић проузроковала је многе српске цивилне жртве, али је заустављена немачком интервенцијом у Загребу.¹⁸⁵⁰ У овом случају Недићева интервенција је успела, а заустављање покоља Срба у Срему био је један од Недићевих услова које је било могуће испунити без негативних последица по немачку политику. Наведеном је ишла у прилог чињеница да је већина немачких официра ангажованих у НДХ била против усташке политике погрома Срба.¹⁸⁵¹

Највећи број хуманитарних политичких интервенција Недићеве владе није имао позитиван резултат јер се односио на територије које су биле под управом немачких савезника или је био у супротности са немачким интересима у окупираној Србији.

Домаћа пропаганда наставила је, у односу на друге теме које су доминирале у листу „*Ново време*“, скромно објављивање прилога о ситуацији у Хрватској. Долазак СС вође Химлера у Загреб у мају 1943. године и његов сусрет са Антем Павелићем био је једна од краћих вести, без превише удубљивања о разлозима посете.¹⁸⁵²

Следеће је објављено саопштење агенције „DNB“ о немачко-хрватској акцији чишћења комунистичких банди. Акција чишћења приказана је као успешна, а писало се и о повећавању броја добровољаца из редова мештана који прилазе немачкој војсци. Разбијене групе бандита су се повлачиле од Бихаћа кроз целу Босну, али су пре тога запалиле села која су опљачкале, а чије становништво су делом одвели са собом. Према објављеним вестима заједно са побуњеницима били

¹⁸⁴⁹ Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату..., стр. 470.

¹⁸⁵⁰ М. Borković, Milan Nedić,str.150.

¹⁸⁵¹ Kazimirović, n.d., 24, 115-118; Petranović, Istorija Jugoslavije, 46-48; Tone Ferenc, Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945, Ljubljana, Beograd 1979, str. 234-235.

¹⁸⁵² „Вођа СС Химлер у Загребу“, сусрет са Павелићем, „Ново време“ од 7. маја 1943. године насловна страна.

су изложени прогону и уништавању одреди Драже Михаиловића који су били у том простору борбе, док је сам Дража био у бекству.¹⁸⁵³

Септембар 1943. године обележиле су вести о наименовању бившег државног секретара Николе Мандића, адвоката из Сарајева за председника хрватске државне владе и новог хрватског војног министра генерала авијације Навратила, немачког порекла.¹⁸⁵⁴ Објављена је поглавничкова прокламација хрватском народу у којој је најавио поново преузимање подручја приморја и Далмације које је остављено Италији и апеловао на војску да заједно са Немцима ослобађа Јадран. Испред Универзитета у Загребу одржана је манифестација приморских Хрвата који живе у Загребу на којој је др Едо Булат одржао говор, а др Стјепан Бућ најавио је образовање хрватске добровољачке јадранске легије.¹⁸⁵⁵

Интересантан приказ историјата српско-хрватских односа дат је у елаборату публицисте Милана Банића, пореклом Хрвата, „народног посланика у југославенској ери“ који је, како сам наводи „у току своје 25-годишње политичке делатности устајао доследно против сваког екцеса српске опијености победом, али и против сваког испада хрватског рушилачког малконтетизма.“ Према наводима у уводном делу елабората, услед „објективног и позитивног става сматрали су га српски шовинисти непријатељем српства, а хрватски екслузивисти издајником хрватства.“ Банић је у елаборату изнео своје виђење српско-хрватских односа у Новој Европи, под предводништвом Трећег Рајха,¹⁸⁵⁶ кроз анализу ситуације на Балканском ратишту почетком ратних дејстава, формирања НДХ и српског положаја под немачком окупацијом. Главни проблем је према наведеној анализи представљала ратна реалност по којој је једино Србија након пропасти Југославије третирана као немачки непријатељ, плаћала контрибуције и припадности за све заробљене официре, иако на Балкану и Југоистоку није постојао ниједан народ чији су интереси у толикој мери били слични немачким као што је то био српски народ који има могућност и да се „осећајно повеже са Немачком“. Италијани су довели су на власт „италијанског плаћеног агента, са задатком, да блатом и крвљу упрска

¹⁸⁵³ „Акција чишћења у херцеговачко-црногорском простору“, „Ново време“ од 25. маја 1943. године стр. 2.

¹⁸⁵⁴ „Др Мандић наменован за председника хрватске владе“, „Ново време“ од 3. септембра 1943. године стр. 2.

¹⁸⁵⁵ „Хрватска прогласила потпуну независност“, „Ново време“ од 10. септембра 1943. године стр. 2.

¹⁸⁵⁶ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 1/9-6.

читаву хрватску историјску прошлост, и да помоћу криминалног слома спроведе своју паролу Срба „једну трећину Срба ваља отпремити на други свет, другу трећину отерати у Србију, а преосталу трећину покатоличити и похрватити.“ Банић је у даљем тексту елабората изнео податке о страдању преко два милиона Срба у Хрватској: „Над српством извршени су покољи и погроми, пред којима бледе све историјске аналогне успомене, све вартоломејске ноћи, сви покољи Јермена у Турској, чак и сви Катини и Винице.“¹⁸⁵⁷ Банић је апеловао на немачке власти да престану са такозваном „перверзном, савојско-папинском и антисрпском“ политиком на Балкану. Према српству би требало што пре заводити нов и позитиван поредак, који ће Немачкој да служи на част и помогне да се демантује клевета да ће Немци својом политиком „изручити“ поједине народе болшевизму. Анализирајући настанак и појам термина „усташа“ Банић дефинише усташтво као производ анархије, хаоса и криминалитета, „најнаказнији инструмент италијанске политике на Балкану“. Трбало би усташки режим заменити режимом састављеним од политичара који искрено желе сарадњу са Трећим Рајхом у циљу пацификације и унапређења Балкана. Србима би требало загарантовати пуну личну и имовинску безбедност и слободно исповедање националних и верских осећања. Након Недићеве посете Хитлеру Банић је десет дана касније објавио посткриптум елабората од 15. септембра 1943. године. Сумирајући резултате Недићеве посете Банић је дошао до закључка да нису задовољене аспирације српског народа и обећане концесије како би се санирао повређени српски национализам, те стога и даље нису постојали услови за активну и успешну борбу против комунизма и болшевизма која је на Балкану најактуелија. Банић је предвидео скроман успех Недићу у његовом даљем раду, као и немачке намере да и у будућности утичу на решавање проблематике српско-хрватских односа: „Срби треба да се наоружају великом стрпљивошћу, али шта ће на то англосаксонци и болшевици да кажу.“

Штампа је током 1944. године наставила са устаљеном праксом маргинализације питања тема као што су: нерешена ситуација избеглих лица, прогон српског становништва и његово масовно истребљење, насилно покрштавање и питања немачког става према хрватској антисрпској политици. Теме које су обрађиване односиле су се углавном на унутрашњу политичку

¹⁸⁵⁷ Исто, стр. 2.

ситуацију у Хрватској,¹⁸⁵⁸ однос Хрватске и Немачке, као и на активности Владе народног спаса на решавању избегличког питања и организовање помоћи и запошљавања избеглица. Јавност је редовно обавештавана о начину помоћи избеглим и сиромашним лицима и деци.¹⁸⁵⁹ Рад Владе народног спаса на спречавању страдања српског становништва није могао донети очекиване резултате првенствено из разлога Хитлеровог увреженог непријатељства и неповерења према Србима, као и потребе немачке државе да у време колебања савезника није требало доприносити њиховом отуђивању. Самим тим настојали су одржати добре односе са усташким властима. Истовремено то је био један од разлога из којих су настојали да санкционишу писање српских листова о хрватској ситуацији и да сведу на минимум вести о страдању српског живља.

6.4. Слика сучељених антифашистичких покрета: партизанског и четничког

~ *Слика партизанског покрета*

Централно место у пропаганди домаћих власти имао је антикомунизам. Антикомунистичка пропаганда Владе народног спаса и уредбе обнародоване против комуниста надовезале су се на пропагандну делатност Савета комесара на сузбијању комунистичке активности. Пропагирана је борба против интернационализма ради победе над бољшевизмом и успостављање “новог поретка“ у Европи ослобођеној од највећих непријатеља Трећег Рајха-Јевреја и комуниста. У већини објава и вести о масовним стрељањима и вешањима антифашиста, пропаганда је подвлачила да се радило о Јеврејима и комунистима, уз њихово обавезно поистовећивање. У пропаганди „Збора“ доминирала је анализа и критика комунистичке идеологије. Одељење за пропаганду је у свом раду делимично користило и немачке пропагандне брошуре, као и немачка искуства у

¹⁸⁵⁸ „Приликом терористичког напада на Загреб погинуло 67 лица“, „Ново време“ од 2. марта 1944. године, насловна стр., „Позив улагачима ДХБ за територију данашње Хрватске“, „Ново време“ од 8. августа 1944. године, стр. 2. Државна хипотекарна банка позвала је све имаоце улога на штедњу и фондова код њених бивших филијала на територији „данашње Хрватске“ који имају стално боравиште у Србији и Банату да предају банци уложне књижице.

¹⁸⁵⁹ Фотографија: „Пакети за болесну избегличку децу. Једна група београдских трговаца поклонила је за Нову годину болесној избегличкој деци 400 пакета.“ На фотографији се виде трговци за време предаје пакета., „Ново време“ од 16. јануара 1944. године стр. 4.

пласирању антикомунистичке пропаганде. У оквиру борбе против бољшевизма у Србији истицан је непријатељски став комунистичких идеолога према српском народу и његовим покушајима националне и државне афирмације. Стаљин је имао одлучујућу улогу при одређивању ставова комунистичке интернационале и КПЈ у српском националном питању. Југославија је за комунистичке вође била држава буржоаског карактера коју треба уништити. Милован Ђ. Поповић у једном од својих чланака ставља акценат на потпуни недостатак националног осећаја чланова Партије.¹⁸⁶⁰ У брошури под насловом „Комунисти против Срба и Србије“, објављеној у другој половини 1941. године доказује се да је КПЈ годинама радила на припреми разбијања Србије, као творца југословенске државе. Аутор брошуре оптужује их за подстицање класне борбе у српском народу, подривање државног апарата, војске и жандармерије.¹⁸⁶¹ Дугогодишњим разарањем војске разорили су и ратнички дух српског народа, а радили су на разарању верске и породичне традиције.

Штампа је у септембру 1941. године водила активну кампању против комунистичких саботажа користећи као један од кључних аргумената спречавање транспортовања помоћи српским ратним заробљеницима у немачким логорима.¹⁸⁶² Агенција *Рудник* свакодневно је извештавала о оваквим акцијама, што је требало да утиче на становништво да учествује у сузбијању и спречавању саботажа.¹⁸⁶³ Осим наведених ставки пропаганда је креирала слику о утиску који су комунисти остављали на просечног српског сељака. Појављују се мотиви очеве сељака који су извршили самоубиство јер су им синови отишли у комунисте. Наведено је требало да потврди тезу према којој је „комунизам највеће зло које је растурало традиционалне српске породичне везе и узроковало однорођавање и застрањивање“.¹⁸⁶⁴ Настављена је кампања застрашивања, са више или мање успеха, у зависности од појединачних случајева. Свакодневно се писало о одмазадама над комунистима и Јеврејима, као и о броју стрељаних у случају

¹⁸⁶⁰ Чланак Милована Ђ. Поповића: „Вође комунизма и наше национално питање“, „Ново време“ од 29. јуна 1941. године стр. 3.; чланак истог аутора: „Компартија Југославије против Србије“, „Ново време“ од 26. септембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁶¹ ВА, група фондова Нда, К 48, бр.рег. 34/1-1.

¹⁸⁶² „Комунистичка банда уништава имовину избеглица и сиротиње“, „Ново време“ од 6. септембра 1941. године, стр. 3.

¹⁸⁶³ Извештај Агенције *Рудник* под насловом: „Терористичка акција штети српским ратним заробљеницима“ објављен у „Новом времену“ 14. септембра 1941. године.

¹⁸⁶⁴ „Сељак из Забрешја се обесио зато што му је син отишао у комунисте“, „Ново време“ од 6. септембра 1941. године, стр. 4.

рањавања или убиства припадника немачке војске.¹⁸⁶⁵ Становништво је према анализама Одељења за пропаганду прихватило планску акцију против комуниста са „одушевљеним одзивом“.¹⁸⁶⁶ После Апела председника владе упућеног омладини почело је и њено организовање за борбу против комунизма.¹⁸⁶⁷ Другу половину септембра 1941. године обележила је акција владиних одреда против комуниста који су хтели да опљачкају Бајину башту и запале општинске зграде. У акцији је ухваћен вођа комунистичке банде у том крају Јеврејин др Аврам Леви, његова супруга и неколико чланова одреда.¹⁸⁶⁸ У брошури под насловом: „Саслушање ухваћеног комесара „Совјетске Ужичке републике“ др Аврама Левија“ изнети су детаљи саслушања и погледи Левија на организацију и деловање Ужичке републике.¹⁸⁶⁹ У брошури се покушава указати просечном српском становнику да је задатак Јевреја, као припадника комунистичког покрета, борба за победу интернационале. Јевреји су приказани као најприврженији марксистичкој идеји. Леви је и „пошао у шуму у борбу против националсоцијализма како би подржао општу јеврејску борбу са Немачком“. Као средство политичке борбе комунисти су у Чачку и Ужицу основали „домове слободне љубави“ у којима су кварили омладину. Нападали су темеље традиционалног друштва, грађанске државе и њених духовних основа: вере, национализма, породице и морала. Јеврејство је било носилац комунизма, а уколико би победила Немачку Совјетска Унија би Црвеном Армијом окупирала Европу. У наставку саслушања је Леви наводно изнео своје виђење Недићевих бораца који су приказани као одреди под стручним војничким вођством, а формирање Недићеве владе као „страшна опасност за комунисте“. Национални четници представљени су као незаустављиви

¹⁸⁶⁵ „Стрељани Јевреји и комунисти“ у области Зајечарске Крајскокомандантуре, „Попаљене куће чланова банди“, „Ново време“ од 2. септембра 1941. године насловна стр., Саопштење војног заповедника у Србији о стрељању педесет комуни. разбојника због рањавања немачког војника у Београду, „Ново време“ од 3. септембра 1941. године, насловна страна.

¹⁸⁶⁶ „Планска акција наилази на одушевљени одзив читавог српског становништва“, „Ново време“ од 16. септембра 1941. године, стр. 3.

¹⁸⁶⁷ „После апела председника владе. Омладина се организује за борбу против комунизма. Новопостављени командант жандармерије, генерал г. Радовановић посетио је јуче први добровољачки одред у Београду“, „Обнова“ од 12. септембра 1941. године стр. 5.

¹⁸⁶⁸ Чланак под насловом: „Разбијена комунистичка оружана банда код Бајине баште. Вођа комунистичке банде Јеврејин др Леви, његова жена и још 6 чланова банде ухваћено, док су двојица убијени, а један тешко рањен.“ објављен у „Новом времену“ 18. септембра 1941. године насловна стр.; „Српски оружани одред разбио комунистичку банду код Дразња“, „Ново време“ од 20. септембра 1941. године насловна стр., „У сукобу између четника и комуниста код села Бојника убијено 4 комуниста“, „Протеривање комуниста из околине Обреновца“, „Ново време“ од 25. септембра 1941. године насловна страна.

¹⁸⁶⁹ ВА, група фондова Нда, К 47 II, бр.рег. 15/1.

прогонитељи комуниста. Избегличку владу Леви је наводно оценио као „неспособнију од наше компартије у тактици и пропаганди“.

Одељење за пропаганду вршило је током читавог периода окупације пропаганду за одвраћање сељаштва од прикључивања партизанском покрету. Требало је приказати сељаке, односно народ као довољно храбар и самосвестан да се заштити од покушаја комунистичке индоктринације и регрутовања.¹⁸⁷⁰ „Ново време“ објавило је крајем септембра 1941. године чланак о сељацима из околине Параћина, насилно одведеним у шуму од стране једне комунистичке банде како би били обучени за борбу против режима. Ови сељаци су се наводно побунили и отргли од комуниста, да би их касније и уништили. Ухватили су неколицину комуниста међу којима се налазио и њихов политички комесар. Комунисти су приказани не само као узурпатори режима под окупацијом, већ као корумпирани елементи, разбојници, крадљивци и убице. Објављен је и чланак о претресу једног комунистичког логора код Гроче близу села Бегљице у коме је пронађена велика количина залиха хране и муниције.¹⁸⁷¹ Немачки зондерфирер Пропагандног одељења „С“ Валтер Грубер у једном од чланака о деструктивним елементима у бившој Југославији алудирао је на њихово камелеонско понашање и промену става према немачким властима, као и на тајну сарадњу са комунистичким круговима. Према Груберовом тумачењу разорни елементи наставили су да опонирају немачким властима и Недићевој влади која је тежила да успостави ред.¹⁸⁷²

Вести о обрачунима са комунистима пунили су странице престоничке штампе и током октобра 1941. године. Објављивани су подаци о убијеним, рањеним и ухваћеним припадницима партизанског покрета и заплешеном материјалу. Штампа је писала о сељачким бројним подвизима у борби против комуниста. Подаци су били у највећем броју случајева преувеличани, а у одређеним сегментима измишљени.¹⁸⁷³ „Ново време“ писало је и о појачаним акцијама Пећанчевих четника и ваљевских националних добровољаца на

¹⁸⁷⁰ Чланак под насловом: „Одведени сељаци из околине Параћина успели да униште банду, да убију двадесетак комуниста и ухвате петнаест живих“, објављен у „Новом времену“ 25. септембра 1941. године.

¹⁸⁷¹ Чланак под насловом: „Шта је све нађено у једном комунистичком бандитском логору“, објављен у „Новом времену“ 28. септембра 1941. године.

¹⁸⁷² Чланак зондерфирера др Валтера Грубера, „Строга одмазда против разорних елемената“, „Ново време“ од 4. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁷³ „Код Свилајнца потпуно уништена велика комунистичка банда. У борби убијено 34 комуниста, ухваћено 17 и рањено 80, а заплешен огроман материјал“, „У борби код Сиколе убијено 26 комуниста, а 6 ухваћено“, „Ново време“ од 2. октобра 1941. године насловна страна.

организовању села у околини Ваљева на одбрани од комуниста крајем октобра 1941. године. Градско поглаварство у Ваљеву упутило је становништву апел за сарадњу са немачким властима у борби против комунистичких елемената.¹⁸⁷⁴

Повремено су објављиване и анализе учинка сукоба са комунистима. Тако су након четири месеца чишћења комуниста објављене цифре од преко хиљаду убијених, рањених и ухваћених.¹⁸⁷⁵ Пропагандисти су у циљу детаљнијег приказивања начина организације и живота комунистичких банди користили и „заплећеним партизанским дневницима“. „*Наша борба*“ објављивала је изводе из једног партизанског дневника који је заплећен у разбијеном комунистичком логору у пожаревачком крају.¹⁸⁷⁶ Дневник је водио вођа једне партизанске десетине учитељ Вукајло Кукаљ: „Редови овог дневника више но ишта друго приказују нам у правој светлости оно `шумско` друштво које недељама и месецима врши терор, пљачке и убиства по Србији.“ У одломцима се потенцира „блиска веза између комуниста и цигана“, као и лик политкомесара који ради о глави писца дневника услед интересовања за његову супругу. Објављен је и део о паљењу општинског архива у Жабарима.

Штампа је детаљно пропратила начин организације и рад антимаџонске изложбе у оквиру које је део посвећен антикомунистичкој пропаганди. У чланку Н. П. под насловом: „Слика и прилика „шумских“ и „партизана“ је и идеја о организовању једне самосталне изложбе.“¹⁸⁷⁷ Након закључка о успешној реализацији антимаџонске изложбе аутор чланка изнео је идеју о организовању антикомунистичке изложбе. У циљу што реалистичнијег приказа припадника комунистичке организације предложио је да се на изложбу „приведе и по који заробљени циганин, или робијаш „борац“ или њима слични, да јавност и у природној слици и прилици види ове беднике и крвнике“.

У акцији чишћења комуниста у околини Пожаревца почетом новембра 1941. године страдало је према објављеним вестима преко две стотине комуниста.¹⁸⁷⁸ Настављено је праћење борби у подручју Рековца, Јасеновачког среза, Ваљева и

¹⁸⁷⁴ „*Ново време*“ од 29. октобра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁷⁵ „*Ново време*“ од 8. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁷⁶ „*Из дневника „партизана-књижевника“*, „*Ново време*“ од 1. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁷⁷ „*Ново време*“ од 9. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁷⁸ „*Ново време*“ од 12. новембра 1941. године стр. 3.

Посавине.¹⁸⁷⁹ Одреди мајора Калабића ослободили су варошицу Рудник. У току борбе комунисти претрпели тешке губитке.¹⁸⁸⁰ Београдски четнички одред вршио је чишћење комуниста у Беличком и Левачком срезу.¹⁸⁸¹

Штампа је осим успеха акција чишћења у другој половини новембра потенцирала процес отрежњења код становништва „заведеног“ комунистичком пропагандом, бекства присилно мобилисаних сељака из шума, као и рад на стварању јединственог антикомунистичког фронта, односно лиге. У том контексту објављено је и саопштење адвокатске, ижињеријске, лекарске, занатске, индустријске и трговинске коморе о оштрој осуди разорне комунистичке акције.¹⁸⁸² У чланку Ал. Милића под насловом: „Сељаци беже из шума“ је изложена позадина комунистичког деловања међу сеоским становништвом, као и акција интернационалних агената за њихово придобијање под маском борбе за слободу, Краља и отаџбину, како би у што већем броју приступили „шумском ослободилачком покрету“.¹⁸⁸³ У Крагујевцу је одржан народни митинг на коме су представници културних, хуманих, привредних и националних организација осудили комунистичку борбу и формирали јединствени фронт против партизана. Митингу пред зградом Окружног суда присуствовали су и Марисав Петровић, председник Градске општине Страхиња Јањић, представник немачких војних власти и пуковник Коста Мушички. На митингу је усвојена резолуција у којој се народ Шумадије јавно одриче било какве везе са разорним акцијама упереним против немачке војне силе и против мирног становништва у Србији. Народ Шумадије се изјаснио да није имао везе са акцијама саботаже. Са митинга су упућени по устаљеној пракси изрази захвалности и оданости председнику владе.¹⁸⁸⁴ Митинг је одличан пример активног рада Одељења за пропаганду и сталне антикомунистичке кампање Владе народног спаса.

¹⁸⁷⁹ „Борба српског добровољачког одреда са комунистима у околини Рековца“, „Ново време“ од 12. новембра 1941. године стр. 3., „Уништена последња комунистичка банда у Јасеновачком срезу“, од дописника са терена Ал. Милића, „Ново време“ од 14. новембра 1941. године стр. 3.; „У Посавини нема више ни једне комунистичке банде. Посавска села поново слободно дишу, а сељаци све више доносе своје производе на обреновачку пијацу“, „И Ваљевски крај се чисти од комуниста“, „Ново време“ од 18. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸⁰ „Ново време“ од 25. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸¹ „Ново време“ од 28. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸² „Ново време“ од 19. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸³ „Ново време“ од 21. новембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸⁴ „Крагујевац се заветовао да ће се борити против комуниста до њиховог потпуног истребљења“, „Ново време“ од 21. новембра 1941. године стр. 3.

Одељење за пропаганду је као допуну антикомунистичком раду на терену основало лигу састављену од „опробаних антикомунистичких бораца“, односно Антикомунистичку лигу. Оснивачкој скупштина одржаној 30. новембра присуствовали су: проректор Универзитета др Никола Поповић, г. Богдановић, помоћним министра просвете у пензији, др Димитрије Најдановић, уредник „*Наше борбе*“, др Милош Младеновић уредник „*Новог времена*“ и др Никола Маринковић уредник „*Обнове*“. Скупштину је отворио председник акционог одбора новинар Милован Ђ. Поповић који је изнео разлоге за оснивање лиге и смернице за рад на обнови Србије. Изабрана је листа часништва Скупштине на челу са секретаром помоћника министра просвете Савом Милутиновићем. Упућени су телеграмама Недићу и Штабу команде добровољаца. Изабрана је Управа лиге на челу са Милованом Поповићем, као и чланови управног одбора: адвокатски приправник Хрвоје Магазиновић, Сава Милутиновић, др Тихомир Марковић, новинар Младен Бабић, студент Веселин Кесић, др Ђока Слијепчевић-доцент Универзитета, Ал. Андрић-саветник Сената, студент Владан Бијелић, чиновник Народне банке Обрад Радичевић и чиновник Окружног уреда Љуба Марковић. Надзорни одбор чинили су: Ђорђе Перић, Бошко Богдановић, др Милош Младеновић, др Најдановић, др Н. Маринковић и Бранимир Малеш, начелник Министарства просвете.¹⁸⁸⁵ Посебан задатак који је добила Антикомунистичка лига односио се на мобилисање просветних радника у антикомунистичкој борби.¹⁸⁸⁶

Пропагандна средства која је Антикомунистичка лига користила у свом раду била су разноврсна. Њени чланови су редовно изражавали своје погледе на комунизам путем штампе. Осим слике партизанског живота „из прве руке“ припадника покрета, објављивана су и сведочанства преживелих припадника добровољачких одреда,¹⁸⁸⁷ као и становника који су преживели тортуру у партизанским логорима. Током децембра објављиван је фељтон адвокатског приправника Милоша Ђокића кога су ухватили комунисти на путу за Ужице, о

¹⁸⁸⁵ Чланак Младена Бабића: „Оснивачка скупштина Антикомунистичке лиге у Београду“, „*Ново време*“ од 2. децембра 1941. године стр. 5.

¹⁸⁸⁶ Чланак Милована Ђ. Поповића „Поводом збора просветних радника“, „*Питање мобилисања просветних радника и рад на борби против комунизма*“, „*Ново време*“ од 19. децембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁸⁷ „*Добровољци осуђени на стрељање побегли испред комунистичких митраљеза*“, „*Ново време*“ од 7. децембра 1941. године стр. 3.

његовим страдањима и утисцима о боравку у неколико комунистичких логора. Фељтон је објављиван у наставцима у виду серије документованих репортажа под насловом: „Шест недеља у канцама комуниста“.¹⁸⁸⁸ Ђокић описује припаднике комунистичког покрета као „шаренолики музеј олоша“ са распареним и различитим униформама, сакупљених са свих страна, заведених сељака, промашених интелектуалаца, пропалих студената, усијаних калфица, студенткиња са факултета сумњивог морала и других.¹⁸⁸⁹

Након пада Ужичке комунистичке републике,¹⁸⁹⁰ односно „ослобођења Ужица“ како је пропаганда називала овај догађај домаће власти предузеле су низ мера за увођење реда и нормализацију прилика.¹⁸⁹¹ Организован је низ народних зборова и конференција у циљу смиривања ситуације и повратка становништва „нормалном“ животу. Министар Аћимовић одржао је конференцију и симболични говор у ослобођеном Ужицу о боравку партизана од 24. септембра до 29. новембра 1941. године и о догађајима за време њихове управе Чачком, Ужицем, Пожегом.¹⁸⁹² Конференција је одржана у сали хотела „Златибор“ у присуству председника општине Милоја Јанковића (који је говорио о чишћењу терена од комуниста, кухињи за сиромашне породице, оснивању одбора за исхрану). Ужичанима је поручено да је коначно дошло време да се врате пословима после „тешких мука и патњи које су народу донели Јевреји, комунисти и слободни зидари у друштву са Циганима“. По граду су биле исписане интернационалне паролe. Аћимовић је апеловао на грађане да се одрекну паритијско-политичког рада и посвете обнови Ужица уз елиминисање штетних елемената из своје средине. Нагласио је важност лојалног и коректног односа према Немцима. На конференцији је окупљеним грађанима говорио и адвокат Илија Димковић који се вратио из заробљеништва из Немачке. Нагласио је да наши заробљеници не гладују и да им се њихове продице

¹⁸⁸⁸ „Ново време“ од 4. децембра 1941. године, стр. 3.

¹⁸⁸⁹ Наставак фељтона „Ново време“ од 5. децембра, стр. 3.

¹⁸⁹⁰ Након заузимања Ужица и целе слободне територије у Западној Србији од стране немачких и Недићевих трупа у штампи се појавио термин Ужичка комунистичка република, а потом у штампи Совјетског Савеза на пролеће 1942. године Ужичка република.

¹⁸⁹¹ Чланак Владана Бијелића: „Рад на обнови Ужичког краја“, „Ново време“ од 18. децембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁹² „У ослобођеном Ужицу. Министар унутрашњих послова г. Милан Аћимовић предузео је читав низ мера ради увођења реда и нормализовања прилика“, фотографија: Аћимовић у разговору са баном Трифуновићем, мајором Матићем и бившим послаником Чедом Захрићем., „Ново време“ од 10. децембра 1941. године стр. 3.

могу одужити тиме што ће чувати ред и мир у Србији.¹⁸⁹³ Одржан је и народни збор у Ужичкој Пожеги уз присуство Трећег добровољачког одреда и говор команданта поручника Никића опкољеном народу о кобном раду Јевреја и њихових сарадника.¹⁸⁹⁴ Почетком децембра објављене су сензационалне вести о новом поразу црвених терориста.¹⁸⁹⁵ Штампана је наставила је са објављивањем прилога о организацији и раду Ужичке републике до краја 1941. године. Комунисти су приказивани као сурови деспоти који су мерама одмазде кажњавали непослушне припаднике покрета, становништво и ухваћене противничке војнике. У својој суровости зазидали су 60 живих људи у Ужицу, остављали рањене добровољце да умру, тукли сељаке који су пружали отпор, обесвећивали веру и традицију.¹⁸⁹⁶

Почетком 1942. године Одељење за пропаганду наставило је несмањену антикомунистичку кампању у сарадњи са Одељењем за државну заштиту које је водило акцију чишћења терена од комуниста и достављало важне информације о њиховом кретању и деловању. Према упозорењу наведеног одељења, достављеном средином јануара свим окружним начелствима и Управи града Београда, постојала је опасност од пребацивања партизана у Немачку: „Ови ће партизани покушати да се пребаце као обични радници који се пријављују за рад у Немачкој. Намера је партизана да у Немачкој остану преко зиме, а на пролеће да се врате у Србију и да поново отпочну са својом разорном делатношћу.“¹⁸⁹⁷ У том циљу окружним начелствима сугерисана је детаљна провера лица која би се за такав рад пријавила.

¹⁸⁹³ „Ужице се враћа националном животу: Данас се морамо скупити сви под заставу коју је развио наш славни генерал Недић, изјавио је министар г. Аћимовић у Ужицу, од специјалног дописника Ђ.И.“, „Ново време“ од 11. децембра 1941. године стр. 3.

¹⁸⁹⁴ „Ново време“ од 12. децембра 1941. године стр. 4.

¹⁸⁹⁵ „Обнова“ од 6. децембра 1941. године стр. 4.

¹⁸⁹⁶ „Језива зверства црвених бандита у Западној Србији. У приземљу суда у Ужицу, комунисти су зазидали 60 живих људи. У подрумима Соколског дома и Катастарске управе у Чачку, нађено је око 80 мушких и женских лешева без главе“, „Обнова“ од 11. децембра 1941. године стр. 5.; „Комунисти су у Ужицу зазидали 60 живих људи“, „Бекство једног официра из ропства комунистичких банди“, „Ново време“ од 12. децембра 1941. године стр. 4.; „За стопама комуниста по Ужичком крају, Завршено је прикупљање рањеника по Златибору“ извештај дописника листа, чланак Вл. Бијелића: „Заведени чланови комунистичких банди пријављују се властима“, „Ново време“ од 13. децембра 1941. године стр. 3.; чланак Вл. Бијелића: „Комунисти су били и пребијали сељаке. „Више сам претрпео од комуниста него за три године у Светском рату!““, „Ново време“ од 20. децембра 1941. године стр. 3.; чланак Младена Бабића: „Комунисти су обесвећивали и српску крсну славу“, „Ново време“ од 20. децембра 1941. године стр. 3. „Језива зверства црвених бандита у Западној Србији. У приземљу суда у Ужицу, комунисти су зазидали 60 живих људи. У подрумима Соколског дома и Катастарске управе у Чачку, нађено је око 80 мушких и женских лешева без главе“, „Обнова“ од 11. децембра 1941. године стр. 5.

¹⁸⁹⁷ Допис Одељења за државну заштиту од 13. јануара 1942. године.

Власти су биле посебно забринуте због начина провере сумњивих лица, услед уништавања и пљачке великог броја архива државних и самоуправних надлештава и губитка штампбиља и печата и образаца, што је увелико доприносило могућности фалсификовања исправа.

Штампа је наставила са свакодневним објављивањем чланака и извештаја са терена, саопштења о стрељању комуниста и Јевреја, фотографија комунистичких вођа, пропагандом према сељаштву, као и са објављивањем сведочанстава лица која су преживела комунистички терор и одбеглих или ухваћених припадника партизанског покрета. Јавност је редовно информисана о току велике операције чишћења остатака комунистичких банди у Источној Србији.¹⁸⁹⁸

Мотив народних слојева који дају подршку председнику Недићу и влади у борби против комуниста коришћен је у већини пропагандних садржаја.¹⁸⁹⁹ Доказивало се да су комунисти на својим седницама више пута расправљали о проблему одмазде над српским становништвом и да су овај проблем пренебегли ради подршке партији. Пропаганда је пласирала тезу да су комунисти народ свесно гурнули у пропаст.¹⁹⁰⁰ Константно се радило се на подизању свести српских сељака о значају антикомунистичке борбе. Сељаштву су упућиване и антикомунистичке поруке уз коришћење пољопривредне терминологије, како би му се лакше указало на важност борбе. Комунисти су били „кукољ који је требало почупати да му се семе затре и да не никне никада више“.¹⁹⁰¹ Како би се народу приказао ефекат комунистичких злодела објављиване су фотографије као докази истих.¹⁹⁰² Велики публицитет дат је средином марта 1942. године. поступку хапшења познате „злогласне комунистиње“ Леле Поповић, супруге Момчила Поповића „Тухачевског“, команданта Озренског партизанског одреда. У извештају дописника листа С. Ж. описани су детаљи хапшења Леле Поповић и признање

¹⁸⁹⁸ „Уништавање остатака комунистичких банди у Источној Србији... Четнички одред ухватио је тројицу бандита док су остали окољени“, „Ново време“ од 3. јануара 1942. године стр. 3.

¹⁸⁹⁹ „Српски радници из Немачке честитају генералу Недићу на делу чишћења Србије од комунистичке куге“, „Ново време“ од 15. јануара 1942. године стр. 3.

¹⁹⁰⁰ „Признање лексовачког комунисте Миодрага Станковића: „Цео српски народ је маленост за марксистичку револуционарну партију“, „Ново време“ од 4. фебруара 1942. године стр. 3.

¹⁹⁰¹ „Српски народ никад није био комуниста!“, „Ново време“ од 2. и 3. маја 1942. године стр. 3.

¹⁹⁰² Фотографија: „Злочини комуниста. Унакажана тела четничког војводе Кидишевића и среског начелника из Чајетине Иванова које су комунисти страховито мрцварили и најзад дотукли.“, „Ново време“ од 16. јануара 1942. године стр. 3.; „Борота и Мајер на саслушању: „Мени није било тешко тестерисати људске главе!“, „Ново време“ од 5. марта 1942. године стр. 3.; „Страховита сведочанства једног комунистичког дневника. Ужасна зверства бандита над националним живљем.“, „Ново време“ од 8. марта 1942. године стр. 3.

злочина које је учинила: мучења појединих учитеља и сељака. Дванаести добровољачки одред под командом Бранка Гашпаревића активно је учествовао у њеном хапшењу у просторијама напуштене школе. Стрелјана је након саслушања. У наведеном извештају помиње се и студентикња медицине Вера Благојевић¹⁹⁰³ која је била командант Лешничког одреда у Мачви и „признала“ да је убила преко стотину националиста.¹⁹⁰⁴ У једном од прилога овог типа објављена је фотографија сељанке Милене Марковић из Десимировца која је под претњом примила у кућу на преноћиште тројицу комуниста, међу којима и познатог Душана Филиповића. Након што су комунисти заспали контактирала је подофицирски одред у Крагујевцу који је интервјуисао и побио их.¹⁹⁰⁵

Домаће власти су наставиле и рад међу омладином на одвраћању од придруживања комунистима или њене евентуалне подршке партизанском покрету. Имајући у виду да су омладинци чинили знатан део партизанског покрета било је извесно да ће велики део пропаганде Недићеве владе бити усмерен на њих. Застрашивање, претња, осуда и казна за омладинце који би пустили пред комунистичким утицајем били су неминовни. Објављивана су чак и сведочанства „преобраћених комуниста“ о неприхватљивости и неподобности комунистичке идеологије за српски народ.¹⁹⁰⁶ Свакодневно су објављивана саопштења о кажњавању појединаца или група комуниста и њихових помагача.¹⁹⁰⁷ Редовно су вршена хапшења чланова породица комуниста који се налазе у шуми.¹⁹⁰⁸ Како би се онемогућило масовније прилажење становништва партизанском покрету измењена је Уредба о преким судовима, којом су прописана казне смрти за све који

¹⁹⁰³ Вера Благојевић скојевка и припадница КПЈ од 1940. године радила је у партиској организацији Шапца. Између осталих дужности била је ангажована за рад са женама Подриња. Хапшена је више пута, али треће хапшење од стране четника било је кобно. Предата је Гестапо-у. Стрелјана је у марту 1942. године. Народним херојем проглашена је 1953. године.

¹⁹⁰⁴ „Како је ухваћена злогласна комунистичка Лела Поповић“, „Ново време“ од 19. марта 1942. године стр. 3.

¹⁹⁰⁵ Чланак Р. Савића: „Свест српских сељанки у борби против комунизма“, „Ново време“ од 2. јануара 1942. године стр. 3., уз фотографију: „Миlena Марковић из Десимировца која је по цену живота показала бандите“.

¹⁹⁰⁶ „Исповест једне бандиткиње: „Комунизам је само фикција и за српски народ неприхватљива“, „Ново време“ од 21. марта 1942. године стр. 3

¹⁹⁰⁷ Мајснерово саопштење о стрелјању 150 београдских и панчевачких комуниста 7. марта као одмазда за убиство српских полицијских чиновника Ђорђа Космајца и Обрада Западу и полицијског чиновника Алојза Крала, припадника немачке народносне групе у Панчеву., „Ново време“ од 8. марта 1942. године насловна страна.

¹⁹⁰⁸ „Ново време“ од 2. априла 1942. године стр. 3.

угрожавају живот заједнице помагањем комуниста или бављењем недозвољеном трговином.¹⁹⁰⁹

Осим редовних сукоба са немачким и домаћим властима и војском, долази до честог коришћења мотива политичког убиства у овом периоду. Омладинце је требало одвратити од учествовања у убиству или нападима на политички важне појединце у немачком или домаћем систему власти. Један од примера пропаганде против политичког убистава био је случај Драгана Родића, ученика честог разреда гимназије из села Трубара, који је убио Александра Њестеренака, припадника руског Заштитног одреда Генералног опуномоћеника за привреду у Србији. Српска полиција помогла је у хватању атентатора. Пошто се Њестернак сматрао припадником немачке оружане силе Родић је осуђен на казну смрти и обешен 14. јануара 1942. године. У саопштењу о стрељању није остављено места сумњи о начину на који ће сваки носилац политичког убиства бити кажњен. Након саопштења дато је и образложење о политичком убиству које не може да измени замршену слику светске политичке ситуације: „Ако школска омладина допусти да буде заведена од својих старијих другова онда политичко убиство осиромашује земљу и доводи у неугодну ситуацију све мирне грађане Београда који осуђују политичко убиство.“¹⁹¹⁰

Хапшења главног комунистичког кадра 1942. године била су главни предмет интересовања домаће јавности. Пропагандисти су потенцирали важност сузбијања могућих инцидената. Објављивани су извештаји са терена о великом успеху београдске полиције у откривању комунистичких комитета и терористичких група у Београду.¹⁹¹¹ Према подацима Одељења за пропаганду радило се о броју од 80 најистакнутијих функционера и чланова партије. Објављене су и фотографије протагониста „београдске подземне завере“ који су били „глава комунистичке аждаје“ како их је назвао Милован Ђ. Поповић.¹⁹¹² Након Београда спроведене су антикомунистичке акције и по градовима у

¹⁹⁰⁹ „Ново време“ од 22. августа 1942. године стр. 3.

¹⁹¹⁰ „Ново време“ од 15. јануара 1942. године насловна страна.

¹⁹¹¹ „Ухваћен главни комунистички кадар у Београду“ фотографија: „Јанковић Марко-политички и организациони секретар IV реона, Јовановић Олга, бивши политички и организациони секретар III реона, Стефановић Милован, политички и организациони секретар III реона, Алексић Сава, организациони секретар III реона и Перишић Драгољуб, члан реона.“, „Ново време“ од 22. марта 1942. године насловна страна.

¹⁹¹² Чланак Милована Ђ. Поповића, „Успех престоничке полиције. Комунисти и њихове жртве. Злочини комунистичке пропаганде.“, „Ново време“ од 25. марта 1942. године стр. 3.; чланак М. Ђ. Поповића: „Наше пролеће“, „Ново време“ од 2. априла 1942. године стр. 3.

унутрашњости. Београдска полиција открила је комунистичку организацију у Нишу и похватала главне чланове партије у Белој Паланци, Прокупљу, Лесковцу, а пропаганда је спровела енергичну акцију у Крушевцу.¹⁹¹³ Имајући у виду да комунистички отпор, упркос тврдњама пропаганде, није реално јењавао, домаће и немачке власти су током целе године водиле борбу против комунистичког покрета. Објављено је Бадерово саопштење о хапшењу више хиљада лица која су блиска покретачима и организаторима једног побуњеничког покрета чији циљеви угрожавају безбедност и нормализацију ситуације у Србији.¹⁹¹⁴

Антикомунистичка лига наставила је са својим деловањем на „разоткривању“ идеологије и организације комунистичког покрета. Александар Милић је анализирајући фазе комунистичке борбе дошао до закључка да су комунисти постепено откривали своје праве намере и то у три фазе. У прво време нису се декларисали као такви већ као народни ослободиоци и узимали су народне светиње као своје „идеале“. Позивали су на борбу српски народ у име Краља и Српства под српском заставом, а име „партизани“ узели су из истог разлога. Друга фаза борбе почела је када се у Београду и унутрашњости проносила вест да се Краљ жени Стаљиновом ћерком, у шта су неупућени сељаци брзо поверовали. Потом су пласирали летке по селима у чијем садржају је био доминантан Стаљин који је држао здравицу краљу Петру. У другој фази су штампа, национална интелигенција и добровољци пружили отпор комунистима, те је у трећој фази уследила отворена комунистичка пропаганда: „Ставили су на шубаре велике петокраке звезде, подигли црвену крпу са српом и чекићем, плънули на све оно за шта су се „залагали“ у првој фази и кренули у борбу за бољшевичку победу. Ова фаза прелази у завршну фазу, али не по комунистичкој замисли јер је у току уништавање остатака комунистичких банди.“¹⁹¹⁵

¹⁹¹³ „Откривена комунистичка организација у Нишу“, „Енергична борба против комунизма. Управа града Београда похватала главне чланове Комунистичке партије у Нишу, Белој Паланци, Прокупљу и Лесковцу...Ухапшено преко 150 комунистичких функционера и чланова“, „Ново време“ од 12. априла 1942. године насловна стр. и стр. 3. Објављене фотографије вођа.; Чланак Милана Јеротијевића: „Проглас града Крушевца: „Плаћеници вам саветују самоубилачке подухвате“, „Ново време“ од 14. априла 1942. године стр. 3. Угледни грађани Крушевца, њих око 150 су заједно са окружним начелником Иваном Ђорђевићем објавили проглас становништву Крушевца и Крушевачког округа, у коме се становницима препоручује да остану мирни, да не одлазе у шуме и не верују страним плаћеницима.

¹⁹¹⁴ „Ново време“ од 11. октобра 1942. године насловна страна.

¹⁹¹⁵ Чланак Александра Милића: „Три фазе „ослободилачке борбе комуниста“, „Ново време“ од 5. фебруара 1942. године стр. 3.

Припадници добровољачког штаба и чланови антикомунистичке лиге вршили су активну пропаганду у унутрашњости.¹⁹¹⁶ Штаб добровољаца организовао је предавања по унутрашњости како би се становништву објаснио смисао добровољачке акције и утицај разорне комунистичке пропаганде. Професор Момчило Балић обишао је у току два месеца Младеновац, Чачак, Ужичку Пожегу, Бајину Башту и Краљево. Милован Ђ. Поповић је у Чачку одржао предавање на тему: „Совјетска унија и ми“. Младен Бабић држао је предавање у Ужичкој Пожеги на тему: „Данашња добровољачка акција“ о несебичном служењу добровољаца државним интересима и приношењу жртава на олтар отаџбине.

Милован Ђ. Поповић се бавио детаљном анализом главних носилаца комунистичке активности који су ширили „дух мржње“ и пре рата.¹⁹¹⁷ Марксистички првоборци били су, према Поповићу, заступљени међу свим друштвеним групама: универзитетским професорима, наставницима средњих и основних школа, новинарима, лекарским синдикатима, на берзи, на Коларчевом универзитету, у Женском и Омладинском покрету, на радију, међу богаташима, у редовима високих чиновника и код сиротиње. Политкомесари Ратко Митровић и Богдан Капелан и њихови сарадници Барух и Миленко Кушић водили су студенте на Београдском Универзитету. У часопису „Учитељска стража“ може се наћи име Вељка Дугошевића, у народнофронтском часопису „Младост“ налазе се имена Иве Лоле Рибара, Капелана и других. Поповић наводи и писање листова: „*Наши студент*“, „*Млада култура*“, „*Наша стварност*“, „*Жена данас*“, Глигорићева „*Уметност и критика*“. Професори Сима Милошевић и Милош Савковић су посебно негативно деловали на универзитетску омладину. Сечењем родбинских и националних веза стварали су комунистички тип човека без вере, без националног жара, без родбинског осећања, без отаџбине. Тако је дух мржње преко разних „невиних“ интелектуалаца и кроз разне марксистичке и „пацифистичке“ списе продро на Универзитет. Преко омладине ушао је и у пубертетске слојеве, а преко либералистичких покрета допро је и до села. Поповић се посебно бавио и анализом утицаја разорне комунистичке литературе на становништво, посебно „оном која је стварала веру у огромну моћ бољшевичке државе“.¹⁹¹⁸ Приликом саслушавања омладинаца који су ухапшени као припадници илегалних

¹⁹¹⁶ „*Ново време*“ од 10. фебруара 1942. године стр. 3.

¹⁹¹⁷ Чланак Милована Ђ. Поповића: „*Дух мржње*“, „*Ново време*“ од 3. фебруара 1942. године стр. 3.

¹⁹¹⁸ Чланак М. Поповића: „*Разорна литература*“, „*Ново време*“ од 19. априла 1942. године стр. 3.

комунистичких форума, на питања шта их је окренуло комунизму одговарали су углавном комунистичка литература. „Комунистичка пропаганда била је врло препредена и знала је да нађе стотину путева и начина како ће деловати на наивне и недовољно упућене читаоце.“ Кроз целокупну разноврсну литературу могла се наћи провучена скривена комунистичка мисао, а посебно у такозваној лепој књижевности. Спаљивање комунистичке литературе које је касније спровођено чак је служило као реклама за читање исте. Поповић наводи да је једна од таквих књига носила назив: „Доктрина са ломаче“, као и да је потребно уклонити из свих антикварница и књижара све комунистичке књиге.

Антикомунистичка лига одиграла је важну улогу у припреми изложбе посвећене борби против комунизма. На припреми изложбе су у организацији Одељења за пропаганду радила лица која су од 1934. године била окупљена око „*Студентског гласника*“, такозвани „теренски борци против комунизма“. Ова група сакупљала је материјал за изложбу од фебруара 1942. године. Немачка пропаганда је подржала њену организацију. Осим теренских бораца Одељење за пропаганду упутило је и апел свим јавним радницима и анонимним комунистичким борцима „чије би услуге могле бити искоришћене за што успешније извођење ове изложбе“. Одељење за пропаганду обратило се након тога званичним путем министрима и шефовима разних установа, са молбом да ставе на располагање поједине чиновнике, познате по својој антикомунистичкој делатности.

Колику важност је Одељење за пропаганду придавало припремама антикомунистичке изложбе, можемо видети из једног од захтева упућених изванредном комесару за персонална питања.¹⁹¹⁹ У наведеном захтеву шеф Опште пропаганде је, у складу са претходно поменутиим активностима, изнео случај Српске народне банке која је најоштрије реаговала и одбила да пошаље на испомоћ јединог чиновника кога је Одељење тражило: Милоша Ристића, стручног мајстора Завода за ковање новца „једног од најистакнутијих антикомунистичких омладинаца у Београду, који је уз то и технички стручњак“. Вицегувернер Мирко Косић одбио је да стави на располагање дотичног службеника, након чега је шеф Опште пропаганде спровео анкету поводом конкретног случаја и пронашао „доказе“ да је вицегувернер наклоњен комунистима, као и да је ургирао за

¹⁹¹⁹ ВА, група фондова Нда, К 72, бр. рег. 20/1-11, Акт пропаганде Одељења за пропаганду упућен изванредном комесару за персонална питања од 6. јуна 1942. године.

пуштање на слободу појединих комуниста чиновника Ковнице. Такође, вицегувернер је директора Ковнице у Топчидеру обавестио да је Милош Ристић у служби полиције и да се налази пред отпуштањем из службе. У наведеном акту шеф Опште пропаганде апеловао је на изванредног комесара за персонална питања да реши проблем ангажовања Милоша Ристића у припремама за антикомунистичку изложбу јер је „онај мали проценат национално поузданих и активних државних чиновника изложен беспримерној шиканији својих претпостављених: јер се њихов национални рад од истих сматра полицијским, шпијунским итд.“

Штампа је пласирала у јавност вести о припреми изложбе као „подсетника за једне, опомене за друге и признања за треће“.¹⁹²⁰ Требало је подсетити сведоке догађаја путем излагања оригиналних фотографија, опоменути све који су несвесно или тенденциозно сумњали, као и похвалити све оне који су се против комунизма борили оружјем, речју и пером. Планирано је коришћење елемената јеврејства и масонства само уколико су били повезани са партизанском акцијом и са развојем домаћег комунизма. Организатори изложбе су имали у циљу „демаскирање масонерије као прикривеног домаћег зла које несметано и даље дејствује“. У ту сврху ресатурирана је Велика ложа, али у другом техничком жанру. На изложби је требало да буду постављене нове фотографије масонске братије. Планирано је излагање елемената совјетске пропаганде који до тада нису приказани јавности у посебном павиљону. Припремани су за излагање снимци комунистичких недела, разни архивски материјали, примерци пропагандне комунистичке активности, специјалне инсталације за писање пропагандног материјала, заплењене униформе, медаље и приказивање развоја комунизма у Србији: у центру за регрутовање борбеног и пропагандног интелектуалног кадра на Београдском универзитету и у другом центру у Казненом заводу у Сремској Митровици. Штампа је најавила отварање изложбе у Београду, након чега би поставка изложбе обишла сва већа места, а потом у Београду била претворена у стални музеј. Пропагандисти су радили и на припреми нових едиција. Новинари су имали прилику да обиђу поставку изложбе непосредно пре њеног отварања и детаљно су известили јавност о начину на који је организована изложба, о њеном садржају уз објављене фотографије делова поставке. Требало је унапред припремити становништво и подстаћи посету изложби. Најављивано је изношење низа докумената о разорној

¹⁹²⁰ „Припрема се нова антикомунистичка изложба“, „Ново време“ од 23. јула 1942. године стр. 3.

комунистичкој акцији у Србији.¹⁹²¹ Разна одељења нове изложбе била су органски повезана и омогућавала су преглед реализованих и будућих поступака на сузбијању комунизма: разни транспаренти, афиши, резимеа, статистички прорачуни, фотографије, скице. Документовани су примери како су комунисти хтели да заведу и преваре српске сељаке, њихови напади на виђеније домаћине, уништавање државне имовине и стварање нереда.¹⁹²² Пласирана је теза о комунистичком уништавању имовине како би се лакше оробили огољени сељаци. У првој сали распоређен је материјал који приказује хаотично стање у редовима српске централе. Антирелигиозни и социјални моменат у Совјетској Унији, где се грца у беди и несрећи приказан је насупрот серији слика комунистичких вођа. Уз слике „совјетског раја“ постављене су и Стаљинове речи: „Живот постаје лакши, живот постаје веселији“. У главној сали приказан је у левом делу двоглави орао који је канцама растргао петокраку црвену звезду, а испод се налазе комунистички реквизити: пушке, митраљези, пиштољи, шлемови, бомбе, како би публика видела да је парола о ослобођењу народа била само „вешта маска иза које се крио црвени терор из Москве“. На другој страни сале налазио се оригинални приказ мреже која је разапета изнад српског народа, како би се народни живот подвргао вољи Москве и Јевреја. Приказано је страдање омладине на Београдском универзитету, систематски трована лажима и обећањима. Професори Универзитета др Сима Милошевић, Драгољуб Јовановић, др Михаило Константиновић и „комунистичка мајка“ бивши ректор Драгослав Јовановић окарактерисани су као отворени заговорници ширења комунизма. Изложено је и обиље разних књига са недвосмисленом садржином. Приказане су и фотографије домаћих комунистичких вођа са једне и њихових жртава са друге стране.¹⁹²³ Изложени су комунистички листови: „Студент“, „Јеврејски глас“, „Студентски живот“ са једне, а са друге стране националне едиције: „Зора“, „Сигнал“, „Билтен“, „Вихор“, „Наш пут“ и друге. Део изложбе био је посвећен приказивању улоге коју су масони имали у

¹⁹²¹ „Пред отварањем Антикомунистичке изложбе у Гарашиновој улици број 8.“, „Ново време“ од 30. августа 1942. године, стр. 7.

¹⁹²² „Наш народ никада није симпатисао са крвавим комунистима“, „Ново време“ од 4. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹²³ „Живо интересовање публике за Антикомунистичку изложбу: „Да ли су ово били људи или зверови !?““, „Ново време“ од 3. септембра 1942. године, стр. 3.

вршењу комунистичке пропаганде на српској територији.¹⁹²⁴ Масонерија и комунизам представљени су као „два пута ка истом циљу“.¹⁹²⁵ Јеврејство је на изложбеним плакатима приказано као велика змија са две главе: масонеријом и комунизмом. Масони су водили Југославију, а Јевреји су их пратили у стопу. Врзино коло масона, Јевреја и комуниста је увукло Југославију у рат, а сви заједно су учествовали у уништавању српског народа.¹⁹²⁶ Статистички део изложбе употпуњен је подацима о висини материјалне штете коју је проузроковала комунистичка акција. Након изложбеног дела о разорном деловању комунизма опремљена је и једна просторија у којој је приказано шта је све позитивно урађено у борби против комунизма и обнова на привредном, културном и просветном пољу. Сlike приказују омладинце Националне службе за обнову Србије, опалених лица, снажних мишица са алатом у рукама и ведрим погледом у будућност. Приказане су слике свеже обрађене сваке стопе земље, као и све што говори о потпуној обнови Србије.

Отварање антикомунистичке изложбе организовано је на годишњицу мандата Владе народног спаса 1. септембра 1942. године у Београду, како би се прво у престоници оповргле тврдње комунистичке пропаганде да су комунисти национални борци. Отварању је присуствовао представник Војног заповедника Србије, представници Управног штаба Одељења за пропаганду СО, представници немачке полиције и немачког Министарства спољних послова, већина представника Владе народног спаса и шефови редакција домаћих листова. Шеф Одељења за пропаганду отворио је изложбу и одржао говор о значају антикомунистичке борбе.¹⁹²⁷

Штампа је редовно извештавала о великом интересовању јавности за изложбу, као и о броју посетилаца.¹⁹²⁸ Пропагандисти су потенцирали интересовање омладине за посету изложби. Тако је наведено да је први посетилац

¹⁹²⁴ „Улога масона у комунистичкој пропаганди код нас“, „Ново време“ од 16. августа 1942. године, стр. 3.

¹⁹²⁵ Чланак Р. С. : „Масонерија и комунизам-два пута ка истом циљу“, „Ново време“ од 13. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹²⁶ Чланак Д. Д. В. : „У науковој мрежи јевреја и масона“, „Ново време“ од 15. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹²⁷ „Отварање Антикомунистичке изложбе: „Још једном је животна снага српског народа дошла до свог пуног изражаја“, „Ново време“ од 2. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹²⁸ „Кроз Антикомунистичку изложбу прође дневно преко 1.000 људи“, „Ново време“ од 5. септембра 1942. године, стр. 3.; „Антикомунистичку изложбу посетило је 5 000 Београђана. Рађање нове Србије на привредном, културном и просветном пољу.“, „Ново време“ од 6. септембра 1942. године, стр. 5.

Антикомунистичке изложбе био Ђорђе Стричевић, ученик четвртог разреда Девете мушке гимназије из Бања Луке, који је на поклон је добио књиге и четири почасне карте за своје родитеље, браћу и сестре.¹⁹²⁹ Организоване су и групне посете изложби сељака који боравили „у гостима“ код председника владе.¹⁹³⁰

Антикомунистичка изложба била је отворена у Београду све до краја новембра 1942. године, након чега је Комитет изложбе донео одлуку о њеном пребацивању у унутрашњост земље како би била доступна широким народним масама. Планирано је да у свим већим местима буду организоване групне посете сељака и грађана из околине у којима ће бити изложба: у Нишу, у Лесковцу, у Крагујевцу и Ужицу и у свим већим окружним и среским местима у Србији. Поводом затварања изложбе шеф Одељења за пропаганду примио је новинаре како би изнео утиске о успеху изложбе и користи које ће њено преношење по местима у унутрашњости имати на информисање народа..¹⁹³¹

Пропаганда је наставила активну антикомунистичку кампању током 1943. године. Објављиване су редовно званичне мере власти усмерене на сузбијање комунистичке активности и радило се на разоткривању јавности правих циљева комунистичког покрета. Праћене су активности на чишћењу комуниста у Србији и у Црној Гори, уз податке о комунистичким неделима и обележавање помена комунистичким жртвама. Уз обавештења јавности о успесима у борби са комунистима редовно су објављиване и анализе Титове личности и подаци о водећим припадницима комунистичког покрета. Народни зборови, конференције и предавања били су редовно пропраћени натписима у штампи.¹⁹³²

Став јавности према комунистима приказиван је као једнодушан, а носиоци власти имали су у том погледу пуну слободу како би одржали ред, мир и

¹⁹²⁹ „Ново време“ од 3. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹³⁰ „С пушком у руци Срби су згазили комунизам“ уз фотографију сеоских домаћина у посети Недићу који разгледају изложбу.“, „Ново време“ од 11. септембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹³¹ „Затварање Антикомунистичке изложбе у Београду. Комунисти нису били национални борци. Изложба одлази у унутрашњост земље.“, „Ново време“ од 29. новембра 1942. године, стр. 3.

¹⁹³² „Велики народни збор у Обреновцу. Народ је за бескомпромисну борбу против комуниста“, „Ново време“ од 20. априла 1943. године, стр. 3.; „Велики народни збор у Ваљево: „Цео народ у борбену легију против комунизма“ речено је у резолуцији која је донесена на овом збору: „Ново време“ од 20. априла 1943. године, стр. 3.; Предавање инжињера Милосава Васиљевића на Коларчевом универзитету: „Суштина и циљ комунизам у данашњем рату“, „Ново време“ од 26. октобра 1943. године, стр. 3.

законитост у Србији.¹⁹³³ Одељење за пропаганду је у сарадњи са полицијским органима настојало да јавности разоткрије комунистичку тактику и праве циљеве комунистичког покрета. У том циљу штампан је велики број плаката и летака. Управа полиције –Отсек специјалне полиције у Нишу, објавила је у марту 1943. године плакат под називом „Организовано варање Српског народа!“ у оквиру којег је штампана „Окружница бр. 6, упућена свим партијским организацијама и члановима партије“.¹⁹³⁴ Објављивањем наведене окружнице требало је становништво извести о правим циљевима комуниста и начину на који су хтели да дођу на власт. Окружница је садржала упутства партијском чланству о даљим поступцима ради подршке совјетској борби и припреме терена за долазак на власт Комунистичке партије у Србији. Конкретним објављивањем садржаја окружнице народ је требало придобити на страну домаћих власти, посебно указивањем на комунистичке циљеве да преваре народ лажним обећањима да неће бити укидања малих поседа, као и да „нахушкају село против града, а град против села“. Плакат се завршава уобичајеним паролама у којима се прихватање болшевизма изједначава са пропашћу српског народа.

У пропагандној брошури под насловом: “Куда и којим путем“ објављеној на црквени празник Духови 1943. године анализиран је развој ратне ситуације у окупираној Србији кроз приказ деловања „комунистичких“ и „националистичких банди“ (како их назива аутор).¹⁹³⁵ Комунисти су приказани као банда која под паролом народноослободилачке борбе врши најбезобзирнији терор. „Убијају сваког појединца који им се стави у службу, убијају органе српске управе, пале општине и онемогућују српску управу...“. Народу је указивано да су комунисти својим саботажама изазивали Немце да врше одмазде: „...једном речју сеју пустош и смрт широм целе Србије-на све стране.“ У наведеној брошури чији је аутор вероватно припадник „Збора“ нису боље приказане ни „Дражине тзв. националистичке банде“. Чак им се приписује још деструктивније деловање на становништво које уцењују главом уколико не ступе у њихову организацију. Осим истих дела којима се терете и комуниста, опасност од „дражиноваца“ је још већа,

¹⁹³³ „Дрвена опасност у Србији биће сузбијена. Наша јавност је са једнодушним одобравањем примила најновије мере Председника владе армијског генерала Недића на одржању реда, мира и законитости у Србији“, „Ново време“ од 12 новембра 1943. године, стр. 3.

¹⁹³⁴ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 1/9-3.

¹⁹³⁵ ВА, група фондова Нда, К 1 А, бр. рег. 1/9-22 а.

утолико што под паролом национализма и у име краља Петра спроводе „паклену акцију, заводе органе српске управе, заводе српске оружане органе, разарају српску управу.“

Пропаганда је након Московске конференције пласирала тезу да су Англоамериканци потпуно препустили Балкан интересној сфери Совјета. Савезници су вршили само појединачне терористичке нападе на Балкан којима реално не помажу партизанском покрету. У брошури под насловом: „Како би изгледао Титов Балкан?“ приказана је слика Балкана „у случају кад би црвени генерал Тито после победе кројио карту тога Балкана.“¹⁹³⁶ Испод наслова брошуре приказана је слика лобање из које капље крв, што је асоцирало на увод у крваву драму балканских народа. У првој фази нестало би грађанског друштва и културе, као и народне слободе. Друга етапа балканске драме била би ликвидација слободних народа и њихово стапање у балканску федерацију комунистичких република. У наставку брошуре приказана је радничка класа која остаје једина на гомилама побијених народних слојева, али и она би била само слуга бољшевичког диктатора-интернационалног јеврејства. Након ове две фазе долазила је трећа етапа-катастрофа. „Титов Балкан би био гробље слободе-тамница и логор сељака и радника...али рај за јевреје и бољшевичко-политичке комесаре...!“

Борби против комунизма домаћи пропагандисти давали су и религиозну ноту у духу традиције и Светосавља, како би осигурали подршку цркве у спречавању ширења „најопасније социјалне заразе“. Др Мирослав Спалајковић је у брошури под насловом: „Црвене владике“ извршио поређење борбе коју је Свети Сава водио против јеретика богумила са борбом домаћих власти против комунизма.¹⁹³⁷ Наведеним текстом у брошури Спалајковић је денунцирао врх Српске православне цркве код немачких власти.

У духу борбе против „црвене опасности“ Одељење за пропаганду организовало је и гостовање антикомунистичке изложбе у унутрашњости, прво у Крагујевцу, а потом у Пожаревцу. Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу отворио је средином јула Ђорђе Перић у присуству министра правде Богољуба

¹⁹³⁶ ВА, група фондова Нда, К 9, бр. рег. 28/2-1.

¹⁹³⁷ „Ново време“ од 10. октобра 1943. године, стр. 3.

Кујунџића и начелника Округа крагујевачког.¹⁹³⁸ Приликом анализирања антикомунистичке пропаганде неопходно је поменути говор који је Ђорђе Перић одржао на отварању изложбе на тему: „Инфилтрација комунизма у све друштвене поре у међуратном периоду и његово разоткривање и злодела у лето 1941. године“. Перић је настојао да увери јавност у постигнуте резултате Владе народног спаса у борби против комунистичких банди, уз апел становништву да не падне под утицај пропаганде црвене Москве. Изузев што је пренебегао реалност грађанског рата који је окарактерисао као "минули" Перић је истакао опасност од даљих комунистичких утицаја на омладинце, уколико се исти не прикључе владиним одредима.¹⁹³⁹ Почетком септембра отворена је антикомунистичка изложба у Крагујевцу уз наслове у штампи о огромном интересовању Пожаревца и околине за обилазак изложбе.¹⁹⁴⁰

Лист „*Ново време*“ је скоро свакодневно извештавао о акцијама на чишћењу терена од комунистичких снага. Уз извештаје о спроведеним акцијама и о њиховом резултату, често су следили подаци и фотографије комунистичких недела и обележавању помена жртвама страдалим од комуниста. Пропаганда је у циљу ширења антикомунистичког расположења међу становништвом велики публицитет дала организовању комеморација виђенијих људи у срезovima и окрузима који су страдали од комуниста.¹⁹⁴¹ У другој половини јуна 1943. године на територији целе Србије организовани су помени жртвама комунистичког терора.¹⁹⁴² Акција чишћења наставила у Србији се и у другој половини 1943. године. Штампа је посебан акценат ставила на извештавање о току чишћења Београдског округа и борбе припадника Српске државне страже против Космајског партизанског одреда. Појачане акције уследиле су након објављивања наредбе шефа Српске државне безбедности у којој су припадници СДС добили задатак да спрече по сваку цену паљење жита и саботажу жетве од стране комунистичких елемената, дражиноваца

¹⁹³⁸ „*Ни по коју цену нећемо комунизам у својој кући*“ рекао је отварајући Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу Ђорђе Перић, шеф државне пропаганде“, „*Ново време*“ од 13. јула 1943. године, стр. 3.

¹⁹³⁹ „*Велико интересовање за Антикомунистичку изложбу у Крагујевцу*“, „*Ново време*“ од 27. јула 1943. године стр. 3. У духу антикомунистичке изложбе објављен је плакат под насловом: „*Интернационала трује београдску академску омладину*“.

¹⁹⁴⁰ „*Ново време*“ од 9. септембра 1943. године стр. 3. Фотографија са отварања.

¹⁹⁴¹ „*Ново време*“ од 14. фебруара 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁴² „*Ново време*“ од 25. јуна 1943. године, стр. 3. Организовано је одавање поште свим жртвама палим од „комунистичко болшевичких убица“ у току две године ратовања. Том приликом је епископ Јосиф одржао помен у Саборној цркви, „*Српска престоница одаје пошту палим борцима против комунизма*“, „*Ново време*“ од 23. јуна 1943. године, насловна страна.

или краљевих војника.¹⁹⁴³ Према редовно објављиваним вестима Одељења за пропаганду власти су гушиле или осујећивале сваку комунистичку акцију у самом зачетку. У том контексту приказан је исход борбе у Смедеревском крају крајем новембра¹⁹⁴⁴ и у Моравском крају почетком децембра 1943. године.¹⁹⁴⁵

Према подацима којима су располагале власти у овом периоду већина „неликвидираних бандита“ били су Јевреји. Објављена је фотографија убијеног политкомесара Ђорђа Јовановића из затвора у Лепоглави. Ђорђе Јовановић је био уредник многих левичарских листова и часописа: „*Наша стварност*“, „*Нова литература*“, „*Ошшани јеж*“, „*АБЦ*“. Вршио је интензивну пропаганду међу академском омладином издавањем летака са потписом „Академска омладина“. Упућен је због овог рада у казнени затвор у Лепоглаву на три године робије, а тамо је организовао и штрајк кажњеника.¹⁹⁴⁶

Младен Бабић се у једном од својих чланака бавио и радом лекарског синдиката који је приказао као „легло комунистичких и терористичких идеја“ и у том контексту објавио низ података о „злим дусима“ међу српским лекарима.¹⁹⁴⁷ Изнео је доказе према којима су комунисти пре рата радили на придобијању присталица из разних сталежа, почевши од радничког, док им је лекарски staleж био веома важан у организовању устанка. До бомбардовања су лекари и медицинари легализовали деловање преко Удружења студената медицине, Удружење лекара стажера и волонтера и преко установе лекарског синдиката: „Бачено семе уродило је плодом. Велики број лекара и студената медицинара налазе се данас у партизанским редовима.“ Бабић је др Симу Милошевића, бившег професора Медицинског факултета у Београду назвао "доајеном лекара комуниста и главним инспектором рушилачке марксистичке пропаганде међу студентима и

¹⁹⁴³ „*Ново време*“ од 28. јула 1943. године, стр. 3. Наредба шефа Српске државне безбедности за 27. јул 1943. године број 369.

¹⁹⁴⁴ „*Крајем новембра комунисти су поражени у неколико борби код Бачина, Дулена, Селевца, Брзана, код Косјерића, Тометина поља, Шиљеговца и Дренове. Петнаеста чета Четвртог српског батаљона Добровољачке команде сукобила се код места Селевачки гај са групом комуниста коју је предводила комунисткиња „Кика“ Дамњановић и учитељ Катић. Комунисти су изгубили девет људи, а добровољци једног...*“ „*Ново време*“ од 1. децембра 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁴⁵ „*Велики успеси Српске државне страже: Борбе са комунистичким бандитима у Моравском крају*“, „*Ново време*“ од 9. децембра 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁴⁶ „*Чишћење Београдског округа од комунистичких бандита. Већина још неликвидираних бандита су Јевреји*“, „*Ново време*“ од 10. августа 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁴⁷ Чланак Младена Бабића: „*Зли дуси*“ међу нашим лекарима. *Лекарски синдикат легло комунистичких и терористичких идеја. Занимљив случај Андрије Полгара*“, „*Ново време*“ од 8. децембра 1943. године, стр. 3.

млађим лекарима“. Постао је шеф целокупног санитета при ВШ, а крајем 1942. и потпредседник првог АВНОЈ-а у Бихаћу. У августу 1943. ликвидирали су га национални четници близу Фоче. Бабић потом наводи др Велимира Косановића аутора многих пропагандних летака и брошура, др Драгољуба Сретеновића, бившег шефа лекара Београдске трговачке омладине који се специјализовао за комунистичку пропаганду међу сеоском и радничком омладином. Издавао је брошуре под називом: „Народна читаоница“. Приликом његовог хапшења полиција је пронашла велику количину пропагандног материјала. Др Дејан Поповић био је шеф цивилног санитета при ВШ у Ужицу и најближи сарадник др Симе Милошевића ликвидирао када и његов шеф. Посебан простор Бабић је посветио извештавању о успеху београдске полиције у хватању једног од главних пропагандиста др Милутина Зечевића, бившег асистента Ветеринарског факултета из Београда, који је по њему био један од способнијих партијских руководилаца. КПЈ није сметала политичка раскомаданост бивше Југославије, већ је после избијања непријатељства између Рајха и Совјетског Савеза КПЈ покушала да координира свој рад по свим бившим покрајинама Југославије.

Пропагандисти су редовно објављивали сензационалне вести о подземном, односно илегалном раду припадника комунистичког покрета.¹⁹⁴⁸ У једној од акција разоткривања пронађен је списак свих лица која су требала ући у нове комунистичке ћелије.¹⁹⁴⁹ Једна од тема у штампи била је тајанствена експлозија у Драгачевској улици бр. 17 а. Новинари су „открили“ јавности да је за експлозију одговоран Мате Видаковић, који је изучавао тероризам на совјетском универзитету „Свердлов“, након чега је у Београду почео да прави паклене машине.¹⁹⁵⁰ У овом периоду пронађена је и комунистичка тајна радио-станица на Зеленом венцу у шупи Хусеина Османлића у којој су биле сакривене и бомбе, револвери, пушке, сигналне ракете, бодежи, експлозиви, запаљиве плочице и остало наоружање.¹⁹⁵¹

¹⁹⁴⁸ Чланак М. П. : „*Нова открића о подземном раду комуниста. Ко стоји иза антифашистичког већа, народно-ослободилачких одбора, фронта жена?*“ „*Ново време*“ од 5. децембра 1943. године, стр. 4.

¹⁹⁴⁹ „*Открића београдске полиције у октобру ове године. Пронађен списак свих лица која су имала ући у нове комунистичке ћелије. Српски народ се боји комуниста као куге, па смо морали крити прави циљ партизана-изјављује Вера Милетић, творац партизанског покрета у Пожаревачком крају*“ „*Ново време*“ од 23. децембра 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁵⁰ „*Ново време*“ од 7. децембра 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁵¹ „*Ново време*“ од 19. децембра 1943. године, стр. 5.

Борбе у Црној Гори између националиста и комуниста узеле су маха у зиму 1943. године. У том периоду објављују се чланци у којима је анализиран положај током италијанске владавине као пакао, због комунистичке страховладе коју Италијани нису хтели да спрече. Изузев Цетиња и Подгорице Црна Гора је тешко страдала од комунистичких банди.¹⁹⁵² Након одласка Италијана народна управа на Цетињу чији је председник Љубомир Вуксановић објавио брошуру „Пакао“ о појединостима злочиначког рада комуниста у местима којима су управљали за време италијанске окупације. Описивани су начини мучења и убијања виђенијих људи који нису хтели да приступе покрету.¹⁹⁵³ У брошури је наведен пример Шавничког среза где је забрањено крштење деце и оскрнављене су црквене светиње.¹⁹⁵⁴ У наставку објављиваних прилога о борбама у Црној Гори потенциран је Недићев утицај и популарност Недићеве личности која је помогла је Црногорцима да виде прави пут борбе за српство. Аутор једног од чланака наводи крилатицу која се раширила по Црној Гори: „Е, кад је Недић устао, значи да је дошла вода до пода“. Однос између Црногораца и немачке војске приказан је као пријатељски са заједничком витешком цртом. У немачком прогласу упућеном црногорском становништву наведено је да се Немци не осећају као окупатори, него да је њихово присуство условљено стратегијским разлозима: „Данас се црногорске чете боре заједно са Немцима, против Титових бандита. Та се борба већ приводи крају...Црна Гора поново васкрсава из мора крви и пепела. Поново се уздиже једно српско легендарно племе, да би сутра на српску позорницу изашло свеже као јутарња роса.“¹⁹⁵⁵ Крајем 1943. године одржан је велики народни збор на Цетињу на коме је осуђен рад комунистичких елемената. Ч.И.Ј. је поменути збор назвао великом манифестацијом националне свести Црногораца.¹⁹⁵⁶ Пропаганда је објавила и вести о комунистичким зверствима по српском „Дабру“. Објављен је специјални извештај „Новом времену“ о злочинима комуниста који су 49 дана

¹⁹⁵² „Вечита освета комунистима“, фотографија: „Бандити у Црној Гори убили су кукавички два старца. Рођаци се на гробу опраштају са мртвима.“, „Ново време“ од 24. јуна 1943. године, стр. 3.

¹⁹⁵³ Чланак Ћ. Ћ. : „Комунистички пакао у Црној Гори. Комунистичке банде истребиле су српске националисте из свих брдских крајева Црне Горе“, „Ново време“ од 14. новембра 1943. године, стр. 3.; Објављен је чланак о епској смрти антикомунистичког борца пуковника Баја Станишића.

¹⁹⁵⁴ „Епска смрт антикомунистичког борца пуковника Баја Станишића из времена када су у Црној Гори оргијале Титове хорде“, „Ново време“ од 10. децембра 1943. године стр. 3.

¹⁹⁵⁵ „Ново време“ од 23. децембра 1943. године, стр. 3. „У борби са комунистичким бнадама. Непријатељима Српства број 1.“, „Ново време“ од 22. децембра 1943. године, стр. 3. Чланак Крсте Цикварића: „Брига Срба како избећи трећу катастрофу“, стр. 3.

¹⁹⁵⁶ „Ново време“ од 28. децембра 1943. године, стр. 3.

убијали националисте у Дабарско-босанској епарии код Прибоја на Лиму.¹⁹⁵⁷ Према објављеним анализама Б. Б. комунистичка акција „за ослобођење Црне Горе“ резултовала је страдањем једне четвртине црногорског становништва.¹⁹⁵⁸ Црногорски публициста Мирко Влаховић је у једном од својих предавања у Смедереву на тему: „Црна Гора од рата до данас“ истакао нетрпељивост народа према италијанском окупатору који је дошао са пропагандом да су Италијани имали циљ да ослободе Црну Гору од „двадесетогодишњег србијанског ропства“. То су искористили комунисти који су под маском народног устанка подигли опште народни устанак. У Србији су пак агенти Коминтерне радили на стварању мишљења да је већина Црне Горе прокомунистички расположена. Црногорци су имали број жртава у борби против комунизма, а борили су се и са разорном енглеском пропагандом.¹⁹⁵⁹

Закључци домаће штампе о учинку борби против комуниста на српској и црногорској територији били су оптимистични, па је тако „Ново време“ објавило вест о успеху акције чишћења на Западном Балкану, према којој су у дванаестодневним борбама разбијене и уништене комунистичке банде.¹⁹⁶⁰ У духу ових вести приказано је страдање једне од комунистичких бригада-Моравске бригаде. Према објављеним подацима сваки пети члан ове бригаде је стрељан. Село Космача постало је гробница комунистичких банди. Након губитака у борбама са немачком војском и српским националистичким одредима драконски је кажњена због захтева да се врати у Србију. Најављено је објављивање факсимила писма једног од комуниста „Мирка“ из ове јединице из којег ће се кроз његове речи видети како пролазе Срби заведени московском и лондонском пропагандом. Аутор наведеног прилога описао је мржњу осталих комунистичких елемената из Титове војске према српским комунистима. Југословенска народноослободилачка борба претворила се у уништавање Срба на сваком месту.¹⁹⁶¹

¹⁹⁵⁷ чланак _ВД. : „Комунистичка зверства по српском „Дабру“; „Ново време“ од 30. децембра 1943. године, насловна страна;

¹⁹⁵⁸ „Ново време“ од 5. децембра 1943. године стр. 4.

¹⁹⁵⁹ Чланак А. П. : „Успело предавање у Смедереву. Црногорци се под српском заставом успешно боре против Титових бандита“, „Ново време“ од 23. децембра 1943. године стр. 3.

¹⁹⁶⁰ „Ново време“ од 30. децембра 1943. године насловна стр.; „Пораз Титових банди у Источној Босни“, „Ново време“ од 21. децембра 1943. године насловна стр.; „Удари против комунистичких банди на Балкану врше се без предах.“ „Ново време“ од 29. децембра 1943. године, стр. 2.

¹⁹⁶¹ „Како пролазе они Срби који пођу за Титом. „Мрзе нарочито нас из Србије и све Србе уопште“, „Ново време“ од 29. децембра 1943. године, стр. 3.

Анализе Титовог правог идентитета биле су једна од чешће експлоатисаних тема антикомунистичке пропагандне кампање. Сваки од објављених чланака о наведеној теми био је написан у сензационалистичком духу. Почетком марта 1943. године објављена су „открића“ хрватског недељног листа „*Ноје орднунг*“ који је излазио на немачком језику. Чланак о вођи комуниста и шефу бивше Ужичке совјетске републике објављен је под насловом: „Ко је `Тито`-вођа комуниста у Босни“.¹⁹⁶² Анализирана је тајна која је обавијала Титову личност у духу комунистичке тактике скривања идентитета, прерушавања, маскирања и фалсификовања имена. Тито се у чланку назива „разбојничким поглавицом“ о чијем животу се не може утврдити потпуна истина.

Немачка пропаганда пласирала је теорију о значењу имена ТИТО, тумачећи га као скраћеницу: "Тајна Интернационална Терористичка Организација".¹⁹⁶³ Наведену скраћеницу користили су и домаћи пропагандисти. Немачки ратни извештач и пропагандиста др Валтер Грубер сматрао је незаобилазним у анализи комунистичке агитације Титов чланак о националном питању у Југославији у светлости народноослободилачке борбе, објављен у листу „*Пролетер*“ јануара 1943. године. На првом месту листе сарадника окупатора Тито је навео Дражу Михаиловића.¹⁹⁶⁴ У овом и сличним случајевима радило се о покушају приближавања националног четничког покрета Недићевој влади и пропагандној линији немачких власти усмереној на доказивање да се покрет Тита и Драже драстично разликује у погледу националне и интернационалне оријентације. Такође, пропаганда је стално проналазила нове „доказе“ према којима је Тито по налогу Москве припремао цео Балкан за спајање са „братским Совјетским Савезом“.

Домаће власти и Одељење за пропаганду, као и водећи идеолози „*Збора*“, дочекали су 1944. годину у потпуном антикомунистичком духу. Објављиване су редовно званичне мере Владе за сузбијање комунистичке активности. Пропагандисти су радили на разоткривању правих циљева комунистичког покрета. Најчешће обрађиване теме биле су: сукоби са комунистима на територији Србије,

¹⁹⁶² „*Ново време*“ од 4. марта 1943. године стр. 3.

¹⁹⁶³ ВА група фондова, Нда, К 9, бр. рег. 43/2-1, Брошура „*Први сусед балканских земаља*“.

¹⁹⁶⁴ Чланак ратног извештача др Валтера Грубера: „*Да ли је Тито комуниста или националиста? Јесу ли банде на западном делу Балканског полуострва у ствари комунистичке?*“ „*Ново време*“ од 30. новембра 1943. године стр. 2.

Црне Горе, Босне и хрватског приморја, извештаји о комунистичким неделима, обележавање помена комунистичким жртвама и подаци о водећим припадницима покрета и разоткривање њиховог рада. Одржан је велики број народних зборова и конференција у оквиру рада Антикомунистичке лиге. Посебно је интензивирао рад новооснованог Црногорског одбора при Одељењу за пропаганду.

Током 1944. године објављено је неколико анализа стања народног духа у Србији и Црној Гори у којима се доказивало потпуно антикомунистичко расположење становништва.¹⁹⁶⁵ Димитрије Љотић је у једној од анализа тог типа потенцирао удаљавање народа од комунизма.¹⁹⁶⁶ Дамњан Ковачевић је у чланку под насловом: „Игра се са српским пионом“ изразио наду у способност правилног политичког расуђивања српског народа који се налазио на прекретници када је требало да се потпуно окрене сарадњи са немачким властима.¹⁹⁶⁷ Посебно је истицан антикомунистички дух српских официра. Ђорђе Перић писао је о узалудним напорима комунистичких агената да међу официрима и подофицирима југословенске војске придобију присталице. Тако је захваљујући дејству припадника југословенске војске који нису отишли у заробљеништво, комунистичка акција из јесени 1941. године доживела пораз. Дух војске остао је на висини захваљујући српским традицијама. Пропагандисти нису помињали поступке и однос Владе према официрима комунистичке оријентације у немачком заробљеништву и састављање листе официра који нису хтели да потпишу писмене изјаве да стају уз Недићеву владу. Наведени официри и подофицири имали су "посебан третман". Ипак, у наставку анализе Перић је навео могућност да су постојала одступања, али без могућности уопштавања.¹⁹⁶⁸ У истом духу објављена је и „Наредба број 5. Председника министарског савета, министра унутрашњих послова и врховног команданта оружане снаге Србије за 20. јануар 1944. године“ у којој се забрањује растурање комунистичког памфлета, потписаног од стране генералштабног мајора југословенске војске Арсе Ђ. Јовановића. У поменутом

¹⁹⁶⁵ Превод на српски Спалајковићевог говора одржаног страном јавности на француском језику: „Срби ће пре изгинути него пасти под Стаљинов јарам“, „Ново време“ од 6. марта 1944. године, стр. 2.; чланак П. М. : „Спасавајмо српство“, „Ново време, Обнова“ од 3. маја 1944. године, насловна стр. У чланку се доказује да је једино Недић брана српском народу од најезде большевизма. Позива се народ на пружање подршке против Титових банди.

¹⁹⁶⁶ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 41/2-87.

¹⁹⁶⁷ „Ново време“ од 14. јануара 1944. године стр. 3.

¹⁹⁶⁸ Чланак Ђорђа Перића: „Српски официри и комунизам“, „Ново време“ од 16. јануара 1944. године, стр. 3.

памфлету српским официцима се имплицира „како је југословенски пораз и срамота у ствари њихова срамота.“¹⁹⁶⁹ Након бомбардовања Београда народ је према анализама појединих пропагандиста престао да верује комунистичким лажима, чиме је отежан рад комунистичких симпатизера и јатака, као и могућност да привуку нове присталице.¹⁹⁷⁰ Потенцирано је стварање јединственог национално-антикомунистичког фронта.¹⁹⁷¹ Велики публицитет дат је говору председника владе одржаном средином јуна 1944. године на тему стања народног духа према комунизму. Недић је у наведеном говору доказивао "чињеницама" тезу да су у својој борби против бољшевизма Срби предњачили у односу на остале европске народе.¹⁹⁷²

Штампа настојала је да читаоцима приближи начин размишљања свих слојева црногорског становништва и однос према комунистичком покрету.¹⁹⁷³ У том контексту објављен је разговор са црногорским студентима који су дошли у Београд, како би српском народу приближио детаље борбе са комунистима у Црној Гори и Санцаку. Доказује се да је народ пре интелектуалаца започео борбу против комуниста зато што је "мрзео комунизам и ставио је све на коцку како би сачувао националност". Најбољи борци против комуниста били су сељаци од којих је већина била уз националисте, осим мањине коју су комунисти мобилисали. У закључку чланка потенцирано је пречишћавање појмова у Србији као што је урађено у Црној Гори: „Нема тамо средоња. Постоје само два фронта: националисти и комунисти.“ У објављеним анализама о духовној клими која је

¹⁹⁶⁹ „Ново време“ од 23. јануара 1944. године, стр. 3.

¹⁹⁷⁰ Чланак Б. Ђ. Н. : „Бандитски трикови“, „Ново време“ од 2. јуна 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁷¹ Чланак Дамњана Ковачевића: „У стремљењу ка правој националној заједници. Основе национално-антикомунистичког фронта“, „Ново време“ од 9. јуна 1944. године, стр.2.; Чланак Славка Грујића: „Поморавље за јединствени српски фронт.“, Конференција начелника Алексиначког среза, одржана конференција са председницима и одборницима Моравског и Алексиначког среза, председавао окружни начелник Јован Барјактаревић, „Ново време“ од 15. јуна 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁷² Недићев говор преко радија: „У својој борби против бољшевизма Срби стоје испред свих европских народа. За Шубаишићем из хрватског Карловца и Титом из хрватског Клањца треба да пође српски народ!“ уз Недићеву фотографију како чита говор, „Ново време“ од 13. јуна 1944. године, насловна стр. Срби коначно доживљавају рат као трговину људском крвљу и људским животима. „У својој мржњи и својој борби против бољшевизма Срби стоје испред свих европских народа.“... „Сложно сви на оружје против црвене аждаје“, „Српски народ зна да је прокламација Краљева изнуђена“, стр. 2.

¹⁹⁷³ Чланак Б. Б. : „Црногорски омладинци у Београду. Тако мисли наш народ...“, „Ново време“ од 2. јуна 1944. године, стр. 2.

владала у Црној Гори крајем јуна 1944. године доказивано је да је комунистичка идеја доживела потпуни неуспех.¹⁹⁷⁴

Прву половину 1944. године обележиле су вести о сукобу са „комунистичким бандама“ на територији бивше Југославије.¹⁹⁷⁵ Фелдкоманднат Црне Горе и Котора генерал Каипер обишао је чету црногорских добровољаца у пратњи председника народног одбора Вуксановића.¹⁹⁷⁶ Штампa известила је јавност и о одржавању конференције у Подгорици на којој је усвојена Резолуција о уједињењу српства у заједничкој борби против комунизма.¹⁹⁷⁷ Посебна пажња посвећена је извештавању о посети посланика Нојбахера Цетињу у присуству фелдкоманданта Каипера са члановима црногорског Управног одбора.¹⁹⁷⁸ Објављена је и Резолуција црногорских свешетеника „против највећег непријатеља српског народа-комунизма“.¹⁹⁷⁹ Штампa је средином фебруара извештавала о успесима националних трупа у Црној Гори и Санцаку, када је побијен или похванат велики број комунистичких првака.¹⁹⁸⁰ Настављене су борбе са комунистима у централној Босни и сломљен је њихов отпор. Ослобођено је Јајце, „седиште Титовог штаба“.¹⁹⁸¹ Наведено је било резултат такозваних „немачких зимских операција“ које су у децембру 1943. године почеле у Санцаку, источној Босни, Далмацији, Банији и Кордуну, да би се у јануару 1944. године прошириле на средњу и западну Босну, северну далмацију, Лику, Горски Котар и хрватско

¹⁹⁷⁴ „Неуспех комунистичке идеје у Црној Гори“, „Ново време“ од 22. јуна 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁷⁵ Чланак К. Н. С.: „Примери чојства и јунаштва. Из борби са партизанима у Црној Гори“, „Ново време“ од 29. марта 1944. године, стр. 2.; „Првоборци против комунизма у Црној Гори“, „Ново време“ од 31. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁷⁶ Фотографија: „Црногорске националисте у борби против Титових банди“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године стр.3.

¹⁹⁷⁷ Чланак Ранка Лисичића: „Значајна конференција у Подгорици. Српство на једној линији у борби против комунизма. На састанку је донесена значајна резолуција“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁷⁸ „Посета посланика Нојбахера Цетињу. Црногорци су изјавили готовост да ступе у борбу против комунистичких банди.“, „Ново време“ од 29. јануара 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁷⁹ „Резолуција црногорских свешетеника. Против највећег непријатеља српског народа-комунизма“, „Ново време“ од 17. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁸⁰ „Да би компромитовали национално исправне грађане комунисти су прикупљали прилоге тобоже за хумане циљеве“, „Успеси националних трупа у Црној Гори и Санцаку. Похванат и побијен већи број комунистичких првака“, „Ново време“ од 13. фебруара 1944. године, стр. 3.

¹⁹⁸¹ „Сломљен јак отпор банди у централној Босни“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, насловна страна.; „Седиште Титовог штаба-град Јајце ослобођен“, „Ново време“ од 12. јануара 1944. године, стр. 2.

приморје. Штампа је објавила низ чланака у којима се описује осамнаестомесечна борба далматинских Срба за ослобођење ужег завичаја.¹⁹⁸²

На територији Србије акценат је био на уништавању комунистичких банди код Алексинца¹⁹⁸³ и на Венчацу.¹⁹⁸⁴ Успешно уништавање партизанских одреда настављено је и током фебруара 1944. године.¹⁹⁸⁵

Редовно су објављивани теренски извештаји о откривању активности припадника комунистичког покрета. Тако су у једној од акција власти пронађена комунистичка упутства за рад у народу, на основу којих се доказивало да је главни Титов циљ усмерен на уништавање српског народа чиме би се остварили услови за успешно извођење револуције.¹⁹⁸⁶ Објављена су два снимка извештача И. К. са терена на којима се воде борбе српских одреда са комунистима. Леви снимак приказује пропагандни плакат у коме Тито позива у борбу под лозинком: „Сви на фронт!“. Десни снимак приказује два сељака из Босне: Милоша Јовановића и Бранка Милшевића који су марширали скоро седам сати како би обавестили једну националну јединицу да су партизани минирали пут и поставили заседу.¹⁹⁸⁷ Чести су били извештаји о пријављивању и предаји одбеглих комуниста немачким трупама који су пуни фантастичних, измишљених података о великом броју преобраћених комуниста.¹⁹⁸⁸

Крајем марта 1944. године пласиране су вести о спречавању преласка партизанских одреда преко Саве у Србију и разбијању већих група комуниста у

¹⁹⁸² „Петнаест дана партизанске владавине у Сплиту. Иза Тита остају само страшни трагови. Крај једне комунистичке бригаде“, „Ново време“ од 12. јануара 1944. године, стр. 2.; „Ликови српских антикомунистичких бораца. Осамнаест месеци непрекидне борбе. Србин-Далматинац брани свој ужи завичај“, „Ново време“ од 16. јануара 1944. године, стр. 3.

¹⁹⁸³ „Разбијање комунистичке банде код Алексинца“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године стр.3.

¹⁹⁸⁴ Чланак Ж. М. : „Пораз комунистичке банде на Венчацу“, „Ново време“ од 14. јануара 1944. године стр.3.

¹⁹⁸⁵ „Успешно уништавање комунистичких банди у Србији. У три места ни један једини комуниста није измакао из обруча владиних оружаних одреда.“, „Ново време“ од 17. фебруара 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁸⁶ Чланак Б. : „Тито нема среће са Србима“, „Ново време“ од 6. фебруара 1944. године, стр. 3.; „Изјава министра просвете Велибора Јонића. Српски народ налази се у борби против комунизма на целом свом животном простору“, „Ново време“ од 9. фебруара 1944. године, стр. 2.; Извештач са терена Т: „Тито рачуна да би нестанком српства остварио циљеве револуције. Пронађена комунистичка упутства за рад у народу“, „Ново време“ од 12. фебруара 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁸⁷ „Ново време“ од 17. фебруара 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁸⁸ „Масовно бекство бандита испод Титове тираније.“, „Ново време“ од 23. фебруара 1944. године, стр. 2.

околини Лазаревца.¹⁹⁸⁹ Кампања извештавања о комунистичким поразима настављена је током априла 1944. године, па је штампа обавестила јавност о потпуном поразу комуниста у Западној Србији.¹⁹⁹⁰ Након пораза код Рудна и тродневног гоњења комунистичких банди потпуно је очишћена Ибарска долина.¹⁹⁹¹ То је било у периоду када је Штаб Ударне групе дивизија НОВЈ био надомак Ибра и планирао да уништи непријатељска утврђења на левој обали Ибра, али је пропаганда представила борбе као гоњење комунистичких банди уместо одбрану положаја које су држале бугарске, немачке и српске добровољачке јединице.

Почетком маја 1944. године Одељење за пропаганду реаговало је оштро на вести из иностранства према којима су српске власти евакуисале Ужице. У чланку под насловом: „Разголићена нова Титова лаж“ анонимни аутор доказивао је да је вести пласирала радио-станица у Тифлису која је емитовала емисије под фирмом станице „Слободна Југославија“, а у ствари је поменута станица била орган Коминтерне.¹⁹⁹² Велибор Протић се бавио истим питањем, те је обавестио јавност о пркосном одговору народа на овакве лажне вести, без обзира да ли се радило о чиновницима, радницима или сељацима.¹⁹⁹³ Ужички округ је према извештајима са терена, био потпуно очишћен од комуниста у том периоду.¹⁹⁹⁴ У овом периоду трајало је десетодневно форсирање Ударне групе дивизија НОВ и ПОЈ које су након пута од 160 км избиле у западну Србију. На комуникацијама око Ужица вођене су борбе са недићевим, немачким и бугарским трупама. Ударна група дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ морала се повући у Санцак и Црну гору, како би се уз ослонац на Други ударни корпус припремила за наставак борбе на територији Србије.¹⁹⁹⁵

¹⁹⁸⁹ „Успешне борбе са партизанима у Србији“, „Осујеђен покушај прелаза партизана преко Саве у Србију“, „Разбијена комунистичка банда код Лазаревца“, „Ново време“ од 26. марта 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹⁰ „Пораз комуниста у Западној Србији“, „Ново време“ од 2. априла 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹¹ Чланак М. М. : „После пораза Титових банди код Рудна. Ибарска долина потпуно је очишћена од комуниста“, „Три дана траје непрекидно гоњење Титових банди из Србије“, „Ново време“ од 5. априла 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹² „Разголићена нова Титова лаж“, „Ново време“, „Обнова“ од 2. маја 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁹³ Чланак Велибора Протића: „Српско “Вјерују“, „Ново време“, „Обнова“ од 4. маја 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁹⁴ „Ужички округ потпуно је очишћен од Титових бандита. У једној од последњих борби добровољци су побиле 218 комуниста“, „Ново време, Обнова“ од 4. маја 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹⁵ Mladenko Colić, Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945, Beograd, 1988, str. 181.

Анализирајући писање немачких листова у прва четири месеца 1944. године, М. Микашиновић је дошао до закључка да су најчешће објављивани извештаји о великим губицима Титових партизана и чланци о приликама на Балкану, борби српског народа против Титових банди. Доказивано је да је Москва наредила западним демократијама да бомбардују Србију како би олашале Титову борбу. Према реакцијама немачког политичког врха „српски народ је показао да је националан и конструктиван и спреман да се бори за своје идеале“.¹⁹⁹⁶

Крајем маја 1944. године штампа је писала о успеху националних одреда капетана Јововића и херојској одбрани Даниловграда. Неуспели напади комунистичких бригада Пеке Дапчевића одузели су сваку наду комунистичким присталицама за успостављање потпуне контроле над Црном Гором. Истовремено је текло чишћење Санцака од комунистичких банди.¹⁹⁹⁷

Немачке трупе су, према објављеним извештајима, нанеле тешке ударце комунистима у Источној Босни у летњим месецима 1944. године. У Северној Далмацији извршено је њихово опкољавање, док су на Западном Балкану Немци запленили огромне количине оружја.¹⁹⁹⁸ Ово је било и време немачке операције „Draufgenger“ у Црној Гори на ширем подручју Андријевице од 18. до 26. јула 1944. године. Усталило се редовно објављивање података о великом броју убијених комуниста, те се тако у опису „једног подухвата“ наводи број од 1700 људи.¹⁹⁹⁹ Трогодишња борба Црногораца против комуниста дала је резултате ослобађањем града Колашина средином августа 1944. године.²⁰⁰⁰ Борбе код Колашина биле су део немачке нападне операције „Ribesal“ изведене са циљем да се заустави продор

¹⁹⁹⁶ Чланак М. Микашиновића: „Борба српског народа против Титових банди“, „Ново време“ од 10. маја 1944. године, насловна страна.

¹⁹⁹⁷ Сл. Ст. : „Успех националних одреда капетана Јововића: Херојска одбрана Даниловграда. Неуспели напад комунистичких бригада Пеке Дапчевића.“; „Чишћење Санцака од Титових банди“, „У југоисточној Славонији откривено је 14 масовних гробова“, „Ново време“ од 26. маја 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹⁸ „Бандама се наносе тешки ударци“, „Ново време“ од 21. јуна 1944. године, стр. 2.; „Успешно сузбијање банди на западном Балкану“, „Ново време“ од 1. јула 1944. године, стр. 2.; „Бандити су поново изгубили више од 500 људи“, „Успешни подухвати чишћења у Далмацији“, „Ново време“ од 15. јула 1944. године, стр. 2.

¹⁹⁹⁹ „Чишћење Балкана од комунистичких банди. Велики плен у планини Јастребац.“, „Бандити се старају да избегну борбама“, „У једном једином подухвату бандитима је нанет губитак од 1 700 људи“, „Ново време“ од 19. јула 1944. године, стр. 2.; „Борбе са бандама у Источној Босни“, „Лаки губици комунистичких банди“, „Енергично чишћење у српском простору“, „Срушила су се два Либератора“, „Ново време“ од 5. августа 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰⁰ Чланак Б.С.Б. : „Ситуација у Црној Гори. После трогодишње борбе против комуниста“, „Ново време“ од 13. и 14. августа 1944. године, стр. 2.; „Град Колашин ослобођен је од комунистичких банди“, „Ново време“ од 18. августа 1944. године, стр. 3.

партизанских јединица преко Лима и Дрине у Србију. Немачка 1. брдска дивизија заузела је Колашин у склопу наведених операција 15. августа. Пропаганда је известила јавност о успешним акцијама националних одреда ппк Павла Ђуришића који су чистећи Црну Гору од Колашина ка Санцаку поразили комунисте који су одступали код места Руда и заробили 26 високих комунистичких функционера. Вест о заробљавању високих функционера објављена је у циљу стварања слике о јачини и способности четничких јединица које су могле парирати немачким снагама. На другој страни комунистички извори говоре о поразу 2. четничког гвозденог пука Павла Ђуришића 25. августа од стране 3. Дивизије НОВЈ код Крнова и поновном ослобађању Колашина 27. августа.

Пласиране су вести према којима је највећу пометњу изазвала чињеница да су Срби почели да напуштају комунистичке редове и прелазе у кладуњски националистички одред.²⁰⁰¹ Пропаганда је свим средствима, укључујући и горе наведене вести покушавала уверити јавност у процес континуиране дестабилизације комунистичког покрета.

Борба на територији Србије настављена је формирањем новог Гвозденог пука у Топлици за даља дејства против партизанских одреда.²⁰⁰² Комунисти су покушавали да се утврде у долини Ибра. Извештавано је да су почетком августа 1944. године савладане комунистичке формације на територији Јужне Србије.²⁰⁰³ Објављена је и репортажа Велибора Протића на тему: „Велике и успешне борбе националних снага противу бандита“ у којој извештава о одбијању комуниста 20 км од Златибора и напредовању српских националних снага.²⁰⁰⁴ Штампана је известила јавност о „једном од највећих пораза који су две комунистичке дивизије под командом Пеке Дапчевића доживеле на терену“. 3000 комуниста напало је Куршумлију у којој је био мањи одред СДС и батаљон новоформираног Гвозденог пука. Позвали су у помоћ и енглеску команду која је бомбардовала Куршумлију.²⁰⁰⁵

²⁰⁰¹ „Срби у масама напуштају комунистичке редове“, „Ново време“ од 26. августа 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰² Чланак К. И. : „Топлица у борби против комуниста. Стварање новог Гвозденог пука за ову борбу“, „Ново време“ од 28. јуна 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰³ „Комунистичке банде у јужној Србији снажно разбијене“, „Комунисти доносе глад“, „Жестоки удари нанети концентрацијама банди“, „Комунистички пилоти у лову за Србима“, „Ново време“ од 3. августа 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰⁴ „Ново време“ од 22. августа 1944. године, стр. 2.; „Кроз Западну Србију. Велика национална смотра противу комунизма.“, „Ново време“ од 24. августа 1944. године, стр. 2

²⁰⁰⁵ „Тежак пораз комуниста код Куршумлије. Велики број Срба из комунистичких редова предали су се националистичким одредима“, „Ново време“ од 26. августа 1944. године, стр. 2.

Почетком септембра 1944. године јавност је извештавана о спорадичним сукобима са комунистима на локалном нивоу. Пропали су покушаји продора на Косову, албанско-македонској граници, прелаз преко реке Увац у северном делу Санцака. Настављен је прогон комунистичких банди протераних из Црне Горе у Северну Херцеговину.²⁰⁰⁶ Пропаганда је извештавањем о спорадичним сукобима са комунистима спречавала продор вести о избијању оперативне групе дивизија НОВЈ, 1. и 12. корпуса на стратегијску линију Рудник-Сувобор-Маљен-Повлен-Медведник и ослобљшљње Горњег Милановца, Аранђеловца, Лазаревца, Лајковца, Ваљева и Крупња чиме је успостављен јединствени фронт снага НОВЈ и почетак етапе за ослобађање Србије.²⁰⁰⁷

Публициста Мирко Влаховић, новинар у Црној Гори одржао је током 1944. године низ предавања у Србији на тему црногорског антикомунизма. Креирао је слику Црне Горе као земље која се налазила „на бранику Српства“ и која се свакодневно суочавала са страховитим комунистичким зверствима.²⁰⁰⁸ Анализирао је однос Србије и Црне Горе, уз величање резултата које је постигла Влада народног спаса у борби против комунизма.²⁰⁰⁹ Влаховић је крајем фебруара одржао и једно од предавања преко Радио-Београда на тему: „Црногорско свештенство у борби против комуниста“ у коме је јавности презентовао „паклени план експонената јеврејства и бољшевизма против Црне Горе, Српства и Светосавља“. Влаховић се током предавања посебно осврнуо на патриотско држање митрополита црногорско-приморског Јоаникија, као и на важност Резолуције црногорских свештеника објављене у Никшићу.²⁰¹⁰

„Ново време“ је у другој половини маја 1944. године објавило интервју Младена Бабића са командантом Павлом Ђуришићем и фотографију Михаила Олћана са овим „командантом свих антикомунистичких снага Црне Горе и Старога Раса.“ Према Ђуришићевом сведочанству о наведеним сукобима партизани су учинили све да спрече надирање националних снага и довели су појачања из

²⁰⁰⁶ „Само локално ограничени подухвати бандита“, „Ново време“ од 3. и 4. септембра 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰⁷ Mladenko Colić, Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945, Beograd, 1988, str. 228.

²⁰⁰⁸ Чланак Б. С. Б. : „Црна Гора на бранику српства“, „Ново време“ од 8. фебруара 1944. године, стр. 2.

²⁰⁰⁹ „Предавање Мирка Влаховића, новинара из Црне Горе у Смедеревској Паланци: „На столици црногорског митрополита седи митрополит Јоаникије Липовац-достојан наследник својих претходника“, „Ново време“ од 2. фебруара 1944. године, стр. 2.

²⁰¹⁰ „Предавање М. Влаховића на Београдском радиу. Црногорско свештенство у борби против комуниста“ „Ново време“ од 27. фебруара 1944. године, стр. 2.

Херцеговине и Црне Горе. Према Ђуришићевим подацима међу комунистима је био најмањи проценат Црногораца. Сав народ је против комуниста, а изгубили су и оно мало симпатизера након терора над народом. Обећао је народу да ће потпуно очистити Санцак и Црну Гору од комуниста.²⁰¹¹

Црногорски одбор наставио је са антикомунистичком пропагандном кампањом у виду припрема нове антикомунистичке изложбе. „Ново време“ најавило је одржавање изложбе у Београду на тему: „Пакао или комунизам у Црној Гори-Црна Гора под петокраком звездом“. Изложбу је припремао један одсек Српског добровољачког корпуса од материјала прикупљеног по Црној Гори и Расу. како би се доказало колико је болшевизму стало до потпуног уништења српског народа.²⁰¹² Представници штампе посетили су антикомунистичку изложбу, у згради Министарства пошта, по устаљеној пракси пре отварања у присуству немачких војних и цивилних власти. Том приликом је шеф Васпитног одсека СДК Ратко Парезанин одржао кратко излагање о настанку идеје за отварање изложбе и о жртви коју је поднела Црна Гора.²⁰¹³ Позвао је присутне новинаре да обавесте јавност о отварању изложбе. Према објављеном прилогу Младена Бабића са отварања, изложба је обухватала низ оригиналних докумената презентованих са циљем остављања дубоког утиска на „оне који су преживели страхоте партизанске владавине“ и „оне који су сањали о тобожњој еволуцији Коминтерне“. „Писане крвљу и жртвама најбољих, сакупљене на попаљеним згариштима домова честитих домаћина, ова сведочанства на изложби деловаће својом непосредношћу и објективним приказом развоја партизанске акције.“ Једна од коришћених парола на изложби односила се на скрнављење Црне Горе безакоњем у време владавине комуниста. „Део антикомунистичке изложбе био је посвећен владавини „Моша и олоша“ током које су „хиљадама црногорских сељака напуњене јаме „пасијих гробаља“ јер нису могли гледати скрнављење традиционалних вредности српског

²⁰¹¹ Чланак Младена Бабића: „У разговору са јуначким предводником антикомунистичких снага Санцака и Црне Горе: „Црна Гора захетва слогу свих Срба“ „Ново време“ од 20. и 21. маја 1944. године, стр. 2.; чланак Младена Бабића: „Црна Гора и Српство“, „Ново време“ од 25. и 26. јуна 1944. године, стр. 3.

²⁰¹² „Србија у борби против болшевизма“, „Ново време“ од 20. јуна 1944. године, стр. 2.

²⁰¹³ Ратко Парезанин је у свом говору истакао да су од српске катастрофе 1941. године Црногорци изгубили 40 до 50 хиљада становника и да је уништена једна трећина домова: „Братска заједница два народа нашла је остварење у сједињењу српских добровољаца из Србије и националних устаника-четника Црне Горе и Старог Раса који под заједничком командом бране огњишта од црвене куге.“

православног човека.²⁰¹⁴ Изложене су фотографије „расних представника динарског човека на којег је прогласио лов штаб зетског народноослободилачког партизанског одреда“. Доказивано је да је циљ био проширење убистава против народних првака. Објављена је фотографија Маја Милошевића кога су убили извадили му срце и ставили га у десну руку, као и слика леша бившег начелника Министарства правде Светозара Лазаревића. Ове и друге фотографије биле су изложене у такозваној: „крвавој соби“. У једној од просторија изложене су слике партизанских вођа, на једној Тито и „истребитељ Црногораца“ Моша Пијаде са другим комунистичким првацима. „Хармонично сложена, а уметнички обрађена изложба пуна је сатисфакција онима који су својим сакупљањем омогућили приказ нашим најширим масама, а покољењима успели да сачувају документа која ће потресношћу и језом деловати снажно и после много десетина година“.²⁰¹⁵

Антикомунистичку изложбу: „Пакао или комунизам у Црној Гори-Црна Гора под петокраком звездом“ отворио је свечано председник владе 22. јуна 1944. године у оквиру пропагандне кампање домаћих власти посвећене прослави трогодишњице борбе српског народа против комунизма (на годишњицу почетка сукоба Немачке са Совјетским Савезом).²⁰¹⁶ Одржан је велики дефиле српских оружаних одреда у Београду уз присуство председника домаћих власти и великог броја Београђана. „Омладина је приредила овације председнику владе, након чега је почела парада дефилеом пуковника Косте Мушицког. Чету српске гарде младе девојке посипале су цвећем, па је наступио дефиле добровољачког батаљона и потом других јединица.“ У оквиру кампање одржан је помен палим жртвама у борби против комунизма.²⁰¹⁷ Емитована је свечана емисија преко Радио-Београда. Том приликом одржали су говоре министар Велибор Јонић, свештеник Алекса Тодоровић, сељак Златомир Зељић, радника Тома Мацанковић, занатлија Милан

²⁰¹⁴ Чланак М. Б. : „Посета новинара антикомунистичкој изложби“, „Ново време“ од 22. јуна 1944. године, стр. 2.

²⁰¹⁵ Чланак М. Б. : „Изложба „Црна Гора под петокраком звездом“ најубедљивији документ наше данашњице“, „Ново време“ од 16. и 17. јула 1944. године, стр. 2.

²⁰¹⁶ Чланак М. В. : „Престоница у знаку смотре антикомунистичких снага. Велики дефиле трупа и отварање антикомунистичке изложбе. Снажне манифестације оцу Србије генералу Милану Недићу“, фотографија Недића који присуствује дефилеу, „Ново време“ од 24. јуна 1944. год., стр. 2.

²⁰¹⁷ Чланак Б. С. Б. : „Помен палима у борби против комуниста. СПЦ диже свој глас против комунизма“, „Говор министра Драгог Љ. Јовановића“, „Ново време“ од 23. јуна 1944. године, стр. 2.;

Рајић, доцент Универзитета др Жарко Ступар.²⁰¹⁸ Јавност је редовно извештавана о великом броју посетилаца који су свакодневно обилазили изложбу. Хиљаде Београђана је осудило рад припадника партизанског покрета.²⁰¹⁹ Изложба је била отворена све до 17. августа 1944. године.²⁰²⁰

Имајући у виду развој ратне ситуације и опасност од комунистичког покрета у другој половини 1944. године председник Министарског савета издао је већ поменути наредбу о мерама које треба предузети да би се одржао ред и поредак.²⁰²¹ У наредби је изричито забрањено нападање окупатора који помаже властима у борби против комуниста. Преки судови требали су бити гаранција да ће се ова наредба и спроводити, а истовремено је слика комуниста као уништитеља свега националног и доброг у српском народу требала обезбедити пуну подршку становништва одржавању поретка у земљи.

Титова личност била је и даље тема извесног броја објављених. Интересантно је било предавање бившег Титовог политкомесара Мише Поповића одржано на Коларчевом универзитету на тему: „Познавао сам Тита“.²⁰²² Предавање је „по жељи“ Поповића организовала Одељење за пропаганду. Присутствовали су сви људи из врха власти, црквени представници, локалне власти, групе официра и добровољаца, а уводну реч одржао је шеф Опште и теренске пропаганде Велибор Протић: „Ово је први пут у историји наше Државне пропаганде да један истакнути члан комунистичке партије Југославије и бивши сарадник Тита, говори, по личној жељи и иницијативи и своје слободном убеђењу, о најинтересантнијој теми данашњице, с обзиром на прилике и догађаје, како у Србији, тако и у свету, и то је разлог да је ово предавање постигло до данас незапамћени успех“.

Штампа је крајем септембра 1944. године објавила вести о сензационалном открићу београдске полиције: откривено је подземно комунистичко склониште у Гарибалдијевој улици (број 4) и штампарија и радио-станица у Крајинској улици

²⁰¹⁸ „Трећа годишњица борбе српског народа против комунизма. Помен палим жртвама у борби против комунизма, свечаношћу на београдском радију, дефилеом и отварањем изложбе свечано је обележена годишњица“, „Ново време“ од 23. јуна 1944. године, стр. 2.

²⁰¹⁹ „Са антикомунистичке изложбе. Хиљаде Београђана осуђују рад банди Јосипа Броза“, „Ново време“ од 23. и 24. јула 1944. године, стр. 2.

²⁰²⁰ „Један позитиван биланс. Данас се затвара антикомунистичке изложба“, „Ново време“ од 17. августа 1944. године, стр. 2.

²⁰²¹ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 7/3-2, Наредба председника Министарског савета свима министарствима, свима командама Српских оружаних одреда, свима начелницима окружним и среским, као и председницима општина од 31. августа 1944. године.

²⁰²² „Велико и успело предавање на Коларчевом универзитету“: „Познавао сам Тита“, „Ново време“ од 26. септембра 1944. године стр. 2.

(број 36).²⁰²³ У руке београдске полиције пао је технички апарат који је смишљеном пропагандом три и по године „тровао српску душу, а нарочито омладину, и гурао ову немилосрдно у непосредну смрт“. Београд је ослобођен сваке унутрашње опасности од комунистичког пуча и „писмене отровне комунистичке пропаганде која је врбовала војнике за класну војску“. Посебан простор у анализи делатности комунистичких агитатора дат је заплењеном Титовом писму од 8. јануара 1942. године које је Тито у име ЦК КПЈ упутио органима у Србији. Наводно је писмо садржало упутства за вршење и ширење пропаганде како би се учврстиле комунистичке позиције у селима. Како партизанска камуфлажа по саветима Тита није успела услед националистичке акције на територији Србије, као и услед успешног рада београдске полиције, предузете су акције како би се партизанска акција и њен прави смисао и циљ прикрили и завили у народноослободилачко рухо. Требало је прикрити праве циљеве комунистичке партије. Нов маневар био је представљање емигрантске владе у Лондону у лошем светлу. Тито се у неколико наврата жалио на слабост партизанских кадрова у Београду. Штампa није пропустила да у оквиру наведене анализе обавести јавносто о успесима београдске полиције у рацијама на комунисте: у року од четири године београдска полиција извршила је пет провала и пет ликвидација Покрајинског комитета и осталих форума комунистичке партије у Србији. У последњој јулској провали полиција је ухватила три члана техничког апарата ПК са 90 % чланова који су чинили овај форум. Ухапшен је др Јован Ђорђевић, бивши професор Београдског универзитета и „министар за Србију“ Титовог комунистичког покрета. Објављена је наводна изјава др Ђорђевића о будућности наводне револуције: „Из овог рата неће изаћи дубока социјална идејна револуција. Наша је трагедија да ми реагирамо у историји више срцем него главом, више снагом него политичком мудрошћу“.²⁰²⁴

Требало је код становништва створити утисак о потпуној ликвидацији главнине припадника комунистичког покрета и безбедности Београда. Домаће

²⁰²³ „Јулска провала и њене последице. Београд ослобођен унутрашње комунистичке опасности. Велика победа београдске полиције у борби против комунизма. ..Званично саопштење Управе града Београда о ухапшеним комунистима“, „Ново време“ од 21. септембра 1944. године стр. 2.; фотографије: „Покретна каљева пећ у Гарибалдијевој 4. испод које је било склониште“ и „Улаз у подземно склониште у Крајинској 36 где је била смештена штампарија и радио-станица“.

²⁰²⁴ „Титов „министар за Србију“ изјављује“, фотографије: „Архива центр. и ПК у гвозденим сандуцима“, „Заплењени партизански пропаганди листови“, „Ново време“ од 24. и 25. септембра 1944. године стр. 3.

власти су дочекале и почетак октобра 1944. године у напорима за одржавањем постојеће пропагандне матрице.

~ *Слика четничког покрета*

Одељење за пропаганду радило је на креирању слике покрета Драже Михаиловића истовремено са антикомунистичком пропагандом. Слика четничког покрета била је вишеслојна. Манифестација пропаганде о четницима и према припадницима покрета варирала у зависности од става немачких и домаћих власти.

Појава четника, односно наоружаних група по појединим срезovima у Србији, регистрована је према извештају Одељења за државну заштиту 2. јула 1941. године. У наведеном извештају четници су описани као „...мање или веће групе наоружаних људи, који се представљају као официри или војници бивше југословенске војске, или као четници, који се нису хтели предати немачким властима. Ови људи негде мирују, а негде кришом залазе у села, узимају од сељака храну и друге потребе и причају сељацима разне нетачне, измишљене и алармантне вести о догађајима који треба тобоже да уследе за најкраће време.“ Ова појава била је повод да комесар унутрашњих послова изда наредбу среским начелницима о провери ових група: „...који су, који их предводе, шта раде, шта намеравају, да ли се, где и у коме правцу крећу...“. Објављено је и неколико чланака у којима су четници позивани да се врате кућама, „посебно након сукоба четника и комуниста код Чачка“.²⁰²⁵

Пропаганда о четницима није била обимнија све до октобра 1941. године, када се њима детаљније почело бавити и немачко Пропагандно одељење. Херман Нојбахер је у својим мемоарима анализирао слику и деловање Драже Михаиловића на њему својствен начин, уз минимално коришћење пропагандних образаца по којима су четници представљани домаћој јавности. Херман Нојбахер описао је Михаиловића као „трагичну личност, славног јунака српског националног покрета отпора који се са својим четницима вратио старој балканској традицији и тиме спасао част нације.“²⁰²⁶ Србија је, према Нојбахеровом виђењу, по питању отпора, стајала од почетка рата до повлачења немачких трупа са Балкана, „под знаком и превлашћу Драже Михаиловића“. Након напуштања од стране Велике Британије

²⁰²⁵ Чланак др Николе Маринковића: „Четници-враћајте се!“, „Обнова“ од 15. августа 1941. године стр. 3.

²⁰²⁶ Х. Нојбахер, наведено дело, страна 159.

четници су „гурнути у наручје Немаца, од којих су још једино могли да се надају да ће добити оружје и опрему“.²⁰²⁷ Нојбахер је карактеришући Михаиловићеву личност, нагласио да је током читавог ратног периода Дража остао непријатељ окупатора, односно да су му на листи непријатеља Немци били на другом месту, после Тита. Иако су његови подређени команданти делом сарађивали са Немцима, он је и даље настављао да води антинемачку пропаганду. Ипак, немогућност да до краја убеди народ у свој антинемачки став довела је на крају до превладавања народноослободилачког покрета. Нојбахер је са Михаиловићем био у вези преко посредника све до априла 1945. године.²⁰²⁸

Зондерфирер др Валтер Грубер се у једном чланку осврнуо на понашање ухваћених одметника у једном од села у околини Прњавора. Грубер је поменуо тврдње једног од ухваћених сељака да је председник општине којег су недавно поставили четници, издао наређење за отпор Немцима, уз саопштење да је већина немачке војске одбегла из Србије, о револуцији у Немачкој, као и да су Руси код Панчева. Након анализе понашања ухваћених одметника из групе, закључио је да је крајње време да се српски народ освести како не би платио највећу могућу цену за своје понашање.²⁰²⁹

Пропаганда је настанак Ужичке републике тумачила држањем команданта Драже Михаиловића који није заузео „одлучан став“ против разбојничких банди, комуниста и Јевреја који пљачкају и убијају по Србији за рачун Лондона и Москве. Како би се утицало на расформирање Дражиних одреда објављиване су вести о приласку четничких група владиним одредима, који су потом стављани под команду Косте Пећанца. Пропагиран је прилазак четника који се и даље скривају у шуми регуларним четничким трупама: „Ова друга предаја целих одреда који су се борили са комунистима доказ је да заведени и обманути бивши војници, официри и четници схватају колико је дужност сваког поштеног и часног Србина да води борбу за ослобођење Србије од комуниста.“²⁰³⁰

Немачка слика четничког покрета и његовог вође у том периоду била је заснована на извештајима Уреда за анализе Врховне команде Вермахта, Одељења

²⁰²⁷ Исто, страна 160.

²⁰²⁸ Исто, страна 162.

²⁰²⁹ Чланак зондерфирера др Валтера Грубера: „Да ли је српски народ слеп и глув?“, „Ново време“ од 3. октобра 1941. године стр. 3.

²⁰³⁰ „Још једна чета Драже Михаиловића у Извору прешла српском оружјем одреду“, „Ново време“ од 29. октобра 1941. године насловна страна.

за иностранство. Један од наведених извештаја од 14. новембра 1941. године садржи детаљну анализу стања у Србији и устаничких група. Дража је описан као генералштабни пуковник који командује делом српски национално опредељених устаника, „који располаже са добро дисциплинованим и наоружаним одељењима, међу којима са неразоружаним или поново наоружаним остацима југословенске војске и има своје главно седиште негде на подручју планине Маљен.“²⁰³¹ У наведеном извештају наглашава се уска сарадња коју је Дражин покрет остваривао са покретом генерала Дангића активном на простору планине Романије, југоисточно од Сарајева. Дангића су сматрали чак одлучнијим од Михаиловића у погледу спремности да са Немцима у пограничној старој Србији наступи против комунизма и обезбеди слободно залеђе ради сузбијања усташких јединица у српским деловима Босне. Уочено је да је став Михаиловића према Недићевој влади био условљен претпоставком да би се у одређеним условима могло водити рачуна о захтевима немачке окупационе управе, али да је Михаиловић сматрао стварање српске владе под немачком контролом „недостојним и неприхватљивим“. Уред за анализе Одељење за иностранство извештавао је о току немачких преговора са Дражом. На основу наведеног извештаја можемо закључити да су немачки интереси у погледу придобијања Дражиног покрета у то време били актуелни: „У преговорима требало је да се пође од размишљања да ли би требало Михаиловићу у датом случају одредити неку врсту рока за проверу за борбу против комуниста, да би се приликом њиховог уништавања штедела крв немачких војника. За случај пораза комуниста требало је да се донесе одлука да ли ће се подручја очишћена од комуниста препустити на управу Михаиловићу под немачком контролом и евентуално да се дејствује у правцу споразума између Недића, садашњег српског председника владе и Михаиловића...“. У случају да не буду постигнути очекивани резултати у преговорима немачке власти рачунале су са наставком борбе против Михаиловића, као и против комуниста, уз опасност да комунисти истребе сељаке што би имало негативне последице по снабдевање подручја под немачком контролом, првенствено по обезбеђивање Београда.²⁰³²

Критикована је и сарадња четника са комунистичким покретом током јесени 1941. године и у време постојања слободне територије. Недић је био посебно оштар

²⁰³¹ ВА, група фондова Немачке окупаторске војске, микрофилмована архивска грађа Националног архива Вашингтон, NAV-N-T-77, 1034/6506108-15.

²⁰³² Исто.

у критикама упућеним на рачун припадника четничког покрета у том периоду. У једној од његових изјава (објављеној 17. новембра 1941. године преко *Агенције Рудник* као „*Објашњење*“) датој поводом тврдњи Радио-Лондона да су Немци преговарали са Дражом Михаиловићем можемо видети начин на који је пропаганда приказивала четнике у наведеном периоду. Наиме, председник владе се осврнуо на порекло иницијативе за почетак преговора, уз тврдње да је управо Дража слао преговараче и домаћим властима и Немцима. Немачке власти су одбиле преговоре и захтевале Дражину предају. У наставку изјаве председник Владе изнео је „доказе“ према којима је приликом образовања владе ступио у везу са Дражом и Пећанцем како би ујединио све националне снаге у предстојећој борби. Пећанац је одмах пристао, а Дража је тада изјавио да жели да сарађује на уништењу елемената нереда и у том циљу добијао је новац од српске владе. Недићева влада прикупила је тада „писане доказе“ о сарадњи Драже са комунистима, финансирању четника и сарадњи два покрета на терену. Управо је заузимање Радио-Лондона за Дражу пропаганда користила као доказ да он „ради за црвену Москву и комунизам“: „Са немачког меродавног места дат је Дражи Михаиловићу одговор какав заслужује. А за нас Србе он је због оваквог свог поступка исто што и остали комунисти.“

Након заузимања слободне територије, Немачка Врховна команда издала је у првој половини децембра проглас у коме је известила српски народ да је Дража у бекству у правцу Босне, као и да је расписана уцена на његоу главу на 200. 000 динара због непредавања оружја, мобилизације илегалне војске, злочиначког удруживања са комунистима и подизања оружаног устанка против немачких окупатора.²⁰³³

Слика покрета Драже Михаиловића коју су током 1942. године пропагандисти пласирали углавном путем штампе, као и извештаји са терена, подударали су се у великој мери у процени организације, начина борбе и положаја Дражиних јединица. Један од примера који говори у прилог наведеној тези јесте Љотићево виђење унутрашње политичке ситуације у окупираној Србији. У интервјуу који је Љотић дао дописнику будимпештанског листа „Ешти куир“ изнео је тврдње према којима су комунисти били најјачи у октобру 1941. године, када су држали четири петине територије и имали власт у 80 % општина.

²⁰³³ „Вођа одметника и бунтовника Дража Михаиловић уцењен са 200. 000 динара“, „Ново време“ од 9. децембра 1941. године насловна страна.

Ситуација се битно изменила у мају 1942. године, тако да комунисти нису контролисали ни једну петину територије. Дошло је до оздрављења народа који је спознао праву суштину комунистичког покрета. Интересантно је Љотићево виђење односа Драже Михаиловића и мајора Дангића према комунистима. Дража је својим држањем у другој половини 1941. године несвесно помагао комунисте, иако га је Љотић два месеца упозоравао на опасност: „Изгледи за Михаиловићев устанак још су мањи данас него јесенас. Он и неће, по мом сазнању да се бори са Немцима. Његов је циљ да прибере снаге и да их задржи да оно време када Немци, по свршетку рата напусте државну територију. Онда би он желео да поседне извесне важне тачке и да преузме власт“.²⁰³⁴ Љотић је у чланку објављеном у „*Нашој борби*“ анализирао и личност Драже Михаиловића у коментару на агитацију лондонске пропаганде против генерала Недића. У анализи се користио упоређивањем Недићеве и Дражине личности, при чему је већина негативних особина приписана четничком вођи: „Он није хтео да буде заробљеник, а није имао храбрости да постане отворено ни одметник. Чекао је да се Немци повуку како би направио ред, а тиме је отворио пут комунистима да се под његовим окриљем домогну утицају на народ и повуку Западну Србију у анархију и несрећу...Да није било Драже комунисти не би добили јесењи замах; није хтео да наређује мобилизацију и напада Немце, није хтео устанак, али је ипак то наредио; потом је као краљевски генералштабни пуковник склопио два споразума са комунистима како би се домогао оружја, муниције и новца опљачканог у Ужицу.“²⁰³⁵

Министарство унутрашњих послова радило је на разоткривању намера и плана деловања, као и хапшењу припадника Југословенске војске у отаџбини у првом тромесечју 1942. године. Надлежне власти издале су Објаву Кабинета Министарства унутрашњих послова од 31. марта у оним крајевима у којима су официри на челу са Дражом Михаиловићем предузимали и даље активности које су могле да угрозе читаво становништво, како га ови официри не би гурнули у даљу несрећу. Позвано је поименично 15 припадника Дражиног покрета на предају најближим полицијским властима у року од 5 дана. Домаће власти су прописале

²⁰³⁴ ВА, група фондова Нда, К 50 А, бр. рег. 10/4-2.

²⁰³⁵ Коментар чланка Д. Љотића објављеног у „*Нашој борби*“ под насловом: „*Недић и неко други*“, „*Ново време*“ од 26. априла 1942. године стр. 3.

исте казне за лица која им буду помагала, а предвиђена су хапшења њихових чланова породица.²⁰³⁶

Министар пошта, телеграфа и телефона, армијски генерал у пензији Јосиф Костић је у чланку под називом “Кобне последице по српски народ од несмишљеног и наопаког рада „југословенске“ владе у Лондону“ истакао како не може званично постојати никаква војска Драже Михаиловића када је иста по наређењу југословенске владе и потпредседника Слободана Јовановића извршила капитулацију. Упутио је и апел лондонској „југословенској“ влади да „остави на миру српски народ да се он сам брине и стара о даљој својој судбини, када су га већ та господа оставила и напустила суновратим бекством из земље, пошто су га увалили у беду и несрећу.“ Посебно је као негативан пример истакао генерала Симовића и генерала Богољуба Илића који су са женама побегли из земље, а након њиховог смењивања на место председника владе постављен је ноторни републиканац Слободан Јовановић, који на место министра војске и морнарице довео „фамозног Дражу Михаиловића, сарадника комуниста и кривца за сва зла, која је прошле јесени претрпела Мачва и још неки крајеви ојађене наше Србије“ (зато што је Дража остао у земљи). Костић је поставио питање могућности постојања „југословенске војске“ у окупираној земљи, што је и навео као доказ даљег гурања српског народа у пропаст: „Ако ово наименовање Драже Михаиловића није лудо и глупо, оно је бар у најмању руку смешно и комично.“²⁰³⁷ У следећем прогласу под насловом: „Ко и даље упропашћава српски народ“ (од 14. јуна 1942. године) негирао је истинитост гласина према којима је Дражина војска у првим данима јуна 1942. године потукла Недићеву војску и том приликом заробила 25 000 његових војника, као и да ће лондонска влада исплатити сељацима све намирнице и потрепштине реквириране од четника: “Сада се српски народ излечио од отрова који му је са стране био убациван лажном пропагандом, због чега беспосличари из лондонске југословенске владе треба једном да се уразуме и да увиде, ако имају још мало савести и поштења, да је крајње време да престану са разним измишљотинама, празним обећањима и лажима, које покушавају да додаце српском народу.“

²⁰³⁶ „Ново време“ од 2. априла 1942. године стр. 3.

²⁰³⁷ „Ново време“ од 15. фебруара 1942. године стр. 3.

У оквиру наредбе министра унутрашњих послова од 24. новембра 1942. године дефинисан је и став Владе према покрету Драже Михаиловића. Овај став усвојило је и Одељење за пропаганду, иако се касније, променом околности, доста изменио. Забрањено је тумачење акције Драже Михаиловића као националне. „И они су реметећи ред и мир само рушиоци свега што је данас основно за опстанак српског народа и они су издајници интереса српског народа, па следствено и они имају бити ништени и уништени као што морају бити уништени и сви бољшевичко-јеврејски разорници.“²⁰³⁸

Летак под насловом: „Коме он служи?“ растуран је од стране немачког Пропагандног одреда (секције) Србија крајем 1942. и почетком 1943. године. У њему се пласира слика о Дражи као „вазалу Енглеске, занешењаку, злочинцу и крвнику сопственог народа“. Дража је приказан као жртва јеврејске међународне пропаганде и главни кривац за страдање народа. Потенцирана је његова оданост Енглежима које је контролисало међународно јеврејства тако да су Дражу морали предати бољшевицима.²⁰³⁹

Почетком 1943. године пропаганда је наставила да следи немачку линију у начину приказивања покрета Драже Михаиловића. Нагласак је био на анализи карактера покрета, учествовању у борбама, ставу британске владе према Дражи у контексту промене политике према Титу и емигрантској влади. Крајњи циљ поменутих анализа било је стварање несигурности међу припадницима четничког покрета, ради њиховог евентуалног преласка у редове СДС-а, СДК-а или повратка кућама. Власти су креирањем слике о неизвесном положају и дезорганизованости четничког војног врха у датом тренутку покушале утицати на народ који је требало држати под контролом и осигурати се од евентуалног приласка становништва четницима у већем броју. Објављен је проглас генерала Бадера у коме се српски народ позива на сарадњу ради уништења „легла српског немира, односно покрета Драже Михаиловића, који нема легитимитет након склапања уговора о примирју“.²⁰⁴⁰

Тема промене британског става према четничком покрету била је посебно актуелна у престоничкој штампи почетком априла 1943. године. Расправа у „Немачкој политичкој кореспонденцији“ о незадовољству бољшевичких кругова

²⁰³⁸ ВА, група фондова Нда, К 21, бр. рег. 12/8-6.

²⁰³⁹ ВА, група фондова Нда, К 90, бр. рег. 33/2-1.

²⁰⁴⁰ „Ново време“ од 21. јануара 1943. године насловна страна.

ставом емигрантске владе у Лондону због совјетског покушаја да образује минијатурне републике на Балкану, објављена је и у „*Новом времену*“.²⁰⁴¹ Москва је, према тврдњама пропаганде, преко „*Daily Worker*“ укорила југословенску владу. Четнике је назвала „издајничком реакционарном групом која законитом покрету отпора задаје ударац ножем у леђа“: „Даље је значајно да један лист као што је „Дејли Воркер“ који ипак потпада под одредбе енглеске цензуре, има овлашћење да потпуно отворено заступа ово гледиште којим се југословенској назови влади која је акредитована у Лондону пориче право на опстанак и ако ова излагања не могу никако да се повежу са енглеским обећањима.“ Империјалистички захтеви Москве ишли су према аутору прилога тако далеко да је хтела да ликвидира све емигрантске владе. „После пропале зимске офанзиве о којој су Совјети причали бајке Москва настоји свим силама да или потчини Дражу Михаиловића Титу или да га потпуно ликвидира, тиме што би се Тито и његов разбојничка банда признали као једини чиниоци са којима поред Москве морају да рачунају и Енглези.“

Обележавање Ускрса 1943. године био је погодан моменат да се народ позове на национално освешћивање. Танасије Динић је анализирао стање „националне бесвести“ српског народа који се у бившој југословенској држави налазио у фази националног лутања, забрањивало му се да „буде Србин“, потом да „буде Југословен“, те је у осећању националне свести наступила тешка поремећеност која је морала имати најстрашније последице.²⁰⁴² Тако је дошло до ситуације да је у водећим српским круговима било англофила, франкофила и совјетофила, док су српске животне потребе биле занемарене и подређене. Слично је било и са „акцијом под плаштом националне борбе, коју у ствари воде енглеско-јеврејски емисери у штабу Драже Михаиловића и која по својим последицама само још теже ништи основе опстанка српског народа. Динић назива ово стање „измећарском службом туђину“ и „бесвести српског народа“. Динић посебно наглашава спасилачку мисију Немачке према Србији. Немачки народ видео је страдање српског народа којег су Јевреји као Христа разапињали на крст и указао му на пут повратка националној свести.

²⁰⁴¹ „*Михаиловић и партизани*“, „*Ново време*“ од 2. априла 1943. године стр. 3.

²⁰⁴² „*Ново време*“ од 25. и 26. априла 1943. године, Ускршњи додатак.

Штампа је слику угрожености четничког покрета на међународном плану допунила и тежином и неизвесношћу борбе коју су водили четници за повратак краља и монархије. Објављено је саопштење агенције ДНБ о немачко-хрватској акцији чишћења комунистичких одреда у херцеговачко-црногорском простору. Заједно са побуњеницима били су изложени прогону и уништавању и одреди Драже Михаиловића који су били у том простору борбе. Др М. Спалајковић се у чланку под насловом: „Бог чува Србију“ осврнуо на страдање црногорског народа и његов повратак кућама након поменуте немачко-хрватске акције чишћења комуниста: „Они проклињу Дражу Михаиловића који је говорио да се њему морају сви покоравати пошто је он министар војни и представник краља. Они тврде да их је Дража месецима обмањивао и у црно завио.“²⁰⁴³

Влада није могла даље помагати Дражу из разлога што наведено није више било у енглеском интересу: „Напуштен од свих својих „подржатеља“ из Лондона, тучен од јединица осовинске војске, Дража Михаиловић узалуд упире поглед према Лондону одакле очекује помоћ и спас од југословенске владе, која га је у своје време „по милости енглеске владе“ произвела за „генерала“, „министра војске“ и „главно командујућег југословенске војске на Балкану“. Пропаганда је доказивала да је одатле проистекла и нова негативна британска кампања против Драже Михаиловића: „Црнац је извршио своју улогу, црнац може-да размишља о перфидности Албиона“.²⁰⁴⁴ Мотив британске издаје Драже Михаиловића продубљиван је све више почевши од излагања „околности“ које су довеле до његовог вртоглавог напредовања до остављања четника на ветрометини и британске подршке Титу.²⁰⁴⁵ „Англофилске уши“ малог дела Срба биле су отворене само за гласове спикера из Лондона, „великог југословенског родољуба“ Божидара Пепића и Јеврејина Харисона: „Њихов разум заменио је радио апарат са мудровањима свик крштених, некрштених и покрштених лондонских спикера.

²⁰⁴³ Чланак др Мирослава Спалајковића објављен у „Српском народу“: „Бог чува Србију“ , „Ново време“ од 11. августа 1943. године стр. 3.

²⁰⁴⁴ „Ново време“ од 25. маја 1943. године стр. 2.; „Саопштење агенције ДНБ: Поводом уништења јаких банди у Црној Гори“. Извештај да су немачки, италијански, бугарски и хрватски одреди су у току вишенедељних борби опколили и уништили јаке банде чији остаци су потиснути према Сарајеву. Области које су држале ове групе остале су без становништва услед тифуса и глади. „Главне вође ових банди Михаиловић и Тито су нестали. У вези с тим треба констатовати да су банде под вођством Тита пружале највећи отпор.“; „Ново време“ од 22. јуна 1943. године насловна страна.

²⁰⁴⁵ Чланак С. : „И по четврти пут Енглеска је издала Србију. А шта ћете сада господо англофили?“ „Ново време“ од 26. септембра 1943. године стр. 3.

Англофили су изазвали пуч, потом су у време уласка Совјетског Савеза у рат измислили „ЈВуО“ и „пронашли чак и Врховну команду у шуми...Разуме се да је ово све било у ваздуху осим авиона којих није било ни на земљи. Склопљен је и савез са партизанима. Москва је једнако оптуживала реакционарну југословенску владу у емиграцији и њеног министра војног који јој је клао њене најбоље припаднике. Божидара Пепића пропаганда је називала „извршиоцем прљавих послова Интелиџенс Сервиса“, „најновијим српским бољшевиком“ и „великим обожаваоцем енглеске фунте“, уз цитирање његовог говора у прилог чињеници да је прешао на страну Тита. Аутор прилога успео је да наброји четири британске издаје српског народа: Срби су 1915. године присиљени на повлачење кроз Албанију јер нису добили обећану енглеску помоћ, након што су изазвали пуч Енглези с пучистима окренули леђа пустивши их да узалуд очекују британске ескадриле, а једино је након свега Черчил одржао посмртни говор Југославији. 22. јун 1941. године био је трећа издаја-српски народ је опет гурнут у побуну: „Крвљу српског народа хранили су они своју перфидну пропаганду“. Британци су Србију бацили као „један од њих најневажнијих поклон Стаљину“. За Радио-Лондон постојала је само једна југословенска војска и то не Дражина, већ „народна ослободилачка војска“ што је приказано као четврта и не последња издаја Британаца.

Др Лазар Прокић је тезе из претходног чланка продубио анализама Титове и Дражине личности уз истицање парадоксалне политичке ситуације на Балкану у којој су две савезничке силе водиле две сасвим различите политике преко својих експонената Тита и Драже.²⁰⁴⁶ Доказивао је да је Енглеска Дражу деградирала и изручила га савезницима Американцима да од тада они брину о његовим акцијама. Према Прокићу интереси свих били су јасни, осим Дражиних. Тито је радио за рачун Москве, а Дража је лажно обећавао народу да ће америчка и британска војска стићи на Балкан пре бољшевика. Српски народ замрзео је Дражу од тренутка када је био у савезу са комунистима, након чега је променио политику и покушавао да народ привуче на своју страну обећањима да ће прво стићи западна војска. Друга Дражина лаж било је обећање о доласку ослобођених официра и војника из Италије који ће са њим ослобађати Србију. Пласирана је слика генерала

²⁰⁴⁶ Чланак др П. : „Шта је то са Србима?“, „Ново време“ од 30. септембра 1943. године стр. 3. Балкан је приказао као „страховито наоружаног јежа који једва чека да му се непријатељ ма с које стране приближи да оспе своју смртоносну ватру“.

Дража који је масакрирао и најиделаније српске младиће у добровољачким батаљонима који су штитли интересе српског народа.

Неизвесност положаја четничког покрета међу дојучерашњим савезницима продубљивана је сталним изношењем нових доказа о расцепу унутар редова самих „дражиноваца“.²⁰⁴⁷ Начелник Ваљевског округа пуковник Драгомир Лукић одржао је у првој половини октобра 1943. године неколико зборова у Обреновцу, посвећених опште политичкој ситуацији у свету и ситуацији у Србији. Апеловао је на становништво да одржи ред, рад и мир у Посавини, као и да буде пример суграђанима у Колубари, Тамнави и Подгорини. Истакао је позитивне аспекте Недићеве посете Берлину и изразио наду да ће конструктивни део српског народа отворити очи онима окупљеним око Драже Михаиловића верујући да ће Енглеска васкрснути Југославију. Лукић је Енглеску назвао „трабантом Совјетске Русије“. Енглески официри зато и траже да Дража и његови људи прекину сваку борбу против комуниста и партизана и да врше саботаже железница и јавних објеката, убијају окупаторске војнике. Након разбистравања ситуације у Каиру Дража ће имати прилику да увиди да је цео његов рад у ствари рад на большевизирању Балкана до којег би могло доћи ако Немачка изгуби рат. Тито пак тражи да се Дража и његови одреди потпуно потчине комунистима. Лукић је велику пажњу посветио и дочаравању ситуације у шумском табору: „Када данас тако стоје ствари, када знамо да је у штабу Драже Михаиловића дошло до потпуног расцепа, јер Драгиша Васић ради на образовању републиканске владе и републиканске војске, а други водећи чланови Дражиног штаба, отрежњени ситуацијом, траже од генерала Недића, да их спасе и да их врати својим домовима. Поставља се питање: куда ће данас „шумци“? Наведени зборови очигледан су пример рада Одељења за пропаганду на придобијању становништва за подршку Недићевој влади и утицање на „заблуделу браћу да се врате генералу Недићу“.

Ситуацију која је владала на југословенском ратишту и у Србији током јесени 1943. године можда је најбоље описао специјални опуномоћеник Министарства иностраних послова Трећег Рајха за Југоисток: „У јесен 1943. године у Србији сам затекао следећу ситуацију: комунистички устанак је 1941. године угушио Вермахт. Суседне земље као НДХ (а посебно Босна) и Црна Гора постала

²⁰⁴⁷ „Народни збор у Обреновцу. Расцеп у редовима дражиноваца.“, „Ново време“ од 12.октобра 1943. године стр. 3.

су подручја где су Тито и његови партизани водили главне борбе. Велики део територија у Србији, пре свега села, контролисали су четници Драже Михаиловића. И у самом Београду Дражине присталице биле су бројније него Титове...За четнике су комунистички партизани одавно постали непријатељ број један...Чланови Енглеске војне мисије покушали су да убеди обе групе да се уједине у борби против окупатора.²⁰⁴⁸ Ипак, напори енглеске мисије остали су без резултата. Нојбахер наводи постојање повремене сарадње појединих четничких јединица у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Далмацији са италијанским и немачким јединицама, у борби са партизанима и поред Хитлерове забране: „Балкански кланци и гудуре су мрачне, а Главни штаб је далеко.“²⁰⁴⁹

Станислав Краков је као главни уредник „Новог времена“ одржао неколико говора преко Радио-Београда у којима је анализирао пропаганду Радио-Лондона. Његови говори објављени су у виду полемике вођене са пропагандистима Радио-Лондона, а у циљу доказивања исправности Недићеве политике и критике политике избегличке владе и партизанског покрета. У првом одговору Радио-Лондону критиковао је лондонску пропаганду и политику према четницима и партизанима, уз осврт на сведочанство Николе Калабића о „Титовом ослобађању земље“: „Јасно нам је зашто је он масама убијао само Србе. Пример Ужица где је убио 700 Срба, Нове Вароши 300, Жабљака преко 1000, Бихаћа исто тако, Фоче 275, Билећа 500 и свих места у којима је клао и убијао Србе јасно нам доказује зашто се две године крио Јосип Броз, син Фрањин, под именом „Тито“.²⁰⁵⁰ Краков је тврдио да ове редове није објавило „Ново време“ које је Радио-Лондон називао „органом немачке врховне команде“ већ „Краљев гардист“, гласило Горске краљеве гарде штампан у Слободним српским планинама 1. новембра 1943. године. Такође, поставио је питање издајничког дејства: да ли је издајник Недићева влада која је остала у земљи и чини све да спасе српски народ или су то „они који га за туђ рачун немилосрдно истребљују“. У говору који је у листу „Ново време“ објављен под насловом „Мој други одговор радио Лондону“²⁰⁵¹ Краков је критиковао једну од емисија (од 20. новембра 1943. године) у којој је наведено да Срби презиру издајничка лупетања „Новог времена“ које лондонски

²⁰⁴⁸ Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 143.

²⁰⁴⁹ Исто, стр. 144.

²⁰⁵⁰ „Мој први одговор Радио-Лондону“, „Ново време“ од 30. новембра 1943. године стр. 3.

²⁰⁵¹ „Ново време“, 9. децембар 1943. године.

пропагандисти називају „органом немачке Врховне команде“. У говору износи низ аргумената у прилог популарности листа који се „у данашњој Србији од 12 округа штампа и продаје у 200 000 примерака, дакле више него што су у читавој слободној Југославији штампани, а не продавани највећи тадашњи листови „*Политика*“ и „*Време*“ заједно“. Говори о мишљењу које припадници покрета Драже Михаиловића имају о Радио-Лондону и како су управо његови четници пролазећи кроз села у Западној Србији издавали наређење о забрани слушања Радио-Лондона као „непријатеља српског народа“ по претњом смрћу. Краков наводи „оригиналне“ четничке расписе Врховне команде бр. 177 и 178. од 24. септембра 1943. године које је почетком октобра Горски штаб доставио својим присталицама у Београду, у којима се наводе намере Лондона да извуче комунисте који му привремено требају за спровођење политике. Краков се користи и врло увредљивим изјавама на рачун непријатељске стране наводећи их као четничке: „Они преко радио Лондона дрече и дању и ноћу као мајмуни у Зоолошком врту“. Истиче како је непобитна чињеница да је нова партизанска влада зачета на Техеранској конференцији прокламована уз пуну подршку Велике Британије из редова људи које четници називају „партизанским олошем“.

У преписци коју је Милосав Васиљевић водио са професором Универзитета у Београду Адамом Лазаревићем током маја 1943. године сачувана је и његова анализа идеологије Равногорског покрета. У овом периоду видна је подршка коју је овај идеолог „*Збора*“ пружао четничком покрету, поготово након постепене промене савезничке политике и окретања Титу. Наведени покрет, по Васиљевићу може постати јединствени српски народни покрет уколико одоли нападима спољних и унутрашњих непријатеља. Васиљевић је изнео пример ширења гласина о смењивању Драже Михаиловића: „Може Дража и бити, буди из којих разлога „смењен“, али никада нико не може сменити Дражу са положаја носиоца легенде и духа Равне Горе. Не може, јер српски народ кроз Дражу и кроз дух Равне Горе жели своје ново остварење.“²⁰⁵² Напори непријатељске пропаганде били би узалудни у случају да из равногорског духа никне нови српски покрет.

У билтену Штаба Српског добровољачког корпуса од 29. септембра 1943. године објављено је интересантно саопштење о збору „дражиноваца“ (како су

²⁰⁵² ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 4/2-5, Писмо Милосава Васиљевића Адаму Лазаревићу од 30. маја 1943. године.

Љотићеви добровољци називали припаднике Равногорског покрета) у селу Брежанима код Пожаревца. Наиме, у саопштењу се наглашава промена четничког односа према Енглезима: „На том су збору први пут дражиновци изнели народу праву истину о свом положају и освојим односима према Енглезима. Између осталог су отворено казали да су их Енглези изиграли и оставили на цедилу. А да сада Енглези помажу њихове крвне непријатеље-партизане.“²⁰⁵³ У прилогу о Дражином покрету тенденцизно се приказује нестабилност која је завладала у четничким редовима које су Енглези препустили судбини након што их је Тито „надлицитирао“. Дражина очекивања везана за енглеско искрцавање на Балкану, након чега би подигао устанак и преузео власт приказана су као апсолутно нереална у ситуацији када се савезници окрећу Титу: „Дошао је, изгледа црни петак нашим шумцима.“ Приближавање Драже Американцима након енглеског фаворизовања Тита приказано је са великом дозом ироније у једном од Обавештења Српског добровољачког корпуса: „Не знају јадни Дража и дражиновци да је Тито, њихов велики конкурент, ближи Америци но Енглеској и да зато дражиновци хватањем везе са Америком још више секу грану на којој седе, јер тиме иду даље улево, управо тамо куда их воде њихови републиканци и комунисти који су се добро угњездили у дражинским редовима и тамо чекају свој час...Да се не заборави: свој, не Дражин час!“²⁰⁵⁴

Почетком 1944. године пропаганда домаћих власти била је усмерена на сарадњу и јединство српских националних снага, односно пропагирање уједињења Драже и Недића. Љотић у говору од марта 1944. године истиче како се „верни савезници“ окрећу против Драже и подржавају Титово решење. „Народ се може вратити на прави пут помоћу слоге оних који љубе Бога, верни су краљу, а надају се у домаћина.“ Осим Љотића и други идеолози „Збора“ су већином у првој половини 1944. године агитовали у народу за сарадњу са дражиновцима и борбу против „остајања на јеврејском путу.“

У једном од бројних летака из 1944. године који су растурали комунисти, а који наводно потиче из режимских извора, под насловом: „Ко је Дража Михаиловић? Српски народе?“ приликом описивања Дражиног лика коришћени су придеви „храбар и способан“, али исто тако приказан је као човек „несталног

²⁰⁵³ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 9/2-1, Билтен Штаба СДК, број 44.

²⁰⁵⁴ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 10/2-4, Обавештење СДК, број 13.

карактера и неспособности да види ствари правилно...човек који је повео свој народ странпутицом...“. Дража се наводно побратимио са комунистичким разбојницима и водио борбу против генерала Недића и српских добровољаца. Наведени летак је очигледан пример црне пропаганде (летак је комунистичког порекла) у којој се покушава сакрити субјекат пропаганде, односно покушава се створити утисак да се Влада народног спаса обраћа становништву упозоравајући га на последице сарадње са Михаиловићевим покретом.²⁰⁵⁵ У једном од чланака објављених средином 1944. године анализиран је вазални однос водећих британских државника према Совјетском Савезу који је допринео да се на национално српство сручи „бујица смрти, боло директиним аеротерором, било оружањем Тита, као неоспорног уништиоца српског народа. Српске националне снаге у Расу које се боре са комунистичким бандама заплениле су документ – наређење ВШ НОВЈ бр. 785 са потписом пуковника Велимира Терзића, по коме би требало „у потпуности ликвидирати четничку организацију и представити се савезницима као једина борбена група у Југославији“. Наглашено је како се раније обраћање радио-станици „Слободна Југославија“ морало спровести само да би се обезбедио адекватан пропагандни материјал за придобијање већине бораца из четничких редова. Штаб је предузео све да обустави подршку Енглеске четничком покрету.²⁰⁵⁶

Вести о смењивању генерала Драже Михаиловића објављене су крајем августа 1944. године. Пропаганда је доказивала да је указ југословенске емигрантске владе о смењивању Драже Михаиловића са положаја врховног заповедника и министра војног демонстрација Титове надмоћи.²⁰⁵⁷

6.5. Пропаганда о животу српских радника, сеоских омладинаца и ратних заробљеника у Немачкој

Одељење за пропаганду користило се немачким пропагандним обрасцем приликом организоване кампање за подстицање српских радника на одлазак на рад у Немачку. У немачким плакатима и у материјалима Одељења за пропаганду сачувани су апели и позиви на рад упућени првенствено српским избеглицама. У

²⁰⁵⁵ ВА, група фондова Нда, К 90, бр. рег. 25/2-1.

²⁰⁵⁶ „Черчил-послушник Коминтерне. Бандитски „врховни штаб“ о помоћи коалираних народа за нареду на Балкану“, „Ново време“ од 1. јуна 1944. године, насловна стр.

²⁰⁵⁷ „Генерал Михаиловић смењен“, „Ново време“ од 27. и 28. августа 1944. године, стр. 2.

оквиру пропагандне кампање домаћих власти усмерене на село вршило се популарисање одласка на рад сеоских омладинаца. Истовремено је становништву презентована идеализована слика живота и рада заробљених српских официра. Јавност је свакодневно уверавана у добре намере немачке војне управе према српским заробљеним официрима и бригу коју су немачке власти посветиле стварању повољне климе за живот у заробљеништву. Пропаганда је спровођена и међу заробљеним официрима у немачким логорима, како би пружили подршку генералу Недићу и Влади народног спаса.

Испостава Генералног опуномоћеника за ангажовање радне снаге Трећег Рајха, потчињена Францу Нојхаузену, имала је већи број уписних места широм Србије и водила је пропаганду међу радницима. Стручњаци из Министарства рада Немачке били су задужени за врбовање радно способног становништва. Посебна серија плаката била је посвећена позивима становништву за пријављивање на рад у Немачкој. На територији окупирани Србије била је ангажована Берза рада у Београду (у Штросмајеровој улици) која је посредовала приликом запошљавања радне снаге. Берза је била преоптерећена захтевима радника. У престоничкој штампи истицана је њена ефикасност и пожртвовање у виду прековременог рада како би се што лакше спојили послодавци са потребном радном снагом. Берза рада имала је експозитуре у Нишу, Крагујевцу, Ваљеву, Ужицу, Лесковцу, Краљеву и у другим већим градовима. Отпремила је три транспорта радника за Немачку, којих је из Београда и околине било око три хиљаде, а дошла је и специјална делегација за посредовање рада састављена од девет стручњака из Берлина.²⁰⁵⁸ Према извештају Министарства унутрашњих послова од 2. јула 1941. године Одељење за државну заштиту издало је истог датума око 500 пасоша радницима који су планирани као први транспорт за слање у Немачку на рад.²⁰⁵⁹ Становницима је поручивано да се пријаве на рад како би обезбедили породице за предстојећу зиму. Наднице су тобоже биле велике, није било гладовања и смрзавања. Редовно су објављиване цифре о количини новца коју су радници слали породицама у Србију. Тражени су радници свих профила и разних нивоа образовања којима је обећаван бесплатан стан, јефтина храна, могућност добре зараде и похађање културних манифестација. Лица која су била запослена у рударству нису, у начелу,

²⁰⁵⁸ „Рад установе која посредује у запослењима. Берза рада у Београду са успехом налази запослење све већем броју радника“, „Ново време“ од 16. јула 1941. године, стр. 2.

²⁰⁵⁹ ВА, група фондова Нда, К 19, бр. рег. 3/2-2.

добијала дозволу за излазак из земље.²⁰⁶⁰ Берза рада је радницима уручивала и награде за пријављивање. Објављен је прилог и фотографија десетхиљадитог радника који је добио поклон на београдској Железничкој станици од Берзе рада.²⁰⁶¹ Немачке власти су са своје стране пропагирале бригу за решавање проблема запошљавања српске радне снаге. У говору вишег ратног управног саветника Шпаркулеа, референта у Штабу генералног опуномоћеника за привреду анализирана је проблематика ангажовања српске радне снаге и ниског стандарда Србије: „Било би бесмислено и штетно кад би баш у Србији хиљаде људи остало без посла, док се у свој осталој Европи грозничаво ради како би се обезбедио за будућност опстанак овог континента...Уколико у Србији постоји вишак у радној снази, створиће се и могућност за привремено упослење у Рајху. Први транспорт радника већ је отишао за Немачку. Али, већ сада треба указати на то, да се врши строг избор међу лицима која траже посла у Рајху“.²⁰⁶² Објављивани су прогласи намењени радницима који су желели да се запосле у Немачкој.²⁰⁶³ Штампана је редовно објављивала прилоге о животу и условима рада радника који су се запослили у немачким предузећима уз фотографије са детаљима њиховог живота и рада: „Српски радници за ручком“, „Издавање јела и животних намирница у једном радничком логору немачког фронта рада“, „Тачне карте дају у свако време обавештења српским радницима о њиховим правима“, „У Немачкој има хлеба и рада за многе Србе. Српске жене у једној фабрици метала у Немачкој“, „За време паузе у раду постоје места за опоравак за другове-раднике. Светлост, ваздух, сунце!“.²⁰⁶⁴ Наведени прилози били су нека врста одговора на пропаганду Радио-Лондона о искоришћавању српских радника у Немачкој. Описиван је положај и начин живота око 25.000 радника који су у то време отпутовали у Немачку, као и

²⁰⁶⁰ „Прексинаћ је отпутовала једна група наших радника у Немачку. Добри услови рада у Немачкој“, фотографија: *“Печалбари чекају на воз пред одлазак на рад у Немачку”*, „Ново време“ од 6. јула 1941. године стр. 6.; Саопштење агенције „Рудник“: *“Одлазак петог и шестог транспорта радника на упослење у Немачку”*, „Ново време“ од 13. јула 1941. године стр. 5.; *“Транспорт радника одређених за фирму ‘Дорније Берке’ из Баварске”*, „Седми и осми транспорт радника пријављених за упослење у Немачкој“, „Ново време“ од 15. јула 1941. године, стр. 3.

²⁰⁶¹ „Ново време“ од 25. јула 1941. године, стр. 5.

²⁰⁶² „Радна снага у Србији“, говор преко Радио-Београда, вишег ратног управног саветника Шпаркулеа, референта у Штабу генералног опуномоћеника за привреду, „Ново време“ од 2. јула 1941. године стр. 3.

²⁰⁶³ Проглас: *„Радници! Ви који желите да путујете на рад у Немачку. Слушајте!...Не верујте онима који покушавају да вас одврате јер Немачка даје вашим породицама посао и хлеб!...“*, „Ново време“ од 5. октобра 1941. године стр. 4.

²⁰⁶⁴ „Ново време“ од 10. октобра 1941. године стр. 6.

начин на који су проводили слободно време. Популарисано је „основно немачко начело“ у односу према радницима: „Свако, ко ради за Немачку, мора да осети потпору немачког социјалног уређења“. Обећавана је заштита породицама радника које остају у Србији, као и адекватно плаћање за њихов рад. Наводи се како су у првој недељи октобра Поштанска штедионица и путнички биро „Путник а.д.“ исплатили два милиона динара породицама радника који су у Немачкој.

Почетком 1942. године настављен је пропагандни тренд на врбовању радно способног становништва за рад у Немачкој, посебно избеглица.²⁰⁶⁵ Штампa је редовно објављивала податке о броју запослених радника у Немачкој.²⁰⁶⁶ Стални дописник листа „Ново време“ Милан Микашиновић писао је о броју од четрдесет хиљада српских радника који су се убрајали у најбољу радну снагу.²⁰⁶⁷ Помоћник министра социјалне политике др Ђуро Котур одржао је преко радија говор намењен српским радницима у Немачкој поводом уласка у нову радну годину. У наведеном говору доминирала је слика повољних услова рада и плаћања у Немачкој, као и погодност да радници могу слати породицама у Србији финансијску помоћ. Пропагиран је значај организације рада, дисциплине, националне и социјалне солидарности. Говор се завршава устаљеном крилатицом о освајању достојног места међу народима Југоистока у склопу политички, привредно, друштвено и културно препорођене Нове Европе.²⁰⁶⁸

Одељење за пропаганду потенцирало је бригу Владе за статус радника у Немачкој, а истовремено је организовала и вршење пропаганде међу радницима који су већ отишли на рад. Дописник из Берлина С. М. Јанковић је, осим других питања, редовно извештавао Владу о активностима српске радничке делегације која је почетком априла 1942. године ангажована у оквиру Немачког фронта рада.²⁰⁶⁹ Задатак делегације састојао се у саветовању и помоћи српским радницима, појашњавање тамношњих правила и радничких права и обавеза. Испитивала је

²⁰⁶⁵ „Срби избеглице могу добити рада у Немачкој. Повољни услови запослења и добра зарада“, „Ново време“ од 17. марта 1942. године, стр. 8.

²⁰⁶⁶ „Преко две хиљаде радника из Крагујевца запослено у Немачкој“, „Ново време“ од 29. марта 1942. године, стр. 3.

²⁰⁶⁷ „Ново време“ од 23. априла 1942. године, стр. 3.

²⁰⁶⁸ „Новогодишњи поздрав српским радницима у Немачкој...Говор помоћника министра социјалне политике др Ђуро Котура преко радија: “Здружени и збратмиљени у смишљеном раду, при томе разумно вођени, ми ћемо брзо освојити достојно место међу народима Југоистока“ , „Ново време“ од 16. јануара 1942. године, стр. 3.

²⁰⁶⁹ Писмо дописника С. М. Јанковића: „Српска радничка делегација у Немачкој“, „Ново време“ од 9. априла 1942. године, стр. 3.

редовно радне и здравствене услове живота српских радника. Организовала је културни и спортски живот радника, као и њихово слање на курсеве немачког језика. Делегација је имала и посебан задатак едукације радника: “Систематским васпитањем радника делегација је искорењивала све лоше навике, предрасуде и заблуде које су владале и сметале добрим резултатима српских радника“. Радници у Берлину били су посебна циљна група Одељења за пропаганду којој је свакодневно указивано на пет правила „која морају знати и увек их се придржавати“: -српски радници у Немачкој имају иста права као и немачки радници...-да по доласку одмах пишу кућама и успоставе редован контакт са породицама, -да штеде и редовно кући шаљу новац,-да буду вредни, тачни и чисти, као и да се не међу себи замереју никоме,- да се претплате на „Ново време“ или „Обнову“ како би знали шта се дешава у земљи.²⁰⁷⁰ Повереник српских радника у Дрездену Петар Предић слао је редовне дописе „Новом времену“ у којима се бавио описом живота радника у Дрездену, њихових културних и спортских активности, као и понашање немачких надлежних власти према њима.²⁰⁷¹ Немачка организација „Снага кроз радост“ бавила се организацијом културног живота страних радника.²⁰⁷² Радници у Минхену и у Шлезији су као и у другим немачким местима „достојно репрезентовали своју земљу“.²⁰⁷³ Организовани су и излети српских радника у Потсдам и друге градове Немачке.²⁰⁷⁴ Такође, редовно су организоване филмске пројекције за раднике.²⁰⁷⁵ Српски радници су крајем 1942. године почели и са одржавањем приредби. Тако су радници у Берлину приредили своју прву приредбу у децембру.²⁰⁷⁶

²⁰⁷⁰ Чланак С. М. Јанковића: „Упутства српским радницима“, „Ново време“ од 25 јуна 1942. године, стр. 3.

²⁰⁷¹ Писмо Петра Предића повереника српских радника у Дрездену: „Дрезден, град страних радника“, „Ново време“ од 28. маја 1942. године стр. 3.

²⁰⁷² Чланак М. С. Јанковића: „Српски радници на забави у Берлину“, „Ново време“ од 2. јуна 1942. године, стр. 3.

²⁰⁷³ „Ново време“ од 3. септембра 1942. године стр. 3.; чланак С. М. Јанковића: „Српски радници у Шлезији“, „Ново време“ од 3. децембра 1942. године стр. 3.

²⁰⁷⁴ Чланак С. М. Јанковића: „Српски радници на излету у Потсдаму“, „Ново време“ од 10. јула 1942. године насловна стр.; чланак С. М. Јанковића: „Српски радници на језеру Ланге“, „Ново време“ од 5. августа 1942. године стр. 3.

²⁰⁷⁵ Чланак С. М. Јанковића: „Филмске представе за српске раднике у Немачкој“, „Ново време“ од 20. новембра 1942. године стр. 3.

²⁰⁷⁶ „Прва приредба српских радника у Берлину“, „Ново време“ од 11. децембра 1942. године стр. 3.

Пропаганда је писала о великој помоћи српских радника домовини, њиховој хуманости и пожртвованости према породицама код куће.²⁰⁷⁷ Осим подршке заробљеника објављивана су и писма подршке и захвалности радника у Немачкој упућена председнику владе.²⁰⁷⁸

Штампа је током 1943. године наставила са креирањем позитивне слике о положају српских радника у Немачкој. Јавности је указивано да је повољна социјална клима која је владала у немачкој држави утицала на социјалну свест српских радника, који су као странци на раду „осетили да су пошли добрим путем, да су научили како да обављају послове, да воде уредан и рационалан живот и да буду социјални у свакој прилици“.²⁰⁷⁹ С. М. Јанковић је у једном од својих извештаја о животу српских радника у Немачкој, објављеном почетком 1943. године, наговештавао побољшање радничког положаја, али и учинка рада у текућој години.²⁰⁸⁰ Одељење за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља поставило је пристава VII групе Министарства народне привреде Милана Кечића на место делегата за српске раднике. Он је већ радио као шеф делегације при Немачком фронту рада у Берлину, а привремено је радио и на решавању заробљеничких питања и послова у сарадњи са немачким Црвеним крстом. Одржавао је редовни контакт са Одсеком за збрињавање заробљеника Председништва Министарског савета. Био је задужен и за вођење картотеке и статистике свих радника запослених у Немачкој, као и праћење њиховог социјалног и привредног статуса и културне делатности.²⁰⁸¹ У августу 1943. године отворена је канцеларија за српске раднике у Бечу, као вид експозитуре берлинске канцеларије. На место шефа канцеларије постављен је др Сава Кличковић.²⁰⁸²

Почетком априла 1943. године Одељење за пропаганду организовало је обилазак радничких логора, посету Бечу и пријем делегације српских новинара код секретара Уније националних новинарских савеза Дипреа, а потом посету Берлину.

²⁰⁷⁷ „Српски радници говоре о Немачкој. Наши радници послали су до сада у Србију око 70 милиона динара“, „Ново време“ од 15. августа 1942. године стр. 4.

²⁰⁷⁸ „Српски радник из Немачке председнику Недићу: „Сви Срби на вашу страну!“ Писмо захвалности од фабричког радника у Дрездену Милана Анђелковића из Сврљичког среза. „Ново време“ од 11. априла 1942. године стр. 3.

²⁰⁷⁹ „Социјална свест наших радника у Немачкој“, „Ново време“ од 19. јануара 1943. године, стр.3.

²⁰⁸⁰ Чланак С. М. Јанковића: „Живот наших радника у Немачкој: „У новој години бићемо још бољи“, „Ново време“ од 23. јануара 1943. године насловна страна.

²⁰⁸¹ ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 6/3-1, Препис одлуке Одељења за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља од 4. фебруара 1943. године.

²⁰⁸² Чланак С. Јанковића: „Отворена канцеларија за српске раднике у Бечу“, „Ново време“ од 10. августа 1943. године стр. 3.

Новинарска делегација, у којој је био ангажован и Станислав Краков, имала је задатак да се на лицу места увери у расположење и мотиве одласка на рад у Немачку (пратили су групу радника разних профила оба пола који су кренули у Берлин на рад). Радници су се задржавали неко време у прелазном карантину у Марибору где су пролазили прегледе и превенцију против разних заразних болести. Сваки радник добијао је посебан број испод лакта приликом прегледа што је Радио-Лондона назвао серијским бројем у виду тетоваже.

Стални дописник „Новог времена“ Владан Сотировић је у свом извештају о учинку пута, дочарао посебно расположење свих радника који су кренули пут Берлина: „Сви они пошли су у Немачку својевољно ведри и весели од својих пријатеља обавештени да су услови за рад у Немачкој врло повољни.“²⁰⁸³ За разлику од Владана Сотировића Краков је поменуо атмосферу неизвесности која је владала у редовима радника приликом доласка у Марибор.²⁰⁸⁴ О животу радника у Немачкој шириле су се разне гласине, како наводи Краков: „несавесне пропаганде уносиле су неспокојство, чак и стрепњу“. Краков описује етапе у „сазнавању праве истине“ о животу радника. Марибор је Краков назвао „чистиштием за улазак у Рајх“. Берлин и српски раднички логори били су друга етапа на путу новинарске екипе. У том контексту Краков је изнео утиске о посети једном од логора на северозападу Берлина: повољан смештај и квалитетна исхрана. Објављен је и разговор са једним од контролора у логору који је посведочио о веселости и јачини духа код српских радника. Краков је Одељење за пропаганду известио и о разговору са једним од радника тесарем Велимиром Поповићем. Редовно су организоване културне акције у виду вечери српских радника у Берлину.²⁰⁸⁵

Група новинара боравила је и у великом логору у месту Линебурге Хајде на свечаној вечери и приредби на којој су учествовала и деца радника. Интересантно је Краковљево запажање о јачању националног идентитета код српских радника у условима одвојености од родне груде: „Далеко од свога дома, у земљи у којој су везе

²⁰⁸³ Од сталног дописника Владана Сотировића: „На путу са нашим радницима за Немачку“ „Ново време“ од 8. априла 1943. године стр. 3.; чланак Владана Сотировића: „Зашто радници из читаве Европе радо одлазе у Немачку на рад. Шетња кроз фабрику која производи Ротбар ножиће за бријање“, „Ново време“ од 23. и 24. априла 1943. године стр. 3. Старање о радничкој деци.

²⁰⁸⁴ Чланак С. Кракова: „Кроз српске радничке логор у Рајху. Како живи српски радник у Немачкој. Далеко од своје отаџбине рађа се у срцима српских радника млада и снажна Нова Србија“, „Ново време“ од 22. априла 1943. године стр. 3.

²⁰⁸⁵ Чланак Родољуба Ж. Илића, „Културна акција српских радника у Рајху. Треће српско вече у Берлину“, „Ново време“ од 19. маја 1943. године стр. 3.

националне једнодушности чвршће од челика, и код наших људи избио је свом снагом осећај националне припадности, који је чак и од најзанешенијих интернационалаца начинио најбоље Србе. Далеко од Србије настајала је нова и млада Србија.“
Новинарска делегација посетила је и Беч.²⁰⁸⁶ Дочекао их је шеф Одељења за страну штампу др Хартмајер и тамношњи дописници београдских листова и студенти. У Хартмајеровом говору (одржаном приликом пријема у хотелу „Имperiјал“) наглашена је чврстина немачког фронта и споља и изнутра, као и важност улоге коју има штампа.²⁰⁸⁷ Српски новинари су изразили задовољство позитивним утисцима, сигурности и доброј организацији српског радничког живота у Немачкој. Одржана је конференција за штампу на којој је секретар Уније националних новинарских савеза Дипре одржао предавање о доприносу савремене штампе у борби против болшевизма. Станислав Краков је том приликом одржао говор у коме се осврнуо на радну снагу, способности немачког народа и важност стечених искустава и утисака на путу по Немачкој уз увереност у победу Немачке.

У другој половини 1943. године канцеларије за српске раднике настављале су рад на описмењавању радника, кроз организовање аналфабетских курсева и отварање сталних и путујућих библиотека. У септембру је изашао први број српског радничког листа „*Српски рад*“ забавно-информативног и политичког карактера. У првом броју уредништво листа обратило се радништву у Немачкој. У програмском чланку под насловом: „Зар има већег срама и стида но својој деци не дати вида“ подвлачи се да ће лист бити „мост за везу свих Срба који раде у Немачкој и у Србији и у Немачкој са отаџбином, мост за везу између радника и читанка за праћење и развој догађаја у свету“.²⁰⁸⁸ Током октобра 1943. године организована је посета представника министра народне привреде српским рударима у Рурској области.²⁰⁸⁹

²⁰⁸⁶ Чланак дописника Слободана М. Јанковића: „Посета српских новинара Бечу“, „Ново време“ од 18. априла 1943. године стр. 3.

²⁰⁸⁷ Према подацима преузетим од Агенције „DNB“ у Немачкој је средином 1943. године било на раду преко дванаест милиона страних радника., „Ново време“ од 1. јула 1943. године насловна страна.

²⁰⁸⁸ Чланак М. Микашиновића: „У Немачкој је изашао први број српског радничког листа“ „Ново време“ од 8. септембра 1943. године стр. 3. У првом броју објављен је чланак: „Недићева влада у светлу блиске прошлости“; „Српски радници у Немачкој добили су свој лист“-, „Српски рад“, „Ново време“ од 3 новембра 1943. године, стр. 3.

²⁰⁸⁹ „Српски рудари на усавршавању у Немачкој. Представник министра народне привреде посетио је српске рударе у Рурској области“, „Ново време“ од 13. октобра 1943. године стр. 3.

Почетком 1944. године штампа је објавила поруку радника и ратних заробљеника сународницима у Србији у којој им се саветује да непоколебљиво следе пут којим их води генерал Недић.²⁰⁹⁰ Слободан Јанковић је наставио са објављивањем прилога из свакодневног живота радника, омладинаца и ратних заробљеника како би се јавности приказало да живот иде својим током. Срби у Немачкој прославили су Бадње вече и Божић у духу својих традиција.²⁰⁹¹ Пропаганда је током 1944. године наставила са редовним објављивањем прилога о припреми радника за одлазак у Немачку и начину на који је Немачка збрињавала, организовала и образовала страног радништво.²⁰⁹² Средином јануара председник владе примио је кандидате за старешински кадар Националне службе пред њихов одлазак у Немачку. Главна порука која је овим путем пласирана била је да кандидати за старешински кадар буду првоборци и апостоли рада.²⁰⁹³

Питање организованог слања група сеоских омладинаца у Немачку на пољопривредне курсеве и рад на сеоским имањима било је мотивисано намером домаћих власти да покажу вољу за повећањем радне снаге коју су слале у Немачку, као и планом да створе кадар који ће бити у стању да унесе дух модернизације у заосталу српску привреду. Модернизација је свакако била предуслов за побољшање економског положаја сељаштва као базе нове српске државе. Немци су планирали да од група омладинаца начине једну врсту „ходочасника“ који би након повратка у земљу „проповедали“ уледање на немачки модел. Истовремено била је умањена могућност да се ови омладинци прикључе устаницима. Према подацима Николе Живковића организовано слање сеоских омладинаца почело је у другој половини 1941. године када је отишло минимум седам група. Током следеће

²⁰⁹⁰ Чланак Слободана Јанковића, Наши радници и ратни заробљеници у Немачкој о Титу: „Из даљине ми поздрављамо све Србе и саветујемо им да иду непоколебљиво за Недићем“, „Ново време“ од 5. јануара 1944. године стр. 2.

²⁰⁹¹ Чланак С. Јанковића: „Сечење бадњака у околини Беча. Како су Срби у Немачкој прославили Божић“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, стр. 2.; Чланак Сл. Јанковића: „Наши у Немачкој. Прослава Бадње вечери у Берлину“, „Ново време“ од 21. јануара 1944. године, стр. 2.

²⁰⁹² „Председник владе примио је кандидате за старешински кадар Националне службе пред њихов одлазак у Немачку. „Да будете првоборци и апостоли рада“ рекао је председник владе генерал Недић омладинцима поздрављајући их пред одлазак“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, стр. 2.; Чланак С. Ј. : „Оснивање српских радничких библиотека у Немачкој“, „Ново време“ од 15. јуна 1944. године, стр. 2.; „Радници Југоисточне Европе у Немачкој“, чланак др Берноа Хуфшмида, „Ново време“ од 20. јула 1944. године, стр. 2.

²⁰⁹³ „Председник владе примио је кандидате за старешински кадар Националне службе пред њихов одлазак у Немачку. „Да будете првоборци и апостоли рада“ рекао је председник владе генерал Недић омладинцима поздрављајући их пред одлазак“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. год., стр. 2.

године било је послато десет, 1943. године једанаест група, а 1944. године број је драстично смањен, тако да је у Немачку отишло четири групе.²⁰⁹⁴

Пропагандисти су се редовно бавили анализом живота и рада српских омладинаца у Немачкој. Организовано слање српских омладинаца у Немачку јавности је презентовано искључиво као заслуга Владе.²⁰⁹⁵ Тиме се требало утицати на свесност о значају рада као „пропуснице за пријем у велику заједницу народа након окончања сукоба у Европи“.

Према прилогу који је објавио лист „*Српски народ*“ прва група сеоских омладинаца послата је у Немачку током 1941. године.²⁰⁹⁶ О боравку те прве групе нема даљих вести у домаћој штампи изузев брошуре Војислава Симовића објављене у 1943. години под насловом: „Био сам гост немачких сељака“. У листу „*Обнова*“ наводи се податак о слању прве групе сеоских омладинаца тек у јулу 1942. године у организацији Установе „*Земља и рад*“ у покрајину Бајрот у Баварској.²⁰⁹⁷ Приликом избора покрајина у које ће бити слати омладинци водило се рачуна да буду запослени у оним крајевима Немачке који су по структури слични српском тлу, па је тако и изабрана покрајина Бајрот. Састављен је садржајан програм четворомесечног боравка омладинаца који је обухватао: учествовање у сетви, задружни рад, обилазак пољопривредних добара. Планирано је оснивање бироа за везу омладинаца са породицама и немачким властима. Домаће власти су ради давања на значају слања омладинаца уприличиле њихов свечани пријем на Коларчевом народном универзитету. Министар просвете Велибор Јонић био им је домаћин том приликом. Председник Владе је у ту сврху припремио посебно излагање омладинцима у коме се осврнуо на значај њихове мисије и предочио очекивања која има од њих, посебно у погледу начина на који треба да презентују српску омладину.²⁰⁹⁸ Недић је у сваком од следећих испраћаја омладинаца наставио са применом првобитног обрасца. У говорима је наглашавао два основна циља која су омладинци требали да постигну: стицање знања којима ће

²⁰⁹⁴ Н. Живковић, Ратна штета, нд, стр. 167-168.

²⁰⁹⁵ „Опроштај студената који одлазе у Немачку од председника владе: Ви сте прискочили у најтежем моменту“, „*Ново време*“ од 26. новембра 1942. године стр. 5.; чланак М. Б. : „*Јуче је отпутовала група студената у Немачку*“, „*Ново време*“ од 5. децембра 1942. године стр. 3.

²⁰⁹⁶ „*Генерал Недић шаље у Немачку сеоске омладинце као најбоље амбасадоре српског народа*“, „*Српски народ*“ од 3. априла 1943. године, стр. 5.

²⁰⁹⁷ „*Педесет наших сеоских омладинаца отпутовало је данас у Немачку*“, „*Обнова*“ од 4. јула 1942. године, стр. 3.

²⁰⁹⁸ „*Српски сељаци одлазе у посету Немачкој*“, „*Обнова*“ од 30. јуна 1942. године, стр. 5.

унапредити српску пољопривредну производњу и поправљање мишљења немачке јавности о српском народу. Основне тезе из Недићевих говора користили су у својим обраћањима сеоским омладинцима и други представници домаћих власти.

Омладинце је до Бајрота пратио старешина установе „*Земља и рад*“ Стеван Клуић, а сачекао их је пољопривредни стручњак који је требало да им буде пратилац током боравка у Бајроту. При централном вођству сељачке организације у Немачкој на челу са Карлом Хајндардом основан је поменути биро за српске омладинце.²⁰⁹⁹ Новинар из Београда Младен Бабић био је задужен за одржавање везе са српским омладинцима.

Младен Бабић се у својим дописима бавио приказом живота сеоских омладинаца којима је пружена јединствена прилика да упознају рад немачких сељака. Бабић је у наведеном извештају истакао топао пријем на који су наишли омладинци, као и очинско старање њихових домаћина. Немачка страна настојала је да покаже „добру вољу“ према омладинцима којима је по доласку у Бајрот приређен свечани банкет на коме су узеле учешћа сељачке старешине „Источнобаварске марке“ са окружним сељачким старешинама, партијским и државним функционерима. Организатор пријема био је гаулајтер Вехтлер, а берлински радио је снимео изјаве српских представника. Омладинци су следећих дана распоређени по сеоским домаћинствима на сточарским и воћарским имањима.

Након више од месец дана Младен Бабић је организовао састанак са српским омладинцима који су били распоређени око Регенсбурга, Вајдна и Пасауа.²¹⁰⁰ У чланку о наведеном састанку истакнуто је задовољство омладинаца квалитетом живота у Немачкој. Немачко гостопримство упоређено је са српским, насупрот енглеској неповерљивости. У почетку су их многи мешали са ратним заробљеницима и српским радницима. Суштина пропаганде поруке намењене сељаштву било је пласирање тезе да је захваљујући марљивости немачког сељака Немачка била у стању да преброди тешкоће рата. Такође, радни темпо немачких сељака се разликовао у потпуности од темпа рада других европских сељака. После два месеца боравка у Немачкој српски младићи су се привикли на начин рада и обраде земље. Научили су да рукују и модерним тракторима, жетелицама и проучили су немачки начин жетве. Бабић се бавио и културним животом младих

²⁰⁹⁹ Z. Janjetović, „U skladu sa nastalom potrebom...“ Prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941-1944, Beograd, 2012, str. 119.

²¹⁰⁰ Чланак Младена Бабића: „*Знање је сила*“, „*Наша борба*“ од 30. јула 1942. године, стр. 14.

домаћина, па је посебно нагласио да нису ни у слободно време препуштени сами себи, већ да су обилазили локалне ресторане или спортске и културне манифестације са својим немачким домаћинима. Такође, у слободно време учили су основе немачког језика. Најважнији учинак ових посета, требало је према владиним плановима пољопривредног развоја да буде почетак примене немачке технологије обраде земље након повратка омладинаца кућама.²¹⁰¹

Пропаганда је велику пажњу посветила објављивању прилога о повратку омладинаца из Немачке. Уведена је пракса пријема сеоских омладинаца повратника код председника Недића. Омладинци су приказивани као „весници новог доба“ и „стубови нове Европе“. Одличан пример начина на који је приказиван однос омладинаца према председнику владе је фотографија омладинца из Немачке који у знак поштовања љуби руку председнику Недићу.²¹⁰² Како би наградила најуспешније привреднике Установа „Земља и рад“ тражила је у октобру 1942. године од Српске народне банке осим одобреног зајма од 50.000 на име трошкова за повратак прве групе младих и 100. 000 динара за куповину модерног плуга у Рајху за сваког омладинца.

Престоничка штампа наставила је током 1943. године са праћењем припрема за одлазак и рада сеоских омладинаца у Немачкој Слање ових група у Немачку постало је сложеније. Почело је да подразумева слушање разних предавања које су држали еминентни стручњаци и државни функционери. У оквиру припрема за одлазак омладинци су похађали у немачком Научном институту курс немачког језика и предавања преко којих су се упознавали са историјом и организацијом немачке државе.²¹⁰³ Омладинци су слушали предавања Стевана Клуића, пољопривредног стручњака Косте Поповића и министра просвете Велибора Јонића о њиховим дужностима у Немачкој, недостатку српске пољопривреде и просвете пре рата, предавање инжињера Милосава Васиљевића о немачкој организацији, Драгољуба Миловановића о значају планске пољопривреде, излагање шефа Организационог одсека Установе „Земља и рад“ Златомира Зељића о његовом боравку у Немачкој. Обавезан део припрема био је и

²¹⁰¹ Чланак Младена Бабића: „Живот и рад српских омладинаца у Немачкој“, „Ново време“ од 6. октобра 1942. године стр. 3.

²¹⁰² „Ново време“ од 28. октобра 1942. године стр. 3.

²¹⁰³ „Сеоски омладинци се озбиљно припремају за одлазак у Немачку. Поред учења немачког језика они путем предавања упознају Немачку у коју ће ускоро да крену“, „Ново време“ од 27. марта 1943. године стр. 4.

пријем група сеоских омладинаца код председника владе као и код шефа Одељења за пропаганду.²¹⁰⁴ У програму намењеном омладинцима предвиђено је и полагање заклетве верности Србији у Саборној цркви и завршни испит из немачког језика.²¹⁰⁵

Пропагандисти су у позитивном светлу приказивали дочек сеоских омладинаца у Немачкој од стране представника немачких општина у којима су омладинци били распоређивани.²¹⁰⁶ Стални дописник „Новог времена“ Владан Сотировић је као члан новинарске делегације приликом већ поменутог обиласка српских радника известио јавност о животу српских сеоских омладинаца у Немачкој.²¹⁰⁷ Слика коју је пласирао свакако је била идеализована слика живота сеоских омладинаца који су слободно време користили дружећи се са немачким домаћинима, обилазећи градове, шетајући, посећујући позоришта и одлазећи на опере. Преко недеље састајали су се свако вече углавном по кафанама омладинци који су били смештени у истим селима. Тамо су размењивали вести и искуства, а истовремено вежбали и немачки језик у разговору са мештанима. Део омладинаца који су се бавили фудбалом играли су по екипама у домаћим тимовима. Други део омладинаца путовао је и обилазио немачке градове, биоскопе, музеје и позоришта недељом након радне недеље проведене на њиви. Описана је и посета српским сељацима у Штраубингу који су се налазили у шестомесечној посети баварским домаћинима како би стекли нова сазнања из области пољопривреде.²¹⁰⁸

Младен Бабић је у једном од својих чланака допунио постојећу позитивну слику описима живота сеоских омладинаца који су „кроз користан рад и ведро

²¹⁰⁴ „Данас одлазе у Немачку на пољопривредне курсеве наши сеоски омладинци. Председник владе генерал Недић примио је омладинце пред њихов одлазак.“, „Ново време“ од 1. априла 1943. године стр. 3.; „Дан наших сеоских омладинаца. Припремање за одлазак у Немачку“, фотографија: „Председник владе генерал Милан Недић говори сеоским омладинцима који одлазе у Немачку“, „Ново време“ од 12. маја 1943. године стр. 3.

²¹⁰⁵ „Данас су сеоски омладинац положили заклетву верности Србији“, „Обнова“ од 16. априла 1943, стр. 5.

²¹⁰⁶ „Срдачан дочек наших сеоских омладинаца у Немачкој.–Сви Срби, који су прошле године били овде, оставили су најлепшу успомену! Надам се ћете ви бити још и бољи–рекао је, поздрављајући омладинце, председник општине Пасау.“, „Ново време“ од 6. априла 1943. године стр. 3.; „Српски сеоски омладинци стигли у Беч“, „Ново време“ од 20. маја 1943. године стр. 3.; „Наши у граду немачког занатства. И Франкфурт је срдачно дочекао наше сеоске омладинце“, „Ново време“ од 18. јуна 1943. године стр. 3.

²¹⁰⁷ Чланак Владана Сотировића: „Шта сам видео на путу кроз Рајх. Како живе српски сеоски омладинци у Немачкој“, фотографија: „Српски сеоски омладинци у Немачкој, код Штраубинга посматрају нов систем обрађивања земље“, „Ново време“ од 30. априла 1943. године стр. 3.

²¹⁰⁸ „Наши сеоски омладинци у Немачкој. Усавршавају се у пољопривредним знањима под стручним надзором директора пољопривредних школа.“, „Ново време“ од 23. маја 1943. године стр. 3.

распложење упознавали Трећи Рајх“.²¹⁰⁹ Као водећа личност организације „Земља и рад“ Стево Клуић је организовао окупљање сеоских омладинаца из тириншке групе близу града Гере, како би их све испитао о условима и приликама у којима живе. Службени део састанка одржао је др Шмит из Вајмара у присуству осталих функционера и шефа организационог одсека Златомира Зељића. Бабић је из свега наведеног „закључио“ да је боравак у Немачкој пријао сеоским омладинцима. Након наведеног састанка представник покрајинске организације сељаштва из Бајрота одржао је низ састанака са омладинцима у регији Баварске и граду Пасави. Омладинцима су приказивани филмови из њиховог живота и рада, али је међу њима вршена и антикомунистичка пропаганда: „После ручка су омладинци заједно са гостима-студентима певали борбене песме, настале за време обрачуна са комунистичким бандама у Србији.“²¹¹⁰ Слободно време које су имали, омладинци су, према креираној слици користили за упознавање са немачком пољопривредном производњом, начином живота и људима. Били су сведоци немачке решености да се изборе са свим тешкоћама. Немогућност увоза жита у Европу из прекоморских земаља принудила је европске пољопривредне стручњаке да се окрену старом континенту.²¹¹¹ Омладинцима је истовремено пласирана и слика непобедиве немачке државе и немачких села која су одисала жељом за победом у рату.

М. Микашиновић је као дописник који је пратио писање берлинских и других немачких листова о разним темама, пратио редовно писање о српским сеоским омладинцима. „Ново време“ је у том контексту објавило и његове изводе из листа „*Esener Nationalzeitung*“ о боравку четврте групе младих представника српског села који ће бити додељени сељачким добрима у Јужној Немачкој.²¹¹²

Престоничка штампа је током 1944. године наставила објављивање стандардних прилога о припремама за одлазак сеоских омладинаца на рад у Немачкој. Сеоски омладинци били су приказивани као творци нове српске пољопривреде. Прва група сеоских омладинаца отпутовала је у Немачку крајем фебруара 1944. године. О важности коју је пропаганда придавала школовању

²¹⁰⁹ „Ново време“ од 16. маја 1943. године стр. 3.; чланак Младена Бабића: „*Наша сеоска омладина у Немачкој*“, „Ново време“ од 29. августа 1943. године стр. 3.

²¹¹⁰ Чланак Младена Бабића: „*Састанак наших омладинаца у Гери и Пасави*“, „Ново време“ од 4. јула 1943. године стр. 3.

²¹¹¹ Чланак Младена Бабића: „*Како наши омладинци искористићују слободно време у Немачкој*“, „Ново време“ од 1. октобра 1943. године стр. 3.

²¹¹² Чланак М. Микашиновић: „*Млади српски сељаци у Немачкој*.“ *Велики немачки лист региструје долазак наших сеоских омладинаца у Немачкој*.“, „Ново време“ од 22. маја 1943. године стр. 3.

сеоских омладинаца у Немачкој, сведочи и предавање које им је пред одлазак одржао шеф Одељења за пропаганду и припрема коју су имали у немачком лекторату.²¹¹³ Предвиђено је да у Шлезивију у организацији Источноевропског института у Бреславу оде двадесет омладинаца на деветомесечну обуку. У поменутом институту учили су студенти из Бугарске, Мађарске, Румуније и Словачке. Установа „*Земља и рад*“ слала је у покрајину Баден на седам месеци једну већу групу омладинаца за обуку у воћарству и повртарству, а планирано је слање још неколико група разврстаних по областима: винари у Рајнску област, ратари у околини Бајрота и група за Тирингију. Предвиђено је да осим сеоских економа у Немачку оде и већи број наставника пољопривредних школа који би контролисали омладинце.²¹¹⁴

Штампа је испратила и ток школовања српских студената у Бечу који су успешно завршили летњи семестар у августу 1944. године.²¹¹⁵ Немачко пољопривредно вођство изразило је захвалност што су повереници „*Земље и рада*“ Зељић, Коларовић и Рађеновић савладали организацију посла како би унапредили пољопривредни развој Србије у каснијем периоду. Уведен је и систем тачног извештавања из Србије, пријем штампе, дискутовање о проблемима у земљи, као и прављење планова за оснивање велике организације сељачке омладине која би желела да стеченим знањем обнови и препороди Србију.²¹¹⁶

Озбиљност коју је Влада испољила у организовању припреме, одласка сеоских омладинца, њиховог боравка и повратка, указује на на чињеницу да се радило о пропагандној представи ради приказивања плодне немачко-српске сарадње. Очекивања да ће групе сеоских омладинаца заиста унапредити развој српске пољопривреде била су у сенци пропагандних циљева Недићеве владе.

Комесарска управа организовала је током маја 1941. године пријављивање војних обвезника који су се сматрали ратним заробљеницима на основу *Наредбе*

²¹¹³ Чланак М. Микашиновића: „*Како Немачка збрињава страног радништво*“, „*Ново време*“ од 1. фебруара 1944. године, стр. 2.; „*Творци нове српске пољопривреде. Прва група овогодишњих омладинаца отпутовала је у Немачку*“, „*Ново време*“ од 1. марта 1944. године, стр. 2.; „*Мала свечаност у немачком лекторату. Припремање сеоских омладинаца за пут у Немачку*“, „*Ново време*“ од 12. марта 1944. године, стр. 2.

²¹¹⁴ „Специјални течај за наше омладинце у Шлеској“, „*Обнова*“ од 12. фебруара 1944, стр. 4

²¹¹⁵ Чланак С. Јанковића: „*Српски студенти у Бечу завршили су летњи семестар*“, „*Ново време*“ од 6. и 7. августа 1944. године, стр. 2.; „*Српски сеоски омладинци у Хајделбергу*“, „*Ново време*“ од 10. августа 1944. године, стр. 2

²¹¹⁶ „*Наши сеоски омладинци у Немачкој усавршавају се у моторизованој пољопривреди*“, „*Ново време*“ од 8. августа 1944. године, стр. 2.

*Војног заповедника у Србији.*²¹¹⁷ Током јуна 1941. године власти су регулисале поштански саобраћај према заробљеничким логорима у Немачкој и Италији.²¹¹⁸ Осим дописних карата почело је слање отворених писама упућених Београду и унутрашњости. У отвореним писмима заробљеници су опширно писали породицама, рођацима и пријатељима о себи, свом здравственом стању и распитивали се о ближњима.²¹¹⁹ Отворена писма су пре слања била цензурисана уколико је постојала потреба за наведеним. Објављено је саопштење опуномоћеника Немачког Црвеног крста у Србији о начину комуникације са заробљеницима у немачким и италијанским логорима.²¹²⁰ Дописивање са заробљеницима у транзитним логорима у Србији није било дозвољено. Заробљеницима у немачким логорима породице су могле слати месечно једно писмо и две дописне карте са формуларима за одговор, а могло се писати само на немачком или француском језику. Заробљеницима у Италији могло се слати више дописних карата. Било је препоручљиво избегавати писма, а могло се писати на италијанском, немачком и француском језику. Немачке власти су предвиделе ослобађање непунолетних, болесних и заробљеника у дубокој старости, док је за остале било „узалудно подносити молбе за ослобађање.“²¹²¹ Немачка Врховна команда одобрила је слање пакета заробљеницима крајем августа 1941. године.²¹²² Пристав VII групе Одељења за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља Милан Кечић био је ангажован као шеф делегације при Немачком фронту рада у Берлину. Повремено је сарађивао са немачким Црвеним крстом на решавању заробљеничких питања и послова. Одржавао је

²¹¹⁷ *Наредба председника Општине града Београда: „Када и где треба да се у Београду пријаве они војни обвезници који се сматрају ратним заробљеницима на основу Наредбе Војног заповедника у Србији“, „Ново време“ од 27. маја 1941. године стр. 2.*

²¹¹⁸ *„Писма из заробљеничких логора“, „Ново време“ од 4. јуна 1941. године стр. 3.*

²¹¹⁹ *„Од наших заробљеника пристижу сада и писма“, „Ново време“ од 15. јуна 1941. године стр. 3, Уз свако отворено писмо било је приложено и писмо за одговор са адресом са које се сваки поједини заробљеник јављао.*

²¹²⁰ *„Поштански саобраћај са заробљеницима“, „Ново време“ од 21. јуна 1941. године, насловна страна. Чланак је објављен у дну насловне стране, мање уочљив од осталих прилога.*

²¹²¹ *„Ново време“ од 30. јуна 1941. године стр. 4.*

²¹²² *„Важно саопштење Црвеног Крста. Како ће се отпремати пакети за заробљенике...и шта се све може слати“, „Обнова“ од 29. августа 1941. године стр. 5., „Ново време“ од 11. септембра 1941. године, насловна страна., Добровољна радна служба Црвеног Крста за ратне заробљенике организовала је поделу пакета за заробљенике по логорима., Чланак М. Мар.: „Делатност Црвеног Крста. Вагони са пакетима за наше заробљенике стигли су у Берлин и већ се деле по логорима“ уз фотографију добровољне радне службе, „Ново време“ од 5. октобра 1941. године стр. 5.*

редовни контакт са Одсеком за збрињавање заробљеника Председништва Министарског савета.²¹²³

Влада народног спаса организовала је активну пропагандну кампању међу српским официрима у заробљеничким логорима у Немачкој. Осим примерака домаћих дневних листова међу ратним заробљеницима вршено је растурање великог броја летака различите садржине. У другој половини 1941. године у већину немачких логора доспео је летак са текстом Недићевог „Меморандума кнезу Павлу“ (објављеног 1940. године), у коме се образлаже потреба сарадње са немачком државом како би се омогућио опстанак српског народа и очување српског националног бића. Објављивани су и прилози о животу српских заробљеника у Немачкој у којима су се организација и начин живота описују у врло позитивном светлу.²¹²⁴

Влада народног спаса водила је од октобра 1941. године пропагандну кампању за побољшање положаја ратних заробљеника и пуштање што већег броја из немачких логора како би се повећала основа за оружану акцију против устаника у Србији. У овом случају пропаганда је била усмерена и према немачким властима. Преко штампе пласиране су вести о великом броју радно способних заробљеника („конструктивне радне снаге“) чије би присуство било драгоценост за обнову разорене и осакаћене земље. Наглашаване су намере владе да у сагласности са немачким властима предузме низ мера за побољшање судбине заробљеника у ситуацији у којој је хиљаде породица остало без храниоца, а браниоци реда и мира у земљи су проређени. Домаће власти су планирале организовање сукцесивног повратка заробљеника у земљу по етапама: пуштање болесних и инвалида, заробљеника старијих годишта и одређених занимања, олакшавање положаја онима који остају путем слања пакета, намирница и доњег рубља. Влада је требало да за породице које немају новаца ни средстава да шаљу пакете месечно обезбеђује намирнице из својих средстава. Упућен је и апел становништву, а посебно

²¹²³ ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 6/3-1, Препис одлуке Одељења за социјално старање Министарства социјалне политике и народног здравља од 4. фебруара 1943. године. Милан Кечић је био задужен и за вођење картотеке и статистике свих радника запослених у Немачкој, као и праћење њиховог социјалног и привредног статуса и културне делатности. У августу 1943. године отворена је канцеларија за српске раднике у Бечу, као вид експозитуре берлинске канцеларије. На место шефа канцеларије постављен је др Сава Кличковић.

²¹²⁴ Чланак Добриле Главинић: „Живот наших заробљеника у Немачкој“ и „Прикупљање прилога за ратне заробљенике“, „Обнова“ од 31. јула 1941. године стр. 5.; „Живот наших заробљеника у Немачкој“ уз фотографију групе официра у једном од заробљеничких логора, „Ново време“ од 27. новембра 1941. године стр. 5.

породицама заробљеника да допринесу одржавању реда, мира и стабилности, како би убрзали повратак својих најдражих кућама.²¹²⁵

Како би се што више утицало на домаћу јавност да усвоји позитивну слику заробљеничког живота, влада је током новембра организовала посету министра Милана Аћимовића заробљеничким логорима у Немачкој.²¹²⁶ Међу заробљеним генералима и осталим официрима су већ у тим тренуцима постојале велике разлике у гледиштима на тренутну ситуацију у окупираној Србији. Министар је обилазио логоре у пратњи мајора немачке Врховне команде фон Келера. У позадини посете била су Недићева усмена упутства Аћимовићу да заробљеницима „објасни“ положај у коме се налазила окупирана српска држава и начин на који је генерал Недић дошао на власт. У изјави са саслушања Недић је споменуо да је министру Аћимовићу издао директиву да се у Нирнбергу обрати армијском генералу и начелнику Штаба Врховне команде Данилу Калафатовићу и генералу Милутину Недићу како би га обавестили о расположењу заробљеника према његовој влади и спремности да се врате у земљу.²¹²⁷ Састављена је и „Нирнбершка декларација“ коју су требали да потпишу сви официри који су подржавали Недићеву владу.²¹²⁸ Порука коју је генерал Данило Калафатовић упутио 15. новембра 1941. године заробљеним активним и резервним официрима југословенске војске обилазила је драматиком у виду наглашавања тежине ратне ситуације и позива официрском кору да не остане „нем посматрач трагичних догађаја“. Изјава коју је требало да потпишу официри била је заснована на вестима које су из Србије добијали преко новинских чланака, говора и апела председника владе, односно из одабраних, цензурисаних извора базираних на материјалу Одељења за пропаганду. Од официра се тражило да „осуде комунистичке изроде, заблуделе и заведене појединце који су им се придружили у издајничкој акцији на уништењу српског народа“. Потписници изјаве позивали су народ да се „сложно као један човек сврста уз владу ђенерала Недића“. Осим потписивања изјаве официри су у случају да их немачке власти пусте на одсуство из ратног заробљеништва потписивали и

²¹²⁵ Чланак: „Шта ће влада учинити за наше заробљенике“, „Ново време“ од 11. септембра 1941. године насловна страна.

²¹²⁶ „Посета министра г. Аћимовића нашим заробљеницима у Немачкој: „Поздравите Отаџбину, поздравите нашу децу, наше породице и наш народ“ поручују српски официри и војници“ , „Ново време“ од 30. новембра 1941. године, насловна стр. и стр. 3.

²¹²⁷ ВА, група фондова Нда, К 269, Ф 1, д 39-21.

²¹²⁸ ВА, П 18, К 2, Ф 2, д 3.

изјаву да неће помагати другим ратним заробљеницима и да неће предузимати ништа што би угрозило Немачку или њене савезнике. Наравно подразумевао се и допринос у процесу привредне обнове Србије.

Већина официрског кора у заробљеништву дала је подршку потписивању „Нирнбершке декларације“, али нису били вољни да се одмах врате у земљу на Аћимовићев позив. Изузетак су била два официра: пуковник Боривоје Јонић и капетан Данило Стојановић који су се средином децембра 1941. године вратили у Београд. Јонић је постао командант Српске државне страже 7. јуна 1942. године и добио је генералски чин, док је Стојановић у чину мајора постављен на место начелника Штаба Српске државне страже.²¹²⁹ Након Аћимовићевог повратка у земљу састављен је списак заробљеника које је влада планирала да након пуштања употреби као стручњаке за обнову појединих привредних грана и осталих официра који су требали да се уврсте у састав војних одреда. У списак су унети и болесни, као и сиромашни заробљеници. Наведени списак домаће власти предале су заробљеничком одељењу у Берлину на даље поступање. Осим агитовања код немачких власти за што скорији повратак заробљеника, пропаганда је нагласак ставила на њихову велику хуманост. Штампана је известила домаћу јавност о одлуци српских заробљеника у Нирнбергу о месечном слању прилога у висини од 1 400.000 динара Зимској помоћи. Министар Аћимовић је у говору о организовању домаћих власти на прикупљању Зимске помоћи похвалио напоре заробљеника у Нирнбергу и њихов допринос искористио да поручи јавности како најбоље може допринети стабилизацији Србије.²¹³⁰

Имајући у виду да је Аћимовић приликом обиласка логора утврдио да део официрског кора у заробљеништву симпатише емигрантску владу или пак комунистички покрет, уследиле су реакције владе и захтев немачким властима да се такви елементи удаље од национално здравих официра. Немци су након одређеног времена реаговали на наведену молбу и у логору Оснабрик основали логор „D“ у који су сместили око 700 ратних заробљеника који би могли лоше утицати на остатак групе.²¹³¹

²¹²⁹ Б. Димитријевић, Војска Недићеве Србије: оружане снаге српске владе 1941-1945, Београд, 2011, стр. 312-313.

²¹³⁰ „Ново време“ од 31. децембра 1941. године, стр. 3.

²¹³¹ Milan Borković, Kontrarevolucija u Srbiji. Kvinfoslińska uprava 1941-1944, knjiga prva (1941-1942), Beograd, 1979, str. 306.

Кабинет Председништва Министарског савета редовно је добијао, а штампа је свакодневно објављивала писма српских заробљеника упућена на личност председника владе. У писмима се углавном изражавала захвалност Влади народног спаса за постигнуте резултате, поштовање борбе генерала Недића, као изванредног политичара и државника у борби коју је водио за спас српског народа.²¹³² Као један од примера навели бисмо писмо дивизијског генерала Мирослава Томића упућено из заробљеништва Милану Недићу. Генерал Томић захваљује генералу Недићу (како су га већином ословљавали сви официри, првенствено га перцепирајући прво као официра па тек онда као председника владе) за све што је у рату учинио за њега, уз изражавање поштовања према Недићу као „изванредном политичару и државнику“.²¹³³ Пропаганда је посебну пажњу посветила објављивању и тумачењу писама елитних официра као „познатих јунака из минулих ратова“ што је требало да њиховим порукама да додатну тежину и увери ширу јавност у значај Недићеве борбе. Након делова поменутог писма у чланку су објављени коментари пропагандисте у којима се истиче како српски ратни заробљеници у Немачкој својим ставом и својом мишљу указују на пут којим српски народ треба да иде: „Прави српски родољуби примили су с најдубљим поверењем Владу народног спаса генерала г. Недића, демантујући тиме безочно подстрекавање московске и лондонске пропаганде. Наши ратни заробљеници, као и сви поштени Срби, схватили су јуначке напоре генерала г. Недића, коме је једина жеља да спасе српски народ опасности, у коју га гурају Лондон и Москва, захтевајући од њега безумље.“

Током 1942. године настављена је пропагандна кампања домаћих власти за пуштање заробљеника из логора у Немачкој. Заробљени официри су исто тако били предмет пропаганде имајући у виду чињеницу да их је влада редовно обавештавала о догађајима у земљи достављањем престоничких листова из домовине и листова наменски штампаних у Немачкој за заробљенике. Један од

²¹³² Чланак Д. В. : „Мишљење наших заробљеника, писмо бригадног генерала Владимира Ж. Милошевића из заробљеништва у Нирнбергу“, „Ново време“ од 19. новембра 1941. године стр. 3.; „Заробљени свештеник председнику српске владе г. Недићу: Кад знамо да сте на челу српске владе наше се бриге смирују“, „Ново време“ од 28. новембра 1941. године стр. 3.

²¹³³ „Порука генерала Мирослава Томића из заробљеништва: „Војник-јунак мора имати успеха при спасавању свога народа“, „Ново време“ од 14. новембра 1941. године стр. 3.

таквих листова биле су „*Илустроване новине*“.²¹³⁴ Лист је припреман у заробљеничком логору Лукнвалду, а штампан је у Берлину, одакле је дистрибуиран по свим логорима у којима је било српских логораша. Објављивани су чланци о ситуацији у свету, извештаји из Берлина и других европских градова, разне рубрике везане за домовину и једна специјална рубрика посвећена заробљеницима о дешавањима у њиховим породицама, као и о дешавањима у логорском животу.²¹³⁵ На овај начин је обављана својеврсна припрема за повратак официра у домовину.²¹³⁶

Један од заробљеничких листова био је „*Српски весник*“ из Сталага VIII А. У наведеном логору заробљеници интелектуалци организовали су културне течајеве за друге заробљенике који су хтели да се усавршавају, од течајева за учење страних језика до могућности да се баве уметношћу. Једна група заробљеника која се бавила сликарством приредила је по повратку у отаџбину изложбу слика. Према писању штампе „*Српски весник*“ личио је на „праве новине по материјалу и репортажама, осим што нису штампане на ротацији, него се куцани текст умножавао на машинама за умножавање“. Лист „*Српски весник*“ имао је неколико рубрика: „*Белешке о Србији*“, „*Наша домовина*“, „*Пољопривредна технологија*“, течај немачког језика за почетнике, рубрика „*Логорски живот*“ са разним вестима из заробљеничког живота.²¹³⁷ Француски лагерски лист у Сталагу II Б почео је да излази 1941. године под насловом „*Оптимист*“, а излазио је додатак на српском језику лист „*Српски гласник*“ са информацијама за српске заробљенике, да би после трећег броја почео да излази самостално. У Сталагу VI Ј излазио је лист „*Весник*“, а у Сталагу VIII А „*Српски весник*“. Били су активни и Српско логорско позориште, Српска логорска школа и библиотека.

Штампа је приликом доласка сваког заробљеничког транспорта извештавала о „величанственом дочеку“ и „дирљивим сусретима“ како између заробљеника и њихових породица, тако и између заробљеника и представника домаћих власти.²¹³⁸

²¹³⁴ Писмо дописника С. М. Јанковића: „*Илустроване новине за наше заробљенике*“, „*Ново време*“ од 10. априла 1942. године, стр. 3.

²¹³⁵ „*Како се спрема српски лист*“ „*Илустроване новине*“, „*Ново време*“ од 20. септембра 1942. године, стр. 3.

²¹³⁶ Чланак др Милорада Недељковића: „*Из заробљеништва опет у своју отаџбину*“, „*Ново време*“ од 4. до 7. априла 1942. године.

²¹³⁷ „*Српски весник*“ - заробљенички лист“, „*Ново време*“ од 3. априла 1943. године стр. 4.

²¹³⁸ чланак Вл. С. : „*Нова група официра вратила се из заробљеништва. Јучерашњи срдчан дочек на београдској железничкој станици.*“ Фотографија новопридошле групе официра, „*Ново време*“

Дочек заробљеника који су организовале домаће власти попримио је у одређеној мери пропагандну форму спектакла. Прву половину марта обележиле су вести о повратку из Немачке прве групе од 400 српских заробљеника пуштених „великодушношћу Вође Рајха, а на молбу српске владе“. У духу пропаганде уперене према Немцима истицана је племенитост немачких власти. Организован је свечани дочек заробљеника на Железничкој станици у Београду како би се дало на значају наведеном догађају и наговестио труд Владе у раду на даљим ослобађањима.²¹³⁹ Пропаганда је у опису „величанственог дочека“ навела број од 10 000 Београђана који су дочекали и поздравили први транспорт пуштених официра.²¹⁴⁰ Објављене су и фотографије сусрета представника власти са заробљеницима, као и дирљивих сусрета са породицом, родбином и пријатељима.²¹⁴¹ У извештају су описани сусрети заробљеника са представницима домаћих власти: Аћимовића, Мијушковића, Јовановића и чланова Одбора: бригадног генерала Аце Станојевића, санитетског генерала др Јакшић Лукића, генерала Светозара Пешића и саветника МУП-а Богдана Бранковића. Заробљеници су припаднике владе поздрављали речима: „Чекамо вас раширених руку“.

Редовно су објављивани делови Јовановићевих поздравних говора имајући у виду да је управник града активно учествовао и у организовању дочека ратних заробљеника и држао говоре групама повратника. Основне ставке у сваком од говора овог типа односиле су се на доказивање „племенитости немачког Рајха према српском народу“.²¹⁴² Јовановић је као домаћин ових манифестација пружао

од 28. марта 1942. године, стр. 3. Нова група стигла је из логора у Нирнбергу, а дочекао их је Драги Јовановић.; „Повратак наших заробљеника из Немачке. Лучерашњим транспортом допутовали су 523 официра и војника“, заробљенике је дочекао министар Драги Јовановић, 70 официра и 453 официра.“, „Ново време“ од 14. јануара 1943. године, стр. 3.; „Луче је у Београд стигао транспорт наших заробљеника из Немачке. У им председника владе заробљенике је поздравио министар Недељковић, а у име престонице председник Београдске општине министар Драг. Љ. Јовановић“, „Ново време“ од 27. августа 1943. године, стр. 3.

²¹³⁹ „Ново време“ од 13. марта 1942. године насловна страна.

²¹⁴⁰ „Ново време“ од 14. марта 1942. године насловна страна.

²¹⁴¹ Фотографије: „Официри повратници на железничкој станици у Београду за време говора Драгог Јовановића“, „Ново време“ од 14. марта 1942. године насловна стр.; „Дирљив сусрет између оца и кћери“, „Министар г. Мијушковић поздравља се са заробљеницима преко прозора вагона“, стр. 3.

²¹⁴² Саопштење: „Повратак из Немачке прве групе наших заробљеника“...Пуштена је прва група од 400 заробљеника „великодушношћу Вође Рајха, а на молбу српске владе...“ „Овај догађај показује племенитост немачких власти...“ „Ново време“ од 13. марта 1942. године, насловна страна.; Фотографија официра повратника на железничкој станици у Београду за време говора Драгог Јовановића, „Ново време“ од 14. марта 1942. године, насловна страна. Извештај на трећој страни: „Повратак наших заробљеника. 10 000 Београђана дочекало је и поздравило први транспорт наших

повратницима „прву српску добродошлицу“ уз визију каква би требало да буде њихова улога у обнови и подизању нове Србије.

Након добродошлице и дочека првог транспорта заробљеника на железничкој станици, организован је њихов пријем у Војну болницу. Одељење за пропаганду је пажљиво испланирало наведени пријем: од дочека председника владе до поздравног говора који је одржао официрима повратницима. Приликом доласка председника владе у великој дворани Војне болнице испред осталих заробљеника сачекали су га: армијски генерал Милутин Недић, дивизијски генерал Мирослав Томић, Добросав Миленковић, Жарко Мајсторовић и бригадни генерали Владимир Милошевић и Милорад Мајсторовић. Мирослав Томић је у виду рапорта поздравио генерала Недића као представник осталих официра и обећао њихову подршку и ангажовање, уз наду да ће и осталим заробљеницима бити омогућен повратак у домовину.²¹⁴³

Другој групи официра повратника који су у Београд стигли крајем марта 1942. године, домаће власти приредиле су готово идентичан дочек, као и претходној, можда уз мање помпе и почести, али са истим еланом и организацијом. Штампана је дала велики публицитет овом догађају. Нова група стигла је из логора у Нирнбергу, а дочекао их је Драги Јовановић. Аутор прилога наводи да су „заробљеници стигли ведри и расположени, пуни жеље за конструктивним радом на обнови Србије“. Објављена је и изјава једног капетана прве класе о животу у логору. Према наведеној изјави „касарнски живот у логору мало се разликовао од регуларног касарнског живота у домовини, управа логора имала је човечности и разумевања и лепо је поступала са заробљеницима, којима је свакодневно достављана дневна штампа из домовине“.²¹⁴⁴

Организовани повратак официра из заробљеништва настављен је током маја и јуна.²¹⁴⁵ Уследио је прекид да би се редуковани повратак наставио током јесени.²¹⁴⁶

официра пуштених из заробљеништва“; фотографија: „Дирљив сусрет између оца и кћери“ и „Министар г. Мијушковић поздравља се са заробљеницима преко прозора вагона“.

²¹⁴³ „Ново време“ од 15. марта 1942. године насловна страна и стр. 3.

²¹⁴⁴ Чланак Вл. С. : „Нова група официра вратила се из заробљеништва. Јучерашњи срдчан дочек на београдској железничкој станици.“, фотографија новопридошле групе официра, „Ново време“ од 28. марта 1942. године, стр. 3.

²¹⁴⁵ Фотографија: „Још једна група враћених заробљеника: Јуче су се у Београд вратили из Нирнберга 18 српских официра и 3 српска редова“, „Ново време“ од 31. маја 1942. године, стр. 3.;

Одељење за пропаганду објавило је одмах по повратку прве групе официра сведочанство Мирослава Томића („*Ново време*“ је објавило његово писмо из заробљеништва генералу Недићу) дивизијског генерала пуштеног из заробљеништва, о организацији и животу заробљеника у логору под насловом: „Био сам заробљеник у Офлаг-у XIII В. Један генерал о заробљеништву“. Наведено сведочанство објављено је у облику брошуре која је штампана у великом тиражу. Брошура је написана у циљу да шири јавност, поготово породице заробљеника увери у коректне односе немачке војне управе према заробљеним српским официрима (наводи се број од око осам хиљада заробљеника) и бригу коју су немачке власти посветиле стварању повољне климе за живот у овом нирнбершком логору. Дивизијски генерал Томић је у логору провео пет месеци. Логор је наводно био изграђен на месту у којем су владали повољни климатски услови како би се очувало добро здравствено стање заробљеника. Акутно разбољевање било је минимално уз мали проценат умирања захваљујући старању немачке управе и санитета. Била је организована и привремена болница у самом логору, а у једном делу уведено је и централно грејање, спремана је посебна храна за болеснике, другим речима све је било подређено њиховом брзом опоравку. Томић сведочи о постојању сличних услова и у другим логорима, Варбургу и Оснабрику, уз одавање признања немачким лекарима, особљу и властима. Организовано је и новчано снабдевање заробљеника којима је дата и могућност да шаљу новац својим породицама. Немачке власти водиле су картотеку заробљених официра: картоне личних података, обмундировних потреба, картоне остављених ствари на чување у немачким касама и магацинима и картоне новчаних података. Наведени примери требало је да увере јавност у добру организацију и хуманост коју су Немци наводно показивали на сваком кораку: „Ово уређење и кулантност у овоме послу може да послужи сваком као бриљантан пример тачности и прецизности у послу и немачкој власти нека је свака хвала и признање, јер је овим омогућено да заробљеници помогну себе и своје породице...Овај племенити гест Великог Вође

„*Луче се вратило 427 заробљеника из Немачке. Дочек на железничкој станици.*“, „*Ново време*“ од 13. јуна 1942. године, стр. 3.

²¹⁴⁶ „*У Београд стигла нова група наших заробљеника*“ уз фотографију, „*Ново време*“ од 13. октобра 1942. године, стр. 3.; „*Акт племенитости Велико-немачког Рајха. Долазак нове групе заробљеника*“ уз фотографију Јонића који поздравља заробљенике који су пуштени кућама.; „*Ново време*“ од 27. новембра 1942. године, стр. 3.

Рајха не може се никад заборавити када се ово доведе у везу са оном платом и Зимском помоћи, коју Влада народног спаса даје породицама заробљених официра, онда се види колико се и при овим тешким приликама и у најтежим моментима који су преживљени до сада ипак водило рачуна да се у границама могућности учини све што се може“. Влада народног спаса приказана је као спасилац српског народа, старатељ и чувар заробљеничких породица.

Генрал Томић писао је и о постојању потребе за духовном разонодом и уређењем библиотеке у Нирнбергу. Наведено није било реализовано у потпуности, а разлог је пронашао искључиво у неодговорности представника официра. Књиге су набављане од заробљених официра, а део је слао и Српски Црвени крст. За разлику од Нирнберга, духовни и културни живот у Варбургу био је организованији.²¹⁴⁷ Одржавана су богослужења, формиран је певачки хор са диригентом Миодрагом Милошевићем, који је одржавао духовне концерте прво у Варбургу, а потом и у Нирнбергу. Осим духовних, одржавани су и концерти уметничког карактера, народна посела са хумористичким тачкама, ради „појачавања духовног живота и разбијања монотоније, носталгије и ограниченог мртвог живота у жицама.“ Организована су и предавања из свих области друштвеног и привредног живота, курсеви страних језика, математике, економије, књиговодства, вајарства, сликарства, радио је шаховски клуб. Приређиване су утакмице гимнастике и атлетике, као и изложбе сликарских радова и карикатура. Живот у заробљеништву приказан је као идеалан у потпуности, тако да је боравак у логорима за заробљене официре изгледао читаоцу брошуре као одлазак официра на усавршавање у неку од страних војних школа. Немачке власти наводно нису чак желеле да прибегавају кажњавању официра уколико нису биле приморане на исто услед понашања појединаца: „Целокупни третман у логорима у зависности је од држања самих заробљеника, које често није ни приближно онако како би морало да буде, а према коме се често и врло благо поступа или се чак, по где где, и прогледа често кроз прсте.“

Током марта 1942. године почело је објављивање низа репортажа са специјалним снимцима и извештајима В. Петерса о животу заробљених официра у Нирнбергу. Репортаже се у великој мери поклапају са Томићевим „сведочанством“

²¹⁴⁷ „Библиотеке за логоре ратних заробљеника у Немачкој“, „Ново време“ од 4. јануара 1942. године стр. 5.

на основу чега можемо закључити да су дело Одељења за пропаганду, као и претходна брошура.²¹⁴⁸ У уводном делу једне од репортажа описује се место у околини Нирнберга на коме се налазио логор: „Овде пред овим градом чија је прошлост достојна поштовања, и на ивици поља будућности лежи логор у коме се већ месецима налазе заробљеници, српски официри.“ У баракама логора у којима су били смештени заробљени српски официри окупљали су се на партијске свечаности припадници немачке партије. Министру Аћимовићу и сараднику листа „*Ново време*“ било је омогућено да организовано посете логоре. Обилазили су баракe заробљеника у Нирнбергу, а присуствовали су и једном од бројних официрских концерата који су организовани како би се „заборавило заробљеништво, заборавиле велике и мале свакодневне бриге“. У нирнбершком логору основане су три концертне групе, велики хор и мала музичка група лаке музике. Аутор репортаже потом описује изглед једне од соба у којима су боравили заробљеници. Говори се и о ангажовању затвореника других професија, посебно лекара, лабораната, дентиста који су радили уз немачке лекаре. Основана је књижара, као и позајмна библиотека у којој су радили библиотекари, књиговесци и књижари. Особље у пошти било је такође српског порекла и радило је на сређивању великог броја писама и пакета који су свакодневно пристизали. У „Офлагу“ никога од заробљеника нису присиљавали на рад, али пружена им је могућност бављења разним занатима. Аутор репортаже навео је изјаву једног српског капетана у „Офлагу“: „Сваким сатом којим нам прекраћује овај посао идемо све ближе времену које нас враћа раду у својој српској домовини. Све се више приближавамо својој браћи и сестрама за које смо чврсто уверени да ће показати снагу и готовост да мирољубиво у будућности изграде оно што је прошлост порушила нашим погрешним политичким потезом.“

Штампа је наставила са објављивањем писама подршке генералу Недићу и српској влади.²¹⁴⁹ Објављиване су и похвале заробљеника упућене редакцији листа „*Ново време*“ која је „помоћу штампе помагала нашем Недићу на спасавању

²¹⁴⁸ Низ репортажа са специјалним снимцима и извештајима г. В. Петерса; чланак В. Петерса: „*Међу српским заробљеницима. Град официра*“ (специјална репортажа за „*Ново време*“) од 22. марта 1942. године, стр. 5., фотографија из логора у Нирнбергу: „*Свакодневно стиже „Ново време“ у логор*“.

²¹⁴⁹ „*Мишљење наших у логору: „Нека тамо у отаџбини буде све добро и нама овде биће још боље“ логор Сталаг III а.*“, „*Ново време*“ од 25. јула 1942. године стр. 3.

српског народа“.²¹⁵⁰ Свете жртве које су поднели страдали и заробљеници захтевале су уништавање вандала који су „запалили огањ грађанског рата.“²¹⁵¹ Заробљеници су апеловали на народ да не слушају лажи „црвене Москве и крвавог јеврејског Лондона“.²¹⁵² Објављивана су и имена официра из појединих логора који су дали изјаве о антикомунизму и подршци генералу Недићу.²¹⁵³ У истицању патриотизма и пожртвованости заробљених официра пропаганда је понекад ишла толико далеко да је чак писала и о предлозима официра за подизање споменика у Србији. Тако је једна група заробљеника из Нирнберга, из Офлага VIII-B блока V написала елаборат по питању подизања монументалног споменика српској мајци у Београду.²¹⁵⁴

Уз једно од писама које је Недићу 18. марта 1942. године упутио омладинац Милош Д. из Офлага XIII В приложена је песма под насловом: „Великом оцу“. Наведену песму Кабинет је доставио Станиславу Кракову за објављивање у „Обнови“.²¹⁵⁵ Песма је написана „у посвету куму Милану, јер из његовог говора при доласку прве партије наших заробљеника, видех да је у овом рату изгубио сина јединца...“. Посебну поруку подршке српској влади садржала је песма посвећена мајци Србији под насловом: „*Молимо се добром Богу да сачува српску слогу*“ коју је Сава Ж. Проковић, заробљеник из Сарбурга, послао редакцији листа „*Ново време*“.²¹⁵⁶

Према објављеној изјави једног професора Правног факултета, Адама Лазаревића пуштеног из заробљеништва затвореници разних профила радили су на креирању планова за обнову Србије: „Једино што је свима сметало у логору биле су жице, а ипак је логор био најбезбедније место на земљи“. Описани су и утисци

²¹⁵⁰ „Писмо групе заробљеника из Сталага II В похвала рада владе и писања листа редакције , „Ново време“ од 2. октобра 1942. године, стр. 3.

²¹⁵¹ „Ново време“ од 6. фебруара 1942. године, стр. 3.

²¹⁵² „Ново време“ од 28. фебруара 1942. године, стр. 3.; „Писмо председнику владе. Порука Шумадинаца из заробљеништва-писмо једног Недићевог синовца из Орашца и његових рођака у заробљеништву“, „Ново време“ од 1. маја 1942. године стр. 3.; фотографија: „Илија, Душан, Живомир, Милован, Живојин и Радоје, шесторо браће Недића, синова брата од стрица председника владе.“

²¹⁵³ Срби заробљеници пишу председнику владе Недићу: „Као убеђени антикомунисти решени смо да тим путем за Вама кренемо и на њему истрајемо до победе или смрти!“, „Ново време“ од 5. августа 1942. године, стр. 3. Набројана су имена дела официра из логора у Оснабрику.

²¹⁵⁴ „Занимљив предлог групе заробљеника. Споменик српској мајци: „Све за Србију, Србија изнад свега“, „Ново време“ од 1. маја 1942. године, стр. 3.

²¹⁵⁵ ВА, група фондова Нда, К 1 а, бр. рег. 5/2-1.

²¹⁵⁶ „Песма заробљеника Мајци Србији: „Молимо се добром Богу Да сачува српску слогу“ коју је заробљеник Сава Ж. Проковић број 21 892 послао редакцији листа“, фотографија групе заробљеника из Арбајтскоманде Бојриг I Сарбург., „Ново време“ од 2. јула 1942. године, стр. 3.

које је на затворенике оставила посета Милана Аћимовића, након дуже неизвесности у којој су се налазили.²¹⁵⁷

Штампа је упркос постојећој цензури и приказивању положаја заробљеника у Немачкој у позитивном светлу, понекад пропуштала кроз филтере и поједина писма заробљеника која се нису уклапала у пласирану слику. У једном од објављених писама тог типа под насловом: „*Поучно писмо из заробљеништва: „Ми испаштамо грехове своје нације и шићарџија. Шта не треба писати заробљеницима*““ наводи се како садржај појединих писама изазива код заробљеника појаву депресије и разочарења: „После једног оваквог писма много се мучних и бесаних дана проведе на иначе тврдој постељи, а недељама и недељама препричава се о животу „срећнијих“ и злој судбини нашој...Заробљеник кога је судбина лишила свега што је лепо и бацила у канце ратних вртлога, не сме да сазна како се иза жице и данас живи, пева и разоноди.“ Један од заробљеника у писму уреднику листа моли да се апелује на родбину и породицу да не пишу превише позитивних и свакодневних ствари јер то разара психу заробљеника. Писац наведеног дописа био је заробљеник Новица Жикић из логора Сталаг XX В, заробљенички број 55 144.²¹⁵⁸

Одељење за пропаганду наставило је током 1943. године са праћењем живота и рада српских ратних заробљеника у немачким логорима, извештавањем о повратку заробљеничких група у домовину, објављивањем репортажа и писама подршке Влади народног спаса. Средином јануара 1943. године у Београд је допутовала још једна група заробљених официра и подофицира из Немачке (у „*Новом времену*“ наводи се податак од 70 официра и 453 подофицира). Штампа је према већ устаљеном обрасцу пропратила дочек нове групе заробљеника и њихов повратак мајци отаџбини.²¹⁵⁹

Председник Владе предлагао је представницима немачких власти да се за сваког ослобођеног ратног заробљеника у Немачку пошаљу два цивилна радника, према француском примеру.²¹⁶⁰ У једном од писама упућеном Танасију Динићу

²¹⁵⁷ „У разговору са бројем 6130 из Нирнберга: „Здружимо се и заложимо за српску мисао, да се не бисмо изгубили у борби за насушни хлеб...“ , „Ново време“ од 11. априла 1942. године, стр. 3.

²¹⁵⁸ „Ново време“ од 6. августа 1942. године, стр. 3.

²¹⁵⁹ „Повратак наших заробљеника из Немачке. Јучерашњим транспортом допутовали су 523 официра и војника, заробљенике је дочекао министар Драги“, „Ново време“ од 14. јануара 1943. године, стр. 3.

²¹⁶⁰ Z. Janjetović, „U skladu sa nastalom potrebom...“ Prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941-1944, Beograd, 2012, str. 85.

Недић је образложио замисао о слању сеоских беспосличара који нису давали активан допринос обнови на рад у Немачку. Сматрао је ове групе опасним због ширења гласина по комшилуку и кафанама, посебно уколико би се савезници искрцали на Балкан, те би их требало уклонити у сваком случају.²¹⁶¹

Крајем јануара и крајем марта 1943. године објављене су вести о транспорту нових група болесних заробљеника из Немачке.²¹⁶² Нови транспорти уследили су крајем августа и средином септембра који је, према прилозима објављеним у штампи, био до тада најмасовнији.²¹⁶³

Одвијање живота унутар зидова заробљеничких логора било је честа тема објављених прилога и репортажа и у 1943. години. Пропагандисти су наставили да приказују у позитивном светлу свакодневни живот заробљених официра и подофицира.²¹⁶⁴ С. Јанковић се у једном од бројних чланака о наведеној тематици, под насловом: „*Живот наших ратних заробљеника у Немачкој-Увек мислимо на нашу драгу Србију*“ бавио питањем свакодневног живота заробљеника у логорима. Идеализовани опис у наведеном, али и у другим објављеним описима логорског живота, може се узети као типичан пропагандни приказ којим је требало уверити становништво да су њихови сродници и пријатељи у повољном положају у туђини и да им не недостају пристојни услови за живот. Логори су описивани као места у којима живи на десетине хиљада југословенских заробљеника. Подизани су у близини неке шуме или реке, како би заробљеници могли боравити на чистом ваздуху. Такође, омогућен им је умни рад уз програме рада и учења и слободно време које су могли користити за лично усавршавање: „Логорски живот има у себи нешто специјално, нешто нарочито што пружа могућности заробљеницима да

²¹⁶¹ ВА, група фондова Нда, К 20 а, Ф 2, Д 36.

²¹⁶² „Повратак нових заробљеника“–транспорт 560 болесних заробљеника из Немачке.; „Ново време“ од 24. јануара 1943. године стр. 3.; „Поново у мајци отџбини. Стигао је нов транспорт наших заробљеника“, „Ново време“ од 24. марта 1943. године стр. 3.

²¹⁶³ „Јуче је у Београд стигао транспорт наших заробљеника из Немачке. У им председника владе заробљенике је поздравио министар Недељковић, а у име престонице председник Београдске општине министар Драг. Љ. Јовановић“, „Ново време“ од 27. августа 1943. године стр. 3.; чланак Бр. М. : „Јуче је у Београд стигао највећи транспорт наших ратних заробљеника“, „Ново време“ од 17. септембра 1943. године, стр. 3.

²¹⁶⁴ „Међу заробљеницима у логору недалеко Беча: Како живе наши у Сталагу XVII Б.“, фотографија: „Друштво „Ломњава“. Заробљеник повратник Раде Б. Јовановић описао је живот у наведеном логору код Кремса“, „Ново време“ од 15. августа 1943. године, стр. 3.; чланак С. Јанковића: „Из живота наших заробљеника „Доћи ћу ти драга мајко“, „Ново време“ од 14. новембра 1943. године, стр. 3.

разбију досаду, нерасположење и носталгију.²¹⁶⁵ Заробљеници су били смештани у дрвеним и бетонским баракама беспрекорне чистоће и уредности. Аутор чланка у наставку приказа логорског живота пореди исти са организацијом српске задруге у којој постоји један старешина кога сви помажу у дужностима и пословима. Поређење организације логорског живота са задружном организацијом било је део свакодневне пропаганде.²¹⁶⁶ Српски заробљеници баве се и писањем стихова и приказа живота у логору, чак и музичких композиција и позоришних комада. Одржавају се приредбе и концерти, слика се и црта, обележавају се славе²¹⁶⁷ и други духовни празници.²¹⁶⁸ Јанковић је настојао да сваки аспект логорског живота прикаже читаоцима као идилу која није нарушена чињеницом да су у питању логори и заробљеници, већ описани живот више наликује некој заједници исељеника. Заробљеници су чак били распевани и инспирисани заробљеништвом у тој мери да су почели да се баве уметношћу. Основна порука која је пласирана овим чланком алудирала је на патриотизам и саосећање читаоца са судбином заробљених сународника: „Наши ратни заробљеници у Немачкој никада не заборављају своју драгу Србију“.²¹⁶⁹

Током 1943. године настављено је издавање логорских новина у свим логорима у Немачкој. Народна библиотека сакупљала је збирке логорских новина. „Ново време“ је извештавало о напорима Народне библиотеке да сакупи и сачува све бројеве лагерских новина по годиштима, како би овакве збирке касније били „драгоцена грађа“ за историчаре и књижевнике, као и за заробљенике који би их читали и након ослобађања. Током 1943. године излазили су „Српски гласник“, „Весник“, „Илустроване новине“,²¹⁷⁰ „Српски весник“ и други листови. У уводном делу поводом треће године излажења „Српског гласника“ наглашени су и циљеви

²¹⁶⁵ ВА, група фондова Нда, К 3, бр.рег. 39/4-12. Чланак је објављен у „Новом времену“ од 31. јула 1943. године, стр. 3.

²¹⁶⁶ „Задружни дух продире и код наших заробљеника“, „Ново време“ од 10. фебруара 1943. године, стр. 3.

²¹⁶⁷ „Крсне славе у заробљеништву“, „Ново време“ од 20. јануара 1943. године стр. 3.; чланак Радета Јовановића: „Како слави славу Србин у заробљеништву. Сталаг XIII В код Кремса слави крсно име сваког свога члана“, „Ново време“ од 10. новембра 1943. године, стр. 3.

²¹⁶⁸ „Заробљеничка писма „Новом времену“: „Служба Божија у Сталагу II Б“, „Ново време“ од 16. јануара 1943. године, стр.3.

²¹⁶⁹ Један од чланака сличног садржаја објављен је под насловом: „Признање и захвалност наших заробљеника генералу Недићу. Како српски заробљеници проводе дане у логору.“, „Ново време“ од 30. јула 1943. године, стр. 2.

²¹⁷⁰ Чланак С. Јанковића о изгледу и садржају „Илустрованих новина“ које су достављане заробљеницима у Немачкој, а штампане су у Берлину: „Српски заробљеници и њихове новине“, „Ново време“ од 24. јула 1943. године, стр. 3.

његовог излажења: „Трећи циљ нашег листа је у томе да ради на другарском зближавању свију нас у циљу да лакше поднесемо своју судбину, као и на нашем моралном усавршавању и васпитању, да поучени тешким животним искуствима доведемо заједници“.²¹⁷¹ Пропаганда је потенцирала важност дистрибуције листова из отаџбине заробљеницима у Немачкој. С. Јанковић је у чланку написаном у том духу објавио изјаву једног од заробљеника у којој се потенцира важност новина као „писма из отаџбине“, весника истине и стварности, учитеља и мелема и богатог извора сазнања о дешавањима у земљи и свету: „Из новина смо видели, пошто смо оставили земљу, дом, мајку, жену, брата, сеју, већ убрзо после тога шта је са њима, шта је са Србијом која је пошла новим путем обнове и препорода. Како смо спонтано поздрављали наше људе који су се ставили у службу народних интереса. Пратећи злогласну акцију партизанских банди и других елемената, оштро смо осуђивали такав злочиначки и ненационални рад“.²¹⁷²

Одељење за пропаганду наставило је са устаљеном праксом праћења живота и рада српских ратних заробљеника у немачким логорима, извештавања о повратку заробљеничких група у домовину, пружања помоћи сиромашним породицама заробљеника,²¹⁷³ објављивања репортажа и писама подршке Влади народног спаса и током 1944. године. Почетком године штампа је објавила поруку радника и ратних заробљеника у Немачкој сународницима у Србији у којој им се саветује да непоколебљиво следе пут којим их води генерал Недић.²¹⁷⁴ Како би се у што повољнијем светлу приказало мишљење радника и заробљеника према Недићевој влади изнети су и лични ставови појединих припадника ове две групе, уперени против „Титове клике“ уз речи хвале на рачун српских националиста. Неизоставно је наглашен значај који су за српско становништво ван земље имали говори Станислава Кракова и министра Спалајковића које аутор назива „правим српским националистима“.²¹⁷⁵

²¹⁷¹ „Народна библиотека попуњује збирку лагерских новина“, „Ново време“ од 5. маја 1943. године, стр. 4.

²¹⁷² Чланак С. М. Јанковића: „Српске новине у Немачкој. Продаја наших новина у Бечу“, „Ново време“ од 21. маја 1943. године стр. 3.

²¹⁷³ „Помоћ сиромашним породицама ратних заробљеника“, „Ново време“ од 19. марта 1944. године, стр. 2.

²¹⁷⁴ „Порука генерала Недића његовим ратним друговима: „Све чиним да заштитим ваше миле и драге од крволочних црвених бандита“, „Обнова“ од 12. јануара, стр. 5.

²¹⁷⁵ Чланак Слободана Јанковића, Наши радници и ратни заробљеници у Немачкој о Титу: „Из даљине ми поздрављамо све Србе и саветујемо им да иду непоколебљиво за Недићем“, „Ново време“ од 5. јануара 1944. године, стр. 2.

Слободан Јанковић је наставио са објављивањем прилога из свакодневног живота радника, омладинаца и ратних заробљеника како би се јавности приказало да живот иде својим током чак и у страној земљи.²¹⁷⁶ Пропаганда је овим путем поручивала да су Немци показали разумевање и поштовање српских обичаја, те су допуштали Србима у Немачкој да прославе Бадње вече и Божић у духу својих традиција.²¹⁷⁷

Штампа је детаљно извештавала о дочеку прве групе болесних ратних заробљеника која се у 1944. години из Немачке вратила у Србију. Министар Недељковић организовао је средином марта пријем контингента од 619 заробљеника, док је нову групу десетак дана касније у име председника владе дочекао министар Ђура Докић.²¹⁷⁸ Током августа 1944. године у Србију су приспели нови транспорти заробљених српских официра, подофицира и војника из Офлага VI C –Оснабрика²¹⁷⁹ и Сталага XVII A и XVIII A и B.²¹⁸⁰

Основна порука коју је пропаганда пласирала ратним официрима у заробљеништву у време када је ситуација на ратиштима улазила у критичну фазу односила се на потенцирање слоге и заједништва коју су требали да изграде и одржавају током периода заробљеништва у Немачкој, како би се потпуно одани Влади народног спаса вратили у земљу да јој пруже подршку у борби против комунистичких одреда.²¹⁸¹ У том духу објављено је предавање војног свештеника Синише Вранића пуштеног из заробљеништва. У предавању је Синиша Вранић изнео чежњу заробљеника за домовином и бригом за дешавања у Србији, уз наглашавање наде заробљеника у скори повратак у Србију како би пружили

²¹⁷⁶ Чланак С. Јанковића: „Сечење бадњака у околини Беча. Како су Срби у Немачкој прославили Божић“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, стр. 2.

²¹⁷⁷ Чланак Родољуба Ж. Илића: „Наши у Немачкој. Прослава Бадње вечери у Берлину“, „Ново време“ од 21. јануара 1944. године, стр. 2.

²¹⁷⁸ „Министар др Недељковић поздравио 619 бивших заробљеника“, „Ново време“ од 18. марта 1944. године, стр. 2.; „Нов транспорт заробљеника из Немачке. Министар Ђура Докић поздравио у име генерала Недића“, фотографија: „Министар Ђура Докић поздравља заробљенике који су се вратили у Отаџбину“, „Ново време“ од 29. марта 1944. године, стр. 2. У транспорту приспелом крајем марта био је 871 заробљеник из логора Сталага II A, II B, II C, II D, II E, X B, XI A, XI B. Сви болесни заробљеници прикупили су се у лагеру II A код Ној Бранденбурга пре поласка за Београд.

²¹⁷⁹ „Долазак једне групе наших заробљених официра из Оснабрика“, „Ново време“ од 1. августа 1944. године, стр. 2. У групи од 160 болесних ратних заробљеника било је 17 генерала, већи број официра и 60 војника и подофицира.

²¹⁸⁰ „Стигао нов транспорт заробљеника. Дочек 390 враћених подофицира и војника“, „Ново време“ од 3. августа 1944. године, стр. 2.

²¹⁸¹ „Поздрав Србима и Српкињама из заробљеништва“ предавање војног свештеника Синише Вранића, „Ново време“ од 25. августа 1944. године, стр. 2. Предавање је одржано у Пожаревцу 3. августа 1944. године.

подршку генералу Недићу у његовој јуначкој борби: „Сви у заробљеничким логорима једнодушни су у томе да се Срби морају скупити у српској националној заједници, проводећи светосавски живот. Исто тако сви мисле, да се треба оканити туђинштине, освестити се и покајати, па поћи за Ђенералом Миланом Недићем.“²¹⁸²

²¹⁸² „Генерал Недић друговима у заробљеништву: „Дођите нам што пре, али сложни“, „Ново време“ од 23. августа 1944. године, насловна стр. „Са дочека заробљеника. Фотографија министра Веселиновића“, „Ново време“ од 1. септембра 1944. године, стр. 2.

VII

ПРОПАГАНДА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА У ПРОСВЕТИ, ПРИВРЕДИ И КУЛТУРИ

7.1. Пропаганда нове просветне политике и преваспитавање омладине

7.1.1. Штампана о циљевима нове просветне политике

Домаће власти су придавале велики значај пропагирању реформе просветне политике којој је крајњи циљ био стварање новог типа српског човека, васпитаног у националном духу и прилагођеног потребама Нове Србије.²¹⁸³ Како би се наведено спровело у дело било је потребно реформисати просветни систем у духу националне идеологије, Светосавља и повратка традиционалним вредностима.²¹⁸⁴ Реформа просветне политике одвијала се, према слици коју су креирале и начину који су пропагирале домаће власти, на неколико нивоа: путем акције власти на просвећивању широких народних слојева, путем националног васпитања омладине и преко „васпитавања“ наставног кадра у новом духу.²¹⁸⁵ Идеолози „Збора“ су у оквиру националног васпитања потенцирали интегрално васпитање школске и ваншколске омладине.²¹⁸⁶ Основне, средње школе и Универзитет биле су циљне тачке нове просветне политике уз сталну сарадњу са немачким властима. У овом случају изузимамо деловање Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци у којем су били изоловани „екстремни случајеви ученика“ за чије је усмеравање било потребно дуже времена.

Штампа је сваком од сегмената деловања просветних власти на пољу реформе посветила једнаку пажњу како би јавности предочила озбиљност са којом је реформа „дубински споровођена“ у тешким историјским околностима по српски народ.²¹⁸⁷ Реформа је требало да буде дубоко прожета новим васпитним методама

²¹⁸³ Чланак Велибора Јонића: „Питања данашњице. На почетку школске године“, „Ново време“ од 21. септембра 1941. године, стр. 6.

²¹⁸⁴ Уредбом о преношењу послова Одељења за веру Министарства правде у надлежност Министарства просвете сви прописи којима су поједини верски послови стављени у надлежност Министарства правде пренети су на Министарство просвете.

²¹⁸⁵ Чланак Војина Пуљевића: „Национално васпитање омладине“, „Обнова“ од 31. јула 1941. године стр. 4.

²¹⁸⁶ Чланак Б. Малеша: „Интегрално васпитање омладине“, „Ново време“ од 23. септембра 1941. године, стр. 3.; „Предавање Димитрија Љотића ваљевској омладини. Српски народ мора живети по закону свога бића“, „Ново време“ од 25. фебруара 1944. године, стр. 2.

²¹⁸⁷ „Шта је урађено да народне школе почну свој рад и какав је садашњи задатак школе и учтеља. Изјава г. др Радосава Марковића, начелника Одељења за народне школе Министарства просвете“, „Ново време“ од 19. новембра 1941. године, стр. 5.; чланак др Н. Маринковића: „Само препорођена школа може васпитати нашег новог човека“, „Обнова“ од 1. августа 1941. године стр. 3; чланак В. Пуљевића: „Школе не треба да буду фабрике диплома! Српску средњу школу треба прилагодити новом времену и новим задацима“, „Обнова“ од 2. августа 1941. године стр. 4.

за омладину која је требало да постане темељ националне заједнице.²¹⁸⁸ Пласирана је крилатица о спремности српског народа да прихвати нову просветну политику која треба да му донесе „правилну оријентацију у новом поретку Европе“.²¹⁸⁹

Како би се циљеви реформе приближили просечном становнику окупиране Србије објављен је низ говора и предавања министра просвете Велибора Јонића на тему нове просветне политике. У једном од говора тог типа одржаном преко Радио-Београда на почетку школске 1941. године Јонић је анализирао ситуацију која је владала у српском друштву до тада и потребу за моралним и духовним препородом српског народа који је било могуће остварити само путем новог начина васпитања омладине као циљне друштвене категорије.²¹⁹⁰ Главне тезе које је том приликом пласирао користио је редовно у даљим наступима у јавности: -стање духовне пометености које су изазвали поједини припадници српског народа који су пали под утицај интернационалних схватања могло се превазићи само повратком традицији и вери; -у основи бића српског народа било је поштовање Бога и домаћина у породици; -заштита породице и њеног здравог духа истакнута као једна од главних тачака програма Владе народног спаса; -као циљна категорија у раду означена је омладина.²¹⁹¹ По Јонићу су све грешке дотадашњег васпитања и образовања произилазиле из погрешне поставке да је човек сам себи циљ. Јонић се на крају говора обраћа омладини поруком да не сме бити рушилачка, већ се мора окренути Влади народног спаса ако жели сопствено спасење. У духу наведеног говора објављена је и Јонићева реч родитељима, као одговорним лицима, заједно са школом, за будућност деце. Позивање на традиционалне вредности и усклађеност исправног домаћег васпитања са школским, дефинисано је као основа сваког педагошког рада. Путем оваквих упутстава родитељима се указивало на потребу да у кризно време децу васпитавају правилно у духу патриотизма и поштовања вере, како се не би окренули неким другим лажним вредностима: „Ако су вам синови и кћери већ поодрасли, будно мотрите с ким се друже и састају, шта

²¹⁸⁸ „Изјава министра г. Јонића: „Реформе просветне политике. „Српска омладина има да се васпита у духу наших народних традиција и државних потреба“, „Ново време“ од 2. децембра 1941. године, стр. 3.

²¹⁸⁹ „Какве су просветне прилике у Моравској бановини. Разговор са начелником Просветног одељења г. Д. Павловићем“, „Ново време“ од 19. септембра 1941. године, стр. 4.

²¹⁹⁰ „Изјава министра г. Јонића преко радијао циљевима просветне политике: “Само путем личне одговорности можемо наћи пут свога спасења“, „Ново време“ од 10. октобра 1941. године, стр. 3.

²¹⁹¹ Чланак М. М. : „Прва дужност државе: -васпитање омладине!“ „Обнова“ од 4. августа 1941. године стр. 3.

читају и причају. Знајте да на њих вребају мрачне силе, које и њих и вас могу довести до одговорности.“²¹⁹² Јонић је вршио пропагирање нове просветне политике и међу ученицима, те је у складу са наведеним, обилазио школе и држао говоре у којима их је подстицао на учење и на важност учествовања у обнови земље.²¹⁹³

Посебну пажњу пропаганда је посветила креирању слике новог, препорођеног Универзитета који је реформом требао постати институција у којој ће моћи да се запосле и студирају само „национално исправни“ професори и студенти. Јевреји и Роми нису могли бити академски слушаоци, у духу антисемитизма нових власти. У Јонићевој изјави поводом доношења нове *Уредбе о Универзитету* наглашавана је национална позадина поменуте уредбе која је имала за циљ да поврати „пољуљани углед највише научне и васпитне установе и да је стави у службу народу“.²¹⁹⁴ Пропагирана је аутономија коју је Уредбом добио Универзитет, која је била већа него што је имао било који универзитет у Европи, чиме је била гарантована слобода науке. Нова уредба имала је у циљу искорењивање непотизма и укидање могућности да се наставници баве приватним пословима. Предвиђено је да професори Универзитета не буду само предавачи већ и васпитачи студентима. Студентима је укинута могућност вечитог студирања и уведени су строги пријемни испити. Новом Уредбом о универзитету требало је да буду одстрањени из процеса наставе професори који су криви за „крупне друштвене трзавице у унутрашњости где су на челу рушилачких банди били њихови ђаци активисте, адвокати, лекари, професори, студенти“. Такође, требало је буду удаљени и они професори који нису студентима „пружили идеологију и задовољили њихове идеале“ већ су били окренути себи и препустили студенте комунистичким активистима. Пропагирано је уклањање свих неподобних професора из наставе и њихова замена новим интелектуалним радницима који су задовољили критеријуме новог времена: „Професор може бити само онај који

²¹⁹² „Говор министра г. Јонића преко радија: „Реч родитељима: „Само сложним и исправним радом дома и школе моћи ћемо нашу омладину упутити правим путем“, „Ново време“ од 29. октобра 1941. године, стр. 3.

²¹⁹³ „Министар просвете у Београдској реалци“, „Ново време“ од 2. новембра 1941. године, стр. 3. Јонић је обишао Београдску реалку и присуствовао је часу немачког језика у петом разреду.

²¹⁹⁴ „Изјава министра просвете г. Јонића о новој Уредби на Универзитету: „Само национално исправним наставницима и студентима биће места на Универзитету“, „Ново време“ од 21. октобра 1941. године, стр. 5.; „Основна Уредба о Универзитету. Јевреји и цигани не могу бити академски слушаоци“, „Ново време“ од 22. октобра 1941. године, стр. 5

поред научних квалитета и националних има и моралне, и социјалне, па оспособљава за рад младе научнике, докторе у својој струци...Треба тражити од сваког професора, да не буде само наставник већ и васпитач.²¹⁹⁵ „Отаџбини су потребна покољења васпитана у духу националне и социјалне дисциплине“.²¹⁹⁶ Васпитање и образовање требало је прилагодити духу времена, односно српској стварности. Универзитет новог доба требало је да буде, према слици презентованој јавности „научна институција која служи само науци и српским националним интересима“.²¹⁹⁷ На место првог ректора реорганизованог Универзитета постављен је др Никола Поповић.²¹⁹⁸ Почетком фебруара 1943. године објављена је одлука о преузимању и постављању наставног особља Универзитета.²¹⁹⁹ Средином јула 1943. године ректор Поповић одржао је говор поводом двогодишњице рада реорганизованог Универзитета, наставничког рада, сарадњи са Немачким научним институтом и радом професора Универзитета на пројекту народног просвећивања.²²⁰⁰

Крајем 1943. и почетком 1944. године ударне вести односиле су се на отварање Београдског универзитета, прилагођеног потребама Нове Србије.²²⁰¹ „Оживљавање“ Београдског универзитета обележено је пригодним свечностима, којима су присуствовали предсеник владе и министри. Пласирана је теза према којој је универзитетска реформа обезбеђивала „слободу научног рада“ уз потпуно пренебрегавање реалне ситуације и филтрирања универзитетског апарата од непожељних субјеката у процесу наставе, односно масонски или прокомунистички

²¹⁹⁵ Чланак ИЋ: „Универзитет на прекретници“, „Ново време“ од 31. октобра 1941. године, стр. 3.

²¹⁹⁶ Чланак М. М. М. : „Улога националне елите“, „Ново време“ од 9. новембра 1941. године насловна и стр. 3.

²¹⁹⁷ „Реорганизација Београдског универзитета. Обнародована је нова Општа уредба о универзитету.“, „Ново време“ од 1. марта 1942. године, стр. 3.

²¹⁹⁸ „Први професори реорганизованог српског Универзитета. За првог ректора постављен је др Никола Поповић“, „Ново време“ од 19. маја 1942. године, стр. 3.

²¹⁹⁹ „Одлука о преузимању и постављању наставног особља Универзитета, Постављени асистенти на Универзитету“, „Ново време“ од 13. фебруара 1943. године, стр. 3.

²²⁰⁰ „Рад Универзитета и научни живот Београда у току прошле две године. Реч ректора Универзитета др Николе Поповића поводом двогодишњице рада реорганизованог Универзитета.“, „Ново време“ од 16. јула 1943. године стр. 3.

²²⁰¹ „Београдски универзитет поново оживео. Полагање дипломских испита биће омогућено студентима свих факултета“, „Ново време“ од 26. децембра 1943. године, стр. 5.; „Значај отварања Београдског универзитета“, „Берлин поводом отварања Београдског универзитета“, фотографија: „Председник Владе армијски генерал Неђић присуствовао је с министрима отварању Београдског универзитета“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, насловна страна.

оријентисаних научних радника.²²⁰² Према извештајима дописника „Новог времена“ из Берлина, Немачка је придавала велики значај отварању Универзитета.²²⁰³ Даље регулисање организације Универзитета и положаја студената уследило је доношењем *Дисциплинске уредбе за слушаоце Универзитета*.²²⁰⁴

У духу формирања новог наставног кадра и новог профила педагога, текло је и њихово усавршавање на пољу језика и методологије наставе. Тако је током читавог периода окупације организован низ курсева немачког језика при Немачком институту у Београду. Институт је отворен 26. фебруара 1941. године, а директор је био др Алојз Шмаус, Волф шеф Одељења за језик, др Босман шеф курсева са Немачке академије у Минхену. Један од курсева које је институт организовао је био је и феријални курс за преко 130 наставника у циљу модернизовања и употпуњавања методе наставе немачког језика. Курс је био подељен у две групе: група А-професори немачког језика и група Б-коју су посећивали остали српски наставници. На овом курсу приказано је и пет филова уз пропагандна предавања. Сваки учесник имао је обавезних 140 часова наставе у оквиру којих су изучавани превод, граматика, синтакса и историја немачке уметности.²²⁰⁵

Акција народног просвећивања била је редовно популарисана путем штампе. У том циљу формиран су посебни школски одбори и организовани алфаветски течајеви. Планирана је реорганизација Коларчевог универзитета и отварање нових народних универзитета.²²⁰⁶ Просвећивање народа представљано је као „најсветији задатак“ Владе народног спаса, а основани су и одбори за народно просвећивање.²²⁰⁷ Одржаване су приредбе и зборови на локалном нивоу на којима је популарисана акција просвећивања. Такође, вршена је културно-просветна

²²⁰² „Свечано отварање Београдског универзитета. Универзитетска реформа обезбеђује слободу научног рада“, „Ново време“ од 11. јануара 1944. године, стр. 3.; чланак др Ђ. Слијепчевић: „Београдски универзитет“, „Ново време“ од 15. јануара 1944. године, насловна страна.

²²⁰³ Чланак Слободана Јанковића: „Немачка штампа о отварању Београдског универзитета“, „Ново време“ од 19. јануара 1944. године, насловна страна.

²²⁰⁴ „Службене новине“ од 21. марта 1944. године.

²²⁰⁵ „Рад Немачког института у Београду. За три месеца 26 курсева немачког језика са преко 1000 ученика“, „Ново време“ од 7. септембра 1941. године, стр. 6.

²²⁰⁶ Чланак М. М: „Нова просвета“ коментар Јонићеве изјаве; „Ново време“ од 3. децембра 1941. године, стр. 3.; „Народни универзитет преко микрофона. Кратка, али поучна радио-предавања за омладину“ „Ново време“ од 12. марта 1944. године, стр. 3.; Предавање Косте Милутиновића: „Српска омладина у XIX веку“, „Ново време“ од 17. марта 1944. године, стр. 2.; „Национални омладински универзитет у Ваљеву“, „Ново време“ од 6. априла 1944. године, стр. 2.

²²⁰⁷ „Просвећивање народа-најсветији задатак“, „Велика приредба Одбора за народно просвећивање у Обреновцу“, „Ново време“ од 30. септембра 1942. године, стр.3.

акција народне интелигенције по српским селима. Просветни рад на локалном нивоу подразумевао је и организовано прослављање Дана просвећивања, као и држање предавања по локалним местима и селима.²²⁰⁸ Анализе које су спроведене током 1942. године показале су да постоји потреба отварања већег броја основних школа. Према објављеним подацима у фебруару 1943. године у Београду је на 8.700 становника долазила по једна основна школа. Штампa је објављивала разне планове акције описмењавања становништва и статистичке податке о броју писмених. Становништву су дељење књиге и брошуре и давана је новчана помоћ.²²⁰⁹ Према појединим анализама постотак писменог становништва био је највећи у Београду, потом у Банату, док је најмањи проценат писмених био у подручју Лесковца.²²¹⁰ *“Ново време”* објавило је и анализу годишњег биланса Дома српске културе, према којој је током 1943. године Коларчев народни универзитет посетило 230 000 лица: “Коларчев народни универзитет заиста је постао жижа српског национализма и значајан фактор на пољу обнове Србије и препорода српског народа, као и важно средиште нашег културног и националног живота.”²²¹¹

Током окупације Министарство просвете и вера обележавало је традиционално прославе Светог Саве као школске славе, организовањем приредби и прослава уз присуство војних и грађанских власти. Популарисан је значај живота и рада Светог Саве за српски народ и државу.²²¹² Међу ученицима пропагиран је повратак традиционалним вредностима и старој српској култури, не само путем оживљавања светосавског духа, већ и подсећањем на српске научне и културне

²²⁰⁸ „Све већи број интелектуалаца држи предавања по селима“, *„Ново време“* од 2. октобра 1942. године, стр.3.; „Дан народног просвећивања у Поморављу“, *„Ново време“* од 3. октобра 1942. године, стр.3.; „Обиман план просветних задруга у Крајини. Културно-просветна акција народне интелигенције по тимочким селима.“; „Просветни рад у Ужичком крају“, *„Ново време“* од 20. октобра 1942. године, стр.3.;

²²⁰⁹ *„Ново време“* од 30. маја 1943. године стр. 5.

²²¹⁰ *„Ново време“* од 17. марта 1943. године стр. 4.

²²¹¹ „Годишњи биланс Дома српске културе. 230 000 особа на Коларчевом универзитету“, *„Ново време“* од 14. и 15. априла 1944. године, стр. 3.

²²¹² „Прослава Светог Саве: „Трећа мушка гимназија прославила је јуче Светог Саву...свечаности присуствовао министар г. Јонић“, Након посете гимназији Јонић је обишао и основну школу „Војислав Илић“, „Значај живота и рада Светог Саве за наш народ и државу“, „Бачка приредба на Коларчевом народном универзитету“, *„Ново време“* од 27. јануара 1942. године, стр. 3.; „Прослава Светог Саве у Београду. Свечаности на Коларчевом Универзитету присуствовали су представници свих војних и грађанских власти“, „Говор г. Велибора Јонића министра просвете“, „Говор г. Владимира Вујића начелника Министарства просвете“ уз фотографију прославе на Коларцу, фотографију на којој Јонић као домаћин славе сече колач са свештеником и фотографије са прослава по школама, *„Ново време“* од 28. јануара 1942. године, стр. 3.

раднике који су допринели изграђивању српске националне мисли. У том контексту навели бисмо као пример употребу свечаног помена српским научницима, књижарима, књижевницима и штампарима одржаном почетком марта 1942. године у Саборној цркви у Београду у пропагандне сврхе.²²¹³ Наведеном догађају су осим Јонића, Докића и Јовановића присуствовале и друге важне личности из политичког, јавног и црквеног живота. Помен и уводни говор одржао је епископ Арсеније који је у говору ставио акценат на важност просветитељског рада у народу, почевши од времена Светог Саве. Министар просвете је у говору који је потом уследио, кључну улогу у стварању српске државе пре више од века, приписао политичком ослобођењу и духовној независности народа. Вукова огромна заслуга је што је сачувао духовно благо српског народа, што је ојачало и његову животну снагу. Истакао је да је до кризе духовног јединства дошло и услед кризе у области књижевности: „Српски народ мора постати опет духовно свој, мора почети мислити и осећати српски, мора бити самосвојан и самоникао у своме духовном стваралаштву, како би дао допринос општечовечанској заједници.“

Антикомунистичка пропаганда била је важан сегмент нове просветне политике. Била је организована како на локалном нивоу ангажовањем просветних референата при окружним начелствима,²²¹⁴ тако и путем акција централне власти. У духу нове просветне политике у процес наставе укључени су и родитељи ученика средњих школа који су заједно са ђацима присуствовали предавањима посвећеним борби против комунистичког утицаја. Антикомунистичка пропаганда у школама имала је за циљ да средњошколску омладину сачува од „неразумних поступака и комунистичке пропаганде“. Током марта 1942. године средњошколским ученицима и њиховим родитељима одржано је у згради Девете мушке гимназије низ антикомунистичких предавања.²²¹⁵ Министар просвете говорио је београдским матурантима²²¹⁶ и матуранткињама,²²¹⁷ о потреби повратка

²²¹³ „Свечан помен у Саборној цркви нашим научницима и књижевницима“, „Ново време“ од 1. марта 1942. године, насловна страна.

²²¹⁴ „Велики збор просветних радника у Краљеву: „До просветних радника стоји да ли ћемо имати омладину достојну наше славне нације“, „Ново време“ од 12. маја 1942. године, стр.4.

²²¹⁵ „Реч министра г. Јонића школској омладини“, „Ново време“ од 11. марта 1942. године, стр. 3.; „Бачки родитељи за борбу против комунизма. Родитељски састанци са наставницима средњих школа у Београду“, „Ново време“ од 17. марта 1942. године, стр. 3.; „Антикомунистичка акција у средњим школама“, „Ново време“ од 19. марта 1942. године, стр. 5.; „Српска омладина мора бити национална“, „Ново време“ од 21. марта 1942. године, стр. 2.

²²¹⁶ „Министар просвете међу београдским матурантима: „Треба се вратити натраг народним традицијама“, „Ново време“ од 21. априла 1942. године, стр.5.

народним традицијама и старим српским вредностима, насупрот слушања комунистичке пропаганде. Дужност наставника била је да омладину изведу на српски пут, што је могло бити остварено само уколико приступе акцији чишћења омладине од штетних елемената са крајњом одлучношћу.²²¹⁸

Слика школске омладине која је почетком маја 1942. године пласирана путем штампе била је слика „омладине која предњачи у прегалаштву и која ће предводити народ у исправљању грешака начињених у прошлости“.²²¹⁹ Српска омладина одлучно је кренула „здравим националним смером“, а у српским школама „веје стари, здрави српски дух“.²²²⁰ У једном од многих говора одржаних омладинцима председник владе истакао је да ће „омладина новог духа преузети барјак Србије која се рађа“.²²²¹ Крајем августа 1942. године популарисана је слика свесне и одговорне школске омладине се битно изменила, па се чак и у престоничкој штампи појављују чланци о потреби филтрирања прокомунистички оријентисане омладине и њеног „преваспитавања“ (о чему ће бити речи у делу о раду Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци).²²²² Одвајање проблематичних омладинаца било је неопходно како би се на основу „здравих елемената“ створила „елита која ће водити српски народ“.²²²³ Осим отварања Завода за принудно васпитање омладине, влада је планирала и подизање града за збрињавање беспризорне деце из Србије код Крушевца. Штампа је

²²¹⁷ „Министар просвете београдским матуранткињама: „Српска мајка је била и остала највећи патриот“, „Ново време“ од 30. априла 1942. године, стр.3.

²²¹⁸ „Дужност наставника да омладину изведу на српски пут. Без неодлучности приђите чишћењу омладине од штетних елемената“, „Ново време“ од 24. децембра 1943. године, стр. 3.

²²¹⁹ Чланак М. Марк: „Изјава министра просвете Велибора Јонића: „Омладина предњачи у прегалаштву...Народ је кренуо да исправи грешке прошлости“, „Ново време“ од 9. маја 1942. године, стр.3.

²²²⁰ „На крају школске године: „Српска школска омладина одлучно је кренула здравим националним смером“ Изјава министра просвете Велибора Јонића“, „Ново време“ од 16. јула 1942. године, стр.3.; „Интервју са Јонићем на Радио-Београду: „Дух који данас веје у српским школама јесте стари, здрави српски дух“, „Ново време“ од 29. јула 1942. године, стр. 3.

²²²¹ „Председник Недић међу омладинцима: „Из рушевине, невоље, патње и мука рађа се нова Србија“, уз фотографију: „Председник владе Недић говори омладинцима. Поред њега је најмлађи ученик и војник, петанестогодишњи Миленко Митровић. При рађању нове Србије сусрећу се прошлост и будућност. Барјак Србије која се рађа примиће омладина новог духа.“, „Ново време“ од 13. септембра 1942. године, стр.3.

²²²² „Уредба о принудном васпитању омладине“, „Ново време“ од 5. августа 1942. године, стр. 3.; Чланак М. Марк. : „Изјава министра просвете. Задачи Завода за принудно васпитање омладине: „Благодарећи напорима Министарства просвете и наставника у данашњим српским школама веје нов здрав српски дух“, „Ново време“ од 8. августа 1942. године, стр.3.

²²²³ „Министар Јонић на средњошколском течају добровољаца и четника: „Морамо имати елиту која ће водити српски народ“, „Ново време“ од 12. септембра 1942. године, стр.3.; „Предавање Владимира Велмар Јанковића у Дому Српске заједнице рада: „Задачи српске интелигенције“, „Ново време“ од 18. децембра, 1942. године, стр.3.

почевши од октобра 1943. године редовно објављивала прилоге о подизању јединственог социјалног насеља на Балкану.²²²⁴

Током 1943. године штампа објавила је низ прилога о васпитавању омладине у „новом духу српске просвете“ у духу традиција и образовању према постојећим потребама државе.²²²⁵ Цитиране су речи председника владе према којима „један народ без омладине васпитане, честите, поштене и радне, нема своје будућности“.²²²⁶ У првој половини новембра 1943. године одржан је први свечани скуп Великог већа Главног просветног савета на коме је истакнута потреба васпитавања српске омладине у духу народних традиција и њено образовање у смислу народних потреба.²²²⁷ Приликом наведеног заседања разматран је нацрт Државног просветног плана.²²²⁸

Посебан низ прилога био је посвећен васпитању избегличке деце и омладине,²²²⁹ као и младих из Београда који су били угрожени савезничким бомбардовањем на Ускрс 1944. године. Објављено је Наређење министра просвете и вера окружним начелницима о прихвату наставника и деце избеглих из Београда, као и наређење директорима средњих и средњих стручних школа и управитељима грађанских школа у Београду. Одељење Београдске општине за социјалну и здравствену заштиту преко Одељка за општу социјалну заштиту деце организовало

²²²⁴ „Решење једног важног социјалног питања. Код Крушевца подиже се нови град за збрињавање беспризорне деце из целе Србије. У ново насеље које се подиже на рушевинама бивше барутане и оружнице „Обилићево“ кроз два месеца биће смештена прва партија напуштене и морално посрнуле деце.“, „Ново време“ од 6. октобра 1943. године стр. 3.

²²²⁵ „Јонићев говор преко радија: „Нови дух српске просвете. Омладина ће се васпитавати у духу традиција и образовати у смислу државних потреба.“, „Ново време“ од 5. фебруара 1943. године, стр. 3.; „Старање о школској омладини. Изграђивању школске омладине посвећује се већа пажња него раније“, „Ново време“ од 7. априла 1943. године стр. 4.; „Национална педагогија у првим српским гимназијама. У данашњој обновљеној Србији васкрсавају и саображавају се многе старе корисне одредбе“, „Ново време“ од 1. и 2. маја 1943. године стр. 6.; чланак Велибора Јонића у „Српском народу“: „Омладина Србија“, „Ново време“ од 18. јула 1943. године стр. 3.; „Значајне школске свечаности у Крагујевцу: у приауатву изасланика министра просвете извршена је смотра крагујевачких средњошколаца, отворема изложба ђачких радова и отворена нова пољопривредна школа.“, „Ново време“ од 13. октобра 1943. године стр. 3.

²²²⁶ „Председник владе генерал Недић о просветној мисији наставничког кадра. Један народ без омладине васпитане, честите, поштене и радне, нема своје будућности“, „Ново време“ од 29. јула 1943. године стр. 2.

²²²⁷ „Први свечани скуп Великог већа Главног просветног савета. Српска омладина мора се васпитавати у духу народних традиција, а образовати у смислу народних потреба.“, фотографија министра Јонића за говорником“, „Ново време“ од 11. новембра 1943. године, стр. 3.

²²²⁸ „На заседању Великог већа Главног просветног савета претресан је Нацрт Државног просветног плана., „Ново време“ од 11. новембра 1943. године, стр. 3.; „Завршено је прво заседање великог већа Главног просветног савета. Усвојено је начело планске просветне политике“, „Ново време“ од 13. новембра 1943. године, стр. 3.

²²²⁹ „Циљ васпитања избегличке омладине“, „Ново време“, „Обнова“ од 28. априла 1944. год, стр. 3.

је смештање и збрињавање деце без родитеља и хранитеља.²²³⁰ Организована је и скраћена обука за средњошколце у виду курсева у зградама на београдској периферији како би се на време завршила школска година.²²³¹ Пропаганда је пласирала тезу о најважнијем циљу просветне политике домаћих власти: пружити српској деци најбоље васпитање.²²³²

7.1.2. Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци

Анализа начина на који је преваспитавана прокомунистички оријентисана омладина уклоњена из средњих школа због скретања са националног пута, свакако захтева анализу рада и просветне политике Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, уз осврт на начин оснивања „Недићевог дечијег града“ у Обилићеву и планове за наставак активности на пољу васпитања деце.

Један од првих писаних трагова у ком је разматрано оснивање институције која би вршила преваспитање омладине био је извештај неког од припадника „Збора“ из октобра 1941. године у коме се истиче потреба оснивања „концентрационих логора за смештај заведених малолетника и сељака које одреди на терену хватају“.²²³³ Већина омладинаца долазила је у Завод из Специјалне полиције или директно из Бањичког логор. Углавном су у питању били припадници патизанског покрета кји су заробљеним током устанка 1941. године или активисти СКОЈ-а. Сачувани су и подаци о већем броју случајева у којима су родитељи или старатељи сами пријављивали своју децу, молећи да она буду примљена у Завод за принудно васпитање.²²³⁴ Представници Владе народног спаса истицали су васпитну улогу Завода и избегавали употребу одреднице

²²³⁰ „Наређење министра просвете и вера окружним начелницима, о прихвату наставника и деце избеглих из Београда, Наређење министра просвете и вера директорима Средњих и Средњих стручних школа и управитељима Грађанских школа у Београду“, „Ново време“, „Обнова“ од 28. априла 1944. године, стр. 3.; „Наређења министра просвете и вера. Рад у школама и завриетак школске године“, „Ново време“ од 10. маја 1944. године, стр. 3.; „Изасланици Министарства просвете и вера на испитима у Београду“, „Ново време“ од 13. јула 1944. године, стр. 3.

²²³¹ „Скраћена обука за средњошколце. Предавања у оквиру курсева у зградама на београдској периферији“, „Ново време“ од 6. маја 1944. године, стр. 3. Чланак Веселина Филиповића: „Живот наших најмлађих суграђана. Један дан у евакуисаном градском дому“, „Ново време“ од 13. јула 1944. године, стр. 3.

²²³² „Једна наредба министра просвете. Српска деца треба да буду најбоље васпитана“, „Ново време“ од 11. августа 1944. године, стр. 2.

²²³³ ВА, група фондова Нда, К 154, бр. рег. 2-5.

²²³⁴ Александар Стојановић, Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса владе Милана Недића (1941–1944), необјављени докторски рад, Београд, 2014, стр. 302.

„концентрациони логор“, иако је он представљао једну врсту логора која се у типизацији логора дефинише као „логор за преваспитавање“.²²³⁵ Министарство просвете разматрало је у фебруару 1942. године проблематику рада са ученицима искљученим из школа и њиховим евентуалним смештајем у интернате како би били подвргнути специјалном васпитању и ангажовани у радним службама. Љотић се током априла 1942. године лично залагао за помоћ и спасавање омладинаца смештених у Бањичком логору, баш у време када је почео њихов транспорт у Норвешку. Доношењем *Уредбе о принудном васпитању омладине* дефинисани су критеријуми за уврђивање „степен застрањености омладинаца“.²²³⁶ Уредбом је овлашћен министар просвете да заједно са министром унутрашњих послова образује Завод за принудно васпитање омладине. Планирано је да у Завод буду слати ученици и ученице средњих и средњих стручних школа које су школске власти изгнале из школе, о чему је одлуку требало да доноси министар просвете, као и слушаоци Универзитета и других високих школа и ваншколска омладина оба пола у узрасту од 14 до 25 година, по одлуци полицијских власти. Осим прокомунистички оријентисаних ученика Завод је био намењен и омладинцима који нису похађали школу, након процене надлежних органа да је потребно приступити њиховом „преваспитавању“ уколико су родитељи или старатељи изгубили ауторитет и васпитни утицај над омладинцима или уколико нису „правилно схватили своје националне дужности“. Боравак омладинаца у Заводу могао је трајати од 6 месеци до две године, у зависности од процене власти. Држава је издржавала сиромашне ученике у Заводу током трајања преваспитавања, док су богате ученике издржавали њихови родитељи или старатељи. Министарство просвете истицало је значај оснивања Завода за принудно васпитање омладине као јединствене институције овог типа у Европи.²²³⁷ Министар просвете је у интервјуу сараднику „Новог времена“ образложио јавности доношење *Уредбе о принудном васпитању омладине*. Слика просветног система у Србији коју је Велибор Јонић том приликом потенцирао била је слика друштва које је схватило своје патриотске

²²³⁵ М. Кољанин, Место логора у окупационом систему у Србији (1941-1944), *Историја 20. века*, 1,1997, стр.78.; ВА, група фондова Нда, К 155, бр. рег. 1-14.

²²³⁶ *Уредба о принудном васпитању омладине*, „Службене новине“, бр.62 од 4.августа 1942. године.; „Уредба о принудном васпитању омладине“, „Ново време“ од 5. августа 1942. године, стр. 3.

²²³⁷ Чланак М. Марк. :„Изјава министра просвете. Задачи Завода за принудно васпитање омладине“: „Благодарећи напорима Министарства просвете и наставника у данашњим српским школама веје нов здрав српски дух“ „Ново време“ од 8. августа 1942. године, стр. 3.

дужности и обавезе, друштва из којег је било потребно одстранити само мали број застрањених наставника и ученика који су били „сметња препороду српске школе и националном васпитању српске омладине“. Већина ученика је схватила национални и социјални дух Нове Србије, а велики део спортске омладине предао се послу у школи и у ђачкој радној служби. Држава је била дужна да врати остале „заведене синове и кћери“ на прави пут. Министар је нагласио да су након доношења Уредбе поједини родитељи „тражили да прими њихову децу у Завод из страха да не буду заведени комунизмом“.

Завод је званично отворен 22. септембра 1942. године. Тог дана је из затвора Специјалне полиције у Смедеревску Паланку пребачена прва група омладинаца. Након пријема у Завод распоређени су у мушки и женски интернат, а одмах су добили задатак да учествују у адаптацији просторија за долазак следећих група. Рад у Заводу регулисан је Правилником о унутрашњем реду.²²³⁸ Недићева влада одабрала је Смедеревску Паланку из више разлога, а свакако је највећи утицај имала чињеница да је у области Смедерева народ био углавном антикомунистички настројен и да су припадници „Збора“ били најактивнији у овом подручју.

Управник Завода за принудно васпитање омладине био је асистент Универзитета, приправник VIII групе, Милован Ђ. Поповић. У прво време био је старешина Мушког интерната (од 24. августа 1942. године). Власти су га на место управника Завода поставиле у марту 1943. године.²²³⁹ На место старешине Мушког интерната, а потом управника Завода Милован Ђ. Поповић дошао је релативно млад (33-34 године), што говори да су власти имале поверења у његов дотадашњи рад као секретара Антимарксистичког комитета, новинара листа „Ново време“ и шефа антикомунистичког дела Антимасонске изложбе. Задатак Завода састојао се од идеолошког и политичког усмеравања омладинаца које је требало „одвратити од комунизма“ и преусмерити на прихватање идеја национализма, дисциплине и покорности.²²⁴⁰

²²³⁸ АС, фонд: Земалска комисија за утврђивање ратних злочина (Г-25), фасцикла 31.

²²³⁹ Сачуван је евиденциони картон Милована Ђ. Поповића који је именовани попунио 25. маја 1943. године под материјалном и кривичном одговорношћу, а по наређењу Министра просвете и вера. Картон садржи податке о његовом пореклу, члановима породице, професионалној служби, као и о дотадашњим активностима током окупације., ВА, Нда, К 34, бр. рег. 5/9-1.

²²⁴⁰ Елаборат Милована Ђ. Поповића о функционисању Завода од 7. децембра 1942. године, ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 1, бр. рег. 1-14.

Преваспитање се састојало од неколико етапа уз посебан педагошки, наставни и политички третман сваког омладинца. По плану и програму рада одређено је да сви васпитаници раде физичке послове, обављају пољопривредне радове, уче занате, стичу одговарајуће опште и стручно образовање и политичку спрему. Организовани су посебни курсеви на тему: комунизма, јеврејског питања, као и предавања о циљевима и значају Владе народног спаса, како би се питомци Завода усмерили на прави пут. Најобимнија и најважнија предавања била су из области политике. Политичка настава обухватала је предавања о комунизму која су била базирана на проучавању марксистичке литературе: „Историје СКП-б“, „Комунистичког манифеста“, „Анти-Диринга“, „Капитала“ и великог броја разних теоријских радова из области марксизма. Посебна група предавања односила се на проучавање описа живота и уређења у Совјетском Савезу, као што је била књига Андреа Жида: „Повратак из СССР“, потом „Биланс Совјетског Термидора“ Живојина Павловића и друга дела. Комунистичка дела су проучавана „како би питомци схватили суштину постулата изнетих у њима, а потом и побили све тврдње као лажне“. Питомци су на основу познавања политичке теорије били подељени у три групе. У прву групу ушли су они који су показивали изузетно интересовање, у другу просечно, а у трећој групи били су сврстани они који нису показивали скоро никакав интерес за политичка, социјална, верска, филозофска, верска, уметничка и научна питања. Управник завода истакао је у оквиру дела о политичкој настави у поменутом елаборату, да је васпитачима најтежи био рад са првом групом у којој су се налазили највећи политички кривци, а најлакше са трећом у којој је била распоређена сеоска и занатска омладина. Прва група је осим политичке наставе имала обавезу да похађа филозофски и економски семинар. Друга група је заједно са првом похађала филозофски семинар. Трећа група или категорија питомаца похађала је курс из политичке азбуке, који су држали васпитачи Милачић и Кесић. Одржана су предавања и дискусије на теме: породица, задруга, племе, народ, нација, држава, национализам, патриотизам, шовинизам, неродољубље, раса и расизам, партизанска акција, „Да ли је СССР-Русија?“, „Да ли је као друге државе инструмент националне одбране?“, „Какав је мир, благостање, слободу донео СССР руском народу?“, „Стање сељаштва и радништва у СССР од 1917. године па до данас“, као и група предавања на тему комунизма.

Велики број предавања на политичке, филозофске и религиозне теме држали су Заводу припадници „Збора“, односно представници Љотићевске струје. Управа Завода сматрала је кључном подршку истакнутих српских јавних радника за „дубљи политички притисак“ на испитанике.²²⁴¹ Политичку наставу питомцима држала је управникова супруга др Драгојла Поповић. Обавезна литература била је књига Милосава Васиљевића: „Истина о СССР“ која се редовно читала и тумачила на часовима.²²⁴² Један од предавача био је и др Димитрије Најдановић који је одржао предавања на теме: „О јеврејском питању“ и „О религији марксизма“. Асистент Универзитета Симон Керечки одржао је предавање о масонском покрету. Милосав Васиљевић је, као изузетно активан припадник „Збора“ питомцима говорио „О површности код Срба“, „О слободи човека и народа“ и „О нашем опредељењу у свету“. Предавања су држали и Ратко Парезанин, др Стеван Иванић,²²⁴³ Ратибор Ђурђевић, др Милица Богдановић.²²⁴⁴ Како су предавања била усмерена на питомце, односно како је приликом држања наставе био примењиван индивидуални метод рада са ученицима, било је неопходно проверити успешност такве врсте наставе. Током читавог периода рада Завода вршене су редовне анкете путем којих је провераван учинак предавања. Захтевано је да сваки питамац изнесе своје мишљење о спорним питањима, како би се утврдило да ли је променио однос према комунистичкој идеологији. Поводом предавања Велибора Јонића одржаног у Заводу на тему: „Материјалистичко и идеалистичко схватање света и живота“, сви питомци писали су реферат на тему: „Моји утисци о предавању Министра просвете“.

Почетком 1943. године предавачи Завода спровели су неколико анкета на теме: „Шта мислим о развоју догађаја у свету и о положају Србије?“, „Мој случај“, „Моје политичко убеђење“, „Зашто сам ишла у цркву?“, „Шта сам мислио о Заводу пре него што сам овде дошао?“, „Шта мислим о Заводу после шест месеци боравка у њему?“, „Чиме оправдавам свој став у Заводу?“, „Шта мислим о свом

²²⁴¹ ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 2, бр. рег. 1-18.

²²⁴² ВА, група фондова Нда, К 169, Ф 3, бр. рег. 3-2. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, Записник са саслушања бивше питомице Весне Бутијер, 8. фебруара 1945. године.

²²⁴³ Др Стеван Иванић одржао је предавање на тему: „О социјалном раду под разним политичким режимима“.

²²⁴⁴ Др Милица Богдановић одржала је циклус од 4 предавања на теме: „О речи као о стваралачкој и разаралачкој снази“, „О истинској и лажној култури“, „О темељима етике“ и „О марксистичкој етици“.

преваспитавању?“, „Зашто нисам националиста?“²²⁴⁵ У време савезничког бомбардовања Београда 1944. године међу питомцима је спроведена анкета на тему: „Шта мислим о бомбардовању Београда“, док су питомци у изолатору писали на тему: „Моје мишљење о политичкој ситуацији у свету и код нас“²²⁴⁶.

Питомци су били подвргавани разним дисциплинским и казним мерама, од којих су неке биле: екскомуникација, забрана општења и контаката са околином. Циљ оваквих мера било је психичка тортура и деморалисање. Примењиване су и физичке мере обрачуна. У појединим случајевима су сами питомци захтевали кажњавање својих садруга који су направили преступ.²²⁴⁷ Примењиване су и разне методе које су омладинцима одвлачиле пажњу од дешавања у свету и у земљи, као што је било учење напамет стихова из Илијаде и Одисеје. Према сведочанствима питомаца ово учење посебно је форсирано на пролеће 1944. године у време велике офанзиве Црвене армије.²²⁴⁸

Рад са питомцима је према Љотићевој замисли из новембра 1942. године био у почетку либералан како би се исти придобили у што већем броју: „благим и пожртвованим поступањем пробудити љубав и осећај одговорности питомаца према васпитачима.“ Љотић је управнику Завода Миловану Поповићу истакао предности примене наведеног метода којим су требали да се постигну резултати код деце која су након дужег боравка у шуми или у илегалу била на саслушању у полицији и на које нису утицале полицијске методе: „хоћемо да их држимо на длану као своје најрођеније, да им укажемо сву љубав која им се може указати, свесни да тога да у овим тренуцима ми за наше питомце представљамо и Отаџбину, и историју, и српску будућност. По нама они имају да суде какви су противници комунизма.“²²⁴⁹ Милован Поповић је констатовао да је режим над питомцима био благ „иако увек под знаком мача“.²²⁵⁰ У суштини су тешки услови у Заводу, изложеност нехигијенским условима, проблеми са грејањем и исхраном питомаца доприносили ефектима психичке тортуре. Осим предавања и политичког усмеравања преваспитавање питомаца се вршило и путем организовања њиховог слободног времена. Дозвољено им је оснивање дружина, како су називане секције

²²⁴⁵ ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 2, бр. рег. 1-12.

²²⁴⁶ ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 3, бр. рег. 4-34.

²²⁴⁷ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 9/9.

²²⁴⁸ ВА, група фондова Нда, К 169, Ф 3, бр. рег. 3-2.

²²⁴⁹ ВА, група фондова Нда, К 50, бр. рег. 1/3.

²²⁵⁰ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 10/3.

у заводском духу. Секција је било више врста: шаховска, спортска, литерарна и дилетантска (позоришна, хорска и музичка). Управник Завода је у поменутом елаборату истакао велики успех шаховске секције у „пропаганди Завода“, односно популарисању Завода путем организовања шаховских турнира на којима су гостовали национални шаховски мајстори. Основана је и питомачка задруга како би се омладинцима приближио начин рада задруге.

Један од видова педагошког рада међу питомцима било је и редовно организовање приредби у време великих народних празника или обележавања дана Завода и других важних датума. Важним приредбама редовно су присуствовали представници домаћих власти, као и истакнути јавни радници што је доприносило популарисању рада Завода и његових успеха на пољу преваспитавања омладине. Штампана је ревностно пратила ова дешавања и редовно о истим извештавала јавност.²²⁵¹ Тако је прослава Светог Саве организована 1943. године у духу народних обичаја, уз присуство преко 300 виђенијих личности и представника немачких власти. Милован Поповић наводи ову свечаност као одлучујући моменат у коме је управа Завода задобила великим делом јавно мњење. Након ове прославе одржана је и прва јавна приредба у граду, а приход са приредбе намењен је фонду за помоћ ратним заробљеницима. У истом духу одржана је и прослава годишњице рада Завода у првој половини октобра 1943. године.²²⁵² Током припрема за организовање прославе представници филмског предузећа „Уфа“ снимали су моменте из свакодневног заводског живота за недељни преглед. Прослави су осим министра просвете и вера присуствовали представник Националне службе за обнову Србије помоћник руковоаца професор Милорад Марчетић, начелник Одељења за основно образовање и представник Државне пропаганде Цветко Поповић, сарадник „Обнове“ Вукадин Кеџан, бивши питомац Ратомир Рафајловић, национални омладинци из Смедерева, добровољци из Ваљева и Београда. У званичном делу програма управник Завода поднео је реферат министру просвете о дотадашњем раду и резултатима Завода, потом су читана имена матураната и питомаца и питомица којима је одобрено напуштање Завода. Првог дана прославе

²²⁵¹ Чланак М. М. : „Успех прве приредбе Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“ „Ново време“ од 9. фебруара 1943. године стр. 3.

²²⁵² Чланак Бр. Марковића: „Свечана годишњица Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Многи досадашњи питомци су изразили жељу да ступе у добровољце“ „Ново време“ од 12. октобра 1943. године стр. 3.

одржана је и фудбалска утакмица и целовечерњи забавни програм. Од укупно 68 отпуштених питомаца 52 је узразило спремност да ступи у Националну службу за обнову Србије, тако да су одмах задужени обвезничким легитимацијама, униформама и обућом. Након тога је шеф организационог Одељења Националне службе одржао говор о значају исте.²²⁵³ Штампала је писала о успеху који је постигао Завод након прве године деловања и испуњењу „високе социјалне мисије“: „Преваспитавање оног великог дела српске омладине која се у току ранијих хаотичних година, затрована лажним политиканством, отуђила од родне груде, успело је. Ова омладина несвесно је изгубила прави национални култ и у својој безочности превидела је једине интересе српског народа. Данас она представља жив израз националне свести“.

Анализа успешности преваспитавања свакако није могућа ни адекватна имајући у виду дате историјске околности и могућност да се свако од питомаца могао лажно изјаснити, односно прилагодити своје мишљење захтевима средине. Део питомаца који је био крајње лево оријентисан скренуо је у крајњу десну страну. Примери ових питомаца коришћени су у пропагандне сврхе и били су од велике важности за даље преваспитавање. Дешавало се да су успешно преоријентисани питомци постајали васпитачи или службеници у Заводу, како би својим примером утицали на остале. Без обзира на примењиване методе постојао је отпор овим „васпитним методама“. Отпор је често био прикривен, тако да је велики број питомаца пуштан као преваспитан. Групе пуштених питомаца у већини случајева нису враћане у друштвену заједницу већ су били у обавези да се прикључе поменутој специјалној чети Националне службе за обнову Србије. Тиме се практично настављало надзирање њиховог рада.²²⁵⁴ Малобројни пуштени питомци имали су и даље проблем са полицијским властима које су их често хапсиле и малтретирале, па је било случајева да су молили да се врате под окриље Завода.²²⁵⁵

Током априла 1943. године дошло је до откривања првог организованог покушаја бекства из Завода.²²⁵⁶ Управник Завода поднео је Министарству просвете

²²⁵³ ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 2, бр. рег. 4-37.

²²⁵⁴ ВА, група фондова Нда, К 15, бр. рег. 2-9.

²²⁵⁵ АС, Г-3, Ф 172, 7-119-44.

²²⁵⁶ АС, Збирка о НОР-у, Ф 7, бр. 15016.

и вера 20. априла 1943. године званичан извештај о откривању побуне.²²⁵⁷ Идеју о побуни пренео је почетком марта 1943. године делу питомаца у Заводу новопридошли затвореник из Казнионе у Нишу. Касније је посведочио како му је инструкције за побуну дао Пиже, кројач из Ниша који је био важан функционер Комунистичке партије. Разматрајући разлоге због којих су питомци пришли побуни Милован Ђ. Поповић дошао је до закључка да су мотиви били различити, али да је доминирао један мотив. У анализи је настојао да одлучивање питомаца на покретање побуне припише и оправда спољним разлозима, а не чињеницом да је преваспитавање у већини случајева било неуспешно, односно привидно. Наиме, у околини Завода су током фебруара и почетком марта 1943. године вођене борбе између партизана и одреда СДС. Међу питомцима су се шириле гласине да ће Немци извршити одмазду над њима због партизанског напада, као и да ће бити послати у концентрациони логор на Бањици. Такође, на мисао о побуни подстицала их је и несташица хране, па су се плашили да ће се Завод због исте затворити, а њих свеједно послати у логоре. Према открићима истраге у побуни је учесовало 15 питомаца и 2 питомице, а припремало је 4 до 5 лица. Планирано је да побуна избије 11. априла 1943. године у току уобичајене забавне приредбе. Затвореници би обили магацин страже Завода, наоружали се, а потом онеспособили лица на стражи, као и у бараци у којој су боравили стражари. Потом би извели управника из сале за приредбе у његову канцеларију и онеспособили га хладним оружјем, уз примену истог поступка и на главног васпитача Милачића. Уследило би опкољавање сале за приредбе и заробљавање остатка васпитача и стражара. Све је било организовано како би од питомаца одабрали 40 до 150 лица оданих комунистичком покрету, део већ преваспитаних лица и одвели их у шуму. Лице које је требало да их сачека на уговореном месту било је задужено за њихов транспорт до партизанског одреда у близини Паланке или до села Пружатовца у Младеновачком срезу. План је био да се заједно са овим одредом питомци прикључе партизанима који су се борили на Космају. Заверу су неколико сати пре планираног термина открила три питомца и пријавила их управи Завода. Завереници су похапшени, а Управа је одмах потом спровела истрагу и пронашла лице које је било контакт са Младеновцем и селом Пружатовцем. Органи Одељења Специјалне полиције наставили су ислеђивање завереника, па је тако откривена и

²²⁵⁷ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 58/9-1.

комунистичка организација у Смедеревској Паланци, похватани сељаци из Пружатовца, који су били у резервној партизанској јединици, ухваћен је и кројач Пиже.

План побуне се састојао из војничког и политичког сегмента. Политички рад спроводио је Михаило Казанџић, ученик седмог разреда гимназије из Београда, а војне припреме Драгољуб Митровић, приватни ученик седмог разреда гимназије из Прокупља, резервни авијатички подофицир. Две питомице које су биле умешане у заверу биле су делимично обавештене о истој. Према исказима завереника побуна је била организована у циљу уништавања Завода, чије постојање представља морални неуспех, а постојала је опасност од истинског преваспитавања омладине која је у Завод дошла левичарски оријентисана. Такође, требало је компромитовати владу која је немачким властима дала пуне гаранције да ће Завод имати успеха, што је могло имати за последицу и каснији пад владе. Исказима окривљених утврђено је да је у Заводу од краја јануара 1943. године плански вршена саботажа, као и да су за исту постојале инструкције у виду избегавања учествовања у било каквим спонтаним акцијама које би утицале на побољшање животних услова, избегавање прикључивања питомачким дружинама, учествовања у припреми позоришних представа, писања за Зидне новине. Требало је заузети став „пуне притајене индиферентности“. Након спроведене истраге власти су депортовале у Бањички логор 17 питомаца, од којих је 11 стрељано у мају.²²⁵⁸ Наведени инцидент утицао је на Управу Завода да заведе строжији режим, појача присмотру и притисак, као и да уведе оштрије методе преваспитавања и кажњавања. Ипак, анализирајући последице завере, управник Завода је истакао њен позитиван учинак: заверу су открили сами питомци, у организовању завере учествовало је свега 17 од укупно 400 питомаца, заверници су планирали да ликвидирају и поједине преваспитанике. Према Поповићевом извештају поједини питомци тражили су да учесницима завере буде суђено у самом Заводу, као и да се над њима изврши казна смрћу пред свима. Управа Завода наставила је да ради на даљем разоткривању учесника побуне и анализи њихових мотива, а током септембра 1943. године приметна је тенденција тешње сарадње са Одељењем специјалне полиције по овим питањима. Сачуван је допис управника Завода

²²⁵⁸ М. Крстић, Непокорена младост. Концентрациони логор у Смедеревској Паланци 1942-1944, Београд, 1981, стр. 200-201.

наведеном одељењу у коме износи сумњу у учествовање у побуни питомца Александра Петровића, ученика осмог разреда Краљевачке гимназије.²²⁵⁹ Министарство просвете и вера избацило је овог ученика из школе јер је приликом претреса код њега пронађен један комунистички летак. Као искључени ученик Петровић је почетком јануара 1943. године спроведен у Завод од стране Предстојништва градске полиције у Краљеву. Након података о пријему поменутог ученика управник Завода осврнуо се у основним цртама на период његовог смештаја и боравка у Заводу. Приликом доласка одбио је да се ошиша па су га дежурни васпитачи одмах сместили у заводски затвор на петнаест дана. Због болести је пребачен у болницу у Крагујевац на лечење, одакле је, према исказу управника, слао увредљива писма на његову адресу „на рачун оних који данас спасавају српске главе“. У оквиру истраге око планиране побуне васпитачи су утврдили да је Петровић био упознат са припремама за побуну и да је појединим питомцима о томе говорио месец дана пре покушаја побуне. Питомац је демантовао наведене оптужбе, али су га васпитачи држали под сталном присмотром и чекали да направи погрешан корак. Управа Завода спровела је додатну истрагу над проблематичним питомцем како би поткрепила своје тврдње његовим признањем, те је исто и добила у виду писмених Петровићевих исказа из заводског затвора: да је током 1941-1942. године био шеф батаљонског превијалишта у опсади Краљева на положају, а у позадини у Сокаљу код Каменице управник болнице. Тврдио је да је припадао одреду Јове Курсуле-Краљевачком одреду, чији је главни командант био професор Јакшић. Управник Завода се у овом, али и у осталим случајевима обраћао министру просвете и вера са предлозима за решавање ситуације, уз истовремено обраћање Одељењу Специјалне полиције са молбом да испита случај Александра Петровића „да својим методама утврди какву је заправо улогу имао у припреми побуне у Заводу и да ли је уопште имало смисла оваквог кривца упућивати у Завод.“ Методе које је Специјална полиција у тим случајевима примењивала биле су „систематичније“ од Заводских. Случај питомца Александра Петровића био је један од оних у којима су „васпитачке методе“ Завода биле до те мере исцрпљене да се случај предавао Одељењу Специјалне полиције.

²²⁵⁹ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 9/9-1.

Лик и дело управника Завода Милована Ђ. Поповића били су више пута предмет оптужби од стране службеника и васпитача у Заводу. Сачувана је жалба једног од васпитача, свештеника Миломира С. Дубака, припадника „Збора“ и личног пријатеља Димитрија Љотића. Наведену жалбу Дубак је 7. маја 1943. године упутио Општем одељењу Министарства просвете и вера са циљем да, како сам наводи „једну значајну установу као што је Васпитни завод заштити од терора једног манијака“. Против наведеног васпитача председник владе је наредио спровођење истаге на основу дојаве да је Дражиновац. Управник Завода га је моментално удаљио са посла и забранио му да напусти заводске просторије како би се обратио Димитрију Љотићу. Када васпитач није послушао ову наредбу, након повратка у Завод Милован Ђ. Поповић удаљио га је са посла. У жалби Министарству просвете и вера свештеник Дубак изнео је низ оптужби на рачун управника Завода.²²⁶⁰ Према наводима у оптужби управник је био атеиста који је питомце и питомице терао на рад и на Велики петак, чиме се „добијао утисак да је поверени му Завод намењен комунистичком, а не националном васпитању омладине“: „Био је антицрквен, окрутан, самовољан, нечовечан и бескрупулозан према васпитачима и васпитачицама“. Свештеник Дубак је посведочио о лошем односу управника према сопственој супрузи др Драгојли Поповић, као и о самовољном избацивању појединих службеника. Именовани је од Министарства просвете и вера тражио званично разрешење од службе уколико ова институција оправдава дела управника Завода.

Упечатљив је опис управника Завода који је један од бивших питомаца Завода Павле Врачарић дао приликом саслушања у Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Врачарић се на саслушању изјаснио о начину на који је примљен у Завод, потом о лошим хигијенским условима и терору који је свакодневно спроводио Милован Ђ. Поповић над питомцима и питомицама.²²⁶¹ Под разним притисцима и у очекивању уласка четника у Завод 4. септембра 1944. године Павле Врачарић прикључио се одредима СДК. У записнику са саслушања питомца Милорада Феликса, налази се сведочење питомца у Заводу о његовом васпитачком раду, као водника једне од чета, раду у

²²⁶⁰ ВА, група фондова Нда, К 34, бр. рег. 4/10-1.

²²⁶¹ ВА, група фондова Нда, К 168, Ф 2, бр. рег. 2/1-1, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, Записник са саслушања бившег питомца Павла Врачарића, 18. децембра 1944. године.

канцеларији секретаријата и низу других дужности које је обављао до смењивања почетком 1944. године.²²⁶² У фотографској секцији Феликс је имао задатак да забележи начин на који се одвијао свакодневни живот у Заводу, рад на пољу, рад у радионицама и свечане прославе и посете политичара и културних радника. Навео је да је након распуштања Завода читаву архиву фотосекције предао СКОЈ-у. Након анкете по питању: „Зашто сам комуниста, а зашто нисам комуниста“, управа Завода стекла је уверење да се Милорад Феликс годину и по дана „издавао за демократу“ док му нису поверовали, да би се потом декларисао као комуниста. Како би га казнили за неискреност лишили су га свих дужности и забранили похађање семинара. Када је основан изолатор 31. јануара 1944. године смештен је у њега са првом групом питомаца. Изолатор је био намењен питомцима који су изневерили поверење Управе и покушали да штетно политички делују на своју околину.²²⁶³ Управа Завода није имала јасно дефинисан систем кажњавања већ се прилагођавала појединачним случајевима. Прва мера коју је Милорад Феликс навео било је оградавање 22 питомца уз забрану контакта са другима, повећан обим физичких послова за све потребе Завода и ускраћивање васпитног деловања. Шеф изолатора био је један од питомаца Веселин Весковић, који је имао исти положај као и други у изолатору, само је могао комуницирати са дежурним васпитачем и дежурним помоћником: „Кад су васпитачи осетили да, поред физичког рада са малим прекидом око ручка, у изолатору постоји живо интелектуално врење, интелектуално усавршавање, као против меру су нам повећали до максимума радно време, а најзад одузели и књиге које смо имали у изолатору. И онда када нико у Заводу није радио, онда кад није имало посла у Заводу, управа је просто измишљала посао за нас. Такав посао било је рецимо ношење камена од барутане која је била око 1 км удаљена од Завода, па до Завода. Камен смо носили на рамену, у рукама, по најдубљем снегу, који је у то време нападао. Камен смо носили, мада то заводу није било потребно, и онда када је вода поплавила читаво поље кроз које смо морали да пролазимо, тако да смо 29. фебруара 1944. године изули се боси и по снегу и по води у којој се топио снег, неколико пута прелазили тај километар тамо и назад.“ Како би срзоа ауторитет појединаца у изолатору управник Завода је цртао и њихове

²²⁶² ВА, група фондова Нда, К 169, Ф 3, бр. рег. 2/2. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, Записник са саслушања бившег питомца Милорада Феликса, 1. фебруара 1945. године.

²²⁶³ ВА, група фондова Нда, К 155, Ф 3, бр. рег. 3-37.

погрдне карикатуре које су излагане у књижници на увид осталим питомцима. Психолошка борба која се водила унутар сваког питомца и духовна тортура биле су такве да су „појединци више волели да су на Бањици но што су у Заводу, због читавог сплета мрежа и духовних мучења у које их је управа убацивала“. Начин на који је Милорад Феликс доживео личност управника Завода, донекле се поклапа са сведочењем Павла Врачарића. Током августа укинута су изолатори. Завод за принудно васпитање омладине престао је са радом у периоду између 7. и 10. септембра 1944. године, а формално је постојао до 3. октобра 1944. године. Почевши од 7. септембра по налогу управника Завода почело је распуштање питомаца по групама. „Тог истог дана управник Поповић је отишао у Дражине четнике заједно са Бранимиром Ђорђевићем и Мирком Будимирем, док је васпитач Кесић још раније отишао некуда у Београд.“²²⁶⁴

Завод је кроз призму Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача представљен као концентрациони логор, док су поједини емигрантски историчари истицали његову позитивну страну и занемаривали сегмент преваспитавања омладинаца и тешких животних услова.

7.1.3. „Недићев дечији град“ у „Обилићеву“

Влада народног спаса имала је осим „решења“ за застранелу српску омладину, визију и решење проблема збрињавања „беспризорне“, односно „полуизгубљене и залутале деце“ у погледу друштвене и политичке оријентације. У пропаганди Недићеве владе посвећен је значајни простор популарисању ове просветно-поправне установе као најзначајнијег социјалног подухвата. Планирано је подизање и отварање новог града код Крушевца, на рушевинама некадашњег војно-индустријског комплекса „Обилићево“, у истоименом селу надомак Крушевца²²⁶⁵ у којем би била смештена деца без родитеља и сиромашна деца, морално посрнула и дефектна деца. Управник Дома за васпитање малолетника у Београду Радослав Св. Павловић обилазио је градове у Србији ради избора места за

²²⁶⁴ Исто.

²²⁶⁵ Војно-индустријски комплекс „Обилићево“ удаљен 2 км од Крушевца основан је 1889. године као војна барутана. У међуратном периоду прерастао је у Војно-тенички завод. Комплекс је претрпео оштећења већих размера у немачком бомбардовању априла 1941. године. Машине и опрема однет су у Аустрију., Љ. Шкодрић, „Недићев дечији град у Обилићеву код Крушевца“, *Жупски зборник*, бр. 5, Александровац 2010, стр. 108–109.

подизање дечијег града. У сарадњи са властима у Крушевцу, а првенствено са изванредним комесаром владе министром Михајлом Олћаном и представницима добровољачких јединица извршен је избор места и зграда за пројекат. „Од државног завода „Обилићево“ у коме је годинама произвођено оружје и барут за уништавање људских живота, сада ће бити остварена једна установа којој је циљ сасвим супротан: подизање полуизгубљених и залуталих младих живота од којих треба да постану вредни и честити чланови српског народа.“ Према замисли председника владе велико социјално насеље било би јединствено на Балкану. Предвиђено је прво смештање деце без родитеља и сиромашне деце, морално посрнуле деце од 8 до 17 година старости и дефектне деце. Након збрињавања деце Недић је планирао оснивање дома за стара лица.

Недић се као оснивач установе позивао и у овом случају на конструктивност српског духа и племенитост српског народа. Насеље је по председнику требало да добије име „Недићево“, а предвиђено је да стручни педагози и лекари воде бригу о малишанима. Требало их је подучити и занатима и домаћој радиности, пољопривреди и стручним практичним занатима, како би се оспособили за каснији рад у друштву. Олћан је именовано вођство новог града за збрињавање деце: управник Радослав Павловић, главни градитељ града Д. Перчевић, председник Крушевачке општине. Остали чланови управе и Савета градње требали су да израде Статут града, предлог плана градње и обраде имања и да прибаве финансијска средства. Упућен је хитан позив свим српским начелницима у округу да прибаве податке о бројном стању деце за смештање која су до тада била изложена уличном васпитању, криминалу и пропадању. Установа је требало да васпитава угрожену омладину у интересу српског народа.²²⁶⁶

Брига о развоју деце и помоћ деци која су остала незбринута био је један од приоритета владине политике. Власти су дечијем граду намениле првенствено задатак васпитавања деце у националном духу како би се од њих обликовали „омладинци потребни Новој Србији“.

²²⁶⁶ „Решење једног важног социјалног питања. Код Крушевца подиже се нови град за збрињавање беспризорне деце из целе Србије. У ново насеље које се подиже на рушевинама бивше барутане и оружнице „Обилићево“ кроз два месеца биће смештена прва партија напуштене и морално посрнуле деце.“ „Ново време“ од 6. октобра 1943. године стр. 3.; „У знаку старања о будућим генерацијама. Социјални напори генерала Недића нашли су јединствену манифестацију у подизању дечијег града код Крушевца“, „Ново време“ од 4. новембра 1943. године, стр. 3.

Средином фебруара 1944. године²²⁶⁷ објављена је *Уредба о Недићевом дечијем граду у Обилићеву*.²²⁶⁸ Наведеном уредбом прописано је оснивање „Недићевог дечијег града“ као врсте интерната, на државном добру „Обилићево“ код Крушевца: „Његов је задатак да прикупља ратом унесрећену, напуштену и посрнулу сиромашну децу, да их оспособљава за национално исправне, стручно спремне и предане чланове српске народне заједнице и да их оспособи за самостално улажење у разне привредне и друге позиве.“ Децу је у интернат требало да упућују срески начелници на предлог општинске управе, школских или полицијских власти. За подручје Београда био је задужен управник града који их је упућивао у интернат на предлог старешине кварта. Планиран је пријем деце до 17 година старости која су у интернату могла остати најдуже до навршене 21 године. Уредбом је „Недићев дечији град“ дефинисан као државна установа под непосредним надзором министра просвете и вера која се финансира непосредно из државног буџета. На челу установе налазио се управник кога је постављао и разрешавао председник Министарског савета на предлог министра просвете и вера. Рад Дечијег града пратио је саветодавни одбор састављен из редова истакнутих јавних радника чија је функција била почасна.

Престонички листови редовно су обавештавали јавност о току радова на изградњи „Недићевог дечијег града“,²²⁶⁹ па су у другој половини јуна 1944. године потенцирали почетак рада дела интерната који је оспособљен за пријем прве групе сеоских сирочића.²²⁷⁰ Отварање „Недићевог дечијег града“ најављено је путем штампе,²²⁷¹ а свечаност поводом отварања одржана је у Крушевцу на Видовдан 1944. године.²²⁷² Након свечаног дочека представника Владе међу којима је био и

²²⁶⁷ „Уредба о „Недићевом дечијем граду“ у Обилићеву“, „Ново време“ од 17. фебруара 1944. године, стр. 2. Уредбу о „Недићевом дечијем граду“ у Обилићеву“ влада Милана Недића донела је средином децембра 1943. године. Уредба је обнародована тек средином фебруара 1944. године након одобрења немачких власти.

²²⁶⁸ „Службене новине“ од 15. фебруара 1944. године.

²²⁶⁹ Чланак М. Ј. : „Изградња Недићевог дечијег града напредује. Неколико зграда биће довршено овог лета“, „Ново време“ од 18. маја 1944. године, стр. 2.

²²⁷⁰ Чланак Н. П.: „Заштита незбринутог народног подмлатка. Један квартал „Недићевог дечијег града“ већ је оспособљен за пријем прве групе српских сирочића“, „Ново време“ од 20. јуна 1944. године, стр. 2.

²²⁷¹ „На Видовдан у Крушевцу се отвара „Недићев дечији град“, „Ново време“ од 27. јуна 1944. године, стр. 2.

²²⁷² Чланак М. Бабића: „Царски Крушевац у знаку свечаности. Отварање највећег социјалног подухвата Владе народног спаса-Недићевог дечијег града“, „Генерал Недић предаје у аманет садањим и будућим поколењима“, „Ново време“ од 2. и 3. јула 1944. године, стр. 2. Говор Владимира Велмар Јанковића и окружног начелника Радослава Св. Павловића. Фотографија:

помоћник министра просвете и вера Владимир Велмар-Јанковић, одржана је литургија у цркви Лазарици, како би се манифестацији дао традиционални карактер уз подсећање народа на кључне моменте у српској историји Косовски бој на Видовдан и јунаштво кнеза Лазара. Одржан је и помен свим српским мученицима палим за отаџбину. Идеал косовских мученика и у овом случају коришћен је за пропагирање повратка традиционалним вредностима, старој слави и величини. Потом је присутнима представљен изглед „новог Обилићева“ спремног да у почетку прими 500, а касније чак 5000 деце на старање и васпитавање. Како би се читавој манифестацији отварања дечијег града дао духовни карактер одржана је служба освећења зграда којој су присуствовали представници домаћих и немачких власти. Епископ Венијамин изразио је подршку црквених власти „једном од најбогоугоднијих дела српских представника власти“ и генерала Недића који је „чином отварања подигао споменик достојан косовских идеала“. Кратак говор одржао је и окружни начелник Радослав Павловић као управник „Недићевог дечијег града“. Као моменат у коме се родила идеја о оснивању града навео је време када је изванредни опуномоћеник владе министар Михајло Олћан добио задатак да спречи надирање пожара у пожаревачком округу. Јавност је обавештена да је председник владе лично донирао 100.000 динара за помоћ „деци становницима нове, живе цркве Лазарице-вароши српских сирочића и нејачи“. Помоћник министра просвете и вера истакао је у говору одржаном том приликом да је главни просветни циљ власти научити децу „Недићевог дечијег града“ да „остану Срби и нека постану добри Срби“. Осим говора окружног начелника одржана је и свечана приредба деце из околних школа и хора Крушевачке гимназије.

Младен Бабић, иначе признати члан Антикомунистичке лиге је био посебно инспирисан отварањем „Недићевог дечијег града“ те га је назвао „острвом среће за незбринуту децу“, острвом које је требало да остане далеко изван дешавања у мору рата и од било каквих комунистичких утицаја, како би се васпитавање вршило без утицаја ометајућих фактора.

„Недићев дечији град“ радио је кратко време (скоро четири месеца), а запослени васпитачи и остатак особља обављали су своје дужности уз заштиту

„Публика за време приказивања Косовског боја пред црквом Лазарицом у Крушевцу“; чланак М. Бабића: *„Недићев дечији град“ - острво среће за незбринуту децу Србије*; „Ново време“ од 6. јула 1944. године, стр. 2.

припадника Српске државне страже.²²⁷³ Утврђени су и посебни критеријуми за пријем васпитачког особља. Љубинка Шкодрић у својим истраживањима о раду „Недићевог дечијег града“ помиње проблем недостатка наставних средстава за рад особа, првенствено књига. Поред напора домаћих власти да „Недићев дечији град“ у Обилићеву заживи, све остало у домену покушаја уз мало праксе.

Можемо закључити да Завод за принудно васпитање омладине и „Недићев дечији град“ нису остварили свој основни циљ у погледу поступног и потпуног васпитања деце и омладине у националном духу, као будуће базе за формирање „Новог Србина“. У томе су их свакако омеле историјске околности и друштвено политички услови.

7.2. Пропаганда привредне обнове Србије

Услови рата и окупације довели су до потпуног подређивања српских привредних структура и привредне политике немачким ратним интересима. Пропаганда привредне обнове Србије била је важан део идеологије Владе народног спаса. Начин на који је вршена пропаганда указује на њену зависност од немачке пропаганде намењене земљама Југоисточне Европе, дистрибуиране ради оправдавања потпуне економске експлоатације окупираних територија. Пропаганда привредне обнове имала је основу у концепту стварања Српске сељачке задружне државе, делом у пројекту Српског/цивилног културног плана (економски и технички сектор), као и у концепту „Новог Србина“ базираном на националном васпитању омладине. Пројекат Српске сељачке задружне државе водило је Председништво Министарског савета (у координацији са Одељењем за пропаганду) уз подршку више министарстава и других владиних служби (Министарства народне привреде, Министарства пољопривреде, Министарства унутрашњих послова). Представници немачких окупационих власти задужени за привреду били су непопустљиви према српским властима у погледу захтева за снабдевањем сировинама и радном снагом. Наведено је захтевало додатни напор на пољу пропаганде како би се становништву „разјаснили“ и „приближили“ неприкосновени циљеви немачке привреде и потребе српског друштва за привредном обновом земље. Домаћа штампа имала је важну улогу у пропагирању потребе привредне обнове земље, као и у популаризацији непопуларних мера

²²⁷³ С. Керкез, Друштво Србије у Другом светском рату 1941-1945, Ниш, 2004, стр. 422.

принуде у народу. Идеологија домаћег конзервативизма који је тежио националној обнови путем моралног препорода, повратка српству и окретања раду, делом се из убеђења, а делом из потребе, уклопила у немачки пропагандни систем. Влада народног спаса је у сељаштву видела изворни, неискварени део српског народа који је требало да спасе земљу од моралног пада.²²⁷⁴ Пропагирано је стварање ауторитарне задружне сељачке државе засноване на традицијама Светосавља, српског сељаштва, заједништва и култа вође, величање традиционалног сеоског домаћина и очување ситног земљопоседа.²²⁷⁵ Велики део пропагандног рада Владе био је из наведених разлога, усмерен према сељаштву. Готово идентично као и десничарски покрети у Немачкој и Италији идеолози Недићеве владе одбацивали су индивидуализам и пропагирани колективизам.²²⁷⁶ Визија коју су идеолози и креатори државне политике имали била је често идеализована и тешко остварљива у датом историјском тренутку. У овом контексту поменули бисмо Српски цивилни/културни план, односно део плана који је везан проблем организације рада и за пројекат индустријализације, као визију привредно развијеног друштва способног да парира најразвијенијим европским земљама. Из већ наведених разлога нисмо се упуштали у анализу организације рада и пројекта индустријализације. Величање рада у оквиру пропаганде привредне обнове земље било је део идеологије која је настајала и ширила се услед војног пораза и разбијања државе.²²⁷⁷ Уведена је и обавеза принудног рада којим би се српски народ искупио за грешке начињене у прошлости. Управо су субјекти принудног рада били главни носиоци процеса привредне обнове окупиране Србије.

7.2.1. Штампа о циљевима нове привредне политике

Важну улогу у пропагирању привредне обнове земље имала је штампа која је пратила активности коју су власти спроводиле на пољу привредног развоја,

²²⁷⁴ Милан Ристовић, *Изопачени град у идеологији српских колаборациониста 1941-1945*, *Нова српска политичка мисао*, XI, 1-4, 2005. године.

²²⁷⁵ Слободан Ђ. Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Ниш, 2004, стр. 380, Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату ...*, стр.446-465.; „*Да би Србија могла да се спаси сви морамо да будемо сложни*“, „*Ново време*“ од 19. јула 1942. године, стр. 3.; „*Порука председника владе сеоским омладинцима*“, „*Српски народ*“ од 15. маја 1943. године, стр. 3.; „*Напредно село-здрава и јака држава*“, „*Ново време*“ од 15. фебруара 1944. године, стр. 2.

²²⁷⁶ С. Керкез, н.д, стр.342-346.

²²⁷⁷ Лазар Прокић, „*На новом путу*“, „*Ново време*“ од 31. маја 1941. године, стр. 3.; „*Рад у интересу народа мора нам чинити част и задовољство*“, „*Ново време*“ од 13. марта 1943. године, стр. 3.; „*Министар Веселиновић сеоским омладинцима у Националној служби*“, „*Обнова*“ од 10. фебруара 1944, стр. 4.

одржавање предавања, зборова, конференција, радове на обнови ратом уништених насеља и пољопривредних добара, деловање Српске заједнице рада, активности Националне службе за обнову Србије, пропагирање службе „обавезног рада“ и друго. озбиљније привредне анализе и предлози за опоравак српске привреде уздрмане ратним разарањима уследиле су већ у време Комесарске управе, као резултат немачких потраживања. У чланку објављеном у листу „Обнова“ под насловом: „*Диригована привреда*“ управо се помиње „стручна помоћ“ немачких власти у организовању правилне расподеле добара којих нема довољно. У том циљу правдано је доношење *Уредбе о економисању робом* која је садржала начела диригованог газдовања, а на основу које су успостављене централе за промет житарица, шећера и стоке. Овде се конкретно помиње да се немачка стручна помоћ односила баш на инструкције које је властима дао генерални опуномоћеник за привреду, по угледу на Немачку „која је дириговањем промета, као и саме производње спасла свог пољопривредника од пропасти“. Као контраст повољном положају немачких пољопривредника наведен је пример српског сељака који је страдао од зеленаша, већином Јевереја који су српску привреду, а поготово пољопривредни сектор довели до пропасти. Популарисањем нових мера дириговане привреде маскирани су реални разлози оснивања нових централа, односно потреба за организовним снабдевањем немачких власти. Овде се појављује пропагандна крилатица која ће током читавог периода окупације бити истицана у први план: „Све за сељака и све у интересу сељака“.²²⁷⁸ Штампана је свакодневно извештавала о плановима и резултатима Комесарске управе у погледу обнове и изградње инфраструктуре.²²⁷⁹ Пласирана је парола: „Сви Срби на окуп и на посао!“.²²⁸⁰ Циљ је био правилно усмеравање различитих друштвених слојевана размишљање у правцу обнове, а не у правцу приласка неком од покрета отпора који управо у то време почињу организоване акције разних саботажа и сукоба са

²²⁷⁸ Чланак Д. С. : „*Диригована привреда. На основу Уредбе о економисању робом, код нас се установљавају централе за промет житарица, шећера и стоке*“, „Обнова“ од 8. јула 1941. године стр. 6.

²²⁷⁹ Чланак Војина Пуљевића: „*За привредну обнову Србије. Железница Београд-Шабач. Мачва у будуће не сме остати без саобраћајне везе са централом државе.*“, „Обнова“ од 9. јула 1941. године стр. 4.

²²⁸⁰ „*Почетак акције за обнову и препород наше земље. Комесар г. Душан Пантић апелује на срадању свих народних слојева. Наша је парола: Сви Срби на окуп и на посао!*“, „Обнова“ од 17. јула 1941. године стр. 3., чланак П.В: „*За привредну обнову Србије. Отварајмо средњотехничке школе!*“, „Обнова“ од 17. јула 1941. године стр. 6.

немачким посадама у Београду и унутрашњости: „Земља је требало да усредсреди све своје снаге у једном великом напору да реши своје проблеме“.²²⁸¹

Влада народног спаса наставила је ангажовање Савета комесара на модернизацији српске привреде, а свака активност на пољу привредне обнове популарисана је путем штампе. Велики значај дат је привредној политици и пропагирању улагања у привредни развој, као и оснивању задружних организација. *Уредбом о уређењу Министарства народне привреде* наведено министарство је дефинисано као врховна управна и надзорна власт у области шумарства, рударства, индустрије, занатства, банкарства, трговине и туризма, ниже и средње стручне наставе на челу са комесаром министарства. У оквиру Министарства привреде пропагандном делатношћу у највећој мери бавило се Одељење за стручну наставу и задругарство које је израђивало наставне планове и програме, вршило је врховни надзор и управу над нижим и средњим шумарским, рударским, индустријским, занатским, техничким и трговачким школама, примењивало закон о привредним задругама, вршило надзор над задругарством и старало се о раду и развоју свих врста задружних организација.

Имајући у виду да је постојала потреба домаћих власти да становништву презентују нову привредну политику и појасне нове уредбе и мере, разумљиво је ангажовање министара и чланова владе у области пропаганде. Министар народне привреде Михајло Олћан био је један од водећих пропагатора нове привредне политике међу члановима владе. Специфичност пропаганде привредне обнове у другој половини 1941. године можемо видети кроз његове анализе привредне ситуације у којима становништву даје смернице да следи немачко вођство у обнови, као и принцип рада и принцип домаћински који су били кључни за обнову економије. Немци су приказивани као пријатељи српског народа који су заједнички са њим учествовали у привредним опоравку земље, у тренуцима када је, након априлског слома, Србији остао део разбијене привредне целине са дезорганизацијом у свим областима привреде. Као најважније факторе за обнову министар Олћан је у оквиру прве анализе привредне ситуације ипак навео напоре

²²⁸¹ „Почетак акције за обнову и препород наше земље. Комесар г. Душан Пантић апелује на срадању свих народних слојева. Наша је парола: Сви Срби на окуп и на посао!“, „Обнова“ од 17. јула 1941. године стр. 3., чланак П.В: „За привредну обнову Србије. Отварајмо средњотехничке школе!“, „Обнова“ од 17. јула 1941. године стр. 6.

комесарског режима и жилавост српског становништва.²²⁸² У једном од следећих говора Олћан је морао одговорити на критику Радио-Лондона због објављене вести да је „министар народне привреде београдске марионетске владе која се налази под контролом Немаца одржао говор по наређењу својих властодржаца“. Неопходно је било у тренуцима кампање за зимску помоћ, напора за снабдевање престонице огревом, као и чишћења терена од комунистичких одреда, уверити народ у немачко пријатељство, те се у том правцу и одвијала пропаганда. Главна порука наведеног Олћановог говора било је свалживање кривице за губитак земље, одузимање мира, крварење српског народа и губитак сваког српског живота на политику Лондона.²²⁸³

Штампа је редовно извештавала јавност о министровим путовањима по Србији, као делу кампање за збрињавање српског народа.²²⁸⁴ У наведеном контексту кампања прикупљања прилога за зимску помоћ и помоћ сиромашном становништву приказивана је уз мото: „одузети богатима и дати сиромашнима“, односно одузимање је правдано „револуционарним временом које је захтевало револуционарне мере“. Приликом одржавања народног збора у Крушевцу у другој половини новембра 1941. године министар Олћан је прво апеловао, а потом захтевао помоћ од богатих Крушевљана: „Да би помоћ била брза Српска влада ће прибећи у овом револуционарном времену и револуционарним мерама: зато ћу сутра прихватити поклон и помоћ народне заједнице, од стране чланова истога оног друштва коме припадају и они јунаци који и крв своју проливају дајући тиме за спас народа и свој највећи капитал. А ако се неко оглуши о ово наређење и не буде дао, узећу сам: од онога ко има десет милиона узећу пет и употребићу их за опоравак и излечење овог краја. Нећу поступити као комунисти, који би узели сав иметак, па и животе онима који имају... Као што ћу сутра примити помоћ од имућних Крушевљана, захтевам да у року од три дана одговорите пореским

²²⁸² „Говор министра народне привреде г. Михајла Олћана на радију“, „Ново време“ од 30. октобра 1941. године, насловна стр. и стр. 3.; чланак Младена Бабића као коментар на Олћанов говор: „Праве речи у право време“, „Ново време“ од 31. октобра 1941. године стр. 3.

²²⁸³ „Говор министра народне привреде г. Михајла Олћана на радију одржан 6. новембра 1941. године“, „Ново време“ од 7. новембра 1941. године, насловна стр. „Говор управника града, председника Београдске општине г. Драгог Јовановића о снабдевању Београда“, „Ново време“ од 7. новембра 1941. године, стр. 3.; „Одужите свој дуг према српству. Сутра ће се на свим београдским улицама скупљати у касицама прилози за Зимску помоћ. Успех ове акције треба да буде већи од свих досадашњих...“, „Ново време“ од 11. децембра 1941. године, стр. 5.

²²⁸⁴ „Порука министра Олћана Београђанима: Дрво је почело да стиже“, „Ново време“ од 5. новембра 1941. године, стр. 3.

обавезама, да не бих после три дана био принуђен да применим још револуционарније мере.²²⁸⁵

Министар народне привреде је у оквиру програма обиласка Србије, у пратњи секретара Божидара Најдановића и поручника Добровољачког одреда Ивана Трипковића посетио Ниш, Алексинац и Ражањ како би се срео са привредницима, представницима локалних власти и политичким пријатељима.²²⁸⁶ Према прилозима објављеним у штампи циљ ове кампање био је „обезбеђивање снабдевања Београда и угрожених вароши у унутрашњости животним намирницама и огревом“. Министар је обишао и манастир Љубостињу где се састао са епископом жичким Николајем и четничким одредом војводе Богдана Гочког. Следећег дана после литургије је Николај одржао помен Михајлу Пупину, који је био рођени ујак министра Олћана. Потом је у посети Краљеву одржан народни збор и конференција у Градском поглаварству, а раздељен је и први транспорт намирница најсиромашнијим грађанима. Одржао је смотру једне добровољачке чете пред спомеником палим Краљевчанима, након чега је на једном ширем састанку упознао сељаке и грађане са политиком Владе народног спаса. Посетио је и Жичу и организовао њено чување. Из Жиче је отпутовао у Врњачку бању где је организовао сечу дрвета за огрев Београда, након чега се вратио у Крушевац како би прикупио порез и организовао оружану снагу за обезбеђење нормалног живота. Следећи је био Ваљевски округ у коме одржао народни збор и конференцију са водећим привредницима.²²⁸⁷ Суштина наведене Олћанове кампање била је очигледна: оправдати снабдевање Београда као престонице огревом било је нужно услед немачких директива, док је регулисање снабдевања намирницама управо вршено по немачком налогу, како би се првенствено обезбедиле немачке испоставе по Србији пред надолazeћу зиму.²²⁸⁸ У овом случају је учинак пропаганде у великој мери изостао.

²²⁸⁵ „Велики говор г. Олћана на збору у Крушевцу: „Они који су устали против српског народа и његовог живота немају у себи ничег српског“, „Нису Немци дошли овамо као наши непријатељи, кад су већ дошли- не својом вољом-као окупатори“, „Ново време“ од 22. новембра 1941. год.,стр. 3.

²²⁸⁶ „Пут министра народне привреде по Србији. Министар г. Михајло Олћан на раду за збрињавање народа“, „Ново време“ од 26. новембра 1941. године,стр. 3.

²²⁸⁷ „Народни збор у Ваљеву на коме је говорио министар г. Олћан“, „Ново време“ од 11. децембра 1941. године,стр. 3.

²²⁸⁸ Чланак М. Ђ. : „Министар М. Олћан брине се за снабдевање“, „Ново време“ од 27. новембра 1941. године,стр. 2.

У чланку под насловом: „Препород Србије“ наглашено је да је влада разрадила велики план о обнови земље који се састојао из више етапа: прилагођавање модерним државно-правним принципима свих јавних и приватних установа, сарадња свих друштвених слојева на решавању привредно-политичких и културно-просветних питања. Просвећивање широких народних маса, привредно јачање земље и очување реда и мира били су приоритени у великом плану обнове Србије.²²⁸⁹ Посебан значај у овој кампањи влада је придавала борби против црноберзијанаца и шпекуланата, што је видно и из Олћанових говора у којима није пропуштао прилику да искритикује наведене појаве. Обнародовање *Уредбе о нарочитим судовима за утврђивање порекла имовине* био је још један од начина борбе против црне берзе, као и доношење *Уредбе о примени јавне телесне казне на лица која спекулативним путем неоправдано подижу цене животним намирницама.*²²⁹⁰

Средином децембра 1941. године у оквиру пропагирања националне обнове Србије штампа је објавила низ прилога о оснивању једне од организација²²⁹¹ које ће бити носиоци обнове, такозваној Националној служби за обнову Србије (у даљем тексту НСОС).²²⁹² Слика која је пласирана путем пропаганде о НСОС била је у потпуности позитивна: радне чете омладинаца васпитаване у духу народног препорода које својим трудом обнављају српска села, изграђују канале, заједно са сељацима крче поља и долине, обезбеђују лекове болеснима сакупљајући лековито биље. У том контексту објављен је чланак о најмлађем добровољцу НСОС који је хтео да ступи у њене редове.²²⁹³

²²⁸⁹ Чланак Д. С. В. : „Препород Србије“, „Ново време“ од 16. децембра 1941- страна 3. новембра 1941. године,стр. 2.

²²⁹⁰ „Велики народни збор у Ужицу. „Влада је донела Уредбу о нарочитим судовима који ће установити ко је и како стекао имовину“-изјавио је министар Олћан на збору“, „Донета је Уредба о јавном батињању црноберзијанаца“, „Ново време“ од 24. децембра 1941. године,стр. 5.; „Службене новине“од 26. децембра 1941. године.

²²⁹¹ Чланак др Ђуре Котура:“Национална служба за обнову Србије“, „Ново време“ од 16. децембра1941. године насловна стр.; чланак Дамњана Ковачевића: „Предуслови националне обнове“,„Ново време“ од 17. децембра1941. године стр. 3.; „Уредба о увођењу националне службе за обнову Србије“, „Ново време“ од 17. децембра1941. године стр. 3.

²²⁹² „Култ дела у данашњој Србији. Омладина за националну службу рада“, „Ново време“од 22. фебруара 1942. године, стр. 3.; чланак Ј. Обичан: „Радна омладина на делу. Први течај за старешине Националне службе за обнову Србије одржава се у Остружници.“, „Ново време“ од10. марта1942. године, стр. 5.; „Образовање младих радних чета. Први старешински течај Националне службе за обнову Србије завршен са одличним успехом.“, „Ново време“ од 11. марта1942. године, стр. 3.

²²⁹³ „Омладинци подижу два села. Национална служба за обнову Србије изградиће на модеран начин села Мељак и Бачевац“, „Ново време“ од 30.априла 1942. године, стр 3; фотографија једне

Пропагандисти су током 1942. године избегавали писање о другим облицима „обавезног“ рада као непопуларној мери владе.²²⁹⁴ Тек у „Новом времену“ од 30. децембра 1942. године објављена је изјава министра инжињера Добросављевића о обавезном раду као „школи будућег српског радника“.²²⁹⁵ „Принудни рад“ био је често спомињан у контексту његове васпитне функције, којом је санкционисано становништво које није хтело да допринесе користи заједнице или је радило против њених интереса. Потенцирана је немарност виших друштвених слојева, првенствено добростојећих грађана и интелектуалаца у том погледу. Штампана је објављивала вести о слању припадника наведених друштвених група на принудни рад. Тако су сви несавесни грађани који нису очистили снег пред својим кућама послати на принудни рад у фебруару 1942. године. „Ново време“ наводи како је међу њима био велики број „угледних људим, кућевласника, а чак и власника кафана: „Код два сокола“, „Акваријум“ и „Лондон“. Како би се оставио снажнији утисак на читаоца објављена је и фотографија уз наслов: „Кажњени кућевласници на принудном раду“.²²⁹⁶

Влада народног спаса уверавала је јавност током читавог периода окупације о плановима и мерама за побољшање положаја радника, без обзира на разне облике принуде које је примењивала, покушавајући да задовољи потребе немачке ратне привреде. Као што је имала низ нових предлога и мера везаних за ново српско друштво, тако је и у оквиру тог друштва влада креирала и слику новог српског радника. Током 1942. године објављен је низ прилога о месту радника у друштву, као и о њиховој улози у привредној обнови Србије. Истицан је национализам српских радника на првом месту и њихова улога у борби против комуниста. У прва два месеца јавност је припремана за оснивање нове „органске заједнице учесника у привреди, уместо синдиката и класне борбе“. Одржан је састанак представника Београдске радничке коморе са председником владе. Чланови управе ове коморе су се налазили у редовима српских добровољачких

радне чете, „Ново време“ од 30. априла 1942. године, стр 5.; „Говор преко радија министра Мијушковића о националној служби: „Дали смо омладини будак и мотику у руке да заједно са сељаком крчи поља и долине“, „Ново време“ од 30. маја 1942. године, стр 3.

²²⁹⁴ Према Уредби о обавезном раду и ограничавању слободу упослења уведена је радна обавеза за све способне 31. децембра 1941. године. Почетком јануара 1942. године објављена је Наредба о обавезном раду и ограничавању слободу упослења физичких радника у рудницима угља.

²²⁹⁵ Министар Добросављевић је извршио инспекцију предузећа у Костолцу, Пожаревцу, Петровцу, Жагубици, Бору, Зајечару и Параћину, како би испитао услове живота и рада обвезника.

²²⁹⁶ „Они који нису очистили снег пред својом кућом послати одмах на принудан рад...160 несавесних грађана кажњено“, „Ново време“ од 15. фебруара 1942. године стр. 5.

одреда на челу са потпредседником коморе Чедомиром Нинковићем. Припадници наведене коморе приказани су у штампи као „национално свесни радници који су на позив за одбрану Српства оставили радионице и фабрике, жене и децу гладне и с пушком у руци похитали да бране народ од комунистичких бандита“. Недић је у поздравном говору ставио акценат на пожртвованост радника са једне стране у редовима српских добровољаца и на састав комунистичких група, састављених од „разних богаташких елемената и државних стипендиста“. Након посете председнику владе радници-добровољци гостовали су код министра др Мијушковића, који им је обећао „избацивање сваке партијске политике из радничких редова и стварање јединственог радничког фронта“.²²⁹⁷

У духу реформе социјалних установа и побољшања положаја радника у новом српском друштву влада је популарисала оснивање Српске заједнице рада као органске заједнице учесника у привреди.²²⁹⁸ У дотадашњем систему економског либерализма настао је велики јаз између предузетника и радника, а такав систем био је копирање „туђинских интернационалних идеја и система“. Влада је пропагирала нову *Уредбу о оснивању Српске заједнице рада* као прекретницу која „поставља нове темеље социјалних односа и из основа мења физиономију социјалног сектора српске привреде“. Уредбом је Српска заједница рада постала посредник између радника и послодаваца, чиме је „први пут у историји српског радног права подигнут радник на постоље потпуне равноправности са послодавцем“. Пласирана је теза према којој је нова уредба доносила „нови социјални дух и хармонију у привреди, у којој се унапред одбацује борба, распре, штрајкови и потреси и изнад свега утврђује начело социјалне правде равноправно за све сараднике начело социјалног мира у предузећу и целој привреди“. Видни су напори владе да путем пропаганде популарише нову Српску заједницу рада и права која су радници добили њеним оснивањем. Српска влада почела је у овом периоду пропагирати што брже спровођење социјалних

²²⁹⁷ „Управа Београдске радничке коморе код председника владе. „Боримо се у првим редовима за спас нације, за бољи и праведнији живот свију Срба“; „Радници-добровољци код министра г. др Мијушковића. „Улагају све своје скромне силе и ауторитет да радници добију оно место у друштву које им припада“; „Ново време“ од 1. фебруара 1942. године, стр. 3.

²²⁹⁸ Чланак З. П. : *На место синдиката и класне борбе органска заједница учесника у привреди. „Оснивање Српске заједнице рада“; „Уредба о оснивању Српске заједнице рада“; „Ново време“ од 21. фебруара 1942. године, стр. 3.; чланак Дамњана Ковачевића о Српској заједници рада: „Реформа социјалних установа“; „Ново време“ од 24. фебруара 1942. године, стр. 3.*

реформи.²²⁹⁹ Почетком августа 1942. године одржана је конференција представника СЗР са новинарима престоничких листова, како би се јавности образложили циљеви Српске заједнице рада и приказала њена дотадашња делатност.²³⁰⁰ Заменик старешине СЗР Зарија Поповић је као први задатак навео вршење социјалне заштите, одржавање сложног рада и социјалног мира у српској привреди и приближавања радника и радничких породица културним добрима српског народа, формирање „нових конструктивних фактора у српској привреди“ од радника и њихове деце. Темелј рада требало је да буде заснован на принципу српске задружности која има најбоље изграђене форме националног и социјалног схватања привреде и друштвеног живота. Штампана је и сама истицала потребу вршења привредне пропаганде као „важног фактора популарисања дириговане привреде“.²³⁰¹

Успостављању система дириговане, односно планске пољопривреде, претходила је мера Владе за унапређење аграра. Крајем 1941. године Министарство пољопривреде и исхране изнело је закључке стручне комисије формиране у сврху извештавања о проблемима у пољопривреди. У том циљу донета је одлука о оснивању стручних органа на терену - Пољопривредне теренске службе која је требало „да упути земљораднике да своје њиве боље обрађују и усеје боље гаје...органи који треба да пољопривреднике упућују и придобијају за напредије и боље обрађивање земље и гајење стоке јесу пољопривредни стручњаци.“²³⁰² Планирано је успостављање непосредних веза између сељака и пољопривредних стручњака. Новом организацијом теренске службе пољопривредни теренски економи требало је да се баве практичним стручним радом међу земљорадницима, а не администрацијом. Најважнији органи пољопривредне теренске службе требало је да буду реонски економи који су требали да живе на селу у подручју одређеног реона, на сваких седам до десет хиљада становника. Први надзорни орган сеоских економа требало је да буде срески пољопривредни референт који би обрађивао мањи реон и обилазио општине у свом срезу. У сарадњи са реонским економом требало је да држи предавања и

²²⁹⁹ „Прописан је Пословник Српске заједнице рада“, „Ново време“ од 3. априла 1942. године, стр. 4.

²³⁰⁰ „Конференција Српске заједнице рада и новинара“, „Ново време“ од 2. августа 1942. год, стр. 5.

²³⁰¹ „Привредна пропаганда као важан фактор популарисања дириговане привреде“, „Ново време“ од 11. фебруара 1942. године, стр. 4.

²³⁰² „Службене новине“ од 20. децембра 1941. године, „Обнова“ од 23. децембра 1941. године.

течајеве земљорадницима.²³⁰³ Предвиђено је да за сваких седам до десет срезова постоји обласни пољопривредни инспектор који је требало да обилази све реоне у својој области, даје упутства реонским и среским економима, као и да активно доприноси унапређењу пољопривредне производње. Министар пољопривреде и исхране одредио је 31. децембра 1941. године седишта и територијалну надлежност инспектора за пољопривреду и исхрану који су требали бити распоређени по свим окрузима у Србији и у Банату.²³⁰⁴

Пропаганда је настојала да приближи становништву термин „диригована привреда“, како наводи и аутор чланка о диригованој привреди: „Пропаганда као модерно и ефикасно средство за популарисање извесних идеја у било ком подручју државног живота, показала се као најуспешнији начин да се свет упозна са извесним новим погледима и системима, и да их прихвати, увиђајући да су умесни и корисни“. Ово је још један од случајева у којима су власти конкретно истицале важност пропагандног рада, наравно у функцији информисања и популарисања одређених мера владе, без других намера. Већ у овом чланку је најављено увођење дириговане пољопривреде: „Треба на начин близак нашем човеку, сељаку и привреднику, убедљиво указати на огромне користи које му пружа разумно управљање и дириговање целокупном привредном делатношћу у земљи.“²³⁰⁵

Група привредних стручњака требало је да у сарадњи са запосленима Одељења за пропаганду организује привредну пропаганду на читавој српској територији. Пропаганду је требало вршити тако да свако село буде обавештено о свим важним питањима и о предностима планске пољопривреде: “Путем популарно писаних брошура, плаката на којима треба на згодан начин графички упоредити старе и нове методе у пољопривреди, и многим другим средствима која стоје на расположењу модерној пропаганди, треба упутити наш привредни живот новим правцима васпитавајући наше привреднике у модерном привредном духу који све више обухвата све државе и све народе, доносећи огромне користи и унапређујући њихову привреду“. У чланку је истакнута потреба сарадње стручњака из Министарства пољопривреде са Одељењем за државну пропаганду: „Један од главних услова да би идеја продрла дубоко у народне масе јесте да они

²³⁰³ Исто.

²³⁰⁴ „Службене новине“ од 9. јануара 1942. године.

²³⁰⁵ „Организовање планско-дириговане пољопривреде у Србији“, „Ново време“ од 31. јануара 1942. године, стр. 4.

којима се обраћамо схвате прави значај и важност свих сугестија“.²³⁰⁶ Први званични акт о увођењу планске пољопривредне производње било је наређење председника Владе за израду плана за унапређење пољопривредне производње и решавање проблема исхране људства и стоке у кризним годинама.²³⁰⁷ Недић је касније овлашћен и за издавање наредби за спровођење планске пољопривредне производње са законском снагом.²³⁰⁸ Крајем јануара организован је састанак представника министарстава пољопривредних, привредних и просветних установа и централа и пољопривредних стручњака са задатком да израде пољопривредни план.²³⁰⁹ Наредба о планској пољопривредној производњи у 1942. години објављена је 9. фебруара. Увођење планске пољопривредне производње пропаганда је назвала „борбом за насушни хлеб српског народа“. Пропагирано је неопходно учешће свих грађана и свих установа у раду на обезбеђивању хране за Србију.²³¹⁰ Старање о извршењу наредбе било је поверено Министарству пољопривреде и исхране и Министарству унутрашњих послова. Током фебруара 1942. године штампа је известила јавност о почетку спровођења планске пољопривредне производње у Београду.²³¹¹ Недић се поново обратио српском народу Апелом од 17. фебруара 1942. године у коме је позвао „све стубове српског друштва“: српски народ, земљораднике, грађане, Српску православну цркву, задружне организације, привредна предузећа, власт, установе, друштва и органе власти да подрже увођење планске пољопривредне производње.²³¹² Министар пољопривреде и исхране основао је почетком марта 1942. године Савет за планску пољопривредну производњу који је требало да проучава и предлаже мере за повећање пољопривредне производње у Србији, као и лакше спровођење наредбе

²³⁰⁶ Чланак Д. С. В. : „Потребна је сарадња свих фактора на унапређењу наше пољопривреде“, „Ново време“ од 5. фебруара 1942. године, стр. 4.

²³⁰⁷ ВА, група фондова Нда, К 164, Ф 3, рег. бр. 2/5.

²³⁰⁸ „Службене новине“ број 14 од 17. фебруара 1942. године, стр. 1.

²³⁰⁹ Конференцијом је председавао изванредни комесар за персоналне послове Танасије Динић. Осим чланова комисије за израду плана које је именована председник Владе, били су присутни представници Министарства пољопривреде и исхране, Министарства социјалне политике и народног здравља и појединих централа, помоћник директора „Дирис“-а, управник Главног савеза српских сељачких задруга и уредник листа „Село“.

²³¹⁰ „Ново време“ од 18. фебруара 1942. године, стр. 4. чланак инжењера Рад. М. Веселиновића: „За подизање села“, „Ново време“ од 4. до 7. априла 1942. године; „Задаци задругарства у остварењу планске пољопривредне производње. Нова наредба Председника српске владе“, „Ново време“ од 15. априла 1942. године стр. 4.

²³¹¹ „У Београду се спроводи планска пољопривредна производња. Апел председника Општине и Правилник о извођењу планске пољопривредне производње“, „Ново време“ од 24. фебруара 1942. године стр. 4.

²³¹² „Обнова“ од 17. фебруара 1942. године.

и плана.²³¹³ Како би се повећао број субјеката у планској пољопривредној производњи председник Владе донео је крајем марта 1942. године *Уредбу о одлагању, односно прекиду извршења казни лишавања слободе у циљу помагања планске пољопривреде*. Наведено сведочи у прилог тези да су власти сматрале спровођење Плана изузетно важним када су биле спремне да ослободе и део притвореника и кажњеника који би обрађивали земљу.²³¹⁴

Објављен је низ чланака о погодностима које ће акција пољопривредне обнове донети српском селу. Др Лазар Прокић анализирао је у чланку под насловом: *„Српско село...шта ће акција Владе народног спаса све донети позитивно српском народу“* положај српског села у предратној Југославији и у послератној Србији. Превагу је однео положај сељаштва у послератној Србији у којој је сељак добио достојан положај у односу на грађанина, а село постало цењено у односу на град. Пропагирана је потреба регенерисања српског села.²³¹⁵ Прокић је акценат ставио на једну од мера за привредно и политичко васпитање српског села: политичко-национално и привредно школовање „најбољих сеоских изабраника“. У наведеном контексту Прокић је поменуо оснивање „сервиса опште, политичке и привредне пропаганде за српско село“-установе „Земља и рад“ („Земрад“) и најавио долазак прве групе сељака. У Београду је приређена изложба посвећена приказу живота и рада српског села.²³¹⁶ Штампа је известила јавност о обимним припремама за предстојећу изложбу. Планирано је да изложба пружи српском сељаку пример целокупног савременог сеоског газдинства и економисања, као и рационалне производње свих грана сеоске радиности. Један од посебно истакнутих циљева изложбе, био је и зближавање села и града, путем приказивања изложбе грађанству. Пољопривредни део изложбе требало је да буде постављен на делу фудбалског игралишта према Бањици на којем би били постављени типови сељачких кућа са сеоским газдинством, повртњацима, живинарником, свињцима, шталама, пчелињаком. Планиран је вештачки поток који пресеца сеоско земљиште, а на коме би били изложени типови мелиорационих радова. У оквиру сељачког насеља планирано је импровизовање сељачког дома. На изложби је требало

²³¹³ „Службене новине“ од 10. и 12. марта 1942. године.

²³¹⁴ „Службене новине“ од 9. јуна 1942. године.

²³¹⁵ Чланак Лазара Прокића: „За српско село“...шта ће акција Владе народног спаса све донети позитивно српском селу“, „Ново време“ од 24. марта 1942. године, стр. 4.

²³¹⁶ „Припреме за Изложбу српског села у Београду“...у оквиру организације „Земља и рад“, „Ново време“ од 26. априла 1942. године, стр. 3.

приказати и свеукупну сеоску радиност по угледу на европске земље: начин уређења домаћег млекарства и процес производње млека. Планирано је да други део изложбе буде постављен на Калемегдану у бившој касарни принца Еугена: „Целокупан сеоски фолклор биће приказан у циљу пропагирања и примењивања савремених средстава за напредак сеоских газдинстава.“ Планирано је да се за време трајања изложбе на калемегданској позорници за госте са села изводи национални позоришни програм, приказују културни филмови и држе актуелна предавања у вези са изложбом.

У оквиру установе „*Земља и рад*“ вршене су у то време и припреме за објављивање 25 пропагандних брошура („популарних књижица“) намењених сељацима. Планирано је објављивање укупно 50 „пригодних и научних књижица“, које би се односиле све гране пољопривредне радиности, као и књиге из области хигијене на селу. У том погледу „*Земља и рад*“ сарађивала је са Главним савезом српских земљорадничких задруга и Пољопривредним друштвом.

Након прве фазе рада на пољопривредној обнови која је трајала током пролећних месеци, када је било најпотребније организовати пољопривредне радове и усмерити сељаштво на осавремењивање техника пољопривредне производње, уследиле су даље планске активности владе о којима је јавност детаљно информисана преко режимских листова. Средином јуна 1942. године „*Ново време*“ писало је о испуњењу првог дела привредног плана. Председник Министарског савета упутио је у име отаџбине признање српским пољопривредницима.²³¹⁷ Пропаганда је реформе привредног система приказивала искључиво у функцији побољшања народног положаја.²³¹⁸ Објављен је и план за организацију привредног живота у Србији.²³¹⁹ Привредне и пољопривредне могућности Србије могле су достићи свој пуни потенцијал само у систему дириговане привреде која је подразумевала организацију привреде и уређено тржиште. Диригована привреда називана је домаћинском привредом, а као узор у процесу увођења планске привреде Дамњан Ковачевић је навео немачки пример уз прилагођавање српским условима. Планирано је подизање пољопривредне производње, организовање

²³¹⁷ „*Ново време*“ од 13. јуна 1942. године, стр. 3.

²³¹⁸ „*Организације рада на пропаганди планске пољопривредне производње*“ „*Ново време*“ од 4. јула 1942. године, стр. 4.

²³¹⁹ Чланак Дамњана Ковачевића: „*План за организацију привредног живота у Србији.*“, „*Ново време*“ од 5. јула 1942. године, стр. 3.; чланак Дамњана Ковачевића: „*Пропаганда планске привреде*“, „*Ново време*“ од 16. јула 1942. године, стр. 3.

привредног савета и формирање штаба који води персонална питања, статистику, прави привредни план, врши контролу и пропаганду.

У оквиру наведених активности на реализацији планске пољопривредне производње, министар пољопривреде и исхране Богољуб Кујунџић објавио је одлуку о образовању Саветодавног одбора за пропаганду планске пољопривредне производње који је основан при Секретаријату за планску пољопривредну производњу. Важно је напоменути да су у активностима Саветодавног одбора важну улогу имали пропагандисти. У одбор су осим стручњака за пољопривреду Радосава Веселиновића, помоћника руководиоца планске пољопривредне производње, Драгољуба Миловановића, заступника начелника Одељења за биљну производњу, начелника Одељења за стручну наставу и пољопривредне организације и начелника Одељења за исхрану, ушли и уредници листа „*Ново време*“, „*Обнова*“ и „*Српско село*“, као и шеф опште пропаганде при Одељењу за пропаганду Председништва Министарског савета. У области пољопривредне наставе и просвећивања предвиђено је организовање краћих (седмодневних) пољопривредних курсева у току зимског периода. Предавања је требало да држе пољопривредни стручњаци, ветеринари и лекари, а сваки старешина домаћинства морао је похађати наведена предавања. Према изјави министра Веселиновића током зимског периода 1942/43. године стручна предавања, односно течајеви држани су у преко хиљаду и две стотине општина.²³²⁰ Лист „*Српски народ*“ објавио је крајем августа 1942. године чланак Богољуба Кујунџића под насловом: „*Највиши задатак-појачање производње*“²³²¹ у коме је управо наглашена важност спровођења планске пољопривредне производње, изнет историјат ове производње у Србији уз похвале на рачун председника Недића за рад на спровођењу плана.

Проблематика регулисања откупа жита свакако је утицала на планску пољопривредну производњу, као што је условила и кризу Владе народног спаса у августу и септембру 1942. године. Приликом сусрета председника Владе са генералним опуномоћеником др Францом Нојхаузенем почетком лета 1942. године вођени су разговори о приносима и прикупљању приноса жетве. Том приликом је генерални опуномоћеник обећао председнику Недићу да ће укупна количина жита из Србије, без Баната, бити искоришћена за исхрану српског становништва и

²³²⁰ „*Српски народ*“ од 13. фебруара 1943. године.

²³²¹ „*Српски народ*“ од 28. августа 1942. године.

немачких власти, а да се жито неће извозити. Након овог договора председник Недић обратио се сељацима апелом да предају сво жито на откуп уз обећање „да ни једно зрно пшенице неће бити извезено из Србије“.²³²² У Меморандуму Војноуправном заповеднику Србије од 12. августа 1942. године²³²³ затражио је подршку штаба у извршавању задатака које му је поверила немачка управа имајући у виду да реална власт коју је имао није била довољна да се наведени задатак спроведе. Др Франц Нојхаузен је убрзо добио и наређење Хермана Геринга да се из Србије у Рајх мора извести 100.000 тона житарица, након чега је сазван састанак свих окупационих установа и команди, пошто су и Немци били свесни могућих последица оваквог наређења. Видно разочаран председник Недић упутио је 12. септембра 1942. године нови меморандум Војноуправном заповеднику Србије у коме се пожалио на слабе резултате жетве и изразио забринутост услед огорчења народа на немачку наредбу пошто му је јавно обећао да Немци неће извозити жито. У наведеном меморандуму председник Недић најавио је и оставку.²³²⁴ Већ следећег дана сазвао је министарски савет на коме је изјавио да не може више вршити дужност. Отказао је и говор на радију који је био заказан за тај дан. Немци су брзо реаговали на ову ситуацију тако да је опуномоћеник Министарства спољних послова у Србији послао писмо Рибентропу кога је обавестио о кризи Владе народног спаса и занимао се за могућност да се испорука житарица одгоди како би Недић повукао оставку.²³²⁵ Недић је у следећем меморандуму од 16. септембра потврдио оставку. Истакао је тешке економске услове у којима се нашла Србија, прилив избеглица, смањену пољопривредну производњу и последице безобзирног откупа житарица који су немачке власти планирале да спроведу. Наведени меморандум садржао је и услове под којима би председник Владе повукао оставку: концентрисање власти над Србијом у рукама српске владе под немачком контролом, да економски допринос Србије буде у складу са њеним могућностима и договором са немачким властима, као и да се извршавање договора препусти српској влади. Генерал Бадер обавестио је 19. септембра команданта Југоистока Александра Лера са молбом да се лично ангажује у решавању кризе Недићеве

²³²² „Понедељак“ од 3. августа 1942. године и „Српски народ“ од 7. августа 1942. године.

²³²³ ВА, NAV-N-T-501, р. 256, снимак 1024-1034, „Меморандум председника српске владе Војноуправном заповеднику Србије од 12. августа 1942. године.“

²³²⁴ ВА, NAV-N-T-501, р. 256, снимак 1024-1034, „Меморандум председника српске владе Војноуправном заповеднику Србије од 12. септембра 1942. године.“

²³²⁵ ВА, NAV-N-T-120, 200/153773-75.

владе, јер би у супротном дошло до јачања покрета генерала Драже Михаиловића.²³²⁶ Рибентроп је изложио Хитлеру Бенцлеров предлог за решавање кризе који је и прихваћен. Председнику владе није дато обећање о проширењу надлежности српске владе, али му је дато обећање да се постојеће надлежности неће ограничавати. Одлука о количини жита требало је да се донесе тек након завршетка бербе кукуруза. Бенцлер је успео да након овога у преговорима са Недићем убеди председника Владе да не подноси оставку. Генерални опуномоћеник за привреду издао је потом наређење о начину откупа и расподеле жита у Србији према коме су произвођачи били дужни да уступе све вишкове жита, док је прикупљање кукуруза препуштено српској влади.²³²⁷ Становништво је пружало пасиван отпор прикупљању кукуруза услед чега се до фебруара 1943. године прикупио мали проценат од предвиђеног. Што се тиче жита прикупљено је две трећине планираног откупа.

Пропаганда је наставила са радом на зближавању села и града. Тако је након завршене седнице Савета за планску пољопривреду почетком октобра 1942. године пропагирана сарадња и слога сељака и грађана у циљу остваривања „срећне српске будућности“.²³²⁸ *Наредба председника владе о планској пољопривредној производњи за економску 1942/43. годину*, којом се обавезивало становништво да засеје све слободне површине објављена је 19. октобра 1942. године.²³²⁹ Пропагирано је планско оживљавање производне снаге, што можемо видети и кроз објављене изјаве министара и чланова владе. Тако је министар Недељковић окарактерисао програм планског вођења привреде као „израз крајње нужде и потребе да у садашњим приликама приберемо и распоредимо све привредне снаге“.²³³⁰ У овом периоду отворена је и прва српска фабрика плугова. Приликом свечаног отварања министри Кујунџић, Веселиновић и Недељковић заорали су симболично „прву бразду првим плугом произведеним у Србији“. Символика је

²³²⁶ ВА, NAV-N-T-501-256/1007-10.

²³²⁷ ВА, група фондова Нда, К 50, рег. бр. 1/7; „Обнова“ од 30. септембра 1942. године.

²³²⁸ „Завршена седница Савета за планску пољопривреду: „Срећна будућност наша у слози грађана и сељака“ и фотографија Недићевог говора на седници: „Планско помагање радног света“, „Ново време“ од 4. октобра 1942. године, стр. 3.

²³²⁹ „Засејати све слободне површине. Наредба Председника владе о планској пољопривредној производњи.“, „Ново време“ од 21. октобра 1942. године, стр. 3.; Наредба и план о планској пољопривредној производњи за економску 1942/43. годину објављени су у „Службеним новинама“ од 20. октобра 1942. године.

²³³⁰ „Изјава министра др Недељковића“, „Ново време“ од 28. новембра 1942. године, стр. 3, фотографија министра с новинарима.

била кристално јасна сваком просечном становнику: плуг је био „ново оружје које треба дати новој Србији“. Борбу је требало водити за обнову привреде, а не укључивањем у покрете отпора.²³³¹

Престоничка штампа повремено је објављивала извештаје дописника из Берлина о реакцијама и писању немачке штампе на тему успешности увођења програма планске привреде у Србији, као и реакције представника немачких привредних власти у Србији на наведено. Наравно, реакције су увек биле позитивне уз савет становништву да има „потпуно поверење у домаће власти и да још више ради“.²³³²

Очекујући неповољан исход ратних збивања у 1943. години вођство Трећег Рајха прокламовало је концентрацију снага за вођење тоталног рата, што је за окупиране земље значило увођење нових ратно-привредних мера у корист Немачке и подређивање свих циљева њеном опстанку. Влада народног спаса донела је у складу са статусом окупиране српске територије 20. марта 1943. године *Уредбу о увођењу ратно-привредних мера Рајха*. Програмске смернице наведене уредбе садржале су појашњење према којем је Србија помагала Немцима да савладају болшевизам, као и да су немачки и српски народ у заједничком фронту рада.

Пропаганда привредне обнове настављена је са још већим интензитетом у 1943. години. Као што смо већ напоменули, у овом периоду штампа је увела и тему „обавезног рада“ у широки дијапазон тема из области привредне и пољопривредне обнове.²³³³ Почетак 1943. године обележиле су анализе постигнутих резултата у претходној години. Посебна пажња посвећена је културно-просветном раду Српске заједнице рада и оствареним резултатима на пољу општег образовања и стручног усавршавања радника и омладине СЗР.²³³⁴ Како би се доказала брига владе за побољшање положаја радника, у оквиру сумирања резултата рада СЗР за 1942. годину објављене су импозантне цифре. Имајући у виду напоре које су власти чиниле на овом пољу можемо их узети као приближно прецизне. Предавања су

²³³¹ „Отварање прве српске фабрике плугова: Плуг је ново оружје које треба да дамо новој Србији. Министри Кујунџић, Веселиновић и Недељковић заорали су прву бразду првим плугом фабрички произведеним у Србији“, „Ново време“ од 9. децембра 1942. године, стр. 3.

²³³² „Занимљив чланак „Берлинер Берзенцајтунга“-прилог М. Микашиновића: „Србија као привредни чинилац на Југоистоку“, „Ново време“ од 18. јуна 1942. године, насловна страна.; „Изјава генералног опуномоћеника за привреду у Србији: „Имати поверења према влади и још више радити“, „Ново време“ од 27. децембра 1942. године, стр. 4.

²³³³ „Диригована и државна привреда“, „Ново време“ од 18. фебруара 1943. године стр. 4.

²³³⁴ „Културно-просветни рад СЗР“, „Ново време“ од 22. јануара 1943. године стр. 4.

држана у Дому СЗР, као и у већим предузећима. Одржано је укупно 4.500 предавања за око 70.000 посетилаца. Улагани су напори да се радницима омогући посећивање забавних и забавно поучних филмова, а закључени су уговори са биоскопима који су приређивали представе уз снижене цене за раднике и намештенике свих београдских предузећа (110 представа и 18.000 посетилаца), а биоскопске представе су приказиване и у унутрашњости. У погледу позоришта осим сталног позоришта које је приређивало представе у свом дому у Београду СЗР је преко својих пословница покренула организовање дилетантских позоришних трупа. Приређено је око 300 позоришних представа које је видело око 60.000 посетилаца. Одржано је 4910 стручних, културних и забавних приредби са око 153.000 посетилаца. Омладина СРЗ била је окупљена под вођством стручних васпитача за културно и физичко васпитање.²³³⁵ Организована је библиотека која је требало да броји преко 10.000 свезака, а предвиђане су и две путујуће библиотеке.

Шеф одељења за пропаганду лично је учествовао у пропагандној кампањи намењеној радницима заједно са министрима и члановима владе.²³³⁶ Одржао је низ предавања посвећених улози коју је Влада народног спаса наменила радницима у процесу обнове Србије.²³³⁷ Средином јуна изашао је први број гласника СЗР „Српски радник“ који је у уводном делу донео чланак старешине СЗР Милана Недића под насловом: „Ново доба“.²³³⁸

СЗР је средином септембра 1943. године организовала изложбу привредног подмлатка на Калмегдану (изложба тзв. омладинских рукотворина на пољу привреде и технике). Отварању изложбе присуствовали су представници владе и привредних власти. У традиционалном духу председника владе је испред улаза у павиљон у коме је била постављена изложба дочекала фолклорна група из Жабара у народним ношњама. Штампa је објавила Недићев прикладни говоре који

²³³⁵ „Председник владе изјавио је на свечаној седници „Привредника“ потребу да се радна омладина збрине, васпита национално и морално и стручно упуту на здрав пут“, „Ново време“ од 2. фебруара 1943. године стр. 3.

²³³⁶ „Радници у диригованој привреди.“, Предавање др Милорада Недељковића, министра народне привреде, „Ново време“ од 4. априла 1943. године стр. 3.

²³³⁷ „Предавање Ђорђа Перића у Дому СЗР: „О улози српских радника у обнови Србије“, „Ново време“ од 19. фебруара 1943. године стр. 3.

²³³⁸ „Први број гласника Српске заједнице рада „Српски радник“ објавио је у уводном делу чланак старешине СЗР Милана Ђ. Недића под насловом: „Ново доба“, „Ново време“ од 20. јуна 1943. године стр. 3.

је одржао том приликом омладинцима. Најбољи су лично од председника примили награде за уложени труд и постигнуте резултате.²³³⁹

Прво формирање једног од „најснажнијих покрета рада“, отпочело је према писању штампе у Бору на основу *Уредбе о обавезној служби рада*.²³⁴⁰ Представници привредних и социјалних установа су у овом периоду одржали низ састанака на тему популарисања обавезног рада, као одговор на немачке критике да је институција обавезног рада „само површинска и у оквиру Србије“.²³⁴¹ Штампа је обавезни рад представљала као дужност свих грађана.²³⁴² Ипак, српске мајке, жене, ћерке и сестре, требало је „да одахну“ (како је навео Драги Јовановић у једној од изјава о обавезном раду) пошто власти нису планирале да их позивају на обавезни рад у Немачку ни изван територије Србије.²³⁴³ Популарисана је брига домаћих власти, посебно београдске општине за обавезнике радне службе. Председник општине и министар социјалне политике су у том циљу обишли пред Ускрс 1943. године радне логоре и социјалне установе.²³⁴⁴ Средином марта 1943. године штампа је осим популарисања службе обавезног рада, сасвим јасно предочила свим корумпираним елементима друштва, казну која их чека уколико покушају да се ослободе одласка на обавезни рад. Објављене су вести о откривању и хапшењу чиновника у државној служби и њихових помагача који су за мито ослобађали грађане од принудног рада. Према писању престоничких листова, на челу овог ланца био је Боривоје Окановић, шеф Одсека Општине града Београда који је делегиран код Берзе рада, као представник општине задужен да штити интересе грађана и залаже се за правично организовање позивања на рад. „Ново

²³³⁹ „Председник владе генерал Милан Недић на изложби привредног подмлатка. „Треба сви да се угледамо на вас и радимо даноноћно“ рекао је председник владе генерал Недић, додељујући награде омладинцима.“, „Министар Недељковић поручио је омладини да следи пут реда, рада и мира како би допринели обнови Србије“, „Ново време“ од 14. септембра 1943. године стр. 3. Изложба је била отворена до 26. септембра 1943. године.

²³⁴⁰ „Ново време“ од 6. фебруара 1943. године стр. 3.

²³⁴¹ „Радна служба као велики чинилац општег народног дела“, „Ново време“ од 8. децембра 1943. године стр. 3 и стр. 4.

²³⁴² „Обавезан рад је дужност свију грађана“, Према писменом извештају немачких надлежних места овај рад је само површински и у оквиру Србије, фотографија: „Са састанка представника привредних и социјалних установаповодом обавезног рада“, „Говор Драгог Јовановића“, „Ново време“ од 20. фебруара 1943. године стр. 3.

²³⁴³ „Изјава министра Драгог Љ. Јовановића о обавезном раду: „Српске мајке, жене, кћери и сестре неће бит позиване на обавезан рад у Рајх ни ван територије Србије“, „Ново време“ од 4. априла 1943. године стр. 3.

²³⁴⁴ „Брига београдске општине за обавезнике радне службе. Председник општине и министар социјалне политике обишли су пред Ускрс радне логоре“, „Ново време“ од 28. априла 1943. године, стр. 3. „Ускршња посета министра Драг. Љ. Јовановића социјалним установама“, стр. 4.

време“ је уз прилог о кажњавању ухваћених чланова овог ланца којих је наводно било 82 објавило и фотографију казнене поворке. Наиме, сви кривци били су осуђени да у поворци прођу кроз Београд носећи табле са натписима на којима „признају своју кривицу“. Неки од натписа били су: „Ми смо они који смо паре давали и паре примали да не идемо на рад. Зато је изашла сиротиња.“, „Правда и највиши народни интерес траже осуду која гласи: Оглашени смо, откривени смо и зато кажњени“. Ефекти које су наведене мере могле имати на суграђане, као и граница између обавезног и принудног рада, која је била све нејаснија. Очигледно је да су мере којима су власти прибегавале у пропагирању обавезног рада варирале: од потпуног избегавања спомена наведене обавезе рада (током 1942. године), преко популарисања истог да би на крају прешле на отворене репресивне мере. Сваком ко покуша да превари систем и избегне обавезни рад претило се драконским казнама, а пре свега јавним понижењем.²³⁴⁵

Током јесењих месеци 1943. године објављен је низ прилога и фотографија о активностима обвезника рада у Бору и њиховом великом ангажовању на изградњи и обнови железничког саобраћаја.²³⁴⁶ У наведеним прилозима преувеличавани су успеси на радилиштима у Источној Србији, као и подвиге „летећих обвезника“.²³⁴⁷

Активности НСОС биле су интензивне током целе 1943. године, као и извештавање штампе. Посебну пажњу домаће власти придавале су током читавог периода окупације школовању старешина НСОС.²³⁴⁸ Обвезници НСОС били су након „успешне године теренског рада“ приказани као „весници нове, здраве и

²³⁴⁵ „Хапшење и кажњавање чиновника и њихових помагача који су за мито ослобађали од обавезе рада. Кривци, 82 на броју, биће упућени данас на принудни рад, пошто са таблама прођу кроз београдске улице“, фотографија: „Људи који су се за мито ослобађали од обавезе рада и њихови саучесници који су давали мито да не иду на обавезни рад“, „Ново време“ од 18. марта 1943. године стр. 3.

²³⁴⁶ „Са обвезницима рада у часовима када делају. Од јутра до мрака на теренима око Бора“, „Ново време“ од 25. септембра 1943. године стр. 3. Фотографијарада на прузи.

²³⁴⁷ „На радилиштима по Источној Србији“ - Летећи обвезници у Бору. Сваки логор има своје нарочите службе“, „Ново време“ од 1. октобра 1943. године стр. 3.

²³⁴⁸ „Праве смернице рада наше омладине. Предавање министра народне привреде др Милорада Недељковића будућим старешинама сеоских чета Националне службе.“, „Ново време“ од 24. септембра 1943. године стр. 3.; „Стотвадесет нових четовођа Националне службе. Говор др Котура по завршеном течају за сеоске старешине НСОС“, „Ново време“ од 25. септембра 1943. год. стр. 3.

препорођене Србије“,²³⁴⁹ „доносиоци мира Београду и снага за подизање Србије“.²³⁵⁰ У том контексту је министар народне привреде одржао управо обвезницима Националне службе Београдске радне групе предавање на тему: „*О значају рада обвезника Националне службе у моралној и привредној обнови земље*“. Обвезницима из града требало је указати на важност коју су пољопривреда и сељаштво имали у обликовању привредне политике, те их је министар лично усмерио на „размишљање у том правцу“.²³⁵¹ Организована је и посета матураната београдских гимназија обвезницима НСОС како би им се као „будућим обвезницима“ појаснили циљеви организације.²³⁵² Наведена предавања организована су у духу оспособљавања омладине за привреду,²³⁵³ те су у том контексту приређиване и свечане смотре средњошколских радних служби и објављиване фотографије средњошколаца са дефилеа.²³⁵⁴

У духу популарисања НСОС и промовисања постигнутих резултата влада је организовала свечано окупљање омладинаца НСОС, добровољаца и сеоских омладинаца на смотри у просторијама Националне службе. Осим Недића свечаности су присуствовали и министар социјалне политике и народног здравља Стојимир Добросављевић, армијски генерал Александар Стојановић и шеф Недићевог кабинета пуковник Милош Масаловић, др Ђуро Котур и његов помоћник професор Милорад Марчетић, пуковник Коста Мушицки, начелник штаба мајор Радослав Таталовић, Стеван Клуић и бројни припадници Одељења за пропаганду. Недић је омладинцима одржао клиширани говор у духу нове идеологије рада у којем је потенцирао зближавање у једној мисли и идеји кроз рад на служби отаџбини и

²³⁴⁹ „Ви сте весници нове, здраве и препорођене Србије“ рекао је генерал Недић обвезницима Националне службе за обнову Србије честитајући им годишњицу рада на терену“, „Ново време“ од 28. фебруара 1943. године стр. 3.

²³⁵⁰ „Изјава министра Драгог Јовановића: „Само рад може нам вратити изгубљено“, „Наши обвезници обавезне службе рада својим радом донеће мир Београду и обнову и подизање Србије“, „Ново време“ од 10. марта 1943. године стр. 3.

²³⁵¹ „Предавање министра народне привреде обвезницима Националне службе“, „Ново време“ од 18. маја 1943. године стр. 3. Предавање одржано припадницима Београдске радне групе Националне службе, 15. маја у оквиру забавног послеподнева на тему: „*О значају рада обвезника Националне службе у моралној и привредној обнови земље*“.

²³⁵² „Посета матураната београдских гимназија обвезницима Националне службе. Предавање помоћника руковођа Милорада Марчетића о задацима Националне службе“, „Ново време“ од 23. маја 1943. године стр. 3.

²³⁵³ „Оспособљавање омладине за привреду. Нови просветни план предвиђа отварање већег броја грађанских школа.“, „Ново време“ од 19. јуна 1943. године стр. 4.

²³⁵⁴ „Свечана смотра средњошколске радне службе. Српска омладина са самопоуздањем и вером гледа у будућност“, „Ново време“ од 22. јуна 1943. године стр. 3. Фотографије са дефилеа.

народу.²³⁵⁵ Током говора Недић је изједначио улогу добровољаца са улогом овезника НСОС: док су добровољци народу враћали веру у отаџбину и породицу борећи се оружјем, обвезници Националне службе чинили су исто користећи се ашовом и пијуком како би подигли порушено.²³⁵⁶

На пољу пољопривредне обнове вршена је активна пропаганда путем предавања, изложби, конференција и зборова. Почетком фебруара 1943. године на Коларчевом универзитету гостовао је директор Универзитета за Источну Европу у Бреслави, професор др Серафим, који је одржао предавање на тему: „Пољопривреда Југоистока и њен значај за Европу“.²³⁵⁷ Српским земљорадницима појашњавана је путем предавања тема задругарства.²³⁵⁸ Планирано је да задругарство постане темељ нове сељачке задружне државе након преуређења постојећих институција.²³⁵⁹ Штампa је редовно објављивала вести о увођењу нових служби и нових лица у области задругарства. Тако је средином маја „Ново време“ известило јавност о ступању на дужност функционера задружних савеза и председника Управног одбора Главног задружног савеза Михаила Аврамовића.²³⁶⁰ Председник владе придавао је посебан значај пропагандном раду са представницима Управе главног задружног савеза.²³⁶¹ Приликом пријема представника задругарских савеза он је народно задругарство назвао „кичмом и

²³⁵⁵ „Једна импозантна манифестација нове српске омладине: „Генерал Недић жели да од вас створи нову српску узданицу“, „Ново време“ од 1. јуна 1943. године стр. 3.

²³⁵⁶ „Инспекција радних група Националне службе за обнову Србије: „Кроз Националну службу створићемо новог српског омладинца“ говор професора Марчетића омладинцима у Мачви.; фотографија са скупа, „Ново време“ од 11. септембра 1943. године стр. 4. фотографија са отварања.; „Младе руке граде масиве оуж Мораве. Чете Националне службе за обнову Србије на радовима код Гуприје“, „Ново време“ од 17. септембра 1943. године стр. 3.

²³⁵⁷ „Пољопривреда Југоистока и њен значај за Европу“, предавање професора др Серафима на Коларчевом универзитету, директора Универзитета за Источну Европу у Бреслави., „Ново време“ од 5. фебруара 1943. године стр. 3.

²³⁵⁸ „Шта тражи народ? Једно мишљење наших земљорадника о задругарству“, „Ново време“ од 12. фебруара 1943. године стр. 3.; „Српско село и његова задруга. Пише проф. др Милорад Недељковић, министар народне привреде“, „Ново време“ од 13. маја 1943. године, стр. 3.; чланак Светозара Спанаћевића, помоћника министра народне привреде: „Наше задругарство и његови привредни задаци“, „Ново време“ од 15. маја 1943. године, стр. 3.

²³⁵⁹ „Увођење задругарства у општи привредни напор наше земље: „У новом уређењу Србије задругарство има да постане темељ нове сељачке задружне државе“, изјавио је генерал Недић. „Уредба о престанку функција досадашњих управа Аграрне банке, Главног задружног савеза и Главног савеза српских земљорадничких задруга“, „Значај задругарства у нашој привреди“, Изјава председника владе генерала Недића о преуређењу задругарства“, „Ново време“ од 4. маја 1943. године стр. 3.

²³⁶⁰ „Председник владе именеовао је функционере задружних савеза. За председника Управног одбора Главног задружног савеза именован је Михаило Аврамовић“, „Ново време“ од 19. маја 1943. године, стр. 3.

²³⁶¹ „Конституисање Управе главног задружног савеза. Извршена је смена досадашњег особља Главног задружног савеза“, „Ново време“ од 26. маја 1943. године, стр. 3.

ослонцем будућег поретка у Србији“ које ће „узети у руке судбину српског народа и српске отаџбине“.²³⁶²

Велику пажњу влада је придавала побољшању пољопривредне производње путем повећања обима засејаних и обрадивих површина. Министар Веселиновић наставио је држање предавања на наведене теме. Пољопривредницима који и поред наведених упутстава не обраде добро њиве наговештено је да ће „бити узети на одговорност и упућени на рад тамо где ће морати да раде што им други наређују“. Организовани су пољопривредни течајеви у Раваничком срезу,²³⁶³ Жабарима и у другим крајевима окупиране Србије током јануара, фебруара и марта 1943. године, уз учешће око 1 200 општина. Пропагандна порука која је пласирана путем штампе, течајева и разних предавања намењених селу била је управо да „село и сељаци остају стуб српске земље“.²³⁶⁴ Министарство пољопривреде је организовало отварање пољопривредних књижница и читаоница како би популарисало процес привредне обнове и „описменило“ сељаштво у погледу пољопривредних реформи, али и у погледу курса државне политике.²³⁶⁵

Најважнији посао пољопривредног сектора током летњих месеци 1943. године био је свакако рад на повећању обима приноса жетве, заштита приноса од комунистичких саботажа, као и утицање на „социјалну свест и националну солидарност“ српских земљордника како би испунили своје обавезе у погледу испорука разрезаних количина пшенице.²³⁶⁶ У овом циљу штампа је објавила говор који је преко Радио-Београда одржао средином августа 1943. године министар

²³⁶² „Ново вођство задругарских савеза код председника српске владе. Народно задругарство биће кичма и ослонац будућег поретка у Србији“, „Ново време“ од 25. маја 1943. године, стр. 3.

²³⁶³ „Предавање министра пољопривреде инж. Веселиновића: Сваку стопу српске земље треба обрадити и засејати“, „Ново време“ од 14. фебруара 1943. године, стр. 4.

²³⁶⁴ „Отварање пољопривредног течаја у Жабарима: „Село и сељак био је и остаје ступ наше земље“, „Ново време“ од 19. фебруара 1943. године, стр. 3.

²³⁶⁵ „Министарство пољопривреде организује пољопривредне књижнице и читаонице“, „Ново време“ од 9. марта 1943. године, стр. 3.

²³⁶⁶ „Прикупљање овогодишње жетве. Социјална свест и национална солидарност налажу српском земљораднику да одговори својој обавези у погледу испорука разрезаних количина пшенице“, „Ново време“ од 1. јула 1943. године, стр. 3.; „Наша жетва је наш пут у живот и будућност. Изјава председника Београдске општине Драг. Љ. Јовановића о жетви“, „Опаљени од сунца, здрави и весели враћају се обвезници из Бора. Председник Београдске општине министар Драг. Љ. Јовановић поздравео је обвезнике добродошлицом“, фотографија и Јовановићев говор, „Ново време“ од 24. јула 1943. године, стр. 3.

пољопривреде и исхране на тему производње и исхране становништва у Србији у 1943/44. години.²³⁶⁷

Током јесењих и зимских месеци 1943. године влада је наставила кампању на пољопривредном просвећивању српског села.²³⁶⁸ Земљорадницима је путем одржавања конференција, преко штампе и других пропагандних средстава поручивано да не задржавају пшеницу већ да је продају по откупној цени, као и да избегавају било какве конаткте са црноберзијанцима.²³⁶⁹ Средином октобра 1943. године одржано је заседање Савета за планску пољопривредну производњу у циљу годишње анализе рада целокупне планске пољопривредне производње и одобравања пољопривредног плана за следећу годину.²³⁷⁰ Један од закључака Савета односио се управо на успех пропаганде пољопривредне обнове: друга година изведена је под много бољим психолошким условима, али у тежим материјалним околностима. Председник владе примио је чланове Савета за планску пољопривредну производњу како би одао признање српским земљорадницима као носећим стубовима ове производње и „борцима у првим редовима на српском фронту обнове“.²³⁷¹ Након усвојеног плана рада на заседању Савета председник владе донео је *Наредбу о планској пољопривредној производњи за 1943-44. годину*.²³⁷² У наведеној наредби уведена је обавеза Српске државне страже да да штити све културе планске пољопривредне производње, као и да надзире сеоске чуваре поља. Ове мере предузете су због великог броја саботажа које су вршили припадници партизанског покрета.

²³⁶⁷ „Говор министра пољопривреде и исхране на радију. Производња и исхрана становништва Србије у 1943/1944 години“, „Ново време“ од 18. августа 1943. године, стр. 3.

²³⁶⁸ Рубрика „Привредни живот“: „Јесења сетва поврћа“, „Ново време“ од 25. септембра 1943. године стр. 3.; „Пољопривредно просвећивање српског села“, „Ново време“ од 26. септембра 1943. године стр. 4.; Чланак из „Српског народа“: „Аграрна политика будућности“, „Ново време“ од 3. октобра 1943. године, стр. 4.

²³⁶⁹ „Састанак представника власти и народа у Смедеревској Паланци, говор др Тихомира Димкиријевића о политици владе и потреби да народ не задржава пшеницу већ да је прода по откупној цени, а не црноберзијанцима...“, „Конференција у Великом Орашју-говор др Димкиријевића о откупу и продаји пшенице за установе и организације који врше поделу хране српском становништву“, „Ново време“ од 30. септембра 1943. године, стр. 3.

²³⁷⁰ „Заседање Савета за планску пољопривредну производњу“, „Ново време“ од 16. октобра 1943. године, стр. 3.; „Обнова“ од 19. октобра 1943. године.

²³⁷¹ „Чланови Савета за пољопривредну производњу код председника владе: „У име Отаџбине одајем признање нашим земљорадницима“ рекао је јуче председник владе приликом пријема“, „Ново време“ од 17. октобра 1943. године, стр. 3.; „Генерал Недић српским земљорадницима: „Има само један српски фронт“ „Ново време“ од 17. октобра 1943. године, стр. 3, наставак на стр. 4: „Има само један српски фронт“.

²³⁷² „Наредба о планској пољопривредној производњи за 1943-44 годину. Позив српском народу да засеје сваку стопу земље.“, „Ново време“ од 19. октобра 1943. године, насловна страна.

Постојећи спектар тема које је штампа објављивала у оквиру пропаганде привредне обнове Србије проширен је почетком 1944. године и на анализу привредних прилика и привредног значаја Црне Горе.²³⁷³

Српска заједница рада наставила је према писању „Новог времена“ велике напоре на пољу привредне обнове почетком 1944. године.²³⁷⁴ Крајем фебруара одржан је годишњи скуп СЗР на коме су сумирани резултати рада владе на пољу националног васпитања и социјалног збрињавања српских радника.²³⁷⁵ Према помпезним насловима у престоничким листовима и објављеном говору председника владе са годишњег скупа била је очигледна интенција власти да увере јавност у успех предузетих социјалних мера, као и у беспредметни национализам српског радничког слоја који је „уложио све снаге за срећнију будућност Србије“.²³⁷⁶

У погледу службе обавезног рада пропаганда је наставила објављивање прилога о животу и раду о обвезника у Бору и о њиховом повољном положају. Они су приказивани као „мезимци Београда“ за чије породице се старао Биро Општине града који их је обезбеђивао и старао се о добробити њихових породица.²³⁷⁷

Школовање старешинског кадра НСОС настављено је почетком 1944. године, па је штампа известила јавност о пријему групе кандидата за старешински кадар НСОС код председника Недића, а пред одлазак на школовање у Немачку.²³⁷⁸ Настављено је популарисање улоге НСОС²³⁷⁹ у изградњи напредног српског села,

²³⁷³ „Привредни значај Црне Горе“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године, стр. 4.

²³⁷⁴ „Велики напори и леги резултати СЗР. Радници су испратили стару годину са најлепшим надама у новој“, „Ново време“ од 15. јануара 1944. године, стр.3.; чланак ДСВ. „Један корак даље у развоју српске националне привреде“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, стр. 3.

²³⁷⁵ „Завршетак скупштине Српске заједнице рада. Све снаге за срећнију будућност Србије!“, „Ново време“ од 22. фебруара 1944. године, стр. 2.

²³⁷⁶ „Генерал Недић велича национализам српских радника“, „Ново време“ од 18. фебруара 1944. године, насловна стр.; „Велики говор председника владе на годишњем скупу СЗР. Национално васпитање и социјално старање за наше раднике“ од 22. фебруара 1944. године.

²³⁷⁷ „Обвезници у Бору- мезимци Београда. Шта је све досад Биро Општине града Београда урадио за старање о обвезницима и њиховим породицама“, „Ново време“ од 9. јануара 1944. године, стр. 3.

²³⁷⁸ „Председник владе примио је кандидате за старешински кадар Националне службе пред њихов одлазак у Немачку. „Да будете првоборци и апостоли рада“ рекао је председник владе генерал Недић омладинцима поздрављајући их пред одлазак“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, стр. 2.; „Какав треба да буде старешина националне службе“, „Ново време“ од 1. априла 1944. године, стр. 3.

²³⁷⁹ „Циљеви и задаци националне службе, Изјава новог руковођа проф. Милорада Марчетића“, „Ново време“ од 13. фебруара 1944. године, стр. 3.

путем организованих посета сеоских обвезника председнику и члановима владе, разних предавања и друго.²³⁸⁰

Оптимистичне визије и прогнозе пољопривредног развоја обележиле су почетак 1944. године у објављеним анализама.²³⁸¹ Пропаганда према сељаштву била је и даље највећим делом усмеравана преко установе „Земља и рад“. Почетком године организован је сусрет представника српских сељака који су гостовали у Београду са опуномоћеним министром др Херманом Нојбахером.²³⁸² Штампана је известила јавност о срдачном пријему и пријатељском интересовању др Нојбахера за положај и проблеме српских сељака. Пропаганда је наставила са потенцирањем важности улоге сеоске омладине и њеним поређењем са градским омладинцима, као и са слањем група сеоских омладинаца у Немачку.²³⁸³ Према резултатима наводних антрополошких анализа „српски сељак био је еластичнији у односу на варошанина“, а исхрана и начин живота утицали су на телесни развој сеоске и градске омладине, у корист сеоске, наравно. Др Бранимир Малеш одржао је предавање на Коларчевом универзитету из области социјалне антропологије, на тему: „О механизму живота“ у којем је говорио о предностима сеоског начина живота у односу на градски у погледу физичког и духовног васпитања омладине.²³⁸⁴ Настављено је стручно оспособљавање привредног подмлатка²³⁸⁵ реорганизацијом старих и отварањем нових народних пољопривредних школа. Почео је са радом и нови Музеј привреде.²³⁸⁶

²³⁸⁰ „Пријем групе обвезника сеоских радних чета Националне службе код председника владе. Напредно село-здрава и јака држава“, „Ново време“ од 15. фебруара 1944. године, насловна стр.; „Пријем обвезника Националне службе са села код министра рада Танасија Динића“, „Ново време“ од 16. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Српски историјски лик у току векова. Предавање Вл Велмар Јанковића обвезницима НС“, предавање Просветног одељења НС, организовано је неколико предавања, „Ново време“ од 12. марта 1944. године, стр. 3.

²³⁸¹ Чланак инж. Рад. М. Веселиновића, министра пољопривреде и исхране: „Будући развој пољопривреде у Србији“, „Ново време“ од 1. и 2. јануара 1944. године стр. 4.

²³⁸² „Представници српских сељака код опуномоћеног министар др Нојбахера. Срдачан пријем и пријатељско интересовање др Нојбахера оставило је на српске сељаке најбољи утисак“, „Генерал Недић међу највиђенијим задругарима: „У одбрану наше отаџбине и народних тековина“, „Ново време“ од 13. јануара 1944. године, стр. 2.

²³⁸³ „Министар Веселиновић међу сеоским омладинцима. Нова група одлази у Немачку“, „Ново време“ од 26. фебруара 1944. године, стр. 2.

²³⁸⁴ „Предавање др Бранимира Малеша из социјалне антропологије. Наш сељак је еластичнији од варошанина.“, „Ново време“ од 4. фебруара 1944. године, стр.3.

²³⁸⁵ „Стручно оспособљавање привредног подмлатка. Предаја награда учесницима прве земаљске изложбе Србозара“, „Ново време“ од 1. фебруара 1944. године, стр. 3.

²³⁸⁶ „Народне пољопривредне школе. Реорганизација старих и отварање нових школа“, „Ново време“ од 6. фебруара 1944. године, стр. 3. „Реорганизација и обнова привредног музеја“, „Ново време“ од 6. фебруара 1944. године, стр. 4.; „Оснивање Српског привредног музеја. Реорганизација рада бившег трговинског музеја“, „Ново време“ од 31. марта 1944. године, стр. 3.

Штампа је редовно пратила мере домаћих власти на пољу пољопривредне обнове и стварања задружне државе.²³⁸⁷ Објављен је говор министра пољопривреде и исхране Радослава Веселиновића у коме је сумирао резултате које је држава постигла у области пољопривредног развоја током 1942-43. године, као и значај који је планска пољопривредна производња имала за српски народ.²³⁸⁸ У наведеном говору побијају се тврдње Радио-Лондона, „а и многих Срба“, да је План планске пољопривредне производње намењен остварењу немачких интереса, а на штету Србије. Министар је апеловао на сељацима да наставе са ревношним обрађивањем земље и „засеју сваку стопу“, алудирајући на скори завршетак рата у коме ће домаћи производи бити једино што ће прехрањивати Србију. У том контексту пропаганда је објавила и „Недићеву посланицу земљорадницима“.²³⁸⁹ Интересантно је да у Посланици председник владе истакао да је сељаштво планску пољопривредну производњу у првој години доживело као обавезу, већ у другој години као „неопходну и корисну“, а не наметнуту активност, док је у трећој најавио потребу власти да се остваре изванредни резултати у области пољопривредне производње. Уследила је „Пролећна порука министра Веселиновића сељацима“ у којој је апеловао да испоштују све обавезе при пролећним радовима и да се концентришу искључиво на рад, а не на политику, како би испоштовали прописани разрез на време.²³⁹⁰ Штампа је наставила са објављивањем савета и упутстава земљорадницима у зависности од радова који су били актуелни у одређено временско доба. Посебан значај власти су придавале чувању жетве од паљевине.²³⁹¹

Након савезничког бомбардовања домаће власти су покушале да стабилизују снабдевање и нормализују ситуацију, како би се наставило спровођење

²³⁸⁷ „Задругарство и задружна држава“. Написао Светозар Спанаћевић помоћник министра народне привреде“, „Ново време“ од 26. фебруара 1944. године, стр. 2.

²³⁸⁸ „Веселиновићев говор преко Радио-Београда: „Двогодишњица планске пољопривредне производње у Србији и њен значај за српски народ“, „Ново време“ од 24. фебруара 1944. године, стр. 2.; „Друга годишњица планске пољопривреде“, „Ново време“ од 29. фебруара 1944. године, насловна стр.; инжењер Радослав Веселиновић: „Досадашњи успех планске производње. Задачи пољопривреде у Србији.“, „Ново време“ од 24. маја 1944. године, стр. 2.; чланак Д. Ј. : „Конференција о планској пољопривреди“, „Ново време“ од 20. јула 1944. године, стр. 3.

²³⁸⁹ „Ново време“ од 27. фебруара 1944. године, насловна страна.

²³⁹⁰ „Говор на београдском радиу инжењера Радослава М. Веселиновића, министра пољопривреде и исхране одржан 5. априла 1944. године. Пролећна порука српским сељацима“, „Ново време“ од 6. априла 1944. године, стр. 2.

²³⁹¹ „Веселиновићев говор преко радија: „Порука српским земљорадницима. Шта је најважније што треба да ураде земљорадници“, „Ново време“ од 27. маја 1944. године, стр. 2., „Наредба Председника владе о чувању жетве од паљевине“, „Ново време“ од 1. јула 1944. године, стр. 2.

планске пољопривреде и остварили постављени циљеви. Писало се о неометаном наставку снабдевања упркос терористичким нападима.²³⁹² У овим активностима пропаганда је имала велики значај те је путем штампе редовно давана подршка напорима радничке омладине,²³⁹³ обвезника НСОС на раду на обнови земље након бомбардовања, као и о сељаштву које је својим радом доприносило потенцијалу европске производње.²³⁹⁴ озбиљност ситуације потврдило је и доношење *допуне Уредбе о Националној служби за обнову Србије* којом је предвиђено позивање женских оmlадинки на рад.²³⁹⁵ У „Прогласу старешине Српске заједнице рада, армијског генерала Милана Ђ. Недића српској радној омладини за Ђурђев дан“ симболично се позива иста да буде прва у раду и у служби ради обнове мајке Србије, да се окупи под српски барјак ради реда, обнове и стварања. Бомбардовање је донело Србији још 70.000 радничких и других жена и деце без крова над главом.²³⁹⁶ Пропагандисти су у наведеном прогласу, као и у другим апелима власти користили термин „обнова“ у контексту привредне обнове, као и обнове порушене земље након бомбардовања, придајући овим активностима подједнаку важност.

Штампа је уз доста помпезних наслова обележила повратак старешина НСОС који су завршили курс у Милтенбергу.²³⁹⁷ Председник владе примио је младе старешине одмах након повратка чиме је њихов боравак и школовање у Немачкој добило на важности.²³⁹⁸

Током јула 1944. године управа фабрике пољопривредних машина и справа „*Вистад*“ приредила је изложбу пољопривредних справа. „*Ново време*“ објавило је обимну репортажу са наведене изложбе и говор министра

²³⁹² „Живот се наставља. Српска привреда на проби. Упркос терористичког напада није наступио прекид у снабдевању. Узоран рад Националне службе за обнову Србије“ „*Ново време, Обнова*“ од 29. и 30. априла 1944. године, стр. 2.

²³⁹³ „Народна помоћ у корист српских радника. Квартовни одбори за прикупљање прилога“ „*Ново време*“ од 6. и 7. августа 1944. године, стр. 3.

²³⁹⁴ Чланак М-н: „Својим радом сељаштво Србије доприноси потенцијалу европске производње. Сеоски омладинци су међу првима отпочели акцију“, „Омладинци на послу за нацију. Сјајна дела обвезника НС у Ваљеву“, „*Ново време*“ од 27. маја 1944. године, стр. 2.

²³⁹⁵ „Донета Уредба о Националној служби рада за обнову Србије. Предвиђено и позивање женске омладине у НС“, „*Ново време*“ од 7. и 8. маја 1944. године, стр. 2.

²³⁹⁶ „Проглас старешине Српске заједнице рада, армијског генерала Милана Ђ. Недића. Српској радној омладини за Ђурђев дан 1944“, „*Ново време*“, „*Обнова*“ од 6. маја 1944. године, насловна страна обнове и стварања.

²³⁹⁷ „Повратак старешина Националне службе из Немачке. Председник владе генерал Недић примио је четовође НС који су завршили курс у Милтенбергу“, „*Ново време*“ од 18. маја 1944. године, стр. 2.

²³⁹⁸ „Председник владе међу старешинама рада. Генерал Недић омладини: „Примите Нову Србију“, „Само једна мисао има да вас руководи: служба Отаџбини“, „*Ново време*“ од 20. маја 1944. године, стр. 2.

Веселиновића поводом отварања у којој је истакао значај стварања сељачке-задружне Србије.²³⁹⁹ Министар Веселиновић је у летњим месецима 1944. године обишао најважније пољопривредне пунктове у Србији како би директно на терену установио у којој мери и на који начин се спроводе директиве планске пољопривредне производње, као и какав је ефекат пропагандних мера власти на локално становништво. У кампањи за испуњавање прописаног разреза и сакупљање пшенице власти су пласирале крилатицу: „Не сме ниједан Србин умрети од глади“.²⁴⁰⁰

Интересантно је виђење стања српске привреде средином 1944. године кроз призму председника владе. У чланку о развоју српске привреде анализирао је стање привреде пре рата, тежак положај сељаштва и ситуацију у којој је мањина богатих, углавном странаца, владала над већином социјално угрженог становништва. Србија је у последњем моменту успела да се извуче из тешке ситуације користећи се искуствима дириговане привреде и припремајући стратегију за изградњу рационалног привредног система. Председник владе истакао је успехе на плану привредне обнове: развијену свест српског сељака који је убрзо увидео све предности планске пољопривреде, погодности које је сељаштво добило оснивањем „Вистада“ и израду „српског плуга“, организовано слање сеоских омладинаца у Немачку, оснивање пољопривредних стручних школа, као и побољшање животног стандарда сељаштва.²⁴⁰¹ Штампана је наставила је објављивање природних и пољопривредних мера домаћих власти до самог краја. Пропаганда је најављивала почетак „новог доба српског задругарства“.²⁴⁰² Почетком септембра 1944. године објављена је Наредба бр. 29. Председника српске

²³⁹⁹ „Велика изложба српског знања и труда. „Ми хоћемо да створимо праву Србију, сељачко-задружну Србију“ -рекао је министар Веселиновић отварајући изложбу пољопривредних справа у Ваљеву“, фотографија: „Министар Веселиновић разгледа изложбу „Вистада“ у Ваљеву“, „Ново време“ од 15. јула 1944. године, стр. 2. ; „Србија ради и напредује. Поводом изложбе 10. 000-ог плуга. Написао инж. Радослав М. Веселиновић, министар пољопривреде и исхране“, „Ново време“ од 16. и 17. јула 1944. године, стр. 2.

²⁴⁰⁰ „Инспекционо путовање министра Веселиновића. Шумадија и Поморавље жању плодове свога труда. Похвални успех Више домаћичке школе у Параћину“, „Ново време“ од 23. и 24. јула 1944. године, стр. 2.; „Изјава министра пољопривреде и исхране инж. Веселиновића о овогодишњем разрезу и прикупљању пшенице. „Несме ни један Србин умрети од глади“. Рекао је министар председник генерал Милан Ђ. Недић“, „Ново време“ од 13. и 14. августа 1944. године, стр. 2.

²⁴⁰¹ Недићев чланак објављену немачком листу „Sudost Echo“: „Данашња српска привреда. Пише армијски генерал Милан Недић, председник српске владе“, „Ново време“ од 18. августа 1944. год., стр. 3.

²⁴⁰² „Уредба о основама српског задругарства, Уредба о помоћи Главном савезу српских земљорадничких задруга“, „Ново време“ од 3. и 4. септембра 1944. године, стр. 2.

владе за прикупљање пшенице ради исхране пасивних крајева, извршавање разреза потреног за исхрану непроизвођачког становништва, избеглица, деце, оружаних одреда и становништва у пасивним крајевима.²⁴⁰³

7.2.2. Национална служба за обнову Србије

Важан чинилац у привредној обнови Србије током окупације, свакако су биле разни облици „обавезног“ и „принудног“ рада²⁴⁰⁴ организовани у складу са немачким ратним потребама.²⁴⁰⁵ У лето 1941. године основана је Добровољна радна служба Министарства социјалне политике. Димитрије Љотић је као комесар за обнову Смедерева најавио и оснивање обавезне радне службе како би се „омладина из разних делова Србије и различитих сталежа међусобно упознала и допринела обнови Србије“. Милан Недић је у својој Декларацији приликом ступања на дужност најавио увођење обавезне радне службе са циљем „да врати земљу дисциплинованом националном раду“. Генерал Бадер је од августа 1941. године на иницијативу Франца Нојхаузена припремао образовање радне службе која би „потпуно обухватала националну радну снагу као једино средство за економско и политичко оздрављење земље“.²⁴⁰⁶ Према *Уредби о обавезном раду и ограничавању слободе уписења* уведена је радна обавеза за све способне, а неколико дана касније објављена је *Наредба и обавезном раду и ограничавању слободе уписења физичких радника у рудницима угља*. Доношење наведених регулатива у време када су домаће власти радиле на образовању Националне службе за обнову Србије било је очигледан доказ постојања јединственог програма ангажовања радно способног становништва за ефикаснију службу окупатору.

²⁴⁰³ „Ново време“ од 5. септембра 1944. године, стр. 2.

²⁴⁰⁴ Према дефиницији Међународне организације рада принудни рад је „рад под пријетњом казне, тј. основа заснивања радног односа је пријетња казном за неодрживање. Присилни рад је, надаље, рад или услуге које радник не извршава добровољно, и рад као метода дискриминације због политичких ставова, националне, етничке или вјерске припадности, сексуалног одређења и других неекономских разлога“, Ana-Maria Gruenfelder, „U radni stroj Velikoga njemackoga Rajha! “Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske“, Zagreb, 2007, стр. 14.

²⁴⁰⁵ Према *Уредби о обавезном раду* обавезни рад уведен је за све способне мушкарце између 17 и 45 година старости, а лица која би побегла или прекршила правила током боравка на „обавезном“ раду била су слата на „принудни“ рад. *Уредба о обавезном раду*, „Службене новине“ од 30. децембра 1941. године, стр. 1.; Још један облик казног принудног рада биле су депортације у Немачку, Норвешку и друге земље.; Зоран Јањетовић у дефиницији принудног рада, под истим подразумева све облике радног ангажовања током окупације, уз градацију различитих врста принудног рада по тежини, трајању и строгиности поступка., Зоран Јањетовић, У складу са насталом потребом...Принудни рад у окупираној Србији 1941-1944, Београд, 2012, стр. 22.

²⁴⁰⁶ Драган Алексић, Принудни рад у Србији у Другом светском рату, „Логори, затвори и присилни рад у Хрватској/Југославији 1941-1945, 1945-1951“, Загреб, 2010, стр. 137.

Принудни рад био је средство за остваривање главних циљева окупације, првенствено економских. Имао је неколико функција које су се у одређеним случајевима преклапале: идеолошку, друштвено-корисну, економску, војну и друге. Пропаганда је развила теорију о раду као моралној обавези Срба према Немцима. Истовремено, пласирана је теза о непрестаном раду као светој дужности према „мајци Србији“.²⁴⁰⁷ Изградња инфраструктуре и рудника доприносила је бољој привредној експлоатацији земље, иако је штампа истицала у први план чињеницу да ће сви објекти остати у Србији, односно на употребу српском народу и након рата.²⁴⁰⁸ У окупираној Србији радило се под претњом казне, припадници јеврејске и ромске заједнице присиљавани су да раде због свог етничког порекла. Такође, припадници покрета отпора су били осуђени на принудни рад.²⁴⁰⁹ Принудни рад је био један од начина на који су домаће власти кажњавале црноберзијанце и шпекуланте.

Део идеологије Недићевог режима односио се на преваспитавање кроз рад. У том контексту био је повезан са идеологијом „Збора“ која је узроке националне катастрофе видела у моралној декаденцији. Морално-васпитна улога физичког рада била је једно од средстава националног препорода, које је било стављано у први план онда када се радило о популарисању Националне службе за обнову Србије. Национална служба за обнову Србије основана је средином децембра 1941. године²⁴¹⁰ као врста увода у „обавезни рад“, а на иницијативу Харалда Турнера,²⁴¹¹ шефа Војноуправног штаба, са циљем да се неангажовано радно способно становништво уклони са улица и употреби за мелиорационе радове у корист немачких привредних интереса.²⁴¹² Имајући у виду да су сва старија годишта слата на „обавезни рад“ у састав Националне службе за обнову улазили су углавном омладинци које је друштво настојало удаљити од комунистичке опасности, спасити

²⁴⁰⁷ „Племство рада“, „Обнова“ од 16. марта 1943. године, стр. 3.

²⁴⁰⁸ „Посета министра просвете Националној служби у Смедереву“, „Обнова“ од 1. јуна 1942. године, насловна страна.

²⁴⁰⁹ Зоран Јањетовић кулук дефинише као „блажи облик принудног рада“, З. Јањетовић, н.д, стр. 57.

²⁴¹⁰ Буро Котур, „Национална служба за обнову Србије“, „Ново време“ од 16. децембра 1941. године, стр. 1.

²⁴¹¹ Узор оснивању Националне службе била је Радна служба Рајха која је популарисана кроз режимску штампу, а служба у НСОС била је приказивана као национална дужност. Немачка се наводила као пример у којој је омладина била национално васпитавана од детињства до зрелог доба., чланак Д.С.В. : „Немачка радна служба – „школа народа“, „Ново време“ од 11. априла 1942. године, стр. 2, „Прослава рођендана вође Радне службе Константина Хирла“, „Ново време“ од 26. фебруара 1944. године, стр. 3.

²⁴¹² Зборник НОР-а, том I, књига 4, Београд 1954, стр. 269.

од разних порока и оплеменити традиционалним вредностима.²⁴¹³ Оснивању НСОС противио се полицијски генерал Аугуст Мајснер који је тврдио да је служба рада служила као маска за деловање новог покрета отпора, јер се омладина школовала у националном духу, али ове критике нису утицале на евентуалну забрану њеног рада од стране генерала Бадера.

Објављивањем *Уредбе о увођењу Националне службе за обнову Србије* као обавезне службе за „сваког Србина способног за рад“ у циљу вршења цивилне службе и обављања опште корисних радова или важних радова са државно-политичког гледишта. Министар социјалне политике и народног здравља регулисао је пријем у службу, њено трајање и области и послове на којима су били ангажовани примљени појединци по упутствима председника Министарског савета. Уредбом су регулисани услови и профил кандидата који су били обавезни да врше цивилну службу уколико буду позвани. Постојала је могућност добровољног пријављивања, чиме би се утицало на колективну свест о важности ове службе за националну обнову. Усклађеност идеологије са праксом Недићеве владе овде је јасно видљива у начину на који су поједине категорије становништва изузете из вршења службе: пријављени радници за рад у Немачкој (како би се утицало на интензитет пријављивања за рад у Немачкој, сходно задацима које је влада добила од немачких власти) и „јевреји, цигани и она лица, која не уживају грађанска часна права“. У овом делу примењена је потпуна изолација расно мање вредних народа према главном правцу немачке идеологије. Уредбом је на изванредан начин уведена обавезна служба, јер је било потребно да свако ко жели да буде примљен у државну службу, на Универзитет и високе школе, морао најмање шест месеци обављати службу националне обнове. Казне за оне који су избегавали службу или су је напустили пре времена биле су ригорозне: затвор од најмање годину дана.²⁴¹⁴ Власти су сматрале да је најпогоднија старосна граница за пријем обвезника била од 17 до 27 година „јер тај део омладине није формирао свој сталан позив, нити је основао породицу, те се без икакве сметње може употребити за радове националне обнове“.

²⁴¹³ „Потпис обвезника Националне службе за обнову Србије“, „Обнова“ од 12. фебруара 1942. године, стр. 5.; Мирослав Перан, „Национална служба као фактор национално-васпитне и привредне обнове“, „Обнова“ од 11. априла 1944. године, стр. 3.

²⁴¹⁴ *Уредба о увођењу Националне службе за обнову Србије*, „Службене новине“ од 16. децембра 1941. године, стр. 1. и 2.

Уредбом о организацији Националне службе за обнову Србије регулисан је начин рада и организација исте.²⁴¹⁵ Седиште управе било је у Београду. Управа НСОС састојала се из два дела: управне и руководне службе. Управна служба била је подељена на административно, организационо, техничко и економско одељење, а руководна служба на вођство рада и логора, наставу и васпитање и инспекторат. Одељак за наставу и васпитање бавио се пропагандним радом. На челу Националне службе био је др Ђура Котур, помоћник му је био Милорад Марчетић, шеф организационог одељења Алексије Недељковић, врховни инспектор био је Владимир Вујић. Деловање НСОС биће у даљем тексту анализирано углавном кроз њену наставну и васпитну функцију, као и улогу коју је наведена организација имала у популарисању духовне и привредне обнове Србије. Начин организације био је сличан војном профилу односно организован је по моделу корпоративног фашизма: НСОС је подсећала на војничку организацију, уз војничку дисциплину и начин живота обвезника (који су носили униформе, устајали у цик зоре, поздрављали заставу). Основна јединица била је чета на челу са старешином који је имао широка овлашћења. Старешина је имао право дисциплинског кажњавања. Десет чета чинило је групу на челу са заједничким старешином. Трошкови Националне службе били су подмиривани из државне касе, односно касе појединих државних надлештава. Национална служба била је ослобођена свих јавних дажбина, пореза, такси, поштарине и плаћања превоза. Све власти у земљи биле су дужне да органима Националне обнове укажу помоћ у спровођењу њихових задатака.

У зиму 1942. године организован је први течај за будуће старешине НСОС у Остружници.²⁴¹⁶ Влада је организовала одржавање курсева за старешине током читавог периода окупације.²⁴¹⁷ Већина будућих старешина водила је порекло из сељачких породица. Предавања су држали министар пољопривреде и исхране инжењер Радослав Веселиновић, председник организације „Земља и рад“ Стеван

²⁴¹⁵ „Службене новине“, број 22 од 17. марта 1942. године, стр. 1-2.

²⁴¹⁶ Биланс рада Националне службе за обнову Србије од дана изласка уредбе о спровођењу до данас, ВА, група фондова Нда, К 71, Ф 3, Д 2; „Национална служба за обнову Србије“, „Обнова“ од 30. марта 1942. године, стр. 6.

²⁴¹⁷ Други курс за старешине завршен је у Остружници крајем марта 1942. године, а у априлу два следећа курса. Крајем августа одржан је десетодневни идеолошки курс за старешине., чланак В. Ј. : „Ви ћете извршити препород српског народа“, „Ново време“ од 18. августа 1942. године, стр. 3., „Завршен је први идеолошко-васпитни течај за обвезнике националне службе“, „Обнова“ од 26. августа 1942. године, стр. 3.; „У Остружници је одржан први идеолошко-васпитни течај Националне службе“, „Ново време“ од 27. августа 1942. године, стр. 3.

Клуић и руковалац НСОС Милорад Марчетић. Почетком 1944. године 45 помоћних старешина и четовођа обучавано је у Радној служби Рајха у Милтенбургу. Током припрема за одлазак на школовање учили су немачки језик, слушали предавања о немачкој култури, књижевности, уметности и раду. Велики број предавања будућим старешинама држао је министар просвете и вера, старешине НСОС, као и виши радни вођа, изасланик немачке Радне службе Сеп Прагер и немачки путописац Колин Рос. Председник владе, министар рада, социјалног старања и народног здравља Танасије Динић и др Ђура Котур примили су помоћне старешине и четовође пред одлазак у Немачку, како би њиховом школовању придали велику важност као првим представницима НСОС у Немачкој.²⁴¹⁸ Крајем јуна 1944. године у Милтенбург је отишла још једна група омладинаца која се састојала од 30-так обвезника и старешина.²⁴¹⁹

Како би се привукао што већи број обвезника НСОС током марта 1942. године добровољцима из Београда пружена је могућност да обављају рад на периферији града, док је за остале предвиђено слање на радове у унутрашњост.²⁴²⁰ Након Београда настављено је оснивање чета у Крагујевцу, Смедереву, Лесковцу, Крушевцу и у другим градовима у унутрашњости.²⁴²¹ Проблем је био у недостатку материјалних и техничких услова за смештај прописаног броја обвезника.²⁴²²

Основно начело НСОС било је остваривање националног јединства кроз рад који је величан као основна мера вредности и средство за добијање места у Новој Европи. У брошури коју је публиковало Одељење за пропаганду под насловом: „Три месеца рада Националне службе за обнову Србије“, а написао министар социјалне политике и народног здравља др Јован Мијушковић, изнети су мотиви оснивања ове организације, начин рада и резултати које је постигла у првим месецима.²⁴²³

²⁴¹⁸ „Група старешина националне службе одлази на течај у Немачку, „Обнова“ од 17. јануара 1944. године, стр. 8.; „Да будете провоборци и апостоли рада“, „Ново време“ од 18. јануара 1944. године, стр. 2., „Старешине Националне службе пишу из Малтенбурга“, „Обнова“ од 16. фебруара 1944. године, стр.4.

²⁴¹⁹ „Омладинци Националне службе за рад отпутовали у Немачку“, „Обнова“ од 28. јуна 1944. године, стр.3.

²⁴²⁰ „Пажња обвезницима НСОС“, „Обнова“ од 16. марта 1942. године, стр.5.

²⁴²¹ „Оснивање Националне службе у Крушевцу“, „Обнова“ од 16. фебруара 1944. године, стр.7.

²⁴²² „Прве радне чете НСОС“, „Обнова“ од 23. априла 1942. године, стр.6.

²⁴²³ Брошура „Три месеца рада Националне службе за обнову Србије“, објављена 24. јула 1942. године, ВА, група фондова Нда, К 60, Ф 11, Д 1.

Имајући у виду да су обвезници НСОС били углавном омладинци рад је требало да утиче на њихово зближавање, посебно радничке и сеоске, као и градске и сеоске омладине. Београдску омладину овим путем требало је сачувати од комунистичких и других штетних утицаја којима је била изложена у нездравој градској средини: „Отргнувши их из те националне магле, ми их враћамо отаџбини и дајемо им мотику и будак у руке, да заједно са нашим сељаком крче поља и долине и да на тај начин сеју плод материјални и духовни, који ће исхранити и обновити нашу Србију...Прошла су времена када се рад за хлебом потцењивао и сматрао као нешто банално, недостојно интелектуалца.“ Крајњи циљ НСОС био је идеолошко-васпитни утицај на омладинце: „Обнова Србије, после страховите катастрофе, кроз ову Уредбу добива свој моћан и неисцрпан извор младих и национално здравих снага за обнову земље, које су пре ове обавезе остајале неискоришћене за опште добро и општу целину. Управо је ова Уредба моћна полуга радног колектива у нашој средини...“²⁴²⁴ Физички рад био је само васпитно средство у стварању „нових омладинаца“, али управо је министар просвете и вера истакао његову важност као пропагандног средства.²⁴²⁵ Један од циљева НСОС био је да приближе младим обвезницима из града начин сељачког живота и рада, као и да „сељаци у њима не гледају оне, који мисле само на себе и презиру своје порекло“.

Министар Мијушковић је у поменутој брошури и сам нагласио да је крајњи циљ спровођења Уредбе „практична примена њених идеолошких принципа“. Одсек за наставу и спорт требало је да код обвезника негује све васпитне дисциплине. Идеолошка обојеност била је присутна у свим облицима наставе и ваннаставних активности: од предавања, преко музичких и позоришних представа. Програм предавања која су слушали обвезници НСОС састојао се углавном од предавања моралног, историјског и националног карактера држаних у циљу пропаганде циљева НСОС и Владе народног спаса. Предавања која су држана обвезницима била су већином антисемитског и антикомунистичког садржаја.²⁴²⁶ Уз предавања која су организована углавном у подневним часовима, након завршетка

²⁴²⁴ Исто, стр. 3. и стр. 8.

²⁴²⁵ Пета конференција чланова српске владе са окружним начелницима, 7. фебруар 1942. године, ВА, група фондова Нда, К 1 а, Ф 2, Д 37.

²⁴²⁶ Поједина предавања одржана су на теме: „Јеврејство пре француске револуције“, „Јеврејство за време француске револуције“ и „Зашто и како смо пропали“.

физичког рада, омладинци су били ангажовани у спортској и у разним секцијама: фолклорним, позоришној, оркестру.

Штампа је подједнако извештавала о радним и о културним активностима обвезника НСОС. При НСОС основано је Позоришно одељење које је усмеравало оснивање позоришних секција при радним четама, што потврђује тезу да је културним активностима придаван велики значај. Прва већа уметничка манифестација обвезника Националне службе одржана је у Народном позоришту на Врачару са „пробраним програмом националног карактера“. Приредба је била подељена на два дела. У првом делу одржано је предавање Богољуба Ћирића на тему: „Обнова и омладина“, изведене су традиционалне српске народне песме, изведен је рецитал „Смрт мајке Југовића“, док је у другом делу изведен комад „Београд некад и сад“ од Јована Стерије Поповића у режији Славомира Настасијевића. Иста приредба одржана је у Јагодини и у Ћуприји, као и представа за ученике локалне гимназије. Имајући у виду да су свим представама и приредбама обавезно присуствовали припадници локалне заједнице можемо закључити да су преко ових активности НСОС преношене поруке државне пропаганде и на локално становништво по варошима и селима.²⁴²⁷ Током лета 1942. године НСОС је образовала и симфонијски оркестар који је снимио химну организације под насловом: „Војска смене“ за грамофонску плочу.²⁴²⁸

Национална служба за обнову Србије је током фебруара 1944. године (изменом Уредбе о НСОС од 13. марта 1942. године²⁴²⁹) реорганизована у Националну службу рада. Професор Милорад Марчетић постао је нови шеф ове организације²⁴³⁰ која је проглашена за “чисто омладинску организацију која је имала за циљ развијање националног духа и поштовања физичког рада”.²⁴³¹ Ипак, историјске околности утицале су на то да се нова служба рада користи за посао

²⁴²⁷ М. Марчетић, Задаци НСОС, 32.; Пета конференција чланова српске владе са окружним начелницима, 7. фебруар 1942. године, ВА Нда, К 1 а, Ф 2, Д 37.; „Нове позоришне приредбе Националне службе“, „Ново време“ од 6. априла 1942. године, стр. 5.; „Просветно-културна акција Националне службе у Ваљеву“, „Ново време“ од 14. августа 1942. године, стр. 3.; „Прилог наше омладине будућности Србије“, „Обнова“ од 22. августа 1942. године, стр.7.; „Око шест стотина београдских и шабачких омладинаца претварају бескрајне мачванске мочваре у плодна земљишта“, „Обнова“ од 19. септембар 1942. године, стр.7.

²⁴²⁸ „Културна делатност чланова националне службе“, „Обнова“ од 16. јуна 1942. године, стр. 6.

²⁴²⁹ Уредба о организацији Националне службе за обнову Србије., „Службене новине“ од 17. марта 1942. године, стр. 1. и 2.

²⁴³⁰ ВА, група фондова Нда, К 34 а, Ф 7, Д 11.

²⁴³¹ Уредба о изменама и допунама Уредбе о организацији Националне службе за обнову Србије, „Службене новине“ од 25. фебруара 1944. године, стр. 1.

рашчишћавања последица савезничког бомбардовања.²⁴³² Део омладинаца је тада почео прелазити у Српску државну стражу, а у Националној служби рада су остајали да раде омладинци од 14 и 15 година старости. Одређени број обвезника слат је у Борски рудник.²⁴³³

Национална служба за обнову Србије била је једна врста допунске базе из које су по потреби коришћени омладинци за „обавезни рад“. Била је истовремено и установа национално-васпитног карактера намењена идеолошкој индоктринацији омладинаца, како је то дефинисано у њеним циљевима: „Јединице Националне службе у којима дише један нов живот и морал јесу оне почетне и здраве основе на којима ће се изграђивати нова радна и национална Србија“.²⁴³⁴ Пропаганда је у том правцу популарисала начела и рад НСОС, како би је становништво прихватило као обавезну установу за просветно, културно и физичко ангажовање омладинаца која их је изводила на прави пут.

²⁴³² „Обвезници Националне службе из Крагујевца Ваљева, Лапова и Шапца раде на рашчишћавању рушевина у Београду“, „Обнова“ од 1. јула 1944. године, стр.3.

²⁴³³ „Национална служба у Лепеничком срезу“, „Обнова“ од 11. јануара 1944. године, стр.3.

²⁴³⁴ Наведена брошура, стр. 57.

7.3. Филмска пропаганда

Кинематографска делатност Савета комесара и Владе народног спаса на подручју окупирани Србије била је заступљена у сва три сегмента: производњи, дистрибуцији и приказивању филмова.²⁴³⁵ Филмови који су настали и који су приказивани у ратно време били су једно од основних пропагандних средстава, посебно филмске новости, односно филмски журнали и филмске репортаже Коришћење филмова (у оба основна облика: играни, тј. уметнички и документарни) у пропагандне сврхе било је изражено у периоду окупације у складу са местом које је филм, заједно са радиом, заузимао међу пропагандним средствима у програму националсоцијалиста.²⁴³⁶ Филм је постао најважнији ослонац немачке тоталитарне пропаганде, тако да је филмска пропаганда наметнута окупираним земљама у виду немачке филмске пропаганде и кроз подстицање конзумирања локалних филмских пропагандних садржаја.

7.3.1. Законска регулатива кинематографске делатности у окупираној Србији и цензура филмова

Целокупна кинематографска делатност одвијала се под будним оком немачких окупационих власти. Оквир рада и начин бављења репродуктивном кинематографијом прописале су већ почетком окупације немачке власти, а касније прописе доносила су министарства Владе народног спаса. Током окупације снимљен је велики број документарних филмова. Снимања су вршили домаћи људи, али било је више немачког филмског материјала. Пропагандни рад домаћих власти на пољу производње, дистрибуције и приказивања филмова, регулисало је и пратило неколико немачких окупационих установа. О значају који су нацисти придавали коришћењу филма као пропагандног средства у окупираној Србији говори и чињеница да је у Београду деловала Испостава Главне управе за филм

²⁴³⁵ „Кинематографија, схваћена као културноуметничка, али и привредна грана, састоји се из више делатности, од којих су три основне: 1. Производња филмова, 2. Промет филмова, 3. Приказивање филмова.“, Мирослав Савковић, Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941-1945, Београд, 1994, стр. 14.; Сретен Јовановић, Методолошки приступ историји југословенске кинематографије са посебним освртом на кинематографију у Загребу 1917-1923, Београд, 1976, стр. 4-9.; Драган Јеличић, Кинематографске делатности у окупираном Београду 1941-1944, дипломски рад, Факултет драмских уметности, Група за организацију телевизијске и филмске делатности, Београд, 1986.

²⁴³⁶ Милан Кољанин, Филмска пропаганда-увод у холокауст, Годишњак за друштвену историју, VII/1 Београд, 2000, стр. 35.

руководства Националсоцијалистичке партије.²⁴³⁷ У оквиру наведеног одељења били су ангажовани експерти из различитих области: политичари, психолози, новинари, књижевници, познаваоци уметности. Реферат III ц Трећег одељења Заповедника Полиције безбедности и службе безбедности бавио се у склопу обавештајне обраде културом, просветом и публицитетом. У његовом делокругу рада били су: високе и средње школе, позориште, уметност и филм, музеји, библиотеке, штампа и радио, општи публицитет и друго.

Домаће власти задужиле су Одсек за штампу, радио и филм при Одељењу за пропаганду Председништва Министарског савета за надзор и организацију кинематографске делатности. Одсек за духовну културу Одељења за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера почео је средином марта 1943. године да врши цензуру филмова намењених ученицима.

Монопол на тржишту изнајмљивања и приказивања филмова и строга ограничења биле су реалност кинематографске делатности почетком окупације. Једна од првих законских регулатива која се односила на област кинематографске делатности у окупираној Србији била је *Уредба о раду биоскопа и изнајмљивању филмова* објављена 25. маја 1941. године. Уредбу је прописао немачки војни заповедник у Србији, а деловала је ретроактивно од 1. маја 1941. године.²⁴³⁸ Уредбом су строго дефинисани носиоци изнајмљивања и приказивања филмова уз упутства о начину подношења молби за добијање радне дозволе. Молбе за изнајмљивање или приказивање филмова морале су се подносити на немачком језику у три примерка код надлежне крајскомандантуре. Подносиоци молби, њихови заменици и жене, нису могли бити Јевреји ни Цигани. Једина фирма којој су немачке власти дозволиле да настави рад било је предузеће „Тесла филм А. Г.“ из Београда. Све копије филмова за изнајмљивање које су поседовала остала предузећа немачке власти су конфисковале, уз обавезу власника да их предају заједно са уредно сачињеним списковима. Власницима биоскопа било је дозвољено да изнајмљују филмове само од предузећа којима је одобрен рад, односно само „Тесла филма А.Г.“. Немачки војни заповедник цензурисао је и одобравао

²⁴³⁷ Коста Николић, Немачка пропаганда у Србији 1941-1945, Југословенски историјски часопис, бр 1, Београд 1997, стр. 117-118.

²⁴³⁸ „Нове уредбе. Војни заповедник у Србији прописао је уредбе о вођењу позоришта, о раду биоскопа и изнајмљивању филмова, о кабаретима и варијететима“, „Ново време“ од 25. маја 1941. године, стр. 6.

репертоар биоскопа, односно филмове које су могли стављати на репертоар. Није регулисана производња филмова с обзиром на мале могућности да постане континуирана.

Министарство просвете објавило је 25. јула 1941. године *Одлуку о увођењу позоришне таксе на биоскопске улазнице*²⁴³⁹ којом се на улазнице за биоскопске пројекције у местима у којима раде државна и бановинска народна позоришта, наплаћује такса у корист тих позоришта. Комесар Министарства финансија и комесар Министарства просвете одређивали су полицијски реон места, начин прикупљања, предаје и употребе сакупљених сума.²⁴⁴⁰ Пребацивањем надлежности над Народним позориштем из сектора Министарства просвете и вера у ресор Одељења за пропаганду, као и променом руководства Народног позоришта у августу 1941. године сва средства из буџета намењена Народном позоришту, па и таксе на биоскопске улазнице, за период од јула до децембра 1941. године пребачена су у Одељење за пропаганду.²⁴⁴¹

Други најважнији нормативни акт након *Уредбе о раду биоскопа и изнајмљивању филмова* била је *Уредба о уређењу филмског промета* коју је донео Министарски савет 23. фебруара 1943. године. Дозвола за приказивање филмова могла се добити након одобрења комисије за цензуру филмова и издавања цензурне карте од стране српског надлештва за цензуру. Вршење цензуре наплаћивано је таксом од 1 динар по метру прегледаног филма. Бесплатна цензура вршена је за културне филмове и недељне филмске прегледе немачке производње. Одређени филмови могли су бити забрањени за млађе од 18 година. Немачко Друштво недељних прегледа Д.С.О.Ј. добило је право снабдевања биоскопа недељним филмским прегледима. Сваки власник биоскопа морао је поседовати полицијску дозволу за рад, а крајњи рок за прибављање наведене дозволе био је децембар 1943. године. Власници биоскопа морали су бити чланови Удружења власника биоскопа.

Приказивање културних филмова уведено је као обавезно 1. октобра 1943. године, а копије филмова биоскопи су добијали без надокнаде.²⁴⁴² Прописано је да се у склопу сваке биоскопске представе мора приказати: недељни преглед,

²⁴³⁹ „Службене новине“ од 25. јула 1941. године, број 92.

²⁴⁴⁰ „Службене новине“ од 9. септембра 1941. године, број 105.

²⁴⁴¹ „Службене новине“ од 23. октобра 1942. године, број 85.

²⁴⁴² Увозници филмова плаћали су царину од 200 рајхсмарака на сваких 100 км увезеног филма.

културни филм и главни филм. Цензура филмског материјала била је област којој су немачка и домаћа власт посветили велику пажњу с обзиром на важност коју је филм имао у ситуацијама када остала пропагандна средства не испуне задате циљеве. Комисија за цензуру филмова, коју је требало да формира Министарски савет, није установљена све до септембра 1943. године, па је у том периоду цензуру вршило Министарство просвете и вера само у погледу подобности филмова намењених ученицима основних и средњих школа. Све филмове намењене ученицима прво је прегледао цензор Одељења за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера и уколико би их писмено одобрио дистрибуирани су за приказивање ученицима. Начелник Одељења за високо образовање и народну културу др Радосав Марковић подносио је месечне извештаје о раду одељења Општем одељењу, Главном просветном савету и Министарству просвете и вера. Део његових извештаја односио се у периоду од априла 1943. године до априла 1944. године, на уметнички и педагошки надзор над позоришним и филмским приредбама, управо на основу извештаја референта тј. цензора.²⁴⁴³ Цензор је био ангажован у оквиру Одсека за духовну културу наведеног одељења, а његове дужности и обавезе прописао је министар просвете и вера одлуком од 17. марта 1943. године: „Да се у Отсеку за духовну културу Одељења за високо образовање и народну културу одреди стручни референт за филм, чија ће надлежност бити да искључиво за педагошке потребе Министарства просвете и вера, не мешајући се при томе у персоналну, административну и буџетску надлежност ни Отсека за позоришта и приредбе Одељења за пропаганду Претседништва Министарског савета ни дотичних позоришних и биоскопских управа, прати све позоришне и филмске претставе у Београду, а преко окружних одбора за народно просвећивање, и у унутрашњости, и да реферише надлежним органима Министарства просвете и вера о њиховој погодности или непогодности за школску омладину, како би се, по потреби, дотичне приредбе препоручиле или забраниле школској омладини.“²⁴⁴⁴ На место цензора, односно референта за позориште и филм постављен је службеник из Одељења за високо образовање и

²⁴⁴³ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 779, Д 1.704: Извештаји др Радосава Марковића, Београд, април 1943 - април 1944. године.

²⁴⁴⁴ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 764, Д 1.656: Одлука министра просвете и вера Велибора Јонића, Београд, 17. марта 1943. године.

народну културу др Живомир Младеновић.²⁴⁴⁵ Референт је имао право посећивања свих биоскопских и позоришних представа у Београду. Након прва четири месеца рада референт је посетио око 40 пројекција филмова и поднео је извештаје о сваком филму. Поједина остварења оценио је као „безвредна у културно-уметничком погледу“, али ипак без могућих штетних утицаја на ученике. Извештаји садрже личне утиске ставове и критичке оцене референта, али су важни као извор за увид у репертоар београдских биоскопа (уз чињеницу да су немачки филмови били наметнути публици), потом као својеврсно сведочанство о духовној клими времена под окупацијом, односно филмском укусу и односу публике према одређеним жанровима. Међу филмовима које је референт препоручио школској омладини била је серија културних научних филмова.²⁴⁴⁶ Међу препорученим играним филмовима били су: „Промашена љубав“,²⁴⁴⁷ „Судите ми...“,²⁴⁴⁸ италијански филм „Гвоздена круна“,²⁴⁴⁹ „Краљичино срце“,²⁴⁵⁰ фински филм „Убила из љубави“,²⁴⁵¹ немачки филм „Песма љубави“ и „Бесмртно срце“,²⁴⁵² мађарски филм „Осуђени на живот“ и „Трагедија једне љубави“. Филм који је, у времену када је деловао само цензор Министарства просвете и вера, оцењен као „неприкладан“ био је филм „Њен први рандеву“. Министар просвете и вера забранио је ученицима основних и средњих школа гледање наведеног филма, након извештаја др Радосава Марковића, а на основу процене др Живомира Младеновића.²⁴⁵³ Процењено је да филм „у сликању школског живота, може да буде штетан за школску омладину због непедагошких примера које пружа.“ Директор биоскопа „Јадран“ у коме се приказивао наведени филм обавештен је да

²⁴⁴⁵ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 776, Д 90.

²⁴⁴⁶ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 812: „Културни филмови“, 3. фебруар 1943, „*Таково*“.

²⁴⁴⁷ „*Промашена љубав*“, 3. фебруар 1943, биоскоп „*Косово*“, АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 812.

²⁴⁴⁸ Филмски репертоар, Биоскоп „*Косово*“, „*Ново време*“ од 3. фебруара 1943. године, стр. 6, Референт др Живомир Младеновић оценио је филм „Судите ми...“ као „бољи и озбиљнији филм“, АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 815.

²⁴⁴⁹ „*Гвоздена круна*“, 14. фебруар 1943, биоскоп „*Нова Европа*“, АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 803.

²⁴⁵⁰ „*Краљичино срце*“ *Трагедија Марије Стјуарт*“, „*Ново време*“ од 5. новембра 1941. год., стр. 5.

²⁴⁵¹ „*Убила из љубави*“, 21. фебруар 1943, биоскоп „*Палас*“, АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 809.

²⁴⁵² „Бесмртно срце“, 11. март 1943, биоскоп „*Косово*“, АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 764, Д 2100.

²⁴⁵³ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 772, Д 1.739: Београд, 19. марта 1943. године.

је ученицима свих школа Министарство забранило гледање истог.²⁴⁵⁴ Немачке власти инсистирале су на измени наредбе Министарства просвете и вера од 17. марта 1943. године. Ученицима је одобрено да посећују све биоскопске представе изузев оних које Комисија за цензуру при Одељењу за пропаганду изричито забрани за приказивање. Немачка иницијатива била је логична последица пропагандних настојања немачких власти да путем биоскопског репертоара утичу највише на омладину. Покушаји Министарства просвете и вера да под плаштом бриге за морал ученика цензурише немачки репертоар сведочио је о постојању отпора наметнутој немачкој филмској пропаганди. Министарство просвете и вера замолило је актом од 11. маја 1943. године Председништво Министарског савета да у Комисију за цензуру уђе и референт за филм наведеног министарства.

7.3.2. Немачка филмска снимања у окупираној Србији и промет филмова

Немачка филмска комора организовала је снимања и контролисала кинематографску делатност земаља под окупацијом. Највише филмских снимака ваздушног напада на Београд, продора немачких снага преко српске територије ка југу, капитулације Војске Краљевине Југославије и априлског слома Краљевине, начинили су немачки ратни филмски репортери.²⁴⁵⁵ Ови снимци били су основа за креирање садржаја каснијих немачких и мађарских филмских ратних новости.

Немачке филмске новости „УФА-магазин“ објављивале су репортаже из освојених земаља, за које су у централи „УФЕ за Југоисток“ у Бечу израђиване посебне верзије, синхронизоване на језик одређене земље. Филмске новости „УФА-магазин“ које су приказиване у Србији (синхронизоване на српски језик), обogaћене су и репортажама из Србије након оснивања београдског Одељења филмске репортаже крајем 1942. године. Одељење филмске репортаже основала је Немачка филмска комора. За снимање су ангажовани домаћи сниматељи: фолксдојчер Карл Дамиш, истовремено шеф одељења, Стеван Мишковић и Михаило Ивањиков Дедушка. У оквиру „УФЕ-магазина“ постојао је Одсек за „Недељни преглед“ у коме су за све окупиране земље биле резервисане две

²⁴⁵⁴ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 772, Д 1.740: Београд, 19. марта 1943. године

²⁴⁵⁵ Немачки документарни филм под насловом: „Feldzug im ehemaligen Jugoslawien“ – „Слом бивше Југославије-Рат на Балкану“ из 1941. године, титлован на српски језик, фонд Југословенске кинотеке у Београду састоји се од 6 кутија.

тематске целине, док је за Србију било предвиђено четири. Домаћа штампа објавила је неколико прилога поводом оснивања београдског Одељења филмске репортаже, а у једном од њих под насловом: „Филмски журнале из београдског живота“²⁴⁵⁶ пропагирана је важност рада наведеног одељења за документовање напора домаће власти на привредној и културној стабилизацији земље након рата. У Београду је основан одсек „Уфиног“ тон-журнала. Репортери овог одсека обављали су снимања по Србији, Грчкој, Бугарској и Румунији и слали су своје тон-филмске журнале у Беч централи немачког филмског журнала. У Београду су снимљене разне сцене из културног живота. У журналу који је приказиван текуће недеље приказани су снимци из београдске занатске школе. Најављени су вајарски радови Томе Росандића, повратак првог транспорта заробљеника, ношење бадњака и освећење водике на Богојављење. Планирано је и снимање српског народног кола у Народном позоришту. Представници „УФА-магазин“-а су крајем 1943. године посетили министра просвете и вера како би му предочили колику важност немачке власти придају пропагандном раду у Србији „и да би са наше, српске стране, требало учинити све да они филмују сваки важнији догађај у Београду и унутрашњости“. Министар Јонић је у допису начелнику др Радосаву Марковићу наложио да све информације о културно-просветним манифестацијама и догађајима доставља Одсеку за просветно-културну пропаганду Секретаријата Главног просветног савета, ради благовременог обавештавања дирекцији „УФА“ филма.

У Југословенској кинотеци чува се део филмског материјала немачког порекла снимљеног у окупираној Србији: филмске репортаже које је објављивао „УФА-магазин“²⁴⁵⁷ филмски снимци објављени у филмским новостима: „Deutsche wochenschau“ („Немачки недељни преглед“) и „Еуропа woche“ („Европски недељник“). Промет филмова био је регулисан наведеним уредбама. „Тесла-филм А. Г.“ било је једино предузеће које је наставило рад у ратним условима. Пре рата предузеће је увозило искључиво немачке филмове, што је очигледно било део

²⁴⁵⁶ „Ново време“ од 22. јануара 1943. године стр. 4.

²⁴⁵⁷ „УФА-магазин“ број 51. из 1941. године садржи податке о нападу на Југославију, као и војне мапе немачког напада на источну Србију, Македонију и Грчку; „УФА-магазин“ број 508 из 1941. године садржи податке о пуштању у саобраћај моста преко Дунава који су саградили Немци и друго. У оквиру непотпуно сачуваног филмског журнала „Заробљеници у Другом светском рату“ из 1941. године налазе се подаци о југословенским официрима у неком од војних логора и о заробљеним југословенским официрима у Априлском рату, предаји оружја, колонама заробљеника, подели хране од стране Црвеног крста и напредовању немачких трупа кроз Југославију.

стварања основе за каснији пропагандни рад немачких власти, а било је очекивано с обзиром на чињеницу да су у управном одбору деоничарског предузећа били су и чланови фолксдојчерске породице Мозер. Др Ханс Мозер био је градоначелник Земуна у првом периоду окупације. „Тесла-филм А. Г.“ било је једино предузеће које се бавило изнајмљивањем филмова у окупираној Србији до летњих месеци 1941. године, када је почело оснивање нових предузећа за промет филмова.

Предузеће „Југоисток-филм деоничарско друштво“ основано је уз одобрење Министарства народне привреде крајем августа 1941. године. Наведено предузеће било је филијала немачког филмског предузећа „УФА“ из Берлина за подручје Југоистока, основано помоћу немачког капитала са седиштем у Београду. Предузеће је постало највећи увозник и дистрибутер филмова у окупираној Србији.²⁴⁵⁸ Предузеће за увоз филмова „Унион-филм“ настало је спајањем предратних малих фирми.²⁴⁵⁹ Власник предузећа био је Ђорђе С. Савић, а седиште је било у Београду. „Унион-филм“ бавио се увозом француских, шпанских и италијанских филмова. Министарство народне привреде одобрило је средином децембра 1942. године оснивање „Дунав-филм акционарског друштва Београд“. Предузеће се бавило увозом италијанских филмова, али наишло је на отпор немачких власти које су за управника поставиле Георга Ота, грађанина Београда, пореклом из Хамбурга. Након његовог постављења смањен је обим увоза италијанских филмова, чиме је заштићено предузеће „Југоисток-филм“ које је увозило немачке филмове. Наведено је показатељ строго контролисаног промета филмова који је омогућавао доминацију филмова немачке производње.

Садржај филмских репортажа снимљених у окупираној Србији које су објављиване у филмским новостима „УФА-магазин“ углавном кореспондира са садржајима и прилозима објављиваним у штампи, што сведочи о директној повезаности немачке и домаће пропаганде, уз извесна одступања. Део филмских прилога односи се на одвијање свакодневног живота у окупираном Београду и Србији током 1943. и 1944. године.²⁴⁶⁰ У оквиру филмских новости „УФА-магазин“ налазе се и снимци рада и деловања председника, министара и осталих представника домаће власти, јединица Српске државне страже, добровољачких

²⁴⁵⁸ „Оснивање филмских завода у Београду“, „Ново време“ од 7. октобра 1941. године.

²⁴⁵⁹ „Службене новине“ од 14. јула 1942. године, број 56., *Протоколација радње Унион-филм.*

²⁴⁶⁰ „УФА-магазин“ бројеви 610, 621,623,626,631 из 1943. године; број 645, 661, 662, 665, 677. из 1944. године; „УФА-магазин“ разне сторије из 1943-44 године.

одреда и њихове борбе са партизанима, снимци посете сељака председнику владе и њиховог пријема код Нојбахера, збор сељака у Зајечару и разни други снимци.²⁴⁶¹

7.3.3. Филмови и филмски садржаји домаће производње

Имајући у виду обим и особености филмских снимања у домаћем сектору можемо их сврстати у три групе: филмови акробате Драгољуба Алексића, „Недељни преглед“ Стевана Мишковића и филмске новости „Нова Србија“. Драгољуб Алексић, акробата по професији, био је сценариста и редитељ два филма приказана у време окупације: „Краљ ваздуха“ и „Невиност без заштите“.²⁴⁶² Краткометражни филм „Краљ ваздуха“ био је снимљен пре почетка Другог светског рата. Продуцент филма било је предузеће „Артистик филм“. Драгољуб Алексић је делове овог филма користио у филму „Невиност без заштите“. Филм је садржао пет монтираних чувених тачака Драгољуба Алексића,²⁴⁶³ а његово снимање почело је 1931. године.²⁴⁶⁴ Филм „Краљ ваздуха“ приказан је премијерно у биоскопу „Метропол“ 6. јануара 1942. године.²⁴⁶⁵ Део зараде од улазница Драгољу Алексић приложио је за Зимску помоћ. Филм је био на репертоару биоскопа „Метропол“ до 10. јануара 1942. године, а потом је приказан још једном, 13. јануара 1942. године, заједно са комедијом „Лажни таст“ (главну улогу играо је Ханс Мозер) и једним бројем ратних филмских новости.²⁴⁶⁶ Након успеха који је постигао овим краткометражним филмом, као и одобравања домаћих власти (услед уступања дела прихода за Зимску помоћ), Драгољуб Алексић упустио се почетком пролећа 1942. године у снимање озбиљнијег, играног филма „Невиност без заштите“. Алексићев сарадник и суфинансијер филма био је власник гараже „Врачар“ Стеван Мишковић, који је од Алексића захтевао да снима филм у вештачком осветљењу. Централна идеја филма била је прича о угроженој девојци коју спасава поштени и снажни акробата. Део материјала који се односи на Алексићеве акробатске вештине, а снимљен је пре рата монтиран је у касније

²⁴⁶¹ „УФА-магазин“ број 629, 644. из 1943. године, број 645, 648, 663, 665 из 1944. године; „УФА-магазин“ разне сторије из 1944. године.

²⁴⁶² Филм „Краљ ваздуха“ није сачуван у интегралном облику. Копија филма „Невиност без заштите“ похрањена је у Југословенској кинотеци у Београду.

²⁴⁶³ Прилог: „Снимљен филм који приказује вратоломије познатог акробате Алексића“, „Ново време“ од 17. децембра 1941. године.

²⁴⁶⁴ Допис Драгољуба Алексића редакцији листа „Политика“ од 27. марта 1963. године, Београд.

²⁴⁶⁵ Биоскопски репертоар, „Ново време“ од 6. до 10. јануара 1942. године.

²⁴⁶⁶ Биоскопски репертоар, „Ново време“ од 11. јануара 1942. године. Након 13. јануара филм није више приказиван у београдским биоскопима.

снимљени материјал. Према Алексићевим изјавама објављеним у штампи о поступку снимања филма, није било довољно филмске траке тако да је сваки кадар филма сниман по једном. О завршеном снимању првог српског тон филма почетком октобра 1942. године објављен је чланак у „Новом времену“.²⁴⁶⁷ Пропаганда га је сензационално најављивала као „први стопроцентни српски тон филм“ снимљен „под невероватним околностима“ :“Познати акробата Драгољуб Алексић успео је да за кратко време оствари једно мало чудо, оно што за двадесет година нису успели да остваре наши најбољи филмски стручњаци. Подносећи највеће жртве, уносећи целог себе у посао, Алексић је написао сценарио, режирао филм, играо главног јунака, цртао кулисе и вршио монтажу филма. Са екипом коју је изабрао после паклених мука, снимао је и дању и ноћу у атељеу направљеном од картона, дасака и плеха, да би данас могао приказати један тон филм који траје цео сат.“ Филм је најављиван као први филм снимљен на српском језику, проткан српским народним песмама и музиком. Пропаганда је потенцирала важност повратка традицији, изворним српским песмама и коришћење матерњег језика. Све наведене критеријуме испуњавао је Алексићев филм те је управо из тог разлога имао велики публицитет и поред оспоравања од дела културне јавности. Потенцирана је чињеница да је обичан човек из народа успео да реализује „значајно филмско остварење“. У овом случају пропаганда је доказивала способност обичног човека да парира предратним уметницима. Филм је представљен широј јавности као „спреман за приказивање, без обзира на стручну критику која ипак неће имати много да замери.“ Наравно, уз наглашавање последњег, као својеврсног упозорења стручним критичарима.

Филм Драгољуба Алексића обрађен је у фебруару 1943. године. Прва пројекција филма била је намењена представницима власти како би размотрили издавање одобрења за његово јавно приказивање. Пројекцији су присуствовали су и Велибор Јонић и Владимир Велмар-Јанковић: „Они су били пријатно изненађени када је преко екрана проговорено чистим српским језиком, када су одјекнули топли звуци наше народне музике и када је на платну заиграно српско коло. Тачно обавештени о појединим етапама снимања филма они су похвалили рад двојице пионира који ће једног дана свакако добити заслужено признање у историји

²⁴⁶⁷ Чланак Ј. Об. : „Акробата створио први српски тон филм. Филм у коме се главни глумци истински бију, тако да један од њих мора после снимања у болницу“, „Ново време“ од 2. октобра 1942. године, стр. 4.

домаћег филма.²⁴⁶⁸ Према писању штампе стручна филмска критика похвалила је техничку обраду филма, јасне и прецизне фотографије и непрекоран тон. „Колико су реализатори овога филма водили рачуна о језику и дикцији види се најбоље по томе што су се чували сваког утицаја са стране при своме раду, док су у погледу језика и дикције тражили помоћи.“ Аутори су написали сиже, сценарио, направили план снимања и кулисе и узели учешћа као главни глумци. Аутор прилога потом хвали сценске ефекте и савремену монтажу. Филм је премијерно приказан у биоскопу „Таково“ 15. фебруара 1943. године. Премијери филма присуствовао је референт за позориште и филм у Министарству просвете и вера, др Живомир Младеновић који је поднео и реферат о филму у коме је изнео процену и валидност филма за његово приказивање школској омладини: „Први српски тон филм „Невиност без заштите“ представља наиван и доста слаб почетак на једном уметничком пољу на коме су друге нације, не веће од наше, већ постигле завидне резултате, али он заслужује пуну пажњу зато што је први и једини. Школска омладина може да види овај филм.“²⁴⁶⁹ Публици је након премијере приказан и документарни филм у коме се критикује амерички начин живота и „Америка са свим њеним настраностима“.²⁴⁷⁰ Целокупни приход са представе Дирекција биоскопа и реализатори филма уступили су избеглицама.

Филмски критичари нису били толико благонаклони у оцени квалитета Алексићевог филма. Напротив, критике су прошле и цензуру те је тако у у листу „Српски народ“ објављен чланак филмског критичара Драгана Аћимовића поводом премијере филма „Невиност без заштите“. У наведеном чланку изнета је оштра критика на рачун првог српског тон-филма. Алексић је на крају ипак окарактерисан као творац, организатор и произвођач првог српског тон-филма, односно као „пионир домаће филмске индустрије“. Критичар Аћимовић му је чак препоручио да се бави филмском продукцијом.²⁴⁷¹ Према подацима објављеним у штампи, филм је видело преко 62.000 гледалаца током првих месец дана

²⁴⁶⁸ Чланак Вл. С. : „Приказивање првог српског тон-филма. Филм „Невиност без заштите“ израдили акробата Алексић и механича Живковић“, „Ново време“ од 13. фебруара 1943. год., стр. 4.

²⁴⁶⁹ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 804, Реферат о филму: „Невиност без заштите“, Београд, 16. фебруар 1943. године.

²⁴⁷⁰ „Два занимљива филма код „Такова“. Приказивање Алексићевог тонфилма и филма епизода из америчког живота“, „Ново време“ од 13. фебруара 1943. године, стр. 4.

²⁴⁷¹ Чланак Драгана Аћимовића: „Путеви домаћег филма-Поводом приказивања „Невиности без заштите“, „Српски народ“ од 20. фебруара 1943. године.

приказивања. Ускоро је почело и приказивање филма у унутрашњости. Први на реду био је Ниш, а представе су приказиване у биоскопима: „Европа“ и „Дом“.

Након ослобођења против Драгољуба Алексића подигнута је оптужница која га је теретила за злочин и преступ против српске националне части и сарадњу са немачким властима. Ипак, почетком јануара 1946. године Алексић је ослобођен оптужбе. У допису упућеном дневном листу „Политика“ 1963. године, описао је след догађаја у вези са настанком, снимањем и дистрибуирањем филма, у другачијем светлу од ратног времена, што је било последица нове политичке климе. Тврдио је да је филм снимљен илегално, а након његове обраде планирао је да сакрије копију филму и сачува је до краја рата. Немци су пронашли копију филма, ухапсили Алексића и Живковића и хтели да их стрељају. Помогао им је власник биоскопа „Таково“ Паул Гринер који је „Невиност без заштите“ ставио на репертоар свог биоскопа, али су Немци забранили приказивање филма након седам недеља. Алексић је након забране наставио са илегалним приказивањем филма у унутрашњости.²⁴⁷² Сарадник Драгољуба Алексића и предратни сниматељ Стеван Мишковић отворио је у марту 1943. године филмски атеље у Београду. Већ тада је преко листа „Ново време“ обавестио јавност о екранизацији популарног позоришног комада „Ђидо“ Јанка Веселиновића: „Ако надлежни схвате потребу и имају разумевање за ову велику замисао која треба да представи живот нашег села онда ће се и филмски рад код нас у пуној мери рехабилитовати. Фим „Ђидо“ који треба да буде пре свега солидно режиран, и по својој оригиналности привукао би пажњу и могао би да нас достојно репрезентује и у иностранству.“²⁴⁷³ Филм „Ђидо“ није снимљен услед разних околности, али је Стеван Мишковић у периоду од пролећа 1943. године до лета 1944. године производио кратке анимирание пропагандне филмове под називом „Недељни преглед“. Наведени филмови трајали су од 3 до 5 минута, а сваки број „Недељног прегледа“ садржао је седам кратких сторија. Свака од сторија односила се на по један дан у недељи. У „Недељном прегледу“ отворено је пропагирана идеологија и борба нацистичке Немачке и њених савезника. Мишковић је приликом израде прегледа најчешће користио фотографије из немачког илустрованог часописа „Сигнал“ који је објављиван и на

²⁴⁷² Допис Драгољуба Алексића редакцији листа „Политика“ од 27. марта 1963. године, Београд.

²⁴⁷³ Чланак М. Мар.: „У Београду је уређен модеран филмски атеље за тонска снимања. Постоји намера да се сниме за филм познати позоришни комад „Ђидо“ од Јанка Веселиновића“, „Ново време“ од 14. марта 1943. године, стр. 5.

српском језику, а редовно је рекламиран у престоничкој штампи.²⁴⁷⁴ „Недељни преглед“ се приказивао редовно у биоскопима, као први филм у оквиру биоскопске представе.²⁴⁷⁵

Филмске новости „Нова Србија“ појавиле су се у биоскопима крајем 1943. године, а све теме заступљене у њима биле су посвећене темама из живота окупирани Србије. Филмске новости обрађиване су и монтиране у Мишковићевој лабораторији.²⁴⁷⁶ У Југословенској кинотеци чува се пет бројева филмских новости „Нова Србија“ које такође прате основну пропагандну линију колаборационистичке штампе и немачких филмских новости „УФА-магазин“.

Стручни филмски часопис „Филмске новости“ излазио је од септембра 1941. до септембра 1944. године. Објављена су укупно 32 броја наведеног часописа, а аутори великог броја прилога били су: Бошко Токин, Драган Аћимовић и Александар Ђукић.

7.3.4. Приказивање филмова у Београду и у унутрашњости

Немачке власти настојале су да одрже континуитет приказивања филмова током читавог периода окупације и у томе су углавном успеле, поготово у случају Београда у коме је приказивање било најорганизованије. Приказивање филмова у градовима у унутрашњости било је такође континуирано. Без обзира на чињеницу да су репертоаром доминирали филмови немачке продукције публика је посећивала представе у великом броју. Као у случају позоришних представа овде је доминирала пропагандна функција филма која се односила на скретање барем тренутне пажње становништва од суровости ратне реалности.²⁴⁷⁷ С. М. Јанковић се у већ поменутом чланку под насловом: „Две пропаганде. Радио-емисије, филм и штампа на српском језику у Бечу и Берлину“, бавио анализом „умерене и умесне пропаганде“ из Немачке вршене преко емисија берлинског радија, приказивањем недељних филмских прегледа и издавањем „Сигнала“ на српском језику. Писао је у похвалном тону о радио станици „Донау“ и редакцији за српске емисије „која добро познаје српске проблеме, дух и менталитет“. Народ је позиван да обрађује

²⁴⁷⁴ Редакција и штампарија „Сигнала“ била је у Берлину. На прелому, коректури и преводу радили су Срби. Илустровани часопис излазио је два пута месечно.

²⁴⁷⁵ Југословенска кинотека чува копије 35 бројева „Недељног прегледа“.

²⁴⁷⁶ У Југословенској кинотеци чувају се копије 5 бројева филмских новости „Нова Србија“.

²⁴⁷⁷ „Контакт са биоскопским платном. Средства којима се филм служи да би у нама пробудио осећања за све разноликости живота“, „Обнова“ од 6. септембра 1941. године стр. 6.

поља, подиже путеве, чува Србију од бандита и комуниста, да се залаже за обнову порушеног и препорођавање националног живота. Давани су савети сељацима и омладини. Уведене су и вести на српском језику на филмској траци. Изабран је студент из Београда за спикера у Бечу. Јанковић у наведеном чланку описује и место за снимање журнала као и атмосферу која је владала: „Кроз стаклено окно гледа се на филмско платно. У великој сали запослени су оператери. Даје се сигнал за почетак. Настаје мрак. Затим музика. Као прва слика, например, појављује се: слава српског добровољачког батаљона у Београду. Или пак коњске трке, бицикличка трка наших јуниора, фудбалска утакмица и полазак наших сеоских омладинаца са београдске станице за Немачку. Српски спикер одмах објашњава поједине сцене и моменте. Поред тога следе други снимљени догађаји у свету: изградња гигантског бедема на Западу, рат на истоку, операције подморница на Атлантику, језовита обрушавања „Штука“-авион, борбе у ваздуху.“ Ови филмови су допремани сваке недеље и слани у Београд и за остале градове.

Биоскопске дворане нису биле превише оштећене у односу на остале објекте у Београду током шестоаприлског бомбардовања. Осим биоскопа „*Коларац*“, „*Рекс*“, „*Луксор*“ и „*Корзо*“, остали биоскопи брзо су оспособљени за наставак рада. Биоскоп „*Београд*“ прорадио је први, већ 28. априла 1941. године, а биоскоп је претворен у војни биоскоп за немачке војнике.²⁴⁷⁸ Прва биоскопска представа за јавност приказана је 5. маја 1941. године.²⁴⁷⁹ Рад су, осим наведених биоскопа обновили: „*Метропол*“, „*Колосеум*“, „*Триглав*“, „*Палас*“, ²⁴⁸⁰ „*Душановац*“, „*Чукарица*“, „*Вук Караџић*“, „*Славија*“ и „*Раковица*“.²⁴⁸¹

Први биоскопски репертоар објављен је у „*Новом времену*“ 16. маја 1941. године и састојао се од следећих филмова: „*Касина*“: „Звезда из Рија“ (Ла Јана), „*Новаковић*“, прва сала: „У царству љубави“ (Алберт Матершток, Ханзи Конотек), „*Новаковић*“ друга сала: „Компромитована невеста“ (Виктор де Кова, Марија Андергаст), „*Унион*“: „Мајчина љубав“ (Кети Дорш, Паул Хербигер), „*Славија*“:

²⁴⁷⁸ „Биоскоп „Београд“ опет ће приказивати филмове“, „*Ново време*“ од 20. августа 1942. године, стр. 5.

²⁴⁷⁹ „Београдска публика опет пуни биоскопске дворане“, „*Ново време*“ од 19. маја 1941. године, Огласне стране.

²⁴⁸⁰ Чланак М. Мар.: „Најмодернији биоскоп у Београду. Отварање кинематографа: „Палас“, „*Ново време*“ од 2. августа 1942. године, стр. 5.

²⁴⁸¹ Чланак М. Мар.: „Први биоскопи у Београду“, „*Ново време*“ од 16. јула 1942. године, стр. 5.; „*Илузија једне ноћи*“, Филм који је највише заинтересовао нашу публику после недавног рата“, „*Ново време*“ од 7. септембра 1941. године, стр. 5.

„Мајчина љубав“, „*Citi*“: „Певач заводник“ (Паул Кемп), „*Балкан*“: „Ја сам Себастијан От“ (Вили Форст). Осим филма у оквиру сваке пројекције приказиван је филмски журнал. Из наведеног садржаја видна је прогерманска оријентација домаћих власти приликом одобравања репертоара. Једно од ретких западних остварења које је у то време било на репертоару биоскопа „*Колосеум*“ био је амерички дугометражни цртани филм „Снежана и седам патуљака“. Приликом најаве наведеног остварења није поменуто његово америчко порекло већ само да је реч о „чувеној Гримовој бајци“.²⁴⁸²

Документарни филм о краху Југославије, шестоаприлском бомбардовању и почетку успостављања немачке власти приказан је у премијерним београдским биоскопима током јуна 1942. године под насловом: „Боље рат него пакт“. Филм је покушај правдања немачке ратне политике према Краљевини Југославији и оптужба пучиста и организатора демонстрација од 27. марта за увлачење Југославије у рат. У питању је највероватније документарни филм: „Рат на Балкану“ или су у изради новог филма коришћени снимци из наведеног остварења.²⁴⁸³ Престонички листови приказали су наведено филмско остварење кроз стално сликање контраста између мирног стања које је могло да се одржи и „заразне клице кобног 27. марта“. Током летњег периода 1942. године називи свих београдских биоскопа који нису били у духу српског језика измењени су на следећи начин: „*Уранија*“-„*Златибор*“, „*Корзо*“-„*Србадија*“, „*Триглав*“-„*Савамала*“ потом „*Морава*“, „*Новаковић I*“-„*Опленац I*“, „*Новаковић II*“-„*Опленац II*“, „*Колосеум*“-„*Двор*“, „*Унион*“-„*Косово*“, „*Рекс*“-„*Шумадинац*“ и „*Метропол*“ у „*Таково*“.

Биоскоп „*Таково*“ почео је рад 24. септембра 1942. године. Програм наведеног биоскопа разликовао се по садржини и карактеру приказиваног филмског материјала од репертоара других биоскопа (изузев филмског програма Коларчевог народног универзитета). Сваког уторка су приказивани културни филмови. Цене улазница биле су ниске и доступне публици.²⁴⁸⁴ Биоскоп „*Београд*“ закупило је немачко предузеће „УФА-филм“, тако да је у складу са

²⁴⁸² „*Ново време*“ од 30. септембра 1941. године, Биоскопски репертоар. ; „*Ново време*“ од 20. октобра 1941. године, Биоскопски репертоар.

²⁴⁸³ „Филм „*Боље рат него пакт*“ приказује се у биоскопима“, „*Ново време*“ од 10. јуна 1942. године, стр. 4.

²⁴⁸⁴ Чланак М. Мар. : „*Специјалне представе културних филмова. Један од најстаријих биоскопа „Таково“ из основа је преуређен*“, „*Ново време*“ од 29. септембра 1942. године, стр. 4.

називом закупца промењен и назив биоскопа у „УФА филм-театар Београд“. Биоскоп је 29. октобра 1942. године после реновирања наставио рад као „најрепрезентативнији биоскоп“ према најавама у штампи. Дан пре отварања за биоскопску публику 28. октобра 1942. године организована је специјална пројекција немачког филма „Златан град“ редитеља Фајта Харлана.²⁴⁸⁵ Премијери су присуствовали представници немачке и домаће власти, водећи књижевници и уметници, представници штампе. Увод у програм била је увертира Сметанине „Продане невесте“ коју је извео радио-оркестар под управом зондерфирера Освалда Бухолца. Представник Дирекције за пропаганду Рајха Адолф Холцапфел одржао је говор о немачком филму, филмској техници, развоју филмске производње у Немачкој која је постала „средство за изражавање најлепших уметничких идеја“. Посебно повољне критике биле су упућене на рачун сценарија и радње филма, одмах након специјалне пројекције, како би што већи број гледалаца био сведок немачког филмског чуда: „Мајсторска рука водила је камеру, мајсторски водила драматургију и, на крају, мајсторски синтетизовала техничке и сценске вредности овог филма. Одлично изабрани глумци, Кристина Зедербаум и Еуген Клепфер, Ани Росар и Дањи Сервес, избванредни психолошки обрти и првокласна игра карактерних актера-то су основне вредности ове филмске драме.“ Истицано је да је филм на венецијанском Бијеналу освојио прву награду „не само као филмска техничка новост већ и као уметничко дело првог реда“.²⁴⁸⁶ У штампи се наводи број од седамдесет хиљада Београђана који су до краја новембра 1942. године погледали филм.²⁴⁸⁷

Филмски живот Београда био је током окупације интензиван, а потражња за биоскопским улазницама довела је и до очекиване појаве препродаваца карата против којих је градска власт предузимала разне мере.²⁴⁸⁸ Установљено је да су епрепродајом бавили и поједини гимназијалци, а у ланац препродаје било је често

²⁴⁸⁵ „Успех филма у бојама „Златан град“. Свечана премијера у Уфином-филм театру „Београд“, „Ново време“ од 30. октобра 1942. године, стр. 4.

²⁴⁸⁶ „Отварање „Уфа“-театра „Београд“. Агфа колор систем у филму „Златан град“, „Ново време“ од 27. октобра 1942. године, стр. 4.

²⁴⁸⁷ „Успех филма „Златан град“: Седамдесет хиљада Београђана гледало је филм „Златан град“, „Ново време“ од 28. новембра 1942. године, стр. 4.

²⁴⁸⁸ „Строго сузбијање црне берзе пред београдским биоскопима. Биће кажњени и купци карата по недозвољеној цени.“ „Ново време“ од 16. јануара 1944. године, стр. 4.

умешано и особље биоскопа.²⁴⁸⁹ Према статистичким подацима објављеним у штампи крајем јануара 1943. године, у Београду је радио 21 биоскоп, а од тога 6 премијерних.²⁴⁹⁰ Број гледалаца износио је од 12 до 15 000 дневно, док је недељом пројекције гледало од 25 до 30 000. Капацитет биоскопа био је 11 800 места. Филм у боји „Златан град“ видело је 108 000 гледалаца. У београдским биоскопима било је анагажовано око три стотине филмских радника. Биоскоп „Србадија“ је ради привлачења што већег броја гледалаца организовао филмске представе без паузе на којима је, од 15. јануара 1944. године приказивао краткометражне филмове од 15 часова поподне до 21 час увече.²⁴⁹¹ Највећи број приказаних филмова био је увезен из Немачке. Укупно је приказан 281 немачки филм захваљујући потпуној контроли увоза филмова.²⁴⁹² Последњи биоскопски репертоар у време окупације објавило је „Ново време“ 5. октобра 1944. године.²⁴⁹³

~ *Коларчев народни универзитет*

Коларчев народни универзитет је током окупације организовао филмске представе и предавања, расподелу и приказивање филмова преко подружница у неколико градова у Србији. Домаће власти и организатори су приликом формулисања филмског програма на Коларцу акценат ставили на приказивање документарних научно-популарних и културно-образовних филмова које би биле допуњене стручним предавањима.²⁴⁹⁴ За разлику од позоришних представа које су на Коларцу организоване изнајмљивањем простора приватним лицима и групама, кинематографске представе организоване су самостално од стране управе Коларца. Коришћени су филмови из архиве Коларца, углавном културне садржине поготово биолошко-географски филмови. Министарство просвете и вера уступило је

²⁴⁸⁹ „Хватање препродаваца биоскопских улазница-међу препродавцима ухваћено и 36 ђака.“, „Ново време“ од 26. јануара 1943. године.

²⁴⁹⁰ Чланак Милана Марковића: „Мало статистике...Филмски живот Београда“, „Ново време“ од 31. јануара 1943. године, стр. 4.

²⁴⁹¹ „Филмске представе без паузе-једна биоскопска новина у Београду“, „Ново време“ од 1. јануара 1944. године.

²⁴⁹² Из Мађарске је увезен 61 филм, из Италије 39, Из Чешке 15, из Француске 14, из Шпаније 8, из Шведске и Финске 3, из Норвешке, Данске, Јапана и САД по један филм, а у Србији је снимљен 1 филм, Драган Јеличић, Кинематографске делатности у окупираном Београду (1941-1945), Факултет драмских уметности, Група за организацију телевизијске и филмске делатности, Београд, 1986. стр. 74.

²⁴⁹³ „Ново време“ од 5. октобра 1944. године, стр. 2.

²⁴⁹⁴ „Филм као научно и наставно средство“, најава за 18. март-филмско вече приређује Немачки научни институт-Радна заједница за математику и природне науке, у сали Лектората Немачке Академије“, „Ново време“ од 17. марта 1944. године, стр. 3.

Коларцу низ културно-поучних и научно-популарних филмова из области биологије, медицине, спорта, хигијене, пољопривреде, медицине и друго, намењених школској омладини. Најчешће су приказивани следећи филмови: „Живи свет Африке“, „Борба за опстанак у америчкој пустињи“, „Индокина“, „Живот прашума на Борнеу“, „Зимски спорт“, „Из животињског света“, „Кроз прашуме и прерије централне Африке“, „од Бејрута до Пекинга“, „Сијам“, „У земљи бушмана“, „Обедска бара“, „Дивље воде Дрине“, „Из природе и уметности Јапана“, „Мистерије живота“ и други. Поједини филмови, углавном тон-филмови су приказивани у подружницама Коларчевог народног универзитета у Крагујевцу, Ваљеву, Краљеву и Нишу. Културни филмови приказивани су и у Заводу за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, на Убу, у Јагодини, Ћуприји, Параћину, Свилајнцу и Обреновцу.²⁴⁹⁵ У годишњем извештају о раду Коларца наводи се проблематика дистрибуирања филмова, односно њихово нередовно приказивање по унутрашњости, а посебно по селима.²⁴⁹⁶ Министар просвете и вера поднео је предлог да предузеће „Југоисток-филма“ обезбеди потребну количину копија научних филмова који би се приказивали средњошколцима. У прилог овој потреби наведено је да је средњошколцима забрањено посећивање биоскопских пројекција те ће им наведено донети користи. Сваки филм је требало да буде праћен пригодним предавањем, а пројекције је требало да се приказују на Коларчевом Универзитету. Планирано је да се деци која живе ван центра приказују научни филмови у локалним биоскопима и да се приказивање прошири на остала већа места у Србији.²⁴⁹⁷

Штампа је објавила низ прилога о приказивању филмова на Коларчевом универзитету. Једној од првих пројекција присуствовали су министар просвете и вера и његов помоћник. Програм наведене пројекције се састојао од филмова: „Обедска бара“, „Под сунцем јаве“ и „Скијање“.²⁴⁹⁸ Приказани филмови били су

²⁴⁹⁵ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 764, Д 103: Годишњи извештај Коларчеве задужбине и Коларчевог народног универзитета за време од 1. децембра 1941. до 31. децембра 1942. године, Реферат о филму, Београд, 18. март 1943. године.

²⁴⁹⁶ Исто.

²⁴⁹⁷ „Културни филмови“, „Ново време“ од 11. јануара 1942. године, стр. 6. У чланку се говори о развоју немачког културног филма и квалитету који је показивао на свим светским изложбама и о сарадњи филмских продуцената са научницима, професорима и инжењерима. „Приказивање научног филма нашој средњошколској омладини“.

²⁴⁹⁸ Чланак М. М. : „Приказивање научних филмова ђаци су пратили са великом пажњом“, „Ново време“ од 15. јануара 1942. године, стр. 5.

намењени ученицима као допуна редовном школском градиву. Средином марта 1942. године приказан је филм о Јапану уз предавање др Михаила Радовановића.²⁴⁹⁹ Филм и предавања имали су за циљ да приближе јапанску културу и историју средњошколцима, а и ширем аудиторијуму како би указали на напредак у материјално-техничком и у културном погледу једне од осовинских сила.

Комесаријат Коларчевог народног универзитета организовао је и циклус предавања из области националне и опште културе који су пропраћени и филмовима просветног карактера.²⁵⁰⁰ У том контексту штампа је објавила и прилог под насловом: „Велико интересовање Београђана за научне филмове“ у коме се наводе подаци о великом броју биоскопских посетилаца према којима је укупан број посетилаца до тада износио 16.000.²⁵⁰¹ Наглашено је и интересовање наставника и омладине за научне филмове.

Комесар Коларчевог народног универзитета Бошко Богдановић жалио се у својим годишњим рефератима о квалитету уметничких приредби у Београду на појашано деловање нестручних и дилетантских елемената који су у закупљеним терминима на Коларцу организовали „уметничке“ приредбе.²⁵⁰² У том циљу комесар је крајем октобра 1943. године предложио формирање Просветно-културне секције која би одлучивала о томе које приредбе испуњавају основне услове за приказивање. Предложио је чланове наведене комисије: др Радосава Марковића, начелника Одељења за високо образовање и народну културу, Боривоја Милојевића, редовног професора Универзитета, др Велимира Димића, начелника Правног одељења Председништва Министарског савета и члана Одбора Коларчеве задужбине и Николу Кузеља, директора Мушке учитељске школе.²⁵⁰³ Дан касније министар Велибор Јонић донео је одлуку о оснивању Просветно-

²⁴⁹⁹ „Филм о Јапану на Коларчевом народном универзитету. Еволуција новог Јапана-Како је Јапан постао велика светска сила“ „Ново време“ од 14. марта 1942. године, стр.5.

²⁵⁰⁰ Чланак М. Мар. : „Просветни филмови и предавања о националној култури“ на Коларчевом народном универзитету“, „Ново време“ од 17. марта 1942. године, стр. 4.

²⁵⁰¹ „Ново време“ од 21. маја 1942. године, стр. 5.

²⁵⁰² АС, фонд: Министарство просвете, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 764, Д 559: Реферат о уметничким приредбама у Београду, 14. децембар 1942. године.

²⁵⁰³ АС, фонд: Министарство просвете и вера, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 773, Д 6.949: Допис Бошка Богдановића, комесара Коларчевог народног универзитета, Велибору Јонићу, министру просвете и вера, Београд, 28. октобар 1943. године.

културне секције.²⁵⁰⁴ Планирано је организовање рад драмске и музичке секције, по угледу на филмску и фолклорну секцију. Као што је већ напоменуто, др Живомир Младеновић био је задужен да прати све позоришне и филмске представе на Коларцу и доставља мишљење о њима Министарству просвете и вера.²⁵⁰⁵ Уследила је одлука министра просвете и вера да се Коларчевом народном универзитету исплати сума од 50 000 динара за организовање приказивања просветних филмова. Коларчев народни универзитет организовао је дистрибуцију и приказивање филмова у подружницама широм Србије.²⁵⁰⁶ Висока уметничка вредност филмова који су приказивани на Коларцу ишла је у прилог тези да је програм филмова који су приказивани за време окупације најмање био пропагандно обојен.

Штампа је редовно пратила приказивање филмова у градовима у унутрашњости Србије.²⁵⁰⁷ Током окупације немачка Месна команда у Зајечару помогла је организовање биоскопских представа за ученике, а пројекције филмова које су биле праћене пригодним предавањима организовао је власник биоскопа „Тимок“ Чеда Јанковић. Приликом рекламирања репертоара, посебно немачких филмова, коришћени су немачки плакати путем којих су публици најављиване премијере нових филмова. Уз игране филмове приказивани су разни бројеви „Немачког недељног прегледа“.

Интересантан је податак да је током окупације приказан, игром случаја и филм „Велики диктатор“ Чарлија Чаплина. Копија филма стигла је немачким железничким транспортом у Београд, где су се код Небојшине куле спаљивали сви филмови америчке, британске и француске производње, које су немачке власти забраниле за јавно приказивање на подручју Југоистока. Београдски гимназијалац Никола Радошевић који је радио као физички радник на слагању филмова у Удружењу биоскопа Србије, убацио је копију филма „Велики диктатор“ у пошиљку филмова припремљених за Ваљево. Сувласник биоскопа „Централ“ однео је „Великог диктатора“ мислећи да је у питању један од Гебелсових филмова. Део филма приказан је у ваљевском биоскопу „Централ“ пред домаћом

²⁵⁰⁴ АС, фонд: Министарство просвете, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 764, Д 559.

²⁵⁰⁵ АС, фонд: Министарство просвете, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 763, Д 658: Допис комесару Коларчевог народног универзитета, 22. фебруар 1943. године.

²⁵⁰⁶ „Рад Коларчевог народног универзитета“, „Ново време“ од 1. октобра 1942. године, стр. 5.

²⁵⁰⁷ „Биоскопи су поново оживели. Посета је из дана у дан многобројнија“, „Обнова“ од 10. јула 1941. године, стр. 6.

публиком, али и пред припадницима немачке војске што је било у најмању руку било скандалозно у ондашњим приликама. Никола Радошевић у интервјуу објављеном након рата у часопису „Дуга“ наводи да је имао прилику да чује реакције након почетка приказивања наведеног филма у „Централу“, да би истога дана био и ухапшен. Немачки војници пуцали су у платно у тренутку када су постали свесни карактера и поруке филма. „Уочи вешања Стевана Филиповића и још неких комуниста похватаних у околини Ваљева, сећају се данас грађани Ваљева, отишао је један специјални блиндирани воз у правцу Београда. Такав воз, по причању Николе Радошевића, одвезао је и њега у Берлин. Сви су изгледи да је баш тим возом Чарли Чаплин отишао у `посету` Хитлеру.“²⁵⁰⁸

Српска заједница рада је на основу споразума са удружењем власника биоскопа о одржавању специјалних представа у Нишу за раднике и службенике у Нишу. Наведене биоскопске представе (укупно 41 представа) у организацији Жупске пословнице Српске заједнице рада у Нишу посетило је од октобра до децембра 1942. године преко 10 000 гледалаца. Међу приказаним филмовима били су и „Ротшилди“, „Омладинац Цекс“, „Школа љубави“, „Гост подземља“, „Трговци девојкама“, „Соко-девојка“ и „Фалсификатори“. ²⁵⁰⁹У чланку о одржаним представама широј читалачкој публици појашњене су намере и циљеви наведених представа.²⁵¹⁰

Др Живомир Младеновић боравио је у Нишу у првој половини октобра 1943. године када је по налогу министра просвете и вера обишао културне установе и поднео реферат о стању културе. Према наведеном реферату пад моралних вредности и контраст између беде и расипништва у Нишу преовладавао је у односу на могућности просветно-културног рада. Као позитивну страну у целој ситуацији др Живомир Младеновић наводи интензивно приказивање филмова у нишким биоскопима који су „отворили широм врата школској омладини, с позивом на последњу одлуку Министарства просвете и вера. Мора се признати да су сва три

²⁵⁰⁸ Чланак Драгоша Симоновића: „Чаплин међу Немцима“, часопис „Дуга“, нова серија, број 77 од 5. фебруара 1977. године.; Александар Јанковић, Кинематографија на тлу Југославије у време Другог светског рата на стани окупатора, магистарски рад, Група за организацију филмске и телевизијске делатности, Факултет драмских уметности, Београд, 1982, стр. 43-44.

²⁵⁰⁹ Чланак М. С. : „Биоскопске представе за раднике у Нишу“, „Ново време“ од 6. децембра 1942. године, стр. 4.

²⁵¹⁰ „Биоскопске представе за раднике на обавезном раду“, „Ново време“ од 4. децембра 1943. године стр. 4.

биоскопа пристојно урађени, са прилично добрим репертоарима и да се школска омладина у њима лепо понаша.²⁵¹¹

Учитељ Душан Аксентијевић организовао је приказивање прве биоскопске представе у селу Брестовац поред Неготина. Почетком априла 1943. године на крају великог српског посела у згради основне школе приказани су филмови: „Лепоте Швајцарске“ и „Кроз Хамбург и Париз“.²⁵¹² Закупац биоскопа „Победа“ из Неготина Драган Јевтић организовао је неколико представа у мају 1943. године на којима је гледаоцима приказан филм: „Ноћ слободне љубави“. Укупан приход од око 10 000 динара Јевтић је поклонио Црвеном крсту за сиромашне ратне заробљенике.²⁵¹³ У биоскопу „Победа“ приказано је током 1943. године и почетком 1944. године велики број играних филмова. Филмови који су оставили највећи утисак на публику били су: „Кобне лажи Вере Мајнерс“, „Јесење мелодије“, „Жене нису анђели“, „Златан град“, „Кад сунце изађе“, „Илузија“, „Воли ме“, „Судија из Заламеје“ и „Премијера љубави“.²⁵¹⁴

7.3.5. Антисемитска филмска пропаганда

Део кинематографске и пропагандне активности домаћих власти био је усмерен на антисемитску кампању. Приказивани су немачки филмови посвећени наведеној тематици, тако да можемо закључити да је домаћа пропаганда, као и у већини других питања, следила немачку пропагандну линију без битних одступања. Премијере и репризе ових филмова најављиване су путем штампе, а објављено је и неколико рецензија. Домаћа штампа бавила се и питањем улоге јеврејства у српској филмској индустрији. Крстивој Котур у једном од чланака на наведену тему разматра негативан утицај јеврејства на српско културно стварање.²⁵¹⁵ Доказује да филмска индустрија као важна привредна и културно-уметничка грана није дала српском народу оно што је филм по својој намени морао пружити у национално-моралном васпитању, уметности, науци, политици и

²⁵¹¹ АС, фонд: Министарство просвете, Одељење за високо образовање и народну културу, Ф 773, Д 6.750: Реферат о филму, 14. фебруар 1943. године.

²⁵¹² Чланак С. Д. : „Први филмови на селу у Крајини“, „Ново време“ од 9. априла 1943. године, стр. 4.

²⁵¹³ „Биоскопске представе у корист заробљеника“, „Ново време“ од 8. маја 1943. године, стр. 4.

²⁵¹⁴ „Премијерни филмови у Неготину“, „Ново време“ од 22. фебруара 1944. године, стр. 4.

²⁵¹⁵ Чланак Крстивоја Котура: „Негативни утицај на наше културно стварање. Улога јеврејства у нашој филмској индустрији. Зашто домаћи филм није до данас могао да успе“, „Обнова“ од 28. августа 1941. године стр. 4.

привреди. Јеврејство је загосподарило целом филмском индустријом те је и увозна филмска индустрија у Југославији била у рукама Јевреја.

Као што је већ поменуто, током окупације популарисани су и приказивани филмови: „Јеврејин Зис“, „Вечити Јеврејин“ и филм „Ротшилд“. Приказивање „Јеврејина Зиса“ у Србији (у два од једанаест београдских биоскопа) почело је 9. јула 1941. године, а филм је добио највећи публицитет од почетка окупације. У биоскопу „*Сити*“ филм је најављен као „филм о фантастичном успеху злогласног Јеврејина Зиса“. У биоскопу „*Уранија*“ филм се рекламира као „најактуелнији филм данашњице, снимљен према историјским чињеницама“ и као „грандиозна премијера о животу и успону једног пустолова“.²⁵¹⁶ У „*Новом времену*“ објављена је и прва филмска рецензија, управо филма „Јеврејин Зис“.²⁵¹⁷ Приказивање филма требало је да буде део интензивне антисемитске кампање у Србији, као и начин да се широј јавности објасне разлози за спровођење организованог уништења Јевреја у Србији. Уочи почетка и током приказивања „Јеврејина Зиса“ почело је у штампи и путем плаката објављивање обавештења народу о стрељањима „за одмазду“ и због акција против окупатора. Редовно су објављивана имена или се наводило да се ради о комунистима и Јеврејима, у складу са њиховом „утврђеном колективном одговорношћу“.²⁵¹⁸ У уводном чланку „Јевреји у Србији“, објављеном у „*Новом времену*“ Момчило Балић проучавао је начине продора јеврејског капитала у Србију.²⁵¹⁹ Највећа несрећа коју су по Балићу, Јевреји донели Србији састојала се у „преотимању кључева духовног живота“ тако што су искористили и злоупотребили све невоље српског народа.

Милан Кољанин указује да је приказивање филма „Јеврејин Зис“ у београдским биоскопима сваки пут било повезано са одмаздом над Јеврејима.²⁵²⁰ Поновно приказивање популарног „Јеврејина Зиса“ било је повезано са новим таласима масовних хапшења, интернирања и стрељања јеврејског становништва. Објављена су наређења војног заповедника у Србији од 12. септембра 1941. године да се похапсе сви Јевреји и Цигани, а само пет дана касније почело је приказивање

²⁵¹⁶ „*Ново време*“ од 9. јула 1941. године, стр. 7.

²⁵¹⁷ „*Тонфилм: Јеврејин Зис*“, „*Ново време*“ од 14. јула 1941. године стр. 6; „*Ново време*“ од 27. јула 1941. године стр. 8.

²⁵¹⁸ Милан Кољанин, *Њемачки логор на Београдском сајмишту 1941-1944*, Београд, 1992, стр. 30-42.

²⁵¹⁹ „*Ново време*“ од 7. августа 1941. године стр. 3.

²⁵²⁰ Милан Кољанин, *Филмска пропаганда-увод у холокауст*, Годишњак за друштвену историју, VII/1 Београд, 2000, стр. 45.

„Јеврејина Зиса“ у два биоскопа, а потом у једном и трајало је пет дана. Из Бањичког логора одведено је на стрељање 200 Јевреја.²⁵²¹ Поновно приказивање филма уследило је од 18. до 25. новембра 1941. године у време када се радило на интернацији преосталих Јевреја у логору на Београдском сајмишту. Током 1942. године „Јеврејин Зис“ приказиван је: од 18. до 25. маја, од 14. до 20. јуна и од 10. до 16. августа.

Филм „Ротшилд“ (у штампи називан често „Рочилди“) најављиван је током јесени 1941. године, а његово приказивање почело је у јануару 1942. године. У приказу Милана Марковића објављеном у „Новом времену“ представљен је садржај филма.²⁵²² Суштина је да је Наполеонов пораз код Ватерлоа утицао на преовладавање јеврејског капитала на британској берзи. Рочилди су успели да завладају лондонским „Ситијем“ и постану утицајни фактори финансијског живота у Британији. Београдска премијера „Ротшилда“ одржана је 16. јануара 1942. године, а потом се приказивао у два биоскопа седам дана заредом. Тада су сви преживели Јевреји интернирани у Јеврејском логору Земун на Београдском сајмишту. Након премијере објављен је још један приказ филма, заједно са фотографијама са сценама из филма и карикатурама јеврејским ликовима из филма: „Прљави јеврејин Натан Рочилд“ уз поруку да је Енглеска увек гурала друге државе у рат како би сачувала свој народ.²⁵²³ Приказивање филма обновљено је три пута у 1942. години. Приказивање филма „Вечити Јеврејин“ није било најављивано путем штампе, као што нису објављене ни рецензије наведеног филма који је приказиван само у периоду од 24. до 27. августа 1942. године (у једном биоскопу).²⁵²⁴

Антисемитски филмови нису били превише гледани у окупираној Србији, без обзира што је њихово приказивање обнављано више пута, а последње пројекције одржане су током јесени 1942. године.²⁵²⁵ Антијеврејска филмска пропаганда била је присутна све време током окупације: била је садржана у

²⁵²¹ „Ново време“ од 17. до 21. септембра 1941. године.

²⁵²² „Рочилди“. Филм о богатству Рочилда који ће се ускоро давати у Београду“, фотографија: „Ерик Понто као Натан Рочилд у великом „Уфа“ филму „Рочилди“, „Ново време“ од 16. новембра 1941. године, стр. 3.

²⁵²³ „Битка код Ватерлоа и Рочилди. Јеврејство се увлачи у енглеско банкарство“, „Ново време“ од 18. јануара 1942. године, стр. 5.

²⁵²⁴ „Ново време/Понедељак“ од 24. до 27. августа 1942. године. Пре тога филм је приказиван у Зајечару од 13. до 16. јула.

²⁵²⁵ Чланак Милана Марковића: „Мало статистике...Филмски живот Београда“, „Ново време“ од 31. јануара 1943. године, стр. 4.

филмским журналима који су приказивани пре играних филмова. Тако је у „УФА-магазину“ број 621 приказано ископавање масовних гробница у Виници, уз коментар да се ради о новом злочину „жидовских ГПУ агената“. У „Недељном прегледу“ од 22. новембра 1943. године објављен је садржај анимираног антијеврејског филма: Јеврејин се рукује са богом рата Марсом и са Черчилом, уз коментар о користи коју су Јевреји извукли од енглеског капитала у рату.²⁵²⁶

7.3.6. Чистоћа језика на филму и увођење филмских натписа на ћирилици

Чистоћа језика на филму и увођење филмских натписа на ћирилици биле су теме којима су домаће власти посветиле знатан простор у штампи. Један од првих чланака о наведеној проблематици изашао је из пера аутора највећег броја филмских рубрика и рецензија у престоничкој штампи, Милана Марковића, под насловом: „За чистоћу језика на филму“.²⁵²⁷ На основу наведеног чланка можемо закључити да је полемика око чистоће језика на филму била актуелна извесно време, услед потребе да се промени постојећа пракса према којој су филмски натписи и рекламе углавном били „врло рђави“. Пропаганда је за постојеће стање кривила југословенску званичну филмску цензуру и „загребачке јевреје, заступнике америчких, енглеских и француских филмских предузећа“. Једна од отежавајућих околности била је техничка сложеност исписивања натписа на сликама звучног филма, као и чињеница да је већина тих написа рађена ван земље. У једном од чланака о југословенском филмском језику наводи се да је чак град Ниш тражио да му се не шаљу филмови на том вештачком језику, већ оригинали на немачком и француском. Пропаганда је доказивала да у време Краљевине Југославије Срби нису могли ништа да очекују од тројства: Јевреји, несрпско особље у филмским централама и званична југословенска цензура. Српски интереси жртвовани су због јеврејских интереса и јеврејског капитала. Посебно је био штетан утицај по српску омладину која је примала разне стране језике кованице и то језика који је био „претеча `Нолитовим` издањима која су створила југословенски политички језик којима се данас служи Титова влада“. Марковић се залагао за промену постојећег стања и увођење „чистог језика на филму“ како би се

²⁵²⁶ Југословенска кинотека, Београд, 22. новембар 1943. године.

²⁵²⁷ Чланак Милана Марковића: „За чистоћу језика на филму“, „Ново време“, 6-10. јануар 1942. године, Божићни додаток.

њиме описменила и едуковала полуписмена публика, која према његовим набљудањима у највећем броју посећује биоскопске сале: „Чист језик на филму је, веома важна ствар. Узмимо у обзир само да биоскопе посећује највише и полуписмена публика. Таквој публици мора се пружити језик који треба да је поучи. А не да је навикавамо на језичке грешке, па чак и њен језик искваримо.“

Припреме за филмских натписа на ћирилици обављене су, према писању штампе крајем децембра 1943. године.²⁵²⁸ Потенцирана је чак и добра воља немачких представника А. Д. „Југоисток“ за увођење натписа на ћирилици. Вођење рачуна о исправности српског језика немачки представници поверили су књижевнику и преводиоцу М. Димовићу.²⁵²⁹ Димовић је из „Југоистока“ преузео у рад прве филмове који су стигли из Берлина. Планирано је да ћириличне натписе имају културни филмови, као и бечка предузећа, која врше синхронизацију журнала, те су за говор ангажовани Срби. Као закључак аутор прилога о увођењу српског књижевног језика на филмско платно намеће „чињеницу“ да су за наведено заслужни Немци: „Зар је требало да дођу Немци као окупатори па да Срби добију у биоскопима свој језик и своје писмо?!...“.

Недићева влада потенцирала је приказивање филмова са чисто српским ћириличним натписима „на чистом српском, народном, књижевном језику“ у духу повратка светосавској традицији. „Ново време“ је у јануару 1944. године објавило вести о пројекцији првог филма са ћириличним натписом.²⁵³⁰ Пројекцији у биоскопу „Београд“ присуствовали су Велибор Јонић, инжењер Веселиновић, Танасије Динић и др Ђорђе Перић. Након приказивања најновијих журнала приказани су цртани филм Ханса Мелендорфа, као и забавни филм „Светлости велеграда“ пре којег су говоре одржали шеф Отсека Државне пропаганде Љуба Тодоровић и помоћник министра Јонића Владимир Велмар-Јанковић који је истакао значај ћириличног писма. До тада је „...филм као један уметнички и пропагандни фактор, био великим делом неприступачан нашем народу.“

²⁵²⁸ „Сви филмови добиће натписе у чисто српском језику. Зашто нисмо имали у биоскопима натписе са српским писмом и на српском језику?“, „Ново време“ од 12. децембра 1943. године стр. 2.

²⁵²⁹ „Кроз месец дана гледаћемо прве филмове ћирилицом. Језична обрада филмских натписа поверена је М. Димовићу“, „Ново време“ од 19. децембра 1943. године стр. 4.

²⁵³⁰ „Приказан први филм са натписима ћирилицом“, „Ново време“ од 21. јануара 1944. године стр. 3.

7.4. Дани искушења владе Милана Недића

Нестабилност унутрашње политичке ситуације и развој догађаја у окупираној Србији почетком 1944. године, утицали су на активности Владе народног спаса која је покушавала да оствари конкретнији споразум и неку врсту сарадње са Равногорским покретом. Неуспех мобилизације коју су СДК и СДС спровеле током фебруара 1944. године, био је сигнал домаћим властима за промену политичког курса, а убиство потпуковника Милоша Масаловића, шефа Недићевог кабинета, Љотићевца и Дражиног противника, у марту 1944. године отворило је нове могућности за лакше успостављање контакта.²⁵³¹ Нови шеф кабинета постао је генерал Миодраг Дамјановић, доведен из немачког заробљеништва. Генерал Дамјановић био је присталица сарадње са генералом Дражом Михаиловићем.

Дража је као непомирљиви противник сарадње са Немачком и заговорник рата до потпуног уништења и фашистичког и партизанског покрета, одбио могућност директних преговора са Љотићем, већ је поменуто препустио генералу М. Трифуновићу (команданту четника у Србији).²⁵³² Приликом сусрета Љотића и Трифуновића у Брђанима код Чачка уговорене су испоруке новчане и оружане помоћи припадницима Равногорског покрета од стране домаћих власти.

Након што је ситуација почела да се развија у правцу потпуног занемаривања четничког покрета од стране савезничких сила и потписивања Споразума Тито-Шубашић уследили су чешћи контакти „Недићеваца и дражиноваца“. Идеја о стварању јединственог националног фронта сједињавањем одреда ЈВуО, СДС и СДК пласирана је у време одржавања састанка Н. Недића, Д. Рачића и Н. Калабића 11. августа 1944. године у Тополи. Након овог састанка дошло је до преговора Драже и Недића у селу Ражани код Косјерића 15. августа 1944. године. На састанку у Ражанима договорено је да се СДС и СДК ставе под Дражину команду како би се лакше организовале и водиле акције против комуниста, као и да се четници снабдевају оружјем.

²⁵³¹ В. Казимировић наводи да је 1940. године Милош Масаловић омео Михаиловићево унапређење тако да се Дража Михаиловић из личног реваншизма није побунио против његовог убиства „усред дана и усред Београда“, наведено дело, стр. 904-905.

²⁵³² К. Николић, Историја равногорског покрета, књига II, ... стр. 231.

Михаиловић није био присталица одржавања овог састанка на коме, у крајњем случају није обећао да добијено оружје неће искористити против немачке војске. Немачка команда за Југоисток и Херман Нојбахер су након овог састанка подржали Недићев предлог да се образује војска од 50 000 бораца регрутованих из четничких одреда. Међутим, како и Нојбахер наводи, овај, као и ранији предлози наишао је на оштро Хитлерово противљење.

Састанак између Михаиловића и Недића уследио је вероватно средином августа 1944. године. Није вођен записник са састанка нити су сачувани било какви писани трагови о истом. Према Недићевом исказу са саслушања (од 3. фебруара 1946. године) састанак је одржан 15. августа 1944. године у селу Ражане, а присуствовали су му осим главних актера пуковник Балетић, потпуковник Лалатовић, мајор Рачић и мајор Калабић са четничке стране и Драги Јовановић са Недићеве стране.²⁵³³ Недић описује сусрет као срдачан и пријатељски, поготово са мајором Калабићем. Приликом наведеног сусрета Недић је Михаиловићу предочио опасност појачаног комунистичког надирања услед повлачења немачке војске и потребу стварања јединственог српског фронта како би се Србија спасла од комуниста. Михаиловић је наводно прихватио Недићев предлог и могућност да се оружје и муниција за јединствени фронт издејствују преко Немаца. Влада народног спаса требала је месечно да новчано помаже четнике, а све оружане формације биле би стављене под Михаиловићеву команду.²⁵³⁴ Нојбахер описује сусрет Недића и Михаиловића као тајновит састанак у замраченој просторији, како се не би могло доказати да су заиста преговарали, „типично за балканске методе завере“. Према његовом тумачењу Михаиловић је покушавао да од Немаца издејствује помоћ у наоружању за око педесет хиљада бораца, а Недић му је користио као евентуални посредник у постизању договора са Немцима: „На тај би се начин Недић искупио код четника и бораца покрета отпора, јер је претходно годинама сарађивао са Немцима. Тако би се створио заједнички антикомунистички фронт.“ Недић није обавестио Нојбахера о овом сусрету, већ је специјални опуномоћеник о истом сазнао из четничких канала, а председник владе му се

²⁵³³ ВА, група фондова Емигрантска архива, К 269, бр. рег. 1/38-39.

²⁵³⁴ Исто.

правдао тиме да Дражу није ни видео, већ само чуо, што је могло значити да то није ни био четнички вођа, већ неко други.²⁵³⁵

Недићев захтев за наоружањем Нојбахер је брзо проследио Немцима који су га прихватили у начелу, али последња је била Хитлерова реч. Хитлер који је био противник било какве помоћи евентуалном стварању великосрпске државе одбио је да пружи помоћ у наоружању неспреман да дозволи стварање српске војске чак ни по цену превладавања комуниста.

Удруживање снага домаћих власти и равногорског покрета извршено је 28. августа 1944. године у Прањанима, али било је формалног карактера, обзиром да су сарађивали четнички одреди и СДС, док је СДК био по страни.

Херман Нојбахер је оставио упечатљив опис немачког положаја и „нестварне ситуације“ на фронтима у августу 1944. године. Имајући у виду небрањену Румунију и предстојећи упад Црвене армије, празан простор који се протезао од Београда до северне Мађарске, потискивање немачке војске на линију Римини-Фиренца и прекид дипломатских односа Турске и Немачке није било сумње да су Немци били принуђени да евакуишу област око Егејског мора и потом и Балкан. Према Нојбахеру „напетост која је тада владала у Београду, могла је да се и физички осети“.²⁵³⁶ На Балканској конференцији у Хитлеровом главном штабу 22. августа 1944. године донета је одлука о евакуацији немачких трупа са грчких острва, што се убрзо претворило у потпуно повлачење са Балкана. На простору Србије у то време није било немачких борбених дивизија већ само један немачки полицијски батаљон: „Западни део Србије био је потпуно незаштићен. Тамо је био стационаран само мали број немачких полицијских јединица, које су, заједно са четницима, ту и тамо још водиле борбе. Са свих страна непријатељ је кренуо ка Београду. У граду је владао мир. Ми смо седели у Београду не на бурету барута, него смо се налазили у њему.“ Крајем септембра 1944. године група армија Е повлачила се са подручја Солуна.

Влада народног спаса наставила је са вршењем пропагандног рада и у преломним и неизвесним тренуцима, када се радило о њеном опстанку. Недић је у поменутом наређењу припадницима оружаних одреда и окружним начелницима од 31. августа 1944. године истакао важност одржања мира и поретка како би се

²⁵³⁵ Х. Нојбахер, Специјални задатак, Балкан, Београд 2008, стр. 159.

²⁵³⁶ Х. Нојбахер, наведено дело, стр. 163.

успешно водила борба против комуниста.²⁵³⁷ Забранио је нападе на немачку војску од које је било користи услед њене борбе против комуниста. Наредио је и организовање преких судова, осигуравање саобраћајних и телефонских веза, као и непрекидан рад на пољу сузбијања непријатељске пропаганде уз обрачун са „протурачима лажних и узбуњујућих вести“.

У овом периоду председник владе поставио је Велибора Јонића на место координатора послова владе како би вршио повезивање свих војних одреда, водио преговоре о заједничкој одбрани и организовао напуштање земље.²⁵³⁸ Јонић је у својству представника одржао састанак војних власти: команданта СДС Боривоја Јонића, команданта СДК Косте Мушицког и представника равнорске Команде града Београда. Састанку је у Недићево име присуствовао генерал Стеван Радовановић, Драги Јовановић и представник Специјалне полиције Бошко Бећаревић. Осим плана одбране Београда на овом и следећим састанцима разматрано је питање организације власти након повлачења немачких снага са територије Београда и Србије.²⁵³⁹ Власт у Београду требало је по плану да преузме заједнички одбор који би објавио западним савезницима да је генерал Михаиловић заузео град, како би га заштитио од руског упада. Након тога би се чекао повратак краља у земљу и стављање југословенских области под његову власт. Постојао је и резервни план по коме би се, уколико горе наведена акција не успе, националне снаге повукле у Словенију. Ипак, када је постало јасно да ће Београд бити ослобођен, припадници Владе и многи грађани почели су са уништавањем докумената који би их могли компромитовати код комунистичких власти. „Остало је упамћено да су се тих дана пушили многи димњаци у Београду“.²⁵⁴⁰

Прва група емиграната, њих око две стотине, напустила је земљу већ 6. септембра 1944. године. Према подацима М. Борковића и Б. Божовића на челу ове групе био је Танасије Динић који је био задужен за припрему терена за долазак осталих. У Динићевој групи били су и Ђорђе Перић, Александар Цинцар-Марковић, Милан Јовановић-Стоимировић, Јован Поповић. Након прве планске

²⁵³⁷ ВА, група фондова Нда, К 34, бр.рег. 7/3-4.

²⁵³⁸ ВА, група фондова Нда, К 169, бр.рег. 1/2.

²⁵³⁹ Израђен је план одбране Београда у случају комунистичког напада који су до детаља сачинили припадници етничког покрета мајор Микић и Иво Павловић са генералом Стеваном Радовановићем. Планирана је израда координационог плана у случају да совјетска армија у сарадњи са припадницима НОВЈ упадне у Београд.

²⁵⁴⁰ Василије Марковић, Театри окупираних престоница 1941-1944, Београд 1998, стр. 126.

евакуације дошло је до појединачних или неорганизованих евакуација услед неповољног развоја догађаја на терену. Велики број државних службеника, међу којима су били и припадници Одељења за пропаганду, управо је током септембра масовно напустио службу и земљу.

Одељење за пропаганду водило је током септембра 1944. године интензивну пропагандну кампању за добијање подршке од краља Петра Другог. Свакодневно је читана молитва за краљево здравље приликом које су клечали председник и сви чланови владе, а Јонић се као краљев бивши професор обратио владару преко радија 26. септембра 1944. године позивајући га да се врати и поведе борбу против комунизма.²⁵⁴¹

Средином септембра Влада народног спаса одржала је седницу на којој се већина министара сагласила са предлогом за напуштање земље. Донета је одлука да се владине оружане снаге извуку из области немачког утицаја како не би биле искоришћене у обрачуну са Совјетима. На чело одреда постављен је генерал Дамјановић са задатком да их поведе према Дрини.²⁵⁴²

Команда Југоистока је у званичном саопштењу председнику владе објавила 1. октобра 1944. године да престају све функције његове владе услед ситуације на фронтима.²⁵⁴³ Недић је потом на седници владе 3. октобра 1944. године разрешио министре дужности, а потом је следећег дана наредио да у свим ресорима државну управу преузму најстарији чиновници по рангу који би се бринули о обављању редовних послова и доносили пуноважне одлуке. О наведеним догађајима сведочи и писмо министра народне привреде др М. Недељковића шефу Одељења за пропаганду Ђ. Перићу (писмо је послато у поноћ 3. октобра 1944. године), у коме га обавештава о резултатима одржане седнице Владе. На поменутој седници Недић је као председник Владе саопштио да је немачки командант Југоистока прогласио Београд и Србију операционим подручјем у најстрожем смислу, као и да је 3. октобра у Београду ступило на снагу опсадно стање.

Немачке војне власти преузеле су функције српске владе која је требало да се премести у Немачку да настави своју политичку и националну мисију и окупи

²⁵⁴¹ У наведеном говору Јонић је анализирао краљево обраћање народу од 12. септембра 1944. године у коме је позвао патриоте да приђу партизанима и дошао до закључка да краљ није читао овај говор већ да је све намештено, „Не часите ни часа, Величанство“, „*Ново време*“ од 26. септембра 1944. године.

²⁵⁴² М. Стефановић, наведено дело, стр. 278.

²⁵⁴³ М. Борковић, Милан Недић, наведено дело, стр. 358.

Србе који су већ тамо и оне који су се припремали за одлазак (интелигенција, чиновништво и српски оружани одреди). Свим чиновницима који су желели да се евакуишу било је омогућен превоз возовима. Штаб немачке армије и немачка полиција напустили су Београд 5. октобра 1944. године. Недић је напустио Београд дан касније.²⁵⁴⁴

Према Недељковићевом извештају било је: „...у шуму немогуће ићи, јер је услед одласка г. Драже Михаиловића преко Дрине за Херцеговину-Италију, настало расуло у његовим одредима и четници се разилазе и неће више да се бију....Београд је опкољен и за који дан почеће борба око њега са свих страна. А кад буде заузет од комуниста и Титових партизана-Хрвата, сигурно је да ће бити поклано све оно што је школована и привредна елита српског народа.“²⁵⁴⁵ Недељковић се овим путем опростио од свих сарадника због постојеће наредбе за покрет. Такође, упутио је лично молбу Перићу да овом његовом писму да што шири публицитет, односно да га искористи у пропагандне сврхе.

У циљу спровођења брзе и ефикасне евакуације командант Југоистока именовано је 10. октобра 1944. године домаћи чиновнички апарат који је требало да обавља нужне административне послове до повлачења Немаца: „Одбор државне администрације за Србију“. Чланови овог одбора били су познати још од спровођења наведене Недићеве наредбе од 4. октобра о преузимању државне управе од стране најстаријих чиновника по рангу, односно од 5. октобра када су исти поименично одређени.²⁵⁴⁶ Одбор је требало да створи привид постојања власти у општем расулу и да умири становништво. Чланови Одбора изјаснили су се против евакуације са остацима немачких снага уз образложење да им услед њихове аполитичности не прети опасност, као и да се мора наставити административно функционисање.

²⁵⁴⁴ Василије Марковић у наведеној књизи цитира податак из књиге Пеке Дапчевића „За Београд“ (Београд 1987), према коме је друга група у којој су били шефови Специјалне полиције, шефови Гестапоа и Управа града напустила Београд 1. октобра 1944. године, док се трећа група се повлачила у два дела ујутру возом и у вечерњим часовима аутобусима. Милан Недић се са групом Димитрија Љотића повлачио у три путничка аутомобила у пратњи немачких тенкова, док је Драги Јовановић напустио Београд 5. октобра 1944. године., Василије Марковић, н.д. стр. 126-127.

²⁵⁴⁵ Недељковић наводи податак да су 3. октобра 1944. године у немачком посланству пасоше добили чланови Равногорског одбора и „многи политичари из демократских фракција“, ВА, Нда, К 90, бр. рег. 6/2-1.

²⁵⁴⁶ Поменута наређења потписао је у Недићевоме имену Иван Петковић, начелник Правног одељења, постављен ради обављања послова у Председништву Министарског савета.

Херман Нојбахер руководио је пословима „српске владе у емиграцији“ и усмеравао њен рад. Припадници домаћих власти који су у неколико група евакуисани у Беч наставили су да одржавају привид даљег постојања Владе народног спаса, иако је иста распуштена још у Београду. Министри су једноставно одбијали да се помире са новонасталом ситуацијом уз пропагирање реалног постојања владе која је „само променила место“ и која треба да настави са радом и да делује на организовању емиграната. Управо се Милан Недић највише залагао за окупљање емиграната. Заједно са Мирославом Спалајковићем подносио је захтеве немачким властима да званично признају владу. Вршена је пропагандна активност појединих чланова владе по заробљеничким логорима у које су одлазили да агитују за подршку заробљеника. У Бечу је 17. октобра 1944. године формирана „Српска канцеларија“ као представништво Срба у емиграцији. У наведеном телу није био ниједан припадник Владе народног спаса. Председник канцеларије био је радикални поборник нацизма Дамњан Ковачевић.

Крајем октобра 1944. године припадници Владе народног спаса пребачени су у Тирол, у место Кицбихел, удаљено око 550 км од Беча. Нојбахер их је и даље иницирао за одржавање радних састанака, с обзиром да је имао задужење да пропагира повратак Немачке на Балкан и потискивање Црвене армије. Одржаване су седнице и вођене су расправе о најважнијим питањима и давани предлози за решавање текућих проблема. Подношени су планови, вршени административни послови, постављења и пензионисања. Спалајковић је планирао повратак у земљу уз немачку помоћ. Подношени су нови захтеви за признање Недићеве владе, планирано је организовање војске и савез са Немачком. Недић је у меморандуму упућеном Нојбахеру 19. јануара 1945. године предлагао оснивање владе у коју би ушли представници свих политичких група, али је одбио да влада даје изјаве које су у супротности са интересима српског народа, односно да прихвати заједничку борбу са Немачком против савезника. Недић се у меморандуму изјаснио и за сарадњу са Немачком у борби против комунизма, што је било контрадикторно имајући у виду реалну ситуацију.²⁵⁴⁷ Нојбахер је оценио ову политику као

²⁵⁴⁷ М. Бјелајац, Недићев меморандум генералу Ајзенхауеру маја 1945, „Токови историје“, 1-2, 2005, стр. 234.

бесмислену, без реалног садржаја: „Иза њихове политике није стајала реална снага, а ни вера.“²⁵⁴⁸

Након успостављања контакта са енглеским званичницима Недић је саставио нови меморандум немачким властима у којем им отказује било какву сарадњу док се не споразумеју са Енглезима. Овај меморандум оспорили су Љотић, Аћимовић и представник Драже Михаиловића, којима је била потребна немачка војна помоћ. У новом меморандуму, овога пута упућеном генералу Ајзенхауеру, током маја 1945. године Недић је описао период у коме је водио Владу народног спаса и ситуацију у окупираној Србији. Упутио је молбу да се српске избеглице и војне трупе не испоручују новим југословенским властима с обзиром да се нису супротставиле савезницима. Изразио је спремност да за своја дела одговара пред међународним судом.²⁵⁴⁹

Љотићеви покушаји у организовању војно-политичке акције и одабир Словеније као места из којег је требало организовати даље повлачење (и сусрет са западним савезничким снагама) били су у извесној мери кородинисани са Недићевим, о чему су писали и актери наведених догађаја Ратко Парезанин, Бошко Н. Костић и Ђоко Слијепчевић. Љотић је имао у циљу спречавање потпуног ослобођења југословенске територије, стварање антикомунистичких одреда у Словенији у сарадњи са генералом Леоном Рупником како би се комунисти протерали из земље и омогућио краљу Петру повратак у земљу.²⁵⁵⁰ Љотићева смрт у аутомобилској несрећи у априлу 1945. године утицала је на дезинтегрисање добровољачког покрета и припадника „Збор“-а.

Почетком јула 1945. године Недић и део његових сарадника ухапшен је од стране америчких војника и одведен у заробљенички логор у близини Минхена, одакле је изручен југословенским властима. О његовом хапшењу писао је др Ђоко Слијепчевић у два броја листа „Српска слога“ који је објављивала српске емиграције у Јоханесбургу.²⁵⁵¹

²⁵⁴⁸ Х. Нојбахер, н.д, стр. 181-182.

²⁵⁴⁹ М. Бјелајац, н. д, стр. 233.

²⁵⁵⁰ Ђоко Слијепчевић, *Istorija Jugoslavije uoči i za vreme Drugog svetskog rata*, str. 328–329; Boško N. Kostić, *Za istoriju naših dana*, Lil 1949, str. 177–179.

²⁵⁵¹ Слијепчевићево сведочење о Недићевом хапшењу прештамапно је и објављено у: Илија М. Павловић, *Бенерал Милан Ђ. Недић и његово доба*, књига 1, отаџбинско издање, Београд 1994, стр. 119–125.

Део припадника Недићеве владе и “Збор“-а боравио је на територији окупиране под британско-америчким надзором. Касније су их западне власти пребациле у неколико сабирних логора на територији Италије. Комисија генерала Фицроја Меклејна доносила је одлуку о изручењу југословенским властима. Наведена комисија заседала је све до средине 1947. године, те је већини у емиграцији одобрено да настави живот у иностранству, уз образложење да им комунистичке власти не би одржале праведно суђење.

Према одлукама Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача без икакве правне основе изједначавани су сви колаборационисти: Павелић, Рупник, Љотић, Недић и Михаиловић, а предмет преиспитивања постала је ратна улога кнеза Павла Карађорђевића и појединих југословенских предратних политичара. Већина министара и припадника Савету комесара и владе Милана Недића осуђена је на смрт, конфискацију целокупне имовине и трајан губитак грађанских права. Крајем 1944. и почетком 1945. године уследила су масовна хапшења београдске интелигенције, индустријалаца, јавних радника и друштвених активиста од стране ОЗН-е. Ухапшеницима су осуђивани углавном на смртну казну по кратком поступку пред војним судовима. Припадницима грађанске елите који нису били осуђени на смртну казну одузимања је имовина. Део колаборациониста пребегао је у земље Јужне Америке или, попут Владимира Велмар-Јанковића, у Франкову Шпанију. Милан Недић преминуо је током истраге под сумњивим околностима (званична верзија била је да је реч о самоубиству, али је у многим аспектима спорна и не делује уверљиво). Већина Недићевих министара осуђена је на смрт по принципу колективне одговорности због колаборације и анти-партизанског деловања владе. Велибор Јонић стрељан је заједно са групом осуђених на челу са генералом Михаиловићем, а погубљен је и Ристо Јојић, комесар просвете у Аћимовићевој управи и члан председништва Демократске странке, иако је након одласка из колаборационистичке управе чак био и интерниран у логору на Бањици.. Велмар-Јанковић је преко Италије пребегао у Шпанију где провео три деценије; Владимир Вујић, начелник министарства просвете и главни инспектор Националне службе за обнову Србије, успео је да избегне изручење и настани се у САД, а потом Бразилу. Једино је Бранимир Малеш, као истакнути сарадник београдског одељења Гестапоа, ухваћен и погубљен недуго по ослобођењу земље. Шеф српске пропаганде др Ђорђе Перић

остао је након рата у Аустрији, где је и преминуо, баш као и др Мирослав Спалајковић у Паризу. Данило Грегорић и Драгомир Драги Стојадиновић осуђени су на вишегодишње затворске казне. Комесар Српске књижевне задруге Светислав Стефановић ухапшен је и погубљен готово одмах по ослобођењу, док је комесар Државне архиве и новинар Милан Јовановић- Стоимировић осуђен на 15 година робије и пуштен на слободу након седам.

Припадници „Збор“-а су се углавном спасили и наставили живот у емиграцији: Стеван Иванић, Михајло Олћан и Ђоко Слијепчевић провели су остатак живота у Немачкој, Ратко Парезанин у Италији и Милосав Васиљевић у Аргентини. Пуковник Коста Мушицки осуђен је на процесу Дражи Михаиловићу и стрељан 1946. године. Др Димитрије Најдановић бавио се теолошким радом у Великој Британији, Канади и САД, све до смрти 1986. године. Бошко Н. Костић, специјални Недићев и Љотићев дипломата такође је успео да емигрира.

Српска интелектуална грађанска елита, осуђена је из политичко-идеолошких побуда и у одређеној мери због учешћа у раду Универзитета. Одлукама судова части бројни српски интелектуалци били су пензионисани, лишени националне части или им је забрањено појављивање у јавности и бављење научним радом.

Пропаганда у Другом светском рату била је специфична самим тим што је обављана у ратно време. Пропагандне технике и средства за њено ширење, биле су сложеније и комплексније него оне коришћене у Првом светском рату и у међуратном периоду. Затворена друштва сматрала су највећим успехом у ратном времену вештину навођења људи да закључују без одговарајуће провере онога што се стварно догађа. Комплексност пропаганде зараћених страна доказ је процеса промене свести о њеном значају и дометима, истовремено са напредовањем средстава масовне комуникације. Средства и начин пропагирања једне стране у рату, након извесних модификовања често су коришћена и од противничке стране, без обзира на друштвено уређење земаља учесница у рату, као и на њихову идеолошку оријентацију. Све учеснице у рату користиле су масовна пропагандна средства: радио, штампу, плакате и филмове, у мери у којој су биле у могућности да финансирају сопствену пропагандну машинерију. Током рата вршена је планска, смишљена и организована пропагандна активност. Било је примера одвијања спонтане пропаганде, односно пропаганде која је организована у складу са тренутним дешавањима на фронту или је била условљена тренутном потребом за импровизацијом. Пропаганда је обављана и преко ширења вести и гласина из непроверених извора. Оправданост спровођења ратне пропаганде није довођена у питање. Супротстављене силе биле су уверене у исправност сопствене и несавесност непријатељске пропаганде.

„Колаборација“ и „колаборационизам“ су термини који су ушли у широку употребу тек за време Другог светског рата и који су након рата изазивали широку осуду, с обзиром да су припадници власти, хтели то или не, били и пропагатори идеолошких начела окупатора и служили његовим политичким циљевима. Немачка окупација и обавезно присуство немачких трупа на територији Србије, утицали су на организацију и функционисање целокупног српског друштва које је било пуно нерешених проблема, супротности, опортунизма и дефетизма, без самосталности и могућности управљања. Однос немачких окупатора према локалном становништву и новопостављеној домаћој управи био је проткан неповерењем и одлуком о обавезном кажњавању Срба због 27. марта. Пропаганда је била полазна тачка у сваком војном и политичком потезу немачких власти и крајња тачка након реализовања одређених политичких и војних циљева, када је требало приказати и

оправдати сваку врсту акције у светлу немачких интереса. Српски народ је у немачкој пропаганди и политици након 27. марта приказиван као сарадник западних непријатеља Осовине, а истовремено и носилац панславизма и бољшевизма на Балкану, те је његово реално место у хијерархији југоисточних народа у „новом поретку“ било готово на дну, на коме су се налазили народи жигосани због своје „расне неподобности“ – Јевреји и Роми. Немачка пропаганда следила је смернице по којима је на свим нивоима требало успоставити континуитет између 1914. и 1941. године и указати европској јавности „да се радило о озлоглашеним завереницима чија су терористичка дела одвајкада чинила Балкан несигурним“. Немци су у складу са планом за успостављање власти на окупираним територијама, према коме су непосредну управу предавали домаћим људима, исто учинили и у Србији. Ипак, власт су поверили представницима конзервативних, али не и фашистичких кругова. Припадници власти нису могли водити самосталну политику и могли су опстати једино уколико се усагласе са немачким интересима. Њихов утицај је био ограничен у сваком смислу, а зависио је у великој мери и од личних веза које су имали са представницима немачке окупационе управе.

Пропаганда владе Милана Недића била је у великој мери зависна од усмеравања немачког пропагандног и политичког апарата, што је донекле минимизирало њену улогу у друштву, могућност креативности у раду и утицало на резултате постављених циљева. Карактеристике пропагандне активност биле су у великој мери производ идеолошко-политичке основе међуратног времена на којој су почивали главни идеолошки постулати које је користила влада у свом раду. Имајући у виду да се део представника политичке деснице и српске интелектуалне елите националне оријентације који су били ангажовани на пољу политике и културе у међуратном периоду, укључио почетком окупације у сарадњу са немачким властима, можемо закључити да су њихова предратна размимоилажења у одређеним ставовима директно утицала на политичке поделе и супротности унутар касније формираног Савета комесара и Недићеве владе. Резултати пропагандног деловања зависили су у великој мери од односа чланова Владе који су упркос немачком диктату често измицали контроли. Организовање пропаганде и њени ефекти су у том случају зависили од више чинилаца, а у највећој мери сводили су се на способност субјеката пропаганде да оправдају своје виђење

друштвено-политичке ситуације и положаја одређених друштвених категорија, као и начин на који је најбоље утицати на објекте пропаганде, уколико наведено није угрожавало немачке интересе. Цензура пропагандних садржаја била је свакодневна. Вођена је строга контрола свих писаних садржаја предвиђених за објављивање путем штампе или радио-говора, предавања, народних зборова и разних културних и политичких манифестација.

Пропаганду владе Милана Недића можемо посматрати као дириговану, планску и усаглашену активност, у одређеној мери оригиналну и флексибилну у зависности од околности. Оригиналност је видљива у њеној усмерености према немачким властима, када је требало убедити исте о оправданости одређених „политичких потеза владе“ или их уверити у потпуну оданост Владе. Прилагођавање пропагандних постулата датим историјским околностима, било је у извесној мери успешно. Иако је пут Недићеве пропаганде трасиран почетком рата, било је случајева скретања са главног правца или промена ставова, па су оправдавани раније критиковани војни и политички потези учесника у ратном сукобу на југословенској територији. Наведено није умањило чињеницу да је немачки утицај на главне пропагандне токове био константан током читавог периода окупације.

Окупатори су у домаћој пропаганди представљани као супериорни, те им се требало прилагодити. Сарадња је оправдавана тврдњама о међународним обавезама и неопходности прилагођавања. Пропаст државе, окупација и геноцид у суседним областима, били су фактори који су утицали на преиспитивање и одбацивање наслеђа „версајске творевине“, уз настојања да се нова колаборационистичка власт прикаже као квалитативна промена у односу на претходни режим. Представљање нове власти вршило се уз обилато коришћење дотадашњег идеолошко-културног наслеђа међуратног периода, које је било својеврсна мешавина идеологије фашизма и нацизма, као и производ деловања и рада десничарских струја и идеолога „националне обнове“. Колаборација са окупатором у Србији у Другом светском рату прошла је кроз две институционалне фазе: Савет комесара Милана Аћимовића и Владу народног спаса генерала Милана Недића. Период комесарске управе (април - август 1941. године) представљао је раздобље углавном техничке и административне подршке окупатору. Начин и суштина колаборације са окупатором су се у случају владе Милана Недића мењали

у зависности од тренутне ситуације на светским ратиштима и од конкретних немачких потреба. Главни задатак Недићеве владе био је гушење устанка, а у том циљу образовани су добровољачки одреди за борбу против комуниста и четника. Притисак на домаће власти у одређеним моментима био је неиздржив, што је изазвало отпор код дела политичких и државних структура присиљених на кршење међународног права. Немачке власти биле су у тим случајевима принуђене да се све чешће окрећу сарадњи са идеолошки сродним покретима и појединцима, који су користили окупацију у сопственом интересу и за промоцију својих политичких програма и идеја. Након савладавања устанка Влада народног спаса почела је реализацију пројекта преображаја српског друштва, који су Немци донекле и подржали јер није био у супротности са њиховим ратним интересима.

Позитиван учинак Савета комесара био је првенствено успешно реактивирање чиновничког апарата на читавој територији Србије под немачком управом, пријем и збрињавање првих избеглица из НДХ и других крајева, формирање српског Црвеног крста. Такође, успешно је заустављен раст цена и већа инфлација. Савет комесара није системски прогонио чланове јеврејске заједнице и поред великог немачког притиска (у овом периоду положај јеврејске заједнице и статус Јевреја и Рома регулисао је наредбама немачки војни заповедник у Србији). Први задатак представника Савета комесара на пољу пропаганде био је да поткрепе и одрже тезу континуитета комесарске управе са предратним органима државне власти. Требало је код окупираног становништва створити утисак да је стари државни апарат наставио свој рад у измењеним условима након Априлског рата, да су услови живота заједнице нормализовани или евентуално побољшани. Највећи утицај на живот и рад становништва у првим месецима окупације, као и на организовање и усмеравање пропагандне делатности имало је Министарство унутрашњих послова са широким делокругом рада. У штампи из овог периода доминирале су похвале окупатору у санацији последица бомбардовања. Свакодневно су пласиране вести о сређивању прилика и упућивани су апели становништву на социјалну солидарност. Путем пропагандне активности и деловањем министарстава на челу са комесарима радило се на постепеном стабиловању ситуације, прво у Београду, а након тога и у другим градовима окупиране Србије. Требало је јавности указати на брзину реакције немачких органа управе на санирању последица експлозије и спремност да помогну становништву

Смедерева, посебно породицама страдалих у експлозији Немачке власти су регулисале уредбама војног заповедника организацију и начин одвијања културног живота у окупираној Србији. У овом периоду Милан Аћимовић је, након инструкција добијених од немачког управног апарата, основао и Комисију за испитивање догађаја који су земљу увели у рат. Немачке власти су искористиле резултате комисије у пропагандне сврхе како би оптужили и деградирани краљевску владу и генерала Симовића.

Савет комесара радио је на пријему избеглих Срба из НДХ, Босне и Херцеговине, Војводине и других крајева и пропагандни рад на приказивању страдања српског народа. Међутим, одговорност за страдања приписивана је тамношњим властима, док су примедбе јавности о немачкој кривици тумачене као злонамерна пропаганда и клевета. Јавност је извештавана о неоправданим хрватским, мађарским, бугарским и албанским злочинима. Са друге стране настојало се доказати како немачке власти немају удела у овим акцијама. Писало се о покушајима „агената туђе пропаганде“ да хрватске злочине припишу Немцима. Немци су истовремено са усмеравањем пропагандног рада Комесарске управе, наставили предузимање мера за обезбеђење од изненадних партизанских акција, прикупљали и анализирали податке о четничком покрету. Анализирана је пропаганда противничких страна: комунистичког и четничког покрета, подстицана из Москве и Лондона. Према оцени агената *Абвера* таква пропаганда успешно је деловала на становништво, док немачка пропаганда није била прилагођена менталитету Срба, те је велики број интелектуалаца, професора универзитета, лекара и учитеља учествовао у комунистичкој пропаганди. Критиковане су локалне власти и полицији јер нису предузеле ефикасне мере за откривање војних лица која нису отишла у заробљеништво. Домаће државне установе приказане су као центри непријатељске „пропаганде шапутањем“ из које се немачке присталице истерују из службе. Гестаповске старешине су овакве оцене приписивали *Абверовој* агентури из редова љотићеваца са радикалним погледима и критикама.

Контрола и цензура штампе незаобилазно је питање у разматрању пропагандног рада Савета комесара. Министарство унутрашњих послова пратило је писање дневних и повремених листова у Београду, као и писање домаће и стране штампе. Штампа је редовно објављивала прилоге о акцијама које је предузимао Савет комесара на решавању актуелних проблема. Писало се о раду добровољне

радне службе на обнови градова у Србији, као и о регистравању избеглица у Србију и њиховом брзом упошљавању. Културни живот у почетном периоду окупације био је одраз идеолошко-политичких и пропагандних критеријума и потреба окупационих и комесарских власти. Немачке власти усмеравале су домаћу комесарску управу или су директно одлучивале о оживљавању рада културних установа, улагању финансијских средстава, одобравању или забрани културних програма и манифестација. Све важне институције које су биле носиоци културног живота у међуратном периоду биле су суочене са крајњим одлукама немачких власти у погледу њиховог даљег рада. У почетном периоду окупације, подвргнут је ревизији и школски систем, наставни програми и извршена је селекција наставног кадра. Део школа није могао да настави рад услед последица бомбардовања, а за друге је школска година завршена у тешким условима. Окупационе власти нису дозволиле отварање Универзитета у Београду све док се не измени наставни кадар, програми и не укине аутономија како би био елиминисан изван организован отпор интелектуалне елите.

Одјек „Апела“, према оцени појединих актера комесарске и жандармеријске власти, није постигао жељени ефекат на јавно мњење. Сасвим супротно од очекиваног постао је пропагандно оружје у рукама комуниста. Сурове репресалије тешко су погађале ауторитет домаћих органа, а посебно у случајевима када су српске жандармеријске снаге биле присиљаване да их спроводе, као што је било стрељање жетелаца у околини Косјерића који су покупљени као таоци. Сплет војно-политичких околности и несналажење комесарске владе у решавању питања битних за немачку окупациону управу, првенствено привредних и проблема изазваних устанком у Србији у августу 1941. године, утицали су на разрешење кризе Савета комесара његовим укидањем 29. августа 1941. године.

Одлука немачких власти у вези са задржавањем генерала Милана Недића у земљи, била је у великој мери заснована на процени немачких војних аналитичара и представника дипломатског и политичког врха о потреби његовог евентуалног ангажовања у домаћој влади. Током преговора које је Недић, пре доласка на чело владе, имао са представницима окупационе власти, наговештено је да ће неуспех српске управе у уништењу устаника имати за последицу улазак мађарских, усташких и бугарских јединица на простор окупирани Србије. Будућем председнику владе обећана је већа самосталност у управљању земљом, као и

побољшање положаја српског становништва у Србији и на осталим окупираним територијама.

Влада народног спаса била је скуп међусобно завађених личности које су вођене личним амбицијама често угрожавале њену јединственост. Недић се често обраћао припадницима владе наредбама да министри међусобно сарађују, како га не би оптерећивали непотребним интервенцијама. Осим постојећих подела унутар саме владе, управљање земљом отежавао је велики утицај појединаца над којима влада није имала контролу: Димитрија Љотића, Драгог Јовановића и Танасија Динића. Четвртину владе чинили су генерали што је указивало на наглашавање војног утицаја и намеру гушења устанка, али Недић у своју владу није успео да привуче угледније личности. Недић је носио титулу министра-председника, а његови сарадници титуле министара. Влада је била подељена на три политички диференциране групе. У првој групи, такозваним „недићевцима“ био је Недић, као министар-председник са својим присталицама: Милош Тривунац, Јосиф Костић, Огњен Кузмановић и генерал Ђура Докић, који су називани „Недићевом кликом“. Креирали су меморандуме и пројекте српске сељачке државе и фаворизовали су Недића ради слабљења љотићеваца. Касније је Тривунца заменио на положају Велибор Јонић, који се од раније разишао са Љотићем. Без обзира на напуштање љотићевског покрета Јонић се није одрекао зборашких идеја већ је покушао да их сведе на националистичку и умерену линију. Надао се постављењу на место председника владе уколико би Недић добио положај шефа државе. Другу струју представљао је министар унутрашњих послова Милан Аћимовић, усамљен у влади, али у добрим односима са Немцима, као присталица Милана Стојадиновића. Аћимовић је правио планове о повратку Милана Стојадиновића у земљу као гувернера. Његов положај у новој влади био је угрожен услед веза које је имао са Равногорским покретом. Припадници „Збора“ су константно радили на Аћимовићевом дискредитовању. Немачке власти су окарактерисале Љотићеву активност против Аћимовића као „неистинито клеветање, по методи која је само на Балкану обичај“. Трећу групу чинили су љотићевци. Љотићеву групу у влади представљао је Михајло Олћан који је остао у влади као министар без портфеља. У овој групи био је и министар правде Чедомир Марјановић. Недић је постепено потиснуо из владе Љотићеве присталице, као и Аћимовића, а умањио је утицај Драгог Јовановића и Танасија Динића. Иако формално нису били чланови владе на

политичке одлуке су у великој мери утицали Недићев брат Милутин Недић и сестрић Станислав Краков. О одлукама владе председник Владе углавном је обавештавао немачке власти преко Велибора Јонића који је био одличан познавалац немачког језика. Јонић је учествовао великим делом у креирању меморандума Недићеве владе. Назив „Влада народног спаса“ требало је да народу улије поверење у новоформирану институцију и њене представнике, чиме би се појачао учинак њеног рада и деловања у систему окупиране Србије. Било је неопходно остварити утицај управо међу најширим друштвеним групама и приволети их да прихвате нову владу и сарађују са њом по свим значајним питањима. Недић се, имајући у виду страдање српског народа на југословенским просторима, па и у Србији, како је стално истицао у својим говорима, ставио у службу српског народа да би га спасао од ратног и идеолошко-политичког страдања. Влада народног спаса је себе представљала као вазалну алтернативу која је хтела да заустави крварење српског народа и за њега обезбеди повољније решење у “новој Европи“, насупрот комунистичкој, која се изјаснила за Југославију, до које треба доћи борбом и Михаиловићевој обновљеној Југославији са превагом Србије, после победе западних сила. Влада је радила све до 3. октобра 1944. године.

Одељење за пропаганду (Одељење државне пропаганде) образовано је након формирања Владе народног спаса, при Председништву Министарског савета. Организационе целине у оквиру Председништва биле су: Кабинет председника, Државни секретаријат и три одељења: Опште, Правно и Одељење државне пропаганде. На челу Председништва Министарског савета стајао је председник Владе. У раду Одељења за пропаганду постојао је делимични континуитет са предратним ЦПБ-ом, који се манифестовао у виду преузимања организације, начина рада и дела кадрова дотадашње службе Пресбириа при Савету комесара, наслеђених из међуратног времена. Одељење за пропаганду није доживело веће организацијске промене током читавог периода окупације, изузев што су надлежности и ресор појединих одсека проширивани у складу са потребама одељења и немачким инструкцијама. У састав Одељења за пропаганду су у јесен 1941. године улазили: Генерални секретаријат, Административни одсек, Одсек за општу (теренску) пропаганду, Одсек за штампу, радио и филм и Одсек за позоришта и приредбе. Крајем 1941. године почеле су припреме за оснивање

установе „Земља и рад“ која је била намењена популарисању политике Владе народног спаса и председника Неђића код сељаштва. Наведена установа била је организацијска целина Одсека за општу (теренску) пропаганду. Након оснивања Црногорског одсека крајем 1943. године нису прошириване надлежности и ресор појединих одсека у већем обиму.

Међу већином чиновника којима је служба била преко потребна у ратним условима, владала је једна врста пасивног отпора, маскираног незаинтересованости, недовољном залагању на решавању задатака, као и избегавањем контакта са немачким властима уколико су околности дозвољавале. Влада је спровела делимичну ревизију целокупне администрације: уклањање непожељних или неупотребљивих елемената, упошљавање одговарајућег броја незапослених интелектуалаца, јавних радника или новинара „вредних пажње“, као и отклањање саботерских елемената. Поверење Владе у новопостављене службенике било је веће него у случају предратних службеника, те су они самим тим боље живели у ратним околностима. Влада народног спаса није успела да до краја окупације у потпуности реформише и прилагоди државни апарат својим потребама, иако је у више наврата сам председник апеловао на министре. Министри нису имали могућност да обуздају државни бирократски апарат наслеђен од Краљевине Југославије, а чиновништво је поред свих видова репресије остало незаинтересовано за активније учешће у пропагандној политици. Службеници су држани у страху и неизвесности како би се што више утицало на њихову подршку Влади и доказали да су вредни останка у служби. Највећи број уклоњених службеника био је пензионисан и минимално збринут, а отпуштани су углавном политички противници. Осим репресивних мера према службеницима, Влада је примењивала и мотивационе мере, посебно током 1944. године. Влада се декларативно изјашњавала у корист немачких захтева ради задобијања немачког поверења, али и ради ублажавања положаја многих службеника који би остали без посла, како не би пришли покретима отпора.

Одсек за теренску пропаганду био је у свом раду упућен на сталну сарадњу са немачким пропагандним органима. У сваком округу у Србији пропаганда је имала своје дописнике при окружним начелствима, а њима је директиве издавао шеф опште, односно теренске пропаганде. Број предратних службеника запослених у Одсеку за општу пропаганду према броју запослених у време окупације био је

изразито мали у односу на остале одсеке. Наведено сведочи да су домаће власти имале више поверења у службенике које су саме ангажовале и да су велики значај придавале теренској пропаганди и пропаганди на селу.

Политика немачких окупационих власти у прве две године рата заснивала на строгој контроли и усмеравању рада Одељења за пропаганду и Владе народног спаса. После слома немачке војске код Стаљинграда и све већих губитака на Источном фронту нацистичка доктрина о владајућој раси, као основна идеја водила у освајачком рату немачке државе, доживела је еволуцију. Измењен је став према улози малих народа у рату, што је представљало нови изазов за немачке пропагандисте. Покушај домаћих пропагандиста да посету Хитлеру презентују као важан и значајан догађај и промену у односу Србије и Немачке била је последица тренутних потреба за умирењем незадовољног становништва. Председника Владе требало је приказати као личност достојну наведеног положаја коме су немачке власти указале велико поштовање, како би се Влади обезбедио легитимитет међу народом. Непопуларне мере које је Влада на челу са председником Недићем морала да спроводи, као што је било стрељање талаца која је морала спроводити домаћа полиција у појединим случајевима или заплена жита, свакако нису ишла у прилог овим покушајима власти. Управо из разлога што су могућности председника као представника Владе на пољу ублажавања страдања народа и његових даљих патњи биле ограничене, изостајали су и већи успеси пропаганде. Наведено је важило поготово у случају презентовања јавности учинака Недићеве посете Хитлеру.

Непријатељска пропаганда била је значајан фактор у одабиру пропагандних средстава која су морала бити ако не ефикаснија од непријатељских, а онда барем подједнако ефикасна. Радио-служба била је, за разлику од писане или усмене речи, најсавршенији инструмент пропаганде на далеком одстојању без могућности ефикасне цензуре. С обзиром на широку пропагандну активност коју је у прве две године окупације развио Радио-Лондон, Недићеве пропагандисти били су константно суочени са озбиљним проблемима услед губитка ауторитета Радио-Београда. Главни проблем у коришћењу радија као пропагандног средства био је у утиску који је произвело његово преузимање од стране Немаца који су емитовали целодневни програм за афричко ратиште и ради остваривања других војних циљева, те је јавност стицала утисак да је то немачки радио који у одређено време

емитује вести на српском језику. Тиме је доведен у питање значај који је становништво до тада придавало емисијама Радио-Београда, као и поверење у вести које су му сервиране. Председник Владе и министар унутрашњих послова су у више наврата покушавали да преузму контролу над Радио-Београдом, али безуспешно. Представници Владе су највише полагали на држање пропагандних предавања, говоре министара, чланова владе, окружних и средских начелника и других признатих чланова заједнице, као и на учествовање представника власти на народним зборовима и одржавање конференција намењених одређеним циљним групама. Сви говори су претходно морали проћи немачку цензуру што је додатно отежавало пропагандни рад. Влада је постепено утицала на немачке власти да по питању живе речи не покрећу било какве пропагандне акције на „своју руку“ него уз консултовање са српским водећим пропагандистима, управо у циљу постизања бољих резултата. Шеф Одељења за пропаганду Ђорђе Перић извештавао је о тешкоћама на које су наилазили Недићеви пропагандисти у покушајима да придобију немачке власти за сарадњу и заједнички рад на објављивању пропагандних садржаја. Немци су у Србији покушали да користе испробани пропагандни модел и уобичајене садржаје које су пласирали у другим европским земљама под својом влашћу. Одељење за пропаганду је слало предаваче и говорнике на терен са припремљеним предавањима. С обзиром на чињеницу да је пропаганда била углавном усмерена на најшире народне масе, којима је жива реч била најближа, најподесније пропагандно средство било је држање говора на народним зборовима. У циљу сузбијања комунистичке пропаганде агитатори су држали говоре по селима у унутрашњости, а из села су слате групе најугледнијих сеоских домаћина у Београд на „предавања и инструктажу“ код председника. Ради лакшег преноса предавања и говора окупљеном народу, уведена је пракса да се на згради сваког окружног и средског начелства инсталирају звучници. Удаљеност појединих места од центара пропаганде, односно географски фактор и временске прилике често су ограничавале и сужавале избор пропагандних средстава и конкретно пропагандно деловање. Конференције су биле средство усмеравања представника централне и локалних власти у вршењу дужности и пропагандног рада. Неопходно је указати на постојање вишеслојности у пропагандном раду, односно на чињеницу да је пропаганда била усмерена и на саме представнике локалних власти и на пропагандисте који су често били оруђе у рукама владе.

Најфреквентније визуелно пропагандно средство које су користили представници домаће власти била је штампа. Издавање листова и објављивање чланака било је строго контролисано. Представници домаће власти имали су проблем у коришћењу штампе као пропагандног средства услед великих ограничења које су наметали немачки цензори. Поједини листови, као што је био лист „*Наша борба*“, покренути су са намером ширења идеологије српског национализма и повратка старим српским традиционалним вредностима, а кренули су зборашком странпутицом. Постојала стална опасност да неки од листова који су били пропагандно средство Владе народног спаса постану пропагандно оружје у борби против те исте владе или пак отежају њен идеолошки рад у којем је истицана ванпартијска политика. Пароле које су користили пропагандисти садржале су сажето формулисане поруке: ставове, циљеве, апеле, позиве и задатке. Биле су усмерене на смиривање становништва и покретање привредне обнове. Пропагандни органи придавали су велики значај употреби плаката као пропагандног средства с обзиром на чињеницу да су плакати својим колористичким ефектом и сликовном представом остављали упечатљив утисак, те су их користили у одлучујућим моментима. Коришћене су и карикатуре као сликовне поруке сатиричног облика изражавања, прожетог комичним и подругљивим, често агресивним приказивањем појава стварности и рата, западних савезника и Совјетског Савеза. Одељење за пропаганду публиковало је и карте, преузете од Пропагандног одељења Југоисток. Карте су коришћене као средство брзог објашњавања ситуације на фронтовима и ситуације на бојиштима. Фотографије нису биле само очигледно, већ и битно активистичко средство које је утицало на свест објеката пропаганде. Посебно су коришћени изложбени темати у којима су приказивани пораз непријатеља, победе савезника, изјаве и сведочења, борбени подвизи, злочини непријатеља, обнова и напредак земље. Иако су кинематографска и позоришна делатност биле строго контролисане и усмераване од стране немачких власти, пропагандисти Недићеве владе сматрали су их најзначајнијим аудио-визуелним средствима. У том духу су уз немачко усмеравање организовали приказивање и дистрибуцију филмова, као и редовни рад позоришта у Београду и у мањим градовима у унутрашњости Србије. Циљне групе биле су првенствено ученици, студенти и омладинци које је требало васпитати у националном духу, али и сељаштво као основа будућег српског друштва. Било је

важно што више омасовити посету позориштима и биоскопима, што је значило мање интелектуалаца, а више људи из народа на позоришним представама. Комбинација више пропагандних средстава чинила је форму спектакла. Домаће власти користиле су се овом формом како би произвеле посебан пропагандни ефекат на становништво. Међу најчешће коришћене облике спектакла спадале су: приредбе, антимасонске изложбе, прославе, параде, дефилеи, комеморације и погребни.

Одељење за пропаганду било је највише упућено на сарадњу са Министарством просвете и вера, као и са одељењима задуженим за кадровску политику. Заједничко пропагандно деловање две институције и остваривање постављених идеолошко-политичких циљева било је у појединим тренуцима отежано, услед преплитања овлашћења и надлежности над појединим областима културно-просветног живота. Често се споровођење „просветних“ циљева сводило на индоктринирање народа. Повремени сукоби су спречавали ефикасно деловање Владе, али и утицали на успешност у борбама за добијање евентуалних привилегија и повластица од немачких власти. Ипак, колаборационизам Недића и Јонића био је срачунат. Крајњи циљ сарадње са окупатором односио се на покушај остваривања националних интереса. Министар просвете је током читавог периода окупације покушавао да идеолошки активира окружне начелнике, али је у фебруару 1944. године донео закључке о неуспеху на овом пољу. Начелнике је оптужио да избегавају да пријављују наставнике који су напустили дужност и придружили се партизанима, као и да нису придавали одговарајући значај расписима и наређењима Министарства просвете и вера. У пропагирању борбе против комунизма Пропагандно одељење и Министарство просвете и вера сарађивали су са Специјалном полицијом Управе града Београда, као и са Српском државном стражом. Поједини представници СДС-а држали су антикомунистичка предавања или су слушали предавања Одељења за народно просвећивање Министарства просвете и вера.

Рад Владе народног спаса и немачких власти на сузбијању комунистичких акција наметнуо је потребу реорганизације административне поделе окупиране српске територије и успостављање чвршће повезаности централне и локалне управе. Наведена повезаност подразумевала је редовну контролу рада представника локалне управе. Требало је предупредити поновно распламсавање

устанка на пролеће 1942. године, умирити становништво и утицати на максимално ангажовање сељаштва на пољопривредним радовима. Окружни начелници су добили посебне ингеренције у циљу јачања управног положаја као представника локалних власти. Имали су највишу политичку и општу управну власт у округу и обављали дужност уз помоћ политичко-управних чиновника, стручних референата и помоћног особља. Дата су им овлашћења над јединицама Српске државне страже на административном простору одређеног округа. Преко својих потчињених у срезovima и општинама почетком и средином месеца достављали су Одељењу јавне безбедности МУП-а извештаје о општој ситуацији у округу, расположењу и стремљењима народа, предузетим мерама и постигнутим резултатима. Окружни начелници су у седиштима фелдкомандантура у Београду, Нишу и Краљеву добили специјална овлашћења да прослеђују својим колегама на територији сваке фелдкомандантуре директиве и „сугестије“ немачких власти. Најважнија дужност окружних начелника била је да са свим својим органима приступе даљем енергичном чишћењу Србије од комуниста. Реформа локалне управе приказана је као корак који је био неопходан како би се искоренила неагилност, корумпираност и нефункционалност државних институција. Улога окружних начелника у вршењу привредне пропаганде се састојала у сталном раду међу сељаштвом, одржавању конференција и зборова, као и састанцима са виђенијим сеоским домаћинима.

Задатак Одељења за пропаганду био је, према виђењу припадника Владе, управо да проучи постојећу друштвено-политичку ситуацију и да пронађе најбољи начин за очување сигурности народа, одржавање мирног стања и смањивање могућности за избијање нове комунистичке акције која би довела до нових немачких казнених експедиција. Непостојање свести о важности пропагандног организовања и код самих представника власти било је присутно у време када су постављани темељи организоване пропагандне активности у мањем броју случајева. Начелник Београдског округа није одмах поступио по директивама центра у погледу пропагандног рада и препустио је његово организовање среским начелницима, а у сарадњи са представницима немачких власти. Тако је у Младеновачком срезу, познатом као јаком упоришту комунистичких јатака, током марта 1942. године гостовао немачки комадант места, како би припремио председнике општина за теренски рад. Захтевао је да се из сваке општине одреди једно поверљиво лице које ће на недељном нивоу обавештавати немачког

команданта о важним догађајима у општини. Пропаганда на нивоу округа добила је организовани облик након спровођења акције централних власти и појачаног немачког притиска. Успешност пропагандних акција које су спроводила окружна начелства била је стални предмет бављења централних органа власти, те су министри и чланови Владе у оквиру организоване пропагандне акције, као и повереници и изасланици председника Владе, обилазили терен, одржавали зборове, конференције, држали предавања, залазили у народ, како би проверили учинак локалне пропаганде. Окружни начелници су након спроведених реформи постали карика која је повезивала народ са централним органима државне власти. Били су врста посредника у пропаганди према обичном становништву. Пропагандни рад Владе народног спаса одвијао се на више нивоа и био је усмерен и на саме окружне и среске начелнике. Иако су били продужена рука централних власти њих је такође требало усмерити и подстакнути на што ефикасније деловање. Међу окружним и среским начелницима вршена је пропаганда кроз издавање задатака, директива и инструкција централних власти. Требало је и саме представнике локалне власти уверити у исправност владине политике и у њене најбоље намере у погледу решавања новонасталих проблема и даљег вођења политике и пропагандног рада. Представници локалних власти улагали су извесне напоре да схвате и прате политичку и пропагандну линију центра, као и да је коригују у потрази за постизањем савршенства у пропагандном раду. Околности које су утицале на вршење пропаганде биле су бројне и зависиле су од стања у окрузима: од односа немачких власти према представницима локалне управе, регулисања начина расподеле пропагандног материјала у сарадњи са крајскомандантурама, сарадње са командом СДС по окрузима, сарадње окружних са среским начелницима и председницима општина, са централним и локалним полицијским органима, активности одреда СДК, сузбијања ширења гласина на терену, предузимања конкретних пропагандних мера за анулирање дејства партизанске и четничке пропаганде, процене ситуације на терену, односа четника и партизана, става четника према СДС и Недићевој влади.

Недић је као председник Владе народног спаса посветио велику пажњу организовању смештаја, прехране и рада избеглих Срба, као и обавештавања јавности о успесима које је влада постигла у вези са решавањем питања помоћи избеглицима. Ради решавања положаја избеглица и санирања последица велике

експлозије која је угрозила Смедерево основан је Централни одбор за збрињавање Срба избеглица и за обнову Смедерева. Осим што је у дневној штампи редовно истицан успех Одбора на пољу организовања помоћи избеглицама, покренута је и велика кампања за помоћ сиромашном слоју становништва у наступајућој зими. Недићево обраћање српским омладинцима који су били циљна група и комунистичког и четничког покрета отпора било нужно у датом тренутку. Начин на који се обратио омладинцима примењиван је у наставку владине антикомунистичке кампање као један од пропагандних модела. Омладину је требало уверити у најбоље намере власти, максимално умањити њено прилажење комунистичком покрету или било које партијско ангажовање, дисциплиновати је и максимално подстаћи на добровољно радно ангажовање. Недићева обраћања јавности и деловање на пољу пропаганде била су усмерена углавном на сељаштво, које је управо требало бити и основица будуће здраве националне државе. Пропаганду према радницима Недић је усмерио углавном у антикомунистичком правцу, користећи трибину Српске заједнице рада у пропагандне сврхе и обраћајући се радницима преко радија и штампе уз позиве да на радним местима извршавају наредбе квинслиншке владе и немачких окупационих власти, да учествују максимално у производњи како би дали удео у победи сила Осовине над антифашистичком коалицијом, да се боре против комунизма у земљи и чувају ред, мир и безбедност Србије.

Током свог пропагандног рада Недић у већини случајева није мењао форму ни суштину говора, уколико је то било у складу са констелацијом снага на ратиштима и конкретним потребама условљених захтевима окупатора. Антикомунистичком пропагандом бавио се од доласка на место председника Владе до последњих дана на власти, чак и након напуштања земље. Двоструки аршини којима се служио у пропагирању заштите српства и српског народа били су у његовој визији сасвим оправдани у циљу „одстрањивања комунистичког кукоља из српског жита“. Став према избегличкој влади и четницима варирао је у зависности од ситуације на ратишту и става западних савезника према југословенском ројалистичком покрету. Током друге половине 1943. године окренуо се првенствено антикомунистичкој пропаганди и критикама западних савезника. Недић је на посебан начин комуницирао са народом, што га је у извесној мери издвајало од осталих министара и чланова Владе и омогућавало му да утиче на

народне масе. Био је изузетно сугестиван и способан да на крајње симплификован и пријемчив начин пренесе жељену поруку. Изражавао се „народски“ како би свако могао да разуме о чему говори.

Ратна стварност узроковала је велике тешкоће у организовању начина пласирања пропагандних садржаја. На основу интензитета и учесталости Недићевих појављивања у јавности, можемо закључити да је у сегменту пропаганде намењене сељаштву остварио одређени успех и поред сталног немачког ометања у виду превеликих захтева немачког Рајха за испоруку пољопривредних производа. Велибор Јонић је у највећој мери оставио лични печат у сегменту пропагандног рада у оквиру Министарства просвете и вера. Одржао је низ говора и предавања за професоре, учитеље и омладинце на Коларчевом универзитету, као и у градовима и местима у унутрашњости са помоћником Владимиром Велмар-Јанковићем. Појашњавање циљева просветне реформе јавности било је у духу васпитавања национално свесне омладине. У том циљу је приликом сваког појављивања у јавности по питању просветне политике истицао став Владе о образовању омладине у духу народних и државних потреба.

Пропагандни рад представника централних и локалних власти у виду држања говора и предавања, као и одржавања зборова и конференција, био је једна од важних ставки преко које су немачке власти припремале терен за лакше постизање политичких и привредних циљева. Такође, жива реч свакако је била један од најподеснијих облика пропагандног деловања на шире народне масе које су у великом проценту биле неписмене и подложне једино аудио-визуелним садржајима. Жива реч деловала је и на припаднике домаће интелигенције, омладине и грађанства, наклоњене политици политици Недићеве владе. У начину на који су припадници Владе презентовали усмено идеолошка и политичка уверења и ставове, била је очигледна њихова инстурманост од стране немачких власти у одређеној мери. Истовремено, постојала је и одређена пропагандна компонента намењена Немцима, која је требало да окупатора држи у убеђењу да ништа не може бити пласирано без његовог одобрења, ни креирано ван постављених оквира пропагандних садржаја.

Представници власти су доста лутали у спровођењу почетних замисли председника владе, као и у погледу сопственог виђења пропагандног рада међу становништвом и назива пропагандних институција. Према излагању министра

Аћимовића био је разрађен изворни Недићев план за оснивање Народног сабора у коме би представници народа пратили дешавања по срезовима. Улога окружних начелника била је кључна у одабиру чланова овог сабора. Требало је да из свакога среза, уз помоћ среских начелника и председника општина, одаберу људе од поверења, антикомунисте и антимамене који би подржавали ставове Владе народног спаса и били противни политици Лондона и Москве. Градови би такође имали своје представнике у сабору. Чланови сабора пратили би рад владе и давали сугестије за њену даљу политику. Били би нека врста посредника између владе и народа. Објашњавали би народу актуелну политику владе и обавештавали га о току ратних дешавања.

Основна полазна тачка у пласирању већине садржаја за представнике домаћих власти и Одељења за пропаганду била је немачка пропаганда линија креирана из центара у Београду и Берлину. Преузимане су вести немачких новинских агенција, првенствено агенције „*DNB*“, говори Хитлера, Гебелса, Розенберга и других представника политике и пропаганде Трећег Рајха, извештаји немачких ратних дописника у немачким листовима, привредни и културни прилози из немачких недељника, као и вести из немачких филмских журнала. Објављиване су и вести из италијанске, делимично хрватске, као и штампе супарничких земаља и владе у емиграцији, уколико би се радило о одговору на антинемачку кампању тих земаља или критику Недићеве владе. Слика рата била је вишеслојна, а њен садржај зависио је од конкретног развоја догађаја на светским ратиштима. Пропагандисти Недићеве владе су у креирању слике били зависни од немачких садржаја у том погледу да су морали преузимати „препоручене“ немачке садржаје и прерађивати их како би их пласирали домаћем јавном мњењу. Постојала је могућност самосталног иступања у одређеним тренуцима и уз одобрење цензуре. Домаћи пропагандисти су у одређеној мери пласирали сопствено виђење ратне ситуације и покушавали да јавности приближе дешавања на светским ратиштима. Садржаји који су се односили на анализу догађаја од 27. марта 1941. године и увлачење Југославије у рат били су углавном резултат самосталних анализа представника домаће пропаганде. Карактер рата у визури немачких пропагандиста био је приказан у супротности са реалности, што су преузели и пропагандисти Недићеве владе. Поступно окретање главне пропагандне линије ка духовној страни сукоба следила је домаћа пропаганда. Када се крајем 1942. и у првим месецима

1943. године преокренула ратна срећа домаћа штампа наглашавала је „позитивни духовни биланс“ који су оствариле силе Осовине. Након пораза код Стаљинграда акценат је стављен на немачку европску мисију у борби против бољшевизма. Теме са Источног фронта биле су у великој мери заступљене у садржају домаћих листова. Увођење слике о СССР-у било је део слике рата, али и предмет већег броја самосталних анализа домаћих пропагандиста. Посебно се на анализи слике СССР-а радило почетком совјетско-немачког сукоба у време када је била појачана опасност од комунистичких акција и саботажа. Развој догађаја на Западном фронту, ток битке за Атлантик, немачко-италијански напад на Грчку, ваздушни напад на Крит, рат на Блиском Истоку, као и рат на Далеком Истоку и Пацифику били су предмет писања домаће штампе у знатно мањем обиму од тема са Источног фронта и тема које су се односиле на судбинску улогу Немачке у рату. Вести о стању на фронтима објављиване су у складу са немачким бројчаним и графичким показатељима. Тендециозне бројке, преувеличавање улоге Немачке у сукобу са западним савезницима и СССР-ом, приписивање сопствених неуспеха и мана непријатељској страни биле су особености немачког вршења пропаганде које су усвојили и домаћи пропагандисти. Вести о немачким успесима су преувеличаване, као што су и прикриване, заобилажене или минимизиране вести о немачким губицима. У новинским чланцима и објављиваним радио-извештајима са фронта у потпуности примењиване методе ратне пропаганде. Опште место у свим пропагандним садржајима било је приказивање српског народа као потенцијалног немачког савезника чија судбина зависи од судбине Трећег Рајха. Немачка пропаганда је у преношењу својих садржаја манипулисала историјом и традицијом српског народа, уз инструментализацију појединих догађаја у складу са војним и политичким циљевима. Јавност је уверавана да је у интересу Немачке стварање снажне антикомунистичке Србије која ће након немачке победе у рату наставити самостално да се изграђује. Пропаганда је од самог почетка настојала да у слику нове Србије имплементира духовну компоненту. Пропагандна активност у облику објављених чланака, одржаних говора и радио-емисија, дистрибуирања плаката и коришћења других облика пропагандних средстава била су очигледан пример константне антисемитске и антисовјетске политике домаћих власти. Слика решавања изгеличког питања, коју је пропаганда пласирала, била је од самог почетка усмерена на стварање утиска детаљно планираних активности

упошљавања избеглих лица која су била радно способна, потом збрињавања њихове деце како би родитељи без ометања били ангажовани на радовима, збрињавања деце без родитеља и старих лица. Као контраст ситуацији на подручју Балкана, пропагандисти су истицали успостављање реда у Србији, као делу балканског подручја. Главне идеје којима се требало руководити у наставку процеса обнове биле су: идеја Србије, идеја реда и идеја прогреса.

Одељење за пропаганду користило се немачким пропагандним обрасцем приликом спровођења организоване кампање за подстицање српских радника на одлазак на рад у Немачку. У немачким плакатима и у материјалима Одељења за пропаганду сачувани су апели и позиви на рад упућени првенствено српским избеглицама. У оквиру пропагандне кампање домаћих власти усмерене на село вршило се популарисање одласка на рад сеоских омладинаца. Истовремено је становништву презентована идеализована слика живота и рада заробљених српских официра. Јавност је свакодневно уверавана у добре намере немачке војне управе према српским заробљеним официрима и бригу коју су немачке власти посветиле стварању повољне климе за живот у заробљеништву. Пропаганда је спровођена и међу заробљеним официрима у немачким логорима, како би пружили подршку генералу Недићу и Влади народног спаса.

Контраст редовно објављиваним хвалоспевима политици немачких и домаћих власти, као и тенденциозном приказивању стања на фронтovima представљала је редовно објављивана рубрика црне хронике на основу које можемо пратити утицај ратне свакодневице на обичног човека који често није могао да се носи са тежином ратне ситуације. Истовремено, црна хроника била је показатељ читаоцима да „живот тече нормалним током“.

Разноврсност тема које су се односиле на слику рата и које су биле свакодневно разматране у домаћим листовима била је показатељ растуће тенденције Недићеве владе да усмерава пажњу јавности у жељеном правцу, као и да контролише јавно мњење. Искривљена слика стварности презентована путем наведених пропагандних садржаја утицала је на стварање потпуно новог рељефа ратног пејзажа Србије под окупацијом. Али, то није била једина последица пропагандног рада домаћих власти. Интересантно је да су поједини пропагандисти веровали у реалност пропагандне слике коју су креирали или само преносили. У тим случајевима можемо констатовати да су идеолози већином били и

пропагандисти, док пропагандисти нису увек били и идеолошки поклоници новог поретка. Такође, пропаганда домаћих власти креирана је не само у немачком центру и Одељењу за пропаганду, већ је у извесној мери била резултат деловања идеолога и припадника „Збора“ међу омладином и народом, као и њиховог посредног удела у вођењу државне политике.

Током окупације домаћа производња филмова није била посебно законски регулисана, нити је постојала велика потреба за наведеним. Коларчев народни универзитет је током окупације организовао филмске представе и предавања, расподелу и приказивање филмова преко подружница у неколико градова у Србији. Домаће власти и организатори су приликом конципирања филмског програма на Коларцу акценат ставили на приказивање документарних научно-популарних и културно-образовних филмова које би биле допуњене стручним предавањима. За разлику од позоришних представа које су на Коларцу организоване изнајмљивањем простора приватним лицима и групама, кинематографске представе организоване су самостално од стране управе Коларца. Министарство просвете и вера уступило је Коларцу низ културно-поучних и научно-популарних филмова из области биологије, медицине, спорта, хигијене, пољопривреде, медицине и друго, намењених школској омладини. Комесаријат Коларчевог народног универзитета организовао је и циклус предавања из области националне и опште културе који су пропраћени и филмовима просветног карактера. Део кинематографске и пропагандне активности домаћих власти био је усмерен на антисемитску кампању. Приказивани су немачки филмови посвећени наведеној тематици. Домаћа пропаганда је и у овом случају следила немачку пропагандну линију без битних одступања. Премијере и репризе ових филмова најављиване су путем штампе.

Основни циљ пласирања разноврсних садржаја који су се односили на ситуацију на светским ратиштима био је померање фокуса становништва са проблема свакодневице и страха рата у сопственом дворишту. Удаљавањем објеката пропаганде од реалности рата у окупираној Србији, постизала се њихова подложност утицајима са стране. Наведене вести пласиране су у тренуцима када је требало скренути пажњу становништва са поступака окупаторске војске: притисак на сељаштво да преда вишак производа, припремна кампања за убирање летине, поступци који су као крајњи циљ имали потпуну привредну експлоатацију без

имало обзира према осиромашеном сељаштву. Замагљивање слике ратне реалности утицало је на смањење могућности масовнијег прилажења становништва покретима отпора. У анализи креирања слике рата од стране домаћих пропагандиста свакако не би требало занемарити чињеницу да је већина становништва у окупираној Србији била неписмена, односно да су писмени углавном били концентрисани у градовима и варошима. Наведено је Одељењу за пропаганду наметало задатак да пронађе начин да допре до ове категорије становништва путем радио-пропаганде, предавања, зборових, конференција, плаката и других адекватних пропагандних средстава. Пропагандна активност се током 1944. године одвијала са додатком организоване кампање против англо-америчког ваздушног терора над српским становништво. Влада народног спаса наставила је са вршењем пропагандног рада и у преломним и неизвесним тренуцима, када се радило о њеном опстанку.

Пропаганда владе Милана Недића у периоду од 1941. до 1944. године саставни је сегмент у проучавању историје окупираних Србије током Другог светског рата. Имајући у виду да је током последње две деценије обављен низ истраживања на тему колаборационизма у Србији, односа немачких окупационих власти према српском становништву, развоју привреде у ратно време, развоју војних формација на српској територији, као и о разним аспектима свакодневног живота, рад на анализи пропаганде био је олакшан коришћењем резултата поменутих истраживања. Анализа пропагандног рада и садржаја пропаганде владе Милана Недића отвара могућност обављања додатних истраживања захваљујући комплексности и особености пропаганде као појаве и процеса на окупираној српској територији.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ:

ВОЈНИ АРХИВ

- група фондова: Војска Кнежевине/Краљевине Србије
- група фондова: Војска Краљевине Југославије
- група фондова: Српска влада Милана Недића (Недићева архива)
- група фондова: Немачка окупаторска војска (Немачка архива)
- фонд: Логори и заробљени припадници Војске Краљевине Југославије у Немачкој од 1941. до 1945. године.
- група фондова: Југословенска војска у отаџбини (Четничка архива)
- група фондова: Италијанска окупаторска војска (Италијанска архива)
- група фондова: Независна Држава Хрватска
- група фондова: Народноослободилачка војска Југославије
- група фондова: Емигрантска архива
- Збирка досијеа персоналних података официра, подофицира и војних чиновника Војске Краљевине Југославије
- Микроотека: микрофилмована архивска грађа Националног архива у Вашингтону

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

- фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
- фонд: Централни Пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије
- Збирка Станислава Кракова

АРХИВ СРБИЈЕ

- фонд: Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача
- фонд: Председништво Министарског савета 1941–1944.
- фонд: Министарство народне привреде 1941–1944.
- фонд: Министарство просвете и вера 1941–1944.
- Збирка о НОР-у
- Збирка плаката

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА

- фонд: БдС (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdiensts–Заповедник полиције безбедности и службе безбедности)
- фонд: Управа града Београда, 1837–1944, Одељење Специјалне полиције (УГБ СП)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. *Aprilski rat 1941: zbornik dokumenata*, I, priredio: Vojnoistorijski institut, redaktor: Dušan Gvozdanić, gl. odg. urednik Fabijan Trgo, Beograd 1969.
2. *Aprilski rat 1941: zbornik dokumenata*, II, priredio: Antun Miletić, gl. odg. urednik Fabijan Trgo, Beograd 1987.
3. *Београдски крвави Ускрс, документа о британско-америчком ваздушном терору*, Београд 1944, репринт 1993.
4. *Беседе Николаја Велимировића*, Н. Велимировић, Сабрана дела, књига 2, Ваљево 1996.
5. *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, priredili: Branko Petranović, Nikola Tutić, Beograd 1990.
6. Велмар-Јанковић Владимир, *Поглед са Калемегдана*, Београд 1938.
7. *Говори генерала Милана Недића претседника српске владе*, Београд 1942.
8. *Збирка наредаба и упутстава број 1*, Издање Општине града Београда, Београд 1941.
9. *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа и народности Југославије*, том I (књ. 1-5, 7, 9, 11-15, 20, 21), Београд 1949-1965; том XII (књ. 1-4), Београд 1973-1979, том XIV (књ. 1-4), Београд 1981-1985.
10. *Злочини на југословенским просторима у Првом и Другом светском рату-Зборник докумената*: том I, *Злочини НДХ*, књига 1-1941, издање Војноисторијског института, Београд 1993.
11. Zečević Miodrag, Popović Jovan (priredivači), *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, IV tom: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata, Beograd 2000.
12. *Извештаји Недићевих органа власти у округу моравском 1941-1944*, приредили Д. Јовановић, Д. Танић, Јагодина 2005.
13. *Извештаји и наредбе Комесарске управе и Недићеве владе за округ зајечарски*, приредио Б. Благојевић, Неготин-Зајечар, 2006.
14. *Извештаји Недићеве администрације и Српске државне страже за округ Зајечарски*, приредио Б. Благојевић, Неготин-Зајечар, 2007.
15. Јонић Велибор, *Министар просвете говори...*, Београд 1941.
16. *Југославија 1918-1988: тематска збирка докумената*, приредили Б. Петрановић, М. Зечевић, Београд 1988.
17. *Колаборација у Србији 1941-1945: зборник грађе* (приредио Жарко Јовановић), Београд 2001.
18. Љотић В. Димитрије, *Драма савременог човечанства*, Београд 1939.
19. Љотић В. Димитрије, *Сабрана дела*, 1-12 (приредио Драган Суботић), Београд 2001.

20. Љотић В. Димитрије, *Сад је ваш час и област таме*, Београд 1940.
21. М. Ђ. Недић, *Десна Србија – Моја реч Србима 1941-1944 – изабрани ратни говори*, Београд 1996.
22. М. Ђ. Недић, *Милан Ђ. Недић – живот, говори, саслушања*, приредили А. Цвијић, М. Васовић, Београд 1991.
23. Николић Коста, Димитријевић Бојан Б., *Данило Грегорић и 25. март 1941. године*, Београд 2007.
24. Николић Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Београд 2012.
25. *Политички живот Југославије 1914-1945*, Зборник радова, Београд 1974.
26. *Речи генерала Милана Недића српском народу и омладини*, Београд 1942.
27. *Слободан Јовановић у емиграцији, разговори и записи*, „Службени лист СРЈ“, Београд 1993.
28. *Срби у ратном дневнику Вермахта*, приредио Н. Живковић, Београд 2005.
29. Стојановић Александар, *Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића*, Београд 2012.

МЕМОАРСКИ ИЗВОРИ:

1. Банић Милан, *Агонија Југославије. Дани слома 1941.*, Београд 1998.
2. Дудић Драгојло, *Дневник 1941*, Београд 1988.
3. Ђорђевић Димитрије, *Ожигљци и опомене*, 1–3, Београд 2001.
4. Жујовић Младен, *Ратни дневник 2 – Југославија у II светском рату (јун 1942–април 1944)*, Врњачка Бања 2004.
5. Јовановић Драгољуб, *Људи, људи...*, Београд 1975, 2005.
6. Јовановић- Стоимировић Милан, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад 2000.
7. Јовановић -Стоимировић Милан, *Портрети према живим моделима*, Матица српска, Нови Сад, 1998.
8. Константиновић Михаило, *Политика споразума. Дневничке белешке 1939-1941. Лондонске белешке 1944-1945*, Нови Сад 1990.
9. Костић Бошко, *За историју наших дана – одломци из записа за време окупације*, Београд 1995.
10. Љотић В. Димитрије, *Из мог живота, Говори и чланци*, Минхен 1981.
11. Мартиновић-Бајица Петар, *Милан Недић*, Београд 2003.
12. Mac Lean Fitzroy, *Rat na Balkanu*, Beograd 1980.
13. *Мемоари српског патријарха Гаврила*, Београд 1990.
14. Михаиловић Аритон, *Успомене из окупације 1942–1945*, приредио: Бојан Ђорђевић, Београд 2004.
15. Нојбахер Херман, *Специјални задатак Балкан*, Београд 2004.
16. Парезанин Ратко, *Други светски рат и Димитрије Љотић*, Београд 2001.

17. Ранковић Ј. Драгутин, *Свакодневни живот под окупацијом – искуство једног Београђанина 1941-1944*, приредили Наташа Милићевић и Душан Никодијевић, Београд 2011.
18. Стојадиновић Милан, *Ни рат ни пакт*, Београд 2002.
19. Топаловић Живко, *Како су комунисти дограбили власт у Југославији*, Лондон, 1964.
20. Топаловић Живко, *Србија под Дражом*, Лондон, 1968.

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА:

1. “Билтен“ (ЈНП Збора)
2. “Време“
3. „Donnaueitung“
4. “Зенит“
5. „Идеје“
6. *Лист уредби војног заповедника у Србији*
7. „Наша борба“
8. „Ново време“
9. “Обнова“
10. „Општинске новине“
11. “Политика“
12. “Понедељак“
13. „Просветни гласник”
14. „Сигнал“
15. „Службене новине“ (окупирана Србија 1941–1944)
16. „Службене новине Краљевине Југославије“
17. “Српска сцена“
18. “Српски глас“
19. „Српски књижевни гласник“
20. „Српски народ“
21. „Страни преглед“
22. „Театрон“
23. „Il Popollo d’Italia“

ДОКУМЕНТАРНИ ФИЛМОВИ:

1. Немачки документарни филм под насловом: „Feldzug im ehemaligen Jugoslawien“ – „Слом бивше Југославије-Рат на Балкану“ из 1941. године, титлован на српски језик, фонд Југословенске кинотеке у Београду, кутија 6.

2. „*Нова Србија*“, део журнала, 1943, 35 мм, ц.б., зв., дуж 118 м, сиг. Z-2314: Парада Српске државне страже у Београду, представници српских сељака код др Хермана Нојбахера.

3. „*Нова Србија*“, 1943, 35 мм, ц.б., зв., дуж 312 м, сиг. Z-905:

Панорама села Раковица крај Београда,-Српска државна полиција прославља своју славу, -Село Скобаљ недалеко од Београда, Ново гробље, Војна парада пред Народном скупштином.

4. „*Нова Србија*“, 1943, 35 мм, ц.б., зв., дуж 303 м, сиг. Z-904 и Z-281:

-Дефиле омладине регрутоване у Националну службу рада, присутан Милан Недић, зграда листа „*Ново време*“, спортска такмичења, школа уметничких заната, Теразије, модерна обућа-еспадриле, уметничка академија професора Младена Јосића,- Крагујевац: прослава двогодишњице доласка на власт Владе националног спаса,- Јагодина: збор сељака на коме говори министар др Кујунџић.

5. „*Нова Србија*“, 1944, 35 мм, ц.б., зв., дуж 303 м, сиг. Z-903:

-Национална служба рада, -Сахрана пуковника Милоша Масаловића,
-Свечаност поводом прославе годишњице образовања Српске гарде,
-Концерт Радио-Београда у Зоолошком врту.

6. „*Нова Србија*“, (посебне сторије), 1943, 35 мм, ц.б., р.к., н., 222 м, сиг. Z-2362:

-Нишки фолклор у Београду 1943. године у Народном позоришту, присуствовао је Милан Недић.

СИНТЕЗЕ И МОНОГРАФИЈЕ:

1. Авакумовић Иван, Михаиловић према немачким документима, Лондон 1969.
2. Аврамов Смиља, Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Београд 1996.
3. Алексић Драган, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002.
4. Алексић Драган, *Држава и привреда у Краљевини СХС*, Београд 2010.
5. Бакић Ј., Идеологије југословенства између српског и хрватског национализма, Зрењанин, 2004.
6. Barsamian Dejvid, *Imperijalne ambicije-Razgovori sa Noamom Čomskim*, Beograd 2009.
7. Bytwerk R., *Bending Spines, The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic*, East Lansing 2004.
8. Беговић Сима, *Логор Бањица 1941-1944*, I-II, Београд 1984.
9. Берк Питер, *Основи културне историје*, Београд 2010.
10. Bešlin B., *Vesnik tragedije, Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine*, Novi Sad 2001.
11. Бригс Аса, Берк Питер, *Друштвена историја медија. Од Гутенберга до интернета*, Београд 2006.

12. Бјелајац Миле С., Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – Југославије: 1922-1935, Београд 1994.
13. Бјелица Михајло, Осврт на развој новинарства у свету и Југославији, Београд 1988.
14. Божовић Бранислав, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1998.
15. Божовић Бранислав, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, Београд 2003.
16. Божовић Бранислав, *Управа и управници града Београда 1830–1944*, Београд 2011.
17. Божовић Бранислав, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2004.
18. Божовић Бранислав, Стефановић Младен, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Едиција „Трагом издаје и злочина“, Загреб 1985.
19. Бојић Милутин, *Југославенски народни покрет „Збор“, 1935–1945: један критички приказ*, Београд 1996.
20. Bondžić Dragomir, *Beogradski Univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004.
21. Борковић Милан, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941 - 1945*, II, Београд 1974.
22. Borković Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941–1944*, knj. 1-2, Beograd 1979.
23. Borković Milan, *Milan Nedić*, Zagreb 1985.
24. Bolsover G. H., Soviet ideology and propaganda, International Affairs, 1948, vol. 24, num. 2.
25. Васиљевић Милосав, *Диригована привреда*, Београд 1943.
26. Васић Ракочевевић Б., *Сторија о лудилу у доба авангарде*, Београд 2011.
27. Велер Ханс–Улрих, *Национализам: историја – форме – последице*, Нови Сад 2002.
28. Велмар-Јанковић Владимир, *Огледи о књижевности и националном духу - Играчи на жици*, Београд 2006.
29. Винавер Вук, *Светска економска криза у Подунављу и немачки продор 1932–1935*, Београд 1987.
30. Волк Петар, *Позоришни живот у Србији 1944-1986*, Институт за позориште, филм, радио и телевизију ФДУ, Београд 1990.
31. Vukčević Slavko, *Borbe i otpori u okupiranim gradovima Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1985.
32. Gustav Le Bon: *Psihologija gomile*, Beograd, 2005.
33. Глишић Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Београд 1970.
34. Глишић Венцеслав, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941 - 1945*, I, Београд 1975.

35. Глишић, Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941-1945*, Београд, 1994.
36. Gligoriјевић Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Београд 1979.
37. Гоцини Ђовани, *Историја новинарства* Београд, 2001.
38. *27. март 1941. седамдесет година касније: зборник радова са међународне научне конференције*, (уредили: Момчило Павловић, Ивана Пантелић), Београд 2012.
39. Davis Peter, *Dangerous Liaisons: Collaboration and World War Two*, Routledge 2004.
40. Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Београд 1996.
41. Димић Љубодраг, *Историја српске државности*, III, Нови Сад 2001.
42. Димић Љубодраг, *Срби и Југославија, Простор, друштво, политика (Поглед с краја века)*, Београд 1998.
43. Б. Димитријевић, К. Николић, *Ђенерал Михаиловић – биографија*, Београд 2004.
44. Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, Београд 2011.
45. Р. Драинац, *Издајство интелектуалаца-политичка публицистика и друго*, Београд 1999.
46. Драговић В., *Српска штампа између два рата, основа за библиографију српске периодике 1915-1945*, Београд 1956.
47. Dobrivoјевић Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra: 1929–1935*, Београд 2006.
48. Doob Leonard W., *Goebbels principles of propaganda*, Public Opinion Quarterly, 1950, vol. 14, number 3, autumn.
49. Ђорђевић Бојан, *Летопис културног живота у Србији под окупацијом 1941–1944*, Нови Сад-Београд 2001.
50. Ђорђевић Бојан, *Српска култура под окупацијом*, Београд 2008.
51. Ђорђевић М., *Српска конзервативна мисао*, Београд 2003.
52. Ђорђевић Тома, *Политичко и јавно мњење*, Београд, друго допуњено издање, 1989.
53. Ђуретић Веселин, *Савезници и југословенска ратна драма*, I-II, Београд 1985.
54. Ђурић Живојин, Суботић Драган, *Личности српске деснице 20. века: преглед конзервативних политичких портрета, идеја и покрета*, књ. 2, Београд 2008.
55. Ђурић Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд 1998.
56. Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку: (1492–1992)*, Београд 2011.
57. Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, 1-2, Београд 1989.
58. Ellul J., *Propaganda: The formation of men attitude*, New York 1973.

59. Живковић Никола, Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рату, Београд 1975.
60. Жутић Никола, *Нико Бартуловић римокатолик четник: од либерала-антиклерикалца и антикомунисте до равногорца-антифашисте*, Књ. 1, Београд 2010.
61. Жутић Никола, *Идеологија и политика Нике Бартуловића : књиге, чланци, критике и полемике 1911–1935*, Књ. 2, том. 1-2, Београд 2010.
62. Жутић Никола, *Историјско у књижевности Нике Бартуловића: аутобиографско идеолошко-политичко у романима, драмама и приповјеткама: 1918–1941*. књ. 3, Земун 2011.
63. Зборник радова: *Срби и рат у Југославији 1941. године* (уредник: др Драган Алексић), Београд 2013.
64. Зборник радова: *Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова* (приредио Миша Ђурковић), Београд 2012.
65. Зундахузен Холм, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2009.
66. Звонаревић Младен, Социјална психологија, Загреб 1989.
67. Исаковић Златко, *Увод у пропаганду*, Београд 1991.
68. Исић Момчило, *Сељаштво у Србији 1918–1925*, Београд 1995.
69. Исић Момчило, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 1: Социјално–економски положај сељаштва, Београд 2001.
70. Исић Момчило, *Сељаштво у Србији: 1918–1941*, књ. 2: Просветно–културни и верски живот, Београд 2009.
71. Јањетовић Зоран, *У складу са насталом потребом... принудни рад и окупираној Србији 1941–1944*, Београд 2012.
72. Јевтовић Зоран, *Јавно мњење и политика*, Београд 2003.
73. Јовановић Жарко, *Сељаштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Београд 1995.
74. Јовановић Жарко, *Нова власт у Србији 1941–1945*, Београд 1997.
75. Јовановић Жарко, *Колаборација у Србији 1941-1945*, Београд 2001.
76. Јовановић Сретен, *Методолошки приступ историји југословенске кинематографије са посебним освртом на кинематографију у Загребу 1917-1923*, Београд 1976.
77. Јокић Мирослав, *Историја радиофоније у три епохе*, Београд 2004.
78. Јеличић Драган, *Кинематографске делатности у окупираном Београду 1941-1944*, дипломски рад, Факултет драмских уметности, Група за организацију телевизијске и филмске делатности, Београд 1986.
79. Казимировић Васа, *Србија и Југославија 1914–1945*, књига IV, Крагујевац 1995.
80. Kallis A. A., *Nazi Propaganda and the Second World War*, London, 2005.
81. Kalvokarezi Piter, Vint Gaj, *Totalni rat*, Београд 1987.

82. Карапанџић Боривоје М., *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Београд 1993.
83. Карапанџић Боривоје, *Прикази емигрантских и отаџбинских књига*, Београд 1997.
84. Kenez Peter, *The birth of the propaganda state, Soviet media and mass mobilization*, Cambridge, 1986.
85. Керкез Слободан, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945*, Ниш 2004.
86. Керкез Слободан, *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији*, Ниш 2008.
87. Clark Tobie, *Art and propaganda in the Twentieth Century*, London, 1997
88. Koljanin Milan, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941–1944*, Beograd 1992.
89. Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.
90. Cohen P. J., *Tajni rat Srbije. Propaganda i manipuliranje poviješću*, Zagreb 1997.
91. Кракауер Z., *Od Kaligarija do Hitlera. Psihološka istorija nemačkog filma*, Beograd 1997.
92. Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, I-II, Београд 2008.
93. Crankshaw Edward, *Khrushchev remembers*, London, 1971
94. Kreso Muharem, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, Beograd 1979.
95. Krizman Bogdan, *Hitlerov "Plan 25" protiv Jugoslavije*, Zagreb 1953.
96. Krizman Bogdan, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986.
97. Cull N. J., Culbret D., Welch D., *Propaganda and mass persuasion, A historical encyclopedia, 1500 to present*, Santa Barbara, 2003.
98. Kuljić Todor, *Fašizam*, Beograd 1987.
99. Куљић, *Превладавање прошлости – узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, Београд 2002.
100. Лазић Милан, *Равногорски покрет 1941-1945*, Београд 1997.
101. Laswell D. H., Lerner D., Speier H.: *Propaganda and Communication in World History*, vol. I-III, East-West Center by University Press of Hawaii, USA, 1979.
102. Lenoë M., *Agitation, Propaganda and the Stalinization of the Soviet Press 1922/1930*, Pittsburgh, 1998.
103. Lim Mira i Antonji, *Najvažnija umetnost. Istočnoevropski film u dvadesetom veku*, Beograd 2006.
104. Lineberger Paul, *Psychological Warfare*, Washington, 1948.
105. Longerich Peter, *Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews*, Oxford University Press 2010.
106. Лукач Душан, *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе 1933–1936*, Књ. 1, Београд 1982.
107. Магазиновић Hrvoje, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Valjevo 2009.

108. Мајданац Боро, *Позориште у окупираној Србији*, Београд 2011.
109. Mazower Mark, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Penguin Books 1999.
110. Mazower Mark, *Hitler's Empire – Nazi rule in occupied Europe*, Penguin Books 2009.
111. Mazower Mark, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation 1941–1944*, Yale University Press, London – New Heaven 1993.
112. Маношек Валтер, *Холокауст у Србији, војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941-1942*, Београд 2007.
113. Марјановић Јован, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963.
114. Марјановић Јован, *Дража Михаиловић између Британаца и Немаца*, књ. 1, Загреб 1979.
115. Марковић Василије, *Театри окупирани престонице*, Београд 1998.
116. Никола Марковић, Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2012.
117. Мартиновић Бајица Петар, *Милан Недић*, Београд 2003 (репринт оригиналног издања: Чикаго 1956).
118. Матић Милан, *Штампа у Србији у Другом светском рату 1941-1944*, докторска дисертација, Београд 1990.
119. Матић Милан, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди*, Београд 1995.
120. Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, Beograd, 1987.
121. Милићевић Наташа, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, Београд 2009.
122. Милосављевић Оливера, *Потиснута истина – колаборација у Србији 1941-1944*, Београд 2006.
123. Milosavljević Olivera, *Savremenici fašizma*, 1, Beograd 2010.
124. Милошевић Слободан, *Избеглице и пресељеници на територији окупирани Југославије 1941-1945*, Београд 1981.
125. Mignemi A., *Tra fascismo e democrazia, Propaganda politica e mezzi di comunicazione di massa*, Novara, 1996.
126. Митровић Андреј, *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица – Београд 1974.
127. Митровић Андреј, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009.
128. Mitrović Andrej, *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914-1945)*, Beograd 1983
129. Митровић Момчило, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944-1952. године*, Београд 1997.
130. Митровић Момчило, *Србија 1944-1952*, Београд 1988.
131. Михаиловић Аритон, *Успомене из окупације*, Београд 2004.

132. Михаиловић Вуко, *Пропаганда и рат*, Београд 1984.
133. Mosse G. L., *The Crisis of German Ideology. Intellectual origins of the Third Reich*, London, 1966.
134. Мунен Жорж, *Историја лингвистике*, Београд 1996.
135. Најдановић Димитрије, *Филозофија историје И. Х. Фихтеа и други списи*, Београд 2003.
136. Николић Коста, *Историја равногорског покрета 1941–1944*, књ. 1-3, Београд 1999.
137. Николић Коста, *Страх и нада у Србији 1941–1944. године: свакодневни живот под окупацијом*, Београд 2002.
138. Николић Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941-1944*, Београд 2000.
139. Николић Коста, *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату (1941-1945)*, Београд 2009.
140. Ханс-Јоахим Нојбауер, Фама: историја гласина, Београд 2010.
141. Е. Нолте, *Фашизам у својој епохи*, Београд 1990.
142. Oreč Mate, Mićović Vojislav, *Jugoslavija i inostrana propaganda*, Tanjug, 1971.
143. Павловић Илија М., *Бенерал Милан Ђ. Недић и његово доба*, књига 1, отаџбинско издање, Београд 1994.
144. Павловић Момчило (приређивач), *Историја грађанских странака у Југославији*, I-II, Београд 2008.
145. Павловић Стеван К., *Историја Балкана 1804–1945*, друго издање, Београд 2004.
146. Павловић Стеван К., *Хитлеров нови антипоредак – Други светски рат у Југославији*, Београд 2009.
147. Пајевић Десимир, Касагић Љубомир, *Војна психологија*, Београд, 2001.
148. Rakard Vans, *Skriveni ubeđivači*, Beograd, 2001.
149. Парезанин Ратко, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, Минхен 1971; Београд 2001.
150. Перaziћ Ђ. Гавро, *Међународно ратно право*, Београд 1986.
151. Петковић-Прошић Зденка, *Критичке идеје Светислава Стефановића*, Београд 1999.
152. Петрановић Бранко, *Без бојазни од табу-тема* (приредили Сава Даутовић и др Момчило Митровић), Београд 2010.
153. Петрановић Бранко, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.
154. Петрановић Бранко, *Историчар и савремена епоха*, Београд 1997
155. Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Beograd 1988.
156. Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, Београд, 1998.

157. Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)*, Београд 1983.
158. Petranović Branko, *Revolucije i pokreti otpora u Evropi 1939–1945*, Скопље 1985.
159. Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu (1939–1945)*, Београд 1992.
160. Петрановић Бранко, *Стратегија Драже Михаиловића 1941-1945*, Београд 2000.
161. Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Agonija dve Jugoslavije*, Šabac 1991.
162. Миодраг Д. Пешић, *Дража Михаиловић у извештајима британских и америчких обавештајаца 1941-1944*, Крагујевац 2003.
163. *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1975.
164. Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995.
165. Попов Чедомир, *Политички фронтови Другог светског рата*, Нови Сад 1995.
166. Поповић Никола, *Корени колаборационизма*, Београд 1991
167. Поповић Небојша, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003.
168. Радић Радмила, *Живот у временима: Гаврило Дожих 1881–1950*, Београд 2006.
169. Радић Радмила, *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века*, Београд 2009.
170. Богдан Радица, *Агонија Европе*, Београд 2003,
171. Радојевић Мира, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994.
172. Радојковић М. Милош, *Рат и међународно право*, Београд 1947.
173. Ранђеловић Славољуб, *Увод у информисање*, Београд 2003.
174. Reuth Georg Ralf, *Goebbels*, New York, 1993.
175. Ристановић Раде, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942*, Београд 2013.
176. Ristović Milan, *Nemački „Novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45 – planovi o budućnosti i praksa*, Београд 1991.
177. Ристовић Милан, *Црни Петар и балкански разбојници, Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903-1918)*, Београд 2011.
178. Ricci S., *Italian Film and Society, 1922-1943*, Los Angeles, 2008.
179. Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945: žrtve genocida i učesnici NOR*, Београд 1980.
180. Рот Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд 1994.
181. Савковић Мирослав, *Кинематографија у Србији током Другог светског рата 1941-1945*, Београд, 1994.
182. Симић Бојан, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007.
183. Simić Bojan, *In the spirit of national ideology, organization of State Propaganda in Eastern and Southern Europe in the 1930s, comparative perspectives on Poland, Yugoslavia and Bulgaria*, Belgrade 2013.
184. Славујевић Зоран, *Библијска концепција пропаганде*, Београд 1993.

185. Славујевић Зоран, Старовековна пропаганда, Од Вавилонске куле до „*Ranet et circines*“, Београд 1997.
186. Слијепчевић Ђоко, *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Минхен 1978.
187. Слијепчевић Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, III, Београд 2002.
188. Snyder Л., *Encyclopedia of the Third Reich*, New York, 1976.
189. Станковић Ђорђе, Димић Љубодраг, *Историографија под надзором 1-2*, Београд 1996.
190. Stefanović Mladen, *Zbor Dimitrija Ljotića*, Београд 1984.
191. Stojkov Todor, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Београд 1985.
192. Тадић Милан, *Основи међународне пропаганде*, Београд 2002.
193. Т. Tatomirović, *Musolinijev mikrofon. Radio propaganda fašističke Italije*, Београд 2011.
194. Taylor Philip M., *Munitions of Mind. A History of Propaganda from Ancient world to the Present Day*, Manchester University Press 2003.
195. Terzić Velimir, *Slom kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza*, Ljubljana-Beograd-Titograd 1984.
196. Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Београд 1999
197. Tomasevich Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.
198. Томашевић Јозо, *Їетници у Другом свјетском рату: 1941–1945*, Zagreb 1979.
199. Томић Зорица, *Комуникологија*, Београд 2003.
200. Томпсон Пол, *Глас прошлости. Усмена историја*, Београд 2000.
201. Трговчевић Љубинка, *Историја Српске књижевне задруге*, Београд 1992.
202. *The Cambridge History of twentieth-century political thought*, ed. by: T. Ball and R. Bellamy, Cambridge University Press, 2005, 2008.
203. *The Holocaust Encyclopedia*, Yale University Press, London-New Heaven 2001.
204. Ђирковић Симо Ц., *Ко је ко у Недићевој Србији 1941-1944*, Београд 2009.
205. Хабермас, Јирген, *Јавно мњење-истраживање у области једне категорије грађанског друштва*, Београд 1969.
206. А. Хамилтон, *Интелектуалци и фашизам 1919-1945*, Београд 1978.
207. Herman Edvard, Peterson Dejvid, *Politika genocida*, Београд 2010.
208. Herzstein Edwin Robert, *The War that Hitler Won. The most infamous Propaganda Campaign in History*, London 1978.
209. Хобсбаум Ерик, *Доба екстрема, Историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Београд 2002.
210. Нортнер Јакоб В., *Југославија у кризи 1934–1941*, Rijeka 1972.
211. Фишер Фриц, *Савез елита. О континуитету структура моћи у Немачкој 1871-1945*, Београд 1985.

212. Цолић Младенко, Преглед операција на југословенском ратишту 1941-1945, Издање Војноисторијског института, Београд 1988.
213. Чулиновић Фердо, *Окупаторска подјела Југославије*, Београд 1971.
214. Шкодрић Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.
215. Шпенглер Освлад, *Пропаст Запада*, Београд 1989.
216. Šobe Fransoa, Marten Loren, *Међународни културни односи. Историја и контекст*, Београд 2014.
217. Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа, Идеја манипулације и манипулација идејама*, Београд 1976.
218. Weber Eugen, *Action Francaise, Royalism and reaction in Twentieth-Century France*, Stanford, 1962.
219. Welch David, *The Third Reich, Politics and Propaganda*, London 1993.
220. White Baker John., *The big lie*, London, 1955
221. Weikart Richard, *Od Darvina do Hitlera: evolucionarna etika, eugenika i rasizam u Nemačkoj*, (2005): www.cps.org.yu.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ:

1. Алексић Драган, „Издајници или родољуби – паралелна слика о колаборацији у српској историографији у земљи и емиграцији“, *Историја 20. века*, 2, 2010, 163-174.
2. Алексић Драган, „Површина и број становника на подручју војноуправног команданта Србије“, *Токови историје*, 1-4, 1999, 144-150.
3. Алексић Драган, „Роберт Кронхолц – један поглед на питање квислинга“, *Историја 20. века*, 2, 2007, 153-163.
4. Алексић Драган, „Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. А. Животић, Београд, 2010, 52-72.
5. Алексић Драган, „Подела Краљевине Југославије 1941. у светлу међународног права“, *Срби и Југославија: зборник радова*, Београд 2007, стр. 45–60.
6. Алексић Драган, „Франц Нојхаузен и привредна политика нацистичке Немачке у Србији“, *Токови историје* 1-2/2008, стр. 301–318.
7. Бајагић Р. Душан, Стојановић Александар, „Југословенске кризе (1918–1941) и Други светски рат на простору Србије у новијој српској историографији“, *Зборник радова: Срби и рат у Југославији 1941. године* (уредник: др Драган Алексић), Београд 2013, стр. 559–631.
8. Бакић Јово, „Фашизам у Југославији 1918–1941“, *Нова српска политичка мисао*, XI, 1-4, Београд 2006, стр. 21–43.

9. Mac Alister Brown, *The Third Reichs Mobilization of the German Fifth Column in Eastern Europe*, Journal of Central European Affairs, 19/1959-60.
10. Беговић Сима, „Професори и академици у Логору на Бањици“, *Универзитет у Београду 1838–1988: зборник радова*, уредили: Чедомир Попов, Новица Вучић, Београд 1988, стр. 241–261.
11. Viber Dušan, „О паду Stojadinovićeve vlade“, *Istorija 20. века*, knj. 8, Beograd 1966, str. 5–71.
12. Black Edwin, *War Against the Weak: Eugenics and America's Campaign to Create a Master Race*, Thounder`s Mouth Press New York 2004.
13. Божић Софија, „Нико Бартуловић у предвечерје Другог светског рата: идеолошки погледи једног хрватског интелектуалца“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Књ. 77, 2011, стр. 13–26.
14. Божић Софија, „Црква и политика: часописи Јавност, Круг и Видици о деловању римокатоличких кругова код Хрвата: (1935–1940)“, *Глас*, Том 420, Књ. 16, Београд 2012, стр. 449–463.
15. Бонцић Драгомир, „Ново време“ о слому Краљевине Југославије (мај-август 1941)“, *Историја 20. века*, 1, 2000, 77-90.
16. Борковић Милан, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“, *Историјски гласник*, 1/1966, стр. 97–116.
17. Борковић Милан, „Контрареволуционарна улога прве квислиншке владе у Србији 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 1, 1977, 185-209.
18. Булајић Владимир, „Станислав Винавер у Берлину. Из извештаја дописника Централног пресбироа 1919-1934“, *Архив*, часопис Архива Југославије, год. III, бр. 3, стр. 111.
19. Вег Ш., „Систем немачке окупационе управе у Банату 1941-1944“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 35, 1963, 63-104.
20. Вишњић П., „Немачки окупациони систем у Србији 1941. године“, *Историјски гласник*, 3-4, 1956, 84-92.
21. Вишњић П., „Окупаторско-квислиншка офанзивна дејства у западној Србији 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 4, 1966, 19-55.
22. Gašić Ranka, „Jugoslovensko-nemačko društvo u Beogradu 1931–1941“, *Istorija 20. века*, br. 1/1998, str. 99–107.
23. Гашић Ранка, „Београдска политичка и војна елита у светлу немачких и британских извора пред други светски рат“, *Историја 20. века*, 1, 2006, 63-80.
24. Gligorijević Branislav, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Istorija XX века: zbornik radova*, 5/1963, str. 315–396.
25. Глигорјевић Б., „Политички покрети и групе с националсоцијалистичком идеологијом и њихова фузија у Љотићевом Збору“, *Историјски гласник*, 2, 1963, 35-82.

26. Глигоријевић Бранислав, „Национални програм четничког покрета Драже Михаиловића“, *Историја 20. века*, 2, 1996.
27. Глишић В., „Услови под којима је Недић успео да формира српску владу под окупацијом“, *Историјски гласник*, 1-2, 1993, 143-147.
28. Гутић М., „Квислинштво и колаборационизам у Југославији 1941-1945“, *Војноисторијски гласник*, 3, 1989, 47-76.
29. Димић Љубодраг, „Село и град у Краљевини Југославији“, *Југословенска држава: 1918–1998: зборник радова са научног скупа/одговорни уредник Ђорђе О. Пиљевић*, Београд – Подгорица 1999, стр. 291–303.
30. Dimić Ljubodrag, „Srpski kulturni klub između kulture i politike“, *Književnost*, god. 48, sv. 9/10, Beograd 1993, str. 858–903.
31. Димић Љубодраг, „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, Зборник радова, уредили Чедомир Попов и Новица Вучић, Београд 1988, стр. 209–240.
32. Димитријевић Бојан, „Међусобна перцепција непријатеља у Ваљевском крају 1941-1945“, *Токови историје*, 3-4/1997.
33. Dobrivojević Ivana, „Privatnost pod nadzorom: ograničavanje ličnih sloboda u Kraljevini Jugoslaviji (1929–1935)“, *Historijska traganja* (Sarajevo), br. 2/2008, str. 117–142.
34. Dobrivojević Ivana, „Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra“, *Istorija 20. века*, br. 2/2005, str. 51–68.
35. Драгосављевић Василије, „Идеолошки утицаји европског фашизма на ЈНП Збор (1934–1940)“, *Историјска трибина: из истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије*, уредник: Зоран Јањетовић, Београд 2013, стр. 93–110.
36. Đorđević Bojan, „Smisao intelektualnog angažmana u ratu i okupaciji“, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio I*, uredili Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2013, str. 107–114.
37. Ђокић Н., „Војноуправни командант у Србији и командант Србије“, *Лесковачки зборник*, 2010, 289-338.
38. Đurašković Stevo, „Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povjest*, br. 43, 1/2011, Zagreb, str. 225–247.
39. Ђурић В., „Делатност југословенске обавештајне, контраобавештајне и дипломатске службе 1945-1946“, *Историја 20. века*, 1, 2006, 49-64.
40. Đurić Veljko, „Ko su bili nemački vojnoupravni komandanti Srbije 1941–1944. godine“, *Voјnoistorijski glasnik*, 3/1996, Beograd 1996, str. 159–168.
41. Никола Жутић, „Идеологија југословенства и њено распадање 1929–1939“, *Историјски гласник*, 1–2, 1988, стр. 76.
42. Зец Дејан, „Одељење за физичко васпитање Министарства просвете у окупираној Србији“, *Историјска трибина: истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије*, уредник: Зоран Јањетовић, Београд 2013, стр. 135–152.

43. Ивковић Божидар, „Уништење Јевреја и пљачка њихове имовине у Банату 1941–1944. године“, *Токови револуције: зборник радова*, бр. I, Београд 1967, стр. 373-403.
44. Isić Momčilo, „Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije*, urednik: Latinka Perović, Beograd 1998.
44. Исић Момчило, „Исхрана и хигијена на селу у Србији између два светска рата“, *Виђења: часопис за рурални развој*, бр. 3 (1995), стр. 258–273.
45. Isić Momčilo, „Socijalno-agrarna struktura seljaštva u Srbiji 1931. godine“, *Токви историје*, бр. 1-2/1996, стр. 71–89.
46. Исић Момчило, „Михаило Аврамовић у Недићевом управном апарату“, *Токови историје*, 3-4, 1997.
47. Janjetović Zoran, „27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice“, *Časopis za suvremenu povjest*, 3/2006, стр. 1013–1029.
49. Јовановић Жарко, „Селаштво Србије у рату и револуцији 1941–1945“, *Токови револуције*, 1/1989, Београд 1989, стр. 96–126.
50. Јовановић Жарко, „Сарадња равнорског и партизанског покрета у Србији 1941. године“, *Токови историје*, 3-4/1997.
51. Јовановић Жарко, „Четници и Црвена армија у Србији 1944. године“, *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. А. Животић, Београд, 2010, 133-146.
52. Кокен Франсоа, Совјетски револуционарни плакат 1918-1921, *Историјски записи*, 1987, 1-2, стр. 52.
53. Кољанин Милан, „Идеологија и политика уништења Срба у НДХ“, *Војноисторијски гласник*, 1/2011, стр. 66–91.
54. Koljanin Milan, „Pogled iz Vašingtona na martovske događaje 1941. u Beogradu“, *Istorija 20. veka*, бр. 1/2012, стр. 77–88.
55. Koljanin Milan, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941–1944“, *Istorija 20. veka*, бр. 3/2011, стр. 143–156.
56. Кољанин Милан, „Место логора у окупационом систему у Србији (1941-1944)“, *Историја 20. века*, 1, 1997, 75-85.
57. Кољанин Милан, „Филмска пропаганда-увод у холокауст“, *Годишњак за друштвену историју VIII/1*, 2000.
58. Кољанин Милан, „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941-1942. године“, *Историја 20. века*, 1, 2003, 83-118.
59. Кљакић Љубомир, Идентитет југословенског друштва и моћ неких његових креатора, Зборник Потребне друштвеног развоја, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Зборник за филозофију и друштвену теорију, књига 1, Београд, 1991, стр. 243-279.
60. Кресо Мухарем, „Општи услови живота и рада у окупираном Београду“, *Војноисторијски гласник*, 3, 1972, 67-97.

61. Кресо Мухарем, „Њемачко схватање ситуације у Југославији уочи Другог засједања АВНОЈ-а“, *Војноисторијски гласник*, 1974.
62. Куљић Тодор, „Српски фашизам и социологија“, *Социологија*, бр. 2, Београд 1974, 237- 267.
63. Лазић Милан, „Национално питање или национализам Равногорског покрета и комунисти“, *Токови историје*, 1-2/1997.
64. Лажетић Предраг, „Милан Стојадиновић и предизборна пропаганда 1938“, *Зборник Историјског музеја Србије* бр. 25, Београд, 1988, стр. 124.
65. Лукач Душан, „Интензивирање немачког продора према југоситоку Европе после светске економске кризе“, *Светска економска криза 1929–1934. године и њен одраз у земљама југоисточне Европе*, уредник: Васа Чубриловић, Београд 1976, стр. 63–76.
66. Мајданац Боро, „Избегличка деца у београдским породицама 1942. године“, *Архивски преглед*, 1-4, 1990, 177-193.
67. Malović Илија, „Eugenika kao ideološki sastojak fašizma u Srbiji 30-ih godina XX veka“, *Sociologija*, vol. 50, br. 1/2008, str. 79–96.
68. Манојловић Олга, „Културни живот Београда у време немачке окупације 1941-1944. године у светлу писања београдске штампе“, *Годишњак за друштвену историју*, година I, свеска 1, 1994.
69. Манојловић Р., „Бранимир Малеш као антрополог“, *Антрополошки проблеми*, свеска 10, Београд, 1995.
70. Матић Милан, „У служби окупатора. Основне теме у квислиншкој штампи у Србији 1941“, *Историја 20. века*, 1, 1996, 59-73.
71. Милетић А., „Прилог проучавању немачког система командовања и окупационих снага на југословенском ратишту у 1942. години“, *Војноисторијски гласник*, 1, 1973, 189-209.
72. Милетић А., „Концепција Врховне команде Вермахта за гушење устанка 1941. године“, *Војноисторијски гласник*, 1/1977.
73. Милићевић Наташа, „О исхрани у окупираном Београду 1941–1944“, *Токови историје*, 2/2012, стр. 77–92.
74. Милићевић Наташа, „Опасне везе у Европи под нацистичком окупацијом или разматрања о колаборацији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 309–321.
75. Милорадовић Горан, „Логори за изолацију: настанак, развој, идеологија, стереотипи“, *Војноисторијски гласник*, 1-3, 1999, 62-89.
76. Милосављевић Борис, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, *Токови историје*, бр. 1/2012, стр. 27–50.
77. Милошевић С., „Квислиншке снаге у Банату у служби немачког окупатора 1941-1944“. године, *Војноисторијски гласник*, 1, 1979, 139-153

78. Митровић Андреј, Други светски рат, Историјско место и значај, „Марксистичка мисао“, бр. 3, Београд, 1975, стр. 105-127.
79. Митровић Андреј, „Појмовник-Фашизам“, *Свеске*, број 47, Панчево, јун 1999, стр. 225.
80. Митровић Андреј, „Историјски поглед на немачку тоталитарну мисао“, *Гледишта*, бр. 11, Београд, 1970, стр. 1569-1581.
81. Митровић Момчило, „Обнова Универзитета 1944–1947“, *Универзитет у Београду 1838–1988: зборник радова*, уредили: Чедомир Попов, Новица Вучић, Београд 1988, стр. 263–280.
82. Михаиловић Вуко, Психолошки рат I, „*Народна армија*“, 8. марта 1968, стр. 6.
83. Николић Коста, „Немачка пропаганда у Србији 1941-1944. године“, *Југословенски историјски часопис*, 1, Београд 1997.
84. Николић Коста, „О узроцима избијања грађанског рата у Србији“, *Историја XX века*, 1/1995.
86. Петрановић Бранко, „Окупатор и Београдски универзитет (1941–1944)“, *Београдски универзитет у предратном периоду, ослободилачком рату и револуцији*, Београд 1983, стр. 140–149.
87. Петрановић Бранко, „Политичке снаге Србије 1941. и њихове поделе“, *Историјски гласник*, 1-2, 1990-1992, 73-82.
88. Петрановић Бранко, „Појам издаје у Југославији-између произвољности, релативизације и научне анализе“, *Историја XX века*, 1-2/1993.
89. Ристовић Милан, „Изопачени град у идеологији српских колаборациониста 1941–1945“, *Нова српска политичка мисао*, vol. IX, no. 1-4, Београд 2006, стр. 67–79.
90. Ристовић Милан, „Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941“, „*Токови историје*“, 1-2/1997, стр. 181-183.
91. Ristović Milan, “Kolaboracija u Srbiji u II svetskom ratu: istoriografski i (ili) politički problem”, *Religija, društvo i politika : kontroverzna tumačenja i približavanja* (urednik Thomas Bremer), Bonn 2002, str. 10–25.
92. Ristović Milan, „Pokušaj konstruisanja 'nove tradicije' i 'nacionalni mit': Milan Nedić i 'vlada nacionalnog spasa' 1941–1944. godine“, *Nacije, države i dijaspora na prostoru bivše Jugoslavije*, Sremska Kamenica 2010, str. 69–87.
93. Ристовић Милан, „Положај жена у идеолошко-пропагандном речнику колаборационистичког режима у Србији у Другом светском рату“, *Токови историје*, 3/2009, стр. 20–32.
94. Ristović Milan, „Трећи Рајх и православне цркве на Балкану у Другом светском рату“, *Dijalog povjesničara–istoričara*, vol. 2, Zagreb 2000, str. 551–568.
95. Стефановић Младен, „Учвршћивање веза немачких сарадника и њихов слом маја 1945. године“, *Југословенски историјски часопис*, 1-2/1998, стр. 157–170.

96. Стојановић Александар, „Екстремна српска међуратна десница идеолошка основа српских колаборациониста 1941–1945“, *Историјска трибина: истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије* (уредник: Зоран Јањетовић), Београд 2013, стр. 111–134.
97. Стојановић Александар, „Историја и историографија у Српском цивилном/културном плану“, *Токови историје* 2/2012, стр. 112–135.
98. Stojanović Aleksandar, „Naučnik i politika: akademik Miloš Trivunac (1876–1944) između nacionalizma, nacizma i komunizma“, *Desničini susreti 2012: Intelektulaci i rat 1939–1947* (uredili: Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2013, str. 163–176.
99. Stojanović Aleksandar, „Planning a social Transformation: a Contribution to the Research of WWII Collaboration in Serbia“, *Токови историје*, 1/2013, стр. 135–152.
100. Стојановић Александар, „Политичка мисао Владимира Велмар-Јанковића“, Зборник радова: *Срби и рат у Југославији 1941. године* (уредник: Драган Алексић), Београд 2013, стр. 19–31.
101. Стојановић Александар, „Пројекат индустријализације земље по Српском цивилном/културном плану (1942–1944)“, *Токови историје*, 3/2010, стр. 55–73.
102. Стојановић Александар, „Радослав Грујић о преносу моштију српских светитеља априла 1942. године из НДХ у окупирану Србију“, *Токови историје*, бр. 1/2012, стр. 69–86.
103. Stojanović Aleksandar, „Srpski civilni/kulturni plan: geneza i prilog proučavanju“, *Istorija XX veka*, 1/2012, str. 89–109.
104. Суботић Драган, „Органска мисао Срба у 19. и 20. веку“, *Српске органске студије*, бр. 1/1999, Београд 1999, стр. 3–30.
105. Телебаковић Бошко, „Особине нацизма“, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, *Годишњак*, 2007.
106. Терзић Милан, „Југословенска краљевска влада, генерал Драгољуб Михаиловић и савезничко бомбардовање циљева у Југославији 1942-1944. године“, *Токови историје*, 1-2, 2005, 81-112.
107. Терзић Милан, "Радио-везе генерала Михаиловића мимо британске контроле у Другом светском рату", *Војноисторијски гласник*, 1-3, 2000, 69-92.
108. Терзић Милан, „Слово „З“-Заплашити или заклати (Значење и пропагандна употреба током Другог светског рата)“, *Војноисторијски гласник* бр.1-2/2002.
109. Терзић Милан, „Југословенска краљевска влада и убацивање пропагандног материјала у Југославију 1941-1943. године“, *Токови историје*, бр.4/2006.
110. Тимотијевић, "Органи квислиншке управе у Србији за време Другог светског рата", *Архивски преглед*, 1-2, 1967, 177-188.
111. Тимофејев А., „Политичка активност руске емиграције у Југославији 1941-1945“, *Токови историје*, 3, 2007, 39-59.

112. Тимофејев А., „Црвена армија и југословенска војска у отаџбини током јесени 1944 – несуђена сарадња“, *Историја 20. века*, 1, 2010, 85-10.
113. Цветковић Срђан, „Окупација у шест слика – исповест Драгомира Драгог Стојадиновића – необјављен интервју дат Бориславу Пекићу, Лондон, август 1974“, *Историја 20. века*, 2, 2007, 139-152.
114. М. Црњански, „Нација и саботажа“, *„Идеје“*, бр. 16, 2. марта 1935, „Социјална база нашег национализма“, *„Идеје“*, бр. 20, 30. марта 1935.
115. Шкодрић Љубинка, „Недићев Дечји град □ у Обилићеву код Крушевца“, *Жупски зборник* бр. 5, Александровац 2010, стр. 107–122.
116. Шкодрић Љубинка, „Однос немачког окупатора према домаћим сарадницима у Србији 1941–1944“, *Ослобођење Београда 1944. Године: зборник радова*, уредник: Александар Животић, Београд 2010, стр. 82–94.
117. Škodrić Ljubinka, „Prosvetni radnici u ideologiji Vlade Milana Nedića 1941–1944“, *Istorija 20. veka*, 1/2011, str. 151–162.
118. Шкодрић Љубинка, „Утицај окупационих власти на ревизију наставних програма и уџбеника у Србији 1941–1944: прилог друштвеној историји рата“, *Војно -историјски гласник* 1/2009, стр. 172–183.

БИОГРАФИЈА

Маријана Мраовић рођена је 4. октобра 1974. у Земуну. Дипломирала је 2000. године. Магистарску тезу на Одељењу за историју Југославије код ментора професора др Љубодрага Димића, на тему: “Југословенско-совјетски војни односи од 1945. до 1948. године“ одбранила је 2010. године. Од 2003. године запослена је у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије (стручно звање виши архивиста). Бави се савременом политичком, војном и друштвеном историјом, историјом пропаганде, темама из области архивистике, као и истраживањем историјата војно-архивске делатности. Учествовала је на разним семинарима и конференцијама на теме из области архивистике и историје, као и у организовању разних тематских изложби, приређивању зборника докумената „Балкански пакт 1953/54“ и монографије „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“. Објавила је већи број радова у српској историографској периодици. Ангажована је на пољу међународне архивске сарадње Војног архива са Државним архивом Републике Словеније, Војним архивом Министарства одбране Републике Чешке, као и са архивима Руске Федерације: Централним архивом Министарства одбране и Руским државним војно-историјском архивом. Стручни је сарадник редакције Културно-образовног програма Радио Телевизије Србија. Говори руски, енглески и италијански језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Маријана Мраовић

број индекса 5i100027

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Пропаганда владе Милана Недића (1941-1944)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 30. јануара 2015. године

Маријана Мраовић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Маријана Мраовић

Број индекса: 5i100027

Студијски програм: докторске студије историје

Наслов рада: Пропаганда владе Милана Недића (1941-1944)

Ментор: академик др Љубодрог Димић

Потписана: Маријана Мраовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 30. јануара 2015. године

Маријана Мраовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Пропаганда владе Милана Недића (1941-1944)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 30. јануара 2015. године

Маријана Мраковић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.